

Memoires de l'Année 1849

vidant quoque Ducatum S. Sabae
sem, Salmaticum, Turcam, vel
N. Kanisjoi in Illyrium ingre
um Veroniam, ad Bofriar
slavipes
ubrum
anni
mida
loro
lari
cia
terio
ive
qu
mio
tibus
prisp
monio,
quaru
ndenti in
prop
ruff
Turca
ad p
religiosa gorpia. Ad ubi vel parum Turcae re
sunt h
en mod hercegovienfes jua regn
depre
velute cocca liberatas, alax pu
laet
petere. Anno igitur Christi
de h
Hercegovienfes, secreto invito c
ave inceperant, quomodo tam
unum
mum in Hercegovina aspice
tam ep
Nijufmooi quam intentionem
ni p
tempo Illufo ad Ferdinno Jono
Appo
la Barijic: ijjum jemo de tam
mey
huit, a quo non p
int
e ad
i
ent. Quibus monites hercegov
victipime haerentes, n
litter
1849
ad Ferdinandum Alhier
viaennae in Austria rejidendi
errise deprecantur, ut ijfe ep

HERCEGOVINA

Petro Bakuli

ZBORNİK O PETRU BAKULI

Knjižnica
TIHI PREGAOCI
Knjiga 11

Urednici
Pavao Knezović i Marko Jerković

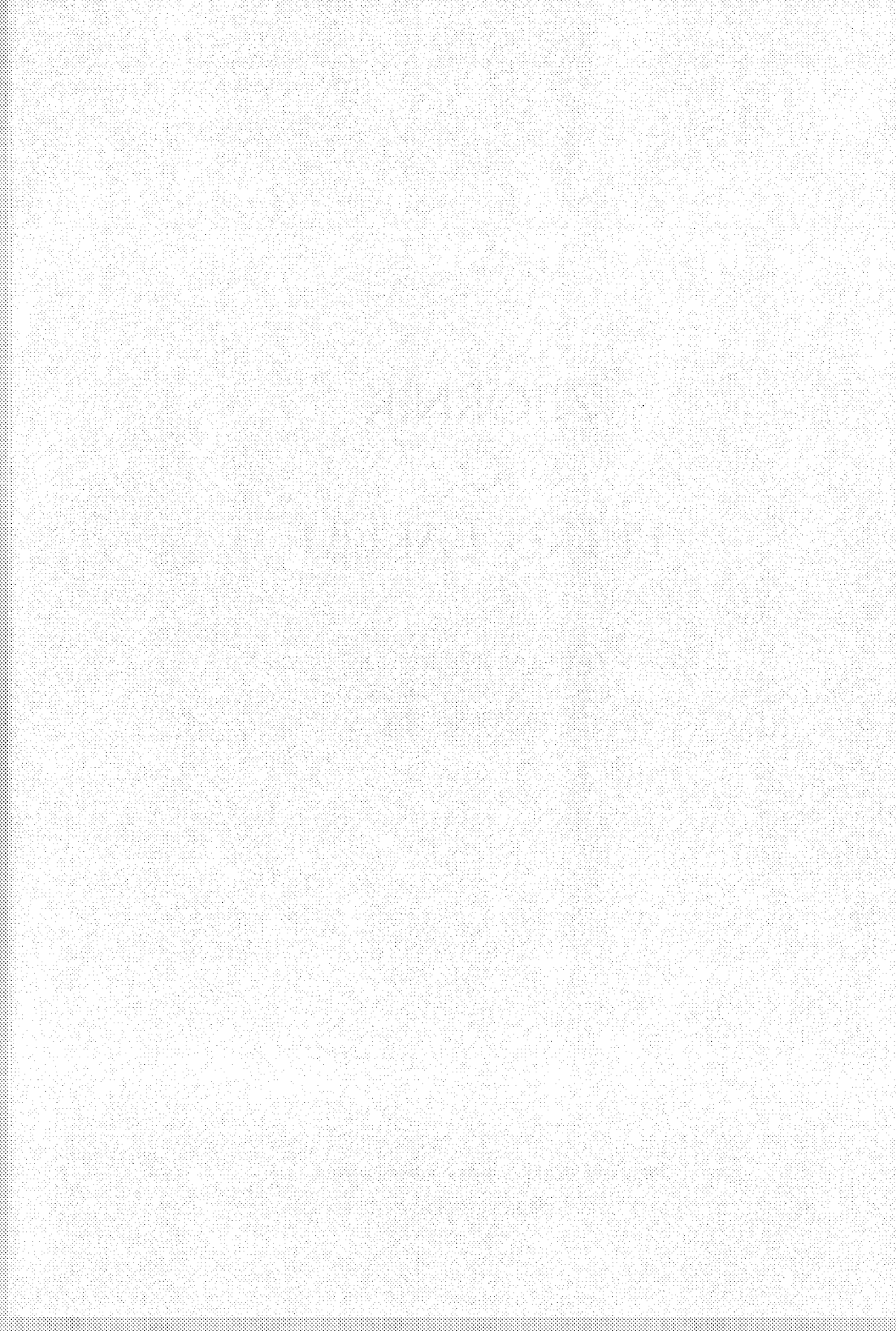
Izvršni urednik
Marinko Šišak

ISBN 978-953-7823-14-6

ZBORNİK
O
PETRU BAKULI

*Zbornik radova sa znanstvenoga skupa
»Opus fra Petra Bakule«
Mostar, 17.–19. svibnja 2012. godine*

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, 2013.

KAZALO

Predgovor	7
<i>Pavao Knezović: Fra Petar Bakula (24. 5. 1816. – 2. 10. 1873.)</i>	9
<i>Iva Beljan: Petar Bakula: epski pjesnik ili kroničar?</i>	13
<i>Pavao Knezović: Bakulina trojezičnost.</i>	39
<i>Marko Dragić: Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini</i>	75
<i>Drago Župarić: Svjedočanstvo fra Petra Bakule o stradanjima katolika u Hercegovini za vrijeme Ali-Paše Rizvanbegovića</i>	99
<i>Marija Pehar: Prodanje i život Jozipa patriarke fra Petra Bakule.</i>	119
<i>Georg Holzer: Bakulino »Mudroznanje« i epska tradicija</i>	139
<i>Alojzija Tvorčić: O dvjema značajkama Bakulina djela Pravo mudroznanje za svakog čovika (1867.)</i>	153
<i>Marko Jerković: Petar Bakula i historiografija 19. stoljeća</i>	165
<i>Luciana Boban – Josip Grubeša: Prvi i/ili jedini Bakulin Šematizam</i>	181
<i>Irina Budimir: Frazeologija Politike za svakoga čovika fra Petra Bakule</i>	201
<i>Diana Stolac: Jezikoslovni pogled na Četiri dila godine fra Petra Bakule iz 1871. godine</i>	291
<i>Anastazija Vlastelić: O Stvoritelju moj, Božanstveni goste! koliko sam zadužan tebi ... komunikacijske funkcije vokativa u Pribogoljubnim bavljenjima za slišati svetu misu fra Petra Bakule</i>	301
<i>Jelena Ostojić: Grafijske i morfološke osobitosti sročnih atributa u Bakulinu Šematizmu</i>	313
<i>Katica Krešić: Sufiksne tvorbe imenica u Politici za svakog čovika fra Petra Bakule</i>	325
<i>Maja Opašić: Prilog analizi paremiološkoga blaga fra Petra Bakule</i>	335
<i>Ivica Musić – Mate Penava: Bakulina metafizička promišljanja u djelu Pravo mudroznanje za svakog čovika</i>	349

<i>Marko Pranjić: Svijet pedagoških ideja fra Petra Bakule</i>	365
<i>Borana Morić-Mohorovičić: Pouke o životu fra Petra Bakule</i>	403
<i>Ante Marić: Graditeljska djelatnost fra Petra Bakule</i>	415
<i>Jure Beljo – Adrijana Filipović: Poljoprivreda i selo u djelima fra Petra Bakule</i>	433
<i>Marijana Borić: Hrvatski aritmetički udžbenik Ambroza Matića iz 1827. za gramatičke škole u Bosni</i>	449
<i>Rudolf Barišić: Petar Bakula kao pisac Acta capitularia</i>	463
<i>Petar Bakula: Historia Custodiae</i>	475
<i>Pavao Knezović: Rukopisna ostavština fra Petra Bakule</i>	517
<i>Petar Bakula: Različite pjesme</i>	521
<i>Petar Bakula: Sveti Pavao apostol</i>	559
<i>Petar Bakula: Razni dopisi</i>	585
<i>Petar Bakula: Dogovori dva Hercegovca</i>	597
<i>Marinko Šišak: Višeznačnost opusa »zakašnjelog« hercegovačkog tihog pregaoca. Kronika skupa o fra Petru Bakuli</i>	645
<i>Kazalo imena osoba i mjesta</i>	653

Predgovor

Malo je kulturnih djelatnika 19. stoljeća koji su iza sebe ostavili toliko raznovrstan i obiman opus kao što je to slučaj s fra Petrom Bakulom. I ne samo djelima, nego i svojim osobnim primjerom ovaj je svestrani hercegovački sin svetoga Franje zadužio sve buduće naraštaje da istraže vrijeme i okolnosti u kojemu je stvarao i djelovao, kao i sve njegove stihove koje je spjevao i sva književna, pobožna i popularno-znanstvena djela koja je napisao. U golemom Bakulinom stvaralaštvu jasno je vidljiva autorova zrelost i ozbiljnost agilna sudionika modernih mu znanstvenih i literarnih tokova, kao i snažna potreba za propitivanjem prošlosti i (njegove) sadašnjosti, što valja pripisati želji za definiranjem svih onih silnica koje su oblikovale identitet zajednice u kojoj je djelovao i s kojom je osjećao neraskidivu povezanost. A kao jedan od duhovnih i intelektualnih predvodnika franjevačkog reda, veliki je dio svoje djelatne energije posvetio izgradnji solidnih čak i pravnih okvira za rad hercegovačkih franjevaca, što se također zrcali u njegovim djelima. Od Bakuline autorske snage i dubine nedjeljiva je i ona dobro znana franjevačka poniznost, koja ga je smjestila među autorski najplodnije hrvatske franjevece i naše najoriginalnije mislioce. I to je, da se prisjetimo one Katičićeve, još jedan »glas iz vremena tihih pregalaca«, glas ponekad miran i staložen, a katkad žučljiv i zabrinut za sve one koje je predvodio kao dobar pastir. Nastavljajući tradiciju rasvjetljavanja života i djelovanja značajnijih hrvatskih franjevaca koji su nedovoljno poznati u našoj književnoj i znanstvenoj literaturi, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, ovoga puta u suradnji s Filozofskim fakultetom Sveučilišta u Mostaru i Hercegovačkom franjevačkom provincijom Uznesenja BDM, trinaesti po redu skup u nizu »Tihi pregaoci« posvetili su upravo fra Petru Bakuli. Ovaj Zbornik, rezultat znanstvenog skupa »Opus fra Petra Bakule« (Mostar, 17.-19. svibnja 2012.), donosi radove koji ocrtavaju stanje suvremenog, današnjeg razumijevanja i tumačenja djela i djelovanja fra Petra Bakule. Znanstveni, pregledni i stručni radovi u ovom Zborniku obuhvatili su razne aspekte Bakulina rada i djelovanja: književnopovijesni, jezikoslovni, povijesni, teološki, filozofski, sociološki, pedagoški, folkloristički, književnore-

cepcijski i niz drugih. Zbog toga svim autorima, kao i svima drugima koji su pomogli u organizaciji i održavanju skupa i izradi Zbornika, uredništvo najljepše zahvaljuje. No, unatoč tome što se pristigle radove nastojalo poređati po sličnosti i/ili istosti aspekta koji obrađuju kako bi se što cjelovitije sagledao pojedini vid Bakulina života i rada, naglašavamo da ni ovaj Zbornik ni izdaleka ne pruža kompletan uvid u polivalentnost Bakulina opusa. Zbog tolike slojevitosti i obimnosti Bakuline ostavštine može se reći da smo radovima u ovome Zborniku široj akademskoj javnosti ponovno tek djelomično predstavili raskoš Bakuline intelektualne misli kao i rezultate njegove aktivne uključenosti u javni život.

Još je jedna tradicija zadržana u Zborniku. Na kraju objavljujemo dio Bakuline rukopisne ostavštine, tj. sve ono što nisu 1947. spalili partizani na Širokom Brijegu. A to je: *Historia Custodiae*, zatim *Pisme* (5 pobožnih pjesama) i sačuvani dio epa *Sveti Pavao apostol*. Pored toga Zbornik donosi *Dogovor Đure i Andrije* koji je izlazio neredovito u nastavcima u *Narodnom listu* (Zadar, 1871. i 1872.) bez potpisa kao i nekoliko Bakulinih dopisa: *Blaženstvo u Turskoj* (*Narodni list*, Zadar, 1869.), *Naš dopis osobiti iz Hercegovine početkom veljače*, (*Narodni list*, Zadar, 1871.), te potpisanih: *Slika i molba iz Hercegovine* (*Zagrebački katolički list*, 1862.) i *Hercegovачki poziv Hèrvatom i svim drugim Slavenom* (*Narodne novine*, Zagreb, 1964.). Ta Bakulina djela koja sad izlaze na svjetlo dana kao i ona koja su bila ranije nepoznata iako su bila tiskana uvelike dopunjavaju percepciju Bakulina svekolikog rada i načina djelovanja. Također prvi se put u ovom Zborniku doznaje žalosna činjenica da su partizani 1947. spalili na Širokom Brijegu i gotovo sva Bakulina djela koja su ostala u rukopisu. No i ono što je sačuvano, kao i radovi objavljeni u ovome Zborniku vrlo jasno svjedoče o njegovom autorskom talentu i silnoj energiji koju je ulagao u razvoj rodnog mu kraja, pa se zato nadamo da će ovaj Zbornik potaknuti znanstvenike da se ubuduće usmjere na mnogo šira i opsežnija istraživanja Bakulina života i rada kao i valoriziranje svih njegovih djela.

U Zagrebu, 15. ožujka 2013.

Pavao Knezović i Marko Jerković

Pavao Knezović

FRA PETAR BAKULA
(24. 5. 1816. – 2. 10. 1873.)

UDK 929 Bakula, P.

Makar je od starijih hercegovačkih franjevaca fra Petar Bakula najpoznatiji, nedvojbeno je da i danas, usudim se reći, sasvim malo znamo o njemu i njegovu svestranom djelovanju. Već se više od pola stoljeća u literaturi najčešće interpretiraju i prenose podaci iz radova Glavaša, Petrovića i Milićevića s rijetkim osvježenjima koja donose koji Bakulin stih ili koji citat iz nekog predgovora ili pak kratko prepričavaju neko njegovo djelo. Neosporan je značaj i vrijednost tih radova i jer su očuvali Bakulu živim u uspomeni i istovremeno poticali da se istražuje i proučava njegov opus i djelovanja. U ta vremena nesklona fratrima, pogotovo hercegovačkim, gotovo da se i nije moglo više.

Kad je Bakula rođen u selu Batinu kod Posušja »jedina stjecišta nauke i kršćanske prosvjete« (Glavaš, 1900: 12) u čitavoj Bosni i Hercegovini bila su tri franjevačka samostana: sutješki, fojnički i kreševski. Bilo je Bakuli najmanje 14 godina kad je doveden u Kreševo da počne učiti čitati i pisati kako bi mogao 3. 9. 1833. stupiti u novicijat u tom samostanu. Nakon godine kušnje i položenih zavjeta 1834. te završene godine retorike upućen je fra Petar u svibnju 1836. na studije filozofije i teologije u Italiju. Za svećenika je zaređen 7. 10. 1839. također negdje u Italiji, a kad je završio studije »general reda imenuje ga profesorom filozofije i teologije u Luki (Lucca), gdje se je ujedno spremao za stroge ispite (konkurse) iz teologije, koje je s odličnim uspjehom položio. U Luki je predavao 3 godine filozofiju i tri i pol godine teologiju« (Petrović, 1939: 35). Tada je započeo njegov književni rad i objavio je u tamošnjim novinama neke pjesme i članke (još uvijek nam nije poznato što je sve tada objavio i u kojoj periodici), te sažetu povijest bosanske franjevačke provincije *Cenno storico sulla provincia di Bosna* (Lucca, 1846) kao i »značajno djelo« *Osservazioni filosofico-critiche sulla moda e lusso dei giorno ossia franco-italica* koje je bilo neposredni povod njegova progona iz Italije u Tursku.¹ Kad se vratio u Hercegovinu tek je bilo zapo-

¹ »U tome djelu je napao i na vojvodu toskanskoga Karla Ludovika i na njegov dvor. Cenzura je djelo zaplijenila i istodobno bje fra Petar Bakula upućen u Tursku, kojoj je onda (1846.) pripadala i Hercegovina.« (Milićević, 1936: 59).

četo zidanje širokobriješkog samostana, a on je odmah imenovan učiteljem novaka na Čerigaju. Tu je dvije godine s novacima trpio krajnju oskudicu svega pa i samu glad. Nakon toga je bio godinu dana župnik u Grabovici (1848), zatim šest godina u Gradničima, pa godinu dana gvardijan i župnik na Širokom Brijegu, potom od 1856. do 1859. župnik je u Gorici gdje s pukom gradi crkvu sv. Stjepana, iz Gorice je premješten za župnika u Ružiče zbog ozbiljnog spora koji je izbio s Dalmatincima,² a nakon nepune godine poslan je na Široki Brijeg gdje je od 1860. do 1864. bio lektor filozofije i teologije. Nakon toga je do smrti obnašao službu generalnog vikara biskupa fra Anđela Kraljevića živeći u Mostaru. Kakvim je sve zulumima, jadima, oskudicama i nevoljama bio izložen kao župnik može se donekle shvatiti iz njegovih opisa u *I martirii nella missione francescana osservante in Erzegovina narrazione storica* (Roma, 1862).

Kada se čovjek prisjeti koliko je fra Petar proputovao pretežno pješke krstareći gotovo čitavom Europom uzduž i poprijeko zbog prošnje kojom je prikupljao sredstva za uzdržavanje pomlatka i gradnju mostarske škole i crkava, humačkog samostana te župnih stanova s kapelicama, bilo bi veoma interesantno imati saznanja o tome što je po prvi put doneseno u Hercegovinu s tom prošnjom.³ Nužno je posebno spomenuti Bakulino putovanje

² »Godine 1858. fra Petar je braneći svoje Hercegovce došao u dosta oštar spor sa pograničnim Dalmatincima tako, da se je i politička i crkvena vlast s obje strane u spor umiješala. Radi toga je bio premješten iz Gorice za župnika u Ružiče, gdje je ostao samo jednu godinu, 1859–60.« (Petrović, 1939: 38).

³ Makar Petrović piše o tom višegodišnjem fra Petrovom skupljanju sredstava vrlo kratko i ne navodi ni sve pokrajine koje je Bakula proputovao i mjesta u koja nije išao da bi razgledavao njihove znamenitosti (kako i sam fra Petar pišaše iz Beča 12. 11. 1861. kustuđu Iliji Vidoševiću: »jer ja nisam doša da šecem u Beču«, SK. SV. 4., f. 68–69) nego da traži pomoć, ipak je impresivan i taj nepotpuni popis. »Godine 1861. polazi u inozemstvo da prosi za franjevačke škole i odgoj podmlatka. ... Na put je pošao u rujnu i 22. bio je u Zadru. Već 3. listopada piše iz Beča ... Nakon kratkog boravka u Beču pošao je u Budim i Peštu.« Iz Pešte stiže 25. 11. 1861. u Zagreb, a potom u Varaždin, pa ponovno u Zagreb odakle preko Đakova ide u Baju gdje je bio još krajem travnja 1862. i potom nazad u Hercegovinu odakle krajem svibnja odlazi na generalni kapitul Reda u Rim. »Drugu polovinu godine 1862. odredio je Bakula da oprosi Italiju. ... Već 25. siječnja 1863. vidimo ga u Beču. ... U međuvremenu Bakula je išao u Prag, München, Innsbruck, Trident itd. itd. Iz Brena moli oce u Hercegovini, 20. veljače 1863., da mu pošalju jednog pomoćnika, jer ne može svugdje stići. ... Iz Tridenta pošao je u Veronu, ... Konačno se je ponovo povratio u Zagreb, ... zatim preko Udine, Trsta i Zadra konačno dođe u dragu Hercegovinu pod jesen 1864. Ovom svojom trogodišnjom prošnjom pribavio je sredstva da se može dograditi škola i otpočeti crkva u Mostaru, zatim pripravljati materijal za gradnju samostana na Humcu, te dovršiti započeti rad na Širokom Brijegu« (Petrović, 1939: 39–42). »Starješinstvo kustodije odluči godine 1867. graditi samostan na Humcu. Budući da su od turske uprave pravljene velike poteškoće, starješinstvo zaključi da fra Petar ode u Carigrad i da isposluje ferman. ... U Carigradu se zadržao 3–4 mjeseca« (Petrović, 1939: 43–44).

1852. u Rim kada je uredio pravni status hercegovačke franjevačke zajednice (usp. Petrović, 1939: 37) u čijoj je upravi, moglo bi se reći, formalno veoma slabo sudjelovao (bio je godinu dana gvardijan na Širokom Brijegu te po tri godine tajnik i šest godina diskret Kustodije), a cijeneći njegov golemi doprinos general reda mu je na zamolbu kustoda fra Anđela Kraljevića 1862. podijelio čast ekskustoda hercegovačke Kustodije.

Veliki je doprinos Kustodiji i Bakulina graditeljska djelatnost i gotovo se nije ništa znatnije sagradilo, a da fra Petar nije vrlo aktivno sudjelovao i barem djelomično vodio te građevinske radove. Dovoljno je spomenuti zidanje biskupskog dvora u Vukodolu, župne crkve u Gorici, franjevačke rezidencije i škole u Mostaru, a svojevrsnom krunom te Bakuline djelatnosti je gradnja stare franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru.⁴

Nažalost, gola je istina Petrovićeva konstatacija da je Bakula »napisao mnogo više nego svi drugi za njegova života« (Petrović, 1939: 45). Koliko je obiman Bakulin opus i koji je njegov značaj i vrijednost nije danas moguće reći kako zbog toga što su gotovo sve njegove rukopise 1947. spalili partizani na Širokom Brijegu tako i zbog toga što je neke svoje članke i pjesme objavljivao bez potpisa u našoj i talijanskoj periodici. Najbolji popis Bakulinih djela i tiskanih i rukopisnih ostavio nam je fra Leo Petrović koji na kraju veli: »Ovdje ne donosim mnogih prigodnih pjesama i sastavaka koje je o. Bakula pisao u talijanske i hrvatske novine« (Petrović, 1939: 47). Njegovih četrnaest tiskanih djela prema Petroviću obaseže 2357 stranica oktavo formata u koje nije ubrojeno prvo djelo *Cenno storico sulla Provincia di Bosna*, (Lucca, 1846) jer ga fra Leo nije imao u rukama pa zbog toga ni ne navodi koliko ima stranica. Svako je svoje djelo Bakula veoma ciljano višestruko prilagođavao njegovim potencijalnim čitateljima. Pri tom je podjednako pazio na odabir jezika na kojem će pisati kao i na izbor izraza, tj. proze ili stiha. Svako njegovo djelo, bez obzira je li pobožnog, poučnog, prigodnog, rodoljubnog ili filozofsko-teološkog sadržaja posjeduje i veoma karakterističan pečat svoga autora i pripadnosti bosanskohercegovačkoj franjevačkoj tradiciji. Upravo te dvije izrazite osobitosti omogućuju prilično lako prepoznavanje i nepotpisanih Bakulinih radova koji su objavljivani ili po onodobnim listovima ili kao zasebne knjige kao što je *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-pašina* (Beč, 1863.). Po svojim je djelima Bakula istovremeno i nastavljatelj religiozno-književnog izraza drevne franjevačke provincije Bosne Srebrene i njegov začetnik u novoosnovanoj hercegovačkoj franjevačkoj zajednici. I zagleda li se tko u onodobnu Hercegovinu, pa i šire, mirne duše može s Bakulom ponoviti:

⁴ Detaljnije o tom vidi u radu Ante Marića u ovom Zborniku.

»Da li brate ja krivice nejmam,
Što u mome vrtu nesretnomu
Nejma ruže, ni drugoga cvietja;
Travurina, drače i kupine
U pustoši rastu oko mene« (Bakula, 1863: IX–XIII).

Literatura:

Glavaš, Radoslav (1900), *Život i rad fra Rafe Barišića*, Tisak hrvatske dioničke tiskare, Mostar.

Milićević, Ivan (1936), »Skromni, ali veliki radnik«, *Napredak – hrvatski narodni kalendar*, 26, Sarajevo, 55–62.

Petrović, Leo (1939), »Život i rad fra Petra Bakule«, *Stopama otaca – almanah hercegovačke franjevske omladine*, god. 5, Mostar, 34–47.

Iva Beljan

PETAR BAKULA: EPSKI PJESNIK ILI KRONIČAR?

Izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42(497.6)09 Bakula, P.

Hercegovačkog je franjevačkog pisca iz 19. stoljeća Petra Bakulu (1816–1873) u povijesti književnosti snašla slična sudbina kao i većinu autora tzv. moralno-didaktične franjevačke književnosti, koji uglavnom završavaju negdje »na rubu« književnopovijesnih istraživanja. Štoviše, od povjesničara hrvatske književnosti (koji se gotovo svi bave i književnošću bosanskohercegovačkih franjevaca) Bakulu ne spominje ni jedan. Tek mu je Hamdija Kreševljaković u svom djelu o hrvatskoj književnosti u Bosni i Hercegovini posvetio nekoliko rečenica.¹ Bakula nije uvršten ni u izbor iz djela pisaca Hrvatskog narodnog preporoda u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti*.

Situacija je tim zanimljivija kad se uzme u obzir ono što je Ivan Alilović o njemu istaknuo u svojoj *Biobibliografiji hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do godine 1918*, naime da je Bakula »najznačajniji i najplodniji pisac prve generacije franjevačkih pisaca u Hercegovini«. A pisanje nije bila osnovna Bakulina preokupacija. Svestran i angažiran na svim područjima djelatnosti svoje zajednice, istaknuo se u graditeljskim, pastoralnim, odgojnim, profesorskim, upravnim (u Provinciji i Redu), pravnim (uređenje novoosnovane hercegovačke franjevačke zajednice) pa čak i liječničkim poslovima. Zato Alilović ističe: »Iako je vršio različite i odgovorne dužnosti, upravljao izgradnjom crkava i samostana i putovao po mnogim europskim gradovima, stigao je opet napisati *tridesetak djela u stihu i prozi* (isticanje I. B.), pobožnog, poučnog, prigodnog rodoljubnog i filozofskog značaja«

¹ Tako Kreševljaković piše: »Fra Petar Bakula (1816.–1873.) sin je kršne Hercegovine; pisao je kao i Šunjić najprije talijanski i latinski, a povrativši se iz Italije u domovinu zapjeva hrvatski. U duhu narodne pjesme opjeva nam historiju Hercegovine za vezirivanja Alipaše Stočevića od 1832. do 1851. (Beč 1863.) i francusko-pruski rat od g. 1870.–71. (Dubrovnik 1873.; II. izd. 1890.) – U stihovima napisa još oveću posve didaktičku pjesmu: Pravo mudroznanstvo« (Kreševljaković, 1912: 30).

(Alilović, 1986: 63).² Petnaest objavljenih knjiga i sedamnaest u rukopisu, koliko su nabrojali Bakulini bibliografi, već je i količinom dovoljan razlog da se povijest književnosti pozabavi ovim piscem.

Antologije, hrestomatije i drugi izbori iz tekstova franjevačke književnosti u Bosni i Hercegovini, pogotovo u posljednje vrijeme, uvrštavaju i kratke odlomke tekstova Petra Bakule te ga svrstavaju, uz Ivana Franju Jukića, Grgu Martića, Marijana Šunjića, Martina Nedića, Jaku Baltića, Antuna Kneževića i druge, u bosanskohercegovačke franjevačke pisce koji djeluju pod utjecajem poetike Hrvatskog narodnog preporoda.³ Međutim, već i zbog naravi ovih publikacija – izbora tekstova – Bakulin književni rad nije podrobnije analiziran ni vrednovan.

Objavljeni članci o Bakuli većinom su prigodnog i biografskog karaktera, a treba izdvojiti detaljnije radove – biobibliografije Lea Petrovića (Petrović, 1939: 34–47) i već citiranog Ivana Alilovića, koji, uz biografiju, donosi popis tiskanih djela, rukopisa i literature, te opis samih djela i, koliko to dopušta narav žanra biobibliografije, vrijednosni sud (Alilović, 1986: 62–64). Bakulinim se književnim radom najviše bavio Andrija Nikić, analizirajući teme kojima se Bakula bavio, žanrove, sadržaje pojedinih djela i sl.⁴ U no-

² Alilović donosi još informacija koje proširuju sliku o Bakulinoj književnoj i drugoj djelatnosti: »Književnim radom počeo se baviti u Italiji, razvijajući se u okrilju talijanske kulture i književnosti. (...) Pisao je na latinskom, talijanskom i hrvatskom jeziku, a poznao je dobro grčki i njemački. Bakula je bio suradnik nekih talijanskih i hrvatskih novina. (...) Ukupno je objavio 15 knjiga, a 17 knjiga ostavio je u rukopisu, koji se nalaze u franjevačkom samostanu u Mostaru. Bavio se i prevodenjem poučno-nabožnih djela. Zaslužan je i za osnivanje prve tiskare u Mostaru. Bavio se i liječništvom, liječio je mostarskog vladara Ali-pašu Rizvanbegovića–Stočevića, o kojemu je napisao i ep« (Alilović, 1986: 63).

³ *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija iz 1974.* uvrštava Bakulu u poglavlje o latinistima (Kuna i dr., 1974: 162). Donosi samo odlomke iz njegova latinskoga *Šematizma*, koje i ističe kao njegovo najznačajnije djelo, a tek napominje da se bavio i »pjesničkim radom na našem jeziku« (Kuna i dr., 1974: 203). Ivan Lovrenović u svom lektirnom kratkom izboru iz književnosti bosanskih franjevaca ubraja Bakulu među franjevačke pisce 19. st. formirane u duhu nacionalno-preporoditeljskih ideja (Lovrenović, 1982: 15). Kratki, također lektirni, izbor iz tekstova bosanskih franjevaca koji je sastavio Marko Karamatić 1994. donosi kratak životopis (Karamatić, 1994: 83–84), dok opsežniji izbor istog priređivača u ediciji *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga* donosi odlomke iz svih većih djela (Karamatić, 2006: 263–292) i životopis (Karamatić, 2006: 33–34). Veselko Koroman u antologiji *Hrvatsko pjesništvo Bosne i Hercegovine od Lovre Štovića do danas* ubraja Bakulu u pripadnike Hrvatskog narodnog preporoda i donosi dva kratka odlomka iz *Pravog mudroznanja* (Koroman, 1996: 9, i 20–21). Darija Gabrić-Bagarić u svom kratkom izboru donosi u poglavlju »Bosanski franjevci – ilirci« (uz Jukića, Nedića i Martića) nekoliko rečenica o Bakulinim preokupacijama i odlomak iz *Pravog mudroznanja* (Gabrić-Bagarić, 2004: 120–121).

⁴ Andrija Nikić o Bakulinu je književnom radu pisao najprije u *Godišnjaku* Instituta za jezik i književnost u Sarajevu (Nikić, 1974/75: 61–83), gdje je donio biobibliografske podatke, popis literature i arhivskih izvora te osnovne karakteristike književnoga rada,

vije su vrijeme priređena (u slučaju *Šematizma* i prevedena) i tiskana sva važnija Bakulina djela.

U postojećim je napisima o Bakuli u vezi njegove književnopovijesne pripadnosti isticano da je njegov književni rad pod utjecajem Hrvatskog narodnog preporoda. Međutim, ne treba zaboraviti da je Bakula, kao i drugi spomenuti franjevci, pod utjecajem dviju poetika: poticaji preporodnih književnih kretanja spojili su se s modelom književnosti i poimanjem funkcije književnosti koje su ovi pisci naslijedili od franjevačke književne tradicije nekadašnje zajedničke provincije Bosne Srebrene.⁵ Ako tome pribrojimo i treću književnu tradiciju koja tvori važan element franjevačke književnosti u 19. stoljeću – usmenu – slika postaje još složenija. Usložnjava je i činjenica da je recepcija usmene književnosti u franjevačkih pisaca u 19. stoljeću, pa tako i u Bakule, uvjetovana dvama čimbenicima: s jedne strane devetnaestostoljetnim oduševljenjem narodnim stvaralaštvom, koje je važan element hrvatske preporodne književnosti, a s druge strane specifičnim načinom na koji franjevci i prije 19. stoljeća koriste narodno stvaralaštvo kao sredstvo ostvarivanja komunikacije s neobrazovanom publikom.

Spoj dvaju (ili triju) poetičkih modela rezultat je toga što je franjevačka književna tradicija stare Bosne Srebrene umnogome različita od zapadnoeuropske: obilježava je izostanak renesanse i srednjovjekovna književna matrica – srednjovjekovni žanrovski sustav i funkcija književnosti (religiozna, moralna, didaktična). Osim na prostoru nekadašnje prostrane Bosne Srebrene, gdje se održao i u početnim desetljećima 20. stoljeća, ovaj se književni model realizirao i u književnosti sjeverne Hrvatske te u djelima protureformacijski usmjerenih pisaca (B. Kašić, F. Glavinić...)⁶

međutim ne kao povjesničar književnosti, pa je za potrebe povijesti književnosti potrebno nastaviti rad na Bakuli. Bakulinu biobibliografiju Nikić donosi i u *Događajnici Bosne i Hercegovine 614. – 1918.* (Nikić, 2003: 440–441), a priredio je i *Izabrana djela fra Petra Bakule* (1995–2005) uvrstivši u njih sve veće Bakuline tekstove. Godine 1970. preveden je i tiskan Bakulin *Šematizam (Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule, preveo i priredio Vencel Kosir)*. Bakulinu biobibliografiju u novije vrijeme donose i dva leksikona: *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (Hoško i dr., 2010: 32–33) i *Leksikon hercegovačkih franjevaca* (Jolić, 2011: 47–48), gdje se nalazi i noviji popis literature o njemu.

⁵ Odrednica »franjevačka književnost Bosne Srebrene« u ovom se radu ne odnosi na današnji opseg te franjevačke provincije, koji se poklapa s granicama Bosne, nego se odnosi na golem prostor koji je obuhvaćala prije svojih dioba u 18. i 19. stoljeću i na kojem se razvila karakteristična književna i kulturna djelatnost.

⁶ U isticanju specifičnosti franjevačke književne tradicije od 17. do polovice 19., pa i do početnih desetljeća 20. stoljeća u odnosu na zapadnoeuropsku književnu matricu koristim se modelom koji je u više svojih radova izložio teoretičar i povjesničar književnosti Zoran Kravar govoreći o problemima u proučavanju književnosti 17. stoljeća. Kravar, naime, naglašava velike razlike u zapadnoeuropskoj književnoj kulturi 17. stoljeća s jedne

Književni rad hercegovačkih franjevaca nakon osamostaljenja od Bosne Srebrene nastavlja ovu tradiciju. U žanrovskom smislu, taj rad obilježava kontinuitet pisanja propovjedničke literature, molitvenika, života svetaca, kao i praktične literature za rad u školama. Osim toga hercegovački franjevci nastavljaju interes za znanost, osobito za jezikoslovlje i historiografiju, pa pišu niz gramatika, pravopisnih priručnika, šematizama i drugih historiografskih spisa. Spomenut ću od relevantnih autora fra Petra Bakulu, fra Anđela Kraljevića, fra (don) Franju Milićevića, fra Martina Mikulića,⁷ fra Radoslava Glavaša starijega i fra Nikolu Šimovića.

U 19. stoljeću čitavu franjevačku književnost na prostoru nekadašnje Bosne Srebrene obilježavaju poetičke promjene koje su rezultat povezanosti s intelektualnim i kulturnim kretanjima u ondašnjoj Europi, napose povezanosti s preporoditeljskim aktivnostima u Hrvatskoj. Ta će veza u franjevački književni model unijeti znatne novine, ali ga neće posve promijeniti, što se može veoma dobro pratiti u književnom i historiografskom radu fra Petra Bakule. Stoga ću u ovom radu promatrati Bakuline tekstove uzevši u obzir odnos dviju njihovih sastavnica, u naslovu ilustriranim odrednicama »kroničar« i »epski pjesnik«, pri čemu se prva odnosi na franjevačku tradiciju, a druga na promjene koje ta tradicija doživljava recepcijom poetičkih modela iz zapadnoeuropske devetnaestostoljetne književnosti.

Bakulina bi se djela, uvjetno i za potrebe ovoga rada, dala razvrstati u tri skupine. Prvoj bi pripadala djela s povijesnom tematikom: *Cenno storico sulla Provincia di Bosnia* (Lucca, 1864), *Breve compendio sacro-istorico sulle vicende della regolare-missionaria custodia e vicariato apostolico di*

strane, te u srednjoeuropskoj i istočnoeuropskoj s druge, objašnjavajući ih i pojavom, odnosno izostankom, književne renesanse te svih posljedica koje je ona imala za emancipaciju književnosti od njezinih srednjovjekovnih uloga. Po Kravaru je 17. stoljeće vrijeme postrenesansnoga tipa književne prakse u zapadnoeuropskoj i predrenesansnoga tipa u srednjoeuropskoj i istočnoeuropskoj kulturi. Ovu razliku pokazuje Kravar i na primjeru dvaju po podrijetlu i funkciji različitih sustava književnih vrsta koji koegzistiraju u književnosti 17. stoljeća, a naziva ih, uvjetno, »artističkim« i »pragmatičkim«, napominjući da je u literaturi daleko bolje proučen prvi. Razlog slabije proučenosti predrenesansnih književnih vrsta Kravar vidi u problemu njihove identifikacije, a ne u većoj zastupljenosti »artističkih« vrsta: »Kad se uklone prepreke koje nam otežavaju prepoznavanje starih, predrenesansnih književnih vrsta, vidi se da su te vrste i u književnosti 17. stoljeća imale vrlo široku distribuciju. One su se – kao sublitterarni fenomen, zasjenjen novim, višim oblicima književne komunikacije – uspijevale u to doba održati i u kulturno razvijenijim evropskim sredinama. Ali, naravno, pravi su njihov *refugium* bili oni evropski ambijenti u kojima još nije bilo umjetničke književnosti zasnovane na tekovinama renesanse« (Kravar, 1988: 26). Ova se Krararova zapažanja mogu primijeniti upravo na franjevačku književnost stare Bosne Srebrene, i to sve do početka 20. stoljeća.

⁷ Ime fra Martina Mikulića vezano je i za pojavu pripovijetke u ovoj književnosti početkom 20. stoljeća, dakle za važnu pojavu fikcionalne proze, dijelom svjetovne tematike, premda još naglašeno obilježene moralnom i didaktičkom funkcijom.

Erzegovina (Dubrovnik, 1853), *Pisma sveto-izkazna od ercegovačke redovničke čuvoderžavi i namisništva apostolskoga* (Dubrovnik, 1853), *I martirii nella missione francescana osservante in Erzegovina narrazione storica* (Rim, 1862) i *Schematismus topographico-historicus custodiae provincialis et vicariatus apostolici in Hercegovina* (Split, 1867¹; Mostar, 1873²). Druga skupina okuplja spjevove: *Hercegovina za devetnest godinah vezirovanja Hali-pašina* (Beč, 1863), *Prodanje i život Jozipa patriarke* (Split, 1871) i *O francuskom i pruskomu ratu godine 1870–71*. (Dubrovnik, 1873). Treća bi sadržavala moralno-didaktična i filozofsko-teološka djela (koja, opet, imaju mnogo zajedničkih elemenata, o čemu kasnije više riječi): *Pravo mudroznanje za svakog čovika* (Split, 1867¹; 1869²), *Politika za svakog čovika* (Split, 1869),⁸ *Pribogoljubna bavljenja za slišati svetu misu* (Split, 1869), *Četiri dila godine: zima, pramalitje, ljeto i jesen* (Split, 1871).

Od neobjavljenih se Bakulinih djela – a njegov biobibliograf Leo Petrović nabraja 17 (Petrović, 1939: 47) – sačuvao samo mali dio: bilježnica s pobožnim pjesmama, nedovršen ep o svetom Pavlu apostolu i historiografski spis *Historia Custodiae*.⁹ Svi su drugi rukopisi izgorjeli u samostanu na Širokom Brijegu u poslijeratnim događajima 1947. godine. Među njima bi, barem sudeći po naslovima, većina spisa pripadala trećoj skupini, moralno-didaktičkim i filozofsko-teološkim djelima: crkveni himni, pjesme u čast Blažene Djevice Marije i svetaca itd. Međutim zanimljivo bi bilo vidjeti Bakulinu versifikaciju biblijske knjige o Juditi («Judita ovvaro Holoferno. Pjesma u 4 pjevanja sa 1014 stihova», Petrović, 1939: 47) zbog usporedbe s tradicijom koju obradom iste građe utemeljuje Marulić. Osim toga zanimljivo bi bilo vidjeti sadržaj pjesme čiji naslov pokazuje očitu vezu s poetikom hrvatskoga narodnog preporoda i sa sličnom tadašnjom pjesničkom produkcijom bosanskih franjevacu: »Uzdisanje naroda hercegovačkog prama obćoj majki Slavjanskoj. Pjesma sa 477 stihova« (Petrović, 1939: 47).

Epika i/ili historiografija

S tradicijom se franjevačke nabožno-didaktičke literature lako može dovesti u vezu, primjerice, Bakulina knjižica *Pribogoljubna bavljenja za*

⁸ Svi Bakulini bibliografi bilježe dva dijela *Politike* jer na postojanje drugog upućuje činjenica da je sam autor *Politiku* iz 1869. označio kao »dio prvi«. Međutim, nitko ga od njih nije pronašao, a Franjevačka knjižnica i Arhiv u Mostaru, u kojima se čuvaju Bakulina tiskana djela i rukopisi, ne posjeduju drugi dio *Politike*, niti kakav trag o njemu, što bi moglo značiti i da ga je autor planirao, a nije napisao.

⁹ Prva dva navedena priredio je Pavao Knezović, a spis *Historia Custodiae* Rudolf Barišić. Za spis *Historia Custodiae* utvrdio je da obrađuje noviju povijest Kustodije, od napuštanja Kreševa do izbora prvog kustoda.

slišati svetu misu (Split, 1869). Riječ je o praktičnom nabožnom djelcu koje donosi tekstove za molitvu i pobožna promišljanja tijekom sv. mise, prije i poslije ispovijedi i pričesti, tijekom dana itd. Međutim, naizgled se ista pripadnost teže može utvrditi kad je riječ o djelu pisanom epskim desetercima *Pisma sveto-izkazna od ercegovačke redovničke čuvodržavi i namisništva apostolskoga*, koje tematizira povijest hercegovačke franjevačke kustodije/provincije i apostolskog vikarijata u Hercegovini. Riječ je o prijevodu i prepjevu (»ispivana po talianskomu pervoizdanju«, stoji na koricama) proznoga djela koje je Bakula objavio na talijanskome jeziku: *Breve compendio sacro-istorico sulle vicende della regolare-missionaria custodia e vicariato apostolico di Erzegovina*. Oba su djela objavljena iste godine u Dubrovniku, ali dok je talijanski tekst pisan prozom, kako se i očekuje u obradi takve povijesne teme, hrvatski je pisan deseteračkim stihovima usmene epske tradicije.

Bakula spjev *Pisma sveto-izkazna*, kao i prozni tekst, započinje pripovijedanjem o osnivanju franjevačkog reda, nastavlja poviješću franjevaca u Bosni, o svemu tome pripovijedajući juridički detaljno.¹⁰ Potom prelazi na povijest franjevaca u Hercegovini: tijek diobe od Bosne Srebrene, odvajanje od matičnoga samostana u Kreševu, poteškoće s osamostaljenjem, dobivanje dozvola iz Rima i Carigrada, potvrđivanje zajednice, izbor vodstva, opis pojedinih samostana itd.

Stih je ujedno i jedino što ovo Bakulino djelo dijeli s epikom. Po svemu drugome, riječ je o povjesnici koja obrađuje dolazak franjevaca u Hercegovinu i osnutak nove franjevačke provincije. Razlog obrade takve teme u epskom desetercu dijelom ima veze s onodobnim književnim kretanjima, čiji su dio bili i bosanskohercegovački franjevci (dovoljno je spomenuti Grgu Martića i njegove epske pjesme). Međutim, ima još više veze s franjevačkom »strategijom« iz ranijih stoljeća: književnost koja je inzistirala na komunikativnosti s recipijentima niske obrazovne razine, često se koristila desetercem, stihom usmene književne tradicije, poznatim publici. Takav je postupak izražen u Tome Babića i Lovre Šitovića, koji se koriste epskim desetercem da bi oblikovali propovjedničke sadržaje, dapače i polemizirali s mentalitetom epske pjesme.¹¹ Postupak najuspješnije primjenjuje Andrija Kačić Miošić u 18. stoljeću, a Bakula se dijelom priklanja njegovu modelu, koji oponaša strukturu i retoriku narodne epike, a dijelom Babićevu i

¹⁰ Tako pripovijeda o tijeku pravnog odcjepljenja, o tome kad se Bosna Srebrna nazvala namjesništvom, kad kustodijom, a kad provincijom, koliki joj je bio opseg, koliko je samostana u njoj ostalo, kad je podijeljena itd.

¹¹ O Šitovićevoj odnosu prema poetici usmenoga pjesništva reviziju dotadašnjih sudova donosi Knezović, 2009: 205–216.

Šitovićevu, koji stih koriste kao medij i njime oblikuju najrazličitije tipove sadržaja: filozofsko-teološke, didaktične, moralističke.

Bakula u djelu *Pravo mudroznanje za svakog čovika* u »Predgovoru pjesmarevu« objašnjava razlog upotrebe stiha za teme kojima pristaje »prostopis«: »Sad mogo bi kogod mene upitati: što me prignu pak da se pjesničkim složenjem služim, na miesto prostopisa?« (Bakula, 1867: IX). Odgovara da je njegov »slavjanski« narod rođen pjevajući (tj. aludira na usmenu tradiciju) i dati mu pjesmu znači dati mu ono što mu je »po ćudi«. Dakle, kao prvi razlog odabira stiha Bakula ističe publiku, kojoj je blizak stih, a ne proza. Kao drugi razlog navest će konciznost i jezgrovitost književne riječi, napominjući da mu je lakše »u malo više reći nego li prostopisice« (Bakula, 1867: IX; isticanje autorovo). Pjesničku sažetost Bakula drži sredstvom discipliniranja misli. I kao treći razlog navodi lakšu pamtljivost stihova: »hotijuć kogod na spomenu održati što je štio, to će mlogo lahkše primiti, i za duglje priniti pod pjesmom, nego pod prostopisom« (Bakula, 1867: IX). Ovo je, treba dodati, opet uvjetovano publikom i njezinom obrazovnom razinom.

Osim upotrebe stiha, Bakulu uz franjevačku tradiciju veže i još jedna osobina. Naime, njegova su djela s temom iz franjevačke povijesti napisana u okviru bogate franjevačke historiografske, u prvom redu ljetopisne, tradicije. I premda Bakula ne piše ljetopise u žanrovskom smislu riječi, oblikovni postupci u njegovim historiografskim djelima na tragu su franjevačkog kroničarstva. U tom okviru mogu se promatrati spomenuta djela *Breve compendio* i *Pisma sveto-izkazna*, koju je bolje žanrovski odrediti kao povjesnicu u stihu nego kao spjev (što bi sugerirao vanjski znak žanrovske pripadnosti – stih). Osim njih istim su načinom oblikovani i Bakulino djelo *I martirii nella missione francescana osservante in Herzegovina*, koje na talijanskome jeziku i u prozi obrađuje povijest franjevaca u Hercegovini a pisano je za potrebe obrazovane publike i za potrebe informiranja dobrotvora u inozemstvu, te latinski *Schematismus topographico-historicus custodiae provincialis et vicariatus apostolici in Herzegovina*, napisan za potrebe Provincije i proširen u odnosu na standard takvoga žanra upravo zbog osjećaja nedostatka historiografske literature u Hercegovini.¹²

Historiografska tradicija Bosne Srebrene seže u 17. i osobito u 18. i 19. stoljeće, kada franjevci te provincije pokazuju izrazit interes za kroničarstvo, pa tada nastaje čitav niz vrijednih samostanskih ljetopisa: *Ljetopis Nikole Lašvanina*, *Ljetopis sutješkoga samostana Bone Benića*, *Ljetopis kreševskoga samostana Marijana Bogdanovića*, te u 19. stoljeću *Godišnjak*

¹² Bakula već u svojim pismima izražava želju za pisanjem šematizma »po prilici onoga bosanskoga« (Petrović, 1939: 44).

od događaja crkvenih, svietskih i promine vremena u Bosni Bakulina suvremenika Jake Baltića. Uz to u 18. stoljeću nastaje i prvo bosanskohercegovačko historiografsko djelo – *Epitome vetustatum Bosnensis provinciae* (*Pregled starina Bosanske provincije*, 1776) Filipa Lastrića.¹³ Franjevački su ljetopisi više od kronika u užem značenju riječi. To su kompleksni zbornici koji osim kronološki ispriповijedanih događaja uključuju u svoj sastav i gotovo sve onodobne književne i historiografske žanrove. Uz to se u pripovijedanju priklanjaju književnom pripovjedačkom modelu, pa se pokazuju kao semantički vrlo složeni tekstovi.

Bez obzira što Bakula ne piše ljetopise, njegov način pisanja o prošlosti posve je blizak ljetopisnoj tradiciji. Sva historiografska djela – ovdje svrstavam i povjesnicu u stihu *Pisma sveto-izkazna* – koncipira po modelu koncentričnih krugova, krećući se od opće povijesti prema konkretnom predmetu interesa, na isti način na koji postupaju Benić, Baltić i Lašvanin.¹⁴ Kao i oni, i Bakula o udaljenim povijesnim događajima pripovijeda kratko, želeći stvoriti kontekst temi koja mu je važna, da bi o sebi suvremenim događajima, u kojima je sudjelovao ili im bio svjedok, pripovijedao veoma opširno.¹⁵

Nadalje, Bakula, kao i franjevački ljetopisci, odstupa od historijskoga modela pripovijedanja, u kojem je ljetopisac pripovjedač, ali kao pripovjedač ne dijeli opstojnu razinu likova, ne pojavljuje se kao promatrač, sudionik ili protagonist i ne obraća se izravno naslovljeniku nego pripovijeda u trećem licu. Bakula napušta taj pripovjedni model, a priklanja se modelu koji je bliži književnoumjetničkom pripovijedanju: pripovjedač je ujedno i akter ispričanih događaja, nerijetko i središnji akter, i poznate su mu sve okolnosti događaja. Ne pripovijeda distancirano historiografski, nego neprestano zauzima stav prema događajima i sudionicima, komentirajući nji-

¹³ Prvo je izdanje Lastrićeve povjesnice izišlo u Veneciji 1765. godine pod naslovom *Epitome vetustatum Provinciae Bosniensis*, a u Anconi je 1776. tiskano drugo, prošireno izdanje, naslovljeno *Epitome vetustatum Bosnensis provinciae*.

¹⁴ Tako Lašvanin započinje općim ljetopisom od stvaranja svijeta da bi se onda usredotočio na Bosnu; Benić također započinje općim ljetopisom, prelazi na povijest Provincije, a zatim i na uži subjekt svog ljetopisa – sutješki samostan.

¹⁵ Događaji iz šire povijesti – ovdje iz vremena zajedničke provincije Bosne Srebrene – u Bakulinim djelima *Breve compendio* i *Pisma sveto-izkazna* zauzimaju tek deseti dio teksta (usp. Bakula, 1853: 5–10; 1853a: 7–11). Isti je omjer u Benićeve ljetopisu u korist suvremenih događaja, pa priređivač ljetopisa Ignacije Gavran piše da Benić glavninu teksta piše na osnovi vlastita iskustva, a u ulozu povjesničara »ne osjeća se dobro« (Gavran, 2003: 23). Slična je situacija u Baltićevu *Godišnjaku*, dok Bogdanovićev ljetopis uopće nema dio koji se odnosi na dalju povijest. Lašvanin je jedini među ljetopiscima koji se vodi srednjovjekovnim žanrovskim modelom i u njega opći ljetopis zauzima gotovo polovicu ukupna broja stranica kodeksa.

hove postupke i nastupajući u ime strane kojoj on pripada u sukobu. Svi su ti postupci karakteristični za franjevačke ljetopise.¹⁶

Kao i franjevački kroničari, koji ne žele tek zabilježiti događaje nego ih nastoje zanimljivo ispriповijedati, i Bakula gradi napetu priču koju historiografija ne poznaje: pripovijeda o poteškoćama prilikom dobivanja dopuštenja za osamostaljenje i o poduzetim akcijama, stvarajući napetost iščekivanja, pa onda olakšanje kod dobivanja rješenja, što su sve postupci karakteristični za gradnju fikcionalne priče. Taj način gradnje priče odgovara Benićevu postupku, pogotovo u dijelu njegova ljetopisa koji pripovijeda o tijeku diobe s prekosavskim dijelom Provincije, dakle o sličnoj temi kakvu obrađuje i Bakula (usp. Benić, 2003: 55–106). Osobito je sličan dijelu Baltićeva *Godišnjaka* u kojem ljetopisac gradi napetu priču od istih događaja, ali iz aspekta suprotne strane (usp. Baltić, 2003: 133–223). I na koncu, takav postupak gradnje napete priče najviše obilježava Bogdanovićev ljetopis, u dijelu koji pripovijeda o požaru crkve i samostana u Kreševu te o nastojanju oko dobivanja dozvola za gradnju novih objekata (usp. Bogdanović, 2003: 45–80).

Povezan je s takvom gradnjom priče i raspored aktera u Bakulinim povjesnicama, s naglašenom polarizacijom sudionika, kao i izražena subjektivnost u karakterizaciji protivnika. Tako je u *Pismi sveto-izkaznoj* subjekt franjevačka zajednica u Hercegovini, biskup je Barišić pomagač, a kao protivnici se pojavljuju – neimenovani eksplicitno – i bosanski franjevci koji su bili protiv diobe: »Hvala Bogu kad smo zapantili / Da isprazni glasovi su bili / S' koim neki brez posleni ljudi / Slideć pravdu manje, nego čudi, / Krivotvorno nas su nazivali, / Odmetnike i Brezglavce zvali« (Bakula, 1853a: 37). S Bakulom je osobito zanimljivo usporediti iste postupke pripovijedanja povijesti u njegova suvremenika Baltića, koji čitav dio svoga *Godišnjaka* posvećuje istoj temi: diobi hercegovačkoga dijela Provincije, a prije toga sukobu bosanskih franjevaca s apostolskim vikarom

¹⁶ U *Pismi sveto-izkaznoj* sudjelovanje je pripovjedača na razini likova očito, primjerice, u zgodi s generalom Reda, koji traži upravo od Bakule da mu predloži kandidate za upravu: »Zat' opčenim po zakonim Reda / Generale i sudi, i gleda, / Jerbo meni reče u očice / 'Na me spada briga, i ovčice; / Čobane im da oberem virne, / Koiče slušat ponizne, i mirne / Čuvoderžu i dva Razbornika, / Ti mi kaži koje je prilika, / odmaču ih ovdvi postaviti, / A tamo ih poslat proglasiti: / Tad ja prid njim ko prid otcem klekoh / Poljubih mu ruku, pak mu rekoh: (...)« (Bakula, 1853a: 34–35). Među franjevačkim ljetopisima najbolji je primjer za ovu pripovjednu situaciju ljetopis Bone Benića, u kojem je pripovjedač najčešće i glavni akter događaja, koji je u sve upućen i o kojem sve ovisi. Evo jednog od niza primjera za ilustraciju takva načina pripovijedanja: »I kad se ja vratih iz Travnika dne 1. februara, kod /to/ doba čuh da su me učinili /vizitatorom/. I uzeh /tu službu u/ posjed tja 8. februara i proših moju okružnicu. (...) /I tako/, komisarom dakle, bih ja, m. p. o. Bonaventura Benić, dvokratni provincijal« (Benić, 2003: 312–313).

Rafom Barišićem.¹⁷ Baltić gradi priču na isti način (s tim da je opsežniji), no polarizacija i karakterizacija sudionika prilagođena je njegovu poimanju povijesti, a ono je vezano za pripadnost jednoj od strana, tj. za identifikaciju s određenim subjektom u priči. Baltiću su Hercegovci smutljivci, a osobito je kao protivnik crnim bojama karakteriziran Rafo Barišić, koji kod Bakule postaje pomagač.¹⁸

Sljedeća se podudarnost nalazi u odnosu pripovjedača prema čitatelju. Naime, kako pripovjedač nije prikriiven i ne ostaje na distanci karakterističnoj za povjesničara, tako nije ni njegov čitatelj. Pripovjedač mu se neprestano obraća, zaziva ga, zove ga da promisli i da zauzme stav prema događajima (»Nu sad malo tuj ostavimo, / pa štioće dragi promislimo«, Bakula, 1853a: 17), anticipira čitateljeva pitanja i daje odgovore, nudeći mu svoje objašnjenje događaja kao vjerodostojno (»Uz to znadem da ćeš upitati / Kakavćeih razlog potirati / Da ostave u kreševu stanje / I ludo se dile u neznanje?! Dok ti kažem zašto je to bilo, / Imaš deržat pod istino cilo«, Bakula, 1853a: 13). Upravo je taj postupak karakterističan za franjevačke ljetopise.¹⁹

Osobito dobre primjere za ovaj postupak nalazimo u djelu *I martirii...*, gdje pitanja, molbe, jadikovke, apeli i komentari upućeni čitatelju odstupaju od distanciranosti historiografskoga diskursa. U ovom su djelu, koje ne pretendira na znanstvenu strogost nego povijest pripovijeda na popularan

¹⁷ Spor je svojedobno imao i međunarodne razmjere (na relaciji Beč – Rim – Carigrad) te ostao u historiografiji poznat pod imenom Barišićeve afere, u kojoj su bosanski franjevci nastojali zaštititi stara prava oko izbora apostolskoga vikara i njegovih ovlasti u odnosu prema Provinciji, a Barišić nastojao funkciji vikara pribaviti samostalnost i uvesti hijerarhijski sustav kakav je bio u biskupijama s dijecezanskim klerom.

¹⁸ U Baltićevu je *Godišnjaku* Rafo Barišić figura koja utjelovljuje ugrozu strane uz koju se pripovjedač priklanja i njezina shvaćanja poretka u Provinciji. Sukladno tome on je i karakteriziran kao protivnik, svi se njegovi postupci vrednuju kao smutnije i zlo, a nered je u Provinciji nastao zbog njegovih odluka i postupaka (usp. Baltić, 2003: 134–136). Ima Baltić i izravnih karakterizacija (»Biskup, desio se naravi žestoke; što bi sebi stavio u glavu, od tog nitko niti molitvom niti ikakvim razlogom ne bi mogo odvratiti. Za privilegia fratarska ništa nije htio znati«, Baltić, 2003: 133), ali još je više neizravnih, kroz djelovanje koje mu pripovjedač pripisuje i procjenu toga djelovanja (usp. Baltić, 2003: 137, 159. i drugdje).

¹⁹ Evo nekoliko primjera koji ilustriraju takav odnos pripovjedača prema naslovljeniku pripovijedanja u franjevačkim ljetopisima: »A sad, dragi čitatelju, pogledaj šta je uradio prije svog odlaska naš predvodnik, otac Očevac« (Benić, 2003: 69); »Hoćeš li, dragi prijatelju, da ti jasno i ukratko kažem, što je bilo pobudom svih tih nutarnjih smutnji? Evo: (...)« (Benić, 2003: 93); »I, dobri štioće, viruj mi, da niti sam znao da ću bit izabran, niti sam bio (kako sam gori rekao) na skupštini, već u Travniku; a od generalovijeh patentnih pisama nikada nijesam ni pomislio, ni u snu snio; istinito i tvrdo viruj, brate!« (Benić, 2003: 313–314); »Neka mi ljubazni čitatelj vjeruje, jer ne lažem: spopala me takva smućenost i tolike suze oblile, bez pretjerivanja velim, kao nikad dotada« (Bogdanović, 2003: 97).

način, ovi postupci pojačani i grafički: brojni uskličnici, veoma često i trostruki, odražavaju piščev emotivan stav prema ispričanom.²⁰

Bakulin je *Šematizam* također dio franjevačke kroničarske tradicije, premda nije riječ o kronici. Naime, uz popise i opise samostana, župa, osoblja i drugih podataka o stanju provincije koje inače uključuju šematizmi, on proširuje žanr na povjesnicu, koristeći svoja ranija djela kao predradnju. Kao i franjevački ljetopisi, koji se bave širokim rasponom tema od franjevačkih i crkvenih, preko političkih i socijalnih do kulturnih, ne donosi podatke samo o užem predmetu interesa, franjevačkoj provinciji, nego i o regiji, te tako započinje i rad na pisanju svjetovne povijesti u Hercegovini. Kao i franjevačke kroničare, motivacija mu je nebriga za povijest koju oko sebe primjećuje, nedostatak pisanih djela o povijesti, što ga nuka da proširi uobičajene granice žanra šematizma.²¹

U rekonstrukciji prošlosti Bakula se oslanja na kroničarsko načelo kojim se vode i svi spominjani ljetopisci – *visa, audita, lecta*: viđeno, saslušano, pročitano – podrijetlom još iz srednjega vijeka. To pokazuje rangiranjem autoriteta: vjerodostojnost polaže najprije u ono što je zabilježio prema njegovu iskustvu,²² potom u ono što je od drugih svjedoka čuo i pročitao u starijim izvorima (čiji se autori kao svjedoci smatraju vjerodostojnima), a u nedostatku pisanih izvora služi se i predajom.²³

Književnost i/ili povijest

Za razliku od *Pisme sveto-izkazne*, koja se pokazuje kao versificirano djelo *Breve compendio*, odnosno povjesnica u stihovima, veza s franjevač-

²⁰ Osobito su dobar primjer događaji ispričani s mnogo upravnoga govora (usp. Bakula, 1862: 20–30).

²¹ U obraćanju »Dragome čitaocu«, pored konvencionalne isprike za možebitne pogreške i neznatnost djela, Bakula se žali: »A da ne bi sav teret krivnje prebacio na moju slabost, napominjem ti da sam rođen u takvom kraju (pod lošim znakom) i da živim i pišem u takvom dijelu Europe, o kojemu se u objavljenim najboljim i najvećim povijesnim djelima vrsnih ljudi jedva koji ulomak može naći« (Bakula, 1970: 11). Podaci iz Bakuline biografije pokazuju da je otvoreno izražavao nezadovoljstvo zbog takvoga stanja. Naime, bilježio je kritičke opaske u ljetopisima župa u kojima je bio župnik. Tako je u Gorici zabilježio da njegovi prethodnici nisu bili marljivi i nisu bilježili događaje. Opaska je imala i reakcije (usp. Petrović, 1939: 40).

²² »Znaj, da sam i ja bio svjedok očevidac ili sam sigurno čuo o svemu što je u ovome našem vremenu u Misiji i Kustodiji slavno podignuto. Stoga budi siguran u ono na što se oslanjaju novije stvari« (Bakula, 1970: 12).

²³ Žaleći se na nedostatak izvora, napominje: »A da ne bi i ljubav i rad otišli uzalud, stečena pučka PREDAJA jedinu pomoć može dati« (Bakula, 1970: 12). Od franjevačkih se ljetopisaca predajom najviše koristi Lašvanin; Benić je koristi u rekonstrukciji događaja o kojima nema pisanih izvora, kao i njegov izvor Lastrić, dok je Bogdanović izrazito sumnjičav prema njoj.

kom tradicijom nije na prvi pogled tako očita kad je riječ o djelu *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-pašina*, koje je Bakula objavio u Beču 1863, anonimno (»spievao jedan Hercegovac«). Riječ je o spjevu u epskim desetercima koji obrađuje aktualnu temu, vladanje Ali-paše Rizvanbegovića u Hercegovini.

Ako se skupina Bakulinih historiografskih djela i mogla lako dovesti u vezu s franjevačkom historiografskom tradicijom, *Hercegovina...* se na prvi pogled pokazuje kao djelo inspirirano poetikom Hrvatskog narodnog preporoda. Naime i površnu su promatraču zamjetne podudarnosti Bakulina djela sa 17 godina ranije objavljenim Mažuranićevim spjevom *Smrt Smail-age Čengića*, zacijelo ponajboljim preporodnim književnim ostvarenjem. Bakulinu vezu s preporoditeljima pokazuje i prihvaćanje Gajeva pravopisa (premda su relacije između preporoditelja i hercegovačkih franjevaca manje uočljive nego kad je riječ o bosanskim franjevcima, koji su i školovanjem dolazili u doticaj sa Zagrebom), a pokazuju je i dva članka objavljena u zagrebačkom tisku, koja donose Bakulin poziv za pomoć izgradnji crkava i učionica u Hercegovini i apeliraju na slavensku uzajamnost.²⁴ Osim toga vezu s preporoditeljima očituje i zahvala u predgovoru *Hercegovini...*, odnosno u obraćanju čitatelju, gdje za pomoć zahvaljuje, premda ga ne spominje imenom, biskupu Josipu Jurju Strossmayeru (usp. Bakula, 1863: V).

S Mažuranićevim spjevom postoji u Bakulinu niz podudarnosti. Sličnost između glavnih likova – Smail-age Čengića i Ali-paše Rizvanbegovića – veoma je očita: oba pisca obrađuju vladavinu i pad silnika. Osim toga oba radnja smještaju u 19. stoljeće, u vrijeme slabljenja osmanske vlasti i oduševljenja slavenskih zemalja idejom oslobođenja. I prostor je gotovo isti: obojica smještaju radnju u tradicionalno »epske« predjele. Oba spjeva sadrže istu okvirnu priču o okrutnoj vladavini silnika nad rajom te o njegovu sramotnu padu kao kontrastu njegovu načinu vladanja. I u Bakule možemo naći detalje koji su postali najpoznatija mjesta u Mažuranićevu spjevu: kupljenje harača, kažnjavanje raje, kažnjavanje neposlušne domaće muslimanske vlastele, slavljenje moći etnosa. I upotreba stiha sugerira devetnaestostoljetno oduševljenje usmenom književnošću i kulturom, s tim da Bakula koristi jedino epski deseterac, dok Mažuranić kombinira dva tipa stiha – osmerac i deseterac – što upućuje na simbolično spajanje poticaja usmene i dubrovačko-dalmatinske književne tradicije.

²⁴ Riječ je o tekstovima »Hercegovački poziv Hèrvatom i svim drugim Slavenom« (objavljen u *Narodnim novinama* 1964) i »Slika i molba iz Hercegovine« (objavljen u *Zagrebačkom katoličkom listu* 1862). Ovi članci ne donose samo poziv za materijalnu pomoć, za koji je Bakula bio dobio dopuštenje od vlasti, nego i vrlo emotivan prikaz aktualnog stanja u Hercegovini i također vrlo emotivno obraćanje »braći« Slavenima.

Međutim, uz te očite sličnosti, između dvaju se spjevova daju zamijetiti velike razlike, koje ukazuju na to da je Bakula u spisateljskom radu spojio poticaje dviju – s usmenom triju – književnih tradicija. Zbog toga ću se ovdje pozabaviti usporedbom s Mažuranićevim spjevom kako bi se uočili elementi i učinci poetika na kojima je Bakula utemeljio svoja djela.

Prva se razlika očituje u predgovoru. Naime *Hercegovina...* doduše formalno jest podijeljena u pet dijelova, kao i *Smrt Smail-age Čengića*, ali je prvi dio predgovor, obraćanje čitatelju, koji Mažuranićevo djelo nema. Dok Mažuranić započinje Smail-aginim obraćanjem slugama, dakle bez epskog uvoda, dramatski sažeto, Bakula se u maniri usmene epike obraća »bratu« čitatelju, izravno ga oslovljavajući i uspostavljajući s njim prisnu relaciju (»Moj štioče, brate, prijatelju!/ Ja tvoj bratac, rodom Hercegovac...«, Bakula, 1863: III), isto kao što čini u historiografskim djelima. Objašnjava i motive za pisanje djela, žaleći se na bijedno stanje katolika u Hercegovini i upućujući apel za razumijevanje i pomoć, očitito čitateljima izvan osmanske Bosne i Hercegovine.

Objašnjava i činjenicu da ne objavljuje pod autorskim imenom, napominjući da se ne krije kako bi »udarao iz mraka« kao »pisci bezimnjaci« (Bakula, 1863: III-IV),²⁵ nego sklanjajući se od opasnosti u kojoj bi se zbog napisanog mogao naći. Bakulino se prikrivanje identiteta vidi i u nekim narativnim postupcima u djelu: kako se ne bi dalo naslutiti da je pisac franjevac, o franjevcima govori u 3. licu množine, dočim kad govori o raji, govori u 1. licu jednine.²⁶

Osim u predgovoru, Bakulin spjev sadrži i niz velikih razlika u odnosu na Mažuranićev. Mažuranićev se spjev sastoji od pet sažetih pjevanja, od kojih pojedina sadrže vrlo malo naracije: prvo je pjevanje tako, primjerice, koncipirano uglavnom kao Smail-agin monolog. Od konkretnih se povijesnih okolnosti vezanih za Smail-agu biraju samo neke pojedinosti, koje se transponiraju u naročit umjetnički znak. Tako se za prvo pjevanje odabiru

²⁵ O novinama, novinarima i osobito novinarima koji ne potpisuju članke Bakula se izrazito kritički osvrće u XLVI. poglavlju svoje *Politike za svakog čovika* (usp. Bakula, 1869: 393–410).

²⁶ Tako u četvrtom pjevanju pripovjedač govori o mukama koje su pretrpjeli »naši« franjevci, dakle identificirajući se s pukom, a o franjevcima govoreći u 3. licu: »A i našim nevoljnicim' Fratrim', / Baš je bila muka dodijala: / Uviek daji, Turke miti, hrani, / Al' zaludu kolik jednoj mački, / Nit' se oni stide, niti vide. / Po fratarskim nevoljnim kućama, / Uviek Turci izpijaju, žderu, / Krađu, vuku, očitno otimlju, / Biju, psuju, i što gore mogu, / To sve rade, Krstu da s' osvete. (...)« (Bakula, 1863: 92). Razlog oprezu može se tražiti u okolnostima (opasnost od vlasti), kao i u položaju istaknutog franjevca, angažiranog u redovničkoj upravi, graditeljstvu, pastoralu i školstvu, koji bi mogao kompromitirati. Osim toga, što je u ovom radu već citirano, u literaturi se može pročitati da je bio i osobni liječnik Ali-paše Rizvanbegovića.

smaknuće Crnogoraca i starca Duraka kao ilustracija Smail-agina vladanja, a u četvrtom kupljenje harača, koje je opet stilizirano prema zakonima romantičarske epske strukture. Nasuprot agi, u drugom i trećem pjevanju spjev donosi protivnika u obliku kolektiva, koji je također stiliziran u romantičarsku viziju naroda. Peto pjevanje donosi sugestivnu sliku koja obrće odnos moći i nemoći naznačen u spjevu.

Bakula, s druge strane, u prvom pjevanju ne donosi nekoliko pojediniosti koje bi ilustrirale način vladanja Ali-paše, nego započinje podrobno pripovijedanje o njegovu podrijetlu, odrastanju, bogaćenju i usponu na vezirsku vlast, zasnovanom na zločinu.

Drugo Bakulino pjevanje, nakon uvoda o Rizvanbegovićevu usponu, pripovijeda o onom o čemu govori Mažuranićevo prvo: o »agovanju«, tj. »vezirovanju«. Veoma opširno pjevanje nastavlja Rizvanbegovićevu povijest od trenutka dolaska na vezirsku vlast do smrti. U Bakule nema Mažuranićeve lapidarnosti, odnosno nema odabira pojedinosti koje služe kao sinegdoha (to su u *Smrti Smail-age Čengića* pogubljenje Crnogoraca i kupljenje harača), nego je riječ o iscrpnu pripovijedanju o svim pojedinostima vezanima za Ali-pašino vladanje.

Osobito su opširno opisani svi pašini graditeljski i gospodarski poslovi: gradnja kuća, gospodarskih zgrada i džamija, gradnja kula za »sluge zulumčare«, obrađivanje livada i polja, krčenje šume i sadnja loze, uzgoj riže, izgradnja sustava navodnjavanja, uzgoj duhana, povrća, cvijeća, voća i drveća, pčelarstvo i uzgoj domaćih životinja (koje su sve pedantno nabrojane). Iza toga slijedi novi socijalni element epa: analiza pašinih prihoda od carske zemlje koju je prisvojio, te otimanje zemlje kršćanima, a i zastrašenim domaćim muslimanima.

Slijedi dio koji odgovara Mažuranićevo četvrtom pjevanju – kupljenju harača. Dok Mažuranić ovaj motiv oblikuje u sažeti prizor koji omogućava i čitanje na drugoj, prenesenoj razini, Bakula opširno i detaljno pripovijeda o socijalnom stanju kršćana i njihovim obvezama na pašinim imanjima. Tako se pripovijeda o obvezi sudjelovanja u gradnji objekata (s opisom tijeka rada i kažnjavanja radnika), o mobi – obvezi rada na vlastelinskoj zemlji (koja je podrobno opisana, usp. Bakula, 1863: 265), potom o davanju u naturi nekoliko puta godišnje, te o haraču. Bakula podrobno pripovijeda što je harač, kako se razrezuje, koliko iznosi, kako se vara u kupljenju poreza i sl. (usp. Bakula, 1863: 290). Slijedi podrobno pripovijedanje o Rizvanbegovićevim projektima na Trebižatu: kopanje prokopa kojim se slijeva voda na oranice i natapaju nasadi, prisilno angažiranje raje na gradnji. Bakula tijekom radova opisuje posve precizno, kao upućen čovjek i iskusan graditelj te znalac o zemljoradnji, prikazujući pašine gospodarske pothvate kao silništvo, a ne kao unapređivanje zemlje (usp. Bakula, 1863: 22–24).

Bakulin je odnos prema zbilji izrazito referencijalan. Osim toga, njegova namjera nije stilizacija nekog događaja i njegovo transponiranje u umjetnički simbol, nego bilježenje svih pojedinosti vezanih za njegov predmet interesa. Kao i kroničar – povjesničar – Bakula je zaokupljen pojedinačnim, konkretnim, dok je književnost zaokupljena općim. A upravo franjevačke samostanske kronike obiluju nizom ovakvih momenata u kojima se detaljno pripovijeda o porezima, globama, ucjenama, podmićivanju, pravdanju na sudovima; imenuju se porezi, objašnjava što je koji i koliko iznosi itd.

Ova Bakulina preokupacija franjevačkoj književnosti u Bosni i Hercegovini, koja prije 19. stoljeća ima dominantnu religioznu, moralnu i didaktičku funkciju, dodaje i novu – socijalnu, i također nacionalnu, čime spaja poticaje franjevačke književne tradicije i devetnaestostoljetnih kretanja u književnosti narodnog preporoda (i europskoj).²⁷ Tako se Bakulin spjev, s obzirom na ove dijelove, više nego s Mažuranićevim može dovesti u vezu s Jukićevim književnim, socijalnim, ali i političkim preokupacijama.

A u središnjem pjevanju *Hercegovine...*, koje pripovijeda o Ali-pašinu padu, kao figura protivnika ne pojavljuje se narod – koji je ovdje u ulozi potlačenog i obespravljenog – nego turski sultan preko svoga poslanika Omer-paše Latasa, koji dolazi u Bosnu ugušiti pobunu vlastele protiv reformi Carstva, u kojoj je sudjelovao i Ali-paša Rizvanbegović. Bitka u kojoj Latas pobjeđuje Mostarce, koje vodi Kavaz-baša, ispričana je do najmanjih pojedinosti. I premda ovo pjevanje ima sadržaj karakterističan za epiku – sukob, bitku – Bakula postupa kao pedantan kroničar i uz to komentator događaja, dakle zadržavajući referencijalan odnos prema zbilji. Isto postupa i s pripovijedanjem o Latasovu lukavstvu i zarobljavanju Ali-paše, te o njegovu smaknuću. Jedan od razlikovnih elemenata prema Mažuranićevu spjevu upravo je ovaj: dok je pogibija Smail-age središnji moment Mažuranićeva spjeva, Ali-pašina pogibija u Bakule to nije. Spjev nema središnjega događaja: nakon bitke slijedi obračun s Ali-pašom, a nakon njega novi sukob s pobunjenim Krajišnicima. Ni tu se radnja ne razrješuje, nego slijedi 4. pjevanje, netipično za spjev, u kojem Bakula donosi svojevrsan epilog pisan s vremenskim odmakom od ovih događaja, koji su u katolika izazvali oduševljenje, pripovijedajući o sadašnjem stanju u Hercegovini i konstatirajući da se ništa osobito nije promijenilo.

Za razliku od Smail-agine smrti, dakle, Ali-pašina smrt nije u središtu spjeva, a nije ni sam Ali-paša: pripovijedanje nije koncentrirano na njega nego na događaje za vrijeme njegove vladavine u Hercegovini, kao i nakon

²⁷ Tome bi se moglo dodati da upravo ljetopisi, tekstovi koji u svoje vrijeme, dakako, nemaju književne nego historiografske pretenzije, sadrže i socijalni moment mnogo prije 19. stoljeća.

njegove smrti. Ali-paša se vrlo rijetko pojavljuje izravno u radnji: premda je na prvi pogled središnja figura spjeva, o njegovim se postupcima saznaje neizravno. U središtu spjeva zapravo nije Ali-paša. *Hercegovina...* donosi kroniku događaja u toj pokrajini u vremenu omeđenu njegovim vladanjem, ali središnja figura ovdje nije čovjek nego – prostor. I naslov upućuje na to da je u središtu pozornosti Hercegovina, a ne Ali-paša. A upravo je prostor ili institucija (regija, monarhija, biskupija, samostan i sl.) središnji subjekt kronike.

U prilog rečenom govori i činjenica da je i *Hercegovina...* u vezi s Bakulinim proznim historiografskim radovima. Naime djelo *I martirii...* donosi podugačku fusnotu (v. Bakula, 1862: 88–95) u kojoj Bakula pripovijeda o usponu i vladanju Ali-paše Rizvanbegovića, pa se i *Hercegovina...* doima kao prepjevana i proširena verzija prozne povjesnice.

Franjevačku kroničarsku tradiciju Bakula nasljeđuje i u osobini koja je već analizirana u njegovim historiografskim djelima, a to su položaj pripovjedača i njegova perceptibilnost.²⁸ Dok pripovjedač u Mažuranićevu spjevu ne sudjeluje na razini likova, Bakulin se pripovjedač kroz zamjenicu »mi« pojavljuje na razini svijeta o kojem pripovijeda, pokazujući se kao dio zajednice o kojoj govori,²⁹ a potom i kao svjedok događaja.³⁰ Bakulin je pripovjedački kôd izrazito osoban i očituje se, između ostalog, u neprestanim pripovjedačkim komentarima, koji su, za razliku od Mažuranićevih refleksija na počecima pjevanja, jednoznačni i tendenciozni. Dobar je primjer početak prvog pjevanja, u kojem se pripovijeda o Ali-pašinu podrijetlu, i gdje nalazimo otvorene, i vrlo plošne, invektive protiv islama: »U malome ali tvrdom gradu, / Baš u Stocu (on se razorio!) / Od zle krvi Rizvanbegovića, / Od zla otca i gore matere, / Blizu svrhe prošastoga vieka, / Izleže se guja šarovita, / Halija joj ime postaviše, / Po sunetu nesretnoga svetca / Muhameda, otrovnoga stvora, / Muhameda, sina paklenoga, / Koji nas je u crno zavio, / I svem' svijetu zloćom zasmrdio. / Nu što rekog, gusle, da prostite; / Otrov pravi, i najgora kuga / Svak je koji Muhameda štuje« (Bakula, 1863: 3). Pripovjedač nije prikriven, nego neprestano istupa u komentarima, moralizira, zaključuje, apelira na čitatelja, ne ostavljajući priči da govori sama za sebe.

²⁸ Uz razinu kojoj pripovjedač pripada i opseg njegova sudjelovanja u priči analiza pripovjednog teksta obraća pozornost i na stupanj perceptibilnosti njegove uloge, tj. prikrivenost ili očitost pripovjedača, te na njegovu, s time povezanu, pouzdanost/nepouzdanost (usp. Rimmon-Kenan, 1989: 92–100).

²⁹ Takav njegov položaj da se zamijetiti od 353. stiha, kad kaže: »Provedosmo do devetnest lietah / Sveg vezirstva zmaja Stočanina (...).« (Bakula, 1863: 19).

³⁰ To pokazuju stihovi: »Ja ih vidih, (jerbo tute bijah) / Na stotine gospode Turakah (...).« vezani za bitku između Latasove vojske i Mostaraca (Bakula, 1863: 81).

Iste osobine pokazuje i Bakulino epsko djelo *O francusko-pruskom ratu godine 1870–71*. Već i sam naslov funkcionira povjesničarski denotativno, a i djelo u cijelosti potvrđuje Bakuline povjesničarske sklonosti: naime riječ je o kronici/povjesnici u stihu, a ne o epu. Bakula pripovijeda o događajima kojima je bio suvremenik: o ratu između Francuske i saveza njemačkih država s Pruskom na čelu. Spjev nema središnjega događaja: pedantno se nižu sve zgone od početka sukoba, i to kronološki, koncentrirajući se na bitke, potom na prusko osvajanje Pariza, čime spjev ne završava, nego nastavlja događajima oko pobune u Parizu poznate kao Pariška komuna. Zapleti su raspoređeni kao u kronici: postoji okvirni zaplet, u koji se potom uklapaju manji zapleti prema uzročno-posljedičnim vezama. Djelo nema koherenciju epa, nego funkcionira kao niz zgoda okupljenih samo okvirno, rasponom godina i središnjim subjektom – kao što čini kronika. Događaji ni ovdje nemaju simboličku dimenziju koju im daje ep, nego funkcioniraju izrazito denotativno.

Spjev nema ni središnjega lika: mnoštvo je aktera, kao u kronici, i svaki manji zaplet okuplja niz stvarnih povijesnih osoba, koje Bakula poimence spominje. Riječ je o generalima, nadvojvodama, kraljevićima itd.

Pripovjedač je i u ovom djelu očit, u skladu s tradicijom franjevačkog kroničarstva, u kojem on izrazito osobno komentira događaje. Pripovjedač u ovom spjevu, doduše, ne sudjeluje u radnji, ali se očituje u mnoštvu komentara kojima iskazuje svoje stavove, mahom političke jer se radi o njemu suvremenim događajima vezanima za odnose moći između velikih europskih sila. Pripovjedački komentari osobito dolaze u prvi plan u posljednjem dijelu spjeva, gdje se vrlo emotivno i žučljivo pripovijeda o uspostavi Pariške komune. Pripovjedač je neprijateljski raspoložen prema pobuni, čije sudionike naziva komunistima, nakazama koje ne poštuju prirodni zakon, mrze Boga i Crkvu itd.³¹ Dok je o francusko-pruskom ratu relativno mirno pripovijedao, na ovu pojavu ustaje burno, te djelo završava invektivom protiv građanskih pokreta u Francuskoj. Tako Bakuline književne preokupacije očituju i nov moment u franjevačkoj književnosti – socijalni i politički.

Bakulin spjev *Prodanje i život Jozipa patriarke* uzima građu iz biblijske *Knjige Postanka*, odnosno priču o Jakovljevu sinu Josipu, koga su braća prodala u Egipat. Bakulin spjev ne mijenja sadržaj proznoga predloška, ali

³¹ »Komunisti, naški – Općenaši – / Bunitelji pariski se kažu: / To jest, gadna nakaza od sv'jeta / Koja ništa u seb' ljuckog nema / Dot obličje t'jela zdvoranjega: / I koja no ništa nepoznaje / I nijedan zakon nepoštuje, / Ni naravni, a kamo li kraljski; / Koja mrzi gor na Boga prvo, / Na misnike i njegovu crkvu / Nosi zlobu ká pako gorući...« (Bakula, 1873: 47). Čitavo je peto pjevanje ispunjeno takvim komentarima, koji prevladavaju nad samom naracijom.

u formi donosi promjene karakteristične za epsku strukturu: najprije epsku invokaciju, u kojoj spaja umjetničku i usmenu konvenciju, zazivajući vilu za inspiraciju te nastavljaajući s uvodom usmenog pjevača.³² Osim stiha i invokacije otklon od biblijskoga predloška čine i česti komentari u kojima pripovjedač istupa u prvi plan sa svojim shvaćanjem biblijskih događaja. Zanimljivo je da svako pjevanje (pjesma, kako Bakula naziva ove dijelove) započinje autorovom refleksijom o pitanjima koja se posredno tiču radnje, a moglo bi se reći da su inspirirane Mažuranićevim (i posredno Gundulićevim) postupcima.³³

S jedne, dakle, strane Bakulin se zahvat u proznu biblijsku građu da dovesti u vezu sa zapadnoeuropskom književnom tradicijom, koja se u 19. stoljeću inspirira i usmenom književnošću. S druge, pak, strane ovo djelo sadrži i brojne elemente koji ga vežu s franjevačkom književnom tradicijom, a već su ovdje spomenuti kod analize drugih Bakulinih djela: već i zbog odabranog predloška, a to je zapravo povijest o Josipu, *Prodanje i život Jozipa patriarke* nema koherenciju epa, nego se sastoji od niza manjih zapleta koji egzistiraju u osnovnom (prodaja Josipa u Egipat). Priča ne završava ni očitovanjem braći: slijede Jakovljevi dolazak u Egipat, Jakovljeva smrt i Josipova smrt. Spjev prati biblijsku priču te se svaka biblijska zgoda oblikuje u jednom pjevanju, čime se *Prodanje i život* pokazuje kao stihovana povijest o Josipu.

A isto bi se moglo reći i za Bakulin nedovršeni ep o svetom Pavlu, koji je ostao u rukopisu. Pisan također desetercem (izuzev nekih jedanaesteraca i deveteraca koji narušavaju pravilnost, ali je očito riječ o nedotjeranu tekstu), taj spjev počinje podugačkim refleksivnim uvodom pa onda pripovijeda o životu i osobito misijskim putovanjima apostola Pavla. Kao i za *Prodanje i život*, i za ovaj bi se spjev moglo reći da je stihovana povijest o sv. Pavlu, koja vjerno prati biblijsku građu i dopunja je autorskim komentarima.

³² »Mila vilo, posestrimo draga! / Vazda si mi u pomoći bila, / Riči si mi metjala u usta / Grlo si mi gladko učinila; / Uz vezene gusle javorove, / Ti me uči pievat, udarati, / I gudalom sitno krečukati – / Od rođenja, priko pole vika, / Virno si me dopratila vilo / (...) Uzdrži me u ljubavi staroj. / Imam pievat, jurve znadeš vilo, / Imam pievat da družini kažem, / Stvar veliku, koja bi na svitu, / Glasovitu, kolik žalovitu« (Bakula, 1871b: 3–4).

³³ Evo za primjer dvaju karakterističnih početaka. Početak 3. pjevanja: »Kad no ljubav jednim srcem vlada / Tam` u nutra nezna da primiri. / Otimlje se, traži da poviri, / I kaže se milovanu svomu. / Pa je zato pobratime blagi, / Što na jezik meke dojdu riči, / I prave se tam do naši dragi; / Još za to je, a za drugo nije, / Zaljubljenik što prigodu traži, / Svom ljubljenom da dobro navladi, / I njem dade priliepe dare, / Kano plode stabla milovanja, / Koga tamo u srdcu su žilje« (Bakula, 1871b: 11). Početak 4. pjevanja: »Netko misli, ima pouzdanje. / Što se drži dobrog puta pravde, / Da će sebi dobit priatelje, / Da će svima izpuniti želje, / Svim kolicim što ih sunce grije: / Tako misli koji hile nejma; / I tako je misliti do pravde, / Da svi ljudi o toj pravdi rade!!!« (Bakula, 1871b: 18).

Didaktičnost i moralističnost

I posljednja, uvjetno rečeno, skupina Bakulinih djela, s didaktičkim, moralističkim i filozofskim temama, nastaje na tragu franjevačke tradicije, a obogaćuje se i modificira na suvremenim poticajima. U nju sam ubrojila četiri Bakulina djela: *Pravo mudroznanje za svakog čovika*, *Politika za svakog čovika*, *Pribogoljubna bavljenja za slišati svetu misu*, *Četiri dila godine: zima, pramalitje, ljeto i jesen*.

Neobičnost djela *Četiri dila godine: Zima, pramalitje, ljeto i jesen* mnogo govori i o Bakulinoj poetici i o književnoj tradiciji čiji je dio. Riječ je o djelcu koje u epskim desetercima obrađuje četiri godišnja doba, dakle temu koja na prvi pogled pripada ingerenciji lirike. Međutim, Bakuli lirski izraz nije blizak, a epika je njegov prirodni medij. Nije, naime, riječ o lirskim sredstvima izraženu doživljaju prirode, nego o pripovijedanju o tom kako se u konkretnom podneblju (neimenovanom, ali je očito riječ o Hercegovini) odvija život vezan za zemlju i prirodu. Tako Bakulino djelo nema niti jednog opisa pejzaža, nego se priroda promatra isključivo kroz njezin utjecaj na poljodjelstvo, stočarstvo i život ljudi. U literaturi je već dovedeno u vezu s Vergilijevim didaktičnim epom *Georgike* i Reljkovićevim *Satirom* (Nikić, 1974/75: 71). U njemu Bakula ne oblikuje idiličnu viziju života u prirodi i u ritmu prirode, nego didaktično djelo u kojem je opet socijalno pitanje u prvom planu. Ono je praktično u doslovnom značenju riječi jer upućuje u konkretne poslove vezane za poljodjelstvo, stočarstvo i život na selu: pripovijeda, primjerice, o koristima pčelarstva i kudi one koji se njime ne bave, donosi upute o povrtlarstvu, vočarstvu, sjetvi žitarica, skupljanju ljetine, oranju i sisanju »ozima«, pravljenju vina; potom opaske o svadbama, lošim ženama i muževima i svadbenim običajima (Bakuli poznatima iz pastoralne prakse).

Bakulina *Politika za svakog čovika* također nastaje na temelju dvovrsnih književnih poticaja. Riječ je o refleksijama i moralnim uputama vezanima za širok raspon tema: odgoj djece, obrazovanje, odnos prema roditeljima, znanost, mudrost, porok alkoholizma, odijevanje i slično, a uz to se Bakula bavi i političkim i socijalnim pitanjima koja je, u drukčijoj formi, obradio i u *Hercegovini...*: organizacija vlasti, seljaštvo, zanati, trgovina, svećenici i politika, nameti, pobune i odbijanje poslušnosti, potom spisateljstvo i umjetnost (kazališta, čitanje knjiga, pitanje spisateljske slobode, novine, anonimni pisci itd.). Bakulina je *Politika* opet dijelom izdanak franjevačke književne – napose bogate homiletičke – tradicije, ali obogaćena u 19. stoljeću širim rasponom tema, osobito vezanih za socijalnu i političku sferu života. Riječ je o tekstu s očitom praktičnom funkcijom, ovog puta proznom tekstu.

Pravo mudroznanje za svakog čovika također je netipičan spjev, u stvari versificirani filozofsko-teološki spis. Neobičan pothvat obrade filozofsko-teološke teme u epskim desetercima objašnjava sam Bakula u već citiranom dijelu »Predgovora pjesmareva«, gdje odabir stiha za temu kojoj bolje pristaje »prostopsis« objašnjava razinom znanja i očekivanja svoje publike.

Razlog uvrštavanja ovoga Bakulina djela u skupinu uvjetno nazvanu moralističko-didaktičkim djelima krije se u načinu obrade filozofsko-teološke građe. Građa je u polazištu filozofska jer se pripovjedač, bolje rečeno refleksivni subjekt, pita o počecima svijeta, postanku bića, pitanju stvaranja i uzdržavanja bića, Božjoj opstojnosti i stvarateljskom činu, tj. o nekim temeljnim filozofskim i teološkim pitanjima. Međutim, s filozofije brzo prelazi na osoban stav, žigošuci pojedina filozofska mišljenja kao slijepa i besmislena, da bi onda – u slikovitoj zgodi čitanja knjiga svih vremena i naroda u carskoj knjižnici i nalaženja odgovora tek u jednoj knjizi: Bibliji, prešao na prepričavanje zgoda iz Sv. Pisma, kojima dodaje svoje refleksije.

Međutim, i s toga brzo prelazi na vrlo isključiv i dogmatičan način mišljenja, pa spjev postaje moralističko-propovjednički spis koji donosi lamentacije o današnjici, bezboštvu, nemoralu, bezobzirnosti i sljepoći svijeta, nepriznavanju Boga i nepoštivanju njegovih (=vjerskih) zakona. U završnici spjev postaje naglašeno isključiv svođenjem vjere i istine na katoličku, čime se eksplicitno odbacuju svi drugi vjerezakoni (usp. Bakula, 1867: 400–406). Sintagma »pravo mudroznanje« iz naslova dobiva svoje značenje: »pravo« je za Bakulu ono što sudi na temelju vlastite interpretacije katoličkog nauka.

Ovoj se skupini Bakulinih djela može pribrojiti i njegov rukopis, bilježnica koja sadrži nekoliko pjesama religioznog sadržaja. Tematiziraju dijelove Isusova života poznate iz Evanđelja: Isusovo rođenje i obrezanje, dolazak triju kraljeva (Bogojavljenje), muku i smrt, te uskrsnuće i uzašašće. Ove pjesme u odnosu na druga Bakulina djela donose i jednu novinu: nisu pisane desetercem, koji prevladava u njegovu stvaralaštvu, nego simetričnim osmercem srednjovjekovne i starije franjevačke pjesničke tradicije. Od nje se Bakula odvaja time što versificira kompleksniju građu i prati je mnoštvom pripovjedačkih komentara. Riječ je opet o biblijskoj građi (pa bi se ove narativne pjesme mogle pribrojiti i skupini epskih djela), ali ih uvrštavam u skupinu moralno-didaktičnih i filozofsko-teoloških djela zbog mnoštva komentara koji prate pripovijedanje biblijskih zgoda i koji ih interpretiraju.

Na koncu treba napomenuti da zanimljiv spoj franjevačkog utilitarnog modela literature i preporodne poetike predstavljaju članci koje je Bakula 1871. i 1872. godine nepotpisane objavljivao u nastavcima u zadarskom *Na-*

rodnom listu pod naslovom »Dogovori dva Hercegovca: Đuro i Andrija«. ³⁴ Tekstovi su pisani u formi dijaloga između Đure i Andrije, koji su autoru poslužili kao okvir u kojem analizira aktualnu situaciju u Hercegovini i Turskom Carstvu, koncentrirajući se na njezinu političku, socijalnu, gospodarsku i kulturnu sastavnicu. Tako komentira niz pojava vezanih za državno uređenje, neprovođenje reformi, poreznu politiku, socijalne anomalije, korumpiranost državne administracije, ekonomsko nazadovanje, sudski sustav itd. Pritom iznosi i svoje političke poglede i želje za promjenom vlasti, ali i politički realizam koji pokazuje svijest o zamršenosti europske politike (usp. Bakula, 1871a: 37, 3–4). Riječ je o člancima s očitom praktičnom tendencijom, koji se književnim oblikovnim postupcima služe u svrhu lakše komunikacije s čitateljem, a upravo to karakterizira moralno-didaktičnu franjevačku književnu tradiciju. Međutim, funkcija se teksta sada mijenja i pod utjecajem društveno-političkih i kulturnih kretanja u 19. stoljeću, u Bakulinim člancima umjesto dotadašnje moralno-didaktične u prvi plan dolaze socijalna, politička i nacionalna funkcija teksta. ³⁵

Zaključak

U 19. stoljeću čitavu franjevačku književnost na prostoru nekadašnje Bosne Srebrene, pa tako i onu u Hercegovini, obilježavaju poetičke promjene koje su rezultat povezanosti s intelektualnim i kulturnim kretanjima u ondašnjoj Europi, napose u Hrvatskoj, odnosno preko recepcije ideja koje su promovirali pokretači i pripadnici pokreta u povijesti kulture i književnosti nazvanog Hrvatskim narodnim preporodom. Devetnaestostoljetna kre-

³⁴ Istraživanje Pavla Knezovića, čiji se rezultati mogu vidjeti u ovom Zborniku, pokazalo je da je dosad literatura o Bakuli, vjerojatno pod utjecajem Petrovićeva teksta, operirala pogrešnim informacijama o ovim Bakulinim novinskim člancima. Petrović naime donosi netočan naslov članaka (»Razgovor izmed Đure i Andrije«) i godišta objavljivanja (1869–1872) te napominje da su podigli »veliku prašinu u krugovima otomanske bosansko-hercegovačke vlade, koja je na sve moguće načine nastojala da uniđe u trag piscu« (Petrović, 1939: 47). Isti naslov ponavlja i Alilović, a godišta također griješi (1864–1871), napominjući da je Bakula »u tim člancima kritizirao turski režim, pa je otomanska bosanskohercegovačka vlada u Sarajevu pokušavala na sve moguće načine da otkrije anonimnog pisca, ali joj to nije nikada uspjelo« (Alilović, 1986: 63).

³⁵ Bakulinu sklonost prema društveno-političkom angažmanu odaju i razlozi njegova odlaska iz Italije. Naime, svi njegovi biografi bilježe da je u Toskani »pripremio za tisak svoj prvi spis *Osservazioni filozoficocritiche sulla mode e lusso del giorno ossia franco-italica*, u kojemu je kritizirao vojvodu Karla Ludovika (1824–1847) i njegov dvor, pa je djelo zaplijenila državna cenzura, a Bakula je na zahtjev vojvode prisilno upućen u domovinu« (Alilović, 1986: 63). Petrović bilježi i da je Bakula »preko novina i pjesama« iskazivao oduševljenje idejom sjedinjenja talijanskih državnica (Petrović, 1939: 35).

tanja u društvu i književnosti ne mijenjaju korjenito franjevački književni model, koji opstaje u svojim glavnim koordinatama, ali donose nekoliko ključnih novina koje, zapravo, predstavljaju njegovo približavanje zapadnoeuropskom književnom modelu, obilježenom renesansnom emancipacijom književnosti od religioznih, didaktičnih i moralnih zadaća. Upravo se u 19. stoljeću u franjevačkoj književnosti, uz dotadašnje religiozne i didaktične funkcije, pojavljuju i dvije nove, koje donose nove teme i nove oblikovne postupke, a to su socijalna i nacionalna funkcija književnosti.

Književni rad istaknutih franjevačkih pisaca u 19. stoljeću – I. F. Jukića, G. Martića, M. Nedića, M. Šunjića, J. Baltića, P. Bakule – tako je jednim svojim dijelom oslonjen na franjevačku tradiciju i njezine zahtjeve, a drugim dijelom donosi novine potaknute preporodnim pokretom. U Hercegovini se takva promjena poetike može primijetiti u pojavi časopisa, nastojanju oko tiskarstva, u pojavi gramatika i pravopisa, u interesu za povijest i narodnu umjetnost, a osobito pak u književnom djelu fra Petra Bakule. Ono, naime, uz snažnu religioznu i didaktičku komponentu očituje i snažnu socijalnu, nacionalnu i političku, što proširuje raspon tema kojima se bavi, ali i žanrova, među kojima je najzanimljiviji spjev. Tako Bakula spaja poticaje dviju, s usmenom triju književnih tradicija, te približava franjevački moralno-didaktični model književnosti zapadnoeuropskom modelu.

Bakula je pisao i objavljivao začuđujuće mnogo, s obzirom na broj drugih poslova koje je obavljao. U Hercegovini onoga doba, koja je oskudijevala u kulturi pisane riječi, zaslužan je za nadoknađivanje dviju potreba: potrebe za historiografijom (crkvenom, ali i svjetovnom) i potrebe za književnošću. Njegov pak tretman u povijesti književnosti, kao uostalom i tretman drugih sličnih pisaca, pokazuje da se ono na što se Bakula u svom *Šematizmu* žalio – manjak istraživanja i pisanih izvora – nije posve promijenilo. Hrvatska književnost u Bosni i Hercegovini, kao uostalom i druge nacionalne sastavnice književnosti u Bosni i Hercegovini, čekaju nova istraživanja i istraživače.

Izvori i literatura

- Alilović, Ivan (1986), *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do godine 1918*, I. Alilović i Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Bakula, Petar (1853), *Breve compendio sacro-istorico sulle vicende della regolare-missionaria custodia e vicariato apostolico di Erzegovina*, Dubrovnik.
- Bakula, Petar (1853a), *Pisma sveto-izkazna od ercegovačke redovničke čuvoderžavi i namisništva apostolskoga*, Dubrovnik.
- Bakula, Petar (1862), *I martirii nella missione francescana osservante in Erzegovina narrazione storica*, Rim.

- Bakula, Petar (1862a), »Slika i molba iz Hercegovine«, *Zagrebački katolički list*, Zagreb, 4: 28.
- Bakula, Petar (1863), *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-pašina*, Beč.
- Bakula, Petar (1864), »Hercegovački poziv Hrvatom i svim drugim Slavenom«, *Narodne novine*, Zagreb, 142: [1].
- Bakula, Petar (1867¹), *Pravo mudroznanje za svakog čovika*, Split.
- Bakula, Petar (1869), *Politika za svakog čovika*, Split.
- Bakula, Petar (1869a), *Pribogoljubna bavljenja za slišati svetu misu*, Split.
- Bakula, Petar (1871), *Četiri dila godine: zima, pramalitje, ljeto i jesen*, Split.
- Bakula, Petar (1871a), »Dogovori dva Hercegovca: Đuro i Andrija«, *Narodni list*, Zadar, 37: [3]-[4].
- Bakula, Petar (1871b), *Prodanje i život Jozipa patriarke*, Split.
- Bakula, Petar (1873), *O francuskom i pruskomu ratu godine 1870–71*, Dubrovnik.
- Bakula, Petar (1970), *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule* (prev. i prir. Vencel Kosir), Hercegovačka franjevačka provincija, Mostar.
- Baltić, Jako (2003), *Godišnjak od događaja i promine vremena u Bosni 1754 – 1882* (prir. A. Zirdum), Synopsis, Sarajevo – Zagreb.
- Benić, Bono (2003), *Ljetopis sutješškoga samostana* (prir. I. Gavran), Synopsis, Sarajevo – Zagreb.
- Bogdanović, Marijan (2003), *Ljetopis kreševškoga samostana* (prir. I. Gavran), Synopsis, Sarajevo – Zagreb.
- Gabrić-Bagarić, Darija (2004), *Primjeri bosanskohercegovačke pismenosti i književnosti od II. do 19. stoljeća*, HKD Napredak, Zagreb – Sarajevo.
- Gavran, Ignacije (2003), Uvodna studija u knjizi: B. Benić, *Ljetopis sutješškoga samostana* (prir. I. Gavran), Synopsis, Sarajevo – Zagreb, 5–31.
- Hoško, Franjo Emanuel, Čošković, Pejo, Kapitanović, Vicko (ur.) (2010), *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
- Jolić, Robert (2011), *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, Hercegovačka franjevačka provincija i Franjevačka knjižnica Mostar, Mostar.
- Karamatić, Marko (prir.) (1994), *Bosanski franjevci*, Erazmus, Zagreb.
- Karamatić, Marko (prir.) (2006), *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine od sredine XIII. do konca XIX. stoljeća*, Matica hrvatska u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo.
- Knezović, Pavao (2009), »Šitovićeve poetika usmenog pjesništva u posveti Pisme od pakla«, *Zbornik o Lovri Šitoviću* (ur. P. Knezović), Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 205–216.
- Koroman, Veselko (prir.) (1996), *Hrvatsko pjesništvo Bosne i Hercegovine od Lovre Šitovića do danas*, (više izdavača), Mostar – Split – Međugorje.

- Kravar, Zoran (1988), »Književnost 17. stoljeća i pojam 'barok'«, u: *Književni barok (proučavanje baroka na Filozofskom fakultetu u Zagrebu)*, (ur. Ž. Benčić i D. Fališevac), Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 7–48.
- Kreševljaković, Hamdija (1912), *Kratki pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni od najstarijih vremena do danas*, Vlastita naklada, Sarajevo.
- Kuna, Herta i dr. (prir.) (1974), *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija*, knj. 1: *Starija književnost*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo.
- Lastrić, Filip (2003), *Pregled starina Bosanske provincije* (prir. A. Zirdum, prev. I. Gavran i Š. Šimić), Synopsis, Sarajevo – Zagreb.
- Lašvanin, Nikola (2003), *Ljetopis* (prir. I. Gavran), Synopsis, Sarajevo – Zagreb.
- Lovrenović, Ivan (prir.) (1982), *Književnost bosanskih franjevaca – Izbor tekstova iz starije hrvatske književnosti*, Svjetlost, Sarajevo.
- Nikić, Andrija (1974/75), »Književno djelo fra Petra Bakule (1816–1873)«, u: *Godišnjak Instituta za jezik i književnost u Sarajevu*, Sarajevo, 61–83.
- Nikić, Andrija (2003), *Događajnica Bosne i Hercegovine 614.–1918*, Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, Mostar.
- Petrović, Leo (1939), »Život i rad fra Petra Bakule (1816–1873)«, *Stopama otaca – Almanah hercegovačke franjev. omladine*, god. 5. (1938–39), Mostar, 34–47.
- Rimmon-Kenan, Shlomith (1989), »Naracija: razine i glasovi«, *Uvod u naratologiju* (ur. Z. Kramarić), Revija, Osijek, 83–103.

PETAR BAKULA: EPSKI PJESNIK ILI KRONIČAR?

Sažetak

Povijest hrvatske književnosti ubraja Petra Bakulu među bosanskohercegovačke franjevce pripadnike Hrvatskog narodnog preporoda. U radu se analiziraju Bakulina djela, osobito epsko pjesništvo, na razini odabira teme, upotrebe stiha, gradnje zapleta, rasporeda aktera, položaja pripovjedača, stupnja autonomije tekstova u odnosu na njihove izvanknjiževne funkcije i drugih strukturnih elemenata. Na toj se osnovi promatra s jedne strane Bakulina pripadnost preporodnoj književnoj poetici, a s druge strane kroničarskoj i uopće književnoj tradiciji franjevaca Bosne Srebrene.

Ključne riječi: Petar Bakula, bosansko-hercegovački franjevci, moralno-didaktična književnost, Hrvatski narodni preporod, književnost 19. stoljeća.

PETAR BAKULA – EPIC POET OR CHRONICLER?*Summary*

The history of Croatian literature ranks Petar Bakula among the Bosnian-Herzegovinian Franciscans who were members of the Croatian National Revival (*Hrvatski narodni preporod*). The paper analyzes Bakula's works, in particular epic poetry, at the level of topic selection, use of verse, creation of plots, schedule of actors, position of the narrator, degree of the autonomy of texts in relation to their functions beyond literature and other structural elements. On this basis Bakula's affiliation to the literary poetry of the Revival on the one hand and the chronicling tradition and generally the literary tradition of the Franciscans of Bosna Srebrena on the other hand, are being observed.

Key words: Petar Bakula, Bosnian-Herzegovinian Franciscans, moral-didactic literature, Croatian National Revival, literature of the 19th century.

I martirii nella missione francescana in Herzegovina, Rim 1862.

Pavao Knezović

BAKULINA TROJEZIČNOST

Pregledni rad

UDK 811.163.42(497.6)09 Bakula, P.

*Što j' izvrsno s' tim se gosti,
Neizvrstna bratu prosti!*

(Bakula)

Usud je malih naroda vjekovječni da se u kulturnom ophođenju, osobito onom nadnacionalnom, pa i u književnom stvaralaštvu služe stranim im jezikom. Od svojih začetaka hrvatsko je kulturno stvaralaštvo prožeto višejezičnošću. Koji će od stranih jezika biti u uporabi redovito ovisi o frekventnosti kulturnih doticaja i društvenopolitičkih odnosa. Najdugovječniji pratilac hrvatskog u književnoj, znanstvenoj i uopće kulturnoj produkciji bio je latinski jezik najvjerojatnije zbog svoje nadnacionalnosti i/ili univerzalnosti. Pored njega vrlo je zapaženu ulogu imao talijanski i to ne samo u krajevima uz Jadran. Tek od prosvjetiteljstva u nekim našim regijama nastajat će znanstvena i književna produkcija na njemačkom jezikom. U 19. i 20. stoljeću sve češće će biti u uporabi i drugi jezici francuski, mađarski, te engleski i španjolski ponajviše u dijaspori.

Kod franjevacu Bosanske vikarije od 1340. (od 1517. provincije Bosne Srebrene) može se reći da je trojezičnost (hrvatski, latinski, talijanski) bila u neprestanoj svakodnevnoj uporabi.¹ Dvojezičnost je u Europi najizrazitija

¹ Usp. *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752.*, (collegit et digessit E. Fermendžin), *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionanum*, XXIII, HAZU, Zagreb, ex officina Societatis typographica, 1892.; Zatim samostanske kronike osobito fra Bone Benića *Protocolum conventus Suttiscae* objavljen kao: »Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci« (priredio J. Jelenić), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 35–37, Sarajevo, 1923–1925; Jelenić, Julijan (1913), *Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevacu*, Zemaljska štamparija, Sarajevo; Jelenić, Julijan (1927), *Spomenici kulturnog rada franjevacu Bosne Srebreničke*, (sabradio i za štampu priredio J. Jelenić), Mostar; *Acta Franciscana Hercegovinae*, sv. II–III, (priredio B. S. Pandžić), Ziral, 2003.

u epohama humanizma i renesanse. Tada su se pisci »odlučivali za dva izražajna medija nastojeći se prilagoditi duhu vremena i uspostaviti dodir s više slojeva čitateljske publike i književne recepcije. No, bilo je autora koji su povrh latinskoga i svojega materinskoga jezika tekstove oblikovali i na jeziku razvijenijih kulturnih sredina, težeći za širim europskim odjekom. Obično su ti trojezični književnici iz udaljenih perifernih zemalja, primjerice Francesco Sá de Miranda iz Portugala, Jan Kochanowski iz Poljske, pa evo i Marko Marulić (1450–1524) iz Hrvatske, u kojoj je pojava trojezičnosti možda najizrazitija, te seže čak u XVII. stoljeće ...« (Tomasović, 1996: 5). Pod dvojezičnošću, trojezičnošću ili pak višejezičnošću u literaturi se ne podrazumijeva onaj nivo uporabe stranih jezika kakva je u praksi obrazovanih ljudi i intelektualaca koji obično znaju po nekoliko jezika kako bi se mogli služiti stručnom literaturom i dopisivati se ili pak održavati druge vidove komunikacije sa strancima. Dvojezični su i višejezični pisci oni »koji su to činili u procesu pjesničke tvorbe, koji zahtijeva visoki stupanj jezičnog posvajanja i stilsku tankočudnost« (Tomasović, 1996: 5). Ukratko, koji su bili sposobni stvarati književna djela na dva i više jezika. Trojezičnost nije osobitost nijedne stilske epohe jer je u hrvatskoj književnosti gotovo neprekidna od srednjovjekovlja do naših dana. U tom se kolu nalazi i fra Petar Bakula (1816.–1873.) koji je stvarao na hrvatskom i talijanskom u prozi i u stihu, te još na latinskom u prozi (Petrović, 1939: 46–47; Nikić, 1975: 75–78; Knezović, 2007: 91–100).

Ima li se u vidu Bakulin opus i vremenski raspon njegova stvaranja (oko tri dekade, tj. od povratka iz Italije 1846. do 1873.), te pravo mnoštvo vrlo teških i mučnih kako redovničkih tako i župničkih svakodnevnih poslova i dužnosti što ih je tada obnašao (putovanje u Rim 1852. zbog uređivanja pravnog ustroja hercegovačke redovničke zajednice, višekratna duga putovanja po europskim državama zbog prošenja i sakupljanja milodara za uzdržavanje i školovanje redovničkoga pomlatka kao i izgradnju širokobriješkog i humačkog samostana, zatim vođenje izgradnje biskupskog dvora u Vukodolu, te župnog stana i škole za mušku kao i škole za žensku djecu u Mostaru, gradnje crkava u Gorici i Mostaru, potom višegodišnje službe magistra i generalnog lektora, pa zatim tajnika Kustodije i generalnoga vikara biskupije)² doista se doima nevjerojatnim kako je uspio napisati toliko mnoštvo raznovrsnih djela. Nedvojbena je stvarao izvanrednom brzinom i to u vrlo teškim i uvjetima. Bilo je to doba Bachova apsolutizma i cvjetanja denunciranja, kada su se »književnici utekli naučnom radu« (B. Šulek, I. Kukuljević, Demeter, Vukotinović, Veber, M. Mesić, I. Mažuranić)

² Sam 1862. veli: »Fra queste traversie se nomino le mie continue occupazioni missionarie, dal 1846 (anno del mio ritorno dall'Italia) di parroco, di direttore delle nuove fabbriche, di gite lontane per affari della missione e cento altre ...« (Bakula, 1862: 8).

i/ili pisanju školskih udžbenika što se izdašno honoriralo (usp. Ježić, 1993: 219–245), te doba bezvlađa i agonije Osmanskog Carstva (Matuz, 1992: 130–152). Sve te okolnosti utjecale su na njega i ostavile značajan trag u njegovim plodovima uma. Za svekoliko njegovo djelovanje na vjerskom, kulturnom i književnom polju može se reći da je on sve to »rijetkom vještinom i okretnošću časno izvršio« kao što je obavio i onu »tešku i važnu dužnost« u Rimu 1852. kad je isposlovaio da je »Hercegovina juridički postala samostalna redovnička zadruga ovisna neposredno od generala reda« (Petrović, 1939: 37). Međutim Bakulu u povijestima književnosti ne spominju Đ. Šurmin, D. Bogdanović, S. Ježić, D. Prohaska (jedino H. Kreševljaković navodi neka njegova pjesnička djela) što može značiti da su njegov opus smatrali nevrijednim i neknjiževnim.³ Istina je da fra Petar Bakula nije stvarao zbog obogaćivanja hrvatske književnosti nego da bi ili informirao dobročinitelje o stanju franjevaca na bosanskohercegovačkim prostorima ili poučio u vjerskim tajnama i životnoj mudrosti svoje zemljake. Na više mjesta sam Bakula iznosi konkretne razloge ili povode pisanja pojedinih djela istovremeno očitujući i svoje poimanje modusa izraza i njegove svrhe s aspekta korisnika, ali i uopće književnog i znanstvenog rada u njegovo doba.⁴ Nužno je prisjetiti ih se, npr.: »Ja, istina je, hodajući po različitim kra-

³ Šurmin, Đuro: *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898., Bogdanović, David: *Pregled književnosti hrvatske i srpske*, knj. 1., 3. izd., Zagreb, 1933., Prohaska, Dragutin: *Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti*, Zagreb, 1921. Kreševljaković, Hamdija: *Kratak pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni od najstarijih vremena do danas*, Sarajevo, 1912. – o Bakulu piše: »Fra Petar Bakula (1816.–1873.) sin je kršne Hercegovine; pisao je kao i Šunjić najprije talijanski i latinski, a povrativši se iz Italije u domovinu zapjeva hrvatski. U duhu narodne pjesme opjeva nam historiju Hercegovine za vezirovanja Alipaše Stočevića od 1832. do 1851. (Beč, 1863.) i francusko-pruski rat od g. 1870.–71. (Dubrovnik 1873.: II. izd. 1890.). U stihovima napisa još oveću didaktičnu pjesmu: Pravo mudroznanstvo« (Kreševljaković, 1912: 30).

⁴ Za *Pravo mudroznanje za svakog čovjeka* (Split, 1870) veli: »I budući moja namina ne ona sama, da bogatiji umom i znanjem moje Pjesme postignu, ma dapače i to mlogo više da najpriprostiji iz puka razumi me; zato u svim mojim redcima služio sam se ričma i načinim, što sam igda mogo priprostijim: na tu svrhu navodeći i prilike, izučnim nekvarljive, a priprošnjacim potribite. Sad mogo bi kogod mene upitati: što me prignu, pak da se pjesničkim složenjem služim, na miesto prostopisa? i ako me pita, ja mu odgovaram: da je to tako otišlo jer je zavisilo o mom prostom obranju. Jest pako i moj Slovinski narod mimo druge, koji bi reka da se radja pievajući; nu dakle dati mu u ruku pjesmu, neće reći drugo nego dat mu ono što mu je najviše po čudi. Osim toga pjesnički (barem meni) mlogo je naporučnije u malo više reći nego li prostopisice [tj. u prozi]. ... Koliko se tiče načina moga pisanja i rieči izbranja: ja u mom slaganju nisam imo drugo na obziru, nego tako pisati, kako bi me mogo razumiti svaki najpriprostiji od naroda. ... Od ostalog, obćeno govoreć od svega moga spisanja, ja isti pripoznajem kako nije vriedno da mi ijednu slavu ovoga svieta pribavi, niti sam ja na to igda mogo uzdignuti želje: jesam pako i na samo ovo da moj kakav taki trud bude posvećen Bogu, koristan bratu izkrnjemu: i ovdje je sva svrha moji Pjesama« (Bakula, 1870: VIII–IX).

jim svita i baveć se mlogo više sa živom ričju nego koja mrtva na knjigi leži, jesam mloga opaženja meni mogao sabrati i ovde drugim podkučiti, ali i opet ta sva, ako i jesu meni kolik nova stigla, nisu ona u sebi taka, nego stara i samo više puta od ljudi kô novim načinom opetovana i od mene ubiližena« (Bakula, 1869: 10).⁵ Pored značajne opreke »mrtve« i »žive« riječi za Bakulino poimanje uloge književnika važnijom mi se čini njegova tvrdnja da će on upravo onu »mrtvu« riječ ispričati novim načinom i time je oživjeti, te potom oživtvorenu pokloniti svom »krvoljubnom bratu narodnjaku« jer mu je »kô kruh« potrebna. Već na naslovnici djela *I martirii nella missione francescana osservante in Erzegovina* (u kojem opisuje višestoljetne muke i patnje puka i franjevacu pod jarmom osmanskim) navodi da je »diretta ai pii benefattori«, a obraćajući se čitateljima veli: »Il titolo del mio libro come pure le materie in esso trattate, non potranno sapere di nissun pregio, se non a lui solo, che possiede un cuore avido di conoscere i patimenti del suo prossimo per tosto alleviarglieli o per lo meno usargli compassione. ... I martirii eroicamente sostenuti, i patimenti lungamente sopportati meritano la vostra lode è vero; ma quante le volte succede, che anco un sublime argomento per l'imperizia di chi lo maneggia si abbassa e cade. Di questo a buon diritto io debbo temere: e come nõ? I modi e le frasi di un forestiere in porgere il vero dei fatti ad un Italiano possono essere tali da piacergli! A che dunque sono io affidato nel pubblicare i detti fatti d'incertissimo incontro? Li pubblico raffidato all'ampio compatimento d'un generoso lettore e ciò basta, onde non esser tacciato d'imprudente. Se poi in qualunque maniera di stile, io avrò a sufficienza scoperti i martirii dell'erzegovinese cattolicesimo tanto da commuoversene i lettori al compatimento al sovvenimento pei miseri, avrò già raccolto tutto quello, che desiderava il mio cuore« (Bakula, 1862: [5]). Gotovo je identična želja i nužda potaknula Bakulu i na sastavljanje šematizma koji ima isključivo vjersku svrhu (»Verumtamen meus meique rudi calamo exarati libelli scopus primarius haud est alius, quam *religiosus*.«), ali je njega kao i njegovu subraću ljubav prema rodnoj grudi nagnala da čitatelju ispriča njezinu povijest posegnuvši za pučkom predajom tamo gdje ne postoje pouzdani povijesni izvori.⁶ U ostalim dje-

⁵ Konkretan je razlog nastanka toga obimnog djela: »Dali, tako oli ovako, zdrava politika svakoj vrsti ljudi po svom stanju i načinu jest ne samo koristna, nego i cilovito potrebita; brez svieta i znanja u gradanskoj i državnoj upravi ne znam da čovik može biti čovik. Po čem krvoljubni moj brate narodniče! evo u ovom momu trudu Bogu i tebi posvećenu darujem ti ne štogod suvišna, nego uprav ono o čem kolik o kruhu naš zdvorenji život zavisi. Uzmi, hrani se, i ako sve ne najdeš točno za te, nećeš istinito ništa ni takog zakusiti, pak da ti bude otrovno« (Bakula, 1869: 10–11).

⁶ »Novi, nosti plene et ipse circa omnes res religiosas et civiles hujusce infelicis provinciae, teterrimas transactorum temporum tenebras condensari. Quapropter mihi mesique consodalibus multo serius optato prognatis antiquarum rerum et gestorum avara

lima Bakula ne osvrće se i ne iznosi neposredne razloge njihova stvaranja izuzev donekle u *Hercegovini za devetnest godina vezirovanja Hali-paše* (Beč, 1863) gdje se u uvodu *Piesnik štioocu* tuži na gorčinu građe koju kani opjevati,⁷ kako bi s tim pobudio domoljublje kod Hrvata i potaknuo ih da priteknu u pomoć zaslužjenim i bijednim Hercegovcima poput biskupa J. J. Strosmyera.⁸ Cilj *Pribogoljubnih bavljenja za slišati svetu misu* (Split, 1869) izrazito je duhovni.⁹ Jedino Bakulino djelo s čisto političkim ciljem jest *Dogovor dva Hercegovca Đure i Andrije* koje je izišlo anonimno u dva-deset i četiri nastavka¹⁰ u zadarskom *Narodnom listu* tijekom 1871. i 1872. godine.¹¹ Razvidno je otud da Bakula uopće nije imao literarnih pretenzija

caritate afflictis culpae haud reddes nihil si magnifici proferre possemus. Quid igitur ubi antiquis destituimur documentis, nihil impendemus ne nostri posterii destituantur nostris haud sane: nimium quippe honestum dedecet virum illus – *dolce il non far nulla*. Estque sane etiam sero satius quam ad saniora rediisse nunquam. Et in ipsa mea patria, licet exiguas adhuc superstites antiquitatis reliquias, ne penitus delest dies, video eos vel maxime meo meorumque patriotarum patrio commendari amori, sollicitudini, labori. Ast ne et amor et labor in cassum abeant popularis *traditio* conquisita unicum poterit praestare juvamen. Traditionem igitur haud surda aure exceptam, in antiquiorum rerum narratione librato gressu sequemur: cumque meliora desunt, tu benevole lector, his utere mecum.« Pored sve nesigurnosti uvjerava Bakula čitatelja da u toj pučkoj predaji nema romantičnih i pjesničkih izmišljotina: »In isto itaque meo libello, cujuscumque demum meriti, tuo humano iudicio determinandi, nihil talium est insertum quod inanis romanticismi aut poeticae confictionis fallaces vestes praeserferat« (Bakula, 1867: 9).

⁷ U *Piesnik štioocu* osvrće se na gorčinu građe koju će iznositi (»Moj štioče, brate, prijatelju! / Ja tvoj bratac, rodod Hercegovac, / Dobrim srdcem tebe vazda ljubim, / I uz ljubav malen dar ti pružam, / Moju knjigu, ne kō kitu cvietja, / Več rukovet trnja i pelina, / Trnje bode, a pelin je gorak, / Dar nemili, istina je prava, / Da li brate ja krivice nejmam, / Što u mome vrtlu nesretnomu / Nejma ruže, ni drugoga cvietja, / Travurina, drače i kupine / U pustoši restu oko mene, / Po čem molim da se ne uvridiš / Mojim darom tako nepristojnim« (Bakula, 1863: III).

⁸ Strosmyer je platio tiskanje djela: »Knjigu vidiš, plač si dobro čuo, / Al' se ne bi ni jedno zgodilo / Da ne bude Sužanj-Hercegovac / Jednog našo, koji suze tare / Tavničarim pod verugam težkim, / Ovi čoviek roda plemenita / Dobrodaran, slavni Hrvaćanin / Čujuć jauk mpga srca tužna, / I sve bratje preko Save k moru / 'Piši' reče 'rieči sa suzami', / Pak povadi milostivan novac / Kojim plati trošak tiskarnici, / Odtud rieči postaše knjižica / Pa da idju i do bratje pridju / Ne bi l' koga razbudile drimna / Da poslušā, posli da s' okrene, / Ruku pruži rodu nevoljnomu« (Bakula, 1863: V).

⁹ Usp.: »*Opomena bogoštovnom štioocu* – Ti moj dragi štioče nači ćeš u ovoj dragocinjenoj knjižici jedno obilno pripravljenje ganutja i sve pribogoštovni budući da su ti sva pripravljena od priljubeznivog *svetog Frane iz Saleza*. Rečena ganutja služit će za jaku hranu ujedno i slasnū tvomu bogoljubstvu« (Bakula, 1869: 3–4).

¹⁰ *Narodni list*, god. X. (1871), brojevi: 37, 39, 41, 43, 49, 51, 52, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 66, 67, 69, 71, 73, 89, 93 i 94, te god. XI (1872), brojevi: 3, 5 i 7.

¹¹ Glavna se svrha tih razgovora, čini mi se najjasnije iznosi u prvom razgovoru: *Andrija*: A ne bi li se moglo dogoditi, jadan Đuro, da jednom i Turčina odnese, pak već i mi da otaremo suze? / *Đuro*: Oh jada! Valjda misliš da će jednom drugi vladari Turčinu potući zube? Jadno ti to ufanje, ako ga imaš! Danas, moj dragi, vlade u lisičijim

nego sasvim konkretne i praktične ciljeve. Ima li se to u vidu razumljivo je što naši povjesničari književnosti ne spominju Bakulu jer se u njegovim djelima mogu susresti samo neki odlomci i mikroceline koje su zavrijedile uvrštavanje u naše florilegije i hrestomatije talijanskoga, latinskoga i hrvatskoga izraza, a jedino bi se razgovor dvojice Hercegovaca, što je osobita vrsta dijaloga, smjela smatrati književnim, dok su sva druga njegova djela znatnije obojena i bliža znanostima nego fikciji.

1.

Povijesna su djela *Cenno storico sulla Provincia di Bosna* (Lucca, 1846) i *Breve compendio sacro-istorico sulle vicende della regolare-missionaria custodia e vicariato apostolico di Erzegovina* (Ragusa, 1853),¹² čije su prve stranice napisane veoma živahnim i lapidarnim izrazom na kojima se iznosi povijest, zapravo nedaće, nevolje i patnje franjevačke zajednice (bosanske kustodije, vikarije i provincije) od njenih začetaka, koje Bakula smješta u 1233. godinu («Fin ne' suoi primordi essa ammonta ad un'epoca delle prime missioni del Serafico istituto; all'anno, cioè ventesimo quinto dell'Ordine di S. Francesco») do uspostave Apostolskog vikarijata i hercegovske Ku-

opancim idu, ne znaš tko gore. Koja za koju, danas vlade našle novi liek u starom otrovu, našle da je potrebit Turčin u Europi, pa potom mjesto da ga skupe klipjem čuvaju ti ga kako živo oko u glavi. Nisi čuo tu neki dan kako nam neki Švabo prieti, ako bi i samo krivo pogledali na rođaka mu Muju? A onaj Švabo krstom se krsti, ne pomogao ga! Jedini Rus što voli raji nego Muji, ali što će i on sam na tolike? / A. E, i ja, budalasta glava toj mudroj, viđu da je ludo u tuđu pomoć uzdati; ta sveđ jao onomu koji u drugoga gleda. A ne bi mi sami sebi pomogli? Ta opala su perja turskomu buzdovanu, pa kad je i okičeniji bio, polomila se o junačka prsa Srba i Crnogoraca. / Đ. Dobra ti je Andro, nego nami dvoje smeta. Smeta prije svega naše siromaštvo. Ispio nam Ture do mozga, pa nemaš ni da živeš kamo li da pregoriš. Nu više nego uboštvo smeta prokleti nesklad među rodnom braćom. Zaboravili mi na majku i na krv, a sve pazimo kako se tko krsti, pa po tom daj da se dielimo da se razbratimo da i dušmanu pomognemo. Da puštamo neka svak moli kako mu milije, a na polju da se kano braća grlimo, lako bi mi s Mujom, ne bi mučno ni s njegovim kumovim. Vidio si kako se od tananih dlaka može naplesti debelo, tvrdo uže. E Đuro, da se svi Bošnjaci i Hercegovci ugledaju u nas, mogli bi zapjevati: 'Veseli se Bosno, zemljo ravna' itd. Pa što kažem? Da ne bude bilo one bratske nesloge, ne bi ni Kosova bilo. / A. Ah, Đuro, hotio bi da je ovdje cio naš narod pa da te sluša da se srami i da se obrati, a uz to da zapozna krive svoje savjetnike, te da ih od sebe odbije i da ih se čuva više nego i od Turčina. A nu, reci mi prijane, je li uzdanja s druge neke strane» (*Narodni list*, Zadar, 10. svibnja 1871.).

¹² Djelo je prepjevao na hrvatski: *Pisma sveto-izkazana od Ercegovske redovničke čuvodržave i namisništva apostolskoga – ispivana po talijanskomu pervoizdanju*, (Dubrovnik, 1853). Prijevod je objavio Andrija Nikić u 1. svesku izabranih djela fra Petra Bakule: *Kratka povijest franjevaca u Hercegovini – Kratak sveto-povijesni prikaz o osnutku redovničko-mistijske Kustodije i Apostolskog vikarijata u Hercegovini*, Mostar, 1995., 61–106.

stodije.¹³ Taj vremenski vrlo kratki dio povijesti, tj. posljednjeg ogranka bosanske provincije (»l'ultimo rampollo germogliato dal seno della feconda e vetusta provincia della Bosna l'anno 1844.«) Bakula više puta detaljnije opisuje najvjerojatnije jer je želio pružiti dobročiniteljima¹⁴ iscrpne informacije kao i zbog toga što je i sam bio sudionik, a nerijetko i glavni akter tih događanja. Pored lapidarnosti i iskričavog zanosa na početku djela još je jedino zanimljiv Bakulin pokušaj deskripcije širokobriježskog samostana i biskupskog dvora u Vukodolu.

Makar i u djelu *I martirii nella missione francescana osservante in Erzegovina narrazione storica diretta ai pii benefattori* (Roma, 1862) iznosi činjenice i stvarne događaje (»il vero dei fatti«), ipak u njemu prevladava i osnovni mu ton daje pripovijedanje i opisivanje odabranih momenata iz povijesti i svakodnevice hercegovačkih franjevaca i hercegovačke sirotinje u srazu s bahatim i brutalnim gospodarima, odnosno barbarstvom i zulumom Turaka. U djelu nakon uvoda (*I martirii nella missione francescana in Herzegovina – Mučeništva u franjevačkoj misiji u Hercegovini*, str. 7–9) slijede poglavlja, odnosno: § I. Della venuta dei francescani in Erzegovina come la occupano i turchi e ne fanno dei martiri – *Dolazak franjevaca u*

¹³ »Il corso de' secoli ha tuttodi serbate impresse nella memoria dei posterì l'infauste vicende a cui suggiacque l'antica e di moltzo estesa regolare missionaria provincia della Bosnia« (Bakula, 1853: 5).

¹⁴ Na naslovnici je već istaknuto: »Diretto ai pii benefattori delle cattoliche missioni«. Nakon opisa širokobriježskog samostana i biskupskog dvora donosi: »Mi trona però debito qui d'avvisare i lettori che la divina provvidenza ha generosamente beneficato e sostenuto in ogni incontro la missione d'Erzegovina provvedendo la stessa di tanti pii benefattori (non solo cattolici ma di ogni culto, come lo scrivente de' attestare d'aver sperimentato nell'ultima gita a Trieste) i quali a larga mano sussidiano la missione e bilancarono le esorbitanti spese in modo di non apparire debitori ad altri, fuorchè pria al Signore, poscia alla grandiosa generosità dei benefattori. Il vasto convento di Shiroki-Brigh e la non piccola residenza vescovile di Mostar sono frutti evidenti della pietà de' generosi e fabbriche sorte contemporaneamente ad attestare al mondo intero la perenne gratitudine a coloro che con limosine prestarono opera a sì cospicuo monumento e ad ogni ora dimostrano il prodigio straordinario del Signore. ...« (Bakula, 1853: 36–37). Potom opet na samom kraju piše: »Pongo fine a questi brevi cenni storici...« odnosno: »Završavam ove kratke povijesne crtice za koje se nadam da su bile drage mojim čitateljima i da su bile izraz najvećeg priznanja i vječne zahvalnosti dobrima koji će sa mnom podijeliti veselje za tolika primljena dobročinstva kako od Svevišnjega, tako od mudrih i vrlo korisnih odredaba S. Stolice i zahvalivši suradnji Prečasnog O. Generala i posredstvom bogate darežljivosti dobročinitelja, radi čega smo tako zadovoljni da predajemo zaboravu prošle nezgode. ... Ne mogu i ne smijem propustiti da ne preporučim i ubuduće ova utočišta milosrdnim i širokogrudnim sjećanjima dobročinitelja. Jer svatko zna koliko smo daleko od toga da vidimo dovršeno kolosalno djelo od nekoliko godina, a da nije provideno mnogim potrebama samostana i crkve. ... Neka nebo primi naše osjećaje zahvalnosti i neka usliša naše žarke molitve za dobra naših dobročinitelja radi tolikih dobročinstava koje su ukazali koliko nama toliko ovomu siromašnom narodu« (Bakula, 1995: 105–106).

Hercegovinu i turska okupacija i mučeništva, (str. 9–38), § II. Dello stato dei missionari e dei cattolici in Erzegovina superstiti all'occupazione turca – *O stanju misionara i preživjelih katolika u Hercegovini za vrijeme turske okupacije*, (str. 38–47), § III. Delle primitive case parrocchiali missionarie in Erzegovina – *O primitivnim misionarskim župskim kućama u Hercegovini*, (str. 47–50), § IV. Dall'albergo dato dai frati di Erzegovina ai turchi nelle loro case parrocchiali – *O gostoprinstvu koje su fratri u Hercegovini pružali turcima u svojim župskim kućama*, (str. 50–66), § V. Altre diverse maniere con le quali i turchi spogliavano i missionari in Erzegovina – *Drugi razni načini na koje su Turci pljačkali misionare u Hercegovini*, (str. 66–72), § VI. Dei mezzi di sussistenza di noi frati in Erzegovina e delle spese maggiori – *O sredstvima za uzdržavanje nas fratara u Hercegovini i o većim izdacima*, (str. 73–79), § VII. Delle vergenze religiose e politiche in Erzegovina dal 1844 fino ad oggi – *O vjerskim i političkim promjenama u Hercegovini od 1844. godine do danas*, (str. 80–97), § VIII. Del servizio dei missionari in Erzegovina – *O službi misionara u Hercegovini*, (str. 97–118), § IX. Della fabbricazioni, acquisti e miglioramenti missionari in Erzegovina – *Gradnje, nabavke i popravci misionara u Hercegovini*, (str. 118–126), § X. Dei bisogni maggiori della missione di Erzegovina e della beneficenza di Giuseppe II. imperatore di Austria – *O većim potrebama misije u Hercegovini i dobročinstvima Josipa II. cara Austrije*, (str. 127–139), § XI. Delle speranze e de' miglioramenti delle cose missionarie in Erzegovina – *Nade u poboljšanje misijskog stanja u Hercegovini*, (str. 139–147), § XII. Del carattere degli erzegovinesi: la loro fiducia nelle cose sacre, il rispetto che hanno alle leggi ed a noi sacerdoti missionari – *O hercegovračkom karakteru njihovoj vjeri u svete stvari i o poštovanjima koje imaju prema zakonima i nama svećenima misionarima* (str. 139–166), i § XIII. Della conclusione dell'opera – *Zaključak djela* (166–170). Mnoštvo je tu ružnih činjenica i događaja neprestanog maltretiranja, ponižavanja i ugnjetavanja franjevac i svekolikoga puka, njihovom bijednom stanju, iskonskoj religioznosti, patrijarhalnom načinu življenja, a sve ispričovijedano i opisano veoma umješno tako da čitatelj koji nije izvrsno upućen u zbivanja i nije iskusio zulum i perfidnost Turaka teško može povjerovati u istinitost Bakulinih riječi. U svakom je poglavlju istančano obrađena odabrana tema, ali neprestano je autor svjestan cjeline djela i mikro cjeline paragrafa ili poglavlja se ugrađuju u zaokruženu i pružaju potpunu sliku mukotrpnog ispaćenog i istovremeno ponosnog hercegovračkog puka i njegovih svećenika. Majstorski su izgrađeni kontrasti kako brojnih likova i njihove moralnosti, čednosti priprostog puka i fratara nasuprot požudne razuzdanosti i samovolje Turaka, bijedne nastambe ili kućerci seljaka prema pašinim dvorovima i velebnim kućama po Mostaru, zatim bahatosti i surove sile Turaka kad

dođu kao gosti kod fratara prema župnikovom posjetu i boravku odnosno noćenjima u seoskim kućama zbog obavljanja raznih vjerskih poslova, potom osjećajnost »pozitivnih« likova nasuprot brutalnosti i okrutnosti Ali-paše i njegovih sinova, kavazbaše, aga i begova kao i svakoga vlastodršca, pa čak i kontrasti same klime u sjevernom i južnom dijelu Hercegovine. U ovom se djelu susreće mnoštvo nezaboravnih i majstorski izgrađenih opisa lokaliteta, likova, događaja, prizora, doživljaja. Najdojmljivija je i čini mi se najuzvišenija priča »dell'eroismo e del martirio di tre giovani sorelle Luisa, Anna e Lucia Pilipovič«, tj. o heroizmu i mučenju mladih sestara: Lujze, Ane i Lucije Pilipović koja je zapravo samo jedna zorna ilustracija bezbrojnih vrsta mučenja hercegovačkih katolika koje je netom vrlo kratko naznačio ne zadržavajući se na tom katalogu mučenja zbog grozota i brutalnosti kojima su podvrgnuti ti jadni patnici nakon osvajanja Hercegovine: »Quasi per due secoli gli erzegovinesi proseguirono a godere di quella religiosa e civile pace, che è l'unica beatitudine dell'uomo mortale. Ma ecco che inaspettatamente e tutto ad un tratto Erzegovina vide i suoi figli dianzi tutti in gioia e contento dell'animo e sì pieni di vita e allegria, arrestarsi, rimanere immobili come un sasso, impallidire dall'orrido e mortali timore; li vide vivi sì, ma di una vita che è poco men della morte. Quindi, ecco quel limpidissimo cielo coprirsi di atre e densissime nubi che tosto coprono i benefici raggi del primo astro animatore e suscitarsi la furia dei venti e violentemente dibattersi e depositare la più orrenda tempesta di lampi, tuoni e micidiali fulmini sul capo degli erzegovinesi. La similitudine pur troppo è vera: il Turco quanto barbaro senza misura, altrettanto potente in quei tempi, dopo aver occupato il regno della Bosnia, il suo re Stefano vivo scorticato, la sua nobile gente tutta passata a fil di spada, arsi e distrutti più di dieci monasteri e chiese tutte ed ogni monumento di nobile arte; ridotto tutto quel regno ad un mucchio di umani cadaveri e di ruine, eccolo, sterminatore giurato del cattolicesimo previpitarsi dai bosnesi monti nei bassi di Erzegovina. Il suo giungervi è come quello d'un fulmine: tuona la sua orribile sentenza agli orecchi dei cattolici: *O di farsi tosto maomettani o prepararsi a morire intrisi nel proprio sanguine!* – a' tuoni seguono i fulmini felle micidiali armi che tutto sterminano e pongono a sacco; i cinque monasteri, le chiese tutte, le case parocchiali, i palagi dei signori, le biblioteche, le scuole, le città intiere, i borghi, i villaggi tutto è in fiamme; ed il fetore della musulmana setta a guisa di vulcano eruttante o un fulmine caduto in terra ammorba tutta quella regione producendovi la vera peste d'ogni immortalità. E per dire qualche cosa in particolare di questi terribili catastrofe, basterà sapere che dopo ciò in Erzegovina non uno rimase della sua signoria, che non fosse stato trucidato o fattosi maomettano o fuggito in Dalmazia. Nessuno vi restò padrone dei suoi beni se non in parte almeno i

rinnegati soltanto; (...) Il nemico della croce non la perdonò a nessuno: che vecchi, giovani, donne, pargoletti, strappati dalle bracci delle lor madri, insomma ogni età e condizione, non solo vennero trucidati ad una volta, ma di una stessa persona il barbaro fatti cento tanti pezzi, ne gettava le carni a pasto de' propri cani. Ne questo solo, ma prima di spegner la vita dei confessori di Cristo a più riprese, le venivano mutilati di tutte le estremità rescindibili; e da ultimo, non che solo mozzar loro il capo, ma in prima fatti a brano erano lasciati boccheggiare al suol, finchè dessero segni di vita. Ma è la ricordare qualche altre maniere di atrocità. I cristiani in seguito al totale rovescio delle loro cose, in mezzo s' cadaveri e a'rivi di sanguine, presi a centinaia dall'invasore e legati tutti a mezzo d'una catena, venivano portati a qualche cisterna ed uno dopo l'altro tutti così legati venivano gettati in giuso, quindi dato di piglio a pali di ferro a mazze e a picchi, tutti i muri della cisterna si facevano loro cadere addosso e così fra le acqua e la macerie finivano la vita. In altre circostanze pigliavano i barbari quanti cattolici venivano loro alle mani, legavano loro le mani dietro alle reni e medesimamente ambedue i piedi con un'anello e quando ne avevano fatto un numero considerevole li facevano star ritti uno vicino dall'altro in forma di cerchio e la massa in mezzo raccomandata ad una colonna o qualche albero, di fuori la cingevano e stringevano colla catena di ferro a più giri. E intanto che molti affogati morivano di tale martirio, i malaugurati turchi allestivano le paglie e le stipe e da tutti i lati come pure sopra i capi di quei meschini, facevano una catasta, vi appiccavano il fuoco da tutte le parti traendone un sommo diletto al vederli in breve ridotti in cenere. In terzo modo con cui i turchi facevano morire gli erzegovesi era questo. Trovata una chiesa o cappella, vi mettevano dentro tutti legati quanti cristiani potevano avere fra le mani, e chiese le porte davano il fuoco al locale. Analogamente facevano bruciare assai cristiani nelle proprie case: imperocchè locati in prima senza alcun riguardo a' sessi, poscia facevasi cadere il soffitto sopra quel cumulo di meschini i quali perciò spiravano o soffocati dalle macerie o bruciati dal fuoco che veniva appiccato alla casa in quella che i perfidi turchi con barbaro diletto stavansi ad osservare quel divampamento e udire i dolorosi lamenti dei martiri gridano: *Così, così cantate! Massa di cani! Porci immondi! Or venga il vostro Papa, i vostri frati che dell'arrosto di maiali ben potranno essi pascersi a sazietà!* ... In Erzegovina pure non sono rari gli approfondamenti e voragini di smisurata altezza: all'orlo di questi venivano condotti i cristiani e gittati in giuso con piacere grandissimo dei tormentatori in udire quei cupi rumori formati dai lamenti e dalle cadute. Fra tabt'altre barbare maniere dei turchi è da ricordare la morte del palo, che allora appunto incominciarono a dare ai cristiani di Erzegovina adoperandola in seguito guari fino ai giorni nostri. Un traviccello di molta lunghezza accumi-

nato, grosso così da sostenere il peso d'un'uomo, si faceva passare a viva forza dalla parte inferiore per tutte le interiora finchè non fosse uscito dietro al collo; dopo di che alzato il palo, piantavano in terra, standosi i scelerati carnefici a godere del barbaro martirio. Al tempo però della tirannica invasione di cui ci occupiamo, a fin di rendere sempre più orribile la persecuzione contro i cristiani, impalavano, per esempio, il primogenito ammogliato, lo alzavano sul palo e poi dirimpetto a lui legavano ritti ad altrettanti il padre, la madre, la moglie, i fratelli, le sorelle, i fanciulli insomma tutta la famiglia di quell'infelice, i quali un dopo l'altro spiravano tutti in veduta del martirio che era loro dinnanzi. Il legare i cristiani alle code dei cavalli e farli trascinare alle volte in numero di cento per le pubbliche vie concorrendovi immensa moltitudine di turchi come ad un sollazzo, era ordinaria maniera di sterminare i cattolici come se non fosse atroce» (Bakula, 1862: 12–17).

Taj katalog slijedi vrstan i detaljniji opis mučenja sestara Pilipović, a zatim na kraju navodi poimence franjevce koji su pretrpjeli mučeništvo i to vrlo kratko.¹⁵ Iznošenjem tih brojnih mučeništava stvara čudesnu gradaciju grozota i brutalnosti da bi je zaključio tvrdnjom koja u sebi ima i kontrast i retoričko pitanje: »... orrendo è l'aspetto della morte anco ordinaria, ora che dovrà dirsi quando è congiunta colle crudelità le più raffinate« – dakle, strašan je susret i s prirodnom smrću, a što treba reći kad je povezana s najrafiniranijom okrutnošću. I sama sintagma *raffinata crudelità* – *savršena/ uglađena/ profinjena okrutnost* kontrast je originalan, svjež u čitavom nizu suprotnosti što se nalaze u ovo nekoliko riječi koje možda čitatelj i ne zamijeti kao što su npr. prirodna : nasilna smrt; dok je *ad libitum* čovjeka *pogled* na redovitu smrt : nasilna je smrt *čvrsto povezana* s okrutnošću, a kontrast kulminira s adinatonom – na prirodnu je smrt *pogled strašan*, a onaj na nasilnu mučeničku smrt ostaje bez iskaža, bez riječi – *dovrà dirsi*. Samo je ovo jedan primjer kakvih *I martiri* imaju doista pravo mnoštvo. Maestralan je opis bijednog življenja puka i franjevaca koji je toliko mizeran da je Bakula smatrao nužnim upozoriti čitatelja da ne priča izmišljotine: »Io non narro favole. ... questo è un fatto, che pur troppo conferma la mia dolente storia« (Bakula, 1862: 44). Odmah nakon predstavljanja te krajnje bijede svakodnevnog života kojega strašno otežava silni strah od Turaka koji su ih za neku, i izmišljenu sitnicu često

¹⁵ Npr.: »E attenendomi alla proposta brevità ricorderò il p. Gregorio di Zaostrog. Questi preso dai turchi nel convento di Konjic o altrove (che bene non si conosce il luogo) fu impiccato sul ponte di detto borgo Konjic e quando stava così pendente i turchi crivellarono tutto il suo cadavere colle palle da fucile. A terrore poi dei cristiani lasciarono ivi pendente il suo cadavere (ridotto già scheletro) per più d'un anno e mezzo« (Bakula, 1862: 32–33).

ubijali,¹⁶ Bakula opisuje kako se bahato i surovo ponašaju Turci kad dođu k fratriu kao gosti. Kadgod bane ta neotesana i neželjena družina Turaka fratar ih mora najljubaznije primiti i poslužiti ih svim što požele piti, jesti, te sobe za odmaranje i spavanje¹⁷ nakon preobilne večere i pobrinuti se za sjajni smještaj i prehranu njihovih sluga, konja, lovačkih pasa i ostale pratnje. Veoma je slikovit Bakulin opis večere tih gavranova kako ih on nazva: »Sentiorai dunque qualcuno di quella turma gridare con tuono aspro, minaccioso, impaziente e rustico: *Cena!* E allora non è da fare i sordi! E dieci voci rispondono tutte in una volta: *Eccola pronta! Eccola or la portiamo!* Incontanente si mupve una turba di gente i primi portano le tavole rotonde (sinie) sostenute su piedi alti da terra circa un palmo, seguono quelli che portano le focacce caldissime e quindi le vivande in diversi vasi, tutte in una volta e nuotanti in butirro, il miele col fior di latte, il formaggio, le carni affumate senza esser cotte, le frutta e tutto si pone sulle tavole, già messe in mezzo a quei corvi. Fuori dei cucchiari per la minestra altri instrumenti da tavola non occorrono. Appena la cena è in mezzo, a tutta fretta dalla sdraia si voltano e incrocicchiati i stinchi si assidono alle tavole, vedi affretarsi per i bocconi. Le pistole, almeno due, e il gran coltellone sono sempre al cintolo e tirati alcuni di quei coltelloni dal fodero e battendo forte mente colla loro punto in sulla tavola rotonda, li piantano ritti ritenendo tuttavia le pistole al fianco. Fatta questa cerimonia vedi quella gentaglia seria, adirata, truce, silenziosa come tanti lupi colle zanne, dilaniare quei pani, pescare colle manaccie per quei vasi communi delle vivande, tirare le carni a tutta forza da una parte coi dentacci e dall'altra con unghie (le quali hanno per illecito di recidere) lunghe una mezz' oncia. Non s' osserva alcun ordine nel pigliare le vivande anco di tre diversi cibi si fa un boccone e con tanta ingordigia e furia che è impossibile a descriversi senza averla osservata. Nessuno proferrisce una mezza sillaba, non senti altro che uno strepito interminato di la-

¹⁶ »Il lavorare e lavorare sempre per i turchi senza alcuna gratitudine ed eccezione dei di festivi, l'abitare nei tuguri, il non aver nulla di proprio sotto il cielo, l'essere dai padroni per nulla battuti, feriti, ammazzati, l'essere dalle autorità col solo pretesto di colpa civile impiccati e impalati, l'essere tenuti per ischiavi i più vili, degni sempre di morte e mai di vita; ecco la somma della menata dai nostri in Erzegovina« (Bakula, 1862: 44).

¹⁷ »Intanto uno o più che siano i cortigiani del gran signore non parlano al frate una sillaba e tengono la fisionomia scintillante ira feroce e quelli che si mostrano da meno e come serventi ai grandi padroni con viso serio e risoluto, a parole ben sonore e sostenute domandano: *Frate! Dove e il nostro alloggio?* E il frate senza che dia segno di fiatare, va innanzi a quel mandarino gli mostra la sua la sua cameruccia e degli altri compagni; quindi per ordine del medesimo manigoldo, si toglie dalle camere crocifissi, immagini, libri sacri ecc. poscia gettando a terra ogni cosa, si acconciano i letti a quei signori i quali (benche pieni d'insetti) si adagiano sopra assai sconciamente riposando le tanto signorile e delicate membra« (Bakula, 1862: 54).

bbra e denti, il boccone è sempre in bocca la quale è gonfia come un pallone e un pezzo è tosto rimpiazzato dal secondo, le mani sono sempre in moto e di continuo infornano in quelle bocche. Qualche volta sentirai Acqua! o vedrai inaspettatamente che uno di quei divoratori, a pugno serrato da un sodo colpo dietro al collo al suo vicino il quale sta senza segni di vita e cogli occhi da schizzargli fuori. Tu non sapenno di che si tratti, ti impauriresti, ma non è niente di straordinario, egli è un boccone non masticato e a tutta furia mandato giù, che non può discendere.

Il frate bisogna che sia lì presente, ritto e se non tiene in mano il lume in vece di qualche servo, sarà una grazia non ordinaria degli ospiti. ... Ode da uno di quei mangioni bestiali tali parole: *Frate! Questi nostri coltelli hanno sete e vogliono bere! Aquavite e vino quà!* Il frate immediatamente parte e se la brigata non è di troppo numerosa, tornerà da quei sgraziati arrecando vino e acquavite in preparati secchioni bocali e bottiglie, se poi il numero dei bevitori è considerevole, allora converrà portate le dette bevande in otri e riversi bocali, coi quali berrano, non facendo essi uso mai di bicchiere. ... E pervenuto che sia il frate col vino ed acquavite, tosto vedi quegli indiscreti beber così da farti trasecolare: ad uba volta trangugiare due libre di acquavite fortissima, l'altro un *okka* e più di vino senza ripigliar fiato, quel terzo immediatamente dopo l'acquavite bevrà quanto più vino portà, quel quatro in un gran bocale (*bukara*) mescolerà l'uno e l'altro liquore assieme che ad un tratto gli sparisce giù per la gola. ...« – a nakon obilnog pića – »Quelle labbra dei dipinti signori che per tante ore stavano composte a silenziosa maestà ora le senti schiudersi a tutta lena in parole degne proprio de' musulmani, motti e racconti e gerghi laidissimi contro il sesto, che proprio farebbero rivoltare anche il più forte stomaco di educata temprà. Il voto di *castità* del frate messo in mille turpi maniere di dilleggio somministra loro un argomento il più gradito e prolisso. Poi succedono i racconti delle violenze fatte a qualche cattolica o scismatica femmina e tante altre nefandezze che è meglio tacere, tanto sono sucidi, laidi e svergognati. ... Sè i loro discorsi non sono di materia lubrica, saranno certamente racconti di bravure come hanno maltrattato qualche cattolico o sismatico, battuto, ferito, uciso. *Con questo mio coltello*, uno dirà, *che vedete quì ritto, ho tagliato venti teste nemiche (cristiane), ne ho feriti poi chi sa quanti, ma tuttavia il mio coltello ha sette, chiede sangue, e questo mio braccio gliene darà in abbondanza. Il mio gran coltello taglia l'ossa di quei cani (cristiani) come le rape, ha tal tempera questo mio acciaio* (pigliandolo e tenendolo) *che taglia anco il ferro come un legno.* E costì nasce tra essi la lite chi di loro abbia il coltello di tempera più resistente; quindi ciascuno prende dalla tavola il suo, tosto danno in un vicedevole battere dei ferri l'uno sopra l'altro a tutta possa. Fra l'ubbriacchezza, ambizione e rabbia quelle lamine taglientissime ed ap-

puntate si vedono per aria così volare che ad ogni istante tu ti debb' aspetare qualcuno morto o ferito. L'alzare del braccio, il tirare l'impetuoso colpo, lo scontrarsi degli acciai con penetrantissimo stridore, il rompersi o curvarsi del meno temperato, lo schizzare del secondo, il gridare, il bestemmiare, ...« te zaključuje »...è tutta una tragedia da non potersi mirare senza un vero orrore« (Bakula, 1862: 56–59).¹⁸

Nastavak turskih okrutnosti i bahatosti čitatelj doznaje iz niza pljačka-nja, otimačina i pravih krađa kojima su izloženi svakodnevno i franjevci i sav kršćanski puk. Pored toga tu su brojni teški harači (Kraljević ih navodi 16)¹⁹ neodvojivi od zuluma, terora, mučenja i prijatnji. Dirljiv je veoma opis bijednih seoskih kuća potleušica, njihova oskudnog pokušstva i krajnjeg siromaštva u svakom pogledu koje trpi seljak koga na bezbrojne načine

¹⁸ U nastavku opisa te pijane družine donosi: »Finita questa barbarie qualche volta coi ferimenti delle mani e peggio, udrai un di essi lodare gli effetti del suo schioppo lungo o delle pistole, per esempio non esservi una simile che con tanta forza scagli la palla; essere così sicura da non fallare mai ecc. *Infatti volete vedere* (riprenderà) *non darsi alcuna pistola che tanto addentri la palla in queste tavole e in queste travi, quanto la mia?* E gli altri in dargli sulla voce alzando ciascuno il suo arnese e tutti dando di piglio alle pistole, finche seduti non le scarichiano nelle tavole e nei travi del soffitto o nelle porte del luogo. E siccome tanto le tavole quanto i travi sono di quercie dal tempo e dalla fuligine del fumo divenute sode come l'acciaio, la milantata forza delle pistole non la può per nulla con quei materiali, quindi le palle scagliate senza fare segno schizzano, risaltano e con incerti rimbalzi e tortuose direzioni mettono ad un mortale pericolo tutti i circostanti. Dei quali se qualcuno (massime se frate o servente cattolico) resti colpiti, i nostri tiratori non mutan viso per nulla, con un: *Non voleva* – si remedia senza minimo danno, anco ad un omicidio accaduto in tali caso. Il frate si ode fischiare le palle alle orecchie, li ammaccamenti, lividure, ferimenti anco pericolosi se ne ha ricevuti, ciò tutto è un nulla: bisogna che egli stia lì e gridi: *Bravi!* Gli otri del vino, dell'acquavite ordinariamente vengono traforati dalla munizione in detti scontri, ma questo non monta, il frate ne portà altri e siamo tutti pari. Questa tristissima scena di sparare le pistole e gli schioppi nel soffitto delle case, non è di uso comune fra i nostri turchi solamente quando vengono in case nostre a farci morire dal terrore, ma fanno il medesimo quando si trovano a fare i portenti della barbarie nelle case dei popolani. Così per esempio due anni indietro in casa di capovilla Giovanni Vlašić della parrocchia Goriza (essendovi parroco io stesso) in una serata certi *Čišiuc* turchi, fecero più di sessanta scariche nel soffitto della sua casa e nel focolare scaricarono tante pistole a palla e senza da mettere in soquadro tutta la casa e ciò benchè lì presso al fuoco stesse ammalato e moribondo il fratello del suddetto Giovanni.

Pure è da parlare un altro divertimento. I nostri turchi trovandosi a gozzovigliare in casa dei cristiani per davvero o per finta fanno la scommessa del tirare a segno. Il cristiano deve stare al luogo del punto determinato, questo è affisso ad una colonna o un albero cercato da loro appositamente meno grosso dell'ordinaria corporatura di un uomo. Dalla parte dei tiratori è il segnale e dietro al medesimo legno deve stare il cristiano fino a che la palla colpisca o trapassi e in tale stato rimanersi delle ore. Parrà cosa strana, ma pure è così! E avvenendo un ferimento (quasi inevitabile) ed anco un omicidio con un: *Non voleva*. – egli è bello e pagato« (Bakula, 1862: 60–61).

¹⁹ Usp. Pregled nevolja koje trpi narod u pokrajini zvanaj Hercegovina sastavljen po Anđelu Kraljeviću 1842. (Demo-Knezović, 2007: 127–136).

tlačì Turčin. Neizmjereno je strpljenje i razumijevanje franjevacà misionara koji su primorani po više uzastopnih noći prenoćiti u tim kućicama budući da po nekom drevnom običaju dva puta godišnje obilazi čitavu župu (*ab antiquo è usanza fra noi che il missionario vada due volte all'anno per tutti i villaggi della sua parrocchia*) pored čestih opremanja bolesnika i umirućih ili pak kad obavljaju druge župničke poslove. Živahan Bakulin opis dolaska i noćenja fratra razgolićuje svu mizeriju hercegovačkog sela, seljaka i njihovih fratara: »Eccolo che viene e tutti quei di casa sono in grandi faccende a chiedere la benedizione, a ricevere i cavalli, a levare da essi le bisacce del missionario e quelle dell'altare portatile eccetera. Uno intanto dei darreca poca paglia o strame e da un parte del fuoco a scelta del missionario stende quella paglia alta due o tre dita in forma che vi si possa coricare una persona sopra; il missionario porta seco un panno grande quanto un lenzuolo, si stende sulla paglia, e questo cavacciolo si chiama letto fatto pel missionario. Il quale viene chiamato che entri e si riposi, ed egli entra benedicendo alla casa e se non è avveduto o avvisato batterà colla testa in qualcuno di quei travoni, perchè la casa è bassa e pochissime sono quelle che ci possa entrare un uomo senza chinarsi. Per dar comodo al missionario di riscaldarsi e perchè sul medesimo fuoco si prepara la cena per la famiglia e pel missionario, esso arde gagliardo, e il fumo si è levato così denso che non lascia aprire gli occhi. Il riposo del missionario è di sedere alla orientale su quel letticiuolo, ... Intanto siamo ... e quei della famiglia, chi dai lavori della campagna chi dalla custodia del bestiame ritornati, entrano in casa chiedendo la benedizione del missionario e dandogli il benvenuto. Con quella gente rimasta a casa, con un diluvio di ragazzi e putti di molte e differenti età e con quei ora ritornati di fuori, la casa si fa piena stivata di persone. I bambini cantano la loro consueta musica in tutti i tuoni, le madri si affaticano inutilmente di azzittirli; e fra il male dei ragazzi e la medicina delle madri si fa un chiasso senza fine. Nella medesima casa e forse anco vicino al fuoco dirimpetto al missionario quella povera gente ha dovuto introdurci qualche animale infermato e pericolante e molti animali minuti per la medesima ragione, oppure gli agnelli e capretti piccoli, acciò non vengano soffocati lasciandoli colle madri o perchè converrà mungere un poco di latte, li hanno riseragliati lì nella medesima casa, i quali congiungendo la loro propria musica con quella dei ragazzi, fano proprio godere al missionario i riposo e non canzonano! Frattanto il missionario dice, esser tempo, di fare le orazioni del che vengono avvisate le famiglie anco vicine, se vi sono, vi accorrono, si stivano a più non posso; non rimane libero neppure il letto del missionario, e tutti inginocchio colle mani giunte in atteggiamento divotissimo, preceduti dal missionario recitano per un buon pezzo di tempo diverse preci. Finite le orazioni e data la benedizione soll'acqua benedetta si appresta la cena.

Mettono la tavola rotonda (sinia) sul letticiuolo del missionario ... In qualunque modo la cena è finita, si rendono le grazie al Signore ed ai benefattori in vulgare lingua ed il missionario, se usa, può fare una pipata di tabacco senza alcuno scandalo e fumando interrogherà la brigata sulla dottrina cristiana. Dopo un discreto intertenimento sulla dottrina il missionario dà segni che è tempo di dormire, e in ciò sono d'accordo tutti. Il missionario fatto alquanto di orazione a capo nudo e inginocchiato sul suo letto, bisogna che sia quardingo a non levarsi da dosso neppure le vesti superiori, poiche di notte cessando il fuoco, potrà correre pericolo d'ammalare, poichè se il missionario non ho portato qualche cosa seco per copersi, la famiglia non gli dà altro che qualche veste da dorso. Ad ogni modo il missionario è il primo a caricarsi sul letticiuolo, onde obbligare gli altri di famiglia al silenzio e al riposo. E in questo sono obbedienti che subito si coricono a terra attorno al fuoco, chi da un lato chi dall'altro, e fattosi in prima il segno della croce, si gettano tutti maschi, femmine, grandi e piccoli senza altro cercare che la proprie vesti, ognuno al suo luogo. Ed è un bel vedere: imperocchè il coricarsi di quella gente stanca dalle fatiche del giorno e il pigliare sonno all'istante è una cosa sola; quindi danno nelle trombe basse pel modo russare di taluni e pel miagolare degli altri. Sicchè formasi tale una tragedia, che se non sapeste donde proviene vi farebbe gelare dalla paura. A queste suonate aggiungetene altre come il dimenarsi di alcuni così fortemente da risuonare per tutta la casa il tossire altri il piangere dei pargoli e da ultimo il rumore che fanno gli animali dimoranti sotto il medesimo tetto; e poi sappiatemi dire o cortese lettore qual divertimento e quanto gradito sarà per missionario. Ed è per lui solo o divertimento o martirio mentre gli altri dormono profondamente. Egli quantunque stanco, perchè non uso continuamente a simile compagnia in tempo del comune riposo, non può pigliare sonno per nessuna maniera, perchè oltre tanti rumori egli ha ancora i svegliarini che il tengono desto e gli scuotono non solo la pelle ma eziando le ossa, cioè i sassi prominenti di quella casa a forma di grotta, ove non altro letto vi è che poca paglia, la quale è come non vi fosse. In somma quanto più ti affatichi affin di dormire tanto più quegli amici arrivano. Potrai pure volgerti quà o là, sù o giù, ma sarà tutto inutile che non troveresti luogo senza essere pesto in più luogi del corpo. ...» (Bakula, 1862: 102–107).

Kad se tim mukama i bijedi doda ona golema iskonska bogoštovnost i bogoljublje svega puka, te njegovo poštivanje svećenika, a to je Bakula vrsno predočio čitatelju u potonjim poglavljima zajedno s letimičnim osvrtom na karakter i duševne sklonosti toga neiskvarenoga i djetinjnski bezazlenog naroda, onda se može reći da je pred sobom talijanski čitatelj imao jasnu i cjelovitu sliku Hercegovine i njenih stanovnika (i Turaka i kršćana), ali mu se sve to iz njegove perspektive nadavalo sasvim romantičnim i goto-

vo nevjerojatnim. Bio je toga svjestan Bakula i zbog toga je često izravno upozoravao svoje čitatelje da je živa istina ono što pišući pred njega iznosi, zapravo je stvarno stanje sto put gore od njegova opisivanja. »Se qualcuno nuovo in questi luoghi e non avvezzo a consimili angherie leggesse le rimasteci poche note dei tempi passati e sentisse le tradizioni in proposito degli anziani missionari e vecchi secolari delle vicinanze delle nostre cose, egli certamente in primo uscito come fuori di se direbbe, che la dipintura da me fatta non raggiunge neppure la millesima parte dell'atrocità d'ogni genere commesse dai turchi nelle nostre case« (Bakula, 1862: 64).²⁰

Makar je u ovom omanjem djelu Bakula opisao istinite događaje, stanje i prostor ono ipak pripada stilskoj formaciji hrvatskog romantizma.

2.

Na latinskom jeziku Bakula je sastavio *Schematismus topographico-historicus Custodiae et Vicariatus Apostolicus in Hercegovina sub regimine spirituali fratrum min. observ. Sancti Francisci pro anno Domini 1867.*, (Spalati, 1867)²¹ i *Custodiae Hercegoviensis historia (1843–1855)*. Kao prvi tajnik Kustodije Bakula je očito suzdržavajući se od komentara veoma trezveno ispriopovijedao nastanak hercegovačke franjevačke zajednice davši prvenstvo značajnim dokumentima da oni govore. Iako i u Šematizmu prevladava povijest ipak je tu upleo mnoštvo sitnijih digresija kada donosi razne pučke priče vezane bilo za koju ruševinu, neki toponim, kakvu neobičnu pećinu, goleme stečke ili bilo što drugo iole neobično, a nema gotovo nijednog sela bez nečega takvoga. Već u obraćanju čitatelju kaže da će mu za starija povijesna razdoblja zbog nedostatka dokumenata glavni oslonac biti pučka predaja: »Ast ne et amor et labor in cassum abeant, popularis *Traditio* conquisita unicum poterit praestare juvamen. Traditionem igitur haud surda aure exceptam in antiquiorum rerum narratione librato gressu sequemur,

²⁰ Petrović navodi da je Bakula na talijanskom ispjevao: *Inno sulla creazione del mondo o del primo uomo*, Lucca, 1846., *Colleto di diversi sonetti ed odi*, Lucca, 1846., *Judita ovvaro Holoferno*. Pjesma u 4 pjevanja sa 1014 stihova. Zatim tri teološko-filozofska djela: *Sentenze morali e civili estratte dai quattro libri Sapienziali della S. Scrittura con annotazioni*, Lucca 1846., *Sulla correzione dei nostri prossimi – Osservazioni filosofico-teologica*, Lucca, [s. a.], *Osservazioni filosofico-critiche sulla moda e lusso del giorno ossia franco-italica*, Lucca 1846., dodajući: »Ovo je djelo bilo gotovo za tisak, te se za isto pretplatilo u samoj Luki 139 pretplatnika, ali tadanja cenzura nije dozvolila tiskanje, dapače, mnogo je i ovo doprinijelo da je o. Bakula morao ostaviti Italiju, jer silno šiba tadašnju modu viših krugova«. Na kraju piše: »Ovdje ne donosimo mnogih prigodnih pjesama i sastavaka koje je o. Bakula pisao u talijanske i hrvatske novine« (Petrović, 1939: 47).

²¹ Šematizam tiskan 1873. u Mostaru zapravo je dopunjeno izdanje s ažuriranim podacima.

cumque meliora desunt, tu benevole lector, his utere mecum« (Bakula, 1867: 9).²² Odmah potom uvjerava on čitatelja da u njegovu knjižicu nije ušlo ništa što je zaodjenuto pjesničkim izmišljotinama ili ispraznog romantizma: »In isto itaque meo libello ... nihil talium est insertum, quod inanis romanticismi aut poeticae confictionis fallaces vestes praeseferat« (Bakula, 1867: 9). S istinitim su, čini mi se sukladne Bakulina uvjerenja utoliko što pučka predaja, koju donosi, nije u stihovima nego su to uglavnom ekfrazе, hipotipoze ili pak deskripcije fantastičnih pojava, mjesta s neobičnim objektima. Nerijetko i sam priznaje kako mu se te priče čini dvojbenim ili ih sasvim odbacuje kao neistinite.²³ Opisujući župu Seonicu navodi pučku predaju kako je nekoć Duvanjsko polje bilo pod vodom, tj. jezero, a dokaz su željezni kolotovi u pećini na brežuljku: »Totam istam planitiem aliquando irrigabilem fuisse, habitantium mens est; quam maxime confirmari putant nonnullis ferreis circulis in collium scopulis confixis; ad quos naves aligari expediebat. Tale opinionum traditionale etiam confirmari videtur, quod reapse sine irrigatione plani, ab antiquis Duvno feracitas singularis minime decantari potuisset. Infirmatur autem opinio ex eo, quod Duvno actu nullum habeat tale flumen, cujus aquae, irrigationibus sufficerent. Factis hujus objectionem duvnenses alia declinant traditione: insigniores scilicet fontes ab hostibus praeclusos fuisse; signanter coriis boum: quae an plus fabulosi quam veri spirent, ipsi viderint. Alii autem et fors verius ferunt, post quemdam horrendum terrae motum, flumen in Capite Duvno ad semel penitus desiisse. Interim Duvno, etsi montana regio, planitiem suam tam vastam, multiformibusque colliculis consitam, valde amoenam oculo offert; superatque abs dubio, etiam hodierna amoenitate, feracitatem« (Bakula, 1867: 134).²⁴ Bez daljnjega Bakula se nastoji distancirati od pučkih priča, ali

²² Kaže da je pouzdan glede novije povijesti, a stariju prenosi iz spisa u kojima su veoma marljivi fratri zapisali i sakupili pučku predaju pojedinih mjesta: »Quae ver, hac nostra aetate, gloriose in Missione atque in Custodia consurrexerunt, in exploratis habe horum memetipsum testem fuisse a visu aut certe a non dubio auditu. Igitur recentiora quibus nitantur jam plene habes, antiquiora autem ubi narrari animadvertentes, nullis tamen documentis consignari, istud ex popularibus locorum traditionibus diligentissima missionarum conquisitione exceptum fuisse in verissimis habe« (Bakula, 1867: 9; usp. Bakula, 1970: 12).

²³ Na primjer naziv pokrajine Hercegovina: »Quapropter sententia quorundam minus facto convenire videtur: dum putant Stephanum familiae cognomen Herceg jam pridem vocatum, dum in Ducem constitueretur, toti Provinciae suum imposuisse cognomen, quum enim evictum sit illum fuisse Hranić de Kozak vel Kossak...« (Bakula, 1867: 14) – »Stoga, čini se, ne odgovara činjenici mišljenje onih koji drže da se Stjepan po obiteljskom prezimenu zvao Herceg, a kad je postao vojvoda da je svoje ime nametnuo cijeloj pokrajini, budući da je dokazano da se on zvao Hranić od Kozaka ili Kossaka« (Bakula, 1970: 15; usp. Bakula, 1970: 15).

²⁴ Usp. Bakula, 1970: 125.

izgleda samo onih koje mu se čine nevjerovatne, dok za neke druge koje su ovima veoma slične, nastoji iznaći neki dokaz ili potvrdu, na primjer kad govori o tragovima što se neobjašnjivo pojavljuju u pećini u Omerovićima: »Eidem pago [i.e. Omerović] insidet stupendum antrum, famosum non solum penes nostrates, sed etiam apud Bosnenses: et Turcae saepissime invivendi specum causa adventitare solent, nec non etiam superstitionis Mahumedanae exsolvendi vota. Causa autem stuporis non a magnitudine antri, sed ab omnis generis vestigiis tum hominum tumque animalium, in subjecta arena efformatis procedit. Nocturno tempore conventus iste incedentium ac reptantium convenire solent; cujus omni die si deleveris vestigia, omni altero mane identidem repetita invenies. Imo aliqui tentarunt rem, illatis intus perque totum pavimentum constratis palis concisis, ut nempe viderent quid futurum esset. Altera autem die abeuntes antrum invenerunt usque ad ultimam micam mundatum, vestigiis consuetis arenae impressis extantibus; paleis autem ad aliquam ab ingressu distantiam in unum cumulum conjecit. De isto facto communes in Duvno notitiae, quis quid veri profari sciret? Hujates christiani nimphas, Turcae autem amicos spiritus ibidem habitare putant« (Bakula, 1867: 137).²⁵ Ne distancira se Bakula iako je priča jednako nevjerovatna kao i iz prethodnog primjera. Iz detaljna opisivanja jasno se vidi da mu je ta priča mila jer je to *locus amoenus* toga kraja, njegove domovine, dok pitanje vjerodostojnosti prepušta čitatelju jednim retoričkim pitanjem: *De isto facto ... quis quid veri profari sciret?* Jedna od bitnih sastavnica putopis, osobito u doba romantizma, bila je ekfrazna koja kroz živahno i detaljno opisivanje vrlo slikovito predstavi čitatelju neko mjesto, umjetničko djelo, neku osobu, pojavu i sl., upravo kako se u antici definirala *descriptio* ili *illustratio* za koju i Priscijan veli: »Virtus autem descriptionis maxime planities et praesentia vel significantia. Oportet enim elocutionem pene per aures oculis praesentiam facere ipsius rei et exaequare dignitati rerum stilum elocutionis. Si clara res est, sit et oratio similis; sin summissa, huic quoque aptetur qualitas verborum« (Prisciani, 1818: 275–276). Brojna su u Bakulinu šematizmu ta *loca amoena*, tj. ljupka mjesta, i ona mu daju osobiti pečat kojega će uzalud tražiti u šematizmima redovničkih zajednica i biskupija izuzev donekle onih Lulićevih.²⁶ Među omiljenijim pučkim pričama Bakuli su svakako one u kojima se govori o negdašnjem postojanju neke crkve, tvrđave, grada, franjevačkog samostana ili župnikove kuće. Ilustrativna je priča u Ružićima kako su župnici imali svoju kuću na tri mjesta,

²⁵ Usp. Bakula, 1970: 128.

²⁶ Lulić, Ante: *Schematismo della Dalmata francescana provincia del Ss. Redentore ... per l'anno del Signore 1855.*, Tip. V. Olivetti e Giovannizio, Spalato, 1855. Također isti: *Stato della Dalmata francescana provincia de' mm. oss. del Ss. Redentore per l'anno del Signore 1857.*, Tip. V. Olivetti e Giovannizio, Spalato, 1857.

dapače da je u njoj nekada bio i franjevački samostan: »Praeter actuaalem in Ružići commorationem Parochorum, in tribus aliis Parochiae locis eosdem, ubi plus, ubi minus habitavisse, constans traditio est: scilicet, in aspero et abdito colle *Malić* (in quo cisternam de suo nomine reliquerunt) in *Police* et in *Drinovci*. Verum de *Police* ferunt, non solum fuisse Parochi domum, sed etiam parvum Franciscanorum Conventum, dictum hodie quoque locum – Fratarski Manastir = fratrum Monasterium. Quoad *Drinovci* in collis extremitate ad planum sacerdotalis domus, tumque ecclesia S. Lucae perhibentur fuisse. Multa ibidem solidorum aedificiorum copiosa extant rudera: inter quae in fornice quodam, medio retro saeculo, incola quidem, in solida cista, totum sacrum sacerdotalem apparatus detegens, occulte in Imoski, cuidam saeculari, levissimo vendidit pretio. Verum venditor ille, tumque sua familia, postquam continuis partialibus frlagellis multos per annos exagitaretur, opinatus de *sacrilegio* id fieri, *P. Marianum Miletić*, tunc temporis Parochum, consuluit; a quo, quum plura sacra pro defunctis solvendi onus suscepisset et exequeretur flagella quoque in illa familia desierant ad tempus, attamen de illa familia Herkapić hodie nullus est« (Bakula, 1867: 164).²⁷ Ta pučka predaja je postojana (*constans*) ne samo zbog toga što je potvrđuju toponimi, ostaci ruševina i pronađeno svećeničko ruho nego vjerojatnije jer se umiješala neka nadnaravna sila koja je kažnjavala prodavača svetih stvari. Romantičnoj atmosferi fratarska čatrnja na surovom i zabitnom brdu Maliću te ruševine solidno građenih zidova na obronku brežuljka u Drinovcima, tj. na suprotnoj strani, a između njih se nalaze mikrotoponim koje se zove Fratarski manastir. Kao i drugdje i ovdje odabir neobična leksika, neologizmi, neobične fraze, uporaba hrvatskog u latinskom tekstu, sve to svojom neobičnošću potvrđuje autorovu oprijedjeljenost za romantizam. Bakulin bijeg od »neposredne društvene stvarnosti« (Žmegač, 1998: 505) vrsno nam ilustriraju slijedeći primjeri: »*Goranci donji*: in nostro coemeterio *Podjela* 1814. quidam Stanislaus Knezović, peste tunc grassante, puerum dum sepelire vellet, et quodam antiquissimum sepulcrum aperire adlaboraret, inopinato ipsi contigit, ut ibidem ex optimo albo lapide sarchophagum detegeret. Rei prius invisae novitate in admirationem adductus, vulgari ex persuasione opinatus, thesaurum in illa magna cista tutatum esse. Quare operculum affabre aptatum celer dimovens, magna cum spe aperire desudat. Ast ubi licuit illum intento potiri, tunc velut emortuus prae timore in terram cadens, vel aliquid temporis expectandum sibi fuit, quousque animum viresque colligeret. Cadaver enim puellulae circa 15 annorum, in statu plenae integritatis tum carniū tumque vestium dominalium, et albi in capite bireti, Stanislao abs dubio timorem incussit: neque id mirum.

²⁷ Usp. Bakula, 1970: 150.

Tandem, ubi primum Stanislaus se colligere potuit, et attentissime cadaveris pulchritudinem admirari, quasdam fundendo preces, operculum suo restituit loco, et juxta idem sarchophagum puerum a se delatum sepeliens, stupens abiit, aliisque quoad vixit recensebat: preter quam quod non longe abessent a loco pastores, dum Stanislao factum accidisset. Hodie nemo est qui praecisum locum facti tangere nosset« (Bakula, 1867: 79–80).²⁸ Od prve do posljednje stranice, kako se veli, Šematizma Bakula osobitu pažnju posvetio je davno minulim vremenima da opisujući njihove ostatke kod čitatelja potakne maštanja koja su ih oživotvorivala. Da bi pomogao čitatelju u prvom dijelu redovito *in margine* navodi svojevršne podnaslove kojima upućuje na srž sadržaja teksta, a među tim se paratekstovima nalaze i upozorenja da u toj župi postoje vrijedne starine kao što su *Coemeteria antiqua*, *Arces dirutae*, *Antiqua sepulcra*, *Antiquitates*, dok se u uvodu, gdje daje opći opis Hercegovine, kratko osvrće na *Sepulcra gentilitia et Acervi lapidum vulgo Gomile in Hercegovina*.²⁹ Dva su namjerna autorova naglasaka u jasnom i detaljnom predstavljanju stećaka i gomila, tj. predočavajući jedan *locus amoenus* i naglašavajući višestruko čuđenje kako veličini, umjetničkoj izradi i postavljanju na nepristupačna mjesta (»ut reapse obstupescat etiam expertissimus vir«) tako i tome da ti bajkoviti spomenici pripadaju članovima kraljevske kuće (»etiam regia de stirpe prodeuntium«), a sve u pravoj pustoši jer su na vrhovima brda i brežuljaka zapušteni i razasuti (posijani) uništeni, razbijani tako da začuđeni čitatelj ne može a da se ne sažali nad nestankom toga neobično čarobnoga svijeta. Neminovna je neka bol,

²⁸ Usp. Bakula, 1970: 76–77.

²⁹ »Nulibi locorum in Europa invenire est tantam multitudinem veluti consitam antiquorum monumentorum et, ut ajunt, gentilitium sepulchrorum quemadmodum in Hercegovina. Est autem singulum seoulchrum circa corpus solide constructum et saepissime etiam fornice, instar cubicelli, armatum ad terrae superficiem; tunque summa sepulchra plus minusque magno et plano praemunita lapide. Huic demum alium insidentem videre est tam magnae grossicie, ut reapse obstupescat etiam expertissimus vir; et maxime si cogitaverit tam immensam molem, quibus mediis transtulerint ad montes et colles non semel praeuptos. Ubi duos indicatos lapides demiratus fueris, haud non frequens etiam tertium secundo insidentem videbis, isque ad formam parvuli templi aut domus figuram referens, diversa tibi embleemata praesentans, in aliquid magnifici tuam rapiet mentem. In hujusmodi enim lapidibus, sat affabre elaboratis, praepet familiarum stemmata, etiam regia de stirpe prodeuntium, multa alia est excisa ibidem videre; significantia qua occasione ibi sepultus occubuerit vel quibus in vita speciatim occuparetur. Inscriptiones autem communiter glagoljiticae, saepissime in monumentis desiderantur: sed de ipsis sepulchris etiam mentionem facturi sumus in singulis parochiis. Acervi autem lapidum inordinatae accumulatorum (*Gomile*) etiam in Hercegovina ferme innumerabiles sunt; semperque in colliculis et magnis levatis locis congesti; magnitudine autem et lapidum copia tanta, ut vere stupefias. In dundo hujusmodi acervorum est invenire carbonem, ossa hominum. Igitur etiam isti acervi lapidum, sui generis sepulchrorum qualitates, de quibus sat esto innuisse« (Bakula, 1867: 20–21; usp. Bakula, 1970: 22).

žaljenje i sućut zbog njegova uništenja. Razvidnije je to iz veoma detaljnog opisa ostataka minule civilizacije u Čerinu koje je nedvojbeno za Bakulu najvelebnije mjesto, glede starina, u čitavoj Hercegovini.

»Čerin etiam priscis temporibus capitalis districtus hujus locus fuit. Etenim a fonte Čerin ad orientem, multum terrae spatium civilium domorum ruderebus stratum est. Item singularis multitudo et magnificentia sepulchralium monumentorum hic existentium, nobilem quondam fuisse locum certo indicant. Loci incolae putant Čerin quondam fuisse sat magnam civitatem et Arcem Gradina in suam defensionem. Nec vero singularia sepulchra penitus praeteream vel aliquid de his proloqui expedit. Nullibi in nostra Missione mihi observare licuit, tam multas cruces diversarum magnitudinum, sepulchralibus lapidibus insculptas, uti hic passim occurrunt. Alibi stemmata diversae compositionis sunt, hic autem ferme omnia constant – secto gladio et stella in medio scuti. Alibi ninphae circa lapidem choreas ducunt, hic vero de multis a me examinatis vix in uno aut altero nymphas reperi. De reliquo, quemadmodum alibi, ita hic quoque sepulchrorum magnificentia inscriptiōnibus orbat. In unico quaedam goticae antiquae litterae illegibiles deprehenduntur: quod quamquam non sit de majoribus, ejus a me dimensam magnitudinem referre lubet. Jacet prope novam domum Capellani in recente Catholico coemeterio. Longitudo lapidis est Venetiarum unciarum 94, latitudo 75, altitudo horizontalis 23. In uno sepulchrorum hujus loci cranium humanum repertum est, medietatem abundantem Venetae unciae sua crassitie exaequans: item molares dentes transversali crassitie *unciam* referentes: crura autem tibialia tres spit[h]amas aut novemdecim³⁰ uncias longitudinis. Vulgus noster³¹ saepius consimiles extraordinarias magnitudines in sepulchris deprehendens, dicere consuevit: ‘Antiquos Graecos sic collosales fuisse.’ Interim in vicinitatibus Čerin in quinque locis numerosa sepulchreta existunt.

Ex parte orientalis proxime Fonti, adjacent copiosa et insignia rudera tum ecclesiae tumque civilium aedificiorum. Inter plurimos bene elaboratos lapides quosdam deteximus excellentioris qualitatis, nostra in regione haud existenti sicuti videre est ad ingressum nostrae³² novae domus. Haec species lapidis, referentis candidissimum³³ marmor, in capella circulari ma-

³⁰ Pravilno je: *undeviginti*.

³¹ Gramatički bi ta sintagma morala glasiti: *vulgus nostrum*.

³² Posvojne zamjenice *noster* i *vester* redovito dolaze iza imenice s kojom tvore sintagmu.

³³ Kod klasičnih rimskih pisaca nema takvog superlativa jer se *candidus*, 3 uobičajeno rabi kao superlativ za pridjev *albus*, 3. Pojavljuje se vrlo rijetko krajem srebrenog vijeka kod nekolicine specifičnih pisaca: Kolumele, Vitruvija, Plinija Starijega te u kasnijim stoljećima kod nekih autora djela *Historia Augusta*. Varon u *De lingua Latina* (lib. 8., c. 17) upozorava da se od *candidus* ne tvore komparativ i superlativ.

joris altaris ecclesiae prominebat, apparentibus in eo quatuor capitibus quadrilateratim dispositis, ast plurimum destructis, vulgo censebantur quatuor evangelistae. Sed adhibito a me circumeffossionis labore et liberato lapide, primum cognovi lapidem, etsi nunc magnum, multo quoque majorem fuisse, secundo didici quatuor evangelistas haud referri. En illorum accurata descriptio: A parte (ut inventus est lapis) occidentalis et fontis vel mavis etiam longitudinis ecclesiae, in uno latere quadrato lato uncias 27, alto 32 prostrat majestose vestitus thorax, capite minus distinguibili, veluti *Senecae philosophi* constans. A latere autem meridionali est incisus masculus, penitus nudus, ambos pedes in uno compede habens, ex cujus compedis auriculis ad malleolos pedum positus, binae catenae hinc et inde tensae, unaquaeque sibi corespondentem manum protensam ad solum, mediante circulo post pugnum obstricto, adligatam solide tenet: estque patiens dorso veluti muro haerens, cervice quoque penitus erecta. Ad dextram incatenati pedem cujusdam animalis collum et decussi capitis, sola auris dextera distinguibilis extat. Animal istud fors singularem canis speciem refert. Ex parte orientali: superbo ac nobili equo celeriter incedenti homo insidet, cujus nihil fere distinguere est nisi manum habenas dirigentem et pedem usque ad malleolum; equus quoque capite caret. In plano ad pedes equi venatilis canis soluto cursu pergit. A boreali latere: item integer et nudus vir prostrat dorso ad murum converso, capite autem elevato, manu dextra lateraliter velut extenta et supra prominentem tabulam deposita, sinistra autem etiam extenta, aliquid folium scriptum supra palmam pollice premente. Inferior praeupta pars lapidis elaborato insedissee pedistallo apparet, sed quantum alto haudquaquam constat. Supra capita quoque adhuc laborati lapidis fuisse, decussionis reliquiae pariter porrigunt: et quid hoc fuerit?

Non multis ab hinc annis ecclesiae campana, circa centum librarum ponderis, in loco proximo inventa fuit et ab indiscretis rusticis in Metković vendita. Ecclesia (vulgo S. Stephani) tumque adjacentia aedificia, sine dubio igni combusta sunt; palam testantibus signis. Quodam hucusque latus aedificii detectum angustas offert cellulas, solido muro intersectas, circumcingente eas angusto transitu lapidibus laboratis strato. Ad angulum unius cellae ossa humana et septem crania, veluti in cumulo, interque incendii vestigia reperta sunt. Signum hoc indubie loquitur in aedificio habitatores praecclusos igni enecatos fuisse, sed quinam ii fuerint monaci Basiliani? Franciscani? collegialis capituli membra? fortuna destituimur, ut respondeamus. Alias dixi ac reperto: localem traditionem vigere in *Čerin* Franciscanos suum habuisse Conventum: neque aliud certius occurrit, quod referam.

Supra saepius laudatum *fontem Čerin* insidebat ab immemorabili lapis de illis nobilioribus, supra memoratis: leonis pedibus *suffultus*. Is alioquin naturae sat bene scindibilis ferro, lactantibus faeminis optime se praestabat

votis. Faeminae enim etiam a remotioribus locis occurrebant et abradi lapidis pulveres ad defectum superandum lactis, veluti miraculosum medicamen, cum aqua sorbebant. Quod an omnibus profuerit, prudens dubitarem, sed etiam si nulli profuisse, certe per tot saecula tamque constans rei usus non fuisset. Interim, de dicto lapide nunc temporis pro ecclesia loci *pila* aquam lustralem continens excisa est, manentibus tamen decussionibus reservatis, populi ex communi desiderio, apud loci Sacerdotem. Denique, communiter ferunt de isto quodammodo miraculoso lapide, quo bis aut ter nobilis Turca Kreić, laudatum lapidem ad suum in Gradac palatium devehi curaverit, usui prophano destinatum; quodque idem lapis, nemini vehente toties ad suum pristinum locum Čerin restitutus comparuerit. Alium quoque hic erutum habemus lapidem, Adamum et Evam in Paradiso fructus prohibitos ex arbore carpentes referentem« (Bakula, 1867: 84–87).

Kako je iz navedenog razvidno Bakula izrijeком izdvaja Čerin (»Nul-libi in nostra Missione mihi observare licuit ... – Nigdje u našoj Misiiji nije mi bilo moguće vidjeti ...«), tu je »jedan jedini« spomenik s nekim starim nečitljivim gotičkim slovima (»in unico quaedam goticae antiquae litterae illegibiles«), jedino se tu gotovo na svakom stećku nalaze urezani mač i zvijezda na sred štita, dok na stećcima što se nalaze »na drugim mjestima nimfe vode kolo« ovdje na Čerinu takav se reljef nalazi »vix in uno – jedva na jednom« iako je Bakula tu istražio mnoge (»de multis a me examinatis«), tu se jedino nailazi na nevjerojatno debele kosti ljudske lubanje te zubi kutnjaci pa potkoljenice od tri pedlja, također tu je otkrio spomenike »excellentioris qualitatis« – »izvanredne kakvoće« kakvih nema u našem kraju »nostra in regione haud existenti«, a izrađeni su od najbjeljega mramora (nevjerojatni superlativ: *candidissimum* marmor), pa zbog toga i nije nimalo čudno što Bakula tu otkopava i oslobađa stari spomenik »adhibito a me circumeffossionis labore et liberato lapide« i što ga je izmjerio i najpreciznije opisao svaki detalj njegova reljefa. Doduše izmjerio je još jedan koji nije bio ni jedan od većih »quamquam non sit de majoribus«) iako je bio dug oko 272 cm, širok oko 225 cm, a visok oko 70 cm, ali najvjerojatnije nije imamo na sebi reljefa. Veoma smišljeno opis starina na Čerinu zaključuje s pričom o najčudesnijem, zapravo čudotvornom spomeniku od plemenitijeg mramora koji je poduprt lavljim nogama. Već od davnih davnina žene koje nemaju mlijeka za zavjet stružu taj mramor i nastrugani prah piju s vodom. Bakula doista sumnja u čudotvornost nastruganog mramornog praha, ali dugotrajnost (»certe per tot saecula tamque constans«) i raširenost (»feminae etiam a remotioribus locis«) toga običaja kao i čudesan način na koji se taj spomenik vraćao na svoje staro mjesto od Kreića palače potpuno otklanjaju njegove dvojbe glede čudesnih moći toga mramora. Dapače nisu

samo čerinske starine locus amoenus nego se i samom smještaju Čerina na osobit način divi Bakula: »*Čerin est ad radices apricis collis silvosi Trte, amoenissima gaudet parte plani, famoso fonte Čerin, torrente Lukoć et pluribus vivae aquae puteis. Capellanialis domus in colliculo prope Fontem sita est et totam orientalem extensionem Broćno, delectabili aspectu intuetur*« (Bakula, 1867: 84; Bakula, 1970: 80). Mjesto obiluje vodom, ima najljepši dio polja, nalazi se u prisoju šumovitoga brda – upravo su to one tri prirodne datosti kojima oskudjevaju ostala mjesta u Hercegovini jer neka imaju u izobilju ali samo vode, druga samo poljâ, a treća šuma. Rijetka su koja imaju dvoje od toga.³⁴ Iako je Čerin po mnogočemu jedinstven u Bakulinu opisu, ipak bi bilo pogrešno ako bi tko pomislio da nije istaknuo draži, ljepote, prednosti i posebnosti u deskripcijama i svih ostalih mjesta (gradića i sela), rijeka, vrela, polja, brda, ruševina, starina i svega što je bilo gdje iole lijepo, neobično, drevno ili pak za koje je vezana neka pučka priča ma kako ona bila nevjerojatna, a takvih je zaista vrlo mnogo.³⁵ Nema nikakve dvojbe da je Bakula svojim očima vidio svako opisano mjesto (već je 1853. kao tajnik pratio prvoga kustoda u vizitaciji župa) i više je godina radio na Šematizmu i sad bi opisao jednu sad drugu župu kad bi mu to dopustile druge službe, a bilo ih je pravo mnoštvo.³⁶

Bakulin *Šematizam* je izvrstan i izdašan putopis pisan zadahom romantizma u kojem usporedno egzistiraju dva kontradiktorna raspoloženja: sjeta za davno minulim vremenima i njihovom visokom razvijenom kulturom i civilizacijom s jedne strane i s druge radost i oduševljenje zbog razvitka i napretka posljednjih godina, tj. od osnutka Apostolskog vikarijata i Kustodije. Bakulin latinski izričaj, njegova struktura rečenice i izbor leksika osobito atributa, iako su vrlo neobični i nerijetko u neskladu s normativnom gramatikom, elegantnim i njegovanim latinitetom, oni su u potpunosti usaglašeni s duhom i izrazom stilske epohe.³⁷

³⁴ Primjerice Gorica ima izvrsnu klimu i veliko polje, ali mu preko ljeta nedostaje vode da bi bilo plodnije: »*Gorica mitissimo gaudens climate est ad apricas extremitates magnae planitiae, quae a Proložac usque Baran per sex horas longitudinis, ad semialteram autem latitudinis horam longitudinis. Habet porro iste magnus campus tum a naturali pinguedine terrae tumque ab aquis de hieme innundantibus, feracitatem grandem, majorem quoque habiturus, ubi flumine Vrljika (alias Radava) circumducto aestivis irrigationibus donaretur*« (Bakula, 1867: 160; Bakula, 1970: 147).

³⁵ Eklatantan je primjer priča da je stari grad Stržanj rodno mjesto sv. Jeronima (Bakula, 1867: 147–148; Bakula, 1970: 137).

³⁶ U bilješci ispred opisa župa piše: »*De Parochiis in specie nunc acturus, nemo mihi vitio reddat, si non alium ordinem sequi potero, quam quem mihi descriptiones ocyus aut serius habitae permiserunt*« (Bakula, 1867: 69; Bakula, 1970: 67).

³⁷ Glede odnosa pisaca romantizma prema jeziku usp. Žmegač, 1998: 507.

3.

Dogovori dva Hercegovca: Đure i Andrije jedino je Bakulino prozno djelo na hrvatskom s literarnim pretenzijama. To je zapravo zbirka priča (ima ih dvadeset i četiri)³⁸ u dijaloškom obliku gdje dva glavna lika Đure i Andrije kroz fiktivni razgovor raskrinkavaju raznovrsne zloporabe pokrajinskih osmanskih vlasti izvrgavajući ih smijehu preko veoma duhovite i jetke satire. Priče su međusobno čvrsto povezane na idejnom i formalnom planu. Osnovna je tema politička koja se razvija kroz objašnjavanja pojedinih turskih tlačenja kao kroz neke koncentrične krugove koji se preklapaju i povezuju. Izraziti su i formalni konektori na kraju jednoga i početku drugoga razgovora čime autor vješto stvara želju i žudnju kod čitatelja da čuje sljedeći razgovor te dvojice Hercegovaca.³⁹ Žudnja čitateljeva posljedica je narativne kod pripovjedača koji, kako se to ovdje nedvosmisleno očituje, neprestano odlaže kraj naracije (usp. Katnić-Bakaršić, 2006: 145–146). Kod Bakule tu žudnju da čuje sljedeću priču doslovno izgovara Andrija: »Ne zamiri, Đuro, ako sam ja počestio od neko doba u Mostar. Poteže me želja

³⁸ NL (1871) = Bakula, Petar: *Dogovori dva Hercegovca: Đure i Andrije*, u: *Narodni list*, god. X., Zadar, 1871., I. razgovor br. 37. (10. 5. 1871.), II. br. 39. (17. 5. '71.), III. br. 41. (31. 5. '71.), IV. br. 43. (24. 5. '71.), V. br. 49. (21. 6. '71.), VI. br. 51. (28. 6. '71.), VII. br. 52. (1. 7. '71.), VIII. br. 53. (5. 7. '71.), IX. – br. 55. (12. 7. '71.), X. br. 57. (19. 7. '71.), XI. br. 59. (26. 7. '71.), XII. br. 61. (2. 8. '71.), XIII. br. 63. (9. 8. '71.), XIV. br. 66. (19. 8. '71.), XV. – br. 67. (23. 8. '71.), XVI. br. 69. (30. 8. '71.), XVII. br. 71. (6. 9. '71.), XVIII. br. 73. (13. 9. '71.), XIX. br. 89. (8. 11. '71.), XX. br. 93 (22. 11. '71.). XXI. br. 94. (25. 11. '71.), *Narodni list*, god. XI., Zadar, 1872., razgovor XXII. br. 3. (11. 1. 1872.), XXIII. br. 5. (17. 1. '72.) i XXIV. br. 7. (24. 1. '72.).

³⁹ Kraj prvog razgovora: »Doli o tom ćemo se razgovarati gdi prvi put se sastanemo, a sada je vrijeme da pojdem na melgiz da budem svjedok još kojoj turskoj nepravdi. S Bogom!« (NL, 1871: 37). Drugi počinje: »Obetao sam ti, Andro, da ću ti progovoriti o zakonim naše vlade turske, pa evo me da obetanje ispunim, a ti me ustrpljivo slušaj, ako bude i podulje« (NL, 1871: 39). Treći počinje: »Hvaljen Bog, Andro! Bud smo se tučili daj da sledimo naše jade snovati i prosboriti gdičkoju o zakoni naše vlade turske.«, a završava: »Oni misle dok je svieta, pak da bi bilo moguće i dalje: a pametni ljudi misle da su doderali. Vidit ćemo tko će pogoditi istinu« (NL, 1871: 41). Četvrti počinje: »Nisam ti se još izgovorio, Andro, o zakonih.«, a završava: »U miru se božjemu rastali, dok se opet u zdravlju sastali!« (NL, 1871: 43). Osmi razgovor završava: »*Komišijunu* su prišaptali: čuvajte nam braću Turke! Te oni sad na glas braně carevu blagajnu, a kako li? To drugi put« (NL, 1871: 53), a deveti počinje: »Ne zamiri, Đuro, ako sam ja počestio od neko doba u Mostar. Poteže me želja da te čujem pripoviedati o naših jadih i o turskih nepravdicah. A ne čudi se ovoj mojoj želji. Istina, ove jade i turske nepravice čujem na sebi, te mi ne bi trebalo tuđeg pripoviedanja« (NL, 1871: 55). I tako gotovo redovito razgovor na kraju nagovještava sljedeći, a on se veže s prethodnim. Kraj IX. glasi: »Nego, naši tako pravodušni pisari odavna su tamo po selih, dok se opet sastanemo kazat ćeš mi šta su tamo radili. A sada pojdi mi s Bogom« (NL, 1871: 55), a početak X.: »Odavna se i ti, Andro, zabaci da te nije kakva nenadnja snašla?« Njegov završetak: »Dali, ob ovom novom tulcu drugi put. S Bogom!« (NL, 1871: 57). Tako su naglašeni i formalni konektori svih razgovora.

da te čujem pripoviedati o naših jadah i o turskih nepravdicah. A ne čudi se ovoj mojoj želji. Istina, ove jade i turske nepravice čujem na sebi, te mi ne bi trebalo tuđeg pripoviedanja« (NL, 1871: 55). Uglavnom je odabrana tema iznesena u jednom razgovoru, ali one »teže« zapremaju ih po dva i više. Govoreći ukratko Bakula je raskrinkao kroz te razgovore: u I. bez obzira na modernizaciju kod Turčina nema promjena,⁴⁰ u II. i III. govori o namjernom unošenju nejasnoća u zakone te ih čovjek ne može razumjeti ni kad su prevedeni na hrvatski,⁴¹ u IV. razgovaraju o služenju vojske i nametu zvanom *askerija*, u V. o gradnji putova i stradanju kršćana prilikom te gradnje,⁴² u VI. se govori o uvođenju vižiline, tj. danka na sitnu stoku, u VII. i VIII. o kadu komišiuna na popisu nepokretne imovine, u IX. o uvođenju bedelije, u X. o popisu nekretnina na selu zbog uvođenja novoga danjka zvanog izrada, u XI. o dolasku carskog komesara i novim nepravdama, u XII. kako Turci šeherlije prebacuju na raju nove danjke koje bi oni morali davati,⁴³ u XIII. kako spahije pobiru danjke, u XIV. varanje raje glede krčevina i isušenih pustolovina, u XV. razgovoru o čudnom uvođenju danjka izrade, u XVI. govori o lažnim hvaljenjima mutasarifa u domaćim novinama, u XVII. iznosi kako je lokalna vlast nečovječno postupala s časnim Turcima,⁴⁴ u XVIII. razgovaraju o podmitljivosti svih slojeva Turaka, u XIX. prikazan je lik Mehmedbega Ljubušaka kao mudira, u XX. je ocrtano kako je u zadnje

⁴⁰ Usp.: Andrija: »Vas sviet napreduje, pa je li moguće da će samo Turska Carevina ostati sved pri staroj? Ta vidio sam i kod nas nešto obnavljati, i čuo sam gdi se Turci hvale da i naša vlada ide napred. Istumači mi ovo. / Đ[uro]: Ide, ide napred, da li znaš i u čemu? U varanju, moj Andro, u načinih lisičjih, u tom ti je već Turčin prvi postao. Vapili na nj sa svih strana, što sam izostaje svemu ostalomu svietu, bud' hoće da tjera svoju staru divljačinu, neka ga s naših kraja gone u njegove stare pustinje. Onda on kao da se osvjestio, pa da i on hoće uz ostali sviet! U svojih pobratima na zapadu uzajmio neke odrpane njihova izobrazu, pa na sebe navuko, ali pod njim Turčin sved Turčin. Naučio neke njihove načine, pa sad svoj zulum goni onimi načini, ali pod onim načinim zulum turski sved isti zulum« (NL, 1871: 37).

⁴¹ »Zakoni turski zato su i mračni i puni prevara što ih Turčin samo zato skalupi kako da pristane njegovim potajnim namjerama. Odtolen ti je što se zgađa nami kršćanom kod turskih dosuda po njihovim zakonim da nikako ne najdeno pravdu za nas, pa i najbolje razloge imali; odtolen ti što, koliko muftiâ toliko protivnih fetva, koliko kadiâ toliko tomačenja šeriatâ. Za to ti je kanun vazda turski, a naš nikada« (NL, 1871: 39).

⁴² »Vuku nas na tri dni hoda da gradimo bez plaće, bez hrane, a kroz teške udarce i psovke. Pak mi reci, je li ljudska vlada koja ljudskim životom pute načinja?« (NL, 1871: 49).

⁴³ Usp. Andrija: »A sad kad ti Turci natovare na nas taj danjak, nit' nas znajuć nit' pitajuć, hoće li nami red biti podlegnuti tomu davanju? / Đ[uro]: Hoće, brate, baš kao i razbojniku koji te uhvati na putu i otme što god imaš« (NL, 1871: 61).

⁴⁴ Andrija: »Baš, Đuro, ti jučer mene ostavi u veliku domišljanju, šta li bi bio učinio nemilostivi stranac mutesofir našem vrlom Amidagi Kosi? I premda sam se mlogo mislio, nisam se domislio, nego der mi kaži uprav. / Đ[uro]: Opako srce, moj Andro, dobromu vazda jamu kopa, a ovo ti je mutesofir Amidagi izradio po ovaj način« (NL, 1871: 71).

vrijeme zavladała strašna nesigurnost i prokazivanje,⁴⁵ u XXI. govori se o varanju raje uzdavanjem lažnih tzv. pusula, u XXII. opisuje se čudno ponašanje Turaka za vrijeme ramazana, u XXIII. predstavlja se Memiš age Raljevića povodom njegova pokopa,⁴⁶ a XXIV. govori se o tužbama i nepravednim ishodima parnica, zapravo pravoj otimačini i krajnjem osiromašenju jadne raje raznim danjcima i globama. Tako se Bakula usudio kroz te razgovore otkriti polovinu rana jadne raje »okamenjene pod turskim strahom« i čitatelj može iz njih »mnogo obilatije« doznati o »hercegovačkom stanju istinito, nego li da zaviri u hiljadu upisanja melgijzskih« kaže sam autor na kraju zadnjega dogovora Andrije i Đure.

Razgovori se vode na lokalnom govoru protkanom mnoštvom duhovitih dosjetki, pučkih mudrih izreka, namjernih nedorečenosti i retoričkih pitanja. Osobitu draž im daju obilje vrsnih poredbi, ponavljanja, alegorija, eufemizama, sinegdoha, gradacija, opreka i kontrasta, metafora, metonimija i sve u veoma ležernom pričanju koje je najčešće u istinskom kontrastu sa sadržajem pripovijedanja.⁴⁷ Svaki je razgovor za to vrijeme smiono ismijavanje provincijske turske vlasti. Iako se u razgovorima spominju poimence mnogi likovi ipak kroz sve se dogovore provlače dva glavna junaka: raja i Turčin. Ta dva lika se prikazuju u crno-bijeloj tehnici romantizma, npr.: »Eh! Moj Andro, u tebe je sve ona tvoja priprostita! Ti po tvom srcu misliš dobro i o najgorih ljudi, te se zato čudiš kako naši Turci dolaze na tolike nepravde s našimi seljaci. Dali, tko o njima tako dobro misli, taj na prazno sam sebe vara. Istina je koliko ono sunce što gledaš da Turci, ne samo ne rade

⁴⁵ Usp. »Dosada mi, gdje god se sastani, tu se i razgovaraj o vladanju naših Turaka u Hercegovini, a unapried ja ti velju, Andro, da kad i kapu mećeš na glavu, dobro zaviri da se nije tkogod tamo utulio, tko bi se mogo tvojom glavom umetnuti. Izvan tvoga Đuro, ne vjeruj nikom na svietu jer, ako te neko i ne bi odo od zloće, hoće po nesmotrenosti, hoće radi hvale... Pak ti i sa mnom zajedno, kad bi zapo u ruke *dobrog otca mutešarifa, kadije i njegova melgiza*, tko bi ti više za život dao i polu pare?« (NL, 1871: 93).

⁴⁶ Usp. »Oni uprav jučer zavali rupu u *aremu*. I moš mi vjerovati ovi naši Mostarani Turci tako ga žale, ko da jim je svim babo bio. Pak ih je svih općena rieč: '*Onaki kasno se rađa među Turcim – alahrametli! alahram.*' / A [ndrija]: Što bi oni toliku žalbu provodili? Ali nemaju oni ljudi poštenih među sobom kojim Raljević nije mogo biti ni momak? / Đ[uro]: Imaju, brate, ljudi. Ma, nejmađu mlogo onakih ko što bijaše Raljević. Ovim mojim sugradanim Turvcim nije običaj žaliti ljude pravedne i poštene nego same krivodušne koji, koliko više ucviele raje, toliko su cinjeniji kod naših dobrikovića Turaka. A Raljević, moj pobro, bio ti je uprav *has* za svaku vrstu krivosuđenja kršćanom još i druge sudce prignuti da dosude opakao kao i on. On imadijaše politiku taku, kojoj ja ne bi mogao bolje prilike naći doli jedan *preslatki, ma preotrovni med*« (NL, 1872: 5).

⁴⁷ Usp.: »Međer, pravo govore da tko ne hoda dalje nego vo, ne zna više nego vo. Ja tužan mislio da sam barem onamo u glavnom gradu što god bolje nasadeni, pak da kad bi što hrvatski prosili da će nas razumiti kod cara, a sad vidu da je to pjevat gluhu na uhu. (NL, 1871: 31)

o našem boljitku i što pravda nosi, nego njihova pozlobnost toliko se upila u njihovo srce da jim se ne da ni pomisliti o našem dobru i napredku. Tko se s kim često primeće, onog i poznaje. Pa i ja, jer i kad spavam uz Turčina ležim, podpuno i preko vrhe poznajem ti jim i dlaku i ćud vučiju. Pravdi se nadat kod njih, je li? Bolje ti se je uzdati, Andro, mlieku iz kamena» (NL, 1871: 43). Sve osmanske vlasti potpuno su gluhe na sve muke koje trpi jedna raja: »To sve tako, i to isto i više, ne samo jednom je bilo podnešeno pod brađu glavnom velikom veziru, pak svejedno, moj dragi, kolik da si mrtvim na grebu popjeva. Niko nas nije ni najmanje razumio. Oni, moj brate, nit imaju uha da čuju naš plač, nit pameti da razume ne imadu. Pa ti je svejedno lomiti se: to oli ja znam oli i jedna vjera. .« (NL, 1871: 51).

Iako se čini da ovdje u razgovorima Bakula ne bježi »pred pitanjima neposredne društvene stvarnosti« u neke daleke strane zemlje ili neka davno minula vremena (Žmegač, 1998: 504) nego da opisuje suvremeno bijedno stanje i da raskrinkava bezbrojna turska »zamiškovanja« i svu silu njihovih raznih tlačenja jadne raje, ipak je nedvojbeno da Bakula pripovijeda o davno minulim vremenima i drevnoj prošlosti dok riše suvremeno mu stanje u Hercegovini jer je tu vrijeme stalo kad je ta pokrajina pala pod tursku vlast (»Vas sviet napreduje, pa je li moguće da će samo Turska Carevina ostati sveđ pri staroj? ... Turčin sveđ Turčin«) totalni prestanak civilizacijskog razvoja jasno ilustrira razgovor o izgradnji putova:

»A[ndrija]: Od milinja, brate! Nu ne bi li kukavac kodgod, ne bi li što-god nepravda skinuo s naših tužnih leđa, idem, dolazim, srtam kud mi je i najnemilije. Danas evo sam došao radi onih nesretnih puta, što vlada hoće da gradimo, a zašto su nas žive skopali.

Đ[uro]: Pak Andro, zar ti ne bi hotio puti da budu liepi? Zar bi volio verat se ko živina u gori, pobijati nokte i u podne, a lomiti vrat obnoć? Ta ti ne bi bila pametna čovjeka, jer gdi nema puta, ondi nema zgode čovjeku da živi. Ili da bolje rečem: gdi nema puta uljuđenih, tu ima i jadro ljudi. Što jadan! U nas evo jedva se nakaniše ovih godina da dikoji glavniji put načine, a u drugih kraljevinah da je tebi viditi kako pute drže, ne samo glavne drume, nego i one koji te vođaju između seoskih kuća, ne bi se tužio da se u nas puti grade, nego bi plakao na oba oka, što nisu davno. Nu ove naše Turke držala budalasta miso kako bi došli kauri te našu Hercegovinu posvojili, kad bi bili [puti] napravljeni. Ludovi jadni! Kud oni prolaze, makar i skorom, misle da i drugi ne bi mogao, kad bi nakastio tvrdo.

A[ndrija]: Ma stani, Đuro, ja ne pobijam što si mi rekao o potrebi puta, nego te pitam: pute imamo li graditi sami mi, ali i mi i Turci? Ne služe li i Turcim? Pa jer bi smo mi sami u svaka doba godine skapavali na putim, a da Turcim nije ni u kraj uha?! Na to, na tako kriv dio po kom ja udarim pedeset dana u godinu na putu, a Mujo nijednog, kako nećeš, a da ne plačem? Zar si

zaboravio, moj Đuro, onu preklanjsku gladnu godinu, crnu i jadnu, kadno mi seljaci mrijasmo od glada i kod kuće. I pak baš i onda koliko nas požali vlada tegliti na pute? Ni najmanje od svieta! Dapače, onda više nego igda biahu nam uprav kidisali duši. Ne mogaše jadni sviet koraka da razvede od teška glada, ipak tako su ga nagonili, kako ne bi ni najgore robove. Ja isti, Bog zna, koliko puta našao sam se gledati gdi nevoljni težak vas uso, smriško se i pocrnio od pusta glada, padaj na težki alat kojim hotili da radi, a nevjerni krvopija, pritrči k njemu pak ga još nemilo tuci što je mogao i nemogao. A tako i dan danas sidi. Vuku nas na tri dni hoda da gradimo bez plaće, bez hrane, a kroz težke udarce i psovke. Pak mi reci, je li ljudska vlada koja ljudskim životom pute načinja?!« (NL, 1871: 51).

Svi su razgovori potpunoma prožeti onom tipičnom romantičkom sjetom i sažaljenjem bijedne raje, onim »svjetskim bolom« (Weltschmerz), a to je, kako veli Žmegač »najpopularniji pojam epohe« (Žmegač, 1998: 505). Također stilskoj epohi duguju svoju uporabu u ovim razgovorima i brojne narodne mudrosti, poslovice, frazemi i kolorit lokalnog izraza, na primjer:

»Đ[uro]: Ah hoće, da! Dapače, oni govore kako će s glave ukinuti starijski poriz. Ama, znaš kojim putem? Ukinut će staro ime, baš ko i harača, a izdiv mu novo ime, uvest će ti ga barem za polovinu više. Jadan! Tko je vidio vuka da pušća janje iz čeljusti? I Turčina, tko je našao da nije uzeo što je god mogao više? Vele, »neće biti poreza«! I neće tog imena. Dali, askerije 22 groša na čovjeka hoće. Dali, *agnoma* na malu živinu po vižlin, na veliku po groša 4 hoće. Uzmložat se pod tim imenom i to hoće, pak boli li te glava! Nu, nije ni ovdí sve: ovnarina, travarina, bandurija i drugi taki danjci, oni ti ostaju, i drži se od njih kao stvarce male. A tebi što oči skaču, to nitko ne vidi. Po tom što se riečma veli da se porez ukiduje, ovo su ti dva velika razloga: jedan, kako svak ima davati po dobrim nepokretnim, a drugi, svak ima davati po izradi« (NL, 1871: 51).⁴⁸ Osobitu začudnu romantičnost daje mu silno mnoštvo turcizama.

Neupitno je da je jedna od glavnih svrha ovih razgovora bilo buđenje nacionalne svijesti i ne samo kod jadnog hercegovačkog seljaka nego one opće sveslavenske, poticanje na složnost i ujedinjenje u borbi za vlastitu slobodu i zbacivanje turskoga jarma:

⁴⁸ »Andrija: U pameti si mi često, pa eto te i na oči. Nu kako si mi prijatelju?

Đuro: Dobro, kad zla nestane, a s tobom ja svakako dobro, barem se na slobodnu i prijateljski izjadikujemo pak i to nešto oblakšaje.

A[ndrija:] Biva, Đuro, da mi jedan drugomu pomagamo plakati!

Đ[uro]: Uprav to, jer da bi i hotili pjevati, ne idje nam od srca. Dakle, u putu nam je tugovati, ako nam ne dađu pjevat, ne mogu da zabrane plakati. Evo isteklo, četiristo godina od kada počеше plakati naši pradjedi, plakaše djedi, otci, pak evo isto i mi, a Bog zna za koliko će koljena još naši unuci plakati nakon nas ... možda do višnjeg suda« (NL, 1871: 31).

»A[ndrija]: A ne bi li se moglo dogoditi, jadan Đuro, da jednom i Turčina odnese, pak već i mi da otaremo suze? ...

Đ[uro]: Oh jada! Valjda misliš da će jednom drugi vladari Turčinu potući zube? Jadno ti to ufanje, ako ga imaš! Danas, moj dragi, vlade u lisičijim opancim idu, ne znaš tko gore. Koja za koju, danas vlade našle novi liek u starom otrovu, našle da je potrebit Turčin u Europi, pa potom mjesto da ga skupe klipjem čuvaju ti ga kako živo oko u glavi. Nisi čuo tu neki dan kako nam neki Švabo prieti, ako bi i samo krivo pogledali na rođaka mu Muju? A onaj Švabo krstom se krsti, ne pomogao ga! Jedini Rus što voli raji nego Muji, ali što će i on sam na tolike?

A[ndrija]: E, i ja, budalasta glava toj mudroj, vidu da je ludo u tuđu pomoć uzdati; ta sveđ jao onomu koji u drugoga gleda. A ne bi mi sami sebi pomogli? Ta opala su perja turskomu buzdovanu, pa kad je i okićeniji bio, polomila se o junačka prsa Srba i Crnogoraca.

Đ[uro]: Dobra ti je Andro, nego nami dvoje smeta. Smeta prije svega naše siromaštvo. Ispio nam Ture do mozga, pa nemaš ni da živeš kamo li da pregoriš. Nu više nego uboštvo smeta prokleti nesklad među rodnom braćom. Zaboravili mi na majku i na krv, a sve pazimo kako se tko krsti, pa po tom daj da se dielimo da se razbratimo da i dušmanu pomognemo. Da puštamo neka svak moli kako mu milije, a na polju da se kano braća grlimo, lako bi mi s Mujom, ne bi mučno ni s njegovim kumovim. Vidio si kako se od tananih dlaka može naplesti debelo, tvrdo uže. E Đuro, da se svi Bošnjaci i Hercegovci ugledaju u nas, mogli bi zapjevati: »Veseli se Bosno, zemljo ravna« itd. Pa što kažem? Da ne bude bilo one bratske nesloge, ne bi ni Kosova bilo.

A[ndrija]: Ah, Đuro, hotio bi da je ovdci cio naš narod pa da te sluša da se srami i da se obrati, a uz to da zapozna krive svoje savjetnike, te da ih od sebe odbije i da ih se čuva više nego i od Turčina. A nu, reci mi prijane, je li uzdanja s druge neke strane. Vas sviet napreduje, pa je li moguće da će samo Turska Carevina ostati sveđ pri staroj? Ta vidio sam i kod nas nešto obnavljati, i čuo sam gdi se Turci hvale da i naša vlada ide napred. Istumači mi ovo« (NL, 1871: 37).

Kad je preveo na turski razgovore Andrije i Đure Mehmed age Ljubušaka⁴⁹ mutešarif i ostali Turci doznali što se u njima pripovijeda, odmah je

⁴⁹ Makar je Bakula Mehmed agu Ljubušaka orisao kao primjer najgoreg mudira, ipak, suprotno očekivanju, ističe i kod njega kao pohvalnu osobinu to što se bavi hrvatskom knjigom jer je s obzirom na to iznimka među predstavnicima lokalne turske vlasti. Tu se jasno može uvidjeti Bakulino shvaćanje slavenstva i da vjerska pripadnost nije nikakvo ograničenje. Veoma je interesantno Bakulino obrazloženje na konkretnom primjeru Mehmed age: »Nego imam ti jednu kazati o njem, koja je baš posve rietka kod naših Turaka. On osim svoji učenja turskim jezikom i slovima, poznaje dobro i našu hrvatsku književnost,

zabranio prodaju *Narodnog lista* u Hercegovini jer je procijenio da Đuro i Andrija bune narod na ustanak:

»Đ[uro]: Po prilici razumio si da nije slobodno niti se tužiti niti na glas plakati, makar ti vas isklan bio poganim zubim naših sudija, nego ti je štititi kako da si najzadovoljniji, ako nisi dokon i to jadnoga života izgubiti. To ti je, moj Andro, pak znaj još i drugu. Ovi naši dobrikovići još nam jednu prišivaju po kojoj bi nas palo sto puta gore nego što mi jadikovasmo. Oni u našem plaču našli su kako da mi ne plačemo na tolika ugnjetavanja nego da mi kao objestni *narod bunimo na ustanak i odbijanje*. Sad evo mene, a eto tebe, kad li mi po rieči izustismo o *odbijanju*?! Mi jadnici, koji nejmamo do ovo zasukane kože oko naših golih ruku, odklen hoćeš da nam je došlo na jezik zboriti o *odbijanjm*?! Pak, sve da jesmo ukazali prema tegobam vruću želju s našega vrata već jednom stresti verige usilnika, jeda li bi to moglo

po našku zna točno štiti, a po nešto i pisati. Pak među ostalim njegovim štitenijim naškim jest i *Narodni list*. Sad kako znadeš ovi *List*, budući se dobavio naši *dogovora*, i štio ih Mehmedbeg, i stavio se je u jedan ne lagahan poso, sve ono naše iz naškog privodi u turski izgovor, i tako mutesorifu i drugim Turkušam inostrancim predmetnut koliko smo mi rekli, i on primio. Ako me pitaš za svrhu toga njegovoga truda, ona nije doista u njegovoj odluci ne bi li, doznajuć Turkuše popravile krivde po Hercegovini, to nejma on istu u svome srcu, a *našinac*, a kamo da o tome trudi kod Turkuša! A da bi baš i došla mu ta odluka, i on nju očitovo, vjera ti je, nikad ga nebi zamudirovo, a i od ostalog, tko zna kako bi bilo? Dakle, ne ova nego očito druga svrha ima biti njegova, i mi treba da se dositimo. Daj da bismo rekli da ga je ponositost pritegla i da pokaže Turcim da on i naško pismo znade, moglo bi se misliti. Jer ponositost kadikad i u maloj stvari misli o velikim slavama. Dali, očito to nije, jer on zna dobro i pridobro da je po tom Turcim u velikoj mrskoći, što se naškim knjigam bavi, ter su ga ne jednom stoga nazvali – *lacmaninom* – i drugim imenim nepristojnim po njihovu načinu. On to znade, u oči su ga korili našim knjigami. I to, premda ne bi moglo izradit mu pogrđenja, ipak ne može biti ta njegova odluka pred Turcima. I ja vjerujem da je jedna od dviju, a može bit i obe pomišane. Ta pogađam da je on hotio se uprtiti u ta trud *prinosa* da pokaže Turkušam svoje prijateljstvo, po kom dobiti ovo i ono, ako ništa mudirluk u Stocu, pak još da opravda sebe i Turkeše po sudiam u Carstvu. Onoj odluci biti će prislonio i ovu, da nas *pobije*. / A[n drija]: Šta za Boga! Da nas pobije!? Nas dvojicu da ubije? / Đ[uro]: Nije, čovječe, ne razumi se to (premda ne bi nas ni od toga zažalio) nego *da nas pobije svojim rječima*, to jest da svietu pokaže, kako je sve laž i potvora što god smo mi jadikovali među nami, i što je *Narodni list* glasovo. / A[n drija]: Da je laž!? Pa, on to moć pokazati!? A, molim te, Đuro, hoće li i do nas doći ono što on bude izbaciti na dvor za nas pobiti? / Đ[uro]: Sva je prilika da ćemo i mi vidjeti i čuti što će on tamo snovati i čim će podkati, ako bude se nastaviti da nas u laž uvre. Pak ja mislim, moj Andro, da njegova i osnova i potka pristat će na mjesto njemu, uprav nami da sve obsirnije potegnemo pred sviet, kao što naopako biva po našoj Hercegovini. Moj Andro, ja smo i ti stari ljudi, mlogo smo jih zli i opaki, ne velim zapamtiti, nego usred mozga zasjekli, pak do sada, ako smo onako uopće jadikovali, gotovo ne imenujući ni kada ni šta, ni tkomu ni od koga... A kad mi naše stare rane zbilja odvijemo, ne znam sve njegovo platno što nastavlja tkati, hoće li mu moći i na *jednu* ranu doteći... A eto ja bih volio da ne pogađam ono, što o njem mislim. Ako ne za drugo, barem za to što je naš čovjek i ne bi ga rado gledao s Turkušam pomješana, to jest da je narodu iskopajnik« (NL, 1871: 93).

ulisti u broj krivica?! Međuto ti je to tako! I samo da bi nas se mogli dolibiti ovi naši gladni vukovi, palo bi nas baš kolik da nismo o drugom radili nego sve vodu mutili. Pred njihovim sudom – mi smo dva bunitelja – pa, šta ćeš dalje?! Pak zaradi toga *samo imenom* i uprav što se stide naši vladari da se njihove ružne golotinje vide, to jest, njihove svagdanje nepravde. Mutešarif našo je kao najbolji liek zabraniti ulazak nekomu *Narodnomu listu* u Hercegovinu koji po dešto prinosi naših govorenja – kako sam ti kazivo jednom skoro.

A[nđrija]: Pak, kad on ubrani Hercegovinu od tog *Lista*, hoće li moć po tom obraniti sebe i ostale da se ne čini ono zlo koje nam čine ovi nesretnici.

Đ[uro]: Otkud da!? Neće ni jedno ni drugo, vjeruj mi. Sad nije *List* zabranjen i ne dolazi jih u Hercegovinu nego mali broj, a sutra neka ga zabrani, komu nije ni u glavi, pribavit će ga kako znao bude. Da mutešarif počme nagovarati na kupovanje *Lista*, bolje bi dobio ono što misli: mlogi bi rekli: Njemu za hinad, neću ga!

A što on misli sebe i svoje melgize obraniti zabraniv *List*, ni to mu ni malo neće poći za rukom, ako u isto doba i Hercegovcim svima ne povadi jezike, a oči jim ne pokopa, ter da ne vide turskih krivošaranja, on u vjetar diže prašinu. Tomu svemu jedini liek bio bi, *uprav orati!* A ovo Turcim ne dajuć se nikako, nejma ni lieka. U našem *kazinu* štio se *List!* To je mutešarif zabranio nekih dana, pa po tom zar nije i krivosudniji posto? Čuo sam zboriti jednu smiešnu kako je našega mutešarifata uhvatila *groznica* i kako bi on odma posto zdrav, bolje nego *s kininom*, gdi bi mu koji liečnik pripiso: »Uzmi *Đuro* i *Andrija*, ovo su ti liečno, drž' ih!« – tako jedan, baš ondi kod mene šapćaše na melgizu. Ja malo osminuo se, pomisli da baš kad bi nas uzeo da bi mogla i *dvojstruka groznica* popasti ga na mjesto one jedne. Pa još sam načuo njegove rieči da on nikada se nije nado da bi ga Hercegovci tako zloglasili, a kad bi bio znao da nikada ne bi došo u Hercegovinu. To zlamenuje da, kako su na drugom mjestu šutili, dok je on zlo činio, da će tako i u Hercegovini. Pa eto se *malo prevario: malo*, jer da mu Hercegovci sve izbroje njegovo opako, još bi tu njemu *groznica* došlo! I ovo šaporaju kako je on mislio da će *Đuro* i *Andria* nešto pisati, pak se brzo i proći, a sad mu se čini da ne misle svršiti i da će svakog pribrati, – pa to da mu je zamiso... Na ovu ja i ti možemo odgovoriti mu: »Kako svršiš ti i tvoji milovani zlo činiti, svršit ćemo i mi zlo pripoviedati. A što se tiče drugih *pribiranja*, koji ne budu nas očepili, mi nećemo ni plakati na nje. Tko ne bude izio sirova, neka se ne boji srdobolje.« (NL, 1871: 93).

Iz navedenog je razvidno da je Bakula i u ovim razgovorima dijete romantizma jer je njegov izraz tipično romantičan. Izvrsno vlada pučkim izrazom i uvodi hercegovачki govor u hrvatsku književnost i time ju obo-

gaćuje, a ne samo obradom odabranih tema koje su također novina u hrvatskom romantizmu. I ovdje se radi, može se reći, o autorovom inzistiranju da je neotuđivo pravo svakog naroda da uživa svoju slobodu, a ne da robuje nepravdi.

Nužno razlikujući romantiku i sferu romantičkog od stilske epohe romantizma s njegovim karakterističnim crtama može se pristupiti onom dijelu Bakulina opusa koji nije prosvjetiteljski. Zadržavajući se prvenstveno na spomenutim proznim djelima zapaža se jasno da se sve što je u njima ispriopovijedano prvenstveno osjeća srcem, zatim čudesnost i nevjerojatnost fabule (sestre Pilipovičke, čudesni tragovi u pećinama, ponašanje Turaka u doba ramazana itd.) novosti u uporabi leksika i fraza, bogatstvo narodnih umotvorina, muzikalnost provincijalnog govora, pribjegavanje i unošenje »alogičkog stilskog kompleksa« (Sertić, 1982: 57), čitateljevo neizbježno supatništvo s likovima – svrstavaju fra Petra Bakulu među naše pisce romantizma s tim da se on podjednako odlično znao izraziti na talijanskom, latinskom i hrvatskom jeziku. A na kraju mi je poslužiti se Bakulinom: *Neizvrstna bratu prosti! Što j' izvrsno s' tim se gosti.*

Literatura

- Bakula, Petar (1853), *Breve compendio sacro-istorico sulle vicende della regolare-missionaria custodia e vicariato apostolico di Erzegovina*, Tipografia Martecchini, Ragusa.
- Bakula, Petar (1862), *I martirii nella missione francescana osservante in Erzegovina narazione storica*, Tipografia Monaldi, Roma.
- Bakula, Petar (1863), *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-paše*, Troškom Hervačanina – tiskom Jermenskoga manastira, Beč, 1863. Pretisak u nizu *Izabrana djela*, sv. VII., Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, Mostar 1999.
- Bakula, Petar (1867), *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina sub regimine spirituali fratrum min. observ. Sancti Francisci pro anno Domini 1867*, Typis Antonii Zannoni, Spalati.
- Bakula, Petar (1869), *Politika za svakog čovieka*, Brzotiskom Antuna Zannoni, Split.
- Bakula, Petar (1870), *Pravo mudroznanje za svakog čovieka*, 2. izdanje, Brzotiskom Antuna Zannoni, Split.
- Bakula, Petar (1970), *Hercegovina prije sto godina ili Šemantizam fra Petra Bakule* (s latinskog originala iz godine 1867. preveo V. Kosir), Hercegovački franjevci, Mostar.
- Bakula, Petar (1995) *Kratka povijest franjevaca u Hercegovini*, u: *Izabrana djela*, sv. I., Mostar – Veljaci, 62–107.
- Bogdanović, David (1933), *Pregled književnosti hrvatske i srpske*, knj. 1., 3. izd., Vlastita naklada – tisak Nadbiskupske tisure, Zagreb.

- Demo-Knezović (2007) = Demo, Šime – Knezović, Pavao, *Čerigajski anđeo*, Hercegovska franjevačka provincija Uznesenja BDM – Franjevačka knjižnica Mostar, Mostar.
- Ježić, Slavko (1993), *Hrvatska književnost od početka do danas 1100–1941.*, GZH, Zagreb.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2006), *Stilističke skice*, Connectum, Sarajevo.
- Knezović, Pavao (2007) »Il plurilinguismo nelle opere di Petar Bakula (1816–1873)«, *Plurilinguismo letterario* (a cura di R. Oniga e S. Vatteroni), Udine, 91–100.
- Kreševljaković, Hamdija: *Kratak pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni od najstarijih vremena do danas*, Prva hrvatska tiskara Kramarić i M. Raguz, Sarajevo, 1912.
- Nikić, Andrija (1975) »Književno djelo fra Petra Bakule«, *Godišnjak odjela za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu*, knj. 3–4, Sarajevo, 61–83.
- NL (1971) = Bakula, Petar: *Dogovori dva Hercegovca: Đure i Andrije*, u: *Narodni list*, god. X., Zadar, 1871., I. razgovor br. 37. (10. 5. 1871.), II. br. 39. (17. 5. '71.), III. br. 41. (31. 5. '71.), IV. br. 43. (24. 5. '71.), V. br. 49. (21. 6. '71.), VI. br. 51. (28. 6. '71.), VII. br. 52. (1. 7. '71.), VIII. br. 53. (5. 7. '71.), IX. – br. 55. (12. 7. '71.), X. br. 57. (19. 7. '71.), XI. br. 59. (26. 7. '71.), XII. br. 61. (2. 8. '71.), XIII. br. 63. (9. 8. '71.), XIV. br. 66. (19. 8. '71.), XV. – br. 67. (23. 8. '71.), XVI. br. 69. (30. 8. '71.), XVII. br. 71. (6. 9. '71.), XVIII. br. 73. (13. 9. '71.), XIX. br. 89. (8. 11. '71.), XX. br. 93. (22. 11. '71.), XXI. br. 94. (25. 11. '71.).
- NL (1972) = Bakula, Petar: *Dogovori dva Hercegovca: Đure i Andrije*, u: *Narodni list*, god. XI., Zadar, 1872., razgovor XXII. br. 3. (11. 1. 1872.), XXIII. br. 5. (17. 1. '72.) i XXIV. br. 7. (24. 1. '72.).
- Petrović, Leo (1939), »Život i rad fra Petra Bakule«, *Stopama otaca – almanah hercegovske franjev. omladine*, god. V. (1938–9.), Mostar, 34–47.
- Prisciani, Caesarensis Grammatici (1818), *De praeexercitamenta rhetorica*, in: *Opera minora*, (edidit F. Lindemannus), Apud S. et J. Luchtmans, Lugduni Batavorum, 254–279.
- Prohaska, Dragutin (1921), *Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti*, Izvanredno izdanje Matice hrvatske, Zagreb.
- Sertić, Mira (1982), »Romantizam – romantika – romantično«, *Umjetnost riječi*, XXVI/1–2, Zagreb, 55–57.
- Šurmin, Đuro (1898), *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb.
- Tomasović, Mirko (1996), »Marulićeva trojezičnost«, *Colloquia Maruliana*, god. V, Split, 5–11.
- Žmegač, Viktor (1998), *Književni sustavi i književni pokreti*, u: Škreb, Zdenko – Stamać, Ante: *Uvod u književnost*, 5. poboljšano izdanje, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 498–525.

BAKULINA TROJEZIČNOST

Sažetak

Fra Petar Bakula nam je ostavio golem i višestruko raznovrstan opus na hrvatskom, talijanskom i latinskom jeziku ostvarivan u prozi i stihu. S literarnog gledišta u prozi najboljim se mogu smatrati *Dogovori Đure i Andrije* (Zadar, 1871/1872), *I martirii nella missione francescana osservante in Erzegovina* (Rim, 1862), te neki dijelovi u djelu *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolicus in Hercegovina* (Split, 1867). Zadržavajući franjevački način pripovijedanja, a tematski ga obogaćujući u spomenutim djelima uglavnom piše u duhu stilske epohe romantizma: gotovo sve što iznosi osjeća srcem, opisuje nevjerojatne i čudesne događaje, rabi mnoštvo novih leksema i fraza iz zavičajnog govora, sve je protkano narodnim umotvorinama (poslovicama, izrekama, dosjetkama) kao vrhovnim mjerilima moralnosti, sve je gotovo krcato svojevrsnim alegorijama, a čitatelj se ne može osloboditi suosjećanja s likovima i trpljenja njihovih patnji. To Bakulu u ovim djelima svrstava među naše pisce romantizma s tim da se on podjednako odlično znao izraziti na talijanskom, latinskom i hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Petar Bakula, romantizam, trojezičnost (talijanski, hrvatski, latinski)

THE TRILINGUAL BAKULA

Summary

Fra Petar Bakula's gift to posterity was an abundant and immensely diverse literary opus incorporating both prose and poetry. In terms of literary worth, the following may be considered his finest prose works: *Dogovori Đure i Andrije* (Zadar, 1871/1872), *I martirii nella missione francescana osservante in Erzegovina* (Rome, 1862), and certain parts of *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolicus in Hercegovina* (Split, 1867). Although his writing followed the Franciscan narrative tradition, he discussed a greater variety of topics. These particular works show him to be, by and large, a writer of the Romantic period – he is emotionally invested in the subject matter, describes incredible and miraculous events, and employs a range of new lexemes and phrases originating from his native region. Furthermore, his writing is replete with folk wisdom (proverbs and sayings) which constitutes a moral benchmark, examples of allegory abound, and the reader continuously feels compassion for the characters and cannot ignore their suffering. These features of the literary works discussed in this paper demonstrate that Bakula is a writer of Croatian Romanticism. However, it must be noted that he was excellent at expressing himself in three languages: Italian, Latin and Croatian.

Keywords: Petar Bakula, Romanticism, trilingualism (Italian, Croatian, Latin)

Marko Dragić

STAROZAVJETNI MOTIV SODOME I GOMORE U BAKULINOM ŠEMATIZMU I U SUVREMENOM PRIPOVIJEDANJU U HERCEGOVINI

Stručni rad

UDK 821.163.42(497.6)09 Bakula, P.

Domovina je dakle, baština te, istodobno, naslijeđena situacija koja proizlazi iz te baštine, ali i ono što se odnosi na zemlju, teritorij. No još više pojam domovine uključuje vrijednosti i duhovne sadržaje koji čine kulturu određene nacije. (...) U samom pojmu domovine, sadržana je duboka veza između duhovnoga i materijalnog vida, između kulture i teritorija.

Ivan Pavao II.

Uvod

Prve predaje i legende o Hrvatima inkorporirao je Konstantin VII. Porfirogenet u svoje djelo *De administrando imperio* 949. godine. Od tada do naših dana bezbroj je primjera interferencija usmene i pisane književnosti.

Zanimanje za hrvatsku duhovnu baštinu bilo je pojačano u devetnaestome stoljeću. Posebno mjesto u toj baštini zauzimala je usmena književnost. Prožimanja usmene i pisane književnosti bila su snažna i u hrvatskoj književnosti od početka njezina stvaranja. Predmet interesa ovoga rada je legenda o propastima dvorova i cijeloga imanjanja, najčešće ohologa Gavana.

Bosna i Hercegovina je od 1463. do 1878. godine bila pod turskom okupacijom. Zbog čestih progona i stradanja Hercegovina je ostala bez svojih crkava i svećenika. Pastirsku službu obavljali su franjevci iz Dalmacije i iz Bosne Srebrene. Sve to odrazilo se i na kulturni život Hrvata katolika u Hercegovini.

Slabljenjem turske moći i pojavom fra Petra Bakule u Hercegovini je došlo do zamaha u svim oblastima života. Stoga su dragocjeni podatci koji

se nalaze u opusu fra Petra Bakule, koji se, pored ostaloga, može s pravom smatrati i sakupljačem predaja i legendi u Hercegovini. Među legendama nalaze se i one o propasti Gavanovih dvora. U radu se navode te legende kako ih navodi Bakula, a navode se i interpretiraju legende koje se i danas pripovijedaju. U radu su i one legende koje Bakula ne navodi, a narod ih i danas pripovijeda na hercegovačkim mjestima koje Bakula obrađuje u svom *Šematizmu*. Svi suvremeni zapisi legendi navode se izvorno.

Izvorište legendi o propasti Gavanovih dvora nalazi se u biblijskoj priči o uništenju Sodome i Gomore (Post 18,16–19,38) koje su stradale zbog opaćina svojih žitelja.

1. Uništenje Sodome i Gomore

Dva su anđela išla u Sodomu provjeriti ljudsku pobožnost i milosrđe. Došli su u Sodomu kada je Lot sjedio na vratima Sodome. Opazivši anđele, Lot se ustao i krenuo u susret anđelima, poklonivši im se do zemlje i zamolio: »Molim, gospodo, svrnite u kuću svoga sluga da noć provedete i noge operete; a onda možete na put rano.« A oni rekoše: »Ne, noć ćemo provesti na trgu.«³ Ali ih on uporno navraćao, i oni se uvratiše k njemu i uđoše u njegovu kuću. On ih ugosti, ispeče pogaču te blagovaše« (Post 19, 2–3).

Još prije odlaska na počinak »građani Sodome, mladi i stari, sav narod do posljednjeg čovjeka, opkole kuću.«⁵ Zovnu Lota pa mu reknu: »Gdje su ljudi što su noćas došli k tebi? Izvedi nam ih da ih se namilujemo?« (Post 19, 4–5). Lot je izišao pred njih i za sobom zatvorio vrata. Molio ih je da odustanu od svoga nauma, te im ponudio svoje dvije kćeri »s kojima još čovjek nije imao dodira: njih ću vam izvesti pa činite s njima što želite; samo ovim ljudima nemojte ništa učiniti jer su došli pod sjenu moga krova« (Post 19, 8). Svjetina je nasrnula na Lota i navalila na vrata da ih razbiju. Međutim, ona dva anđela povukla su Lota k sebi u kuću i zatvorila vrata, a svjetinu ispred kuće zablještili su tako da nisu mogli naći vrata.

Anđeli su upitali Lota: »Koga još ovdje imaš: sinove i kćeri, sve koje imaš u gradu iz mjesta izvedi!«¹³ Jer mi ćemo zatrti ovo mjesto: vika je na njih pred Jahvom postala tolika te nas Jahve posla da ga uništimo« (Post 19, 12–13).

Lot je izišao i svojim budućim zetovima rekao: »Na noge! Odlazite iz ovog mjesta jer će Jahve uništiti grad!« (Post 19, 14). Budući zetovi nisu ozbiljno shvatili Lotove riječi. U zoru su anđeli navalili na Lota govoreći: »Na noge! Uzmi svoju ženu i svoje dvije kćeri koje su ovdje da ne budeš zatrt kaznom grada!« (Post 19, 15). Lot je oklijevao, ali su ga anđeli uzeli za ruku i isto tako »i njegovu ženu i njegove dvije kćeri i – po smilovanju

Jahvinu nad njim – odvedoše ih i ostaviše izvan grada« (Post 19, 16). Kad su ih izveli u polje, jedan anđeo rekao je: »'Bježi da život spasiš! Ne obaziri se niti se igdje u ravnici zaustavljaš! Bježi u brdo da ne budeš zatrt!' ¹⁸Ali Lot odgovori: 'Nemoj, gospodine! ¹⁹Nego ako je tvoj sluga našao milost u tvojim očima – a toliko milosrđe već si mi iskazao spasivši mi život – ja ne mogu pobjeći u brdo a da me nesreća ne snađe i ne poginem. ²⁰Eno onamo grada; dosta je blizu da u nj pobjegnem, a mjesto je tako malo. Daj da onamo bježim – mjesto je zbilja maleno – daj da život spasim!'« (Post 19, 17–20). Anđeo je odgovorio: »'Uslišat ću ti i tu molbu i neću zatrti grada o kojemu govoriš. Brzo! Bježi onamo, jer ne mogu ništa činiti dok ti onamo ne stigneš.' Stoga se onaj grad zove Soar« (Post 19, 21–22).

»²³Kako je sunce izlazilo i Lot ulazio u Soar, ²⁴Jahve zapljušti s neba na Sodomu i Gomoru sumpornim ognjem ²⁵i uništi one gradove i svu onu ravnicu, sve žitelje gradske i sve raslinstvo na zemlji. ²⁶A Lotova žena se obazrela i pretvorila se u stup soli« (Post 19, 23–26). Abraham je sutradan u rano jutro požurio na mjesto gdje je stajao pred Jahvom, i pogledao »prema Sodomu i Gomori i svoj ravnici u daljini: i vidje kako se diže dim nad zemljom kao dim kakve klačine« (Post 19, 27).

2. Šematizam fra Petra Bakule

Kapitalno djelo fra Petar Bakula izdao je 1867. godine u Splitu na latinskome jeziku: *Šematizam* (topografsko-historijski) Hercegovine, u kojem obrađuje Hercegovačku franjevačku kustodiju i Hercegovački apostolski vikarijat, a te su institucije obuhvaćale samo današnju zapadnu i sjevernu Hercegovinu s duvanjskom krajinom.¹ Nedvojbena su mišljenja kako je Bakulin *Šematizam* najbolja publikacija o Hercegovini objavljena do tada. Zato vrstan poznavatelj djela fra Petra Bakule, fra Leo Petrović, s pravom tvrdi: »Da nije ništa napisao nego samo *Šematizam* Kustodije 1867., dosta nas je zadužio, da mu budemo vječno zahvalni« (Petrović, 1939: 44).

Vođen domovinskom ljubavlju, fra Petar Bakula u predgovoru svojega *Šematizma* »Dragome čitaocu« kaže: »Znam ja, a znaš i ti, da su se nad

¹ Fra Petar Bakula je *šematizam* napisao na latinskome jeziku s naslovom: *Schematismus topografico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina sub regimine spirituali Fratrum min(or)um observ(anti)um Sancti Francisci pro anno Domini 1867.* Spalati. Typis Antonii Zannoni 1867. Godine 1873. objavljeno je u Mostaru drugo prošireno i dopunjeno izdanje toga *Šematizma*. Prijevod Bakulinog *Šematizma* sačinio je dr. fra Vencel Kosir, a objavili su ga Hercegovački franjevci 1970. u Mostaru pod naslovom: *Hercegovina prije sto godina ili topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i Apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867.* U radu se navodi Bakula, 1970.

vjerske i građanske prilike ove nesretne pokrajine nadvile najgore sjene proteklih vremena. Stoga nemoj kriviti mene i moje drugove, koji smo rođeni mnogo kasnije, što ne možemo iznijeti što god veliko o prošlim stvarima i događajima, jer trpimo od velike oskudice podataka. Što dakle? Ako smo i mi ostali bez starih podataka, zar da ništa ne upotrijebimo da ne bi i naši potomci ostali bez naših« (Bakula, 1970: 11). Zbog nedostatka podataka »iz teške povijesti Hrvata na ovim prostorima« (Bakula, 1970: 12), jedinu pomoć Bakula je, dakle, nalazio u predajama i legendama.

U svome *Šematizmu* Bakula je dao sliku katoličke crkve na spomenutim prostorima u onome vremenu, uz kraći povijesni i demografski osvrt. Uz to Bakula piše i o tradiciji: porušenim samostanima, župnim kućama i crkvama; džamijama sagrađenim na temeljima crkava; civilnim objektima sagrađenim od crkvenoga kamenja; crkvenim zvonima; tvrđavama; mostovima; čatrnjama; ruševinama pojedinih gradova i drugih važnih zdanja; starim grobljima; svatovskim grobljima; grobovima svećenika, biskupa i legendarnih osoba; vodama, nevremenu; te nabraja i opisuje pojedine stare nekropole i uopće daje mnogo podataka o prošlosti Hercegovine. Nema sumnje kako je Bakula u svojem *Šematizmu* predstavio samo dio predaja i legendi koje je čuo u narodu, dakako onih koje su po njegovu mišljenju mogle snažnije predstaviti povijesnu dimenziju hrvatskoga puka. Međutim, i taj dio dragocjen je, posebice kada se pri kasnijim istraživanjima na istim mjestima, nakon sto četrdeset i pet godina, vidi kako te predaje i legende još žive. Bakula je vjerojatnost predaja i legendi tražio u iskopavanjima, te u povijesnim izvorima posebice, Gorzoniju i Farlatiju.

3. Propast Gavanovih dvora

U 14. st. zapisana je ova priča u glasovitom *Fiore de virtù*. Opširniji rukopis iz 15. st., također, sadrži legendu o propasti Gavanovih dvora. Legende o Gavanu mogu se nazvati moralitetom. Lajtmotiv je Gavanova škrtost, oholost i nemilosrdnost. Uz te Gavanove osobine uvijek je vezana propast njegovih dvora.

Motivi Sodome i Gomore nalaze se u legendama o nastanku jezera: Boračkoga jezera kod Konjica, Hutova blata u Trebimlji, jezera Kutu kod Neuma, Crvenog i Plavog jezera kod Imotskoga, Jezera u Rijeci Dubrovačkoj, Prukljanskog jezera kod Šibenika, Plitvičkih jezera, Miloševa jezera ispod Krinja u Hrvacama kod Sinja, (vidi: Milošević – Đorđević, 1974: 244) te jezera kod Pleternice i Vinkovaca. U Mađarskoj se pripovijeda da je tako nastalo Blatno jezero (Balaton). Na mjestu tih jezera nalazili su se dvori ohologa i škrtoga Gavanova.

3.1. Krenica

Jezero Krenica nalazi se otprilike na sredini Drinovačkog polja. Okruglo je, s promjerom 350–300 metara, a na nekim mjestima duboko do 100 metara i u njemu je razina vode gotovo ista tijekom čitave godine. Istočno od Krenice, udaljeno oko kilometar, nalazi se drugo mnogo manje jezerce, zapravo bunar Buceļj u kome je voda u istoj razini kao u Krenici, ali u njemu nema ribe. Također na istok, u brdu, u jednoj strmoj provaliji, dubokoj oko 100 i više metara, nalazi se treće jezero, koliko četvrtina Krenice, zvano Vrbina. I tu je voda u istoj razini s Krenicom.

U župi Ružići, u Blaževićima, narod je, piše Bakula, dugo pripovijedao legendu o Gavanu. U tome mjestu postoji glasoviti ponor Vrbina. Pučka predaja tvrdi da je pastirica vrlo bogatoga gazde Gavana na tome mjestu imala kuću. Ovce je držala kod velikoga jezera Krenica, a janjce kod manjeg jezera Mala Krenica. Gavanova obitelj je uz veliko bogatstvo bila i ohola. »Jednoga dana u Gavanovu kuću došao je neki siromah,² sasvim iznemogao od gladi. Kad je nazvao Božju ljubav, zamolio je ponizno od ohole domaćice kuće malo hrane da se okrijepi. Ali domaćica, pošto je na nepoznatoga siromaha istrusila uvrede svake vrste, da ga još više prezre«, a nakon toga komad pljesnive i tvrde kore kruha nogom pogazila i gurnula siromahu da ga jede (Bakula, 1970: 165). Odlazeći siromah je izgovorio riječi: »Tko ne čini milosrđa, neće ga ni imati.« Kad je to izustio, sav Gavanov imetak, i tu i na drugim mjestima, u istome trenutku progutala je zemlja, otvorivši velike ponore (usp. Bakula, 1970: 165).

O nastanku jezera Krenica danas se pripovijeda:

»Na mjestu Velike Krenice nekad se nalazio Gavanov veliki dvorac, a na mjestu Male Krenice zbio se važan događaj koji ćete saznati tijekom priče.

Gavan je bio jedan od najbogatijih ljudi u ovom kraju, al unatoč svom bogatstvu bijaše jako škrt. Bio je oženjen, a žena mu bila veoma tvrda srca, kao i on sam. Unatoč njihovoj škrtosti i srdžbi, Bog im je podario dvoje djece, jedno muško i jedno žensko.

Za njih je radila jedna dobra duša, meka srca i velike velikodušnosti. To bijaše jedna umiljata sluškinja. Ona se brinula o svemu, o kući, o stadu, o djeci itd.

Živjeli su oni tako na tom velikom imanju, ne dajuć ikom da im se približi ili smeta.

² U Širokome Brijegu, prema legendi, Isus i sveti Petar došli su Gavanovoj ženi tražiti hrane. Gavanka im je odgovorila: »Što će meni Bog tvoj, dok je meni Gavan moj«. Legenda u Širokome Brijegu svoju radnju locira u Imotski, kao što je to fra Petar Bakula i zabilježio (Palavestra, 1969/70: 349).

Po staroj priči, baš u to vrime, zemljom hodaše Isus i sv. Petar. Prolazeći oni tako kroz ovaj kraj čuli su kako se narod žali na Gavana i Gavanovicu i njihovu škrtost unatoč njihovom silnom bogatstvu koje su posjedovali. Zbog te priče Isus i sveti Petar se odluče posjetiti Gavanovo imanje da vide da li doista postoji takav čovjek ili je to bila zavist nekadašnjeg naroda. Odluče se prurušiti u prosjake i siromahe i otići na imanje i pokušavati uprositi od njih nešto hrane. Kad su se prurušili, upute se Isus i sveti Petar na Gavanovo imanje.

Dolazeći do dvorca sretnu sluškinju dobra srca, kako čuva ovce. Priđu joj oni te je upitaše za Gavana i Gavanovicu, i molili su je da im da nešto da pojedju ili popiju, jer su umorni, dugo su putovali i dolaze iz jako dalekog mjesta. Služavka ih je tužno gledala i rekla da bi im ona dala što god oni hoće, ali da ona nema tu ovlast nego Gavan i Gavanovica. Rekla je da će pozvati gazdu i gazdaricu, ali znajući njih dvoje, da se ne trebaju nadati velikom odgovoru.

Kad je služavka otišla do Gavana tj. do svoga gazde, on čak nije htio ni da izađe i da pogleda tko je pred vratima, nego okrene glavu i nastavi gledat svoja posla. Gavanovica se odluči ustati i vidjeti tko to oduzima njihovo dragocjeno poslijepodneвно vrijeme. Kad je izašla i vidjela Isusa i svetoga Petra prurušene u prosjake. Tražila je izgovore da ih izbací sa imanja, derala se, proklinjala ih i nazivala gubavcima. Međutim, Isus i sveti Petar su bili jako uporni, moleći za nešto malo hrane, a Gavanovica je sve to odbijala sa velikim izgovorima. Tada Isus i sveti Petar zamoliše jednu običnu glavicu kupusa da utaže glad, pošto su ga ugledali posađenog pored kuće u velikom broju.

Gavanovica vidje njihovu upornost te naredi služavki da ode do te bašte i ubere jednu glavicu kupusa, ali ne zdravu nego onu malu glavicu koju su ovce slučajno već dobrim djelom obrstile. Tada joj reče Isus kako može da bude tako škrtá, zašto malo svog bogatstva ne udijeli puku koji je veoma siromašan i nema ni za kruha, dok se oni razbacuju svim i svačim, pa zar je nije strah Boga, da će je jednog dana kazniti, jer to je ipak svemogući Bog. A na to će Gavanovica Isusu ovim riječima: 'Šta će meni Bog tvoj, dok je meni Gavan moj!' Tada Isus uvidje da je onaj puk bio u pravu što se tiče škrtosti Gavanovih. No, ne reče joj na to više ništa, nego je pogleda sa žaljenjem.

Gavanovica ih tada pogleda po zadnji put pogledom punog prezira i ode u kuću reći Gavanu šta se desilo, a za to vrime, služavka, kojoj bijaše naredeno da ubere onu glavicu kupusa, ne htjede to da napravi, nego otrgnu jednu oveću svježu glavicu. Onu ostavi te odnese Isusu i svetom Petru. Kad Isus uze tu glavicu pogleda služavku te se sažališe nad njom, te on i sveti Petar vidješe njeno dobro srce, ne htjedoše ništa reći nego se pozdrave s

njom, lijepo joj zahvališe i odu svojim putem. Služavka je dugo gledala za njima, kao da je osjećala nešto čudno u njima. Kad su Isus i sveti Petar dobro odmaknuli, nedugo nakon toga zemlja se počela tresti i tutnjati, a kiša počela da pada. Nikom nije bilo jasno šta se to odjednom dešava. Služavka, koja je sve to vidjela, bojeći se, otrči u sobu, uze oboje djece u naramak i potrči niz imanje, u pravcu Male Krenice. Kako i kolikom je god ona brzinom trčala, zemlja se sve više tresla, a zemlja pod njom se propuntavala brzinom njenih koraka. Tako je danas od Male do Velike Krenice nastao veliki kanal. Trčeći ona dalje sa dicom u rukama, plašeći se propuntavanja, Bog joj se javi sa riječima da ispusti muško dite. Ona od straha nije znala šta da učini. On joj opet reče da ga ispusti jer će tako jedino uspjeti pobjeći od propuntavanja.

Ona poslušala Boga te ispusti teška srca muško dite i tu se danas nalazi Mala Krenica. Kako je ona ispustila to dite, nastavi da trči, a zemlja se više nije propuntavala ispod njenih nogu. Tako je ona uspila da spasi sebe i žensko dite. Gledajući za sobom Gavanove dvore kako propadaju to joj je davalo još veću snagu da trči, a Bog je vječito bio uz nju. Znala je da je to imalo veze sa dolaskom one dvojice prosjaka.

Na mjestu gdje su se nalazili veliki Gavanovi dvori danas leži Velika Krenica, ukleto jezero, kako ga danas zove naš narod. Jer se taj dvorac pod trešnjom zemlje propuntao u zemlju i nastade jezero bez dna.

A Bog je naredio sluškinji da ispusti muško dite zato što nije htio potomka Gavanova, vidjevši njegovu škrtost i nepristojnost, te se i dan danas njegovo potomstvo ne nalazi u našim krajevima, a ni šire. Tako nastadoše Velika i Mala Krenica, a na mjestu Velike i Male Vrbine su najvjerojatnije bile staje pune njegove stoke.

Na mjestu Crvenog i Plavog jezera također bijaše veliki dio Gavanova imanja. Ali ono se sve pod Božijom voljom propuntalo u isti trenutak kada i Krenica. Tako se propuntalo sve Gavanovo imanje zajedno sa Gavanom, Gavanovicom i jedinim njihovim muškim potomkom tj. njihovim sinom.«³

U Klobuku, primjerice, i danas je poznata uzrečica: »Škrt si ko Gavan, ali pazi da se ne propunta tvoje ko i njegovo jer Bog postoji i stić će te kazna kad-tad!«⁴

Godine 1931. Stjepan Tomas objelodanio je legendu o Gavanu pod nazivom: *Narodna predaja o Krenici* (Tomas, 1931: 1).

³ Martini Tomas 2004. god. u Klobuku kod Ljubuškoga kazao je Milodrag Petrović-Tomas (rod. 02. 01. 1935. u Klobuku). Rkp. FF MO 2004., S.

⁴ Isto.

3.2. Modro i Crveno jezero

I tako, piše Bakula, puk pripovijeda da je ne samo u tim mjestima nego i kod jezera Proložac kod Imotskog Gavanovo imanje otišlo u bezdan. Priča o nastanku Velike i Male Krenice podudara se s legendom o nastanku Plavog i Crvenog jezera, a o tome se priča:

Nekada davno, na tom prostoru živio je bogati Gavan. Što je sve imao nije ni znao, a služila mu cijela krajina. Imao je velike dvore u kojima je živio sa svojom oholom i drskom ženom Gavanicom. Svega su imali u izobilju. Mnogi siromašni su dolazili pred njihova vrata moliti milostinju. Njihova zla i okorjela srca nisu imala milosti ni za koga.

Gledajući s neba njihovu oholost, Bog odluči poslati na zemlju anđela prerušena u prosjaka. Prosjak se raspitivao za Gavana i Gavanicu. Svi su mu govorili da ne ide kod njih jer se živ neće vratiti. Kucajući na Gavanove dvore, ni sam anđeo nije mogao vjerovati u toliku okrutnost i oholost Gavanove žene. Moleći ju za koru kruha i zazivajući Božje ime, razdraži je i ona zapjeva: »Što će meni Bog tvoj, dok je meni Gavan moj!« Anđeo se uvjeri u ljudske priče o zloći Gavana i Gavanovice i opet se pretvori u anđela.

Bog pošalje munje, vodu i vjetar da unište Gavanove dvore, a s njima zajedno i Gavana i Gavanicu. Zemlja se na tom mjestu rastvori i nastaje veliko jezero. Na svim mjestima gdje je Gavan imao zemlju nastalo je jezero.

Tada je jedan sluga uzeo najmlađe Gavanovo dijete i počeo bježati prema brdu. Voda je navirala za njim. Tada je čuo glas s neba: »Baci dijete! Od zlog roda neka nema poroda.« Shvaćajući Božje riječi sluga je bacio dijete i voda se istog trenutka zaustavila.

Na tim mjestima su nastala dva prelijepa i opasna jezera, Crveno i Modro, kao opomena svim ljudima da za života moraju biti dobri i milostivi.⁵ (usp. Palavestra, 1969/70: 349)

Legenda o propasti Gavanovih dvora i nastanku Modroga i Crvenoga (Crljenoga) jezera nadahnuće je hrvatskim piscima, što svjedoči i pjesma koju je spjevao Josip Eugen Tomić.⁶ U imotskom kraju informanti i danas kazuju stihove:

»Tu u gluvoj tamnoj noći,
ako imadeš srca proći,

⁵ Legendu o Modrom i Crvenom jezeru Anđelki Šimić 2003. godine ispričao je Pavao Palac, rođen 26. 6. 1920. godine u Dragićini. Jedan je od rijetkih koji su išli u školu. Ima desetero djece. Dvije kćeri su mu časne sestre franjevke, a jedna od njih je i poglavarica svim časnim sestrama franjevkama. Rkp. FF MO 2003., S.

⁶ Pjesma je objavljena u časopisu *Vijenac*, br. 32. 1884. pod naslovom: *Imotsko Crveno jezero*.

uz vilinsku čut ćeš ciku,
vukodlaka strašnu riku.
Kosa ti se s glave ježi,
biž čoviče otud biži.«⁷

4. Potop Gavanovih dvora koje Bakula ne spominje

Na području današnjega parka prirode Hutovo blato nekada su, prema legendi, bili Gavanovi dvori:

4.1. Hutovo blato

Postoji legenda o Gavanu koji je bio gospodar na prelijepoj udolini, a koja je bila u okruženju zelenila. Razno zelenilo, obilje vode, uz malo truda i rada živio je prelijepo, imao je dvore na sred polja (blata). Imao je veliku obitelj, dosta blaga, a bio je ohol. Kakav on, takva mu i žena. Nije prepoznala ni pomagala sirotinju. Gavan se bavio ratarstvom, stočarstvom, lovom i ribolovom. Dugo su živjeli u takvom okruženju i blagostanju. Bilo im je kao u zemaljskom raju. Jednoga dana dođe im neka mlada obitelj da zamoli za prenoćište i pomoć. Bili su to mladi muž, žena i dijete. Gavanovica, pošto nije znala što je to potreba, nije htjela ni da ih primi na razgovor, a kamoli da kod nje prenoće. Bili su umorni, osjećali su da će nevjernice te su tako uporno molili da ih primi, a ona ih je odbila uz obrazloženje da je njezina obitelj brojna i da nema mjesta za takve. Mlada žena koja je došla tražiti pomoć preklinjala ju je, zapomagala, tražila milost i zaklinjala je u ime Božje, u ime anđela i u Djevičino ime. Na to zapomaganje Gavanovica je odbila ženu i ismijavajući je rekla:

»Što će meni Bog tvoj,
dok je živ Gavan moj?
Što će meni anđeli,
dok su moji sinovi?
Što će meni djevice,
dok su meni kćerkice?«

Na to joj je žena rekla: »Dabogda te gonilo što i nas pa nas mogla razumjeti!« Nakon upornog odbijanja Gavanovice, obitelj je užurbano krenula dalje prema drugom svijetlu, današnjoj Svitavi. Tek što su došli do brda počelo je nevjernice, prava oluja, kiša, gromovi i povodanj. Počeo je pravi urnebes. Lijepi proplanak na kojem je bio dvorac urušio se i propao u vodu. Gavan i njegovi su bježali na sve strane blata. Jedino je Gavanovica ostala u

⁷ Kristina Čapin zapisala je 2011. godine u Imotskom. Rkp. FF ST, 2011., S.

dvorcu prekrivenom vodom. Kako je Gavan bježao, vrludao je lijevo desno želeći se dokopati tvrda terena, ali kuda god bi on prolazio tlo bi se urušavalo i ispunjavalo vodom. Za njegovim tragom je nastajala rijeka vijugava kao zmija. Tako je bježao do rijeke Krupe, gdje ga je zatekla zla sudbina. Nije utekao već se i on utopio i nestao u rijeci. Djeca su im bila brža, pa su bježali na sve strane ne vodeći računa nitko ni o kome. Ali zla sudbina i njih je stizala. Pod svakim od njih se prolomila zemlja i propali su duboko, a to mjesto je popunila voda.

U narodu kruži priča da su ta mjesta (današnja jezerca) dobila imena po Gavanovoj djeci: Jelim po Jeleni, Desilo po Desi, Škrka po Škrbi, Radanovac po Radanu. Svi ovi virovi su povezani rijekom ili jarugama kuda su bježali. Što su bili stariji, za njima su bile dublje vode, a za mlađima su bile pliće. Tako je nastao današnji izgled Hutova blata, pomalo čudan i nepravilan.

U narodu se i danas može čuti uzrečica: »Ne daj Bože Gavanove sudbine«.⁸

4.2. Kuti

U Neumu u Kutima pričaju da je na mjestu gdje se nalazi jezero Kuti nekada bilo Kandijansko kraljevstvo. U toj legendi dva su anđela upozorila Gavanovu sluškinju da napusti mjesto jer će se zbog Gavana sve *propuntati* i stvoriti jezera (Palavestra, 1969/70: 163).

I danas se pripovijeda da se u jezeru Kuti u dubini vide porušeni zidovi od nekadašnjeg grada koji se prostirao od Kuti do *Vida*. Također se priča da je kraljica kočijom išla od Kuti do *Vida* i govorila: »O moj Vide moj očinji vide, / moji Kuti, moji zlatni skutii.«⁹

4.3. Uništenje Gavanovih dvora u legendi iz Brotnja

U nekim krajevima u narodnom pamćenju ostali su motivi o lijenčini, vrijednoj ženi, ukućanima koji mole Boga, a ne misle na ono što mole, o kući u kojoj se čuje veselje djece, te o oholj Gavanovoj ženi:

»Isus i sveti Petar hodali po zemlji i naišli na vrijednu djevojku kako srpom žito žanje. U hladu, pod kruškom, bio je lijenčina. Tada je Isus rekao Petru: 'Vidiš, ona linčina pod kruškom će ženiti ovu vridnu ženu što ženje.' Zapita Petar: 'Zar će onakva lijenčina, ženiti onako vrijednu ženu.'

⁸ Zapisala studentica Jelena Maslač, 2001. godine po kazivanju Jele Maslač, rod. 1929. godine. Rkp. FF MO 2001., S.

⁹ Zapisao sam 1999. godine u Donjem Selu (Rajići) kod Neuma. Pričalo mi je petero kazivača. Vl. rkp. zb.

Odgovori mu Isus: 'A šta misliš šta bi bilo od njega da oženi onakvu kakav je on?'

Isus i sveti Petar nastaviše dalje i Petar upita: 'Pa di ćemo noćiti?'

Odgovori mu Isus: 'Snaćemo se.'

I tako naidu na kuću u kojoj ljudi Boga mole. Upita Petar Isusa: 'Hoćemo li u ovu, tu Boga mole?'

Odgovori mu Isus: 'Ne, ni govora, tu mole ali ne misle što mole.'

Naiđoše pored druge kuće u kojoj su se ljudi svađali. Rekoše: 'Tu pogotovo ne možemo.'

Podoše dalje i naiđoše pored treće kuće iz koje je dopirao cirlik i veselje djece, i reče Isus: 'Ovdje ćemo, dok dopiru cirlik i veselje, tu se moli i ne more biti zla u kući.'

Tu su prenoćili i sutradan krenuli dalje. Tako dodoše do Gavanove kuće u Bekiji. U kući je bila sama Gavanova žena. Oni se pruruše u prosjake i upitaše ženu: 'Daj nam nešto, Bog ti da.' A ona im odgovori: 'Šta će meni Bog tvoj, / dok je meni Gavan moj.'¹⁰

4.4. Uništenje Gavanovih dvora u legendi iz duvanjskoga kraja

U duvanjskom kraju pripovijeda se o Isusu i svetom Petru koji su došli kod Gavana i Gavanovice koji im nisu dali ni koru kruha. Stoga ih je stigla kazna. Njihovo imanje se *propuntalo*, ali se ne spominje nastanak jezera:

»Kad je Isus oda i sveti Petar i rekne on svetom Petru: 'Sad ćemo svratit u Gavanice da nam dadne koru kruva, gladni smo.' Uđu oni i kažu: 'Valjen Isus, Gavanice!'

A ona će: 'Šta će meni Isus tvoj, dok je meni Gavan moj!'

'Daj nam malo kruva, štogod, ne meremo dalje, gladni smo.'

'Nemam!' – ona će. 'Ako pušćem kera, raskinut će vas!'

'Gavanice, daj nam, pa štogod?'

'Nemam, ništa ti ja nemam da dam.'

'Nemoj govorit da nemaš kad imaš.'

A ona metne koru kruva na papuču i tako im baci ko kerovim. Kaže Isus Petru: 'Poljubi i metni u torbu.' I ondan Isus pošla, a uto naliđe njezin čoban, od Gavanovice. Bilo mu dvanest godina.

'Čobanu moj, pa ti tako malešan, a toliko ovaca čuvaš!'

'Pa moram' kaže čoban.

'Koga imaš?' pita ga Isus.

'Nemam nikoga.'

¹⁰ Zapisala je 2002. godine Ivana Pinjuh po kazivanju Branke Muse. Rkp. FF MO 2002., S.

‘Pa ti toliko ovaca čuvaš, kako ti plaća gazdarica, Gavanovica?’

‘Ništa mi ne plaća, nego vidiš ovo janje, ovo šareno, rekla mi ga je dat i ono će mi bit za plaće.’

‘Pa samo to? A ovaca ima priko trista. A šta ti je to u zovničici?’

‘Pa imam malo kruva.’

‘Pa šta ti još metne?’

‘Sira malo, nekad.’

‘Pa da ti nama daš malo od toga svoga kruva, evo pitali Gavanicu, ali nam ništa nije dala. Kaže da ništa nema.’

‘Ma ima ona svašta, samo kaže da nema.’

I uzmu oni njegovu zovničicu i to malo kruva. Pa mu Isus kaže: ‘Pa je li tebi ovo malo na cili dan?’ ‘Je.’

‘A bili ti nama proda ovo svoje janje?’

‘Ne bi ja vama ovo janje prodava, ja bi vama njega da, ali poznat će ona da nema moga Šarca.’

‘Ne boj se ti. Neće ona ništa poznat.’ I rekne Isus Petru: ‘Kolji janje, Petre!’

Naložili oni vatru, zaklali janje, janje se peče i kaže Isus njima: ‘I sad ćemo svi nas troje ručat! Al kad bidnemo ist – veli Isus – svaku košćicu mećite u mišinicu, nemojte da vam ode na stranu.’ I oni tu blagovali, razgovarali. A Isus s onom mišicom, uze je, prikriži je i reče: ‘Ustani janje moje među svoje jato!’ A janje se ustane, protrese i ode ovcam, a on veli: ‘Evo vidiš, je li jednak tvome Šarcu? Neće ti ona ništa reć!’

I reče čobanu: ‘Ali kad dotraš ovce kući, neka znaš, ništa od nje nemoj uzimat, samo ako oćeš janje jमित.’

A imala Gavanovica jednog malog, bilo mu tri godine, i volijo mali čobana, a on njega. I kad je on doša, lipo spratijo ovce, a taj mali navalijo za njim ić. I on ga jami da će ga ponit, a Isus mu reče: ‘Pusti dite neka se vrati materi.’

I tako on ponovi tri puta. I pusti on dite, i kad se mali vratijo, samo nastade prasak. Sve se uništi. Sve se propuntalo.«¹¹

5. Propast nekadašnjih gradova i sela

Bakula piše da je i u Borcima sve Gavanovo imanje otišlo u bezdan.¹² Godine 1901. Stjepan Štrodl Srijemac zapisao je legendu o nastanku Boračkoga jezera i Konjica.

¹¹ Juliji Šarić pripovijedala je 2004. god. Ivana Landeka. Rkp. FF MO 2004., S.

¹² Maja Bošković-Stulli je u Opuzenu zabilježila istu predaju, a u Slivnu je zabilježena pjesma u sedmercu o istome događaju.

5.1. Boračko jezero i Konjic

»Jedno dvadeset kilometara jugo-istočno od Konjica leži Boračko jezero, ili, kako ga narod zove, Jezero. Tu je nekada bio nekakav gradić. Stanovnici mu bijahu veoma bogati, ali još većma iskvareni, a škrti do zla boga, da ne bi dali, što no se veli, ni Bogu tamjana, a kamoli siromahu što udijelili. Jednom dođe njima neki svetac kao prosjak i moljaše za milostinju i za konak, no svi ga bez smilovanja odbiše, a on jadan što će, uputi se dalje, pa naiđe izvan grada na jednu kolibu, u kojoj je stanovala sirota udovica sa svojim jedincem sinom.

Imali su jednu kravicu i konjička i nešto malo vrtića, pa su tako radeći i Bogu se moleći siromaški životarili. Pokuca taj svetac i njima na vrata, a oni ga rado primiše, i ono siromašnoga zalogaja s njime podijeliše. Kad se ujutro svetac htjede s njima rastati, reče im, da će on uz Božju pomoć taj grad uništiti, jer su ljudi previše grješni; za to neka odmah prtljaju s toga mjesta, pa neka idu prema sjeverozapadu, a kad naiđu na jednu rijeku – sada Neretvu – neka se nje drže i dalje idu sve dotle, dok im konj ne stane i tri puta desnom prednjom nogom u zemlju ne udari. Na tome mjestu neka se nastane i biće sretni, jer će ih Božji blagoslov pratiti. Kad oni vidješe, s kim imaju posla, skupiše svoju sirotinju, pa put pod noge. Kad odmakoše dobar komad od grada, osvrnuše se, da zadnji put pogledaju na svoj zavičaj, al kad tamo, čudo i pokor! Čuše jauk i lelek, a zemlja proguta čitav grad; u taj čas silna voda pokri cijelo mjesto, i tako postade ono spomenuto jezero.

Oni pak idahu, kako ih je svetac uputio, sve uz rijeku, a poslije nekoliko sati konj im na jedan put stane, a sirotoj materi nije do odmora, vidjevši onu strahotu, pa umiljato reče svome konju; 'Hajde, hajde, moj konjiću!' Ali konjic ni da bi maknuo. Tek na jedan put udari tri puta kopitom u zemlju, a oni uvidješe, da će to biti ono mjesto, gdje se po savjetu svečevu imaju nastaniti.

Ostadoše tu i sagrađiše kolibicu, a nije dugo potrajalo, pa se sin oženi. Porodica se uz blagoslov Božji pomnožavala, a k tome se doseliše amo i rođaci mladini, pa tako malo po malo nastade tu veliko mjesto, kome dadoše ime Konjic za to, što je baš onaj konjic svojim udarcem označio mjesto gdje se imaju njegovi gospodari nastaniti.« (Štrodl-Srijemac, 1901: 462) Stotinu godina nakon Stjepana Štrobla Srijemca, 2001. godine zapisana je legenda o propasti gradića na čijem je mjestu nastalo Boračko jezero. Ta, kao i prethodna legenda, sadrži i etiološku predaju o nastanku imena i grada Konjica:

»Kad je Isus po zemlji hodo, slava mu i milost, preruši se jednog dana u prosjaka. I tako prerušen hodo je po selima i tražio ko će ga primiti na

konak, ali ništa. Nakon dužeg puta dođe na Borke i uđe u jednu sirotinjsku kuću u kojoj je živila žena i troje djece. Pito je ženu može li ga primiti na konak, a ona mu reče: 'Ja bi vas pustila u kuću, ali nemam vam večere dati. Djeci sam stavila pod saksiju tri brabonjka da im dadem namjesto krua.'

I On je, slava ga i milost, ušo, prekrižio saksiju (sač) i reko ženi da vidi što je pod njom. Žena podiže saksiju, a pod njom kruz ko kolo. Na to će Isus ženi: 'Hajde, ženo, razreži kruz i podaj djeci da se nahrane.'

Nakon večere reče joj da pokupi ono što ima svoje sirotinje i natovari na konja. Kad su izašli iz sela, žena se obazrela na svoju kuću i ugledala jezero i grebene đe plivaju po vodi, pa je sa strahom pošla po nji, a Isus joj otvori put i reče da ih slobodno uzme sa vode.

Vrativši se žena sa grebenima Isus joj reče: 'Idi sad i gdje ti konj stane i udari tri puta kopitom od tlo, tu ostani.' I tako je i bilo, i to mjesto po konju je nazvano Konjic.«¹³

O propasti grada, kojemu se više nitko ni imena ne sjeća, ove (2012.) godine pripovijeda se:

U prastara vremena, dok su još sveci obilazili ovaj svijet, bio je, na mjestu gdje je danas Boračko jezero, gradić kojemu nažalost više nitko ne zna ime.

Stanovnici su u tom gradiću bili blagoslovljeni svakim blagom zemaljskim, ali su bili pokvarena srca i tako škrti da nisu više pazili na gostoprimstvo ni na iskrenu ljubav.

Ti su ih grijesi i upropastili. Po Božjoj mudroj odluci dođe jednom u grad neki svetac i zamoli za noćište. Porugljivo ga bogataši otjeraju i nitko mu ne htjede molbu uslišati. Kad se *nakucao* na svim vratima, dođe na kraju grada do kolibe jedne sirotice. Bila je to siromašna udovica, koja nije osim svoje kolibe, *baščice*, krava i konja ništa drugo imala, nego puno sitne i male djece. Djecu je učila da budu Bogu odani, pobožni i milostiva srca.

Siromaha putnika prime gostoljubivo, podijele s njim svoje siromašno jelo i dadnu mu noćište. Sutradan ujutro, kad se svetac spremao na put, rekne materi i djeci: »Božjom ću pomoći kazniti ovaj grad zbog grijeha njegova žiteljstva. Pokupite što imate, i otiđite iz ovog mjesta, što je proketo da propadne. Idite sjeverozapadu, pa kada dođete do rijeke, idite sve uz nju. Tamo gdje vam konj prednjim desnim kopitom udari u zemlju, na tom se mjestu nastanite, Bog će vas tamo blagosloviti.«

Mati s djecom tako i učini. Časom su bili daleko od grada, dok putnik ostade kod njihove kolibe. Kada su se posljednji put okrenuli, zaprepastili

¹³ Studentici Aniti Jurić kazivala 2001. god. Blagica Antunović, rođ. Jurica, 1925., Jošanica, općina Konjic. Rkp. FF MO 2001., S.

su se od straha. Uz jauk i zapomaganje stanovništva propade pred njihovim očima grad u zemlju, a iz nebrojenih vrela navre jezero i ispuni tu novu kotlinu. U isti mah im nestade sveca s vida. Tako je nastalo Boračko jezero.

Mati s djecom pođe dalje uz rijeku Neretvu kako im je svetac rekao. Nakon nekoliko sati konj im iznenada zastane. Udovica ga potjera riječima: »Hajde, hajde moj konjicu!«, no konj ni da bi se makao s mjesta. Odjednom konj udari desnim prednjim kopitom triput u zemlju. Tada mati shvati da su došli na ono mjesto što im je svetac označio. Na tom mjestu sagrađe kolibu, i na tom mjestu je nastao Konjic!¹⁴

U legendi koju je zabilježio Stjepan Štrodl Srijemac kao i u suvremenim legendama ne spominje se Gavan kako to navodi Bakula. Prema tim legendama grad se *propuntao* zbog zloće svojih žitelja. Po pučkom mišljenju siromah iz legende o Gavanu bio je Isus Krist. I mnogo više od navedenoga, piše Bakula, hercegovački narod običava pripovijedati o Gavanovoj kazni (Bakula, 1970: 165).

6. Propast sela, gradova i imanja koje Bakula ne spominje

Motiv Sodome i Gomore nalazi se i u legendama o nastanku jezera: Jezero i Bjelavina Bukva kod Nevesinja, Blidinjsko jezero, Vransko jezero, Deransko jezero; te o propasti sela *Podhum* kod Konjica.

6.1. Jezero i Bjelavina bukva

Došao Isus u jedno selo više Nevesinja. Kako se spustila noć, on je po selu tražio gdje će prenoćiti. Nitko ga ne primi do jedne sirote udovice Bjelave koja je imala tri sina. Kada ujutro ustade, Isus joj reče da skupi sve što ima, da povede svoja tri sina i da pođe s njim jer će to oholo selo stići prokletstvo.

Žena na brzinu skupi sve svoje i kada pođoše reče joj Isus da ide i da se ne okreće. Ali kad su izašli na neko brdo, pade joj na pamet da je zaboravila greben (što se češlja vuna). U tome trenutku se okrenu i vidje da je cijelo selo potopljeno. Tu je ona od straha umrla. Sve je bilo ispod vode samo je njen zaboravljeni greben plutao po vodi.

Kažu da i sada u jezeru imaju grebeni, a selo koje je kasnije izraslo uz vodu zove se Jezero, a drugo pored njega Bjelavina bukva.¹⁵

¹⁴ Andela Šimunović 2012. Kazala joj je baka Nada Azinović (djevojački Bebek, rod. 1946. g.) iz Konjica, danas živi u Mostaru. Rkp. FF MO 2012., S.

¹⁵ Marijana Kukrika zapisala je 2004. godine. Kazao joj je u Stocu Ante Puljić (rod. 1974.). Rkp. FF MO 2004., S.

6.2. Blidinjsko jezero

Na mjestu gdje je danas Blidinjsko jezero nekada je, prema legendi, bila ravnica. Na strani prema Doljanima na kraju te ravnice živjela su dva brata. Međusobno su se poštovali i voljeli, dok se nisu oženili. Kada su se oženili, žene su im se posvađale te su se braća odlučili podijeliti. Učinili su, kako je bilo u dobrom starom običaju pri diobi, da mlađem ostane ognjište a starijega zapadne malo veći komad zemlje.

No, uskoro je žena mlađega brata počela prigovarati mužu da je u brata veći komad zemlje. I on je popustio pod njezinom pričom i orući je ušao u bratovu njivu. Stariji brat zovnuo je brata i kazao mu, da kad mu je malo i crne zemlje dao Bog da se sva u jezero učini.

»Bog pripušća svoje pripušćenje i tako i bude.«

Zadušio se ponor kojim je voda otjecala i za nekoliko dana se Blidinje napuni vodom i postane jezero. Tada osiromašena braća ostave ono polje. Mlađi brat nastanio se u Doljanima, a stariji u Kongori. Nakon nekoliko godina braća su se izmirila, a ženu mlađega nekakav vihor zavitlao je i vele da su je vile odnijele u Dvogrlu.

»Ta i dan danas pripovijaju ljudi, koji su onde na stanovima, bolan ne bio, da uoči Ivanja, amo makar bilo sve najmirnije, pa da vitra ni ćua nejma, vele uoči Ivanja se uzdrma jezero« (Rubić, 1973: 13).

Specifičan je motiv nastanka Blidinjskoga jezera u suvremenom pripovijedanju:

»Toga lita bila je velika suša. Trava na Blidinjskom polju je bila pokošena, ali nije bila još pokupljena. Ovce su pasle po pokošenin ledinan s koji sino bijaše sklonjeno. Momak i cura su se zabavljali, otprilike negdi na sridini polja. Ona je sidila i plela, a momak je u ruci drža kamenčiće i igra se s njima.

Jedna razigrana tičica je letila oko nji i cvrkutala. Čas je doletila na zemlju, čas oko njijovi glava. Momku je postala malo dosadna te je počejo za njon bacat kamenčiće.

‘Nemoj je! Ubićeš je!’, napomenula je cura. ‘I ona je Božiji stvor!’

‘Saću je pogodit! Vidićeš kako ciljan!’

‘Ža mi je!, žalosno će cura i podiže se ostavljajući plelo.’

Kamenčić koji momak baci, pogodi tičicu i ona nemoćno pade prid curu. Ona zašuti. Biše joj ža. Odjednom, iznad Vran-planine stvori se crni oblak, zasvitli munja i puče grom. Prve, velike kapi kiše potrale su momka i curu s pašē. Nisu imali vrimenta skupit stada i potrat ih. Pljusak je bijo sve jači. Bižali su k Vranu, a ovce su blejale da su im uši zaglušile od blejanja i grmljavine. Bilo ih je stra.

‘Šta je ovo? Ko da su se nebesa otvorila!’, ustrašeno su govorili.

Kako su oni odmicali, tako je voda resla i prikrla polje. Sakrili su se u jednu pećinu u dnu Vrana. Nisu se ni okrećali dok se nisu sklonili. Imali su šta i vidit kad su pogledali. Polje je bilo puno vode ko jezero. Nestalo je i stada i nepokupljenog sina s pokošenih ledina. Kiša je silna pala i polako pristajala. Zabrinuti za svoja stada, momak i cura su se zaputili krajem polja i zaokružili prema Čvrtnici. Zavirivali su u staje na toj strani polja. Sve su obašli, ali ovaca nigdi.

Primakli su se velikom ponoru. Voda je prikrla poznati ponor u koji su litnje oluje odnosile vodom zemlju s njiva u prošlim godinama. Mrtve ovce su plivale vodom, a neke su mrtve ležale okolo, izbačene bujicom. Zaključili su da se ponor začepijo velikom količinom pokošenog sina i ovčiji tilesa. I tako je osta začepljen i dan danas, a tu nastaje jezero.

Momak i cura su bili tužni. Ona mu je samo rekla: ‘Nisi triba ubit onu tucu! Ona je bila Božiji znak!’¹⁶

6.3. Vransko jezero

U davno doba su živjele dvije sestre. Jedna sestra je bila siromašna i imala je puno djece, a druga je bila bogata, bez djece i ohola. Umjesto djece, u dvorcu je držala pse.

Jednog dana, kad siromašna sestra nije imala što dati za jesti svojoj djeći, posjetila je svoju bogatu sestru moleći ju za pomoć. Bogata, ali zla sestra otjera svoju siromašnu sestru ne želeći joj pomoći. Nakon što je siromašna sestra napustila dvorac, nastala je velika oluja, grmljavina i nevrijeme. Pljusak i nevrijeme odnijeli su dvorac, bogatašicu i sve njezino bogatstvo.¹⁷

6.4. Deransko jezero

Nekada davno na mjestu današnjeg jezera bila je plodna ravnica. Tu ravnicu je posjedovao bezosjećajni robovlasnik. Robovi su radili teške poslove, a on se na njih stalno derao i tukao ih bičem. Oni su to junački podnosili, jedino nisu mogli podnijeti kada su mu morali dovesti sestru ili kćer da spava s njim. To im je bilo najteže.

Tako neki Slavko imao lijepu sestru. Kada je gazda rekao da mu je dovede na spavanje, on odluči s njom pobjeći u brda. Idući u brda, brat i sestra

¹⁶ Ivana Banožić zapisala je 2012. godine. Kazala joj je Radica Leko (rođ. 1952. god.) iz Posušja, a njoj je u djetinjstvu kazivala njezina baka Klara Udovičić iz Kočerina. Rkp. FF MO PDS, 2012.

¹⁷ Anđelki Šimić 2003. godine kazala Vinka Šimić, djev. Šimić, (rođena 1930. godine) iz Dragičine kod Gruda. Rkp. FF MO 2003., S.

su samo molili Boga da ih spasi. Na jednom iz oblaka začuju glas: »Ne bojte se djeco moja, Bog je s vama. Vratite se u kolibe i recite svim jadnicima neka krenu za vama. Svi idite u brda. Ove doline više neće biti, ja ću je potopiti, zajedno s vašim gazdom. Tu će nastati jezero, iz jezera rijeka koja će teći u drugu rijeku. A vi to jezero nazovite Deransko. U njemu će biti puno zagonetne ribe koju će svi loviti vjekovima. Ta rijeka će svake godine povremeno teći naopačke i donositi tu zagonetnu ribu. A vaš gazda će se sa dna jezera derati i nitko ga neće čuti.«

I uistinu rijeka Krupa teče uzvodno kada je razina Neretve veća od razine jezera. A ta zagonetna riba u jezeru je jegulja.¹⁸

6.5. Uništenje sela Podhum

Pripovijeda se da je na mjestu današnjih Crvenih stijena postojalo selo Podhum koje se preko noći *propuntalo*. Ta legenda kaže da je nekoga čovjeka, putnika, stranca tu zatekao mrak, pa se odlučio da u tom selu pronađe kod nekoga neko prenočište. Prošao je s kraja na kraj sela, pitao, ali ga nitko nije na konak primio. Ali, sasvim na kraju sela došao je pred jednu omanju kućicu, usamljenu, i tu je primljen da prenoći.

U ovoj kućici je zatekao staru babu s troje nejake muške djece – unučadi. Kada je babu stranac pitao da prenoći kod nje, baba ga je rado primila da prenoći, rekavši ujedno da je siromašna i da mu nema što dati za večeru.

»A šta ti je to pod sačem baba?« – pitao je stranac.

»Nema ništa sinko. Stavila sam ga na ognjište, da zavaram djecu od gladi, da zaspu lakše« – odgovorila je baba.

Stranac je tu noć zanoćio u babinoj kući.

Prije nego su zaspali dugo je s babom razgovarao o svemu i svačemu, raspitujući se o ovom selu. Na kraju je upitao babu ima li ona šta svoga u selu. Rekla je da ima jedino pozajmljene grebene (za češljanje vune) kod jedne žene u selu i ništa više.

Kada se baba ujutro probudila, stranca u njezinoj kući više nije bilo. Izađe pred kuću i imala je što vidjeti. Na njezino veliko zaprepaštenje nestalo je čitavo selo, sve kuće srušene pod zemljom. Čitavo selo se *propuntalo*, nestalo ga. Zemlja s kućama potonula, od kuća ni traga. Ostale su samo crvene rivine – stijene od zemlje i rustike, kao da su odsječene s donje strane vrlo visoko i duboko. Danas su to Crvene stijene – pod vrh Rija vezane za Dubac.

¹⁸ Duška Šajinović zapisala je 2009. u Čeljevu. Kazala joj je njezina baka Gabrijele Jurković, djev. Đevenica. Rodila se 1942. u Čeljevu kao peto dijete, ali prvo koje je ostalo živo. Majka Janja joj je dala ime po svetom Gabrijelu i vjeruje da je zato ostala živa. Završila je osnovnu školu, živi u Čeljevu. Rkp. FF MO 2009., D.

Baba se ustrčala tamo ovamo preko ranijeg sela, da vidi ima li itko živ, ali ne nađe i ne vidje nikakvih tragova života ljudi, čak ni nekih ruševina ili tragova od bivših kuća. Ali na njezino opet veliko iznenađenje, baba nađe na svoje grebene, nađe ih na zemlji otprilike one kuće gdje ih je domaćica pozajmila. Kada je to vidjela, našavši svoje grebene kojih je spomenula strancu na konaku, sada je bila sigurna da je nestanak sela djelo onog stranca koji nije mogao dobiti konak ni u jednoj kući, osim u njezinoj.

Shvatila je da je to njezova kazna za negostoljubivost seljana prema putnicima uopće i prema njemu. Ta greška ih je eto skupo koštala. Stalno su babi u ušima zvučale riječi zlobe i ogorčenja njezinog gosta, koje je čula od njega dok su razgovarali.

Ova i ovakva legendarna priča mogla se čuti od starijih ljudi iz sela Podhum. Pričali su i to da u srušenom i zatrpanom selu nije bilo života, ali i da se nekoliko dana čulo kako pijetao pjeva i kukuriče duboko pod zemljom.¹⁹

6.6. Vrelo Škrke

Nekada davno na izvoru današnje Škrke bili su bogati dvori. U njima su živjeli muž i žena sa svojom kćerkom. Ta kćer je bila škrta. Priča se da nikada ni jednom prosjaku nije ništa dala.

Tako jednom Bog pošalje sveca, kao prosjaka, da je moli za malo kruha. Ona se udobrovoljila, pa je stavila koricu kruha na svoju nogu i dala mu s noge kao psu. Došao svetac i drugi put, a ona učini isto. Dođe on i treći put. Ona tada stavi kruh na nogu i počne tresti nogom govoreći mu da lovi, kao da je pas.

Tada joj svetac reče da je on svetac i da će joj zato što je zla srušiti dvore. Rekao je da će se oni *propuntati*, a i ona zajedno s njima, te da će na tom mjestu poteći voda. Još je rekao da će se tu zemlja uvijek tresti.

Tamo i danas podrtava tlo, a priča se da se i sada, za vrijeme mjesečine, vide ostatci dvorca.²⁰

6.7. Potop sela Škrke i grada Jelima

Isus i sveti Petar hodali su obučeni u prosjake. Pri tome nabasaše na selo Škrku, gdje su kanili prespavati i isprostiti večeru. Tu, u selu, su doživjeli silna poniženja od bogatih, a gostoprимstvo im je pružila sirota starica.

¹⁹ Anđela Šimunović 2012. Zdravki Azinović kazala Ana Blažević (djevojački Deh, rođ. 1938. u Konjicu, gdje i sada živi). Rkp. FF MO 2012., S.

²⁰ Duška Šajinović zapisala je 2009. u Čeljevu. Kazala joj je Mladenka Jurković, rođena u Čeljevu 1945. god. Završila je osnovnu i srednju školu. 1969. god. seli se u Zagreb gdje i danas živi. Rkp. FF MO 2009., D.

Kako bi kaznili oholost bogataša, oni odluče potopiti selo. Slijedi grmljavina, bljesak i otvaranje nebesa, nakon čega stade padati silna kiša. Proradiše mnogobrojna vrela i voda poče nadirati te potopi selo Škrku i grad Jelim. Nitko se živ ne spasi do jedan sluga, a ne bi ni on da nije poslušao glas koji mu je govorio da baci dijete koje mu je uvalila jedna naročito ohola gospođa, proslavljena u vrijeđanju Isusa i svetog Petra. Tamo gdje je sluga ostavio dijete, tamo i danas ima jedan dubok vir, a kako je sluga trčao prema kuli na Dračevu, tako je sve za njim nastajala rijeka Krupa.²¹

7. Simbolika

Iznad Sodome i Gomore dizao se dim kao dim kakve klačine. Dim u kršćanstvu simbolizira ispraznost i prolaznost jer se diže u vis i nestaje. Time simbolizira kako je život kratak i kako je uzaludno traženje zemaljske slave. Dim, također, simbolizira srdžbu Božju.

Pravoslavci pripovijedaju da se iz jezera čuju crkvena zvona, a muslimani pripovijedaju da se iz jezera čuje kukurikanje pijetlova.

Zvona su se prvi put počela upotrebljavati u Campaniji potkraj šestoga stoljeća. Prvotna im je namjena bila sazivanje svećenika, a od sedmoga stoljeća i vjernika na molitvu. U narodnom vjerovanju zvona simboliziraju magijsku moć tjeranja demonskih sila.

Pijetao simbolizira budnost i pripravnost. U narodnoj percepciji s prvim kukurijekanjem pijetlova nestaju sva demonska bića. U kršćanstvu pijetao stoji pored sv. Petra i podsjeća na njegovu izdaju i kajanje i u tom smislu simbolizira i Kristovu muku. Pijetao se prikazuje i pored sv. Petra dok plače. Tako pijetao opominje glavu Crkve svetoga Petra da suzama opere grijeh (Badurina, 1990: 459).

Zora je simbol Kristova dolaska, a znakom je i Kristove prolivene krvi kojom je nadvladan grijeh i ostvaren vječni spas (Badurina, 1990: 593).

Pepeo je u kršćanskoj simbolici znak pokore i obraćenja. Na Pepelnicu (Čistu srijedu) stavlja se pepeo na čelu što označava početak korizme koja počinje s tim danom. Pepeo simbolizira smrt tijela i prolaznost ovozemaljskoga života.

Voda je magijski izvor moći. U kršćanstvu voda simbolizira pranje, čišćenje i nevinost.

Grebeni se spominju u legendama o propasti gradića koji se nalazio na mjestu današnjega Boračkoga jezera, kao i o uništenju sela Podhum. Grebeni (grablje, vile, srp, kosa, bat, nakovanj, pila, lopata, dljetto, jaram, lemeš

²¹ Duška Šajinović zapisala je 2009. u Čeljevu. Kazala joj je Mladenka Jurković, rođena u Čeljevu 1945. god. Rkp. FF MO 2009., D.

i drugo oruđe) u kršćanstvu upućuju na nužnost svetkovanja nedjelje kao Gospodnjega dana.

Zaključak

Starozavjetni motiv o uništenju Sodome i Gomore snažno je utjecao na legende Hrvata. Najstariji zapis te legende u Hrvata seže u 15. stoljeće a nalazi se u djelu *Fiore de virtù*. Fra Petar Bakula u svojem *Šematizmu* navodi legende o propasti Gavanovih dvora koji su se nalazili na mjestu današnjih jezera Krenica, Bucelj i ponora Vrbina. Bakula spominje i legendu o uništenju Gavanovih dvora na mjestu današnjih Crvenoga jezera i Modroga jezera kod Prološca, te ističe kako narod još mnogo toga pripovijeda o uništenju Gavanovih dvora.

Radnja u legendama o propasti Gavanovih dvora smještena je u ono doba kad su Isus i sveti Petar hodali po zemlji. Prije dolaska u Gavanove dvore oni bi se prerušili u prosjake i pitali za prenočište ili malo hrane. Naišli bi na ohologa Gavana i njegovu ženu koji bi ih bezobzirno vrijeđali i odbijali. Međutim, Isus i sveti Petar susreli bi slugu Gavanova, najčešće pastira, ili pak sirotu udovicu koji su se isticali svojom plemenitošću.

U legendama o propasti gradića koji se nalazio na mjestu današnjega Boračkoga jezera kao i uništenju sela Podhum kod Konjica, radnja se, također, odvijala u ono vrijeme kad su Isus i sveti Petar hodali zemljom.

Te legende mogu se nazvati moralitetima. Poanta je, dakle, u nagrađivanju pravednih i kažnjavanju zlih. Nagrada je u spasu plemenitih, blagovremenim odlaskom, iz mjesta koje će biti potopljeno zbog grješnog Gavana.

Petnaestak suvremenih legendi iz svih mjesta u Hercegovini, u ovome radu, svjedoče duboku religioznost Hrvata katolika kao i životnost hrvatske tradicijske književnosti.

Izvori i literatura

Bakula, Petar (1970), *Hercegovina prije sto godina ili topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i Apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867*. (Šematizam fra Petra Bakule), (s latinskog originala iz god. 1867. preveo dr. fra Vencel Kosir), Hercegovački franjevci, Mostar.

Biblija, (1980), Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

Badurina, Anđelko, (ur.) (1990), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju Radovana Ivančevića*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

Milošević-Đorđević, Nada, (1974), u: Đ. Butorović, Đ. – Palavestra, V., *Narodna književnost*, IP »Svjetlost«, Sarajevo.

- Palavestra, Vlajko, (1969/70), »Narodne pripovijetke i predanja u okolici Lištice«, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, Etnologija, NS svezak XXIV/XXV, Sarajevo.
- Petrović, Leo, (1939), »Život i rad fra Petra Bakule (1816–1873)«, *Stopama otaca – almanah hercegovačke franjeve. omladine*, 5., Mostar, 34–47.
- Rubić, Stojan, (1973), »O postanku Blidinjskog jezera (za tisak priredio A. Mijatović)«, *Naša ognjišta*, Duvno, 5/17.
- Sovići i Gorica u Bekiji – zbornik radova o povijesti, umjetnosti i kulturi*, Sovići – Gorica, 1989.
- Štrodl-Srijemac, Stjepan, (1901), »Đački izlet u Bosnu, Dalmaciju i Hercegovinu, za jedanaest dana«, *Školski vjesnik*, god. 8., Sarajevo.
- Tomas, Stjepan, (1931), »Narodna predaja o Krenici«, *Narodna sloboda*, br. 22., Mostar.

* * *

Rkp. FF Split (Rukopisne zbirke Katedre za Hrvatsku usmenu književnost, Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu). Rkp. FF Mostar, (Rukopisne zbirke Katedre za Hrvatsku usmenu književnost, Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru). Te su rukopisne zbirke nastale kao rezultat autorovih vlastitih izvornih terenskih istraživanja kao i zapisa studenata kojima je autor rada bio mentorom pri izradi seminarskih, završnih i diplomskih radova iz kolegija *Hrvatska usmena književnost* i *Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu*. (Oznaka PDS – znači poslijediplomski studij, D – diplomski rad, S – seminarski rad, Vl. rkp. zb. – vlastita rukopisna zbirka.)

STAROZAVJETNI MOTIV SODOME I GOMORE U BAKULINOM ŠEMATIZMU I U SUVREMENOM PRIPOVIJEDANJU U HERCEGOVINI

Sažetak

Starozavjetni motiv o uništenju Sodome i Gomore snažno je utjecao na legende Hrvata. U tim legendama najčešći su akteri Isus i sveti Petar ili dva anđela koji su prurušeni došli provjeriti Gavanovu oholost, škrtost i nemilosrdnost. Najstariji zapis te legende u Hrvata seže u 15. stoljeće, a nalazi se u djelu *Fiore de virtù*.

Fra Petar Bakula u svojem *Šematizmu* navodi legende o propasti Gavanovih dvora koji su se nalazili na mjestu današnjih jezera Krenica, Bucelj i ponora Vrbi-na. Bakula spominje i legendu o uništenju Gavanovih dvora na mjestu današnjih Crvenoga jezera i Modroga jezera kod Prološca, te ističe kako narod još mnogo toga pripovijeda o uništenju Gavanovih dvora.

U naše vrijeme, skoro stoljeće i pol nakon *Šematizma* fra Petra Bakule, u svim mjestima u Hercegovini narod pripovijeda legende starozavjetne provenijencije o uništenju Sodome i Gomore. U radu se navodi i interpretira takvih petnaestak suvremenih legendi zapisanih na području Hercegovачke franjevačke provincije na koju se i odnosi Šematizam fra Petra Bakule.

Ključne riječi: Isus, sveti Petar, Gavan, Gavanovica, uništenje Gavanovih dvora.

THE OLD TESTAMENT MOTIVE OF SODOM AND GOMORRAH IN BAKULA'S SCHEMATISMUS AND IN CONTEMPORARY NARRATIVE IN HERZEGOVINA

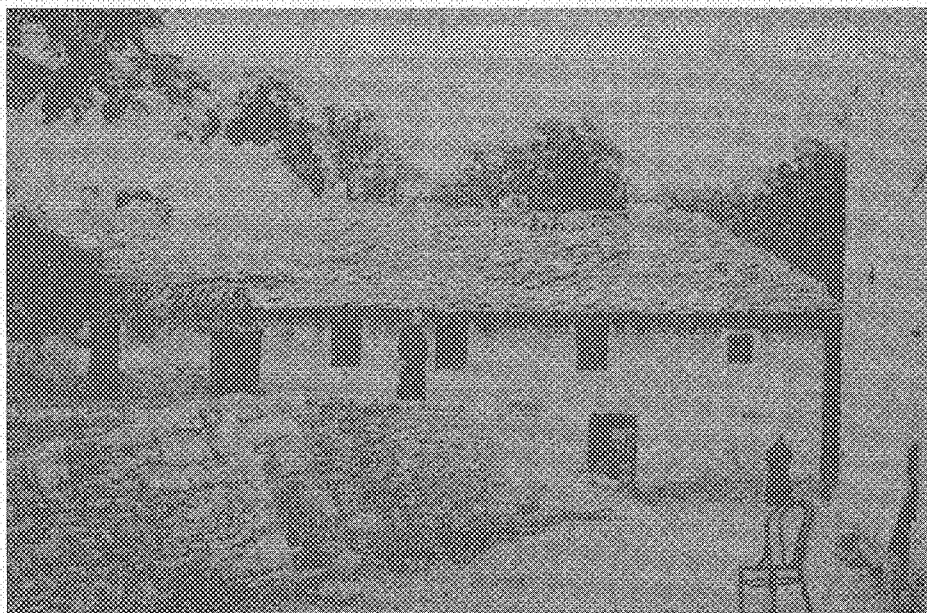
Summary

The Old Testament motive of the destruction of Sodom and Gomorrah strongly influenced the legends of the Croats. In these legends, most actors are Jesus and St. Peter or two angels who are disguised come to check Gavan's insolence, avarice, and ruthlessness. The oldest record of this legend in Croatian culture a date back to the 15th century and is located in the work *Fiore de virtù*.

Father Petar Bakula in his *Schematismus* lists the legends of the fall of Gavan's palace which was placed at the site of present lakes Krenica, Bucelj and revine Vrbina. Bakula also mentions the legend of the destruction of Gavan's palace on the site of today's Red Lake and Blue Lake near Proložac, and stresses that people narrates more about the destruction of Gavan's palace.

In our time, almost a century and a half after father Petar Bakula's *Schematismus*, in all places in Herzegovina people narrates the legend of Old Testament origin about the destruction of Sodom and Gomorrah. The paper quotes and interprets some fifteen contemporary legends recorded in the Herzegovinian Franciscan province on which father Petar Bakula's *Schematismus* applies to.

Key words: Jesus, St. Petar, Gavan, Gavan' wife, destruction of Gavan's palace.

Stara župna crkva u Posušju

Drago Župarić

SVJEDOČANSTVO FRA PETRA BAKULE O STRADANJIMA KATOLIKA U HERCEGOVINI ZA VRIJEME ALI-PAŠE RIZVANBEGOVIĆA

Pregledni rad
UDK 355.012.(497.6)(091)

Uvod

Fra Petar Bakula objavio je djelo *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-pašina* u vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda u BiH. U periodu od 1815.–1878. opaža se opadanje osmanlijske vlasti u BiH. Bosansko muslimansko plemstvo biva uznemireno zbog reforme vojske u BiH.¹ Reformski pokušaj u Osmanskom carstvu doveo je do još većeg antagonizma kršćana i muslimana, kao i muslimana međusobno, a nebriga, loša uprava i ponašanje pojedinaca ubrzale su raspadanje carstva. Fra Petar Bakula je pripadao među poznatije preporoditelje u Hercegovini.² U tom razdoblju Mostar je postao kulturno, gospodarsko, prosvjetno i političko središte Hrvata u Hercegovini. Fra Petar je bio zaslužan i za pokretanje prve hrvatske tiskare (»Tipografija katoličkog poslanstva u Hercegovini«),³ osnovane u Mostaru 1872., što je bio presudan događaj za kulturno-prosvjetni preporod grada i čitave Hercegovine.⁴

¹ Najpoznatija je neuspjela pobuna Husein kapetana iz Gradačca, koji je pokušao uspostaviti autonomiju BiH pod upravom lokalnog muslimanskog plemstva.

² Spomenimo još neke preporoditelje: Anđeo Kraljević, Anđeo Nuić, Radoslav Glavaš, Nikola Šimović, Franjo Miličević.

³ Od 1880.–1920. u Franjevačkoj tiskari u Mostaru povremeno je izlazilo dvadesetak glasila i tiskano oko 600 knjiga (knjižica). Komunističke vlasti su nasilno ugušile tiskaru 1945. godine.

⁴ Usp. »Bakula, Petar« u: *Hrvatska opća enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1999., 1, str. 563.

1. Bilješka o piscu

Rođen je u mjestu Batin kod Posušja 24. svibnja 1816., a umro u Mostaru 2. listopada 1873. godine. Školovao se u Italiji, a napisao je 38 djela od kojih je samo 18 objavljeno na hrvatskom, talijanskom i latinskom jeziku, a ostala djela su ostala u rukopisu. Filozofsko-teološki studij završio je u Italiji, u mjestu Lucca (pokrajina Toskana), gdje je pohađao tečaj medicine i radio kao profesor neko vrijeme, sve dok mu toskanski vojvoda Karlo Leopold II. nije zabranio boravak u Italiji. Vrativši se u Hercegovinu, bio je odgojitelj franjevačkog pomlatka, profesor filozofije na Širokom Brijegu, župnik, te generalni vikar apostolskog vikara fra Anđela Kraljevića sve do kraja svoga života. U Mostaru je bio upravitelj katoličkih škola, a kod Svete Stolice je isposlovao odobrenje za osnutak Kustodije hercegovačkih franjevaca u Mostaru.⁵ Bio je aktivan u mnogim crkveno-kulturnim pothvatima u Hercegovini. Ukratko: radi se o fratru, pjesniku, kroničaru, povjesničaru, književniku i narodnom prosvjetitelju i borcu za prava hercegovačkih franjevaca.⁶ Autor djela je potpisan pseudonimom što najbolje obrazlažu stihovi »spjevao jedan Hercegovac«, a sve to: »Da me ne bi pogubili Turci, / razkinuli kao janje vuci« (PŠ, XXXV–XXXVI).⁷

Pjesnik je svjedok tragedije hrvatskog i katoličkog puka u Hercegovini, najzapadnijoj pokrajini pod turskom okupacijom. U ovom djelu pjesnik piše kao svjedok i sudionik mračnog i krvavog razdoblja kroz koje je prolazio katolički puk u Hercegovini pod turskim zulumom: »Ja sam od prvih dana svoga života s mlijekom zagorčenim bijedama ovdje bio odgojen i u nevoljama i u neimaštini tu sam rastao i do pola života otvrdnuo, ukratko, navikao sam da nemam ugodnosti života ...« (Nikić, 1999: 15–16). Fra Petar je bio neko vrijeme Hali-pašin⁸ kućni liječnik pa je stoga mogao neposrednije upoznati Turke, koji samo znaju »gnječit raj, uzimati blago«. Nije dočekao aneksiju Bosne i Hercegovine, koju su mnogi priželjkivali.⁹

⁵ Franjevačka kustodija je osnovana 1852., a franjevačka provincija 1892. godine.

⁶ Nekoliko biografskih podataka o fra Petru donose Mihanović i Nikić pod pojmom: Bakula, Petar (Mihanović – Nikić, 1983: 378–379).

⁷ PŠ = Pjesnik štiocu koji se nalazi kao uvod u Bakulin ep *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-pašina*.

⁸ U domaćoj historiografiji upotrebljava se ime Ali-paša Rizvanbegović. Međutim, autor ovoga članka svjesno koristi izraz Hali-paša, kako je upotrebljavao i sam fra Petar Bakula.

⁹ Berlinskim kongresom 1878. Austro-Ugarska je dobila mandat da okupira Bosnu i Hercegovinu vojnim putem, čime nije dovedena u pitanje teritorijalna pripadnost Turskoj. Tako je BiH formalno bila pod turskim suverenitetom, ali u stvarnosti pod austro-ugarskom upravom. Vlasti u Beču su 6. listopada 1908. donijele dekret o pripojenju BiH Austro-Ugarskoj.

2. Godina objavljenja djela i nastanak

Knjiga *Hercegovina za devetnest godina vežirovanja Hali-pašina* objavljena je u Beču 1863. (prije 149 godina). Ovo je, bez sumnje, najvrjednije pjesničko djelo fra Petra Bakule. Uz godinu objavljenja epa stoji napisano: »Troškom Hervačanina«. Podnožje naslovnice donosi ime tiskare »Tiskom jermenskog manastira«. Naslovnica također donosi tekst: *Čisti prihod od ove pjesme namijenjen je crkvenim potrebštinam Hercegovine*. Pjesnik napominje da je gusle uzeo u ruke 1863.,¹⁰ a istinita događanja u epu obuhvaćaju period od 19 godina, tj. između 1831.–1850. godinu Sponzor tiskanja knjige bio je neki »Sjajni gospodin«, »čovjek roda plemenita, dobrodaran, slavni Hrvaćanin«, kojemu je cilj bio da se čuje o teškom stanju u Hercegovini« (PŠ, LXVII–LXVIII), da riječi »ne bi l'koga razbudile dr'jemna« (PŠ, LXXVI) te da »ruku pruži rodu nevoljnom« (PŠ, LXXVIII).¹¹

3. Književni rod

Riječ je o kronici u stihu *povijesnog epa*. Stih je napisan u epskom (»guslarskom«) desetercu, narativno smirenom, pravilnom i dinamičnom, gdje ipak ponekad nije uspijevao postići deseterački stih. Fra Petar opisuje događaje u pjevačkoj formi, a ne u prozi, koju naziva »prostopisje«, zbog toga što književni oblik epskog deseterca najbolje odgovara običnom puku u Hercegovini sredinom 19. st., kako je i sam obrazložio.¹² On, doduše, ponekad zaustavlja gusle da bi slušateljima/čitateljima bolje objasnio situaciju, odnosno pozadinu: »Poredani kako bjehu pošli / Za sat hode do Adginske Sofe / (To je kao jedno mjesto sveto)« (III, 1199–1201).¹³ Čini se da je fra Petar ovim djelom uspio objediniti narodno i umjetničko, podižući na viši stupanj narodno naslijeđe.¹⁴ On se ne žuri dovesti slušatelja do konačnog ishoda događaja, nego zadržava razvoj radnje postupcima retardacije, ponekad i na sporednim događajima razvijajući ih u posebne epizode.

¹⁰ »Godina je preko šeset treća, / Kad ja uzeh gusle javorove.« (IV, 1–2).

¹¹ Troškove tiskanja platio je Josip Juraj Strossmayer (1815.–1905.) biskup đakovačko-bosanski i srijemski, jedan od najznačajnijih i najutjecajnijih hrvatskih ličnosti 19. stoljeća. Usp. Nikić, 1999: 24.

¹² »... moj Slavianski narod mimo druge, koji bi reka da se rađa pjevajuć; nu dakle dati mu u ruku pjesmu, neće reći drugo nego, dat mu ono što mu je najviše po čudi. Osim toga, pjesmički, (barem meni) mlogo je naporučnije u malo više reći nego li prostopisice; pak se i pristojnije iztomačiti, osobito u stvarama zbiljnim, kakve jesu u mom zauzetju. Donajposli: hotijuć kogod na spomenu održati što je štio, to će mlogo lakše primiti, i za dulje priniti pod pjesmom, nego pod prostopisom« (Bakula, 1869: XI).

¹³ Bakulini stihovi se citiraju prema »prepjevu na suvremeni hrvatski jezik« koji se nalazi uz pretisak epa.

¹⁴ Usp. Nikić, 1999: 27.

4. Hali-paša Rizvanbegović

Rođen je u Stocu oko 1783., a poginuo u Dobrini kod Banja Luke 1851. godine.¹⁵ Potječe iz kapetanske obitelji koja je upravljala Stocem (najutvrđenijim gradom u Hercegovini) od kraja 18. stoljeća. U obitelji Rizvanbegovića bilo je ukupno šestoro braće, i to iz dva braka, budući da se njegov otac Zulfikar, nakon ženine smrti, oženio mlađom ženinom sestrom.¹⁶ Hali-paša je bio iz drugoga braka. Kao stolački kapetan Hali-paša Rizvanbegović je upravljao Stocem od 1813.–1832. te bio na sultanovoj strani, a protiv otpora Husein-kapetana Gradaševića.¹⁷

Naime, sultan Mahmud II. (1808.–1839.), ukinuvši janjičarski red, nastojao je provesti reformu države, koja je obuhvaćala vojne i financijske reforme.¹⁸ Hali-paša Rizvanbegović je uspio na svoju stranu pridobiti najveći dio hercegovačkih feudalaca i u borbama 1831.–1832. pobijedio je kapetana Gradaševića te pomogao sultanu Mahmudu II. u sukobu s njegovim egiptaskim vazalom.

Zbog zasluga koje je pokazao u borbi protiv Gradaševića sultan ga nagradi titulom hercegovačkog vezira 1833., pridoda mu titulu *galib* (tj. nepobjedivi), te odcijepi Hercegovinu od bosanskog pašaluka u poseban *ajalet* u kojem je do pogubljenja skoro samostalno upravljao. Sve je to »uradio zbog toga da se u našu Hercegovinu ne bi uvalio nekakav loš paša« (Pamučina, 1976: 98). Rezultat Rizvanbegovićeve vladavine bit će: *Paucorum improbitas, multorum calamitas. (Nepoštenje nekolicine, nevolja mnogih.)*

Na unutarnjem planu Hali-paša nije bio iskren pobornik sultanovih reformi, nego je vršio samovolju usmjerivši svu vlast u ruke svoje obitelji i rodbine, misleći da će njegov rod vječno vladati Hercegovinom. Centralnoj vlasti je davao dio prihoda, a ostatkom je raspolagao samostalno. Obogaćivao se otimajući bolje komade zemlje od »raje«, a i muslimana. Na taj način je i na Buni sagradio svoje dvore i ljetnikovce u orijentalnoj raskoši kao i

¹⁵ Usp. »Rizvanbegović, Ali-paša«, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, JLZ, Zagreb, 1968., knj. 7., str. 84. Ali-paša je pokopan kod Ferhadpašine džamije u Banjoj Luci, a obitelj mu je protjerana u Aziju.

¹⁶ Usp. Pamučina, 1976: 75.

¹⁷ Bosanski general koji se borio za bosansku autonomiju u Osmanskom carstvu.

¹⁸ Pošto je Tursko carstvo veoma oslabilo na prijelazu 18. u 19. st., sultan Selim III. (1789.–1808.) počeo je s uvođenjem različitih reformi da Tursku uvede u red modernih država, koje muslimani nisu primili. Njegov nasljednik Mahmud II. također nije imao velikog uspjeha u provedbi reformi, osobito zbog toga što muslimani nisu htjeli sudjelovati u vojnoj reformi po kojoj bi njihovi sinovi morali biti pod vojnom obvezom – *nizam* (redovna vojska). Turci u BiH su se pobunili protiv reforme jer je umanjivala prava i povlastice bosanskog plemstva, i navodno da je u sukobu s *Kuranom* te su se oružjem podigli protiv onih koji su prihvatili reformu.

džamiju, a sve to na mukama naroda. Iznad svake mjere je tlačio svakojakim nasiljem ne samo kršćane nego i Turke.

Na privrednom i poljodjelskom planu imao je uspjeha unaprjeđujući agrarnu proizvodnju. Uvodio je nove kulture u poljoprivredu Hercegovine, dao je isušiti Trebižatsko polje i naseliti ga te je unaprjeđivao stočarstvo u Hercegovini. Dopustio je izgradnju prve pilane blizu izvora Bune 1845., čime je otpočela domaća i strana eksploatacija hercegovačkih šuma. Turske regularne trupe su ga uhvatile u Mostaru i likvidirale kod Banja Luke 1851. godine.

5. Izražajne jedinice djela

Tema pripovijedanja je tiranija Hali-paše Rizvanbegovića i teško stanje kršćanskog puka u Hercegovini sredinom 19. st., što je izraženo već u naslovu djela. Dakle, temu pjesnik pronalazi u stvarnom životu. Pripovijedani događaji nisu neko daleko vrijeme, budući da se pretežno govori o događajima iz pripovjedačeva vremena, ali pripovjedač/pjesnik uglavnom nije uključen u samu priču, do li djelomično u IV. *Pjesmi*, gdje pisac nakratko u prvom licu govori kako mu je za »sadašnjeg vremena« identifikirajući se sa sužnjem koji ne uživa, te u prvom licu govori kako je doživio Tursku, kada ju je posjetio.

5.1. Pjesnikovo stajalište

Fra Petar Bakula govori u trećem licu, sažeto promatrajući događaje sa strane i nije subjekt radnje. O objektivnosti i istinitosti svog pisanja podsjeća stihovima: »Nemoj mislit da je bajavica, / Moja pjesma da je teška bajka: / Nisam čovjek, kom' je lagat drago« (II, 189–191). On se obraća »bratu« i ponekad »pobri«, u apostrofiranju čitatelja, s ciljem da političkoj i kulturnoj javnosti, domaćoj i svjetskoj, objektivno, sažeto i slikovito progovori o važnim životnim pitanjima ljudi koji pate u Hercegovini od turskog zuluma skoro četiri stoljeća. Međutim, svjestan je da neće uspjeti reći puno: »Ni deset u iskazati neću« (II, 183). Njegovo djelo je glas jednoga od mnogih ugnjetenih iz patničke hercegovačke stvarnosti, o kojoj piše na ovakav način zato što iznad svega voli svoj narod, za kojeg je neumorno prosjačio po cijeloj Europi (München, Beč, Innsbruck, Prag, Budimpešta, Rim, Trst, Zagreb) pa čak stigao i do Carigrada, da bi poboljšao socijalno stanje. Naime, skupljao je novčanu pomoć za gradnju školskih i crkvenih ustanova u Hercegovini. Fra Petar se i nije smatrao pjesnikom, što je prema nekima preskromno s njegove strane, nego samo spjevaocem teških prilika ogorčene raje u Hercegovini, što potvrđuju i stihovi:

»Tužna majko, tužna zemljo moja!
 Oprosti mi što zaludih majko;
 Dok ja pisah tvoje rane ljute
 Moje pismo nazivljući »Piesmom«.
 Hajme! kuku! to pievanje nije,
 Već cičanje ucviljena sina.« (II, 563–568).

U svom književnom izrazu umjetnički razmišlja nad narodom koji trpi lokalnog nasilnika Hali-pašu i njemu odane, te se time stavlja na stranu onih koji nedužno pate (etički gledano). Politički pak gledano, ovo djelo govori o hercegovačkoj stvarnosti u jednom (ne)vremenu kada je turska sila i tiranija bila na zalazu svojih snaga.

5.2. Pripovjedne tehnike

Epskim desetercem prilagođenim za gusle pjesnik se služi opisom događaja, ulazeći često u sitne detalje, kako bi što bolje svojim čitateljima predstavio patničko stanje, poglavito kršćana, u Hercegovini sredinom 19. stoljeća. Prikazano stanje u ovome spjevu ima fabularni karakter, pri čemu je narator izvan prikazanog svijeta, a dominantan oblik iskaza je stihovna naracija.

5.3. Naracija

Izlaganje događaja je uglavnom posloženo u prirodnom i kronološkom slijedu. U obradi i iznošenju teme pjesnik se koristi pripovijedanjem (kroz pjesmu), opisivanjem, a ponekad i dijalogom u obliku direktnog ili indirektnog govora. Sadržaj djela je jasan, čistog stila i bogatog jezičnog izraza (često ikavica, a ima i čakavizama), u kojem se zrcale izrazi rodnog kraja i književnih djela fra Petrova vremena, s puno epiteta.¹⁹ Pjesnikovo ironiziranje turske arogancije kao i stilsko umijeće, ogledaju se u stihovima kada su bjegunci govorili kršćanima ovako:

»Križe, brate! poljubljeni Ante!
 Luce, Kate! Moje sestre mile!
 Daj za Boga u kućeru malu
 Sakrijte me dokle padne noćca.« (III, 880–884).

Riječi Turaka koji traže sklonište kod kršćana, treba vidjeti kao pandan prethodnim stihovima: »Amo Krstu! hodi! konja vodaj!« (III, 877). Stil i

¹⁹ Vjerojatno radi stiha imenice, infinitivi, veznici, glagolski particip prošli, itd., biva-ju prikraćeni na način: *Turcim(a)*, *naučit(i)*, *drhtat(i)*, *poš(a)o*, *kaz(a)o*, *k(a)o*, *al(i)*, *kad(a)*, *kog(a)* itd.

jezik su čisti i vrlo jasni, te kao takvi spadaju u bisere hrvatske preporodne književnosti.²⁰ Autorov jezik je u funkciji karakterizacije likova, pa tako ponekad stavlja u usta liku određene rečenice, kao npr.:

»Vele Turci: 'Jedan pas je manje!'« (IV; 136); »Omer-paša o čemu se radi: / I ne misleć dugo, odmah viknu: / 'Pogledajte, o vojnici mladi! / Kako ć' umrit tko o izdajstvu radi'« (III; 1600–1603).

Fra Petrov jezik je jezik narodne poezije, lako shvatljiv i razumljiv, protkan izrekama, što ga čini pravim majstorom u ismijavanju nečije gluposti. Snaga njegove poezije je u brojnim izrazima s posebnim nabojem i slikovitošću koji kod čitatelja stvaraju osjećaj odvijanja filmske priče. Tako je humorističan prizor zarobljenog Hali-paše na mazgi opisan stihovima:

»Al' da vidiš mazgu, i kakva je!
 Od bolesti sva joj dlaka pala,
 Jedva lize, a često posrne,
 Hali-pašu dolje u glib svali.
 Na njoj sedlo, što ciganskim zovu,
 Tiesno, tvrdo, jer je samo drvo,
 Evo svata i evo mu pira!
 Evo sprave našega vezira!!!« (III, 1523–1530).

U ovom spjevu može se pronaći i nekolicina poslovice, primjerice: »U istini svako leži blago; / Neistina za svakog je ruglo.« (II, 192–193). Politika je: »Jedno zborit', a drukčije misliti, / Med i maslo imat' na jeziku, / A u srcu pelin i gorčilo.« (III, 483–485), »Za majstora svako drvo služi, / A nemajstor i najljepše kvari.« (III, 487–488), »Himben čovjek dvoputicu gradi, / I drugome potkopava jamu.« (III, 1020–1021), »Da na svijetu ništa stalna nije.« (III, 1535), »Ali zmija i iz ruže kolje.« (III, 1560).

5.4. Kompozicija

Fra Petar Bakula je sigurno poznavao²¹ Mažuranićev (1814.–1873.) povijesni ep *Smrt Smail-age Čengića*, objavljen 1846., dok je njegov *Hali-paša* objavljen sedamnaest godina kasnije. Oba djela su povijesni epovi u stihu, koji osnovnu građu pronalaze u stvarnim događajima 19. st., s tim da *Smrt Smail-age Čengića* nije u desetercu. U oba epa uočljiva je misaona i stvarna povezanost temom: opis tiranije jednog turskog moćnika, prolaznost sile i vjera u pravdu, te trpljenje hercegovačkih kršćana. Kompozicija spomenutih epova je također podijeljena u pet dijelova. Mažuranićev ep ima 1134 stiha, a fra Petrov znatno više – 3003 stiha. Oba pjesnika su umrli iste godine (1873.).

²⁰ Usp. Nikić, 1999: 28.

²¹ Usp. Grubišić, 1999: 35.

U djelu je zapravo pet slika koje prikazuju propast turskog silnika (»bolesnika s Bosfora«) i svakog drugog nasilja. Pjevanja su međusobno povezana, a četvrta pjesma (*Poniženje*) je kao kontrast prvoj (*Hali-pašin uspon*) i drugoj (*Vezirovanje*), što govore i sami naslovi: *uspon – poniženje*. *Uspoon* je tako početna pozicija Rizvanbegovićeve tiranske nečovječnosti, koja će neminovno završiti u poniženju i smrti. Hali-paša se tako stavlja iznad ljudskog te postaje nesretnikom koji je izgubio osjećaj za ljudsko. Vrhunac njegova sloma opjevan je u četvrtoj pjesmi (*Poniženje*), bez koje slika o prolaznosti opakog tiranina ne bi bila zaokružena u idejnu cjelinu, niti smisleno dovedena do kraja. Na kraju posljednjeg stiha u knjizi postoji jedan dodatak s naslovom: »Tumačenje riečih turskih, ili nėslavjanskih, nahodeći se u ovim pjesmama«, tj. tumačenje 21 pojma.

5.5. *Fabula*

Pohvaljujem priređivača djela *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-pašina*, što je prevodeći stihove na suvremeni jezik pored svakog pjevanja stavio naslov (Uvod: *Predstavljanje*; Pjesma I: *Uspoon*; Pjesma II: *Vezirovanje*; Pjesma III: *Poniženje*; Pjesma IV: *Pad*) i time olakšao razumijevanje fabule.

Uvod: *Predstavljanje* – Neimenovani pjesnik, »bratac, rodom Hercegovac« (PŠ, II), iz ljubavi se obraća čitatelju pružajući mu »malen dar«, tj. svoju knjigu, koja je »rukovet trnja i pelina«. Pjesnik nije kriv za to, a ono što piše »istina je prava« (PŠ, VIII), poput one što se očima vidi. On je, dakle, objektivan te iznosi događaje i situacije. Prije svega moli čitatelja da »se ne uvr’jedi« njegovim »darom tako nepristojnim« (PŠ, XV), a zatim da čitatelj ne zamjeri što na knjizi nema imena. To je zbog toga što je pjesnik »u sužanjstvu tužan« i što se boji da ga »ne bi pogubili Turci« (PŠ, XXXV). Inače, ne ostaviti svoje ime na djelu fra Petar smatra neurednim običajem, što će reći da takvu praksu ne slijedi dragovoljno.

»A za ime ti ne pitaj mene.
Ili hoćeš? Nu da ti ga kažem:
Hercegovac, moje ime prvo,
drugo *Sužanj*, više od tri v’jeka,
Treće *Jadan*, bez dobra svakoga;
Tako mi je ime i prezime.
Tri imena ili prezimena,
Svako pose, ol’ zajedno znače
Niti više, niti štogod drugo,
Nego jadnu *Kukavicu* crnu.« (XL–XLIX).

Ovaj pjesnikov ep je kao glas »sinje kukavice«, koja će čitatelju pjevati »i ljeti i zimi«, a što inače nije običaj u ptica. Motiv pisanja nije ništa drugo do li neizmijerna pjesnikova ljubav prema ugnjetenoj braći, s kojom zajedno vene, u kraju gdje nema škola, »crkav ni oltarah« (PŠ, XCVI), a službu Božju mora činiti »na ledini ol' pod jadnim dubom« (PŠ, C). Dakle, u obraćanju čitatelju jasno najavljuje da će pisati o veoma teškom stanju u Hercegovini pod Hali-pašinom tiranijom. Njegovi stihovi su vapaj naroda koji je »na umoru«. I na samom kraju pjesnik indikativno spominje godinu pisanja (1863.) »u mjesecu koji goru svlači / A u miestu nieгда Hercegovu« (PŠ, CXIX-CXX).

Pjesma I. (*Uspom*) Hali-pašin. – Počinje s Hali-pašnim rodoslovljem, o kojem pjesnik ne govori kao o ljudskom biću, nego da je zvijer (lav, zmija) kojega majka dobro njeguje kako bi što prije i spremnije kao bijesna zvijer izletio iz grada Stoca, da zulumčari po Hercegovini. On ima pandže, vlasnu grivu, debeli vrat, mumlja, reži, riče – što su atributi jedne životinje. Udvarajući se zlatom sultanu i velikim novcem potkupljujući carigradske velikaše, »ne mjereći nego towareći«, namjerava u Hercegovini nadmetnuti sve Turke.

Budući da je Hali-paša imao brata koji mu je stajao na putu njegova uspona, tj. da se ne bi domogao vezirstva, Hali-paša ga je potvorio da je odmetnik i izdajnik, te mu svojom sabljom odsjekao glavu. Odmah se pohvalio sultanu da je to učinio zbog prijestolja, pa ni bratu nije znao oprostiti. Kada je stigao sultanov ferman o imenovanju Hali-paše glavnim vezinom u Hercegovini, topovi su grmjeli, Turci se neizmijerno veselili, što od straha što od nevolje ili radosti, kličući da im dugo živi i bude čestit. Tako je Hali-paša »pun oholosti ponosa a i, / Krupna struka a lavova glasa« (I, 139–140) zasjeo na vezirsko prijestolje, vladajući kao oholi despot.

Pjesma II. (*Vezirovanje*) – Pjevanje započinje događajima godine 1831.,²² a ima za cilj predstaviti poglavito dva lika, samovoljnog diktatora Hali-pašu i kavazbašu, koji »gnjavi, guli, diže i otimlje«, te se usput udvara Hali-paši poklanjajući mu kršćanske glave na kolju. O političko-socijalnom stanju u Hercegovini te godine, najbolje govore stihovi: »Kamo sreća da nam došla nisi! / Ol' da kugu ti budeš doniela! / Pak nas bude svijuh pomorila!« (II, 3–5). Na početku ovog pjevanja pjesnik iznosi pašin programski stav o načinu vladanja, kojega su se bojali i kršćani i Turci, priželjkujući samo kada će poginuti. Nitko mu se nije smio suprotstaviti niti potužiti sul-

²² Ali-beg Rizvanbegović je 1833. dobio od sultana čin paše, zbog lojalnosti i sudjelovanja u gušenju pobune Husein-kapetana Gradašćevića. Ali-pašino upravljanje Hercegovinom ostavilo je velike tragove, gradeći svoju karijeru ratovanjem na sultanovoj strani. Nakon sukoba s braćom uspio je dobiti kapetansko mjesto u Stocu.

tanu, jer je i tamo imao »carskih udvornika« kojima je slao, pa su zbog toga u svemu opravdavali vezira kod sultana.

Hali-paša gradi brojne džamije i puste dvore da ugodi zulumčarima i svom plemenu. Obrađivao je mnoga polja i livade, uzgajao rižu, intenzivirao sadnju duhana, voća i povrća, promovirao pčelarstvo, uzgoj koza, konja, ovaca, samo kako bi sebe proslavio i bio bogatiji od drugih. Uz to je imao četiri žene i »tri sina mlada«. Pitajući se otkuda mu sve to blago, pjesnik pjeva da čitatelj razumije.

Hali-paša je radio od zemlje što mu je bilo drago. Što god mu je kod kršćana, a i Turaka, zapalo za oči otimao je ne dajući nikakvu nadoknadu. Da bi stekli bilo kakvu naklonost u pašinim očima, mnogi su mu davali zemlju na dar – svoju djedovinu. Goleme zemljišne posjede obrađivali su sužnji, kršćani, »ne primajuć' plaće, niti jela« (*izmet*). Tisuće kršćana su mu radili u kamenolomima vadeći »stijene za zidove puste« noseći ih na »bolnu ramenu«. Od prisilnog rada nisu pošteđene niti udovice. Ljudi su palili kreč (»radnja mnogo teška«), a sve se moralo raditi na normu koju su određivali nadstojnici. U protivnom bili su kažnjavani i mučeni:

»Ako l'tkogod ne bi razumio,
 Il' da se je tužan prevario,
 Te us'jeko manje, il' drukčije,
 Štapom Ture po tabanim' tuče,
 Puca koža, visi i odl'jeće,
 Krvca lije, a nokti pol'jeću
 Sol, i vodu, i kvasinu ljutu
 Zatim meću po ranjenom t'jelu« (II. 240–245).

Pored prisilnih poslova ljudi su morali davati u naravi (stoku, maslo, sir, jaja, kokoši) te plaćati porez »po živomu *malu*«, i harač »po muškarcim' raji«, iako je to u suprotnosti sa sultanovom zapovjedi. Dakle, radi se o pašinoj samovolji i gramzljivosti. Pjesnik nastavlja opisivati »kavazbašu silnog« krvoloka i prvog zulumčara, za kojega pogrдно reče da ga je izlegla »nemila zvjerka«, »crna lica, još crnijeg srca«. Taj kavazbaša je vezirovom vlašću pogubio na stotine kršćana, a još više ranio i istukao, »da ne mogu živjet ni umr'jeti«. Njegov opis zglada ovako: »Namrkošen, šutljiv, pun jeda, / Kano vuče kad mu nejma mesa« (II, 397–398). Tako se u Stocu, na Buni, u Mostaru, oko vezirovog dvora i drugdje, moglo vidjeti »po stotinu kolja / A na kolju kršćanske su glave.« (II, 390–391).²³

²³ Kavazbašu Ibrahima Sarajliju, rodom iz Nikšića, spominje pravoslavni kaluder Prokopije Čokorilo, navodeći kako je 11. listopada 1849. pobio 15 nevinih ljudi i strijeljao »na pravdi Boga višnjega« ... »zato da vlaha [pogrđni naziv za kršćane, osobito pravoslavne] bude manjek«. Usp. Čokorilo, 1976: 53.

Hali-paši nije bilo dovoljno što je on postao vezir, nego je nakanio i sva tri svoja sina zapašiti. No, tu je slavu trebalo kupiti kod sultana. Zato je prodavao šumu zakupnicima, samo da bi što više novca/zlata prikupio, te je šumarstvo doveo u nezavidan položaj: »Gdje bijaše na hiljade dublja, / Danas nejma špice za volara« (II, 560–561).

Pjesma III. (Poniženje) Ovo pjevanje je najduže, a započinje razmišljanjem kako Svemogući Tvorac providonosno upravlja svime. Međutim, čovjek u naglosti svoga uma i ludosti može počinuti nešto što Bogu nije drago, aludirajući tako na postupke Hali-paše. No, takvi postupci su uzaludni. Bog hoće da i »Hali-paša pade«, što pjesnik naziva čudom i isključivo Božjim djelom, odnosno Božjom srdžbom. Početkom devetnaeste godine vezirovanja »Bog prionu za osvetu pravu« (III, 51), a puk to vidio kao Božje smilovanje na njih.

Naime, čuvši za nepravde i tlačenje, ne samo kršćana već i Turaka, a koji se više ne mogu podnijeti, sultan piše »ferman osobiti« 1847., čija je bit ova: »Svak' je jednak niti ga pometi, / Što je na njem sunet il' krštenje. / Neka Turčin u džamiji klanja, / A kršćani sebi crkve grade« (III, 107–110). Sultan je zaprijetio da će poslati vojsku u Hercegovinu, ako se ne bude postupalo po njegovom fermanu te je zajamčio da ih neće prevariti. U skladu s fermanom od raje ne treba uzimati ništa više, nego je sultan odredio. I Turci trebaju davati porez, »a ne raja sama«, te ići u vojsku »bez prestanka za osam godina« (III, 119).

Veziri nisu dobronamjerno prihvatili sultanov ferman, nego su mu se rugali »da luduje što god propisuje« (III, 147). Stoga će prije posustati Sunce i Mjesec, nego što Hercegovci Turci »ferman prime i njega ispunе« (III, 166). Radije će izginuti nego dati »slobodu Krstu nemilomu« da gradi crkve i oltare i da kršćani ne plaćaju danak. Hali-paša je potajno sabrao paše, begove i bosanske kapetane u Sarajevu i obrazložio im zašto se sultanov ferman ne prima. Begovi su bili na strani Hali-paše, složivši se da će prije izgubiti glavu nego se podložiti novom fermanu, jer »sram i ruglo najviše bi bilo, / Ferman primiti i po njemu živjet'« (III, 279–280). Bez *moba* i *izmeta*²⁴ oni (Turci) ne bi opstali, već bi došli do prosjačkog štapa.

Primivši pismo od Bošnjaka i mostarskih Turaka koji pišu »radi stare sreće / Novi ferman da primiti neće« (III, 312–313), sultan je odlučio pokoriti, »poturice bosanske balije« (III, 320). Dozvao je *seraskera*²⁵ Omer-pašu

²⁴ *Izmet* = služba bez plaće. »To je rađa, koja se ne plaća«.

²⁵ *Serasker* = najviši osmanski čin u 19. stoljeću. Časnik *serasker* predstavljao je glavu osmanske vojske.

Latas²⁶ i učinio ga prvim nadvojvodom, dajući mu ovlast da pođe u Bosnu i da mu preda podložne »odmetnike Turke«.

Omer-paša je zaista nenadano došao s vojskom u Sarajevo. Neki su se begovi tada priklonili Omer-paši, a Hercegovci i Krajišnici, »carski odmetnici«, digli su se na oružje i nastojali Omer-pašu što prije pogubiti, nazivajući ga čak »svinjom«. Godine 1849. Omer-paša poslao je nešto vojske u Konjic, da okuša bi li Mostarci bez sukoba primili sultanovu vojsku. Mostarci su organizirano krenuli prema Konjicu s oko 7000 vojnika te se utvrdili iznad Konjica da presjeku put Skender-begu Jelinskom²⁷ i sultanovoj vojsci. Do sukoba je došlo početkom veljače 1850. godine. Pucnjava carskih topova, ojačana bataljunima i konjicom iz Sarajeva, bila je žestoka te su Mostarci govorili: »Dan je sudnji! ajme! propadosmo!« (III, 723). Sultanova vojska je nemilosrdno gonila Turke odmetnike, moleći kršćane da im ukažu na one koji su se eventualno sakrili u njihovim kućama, obećavajući im nagradu.

Omer-paša i Skender-beg su stigli konačno u Mostar i u dva dana stavili situaciju pod kontrolu. Omer-paša je javio Hali-paši na Bunu da je stigao u Mostar i želi tobože s njime, njegovom djecom i čeljadi podijeliti veselje i dati mu »još veću slavku«, a zapravo je htio »uloviti / Orla starog i njegove ptiće« (III, 1113–1114) i strpati ih u zatvor. Hali-paša se odazvao Omer-pašinom pozivu i došao u Mostar, te su se našli na večeri, gdje je na prijeveru uhvaćen. Omer-paša je pokazao Hali-paši sva njegova pisma što je pisao sultanu i upitao ga: »To je vjernost što si imo caru!« (III, 1324). Odmah su potom pristupili vojnici i uhapsili pašu Stočevića.

Pjesnik ulazi u dušu Hali-paše, kojemu nije preostalo ništa drugo nego da prokune »v'jeće i družinu, / Što ga izda« i što je predao »pisma napisana« (III, 1368–1369). No, za svoja zlodjela nije se nimalo kajao, nego se kajao što ih još ne čini. Hali-pašini vojnici, a zapravo Turci odmetnici, također su na prevaru uhvaćeni, tobože da prime »znake od štovanja«. To što je Omer-paši uspjelo staviti pod kontrolu odmetnute Turke, smatra se »sudom Božjim« koji ih je njemu predao. Njegova je dužnost sada kazniti krivce, a braniti prave. Zatočeni su bili izvrgavani svakojakim poniženjima i ponižavajućim poslovima. Takav prizor nitko nije mogao zamisliti, a što treba pri-

²⁶ Omer-paša Latas je bio poturčeni Ličanin, veoma energičan sultanov general i odličan turski državnik. On je 1850. poslan u BiH kao zapovijedajući general, a u njegovoj pratnji je bio poturčeni Poljak grof Jelinski (Zelinsky).

²⁷ Skender-beg Jelinski je po narodnosti Poljak. Nakon burnog života u Alžiru, Francuskoj i Španjolskoj otišao je u Tursku, gdje se poturčio i prešao na islam. Prozvali su ga *Skender-begom* i imenovali artiljerijskim majorom. Kao potpukovnik pridružio se Omer-paši Latasu i upućen je u Bosnu. Usp. bilj. 38, u: Čokorilo, 1976: 58.

pisati »Vječnom Vladaocu« (III, 1476). Omer-paša je svojom »premudrosti« nadvladao Sarajlije i Hercegovce.

Krajina je, međutim, bila odana Hali-paši, te je Omer-paša morao i tako poslati vojsku. Na taj pohod poveden je svezan kao zarobljenik Hali-paša i njegova dva sina te haračlija Mecan. Hali-paša je jašio na mazgi, vezanih ruku, osramoćen, uvrijeđen i ponižen. Oko šest tisuća Krajišnika je izgubilo život u sukobu protiv carske vojske, a Omer-paša je »posô dovršio«, obračunavši se s pobunjenicima i ubivši Hali-pašu.²⁸ O njegovoj smrti ne saznajemo ništa preciznije, do li stihova: »Kad vojnici oganj oboriše, / Hali-paša živ ne bješe više« (III, 1607–1608).

S godinom 1850. u Hercegovinu, a i u druge krajeve Bosne, došao je željno očekivani mir, veselje i »počinuće«. Zulumčari su pak izginuli u ratu ili pogubljeni, a niži službenici su naučili »Da ni raja nije pusta trava... / da i Turčin ima gospodara« (III, 1716–1717). Pjesnik zaključuje izvlačeći pouku da »ako će Turčin turkovati, / Ako misli dugo vjekovati, / Da se drži pravde i istine« (III, 1718–1720). Sve što je spjevao bilo je »istinito koliko poznato« (III, 1736), pa stoga treba ostati »za nova stoljeća« (III, 1737) da se zna što su ljudi proživjeli i pretrpjeli.

Pjesma IV. (*Pad*) IV, 1-403 – Ova pjesma je svojevrstan epilog. Pjesnik govori o svojem sadašnjem stanju u kojem se osjeća, doduše, popuštenih sveza, ali dok god bude Turčin kršćaninu popuštao sveze i utege, nema potpunog odrješenja. Pjesnik ističe svrhu svoga pisanja: »Ne bi l' tko-god naslonio uho, / Poslušao gusle i guslara. / Glas jauka iz tužnoga grla,« (IV,8–10).

Aktualno stanje: U današnje vrijeme Turčin je pod pritiskom europskih zemalja odlučio promijeniti politiku prema potlačenim narodima, međutim, za kršćane ništa nije ozbiljno (dobro) napravio, jer »to u glavi nikad imô nije« (IV, 68). Turci nikada nisu uredili carstvo »zbiljno« u skladu s onim što je na papiru (fermanu). U drugim pak zemljama posvuda se osjeća veselje, ljudi se smiju i posvuda se vidi »izučenost uma«. Kad je riječ o usporedbi Turske, u kojoj je pjesnik i sâm bio, s ostalim zemljama, pjesnik kaže da se tu nema što vidjeti »osim gada i turskoga smrada« (IV, 129). Zemlja je bez mostova, gradovi su bez znamenitosti, »jerbo Turčin bilo gdje je došô, / (Ko živina!) sve je pokvario« (IV, 135–136). U odnosu na druge zemlje Turska je kao »crna zima spram proljeća divnih« (IV, 142) ... »babetina koja zubi

²⁸ Nakon što je Hali-paša izvrjedaao Omer-pašu da ne može biti gore i ružnije, Omer-paša je zbog toga nagovorio jednog vojnika da noću ubije Hali-pašu pucnjem u glavu. Tako je svoj zlosretni život završio Hali-paša Rizvanbegović, a za starješinu Hercegovine postavljen je Ismail-paša Arnaut. Pamučina, 1976: 130.

nema, / Sva smreškana, k zemlji savijena« (IV, 145–146). Najkraće rečeno »Nakaza je tursko carstvo znano, / Gdje ga staviš spram ostalim carstvim'« (IV, 156–157).

Govoreći o životu u pjesnikovoj domovini treba reći da je život u Hercegovini i »nakon onog čina Omerova« veoma težak: »Ne priliči da ga ljudskim zoveš« (IV, 164). Nema škola, bolnica i drugih ustanova koje bi doprinijele napretku, a sve je to »usred Europe«. A ono malo obrta što ima »ne vrijedi dobar gutljaj vode« (IV, 171). Istina, nakon dolaska Omer-paše Latasa u Hercegovinu bolje je nego je prije bilo, ali su još uvijek age zulumčari, koji gnječe koliko god mogu i ne praštaju. Ljudi su »goli kao repe«. *Izmet* i *moba* (sestra izmetova) još su uvijek u praksi i age ih ne žele dokinuti »prije vole opet tuć' se s carom« (IV, 313) jer oni »ne poznaju kmeta bez izmeta« (IV, 316). Puno je bilo dobrih obećanja da će se poboljšati stanje u Hercegovini. Ali pjesnik dobro poznaje tursku ćud. Evo, sada je opet došao neki carski poslanik, za kojeg pjesnik vjeruje da neće učiniti više nego i neki prije. No, on ostavlja gusle i pjesmu govoreći: »Hajd' idemo i to da vidimo« (IV, 402).²⁹

6. Istaknuti likovi i grupacije u djelu

6.1. Teško stanje

Teško stanje puka za vladavine vezira paše opisano je stihovima »A kršćani već su od stra' mrtvi« (II, 24). Hercegovci su pjesnikova »jadna braća«³⁰ podređena paši u svim poslovima, koji nad sobom imaju »krvoloka« (II, 370 i 422) i »nemilnika« kavazbašu.³¹ Parafrazirat ću pjesnikove riječi o stanju u Hercegovini, »njegovoj majci« ovako: onaj tko se rodio prije pašine vladavine imao je pravu sreću od Boga. Ono o čemu pjesnik pjeva »sve je teže neg' se kazat može« (II, 202). Ljudi su mučeni na razne načine i radili besplatno: »Paši rade o sebi se hrane, / Za nadnicu štape i udarce«. / To su novci, kojim' paša plaća« (II, 253–255) ... »Da si bio i to sve vidio, / u tebi bi ml'jeko proplakalo...« (II, 260–261) kaže pjesnik. Harač, porez i globaline (usp. II, 327) su toliko iscrpili ljude »da nijedan čim osolit nema« (II, 329), a »glad on taži sa zelenom travom, / Koju para i po njivam' bere«

²⁹ Nakon ubojstva Hali-paše Rizvanbegovića Hercegovinom je zavladao Ismail-paša Arnaut. Raji u Hercegovini je oduzeto svo oružje, što je bilo veoma pogibeljno jer su kršćani samo oružjem uspijevali očuvati svoju vjeru, imanje, život i čast. »Nameti i tlačenja postali su od tog vremena deset puta veći i gori nego što su bili za vrijeme Ali-paše«. Usp. Pamučina, 1976: 130–131.

³⁰ »Jadna bratja, moji Hercegovci« (II, 428).

³¹ Usp. II, 369–516.

(II, 343–344), te je svijet počeo listom umirati »od preteškog jada i zuluma, / Od nemile gladi i progonstva / Tako bjehu potamnjeni ljudi, / Ti bi rekô da i nisu živi.« (II, 347–350). Dok se radilo na pokopu rijeke Trebižat puno je ljudi umrlo od iscrpljenosti ili se utopilo radeći, tako da je pjesnik mogao napisati: »Manje kazah neg' je jada bilo« (II, 485). »Noćca mrkla svakomu je kratka, / A naša je od devetn'est ljeta, / Niti svanu, nit nam sunce granu, / Ne vidjesmo zv'jezda ni mjeseca.« (II, 591–594). Stanje pod agama »krvopijama« je opisano kao: »Jadno stanje! Jasnije življenje!« (IV, 361).

Dramskim načinom opisan je patničko-obežljuđen život hercegovačke raje, pri čemu negdje u pozadini interferira pjesnikov apel europskim zemljama za pomoć: »A sjedimo usred Europe« (IV, 167). Pročitavši ovaj ep čitatelj se pita: kako su ljudi uopće mogli izdržati takvo teško stanje? Čini se da je odgovor moguće pronaći u poslovcima: *Hominem experiri multa paupertas iubet. (Siromaštvo sili čovjeka da mnogo podnese.)*

6.2. Pjesnik potresene duše

Svoje pjevanje teško može nazvati pjevanjem »već cicanje ucviljena sina.« To je »jauk, gorko nabranje. / Za sve vrijeme, devetn'est godina« (II, 579–580). Ako se ponekad potkrade da nešto loše kaže protiv Muhamedovih sljedbenika, koji su u crno zavili njegov kraj, onda napiše: »nu što rekoh, gusle oprostite« (IV, 403). Treba imati u vidu da je fra Petar bio svjedokom brojnih turskih zlodjela kojemu je hercegovačko pučanstvo bilo izvrgnuto, primjerice, odsječene katoličke glave nabijene na kolce,³² kao i druge strahote, pa je stoga donekle razumljivo za tako (su)osjećajnu dušu s patnjama »jadne raje«, da napiše i tako teške riječi.

Gusle je uzeo u ruke 1863. i nije mu jasno kakvo je to njegovo pjevanje »Il' podviknuh, kô kad tkogod pjeva, / Ili ciknuh kao što se plače« (IV, 4–5). Jedina mu je želja da se čuje njegov glas i zvuk gusala, »jauk iz tužnoga grla« (IV, 10), odnosno »iz prve ruke«, budući da je neko vrijeme bio osobni liječnik vezira Rizvanbegovića.

6.3. Hali-pašin lik

Unutarnji opis, razmišljanje, osjećaj i Hali-pašina narav, detaljno su opisani. Njegovo vezirovanje je opisano kao »krvopija« vezir, koji čuva če-

³² »Na toj tvrđavi (*na Buni*) je bilo do 150 kolaca i na svakom je štrčala po jedna mrtva glava. Kad su mu sluge krvopije donosile kakvugod svježu glavu, te nису znali, kud bi s njom, pošto su svi koci bili puni, to je Ali-paša naređivao, da se sa njih zbacij jedna ili više već osušenih glava kako bi mogli novu nabiti. Skinute glave bacane su na put i dešavalo se da su ih djeca koturala kao lopte a nitko ih nije smio sahraniti, osim ako bi se našla pobožna duša, koja bi to krišom, po noći, učinila« (Čokorilo, 1976: 51).

merno stado, uz životni moto: »Strahom plaši, ljubavi se prođi, / Drži način po kom i najviši / Budu drhtat' kô pred mačkom miši«! (II, 19–21). Za njega kaže da je »guja šarovita« (I, 12), kojega je »okotila lavka« (I, 52) koja ga često liže i doji da joj brže raste i izleti iz tvrdoga Stoca, »kao b'jesna i najveća zvjerka« (I, 56). »Hale« kako ga pjesnik naziva, pljačkaš je koji »robi, pl'jeni, sječe, sve kršćane kao nevjernike« (I, 74–75), bogati se tuđim dobrom, a »kod cara sebi vjeru stječe« (I, 82). Pljačkajući Hercegovinu zlatom stječe blagonaklonost careva dvora i tako postaje »Hali-pašom i vezirom glavnim« (I, 95) u Hercegovini. Hali-paša je »pun ponosa a i oholosti, / Krupna struka, a lavova glasa, /Zla pogleda, hajdučkoga lica« (I, 139–141).

»Hali-paša nagli« je toliko bio okrutan da je i neke Turke, koji su mu se zamjerali, uhvatio i odsjekao im glave te ih nabio na kolce. »Laž ga drži, mita i ubojstva« (II, 69), a njegova pohlepa se ponajviše ogleda u skupljanju blaga i bogatstva. U svojoj oholosti ipak želi ugoditi zulumčarima i svojim slugama, te gradi brojne džamije i zgrade, hoteći se porediti s carem. Sve što je paša radio bilo je u cilju »da pomori raju«, a ne da omogući siromahu živjeti uz zarađenu dnevnicu. Nije mu stalo do pravde ni poštenja. On je »Krstov progonitelj«, a moćan je kao kralj. Uz to je također »žderač komu dosta nije / Svega sv'jeta da mu dadeš blago« (II, 523–524).

Pjesnik ni u kom slučaju ne šteti izraze u etičkom opisu Hali-pašina lika. U njega je »lisičja glava«, lukav je i licemjer, te »stere varke, i spletke pripravlja« (III, 1004). On je živina gora od zmaja i bilo koje druge zvjerke. Pri objedovanju pravi je »proždrljivac« (II, 156). Prolio je rijeku tuđe krvi i odgovoran je za tisuće života nevinih kršćana istočne i zapadne Crkve.³³ Fra Petar apsolutno inzistira na etici čovječnosti nego li ikakvom junaštvu, budući da težište stavlja na problem humanosti, pa otud uopće ne prikazuje Hali-pašu kao junaka, već kao čovjeka čijoj će slavi i strahovladi doći kraj i koji će konačno doživjeti potpun prezir.

6.4. Turci

Čini se da fra Petar ne razlikuje domaće muslimane od stvarnih Turaka koji su u njegovo vrijeme bili na brojnim administrativnim mjestima. Turci su (u pjesnikovo vrijeme) »u okovim'« i ne mogu klati kao nekoć. Međutim, hercegovački puk još uvijek trpi od prije zadanih rana koje nikada neće za-

³³ Usp. Pamučina, 1976: 105. Isti Pamučina za Hali-pašu jednostavno kaže da je »zao čovjek«. »Ja nikada u životu nisam sreó tako zlog i žešćeg čovjeka« (Pamučina, 1976: 88). »Svako je molio Boga za njegovu smrt, nikoga nije bilo koji mu u duši nije želio najljuća zla« (Pamučina, 1976: 108). O Ali-pašinu karakteru pri sklapanju dogovora kaže: »Pogodba Ali-paše sa Grahovljanima nije bila čvršća od paučine, a takvi su bili i svi njegovi dogovori i prepiska s vladikom« (Pamučina, 1976: 118).

rasti. »Ture«, kolje čak i one koji mu hranu daju, te se poput okovane zvijeri sprema otkinuti i prvom zgodom opet pokazati svoju staru ćud.

U pjevanjima se uočava religiozni antagonizam kršćanstva i islama (Turaka), koji: »Sve digoš e i sve izjedoše.« (II, 338). Seoske Turke naziva balijama. »Turčin vijek protiv je kršćana / Kao pakô kralju nebeskomu.« (II, 505–506). Turci su »naši protivnici« i »krvopije«. Stablo na kojem Turčin raste je da »Turčin ne ljubi drugog neg' Turčina«. Turčin gdje god je došao »Ko' živina sve je pokvario, / A novoga ništa napravio« (IV, 135–137). Pjesnik i dalje ima potrebu govoriti o stanju prije Omer-pašine intervencije u Bosni pa ih tako, zbog svoje pohlepnosti i otimanja svega što im padne na pamet, naziva »gladničarima« (IV, 209) i »kokošarima« (IV, 210). Ako bi Turci ubili nekoga kršćanina, jednostavno bi rekli »Jedan pas je manje!« (IV, 236). Što god su htjeli, narod im je morao davati. Koliko kmet treba raditi kod age badava (*izmet*), pjesnik kaže ovako: »Turska vjera ne zna što je mjera« (IV, 320). Zato ljudi nemaju vremena svoju zemlju obraditi »ni u zemlju baciti sjemen a«. Često se događalo da su ljudi zbog rada na aginom imanju morali propustiti svoje što su posijali.

Pjesnik je toliko dobro poznao Turke te je mogao reći: »Što je vatra, svaki pržen znade, / Tako i ja turska obećanja« (IV, 397–398). Turcima, naprosto ne vjeruje, i oni su »tupoumne glave«, a Turci u Hercegovini su nazadni jer »Buduć ne zna, a što i zna neće / Prosvietljenje u zakon mu kreće« (IV, 138–139). Pjesnik se čudi onim koji su prešli na islam, nazivajući to nevjerom, koja je pokvarila »kršćanska srca«. Ima onih koji »miluju Turke kano dušu«. Oni su slijepci koji ne vide nit razumiju, nego »grle otrovnoga zmaja« (I, 30) i »tove žestokoga lava« (I, 31). Takvi »pitaju nemiloga vuka« (I, 32) koji nastoji proždrijeti »stado c'jelo koje Isus čuva« (I, 37).

6.5. Odnos Turaka prema fratrima

Ni fratri nisu prolazili ništa bolje od običnog puka dok je Hali-paša provodio samovolju i zulum. Nakon njegovog smaknuća situacija se poboljšala te je podignuto nekoliko crkava da ne moraju držati misu »ispod dublja i mračnih pećina« (IV, 274), a poraslo je i pouzdanje da će sultan dokinuti ono što »srce kolje« (IV, 279). U svem lošem stanju pod Turcima fratri su također bili nevoljni i dodijala im je muka stalnog davanja, podmićivanja i prehrane Turaka, koji su i dalje bili bez stida i srama. Po fratarskim kućama su ispijali i žderali, krali i vukli, otimali, tukli, psovali, a sve to iz osvete Krstu. Noću su zalazili u kapelice na konake, pa su fratri bježali u puste krajeve i tamo znali zanoćiti kako bi spasili goli život. Turci su im pljačkali kuće, a znali bi na vratima i vatru naložiti kako bi ušli u kuću (usp. IV, 245–282).

Zaključak

Ovo je djelo svjedočanstvo iz prve ruke, pa prema tome i svojevrsan povijesni izvor. Pjesnik dobro poznaje stanje o kojem pjeva. Djelo se s лакоćom, zanimljivošću i na dašak čita. U njemu se zapaža pjesnikov istančan osjećaj za ljudske nevolje sunarodnjaka. Poput negdašnjih *rapsoda* u staroj Grčkoj, fra Petar Bakula je uzeo gusle i pripovijedao/pjevao »pobri«, o nevoljama kroz koje su prošli njihovi rođaci, prijatelji, poznanici, sunarodnjaci. On pjeva o događajima i ličnostima, čuvajući tako etičke vrednote i budeći težnju svoga naroda. Iako je ovo djelo manje poznato široj javnosti, treba reći da se ipak uspješno svrstava u red kasnog književnog vremena između Mažuranića (1814.–1873.) i Šenoe (1838.–1881.).³⁴

Pregalački govoreći prije svega o patnji, iz ovoga spjeva proizlazi pjesnikovo sigurno uvjerenje i moralna poruka da zlo ne može ostati nekažnjeno: »ne može se zlo činiti a dobru nadati«. Pobuna Hali-paše i njegovih podanika protiv sultana, te njezino krvavo ugušenje, poruka je čitateljima da svakoj strahovladi mora doći kraj, te da svako zlo u sebi nosi klicu samouništenja.³⁵ Pjesnik je uvjeren da u svijetu vlada dublji poredak: Svemogućí koji svime vlada postavlja svima mjeru, a sva stvorenja trebaju biti podložna njegovoj volji. Bog je htio da Hali-paša i njegovi podanici budu uhvaćeni. Božja srdžba je protiv ljudske oholosti. Nakon svega, ipak postoji neka nada u bolje sutra, što pokazuju i posljednji stihovi zadnjeg pjevanja »Hajd' idemo i to da vidimo...« (usp. III, 5–55).

Fra Petar je ovim djelom deseteračke epike pokazao svoj pjesnički talent, ostajući na crti pučkog karaktera. Njegovi uzori za pjesničko nasljeđivanje su bez sumnje dubrovački pjesnik Ivan Gundulić, kao i Ivan Mažuranić. U spjevu se osjeća domoljublje i čovjekoljublje, jer je sudbinski bio vezan uz svoj narod. Bio je originalan, vješt, talentiran i zreo pjesnik. Likovi radnje, prostor i vrijeme su stvarni pa je tako ostavio pisano svjedočanstvo o nevoljama kroz koje je prolazio hercegovački puk.

Hali-pašino *poniženje*, na neki način, i nije ništa drugo do li vraćanje duga višnjoj pravdi. Godinama je nanosio zlo drugima provodeći nasilništvo i konačno je doživio svoju sudbinu u skladu s onom: kakav život takva smrt. Hali-pašina smrt je priželjkivana *katàbaza*. Ipak, ne možemo se oteti dojmu kako je fra Petar još uvijek premalo poznat, njegovo djelo možda nedovoljno vrednovano, a usudio bih se reći, da je nemoguće pisati povijest onoga vremena bez njegovoga svjedočanstva.

³⁴ Usp. Grubišić, 1999: 36.

³⁵ Usp. Nikić, 1999: 12.

Literatura

- Bakula, Petar (1999), *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-pašina*, (priredio A. Nikić), Izabrana djela sv. VII., Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, Mostar.
- Čokorilo, Prokopije (1976), *Ljetopis Hercegovine 1831–1851.*, (s ruskog preveo Luka Šekara), Veselin Masleša, Sarajevo.
- Grubišić, Vinko (1999), *Nekoliko misli o dvama spjevovima fra Petra Bakule*, u: Bakula, Petar (1999), *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-pašina*, (priredio A. Nikić), Izabrana djela, sv. VII, Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, Mostar, 31–39.
- Mihanović, Nedjeljko – Nikić, Andrija (1983), *Bakula, fra Petar*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, knj. 1., 378–379.
- Nikić, Andrija (1999), *Uvod: kroničar mračnog i krvavog doba*, u: Bakula, Petar (1999), *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-pašina*, (priredio A. Nikić), Izabrana djela sv. VII., Franjevačka knjižnica i arhiv u Mostaru, Mostar, 15–30.
- Pamučina, Joanikije (1976), *Život Ali-paše Rizvanbegovića Stočanina*, (s ruskog preveli Vojislav Maksimović i Luka Šekara), Veselin Masleša, Sarajevo.

SVJEDOČANSTVO FRA PETRA BAKULE O STRADANJIMA KATOLIKA U HERCEGOVINI ZA VRIJEME ALI-PAŠE RIZVANBEGOVIĆA

Sažetak

U ovom članku prikazano je djelo fra Petra Bakule *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-pašina*. Autor najprije ukratko donosi nekoliko biografskih podataka o piscu, godini objavljenja i nastanku djela, te o književnom rodu. Da bi čitatelj bolje upoznao lik Hali-paše Rizvanbegovića, tu je i nekoliko povijesnih podataka o njemu. U izražajnim jedinicama djela autor govori o pjesnikovu stajalištu, pripovjednim tehnikama, naraciji, kompoziciji i kratkoj fabuli. Od istaknutih likova i grupacija u djelu govori se o teškom stanju kršćana, Hali-pašinu liku te o Turcima i njihovom odnosu prema fratrima.

Ključne riječi: Hercegovina u 19. st., Hali-paša Rizvanbegović, odnos Turaka prema fratrima, teško stanje kršćana, pjesnik potresene duše.

FRA PETAR BAKULA BEARS WITNESS TO CATHOLIC SUFFERING IN HERZEGOVINA IN THE TIME OF ALI PASHA RIZVANBEGOVIĆ

Summary

The paper presents the epic poem *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-pašina* by Fra Petar Bakula. The first part of the paper provides a brief biography of Fra Petar Bakula, as well as some information on the year of publica-

tion, how the work originated and which literary genre it belongs to. The reader is also given the historical background to the character of Hali-Pasha Rizvanbegović. The paper goes on to discuss the poet's point of view, narrative techniques, narration, composition and the brief story. The following characters and groups are examined in more detail: the suffering of those of Christian faith, the character of Hali-Pasha, and the Turks and their treatment of Franciscan friars.

Key words: Herzegovina in the 19th century, Hali-Pasha Rizvanbegović, the Turkish treatment of Franciscan friars, the suffering of Christians, a poet's troubled soul

Marija Pehar

PRODANJE I ŽIVOT JOZIPA PATRIARKE FRA PETRA BAKULE

Izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42(497.6)09 Bakula, P.

Uvod

Priča o patrijarhu Josipu i njegovoj braći jedna je od najljepših starozavjetnih priča, smještena u biblijsku prapovijest Knjige Postanka. Biblijski utemeljena, scenski živopisna i dramaturški nabijena, bogata likovima i karakterima, zapletima i raspletima, stvarnošću i fantazijama, sasvim običnim ljudskim emocijama i djelovanjima, kao i čudesnim Božjim intervencijama, ova priča nije samo priča o Josipu i njegovoj braći, nego priča o tragičnoj sudbini čovjeka koji prolazi kroz teške kušnje i nevolje ali uspijeva sačuvati čist i moralan lik, te na kraju biva nagrađen i uzvišen. Priča je to o ljubavi i ljubomori, o zlu i dobroti, o smrti i životu. Zato se lako sluša i prihvaća, pamti i prepričava. Nju se poistovjećuje s vlastitim životom, jer je čovjek lako prepoznaje kao svoju životnu priču, te se njome u vlastitim nevoljama i kušnjama tješi i hrani neuništivu ljudsku nadu da su dobrota, ljubav i život jači od zla, mržnje i smrti. Kao takva ostaje ova biblijska priča kroz stoljeća ljudskog prepričavanja nepotrošiva, te stoga trajan izvor nadahnuća književnicima, pjesnicima, likovnim, glazbenim i kazališnim umjetnicima. Nalazimo je tako i u opusu fra Petra Bakule, pod naslovom *Prodanje i život Jozipa Patriarke*.¹

Ovaj će rad pokušati najprije ukratko prikazati širi kontekst europske i hrvatske književnosti zabavljene ovom tematikom, u koju se onda smješta i Bakulino djelo sa svim sličnostima i specifičnostima, a zatim se pozabaviti samim djelom. Osvrnut ćemo se najprije na neke njegove opće značajke, poput stila i jezika, a zatim se pozabaviti njegovim sadržajem i porukom.

¹ Knjižica je izašla pod naslovom *Prodanje i život Jozipa Patriarke, Pjesme Otca Petra Bakule Hercegovca*, u Splitu, Brzotiskom Antuna Zannoni, 1871. godine.

I. Kontekst europske i hrvatske književnosti

Biblijska tema o Josipu i njegovoj braći već vrlo rano nalazi svoje mjesto u brojnim židovskim legendama i biblijskim apokrifima (od kojih je možda najzanimljiviji onaj koji se pripisuje Efremu Sirskom), ali također i u Kuranu, a nezaustavljivo ulazi i u cjelokupnu svjetsku umjetnost, na osobit način u književnost.

Josip Bratulić opisao je razvoj ove teme u svjetskoj književnosti od Firdusijevog religiozno-romantičnog epa početkom 11. stoljeća, preko muslimanskih pjesnika 13. i 14. stoljeća, koji su nadahnuti Kuranom pisali stihove o Josipovom životu arapskim pismom na španjolskom jeziku, preko francuskih, talijanskih, španjolskih i nizozemskih dramskih djela i duhovnih igara o Josipu i njegovom životu, kao i isusovačke školske drame s istom tematikom koja je u 18. stoljeću imala odjeka čak u Rusiji, ali i u Hrvatskoj, pa sve do poznate tetralogije Thomasa Manna s početka 20. stoljeća.² Za značajnija literarna ostvarenja od 16. do 20. stoljeća može se reći da su u prvom planu imala tri motiva uzeta iz biblijske priče: 1. Josip kao objekt erotskog zavođenja (prvenstveno u španjolskoj i nizozemskoj dramatici), 2. uzvišenje Josipovo i uzdignuće u vladalačku moć (što je slučaj osobito u baroknoj isusovačkoj drami) i 3. sveukupna pustolovina Josipovog života ispričana kao primjer trajno prisutne nepromijenjene Božje providnosti (također najčešće u baroknom romanu).³

Za nas je ovdje osobito zanimljiv razvoj hrvatskih književnih obrada ove teme, počevši od apokrifnih odlomaka o Josipu u hrvatsko-glagoljskoj književnosti do hrvatske književnosti u latiničkom pismu, koje Bratulić u svom djelu sasvim iscrpno opisuje.⁴ Među njima se kao najznačajniji ističu tri dramska teksta: »*Prikazanje kako bratja prodaše Jozefa*« Mavra Vetranićeva,⁵ koje je za uzor imalo talijansku dramu, zatim dramski komad nepoznatog autora »*Skazanje od Osiba sina Jakova Patriarke*«,⁶ te narodna igra »*Josip sin Jakoba Patriarke*« fra Grge Čevapovića.⁷ Pisci ovih djela

² Bratulić, 1972: 31–122. Ovdje je zanimljivo spomenuti da roman Thomasa Manna nije zanimljiv samo s književnog nego i s teološkog aspekta, jer se u njemu autor izravno obraća čitateljima diskutirajući s njima egzegetska pitanja. Roman se na humorističan način bavi svojevrstnom kritikom biblijskoga teksta, ali želi biti uzet kao ozbiljan sugovornik teološkim promišljanjima. Ipak, pravi će teološki odgovor dobiti tek 40-ak godina kasnije od bibličara G. von Rada. Usp. von Rad, 1965: 546–559.

³ Usp. Kuschel, 2009: 999.

⁴ Bratulić, 1972: 39–56.

⁵ Objavio Rešetar, 1912: 238–304.

⁶ Objavljeno u: Valjavec, 1893: 312–341.

⁷ Djelo izdano u Budimu, 1820. Usp. Bratulić, 1972.

uglavnom se vjerno drže biblijskoga teksta, a samo pojedina mjesta proširuju i iz dramaturških razloga naglašavaju, a može se naći i elemenata prilagodbe radnje, običaja, nazivlja ili okolnosti sredini za koju je djelo pisano.⁸ U prva dva teksta dramaturški je veoma zanimljiv lik Anđela koji kao neki posrednički lik gledatelje uvodi u radnju na početku skazanja (a u drugom se djelu i na kraju oprasta od njih). G. Čevapović nema anđela, ali u svoje djelo dramaturški uvodi razgovore koje vode vile »Dalmatinka sa Srimkom«. Tekst ovog djela na pozornici se govorio, recitirao, a pojedini odlomci su i pjevani, za što je autor objavio čak i notne priloge.

Zanimljivo je da u svom veoma opsežnom i temeljitom radu, u kojem se uz ove spomenute obrađuju još i drugi značajni hrvatski tekstovi o Josipu patrijarhi, Bratulić ne spominje fra Petra Bakulu ni njegovo djelo. Je li ga poznao i ako jest zašto ga ne spominje? Teško je dati siguran odgovor, ali je vrlo vjerojatno da ga nije poznao. No s velikom se vjerojatnošću može zaključiti da je Bakula osim biblijske priče o Josipu svakako poznao spomenute hrvatske tekstove, a možda i neke od europskih tekstova s ovom tematikom. Štoviše, po samom stilu, ali i nekim drugim podudarnostima može se zaključiti da su mu spomenuti hrvatski tekstovi ne samo bili poznati, nego i poslužili kao nadahnuće i uzor kod pisanja njegovog djela. Zbog poznatosti, vremenske blizine i pripadnosti istoj redovničkoj zajednici, nadasve smijemo računati s Bakulinim poznavanjem Čevapovića, a vrlo vjerojatno i Vetranovića. Osim tri navedena djela Bakula je vrlo vjerojatno poznao i tada širokom krugu čitatelja poznato djelo Petra Vuletića, svećenika iz Kaštela, *Osip pravedni, složen u četiri pivanja*, izdavano u više navrata od 1706. do 1852. godine.⁹

Analizirajući Bakulino djelo moguće je uočiti sličnosti, ali i specifičnosti u odnosu na spomenuta europska i hrvatska književna ostvarenja.

II. Glavne osobine Bakulinog *Prodanja*

Bakulino djelo nadasve je zanimljivo kao književno ostvarenje zbog svoje specifične forme, stila i jezika. Sigurno nije moguće ovdje dotaknuti sve bogatstvo *Prodanja* kao književnoga djela, niti je to nakana ovoga rada, ali u kratkim naznakama donosimo njegove specifične naglaske.

⁸ Primjerice, u *Skazanju od Osiba*, koje svoje porijeklo vuče s Hvara, faraon Potifara naziva svojim »kapitanom« a Potifarova kćerka, s kojom faraon vjenčava Josipa, nazvana je »nevisticom«.

⁹ Djelo je izdano u Veneciji 1706., u Dubrovniku 1829., te u Splitu 1843. i 1852. U Đakovu je 1886. izašla i prerada Vuletićevog djela od fra Grge Martića. Više o Vuletićevom djelu vidi kod Bratulića, 1972: 51–54.

1. Epsko pjevanje s dramskim nabojem

Pjesma o *Prodanju i životu Jozipa patrijarke* napisana je u 23 »pisme« (pjevanja), od kojih je prva označena kao Uvod, a ostale nose tematske naslove. Sadržaj naslovâ s pripadajućim stranicama naveden je na dvije stranice na kraju djela i označen kao »Pokazanje« (sadržaj).

Očito je, kako iz duljine samoga djela tako i iz njegove forme, da *Prodanje* nije napisano za pjevanje bez prekida. I počeci i završetci pojedinih pjevanja jasno pokazuju da je ova jedinstvena priča zamišljena kao mnoštvo scena koje se nadovezuju jedna na drugu i namijenjene su pjevanju s prekidima, u nastavcima. Pri tom svako pjevanje ima svoj zaplet, vrhunac i završetak. Nije poznato je li Bakula pišući ovo djelo imao na umu neku konkretnu prigodu u kojoj bi se ono izvodilo, ali je svakako pretpostavljao izvođenje u nastavcima. Vidi se to osobito na majstorskim završecima poglavlja, kojima kao u suvremenim televizijskim sapunicama budi radoznalost slušatelja i njihov interes za sljedeća pjevanja najavljujući dolazeći sadržaj. Tako primjerice u VI. pjesmi opisuje kako je Josip prodan trgovcima i kao zarobljenik stigao u Egipat, a na kraju pjevanja u imaginarnom razgovoru s vilom prekida započetu radnju u Egiptu, te najavljuje u slijedećem pjevanju povratak na razgovor Josipove braće s ocem Jakovom.

»Ostav vilo kolu i družini,/ Nek promišlja i neka se sitja,/ Koja žalost Jozipa prikriva,/ Prvi danâ misirskoga stana:/ I do poslim, dok ga obajdemo;/ Vrnimo se Dothainu crnu,/ I do crnje bratje Jozipove;« (41)¹⁰

A u VII. pjesmi, u kojoj je opisao žalost Jakovljevu zbog vijesti o smrti sina, završit će riječima kojima slušatelje uvodi u sadržaj slijedeće pjesme i tako ih podsjetiti na radnju koju je scenom o Jakovu nakratko prekinuo:

»Neg Jakova tute ostavimo,/ Neka cvili dok veselje primi:/ Tere s' vilom s kojom nam se dade,/ I kad ona oputine znade,/ Vratimo se ka Misiru gradu,/ Mladić Jozip tute je prikupljen;/ Prividimo stanje u komu je.« (50–51)

Bakula slijedi izvorni biblijski tekst, ne izostavljajući gotovo ništa od njegovog sadržaja, ali na određenim mjestima ima potrebu za vlastitim proširenjima. Ova proširenja, koja su književno gledano možda i najbolji dijelovi *Prodanja*, ne ometaju izvornu biblijsku priču niti opterećuju slijed misli i događanja. Štoviše, ovim se proširenjima na mjestima izravno komunicira s čitateljem/slušateljem, poučavajući i pomažući shvatiti sadržaj priče. Takva je primjerice pouka o ondašnjem ustrojstvu židovskog naroda, njegovim kraljevima, vojvodama i patrijarsima (7–8), ili zanimljivo objašnjenje

¹⁰ Brojevi u zagradama u ovom tekstu odnose se na stranice Bakulinog djela.

o židovskoj poligamiji, bez kojega bi radikalnom katoličkom moralu ljudi onoga vremena bilo vrlo teško patrijarha Jakova prihvatiti kao pozitivnog čovjeka. »Oni dobâ; i oni vremenâ,/ To žudiam u potribi staše,/ Da mužkići više uzmu ženâ,/ Puk razplode koji malan biše./ .../ Rad potribe, i tog običaja,/ Jakov uze više suložnicâ;« (8)

Veoma su lijepa Bakulina kraća proširenja koja su ustvari pravi mudroslovi, primjerice o neprolaznosti istine (7), o ljubavi koja se po samoj svojoj naravi ne da skriti nego teži da bude iskazana (11), o pravednu čovjeku koji i o drugima misli da su pravedni, ali i o obrnutoj logici nepravednoga (18–19). Neka od Bakulinih proširenja povlače paralele s domaćim životom ili iskustvom, neka su tu zbog unošenja živopisne slikovitosti u pjevanje, sva značajno pridonose poboljšanju književne ljepote, ali i napeptosti, dramatičnosti i cjelokupne dinamike. Osobito je lijep pravi mudroslov o relativnosti vremena koji Bakula izvodi iz opisa Josipovog tamnovanja u pjesmi XI.:

»Vrime pusto, vrlo ti si brzo!/ Netom dojdeš, ti odmah i projdeš:/ I koliko da dugo osnivaš,/ Ako nosiš zadovoljnost svitu,/ Promakneš mu kao trunak mali.../ .../

U ugodnim ti si vrime kratko;/ I ti varaš ljudcka srdca strahšno:/ Dali onda kad zla srića vlada,/ I kad ona ljudcka srdca čvrliji;/ Da bi vrime ti i kratko bilo,/ Zla namira zlim te nadosniva,/ Što je kratko, ono dugo biva./ .../

Kamo srića, kako no je njema!/ Pod zlim stanjem da se vrime brzi,/ A pod dobrim da se lino vlači...« (76–77)

U pjevanju Bakulinog *Prođanja* vrlo je živopisan i plastičan opis gladi. Glad, koja pjesniku i njegovom siromašnom narodu očito nije strana, nego je njihovo svakodnevno iskustvo, bit će opisana puno šire i konkretnije od sitosti i blagostanja. Bakula je naziva najvišim jadom, ali je i sam svjestan da ga može razumjeti samo onaj tko ju je sam doživio. Čitajući ove stihove čovjek kao da ima pred očima ispaćnog čovjeka, koji upravo umire od gladi.

»Ah ti gladu, ti najviši jadu!/ Tvoja bo je najtužnia zora,/ Nit ikakva prima razgovora./

Sve bolesti, i sve štete svita,/ To su neke samo stvarce male/ Prama gladom, sviu jada jadom./ Ako nisi to kušao pobro,/ Kad se sapla, očima zabili,/ Tilo smrša, gubice poblide;/ Svist se manta i jedva se dihše,/ Noge panu i nemogu slamke,/ Ruke drhéu, i sve jadno tilo,/ Baš kô da je ukopano živo:/ Tvoju gladnu lubinu i praznu,/ Ako nisi nju stegao pasom,/ Iz pod pasa i još tisko stine:/ Ako neznaš što će reći gladan,/ onda neznaš ni što ti je jadan./ Nego moli da te kad ne najde/ Bič Božiji, koji s gladom hoda« (101–102., kao i bolan opis gladi na str. 114.)

Osim navedenih, tu su još i mnoga druga zanimljiva proširenja, uglavnom u formi opisa, primjerice opis zločestoće i osobito bludne pohote Potifarove žene (56–65), slikovit opis faraonovog lijeganja u postelju (78), dirljiv prizor rastanka i pozdrava s domovinom u trenutku kada Jakovljeva obitelj polazi prema Egiptu (141–143), govor o značenju posljednjih roditeljskih riječi upućenih djeci (172), ili pak moralne poruke upućene čitatelju/slušatelju, kakvo je primjerice upozorenje da je iz grešne prigode najbolje bježati, upravo onako kako je učinio i Josip kad pobježe od Potifarove žene ostavivši u njezinoj ruci čak i svoju kabanicu (61).

2. Biblijska priča u desetercu

Ono što prvo upada u oko i uho čitatelja i slušatelja Bakulinog djela jest specifična forma stiha deseterca. Vidjeli smo da nisu rijetki primjeri prenošenja biblijskih sadržaja u stihu, ali je ovo rijedak primjer¹¹ prericanja biblijskog sadržaja u stil svojstven narodnom pjevanju. Svakako je jedinstven u Hercegovini Bakulinog vremena, kao što su u njoj u to vrijeme uopće rijetki književnici koji bi svoja djela pisali u stilu narodne poezije. »... unatoč živom interesu za hrvatsko narodno pjesništvo, uočljivom u Hercegovini od davnine, tek polovicom devetnaestog stoljeća javit će se prvi hrvatski književnik koji će napisati nekoliko epskih pjesama posve u duhu i dikciji narodne poezije. Prvenstvo među njima nosi fra Petar Bakula...«¹²

U formi dramskog ostvarenja, koja je u ono vrijeme inače bila raširena književna forma, bio bi Bakulin sadržaj u ondašnjoj Hercegovini nužno osuđen na zaborav. No, i njegov tekst u formi pjevanja sadržajno čuva svu dramsku napetost zapleta i raspleta, razvoj likova i njihovih karaktera, ljepotu scenskih prikaza, gradaciju monologa i dijaloga, te u tom smislu nimalo ne zaostaje za dramskim tekstovima. Bakula se dakle svjesno odlučuje za stih i to za deseterac. Za stih, jer je »piesnički ... naporučnije u malo više reći nego li prostopisice; pak se i pristojnije iztomačiti, osobito u stvarima zbiljnim... Donajposli: hotijuć kogod na spomenu održati što je htio, to će mlogo lakše primiti, i za dulje priniti pod pjesmom, nego pod prostopisom.«¹³ Za deseterac jer je ovaj stih »već od Andrije Kačića Miošića i njegove Pismarice u Hercegovini bio sinonim stiha općenito.«¹⁴ Čini se da ovaj stih Bakuli nekako i prirodno odgovara, te da je za njega osobito nadaren, što ne treba čuditi jer je odrastao u ozračju slušanja guslarskih pjesama,

¹¹ Mjestimice se kod Čevapovića može naići na deseteračku formu. Usp. Bratulić, 1972: 48.

¹² Nikić, 1997: 12.

¹³ Bakula, 1867: str. IX.

¹⁴ Grubišić, 2006: 197–213.

kojima je narod opisivao događaje i izražavao emocije. Kao svećenik, koji djeluje u zapostavljenim narodnim slojevima, upotrebljava on ovaj stih s pastoralnom nakanom, znajući koliko je upravo ovaj pjesnički izričaj, namijenjen seljačkim sijelima i pučkim »dernećima«, puku blizak i sposoban uvući se u dušu i posredovati sadržaj.

Ne ulazeći u književnu procjenu kvalitete Bakulinog deseterca, može se reći da on zvuči pijeveno i skladno, te da se Bakula oko njega majstorski trudi. Štoviše, da bi ostao vjeran desetercu i njegovoj pjevnosti Bakula na mjestima riskira jasnoću sadržaja, a ponekad i iskrivljuje jezik, upotrebljavajući riječi koje niti su pravilne niti uobičajene, a vjerojatno se nigdje drugdje i ne mogu naći. Kako drukčije razumjeti riječ »babajka« u smislu »oca« u stihovima »Svi su tamo kod ovaca bili;/ A sam Jozip uz babajka svoga.« (24), ili riječ »otočanske« u smislu »očinske« u stihovima »K sebi dozva svog Jozipa sina,/ I reče mu otočanske riči:« (161)? A ima i više takvih mjesta. On primjerice faraona često zove »faro«, a Potifarevu ženu »ženskica«. Niti je prvo deminutiv niti je drugo samo ponižavajuća moralna oznaka, nego i jedan i drugi izričaj prvenstveno stoji u službi metra Bakulinog stiha.

Ipak, unatoč naporu da se po svaku cijenu ugodi duhu deseterca, može se na mjestima naći i nedotjeranih stihova, s manjkom ili viškom slogova. Jesu li oni posljedica nedostatka vremena, nenalaženja boljega izričaja ili jednostavno tiskarske pogreške, teško je razlučiti. Takvi su primjerice stihovi s devet slogova: »Privrtje se s desna na lijevo« (80), »da bi jili, a da bi pili« (121), »U Misiru bielom gradu« (125), ili stihovi s jedanaest slogova: »Ovi mladić on ne imade krivde« (67), »Svist se manta, i jedva se dihtaše« (98).

Od narodne pjesme Bakula ne uzima samo formu deseterca, nego i pjesničke ukrase i tipične stilske figure. Ovdje su osobito zanimljivi imaginarni razgovori s likovima iz pjevanja, koji služe dodatnom privlačenju pozornosti slušatelja, kao što je primjerice obraćanje Josipovom ocu Jakovu: »O da znadeš Patriara starče!/ Što će biti od Jozipa tvoga.« (23) Od svih sličnih obraćanja učestalošću i intenzitetom izdvaja se pjesnikovo obraćanje vili.

3. Razgovor s vilom

Bakula započinje i završava svoje djelo, a nerijetko i svako pojedino njegovo poglavlje, neobičnim obraćanjem svojoj posestrimi vili. Ovu posestrimu on zaziva i moli za pomoć pri svomu pjevanju na više mjesta unutar samoga teksta, podsjećajući je na njihovo staro prijateljstvo.

»Mila vilo, posestrimo draga!/ Vazda si mi u pomoći bila,
 Riči si mi metjala u usta/ Grlo si mi gladko učinila;/
 Uz vezene gusle javorove,/ Ti me uči pievat, udarati,
 i gudalom sitno krećukati –« (3)

Suvremenog bi čitatelja moglo čuditi da se jedan svećenik pišući djelo izrazito biblijske tematike, ne ustručava uvesti lik vile kao sugovornice u pjevanju. No, jasno je ovdje da vila za Bakulu nije mitološko biće narodnih praznovjerja, nego stilska figura tipična za narodno pjevanje, lik kojim se pojačava dramski naboj i potiče dinamika radnje. Tu je očigledna sličnost Bakulinog djela s Čevapovićevim. Vila ima značajnu ulogu posrednice prema slušateljima. Ona slušatelje vodi kroz događanja, donosi vijesti o Josipu, od nje se iščekuju novi nastavci pjevanja (124), kao iskusna, mudra i učena tumači događaje i poučava slušatelje mudrosti. Bakula od nje traži mudra tumačenja i stavlja joj u usta zamišljene odgovore (52–53). Vila je čudesnom moći gotovo istovremeno prisutna među slušateljima, kojima prenosi događanja o Josipu, ali i unutar samog događanja među likovima pjevanja. Tako primjerice, kada Bakula u V. poglavlju svoga pjevanja ostavlja mlađahnog Josipa na dnu tamnog »saranačak«, obraća se svojoj vili i moli je da se ona koja ima krila i koja je srca milostiva spusti u taj duboki mrak i majčinski utješi Josipa (33), što vila na početku VI. poglavlja i čini (34). Bakula se služi zazivom vile da dramatično ocrta dinamiku odnosa dobra i zla, oslikavajući s jedne strane tešku zloću Josipove braće i svu težinu Josipove situacije u kojoj mu ljudski gledano nema pomoći, ali i podržavajući onu iskonsku nadu svojih slušatelja da je ljudska dobrota i nevinost uvijek pod zaštitom nekih viših bića, moćnijih od bilo kakve ljudske zloće.

No, Bakulinu vilu, s kojom on vodi razgovore i savjetuje se tijekom čitavoga pjevanja, te ju naziva »drugaricom« i »drùgom«, treba prije svega razumjeti kao nadahnuće i pjesničku sposobnost, za koje on osjeća da ga trajno kroz život prate. To je ipak njezina primarna uloga.

»Od rođenja, priko pole vika,/ Virno si me dopratila, vilo,/
Nigdi klanac ne srite me tisan,/ Da ti mene tu ostavi sama!./ .../
Stara viernost, novo pouzdanje!/ I za to je drugarice draga./
Da ni danas ostavit me nećeš:/ Oli danas, ol' ikada drùgo« (3–4)

4. Jezik Prodanja

Jozipovo prodanje napisano je ikavskom štokavštinom, jezikom kojim je u ono vrijeme govorio narod u Hercegovini, Bosni i Dalmaciji. Bakula svjesno izabire ovaj jezik želeći biti pristupačan i čitljiv širim slojevima naroda, da bi njegova poruka bila čitana i pjevana u narodu. Kako u drugim svojim djelima tako i ovdje, on ne teži niti za čistoćom jezika niti za pravilnošću sadržaja, nego prije svega za razumijevanjem onih kojima piše i izvjesnom popularnošću i prihvaćenošću kod istih. Ovo je Bakulino potpuno svjesno opredjeljenje, iako je obrazovan čovjek i kao takav zasigurno dobar poznavalac književnog jezika. »Koliko se tiče načina mog pisanja, i riči

izabranja: ja u mom slaganju nisam imo drugo na obziru, nego tako pisati, kako bi me mogo razumiti svaki najprostiji od naroda: i izgovore obćeno tako sam obdržo, ko što jesu u narodu medju kojim pišem. Mogo sam, i na mlogo mista, upotribiti i rieći, i izgovore dobro naške, pak da rećem i plemenite, dali što nisu u službi kod nas, i što ih narod nebi dosego, sudio sam probitaćnije nepriuzimat jih. Umetnuo sam po gdikoju rieć inostranskog jezika, osobito turskog, i to jer volio sam primiti ovu koja se od svi razumi, nego izvadjat koju našku zabaćenu u narodu.«¹⁵

Stoga su Bakulini stihovi općenito, a ovdje to možemo istaknuti za njegovo *Prođanje* prava riznica narodnoga govora podneblja i vremena u kojima živi, na osobit naćin narodnog zapadnohercegovaćkog govora kao govora Bakulinog zavićaja. Uz brojne turcizme, tu su bogati i svježi, tipićni i specifićni izrazi i rijeći, koji se unutar standardnoga jezika danas teško uopće mogu razumjeti. Kod Bakule oni iskre iz svakog stiha i nemoguće ih je u ovomu radu sve nabrojiti, te ovdje samo neke izdvajamo: nenavidost – zavist (21), jidnost – ljutnja (22), žestiti se – ljutiti se (22), vrlja – luta (27), kamrće – tuži se, jada se (43), ćvrlji – pritišće (76), vrvi (imperativ) – odlazi (88), jistbine – jela (153), kudi – opominje, kori (173), tute – tu (182).

Ime Josipovo kod Bakule poprima tipićan hercegovaćki oblik Jozip, Jozo. Josipa oslovljava »Ej Jozipe rodila te majka!« (62) ili »Ej Jozipe otćev razgovoru!« (31). On je za Bakulu »kolinović stari« (8), ali zna plakati »kao dite malo« (185). Jozip »trće da se s bratjom pita« (28). On se »gradi nevišt« (104), ali i »potvori« (osumnjići) (105) i »pedipsaje« (kažnjava) braću (107), koja »medju se zbore žudianski« (108). Stanovnici Misira za Bakulu su redovito »Misirlić«, a Potifarovu ženu naziva imenom muža, kako je uobićajeno oslovljavanje žena u Hercegovini, »Putifarovica« (56). Josip »ko s nokta« (odmah, smjesta i toćno) »istomaći« snove (73), a braću šalje da »idju za lada« (126) (jutrom, prije vrućine). Egipatski su svećenici »misnici« (93) ili »crkovenjaci i ćastni misnici« (158), kako je narod u Hercegovini redovito nazivao svećenike. Ovdje je možda zanimljivo napomenuti da Bakula ne uzima samo jezik svoga kraja i njegove tipićne izrićaje, nego ćak i obićaje svoga kraja pripisuje biblijskim likovima i događajima. Tako prema njegovoj interpretaciji Jakovljevi ukućani oplakuju njegovu smrt »malo jiduć, crno oblaćeći« (182).

Osim navedenih i njima slićnih primjera, susreću se kod Bakule ponegdje izrićaji i rijeći koje se danas veoma teško može razumjeti. Teško je reći radi li se o uskim lokalizmima, zastarjelim ili možda iskrivljenim izrićajima, pjesnićkim rjećicama ili frazama, no današnjbi ćitatelj s njima mogao imati poteškoća. Ipak, sasvim je oćito da Bakula pretpostavlja njihovo razumijevanje kod ondašnjih svojih ćitatelja.

¹⁵ Bakula, 1867: 9.

III. Sadržaj i poruka djela

Za razliku od mnogih književnih ostvarenja s ovom tematikom Bakula u svom pjevanju ne slijedi, čak ni ne dotiče, tematske motive apokrifa, naširoko poznate i uobičajene u sličnim književnim djelima, kod nas osobito u glagoljskoj književnosti (Josipov plač na Rahelinom grobu, gledanje i vraćanje iz čudotvorne čaše i sl.). S obzirom na veliku raširenost apokrifnih tekstova ili barem pojedinih apokrifnih motiva bilo bi teško vjerovati da ih Bakula ne poznaje. Više je vjerojatno da ih za svoju poruku i nakanu jednostavno ne treba i zato svjesno ne rabi. On se gotovo doslovno drži biblijske priče o Josipu, opisane u Knjizi Postanka, od 37.–50. poglavlja s izuzetkom 38. poglavlja koje donosi priču o Judi i Tamari i koje je i u samom biblijskom tekstu svojevrsna digresija.

Puno važnije od Bakuline vjernosti slijedu biblijske pripovijesti (sadržaju i fabuli) jest njegova vjernost biblijskom značenju i poruci ovoga sadržaja, a ona se uglavnom može iščitavati na dvije razine: etičkoj i teološkoj.¹⁶

1. Etička interpretacija

Biblijska priča o Josipovoj povijesti, iako pod utjecajem i jahvističke i elohističke literarne tradicije, nije kombinacija više samostalnih cjelina, nego tematski zatvorena i jednoznačno slivena novela, koju bibličar G. von Rad označava kao mudrosno-didaktično pripovijedanje sa snažnim odgojnim idealom.¹⁷

U središtu biblijske pripovijesti stoji Josip i njegov put od najdublje bijede do najveće uzvišenosti, lik koji vođen nekim nutarnjim svjetlom i snažnom moralnošću prolazi kroz najteže probleme i uspješno ih svladava. Pred očima čitatelja stvara se u liku Josipa slika mladića najboljeg obrazovanja i odgoja, moralnih kvaliteta, vjernosti, ali i svjetskih vještina i sposobnosti suočavanja s problemima, slika koju su tadašnji odgojitelji i učitelji mudrosti u svojim poukama pokazivali kao idealnu sliku mladića onoga vremena. Biblijski Josip je prikazan kao veoma moderan čovjek za svoje vrijeme. On je službenik na dvoru, ističe se mudrošću pravoga govora i prave šutnje, stoji pred kraljem i ubrojen je među njegove najbliže savjetnike, rješava teške probleme, osoba je od iznimnog povjerenja. Očito je i to da se do ovako oblikovane nutarnje i vanjske osobnosti kakva je Josipova, ne dolazi preko noći. Ona se uči u teškoj školi poniznosti i izvanjskih poniženja. A upravo ovaj naglasak, koji je u prvom dijelu Josipove povijesti naširoko pokazan,

¹⁶ Usp. Dietrich, 2001: 575–577.

¹⁷ Usp. von Rad, 1958: 280.

vrhunac je nauka starih mudraca koji su naglašavali da pred čašću uvijek stoji poniznost.

Očito je da je biblijskom pripovjedaču osim same pripovijesti naglašeno stalo i do ocrtavanja tog tadašnjeg odgojnog ideala. Pripovijest o Josipovom životu otkriva taj ideal u svakom svom potezu: od umijeća čestitog i pristojnog govorenja, mudrog promišljanja i pronalaženja rješenja do kreposnog ponašanja, samosvladavanja i snažne vjere. Priča je upravo zbog toga važna jer pokazuje kako cijeli odgojno-obrazovni ideal počiva na vjernosti zapovijedima i »strahu Božjem« kao apsolutnom temelju umijeća života.¹⁸ Pri tom je etos, koji snažno izbija iz Josipovog lika, u potpunosti i svjesno povezan s Bogom i proizlazi iz vjernosti njegovim zapovijedima.¹⁹

Ovaj već u Bibliji snažno naglašeni odgojni ideal slijedi i Bakula u svom pjevanju. Štoviše, može se reći da on Josipa favorizira više od Biblije, te će od njegovog moralnog lika, njegovih kreposti i umijeća načiniti svoju glavnu temu. Gotovo da nema stranice na kojoj nije opjevana neka od Josipovih kreposti ili sposobnosti. On je »čist, pravedan, i mladić primudri« (5) čije je lice »knjiga od istine« (57), te ljudi cijene njegovu pravdu, ali i »čistoću, mudrost i uminstvo« (5). Njegova se čistoća očituje kao čistoća duše (67) i čistoća srca (57–58). Iako je »čudo od junaštva« (192), on je »blag, i miran kao janje malo« (66), on je »Jozip, srдца pridobroga« (163). Bakula u Josipovom liku prepoznaje osobine koje rijetko idu zajedno: »čudno slavan i čudno ponizan« (192) i to ističe: »To je dvoje najmučnije naći/, S veličanstvom ponizenje pravo« (5–6). Sve su ove kreposti i sposobnosti kod Bakulinog Josipa u izobilju prisutne i one ga izdvajaju od sve njegove braće. On je imao »Sve kriposti koje nisu ritke;/ I zaludu koje Jakov traži,/ U kom drugom što rodio biše.« (10)

U opisu Josipovog lika Bakula, slijedeći biblijskoga pripovjedača, ne propušta donijeti i sasvim obične ljudske detalje. Tako, Josip, iako se pred braćom drži tvrdo i naizgled bez milosti propituje njihove nakane, on je pun suosjećanja i milosrđa, on ostaje njihov brat koji ih ljubi i osjeća za njih do te mjere da odlazi u drugu prostoriju i nasamo plače (123), a ne ustručava se ni pred braćom na kraju zaplakati (132). Bakula se ne boji te sasvim obične ljudske osobine, istinsku emocionalnost i mekoću srca, prikazati kao vrline jednog muškarca, svjestan da će upravo one pridonijeti Josipovoj uzvišenosti, jer eto nije hladan i dalek, nego ljudski blizak i topao.

Na jednom će mjestu Bakula jednostavno reći da je Josip višestruko od Boga nadaren i time istaknuti da se s onim koga Bog izabire i obdaruje nikomu drugomu nije moguće uspoređivati.

¹⁸ Usp. von Rad, 1976: 358.

¹⁹ Usp. von Rad, 1976: 298.

»Dar od Boga Jozip imadiše,/ Razum, mudrost, umilje obilno,
Kakva nitko u Misiru nejma.« (54)

»Kad Bog hoće da netkog nadari,/ On mu daje sa četiri strane:/
Jedna kripost, to bi malo bilo,/ Jedno dobro nebi tomačilo,
Svemogućnost Božieg hotijenja.« (56)

Pored isticanja Josipove mudrosti, njegovih ljudskih sposobnosti i moralnih kvaliteta, ne može Bakula, poput mnogih pisaca koji su pisali o Josipu, zaobići ni njegovu izrazitu tjelesnu ljepotu, koju ovdje pribraja krepovima (usp. 56). Na više će mjesta biti istaknuto Josipovo »lice liepo« (67) »kom na zemlji slična nebiaše« (12), te će ga Bakula na jednom mjestu nazvati čak »andjeockim« (40). Ovu će izuzetnu ljepotu mladića Bakula opisati tipičnom hercegovačkom usporedbom »lijep kao djevojka«. »U Misiru i svem okolišu/ Tako momka nebiaše ljepa,/ A ni jedne mladane divojke.« (56) Ova se usporedba ljepote muškarca s ljepotom djevojke izvan hercegovačkog podneblja može činiti smiješna ili čak uvredljiva, ali je u Bakulinom zavičaju ona jednostavno oznaka savršene i najveće ljepote. Slično će Bakula i Josipovu poniznost usporediti s očito najuzvišenijim uzorom poniznosti, s djevojačkom poniznošću, pa će reći da je Josip »ponizniji od svake divojke« (25).

Zanimljivo je ovdje reći da je Bakula, naglašavajući Josipovu izvanjsku ljepotu, zapravo vrlo vjeran biblijskom tekstu, u kojem se za Josipa kaže da je bio »mladić stasit i naočit« (Post 39,6b). Hebrejski tekst zapravo glasi »lijep u obliku i izgledu« (j^epat-to'ar vipat mar'eh). Zanimljivo je da se isti opis ljepote primjenjuje u Post 29,17b za opis Rahele, Josipove majke, za koju se isto kaže da je bila »lijepa u obliku i izgledu«, kao i za opis ljepote kraljice Estere, za koju se kaže da je bila »lijepa u obliku i pristala u izgledu« (Est 2,7). Izraz »lijepa izgleda« kao opis izvanjske ljepote upotrebljava se također u Pnz 21,11 i 1 Sam 25,3 i uvijek se odnosi na žensku ljepotu. Primjenom ovog izraza na Josipa biblijski pisac zapravo kaže da je Josip bio lijep kao žena, što znači »veoma lijep«, jer je ženska ljepota u Bibliji sinonim izrazite i naglašene ljepote.²⁰ Je li posrijedi Bakulino dobro poznavanje hebrejskog izvornika i biblijskoga stila? Vjerojatnije je da se radi o preokupaciji narodnim izričajem njegovog zavičaja, no možda smijemo reći da se ovdje sretno uklopilo jedno s drugim.²¹

²⁰ Usp. Horvat, 2006: 3, 4.

²¹ Slična se paralela Bakulinog izričaja s biblijskim može primijetiti i u opisu Potifarove žene, koju Bakula tipičnim hercegovačkim imenovanjem žene imenom muža naziva »Putifarovicom«, a Biblija »Potifarovom ženom«, što je i jedno i drugo poprilično zanemarivanje njezine osobnosti, a određenje imenom muža. Neka ovdje bude dopušteno spomenuti da je lik Potifarove žene dramaturški veoma zanimljiv i pravo je čudo da mu u književnim interpretacijama nije posvećeno više pažnje, iako se mjestimice može naći i

Ipak, važnija od svega jest Bakulina nakana isticanja Josipovih kreposti. Poput biblijskoga pripovjedača i on, opisujući i ističući Josipove kreposti, ove kreposti želi staviti za uzor svojim slušateljima. On to i izričito kaže odmah na početku svoga pjevanja: »A sve društvo, dok mu mi pjevamo,/ Na istinu neka okom gleda,/ U Jozipa neka se ugleda.« (5)

2. Teološka interpretacija

Zanimljivost biblijske priče o Josipu je u veoma rijetkom spominjanju Boga, ali je nedvojbeno jasno da sva Josipova otvorenost pred životom, samosvijest, sloboda i odvažnost proizlaze upravo iz sposobnosti da sva zamršena događanja života uspijeva tumačiti iz Boga. U tomu se sastoji teološki sadržaj ove priče, koja kao dio velike kompozicije nazvane povijest otaca obuhvaća ispričanu predaju od Abrahamovog poziva do Josipove smrti.²² Ova velika biblijska cjelina, sastavljena od mnoštva priča i događaja ima jedan temeljni oslonac i jasnu glavnu temu kao poveznicu: Božje obećanje dano ocima. Ova je tema najmanje izražena u priči o Josipu, odnosno nije u njoj tako implicitna, ali je iako kao pozadinska i u ovoj priči značajna i životna, štoviše presudna.²³

Priča izvanjski govori o Josipu, ali kao njegovu najjaču stranu ističe upravo izabranje od Boga, dakle to što je Bog s njim. Od Boga Josipu dolazi blagoslov koji mu nitko od ljudi ne može uzeti. Dapače, svima onima koji Josipa prihvaćaju događa se samo dobro, a svima koji ga odbacuju zlo. Bog se i ovdje pokazuje kao onaj koji sve vodi dobru i upravlja svim, služeći se ponekad i tamnom stranom ljudskosti da bi ispunio svoje planove i održao svoje obećanje života koje je dao izraelskim ocima. Ali Bog se ovdje pokazuje i kao onaj koji svoja obećanja ispunjava iz skrovitosti, određene daljine i neprepoznatljivosti. Zato se u cijeloj ovoj biblijskoj priči gotovo ne spominje. Tek na samom kraju priče tješit će Josip braću uvjerenjem da nije glavna tema njihov grijeh nego Božja providnost. Tako se u potpuno profanim događanjima ove priče očituje Božja nakana spasenja kao ona koja se

proširenja u odnosu na biblijski tekst. Zanimljivo je primjerice da u Bibliji za Potifara stoji hebrejski izraz »sar hattabahim« koji ne označava samo dvorjanina, nego mu je prvotno značenje »uškopljenik, eunuh«. Ovo bi razjašnjenje moglo makar donekle potaknuti ljudsko razumijevanje nesretne žene i njezine čežnje za lijepim Josipom, ali to suosjećanje u pravilu izostaje u svim spominjanjima Potifarove žene, kako u Bibliji, tako i u svim kasnijim interpretacijama ove priče. Zbog metode kontrasta ova je žena u pravilu prikazivana kao zla, pohotna i lažljiva, opasna i licemjerna, prava suprotnost moralno čistom i gospodaru i Božjim zapovijedima vjernom Josipu. Usp. Grubišić, 2006: 198.

²² Priča o Josipu označava upravo most kojim se iz povijesti otaca prelazi u povijest izlaska, ali sama spada u ovu prvu cjelinu.

²³ Usp. von Rad, 1966: 181.

kontinuirano provlači kroz sva područja života i sva ih obuhvaća, kao ona koja sve pa i grješne nakane i planove ljudskog srca, bez da ih sprječava ili opravdava, čini podložnima svojim božanskim ciljevima i namislama. Štoviše, upravo je ljudsko srce, sa svim svojim prikrivenim ili otvorenim nakanama, najizrazitije područje djelovanja Božje providnosti i Božjeg upravljanja.²⁴

Što se tiče Bakulinog djela, treba reći da teološki sadržaj nije njegova prvotna (ili uopće nije njegova) zaokupljenost, ali je njegova teološka potkovanost razvidna i prepoznatljiva. Iako on veću i osobitu pozornost posvećuje Josipovom moralnom liku i njegovim krepostima i teološki su elementi u njegovom pjevanju prepoznatljivi i uočljivi. Pri tom je očito kod njega prisutno tipološko razumijevanje Staroga zavjeta, prema kojemu se Stari zavjet razumijeva u svjetlu kontinuiteta povijesti spasenja između Staroga i Novoga zavjeta.²⁵ U tom kontekstu razumljiva je i kristološka interpretacija Josipovog lika, koja istina kod Bakule nije pretjerano naglašena, ali ne stoga što bi bila upitna, nego upravo suprotno, jer je Bakula podrazumijeva. Ona je sadržana u detaljima, kakvo je primjerice zapažanje da je kralj »jezikom misirskim« promijenio Josipu ime nazvavši ga »Spasiteljom svita« (93), ali i jasnom aluzijom cijele priče da će upravo ljubljani sin kojeg otac šalje za braćom, čiji život braća žrtvuju ali mu sam Bog sve izvodi na dobro i spašava ga iz svih kušnji, iz poniženja ga uzvisuje, da će upravo taj sin očev svojom žrtvom spasiti cijeli rod i biti zalag života i budućnosti. Da Bakula neskriveno piše iz novozavjetne perspektive otkriva i opis trenutka u kojem Jakov Josipu daje blagoslov i zagovara da se njegov preobilni blagoslov uzdrži.

»Svrhu glave Jozipa čistoga/ Za sve vrime doklen oni dojde/
Koga žele svi narodi redom,/ To jest dobri Odkupitelj svita« (174–175)

Isto će tako Josipovog brata Judu Bakula opisati kao izrazito loš lik, koji se prodajući brata, svojom zloćom ističe među »bratjom priopakom«. Učinit će to Bakula ne samo zbog slijeda biblijskoga teksta, nego zbog samog Judinog imena i usporedbe s istoimenim Isusovim učenicom koji posta izdajicom, iako se izričito brani da nesreća opačine ne dolazi po imenu i da bi se, kad bi tako bilo, sva Josipova braća tim imenom trebala nazvati. I ovaj

²⁴ Usp. von Rad, 1976: 360–361.

²⁵ U temelju je razumijevanje Biblije kao jedinstvenog Svetog pisma, prema kojemu oba zavjeta svjedoče o jedinstvenom Božjem spasenjskom djelovanju. Prema ovom razumijevanju Stari i Novi zavjet stoje u odnosu obećanja i ispunjenja, dakle starozavjetni savez, događaji i osobe javljaju se kao proročki navještaj onih stvarnosti koje se ispunjavaju u Novom zavjetu.

detalj također ukazuje na tipološko čitanje starozavjetnog teksta i njegovu kristološku interpretaciju.

»Ovdi Juda proda brata svoga;/ Drugi Juda, do mlogo godina,/
On prodade Isusa miloga,/ Za trideset srebrenjakâ, tužan!« (37)

Osobito je zanimljivo da je kod Bakule uočljiva ne samo kristološka interpretacija Josipovog lika, nego i teološka intepretacija Jakovljevog lika, koji je, istina neizravno, središnja figura biblijske priče, a igra jednako tako važnu pozadinsku ulogu i u Bakulinom *Prodanju*.

Uloga oca i njegova ljubav prema sinu i sinovima je ona koja zapravo nosi i upravlja radnju cijele biblijske priče. Biblija opisuje oca koji istina jednoga sina ljubi više od ostalih (što pokazuje darom kićene haljine), ali je to ljubav koja drugima ne čini krivo, nego je u službi osobitog poslanja čije je utemeljenje u izabranju od samog Boga. Iznimno ljubeći jednoga otac ne zaboravlja i ne ljubi manje druge sinove, iako braća Josipovo izabranje upravo tako doživljavaju, nego svu svoju očinsku ljubav usmjerava održanju budućnosti i života i svoju očinsku ulogu smatra ispunjenom samo ako su svi njegovi sinovi međusobno braća. Ako je Josip u novozavjetnom kontekstu prepoznat kao pralik Krista, onda je Jakov svakako slika Boga Oca i njegove bolne očinske ljubavi nad sinovima koji se svađaju i iz zavisti ubijaju brata, ne prepoznajući u njemu očevog ljubljenog sina i zalog vlastitog života. Upravo je otac onaj koga oni ubijaju ubijajući brata. Oni stalno tvrde da su sinovi, ali ne shvaćaju da je nemoguć identitet sinovstva bez središnjeg lika oca, kojega su zapravo već ubili ubijajući jednoga među sobom. To je pozadina i središnja poruka biblijske priče.

Bakula, istina, ne donosi izravno ovu teološku interpretaciju, jer to i nije njegova nakana, ali ne izostavlja u svom pjevanju ništa od bitnih teoloških naglasaka biblijskoga teksta, osobito njegove kršćanske interpretacije. Veoma je značajno s kolikim interesom Bakula prati oca Jakova i njegove očinske osjećaje prema sinovima, intepretirajući biblijski vjerno i ispravno Jakovljevu naklonost Josipu, ali i cjelovitost njegova odnosa prema obitelji i ostalim sinovima kao brigu za održanje i budućnost života. Dovoljno je vidjeti Bakulino XV. poglavlje i Jakovljevu brigu za Šimuna i skrb za održanjem života čitave obitelji. Vrlo su dojmljivi Bakulini opisi Jakovljeve očinske boli nad izgubljenim Josipom kada pomisli da je mrtav. Njegova bol nad krvavom sinovljevom haljinom, kojoj će Bakula posvetiti cijelo VII. poglavlje, opisana je kao svojevrsna smrt oca:

»Jakov vidi, poznade, ublidi,/ Na tle pade učas zanesvisti;/
I bi reko da više nedihše. / Leži Jakov kao mrtac blidi...« (46)

U biblijskoj priči sadržaj doživljava vrhunac i preokret u trenutku nutarnjega obraćenja Josipove braće, kada shvate da samo zalaganjem i davanjem svoga vlastitoga života da bi se sačuvalo život obitelji mogu dozeti do identifikacije sinovstva do koje im je toliko stalo i na koju se stalno pozivaju, jer o njoj ovisi njihova budućnost. Prvi će to u biblijskoj priči shvatiti Juda, kada tražeći od oca najmlađeg Benjamina, u zalag ostavlja samoga sebe i svoju vlastitu djecu, time vlastitu budućnost i sav život. A taj će život na onoj unutarnjoj razini, na kojoj se i događaju sve bitne ljudske odluke prije nego li se dogode izvanjski, i praktički položiti nudeći svoj život faraonovom upravitelju umjesto života svoga brata. Ovo nije jeftin Judin prijedlog, nego proizlazi iz shvaćanja da je moguće biti očev sin samo ako si bratu brat, da se pred oca ne može pristupiti ako sa sobom ne dovodiš svu svoju braću. Judin govor pred Josipom kojega još ne prepoznaje, kao jedan od najljepših primjera visoke retoričke kulture, koja je u vrijeme prvoga kraljevstva, dakle u vrijeme kada biblijski pripovjedač piše ovu priču, bila na svom vrhuncu, zapravo je prekretnica cijele priče.²⁶ A sadržajno je upravo to vrhunac do kojeg Josip iznutra želi dovesti braću. Njemu nije do toga da oni pred njim kleknu, nego da shvate da je njihov međusobni odnos braće uvjet njihovog sinovskog odnosa s ocem i nužni preduvjet preživljavanja. Ili će živjeti kao braća i tako biti sinovi oca ili je njihova budućnost mrtva.

Bakulina vjernost biblijskom sadržaju, ali i biblijskoj dramatisaciji očituje se u slijedu i ovoga bitnog momenta. Jednako kao i u biblijskoj priči bit će riječi njegovoga Jude i njihov sadržaj vrhunac, najdramatičniji trenutak i prekretnica cijele priče. I Bakulin Juda shvaća da su on i njegova braća ubijanjem brata udarili na samoga oca i da upravo o njihovim sadašnjim bratskim osjećajima ovisi očev život, a time dakako i cijela njihova budućnost. Zato će, zalažući svoj život za Benjamina, Bakulin Juda reći:

»Sad naš otac o ovomu živ je;/ I doisto da se on nevrati,
U ta čas bi izdahnuo stari,/ Smrt imao nemilu, i gorku.« (129–130)

Iz iznesenog sadržaja jasno se razabire i poruka Bakulinog *Prodanja*.

3. Poruka djela (kao zaključak)

Bakula je više književnik nego teolog. U ovom djelu on zapravo uopće nije teolog, ili bolje reći, on je to samo onoliko koliko je neophodno za njegov pastoralni rad. Unutar pastoralnog djelovanja on je okrenut sveukupnom boljitku svoga naroda, zaokupljen njegovim napretkom i rastom, ali prije svega i nadasve očuvanjem njegovih moralnih kvaliteta koje cijeni,

²⁶ Usp. von Rad, 1976: 320–324.

na koje je kao pripadnik tog istog naroda ponosan i koje želi poticati. Tako se kod njega isprepliću književne i pastoralne nakane i nije uvijek jasno ni razgovijetno gdje počinje jedna a završava druga. Može se reći da je njegova temeljna nakana pastoralna, a njegov izričaj književnički.

Prođanje je prvenstveno književno djelo i Bakula u njemu pokazuje književnu nadarenost, ali mu književnički motivi nisu na prvom mjestu. On je i inače svjestan da ne živi u okruženju književnika i intelektualnih krugova, nego »u dodiru s narodom, s njegovim brigama i tegobama, ali i s njegovim pjesmama i pričama...«²⁷, te književnu nadarenost stavlja u službu svoje primarne pastoralne zauzetosti. Pri tom izvrsno spaja izričajno pučko i sadržajno teološko. Tako pišući i ovo djelo Bakula pred očima stalno i jedino ima svoje čitatelje, odnosno slušatelje (jer je vjerojatno svjestan da će većina onih kojima je djelo upućeno prije slušati njegove riječi na nekom sijelu uz gusle, a samo će tek rijetki tekst i čitati). Vjerno slijedeći biblijski tekst on upravo te konkretne slušatelje poučava, potiče i hrabri, pokazujući na primjeru priče o Josipu mane koje valja izbjegavati i kreposti koje valja nasljedovati.

»Neka jedni žale od milinja;/ Drugi neka pokude nepravdu;/
A i zlobu, bratje Josipove;/ Treći cine Jozipovu pravdu,/
Pak čistoću, mudrost i uminstvo;/ A sve društvo, dok mu mi pievamo,/
Na istinu neka okom gleda, / U Jozipu neka se ogleda.« (5)

Ipak nisu Josipove kreposti one koje iscrpljuju sav sadržaj *Prođanja*. Nit, koja je u osnovi Bakulinog tkanja i koja na prvi pogled neupadljiva ipak povezuje cijelo djelo, daje mu tonalitet i snažno ga opećauje, identična je s teološkom porukom biblijske priče o Josipu, a Bakula se kroz ovo pjevanje pokazuje dobrim poznavateljem te poruke. To je poruka o Božjoj providnosti i prisutnosti, o ispunjavanju njegovih obećanja i njegovom upravljanju i vodstvu pa makar iz perspektive čovjeku nevidljive i neuhvatljive. Bog ne napušta svoje izabranike i uvijek ostaje suveren gospodar i ljudskih sudbina i svjetske povijesti, bez obzira na sav privid ljudske moći, nakana, spletki i planova. Dakako da je ovo uvijek aktualna poruka svakom čovjeku, ali možemo razumjeti da je Bakulu vodila ljubav prema njegovim sunarodnjacima i suvremenicima, prema tada osobito napaćenom narodu njegovoga zavičaja. Izričajem i sadržajem vidljiva je njegova franjevačka sućut i blizina s njihovim siromaštvom svake vrste, ali i ponos zbog njihove nutarnje snage i vjere, te nadasve želja da ih kao svećenik u teškoćama Bogom tješi a u dobru Bogom hrabri.

²⁷ Nikić, 1997: 18.

Izvori i literatura

- Bakula, Petar, (1867), *Pravo Mudroznanje*, Split.
- Bakula, Petar, (1871), *Prodanje i život Jozipa Patriarke, Pjesme Otca Petra Bakule Hercegovca*, Brzotiskom Antuna Zannoni, Split.
- Bratulić, Josip, (1972), »Apokrif o prekrasnom Josipu u hrvatskoj književnosti«, u: *Radovi Staroslavenskog instituta*, knjiga 7., Zagreb, 31–122.
- Dietrich, Walter, (2001), »Joseph/Josephserzählung«, u: *Religion in Geschichte und Gegenwart, Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, Tübingen., sv. 4., 575–577.
- Grubišić, Vinko, (2006), »Poneke napomene o prekrasnom Josipu, s posebnim osvrtom na Prodanje i život Jozipa patriarke fra Petra Bakule«, u: *Isti, Izazovne teme iz starije hrvatske književnosti*, Split, 197–213.
- Horvat, Mladen, (2006), »Kada Josip postaje sposoban spasiti vlastitu braću?«, u: *Biblija danas, časopis Hrvatskog katoličkog biblijskog djela i Biblijskog instituta Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu*, 3: 3–5,
- Kuschel, Karl-Josef, (2009), »Josef der Patriarch, Josefsgeschichte«, 4. In der Literatur, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg-Basel-Wien, sv. 5., 999.
- Nikić, Andrija, (1997), »Uvod. Pristup Bakulinu pjesničkom opusu«, u: *Fra Petar Bakula, Izabrana djela, sv.II.: Pisma sveto-izkazna*, Mostar , 9–26.
- von Rad, Gerhard, (1965), »Biblische Josephserzählung und Josephsroman«, u: *Neue Rundschau*, br. 76, 546–559.
- von Rad, Gerhard, (¹⁰1976), *Das erste Buch Mose, Genesis*, Göttingen.
- von Rad, Gerhard, (1974), »Die Josephsgeschichte«, u: *Isti, Gottes Wirken in Israel*, Neukirchen-Vluy, 22–41.
- von Rad, Gerhard, (1958), »Josephsgeschichte und ältere Chokma«, u: *Isti, Gesammelte Studien zum Alten Testament*, München, 272–280.
- von Rad, Gerhard, (1966), *Theologie des Alten Testaments*, I, München.
- Rešetar, Milan, (1912), Prikazaње kako bratja prodaše Jozefa, u: *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 7., 238–304.
- Valjavec, Matija, (1893), *Crkvena prikazanja starohrvatska XVI. i XVII. vijeka*, Stari pisci hrvatski 20, Zagreb, 312–341.

PROĐANJE I ŽIVOT JOZIPA PATRIARKE FRA PETRA BAKULE

Sažetak

Članak predstavlja *Prođanje i život Jozipa Patriarke* fra Petra Bakule. U prvom dijelu članka Bakulino se djelo smješta u kontekst europske i hrvatske književnosti koja se bavi istom tematikom i u kojoj se prepoznaje Bakulino mjesto. Bez pretenzija da se izloži sve bogatstvo Bakulinog Prođanja kao književnoga djela, u drugom se dijelu obrađuju glavne osobine Bakulinog pjevanja, kao što su forma, razvoj, stil, jezik. Nadasve je zanimljivo susresti se s osebnim Bakulinim jezikom i rječnikom, tipičnim za njegovo vrijeme i zavičaj. Treći i najvažniji dio članka usredotočuje se na sadržaj i poruku ovoga pjevanja. U Bakulinom su djelu prepoznata prije svega njegova pastoralna nastojanja, isticanje kreposti i mana biblijskih likova, koje kao uzor i opomenu stavlja pred oči svojim čitateljima, zapravo vjerničkom narodu u kojemu pastoralno djeluje, ali je uočena također i njegova naglašena vjernost izvornim teološkim sadržajima biblijskoga teksta koje koristi i preuzima u dramizaciji svoje priče.

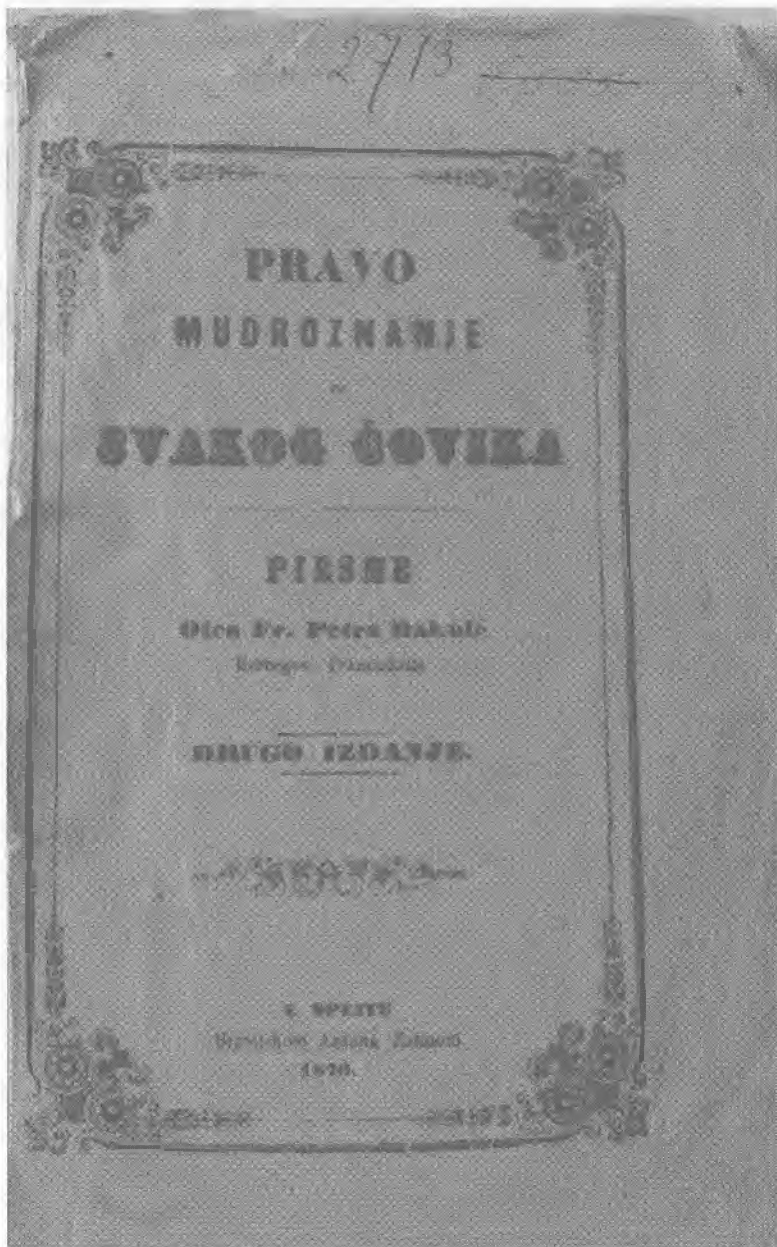
Ključne riječi: Josip Egipatski, književni kontekst, etička interpretacija, kreposti, teološka interpretacija

PROĐANJE I ŽIVOT JOZIPA PATRIARKE BY FRA PETAR BAKULA

Summary

The paper presents *Prođanje i život Jozipa Patriarke* by Fra Petar Bakula. The first part of the paper places Bakula's work within the context of both European and Croatian literature on this particular subject, where Bakula's place is acknowledged. The second part does not presume to present the entire literary worth of Bakula's work, but attempts to analyse its main characteristics, such as form, development, style and language. It is fascinating to encounter Bakula's specific language and vocabulary, characteristic of the time and the area he came from. The third and most important part of the paper focuses on the content and the message. His pastoral efforts are immediately apparent in his work – the way he emphasises the virtues and flaws of Biblical characters which he presents to his readers (i.e., the beneficiaries of his pastoral labour) either as a model to emulate, or as a warning. It has also been noted that he remains very much loyal to the original theological content of the Biblical text which he uses and adopts in order to dramatise his story.

Key words: Joseph of Egypt, literary context, ethical interpretation of virtue, theological interpretation

Pravo mudroznanje svakog čovika, Split, 1870.

Georg Holzer

BAKULINO »MUDROZNANJE« I EPSKA TRADICIJA

Izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42(497.6)09 Bakula, P.

Bakulino se »Pravo Mudroznanje za svakog čovika«¹ po svojoj namjeri potpuno uklapa u djelatnost »tihih pregalaca«; riječ je o pobožnoj pouci, napisanoj za puk. Međutim, pjesnik raspravlja i o prilično zahtjevnim pitanjima kao na primer: *Jel' istina da mi jesmo zbiljno? / [...] / Drugi ljudi još ima li s nama?*² On se upušta u »zdravorazumno« argumentiranje o nastanku svijeta: *Dal pitanje drugo mlogo teže, / Sad nastaje, i pamet nam žeže. / – Kako, odkle, kad li se dogodi, / Da sviet postà, i na noge usta? – / – Tko ga stavi? nije l' kogod drugi, / Oli sobom sebe on porodi? / Pitanja su zbiljna, ne maskarna; / Već maskarne dostojni su oni / Kî rekoše 'svit sam sebe spravi' / I rekoše 'svit je vikovični.' / Pria nego ja odgovor dadem / Na pitanja gori postavljena, / Tebe dobro uglavit imadem: / – Koliko je vrstà i načinâ – / S kojim stvari postaniti mogu.*³ Tu Bakula umeće cijeli ekskurs o tim vrstama i načinima kao u nekom znanstvenom djelu – ali i kao u epu, koji također voli digresije. Dalje slijedi izlaganje o *creatio ex nihilo*, koju Bakula zove *iz ništa stvorenje*.⁴

Premda je »Mudroznanje« Bakulin monolog, ipak on disputira s čitateljem, i to tehnikom podmetanja pitanja čitatelju, npr.: *Dal ti veliš itd.*, na što Bakula odgovara: *Ispovjedam, i čitav sam s tobom, / – Da ...*⁵ Ili: *Začudjen me hoćeš da upitaš / [...] / Na pitanje tebi odgovaram.*⁶

¹ Vidi Bakula, 1869. Bakula, čije je krsno ime bilo Jakov, rodio se 1816. u Batinu i umro je 1873. u Mostaru. O Bakulinu životu i radu vidi Petrović, 1938/1939. *Mudroznanje* je filozofija; riječ navode i Della Bella i Stulli; *mudroznanc* (v. Knjiga prva, pjesma IV., stih 300; navedeno u više rječnika) je filozof (v. ARJ VII: 130).

² Knjiga prva, pjesma I., stihovi 54 i 58 (raspravlja se o tim pitanjima do stiha 127).

³ Knjiga prva, pjesma I., stihovi 128–142.

⁴ Knjiga prva, pjesma I., stih 360.

⁵ Knjiga prva, pjesma I., stihovi 365, 375–376.

⁶ Knjiga prva, pjesma IV., stihovi 493, 497.

Mjestimice pjesnik zna posegnuti i za skolastičnim⁷ ili čak sofističkim načinom⁸ argumentiranja kao npr. ovdje: *Druga jadna vrsta nemudracâ / Tu grdobu na sviet postaviše: / [...] / Bog i sviet su, u jedno sklopljeni.* / *Nepri-stojnom ljudma od razuma / Taka leži nepodobnost gruba, / [...] / Zapievat ću, tako jakim zukom, / Istim gluhim da u uhu cikne; / Bolje nego kô kad jelin rikne; / I kazat ću svakom' nek razumi: / Da Bog i sviet jedno bit nemo-gu. / Sad pošlušaj [sic] s pomljom i razumom: / Stvari koje protivne su vrste; / Na priliku, zima i vrućina, / Noć primrkla i dan na svietliji; / Nigd' u jedno oni bit nemogu: / Tko bi reka da pamet imade, / I toliko barem da neznade!?* / *A na ovom svietu današnjemu, / I od kad je svietom se nazvao; / Nije l' jed-na svedjerna izmina / Oni koji na novu ustaju, / I onizi koji bit pristanu???* / *Što će reći čisto i brez sumlje; / Ta postaje ovoga nestaje; / Taj se radja ovog smrt obara: / I ukupno kada sviet uzmemo: / On bo vazda u udima svojim, / Jednotečno žive i umire. / Dali biti u tom i u vomu, / A nebiti opet u dru-gomu; / U vom živit, u onom umriti, / Protivna su da nemogu veće... / Sad: Bog i sviet da su jedno samo, / Kô sanjlivci gôri naricaû; / Kako to bi igda moglo biti, / Da Bog mrije u nom koga nije, / A u onom' koji sad postaje, / Da se radja, i živit nestaje? / Ja ne velim da si ti vidio, / Neg te pitam kak' bi zamislio, / Jedno bitje i mrtvo i živo, / U čas isti u koji zborimo???*⁹ Nakon ovoga argumenta slijedi drugi, koji nije manje »lukav«: *Bog i ljudi kad bi jedno bili: / U opakim, Bog sam sebe psuje, / A u dobrim' sebe istog štuje: / S jednom vojskom on dobiva drugu, / U voj drugoj nadbiven se stere.*¹⁰ Itd.

Bakula izvlači sve formalne registre logičke rasprave. »Mudroznanje« uključuje definicije, npr.: *I ovo je vikovičnje bitje, / Koje nejma kraja ni jed-noga. / Koje bitje imade počelo, / Dali svrhe nigda imat neće, / Vikovičnjim zvat ga nemožemo, / Neumrlim, uprav ga zovemo.*¹¹ »Mudroznanje« izričito upućuje na zaključke kao u sljedećim stihovima: *Po čemu je razumjeti dano: ...*¹² i *Od nutranje vatre, i otajne, / Ono sljedi što j' istina prava:*¹³ Među silogizmima i raznoraznim figurama zaključivanja javlja se i tzv. *reductio ad absurdum*¹⁴: *Inačie opet nebi bilo / Nit jezerâ, nit širokog mora, / Kad*

⁷ O snažnom utjecaju skolastičke filozofije na Bakulinu metafiziku vidi poblize u radu Ivice Musića i Mate Penave u ovom Zborniku.

⁸ Vidi von Wilpert, 2001: 765 s. v. »Sophisma«: »Trugschluß durch falschen Syllogismus, dann allg. jede Schlußfolgerung, die einen verkappten Denkfehler enthält und dadurch zu überraschenden und verblüffenden Resultaten kommt.«

⁹ Knjiga prva, pjesma II., stihovi 214–265.

¹⁰ Knjiga prva, pjesma II., stihovi 266–270.

¹¹ Knjiga prva, pjesma I., stihovi 22–27.

¹² Knjiga prva, pjesma III., stih 292.

¹³ Knjiga prva, pjesma VI., stihovi 635–636.

¹⁴ O tom pojmu v. Thiel, 1995: 516.

bi dielke bile bez opôrá.¹⁵ Djelo uključuje i dosta mudrovanja o prirodi, doduše ne baš uvijek u današnjem prirodoslovnome smislu. Tvrdi npr. da u svemu ima vatre, čak i u vodi.¹⁶ S druge strane, preporučuju se fizikalni eksperimenti u duhu moderne prirodoslovne znanosti.¹⁷

Kako je razvidno već iz prvih par stranica Bakulina »Mudroznanja«, to je djelo svjetonazorski traktat u stihovima a ne ep, jer nema radnje niti se išta u njemu zbiva. Ipak, pokraj nekih vanjskih obilježja kao što su već spomenuti ekskursi i takozvana »epska širina« te ponekad umarajuća opširnost i redundancija Bakulina »Mudroznanja«, to djelo namjerno aludira i na epsku tradiciju, i to na tradiciju junačkoga epa, koja je živjela u puku kojemu se pjesnik obraćao, kao i na tradiciju umjetničkoga epa obrazovanoga svijeta Zapadne Europe, kojoj pjesnik nije manje pripadao nego onoj prvoj.

Bakulino »Mudroznanje« dijeli se na *Uvod* i tri knjige, koje se zovu *Od Boga Stvoritelja*, *Od Boga Uzdržitelja* i *Od Boga Odkupitelja*. Svaka se knjiga dijeli na nekoliko »piesama«. Time se Bakula povodi, kako se čini, za Danteovim djelom »(Divina¹⁸) Commedia« (oko 1307.). Danteova se »Commedia« sastoji od tri djela (*Cantiche*) s naslovima *Inferno*, *Purgatorio* i *Paradiso*.¹⁹ *Inferno* se sastoji od 34 poglavlja, a *Purgatorio* i *Paradiso* od po 33 poglavlja. Poglavlja se zovu *Canto I*, *Canto II* itd. Međutim, *Canto I* prvoga djela, *Inferna*, smatra se kao uvod, kao proemij cijele »Commedije«, tako da i *Inferno* zapravo ima samo 33 *canti*.²⁰ Stoga Dante zaziva muze u *Infernu* tek u *Canto II*, dok se on u *Purgatoriju* obraća muzama i Kaliopi već u *Canto I*. i u *Paradisu* Apolonu, vodi muza, također već u *Canto I*. Danteova se »Commedia« tradicionalno označuje kao ep ili barem – nešto manje određeno – kao epska pjesma (njem. *episches Gedicht*, *epische Dichtung*).²¹

Označivanjem pojedinačnih poglavlja nazivom *piesma* Bakulino se »Mudroznanje« ne poklapa samo s »Commedijom« nego i s porabom naziva *Gesang* u njemačkim prijevodima homerskih epova i Vergilijeve *Eneide* te u novovjekovnim njemačkim epovima (usp. npr. Goetheov »Reineke Fuchs« i »Hermann und Dorothea« te ep »Der Messias« Friedricha Gott-

¹⁵ Knjiga prva, piesma III., stihovi 295–298.

¹⁶ Knjiga prva, piesma VI.

¹⁷ Npr.: knjiga prva, piesma VI., stihovi 643–649; VIII. 113 i d.; VIII. 627 i d.

¹⁸ »Divina« je Boccacciov dodatak (vidi Hertz, 1956: 425).

¹⁹ Božidara Petrača trodjelnost Gundulićevih »Suza sina razmetnoga« podsjeća na trodjelnost Danteove Božanske komedije (v. Petrač, 1989: 111–112).

²⁰ Vidi Hertz, 1956: 425.

²¹ Vidi npr. von Wilpert, 2001: 229 i Köhler, 2010: 8 i 28 (pjesmu nadzira muza epskoga pjesništva *Kalliope*).

lieba Klopstocka, 1748.).²² Uostalom, sam Bakula dijeli i svoje prave epove »O francuskom i pruskomu ratu godine 1870–71.« i »Prodanje i život Jozipa Patriarke« u »piesme«, a njihovi se podnaslovi također zovu »Piesme«. Tu nije mogao slijediti – recimo – Andriju Kačića Miošića, kod kojega toga nema. A prva se »piesma« »Prodanja i života Jozipa Patriarke« zove »Uvod«.

Pored podjele »Mudroznanja« na knjige i »piesme« to se djelo nadovezuje i nekim sadržajnim elementima na epsku tradiciju. Ponešto nategnuto i slabo motivirano djeluje mjestimično spominjanje j u n a k a npr. u stihovima: *Tad zazivlju kreposti potajne, / Neki gorske, neki morske vîle, / Pak i one što junake snaže* (v. dolje) i u: *Tko je junak tê kriposti slavne, / Pak da kaže što je prija bilo, / Prija nego sviet je ustanuo?*²³ Međutim, Bakula spominje i v i l e . Vile igraju u hrvatskom pjesništvu onu ulogu koju muze igraju u antičkim i novijim europskim epovima.²⁴ U svojim prvim epovima, koji oponašaju pučki južnoslavenski ep, Bakula se ne ustručava spomenuti ili čak zazivati vile. Bakulina »Pisma sveto-izkazna« (sic!; 1853.) počinje stihovima: *Odavnašnjom Slavom krut' odsiva / Dêržav, Bosna, koja se naziva: / Nje junake koj' izpiva vila?*, i *Piesma I.* (= *Uvod*, dakle proemij²⁵) epa »Prodanje i život Jozipa patriarke« (1871.) ovima: *Mila vilo, posestrimo draga! / Vazda si mi u pomoći bila, / Riči si mi metjala u usta / Grlo si mi gladko učinila; / Uz vezene gusle javorove, / Ti me uči pievat, udarati, / I gudalom sitno krećukati – / Od rodjenja, priko pole vika, / Virno si me dopratila vilo, / Nigdi klanac nesrete me tisan, / Da ti mene tu ostavi sama. / U svim stvarma velikim, i malim. / Kad te zazva, kod mene te najdo;* itd. do 28. stiha. Zanimljivo je da Bakula doduše spominje vile i u *Uvodu* »Mudroznanja«, kao da je to ep, ali on ih tamo spominje samo kako bi rekao da ih n e t r e b a zazivati, jer ne pružaju onu pomoć kojoj se bezbožnici od njih nadaju: *Tad zazivlju kreposti potajne, / Neki gorske, neki morske vîle, / Pak i one što junake snaže, / Ol što piesmu pivačima kažu: / Dal sve vîle, buduć ime samo, / I to prazno, izmišljenje ludo; / Nit s ozivlju nit pomoći daju: / Pod tegotom ljude ostavljaju.*²⁶ Nekoliko stihova niže se Bakula vraća vilama, ali samo kako bi ih zamijenio drugom metafizičkom silom – Riječju Božjom: *Eto tamo svikoliko ljudi, / Neka zovu seb' na po-*

²² V. von Wilpert, 2001: 122 i 307. U antici su se epovi doista pjevali (v. Silva Barris, 2011: 13–14 i 56) kao i južnoslavenski junački epovi (v. Katičić, 1998: 16).

²³ Uvod, stihovi IX–XI.

²⁴ V. ARj XX: 885 s. v. *vila*. I Kačić spominje vile, i to kao pjevačice u »Razgovoru ugodnome« u »pismi Radovana i Mjelovana«: *Ko će skupit po nebu oblake, / ko l' ispjevat po svijetu junake! / Ne bi ti ji vijele izpjevale, / Kamo li će starac Mjelovane* (vidi izdanje Vončina, 1988: 121, stihovi 31–34).

²⁵ O prooimionu u južnoslavenskom junačkom epu v. Katičić, 1998: 23–25.

²⁶ Uvod, stihovi XXXI–XXXVIII.

*moć vile, / I božice znanjâ, i zanatâ; / Pievačima eto pievačice: / A ja moje i srdce, i lice, / Svu podporu moga pouzdanja, / Gori dižem, i gori jih vežem / Za Rič Božju, svetu, čudotvornu.*²⁷ Bakula stavlja Rič u smislu Riječi Božje i konkretnije u smislu Ivanova prologa²⁸ na mjesto vilâ i boginjâ, jer je ta Rič bolja učiteljica od vilâ: *Daklen Rič me sama učit znade / [...] Daklen Rič je sama, i jedina, / Koja kaže što pod nebom biva.*²⁹ Još izričitije on zamjenjuje muzu (epskoga) pjesništva (ona se grčki zove Καλλιόπη) Ričju u ovim stihovima: *Rič je Božja sama svitlost prava: / Ona dakle više nego sunce, / Momu umu prosvitljenje daje, / Kako složiti riči, i pievanje / Na poštenje Stvoritelja moga.*³⁰ I prema kraju on zaziva Rič čak u drugom licu i imperativu i moli je za pomoć pri pisanju, kao Homer i Vergilije muzu: *Riči sveta, slavna, primoguća! / [...] Moje pero neumitnog riza, / I svu snagu moga slabog tila, / Ozgor kripti, s nebeskî visinâ! / [...] Daj mi milost mislit, i pisati, / I sva moja dila upraviti / Tebi na čast, i to veću slavu; / Men' na korist, i izkrnjem momu.*³¹ Time se završava Uvod.

Bakula si dozvoljava zazivati vilu kako bi mu ona kazala starozavjetnu, dakle židovsku priču o Josipu, dok on to odbija i zamjenjuje vilu Riječju Božjom kada je riječ o izrazito kršćanskom »mudroznanju«. To podsjeća na Ivana Gundulića, koji zaziva muze na Parnasu u »Osmanu«³²: *O djevice čiste i blage / ke vrh gore slavne i slatke / slatkom vlasti pjesni drage / svijem pjevôcim naričete, / narecite sad i meni / [...] / da ja pjevam, vi kažete / [...] / (Pjevanje prvo, stihovi 29–33 i 38), dok u pobožnim »Suzama sina razmetnoga« čitamo u drugoj i trećoj kitici prvoga plača: *Vječnoga Oca Vječna Riječi / [...] / ti s nebesa pošlji odi / meni Duha prisvetoga / [...] / da on objavi s moga glasa / za naš nauk što ti kaza.* Međutim, Bakulino »Mudroznanje« čak tematizira izričito tu suprotstavljenost pa navodi i pogansku i kršćansku invokaciju kako bi kršćanskom zamijenio pogansku. No ni to nije originalno: već Marko Marulić izričito – moglo bi se reći: u kršćansko-vergilijanskoj sponi³³ – zamjenjuje zaziv devet muza i njihova vođe Apolona zazivom Boga, v. u »Juditik«³⁴ (Libro prvo, stihovi 13–16): *[...] istini Bože moj, / ti daješ slatko pet, vernim si ti pokoj, / a ne skup trikrat troj divička okola, / pridavši još u broj s kitarom Apola.**

²⁷ Uvod, stihovi XXV–XXXII.

²⁸ Uvod, stihovi LII i d.

²⁹ Uvod, stihovi LXXXXVIII, CI–CII.

³⁰ Uvod, stihovi CX–CXIV.

³¹ Uvod, stihovi CXV, CXXVII–CXXIX, CXXXIX–CXXXXII.

³² Prema Živny, 2003: 24. Ona tu očekuje zazivanje Gospe, v. op. cit. 25, bilj. 1.

³³ O kršćansko-vergilijanskoj epici v. Grčić, 1983: 178, i Živny, 2003: 255–256.

³⁴ Izdanje Grčić, 1983: 16.

Kako bi Bakulino »Mudroznanje« – čije su deseterci karakteristično obilježje južnoslavenske junačke epike – još više podsjećalo na epiku, autor se pretvara da slušateljima pjeva naglas uz gusle, što je puka književna fikcija u tom inače više filozofskom nego književnome djelu. Ona se javlja na više mjesta »Mudroznanja«. U »Predgovoru« Bakula označuje svoje djelo kao »Pievanja« (str. VIII), kako se, uostalom, i u Gundulićevu Osmanu označuju pojedinačna poglavlja i kako Tomo Maretić zove pojedinačna poglavlja u svojem prijevodu Homerovih epova. Riječ je zapravo o drugome mogućem ekvivalentu talijanskoga *canto* odnosno njemačkoga *Gesang*. Imenica pak *pjevanje* još izravnije od imenice *pjesma* upućuje na glagol *pjevati* i na glazbu, dakle na rapsodijsku tradiciju recitiranja epova. Bakula rabi i glagol *pjevati*, i to čak u »Predgovoru«, gdje piše: *ako sam naveđen pjevati* (loc. cit.), ali i u stihovima »Mudroznanja«, primjerice u ovim: *Sad u kratko da sve uklopimo, / U voj pjesmi što je izpievano*³⁵; *Sad pojdimo drugo da pivamo*³⁶; *I o tomu evo sad pievamo*³⁷; *Poslim ćemo pievat od ovoga, / I pievajmo sada od prvoga*³⁸; *Što je tielo, ja sam izpievao*.³⁹ U stihu: *Kako složiti riči, i pievanje* (vidi gore) jasno se razlikuju riječi i melodija i jasno se očituje da se Bakula pravi da pjeva s melodijom. To sve podsjeća na *Commediju, Purgatorio* I 4, gdje piše: *e canterò du quel secondo regno ...* i na *Purgatorio* I 10–12: *seguitando il mio canto con quel suono / di cui le Piche misere sentiro / lo colpo tal, che disperar perdono*, na početak Vergilijeve *Eneide: Arma virumque cano* etc. 'Pjevam o oružju i o čovjeku itd.', na Gundulića, koji »pjeva« u 38. stihu Prvoga pjevanja »Osmana«: *da ja pjevam*, te na Kačića, koji u »pismi Radovana i Mjelovana« citira Radovana kako taj njemu, Mjelovanu, a to je sam Kačić, kaže (stihovi 10–11): *[ti] pronese gusle javorove / ter zapjeva pjesmu od junaka*. Sam o sebi Mjelovan pjeva (stihovi 65–66): *Jer 'vo sam ti težko obolio / oronuo i još oslijepio*, što Josip Vončina komentira bilješkom »Kačić sebi pripisuje sve bitne [dodajem: tobožnje]⁴⁰ – G. H.] osobine narodnoga guslara«.⁴¹

³⁵ Knjiga prva, pjesma I., stihovi 555–556, pod kraj prve »piesme«.

³⁶ Knjiga prva, pjesma I., stih 568, to je zadnji stih prve »piesme«.

³⁷ Knjiga prva, pjesma II., stih 11.

³⁸ Knjiga prva, pjesma III., stihovi 12–13.

³⁹ Knjiga prva, pjesma IV., stih 1.

⁴⁰ O slijepim pjevačima vidi Katičić, 1998: 17. Međutim, Bošković-Stulli, 1975: 15 podsjeća »na onoga starog slijepoga vojnika koji je god. 1547. pjevao u Splitu pjesmu o Kraljeviću Marku«.

⁴¹ Vidi Vončina, 1988: 120–122. Predodžba o slijepim pjevačima ukorijenjena je, dakle, u hrvatskoj književnosti. Usp. još Živny, 2003: 261–262, o jednom liku u »Osmanu«: »slijepi starac Ljubdrag [...] djeluje likom i govorenjem kao pjevač iz narodne pjesme«. O imenu *Mjelovan* kao Kačićevu pseudonimu vidi Vončina, 1988: 119, bilj. 29.

Poput istinskoga rapsoda Bakula se služi posebnim tehnikama kako bi očuvao epski tijek izlaganja. Jedna »piesma« počinje ovako: *U pievanjim dovlen dotieranim / Mi vidismo, i to razumismo / [...] / Sad pristoji da tražimo vrieme / Kad postade Božie stvorenje* itd.⁴², a druga ovako: *O čemu smo do sad popievali, / Sve je čudno i sve uzorito ...*⁴³ Ovako Bakula niže svoje teme. Nizanje pojedinačnih argumenata on organizira primjerice ovako: *Još na dalje ovo bilježimo*⁴⁴, */ I ovo bi još istina bilo.*⁴⁵ Zaključke Bakula uvodi npr. ovako: *Po čemu je razumjeti dano:* itd.⁴⁶

Radi epskoga ugođaja Bakula pokušava poetizirati čak i fizikalne pouke na epski način. Da navedem samo jedan primjer: kako bi Bakula ilustrirao svoju tvrdnju da svako fizikalno *tielo* ima težinu i stoga *po sebi samim*, */ Nikud maknut, ni krenut se može, / Da ga tudja krepost ne pokrene*, on usred jedne prave *reductio ad absurdum* seže do poetskih usporedbi, od kojih jedna uključuje čak i epitheton ornans: *To da nije istina pretvrda, / Mi b' vidili stiene i planine, / Ol gdi lete kô što ima perje, / Ol gdi trču kano hitre srne.*⁴⁷ Epski ugođaj Bakula kani izazvati i u već gore navedenim stihovima: *Zapievat ču, tako jakim zukom, / Istim gluhim da u uhu cikne; / Bolje nego kô kad jelin rikne* – i to usred neke filozofske argumentacije.

Na južnoslavensku junačku epiku upućuje i j e z i k »Mudroznanja«. Sam Bakula spominje u *Predgovoru*, da se on, što se »izgovorâ« tiče, drži onih »što jesu u narodu medju kojim pišem«. Međutim, to bi se moglo činiti zagonetnim: je li njegov narod stvarno izgovarao bez razlike i *svit* i *svief*? I *čovik* i *čovjek*, i *misto* i *miesto*, i *vikovičnji* i *viekovičnji*, i *kripost* i *krepost* i *kriepost* itd.? To bi bilo teško vjerovati. Puk obično govori organskim dijalektom, a to Bakulin jezik nije; očito je Bakulino »Mudroznanje« napisano na umjetnom jeziku.⁴⁸ Kako onda da se on drži onih »izgovorâ«, »što jesu u narodu«? Odgovor leži, kako mi se čini, u tome što narod raspolaže dvama jezicima: svojim organskim dijalektom i svojim p j e s n i č k i m j e z i k o m, jezikom pjesme, jezikom folklora, recimo novoštokavskom folklornom koine.⁴⁹ »Izgovori« »što jesu u narodu« ovdje su oni izgovori

⁴² Knjiga prva, pjesma I., stihovi 1–2 i 10–11.

⁴³ Knjiga prva, pjesma VIII., stihovi 1–2.

⁴⁴ Knjiga prva, pjesma III., stih 215.

⁴⁵ Knjiga prva, pjesma III., stih 262.

⁴⁶ Knjiga prva, pjesma III., stih 292.

⁴⁷ Knjiga prva, pjesma III., stihovi 180–192.

⁴⁸ Svoja pisma napisao je uglavnom ikavštinom; vidi citate u Petrović, 1938/1939: 36, 39.

⁴⁹ Usp. Brozovićeve definiciju: »[...] danas je nemoguće dati konkretan opis jezičnih osobina naše koine Vukova doba. [...] P]ribližna definicija glasi: ta folkl. koine predstavljala je specijaliziran novoštokavski interdijalekt, kombiniran od osobina koje

kako je narod izgovarao pjevajući, a ne govoreći. Bakula stilizira svoje »piesme« prema novoštokavskoj folklornoj koine, koja dopušta i ikavicu i ijekavicu, a preferira ijekavicu, tako da bi npr. *sviet* moglo biti više stilizirano prema novoštokavskoj folklornoj koine, a *svit* manje. Sjetimo se samo franjevca Kačića, koji je sto deset godina ranije u epovima (!) svojega »Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga« (prvo izdanje 1756., drugo izdanje 1759.) pisao spontano ikavski i uz to artificijelno, vjerojatno kako bi se više ravnao prema novoštokavskoj folklornoj koine, ijekavski pa često čak hiperijekavski; v. u prvih šest kitica spomenutoga epa: *lipo*, *besidaše* naspram (korektno) *vjeka*, *zapjeva pjesmu*, *nijesi*, *pjevajući* naspram (hiperijekavski) *Mjelovan*, *viječe*, *Lijeka*, *vjetežka*, *vjetezove*, *brježan*.⁵⁰

Novoštokavska folklorna koine, pjesnički jezik narodnoga junačkoga epa, bio je bez sumnje pučki jezik. I franjevački. Istraživač južnoslavenske junačke epike Matthias Murko vidio je u sjemeništu hercegovačkih franjevacu u Mostaru iznad kreveta svakoga učenika guse.⁵¹ Ovaj podatak lijepo ilustrira kako su se pučka i franjevačka epika isprepletale i kako ih je teško razdvojiti.

U svojem *Predgovoru* Bakula ističe da on želi svojim djelom poučavati narod, i to i »priprostrnjake«⁵², te da se on služi »piesmičkim složenjem [...] na mjesto prostopisa«, jer se njegov »Slavianski narod [...] radja pievajuć« i jer »dati mu u ruku piesmu, neće reći drugo nego, dat mu ono što mu je najviše po ćudi«. ⁵³ Drugim riječima, Bakula je stilizirao svoja mudrozn-

su u novoštok. govorima relativno najraširenije, ali koje najvjerojatnije nisu nikada kao cjelina koegzistirale ni u jednom konkretnom organskom pjesnom govoru, interdijalekt protkan arhaizmima, leksičkim i gramatičkim, slabo zastupljenima i novoštokavskim mjesnim govorima, markiran pojedinim naglašeno lokalnim osobinama što su zajedno s arhaizmima sačinjavale fond poetizama, lako stiliziran tradicijom [...] i relativno prilično normiran i homogen s obzirom na veličinu teritorija na kojem se upotrebljavao [...]«. (Brozović, 1965: 15; isticanja su moja.) U bilj. 27 Brozović dodaje s obzirom »na seljake koji Kačića znaju napamet, ne iz škole«: »Mislim da je Kačić imao kapitalne zasluge za formiranje NŠFK.« (NŠFK = novoštokavska folklorna koine.) Osim toga Brozović, 1965: 26 ističe: »Pošto je B. Nikolić istražio govor Vukova Tršića, pokazalo se da je narodni, organski karakter Vukova jezika u stvari fikcija«. To se tiče npr. tršićki *r* u prezentu od *moči*, koji nije ušao u »Vukov jezik« (loc. cit. bilj. 40).

⁵⁰ Usput upozoravam na miješanje ikavice i ijekavice kod Pavla Posilovića, v. Katičić, 2001: 14.

⁵¹ Vidi Katičić, 1998: 16. To je vrijedno spomenuti jer je djelatnost franjevca Bakule bila usko vezana uz Hercegovinu i Mostar, gdje je i umro.

⁵² Kao što je i Kačić dao »na znanje da [...] ovi trud [nije] činio za ljude koji latinski i talijanski jezik posiduju« (v. Vončina, 1988: 871).

⁵³ Str. VII–IX: »Mojim Piesmam dao sam ime *Pravog Mudroznanja* za to najviše, i najmilijim obranjem, što sam iz sred moje duše uvjeren: da nejmade znanja ni jed-

anska izlaganja prema junačkoj epici radi šire recepcije, jer je junački ep, onaj pučki i onaj franjevački, u narodu bio popularan i možda čak najpopularniji žanr. Stoga su junački ep i epski jezik služili već franjevcu Kačiću, koji je u svoj »Razgovor ugodni« uvrstio kratke junačke epove, stare i svoje, kao sredstva zabavljanja i poučavanja puka u prosvjetiteljsku svrhu. Njegov je »Razgovor ugodni« bio toliko popularan da su ga prema Daliboru Brozoviću seljaci naučili napamet – bez i mimo škole!⁵⁴ Takvomu se uspjehu valjda nadao i Bakula, naime da će »Slavianski narod [...] koji se] radja pievajuć« pjevati i njegovo »Mudroznanje«. Tu valja spomenuti i franjevca Grgu Martića (1822.–1905.), koji je bio šest godina mlađi od Bakule i koji je kao autor ciklusa epskih pjesama, koje su izlazile u godinama od 1861. do 1883. i bili sakupljeni 1893. u jedan svezak pod naslovom »Osvetnici« (počinje: *Vini mi se na gudalo vilo!*), bio prozvan »bosanskim Homerom«.⁵⁵ Riječ je o istom vremenu i o istoj franjevačkoj sredini. Valja spomenuti i Matiju Petra Katančića (1750.–1825.) kao još jednoga istaknutog zastupnika franjevačke epike⁵⁶, kojoj se već rano priključio kapucin Juraj Maljevec *alias* Gregur Kapucin (1734.–1812.), rođen u Beloj Krajini, i to svojom epskom

noga pravo mudroga brez pravog poznanja Božiega. [...] I budući moja namina [...] da najpriprostiji iz pûka razumi me; za to u svim mojim redcim služio sam se ričma i načinim, što sam igda mogo priprostijim: na tu svrhu navodeći i prilike, izučnim nekvarljive, a priprosnjacim potribite. Sad mogo bi kogod upitati: šta me prignu, pako da se piesmičkim složenjem služim, na miesto prostopisa? i ako me pîta, ja mu odgovaram: da je tako otišlo jer je zavisilo o mom prostom obranju. Jest pako i moj Slavianski narod mimo druge, koji bi reka da se radja pievajuć; nu dakle dati mu u ruku piesmu, neće reći drugo nego, dat mu ono što mu je najviše po ćudi.«

⁵⁴ Vidi gore bilješku 49. – Tu ne mogu ne upozoriti barem u bilješci na Klopstockov njemački ep u heksametrima »Der Messias«. »Viele Leser feierten mit der Messiadie der Karwoche und Ostern. Ihrem Bedürfnis nach einem subjektiv erfüllten religiösen Erlebnis, das sie sich nicht selbst bereiten oder im trockensten protestantischen Gottesdienst verschaffen konnten, wurde Klopstocks Dichtung gerecht; [...] so kam das Werk dem Bildungstreben um die Mitte des Jahrhunderts unmittelbar entgegen. Das schilderte 1776 auch Christian Friedrich Daniel Schubart, der zeitweilig als Rhapsode des *Messias* durch Süddeutschland zog: „In Ludwigsburg sind Handwerksleute, die den Messias statt eines Erbaungsbuches brauchen [...]“ (Höpker-Herberg, 2005: 236). Paralele s Kačićevim »Razgovorom ugodnim«, koji je izišao osam godina poslije »Messiasa«, očite su.

⁵⁵ Objavio je *Osvetnike* pod pseudonimima Nenad Poznanović (pjesma I, 1861.) i Radovan (pjesme II, 1862., do VII, 1883.); u »Predgovoru izdateljvu« pjesmi IV. (1876.) piše: »Okolnosti su još danas takve, du mu pravoga imena nemožemo spominjati«. O epskom jeziku Grge Martića v. Pranjeković, 2000: 180–195.

⁵⁶ »Osobito je zanimljiva Katančićeva deseteračka epska pjesma *Plemenita hrvatskog kraljevstva četa slavnu madžarsku krunu za čuvat iz Zagreba se u Budim dileća*, 1790. Ta je prigodnica važna jer nam svojom kačićevskom dikcijom i temom iz kajkavske Hrvatske jasno pokazuje kako [...] je Katančić bio svjestan šire cjeline kojoj pripada« (Katičić, 1971: 287 = Katičić, 1986: 180).

trilogijom »Neztranchno vezdassnyega tabora izpiszavanje« (1789.–1791.), pisanom na kajkavskom jeziku u dvanaestercu⁵⁷.

Što se tiče novoštokavske folklorne koine, kao »osnovica za standardni jezik imala je [...] i svoje loše strane. U prvom redu, duh kojim je odisala bio je sve prije nego prikladan za izgradnju jezičnog instrumenta moderne civilizacije. Taj je duh odražavao jedan fond materijalnih i duhovnih asocijacija što gotovo da odgovaraju jednom herojskom doba, to je bio jedan u evropskim mjerilima gotovo homerski svijet u devetnaestom stoljeću. [...] Osim toga, naša koine bila je funkcionalno već previše specijalizirana, već previše prilagođena izražavanju jednog određenog sadržajnog kruga, s određenim stilom, obratima, manirom, kalupima i rekvizitima, njezina je mogućnost evolucije i prekvalifikacije bila u visokoj mjeri ograničena. [...] Tu je nedaću predala, na žalost, u nasljeđe standardnom sh. jeziku – on je i danas neelastičan i siromašan za apstraktne discipline«⁵⁸.

Čini mi se da je Bakulino »Mudroznanje« zoran i vrijedan primjer pokušaja da se jedna takva »apstraktna disciplina«, naime mudroznanje, ipak uvrsti u taj homerski svijet i herojski svjetonazor. Bakulino »Mudroznanje« nije visokokvalitetna književnost u umjetničkom smislu niti to kani biti, nego se ističe drugom vještinom, naime obradom jedne »apstraktne discipline« ili čak više njih: teologije, filozofije i fizike, na epski način i u okviru homerskoga i herojskoga svjetonazora. Pokazuje da je ipak moguće pisati čak i znanstvena djela, barem popularnoznanstveno, na taj način i unutar toga okvira. Međutim, da je hrvatska intelektualna i didaktična djelatnost ostala takva i nije krenula drugim putem, veoma bi se udaljila od europske.

Literatura

- ARj (1881–1976), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Bakula, Petar (1869), *Pravo Mudroznanje za svakog čovika. Pjesme Otca Fr. Petra Bakule herceg. franciskana. Drugo izdanje*. U Splitu. Brzotiskom Antuna Zannoni 1869 (prvo izdanje 1867.; ovdje se citira samo iz drugoga izdanja).
- Bošković-Stulli, Maja (1975), *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost, Zagreb.
- Brozović, Dalibor (1965), »Vuk i novoštokavska folklorna Koine (Prilog tipologiji slavenskih standardnih jezika)«, *Slavia*, Praha, 34/1: 1–27.
- Grčić, Marko (1983), Marko Marulić, *Judita*. Prijevod i komentari Marko Grčić, Mladost, Zagreb.

⁵⁷ Vidi Jembrih, (2010).

⁵⁸ Brozović, 1965: 22–23.

- Hertz, Wilhelm G. (1956), Dante Alighieri, *Die Göttliche Komödie*. Übertragen von Wilhelm G. Hertz, Fischer Bücherei, Frankfurt – Hamburg.
- Höpker-Herberg, Elisabeth (2005), Friedrich Gottlieb Klopstock, *Der Messias*. Gesang I–III. Text des Erstdrucks von 1748. Studienausgabe. Herausgegeben von Elisabeth Höpker-Herberg, Philipp Reclam jun., Stuttgart.
- Jembrih, Alojz (2010), Gregur Kapucin [Juraj Maljevec], *Epska trilogija ili Nestrančno vezdašnjega tabora ispisavanje za leto: 1788., 1789., 1790.* Za tisak priredio, tekst transkribirao, rječnik sastavio i pogovor napisao Alojz Jembrih, Hrvatska kapucinska provincija Sv. Leopolda Bogdana Mandića, Zagreb.
- Katičić, Radoslav (1971), »Slavonski pabirci«, *Kritika*, Zagreb, 17: 280–291.
- Katičić, Radoslav (1986), *Novi jezikoslovni ogleđi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Katičić, Radoslav (1998), »Zu Erscheinungsformen und Typologie südslawischer Epik«, *Wiener Studien. Zeitschrift für klassische Philologie, Patristik und lateinische Tradition*, Wien, 111: 7–44.
- Katičić, Radoslav (2001), »Pavao Posilović – glas iz vremena tihih pregalaca«, u: *Zbornik o Pavlu Posiloviću: zbornik radova sa znanstvenoga skupa »Pavao Posilović i šibensko-skradinski kraj u njegovo doba«*, Skradin – Visovac, 27. – 28. listopada 2000. (ur.: Pavao Knezović, Marinko Šišak, Milivoj Zenić), Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić« – Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Šibenik – Zagreb, 9–16.
- Köhler, Hartmut (2010), Dante Alighieri, *La Commedia. Die Göttliche Komödie I: Inferno/Hölle*. Italienisch/Deutsch. In Prosa übersetzt und kommentiert von Hartmut Köhler, Philipp Reclam jun., Stuttgart.
- Petrač, Božidar (1989), Ivan Gundulić, *Suze sina razmetnoga*. Uredio Božidar Petrač, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Petrović, Leo (1938/1939), »Život i rad fra Petra Bakule«, *Stopama otaca – almanah hercegovačke franjevačke omladine*, god. V, Mostar, 34–47.
- Pranjković, Ivo (2000), *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Silva Barris, Joan (2011), *Metre and Rhythm in Greek Verse* [= Wiener Studien, Beiheft 35], Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Thiel, Christian (1995), »reductio ad absurdum«, u: *Enzyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie* III. Unter ständiger Mitwirkung von Siegfried Blasche [etc.] herausgegeben von Jürgen Mittelstraß, J. B. Metzler, Stuttgart – Weimar, 516.
- Vončina, Josip (1988), Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik*. Priredio Josip Vončina, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- von Wilpert, Gero (2001), *Sachwörterbuch der Literatur*, 8., verbesserte und erweiterte Auflage, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart.
- Živny, Mirjana (2003), Ivan Gundulić, *Osman*. Pogovor Pavao Pavličić. Metodička obrada Mirjana Živny, Školska knjiga, Zagreb.

BAKULINO »MUDROZNAJJE« I EPSKA TRADICIJA

Sažetak

Bakulino »Pravo Mudroznanje za svakog čovika« nije ep, nego pobožna pouka o zahtjevnim filozofskim pitanjima, o kojima pjesnik vješto raspravlja na puku pristupačan način. Međutim, kad je riječ o nekim formalnim obilježjima, to djelo namjerno aludira i na epsku tradiciju, i to na tradiciju junačkoga epa, koja je živjela u puku kojemu se pjesnik obraća, kao i na tradiciju umjetničkoga epa obrazovanoga svijeta Zapadne Europe, kojoj pjesnik nije manje pripadao nego onoj prvoj.

Ključne riječi: ep, filozofija, pjesnički jezik, franjevci

BAKULAS »MUDROZNAJJE« UND DIE EPISCHE TRADITION

Kurzfassung

Bakulas »Pravo Mudroznanje za svakog čovika« (1867/1869) ist ein Stück versifizierter frommer Belehrungsliteratur, in dem in aufklärerischer Absicht dem einfachen Volk das christliche Weltbild »logisch« argumentierend vermittelt werden soll. Es handelt sich hier keineswegs um Epik, doch erinnert das Werk in verschiedener Hinsicht an diese Gattung. Zunächst wegen der uns Heutige bald ermüdenden »epischen Breite«, aber auch wegen einer Reihe von formalen, inhaltlichen, poetischen und sprachlichen Eigenheiten: Im Aufbau des Werks gibt es auffällige Übereinstimmungen mit Dantes »Göttlicher Kommödie«. Die Bezeichnung der einzelnen Kapitel als »Gesänge« ist ein in Europa weit verbreitetes Merkmal der Epik. Dass das »Mudroznanje« in Zehnsilbern abgefasst ist, bringt es in die Nähe der südslavischen, ursprünglich analphabetischen Heldenepik, ebenso die freilich gezwungen wirkende gelegentliche Verwendung des Heldenbegriffs und die Erwähnung der Feen, die in der kroatischen Literatur, besonders in der epischen, die klassischen »Musen« vertreten. Während die Feen von Bakula in dessen wirklichen Epen direkt beschworen werden, nennt er sie im »Mudroznanje« nur, um sie abzuweisen und durch das »Wort Gottes« zu ersetzen, das viel besser als die Feen den Dichter inspirieren könne. Für dieses Motiv konnte er auf Vorbilder in der kroatischen Kunstepik zurückgreifen, so dass es mit ihm jetzt fast schon zu deren Topos geworden ist. Und wenn Bakula sich und sein »Mudroznanje« so darstellt, als würde er es wie ein richtiger Rhapsode seinem Publikum vorsingen, ahmt er neben den klassischen Vorbildern wieder auch die volkstümliche südslavische Heldenepik nach. Dies tut er auch in manchen Bemühungen, seinen philosophischen und oft sogar physikalischen Stoff zu poetisieren und sein Publikum selbst bei der Behandlung solcher dafür völlig ungeeigneter Inhalte in eine epische Stimmung zu versetzen.

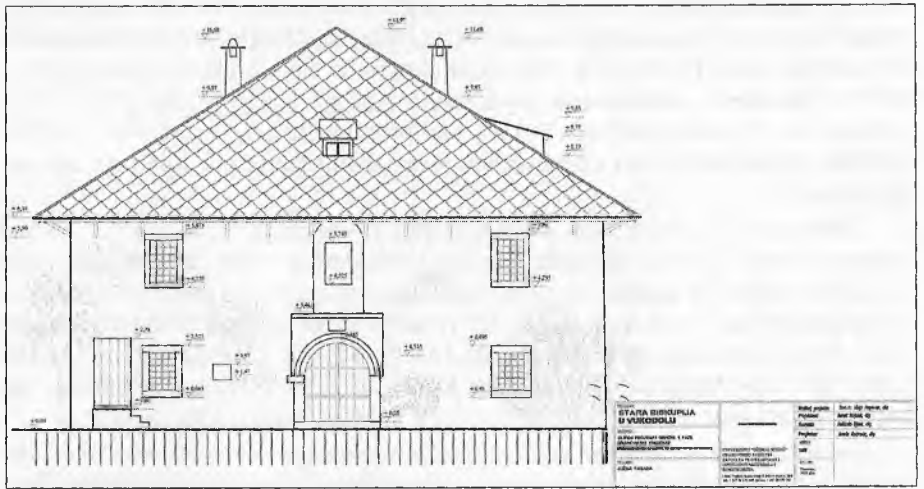
In seinem Vorwort zum »Mudroznanje« betont Bakula, dass er es »in der Aussprache des Volkes« geschrieben hat. Er schreibt aber *pro miscue* ijekavisch und ikavisch auf eine Weise, wie sie kaum der Aussprache in irgendeiner organischen Mundart entsprochen haben konnte. Mit der »Aussprache des Volkes«

kann Bakula also nur die Aussprache gemeint haben, die das Volk in seiner künstlichen Dichtersprache, nicht in seiner Alltagssprache, pflegte. Die Dichtersprache der südslavischen Heldenepik, die Neuštokavische Folklorekoine, war nämlich ikavisch-ijekavisch, wessen sich auch schon Andrija Kačić Miošić (1704–1760) bewusst war, Franziskaner wie Bakula und prominentester Vertreter der mit der volkstümlichen untrennbar verbundenen franziskanischen Epik, wie man sie nennen könnte.

Offenbar hat Bakula sein »Mudroznanje« wegen der so erhofften breiten Rezeption im einfachen Volk nach epischen Vorbildern stilisiert, wie vor ihm schon Kačić Teile seines »Razgovor ugodnik« nach ihnen ausgerichtet und damit enormen Erfolg gehabt hat. Weitere Vertreter der franziskanischen Epik sind Grgo Martić (1822–1905), der »bosnische Homer«, und Matija Petar Katančić (1750–1825). Der Kapuziner Juraj Maljevec alias Gregur Kapucin (1734–1812) aus Weißkrain hat seine Epik in kajkavischen Zehnsilbern der franziskanischen hinzugesellt.

Bakulas »Mudroznanje« stellt einen interessanten Versuch dar, dem einfachen Volk populärwissenschaftlich aufbereiteten fundamentaltheologischen, philosophischen und sogar physikalischen Stoff in epischer Manier und Sprache nahezubringen.

Stichworte: Epos, Philosophie, poetische Sprache, die Franziskaner

Biskupski dvor, Vukodol – Mostar

Alojzija Tvorčić

O DVJEMA ZNAČAJKAMA BAKULINA DJELA PRAVO MUDROZNANJE ZA SVAKOG ČOVIKA (1867.)

Izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42(497.6)09 Bakula, P.

»... ja sam pako i na samo ovo, da moj kakav taki trud, bude posvećen Bogu, koristan bratu izkrnjemu: i ovdje je sva svrha mojih Piesmah.« (Bakula, 1867: IX)¹

U djelu *Pravo mudroznanje za svakog čovika* (Split, 1867. i 1869.) Petra Bakule moguće je pronaći različite segmente za proučavanje (filozofske, jezične, kulturološke, etnološke i druge). *Pravo mudroznanje* sadrži odobrenje cenzora (Filipa Čorića i Nikole Šimovića), *Decretum* Petra Kordića, Bakulin *Predgovor pjesmarev*, zatim tri opsežna pjevanja: *Stvorenje*, *Uzdržanje* i *Odkupljenje*, a na kraju knjige je kazalo, Bakulina *Opazka* i *Tiskarske pogreške*.

Ovim se radom predstavljaju dvije značajke od kojih bi se o svakoj mogao sastaviti poseban rad. Prva od njih obuhvaća didaktičku i pedagošku, a moglo bi se reći i metodičku komponentu. Druga je rezultat djelovanja, odnosno međudjelovanja usmene i pisane književnosti. Riječ je o epskoj tradiciji i utjecaju pisane književnosti kakva je postojala od Marulića te se nastavila i u vrijeme Bakulinih suvremenika.² Ovdje će se veće značenje pridati utjecaju usmenih formi na oblikovanje pisanoga teksta.

¹ Op. a.: citati se doslovno prenose bez ispravljanja pogrešaka samog autora ili onih nastalih tiskanjem djela. Na pojedinim se primjerima obilježavaju pogreške, iako su neke obuhvaćene popisom ispravaka na kraju knjige: »Tridesetih godina XIX. stoljeća počinje hrvatski narodni i književni preporod u Bosni i Hercegovini. Veći dio pisaca prihvaća misli Ljudevita Gaja, napose njegovu pravopisnu reformu.« (Koroman, 1990: 582), što čini i Bakula za razliku od onih koji joj se na čelu s Rafom Barišićem protive (više vidjeti u Koroman, 1990: 582 – 583). Ne ispravlja se pisanje negacije, zanaglasnica i prednaglasnica.

² »Literarna djelatnost u ovom razdoblju (op. a. 19. stoljeće) bujnija je i na višoj estetskoj razini nego do tada. Objedinjeni manje-više istim idejama, sad nastupaju već donekle

Kako bi se mogla analizirati oba elementa i započeti proučavanje, bilo je potrebno posebnu pažnju pridati autorovu predgovoru. U njemu se kriju poticaji za stvaranje djela pri čemu se ističe didaktička sastavnica koju je moguće prikazati samo s današnjeg aspekta. Autor, Petar Bakula navodi da on ne piše ništa novo, već podsjeća na neke zaboravljene stvari: »... nego još, kako nejmamo ništa odavnijega, tako dobrom namjerom neznamo ništa ni korisnijeg od narečenih triuh predmetah (op. a. Stvorenje, Uzdržanje, Odkupljenje) ...« (Bakula, 1867: VIII). Djelo je namijenio svim slojevima društva, a to je bio i poticaj da se u ovom radu istakne didaktička i pedagoška komponenta: »... moja namina ne ona sama, da bogatijih umom i znanjim moje *Piesme* postignu, ma da pače, i to mlogo više, da najpripostitiji (!) iz puka razumi me ...« (Bakula, 1867: VIII). Približavanje sadržaja spoznajnim mogućnostima onih najnižih slojeva društva tek je jedno od pedagoških nastojanja. Drugo se očitava u sljedećem: »... u svim mojim redcima služio sam se ričma i načinim, što sam igda mogo priprostijim: na tu svrhu navodeći i prilike, izučnim nekvarljive, priprosnjacim potribite.« (Bakula, 1867: VIII–IX) Dakle, ovime Bakula objašnjava i svoj, moglo bi se reći, metodički postupak. Upotrebljavat će jednostavnije i poznatije izraze, riječi, rečenice i iskaze kako bi »priprostima« omogućio lakše razumijevanje pročitanaoga, a da pritom na neki način ne bi »ošteti« one obrazovanje. Zanimljivo je primijetiti da autor naglašava kako upotrebljava turcizme³ umjesto »narodnih« zastarjelih riječi (koje cijeni), što nije neobično jer su se u lokalnim govorima turcizmi već duboko ukorijenili s obzirom na splet povijesno–političkih okolnosti na tim prostorima: »... ja u mom slaganju nisam imao drugo na obziru, nego tako pisati, kako bi me mogo razumiti svaki najpriprostijiji od naroda: i izgovore obćeno tako sam obdržo, ko što jesu u narodu medju kojim piešem. Mogo sam, i na mlogo mistah, upotribiti i rieči, i izgovore dobro naške, pak da rečem i plemenite, dali što nisu u službi kod nas, i što ih narod nebi dosego, sudio sam probitačnije nepriuzimat jih. Umetnuo sam po gdikoju rieč inostranskog jezika, osobito turskog, i to jer volio sam primiti ovu koja se od svih razumi, nego izvadjat koju našku zabačenu u narodu« (Bakula, 1867: IX). Treća komponenta je pedagoški i didaktički najznačajnija jer Bakula objašnjava zašto svoje djelo piše u stihovima – lakše ga je upamtiti, obrazlažući pritom koliko je jak utjecaj usmene književnosti (narodnih pjesama): »Jest pako i moj Slavianski narod mimo

profilirani pisci: Marijan Šunjić (1798–1860), pjesnik epskih spjevova, Anđeo Kraljević (1807–1879), Martin Nedić (1810–1895), i on epski pjesnik, vrlo plodan, Petar Bakula st. (1816–1873), također pisac epskih sastavaka, ali sa znatnijim umjetničkim nabojem; zanimljiv i zbog osebuje reflektivnosti, ...« (Koroman, 1996: 9).

³ Isto se javlja i u drugim njegovim djelima, npr. *Politika za svakog čovika*, a usporedbu vidjeti u Nikić, 1995: 28–29.

druge, koji bi reka da se radja pievajuć; nu dakle dati mu u ruku piesmu, neće reći drugo nego, dat mu ono što mu je najviše po ćudi. Osim toga, piesmički (!), (barem meni) mlogo je naporuĉnije *u malo* više reći nego li prostopisice; pak se i pristojnije iztomaĉiti, osobito u stvarma zbiljnim, kakve jesu u mom zauzetju. Donajposli: hotijuć kogod na spomenu održati što je štio, to će mlogo lahkše primiti, i za duglje priniti pod piesmom, neg pod prostopisom« (Bakula, 1867: IX).⁴

Analizirajući djelo *Pravo mudroznanje za svakog ĉovika* vidi se da je Bakula u njegovom nastajanju primijenio pojedina didaktiĉka naĉela.⁵ Iako se ta naĉela temelje na dihotomiji, njihova opreĉnost prepoznaje se u tekstu, odnosno u Bakulinoj metodi predstavljanja spoznaja onovremenoga ĉovjeka onovremenomu ĉovjeku.

Prvo od naĉela koje autor upotrebljava naznaĉeno je već u uvodu, a rijeĉ je o naĉelu povijesnosti i aktualnosti, što se u tekstu posebno uoĉava na primjerima tumaĉenja postanka ĉovjeka ili poimanja trojednoga Boga: »Baš Bog tielo da je igda imo/ Sviet iz njega izaĉ nebi mogo./ I do duše i istine prave:/ Vas sviet ovi jest od stvarih mlogih, ...« (Bakula, 1867: 26). Na to se oslanja naĉelo korelacije i ekonomičnosti koje se ponajbolje zapaža u povezanosti i nadogradnji sadržaja triju većih poglavlja (*Stvorenje, Uzdržanje i Odkupljenje*) ili primjerice unutar jednog poglavlja kao što je ono koje se odnosi na Boga Stvoritelja. Isto upotpunjava naĉelo obrazovljivosti i odgojnosti jer Bakula nastoji ispraviti možebitne pogrešne predodžbe svojih ĉitatelja, što je posebno uoĉljivo na primjerima objašnjavanja fizikalnih pojmova, npr. privlaĉenja i odbijanja tijela, svojstva vode i drugih tekućina te krutina (*tvrđina*), težini tijela, djelovanju vjetra i sliĉno: »Vodu livaš, i s vinom nju miešaš:/ Da bi voda vino priuzela,/ Sama voda tad bi postala:/ Oli vino gdi bi pridobilo,/ Ne vodnicu, ti bi vino pio./ Dali svako jerbo sebe brani/ Moraš gucat dva razliĉna diela,/ Jedan vode, a drugije vina ...« (Bakula, 1867: 35). Iako se naĉelo individualnosti i socijalizacije može teško potvrditi određenim primjerima u radu, njega se Bakula ipak dotiĉe u spomenutom predgovoru samim time što znanja želi prenijeti na »široke mase« uoĉavajući specifiĉne potrebe svakoga sloja. Kako je već navedeno, ne želi naštetiti obrazovanijima, ali nastoji spoznaje približiti *priprostima*, tako da će se prema naĉelu diferencijacije, a manje pridružene joj integrativnosti, objašnjavati ponajviše prirodne pojave ĉija, pa i takva pojednostavljena rješenja, onome priprostome mogu biti nerazumljiva dok se integrativnost zapaža u povezivanju i tumaĉenju razliĉitih sadržaja iz biologije, kemije, fizike, genetike, filozofije, teologije i drugih podruĉja. U oblikovanju slike svijeta

⁴ Usp. Nikić, 1995: 27.

⁵ O didaktiĉkim naĉelima i njihovom znaĉenju vidjeti u: Bognar, Matijević, 2005: 216.

kakvu bi trebali nakon čitanja imati Bakulini čitatelji značajno mjesto zauzima načelo jedinstvenosti i dosljednosti odgojnog djelovanja jer Bakula svoj model poučavanja primjenjuje u čitavom djelu od njegovog početka do završetka, što se posebno vidi na primjerima zapažanja spomenutih fizikalnih pojava počevši sa svojstvima krutina preko svojstava vode do obilježja vjetra naglašavajući uzročno–posljedične veze među spomenutim pojmovima i njihovu pojavnost u različitim životnim okolnostima. Možda se čini da su ti sadržaji izneseni nepovezano i skokovito. To doista nije tako pa se ovdje može govoriti o primjeni načela koncentracije i disperzije. S današnjeg je aspekta možda teže uočiti konkretne činjenice koje autor navodi o svijetu u kojem živi jer je tekst predstavljen u stihovima i ne sadrži specifične stručne termine već one koji su u narodu poznatiji, premda stvara i takve predodžbe koje zahtijevaju određenu razinu apstraktnog poimanja (načelo zornosti i apstraktnosti). Tu se najbolje potvrđuje autorov odabir pisanja i poučavanja u stihu. Narodu je bliska pjesma – narodna, lako je pamtljiva (rima), sveobuhvatnija u odnosu na prozu te ljudima ostaje dulje u sjećanju (učenje napamet), što je publici i najbitnije: »Jesi pako i moj Slavianski narod mimo druge, koji bi reka da se radja pievajuć; nu dati mu u ruku pjesmu, neće reći drugo nego, dat mu ono što mu je najviše po ćudi... pak se i pristojnije iztomačiti, osobito u stvarma zbiljnim ... kogod na spomenu održati što je štio, to će mlogo lahkše primiti, i za dugije priniti pod piesmom, nego pod prostopisom« (Bakula, 1867: IX). Na to se nadovezuje i odabir jezika i leksika na kojem autor piše: »Mogo sam, i na mlogo mista, upotribiti i rieči, i izgovore dobro naške, pak da rečem i plemenite, dali što nisu u službi kod nas, i što ih narod nebi dosego, sudio sam probitačnije nepriuzimat jih« (Bakula, 1867: IX). To se pomalo kosi, barem se tako može uočiti, sa stvarnim stanjem jer autor još uvijek, po uzoru na svoje prethodnike (a taj je segment česta pojava posebno u tiskanim propovijedima) upotrebljava sinonime koji opet naznačuju da je riječ o široj kulturnoj sredini od one s kojom je, kako i sam autor navodi, u doticaju, npr. *samac – jedinac, ništo – prazno, čitov – podpun* (Bakula, 1867: 40) te druge, a u tu svrhu autor upotrebljava u jednom od citata spomenute riječi »inostranskog jezika«, ponajviše turskog.⁶ Čitatelj pritom usvaja određena znanja, potiče ga se na razvoj pojedinih vještina pa i navika koje Bakula kao autor nikada neće saznati, ali će potaknuti individualni razvoj pojedinca i usmjeriti ga na određenu aktivnost pa bilo to i usvajanje ili točnije, osvještavanje samo jedne spoznaje koja se npr. odnosi na svojstvo tekućina (Bakula navodi primjer vode) po kojem njezin oblik ovisi o posudi u kojoj se ona nalazi. U svom tumačenju Petar Bakula samo do određene razine ulazi u znanstveno područje, primjerice teologije,

⁶ Vidjeti ponovno: Bakula, 1867: IX.

što se vidi u pokušaju razjašnjavanja tko je zapravo Bog, gdje autor ne ulazi preduboko u filozofske i teološke spoznaje i rasprave (načelo primjerenosti i akceleracije). Time se može zaključiti da autor u svom radu poštuje načelo didaktičke strukturiranosti i pridružene mu egzemplarnosti bez koje bi rad bio suhoparan te neobrazovanom čitatelju i nerazumljiv. Iako se ovdje navodi kao posljednje načelo, ono je u radu najzastupljenije i najznačajnije. Riječ je o načelu postupnosti i sustavnosti. Primjenjujući pravila ovoga načela, jasno je da autor polazi od jednostavnijega pa ga nadograđuje do određenoga stupnja složenosti, od onoga što je čovjeku spoznajno bliže (sam Bog) ka onome što mu je dalje (poimanje Boga u kontekstu izvanvremenosti), od onoga što mu je lakše (živa bića se rađaju), ka onome što mu je teže pojmiti (živa bića nasljeđuju određena svojstva svojih roditelja), odnosno od konkretnoga ka apstraktnome, u konačnici, od poznatog ka nepoznatome: »Sviet, kog' vidiš, njega nebi bilo./ Po tom svima, kojim razum služi./ Ov' istina odaje se sama:/ = Jedno bitje u seb' Svemoguće/ Sviet postavi čitov u okolo, =/ I to bitje, po komu su svaka./ Nije drugo nego ono zvano./ Od starina do danas poznano/ Pod imenom BOGA STVORITELJA. ...« (Bakula, 1867: 21–22).

Načela su povezana s drugom temom ovoga rada, a to su elementi usmene tradicije zbog čije je upotrebe i uočljiv postupak jače primjene pojedinih didaktičkih načela. Pojavljuju se izreke, sentence, pitalice, legende i demonološke predaje uz etiološko i eshatološko poimanje stvarnosti dok se na leksičkoj, morfološkoj i sintaktičkoj razini spomenuto uočava posebice u igrama riječima kao što je to primjerice poigravanje srodnim tvorbenim oblicima: *spavajući – sanjivacah – spiuć* (Bakula, 1867: 42). Značajno mjesto pritom zauzimaju i različiti načini bilježenja jata, što se može uočiti na primjerima iz teksta navedenih u ovom radu.

Elemente usmene književnosti u djelu čine pričanja iz života. To su svakodnevne aktivnosti koje »obični« ljudi obavljaju: »Jedna tkalja koja tkalo zbija/ Ima platno, oli sukno tvrdo./ A netvrdo koja vlašē slože/ I ostavlja šuplje medju koncima./ Dobar zidar dobro zid nabija./ I jer vapno i sitnice stiene/ S velikim je kao sjedinio./ Tvrđinu je zida načinio ...« (Bakula, 1867: 33 – 34). Njihov opis najčešće su parabole kakve su propovjednici umetali u svoje propovijedi. Nakon takve *pelde* slijedilo je objašnjenje, svojevrsna poenta, točnije, smisao onog što pisac nastoji objasniti: »Tako isto od svih stvari biva;/ I kakosmo (!) uprav istiniti/ Od onoga što mi dielujemo,/ Ne drugčie razumit imamo/ Od svih stvari, baš najviše bile,/ Od kogamudrago (!) sastavljene./ Tad' su tvrde kad su guste samo« (Bakula, 1867: 34). Pojedine od njih temeljene su na biblijskim prispodobama, npr. priča o ječmu: »Deset zrnja, broja jim neničeš ;/ Dal' u hrpi, gdi broja neznadeš,/ Nijeli to u njoj pribroit/ Sve desetke dok do svrhe dojdeš!/? Tako isto vas broj ovog

svieta,/ Po dielima stvarih od koji je,/ Ima biti u sebi dovršen, ...« (Bakula, 1867: 31). Često su to zapravo alegorijske priče. Pričanjima su, dakle, bliske i starozavjetne predaje, njihove parafraze poput one o Evinom stvaranju: »Samo jedna razlika je ova:/ Što Evino Bog učini tielo/ Od lievoga rebra Adamova,/ Nit od zemlje kano njegov' čitova« (Bakula, 1867: 58). Elementi prilika, prisposdobi, peldi, točnije poučnih priča javljaju se, kako je već istaknuto, u propovijedima jer pridonose slikovitosti, metaforičnosti, dubljenjem promišljanju i razumijevanju izrečenoga (ili napisanoga) na primjeru, ovdje istaknutih, biblijskih likova, što se može zapaziti kao nastojanje autora već u uvodu.⁷ Na temelju onoga što je ondašnjem čovjeku poznato, objašnjavaju se različiti pojmovi koji su u prethodnom odlomku već spomenuti. Zanimljiv je primjer koji se logično dotiče teološkog, a odnosi se na broj godina proteklih od stvaranja svijeta: »S pisaozem preizvršnim, Svetim,/ Sa Mojsiom, od Boga obranim./ Sedam hiljadh, šeset, dvi godine⁸/ Po računu pisma Mojsieva,/ I držanju katoličke Crkve,/ Jur je prošlo godine hodeće/ Kako sviet je Božie stvorenje« (Bakula, 1867: 53).

Posebno je zanimljivo doticanje s eshatološkim poimanjem svijeta koje se zapaža u autorovu pisanju o duši i anđelima, a posebice o »vragovima« i duhovima: »To kad bude, onda tebe pitam:/ Tvoj' umjerka nijeli ko mrtva?/ Nit se diže, nitili se spušća,/ Nemiče se; ništa nedjeluje,/ Jer jednakost nju je zazubila« (Bakula, 1867: 47).

Književna tradicija uočava se i u upotrebi retoričkih oblika,⁹ ponajprije ponavljanju (najviše kod tumačenja pojmova) uz što se nužno veže i didaktička komponenta. Ako se više puta spomene određeni pojam u različitim primjerima, to ga je lakše upamtiti. Učestalije se ponavljaju pojedini oblici pa se o njima može govoriti kao stalnim, npr. *tielo – netielo*. Izraženi su i jaki kontrasti: *ubog – bogatac, trizan – pian, zdrav – bolestan, čist djevac – nečisti bludnik, gorski ajduk – svoj usilnik* (Bakula, 1867: 25). Učestalo se javljaju i nagomilavaju retorička pitanja: »Daklen jesmo: dali odkolen (!) smo?/ Ol' niko smo, oli se rodismo?/ Ol' nas spravi zanačia znani?/ Ol' se zbori, da nas kogod stvori?« (Bakula, 1867: 17).

Ustaljeni su često ponavljani različiti frazemi, izreke, sentence, poslovice poput: »Prvi, prvi, odkolen povrvi« (Bakula, 1867: 19) ili: »Al je prošlo kad mi nismo bili,/ I doći će opet drugo doba,/ Kad nas neće biti ni jedno-

⁷ Posebno se to uočava ovdje: »zato u svim mojim redcim služio sam se ričima i načinim, što sam igda mogo priprostijim: na tu svrhu navodeći i prilike (op. a. spominjane pelde), izučnim nekvarljive, a priprostnjacim potribite« (Bakula, 1867: VIII–IX).

⁸ To je 1866. godina kako u bilješki uz tekst navodi i Bakula. S obzirom da je knjiga prvi put tiskana godinu kasnije (1867.), jasno je da je rukopis nastao godinu ranije, pritom valja istaknuti da se spomenuti podatak javlja u prvom od tri pjevanja – *Stvorenje*.

⁹ Vidjeti u Zima, 1988: 4–19 te u ostatku knjige svaku figuru posebno.

ga;/ Jerbo tielo koje mi nosimo/ Podložnoje (!) smrti po vremenu./ Da smo bili prije kako sada,/ i od sada bez svrhe i vieka;/ Vičnji bi smo bili vazda cili« (Bakula, 1867: 2). Odras su, ne samo usmene, već i pisane književnosti, zatim obrazovanosti i upućenosti samoga autora te izraz njegovoga stila i oblikovanja teksta kao nečega »svojeg«, što se odražava i u poznatim šekspirijanskim stihovima: »Biti ili nebiti/ Bit i nebit ... jesi, oli niesi ... vazda i nikada« (Bakula, 1867: 1). Upotpunjuje ih unošenje zagonetki, bajalica, pitalica: »Jedna iskra ognju velikomu,/ malo čedo čovjeku zreloomu,/ Mala pamet najvišoj pameti,/ Kakvu može zaprieku donjeti,/ Pak da nije višeg' rad manjega?« (Bakula, 1867: 16).

Usmena je tradicija vidljiva iz upotrebe stalnih epiteta, npr.: *tužnog (mora)*, *sjajnom (suncu)*, *ljucke (slike)*, *svitlost (prava)*, *puk (žudinski)*, *tavna (noć)*, *nebeske (visine)*, *uzkraćana (vlast)*. Značajno je zastupljena i simbolika brojeva, posebno, parnih, ponajviše glavnih (vezuje ih se uz nabranje) – 2, 4, 10, a od rednih se ističe posebno dva – drugi: »I četvrti način spominjem ti« (Bakula, 1867: 7) uz jednako tako snažno poimanje broja 3, npr. »Tri načina jesmo prividili« (Bakula, 1867: 26) ili: »jesmo drugo povidili. .../A treće je što mi izpievasmo« (Bakula, 1867: 17), a ne smije se zanemariti da je djelo sastavljeno od tri knjige, tj. pjevanja. Utjecaj narodnoga usmenog zapaža se i u dosljednoj upotrebi epskog deseterca u svim stihovima *Pravog mudrozanja* i nadopunjuje piščevu tvrdnju da je narodu bliska pjesma, a povijest književnosti pokazala je da je u usmenoj književnosti narodna pjesma na koju se Bakula poziva pisana najčešće u desetercima: »Tako jesu čemerne u moći/ Pa ni sebe nemegu pomoći!!!/ To je tako: i tko oči ima/ Svaki vidi, a (a bezbožac žmiri)/ Nešto drugo da imade biti/ Zašto narav svih se stvarih štiti,/ To jest Tvorac, malih, i velikih« (Bakula, 1867: 71–72).

Čitatelja se poučava prije svega izravnim obraćanjem, najčešće upotrebom prezenta i infinitiva: »Jer do duše, da mi dosudimo,/ I rečemo brez našega ruga/ Što bit može, oli što nemože,/ Čisto bistro red je razumjeti,/ Poslim reći = to nemože biti =/ I to, molim, da razumiš zbiljno:/ Kako, odkle suditi smo vriedni« (Bakula, 1867: 12). Upućivanje u svakodnevne stvari, ali i u neke osnovne, današnjem čovjeku možda i suvišne da bi ih trebalo tumačiti: »Kruh da hrani, voda žedju gasi,/ Vatra prži, stiene da su tvrde,/ Sunce sjajno, ol' da smo mi tielo ...« (Bakula, 1867: 3). Ovdje se zapaža tradicija pisanja franjevačkih pisaca¹⁰ prije Bakulina vremena, čija je osobitost sadržana u vještom prelaženju iz 1. lica/osobe jednine u 1. (ili 2.) lice/osobu množine (*molim – razumiš – suditi smo vriedni*).

¹⁰ Usp. Katičić, 1999: 189–193.

U objašnjavanju pojmova autor se najviše bavi tumačenjem pojava iz prirodnih znanosti¹¹ jer je to vrijeme njihove popularizacije. Bakula je stoga trebao poznavati dostupnu literaturu, što, čini se, vjerojatno i jest. Na svojim se putovanjima mogao susresti s djelima Charlesa Darwina, posebno djelom *O podrijetlu vrsta*,¹² te radu Darwinova prijatelja Thomasa Henryja Huxleya (1863.), ali i mnogo starijim djelima Jean-Baptiste'a Lamarcka nastalim krajem 18. stoljeća u kojima se iznosi teorija evolucije, tzv. lamarckizam. Iako Bakulino djelo možda izgleda kao opreka tumačenju biološke evolucije, primarno ono to nije. Autor pokušava objasniti čitateljima temeljne pojmove služeći se spoznajama kakve se javljaju u Darwinovom djelu (u hrvatskom prijevodu mnogo kasnije)¹³ pokazujući jasnu sklonost kreacionističkoj teoriji: »= Kako, odkle, kad li se dogodi,/ Da sviet posta, i na noge usta? =/ = Tko ga stavi? nije l' kogod drugi,/ Oli sobom sebe on porodi? =/ Pitanja su zbiljna, ne maskarna;/ Već maskare dostojni su oni/ Ki rekoše 'svit sam sebe spravi'/ I rekoše 'svit je vikoviečnji'«. (Bakula, 1867: 5) te: »Tako reče Tvorac Svemogući/ Drvlje i trave zemlja da izvede,/ Voda ribe, i ptice da dade. ...«. (Bakula, 1867: 9). Iz toga se može vidjeti da je fra Petar Bakula upućen u temeljne posebnosti teorije evolucije, ali odražava i onodobni cinizam prema njezinim teorijskim postavkama: »Stvar iz stvari na sviet da izvode,/ I po takom čestomu izgledu,/ Lakše sudiš pritvorenje stvari,/ Neg stvorenje dok iz niešta biva«. (Bakula, 1867: 10). Ironija takvoga poimanja krije se u poigravanju riječima »stvoriti« i «pretvoriti» jer Bakula ovdje ističe da je lakše razumjeti pretvaranje nego stvaranje koje je *iz ništa*.¹⁴

Opisuje bitne životne uvjete i prirodne elemente te odnose među njima (vatra, voda, toplina, hladnoća, stijene, zemlja, ...): »Voda, vatra, zima i vrućina,/ Tvrde stijene, mekušica zemlja,/ Sve živine, i različno drvlje,/ Ta-

¹¹ »Teologija koja prirodu shvaća i tumači kao stvorenje polazi od jednog originalnog iskustva odnosa prema prirodi. Taj se odnos korijeni u osobnom iskustvu vjere u živoga i osobnoga Boga« (Matulić, 2008: 601). Na takav način Bakula pristupa u svom djelu *Pravo mudrozanje*, iako je današnje poimanje takvog odnosa drugačije. Više u: Matulić, 2008: 612–619.

¹² Darwin je 10 godina ranije (1859.) prije izdavanja ovoga Bakulinog djela objavio djelo *O podrijetlu vrsta posredstvom prirodne selekcije/ On the Origin of Species by Means of Natural Selection*.

¹³ O hrvatskom prijevodu Darwinovih djela i njihovom sadržaju vidjeti u Matulić, 2008: 583–619.

¹⁴ »Jer ta *smlata*, koju oni kažu,/ Baš recimo da je kadgod bila,/ Nu za Boga, odklen je postala!/ Jeli samu sebe učinila?/ To nipošto ... dakle odkolen je?/ Bog, velidu, nije nju stvorio;/ Sama sebe stavit' nije mogla,/ A govore da je negda bila;/ To je zborit – ništa nerazumiet; ...«. (Bakula, 1867: 23). Iz ovoga je navoda vidljivo da Bakula uspoređuje Božje stvaranje s teorijom Velikoga praska, gdje izaziva sumnju u njezino postojanje – tko je stvorio tu prvu materiju ako nije Bog? Usp. Matulić, 2008: 596–600.

ko trave, i zemalske rude./ Po tom nebo, i svoje oružje; ..« (Bakula, 1867: 18), zatim odnos mase različitih tijela: »Dal' iz toga što je svako tielo/ Koje manje, koje više teško./ Ovo sledi: da po sebi samim/ Nikud maknut, ni krenut se mogu« (Bakula, 1867: 32), ali i kretanja tijela, njihovo privlačenje i odbijanje: »Svako tielo da odbija drugo./ nit je igda to istina zbiljna/ Jedno tielo da s' u drugo miješa./ Ma jest samo jedno kraj drugoga« (Bakula, 1867: 35). U prvom su se odlomku ovoga rada prilikom tumačenja didaktičkih načela spominjale značajke pojedinih agregatnih stanja (svojstva krutina i tekućina) pa djelovanje vjetra, a i značenje strana svijeta te utvrđivanje osnovnih fizikalnih veličina (visina, dubina, širina): »Raste tielo; i ima ko grane/ Gor' visinu, a doli dubinu./ Dvi širine s obedvie strane./ Od sredice, i početka prvog'« (Bakula, 1867: 36) s naravno, uvijek određenim objašnjenjem na kraju: »Te početke same, razasute./ Nit viditi, niti razumjeti./ Sad skupljene u sastavak tiela/ Vidimo ih, i ćutjenjim drugim/ Dostiremo više oli manje./ Pa krupnoćam, i razlikam tielah./ I budući, ne krupnoćom samo./ Različita tielesa medju se./ Nego sokom, bojom i ostalim./ Mi dužni smo zbilno dosuditi/ Njih početci da nisu jednaci« (Bakula, 1867: 36). Petar Bakula dotiče se na neki način i drugih područja znanosti. Iako bi se primjer mogao uzeti kao jezični, točnije etimologijski jer autor nastoji protumačiti riječ »stvoriti«, snažnije je implicirano filozofsko i teološko: »Nit mi ljudi igda reći smimo/ Rieč *Stvoriti* da nju razumimo. =/ Dal' u ovoj, i svim' drugim' stvarma./ Koje znamo da nerazumimo./ Nit je pravo, niti reći smiemo./ Nit je razlog da mi posumljimo./ Ko na način, *da nije moguće*.« (Bakula, 1867: 11–12).

Može se reći samo da je ovo tek početak otkrivanja slojeva jednoga od Bakulinih djela koje je u nekim svojim dijelovima ekvivalentno jednom udžbeniku – prirode i društva, odnosno prirodoslovlja, priručniku koji na puku – čitatelju jednostavan, jezikom i kulturom blizak način pokušava otkriti ne samo vjerske istine, već i spoznaje koje je čovječanstvo doseglo bez obzira na subjektivnost samoga autora u tumačenju pojedinih, ali i s autorovom naznakom da taj proces još uvijek traje: »Jer svi ljudi od ovoga svieta/ Sa svim znanjem, i mogustvom svojim./ Mlogo trudeć, znojeć se, mrznući./ Jedva da su dotle dostignuli ...« (Bakula, 1867: 10). Budući da su u ovom radu prikazani primjeri samo iz prvog od tri pjevanja, a pokazuju i didaktičko – pedagošku i dimenziju narodne usmene književnosti, jasno je da će se i u drugim dvama pjevanjima lako zapaziti iste osobitosti *Pravog mudroznanja* fra Petra Bakule.

Poniznost franjevačkog pisca i značenje njegovoga djela izraženo je u posljednjim rečenicama predgovora koje na neki način odražavaju i dvije značajke izrečene u naslovu ovoga rada: »... da moj kakav taki trud, bude posvećen Bogu, koristan bratu izkrnjemu: i ovdje je sva svrha mojih Piesamah.« (Bakula, 1867: IX).

Literatura

- Alilović, Ivan (1982), *Hercegovci u hrvatskoj poeziji od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb.
- Alilović, Ivan (1983), *Hrvatski pripovjedači iz Hercegovine od devedesetih godina 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb.
- Bakula, Petar (1867), *Pravo mudroznanje za svakog čovika*, Brzotiskom Antuna Zannoni, Split.
- Bognar, Ladislav, Matijević, Milan (2005), *Didaktika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Katičić, Radoslav (1999), *Na kroatističkim raskrižjima*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Knezović, Pavao (2012), *Studij bogoslovije u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji 1860. – 1945.*, Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM – Franjevačka knjižnica Mostar, Mostar.
- Koroman, Veselko (1990), »Hrvatsko pjesništvo Bosne i Hercegovine od Lovre Sitovića do danas«, *Forum – časopis Razreda za suvremenu književnost JAZU*, god. XXIX, Zagreb, 11–12: 579–812.
- Koroman, Veselko (1996), *Hrvatsko pjesništvo Bosne i Hercegovine od Lovre Sitovića do danas*, Napredak – Obzor, Mostar – Split – Međugorje.
- Nikić, Andrija (1995), *Fra Petar Bakula. Izabrana djela. Sv. 1. Kratka povijest franjevacu u Hercegovini. Kratak sveto-povijesni prikaz o osnutku redovničko-misijske kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini ...*, Franjevačka knjižnica i arhiv, Mostar – Veljaci.
- Matulić, Tonči (2008), »Charles Darwin o podrijetlu čovjeka: teološko propitivanje metode i argumenata«, *Bogoslovska smotra*, god. 78, Zagreb, 3: 583–619.
- Petrović, Leo (1938–1939), »Život i rad fra Petra Bakule (1816–1873)«, *Stopama otaca (almanah)*, god. 5, Mostar, 34–47.
- Zima, Luka (1988), *Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom*, Globus, Zagreb.

O DVJEMA ZNAČAJKAMA BAKULINA DJELA
PRAVO MUDROZNANJE ZA SVAKOG ČOVIKA (1867.)

Sažetak

Franjevac Petar Bakula (1816. – 1873.) sastavio je i objavio djelo *Pravo mudroznanje za svakog čovika* (Split, 1867. i 1869.) koje obilježavaju mnoge specifičnosti. U radu su iznesene dvije. Jedna od njih je didaktičko – pedagoško – metodička sastavnica dok se druga odnosi na interakciju usmene i pisane književnosti. Pojavljuju se elementi usmene tradicije koja se ponajprije ogleda u izrekama, odnosno poslovicama/sentencama, pitalicama, legendama i demonološkim predajama, ponajviše u obliku pričanja iz svakodnevnoga života uz naglašeno etiološko i eshatološko tumačenje stvarnosti. Didaktička se i pedagoška usmjerenost ovoga djela uočava u tumačenju pojedinih prirodnih pojava i zakonitosti.

Ključne riječi: fra Petar Bakula, *Pravo mudroznanje za svakog čovika*, usmena književnost, prosvjetiteljstvo, didaktičko – pedagoški sloj

TWO FEATURES OF BAKULA'S
PRAVO MUDROZNANJE ZA SVAKOG ČOVIKA (1867)

Summary

Croatian franciscan Petar Bakula (1816 – 1873) compiled and published his book *Pravo mudroznanje za svakog čovika* (Split, 1867 and 1869) which were characterized by some specific literary features. Here I presented only two of them. The first one is connected to didactics, pedagogy and methodics. The second one is the interaction of oral and written literature. Oral tradition is mainly reflected in sayings and proverbs/maxims, riddles, legends and demonological livery. It was composed mainly in the form of everyday life stories with extremely etiological and eschatological themes. Didactics and pedagogy are mirrored in his interpretations of natural laws and phenomena.

Key words: Petar Bakula, *Pravo mudroznanje za svakog čovika*, oral literature, the Enlightenment, didactics, pedagogy

SCHEMATIS
TOPOGRAPHICO-HISTORICIS
VICARIATUS APOSTOLICI
ET
CUSTODIAE PROVINCIALIS
FRANCISCANICO-MISSIONARIAE
IN
HERZEGOVINA
PRO
ANNO DOMINI 1873

HOSTIAE

Typis Emman. Cich. in Herzegovina

1873.

Šematizam, Mostar, 1873.

Marko Jerković

PETAR BAKULA I HISTORIOGRAFIJA 19. STOLJEĆA

Izvorni znanstveni rad
UDK 930(497.6)

Razdoblje 19. stoljeća, naročito njegova druga polovica, vrijeme je oblikovanja moderne historiografije kako na široj europskoj i svjetskoj, tako i na nacionalnim razinama. Temeljna odrednica novoga trenda u historiografiji bila je njezina profesionalizacija, jasno vidljiva u kritičkome pristupu izvorima i u propitivanju dotadašnjih narativnih autoriteta. Posebnu su pozornost povjesničari tada posvetili sustavnom objavljivanju izvorne arhivske građe u specijaliziranim časopisima i u diplomatarima općega, lokalnoga i tematskog karaktera.¹ Inzistiranje na kritičkome pristupu u istraživanjima arhivskih, prvenstveno diplomatičkih izvora, utjecalo je potom i na modifikaciju narativa i autorskog diskurza te historiografija u naglašeno pozitivističkom tonu neprestano ističe »vjeru« u faktografiju. Javlja se potreba za gomilanjem konkretnih podataka, datuma, imena i događaja, sve s opravdanjem da će takva zgusnuta događajna osnovica voditi ka općoj spoznaji o prošlim vremenima. Tematski, središnja pitanja nove devetnaestostoljetne historiografije odnosila su se na državu, naciju i sva nacionalna obilježja – vjeru, jezik, kulturu i sl., a u tome kontekstu arhivska građa postaje sredstvom jednoga šireg narativa o afirmaciji i legitimaciji povijesnog kontinuiteta i kulturnog naslijeđa pojedine nacije i države. Prvenstveno pod utjecajem njemačke historiografije i filozofije javlja se ideja o proučavanju duha naroda, a razvoj nacionalnih država postaje osnovni sadržaj povijesti – ta ista

¹ Na hrvatskom primjeru to je vidljivo po pokretanju časopisa poput *Arkiva za povjestnicu jugoslavensku* (1851.), *Rada JAZU* (1867.), *Starina JAZU* (1869.), *Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku* (1878.) ili *Vjesnika Zemaljskog arhiva* (1899.) koji su uz znanstvene rasprave donosili i dotad neobjavljenu građu, kao i u djelima ili zbirkama izvora kakve su objavljivali Ivan Kukuljević Sakcinski, Franjo Rački, Ivan Krstitelj Tkalčić, Frane Bulić i drugi. Više o začecima hrvatske moderne historiografije: Antoljak, 1992: 333–440 (ovdje autor donosi pregled hrvatske nacionalne historiografije u predilirsko doba) i: Antoljak, 1992a: 7–487 (ovdje donosi pregled historiografije nakon 1860.).

njemačka historiografija potiče istraživanje »pojedinačnih i kolektivnih individualnosti, tj. istaknutih ličnosti, država, nacija i naroda«. ² Uglavnom se gubi interes za univerzalnu povijest, te se nameće eurocentričan pogled na svijet država i nacija. Historizam, dominantan trend u historiografiji koji se naročito razvio pod utjecajem Leopolda von Rankea (1795.-1886.) i njegovih suradnika, a koji je stavljao naglasak na istraživanje države i povijesnog događaja, stvorio je historiografsku okosnicu koja će dominirati u radu većeg dijela zapadnoeuropskih povjesničara sve do pojave francuske Škole anala u prvoj trećini 20. stoljeća, koja će pak svoju pozornost usmjeriti prema društvenoj povijesti i povijesti »odozdola« (mikropovijest). ³ Moderna historiografska strujanja na osobit su se način zrcalila u radu povjesničara koji su nastojali javnosti predočiti povijesno državno pravo – njima su izvori, naročito oni diplomatski, jednim dijelom služili kao tragovi koji su vodili do povijesne spoznaje, dok su drugim dijelom služili višem cilju, odnosno potvrđivanju postojanja kontinuiranog identiteta određene nacije i naroda. No, unatoč takvim, iz suvremenog kuta gledanja konceptualnim nedostacima, naglašavanje važnosti izvora stvorilo je historiografsku metodološku paradigmu. Nova su strujanja u povijesnoj znanosti imala i mnogo šire implikacije. U okvirima društvene intelektualne elite odnos prema prošlosti dobiva, naime, još važniju dimenziju, pa se onda čak i oni javni djelatnici koji nisu bili profesionalni povjesničari uključuju u istraživanje vrela koja rasvjetljavaju razvoj i funkcioniranje povijesnih institucija.

To je kontekst u sklopu kojega postaje razumljiv interes za povijest fra Petra Bakule. Jer širenje je historiografskih trendova 19. stoljeća također utjecalo na uključivanje franjevac bosanskohercegovačkog područja u potragu za povijesnim podacima i izvorima koji su objašnjavali djelatnost toga

² O tome više u: Gross, 2001: 123–124 (gornji citat je na str. 123). Ovdje autorica ukazuje i na shvaćanje povijesti kakvo je zagovarala njemačka historiografija 19. stoljeća: »Istražuju se ideje kao nevidljive pokretačke snage povijesnog razvoja. Povijest je zapravo ostvarenje ideja, a pojedine su individualnosti pojavni oblici određene obuhvatnije ideje. ... Historizam je nastavak, ali i preoblikovanje prosvjetiteljskih standarda: s jedne je strane na djelu stav 'poznanstvenjenja', s time što je koncept 'napretka' zamijenjen 'razvojem', a s druge strane nastaje gubitak zbog napuštanja tema iz različitih društvenih i životnih područja.«

³ Više o historiografiji 19. stoljeća, posebno njemačkoj: Gross, 2001: 111–147. Škola anala okupljala je povjesničare oko časopisa *Anali ekonomske i socijalne historije*, kojega su utemeljili Marc Bloch i Lucien Febvre 1929. godine. Anali su postali škola na najvišoj sveučilišnoj razini nakon preseljenja časopisa i povjesničara okupljenih oko njega iz Strasbourga u Pariz i nakon njihovog povezivanja s tzv. »Šestom skupinom« Praktične škole visokih studija. »Fernand Braudel osigurao joj je koherentnost i kontinuitet time što je tijekom 50-ih i 60-ih predsjedavao Šestoj sekciji i uređivao 'Anale'«. Hunt, 2001: 26. O začecima historiografije okupljene oko Škole anala i općenito historiografiji na prijelomu stoljeća još i: Clark, 1999; Budak, 1999: 459–467; Bertoša, 2002; Bloch, 2009.

crkvenog reda.⁴ Premda Petar Bakula iza sebe nije ostavio niti jedno djelo koje bi žanrovski pripadalo historiografiji, u dijelu njegova opusa pokazuju se interes, ali i metodološki postupci karakteristični za povijesnu struku. S jedne je strane Bakula o povijesnim događajima, akterima i procesima progovarao kao umjetnik, što je vidljivo u njegovoj epskoj poeziji i općenito literarnim i moralnim djelima: *Cenno storico Sulla provincia di Bosna* (1848.), *Breve compendio sacro-istorico sulle vicende della regolare-missionaria custoida e vicariato apostolico di Erzegovina* (1853.), *I Martirii della missione francesca osservante in Erzegovina* (1862.), *Pisma sveto-izkazana od Ercegovaačke redovničke čuvodržave i namisništva apostolskoga* (1853.), *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-pašina* (1863.), *Prodanje i život Jozipa patrijarke* (1871.), *O francuskom i pruskom ratu godine 1870–71.* (1873.), *Politika za svakog čovjeka II* (1871.). Od ovih njegovih radova s povijesnom tematikom valja istaknuti povijesne epove *Hercegovina za devetnest godina* i *O francuskom i pruskom ratu* – u prvome kroz stihove progovara o temi lokalnog karaktera: vjerskom, društvenom i političkom stanju Hercegovine u vrijeme Ali-paše Rizvanbegovića, dok u drugom govori o događajima od šireg političkog značaja za onodobnu Europu i svijet. Osim toga, valja reći kako je njegovo djelo *Pisma sveto-izkazana* zapravo prepjev njegova povijesnog spisa *Breve compendio*, u kojemu se pak bavi prikazom osnutka franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini. Djela, pak, *Pravo mudroznanje* i *Prodanje i život Josipa patrijarke*, uglavnom promatraju povijest kroz religioznu i moralizirajuću prizmu, uz elemente usmene tradicije. Osim toga, *Politika za svakog čovjeka* u pojedinim dijelovima promišlja povijest u kontekstu autorovih savjeta za moralni život čovjeka.⁵ S druge strane, prikupljajući materijale za sastavljanje svojeg šematizma, Bakula se okrenuo arhivskoj građi o franjevačkom redu što je rezultiralo zbirkom *Acta Capitularia*.⁶ Ipak, u onovremene se historiografske okvire, tematski i metodološki, ovaj hercegovački franjevac najviše smjestio svojim šematizom tiskanim 1867. u Splitu.⁷ Šematizme op-

⁴ Općenito o bosanskohercegovačkoj historiografiji u 19. stoljeću na pregledan način donosi: Antoljak, 1992: 378, 421–424; i Antoljak 1992a: 293–300.

⁵ Usp. kratko o djelatnosti Bakule i pregled djela u: HBL, 1983: 1, 378. Više o pojedinim Bakulinim djelima i njihovim ocjenama u znanstvenoj literaturi u drugim radovima ovoga *Zbornika*. Na ovome mjestu valja istaknuti da je dosada Bakulin rad ponajviše razmatran u kontekstu sastavljanja šematizma (usp. dalje gornji tekst i bilješku 7) i epske poezije. Više o djelatnosti Bakule u kontekstu književnog stvaralaštva 19. stoljeća: Nikić, 1974–1975: 61–83.

⁶ O Bakulinom radu na zbirci *Acta Capitularia* vidi više rad Rudolfa Barišića u ovoj *Zborniku*.

⁷ Puna referencija za šematizam iz 1867. je: *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina pro anno Domini 1867*,

ćenito možemo definirati kao povremene publikacije, koje donose podatke o organizaciji određene oblasti ili pokrajine, s pripadajućim zaduženjima njihovoga osoblja. Prvi se šematizmi javljaju krajem 18., a franjevački dvadesetih godina 19. stoljeća. Oni donose brojne lokalne, ali i opće informacije, te imaju nekoliko ustaljenih rubrika: povijest župa, gradnja sakralnih objekata, spomeni na župnike, neobični događaji itd.⁸ Bakulin je šematizam znakovit jer je kompleksniji i sadržajniji od prethodnih, a autor je njegovome konceptu dao jednu novu funkciju budući da su to »svojevrzni putopisi ili zbirke svega što je vrijedno spomena, te su time postali dragocjeno vrelo podataka ne samo toga vremena, nego i davne prošlosti.«⁹ Tako je Bakula u okvirima produkcije šematizama s jedne strane redefinirao strukturalni oblik bilježenja onovremene vjerske i društvene lokalne stvarnosti, dok je s druge strane posežući za izvorima, šematizam metodološki tješnje povezao uz historiografiju. Njegov, međutim, interes za prošlost nije smjerao stvaranju jednoga općeg pregleda crkvene ili društvene povijesti, nego se ograničio na iznošenje dostupnih faktografskih podataka o lokalnome hercegovačkom području u sklopu kojega je obavljao svakodnevne djelatnosti. Jer cjelokupan je Bakulin pastoralni, redovnički, dijecezanski i prosvjetni rad bio povezan uz Hercegovinu. On je radio kao odgojitelj franjevačke mladeži, župnik u nekoliko hercegovačkih župa, širokobriješki gvardijan, predavao je filozofiju te bio generalni definator franjevačkog reda u Rimu 1861.-1864. godine. Istodobno je prikupljao po Europi pomoć i sredstva za materijalno i školsko uzdizanje Hercegovine, a posljednjih desetak godina života proveo je radeći kao generalni vikar biskupa Anđela Kraljevića. Osim što je djelovao kao odgojitelj, profesor, župnik i gvardijan, u Rimu je radio na pitanju pravnog statusa i uređenja hercegovačke franjevačke zajednice. Uz to, bavio se liječništvom te je bio kućni liječnik na dvoru Ali-paše Rizvanbegovića. Poznat je i kao graditelj, a zaslužan je i za osnivanje prve tiskare u Mostaru 1871. godine.¹⁰ Da je Bakulina redovnička i na Hercegovinu usmjerena djelatnost bila temeljni okvir unutar kojeg će se kretati njegov historiografski izričaj možda i ponajbolje svjedoči objašnjenje o motivaciji

Spalati, Typis Antonii Zannoni, 1867. Ovaj je šematizam preveo fra Vencel Kosir, te je tiskan u Mostaru, 1970., pod nazivom *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule*. Ovaj je Bakulin šematizam kao dopunjeno izdanje tiskan u Mostaru 1873. nakon njegove smrti: *Schematismus topographico-historicus Vicariatus apostolici et Custodiae provincialis franciscano-missionariae in Hercegovina pro anno Domini 1873*, Mostar Typis Missionis Cathol. in Hercegovina, 1873. U ovome radu analizira se prvo izdanje Bakulina šematizma, koje se citira sa: Schem. 1867.

⁸ Ovakva žanrovska definicija šematizma preuzeta je iz: Knezović, 2000: 195.

⁹ Knezović, 2000: 198.

¹⁰ Opširnije o životu i djelatnostima Petra Bakule vidi u: HBL, 1983: 1, 378–379; HFBL, 2010: 32–33. Također vidi i u: Petrović, 1938–1939, 5: 34–47.

za sastavljanje djela (šematizma) – on je, naime, pojasnio kako je za pisanje šematizma bio potaknut prije svega vjerskim nagonom, ali i željom da raširi domoljublje, odnosno da ostavi što vidljiviji trag i što jasniji prikaz prošlosti i sadašnjosti svoje domovine. Takvo isticanje patriotizma, bez obzira je li riječ o lokalpatriotizmu ili pak ljubavi prema širem području uokvirenom u granice države, biskupije ili redovničke provincije, jedno je od dominantnih obilježja historiografskog diskurza prvenstveno prve polovice 19. stoljeća, kada se naglašena subjektivnost prepliće s nastojanjima oko što objektivnijeg znanstvenog izričaja. Upravo je, naime, razdoblje do oko 1848. onaj period kada europska historiografija poprima izrazito domoljubno obilježje koje se, sudeći prema Bakulinom opravdanju za sastavljanje djela, pretočilo i u njegov šematizam.¹¹ Prepoznajući, međutim, svoj vlastiti anakronizam, Bakula se odmah i ogradio od kako sam kaže »lažne odjeće praznog romantizma ili pjesničke mašte«,¹² što onda ukazuje i na nastojanje da se učini odmak od historiografije prožete romantizmom i stavi naglasak na realizam i objektivnost. Osim patriotizma, Bakulino naglašavanje potrebe da se za dobrobit lokalnoga stanovništva ostavi valjan povijesni trag izravno zrcali i promjenu narativa u crkvenoj historiografiji, vidljivu na široj europskoj i svjetskoj razini. Dominantna istraživačka tema crkvene historiografije u drugoj polovici 19. stoljeća postala je institucionalna povijest uklopljena u državnu i nacionalnu povijest. Drugim riječima, dotadašnja idejna opravdanja sastavljanja djela iz crkvene (katoličke) povijesti koja su se temeljila dijelom na medievističkim i baroknim nastojanjima da se prikaže povijesni civilizacijski hod od biblijskih početaka do suočavanja sa Sudnjim danom, i dijelom na ranonovovjekovnoj vjeri u ljudski napredak utemeljenoj na renesansnom i prosvjetiteljskom humanizmu, nužno dolaze pod utjecaj Rankeovog historizma. Crkvena historiografija, naime, postaje dijelom jednoga šireg narativa o postanku, afirmaciji i održanju narodâ, pa povijest pojedinih biskupija ili crkvenih redova više nema toliku vrijednost ako je razmatrana sama za sebe, nego ako ima jasne implikacije i vrijednost za povijest širih nacionalnih, državnih ili lokalnih zajednica. Prema tome, Bakulino povezivanje povijesti i općeg dobra očito je s jedne strane bio refleks dominantne zapadnoeuropske historiografske paradigme, dok je s druge strane

¹¹ U hrvatskoj historiografiji takve su tendencije vidljive u radu javnih djelatnika čije projekcije povijesti u razdoblju od 1835. do 1849. dobivaju naglašeno »ilirsko« obilježje. Više: Antoljak, 1992: 382. U njemačkoj pak historiografiji historizam u načinu razmišljanja »ima mnogo zajedničkoga s romantikom kao prevladavajućom duhovnom strujom u prvoj polovici 19. stoljeća, ali se bitno razlikuje od bijega romantičara u idealiziranu, davnu prošlost bez znanstvenih postupaka i metode discipline. Suprotno tome, on sistematizira postupak kritike izvora.« Gross, 2001: 124.

¹² Schem. 1867: 12.

predstavljalo nastojanje da se postignu stabilni institucionalni okviri za što kvalitetnije funkcioniranje crkvene organizacije u Hercegovini.

Bakula je svoj šematizam najvećim dijelom sastavio u pozitivističkom duhu, nastojeći rekonstruirati povijesnu događajnicu i utvrditi konkretno i stvarno vjersko, društveno i materijalno stanje na terenu, odnosno u župama. I premda današnja poststrukturalistička historiografija uglavnom relativizira takav istraživački pristup, kao i važnost faktografije u povijesnim istraživanjima,¹³ u okvirima devetnaestostoljetnih pregnuća Bakulin šematizam je zapravo slijedio općeprihvaćene metodološke principe. Ta su načela počivala na onoj poznatoj ideji Leopolda von Rankea da je zadaća povjesničara »jednostavno prikazati kako je zapravo bilo« (*wie es eigentlich gewesen*). Ova se maksima čvrsto suprotstavila moraliziranju u povijesti i pretjeranom subjektivizmu te je inzistirala na dva dijela: prvo ustanoviti jezgru povijesnih činjenica, a onda prijeći na interpretacije.¹⁴ Bakula je s druge strane stvari prikazao onakvima kakve one jesu, u njegovoj sadašnjosti, te je jezgra povijesnih činjenica služila eksplikaciji njemu suvremenog stanja. Zato on u pozitivističkoj maniri iznosi niz podataka o vjerskom, društvenom, gospodarskom i kulturnom životu Hercegovine, donosi konkretne podatke o udaljenosti sela od župne crkve, broju kuća, obitelji i stanovnika pojedinog naselja. Nižu se podaci i o tome koliko u župi ima groblja s kapelicama, a koliko bez kapelica, koliko je crkava i zvona, donosi podatke o povijesti župe, topografiji, smještaju građevina i sl. Dopunjeno izdanje šematizma iz 1873. još će više obogatiti spoznaje o promatranome području jer Bakula donosi podatke o vjerskom stanju na temelju broja krštenih, krizmanih, vjenčanih, ispovjedenih, pričešćenih, umrlih u župi kroz posljednje tri godine. Nastojeći rasvijetliti međukonfesionalne i društvene odnose drugi šematizam također govori i o broju turskih i pravoslavnih obitelji na području župa.¹⁵ Tako se na primjer saznaje da je Seonička župa 1867. imala ukupno 15 sela, 2990 žitelja i 370 kuća, da bi 1873. imala 408 kuća i 3224 žitelja. Potom u izdanju iz 1873. nadodaje da je u župi tijekom

¹³ O postmoderni, poststrukturalizmu i tendencijama u povijesnim istraživanjima vidi više u: Jenkins, 1997. Ranije o istome usp. u: Attridge-Bennington-Young, 1987. U hrvatskoj novijoj historiografiji o postmodernističkom shvaćanju povijesti: Gross, 2009: 165–194.

¹⁴ Vidi opširnije u: Carr, 2004: 6–7. Referirajući se na gore citiranu Rankeovu tvrdnju Carr pomalo ironično zamijećuje: »Tri generacije njemačkih, britanskih i čak francuskih povjesničara koračale su u bitku izgovarajući čarobne riječi '*wie es eigentlich gewesen*' kao vradžbinu – namijenjenu, kao većina vradžbina, da ih poštedi zamorne obveze razmišljanja svojom glavom. Pozitivisti, gorljivi zastupnici ideje povijesti kao znanosti, svojim su ugledom doprinijeli ustoličenju kulta činjenica. Prvo ustanovite činjenice, kažu pozitivisti, a tada iz njih izvucite zaključke«.

¹⁵ Knezović, 2000: 201.

zanimaju – pripovijeda o postanku Apostolskog vikarijata u Hercegovini te u tom kontekstu o ulozi fra Rafe Barišića u njegovom nastanku. Ukazuje na razloge zbog kojih je došlo do osnutka nove Kustodije, prenosi dekrete Kongregacije za širenje vjere koji svjedoče o tijeku uspostave nove franjevačke organizacije, a zatim donosi popis provincijalnih kustoda i okolnosti nastanka samostana na Širokom Brijegu.²³

Upravo opis nastanka novoga samostana dobar je pokazatelj čvrste ucijepljenosti tradicionalnih historiografskih metoda koje imaju svoje korijene još u ranonovovjekovnim, ali i u srednjovjekovnim kroničarskim tehnikama. Bakula, naime, prvo u cijelosti prenosi dekret Kongregacije za širenje vjere iz 1844. o potrebi uspostave novoga samostana u Hercegovini, a tek tada prelazi na pripovijedanje o okolnostima nastanka samostana. Cjelovito prenesen dokument Bakuli služi radi pojačavanja dojma o za njega najvažijem događaju za hercegovačku franjevačku organizaciju. On poslije cjelovito prenesenog dokumenta pripovijeda kako su iste godine redovnici, zavjetovani i novaci, napustili Kreševo i zaputili se u Hercegovinu kako bi osnovali novi samostan. Prvo su pregovarali s vezirom Ali-pašom Rizvanbegovićem oko mogućnosti uspostave jedne nove franjevačke organizacije, da bi u konačnici u tome naumu i uspjeli. Tako kazuje da je neki Turčin Ahmet aga Kurt prodao »brežuljak Široki Brijeg, šumu i jedan bijedan vrtić uz staro katoličko groblje za samostan i crkvu za 145 zlatnika. Dakle, na tome mjestu (kako će se niže ustanoviti) započet je i sagrađen samostan. Premda je postupno i ne baš u kratkom roku mogao biti dovršen, on je ipak od samoga početka prvi živi panj sadanje naše Kustodije«. ²⁴ Takav metodološki obrazac koji se temelji na ideji da će cjelovito prenesen dokument uvjeriti čitatelja u istinitost piščeve interpretacije događaja zapravo je prežitak povijesne struke iz ranijih razdoblja i izravno svjedoči o Bakulinj naslonjenosti na tradicionalnu historiografiju. Ista je neupitna vjera u izvore vidljiva u djelima vodećih historiografskih i hagiografskih autoriteta iz 18. i ranijih stoljeća, prije svega kod bolandista okupljenih oko projekta *Acta Sanctorum* ili pak tvoraca djela *Illyricum sacrum*, Filipa Riceputija, Danielea Farlatija i Jacopa Coletija.²⁵ Štoviše, sam Bakula jasno daje do

²³ Schem, 1867: 33–61. U tome kontekstu Bakula opisuje i postanak nove biskupske rezidencije u Mostaru – donosi povijesne okolnosti nastanka te u tome kontekstu naročito apostrofira i hvali fra Rafu Barišića: »Gospodin Barišić se morao mnogo truditi i mnogo zapreka nadvladati kod razdiobe vikarijata, a još veća ga je borba čekala, dok je osnovao residenciju u Mostaru. Ali što odvažni muž snuje, na to se i usuđuje. Barišić je bio, naime, obdaren tako junačkim srcem, da se nije bojao nikakvih pogibelji.«

²⁴ Schem. 1867: 38–39, 48–51.

²⁵ O historiografiji 18. stoljeća, s naglaskom na opis nastanka djela *Illyricum sacrum* više: Neralić, 2010: 5–41. I ranije: Lučin, 1995: 27–52. Iscrpano o ranonovovjekovnoj historiografiji (prije svega 17. stoljeća): Blažević, 2008.

znanja da je upoznat s djelom *Illyricum sacrum* – on, naime, svojim čitateljima kazuje kako povijesni opis vjerskih prilika u Hercegovini mogu pronaći upravo u tome grandioznom djelu 18. stoljeća.²⁶ I ranija razdoblja historioografskog stvaralaštva zrcale se u Bakulinom radu. Slične principe u pisanju povijesti primjenjivao je, naime, i jedan od najutjecajnijih povjesničara franjevačkog reda, Luca Wadding, sastavljajući u prvoj polovici 17. stoljeća temeljno djelo najranije franjevačke povijesti, *Annales minorum*. A osim što način Bakulina postupanja s izvorima pokazuje veze s njemu suvremenom devetnaestostoljetnom kao i s tradicionalnom ranonovovjekovnom historiografijom, njegov odnos prema vrelima pokazuje i obilježja medievističkog poimanja povijesti. O tome svjedoči to što je među Bakulinim izvorima osim pisanih vrela, svoje čvrsto mjesto našla usmena predaja. On sam u šematizmu kazuje kako će prenijeti sve ono čemu je sam bio očevidac, kao i ono što je čuo od pouzdanih ljudi, odnosno ono što je sačuvano u predaji. U tome kontekstu upozorava svoje čitatelje: »Kad opaziš da se stari događaji ne oslanjaju na dokumente, znaj da su uzeti iz mjesnih pučkih predaja koje su misionari marljivo skupili.«²⁷ Takav njegov stav prema izvorima, odnosno uzimanje u obzir ne samo pisane građe, nego i lokalne tradicije, neodoljivo podsjeća na tehniku Tome Arhiđakona, kroničara iz 13. stoljeća koji prilikom sastavljanja kronike splitskih nadbiskupa i splitske Crkve, ističe kako je djelo također sastavio *partim scripta, partim relata, partim opinionem sequentes*.²⁸ Bakulin je stav prema izvorima i suodnosu vrelâ i predaje posebno indikativan prilikom opisa stanja u Ružičima u župi sv. Ivana Krstitelja. Autor kazuje da je tamošnja župa jedna od najstarijih u Hercegovini, a potvrdu nalazi jednako i u povijesnim izvorima i u predaji. Bakula zatim žali što matičnih knjiga iz te župe nema za razdoblja prije 1778., zbog čega mu je otežano istraživanje njezine povijesti. Tu, dakle, autor jasno pokazuje potrebu za uvidom u izvore i oslanjanje na njih prilikom rekonstrukcije

²⁶ Schem, 1867: 33.

²⁷ Schem, 1867: 12.

²⁸ Toma Arhiđakon, 2003: 31 (riječ je o poglavlju VII. *Qualiter Salona capta est*). O historioografskim postupcima i izvorima Tome Arhiđakona detaljno: Matijević Sokol, 2002; i: Katičić, 2003: 329–431. Korištenje predaje, odnosno pamćenja u povijesnim istraživanjima, nije naravno isključivo karakteristika medievističke historiografije (premda je u njoj izrazito zastupljena). Kolektivno pamćenje i usmena predaja u modernim istraživanjima također imaju posebno mjesto jer doprinose konstrukciji identiteta određene društvene grupe. O suodnosu pamćenja i identiteta više: Gillis, 2006: 169–195. U tome radu usp. ilustrativan citat: »Paralelni život ta dva pojma [pamćenja i identiteta, op. M. J.] ukazuju nam na činjenicu da ideja identiteta ovisi o ideji pamćenja i obrnuto. Središnji smisao svakog individualnog ili grupnog identiteta, osjećaj nepromjenjivosti kroz vrijeme i prostor, održava se pamćenjem. Istodobno, pretpostavljeni identitet definira ono što je zapamćeno«.

povijesne zbilje, no onda u nastavku opet pribjegava isključivo »predaji« i »pričanju«: »Stalna je predaja da su župnici osim sadanjega boravišta, u Ružićima, stanovali na tri druga mjesta u župi: u krševitom, zabitnom brdu Malič (na kojemu su ostavili čatrnju pod svojim imenom), u Policama i u Drinovcima. Pričaju da je u Policama bila ne samo župska kuća nego i mali franjevački samostan, po kome se i sada zove mjesto Fratarski manastir. Što se tiče Drinovaca, pričaju da je na kraju brežuljka kod polja bila svećenička kuća i crkva svetog Luke.«²⁹ Usmenom se predajom naročito služi upravo radi utvrđivanja položaja, odnosno ubikacije samostana i općenito lociranja mjesta u kojima su boravili franjevci. Tako osim navedenog primjera Bakula o selu Željetuš kazuje da se »priča« kako su »redovnici za vrijeme Bečkoga rata i u ovome selu imali svoju kućicu«, no ona je »izgorjela kao i druge po drugim mjestima«, a »Turci su se naime do nedavno hvastali da su to oni učinili.«³⁰ Nadalje, govoreći o Gradničima u Brotnju i župi biskupa i mučenika sv. Blaža utvrđuje kako »Također iz sigurne predaje znamo da su župnici Brotnja, prije nego je obitelj Zubac-Radmanović u Gradničima župskoj kući ustupila malo zemljišta, dugo boravila u Dobrom Selu i u Vidovićima. To potvrđuje i čatrnja koju su tu napravili, a koja se i sada zove fratarska čatrnja.«³¹

Bakula, međutim, u pojedinim dijelovima šematizma ipak ukazuje da usmeni iskaz nije jednako vrijedan kao pisana vrela i navodi da će čitatelju prepustiti sud o tome ima li u toj prenesenoj predaji istine ili je sve izmišljeno.³² Time se nastoji zaštititi od zamke zastranjenja u neobjektivno ili izmišljeno, načelâ koja su bila posve neprimjerena u historiografiji 19. stoljeća. Bakula u daljnjem tekstu obrazlaže i zašto se morao prikloniti usmenoj predaji – on, naime, posebno ističe problem da je živio i pisao u »takvom dijelu Evrope, o kojemu se u objavljenim najboljim i najvećim povijesnim djelima vrsnih ljudi jedva koji ulomak može naći«. On moli čitatelja da ga ne krivi što ne može iznijeti »štogod veliko o prošlim stvarima i događajima, jer trpimo od velike oskudice podataka«. Ali Bakula prepoznajući taj problem kazuje da »domovinska ljubav« traži od njega i njegovih zemljaka da se brinu oko toga da ne bi propalo »i ono malo još preostalih ostataka starina.«³³ Prema tome, Bakula je bio svjestan opasnosti i ograničenja korištenja pučke predaje, pa se on ne utječe usmenoj tradiciji kao prvorazrednom vrelu, nego je koristi pokušavajući »zakrpati« dijelove o povijesti pojedine

²⁹ Schem. 1867: 150.

³⁰ Schem. 1867: 76.

³¹ Schem. 1867: 85.

³² Knezović, 2000: 200.

³³ Schem. 1867: 11.

župe u slučaju da ne raspolaže adekvatnim izvorima.³⁴ Tako na primjer govoreći o selu Knešpolje kazuje da »Neki tvrde da su čuli, da su župnici iz Blata tu imali svoje sjedište. Okolnosti govore u prilog tom mišljenju, i ja se ne bih usudio pobijati ga.«³⁵ Također kazuje da je u Brotnju bio samostan s crkvom koju su Turci pretvorili u džamiju isključivo na temelju »mjesne predaje« upravo zato što s drugim izvorima nije raspolagao. Osim toga, usmena tradicija u prvi plan dolazi i prilikom pripovijedanja o nečemu neobičnom i / ili specifičnom za određeno područje. Pa tako na primjer »staru predaju« koristi kada obrazlaže da su franjevci posjedovali mali samostan »u Tihaljini kod mjesta pod Maličem gdje sada stanuju Primorci«, pa se baš zato uvriježio naziv Fratarski dolac (Fratarska dolina).³⁶ Ili kad govoreći o mjestu Ljuti Dolac u Blatu objašnjava da se groblje pod Podgorjem zove Krvija (mjesto krvi) jer se priča da su »neprijatelji« napali pratnju djevojke u namjeri da je otmu. Nakon što se zametnuo sukob »veliki prostor zemlje bio je pokriven lješevima, koji su tu pokopani«.³⁷

Ovi i slični primjeri iz Bakulina šematizma definitivno ukazuju na višeslojnost njegova djela. Jer povijesna zbilja u Bakulinom šematizmu nalazi se u jednome međuprostoru dostupnih mu izvora i tradicije, odnosno između pisanih vrela i mjesne predaje, koja svojim sadržajem i kvantitetom podataka uvelike varira. S jedne strane, čitajući dijelove šematizma o povijesti hercegovačke franjevačke organizacije i o osnutku Hercegovačke kustodije vidljivo je da se Bakula oslanjao na dokumente. U tome smislu jasno se razabire primjena metodoloških pozitivističkih načela dominantnih u povijesnoj struci 19. stoljeća, dok je na idejnoj razini Bakulina historiografska navezanost proizlazila iz potrebe da se potvrdi i objasni utjecaj i položaj franjevaca u Hercegovini. Time je njegova autorska djelatnost dobila novu dimenziju i stvorila kompleksan literarni sustav u kojemu je povijest nerijetko zauzimala središnje mjesto. S druge pak strane, sam karakter njegova djela doveo ga je u poziciju da je nužno morao pribjeći usmenoj tradiciji, odnosno predaji

³⁴ Na taj način on zapravo održava kulturu sjećanja, koja u nedostatku konkretnih izvora nužno mora služiti kao sredstvo rekonstrukcije prošlosti određene društvene skupine. Uklapanjem usmenog iskaza, odnosno predaje održavane kolektivnim sjećanjem, Bakula je potpomagao društveno-crkvenoj homogenizaciji područja koje se našlo u okvirima nove Hercegovačke kustodije. O suodnosu individualnog i kolektivnog pamćenja, te ulozu memorije u građenju kolektivnih karakteristika pojedine grupe više: Assmann, 2006: 45–78.

³⁵ Schem. 1867: 77.

³⁶ Schem. 1867: 29.

³⁷ Schem. 1867: 73: »Priča se da su prema narodnom običaju (koji nije davno nestao), na mjestu Krvija, neprijatelji napali pratnju djevojke da je otmu. Zametnula se bitka, i veliki prostor zemlje bio je pokriven lješevima, koji su tu pokopani. Ima mnogo velikih i veličanstvenih nadgrobnih kamenova. Usjeci na nekima uistinu potvrđuju predaju.«

zadnje tri godine kršteno 200 djece, da su bila 83 vjenčana i da je umrla 161 osoba. Potom kazuje i kako je bilo 10 groblja s kapelicom i 7 bez kapelice, da ima jedna crkvice, ali nema nijedno zvono. Također doznajemo da se u župi nalazi 21 turska kuća i 19 pravoslavnih.¹⁶

Osim pozitivističkog taksativnog pobrojavanja relevantnih podataka o vjerskom i društvenom stanju u župama ovaj Bakulin topografski uradak donosi nekoliko elemenata koje inače pronalazimo u tipičnim povijesnim djelima. Jedan od njih vidljiv je prilikom Bakulina referiranja na prošlost franjevac. Premda ga sam Bakula u šematizmu skromno naziva samo »Opaskom« dio ovoga djela u kojemu se osvrće na patronski privilegij bosanskohercegovačke Male Braće izravno svjedoči o potrebi isticanja koncepta »dugog trajanja« povijesti i utvrđivanja povijesnog kontinuiteta kojemu je cilj bio afirmirati franjevačku djelatnost u 19. stoljeću. Bakula, naime, navodi da su »radi čuvanja vjere i uvođenja civilizacije«, pape franjevcima »dali milost i prastaru povlasticu pravo patronata na župe«. Nadalje navodi da »to pravo nikada nije prekinuto« i da je zato »naša dužnost da preko Kustosa i njegova časnog Diskretorija predložimo biskupu i apostolskom vikaru svećenike za bilo koju župu ili mjesnu kapelaniju«. Konačno navodi i da »tu istu povlasticu ima naša majka Provincija Bosna Srebrena i sestričke provincije u Dalmaciji.«¹⁷ Tu se Bakula zapravo referira na privilegije za dušobrižništvo koje su pape preko Kongregacije za širenje vjere tijekom 17.–18. stoljeća dodjeljivali franjevcima Bosne Srebrene, Trebinjsko-mrkanjske biskupije i šireg područja Dalmacije zbog pomanjkanja dijecezanskog svećenstva.¹⁸ Problem nepostojanja ili pak nedovoljno stabilnog dijecezanskog ustroja doveo je do toga da je Kongregacija izdavala specijalne dozvole koje su u ovome razdoblju omogućavale angažman redovnika u župničkim službama. Izvještaj franjevačkih vizitatora iz 1623. o stanju u Bosni Srebrenoj kazuje kako je na tome području postojalo sedamnaest samostana koji su upravljali sa 73 župe (a kasnije i sa 76 župa) i 11 kapela.¹⁹ Osim toga, 1673. nalazimo dokumente koji svjedoče kako se trend franjevačkog preuzimanja dušobrižničkih obveza i nadalje nastavio. Iz te su godine sačuvana dva izvještaja provincijala fra Ante Travnjaka u kojima javlja Kongregaciji za širenje vjere da se imenovanje župnika vrši znanjem i dozvolom lokalnih

¹⁶ Podatke o seoničkoj župi prenosi: Knezović, 2000: 201.

¹⁷ Schem. 1867: 67.

¹⁸ Konkretno brojke o stanju svećenstva u Bosni Srebrenoj vidi u: Jelenić, 1912: 147–170, a za stanje na geografskom području Slavonije, Srijema, južne Ugarske i Zagrebačke biskupije vidi: Hoško, 2000: 90–91.

¹⁹ O franjevačkom preuzimanju župa i dušobrižničkih obveza: Barišić-Jerković, 2011: 14–16. U tome radu vidi opširnije o vjerskim prilikama općenito na području Bosne Srebrene i Trebinjsko-mrkanjske biskupije u 17. stoljeću.

biskupa, ali i temeljem odluka koje je u prethodnim razdobljima objelodanilo upravo taj papinski ured. Isti provincijal kazuje i kako broj franjevačkih djelatnika konstantno raste te da zbog njihovog kvalitetnog dušobrižničkog rada raste i broj vjernika. U tome kontekstu provincijal naglašava kako je upravo Rimski kurija franjevcima Bosne Srebrene dala privilegije od kojih je onaj najvažniji bio pravo na dodjelu sakramenata.²⁰ Pozivajući se upravo na ove i slične dozvole, Bakula je u svojem šematizmu zapravo iskoristio argument povijesnog prava, koji je i inače bio karakterističan za historiografiju 19. stoljeća, nastojeći tako i nadalje osigurati dušobrižničke djelatnosti svojoj subraći u novoosnovanoj hercegovačkoj franjevačkoj organizaciji.

Nastanak provincijalne Kustodije u Hercegovini dio je Bakulina šematizma u kojemu interes za povijest dolazi najviše do izražaja. Dekretom pape Pija IX. (1846.-1878.) iz 1852. stvorena je hercegovačka franjevačka Kustodija, odnosno došlo je do konačnog stvaranja zasebne franjevačke redovničke jedinice koja je obuhvaća područje Hercegovine. Nastanku Kustodije prethodio je niz diplomatskih poteza u kojima je naročito veliku ulogu odigrao upravo Petar Bakula. Njega su radi pregovora oko uspostave samostalne Kustodije početkom svibnja poslali u Rim 1852. biskup Barišić i hercegovački franjevci,²¹ a spomenuti papin dekret svjedoči kako su Bakulina nastojanja urodila plodom. Kako je sam Bakula igrao važnu (ključnu) ulogu u tako značajnome događaju za budućnost hercegovačkih franjevaca, ne čudi što se i njegov šematizam nešto više zadržao na povijesti franjevaca i općenito crkvene organizacije u Hercegovini. On tako ukazuje na važnost franjevaca za širenje i očuvanje katoličke vjere u Hercegovini, ustanovljuje koji su najraniji samostani postojali na tamošnjem području te navodi imena najstarijih poznatih biskupa.²² Potom prelazi na događaje koji ga ponajviše

²⁰ AFH sv. I, dok. 227; AFH sv. I, dok. 228. Prenose i: Barišić-Jerković, 2011: 16.

²¹ O čitavom slučaju detaljno Knezović, 2012: 15: »Nakon odcjepljenja od Bosne pa do uspostave Kustodije nova hercegovačka franjevačka zajednica bila je izložena pravom mnoštvu raznih problema s kojima se morala hrvati da bi opstala: dobivanje carskog fermata za gradnju prvog samostana, iznalaženja sredstava za podizanje samostana i crkve, uzdržavanje pomlatka, a najveću im je nedvojbeno brigu zadavao neriješen pravni položaj redovničke zajednice jer nisu smjeli primati nove članove bez specijalnih dopuštenja uprave Reda i Kongregacije za promicanje vjere. Zbog toga su i biskup fra Rafo Barišić i svi hercegovački franjevci zajedno s generalom Reda i prefektom Kongregacije za promicanje vjere nastojali čim prije iznaći konačno rješenje pravnog stanja hercegovačke franjevačke zajednice, a to su otežavale i odugovlačile nepovoljne političke prilike u samom Rimu. Ubrzavanju konačnoga rješenja, s kojim su podjednako bili zadovoljni svi zainteresirani, osobito je pridonio fra Petar Bakula kojega su sporazumno otpremili u Rim početkom svibnja 1852. biskup Barišić i hercegovački franjevci. Konačni prijedlog dekreta, kojim se uspostavlja hercegovačka franjevačka Kustodija, potvrdio je 15. kolovoza 1852. Papa Pijo IX., a dekret je proglašen na blagdan sv. Franje te iste godine.« O istom slučaju usp. ranije: Pandžić, 2001: 48–61.

²² Schem. 1867: 28–33.

koja se ustalila u kolektivnom pamćenju lokalnoga stanovništva. Time je Bakulin šematizam mjesnu predaju pretočio u pisanu formu, smjestivši idejni sustav njegovoga kraja odmah uz bok historiografskoj formi i izričaju. I baš zato s pravom se može reći da je Bakula svojoj redovničkoj subraći, ali i široj društvenoj i intelektualnoj zajednici predstavio jedan nov, poviješću i tradicijom prožet pogled na kraj koji ga je oblikovao. Prema tome, ovdje promatrani Bakulin šematizam iz 1867. u pojedinim dijelovima jasno i nedvosmisleno donosi autorovu historiografsku verziranost, koja je bila uvjetovana dijelom općim kretanjima na svjetskoj historiografskoj sceni, a dijelom na tradicionalnim (ranonovovjekovnim, pa čak i srednjovjekovnim) povjesničarskim okvirima. Ta refleksija suvremene i tradicionalne historiografije u kombinaciji s ucijepljenom pučkom tradicijom u Bakulinom je šematizmu u konačnici rezultirala stabilnom događajnom osnovicom koja osim što čitatelje upoznaje s vjerskim, društvenim i materijalnim stanjem u župama, široj javnosti daje jasniji uvid u prošlost Hercegovine, njezinih crkvenih institucija, franjevac, ali i »običnoga«, lokalnog stanovništva.

Izvori i literatura

- AFH = Pandžić, Bazilije (2009), *Acta Franciscana Hercegovinae*, sv. I. 1206.–1699., ZIRAL, Mostar.
- Antoljak, Stjepan (1992), *Hrvatska historiografija do 1918.*, sv. 1; (1992a) sv. 2, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- Assmann, Jan (2006), »Pamćenje i identitet: povijest jednog odnosa«, u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur. Maja Brkljačić-Sandra Prlenda), Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 45–78.
- Attridge, Derek-Bennington, Geoff-Young, Robert (ur.) (1987), *Post-structuralism and the question of history*, Cambridge University Press, Cambridge-New York-Port Chester-Melbourne-Sydney.
- Barišić, Rudolf-Jerković, Marko (2011), »Vjerske prilike na zapadnom obodu Osmanškoga carstva za života Ivana Ančića«, u: *Zbornik o Ivanu Ančiću Dumljaninu*, (ur. Pavao Knezović), Knjižnica Tihi pregaoci, knj. 9., Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 9–30.
- Blažević, Zrinka (2008), *Ilirizam prije ilirizma*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
- Carr, Edward Halett (2004), *Što je povijest*, Srednja Europa, Zagreb.
- Clark, Stuart (1999), *Annales school – critical assessments*, sv. 2, Routledge, London.
- Bertoša, Miroslav (2002), *Izazovi povijesnog zanata*, Antibarbarus, Zagreb.
- Bloch, Marc (2009), *Apologija historije ili zanat povjesničara*, Srednja Europa, Zagreb.

- Budak, Neven (1999), »Anali u hrvatskoj historiografiji«, u: *Zbornik Mirjane Gross*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 459–467.
- Gillis, John R. (2006), »Pamćenje i identitet: povijest jednog odnosa«, u: *Kultura pamćenja i historija*, (ur. Maja Brkljačić–Sandra Prlenda), Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb, 169–195.
- Gross, Mirjana (2001), *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, Novi Liber – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb.
- Gross, Mirjana (2009), »Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti«, *Historijski zbornik* god. 62/br. 1 (2009), 165–194.
- HBL (1983) = *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1: A–Bi, (gl. ur. Nikica Kolumbić), Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb.
- HFBL (2010) = *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, (ur. Franjo Emanuel Hoško, Pejo Čošković, Vicko Kapitanović), Leksikografski zavod Miroslav Krleža–Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine, Zagreb.
- Hoško, Franjo Emanuel (2000), *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Hunt, Lynn (2001), *Nova kulturna historija*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Jelenić, Julijan (1912), *Kultura i bosanski franjevci*, sv. I, Prva hrvatska tiskara Kramarić i M. Raguz, Sarajevo.
- Jenkins, Keith (ur.) (1997), *The Postmodern History Reader*, Routledge, London–New York.
- Katičić, Radoslav (2003), »Toma Arhiđakon i njegovo djelo«, u: Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana – povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, (predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić; povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol), Književni krug, Split, 329–431.
- Knezović, Pavao (2000), »Duvanjski kraj u franjevačkim šematizmima«, u: *Duvanjski zbornik*, (ur. Jure Krišto), Hrvatski institut za povijest–Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad–Naša ognjišta, Zagreb–Tomislavgrad, 195–212.
- Knezović, Pavao (2012), *Studij bogoslovije u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji 1860.–1945.*, Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja Blažene Djevice Marije–Franjevačka knjižnica Mostar, Mostar.
- Lučin, Kažimir (1995), »O tvorcima djela Illyricum Sacrum«, *Kulturna baština*, god. 19/br. 26–27, 37–52.
- Matijević Sokol, Mirjana (2002), *Toma Arhiđakon i njegovo djelo – rano doba hrvatske povijesti*, Naklada Slap, Jastrebarsko.
- Neralić, Jadranka (2010), »Uvod«, u: Daniele Farlati, *Trogirski biskupi s dodacima i ispravicima Jacopa Coletija*, (prijevod s latinskog Kažimir Lučin, Uvod i bilješke Jadranka Neralić), Biblioteka Knjiga Mediterana, sv. 58, Književni krug, Split.
- Nikić, Andrija (1974–1975), »Književno djelo fra Petra Bakule (1816–1873)«, *Godišnjak odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu*, knj. 3–4: 61–83.

- Pandžić, Bazilije (2001), *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, ZIRAL, Mostar-Zagreb.
- Petrović, Leo (1938–1939), »Život i rad fra Petra Bakule«, *Stopama otaca – almanah hercegovačke franjevačke omladine*, god. V, Mostar, 34–47.
- Schem. 1867 = Kosir, Vencel (1970), *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule*, Mostar. (*Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina pro anno Domini 1867*, Spalati, Typis Antonii Zannoti, 1867.)
- Toma Arhiđakon (2003), *Historia Salonitana – povijest salonitanskih i splitskih prvo-svećenika*, (predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić; povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol; studija Toma Arhiđakon i njegovo djelo Radoslav Katičić), Književni krug, Split.

PETAR BAKULA I HISTORIOGRAFIJA 19. STOLJEĆA

Sažetak

Na dio bogatoga i raznolikog opusa fra Petra Bakule utjecale su tendencije zamijetne u historiografiji 19. stoljeća. To je vidljivo kako u njegovoj epskoj poeziji i šematizmu, tako i u Bakulinom velikom interesu i brizi za izvornu arhivsku građu o franjevačkom redu. Istraživanjem šematizma iz 1867. rad promatra na koji je način profesionalizacija historiografije toga razdoblja utjecala na Bakuline postupke u radu s izvorima. Dijelovi šematizma jasno pokazuju autorovu historiografsku verziranost, koja je bila uvjetovana dijelom općim kretanjima na svjetskoj historiografskoj sceni, a dijelom tradicionalnim povjesničarskim okvirima. Također, zamijetno je da je Bakula prikupljenu građu uglavnom obradio pozitivistički, nastojeći u što je većoj mjeri utvrditi povijesnu događajnicu. Najveći interes Bakula je pritom pokazao za povijest hercegovačke franjevačke organizacije i nastanka Hercegovačke kustodije (događaj u kojemu je i sam aktivno sudjelovao). Posebno valja istaknuti da se Bakula u svome šematizmu osim pisanim izvorima koristio i lokalnom tradicijom odnosno usmenom predajom – sam karakter njegova djela nužno ga je doveo u poziciju da je morao pribjeći predaji koja se ustalila u kolektivnom pamćenju lokalnoga stanovništva. Zbog tih karakteristika s pravom se može reći da je Bakula svojoj redovničkoj, ali i široj društvenoj i intelektualnoj zajednici predstavio jedno novo i osebujno, poviješću i tradicijom prožeto djelo.

Ključne riječi: Petar Bakula, historiografija, 19. stoljeće, šematizam iz 1867., izvori, pozitivizam, usmena predaja

PETAR BAKULA AND 19TH CENTURY HISTORIOGRAPHY*Summary*

Nineteenth century historiography influenced several literary works of Herzegovinian Franciscan Petar Bakula. It is visible in his epic poetry, topographic works and in his efforts to collect archival primary sources regarding Franciscan history. In this paper I studied the way in which the process of professionalization of the 19th century historiography influenced Bakula's 1867 *Schematismus*. It can be concluded that historiography had its effects on Bakula's methodology – he handled sources in positivistic manner, with the main goal to establish a rich pool of historical »facts«. To some extent signs of early modern and even medieval historiography are too visible in Bakula's *Schematismus*. The greatest interest in past Bakula shows when referring to the history of Franciscan order – he gives historical overview of Franciscan activities in Herzegovina, their pastoral, social and cultural role, network of monasteries in past times etc. Bakula pays special attention to the establishment of a new Franciscan institution – Herzegovinian Custody, an act in which Bakula himself played crucial role. Besides various written sources, Bakula used oral testimonies in his *Schematismus*. Local tradition had a firm, special place in his work, since often it was the only way to collect necessary data. This fact opened the space for interconnecting the written sources and oral testimonies, helping the collective memory of the local people to find its way into the 19th century literary tradition of Herzegovina.

Key words: Petar Bakula, Historiography, 19th Century, 1867 *Schematismus*, Sources, Positivism, Oral Tradition

Luciana Boban – Josip Grubeša

PRVI I/ILI JEDINI BAKULIN ŠEMATIZAM

Pregledni rad

UDK 271.2(497.6)

Uvod

Fra Petar Bakula je u svojoj literarnoj djelatnosti poznat kao autor *Šematizma*, od kojega je jedno izdanje tiskano 1867. u Splitu,¹ a jedno 1873. godine u Mostaru². Neupitna je činjenica da je mostarsko izdanje drugo dopunjeno izdanje Bakulina splitskog *Šematizma*, te se ta stavka i ne dovodi u pitanje. Naime, i sam Bakula u predgovoru mostarskog izdanja ističe da se radi o drugom izdanju: »Etenim praeter innovatas Tabulas in hac secunda editione, etiam alia opuscula nondum lecta certe leges: quae quidem et si nihil magnifici tibimet exhibuerint, aliquid tamen non undequaque ingrati suppeditabunt« (Bakula, 1873: 9).

Ovaj rad donosi sustavan pregled razlika između dvaju izdanja, podijeljenih radi preglednosti u dvije kategorije: 1. fonološko-morfološku razinu (različita prilagodba vlastitih imena latinskom jeziku, različita uporaba dijakritičkih znakova, pisanje geminata i diftonga), te 2. sadržajno-semantičku razinu (nove informacije i podaci o pojedinim župama, dodatni komentari, paratekstovi). Svrha takvoga pregleda razlika je rješavanje određenih, još uvijek otvorenih, pitanja oko mostarskog izdanja *Šematizma*, tj. pitanja autorstva, opravdanosti njegova tiskanja, dosljednosti, te odnosa biskupa i Kustodije prema mostarskom izdanju, što sve skupa čini njegovu izvanjezičnu okosnicu. Pored toga, registriraju se karakteristike svakoga pojedinog izdanja bez obzira jesu li uzrokovane rukom autora ili tiskara – naglasak se

¹ Bakula, Petar (1867), *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et vicariatus apostolici in Hercegovina sub regimine spiritali fratrum min. observ. sancti Francisci pro anno Domini 1867*, Spalati, typis Antonii Zannonii, Split.

² Bakula, fra Petar (1873), *Schematismus topographico-historicus, vicariatus apostolici et custodiae provincialis franciscanico-missionariae in Hercegovina pro anno Domini 1873*, Mostar, typis missionis cathol. in Hercegovina, Mostar.

stavlja na rezultat rada, dakle na *Šematizam* kao pojavu u čitateljevoj ruci, te se samo iz čitateljeve perspektive promatra korisnost i uporabljivost i splitskog i mostarskog izdanja. Uzimajući u obzir negativne konotacije koje su se javljale uz spomen mostarskog izdanja *Šematizma*, u ovom se radu, kroz sve navedeno, pokušava zaključiti koliko je ono bilo potrebno, odnosno korisno. U fokusu rada nije ni odnos biskupa Kraljevića i Kustodije prema *Šematizmu*, te se i ne pretendira odgovoriti na određena pitanja, već se ta problematika spominje samo u kontekstu okolnosti u kojima su nastajala izdanja *Šematizma*.

Inače se u literaturi izdanja *Šematizma* različito predstavljaju: neki autori navode samo splitsko izdanje, a neki navode i mostarsko, s tim da ne naglašavaju svi da se radi o drugom izdanju, npr.:

- 1) U dijelu *Bibliographia* fra Martin Mikulić među Bakulinim djelima donosi: »Schematismus Topographico-Historicus Custodiae Provincialis et Vicariatus Apostolici in Hercegovina etc. Spalati Typis Zanonio 1863.« (Mikulić, 1882: 87–88). Dakle, Mikulić pogrešno navodi 1863. umjesto 1867. godinu, s tim da nema nijednoga slova o mostarskom izdanju.
- 2) Glavaš u *Spomenici* među Bakulinim djelima navodi: »Schematismus Topographico-Historicus Custodiae Provincialis et Vicariatus Apostolici in Hercegovina. Split 1867. u 8° str. 208; u Mostaru za god. 1873.« (Glavaš, 1897: 163).
- 3) Dominik Mandić u popisu djela hercegovačkih franjevac: »Bibliographia – scripta a patribus Provinciae Hercegovinae ab an. 1843. – 1933. typis edita« kao 8. Bakulino djelo navodi: »Schematismus topographico=historicus Custodiae Provincialis et Vicariatus Apostolici in Hercegovina, Split 1867.; drugo izdanje u Mostaru godine 1873.« (Mandić, 1933: 136).
- 4) U popisu Bakulinih djela fra Leo Petrović pod br. 8 navodi: »Schematismus topographico-historicus Custodiae Provincialis et Vicariatus Apostolici in Hercegovina, Spalati, 1867. 8°, str. 208«, a pod br. 15 donosi: »Schematismus topographico-historicus Vicariatus apostolici et Custodiae Provincialis in Hercegovina, Mostar 1873. 8°, str. 267.« (Petrović, 1939: 46–47).
- 5) Nikić u popisu Bakulinih objavljenih djela za života pod brojem 9 navodi: »*Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina sub regimine spirituali Fratrum Min[orum] observa[ntium] sancti Francisci pro anno Domini 1867.*, Spalati, Typis Zannoni, 1867. str. 208. [20. V. 1876.]«, a među onima objavljenim »nakon smrti fra P. Bakule« na prvom

mjestu pod brojem 19 navodi: »*Schematismus topographico-historicus Vicariatus apostolici et Custodiae provincialis franciscanico – missionariae in Hercegovina pro anno Domini 1873*. Mostar, Typis Missionis catholica in Hercegovina, 1873 [završeno tiskanje 3. I. 1874.] str. [2] + 267 + [1] (6).« (Nikić, 1974–75: 76–77).

- 6) U natuknici *Bakula, Petar* koju su sastavili Nedjeljko Mihanović i Andrija Nikić među Bakulinim djelima navode: »*Schematismus topografico-historicus* (sic!) *custodioae provincialis et vicariatus apostolici in Hercegovina*. Split 1867, Mostar 1873.« (Mihanović-Nikić, 1983: 379).
- 7) Alilović piše: »Ukupno je objavio 15 knjiga, a 17 knjiga ostavio je u rukopisu, koji se nalaze u franjevačkom samostanu u Mostaru.« U popisu djela kao šesto navodi: »*Schematismus*, Spalati 1867;«, potom kao 14. djelo navodi: »*Schematismus*, Mostar 1874;« (Alilović, 1986: 63).
- 8) Koroman u *Bio-bibliografiji* donosi kronološki prema godini izdanja Bakulina djela te kao šesto navodi: »*Schematismus*, Spalati 1867;«, a četrnaesto po redu »*Schematismus*, Mostar 1874;« (Koroman, 1990: 776).

1. Razlike na fonološko-morfološkoj razini

Iako je između izdanja Bakulina *Šematizma* relativno kratak vremenski period (1867. – 1873.), ipak imaju dosta različit pristup bilježenju i latinskih i hrvatskih leksema. Osim očite činjenice da to i nije bio rijedak slučaj u razdoblju prije standardizacije, kao glavni razlog se nameće različito mjesto tiskanja. Naime, prvo izdanje *Šematizma* tiskano je u Splitu, a drugo u Mostaru. Otegotna okolnost tiskanja mostarskog izdanja bila je i to što je *Šematizam* bio jedna od prvih knjiga tiskanih u novoj mostarskoj tiskari, što na neki način objašnjava njegovu neurednost i tehničku nedosljednost.³ Među tim razlikama, koje se mogu kategorizirati kao razlike na fonološko-morfološkoj razini, tipične su: različita prilagodba vlastitih imena latinskom jeziku, različita uporaba dijakritičkih znakova, pisanje geminata i diftonga, veliko i malo slovo, te označavanje veznika *et*. Treba napomenuti da izdanja *Šematizma* pri uporabi fonološko-morfoloških rješenja nisu dosljedna.

³ »Biskup Kraljević vršio je nadzor nad tiskarom sve do 1876. godine. Na početku rada objavljeni su: *Pravopis za nižje učione katoličke u Hercegovini* Franje Milićevića, *Schematismus franjevački* fra Petra Bakule te Milićevićev kalendar *Mladi Hercegovac*. Kako te knjige nisu zadovoljavale grafičkim kvalitetama, i slova su bila loša, novi dio opreme naručen je u Trstu. Poslije obnove tiskara je radila kvalitetno i za ono doba – mnogo, a djela nisu objavljivali samo Hrvati nego i pripadnici drugih naroda« (Musa, 2007: 22).

Tablica 1. Primjeri razlika leksema na fonološkoj razini

Vrste razlika	Splitsko izdanje	Mostarsko izdanje
<i>različita prilagodba vlastitih imena latinskom jeziku</i>	Brotnjo (82) ⁴ Ogradjenik (83)	Bročno (90) Ogragenik (91)
<i>različita uporaba dijakritičkih znakova</i>	Široki=Brigh (42) Crnać (71)	Široki=Brig (44) Crnać (71)
<i>pisanje geminata i diftonga</i>	meditullio (17) inceptus (39) inceptum (56)	meditulio (14) incoeptus (41) incaeptum (58)
<i>veliko i malo slovo</i>	Blizanci (82)	blizanci (90)
<i>označavanje veznika »et«</i>	et	&

Posebno su značajne razlike kod oblikotvornih morfema, koji modificiraju značenje riječi te za sobom povlače i različitu semantiku, a često su primjer tiskarske pogreške, npr.⁵

Tablica 2. Primjer razlika leksema na morfološkoj razini

Splitsko izdanje	Mostarsko izdanje
»Post tot saecula ae nequissima fata ab Ozrnje supra Amzići Neretva usque, adhuc est numerare, et admirari plusquam 150: solidissimas domorum fornices; quos sane solae magnae divitiae conderepoterant« (Bakula, 1867: 83).	»Post tot saecula ae nequissima fata ab Ozrnje supra Amzići Neretva usque, adhuc est numerare, et admirare plusquam 150: soldissimas domorum fornices; quos sane solae magnae divitiae conderepoterant« (Bakula, 1873: 90–91).
»Haec species lapidis, referentis candidissimum marmor, in capella circulari majoris altaris ecclesiae prominebat« (Bakula, 1867: 85).	»Haec species lapides, referentis candidissimum marmor, in capella circulari majoris altaris ecclesiae prominebat« (Bakula, 1873: 93).

Da se ne bi stekla pogrešna predodžba o tome da se tiskarske pogreške javljaju uglavnom u mostarskom izdanju, vrijedi napomenuti da se one često javljaju i u splitskom. Mostarsko izdanje je na nekim mjestima nečitljivo, što na prvi pogled stvara dojam kako ima znatno veći broj tiskarskih pogrešaka od splitskog.⁶ Pri tome valja napomenuti da se za potrebe ovog rada, na

⁴ U zagradi su navedeni brojevi stranica na kojima se nalaze navedeni leksemi (npr. Bakula, 1867: 82).

⁵ Radi preglednosti različiti leksemi su podvučeni u tekstu, dok su kurzivni i podebljani leksemi tako istaknuti u originalu.

⁶ Nekoliko primjera gdje mostarsko izdanje *Šematizma* ispravlja tiskarske pogreške splitskog izdanja (ključne riječi su podcrtane): »Nubbili in nostra Missione mihi obeseryare licuit...« (Bakula, 1867: 84); »Nubbili in nostra Missione mihi observare licuit...« (Bakula, 1873: 93). Zatim: »...hic autem ferme omnia constant – sucto, gladio, & stella in medio scuti« (Bakula, 1867: 84); »...hic autem ferme omnia constant – scuto, gladio, & stella in medio scuti« (Bakula, 1873: 92).

mjestima gdje je mostarsko izdanje nečitljivo, te se jasno ne mogu razabrati riječi, pretpostavilo da nema razlika u odnosu na splitsko. Inače je splitsko izdanje točnije u latinskom dijelu teksta, nego pri navođenju hrvatskih toponima, dok je u mostarskom suprotno: nedosljednost pri pisanju geminata i diftonga s jedne strane, a osuvremenjeno i točnije navođenje toponima s druge strane, što može navoditi na zaključak da je mostarsko izdanje *Šematizma* nakon Bakuline smrti uređivao netko kome su bila dobro poznata hercegovačka mjesta o kojima govori. Tomu u prilog ide i činjenica da je drugo izdanje tiskano u Mostaru, a prvo u Splitu, s tim da grafiji imena pridonosi i Milićevićev pravopis⁷ kojega je upravo prije Bakulina *Šematizma* tiskao u Mostaru, uz općenito sve veće navikavanje na Gajev pravopis.

2. Razlike na sadržajno-semantičkoj razini

Već na prvi pogled se primjećuje da je mostarsko izdanje *Šematizma* opširnije: ono ima 267 stranica, a prvo tek 207. Iako raspored poglavlja mostarskog izdanja prati raspored splitskog, iz samog sadržaja se može iščitati kako su u mostarskom izdanju opisane neke župe koje se ne spominju u splitskom: Goranci, Drežnica, Vir, Kočerin, Ledinac, Klobuk, te Drinoveci. Razlog zašto se navedene župe ne javljaju u prvom izdanju je jednostavan: u vrijeme njegova tiskanja one nisu postojale u statusu župe – *parochia*, nego samo u statusu župne podružnice – *capellania*. To je i biskup Kraljević, u svojoj korespondenciji s Kustodijom, prokomentirao: »Sad ništa novoga nejjima izvan broja novih župa i statistike (SK, SV. 10., f. 10–10v). Što se tiče uvodnih tekstova, splitsko izdanje kao *editio princeps* navodi službena odobrenja za tiskanje i mišljenja nadležnih, dok se u mostarskom navodi samo autorovo obraćanje čitatelju (»Benevolo lectori salutem«), tako da mostarsko izdanje nema dopuštenje za tisak redovničkih vlasti, a ni crkvenih (čijega dopuštenja nema ni splitsko izdanje). Upravo zbog toga očito je da je mostarsko izdanje tiskano mimo volje redovničkih vlasti.

Razlike na sadržajnoj razini mogu su podijeliti u tri skupine: 1. tekstovi koji se nalaze samo u splitskom izdanju, 2. tekstovi koji se nalaze samo u mostarskom izdanju i 3. tekstovi koji se razlikuju između izdanja. Svaka od ovih skupina može se selektirati na manje skupine prema sadržaju i opsežnosti.

2.1. Tekstovi koji se nalaze samo u splitskom izdanju

Iako je mostarsko izdanje nešto opširnije, ipak su u njemu izostavljeni neki tekstovi iz splitskoga izdanja. Po svojoj opsežnosti i sadržaju, mogu se selektirati:

⁷ Milićević, Franjo (1873), *Pravopis za niže učione katoličke u Hercegovini*, Tiskom poslanstva katoličkog u Hercegovini, Mostar, 23. + 1,19 3.

1. cijela poglavlja: »Scholae; et sustentationis medicorum defectus«,⁸ »Familia Conventus«,⁹ »Introitus Conventus« (Bakula, 1867: 56–59);¹⁰
2. kraći opisi (npr. u opisu crkvene kuće u župi Ljuti Dolac: »Muri domus terminati tectum petunt.« (Bakula, 1867: 78); o mostu u Mostaru: »Igitur pontis auctor etiam consimiles casus videtur praevidisse in elevatione arcus.« (Bakula, 1867: 102); o župi Konjic: »Interim civilis Hercegovinae a Bosna divisio, facta anno 1832 est a meridie usque ad dictum pontem; ita ut oppidani cis Narentam existentes, Hercegovinenses, ultra vero Bosnenses censeantur. Verum ecclesiastica divisio istam non servat metam; nosque, quemadmodum penes Mostar, hic quoque aliquot pagos habemus etiam ultra Narentam; uti in suo notabimus loco« (Bakula, 1867: 120–121)¹¹ i sl.;
3. opisi manjih okolnih mjesta uz pojedine župe (npr. u župi Mostar: »Žrvanj est parvum manuale molendinum; hujus in Hercegovina frequentissimus usus est in domibus privatis; pro quibus, sicuti et pro majoribus molis eruibiles supra *Cim* in *Žrvnjovača* reperiuntur« (Bakula, 1867: 116),¹² te također o manjim mjestima u župama Seonica,¹³ Županjac¹⁴ i Posušje¹⁵);
4. predaje i legende (u opisu župe Rakitno o nepravедno ubijenim Ciganima, zbog čega je župa kroz mnogo godina trpjela strašne vremenske neprilike, sve dok stanovnici župe nisu dali nekoliko misa za pokojne,¹⁶ te u opisu župe Duvno – o etimološkom značenju nje-

⁸ U poglavlju »Škole i nedostatak sredstava za uzdržavanje« govori o školovanju u sklopu samostana u Širokom Brijegu, gdje se nalazi škola latinskog jezika, gimnazija (humanistički studij), filozofija i teologija, o broju upisanih sjemeništaraca, te o teškoćama financiranja. Usp. Bakula, 1970: 55–56.

⁹ U poglavlju »Samostanska obitelj« navodi njezine članove, te govori o svakodnevnom troškovima. Usp. Bakula, 1970: 56.

¹⁰ U poglavlju »Prihodi samostana« govori o milostinji, pravilima franjevačkog reda, te teškoćama svakodnevnih izdataka. Usp. Bakula, 1970: 56–57.

¹¹ »Prema civilnoj diobi Hercegovine i Bosne iz godine 1832. granica je od juga spomenuti most, tako da se građani s ovu stranu Neretve smatraju Hercegovcima, a s onu Bosancima. Ali crkvena dioba ne drži se te granice. Kao kod Mostara tako i ovdje mi imamo nekoliko sela preko Neretve, kako ćemo to naznačiti na svom mjestu« (Bakula, 1970: 112–113).

¹² »Žrvanj je mali ručni mlin. Često se upotrebljava u privatnim kućama u Hercegovini. Kamenje za žrvnje kao i za veće mlinove nalazi se u Žrvovnjači više Cima« (Bakula, 1970: 109).

¹³ Bakula, 1867: 134–138.

¹⁴ Bakula, 1867: 141–145.

¹⁵ Bakula, 1867: 156–158.

¹⁶ Bakula, 1867: 128; Bakula, 1970: 120.

gova imena¹⁷ i o duvanjskom polju, za koje stanovnici smatraju da je nekada bilo pod vodom, sudeći po željeznim kolutima zabijenim u pećine brežuljaka¹⁸).

Budući da je u splitskom izdanju Bakula obradio manji broj župa, imao je više prostora za pojedinosti i dodatne opise svake pojedine župe. Kako se u mostarskom izdanju broj župa povećao, a umetnuta su i neke druga poglavlja, Bakula je navedene tekstove u mostarskom izdanju jednostavno izostavio, vjerojatno zbog ograničenosti prostorom i(li) vremenom.

2.2. *Tekstovi koji se nalaze samo u mostarskom izdanju*

Mostarsko izdanje, kao drugo dopunjeno izdanje, donosi određeni broj novih tekstova. Prema sadržaju se mogu podijeliti:

1. cijela poglavlja (»Domus Scholastica Caritatis Sororum S. Vicentii a Paulo in Mostar«¹⁹, »Typographia Franciscana in Mostar«²⁰, »Residentia Episcopalis«,²¹ »Domus Sororum Charitatis S. Vicentii«²², »Collegialis Seminarii S. Antonii«,²³ »Tabula Parochiarum«,²⁴
2. nove župe (Goranci,²⁵ Drežnica,²⁶ Vir,²⁷ Kočerín,²⁸ Ledinac,²⁹ Klobuk,³⁰ Drinovci³¹);

¹⁷ Bakula, 1867: 132–133; Bakula, 1970: 124.

¹⁸ Bakula, 1867: 134; Bakula, 1970: 125.

¹⁹ U poglavlju »Domus scholastica Caritatis Sororum S. Vicentii a Paulo in Mostar« govori o školi časnih sestara u Mostaru, općenito o važnosti obrazovanja, posebno ženske djece, o potrebi za časnim sestrama, te pohvale časnim sestrama (Bakula, 1873: 136–144).

²⁰ U poglavlju »Typographia Franciscana in Mostar« govori o osnivanju tiskare u Mostaru, te navodeći posebno svaku donaciju iznosi troškove osnivanja, ističući da je tiskara započela s radom pod imenom »Typographia Missionis Catholicae in Hercegovina« (Bakula, 1873: 145–146). Ovaj tekst o tiskari je jedan od umetnutih tekstova mostarskog izdanja koji se nisu svijdali franjevačkom starješinstvu (usp. Petrović, 1936: 69).

²¹ Pod naslovom »Residentia Episcopalis« navodi imena Martina Ljubića, biskupovog tajnika, te Franju Miličevića, »direktora« tiskare (Bakula, 1873: 251).

²² Pod naslovom »Domus Sororum Charitatis, S. Vincenti a Paulo in Mostar« navodi imena časnih sestara, uz njihove titule (Bakula, 1873: 251).

²³ Popis naslovljen »Collegialis Seminarii S. Antonii« navodi franjevence koji su predavali u sjemeništu na Humcu i njihove novake (Bakula, 1873: 250–251).

²⁴ »Tabula Parochiarum« donosi statistiku o broju župljana svake pojedine župe (Bakula, 1873: 261).

²⁵ Bakula, 1873: 158–161.

²⁶ Bakula, 1873: 162–169.

²⁷ Bakula, 1873: 210–215.

²⁸ Bakula, 1873: 219–222.

²⁹ Bakula, 1873: 223–225.

³⁰ Bakula, 1873: 231–233.

³¹ Bakula, 1873: 234–237.

3. kraći komentari (npr. u predgovoru dodaje o nevoljama i teškoćama s kojima se susreću franjevci,³² te naglašava da se radi o drugom izdanju, s novim podacima i župama,³³ govoreći o vjeroispovijestima navodi poteškoće u suživotu s Turcima, te svakodnevne nepravde,³⁴ a uz rečenicu da se vlast ne miješa u vjerske poslove, dodaje: »nisi provocetur« (Bakula, 1873: 23); o naravi ljudi u Hercegovini, uz ostalo već navedeno, dodaje: »Invidia non carent...« (Bakula, 1873: 24), i sl.

³² »Seelecti litterarum cultores nonne et semper, et ubique rari sunt? Etiam ubi omnis pagus sua donatur schola, et ubi civitates collegiis, gymnasiis seminariis abundant, universitatibus autem florent? ubi continua cum eruditis consuetudo; etiam adsero incon-similibus apprime faventibus circumstantiis, libros majoris eruditionis vulgare haud parum arduum esse. Quod quum indubium sit, nos hercegovinenses Franciscani, qui sat annosi primas litterarum notitias sorbere incoepimus; qui dein studia alienae linguae sub pondere, methodo quoque undequaque haud apta, percurrere debuimus; huc vero reduces qui et rebus plurimis, diversi prorsus argumenti, et ab studio litterarum continuo avocantis operam dare debuimus; cum inerudita autem plebe jugem habere conversationem coacti, qui aliquam insigniorem spem in litteraria palaestra promittere auderemus?! et ut etiam ex aequo addam: quis in rerum vicissitudinibus, vel mediocriter versatus a nobi [*sic!*] Missionariis jure praetenderet, quod nequidem a faustissimae conditionis viris non nisi raro exemplo percepit? Interea, dum talia quibusdam obstringentibus exactoribus debebam, non est eo devoluta oratio ut ab omnibus omnem penitus segnitiam repellam: etenim plures mortalium etiam a minoribus abstinent quae possent eo quod majora agredi non valent: an id autem recte sentiant, illi viderint!« (Bakula, 1873: 8).

³³ »Tuae magnanimitati autem vel aliquam occasionem propitiam suggerent res, novae uhic [*sic!*] productioni Schematismi adnexae. Etenim praeter innovatas Tabulas in hac secunda editione, etiam alia opuscula nondum lecta certe leges: quae quidem et si nihil magnifici tibi met exhibuerint, aliquid tamen non undequaque ingrati suppeditabunt. Verumtamen non est qui non haesitat et primitus conscripta, et conscriptis addita, ab historicis micis vix, aut nequidem vix majoris esse ponderis. Quod si benevole, lector meum libellum etiamnum levioris armaturae, quacumque demum de ratione, aegre non exceperis, meo humili scopo alioquin satis erit: quippe me parvum parva quum deceant quoque nullius certe injuria perstringar, ubi ex parvo nihil magni mihi auspacri possum« (Bakula, 1873: 9).

³⁴ »...tum catholicismum amplectentium, tumque procuratorum eorundem. Sed nostros turcas ignorantia maxima laborantes, et etiam a sua dominante secta protectos, maximo quoque phanatismo excoecari, non est sane mirum: potius idipsum hujatibus schismaticis majori vitio vertendum: de quibus saepius, et plures vel in ipso tribunali propriis audivi auribus blaterantes iratissime: – se malle et praeferre, si centies filia illorum persona turcicam amplexata fuisset religionem, quam quod Catholicae nomen dederit. – His difficultatibus accedit quoque defectus mediorum sustentationis, quae conversis essent danda; quum illa etiam si habuissent, qua turcae, aut Schismatici, nunc qua catholici nancisci nequeant: esse autem maxime difficultatis, etiam exiguum rerum fortunam, ob solam Religionem in summam egestatem commutare, quisque concedet. Igitur praecitatis obstaculis perpensis, nemo nimiae desidiae nosmet accuset, si rarissimas conversiones in nostra Missione contingere animoadvertat: etenim penes difficultia duplicis phanatismi, noscat probe, nosmet et saepe habuisse et nunc quoque habere qui lubentissimo animo ad nostram Religionem convolarent, ubi primum ipsis media vitae exhiberentur. Itaque, si allibi pecunia est praepriis necessaria ad redimendum quodammodo homines a potestate erroris, etiam in hac Missione consimilis pecuniae destinatio haud esset suo fructu vacua« (Bakula, 1873: 22–23).

Vrijednost mostarskog izdanja, unatoč svim nedostacima, nalazi se upravo u umetnutim, dodanim, tekstovima, gdje se u odnosu na splitsko izdanje daje potpunija informacija. Tako npr. opisujući nadgrobni spomenik, Bakula je daleko detaljniji u mostarskom izdanju, pri čemu navodi i točan natpis groba, za koji u splitskom tvrdi da je nečitljiv:

Tablica 3. Primjer umetnutog teksta

Splitsko izdanje	Mostarsko izdanje
»In unico quaedam goticae antiquae litterae illegibiles deprehenduntur: quod quamquam non sit de majoribus, ejus a me dimensam magnitudinem referre lubet« (Bakula, 1867: 85).	In unico quaedam goticae antiquae litterae legibiles deprehenduntur: » <i>Ase leži Radovan Rakoivić: proklet tko će tugin leći, veće njegovo pleme.</i> « Latine autem ita reddi potest » <i>Ehio jacet Hilarius Rakoivić: omnis hic sepultus, sit maledictus, excepta stirpe ejus.</i> « Quod monumentum quamquam non sit de majoribus, ejus a me dimensam magnitudinem referre lubet (Bakula, 1873: 92–93).

2.3. Tekstovi koji se razlikuju između izdanja

Tekstovi i navodi koji se nalaze i u jednom i u drugom izdanju, ali se sadržajno razlikuju, nisu brojni, a mogu se također podijeliti u određene skupine:

1. različiti statistički podaci o župama (npr. broj stanovnika, broj turskih obitelji, broj škola, župnici, i sl.);
2. različita sintaksa rečenice, s istim značenjem (npr. »Sed esto alicui subinde quidpiam vacare temporis, un [*sic!*] ideo, amabo, historiam texendi cujuscumque pedi calceus aptus erit!« (Bakula, 1867: 10) u odnosu na: »Sed esto alicui subinde quidpiam vacare temporis, an ideo, amabo, historiam texendi cujuscumque manus opus erit?!« (Bakula, 1873: 8), zatim: »Tandem 1861. ab Austriae Imperatore Coronae Ferreae II. Class. insignia accepit« (Bakula, 1867: 34) prema: »Tandem 1861. ab Austriae Imper. Coronae Ferreae II. Class. insigniis donatus« (Bakula, 1873: 37), i sl.);
3. uporaba različitih leksema, uz nepromijenjeno osnovno značenje izraza (npr. »Respective ad totum nostrum populum, pauci sunt qui levi mercationis negotio occupentur« (Bakula, 1867: 24) u odnosu na: »Respective ad totum nostrum populum pauci sunt qui tenui mercationis negotio occupentur« (Bakula, 1873: 25), zatim »Turcicae domus« (Bakula, 1867: 82) prema: Turcicae familie [*sic!*]« (Bakula, 1873: 88).

4. uporaba termina *capellania* i *parochia* (u splitskom izdanju župe Ljuti Dolac, Čerin, Gabela i Šuica nazivaju se *capellania*, a u mostarskom *parochia*, što znači da su u međuvremenu od župne podružnice postale samostalne župe (inače se u mostarskom izdanju župne podružnice ne spominju, tako da su uopće ne rabi termin *capellania*);
5. različiti navodi, gdje Bakula daje oprečne tvrdnje (npr. o financiranju izgradnje humačke crkve i samostana: »Collectionis pecunia emptus; scopo ibidem novum Conventum Studii, aut Seminarii excitandi; pro quo pariter ex Collectis multa materialia praeparata, fabricationi jam inceptae, et progredienti impenduntur« (Bakula, 1867: 173), dok u mostarskom izdanju tvrdi: »Collectionis pecunia emptus; ibidem novum Conventum Studii, aut seminarii excitavimus sub directione P. Nicolai Šimović, qui a 27. Ap. 1867. usque 10. Febr. 1872. perfecit (...). Itaque predictus P. Nicolaus a die 27. Apr. 1867: usque ad 10. Febr. 1872. In supradicto aedificio ex diversis collectis impendit florenos 23,785« (Bakula, 1873: 242–243).

Upravo su tekstovi i navodi koji se razlikuju između izdanja bili sporni u sukobu franjevačke kustodije i biskupa oko mostarskog izdanja *Šematizma*, pri čemu je glavni problem bilo pitanje autorstva tih izmjena, budući da su postojale tvrdnje da je biskup Kraljević intervenirao u priređivanju mostarskog *Šematizma* za tisak nakon Bakuline smrti.

Važno je napomenuti da su neke razlike na razini riječi rezultat pogrešaka splitskog izdanja *Šematizma*, koje sam Bakula u istom izdanju ispravlja na 206. stranici:

Tablica 4. Primjeri tiskarske pogreške na razini leksema

Splitsko izdanje	Mostarsko izdanje
»Čerin etiam priscis temporibus capitalis districtus hujus locus fuit. Etenim a fonte Čerin ad orientem, <u>nullum</u> terrae spatium civilium domorum ruderibus stratum est« (Bakula, 1867: 84).	»Čerin etiam priscis temporibus capitalis districtus hujus locus fuit. Etenim a fonte Čerin ad orientem <u>multum</u> terrae spatium civilium domorum ruderibus stratum est« (Bakula, 1873: 92).
»A borcali latere: item integer <u>et mutus</u> vir prostat, dorso ad murum <u>converso</u> , capite autem elevato« (Bakula, 1867: 86).	»A borcali latere: item integer & nudus vir prostat, dorso ad murum <u>converso</u> , capite autem elevato« (Bakula, 1873: 94).
»A matre Gradnići avulsa 1683: a quo anno et protocolla ducit« (Bakula, 1867: 83)	»A matre Gradnići avulsa 1864., a quo anno & protocolla ducit« (Bakula: 1873: 91).

Te pogreške splitskog izdanja ispravlja već Kosir u svome prijevodu, jer je i sam imao uvid u Bakuline ispravke,³⁵ a ispravljene su i u mostarskom izdanju. Međutim, nalaze se i slučajevi gdje ni Kosir ne ispravlja pogrešku splitskog izdanja, iako se ona ispravlja u mostarskom, npr. o datumu napuštanja kreševskoga samostana,³⁶ te o kupovini zemljišta za izgradnju širokobriješke crkve:

Tablica 5. Primjeri pogrešaka splitskog izdanja ispravljenih tek u mostarskom izdanju

Splitsko izdanje	Kosirov prijevod	Mostarsko izdanje
»Anno itaque 1844 die 16 Maji nostrates Religiosi, Professi et Novitii, valedicto antiqua amicitia junctis, Kreševio efferunt pedes, Hercegovinam incunctanter« (Bakula, 1867: 38).	»I tako godine 1844. dana 16. svibnja naši zemljaci redovnici, zavjetovani i novaci, pozdrave one s kojima ih je vezalo staro prijateljstvo, napuste Kreševio, zapute se bez oklijevanja u Hercegovinu« (Kosir, 1870: 38–39).	»Anno itaque 1844 die 19 Maji nostrates Religiosi, Professi et Novitii, valedicto antiqua amicitia junctis, Kreševio efferunt pedes, Hercegovinam incunctanter« (Bakula, 1873: 41).
»dixi nos emisse 141 aureo« (Bakula, 1867: 49)	»rekao sam da smo ga kupili za 141 zlatnik« (Kosir, 1970: 48)	»dixi nos emisse 145 aureis« (Bakula, 1873: 49)

To svakako ide u prilog tvrdnji o potrebi kritičkog izdanja *Šematizma* iz 1873. godine, koje bi dalo ispravke i komentare i na jedno i na drugo izdanje.³⁷

³⁵ »Razumljivo je da tu ima pojedinih tvrdnji koje se ne mogu danas prihvatiti ni obraniti. Ima ih i krivih. (...) Ali u ovom prijevodu nije se ni u to diralo, jer smo željeli dati vjeran prijevod, da se mognu bolje shvatiti sve okolnosti u kojima je Hercegovina živjela u posljednjim godinama turske okupacije. Jedino su ispravljene očite štamparske pogreške te imena pojedinih mjesta, sela i drugih lokaliteta prema današnjim nazivima« (Bakula, 1970: 6).

³⁶ Usp. »Dan 19. svibnja 1844. bijaše urečen kad će ostaviti 'njima toli milo Kreševio, – u kojem su liepih dana svoga života proveli'. Bijaše to ganutljiv razstanak, koji se dogodio za gvardijanstva fra Angjela Kraljevića, kašnjeg biskupa i namjesnika apoštolskoga u Hercegovini (od god. 1864. do 1879.)« (Knezović, 2007: 11).

³⁷ Uzimajući u obzir da tiskanje mostarskog izdanja *Šematizma* sam Bakula zbog bolesti i smrti nije osobno nadgledao do kraja, njegova analiza zahtijeva posebnu pažnju. U tom slučaju bi se oni koji su dovršili tisak mogli usporediti s antičkim prepisivačima rukopisa u skriptorijima. Slijedom te usporedbe, Šagi-Bunić, tumačeći kritiku starijih tekstova, navodi da pogreške u prepisivanju rukopisa mogu biti: 1) nehotično krivo prepisana riječ iz predloška, 2) svjesno »ispravljanje« predloška, 3) izostavljanje (*lacuna*), 4) nadopunjavanje teksta (*interpolatio*). Dalje ističe da je kritičar teksta prisiljen na stvaranje tzv. konjunktura i kritičkog aparata (iz kojeg će biti vidljivo kako stoji u rukopisu i što je kritičar ispravio), da bi izdanje bilo znanstveno uporabljivo.

3. Seleksijska obrada razlika između dvaju izdanja *Šematizma*

Iako su razlike na sadržajno-semantičkoj razini svakako zanimljivije i značajnije od razlika na ostalim razinama, one svakako nisu toliko zastupljene da bi se mostarsko izdanje *Šematizma* tretiralo kao novo, originalno, djelo. One su odraz vremenskog raspona između tiskanja, njihove svrhe te tehničkih uvjeta. Pored podjele razlika prema jezičnim razinama, za njihovo razumijevanje nužna je podjela prema njihovu značenju i funkciji, odnosno njihovoj ulozi u vrednovanju pojedinog izdanja:

1. razlike uvjetovane tiskarskim pogreškama koje nisu relevantne za vrijednost djela (npr. tiskarske pogreške koje su očite kao takve, te ne utječu na prenošenje određene informacije),
2. razlike uvjetovane tiskarskim pogreškama koje daju bitno različite informacije (npr. navođenje godina, statistički podaci),
3. razlike koje modeliraju stil teksta, te bacaju svjetlo na povijesni razvoj jezika (npr. grafijska rješenja za vlastita imena na hrvatskom jeziku, pisanje diftonga i geminata u latinskom jeziku, širenje semantičkog polja određenih leksema), te
4. razlike koje mijenjaju sadržaj i smisao samoga teksta, a ključne su za poimanje Bakulina djela kao vrijednog povijesnog izvora (umetnuti, prepravljani i izostavljeni tekstovi koji donose povijesne i zemljopisne podatke).

Među ove posljednje uzimaju se u obzir samo one koje Bakula nije i sam ispravio na posljednjim stranicama splitskog izdanja. Njih je važno utvrditi, između ostalog, i radi toga da bi se vratila vjerodostojnost Bakulinu djelu, koje je, uz sve mane, pisano s dosta truda i uz obilan empirijski materijal.

4. Okolnosti – sudbina mostarskog izdanja Bakulina *Šematizma*

Uz evidentiranje eksplicitnih (unutarjezičnih) razlika između dvaju izdanja *Šematizma*, nužno je otvoriti pitanje i onih implicitnih (izvanjezičnih), koje stvaraju određene negativne konotacije vezane uz mostarsko izdanje, a odnose se na pitanje opravdanosti njegova tiskanja, njegove dosljednosti, te problematičnog odnosa biskupa i Kustodije zbog nesporazuma oko njegova financiranja. Iz korespondencije biskupa Kraljevića i Kustodije jasno je da ni jedna ni druga strana ne žele snositi teret financiranja, smatrajući mostarsko izdanje »propalim projektom«.³⁸ Međutim, fra Leo Petrović tvrdi da je

³⁸ Iz pisma fra Andrije Karačića u ime Kustodije biskupu Kraljeviću: »3. Ne bižimo Schematizam ko Schematizam, nego ga bižimo rad nereda u slogu, jer pok. Bakula prije

biskup Kraljević naručio i splitsko i mostarsko izdanje *Šematizma*, te da je on osobno s don Franom Miličevićem, nakon Bakuline smrti, dovršio uređivanje mostarskog izdanja.³⁹ Inače je, prema Petroviću, mostarsko izdanje bilo naručeno uglavnom da se iznesu misijski uspjesi »vanjskih dobročinitelja«, kao pohvale njihovoj misijskoj djelatnosti, te je postojao pritisak da se *Šematizam* što prije dovrši. Uz to Petrović navodi i da je problem nastao kada je Bakula u mostarsko izdanje nešto nadodao bez znanja biskupa Kraljevića i franjevačkog starješinstva, što je posebno zasmetalo franjevcima.⁴⁰

nego ga uredi bi zovnut s ovoga svita; 4. Schematizam ne primamo, jer se bolje priliku je jednoj izbrljanoj karturini, a ne jednoj uređenoj knjizi« (SK, SV. 9., f. 145). Biskup Kraljević o Bakuli: »Meni javljate što je Bakula Vašem sekretaru pisao na 24. augusta. *Naš brljo* ... uviren sam da je tako pisao Bakula. Ali je li istinito pisao? Ovde zec leži. S postelje smrtne? Onda nije gotov ni bolestan bio, jer je do 2. 7bra misu govorio. 2o Kune se fra Frano da mu on ništa pisao nije u ime Schematizma. Pak ona njegova knjiga na secretara Vašeg ali je privata? ali je officiosa? Si primum nema joj mista ni na kakvu sudu. Si secundum zašto je niste priobčili komu ste imali, pak onda javit Miličeviću da poso zaustavi, i da se ne uzda da čemu biti plaćeno? (...) Nadalje govorite da vam je fra Petar rekao da ja iziskujem da se Schematisam načini. Ja vam virujem. Ovde sam usilovan reći što ne bi imao: De mortuis aut bene aut nihil. Bakula uvijek je dvostručio, jednu govorio drugu činio, a treću pisao. (...) Od Schematizma reka sam da bi želio /razlika medju želio i iziskujete/ i da bi u pola troška unišao i tu je sve svršeno. Dapače govorio sam da samo opiše brevissime ortum progressum numerum annum erectionis parochiarum i statisticu. Vi pristali na štampanje, daklen ni ja, ni Vi krivi nismo. A što Bakula svoje dužnosti nije učinio ter Vam pokazao suam compilationem prija nego ju dade štampat, tko je tomu kriv? Već oni koji su mu dužni bili metnut conditiones sine quibus non. Velite da je sine notis et cautelis. Ovi isti Schematisam štampan je 1867 I onda ga je approbo vaš praedecessor Kordić ako je onda pohvaljen bio Schematisam zašto ga sada kudite? Pak isti i oni koji su censuru mećali!!!« (SK, SV. 10., f. 9–9v).

³⁹ Fra Leo Petrović o *Šematizmu*: »Biskup Kraljević god. 1866. zamolio je redovničko starješinstvo, da naredi fra Petru da napiše *Šematizam*. Starješinstvo je po želji biskupa učinilo, a Bakula se je posla primio. On je predložio, da nema smisla navesti imenik članova i broj duša, nego da u *Šematizmu* bude prikazan historijat i rad, po mogućnosti i prošlost kustodije. (...) Bakula je, i ovaj put po želji biskupa Kraljevića, god. 1873. pripremio i drugo izdanje svoga *Šematizma*. On je na brzu ruku preradio neke dijelove predašnjeg izdanja, nešto i nadodavao, ali kada se je počelo tiskati, nije mu se tisak svidio, pa je sve pustio kraju. Koliko mu se nije svidio tisak, vidi se iz pisma, koje je pisao fra Anti Karačiću, tajniku kustosovu, 26. kolovoza 1873. (...) Međutim je bolešću srdobolje shrvan, domalo umro. *Šematizam* su uredili biskup Kraljević i Don Frano Miličević« (Petrović, 1939: 44–45).

⁴⁰ Fra Leo Petrović, govoreći o radu tiskare u Mostaru: »Prve godine rada tiskan je i »*Shematismus topographico-historicus Vicariatus Apostolici et Custodiae provincialis Franciscano-Missionariae in Hercegovinapro anno Domini 1873.*« – Mostar, Tipis Missionis cathol. in Hercegovina, 1873. 8°, str. 267. Tiskanje ovog *Šematizma* podiglo je silnu prašinu i pripravilo dosta neugodnosti. Inicijativu za *Šematizam* u godini 1867. dao je Kraljević, i nagovorio franjevačko starješinstvo da pismeno naredi fra Petru Bakuli, da ga sastavi i za tisak priredi. Vanjski dobročinitelji tražili su i početkom sedamdesetih godina, da im se dokaže rad i uspjesi misije u Hercegovini. Radi toga je Kraljević – opet u sporazumu sa franjev. starješinstvom – odlučio, da se priredi novo izdanje starog *Šematizma*

Inače, smatralo se da Bakula nije uspio za života prepraviti i urediti za tisak mostarsko izdanje, iako fra Frano Milićević u pismu otvoreno kaže da je Bakula ipak uspio prirediti veći dio mostarskog izdanja,⁴¹ te ostaje nejasno u kojoj je mjeri Bakula originalni autor mostarskog izdanja.

Dakle, jasno je da financiranje mostarskog izdanja nije jedini izvor nesporazuma i sukoba između biskupa i franjevačkoga starješinstva. Razmišljajući o njemu kao izvoru navedenih sukoba, te pokušavajući pojasniti navedenu situaciju, nužno je dotaknuti se prvo razloga tiskanja mostarskog izdanja. Naime, biskup Kraljević je preko franjevačkog starješinstva naredio Bakuli da sastavi i drugo dopunjeno izdanje *Šematizma*, kako bi se u njemu naveli dokazi rada i uspjeha vanjskih dobročinitelja (Petrović, 1936: 64–65). Moguće je da je takva vrsta zahvale bila posljedica velike pomoći koju je biskup Kraljević imao pri nastojanjima da se napokon osnuje hrvatska tiskara u Bosni i Hercegovini. U tom kontekstu ipak ostaje nejasno zašto se i biskup odriče mostarskog izdanja *Šematizma* nakon Bakuline

sa nadopunom novoga rada i uspjeha. U tu svrhu uputio je okružnicu na sve župnike, da saberu podatke i u najkraćem vremenu, da ih njemu dostave. Redakcija novoga izdanja *Šematizma* povjerena je ponovo fra Petru Bakuli. On se posla primio i rukopis predao tiskari 13. lipnja 1873. (*Šematizam* je dotiskan 3. siječnja 1874.) U novom izdanju Bakula je štošta izmijenio, a nešto i nadodao bez znanja biskupa Kraljevića i franjevačkog starješinstva. Biskup se nije na ovo mnogo obazirao, ali franjev. starješinstvo [*sic!*] prigovorilo je sadržaju, tehničkoj i formalnoj strani *Šematizma*. Naročito su prigovorili tomu, da su mnoge stvari *netočno uvrštene* i što je tekst na mnogo mjesta nečitljiv i pun tiskarskih pogrješaka. Da slučajno Bakula nije u međuvremenu smrtno obolio i umro, sve bi dobro i na zadovoljstvo svih ispalo. Ovako se je ova upadica riješila istom 14. ožujka 1878. Ova je upadica ipak nešto dobra donijela. Kraljević je i sam vidio, da ima opravdanih razloga prigovarati točnosti i ukusu tiska. Radi toga je naručio novi tisak i novih slova« (Petrović, 1936: 64–65).

⁴¹ Iz pisma fra Frane Milićevića: »Poštovano Razbornistvo! (...) Ja ga nisam uredjivo, već Bakula, a ja sam bio samo jedno oružje, s kojim se je Bakula služio, i zato kako ga je Bakula uredio, onako je Schematizam i izdan, pak kad ste bili zadovoljni sa Schematisam za života Bakulina, a zašto ne potlje njegove smrti? (...) Što navodite da vam sa smrtno postelje Bakula piše 24. kolovoza, budite uvjereni da isti Bakula jest i u mjesecu rujnu govorio misu, a mogao je i zadulje da ga ne bude srdobolja pomela, buduć u satu gonjala ga je i 7 do 10 putah. Bakula je po sebi popravljao sve do 24. ili 25. rujna, a to je lasno osvjedočiti. Od 25. rujna do 6. listopada nije ništa štampano, i to sbog pometnje smrti Bakuline, a zatim na 6., 7. i 8. listopada utiskan je bio 14. list štampani i tako dok sam ja pošo u Trst iza smrti Bakuline na 20. studenog samo je uštampano bilo do lista 17. štampanog ili do obraza 193. Kad sam se povratio iz Trsta prosledio sam ostalo, ter sam dokončao cieli Schematisam na 3. sičnja t. g.« (SK, SV. 10., f. 6–6v). S druge strane, Bakula piše: »Naš brljo=tiskar Milićević poslo mi je evo do danas barem 15. puta prvi list Schematizma i ništa pak ništa ne može da bude, poput kurbana od krmka:! Danas sam mu otreso jednu po mom načinu, i reko mu da budući da ne zna i da mu se ne može štiti, neka se prodje zaludnoga brljanja. (...) S ognjišta izpod saksie usjate / na 26. kolovoza 1873. – sluga i brat Petar Bakula« (SK, SV. 9., f. 149–149v).

smrti.⁴² Pored toga, umetnuti tekstovi u mostarskom izdanju, koje je Bakula dodao, a koji nisu bili po volji franjevačkom starješinstvu i biskupu, odraz su složenih i često zategnutih odnosa između biskupa i Kustodije, te je nezahvalno i često nemoguće ući u trag nekom umetnutom »netočnom« navodu koji bi bio pisan s točno određenom namjerom. Fra Leo Petrović ističe jedan primjer:

»Šematizam, tiskan god. 1873. na str. 145.-146. donosi kratki članak o postanku ove tiskare. Članak je napisao fra Petar Bakula. O tome nema sumnje, jer je naknadno spravljen njegov rukopis sa tiskanim tekstom. Bakula je ovaj članak napisao na brzu ruku i dosta nejasno. To je na prvi pogled vidljivo. Ovom bilješkom Bakula je očito htio istaknuti nastojanja Don Franina oko osnutka tiskare. To je stalno, ništa više. Vidjeli smo da je tiskara darovana, što se ne ističe u Šematizmu. U naslovu članka stoji: 'Typographia Franciscana', na kraju se kaže, da joj je ime: 'Typographia Missionis Cathol. in Hercegovina'. Gore spomenuti prigovor franjev. starješinstva proti sadržaja Šematizma odnosi se i na ovaj članak o tiskari« (Petrović, 1936: 69).

O umetnutim tekstovima svjedoči i sam fra Frane Milićević, navodeći u pismu kako je biskup Kraljević »preko volje pokojnoga fra Petra Bakule« prepravljao statistiku, što opet rješavanje navedene dileme vraća na početak, te govori o kompleksnosti i nerješivosti mnogih pitanja vezanih za sudbinu mostarskog izdanja Bakulina *Šematizma*.⁴³

⁴² »Kreševljaković [Hamdija Kreševljaković, djelo *Štamparije u Bosni za turskog vremena*, nap.a.] navodi, da se je i biskup Barišić bavio mišlju da zavede tiskaru u Mostaru. Kategorički tvrdi, da je 'štamparija Milićevićeva djelo (Don Franino), oni, koji kažu da je to djelo biskupa Kraljevića, nemaju pravo'. (...) Na koncu izvodi zaključak: štamparija bila bi se odmah na početku zvala njegovim (Don Franinim) imenom, da nijesu bile po srijedi regule franjevačkoga reda, a ovako je Milićević bio direktor štamparije i 'kao takav član biskupske rezidencije, a biskup je do 1876. vršio nadzor nad štamparijom'« (Petrović, 1936: 58). Usp.: »Već je rečeno da se upravo biskup [tj. Kraljević] zalagao za osnutak tiskare i pozvao Milićevića da radi i upravlja. Godine 1876. biskup se naglo odmakao od tiskare koja je ostala u vlasništvu franjevačke zajednice. No, i franjevačka se zajednica već sljedeće godine odrekla tiskare. Otpočele su velike poteškoće u njezinu radu, a Milićevića su pratile svakodnevne neugodnosti« (Musa, 2007: 22).

⁴³ Iz pisma fra Frane Milićevića: »Svidočba / Kojom potpisani Svidoči da Presv. Gosp. fr. Angeo Kraljević jest preko volje pokojnoga fr. Petra Bakule priredio sve cifre numerike u Schematizmu stanom u Mostaru god. 1873. na strani 130 izvadiвши njeku svotu iz ex diversis collectis et populi de ablutionibus i tu svotu postavi s onom označenom Propagandae Lugdunensis. / Isto tako svjedočim da je isti Presv. Gosp. fr. Angeo Kraljević pričinio sav rukopis fr. Petra Bakule za Schematismu gori rečenoga spravljeni od pagine 157 do pagine 247 i zato ne slušaše rukopis Bakulin u izdanim Schematismu. / Mostar 18. Veljače 1878. / Fr. Frano Milićević m. p.« (SK., SV. 11., f. 49). Usp. iz pisma biskupa Kraljevića: »Sto je god u Schematismu staromu od godine 1867. pak iz njega od ričih do riči prištampano u novi bilo je potvrđeno od Vašeg Praedecessura Kordića. Statistica i broj novih župa samo nadometnt, statistika je uredjena i za nju ću se ujamtiti, da je lipo uredjena. Najposle ne moremo nikoga krivit već nas što smo virovali svakomu. / Mostar na 4. feb. 1874. – fra Angeo Biskup, s. r.« (SK., SV. 10., f. 10v).

U vezi s tim Bazilije Pandžić navodi svoj sud o odnosu biskupa Kraljevića prema mostarskom izdanju *Šematizma*:

»Od god. 1870. biskup Kraljević kao da je promijenio svoju narav. Postao je osjetljiv, nestalan u svojim odredbama i gotovo svadljiv u ponašanju. To se posebno osjetilo za vrijeme službe kustoda Andrije Karačića (1871.- 1874.). Njih su dvojica u upravljanju imali nekih razmirica koje je život nametao, ali sve su ipak riješili bez velikih posljedica. Najosjetljiviji prigovor, koji se među franjevcima širio, bio je da biskup ne daje dovoljno iz milostinje, koju je primao za dogradnju sjemeništa na Humcu. Ali taj je prigovor bio više manje potajan dok nije tiskan Schematismus topographico-historicus Vicariatus apostolici et Custodiae provincialis franciscanico misionariae in Hercegovina pro anno Domini 1873. Šematizam je pripremio fra Petar Bakula, koji je morao, kako je to već spomenuto, otići na liječenje i nakon toga, 2. listopada 1873., umro, prije nego je Šematizam tiskan. A kad je tiskan, uvjerljivo se govorilo da je biskup Kraljević Bakulin spis tu i tamo promijenio, napose što se tiče novčanih priloga dobivenih od različitih darovatelja za hercegovačku misiju. Upravo zbog toga uprava Hercegovačke franjevačke kustodije nije htjela uzeti nijednoga primjerka toga Šematizma, jer je smatrala da je u njemu netočno upisana podjela novaca.«⁴⁴ (Pandžić, 2011:113).

Zaključak

Pri pojašnjavanju karakteristika i sudbine mostarskog izdanja *Šematizma*, uzimajući u obzir implicitne i eksplicitne razlike u odnosu na splitsko, neka pitanja su i dalje ostala neodgovorena. Osim financiranja mostarskog izdanja, kao uzroka sukoba između biskupa i franjavaca, očito je da su postojali i drugi, dublji i kompleksniji, problemi koji su odrazi prilika i na lokalnoj i na svjetskoj razini. Težak položaj Hrvata u Hercegovini toga vremena ukrstio se sa složenim sustavima redodržavne i crkvene hijerarhije, te odnos između Istoka i Zapada učinili su da se svaki događaj promatra kroz prizmu navedenih činjenica, što se posebno odnosi na osnutak tiskare, te tiskanje tako važnoga povijesnog djela kao što je Bakulin *Šematizam*.

Koliko god se u trenutku tiskanja mostarsko izdanje *Šematizma* i moglo nadležnima učiniti nepotrebnim troškom, posebno ako se uzme u obzir postojanje splitskog izdanja, ono danas ipak ima veliko značenje, i kao književni i kao povijesni dokument; ne samo zbog novih povijesnih i geografskih podataka koji su naknadno dodani, nego i zbog ispravljanja tiskarskih

⁴⁴ General Reda pitao je od kustoda Buconjića jedan primjerak toga *Šematizma*. Buconjić mu je odgovorio 15. srpnja 1879. da nema nijednoga primjerka navodeći razloge: ... *nam ille schematismus reiectus fuit a custodia ob errores et quaedam falsa in ipso, ideo nos nec exemplaria voluminis quae penes nostrum episcopum et typographum Miličević remanserunt.* (Generalni arhiv reda u Rimu, SK 298., f. 195r).

pogrešaka splitskoga *Šematizma*. Uz to može biti zanimljiv kroatistima kao lingvistički izvor pri praćenju razvoja fonološke prilagodbe vlastitih imena latiničnim grafemima. Nužno je, dakle, kritičko izdanje *Šematizma* iz 1873. godine, koje će ga očistiti od tiskarskih pogrešaka, uz obilan komentar razlika između njega i njegovog prvog izdanja. Potrebno je otkloniti ustaljeni stav prema splitskom *Šematizmu* kao vrijednom i doradenom djelu, a mostarskom kao neuporabljivom, pa time i beskorisnom. Naime, već je sam Kosir upozorio na mnoge tiskarske pogreške splitskog izdanja *Šematizma*, koje je on pri prevođenju ispravio te osuvremenio hrvatske nazive za toponime, kako bi samo djelo bilo što korisnije i prilagođenije široj publici. Međutim, kako je navedeno, ni Kosir u svome prijevodu nije ispravio sve pogreške splitskog izdanja. Uz sve rečeno, jasno je da mostarsko izdanje svakako zahtijeva i zaslužuje ponovno izdavanje uz prijevod na hrvatski jezik, s tim da bi znanstveno opravdanije bilo prevesti doslovno i Bakuline pogreške, te ih naknadno komentirati i pojasniti. Time bi se očuvala izvornost originala, a čitatelju pružila točna i vrijedna informacija.

Literatura

- Alilović, Ivan (1986), *Petar Bakula*, u: *Bibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do god. 1918*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Bakula, fra Petar (1873), *Schematismus topographico-historicus, vicariatus apostolici et custodiae provincialis franciscanico-missionariae in Hercegovina pro anno Domini 1873*, Mostar, typis missionis cathol. in Hercegovina, Mostar.
- Bakula, Petar (1867), *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et vicariatus apostolici in Hercegovina sub regimine spiritali fratrum min. observ. sancti Francisci pro anno Domini 1867*, Spalati, typis Antonii Zannonii, Split.
- Bakula, Petar (1970), *Hercegovina prije sto godina ili Topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i Apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867.*, (s latinskog originala iz godine 1867. preveo Dr. fra Vencel Kosir), Hercegovачki franjevci, Mostar.
- Knezović, Pavao (2007) *Anđeo Kraljević*, u: Demo, Šime – Knezović, Pavao (2007), *Čerigajski anđeo*, Fram-Ziral, Mostar.
- Filipović, Rudolf (1971), *Kontakti jezika u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Glavaš, Radoslav (1897), *Spomenica pedesetogodišnjice Hercegovачke franjevačke redodržave*, Štamparija Pacher i Kisića, Mostar.
- Koroman, Veselko (1990), »Hrvatsko pjesništvo Bosne i Hercegovine od Lovre Sivovića do danas«, *Forum – časopis razreda za suvremenu književnost JAZU*, (ur. D. Jelčić i S. Mihalić), God. XXIX, knj. LX, br. 11–12, Zagreb.

- Kosir, Vencel (1970), *Predgovor hrvatskom izdanju*, u: Bakula, Petar (1970), *Hercegovina prije sto godina ili Topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i Apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867.*, (s latinskog originala iz godine 1867. preveo Dr. fra Vencel Kosir), Hercegovački franjevci, Mostar.
- Mandić, Dominik: *Schematismus almae missionariae provinciae ordinis fratrum minorum in Hercegovina ad annum iubileum Christi Redemptoris 1933.*, Typis typographiae »Bosanska pošta«, Sarajevo, 1933., 136.
- Mikulić, Martin: *Schematismus almae Custodiae provincialis Sanctissimae assumptionis B. M. V. in Hercegovina fratrum minorum observantium S. Francisci ad annum Christi MDCCCLXXXII*, Typis Dom Francisci Miličević, Mostarini, 1882., 87–88.
- Musa, Šimun (2007). »Hrvatska narodnoprporodna postignuća u Hercegovini«, *Hum*, br. 2. Mostar, 9–54.
- Nikić, Andrija (1975), »Književno djelo fra Petra Bakule (1816–1873)«, *Godišnjak odjela za književnost Institut za jezik i književnost u Sarajevu* (ur. B. Milanović), knjiga 3–4, Sarajevo, 1974–75., 76–77.
- Nikić, Andrija (1989), *Franjevačka kulturna baština*, Franjevačka knjižnica u Mostaru, Mostar.
- Pandžić, Bazilije S. (2011), *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Drugo dopunjeno izdanje, Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM – Franjevačka knjižnica Mostar, Mostar.
- Petrović, Leo (1936), »Prva hrvatska tiskara u Bosni i Hercegovini«, *Napredak – hrvatski narodni kalendar 1936., godina dvadeset i šesta*, Sarajevo, 57–70.
- Petrović, Leo (1939), »Život i rad fra Petra Bakule (1816.-1873.)«, *Stopama otaca – almanah hercegovačke franjev. omladine*, 5, Mostar, 34–47.
- Šagi-Bunić, Tomislav J. (1976), *Povijest kršćanske literature, Prvi svezak, Patrologija od početka do sv. Ireneja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

PRVI I/ILI BAKULIN ŠEMATIZAM

Sažetak

Fra Petar Bakula (1816–1873) je u svojoj literarnoj djelatnosti poznat kao autor Šematizma, koji je tiskan 1867. u Splitu i 1873. u Mostaru. Ovaj rad donosi sustavan pregled razlika između dvaju izdanja: 1. na fonološko-morfološkoj razini (različita prilagodba vlastitih imena latinskom jeziku, različita uporaba dijakričkih znakova, pisanje geminata i diftonga); 2. na sadržajno-semantičkoj razini (nove informacije i podaci o pojedinim župama, dodatni komentari, paratekstovi). Uz navedene razlike, koje nisu popisane samo u svrhu da dokažu da je mostarsko izdanje drugo dopunjeno izdanje Šematizma, jer je to i bez njih očito, rad donosi i kratak pregled okolnosti tiskanja mostarskog izdanja. Takav sustavan pregled može biti od pomoći pri rješavanju određenih dilema oko pitanja mostarskog izdanja Šematizma, kao što su: autorstvo, opravdanost mostarskog izdanja, dosljednost, odnos biskupa i Kustodije prema mostarskom izdanju i sl. Pored toga, rad može biti osnova za projekt ponovnog izdavanja mostarskog izdanja Šematizma (s prijevodom na hrvatski), što bi sigurno bilo potrebno, uzimajući u obzir i nečitljivost i rijetkost primjeraka otisnutih 1873. godine.

Ključne riječi: splitsko izdanje Šematizma iz 1867., mostarsko izdanje Šematizma iz 1873., fonološko-morfološke razlike, sadržajno-semantičke razlike, opravdanost mostarskog izdanja

THE FIRST AND/OR ONLY SCHEMATISM BY BAKULA

Summary

In terms of literary activity Fra Petar Bakula (1816–1873) is renowned as the author of the *Schematism*, first published in Split in 1867 and afterwards in Mostar in 1873. This paper provides a systematic overview of the differences between the two editions. These include differences in phonology and morphology (the varying adaptation of proper names to Latin as well as the varying use of diacritics and written rendering of geminates and diphthongs), and secondly, differences at the contextual and semantic level (new details on particular parishes, additional comments and paratext). These differences have not been compiled simply to prove that the Mostar edition is the second, amended version of the *Schematism* – that is self-evident. The paper also provides a brief overview of the circumstances in which the Mostar edition was published. Such a systematic overview may prove helpful in resolving certain dilemmas with regard to the Mostar edition, for instance: authorship, the justification of the Mostar edition, consistency, the attitude of the Bishop and the Custody towards this particular edition and the like. Furthermore, the paper may be used to initiate efforts to republish the Mostar edition of the *Schematism* (with a translation into Croatian). This is certainly necessary considering that the copies published in 1873 are both rare and often illegible.

Key words: the Split edition of the *Schematism* from 1867, the Mostar edition of the *Schematism* from 1873, differences in phonology and morphology, differences in content and semantics, justification of the Mostar edition

POLITIKA

ZA

SVAKOG ČOVIKA

SPISANA

OD

OTCA FR. PETRA BAKULE

FRANJEVCA HERCEGOVCA.

DIO PRVI.

U SPLITU
PRZOTISKOM ANTONA ZANNONI
1869.

Cena ove knjige, Turski groša 12. — Austrianski fl. 1 sol. 50.

Politika za svakog čovika, Split, 1869.

Irina Budimir

FRAZEOLOGIJA POLITIKE ZA SVAKOGA ČOVIKA FRA PETRA BAKULE

Pregledni članak

UDK 811.163.42(497.6)09 Bakula, P.

1. Uvod

Posebnost je stila svakoga pisca i uporaba frazema čija je raznovrsnost potvrda karaktera djela i njegove čitateljske publike. Velik broj frazema *Politike* govori o bogatstvu ustaljenih konstrukcija koje potvrđuju svoje mjesto, prenoseći se s koljena na koljeno, i u baštini franjevačke jezične tradicije kao i Bakulina organskoga idioma koji je u sastavu hercegovačkih novoštokavskih govora ikavsko-ijekavskoga tipa.

Koliko se fra Petar služio frazemima, dokazuje i sam proslavni namijenjen »dragom štioću« »(...) slidecim upravam, naći ćeš, moj štioće, kakonoti sami sok i jezgru umnog postupanja na ovom svitu. (...) Znam pako po čem obćeni je izrek- popovi i fratri nek čuvaju štolu-, (...) mi crkovernjaci u politički da smo ko krtice na suncu; (...) da nejmamo pokazati da išta vidimo, po način uljudnoga čovika, koji znade zaniti oči (...)« (*Politika* 9).

Čitajući *Politiku*¹, osim Bakuline sklonosti uporabi frazema, može se zamijetiti i velik broj narodnih poslovice i izreka, koje su posebne, s obzirom na svoju namjenu, kao osobitost narodnoga, iskustvenog, praktičnoga i poučnoga izričaja.

¹ Moralno-poučno djelo *Politika za svakoga čovika* objavljeno je u Splitu 1869. Pisana po uzoru na Aristotelovu *Politiku*, Bakulina *Politika* bila je namijenjena široj čitalačkoj publici » (...) posebno priprostem puku (...) stoga se u djelu nakon savjeta i poslovice (268 jedinica) na popularan način iznosi cijeli jedan sustav društvenog uređenja u kojem su izložene misli o roditeljima, djeci, učiteljima, učenju, drugovanju s učenim i mudrim osobama, o izboru zvanja, prijateljstvu, o neprijateljstvu, krepostima i manama, o igrama, kazalištu i priredbama, od čitanju knjiga, dužnosti i slobodi pisanja, o političkim organizacijama, o seljacima, o obrtu i trgovini, o tehničarima i strojevima, o nadležnima, o domovini, narodnosti, o suvremenom vremenu, o novinama i anonimnim djelima, o bunama i slično. Drugim riječima, Bakula je u ovom djelu iznio svoje misli od obitelji do državne zajednice, od odgoja do najviših društvenih obaveza i dužnosti (...)« (Nikić 1975: 71).

U smislu znanstvenoga definiranja i određivanja opsega izučavanja frazeologije u užem i frazeologije u širem smislu postoje različiti aspekti. Za neke frazeologija u užem smislu proučava isključivo frazeme (idiomatizirane veze leksema), a frazeologija u širem smislu koja uz frazeme proučava i poslovice, izreke, protuposlovice, velerizme, posuđene poslovice i krilatice (Palm 1997: 1–6). Budući da je rad ograničen na frazeologiju u užem smislu, koja proučava isključivo frazeme, Bakulina paremiologija neće biti uži krug interesa, osim onih frazema nastalih iz poslovice kao što su:

kopati mučem pod <kim> jamu (R² 161) (nanijeti komu štetu); **naći krušku pod kruškom** (R 229) (biti sasvim jasno; razumljivo); **požeti što je tko posijo** (R 487) (uzeti tuđe, ukrasti); **zbirati zrno po zrno na hrpu <čiju>** (R 758) (činiti što polako).

2. Raščlamba frazema

Politika se pokazala izvrsnom podlogom i zahvalnim korpusom za istraživanje književnoga frazeološkoga fonda 19. st., a da je iznimno bogat, pokazuje 787 ekscerpiranih frazema.

Ekscerpirana građa raščlanjuje se sa strukturnoga i semantičkoga aspekta. S formalne se strane (strukturnoga aspekta) frazemi raščlanjuju s obzirom na opseg, leksički sastav i određivanje sintaktički glavne sastavnice (usp. Fink 2000: 93) da se pri tome ne izlazi iz okvira frazema, tj. proučava se broj i vrsta sastavnica i njihov način poretka u frazemu. U ovome će se radu dati prostora strukturnoj³ raščlambi frazema kao i posebnostima leksičkoga sastava frazemskih sastavnica u usporedbi sa standardnojezičnom i dijalektološkom frazeološkom situacijom.

Posebna pozornost usmjerena je na semantičku raščlambu jer se smatra da svoje značenje i smisao frazem dobiva iz konteksta, što su pokazali pojedinačni primjeri korpusa. U frazeološkim se istraživanjima smatra da »frazem svoj smisao dobiva u komunikaciji i u (kon)tekstu, stoga je semantički aspekt najvažniji u njegovu određenju budući da upravo (kon)tekst određuje kad su strukture formalno identična izraza frazemi, a kad to nisu« (Matešić 2006: 44).

Semantički se aspekt odnosi na stupanj desemantizacije pojedinih frazemskih sastavnica kao unutarnji semantički aspekt (unutarfrazemski odnos) i semantički odnos koji frazemi i leksemi u sastavu frazema međusobno uspostavljaju kao vanjski semantički aspekt (međufrazemski odnos).

² Oznaka se odnosi na broj frazema u priloženom rječniku.

³ »Strukturna analiza relevantna zbog praktične vrijednosti pri sastavljanju rječnika« (Matešić 2006: 44).

Pri određivanju frazema vodilo se definicijom da se frazem kao »jedinica frazeologije sastoji od najmanje dviju sastavnica (od dviju autosemantičnih ili od kombinacije autosemantične i sinsemantične) koje karakterizira cjelovitost i čvrsta struktura« (Fink- Arsovski 2002: 6).

Budući da Bakulina sintaksa ima naslijeđena obilježja latinskoga jezika, tako pojedine frazemske sastavnice, posebice glagolske, svoje mjesto nalaze na kraju rečenice, čime se, s današnjega aspekta, još više pojačava stilističko svojstvo frazeološke građe, što ne umanjuje i obilježje čvrste strukture i stabilnosti frazemskih sastavnica.

Prema ustaljenosti i učestalosti mogu se izdvojiti glagolske i imenske leksičke inačice:

pasti u/na pamet (R 430); **doći/doniti na ovi/ovaj svit** (R 625); **dignuti/metnuti u vitar** (R 703) i glagolski frazemi s prijedložnim izrazom: **u crno zaviti** (R 37); **izbiti iz glave** (R 106); **dignuti/mećati na vitar** (R 110); **mećati u glavu** (R 110); **oči zamazati <komu>** (R 391); **upirati prstom <na koga>** (R 477); **stati na put** (R 491); **izaći iz ruku** (R 528); **poći za rukom** (R 542); **idje od ruke** (R 533); **zenuo <tko> na svit** (R 632); **izadje iz <čijih> usta** (R 672).

Pojavljuje se nekoliko frazema sadržajem i oblikom potpuno ekvivalentni frazemima ostalih hrvatskih frazeoloških sustava, novoštokavskih ikavskih govora i standardnih frazema⁴:

ni usta otvoriti (R 682); **skinuti s vrata** (R 719); **<komu> zavrnuti vratom** (R 722).

2.1. Strukturna raščlamba

Prema strukturi i obliku frazemi se dijele na tri osnova tipa: fonetska riječ⁵ (sveza samostalne naglašene riječi i jedne ili dviju nesamostalnih i nenaglašanih riječi), sveza riječi (sveza dviju ili više samostalnih riječi) i rečenica (rečenica je osnovni dio).

Frazemi kao fonetske riječi najmanje su zastupljeni, a u raščlanjenom se korpusu sastoje od sveze prijedloga i imenice: **do duše** (R 85); **ni dlaku** (R 72); **priko mire** (pritrati) (R 284); **pod nebom** (R 338); **do nebesa** (R 338);

⁴ Frazemi potvrđeni u rječniku Josipa Matešića (1981), rječniku frazema Menac–Fink-Arsovski–Venturin (2003) i rječniku novoštokavskih ikavskih govora Mire Menac–Mihalić (2005).

⁵ U hrvatskoj frazeološkoj literaturi nema jedinstvenoga pristupa u određivanju donje granice frazema. Za jedne to je sveza dviju samo punoznačnih riječi (J. Matešić 1982/83: 412), a za druge sveza sastavljena od jedne punoznačne riječi s proklitikom ili enklitikom (A. Menac 2007: 18; Fink-Arsovski 2002: 6).

prid očima (R 370); **do mrve** (R 373); **na oči** (R 383); **ni prstom** (R 448); (sve) **u vitar** (baciti, biti, otići) (R 704). Navedeni frazemi pripadaju skupini prvoga podtipa pravih frazema – fonetske riječi.⁶

Inače je najbrojniji i najčešći frazeološki tip sveza dviju ili više samostalnih riječi, tako da je u Bakulinu frazeološkom korpusu čak 580 frazema koji su po strukturi sveze riječi, što čini 73 % od ukupnoga broja frazema.

Korpus sadrži neovisne veze, dvije samostalne riječi, iste vrste riječi spojene sastavnim veznicima ili starim oblikom rastavnoga veznika ol(i); **ni z bogom ni z vragom** (R 24); **i dnevom i noću** (R 52); **i dan i noć** (R 52); **i kožom i mesom** (R 202); **ni mista ni imena** (R 288); **po moru i po suhu** (R 300); **ni nogu ni ruku** (R 351); **otud i odovud** (R 415); **ni pečen ni varen** (R 450); **ol si plitak ol si dubok** (R 467); **oli smijati oli plakat** (R 572). U skupinu složenih frazema možemo izdvojiti frazeme: **iz dana u dan** (R 53); **od kraja do kraja** (R 210); **od mista do mista** (R 287); **od ruke do ruke** (R 540); **od usta do usta** (R 677).

Glagolski frazemi predstavljaju najbrojniju skupinu frazema ovisne sveze riječi. Najbrojniji je strukturni oblik glagol + dvočlana imenska sintagma: **pružiti do praznu ruku** (R 546), ili leksičko-kvantitativna inačica: **vladati <čijom> glavom** (R 123), **viditi <čijim> očima** (R 405), **uprti (krivim) prstom** (R 478), ili glagol + prijedložni izraz u akuzativu i lokativu: **uvaliti u svoja usta** (R 684), leksička inačica: **utirati u jednu kožu** (R 208), **utopiti u suzama** (R 620) i **utirati u šašak** (R 637).

Imenskih je frazema u korpusu razvidno manje. Najviše su oblika atribut + imenica: **pun vitra** (R 703); **niska pamet** (R 427); **prigrijana pamet** (R 433); **osridinje ruke** (R 538); **prazne ruke** (R 543); **goruća želja** (R 774); **zenica boleća** (R 742) i čestica + broj ili superlativ + imenica: **ni jednom dlakom** (R 70); **ni najmanjom dlakom** (R 70); **ni najmanji trun** (R 662). Manje su zastupljene strukture imenica + atribut: **istina tvrda** (R 158); **istina živa** (R 158); **rič** (obćeno) **pogriana** (R 511).

U korpusu se nalaze i brojni poredbeni frazemi, njih 17 % od ukupnoga broja. Javljaju se s poredbenim veznikom *ko, kao, kano, kako* i *kolik*. Kod toga tipa frazema frazeološko značenje proizlazi iz poredbe kojom se naglašava intenzitet ili gradacija nekoga svojstva ili radnje.

Većina poredbenih frazema *Politike* pripada trodijelnomu strukturnomu tipu, poredbenim se veznikom, kao B-dijelom, uspoređuje A-dio s C-dijelom (*idje ko ni živ ni mrtav* (R 777)). Bilježe se, manjim brojem, poredbene

⁶ »Pravi frazemi-fonetske riječi imaju samostalno frazeološko značenje (...) semantički funkcioniraju i bez riječi (najčešće glagola) na koju se odnose. Prvi je podtip pravih fonetskih riječi sintaktički samostalan (...) Takvi se frazemi doduše u većini slučajeva vežu uz riječ na koju se odnose, ali je ona za njih samo kolokacija, a ne jedna od frazeoloških komponentata« (Fink 2000: 95).

strukture bez dijela A: **kolik otimat jednom ditetu iz usta materinu dojk**u (R 58); **kako kerovi na štap** (R 184); **kako da je s neba sašlo** (R 339); **ko vaditi oko desno** <komu> (R 380).

S obzirom na vrstu riječi u polazišnom dijelu A, izdvajamo najbrojnije skupine:

- Glagolski su poredbeni frazemi najbrojniji gdje je dio C obično imenica, imenica s nesročnim atributom ili prijedložni izraz u akuzativu: **biti goli ruku kano divljaci** (R 61); **biti kano na vatri drva** (R 79); **kao ptić u gnijezdu čekati** (R 489).
- Druga su brojna skupina pridjevski poredbeni frazemi s dijelom C kao samostalnom imenicom ili imenicom sa sročnim ili nesročnim atributom ili prijedložnim izrazima u akuzativu: **golem kao biljec** (R 10); **drag koliko desno oko** (R 78); **ko na tudjim ledjima izučen** (R 245); **odhranjen kolik mlikom i kruhom** (R 293); **neumitna ko krdo ovaca** (R 416); **bil kano snig** (R 574).
- Navodi se i primjer sintaktičke i tvorbene inačice: **željniji nego gladan kruha** (R 92) s intenzivnijim značenjem u odnosu na frazem od kojeg je nastao **željan kao gladan kruha** koji Politika ne bilježi.
- Poredbeni su frazemi s imenicom i prilogom u dijelu A malobrojni: **glas kao najjača trublja** (R 94); **potribito, kolik jistbinam soh i začin** (R 575); **nemilo kolik da** <komu> **sršljeni iz ušta izlitju** (R 601).

Iako malobrojne, frazemske rečenične strukture bilježe se:

a) jednostavnim rečenicama:

hiljde posla k sebi je zove (R 485); **biti jedna živina medju biserima** (R 779).

b) složenim rečenicama:

čitov kruh pustja, a za mrvom trče (R 219); **moći** <čije> **lisice pod jance prodat, a vukove pod ovce** (R 256); **u nebo pljuju da im na čelo pane** (R 342); **koji u maloj pogibiji od straha mrije** (R 480); **ne hoditi po svitu da** <komu> **put noge vidi** (R 490); **nemećati se na put koga neznaš** (R 491).

Utjecaj i miješanje stranih kultura i jezika ostavio je traga i na Bakulin frazeološki fond, tj. podrijetlo frazemskih sastavnica. Pronalazimo sastavnice stranoga podrijetla, obično orijentalizme: po svomu **aršinu** <koga> **miriti** (R 3); **na ćorovu diliti** (R 41); **biti gori nego ćutuk** (R 42); o <čijoj> **čiviji** **visiti** (R 49); **biti sit od prve kašike** (R 180); **kese podrišiti** (R 185); **jednakim matrakom gonit na strugu** (R 276); **samar svilom krpiti** (558); **(biti) iz svile, i svitle čohe** (R 622); **lačiti i tabačiti** (R 649); **kidisati** <čijem> **životu** (R 783).

U tekstu ih je relativno malo s obzirom na jasno opće purističko djelovanje (usp. Samardžija 1993: 8–11) pisaca toga doba, ali su zadržani u frazemima, neki se uporabljaju i danas, s obzirom na obilježje čvrste strukture.

Nekoliko se primjera bilježi i s prilagođenicom iz novogrčkoga: biti kao neke lažne **jaspri** (R 163) i brez tudji **jaspri** (R 164).

Uspoređujući sastavnice s današnjom standardnom leksičkom normom, dosta ih je dijalektno obilježeno: šarovita **guja** (R 143); ikad dvi **jake** za vratom (imat) (R 159); po <čiju> kapu **ulist** (R 182); **kese** podrišiti (R 185); kano ti **komar** komu se noge izgule (R 194); biti lonac i **kotluša** (R 199); biti kako jedna **likaria** ritka (R 254); gradit se kao **medjedi** (R 282); **sinuti** u pamet (R 437); pohvatati kao ptice na **lipki** (R 488); utirati u **šašak** (R 637); davati nekom kao **trutini** (R 660); **uzo** stezati oko vrata (R 690); **ve(a)rićak** o glavu razbiti (R 697); ili su arhaične: golem kao **biljec** (R 10); i **dnevnom** i noću (R 52) i ostati na голу **ognjištu** (R 366).

Uspoređujući Bakuline frazema s frazemima drugih hrvatskih jezičnih sustava, već su spomenuti potpuni frazemski ekvivalenti. U nastavku su istaknuti oni frazemi koji u sva tri jezična sustava imaju identično značenje i sliku, ali nemaju gramatičku strukturu i identičan leksički sastav, razlikuju se u jednoj ili u svim sastavnicama:

Politika	Menac–Mihalić	Menac–Fink–Venturin	Matešić	Značenje
biti med i maslo (R 278)	biti med i mlijeko (M 230)	–	–	'živjeti u izobilju'
dati trn u srdce (P 658)	zabiti nož u ledja (N 250)	zabiti/zabijati nož u ledja (N-101/197)	zabiti nož u ledja (N 397)	'podmuklo napadati'
imati stiskav oči <prid čim> (R 400)	zatvarati oči <pred čim> (O 256)	zatvorit/zatvarati oči <pred čim> (O-52/206)	–	'ignorirati'
izaći za rukom (R 534)	poći za rukom (R 291)	polazi (pošlo je) za rukom (R-153/266)	poći za rukom (R 588)	'uspjjevati'
zube mućati (R 766)	uzet u usta koga (U 330)	–	uzimat u usta (U 726)	'ogovarati koga'
nevaljati tri šuplja oraha (R 410)	ne vridit (ni) pišljiva boba (B 130)	ne vrijedi ni pišljiva boba (B-37/124)	ne vrijedi ni pišljiva boba (B 29)	'nimalo ne vrijediti, ne držati do koga'
pane u pamet (R 430)	pade na pamet (P 260)	palo je (pada) na pamet (um) (P-11/212)	pasti/padati na pamet (P 445)	'prisjetiti se'
o glavu pucati (R 112)	razbiti se o glavu (G 175)	–	razbijati se/razbiti o glavu (G 148)	'napregnuti misli'
samar svilom krpiti (R 558)	–	–	skuplja pita od tepsije (P 469)	'ne isplati se što'
sve na maglu (R 270)	sve u šesnest (sic!) (Š 315)	sve u šesnaest (Š-21/302)	sve u šesnaest (Š 601)	'jako puno, svim snagama'
zatvoriti vrata komu u oči (R 408)	zatvoriti vrata pred nosom (U 343)	–	–	'ne pustiti koga; otkazati gostoprimstvo'

3. Semantička raščlamba

3.1. Frazemska polisemija

Višeznačnice imaju najmanje dva značenja koja su međusobno povezana ili podudarna barem u jednoj semantičkoj sastavnici.⁷ Polisemija leksema zavisi od nekoliko čimbenika, jedan od njih je kontekst koji određuje značenje (usp. Tafra 2005: 32). Frazemi su u odnosu na leksičke jedinice u manjoj mjeri polisemični zbog svoga kompleksnoga strukturogoga karaktera, ali i polisemija frazema označava da je jednomu izrazu pridruženo više sadržaja i da pojedino značenje ovisi o kontekstu. U Bakulinu je korpusu pronađeno nekoliko frazemskih višeznačnica:

(biti) gorka/velika/prika likaria/lik (R 252, 253, 254) – 1. biti što važno, 2. rješenje problema; 3. biti razlog čemu;

otvoriti oči <komu> (R 394) – 1. upozoravati, 2. otkriti komu što;

udarajuć svakom u oči (R 403) – 1. smetati, 2. biti upadljiv;

biti <komu> vazda pir (R 463) – 1. biti bez briga, 2. uvijek veseo.

(ištom) zenuo na svit (R 633) – 1. pojaviti se, roditi se, 2. biti mlad;

3.2. Međufrazemski odnosi

Semantički se frazemski odnosi mogu promatrati kao semantička istost (sinonimija⁸) ili semantička suprotnost (antonimija). Bakula je sklon frazemaškoj sinonimiji i antonimiji čime se potvrđuje slikovitost i bujnost njegova stila. Tako se primjećuje:

3.2.1. Sinonimija

- Frazemska sinonimija sa strukturogim podudarnošću

biti vođa: **biti glava** (R 95); **biti na glavi** (R 96)

brzo što činiti: **idje naprid kano munja** (R 335); **hitro kano munja** (R 335);

doći na položaj, biti na položaju: **biti na velikoj stolici** (R 607); **na visokoj stolici sidati** (R 606); **izpeti na velike stolice** (R 607);

imati vrijednost na pogrešnom mjestu: **biti kao jedan dragi kamen u prstenu od gliba** (R 177); **naći kolik jedan dragi kamen u smetljištu** (R 178);

nepomično ležati: **ko mrtvo ležati** (R 324); **nemikniti kojik ni jedan mrtvac** (R 327);

⁷ »Višeznačnica se sastoji od dva ili više semema, koji su u semantičkoj intersekciji. Naime, osim distinktivnih semova svi sememi sadrže najmanje jedan integralni sem« (Tafra 1995: 33).

⁸ »(...) sinonimija je u frazeologiji, kao i u leksikologiji, najšire predstavljena: istoznačnost i bliskoznačnost nalazimo u vrlo velikom broju jedinica« (Menac 2007: 77).

ne trpjeti što: **nemoći trpiti ni dlake** (R 69); **netrpiti ni muhe na sebi** (R 332);
 paziti, motriti: **držati na oku** (R 375); **imati pod okom** (R 377);
 polako: **kao po dlakam** <što činiti> (R 66); **na tanke dlake** <što činiti> (R 68);
 sjetiti se čega: **past u pamet** (R 430); **sinuti u pamet** (R 437);
 ubiti koga: **dokopati se** <čijeg> **vrata** (R 715); **zavrnuti** <komu> **vratom**
 (R 723);
 umisliti: **zavrtiti** <komu> **u mosku** (R 313); **zaniti u mozak** (R 315);
 uspjeti u čemu/što: **idje od ruke** (R 534); **poći za rukom** (R 543);
 uštkati koga: **usta zatvoriti** (R 685); **usta zavezati** (R 686);
 uvrijediti koga: **dati trn u srdce** (R 658); **zadavati viši trn** (R 658).

- Frazemska sinonimija bez strukturne podudarnosti

biti ukočen: **ostati ko kamen** (R 179); **ko mrtvo ležati** (R 324);
 biti sam, asocijalna: **nemoći ni s ovcam drugovati** (R 417); **nemati ni riči**
 ni posla s kime (R 510);
 biti bezosjećajan, hladan: **biti kolik da smo brez srdca** (R 579); **biti lede-**
niji od svake stine (R 604);
 biti glavni, odlučivati o svemu: **biti glava** (R 95); <tko> **lači i tabači** (R 649);
 biti lijen: (ne)viditi <koga> **s kojom iglom u ruci** (R 156); **gledati iz de-**
belog lada (R 241); **nejma ni nogu, ni ruku** (R 351); **niti pokrućuje, niti**
smučuje (R 469);
 jedva da što medju **prstim stisne** (R 475); **obisiv ruke** (P 542); (naći) **pra-**
zne ruke (R 545); **ni uhom krenut** (R 671); **bez vlastita znoja** (R 752);
 biti lukav: **imati svaku boju na sebi** (R 32); **biti šarovita guja** (R 143); **biti**
od svake ruke (R 518);
 biti poznato svima: **i krezuba baba** (R 5); **od krezube babe do dizeta** (R
 6); **znade i buba** (R 16);
 doći na položaj, biti na položaju: **na visokoj (najizpetijoj) stolici** <siditi,
 biti> (R 607);
izpeti na velike stolice (R 607);
 hraniti koga, brinuti se o komu: **uvaliti u svoja usta** (R 684); **u svoj zalogaj**
zbit (R 734);
 nadodati što, objasniti što: **poturiti mrvu** (R 330); **dvi riči reć** (R 504);
udariti rič (R 514);
 ne znati procijeniti važnost: **biti kolik jezgru bacat, a uzdržat ljupljinu** (R
 173); **čitov kruh pustja, a za mrvom trče** (R 219);
 nitko/nikomu: **ni mesu ni kostima** (R 283); **ni muško ni žensko** (R 336);
 prikazivati se dobrom sobom: **andjelom se kazati** (R 1); **prodavati se za**
rajsko čeljade (R 47);

prostiti: **pružati do praznu ruku** (R 546); **živit o torbi** (R 654); **objiat od vrata do vrata** (R 724);

svečano se obući: **svitlu obuću izniti** (R 363); **svileno odilo udarati** (R 365);

uništavati: **svoje dvore paliti** (R 91); **u more izasipljati** (R 303);

uzeti komu sve: **crno platiti** (P 35); **ostaviti <koga> gola** (pod dugom) (R 138); **namusti do krvi** (R 232); **strići do gole kože** (R 206); **zalogaj iz usta otimati** (R 736);

živjeti u siromaštvu: (imati) **od suhotinje zasukane gubice** (R 142); **neimati svoje ni kape na glavi** (R 183); **ostati na голу ognjištu** (R 366).

3.2.2. Antonimija

- Frazemska antonimija sa strukturnom podudarnošću

biti čvrsta stava: **samo jednu boju pokazivati** (R 30) – mijenjati stavove: **prisvlačiti u sto boja** (R 31);

biti siromašan: (biti) **ubogi haljina** (R 151) – biti bogat: **biti u gospodskim haljinam** (R 146);

biti škrt: **nedati ni Bogu dušu** (R 25) – biti rastrošan: **razdati do gole duše** (R 87); **troši priko imanja** (R 159);

bez poteškoća: **idje za rukom** (R 534) – s poteškoćama: **neidje za rukom** (R 534);

sjetiti se čega: **pasti u pamet** (R 430) – ne sjetiti se čega: **nemati ni devete misli** (R 286);

starost: **sida dob <čija>** (R 74) – mladost: **zelena dob** (R 75);

živjeti pristojno: **živiti kano ljudi** (R 262) – živjeti bez uvjeta: **živiti kano živine** (R 782).

- Frazemska antonimija bez strukturne podudarnosti

živjeti u izobilju: **biti med i maslo** (R 278) – živjeti u siromaštvu: **neimati ni kruha** (R 223);

zaboraviti: **izbiti iz glave** (R 106); **metnuti što za ledja** (R 247); **nemati ni u kraj uha** (R 669) – upamtiti: **uhvatiti/ metnuti u glavu** (R 110); **usaditi <komu> u mozak** (R 310);

biti načelan: **za jedno sunce držati se** (R 616) – mijenjati mišljenja: **prigijnjati kako koji vitar puše** (R 707).

4. Konceptualna raščlamba

Uz semantički je konceptualni aspekt jedan od zanimljivijih aspekata u frazemskoj raščlambi. Kako je frazemima svojstvena ekspresivnost, sli-

kovitost i konotativno značenje kojima se odlikuju metafore, »frazelogija je pogodna za stvaranje tzv. koncepata, u kojima se frazemi tematski odnosno konceptualno grupiraju« (Fink 2002: 37) kao odraz kognitivno-jezičnih svojstava čovjekova uma. »Konceptna raščlamba potvrđuje da su frazemi kulturološki i sociološki definirani« (Vidović Bolt 2011: 87).

Većinom se raščlanjenih frazema iskazuju odnosi, zbivanja, situacije koje se odnose na čovjeka, što je i temeljna poruka *Politike*. U tom tipu raščlambe najbrojniji frazemi svrstani su u koncepte sljedećih područja: dob, karakterne osobine, intelektualne osobine, odnos prema radu, materijalno stanje. U *Politici* su najbrojniji frazemi koji se odnose na mladost, siromaštvo i nadmenost.

4.1. Frazemi koji opisuju čovjekovu dob:

4.1.1. mladost

učinit da što prije <komu> **brada ponikne** (R 14); **biti kakono jedna bublja bieloga voska** (R 17); **biti zelena dubrava** (R 82); **zelena glava** (R 124); **neznati za se** (R 561); **ištom zenulo na svit** (R 633);

4.1.2. starost

sida dob (R 74); **bila kika** (R 188)

4.2. Frazemi koji opisuju karakterne osobine

4.2.1. nadmenost

do Boga se popeti (R 23); **siditi na misto Boga** (R 27); **letit na sjajnim krilimaizpod neba** (R 215); **malo se hoće** (R 272); **nositi se kao mlade neviste** (R 347); **u velike penjati se** (R 459); **imat vas svit u glavi** (R 627); **mećati se medju zvizde** (R 771);

licemjerstvo

andjelom se kazati (R 1); **prodati se za rajsko čeljade** (R 47); **hvale sipljati** (R 154);

pohlepnost

zabavljati se kolik dica horasima (R 56); **medena slast koju siplju usta naša** (R 569)

poštenje

biti svitla obraza (R 361).

4.3. Frazemi koji opisuju intelektualne osobine

4.3.1. intelektualna ograničenost

drvena glava (R 96); biti mali konj (R 198); biti debelog i divljeg mozga (R 35);

niska pamet (R 427); ubog se u pameti naći (R 438); oli si plitak, oli si dubok (R 467).

4.4. Frazemi koji opisuju čovjekovo materijalno stanje

4.4.1. siromaštvo

ni na Božić nemati <čega> (R 33); nemati ni najmanje dlake (R 70); i (ostaviti) gol(a) (pod dugom) (R 138); ostat uboga haljina (R 151); nemoći dvie jake sastaviti za vratom (R 159); neimati svoje ni kape na glavi (R 183); ostati gole kože (R 205); ostati na голу ognjištu (R 366); ne biti gospodar ni od zalogaja kruha (R 733).

4.5. Frazemi koji opisuju čovjekov odnos prema radu

4.5.1. lijenost

i jedna dlaka čini se <komu> teška (R 65); niti pokrućuje niti smućuje (R 469).

4.5.2. marljivost

čelo trati (R 46); svoju orati pitu (R 462); okretnu pčelicu naslidovati (R 449);

5. Zaključak

Frazemi obrađeni u ovom radu predstavljaju dio ustaljena jezičnoga materijala 19. st. koji je dobrim dijelom i danas razumljiv prosječnomu čitatelju i aktivan u realizaciji hercegovačkih govora kao neiscrpn izvora toga leksičkoga sloja koji je imao utjecaj i na samoga autora.

U raščlanjenom je frazeološkom fondu razvidno da se fra Petar u svom izričaju zadržava na tradiciji s pučkom intoniranošću zbog bolje komunikacije sa svojom publikom. Bakulina frazeologija obiluje glagolskim frazemskim sintagmama, struktura je sastavnica raznolika i odgovora leksičkomu stanju organskoga idioma sa svom svojom leksičkom slojevitošću. Razvidno je to u frazemima s orijentalizmom kao frazemskom sastavnicom koja je vezana uz pojmove iz svakodnevnice. Pojedini poredbeni frazemi u dijelu C imaju sastavnice svojstvene razgovornomu stilu. Koncepti u semantičkom

talogu nose sliku pobožnosti, moralnoga i biblijskoga odgoja. Budući da je kroz koncepte vidljiva kulturološka podloga, običaji, mentalitet i općenito baština, konceptualna raščlamba pokazala je da se najviše frazema odnosi na koncept mladosti, siromaštva i nadmenosti, a imenice *oko, ruka, glava, pamet, srce, mozak i usta*, kao glavne sastavnice u najviše frazemskih sintagmi, potvrđuju upravo takav izbor koncepata ukazujući na mnogobrojne poruke djela kao što je potreba za odgojem mladeži i osvještenjem ljudskih slabosti i grijeha koji iz njih proizlaze. Dakle, frazemima su, kao ekspresivnijemu i slikovitijemu izrazu, iskazane emocionalne i mentalne sposobnosti ili posebnosti čovjeka, njegov odnos prema svijetu ili određenoj situaciji.

Izrazita sklonost frazema sinonimiji i antonimiji daje slikovit i bujan Bakulin izričaj kao i intenzifikaciju značenja njegove poruke. Frazeologija hercegovačkih franjevac, posebice onih koji pišu i djeluju u 19. st. nije još uvijek dovoljno istražena i proučena, što je bio dodatan povod za raščlambom bogatoga frazeološkoga fonda Bakuline *Politike*.

Literatura

- Bakula, Petar (1869), *Politika za svakog čovika*, spisana od otca fr. Petra Bakule, franjevac Hercegovca, dio prvi, Split.
- Fink, Željka (2000), Tipovi frazema – fonetskih riječi, *Riječki filološki dani*, 3, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa, Rijeka.
- Fink-Arsovski, Željka (2002), *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb.
- Krešić, Katica (2005), *Pasivni leksik u djelu Politika za svakoga čovika fra Petra Bakule*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Matešić, Josip (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Matešić, Josip (1982/83), Frazem kao posljedica značenjske preinake riječi, *Filologija*, 405–413.
- Matešić, Mihaela (2006), Frazeologija mjesnog govora Vrbovskog, *Fluminensia*, 18 (2): 37–81.
- Menac, Antica, Željka Fink-Arsovski, Radomir Venturin (2003), *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Menac, Antica (2007), *Hrvatska frazeologija*, Knjigra, Zagreb.
- Menac-Mihalić, Mira (2005), *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj, s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Školska knjiga, Zagreb.
- Nikić, Andrija (1974–1975), Fra Petar Bakula, *Godišnjak*, Odjeljenje za književnost, br. III–IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo.

- Palm, Christine (1997), *Phraseologie: Eine Einführung*, drugo izdanje, Tübingen.
- Samardžija, Marko (1993), Jezični purizam u NDH: Savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Tafra, Branka (1995), Razgraničavanje homonimije i polisemija (leksikološki i leksikografski problem), u: *Jezikoslovna razdvojba*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Tafra, Branka (2005), Frazeološki izazovi, *Jezik*, 52 (2): 48–61.
- Vidović Bolt, Ivana (2011), *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

**FRAZEOLOGIJA POLITIKE ZA SVAKOGA ČOVICA
FRA PETRA BAKULE**

Sažetak

Frazeološki je korpus *Politike za svakoga čovika* bogatim izvorištem proučavanja frazeološkoga fonda književnoga jezika 19. st. U radu će se prikazati posebnosti mnogobrojnih Bakulinih frazema u pogledu njihove strukture, značenja, unutarfrazemskih i međufrazemskih odnosa što je nezaobilazan aspekt u izučavanju Bakulina jezika. Sa strukturnoga aspekta prikazat će se i poredbeni frazemi, kao i kontrastivna raščlamba Bakulinih frazemskih sastavnica sa standardnom i dijalektalnom frazeološkom situacijom. Konceptualnom frazemskom raščlambom potvrdit će se i karakter djela. Priložen je rječnik frazema *Politike*.

Ključne riječi: fra Petar Bakula, frazemi

**PHRASEOLOGY OF POLITIKA ZA SVAKOG ČOVICA
BY PETAR BAKULA**

Summary

The phraseological corpus of moral and didactic work *Politika za svakoga čovika* is a rich source for studying the phraseological stock of the 19th century standard language. The paper intends to show the particularities of Bakula's numerous idioms in terms of their structure, meaning and relations within and between idioms, which is an essential aspect in researching Bakula's language. From the structural point of view, the paper will present both comparative idioms and contrastive analysis between Bakula's idiom components and the standard and dialectal phraseological situation. The conceptual analysis of idioms will confirm the character of Bakula's work. Enclosed is the glossary of idioms from *Politika*.

Key words: father Petar Bakula, idiom

RJEČNIK

Rječnik sadrži 787 obrađenih frazema. Za obradu frazema u rječniku uzet je pristup postojećih frazeoloških rječnika hrvatskoga jezika.⁹ Izabaran je morfološki kriterij za odabir sastavnice za nadnatuknicu. Svaki je frazem naveden, abecednim redom, jedanput prema punoznačnoj riječi – nadnatuknici prema sljedećem redu: imenice, glagoli, pridjevi, prilozi, brojevi i zamjenice. Ako frazem sadrži imenicu, obrađuje se pod tom imenicom te se ona smatra nadnatuknicom. Ako frazem sadrži dvije ili više imenica, za glavnu se riječ uzima prva od njih.

Nadnatuknice su otisnute velikim slovima, frazemi su tiskani istaknutim, podebljanim slovima, a istim su slovima istaknuti u potvrđi. U oblim zagradama () navode se inačice frazema. U znacima < > obilježene su rekcije u kosim padežima.

Uz nadnatuknicu i frazem, tj. natuknicu, navodi se potvrda¹⁰ (objašnjenje) u kojoj je pronađen frazem, a ona sadrži broj stranice u *Politici*, što se odnosi na sve primjere frazema u ovom radu (P i broj stranice). Neke se potvrde nisu mogle navesti u cijelosti, jer se značenje frazema moglo shvatiti čak iz nekoliko prethodnih rečenica. Zbog ograničenog prostora i bolje sustavnosti rječnika izostavljeni dijelovi potvrda označeni su trotočjem u zagradama (...) kao i dijelovi preuzeti iz prethodnih rečenica i poglavlja. Frazemi nisu označavani prozodijskim znakovima.

Jezik je Bakuline *Politike* ikavsko-ijekavski pisan morfonološkim pravopisom,¹¹ prema ilirskim uzorima i franjevačkoj tradiciji. Fra Petar bilježi dvoslove *gj*, *dj* i *tj*. Fonem /ć/ bilježi grafemom *ć* i dvoslovom *tj*; fonem /đ/ bilježi prema ilirskoj praksi dvoslovom *dj* i grafemom *g* u sredini sloga; u dosta primjera pogrešno bilježi foneme /ć/ i /č/. Slogotvorno /r/ bilježi se dvoslovom i jednoslovom.

U potvrdama vlada šarolikost u pisanju krnjega infinitiva i glagolske negacije *ne*, kao i sastavljena i nesastavljena pisanja futura I. Zbog lakšega razumijevanja frazema glagolske sastavnice koje nisu u infinitivu u potvr-

⁹ Rječnici J. Matešića (1982. i 1988), rječnik Mire Menac-Mihalić (2005) ili A. Menac, Ž. Fink-Arsovski i R. Venturin (2003).

¹⁰ »Uključenost frazema kao nepromjenljive cjeline u kontekst jedno je od njegovih glavnih obilježja. Stoga je važno da se i u općem rječniku, a pogotovo u frazeološkome, svaki frazem oprimjeri rečenicom« (Tafra 2005: 49).

¹¹ O pravopisu, fonološkim i morfološkim značajkama jezika fra Petra Bakule u djelu *Politika za svakoga čovika* detaljno je pisala K. Krešić (2005: 17–60).

di, u rječniku, u izdvojenom obliku pisane su glagolskim sufiksom -ti. Frazemske glagolske sastavnice (poput negacija glagola *imati* ili *dati*) pisane su izvorno, sastavljeno. Frazemske potvrde uzete su u izvornome jeziku i grafiji bez ikakvih preinaka. Svaki frazem ima redni broj.

A

ANDJEO

1. **Andjelom¹² se kazati** – prikazivati se dobrim, poštenim
Dok si momak **Andjelom se kažeš**; i ti dok si mlada neudata. (P 43).

2. **gledati kono na Andjele** – gledati s osobitim poštovanjem
(...) gledaju ne kao ljude, već **ko no na Andjele**. (...) (P 286).

ARŠIN

3. **po svomu aršinu** <koga> **miriti** – svojevoljno što činiti
Različito obiknutje života, daleko u našu narav zasia: uz to i godine života, a i različnost spola, mlogi upliv imadu: pametnoga je dakle čovika, pria vižbati tudja prignutija i po njima se vladati, **a ne po svomu samu aršinu, sve druge miriti** (...) (P 45).

B

BABA

4. **neudarati kako staroj babi kolo, i koskočica** – ne raditi što uzalud
Dali nećemo ovdj nadomećat; svak bo ako i nečim na vrime, poznaje pako, i izpovida, **da kako staroj babi kolo, i koskočica neudara se** (...). (P 73).

5. **i krezuba baba** – svi
(...) da i najstražnji u puku, **i krezuba baba**, daveći se političkim stvarima (...) (P 230).

6. **od krezube babe do dizeta** – svi
(...) Nego, kako smo jurve rekli, budući danas novine u rukam svi, **od krezube babe do dizeta** (sic!), komu svi zubi neiznikoše; (...) (P 395).

7. **za koje babe dušu** (živiti) – nemati razloga za što
(...) pitam vas, on taki **za koje bi babe dušu živio?** (P 323).

BAJKA

8. **osminuti, kano jednij bajki** – radosno se smijati
(...) ma dok spaziš da su oni jedno ljudeko, mlado, i vruće tilo; njihovu govorenju mo-reš se **osminut, kano jednij** (sic!) **bajki**. (P 224).

¹² »Velikim početnim slovom, kao što je uobičajeno u ondašnjoj franjevačkoj literaturi, pišu se obično sve riječi iz crkvenoga nazivlja: Andjeo 341« (...) (Krešić 2005: 24).

BARA

9. **sagnjiti, kano u baram ležeće vode – istrunuti**
 (...) u svom gospodstvu neli **sagnjila, kano ti u baram ležeće vode;** (...) (P 363).

BILJEC

10. **golem kao biljec – velik, ogroman, težak**
 (...) listine **goleme, kao biljec** gdje je moguće zriloumjem napuniti u dvadeset četiri sata (...) (P 230).

BILIŠKA

11. **nositi <što> brez biliške na vratu – ne označiti što**
 Mekoputna narav tvoja, susriti će, i ne jednom, mučnosti, i tegobom u podhvaćenju dobri svita, i nauka; dati spomeni se mladiću, da se nemore ni jedan jaram **nosit brez biliške na vratu** (...) (P109).

BIRKAVAC

12. **biti birkavac – biti neodlučan**
Nebudi birkavac u ričima, s kojim ćeš nešto reći; i spomeni se, da su one najbolje riči koje podpuno su razumljene od onog komu jih upravljaš. (P 40).

BLAGAJNA

13. **biti najobilatija blagajna na svitu – biti bogat**
 Ono bi u društvu mudroživući, njihove mlogovrstne, dobitak je za dositljivog mladića, komu nije moguće dati cinu; čovik kripostončni, dugoljetno izkuššan, on je jedna **najobilatija blagajna na svitu.** (P 121).

BRADA

14. učinit da što prije <komu> **brada ponikne** – netko postaje odrastao, zreo (...) on je već dozrio u naucim, da i prija nego **mu brada ponikne,** pametju svakuda šira (...) (P 233).

BRSTINE

15. **brstine na putu – biti što loše, reći kakvu glupost**
 Nego evo još jedne **brstine na putu:** mojoj ćeri nevele joj (...) (P 78).

BUBA

16. **znade i buba – poznato svima**
 O Ticijanovoj tajnosti mkoštvo (sic!) jih **znade i buba;** i biti će čudo, ako Ticijanovoj tajnosti, od usta do usta, mlogo nešto nebude nadodato. (P 139).

BUBLJA

17. **biti kakono jedna bublja bieloga voska – 1. biti mlad, neoblikovan, 2. oblikovati mladu osobu**
 (...) nego ovi vele – malo, i mlado dite, ono ti je **kakono jedna bublja bieloga voska;** i naše je na njemu, još iz malašna, zacrtati, i zabrazgati sve početke umnog podnašanja, koji priko svega njegovog života služitiće mu za cilj, i meaš. (P 64).

BUDAJA

18. **budaji dati štap u ruku** – krivo procijeniti
(...) ma kad smo **budaji dali štap u ruku**, (...) (P 316).

19. **ismijavati kao budalu** – koga dobro ismijavati
Dok uživaju kao ljudi, njega i mrtva **ismijavaju kao budalu**. (P 193).

BUS(IJA)

20. **biti ne iz busije i zasida** – biti izravan, hrabar
Deh ako si ti ona junački kakva te misliš, **ne iz busije, i zasida** na razbojničku, nego očitio na polje se izturi, ter tvoju hrabrost pokaži. (P 57).

21. **na zlu busiu natirati** – natjerati koga da radi što loše
(..) razumimpako i to o onim, koji što bilodano nejmaju ništa, još se u teški dug uvedu, dok se žene dokopaju, jer sebe iste, ženu, i dicu, pak i svu cbéinu (sic!) **na zlu busiu natiraju**. (P 81).

22. **za svakim busom** – svuda
Tako ti je to! U gradovim za svakim uglom; a po selim **za svakim busom** pivnica, pivnica, pak pivnica!!! (P 201).

BOG

23. **do Boga se popeti** – biti bahat
(..) od koga mi svi zavisimo: tako od stvari do stvari, **do Boga se popni**, uzdignutjem paneti. (P 55).

24. **ni z Bogom, ni s vragom** – ni s kim
Zajmio si u milinju z Bogom; al povrati! **ni z Bogom, ni s vragom**. (P 342).

25. **nedati ni Bogu dušu** – biti jako škrt
U razasipaoca je budslaština u glavi protivna onoj, koju lakomac leže i slidi: oni **neda** nikom ništa; **ni Bogu dušu**; kako rečemo; a razasipaoe (sic!) sve razdate do gole duše. (P 194).

26. **nepoznati <koga> za boga** – biti bezbožan
(..) to nikad podnit nemogu, da budu, i da se nazovnu brezbožnjaci, da nitkoga **nepoznaju za boga**. (P 382).

27. **siditi na misto Boga** – bahatiti se
(..) položenje božanstveni časti u glib i bodnoge; a uzdignutje čovika, kao gori na nebo, da sudi, i **sidi na misto Boga**. (P 387).

28. **što Bog da** – prihvaćati što onako kako jest
Radit će mo, i Boga molit će mo, pak **što Bog da!**- to li je obična pošćapalica oni, koji sebe i druge po ženidbi u sto zala prte. (P 82).

BOJ

29. **na krvni boj spremati se** – ratovati
Ispopričeno oko i nastrštene obrve nidga nediže š njega: dok nešto poslužitalju zapo-vida, tibi (sic!) reka, da se šnjim **na krvni boj sprema**. (P 158).

BOJA

30. **jednu boju pokazivati** – biti čvrsta stava

Nije ovi svit od jedne pređe otkan; niti on **samo jednu boju pokazuje**: njegova urednost od malogostručju, i različnosti, sklapa se, i čini njegovu najmiliju ljepotu: tako ga je. (P 15).

31. **u sto boja prisvlačiti** – biti prevrtljiv, licemjeran

(...) a do trenutja oka, puniji srčbe nego razdraženi lavi; oni, jednom ričju, učitelji koji iz časa **u sto boja** njihovu ćud **prisvlače**, brez da itko može znati koja, je njima vlastita haljina, ti su ti za veliku smetnju mladeži; koja u tom samo napriduje, što svog vitroglavca učitelja izzsmihava (sic!), i za budalu drži. (P 101).

32. **imati svaku boju na sebi** – biti prevrtljiv, licemjeran

Tko nejma nikakav zanat prid sobom, oni **ima svaku boju na sebi**: (...) (P 263).

BOŽIĆ

33. **ni na Božić nemati** <čega> – biti jako siromašan

(...) u jednog sve piva i obiluje u kući i na dvoru; a u drugog **ni na Božić** nejma iz obila kruha; i kad svak se veseli, on i onda tuguje. (P 354).

C

CRNO

34. **dati i crno i za nokata** – dati sve

Koji o drugom neradi, nego za pitje **dade i crno i za nokata**. (P 200); (...) kako gotovo sve i **crno iza nokata dadošmo** u vladarske blagajne, (...) (P 389).

35. **crno platiti** – skupo platiti

Takojder dok ti nekom radeć, dva dana porčiš, poarčićeš jih drugo dvanes pristajuć, i hodajuć **dok crno neplatiš**; i to ako sveosve zaradu neizgubiš. (P 342).

36. **(ne) biti sveosve crno** – biti optimist

Kad bi ta pogodba odgovorila u uzdignutju dice, opet **nebi bilo sveosve crno** (...) (P 71).

37. **u crno obući, zaviti** <koga> – ožalostiti koga

Koji igrajući u jedan čas štetova, i izgubi sve do gole kože? koji dok se oženi, sebe i svoje sinove **u crno zavi**? (P 195); Kad jih raztriznjene sudiš; pitje bo je svojim dimom svu njihovu pamet **u crno obuklo**. (P 200); Kako nećeš da občeno dobro **u crno ne-obuku!** (P 205); (...) pošten li je, oli nepošten, koji **u crno zavija** naše poštenje, deh nije to tako lako poznati, ka jest ostat ogaren! (P 246); (...) a drugi govore: makni svit **u crno obukoše!** (P 274.).

CINA

38. **izgubiti cinu** – izgubiti vrijednost

Što priatelj sebi samom ostavlja, mi će mo kod njega **izgubiti cinu** (...) (P141).

CVIT

39. **za neviditi ni cvita** – ne vijediti ništa

(...) I kako **vi za nevidit nigda ni cvita**, ni ploda od Virozakona medju luudima (sic!), u najlipša doba od iznikli (...) (P 68).

40. **zbirati od cvita do cvita** – skupljati svuda

Ti si mala pčelic, mladiću moj, i ti **od cvita do cvita** imaš **zbirati** slast života tvoga, koji u samom dobrouredjenju zastoji. (P 110).

Ć

ĆORAV

41. **na ćorovu diliti** – bez plana što dijeliti

(...) dostojanstva **na ćorovu diliti**, i kao zakupnicim, za novce prodavati. (P 326).

ĆUTUK

42. **(biti) gori nego ćutuk** – biti jako glup

Nedores **gori je nego ćutuk**. (P 38).

Č

ČAS

43. **iz časa u čas** – stalno

(...) s ovakim reda ti je **iz časa u čas** zavadjat se, i trpit ga kao trun u oku; prigoda, taka spravim priateljstvom nikad se nesklapa; maker on i imo dosti drugi kriposti. (P 137).

ČUDESNA

44. **primiti za čudesa** – sažaliti se nad čime

Ali misliš da će Bog **primiz** (sic!) **za čudesa**, pak slat hranu, i ostalo tvojoj dicit, samo za to, što je tvoja požudnost imati ženu, (...)?! (P 82).

ČELO

45. **biti se po čelu** – žaliti za čim

Našeg življunja časi hitro lete, dali dosudjenja zrilost kasnim korakom vrvi, po čem nju svagdi, i nigdi nepritiči nedozrilim činjenjem, pak **da se nebi zalud po čelu bijo**. (P 58).

46. **čelo trati** – teško raditi

Ima netko ter se mlogo trudi i **tare čelo**, kako će skloniti liepe, izabrane rieči, da ovo, oli ono izgovori, da nešto opiše (...) (P 16).

ČELJADE

47. **prodati se za rajsko čeljade** – prikazivati se dobrim, poštenim

Dok si momak Andjelom se kažeš; i ti dok si mlada neudata, **prodaješ se za rajsko čeljade**; pak tute ako nelegoste (...) (P 43).

ČIJA

48. **biti na čiju** – biti kako netko želi

Ako ti hodit da **sve bude na tvoju**, jedva da će to biti ikada; nego više puta pametno je da i kod razloga našega druge pustimo prodríti. (P 21).

ČIVIJA

49. o <čijoj> čiviji visiti – bit, srž čega
 (...) po dobrom odhranjenju dice, svako dobro smiri: sva srića i sva nesrića ljudcka o
 ovoj čiviji visi; o odgojenju mladeži. (P 84).

D

DALEKO

50. **iz daleko i iz blizu** – na sve strane
Iz daleko i iz blizu, po sebi, i po sebi, i po drugim, treba da pomljivo vižbamo, komu
 srdce utvoriti, oli pritoriti imamo. (P 136).

DAN

51. **dan za dan** <činiti što> – u trenutku, bez plana
 Starinom radjaju ne samo sebi, nego i ditetu nakon diteta; danas pako naše makine
dan za dan rade, ko jutrenja rosa. (...) (P 277).

52. **i dan (dnevnom) i noć (noću)** – stalno
 Nikad se neukazati zadovoljan s tudjim poslužiteljem, nikad nepohvaliti služiteljsko
 dilovanje, mogo ol nemogo služitelj, štogod u pamet dojde to od njeg iziskivat, uvik ga
 korit, uvik mu prigovoriti, **i dan i noć** grist ga. (P 158); Uprav ovdolen; jer pri svojim
 zbiljnim poslim, gdi bi ti prignuo čovika, da on **i dan i noć** kupi i zbija u listove tudje
 i dalečne potrkuse? (P 394); (...) tko bi mogo pobroit i sva verala, kroz koja **i dnevom,**
i noću odire se za blagom, sinovim naminutim? (P 65).

53. **iz dana u dan** – svakodnevno
 Ju najplemenitiji plod ovog nebeskog uveza, da mi ljubkim načinom, **iz dana u dan,**
 sve na bolji put življenja navedemo priatelja našeg. (P141.); Pak oni **iz dana u dan** za-
 bavljeni prošnjom, (...) (P 288); I tako **iz dana u dan,** do svrhe života (...) (P 140).

DID

54. **deveti did** – nitko bitan
 (...) dali i držati za lipotu čim se je **deveti did** mogo kočiti, tvrdoglavnost je upisana.
 (P 373).

DICA/DITE

55. <koga> **kolik dicu orasim zamamiti** – obmanuti koga
 Deder vi izbilja, nemojte se šaliti, da ljude **kolik dicu orasim zamamite** (...) (P 70).

56. **zabavljati se kolik dica horasima** – jako pohlepan
 (...) supljeglavnim novinam zabavljaju, toliko pohlepno **kolik dica horasima** (...)! (P
 231).

57. **kao dite upadati** – bez najave
 Popust zakonim da vladaju tobom, i vladarim da te podpaoče; i tad ćeš, **kao dite malo,**
upadati pod slabostju tvojom. (P 420).

58. **isto kolik otimat ditetu iz usta, materinu dojku** – utjecati na čiji opstanak
 Hotit odbijati jedan narod od vlastitog jezika, to ti je isto kolik **otimat** jednom **ditetu iz**
usta, materinu dojku; i njega nemilo uciviliti. (P 434).

DIČJALUK

59. **kano na jedan dičjaluk osmijavati se** – nevino se osmjehivati

Npršćeni znaura našeg vika, ova je rič: kako su sva tajna, i duboka, i sve visine otajstvene svitovnji stvari podpuno ljudi dokučili: dali na to pravoučni i pametni, **kano na jedan dičjaluk**, osmiavaju se (...) (P 56).

DIM

60. **(biti) pun dima** – biti obmanut

Jest korisna mloga opazka roditeljim i obćinama, koji njihove mladjarine potribito na-
pridovanje žele; da njihovu dicu nikad onakim nepridaju, kojino se sveznančine kažu, jer će jim se **vratit doma puni dima**, a prazne pameti. (P 94).

DIVLJAK

61. **biti goli ruku, kano divljaci** – biti bez oruđa

(...) sve na svitu makine razrušiti, i doći do sami i **goli ruku, kano divljaci**. (...) (P 274).

62. **biti pougan kao divljak** – govoriti o komu loše

Jedan, komu na srdcu leži, da ugrabi vrimenta prostot u samoći, ta je od svita **pougan kao divljak**; i oni se hvale, koji sebe i druge zamljuju nepotribitim društvom. (P 208).

DLAKA

63. **biti jednu dlaku daleko** – biti blizu čega

Nisuli pisanja i štivenja na današnjju, dotlen svit dotirala; da se nitko nemože u pravdu i u tazlog pouzdati; i da **smo** samo još **jednu dlaku daleko** od obćene poplavi, usilnosti? (P 245).

64. **dlaku nepodnijeti** – biti potpuno nestrpljiv

Blagi čovik, premda uvridjen, opet prija, i mlogo lakše znade kakogod pritrpiti bodljivog osorizu; ma osorica osoricu nezna nikako da dlaku podnaes. (P 151).

65. **i jedna dlaka čini se <komu> teška** – ne raditi, biti lijen

Do prigode, svi se znaju potužiti i grknuti na neupravnost, na nedotekli svoji mista; a onamo, i **jedna dlaka čini im se teška**, ako ju za ljubav otačbine nositi imadu. (P 364).

66. **kao po dlakam <što činiti>** – polako, mudro

Jer treba mislit, da ima i takvih majstora, koji **kao po dlakam** znadu nama se u srdce, i u misa uvući. (P 171).

67. **kolik dlaku okoristiti** – ne okoristi se

(...) ni jeda nas se neće **kolik dlaku okoristiti**. (P 330).

68. **na tanke dlake <što činiti>** – polako

(...) **na tanke dlake** ljudi ljude mire, i njihove stope biliže: i ti taki mira tko se neustručava, zalud će želiti da nebude zlim prsto uprt. (P 183).

69. **nemoći trpiti <što> ni koliko jedna dlaka** – ne trpjeti

Nego dobri priatelju! daj razvidimo molim te: zbilja li je toliko slabost naša danas, da **mi nemožemo trpiti utege ni koliko jedna dlaka**; oli je to nanaviknutje? (P 413).

70. **ni najmanju (e) (jednu) dlaku (e) <učiniti što>** – ništa učiniti

Po čem prolaze godine i godine, a viši dio ljudi **nejma ništa, ni najmanje dlake** davitu povidí, izvan jedan nekoristni život, i sramotnu starost. (P 208); (...) nerazumim

po tom **najmanjom dlakom** pokrnuti nekoje zavode života samostanskog, različiti redovnika i redovnica. (...) (P 283); (...) u kojim kućama ništa nebi moglo **ni dlaku** napraviti, (...) (P 308); (...) ma spomenici kriposti naših roditelja, nami **ni najmanju dlaku** nepomažu. (P 348); (...) kad bi svaki kod svoje narodnosti znao i tuđu poštovati, ma ne; nego dok svaki svoju drugom natiče, tuđoj **ni jednu dlaku** nebi htio ulegnut se. (str. 371); Ako svđi naš razlog može sobom kolik u rečenom smišljaju, on nemože **ni jedne dlake** prikoracit (...) (P 417).

71. **nemoći ni dlake** – ništa ne moći
 (...) a silnost nemože **ni dlake**. (...) (P 331).

72. **ni dlaku odstupiti** <od čega>, napraviti <što> – potpuno dosljedan
 Ovi ljudi neznaju **ni dlaku odstupiti, od njihove pisme**, koju zovu na starinsku; (...) (P 304).

DNO

73. **do dna pribrati** – detaljno
 I nebudući moja namina titrati onu vrstu nakaze političke, koja o samom licumirstvu, himbi, i svakovrstnoj prevari radi; negoli politiku koja se ljudskim razlogom spoja; nju kad moj štioć **do dna pribere**; obedvi prvašnje dosude do isto prominut će, i reći (...) (P 10).

DOB

74. **sida dob** <čija> – starost
 Na staroj i biloj kosi, zloća tavnilo sve to višma pokazuje se: i ti ako netražiš podругu **sidoj dobi tvojoj**, mlad se popravljaj: godine kako nas potvrdju u kripostima; tako i u zalazištim čine nas grdobnije. (P 21).

75. **zelena dob** – mladost
 (...) a diecu sa hiljadu grdoća onakazenu, u njegovoj zrijoj dobi nadajue popraviti ju!!! zaludno nadaje. Ovdı smo napomiljem nami svakom, naša **zelena doba** (...) (P 65).

76. **zrila dob** – srednje godine
 (...) a diecu sa hiljadu grdoća onakazenu, u **njegovoj zrijoj dobi** nadajue (sic!) popraviti ju!!! zaludno nadaje. Ovdı smo napomiljem nami svakom, naša zelena doba (...) (P 65).

DRAČA

77. **biti** <što> **drača u očima** – biti smetnja
 Oni ugrizljivci, boekavci, prigovarači, u društvu su **što drača u očima; oli gorući ugljen na tilu**. (P 26).

DRAG

78. **draga koliko desno oko** – jako drag
 Takodjer snaše strane, da imaš priatelja toliko **draga koliko desno oko**, opet nepametno ćeš proć. (P 141).

DRVO

79. **biti kano na vatri drva** – biti čega jako puno

(...) a kamoli gdi se hiljade bune: koji su kano na vatri drva: što jih je više to više i vatra siva. (P 449).

80. **stati ko osičeno drvo** – biti sam

Na msto što mlogi, i mlogi reknu – nek je z drugom pod zelenim dubom: i što reknu-kakoču **stati sam, ko osičeno drvo!** (...) (P 82).

DRŽATI

81. **držati <što> pod oprano** – smatrati što završenim

Koga vidiš da se i mlogo zabavlja o svom zauzetju, ni od onog odmah nedrži da je mlogo učan, dokle ga neizkušaš, a koga opaziš da se malo i ni malo onim zabavlja što drugim ima kazivat, **drži pod oprano**, da nezna ni za se što bi mu trebalo. (P 95).

DUBRAVA

82. **biti zelena dubrava** – biti mlad

Ista tvoja družina mladjaria, ona je jedna zelena dubrava (...) (P 110).

DŮG

83. **pružiti se koliki je deg (sic!) i širok** – cijelim tijelom, potpuno

Stevo se je čitov utočio, na uznač **pružio se koliki je deg (sic!) i širok** (...) (P 446).

DŮG

84. **pod tujim dugom stenjati** – biti dužan komu

A kamo kud će oni veliki broj gospode, koji no se pokazuju da imadu, a zbilja nejmaju; nego **pod tujim dugom stenju?** (P 363).

DUŠA

85. **do duše** – stvarno, zbilja,

Teško pitanje do duše! jer dok ćudopravnostnešto drugo hoće, a orotivno današnja vrimena; sveštevnicu treba da se u **tisnu nadju**, kod vrimena porad ćudopravnosti; a kod ove poradi vrimena. (P 304).

86. **ljubiti kolik dušu <čiju>** – jako ljubiti

Od onog Andjela; Ahjme tko će kazat! od onog andjela, od čovika tvoga; koga **ljubiš kolik dušu tvoju;** (P 442.).

87. **(razdati) do gole duše** – sve podijeliti, rasipati se

U razasipaoca je budslaština u glavi protivna onoj, koju lakomac leže i slidi: oni neda nikom ništa; ni Bogu dušu; kako rećemo; a razasipaoc (sic!) sve **razdate do gole duše.** (P 194).

88. **virovati kolik <čijoj> duši** – slijepo vjerovati komu

Ja sam mu bila **virovala, kolik mojoj duši**, ja sam ga žalila kolik moju dušu! (...) (P 443).

89. **žaliti kolik <čiju> dušu** – jako žaliti koga, suosjećati se s kime

Ja sam mu bila **virovala, kolik mojoj duši**, ja sam ga **žalila kolik moju dušu!** (...) (P 443).

DVOR

90. **(ne)izbacivati na dvor** – javno se izjasniti o čemu
Tokom postupanja udovci, i udovice mloge što koje razloge običaj prišivati; dali obće-
no pravi razlog nikad ga **neizbacuj na dvor**: to jest, njihove neljubavi pram porodu, i
njihove osobite sladnosti živinske. (P 63).

91. **svoje dvore paliti** – uništavati
Da jednog vidiš gdi **svoje dvore pali**, drugog da svoje blago u more izasiplje; ti bi jih
oba iz te stope ludovim nezvao. (P 195).

G

GLADAN

92. **biti željniji negoli gladan kruha** – biti pohlepan
(...) a novinar dašto nešto načuje, (kako mu drago) i da mu što god dojde u ruke, **želj-
niji je, negoli gladan kruha**; pak mu se ni čudit nije, ako ga i koji put zaboli trbuh od
sirovine (...) (P 398).

GLAS

93. **dizati glas** – buniti se protiv koga
Iz ovog slidi, da je po sve niska pamet u onaki, doklen **dižu glas** suprot nekim sjajnim
trošcim. (P 196).

94. **glas kao naj jača trublja** – biti jako glasan
(...) nego ćeš vidjeti na nogama branitelja sa svi strana, ogovornike, s malakšavaoce,
žalitelje, i **glas kao naj jača trublja**; da vladaoc popusti ima. (P 412).

GLAVA

95. **biti glava** – biti vođa
Kad bi neko pripisiva Papi, kako ima, i kako nejma vladat svojimdružtvom, to jest
katolicim na svitu; već bi bilo izprazno reći, tomu društvu **da je Papa glava**. (P 301).

96. **biti na glavi** – biti vođa
Tko god je **na glavi** jedne občine, ima znati, i znade; da od sami trizmeni ljudi kojikod
poso vrstni može se zametnuti; ni jedan pako od pianaca. (P 198).

97. **drvena glava** – biti glup
U njegovoj **drvenoj glavi**, neumitstvo i holost, tako se spajaju, da su tvrdnje od svakog
kamen: i pria ćeš prignuti jednu samovoljnu mazgu, nego li ljudsku brezučnu glavu.
(P 37).

98. **glavu odnositi ko od kakvog gorčila** – bježati od čega
Od osornika svak **glavu odnosi, ko od kakvog gorčila**. (P 157).

99. **glavu obisiti** – 1. ne reagirati na što; 2. biti bezvoljan
Dali dok ja šutnju, kao likariu govorkam priporučujem, nerazumim po tom one upisat
medju mudre, koji **glavu obise**, i vazda šute. (P 170).

100. **glavom platiti** – dati sve za što
Pri dosti, osobito mladjarie, priko svega života patne ostane, samo s jednog privrutje-
nja u igri; a mlogo ih igru i **glavom plati**; poradi što tako želi biti zdrav, treba i u igram
da bude opazan. (P 213).

101. **glavu razbiti** <od što> – ne dolaziti gdje

(...) a i crkvojnaci neka nitko nemisli da su **o crkveni prag glavu razbili**, i mozak prosuli; ter za nji ta politika da je knjiga zatvorena postala. (P 10).

102. **glavu i oči zanositi** – bježati od koga

Oni priatelji, koji veselim licem zaticaju imalca; danas kao od rasipkuće **glavu i oči** na svakom susretu **zanose**. (P 196).

103. **glavu satrati** – ubiti koga

Pridruženja (anessionioni) posli svi divni obetanja, i nakon svi tvoji uloženi moći, jesi li nemiru i zlotvoru **glavu satrla?** (...) (P 294).

104. **hotit sve po svojoj glavi** – raditi što svojevoljno

Ono hotit uvijek drugog učit, a nikad neznat i tudji naukposlušati (sic!), ono hotit sve **po svojoj glavi** i mnenju rasudjivati (...). (P 119).

105. **imati glavu debelu** – biti bez karatera

Koji tako misle, i vladaju se, oni imadu osim zlodušja, i **glavu po sve debelu**; budući da su davanja vladi, ne ni začie Virovanje, nego za obćeno vladanje. (P 430).

106. **izbiti iz glave** – natjerati koga da što zaboravi

S ovakvim ljudima više bi puta služio štap, nego razlog; još ako bi jim i onda mogu **izbiti iz glave** budalastine. (P 56); (...) tad njemu za **izbit iz glave** ono njegovo zastranjenje; (...) (P 331); (...) **iz glave izbiješ** njegovo nastranjivo zacrpjenje, (...) (P 332); (...) ništa od tom jezivije i lakše; ma **izbiti iz glave** i oprostiti srdce od otrova jedan put zakušenog, to ti je mučnije negi ići uz naviši komac: (P 404); Vlada, koliko igda može se držati uvlastjena i moćna, ona nikako neće moći **izbiti iz glave** (...) (P 434).

107. **na vrh glave zakukati** – imati problem

Znamo i vidimo danas mi svi, kojim nam novinarenje nije mozak popilo; da u mlogim krajim naše Europe, od kad su novineprostomisom (sic!) nagrnule, od onda lim je i kukavica **zakukala na vrh glave**; (...) (P 405).

108. (ne)vezati se za glavu – (ne)imati obveze

Oli zar materi, i domaćici nikakve dužnosti **nevežu se za glavu!** (P 66).

109. **neznati za svoju glavu** – 1. biti zbunjen; 2. ne znati se snaći u financijskom smislu

Ovo ovako vladanje, ne samo da je teško onom kurlavcu, nego je škodljivo njegovoj cini kod drugi; koji vele: **nezna za svoju glavu**, koji nezna za misti svoji stvari. (P 191).

110. **metnuti u glavu** – 1. shvatiti što na svoj način, zamisliti; 2. upamtiti

Istina da vlada nije dužna **metat u glavu** svakom onom, koji ga nejma; dali nećini dobro ni budali dati štap u ruku, oli ti piončovanim pivnicie. (P 202); (...) da ni jednim načinom neznađu popustiti od onog, što su kako mu drago, **u glavu metnuili** (...) (P 333); Da pače onim napražnjacim, ti nećeš nikako **metnut u glavu** (...) (P 366.); (...) kad je u tom nešto **sebi u glavu metnuo**; tako nezna da je mučnije nego zloćudnu mazgu pitomiti ! (P 404); I ovo, ovo je uprav što bi današnjaci hotili, da svakom **metnu u glavu**, (...) (P 416).

111. **mokrom glavom krenuti** – biti uzrujan

(...) kad no nitko nesmidiaše **mokrom glavom krenut**; kadno na misto otca i vladara, krvopije sidjaju. (P 415).

112. **o glavu pucati** – postati što problem

(...) kad no je sveštenicim sve više **o glavu pucalo**, što god više naporice političke pokazase se: (...) (P 303); Strah je uzeo sve građane, svu držav, sve carstvo; boje se dobri, jer pogibil vide (...) bunitekji boje se, pridobitka dobri, izdajstva svoji; pak one tikve paklom zalivane, da jim nebi **o glavu pukle**, tom se boje (...). (P 448).

113. **odnositi glavu** – bježati od čega

Odnosi glavu od onog sumornog okašaoca, za nemareš š njim i kriposti njegove. (P 150).

114. **po vrh <čije> glave pada** – biti čiji teret, muka

Opet velim ti, radi i o tudjoj srići, da ju nasadiš i uzdržiš, jer tudja nesrića i **po našoj glavi pada** (...) (P 57); Dali ovo ovdi rečeno **pada po vrh glave** samo oni jadni naroda (...) (P 66).

115. **puniti glave <čime>** – manipulirati kime

To još bolje odaje se, kad spazimo, kako oni sumljaši, vazda se **pune glave** nekakvi namina i vitara različiti, na hiljade (...) (P 122).

116. **sabrati u glavi** – razmisliti

(...) neka mladić **u glavu sabere**; i još štogod takog (...) (P 334).

117. **u glavu zasići** – upamtiti što dobro

Da se moja miso o tetrim tako razumi, kako ja nisam njima **u glavu zasiko**, pak po tom ni divjakom se zastro. (P 218).

118. **u glavu (ne)doć, uhvatiti** – 1. shvatiti odjednom što; 2. postati jasno

(...) tko bi ovako zbilja mislijo, malo da bi mu što drugo opadnije **moglo u glavu doći**. (P 233); (...) šteta da jim nije **u glavu došlo**, pak i jednu kožu da na sve ljude navuku!!! (P 252); Aneka nikom **nedojde u glavu**, da sam se zaboravio zauzetog političkog posla, i nevidom na pripovidalicu uzašao, oli u ispovidnicu siho; (...) (P 392); (...) takodjer i tko ima orodavanje, da više nego joj je **u glavi uhvati**; i društvo političko da se kod gotovi jaspri nepati. (P 265).

119. **ugledati glavi misto** – pronaći svoj položaj, mjesto u društvu

(...) jedan car, koji se danas širi, medju st milijuna podložnika, sutra može se naći sa malo hiljada; loi (sic!) loš i sam odbačen, da **ugleda glavi misto**, vrljajući po tudjim krajinam. (P 390).

120. **u svojoj glavi sklonit/zbijati** – pogrešno vjerovati u što

Strašivice najposli takve su slabosti, da ne samo i male pogibili za prigoleme drže, nego i gadi nikakve pogibli nejma, oni ju u **svojoj glavi sklone**, pak prid njom blied, drću i pod mrtve se daju. (P 124); Tako je i kad naravni nauka za zlo pribien; tako no ne obćene pute znanjstva, negoli kojegod posebične izmišnjanije **u glavu zbija**. (P 229).

121. **velike glave** – biti bahat

Pomlja i vruća marnost, i sridnje pameti na visoko diže; a nemarnost iste **velike glave** u nepohvaljeno ponizenje stere. (P 388).

122. **vladat <čijom> glavom** – obuzeti koga

Oli moda ima **vladat vašom glavom**, a ne vaša pametna glava modom. (P 190).

123. **vruća glava** – biti zagrijan za što

(...) bolje ti je dakle dalje stati od ovaki **vrući glava**. (P 333).

124. zelena glava – biti mlad

(...) nuje (sic!) sve istina; već i u zelenim glavam još je naći koji mozak zrio; oli barem da dobroj zri loći sluti (...) (P 386).

125. z glave se <koga> (projdi, neviditi, nerazumiti) – očito

Pak da bi ti se tvoja velika korist u ovom poslu obećavala; ti pako nerazumišli ga pod-puno, z glave ga se projdi, i nedojimlji ga se. (P 174); (...) od koji z glave nerazume; (...) (P 333); Izvan dakle da je ovi naš vik obro za bolje; z glave ništa neviditi, nego barem priuba nazirati, on nemože čovika (...) (P 385).

126. ženska glava – djevojka, žena

Bit letičast, nitkom nije na poštenje, a jednom mladiću, jednoj ženskoj glavi, jest i na očito rugo. (P 170).

GLIB

127. vući se po gadnom glibu svita – biti na dnu

Ta pako opadna svrha ne buduć ona plemenita, zavitim privezana; nije se čuditi, da taki zavitnjaci misto letiti na sjajnim krilimizpod (sic!) nebesa, jedva da se vuku po gadnom glibu ovog svita. (P 129).

GLUH

128. kao gluh ostati – nema riječi na što

(...) nego kao gluh tako ostat će u šutnji, posli sto dičinji kompanja (...) (P 80).

GNJIZDO

129. zlotvorno gnjizdo saviati – biti zao

A još ako on svojim šalam nešto bodljiva primišiva, znaj čisto da zlotvorno gnjizdo u srcu savia; i leže ptice ne dobre. (P 137).

GRBOTINA

130. tuđe grbotine podniti – biti strpljiv, tolerantan

Ako ti nebudeš naučio tuđu grbotine u mirodušju podniti, nikad se miru ne nadaj. (P 21).

GRLO

131. ostati (sam) do grla <u čemu> – imati čega previše

Druga sva stanja oli ludoumno, oli pametno, prominent se mogu, dva pako imenovana, po zakonom svismo učinjenim, ostaju sami do grla. (P 128).

GR(E)OB

132. u jednom grobu ležati – biti skoro mrtav

(...) ako nije i koristan; znanjstvo bo nekoristno s neznanjstvom u jednom grobu leže. (P 112).

133. u politički greb odlagati – nestajati

i tako dakle dregom (sic!) poštenje crni i ništi svojim perom, svojom knjigom, on njega nemilim ranam pokrivena, ubija, i u politički greb oilaže. (P 243).

134. **sa sobom u grob svući** – ponijeti sa sobom, uništiti što

Da je u lakomaca moć ko je želja, oni bi do danas sva dobra ovog svita **sa sobom u grob svukli**; neostavivši nam ni iste stine. (P 192).

135. **na vratim groba ginuti** – pognuti ispred kuće, ispred svoga

Kraljska slava obćenim načinom **na vratim groba gine**; vrstnog pako književnika slava, nigda neumire. (P 242).

GODINA

136. **zrele godine** – ni star ni mlad

Čudo, čudo! oli je doisto vrtoglavština, da svako drugo dobro prignutje dietićima još iz nejaka pričvrljuju; a sami virozakon, eto ostavljaju, do **zreli godina** (...) (P 68).

GOL

137. **biti gol u znanju** – ne znati što

Ma naći one bogataše u knjigam, a siromae **gole u znanju**. (P 227).

138. **ostati (ostaviti) gol(a) (pod dugom)** – ostati bez ičega, osiromašiti

Da svak za svoje prihvati, pola bi svita **ostalo gola**. (P 22); (...) koji je sebe svega u zlato zakovo, a nju **golu ostavio pod dugom**; to ja ostavljam da sudi tako me štije. (P 368).

GOMILA

139. **zbačan kao gomilu stina** – nabacan

Zarad te goleme pogreške, u mlogim učionam, usilovani smo štiti, i slušati govorenja brez svakog kraja i konca, tamo **zbacana neredom, kao gomilu stina**. (P 114).

GUCAJ

140. **niti gucaj vode mili se <komu>** – nemati volje za što

(...) da su jur i njezine rike u gorčilo vrnutе; niti već **itkom gucaj vode mili se**. (P 312).

GUBICE

141. **gubice maznuti** – prividno što znati

Dali stvar i svaka na pose buduć spletena i mučna dosegnutja; i ljudcki um buduć samo na neka osobita potaknut i sveden, nije se čuditi da kod oni sveznanaca učenici od svega posni ostanu, oli jedva znanostju da **gubice maznu**. (P 94).

142. **od suhotinje se <komu> gubice nezasukuju** – ostati željan čega

Reka bi, kao da su jedomu u ruci sva bogastva ovog svita, po tom samo, što kruhom obiluje; oli što mu se **od suhotinje gubice nezasukuju**, i nesuše. (P 375).

GUJA

143. **šarovita guja** – lukava osoba

(...) pak među takim kitam cvitja, jeli se nadat, i lasno podpaziti, **šarovitu guju** prikovratnog nauka, jeli moguće da to svaki bitkom može razgledati? (P 404.).

H

HALJINA

144. **čista haljina** – biti pošten čovjek

Dali iztupi mo iz nesvistosti, i bistri razlog slideći, recimo uprav ono što se ljudima pristoji: da kako **čista haljina** nikom nije na sram, tako ni pravohodna politika(...) (P 10).

145. <čiju> **haljinu uzvuć na se** – uzeti tuđe

(...) daj za Boga! tkomu će mo biti dužni platit? zar onom čiju smo **haljinu uzvukli na se?** (P 429).

146. **gospodske haljine** – biti višeg staleža

Kako je lijepo i začudno jednog siroma čuti da pametno zbori, iz svoji ubogi haljina; toliko je ružno, kad jedan u **gospodekim** (sic!) **haljinam**, ubogu pamet, i govorenje pokazuje (...) (P 35).

147. **naći u gorim haljinam nego je prosijak** – izgledati jadno, odrpano

(...) i ostali pri samom izvodu ovog našeg vika, Bog istina, mi bi smo se **našli u gorim haljinam**, nego ti je i jedan **prosijak** na svitu (...) (P 377).

148. **po haljinama miriti** – mjeriti koga po izgledu i materijalnom stanju

Budalasto je **po haljinama** ljude mirit. (P 184).

149. **ponizna haljina** – biti ponizan, skroman

Poniznost je mater svih kriposti; holost jim nije ni maćia. Dali opaz imaj; ima mlogo holića u **poniznim haljinama**, činjenjim, i rićima: kad ti se netko više spušća, nego ima po stanju svomu, ovom neviruj. (P 27).

150. **tudju haljinu nositi** – uzeti od drugoga

Nepametan **tudju haljinu nosi**; jer da je pametan imao bi svoju (...) (P 41); Što je jedan, koji **tudje haljine nosi**, i tsži (sic!) da jih posvoji, to je, pak i gori, koji se oblaći u one kriposti, koje mu nikako nisu domaće. (P 165).

151. **uboga haljina** – biti jadan, siromašan

Kako je lijepo i začudno jednog siroma čuti da pametno zbori, iz svoji **ubogi haljina**; toliko je ružno, kad jedan u **gospodekim** (sic!) **haljinam**, ubogu pamet, i govorenje pokazuje (...) (P 35).

HOD

152. **biti razumnog hoda** – biti razuman

Znaj da ljudi nebliže naše godine, nego ono što govorimo, i što radimo: a negledaju ni jesmoli plemenitog roda, nego **jesmoli razumnog hoda**. (P 41).

HRDJA

153. **savirati od hrdje** – propasti

Lakomac se savire okamenjen kod imanja; a razasipaoe (sic!) do malo **savirat će se od hrdje**, radi neštednje. (P 194).

HVALA

154. **hvale sipljati** – dodvoravati se komu

Nemoj ni ukoga tako zaduben biti, da mu **brez mire hvale siplješ** (...) (P 47).

HVALITI

ni kuditi ni hvaliti → KUDITI

I

IGLA

155. **iglom bocnuti** – koga isprovocirati

Kriposni čovik i najvišu ranu primi na srdce, ter mučeći, ljubavlju nju liči, a ljcoumirca (sic!) da i **iglom bocneš**, oba će ti uha zaglušit od njegove vike. (P 149).

156. **imati igle u ruci** – raditi što

A gospoje, ako se kadgod vide s kojom **iglom u ruci**, to će biti velika stvar (...) (P 363).

IMANJE

157. **trošiti priko imanja** – previše trošiti, biti rastrošan

A kad on **troši priko imanja**, koko hoćeš da ga za budalu svit nepozna!!! (P 195).

ISTINA

158. **istina živa/tvrda** – biti što potpuno točno

Budi pripravan primiti ono što nebi hotio, pak češonda (sic!) manjunesreću (sic!) ćutiti. Misli **istinu živu** (...). (P 29); Dali viši, oli manji biho ta broj ljudcki nedoskočica; ovo je **istina tvrda**, da nitko sam sebi nemože zadostiti. (P 250).

J

JAKA

159. **nemoći dvi jake sastavit za vratom** – nemati dovoljno sredstava

(...) tko nemogaše **nikad dvi jake sastavit za vratom**, danas i svila čini mu se manje dostojna njegova veličina. (P 368).

JARAM

160. **u jednom jarmu orati** – imati isti interes s kime

Neuljudno je reći, dali je istinito: svinja i lakomac **u jednom jarmu oru**; jedan i drugi dok živi svak na nji mrzi; i samo posli smrti postanu drugi koristni i dragi. (P 19).

JAMA

161. **mučem pod <kim> jamu kopati** – napraviti komu štetu

Tko ti mlogo priti mlogo ga se neboj, nego više onog koji no **mučem pod tobom jamu kopa** – Mučem psetenje najviše ljudi ujedu – i otrovi pod kriomice se podmiču. (P 40).

JARAM

162. **podmećati pod jaram** – biti u teškomu položaju

I raspzstenost, toliko mika mladosti nepromotrljivoj, znaj da i ona mladića **podmeće pod jaram**, i to mlogo teži nego je oni uzlegnutja dobri uprava. (P 109).

JASPRE

163. **biti kao neke lažne jaspri** – biti lažno

Ove nadzivnike u sebi **jesu kao neke lažne jaspri**; dali ipak svit se š njma zadosti platjen najde i kako jih nepokučimo, kako komu pripadaju, mi tada o uvridi radimo, i o nedobru. (P 160).

164. **imati brez tudji jaspri** – ne posuđivati što od koga

Negledaj dakle šta ima, i koliko ima srugi; nego gledaj šta možeš ti **imati**, brez vere-sije, i **brez tudji jaspri**. (P 344).

JATO

165. **držati se u jednom jatu** – biti u skupini istoga interesa

Vrane, jedali će sokolom postati, što se sve iz jednog gnjizda, i što se **drže u jednom jatu!** (P 371).

JEDNA

166. **neznati uprav ni jednoj mista** – ne znati raditi što

Smišno je vidit nekoje, koji imadu barem sto različiti stvari, dali tako izkomustrani da **neznadu uprav ni jednoj mista**: pak dok jednu traže, pedeset drugi zapreću, koje će opet do malo posla zalud tražiti, oli s velikim karom nač. (P 191).

JEZIK

167. **(ne)biti brez jezika svog** – (ne)imati svoj identitet

Nijedna stvar na svitu **nije brez jezika svog**, svako po svom načinu tebi nešto govori, (P 55).

168. **biti na jeziku** – moći izreći što

Rič Priateljstvo, svakom je udiljno **na jeziku**; dali to posve ritko s onom častju i izv-stilosti (...) (P 132).

169. **mlatiti jezikom** – govoriti nesuvislo

Nemišli dakle što ti je **jezik** na povatu, **da** š njime uvik i **mlatiti** imaš; nego spomenise češće dat mu mir, i znat štitit. (P 170).

170. **na jezik <što> dojde** – reći što

(...) štogod **na jezik dojde**; ako jih tko ošine kojom ričju, preveć se vrabeći (...) (P 243).

171. **svojim jezikom** što činiti – činiti što samostalno

(...) to jest; da svaka osoba znade, barem **svojim jezikom**, štiti, pisati, i priprostitu Računicu vodili. (P 113).

172. **ženski jezik** – govoriti o drugima

Tko se je digod zavrnuo slušati ženskice na njihovim sobetim, na sastancima, na silu, na vodi; tako dalje; neće posumljiti da je **ženski jezik** jedna igla, koja nigda se nemore zatupit, drugim haljine šiući. (P 178).

JEZGRA

173. **biti kolik jezgru bacat, a uzdržat ljupljinu** – ne znati procijeniti važnost

(...) jer zadubst se u samu prozivku narodnosti, a neciniti čovika po kriposti; to je **kolik jezgru bacat, a uzdržat ljupljinu**. (P 371).

JUNAŠTVO

174. **medjedije junaštvo** – kukavica

Jest i ono **medjedije junaštvo** neki, koji da strašivog još većem pripanu, svu oštrinu očiu, obrva, čela, i govora prama njima napnu! (P 154).

JUNE

175. **hrkati ko zaklano june** – tvrdo spavati

Stevo se je čitov utočio, na uznač pružio se koliki je deg (sic!) i širok; priko podezglavja odvali glavu, pak **hrkaše ko zaklano june** (...) (P 446).

K

KAMEN(NJE)

176. **biti ridji negoli najcinjenije drago kamenje** – jako rijedak

I jer jer je ovia vrsta ljubavi, sva čitova na kripost naslonjena, u ljudekim priateljstvim mlogo i mlogo **ridja je, negoli najcinjenije drago kamenje**. (P 132).

177. **biti kao jedan dragi kamen u prstenu od gliba** – imati vrijednost na pogrešnom mjestu

Koliko ćeš god kriposti i naj sjajniji zamirati u jednom čoviku, ako u istom glavno misto nebude držali ljubeznivosti, i blagost, sve te druge kriposti, **biti će kao jedan dragi kamen u prstenu od gliba**. (P 150).

178. **naći kolik jedan dragi kamen u smetljištu** – imati vrijednost na pogrešnom mjestu

(...) da nepošteno nezbor, z bludnicim, da se čisto uzdrži; jer moguće da to more biti, dali je to tako mučno vidjeti i naći, **kolik jedan dragi kamen u smetljištu**. (P 125).

179. **ostati ko kamen** – biti ukočen

To ja vidit i vrime me udariti: i kolik izvan mene, **ostalo bi ko kamen**. (P 443).

KAŠIKA

180. **biti sit od prve kašike** – obmanjivati koga

Danas, oli ikad, tog mlogo imam, da neki dok štogod više znadu, nego oni koji ništa učio nije, odmah po tom da se i za naučna drži: i ovo tudan pravo cilja, ko da jedan reče, da **je sit ruča samo od prve kašike** što je srknuo: i ovi siti gladnici, jesu još viša dosada ljudskom društvu, nego su oni koji ni prvog slova nisu poznali. (P 37).

KAP

181. **u jednoj kapi dušiti se** – pretjerivati

Mladjaria preko došastog života svoga, mloge, goleme, a često i mutne rike gažiti treba da se pripravi; sumljivci pako, koji i **u jednoj kapi duše se**, nemogu biti dobro namirena družina mladjarinska; a još manje dobri vodjaci, i učitelji. (P 122).

KAPA

182. **po <čiju> kapu ulist** – biti u čijem interesu

Medjuto, neka i starci nemisle, da ako nešto nije moglo pod njihovu **kapu ulist**, da nemože ni pod čiu posli nji (P 56).

183. **neimati svoje ni kape na glavi** – nemati ničega, biti siromašan
Kakvo će potporište igda primiti obćiniod jednog odrpanog pianca, koji **neima svoje ni kape na glavi?** (P 202).

KER

184. **kako kerovi na štap** – boriti se
(...) što ja prosto branim nečije poštenje? to nikad; nego da pače, **kako kerovi na štap**, žešći će postati. (P 244).

KESA

185. **kese podrišiti** – ne trošiti
(...) ma što su kupci njihove **kese podrišili**, novinarim iztresli (...) (P 231).

186. **iz tudje kese** – uzimati što tuđe
Svoj suhi zalogaj kruha, i čaša ladne vode, puno nas sladje pada, negoli mlogo časti, a **iz tudje kese**. (P 344).

187. **svačiu kesu metnuti pod uzo** – kontrolirati koga
Nemisli pako da ja ovdı navodim govorenje, kao da **svačiu kesu metnem pod uzo**, i da iz nje nemože više izkočiti (...) (P 195).

KIKA

188. **bila kika** – stara osoba
Svaki podire svoju **bilu kiku**, njoj poklon i poštovanje i pita; dali šta on slavno uradi dok kika obili, tog mučno naći da pokaže, (...) (P 208).

KLJUČ

189. **ključ smrti** – izvor smrti
Nadju se na **ključu smrti**, da su sve izgubili. (P 209).

KOLINA

190. **drpavim haljinama kolina potezati** – sramiti se
U političkom društvu, kako nije dosti u **drpavim haljinama** plemenitost **kolina potezati**; tako i za povirovanje, nije dosti kriposti u srdcu tajiti. (P 342).

KOLO

191. **ko kolo navito obličati** – dosađivati komu za što
Čudno je neljudstvo, nepravda, nerazumnost, i ne ljubeznost nekoji starešina; da koji-ko više čine, i **ko kolo navito obliču** njihivi (sic!) podložnici. (P 158).

192. (**kupovati i trpati**) **na kola** – ogromne količine
Ni što nije potribito njihovu stanju, **kupuju** i oko sebe **trpaju**, **na kola** knjiga: držeći; da svit vidiv jih su mlogo knjiga, da će i nji držati za visoko naučne ljude. (P 226).

193. **upirati u <čije> kolo** – podržavati koga
(...) pak koje vidila da najbolje **upire i u tvoje kolo**, onom i reci, da je najbolje za tebe. (P 296).

KOMAR

194. **ostati kano ti komar komu se noge izgule** – ostati hendikepiran (...) što li je, da kad bi mi današnjem učenju i znanju starinska izmakli, da bi ovo današnje ostalo **kano ti komar komu se noge izgule?** (P 108).

KONAC

195. **jamit za <čiji> konac** – znati upravljati kime, poznavati koga
Učitelj u svom srcu, u ravnoj čudi, u svom domišljanju, treba da zna naći sve one razlike svoji različiti učenika; i tako da znade svakog **jamit za svoj konac** (...) (P 100).

196. **kao što je uz najoborniji konac hodit** – biti dosta teško
(...) nu da pače u lindovanjenju odrastlim, svaka vridna, i pribranja zasega učenja, **tako jim tegobom čini se, kao što je uz najoborniji konac hodit.** (P 73).

197. **na svom koncu** – biti na svom mjestu
Dok mirnoljubi tamo držau, svaka **na svom koncu**, vatrenjacim nemogadiaše zapasti više, nego njihova mala vridnost zanosaše: (...) (P 367).

KONJ

198. **biti mali konj** – biti poglup
Eto ti jim jadne mudrosti! S kojom dosudjuju da je bolje neznat, nego znat, da je poštenije i korisnije **biti mali konj** nego čovik. (P 66).

KOTLUŠA

199. **biti lonac i kotluša** – biti jednak
Nebudi poletan druge popravljat: vidi pria imali toliko kriposti, da popraviš tebe istoga, U onima pako pogriškam koje su ti domaće, drugoga nikako nepravi; jer još nećeš biho ni usta otvorio, bitće ti odgovoreno: **reci mi lonče, da ti rečem kotlušo!** (P 46).

KOŠ

200. **držati <što> u košu** – držati što po strani
Ovi su prilični onim, koji njihovo sime **drže u košu**, bojeći se, da kad bi ga usiali (...) (P 236).

KOŽA

201. **činiti <što> ko po mrtvoj koži** – činiti što bez milosti
(...) on u svom dostojanstvu **činit će štogod dobro, dal sve silom, i ko po mrtvoj koži.** (...) (P 317).

202. **i kožom i mesom** – svime
(...) ti si ista sva zalegla, **i kožom, i mesom;** (...) (P 295).

203. **imati na pose svoju kožu** – imati što svoje
Ma to vele nije moguće, i treba da svaki **ima na pose svoju kožu:** (...) (P 252).

204. **izgubiti sve do gole kože** – izgubiti sve
Koji igrajući u jedan čas štetova, **i izgubi sve do gole kože?** koji dok se oženi, sebe i svoje sinove u crno zavi? (P 195).

205. **ostati gole kože** – ostati bez ičega

Tko se gizda, a nemože, on će **ostat gole kože** (...) (P 41).

206. **strići do gole kože** – potpuno, do kraja

Kupcu ako nije dosti što namuze do krvi, i na **striže do gole kože**, on ni mesu, ni koštima neprastja. (P 327).

207. **(ne)poznati na svojoj koži** – iz vlastita iskustva

Dali naši neograničenjaci, nije da oni **nepoznaju**, barem **na svojoj koži** (...) (P 244).

208. **utirati u jednu kožu** – biti svi jednaki

(...) a ja velim da koliko nije moguće sve ljude **utirati u jednu kožu**, toliko nije ni jednakosti i obćenstvu političkom podjarmit jih. (P 252).

KRAJ

209. **metnuti u kraj** – staviti sa strane

(...) i tvoja lisičenja slobodno ji **metni u kraj**: (...) (P 291).

210. **od kraja do kraja** – cijelom dužinom

Kako, rekoš, medju dva brata nejma biti razlike u dilovim otačbine, tako ni jedna razlika nejma biti imanja medju ljudma, **od kraja do kraja** svita. (P 251).

211. **stat na kraj** <komu> – razumijeti čije krajnje namjere

Nejma tog imanja na svitu, kome nemože se **stat na kraj**, ako se nebude sporo arčilo. (P 196).

KRENUTI

212. **ni jednom** <na koga> **krenuti** – ne dirati koga

De ti pobro! ti slobodno misli ko god tebi drago; samo govori, piši, i radi ono, što vlast! ne pobija, i bunam neradja; pak nek je vladar dlakom i najgori, neboj ga se, da u te **krene ni jednom**. (P 451).

KRILA

213. **oblomiti krila** <komu> – spriječiti koga

Od one godine, zažorita danasnjice, ti svaki dan to većma si napirala; da sveštenskoj vladi **oblomiš krila**; (...) (P 294).

214. **pod svoje krilo (ne)uzeti** <koga> – uzeti pod svoju zaštitu

Na nejakost, neimanjstvo, neumitnost, (s kojim smo rodjeni) jedali nas nebi unistili, da naseg roditelja ruka **pod svoje krilo neuze nas?** (P 107).

215. **letiti na sjajnim krilimizpod nebesa** – biti pozitivan, sretan

Ta pako opadna svrha ne buduć ona plemenita, zavitim privezana; nije se čuditi, da taki zavitnjaci misto letiti na **sjajnim krilimizpod nebesa**, jedva da se vuku po gadnom glibu ovog svita. (P 129).

KRTICA

216. **biti ko krtica na suncu** – ne znati se ponašati, ne znati što

(...) mi crkvnjaci u politički da smo **ko krtice na suncu**; ali kad bi mi po nešto tute i nazirali, da nejmamo (...) (P 9).

KRUH/HLJEB

217. **biti kojik kruh svagdanji** – biti jako važno

Pak ova uprav i jesu, kojik i **kruh svagdanji** piancim. (P 200).

218. **biti kruh** <komu> – biti od životne važnosti

Pobunenja, uzdignutje, i odbijanje puka, ustanci ratovanja koje god vlade prema drugom, to ti je **kruh** i jistbina najsladja novinarim. (P 397).

219. **čitov kruh pustja, a za mrvom trče** – ne znati procijeniti važnost

(...) kako oni, koji **čitov kruh pustja, a za mrvom trče**. (P 357).

220. **jisti** <čiji> **kruh** – živjeti na račun drugoga

Ali nije pravo, da neki broj ljudi, za svoj **kruh**, uči jezik onog naroda, gdi misli **jisti ta kruh**; već je pravo vas (...) (P 436).

221. **kolik o kruhu zavisiti** – jako ovisiti

Po čemu krvoljubni moj brate narodniče! evo u ovom momu trudu Bogu, i tebi, posvećenu, darujem ti ne štogod euviše (sic!), nego uprav ono, o čem **kolik o kruhu**, naš zatvoreniji život zavisi. (P 11).

222. **najnepravednije na svitu kruh jesti** – nepošteno zaraditi

(...) jer ove dvije pogreške toliko su nemile, da će svako tvoje dobro uništiti: a više puta i isti život. Piančovan, i ženskonja, **najnepravednije na svitu kruh jedu** (...) (P 50).

223. **ni hlieba/kruha** (neimati) – nemati ništa

Na objedu svakom svega, na večeri **ni hlieba**. (P 19); (...) ovi sam svakom se slastju umećat, a nebrojeni **ni kruha** neimat! (...) (P 269).

224. **nikad ni suha kruha** – nemati ničega

(...) i u narodima mali zanata, nikad **ni suha kruha** do sitina! (P 260).

225. **ostave** <koga> **brez kruha** – ostati bez ičega

(...) teba da obsužnje, i **ostave te brez kruha**; nebili se i ti ljuto tužila, (...) (P 293).

226. **platjenoga se kruha dokopati** – naći dobar posao

(...) I dok se **platjenog kruha dokopaju**, pomljivo uče se, i pohvalno drugim tomače (...) (P 94).

227. **svoj kruh svojim znojom zakuhati** – zaraditi sam sebi za život

Čovik kojeg stanje življenja obere, i ono koje mu je počudnije, neka se ni jedan neuzda, daće moć obavljati dužnosti brez vlastite nezgode više, i manje; jer bo svaki **svoj kruh treba** da ga svojim znojom zakuha: i po tom netraži mladiću (...) (P 127).

228. **za mojim komadom kruha pristajti** – živjeti na račun koga

Ali je malo slugi momu, što ga nesreća tare, i što **za mojim komadom kruha pristaje?** (P 158).

KRUŠKA

229. **naći krušku pod kruškom** – pronaći jednake

Od zla oca gora dica, barem ta imadu odgovor kod ljudi, što reknu da se nisu drugom ni nadali, nego **naći krušku pod kruškom**; (...) (P 347).

KLJUSINA

230. **biti ko smetena kljusina u vršaju** – ne snalaziti se

(...) mali udes jednoj velikoj i svisnoj osnovi nejmanju žice trgati. Što god ti bude prilaziti u pameti, ako ti budeš popadati, **bit ćeš, ko smetena kljusina u vršaju**. (P 25).

KRV

231. **biti od jedne krvi** – istoga roda

Biti od jedne krvi i porodice, pak biti iz istog mesta; po tom i iz iste okolice; to je slatko ljudskom sedcu. (P 370).

232. **namusti do krvi** – uzeti sve

Kupcu ako nije dosti što **namuze do krvi**, i na striže do gole kože, on ni mesu, ni kostima neprastja. (P 327).

233. **potribovati kao od krvi u tielu** – jako potrebno

Ljudi na svitu, nisu kano jata živina po pustinjm: **ono potriboju kao od krvi u tielu**, tako od kriposti pravodielstva, i zakonoštovja. (P 15).

234. **u krvi hodati** – boriti se

Nego vatra, ja o kojoj zborim, nije ono što zovemo vatrom, a ni ona **što u krvi hoda**; nego je vatra od onizi gora (...). (P 439).

KRT

235. **tražiti <komu> krtog i jašle** – tražiti slične sebi

Ako za Boga neznaš, to medju jatom živina traži tebi **krtog i jašle**. (P 49).

KUDITI

236. **ni kuditi ni hvaliti** – bez mišljenja

Što dobro i podpuno nerazumiš ono **i ni kudi, ni hvali**, jer ćeš se po tom nerazuman pokazati, i steći podruganje. (P 40).

KUĆA

237. **biti jedna kuća** – dolaziti iz istoga

(...) i kako da se ljudi nebudu uzumnožali, i danasi **bi svi jedna kuća bili**. (P 309).

238. **kuća prazna** – ostati bez ljudi

Od ostalog, da novoljubi, sve štoje starinskog izbace, nesumlji da bi jim **kuća ostala prazna**. I još suviše znaj, da dobri razlozi od starosti, ne slabosti, nego to više snagu zadobivaju. (P 56).

KUGA

239. **mrska kolik kuga** – jako mrzak

Vlast koja mu drago bila, ako je gola brez ljubonosne krotkosti, ona ti je ružna, i svakom **mrska kolik kuga**. (P 156).

KUKA

240. **potegnuti kuku na <koga>** – svađati se

Stariji kad te kriva naide, moli ga, a šnjime se nepravdaj: i da gdi god ni kriv nebi biho, pria češ dobiti pravdu uztrpljivo podnesav okrivljenje, nego da si se sa starijim **kuke potega**. (P 48).

L

LAD

241. **gledajući iz debelog lada** – ne raditi ništa
(...) dojde vrime, pak i u nekom milinju pliva, **gledajući iz debelog lada** priobilni uzrast na njivi svojoj; (...) (P 282).

LAKOMAC

242. **(ne)biti što su lakomci sa svolom kesom** – promisliti dobro prije odluke
Roditelji dakle i goitelji, sa svojom dicom u njihovu bisnenu, nejmaju biti što **su lakomci sa svolom (sic!) kesom**; to jest da ni potribno ga novca nepoarče (...) (P 86).

LAV

243. **ljut kao lav** – jako ljut
(...) od zavisnosti, i podloženja; vik devetnosti, **kao lav ljuti** sve ji izgrize i istragne; pak bismo nape svoje nokte, i naoštri zube, da dere i prikiduže, tkogod bi mu na put sta. (P 388.).

LED

244. **na tanak led navesti** – manipulirati kime
Taka politika, osim što ona nije ljudeka, jer nije na ljudstvo, već na nedostojno okoristovanje naslonjena; ona je suviše, koja baš tako politikaše **na tanak led navede** (P 153).

LEDJA

245. **biti ko na tudjim ledjima izučen** – imati loša iskustva
(...) i ti ko prosvitljenija, i **ko na tudjim ledjima izučena**, čuvaj se, da ti nebi palo u pamet zalud tvoj život derat; oli što bi gore moglo izaći, s tvojim kvarom. (P 297).

246. **ledja prama brimenom (ne)iskusiti** – nemati iskustva
Što god si se poduzet nakanio, sritno nikad ti izać neće, ako prija obe strane ne budeš dobro razumio, tvoju moć, i stvari težnju: mlogi bo najviše za to klonu, jer **prija svoja ledja prama brimenom neiskušše (sic!)**. (P 53).

247. **metnuti za ledja** – proći što, rješiti se čega, zaboraviti
Trgovaca mlogo hiljada, štetovanjem pritisnuti, podbočeni ječi, samo stog, što potribu tu opaznost **metnuše za ledja!** (P 337).

248. **na <svojim> ledjima prokušati** – imati vlastito iskustvo
Viruj se moj mladiću! i prija nego **na tvojim ledlima (sic!) prokušáš**, dobro u glavi. (P 174).

249. **za ledjima govoriti** – ogovarati koga
Što komu nesmiš reći u oči, nemojmu **ni za ledjima govoriti**: jer, od usta do usta, poći će smutnja gusta. (P 20).

LEPTIR

250. **prilitajati kano ti leptir** – biti radoznao

Nikad se nedat zagrijat nekom običaju nosenja, i sve udilj za novim **prilitajati, kano ti leptir** od trave do trave, plitkoću pameti iznosi; (...) (P 373).

LIK(ARIA)

251. **biti priki lik** – biti razlog čemu

(...) s toga što su **priki lik** ljudekom zastranjivanju. (P 311).

252. **biti gorka likaria** – od velike važnosti

(...) ako ona i jeste **gorka likaria**, za zdravlje obćeno zabranjena nemože biti. (...) (P 324).

253. **biti <čemu> (velika) likaria** – biti zadovoljstvo

Tomu **likaria jest**, da uz glavni poso našeg stanja, i još nekoju zabavu držimo; i kad nam oni dosadi, ovim da se bavimo z dragovoljstvom. (P 210); (...) mršavi, i nepogodni otačbina, zaljubljenje **jest** po sve **velika likaria!** (P 359).

254. **biti kakono jedna likaria ritka** – jako vrijedan

Život dakle samoćni, ima **biti kakono jedna likaria ritka**, umirenjem kripeća pamet na razmišljanje, (...) (P 283).

255. **kao likariu priporučiti** – kao rješenje

Dali dok ja šutnju, **kao likariu govorkam priporučujem**, nerazumim po tom one upisat medju mudre, koji glavu obise, i vazda šute. (P 170).

LISICA

256. **lisice pod jance prodati** – pretvarati se

(...) ter misliš da još tvoje **lisice pod jance prodat**, a vukove pod ovce; (...) (P 291).

LIST

257. **liste vrtiti** – ne raditi teško

Znam da poslenici neućni, književnicim običaju reći: da je lako **liste vrtiti**, i perom krećati, ama nije kovati. (P 227).

LISTOM

258. **listom biti** – svi od reda

Da su tako ljudi spravni priatelji, kano nepriatelji osvete činiti, priatelji na svitu svi bi **listom bili**. (P 144).

LUK

259. **sa svog luka strilati** – sa svoga mjesta što raditi

Tako dokle napeti novinari, svaki sa **svog luka strila**, i kako koji misli, onako mu se i čini da najbolje pogadja. (P 396).

LJ

LJUDI

260. **ljudi od zemlje** – poljodjelci

To tako biva, i ljudi koji su od zemlje, i koji ju vazda sa sobom nose, na zemljava mrze, i od njeg se uklonjaju! (P 255).

261. **piti kao ljudi** – biti umjeren

Ludi koji **piu kao ljudi**; (...) (P 202).

262. **živiti kano ljudi** – živjeti pristojno

(...) kako mi možemo **živiti kano ljudi**, u društvu političkom, i sa samim našim razlogom, brez i jednog nagona zdvoranje vlasti. (P 416).

M

MAČ

263. **bižati od mača** – bježati od pogibelji

Od mača svak biži, od lipe riči niko. (P 22).

264. **kano <tko> s mačom u zubim** – biti ratoboran

(...) ta bo je naravni plod svakog govorenja višto izuttjena. Pak znaj i to, da je netkom mlogo više narav donila, nego more drugom donili i učenje s naravju; ter ćeš skobiti i taki kipa, z govorenjem, **kano ti s mačom u zubim**, i vidi ćeš kako oni svojom kratkoričjem pristicaju, i prostiru čitove nagrade besida, u koje netko učan pouzda se biše. (P 114).

265. **mač riči** – govoriti oštro

(...) dali dostojnik koji bi tad imo potegnuti najoštrij **mač riči** svoje, (...) (P 318).

266. **u srdcu mač zadivati** – nanositi komu još više boli

Smiat se svrh onog što drugi gorko plače, to ti je u srdcu jur ranjeno **mač zadivati**. (P 161).

MAČKA

267. **kano mačke oko vruće kaše oblaziti** – biti oprezan, odmjeravati

Nego mi, **kano mačke oko vruće kaše**, već dugo **oblazimo** oko onog, što smo mogli davno reći: (P 408)

MAĆIA

268. **ne biti ni maćia** – biti jako podal

Poniznost je mater svih kriposti; holost jim **nije ni maćia**. Dali opaz imaj; ima mlogo holića u poniznim haljinama, činjenjim, i ričima: kad ti se netko više spušća, nego ima po stanju svomu, ovom neviruj. (P 27).

MAGLA

269. **ko kroz maglu** – nejasno

Dok nekom nepane slime na time, i brige teški posala dok neogrize, sve mu se čini, **ko kroz maglu**, da tu nikakve mučanosti nejma, što netko drugi pravi (...); (P 53).

270. **sve na maglu** – puno, svim snagama

(...) i jer im ta susritak bi željnočekani, da jedna drugoj se izgovori; zasule su, i melju riči **sve na maglu**; dali mlogi, nije moguće ni hitro meljuć u kratko samliti. (P 179).

MAJKA

271. **(ne)kazati ni majki** – nikome

Ima nešto što ni svojoj majki nejma se kazati. (P 32).

MALO

272. **malo se hoće** – uz malo truda

Jeda li se malo hoće za biti izpravan kod Boga, kod iskrnji, i kod nas isti??? (P 113).

MAH

273. **vas mah** – svom snagom

Čudna je stvar, i nakazna mlogi, i primlogi, koji hotili bi na **vas mah mir** uživati (...) (P 36).

MASKARE

274. **u maskare se upustati** – što činiti nepromišljeno

Današnji vrimenta, i u nekim mistim osobito, to je postalo, da roditelji daci taku slobodnost daju, i **u maskare se upustaju**, kano ti ista dica medjuse običaju (...) (P 67).

MATER

275. **bit svima mater** – biti važniji od drugih

Priatelji moji! ako ima i primlogo dičinji misli našeg vika, ova jim je **svim mater!** (P 417).

276. **neznat ni mater držati za mater** – nemati nikakvih kriterija

(...) pod podnjaci **neznaju ni mater držati za mater;** (...) (P 354).

MATRAK

277. **jednakim matrakom gonit na strugu** – svatko zaslužuje različiti kaznu

Budalasto po sve prolazi, koji misli da svakog **jednakim matrakom ima gonit na strugu.** (P 159).

MED

278. **bit med i maslo** – blagostanje

Oni učitelji koji češće nego vitar ćud mijenja, koji sad su **svi med i maslo**, a kolik donlen jid i otrov, sad veseljacu više neg isti dićaci (...) (P 101).

279. **bit vas od meda** – 1. biti komu ugodno; 2. dodvoravati se

Nije! **nisam ja tako vas od meda;** učitelj treba da po nešto i gorčila umiša zdravonošnoga, i mladjarčetu podkuči (...) (P 100).

280. **ići ko sat meda** – slagati se dobro sa svima

Stariji, istina je, da nejma vazda, i sa svakim **ići ko sat meda;** dali i ovi ima tražiti, da ga više ljube ljudi, nego da ga se boje. (P 26).

281. **na ustima med** – laskati komu

Koji ovako izopačenu upravu slidi, u njega je vazda drugo u pameti i u srcu; a drugo zdvoranjim nosenjem pokazuje: **na ustima med,** a u srcu jid. (P 180).

MEDJED

282. **gradit se kao medjedi** – ponašati se necilizirano

Gradit se kao medjedi, pak da drugi nami se cirlika, to ti je radit uprav o našem nepoštenju; kim makar od smija i maskare, često zube mućaju, viruj se, ničemu je. (P 183).

MESO

283. **ni mesu, ni kostima neprastjati** – nemilosrdan

Kupcu ako nije dosti što namuze do krvi, i na striže do gole kože, on **ni mesu, ni kostima neprastja**. (P 327).

MIRA

284. **priko mire** (pritirati) – bez kriterija činiti što

U mnogo stvari mi običajemo pritirati **priko mire** (...) (P 51).

MISAO

285. **prigledati misli** – razmisliti

Uči se ti tvoje **misli pria prigledati** nego jih izgovoriš, jer posli nećeš biti na vrime; i drugi titrat će ti jih, ne bi tebi drago bilo, već kako oni hotili. (P 52).

286. **nemati ni devete misli** – ne razmišljati o čemu

(...) kud stigli da stigli, **nejmaju ni devete misli**. (P 319).

MISTO

287. **od mista do mista** – s jednog na drugo

Brez poslenjak smrt je biti samu; svaki dan godina mu se čini; prilitće za to, kao muhe, **od mista do mista**, i tamo gledajuć, tamo zбореć, tamo igrajuć, zadovoljan se drži, kad je prošlo nekoliko vrimena. (P 208); Jaspri i stvari hodaju po svitu, to je ko nekoje pritakanje **od mista do mista**; (...) (P 265); Na priliku; jedan put ima biti **od mista do mista**; dali nitko nebi dao priko svoga, tot (sic!) bi trebalo ispod mista uskakivati u ta mista. (P 437).

288. **ni mista, ni imena** (neznati) – nemati ikakvih podataka

Kako hoćeš vincim krunit onog, komu **ni mista, ni imena** neznaš? (P 407).

289. **nać <komu> za vratim mista** – nemati nikakva mjesta

Danas isti s nama živući ljudi, ako su od prošastog vika, oli nedihšu duhom vika sadašnjega, oni **nemogu naći mi za vratim mista**, kod svitle skupštine današnji politikera. (P 376).

MIŠ

290. **pasti gore neg slipog miša kod suncenog zraka** – biti potpuno oboren

Ikako ne! Jedno mladjarče dok ono ništa nevidi prid sobom, oko sebe, i za sobom; kako nećeš da **ga pane gore neg slipog miša kod suncenog zraka?!** (P 108).

MLIKO

291. **materinim mlikom primiti <što>** – od malih nogu

Tko mlogocinjenje svog materinskog jezika, ono je kolik i naravno otačbenicim, budući ga još s **materinim mlikom** u srce **primili**, u pamet, u tilo, i u sve svoja gibanja, ko za neki temelj stavili. (P 431).

292. **nemilim materinim mlikom posasnusati** – primiti što lošim odgojom (...) ma evo jada i štete goleme, što opaki otci matere u vas ljudeki život duboko zasica-ju: tako da se nikad nemože izličiti, što s **nemilim materinim mlikom posasnusmo**. (P 62).

293. **odhranjen kolik mlikom i kruhom** – odrastao Čovik, s kojim se razlog priradja, i koji je upravam **odhranjen, kolik mlikom i kruhom**; da on može živiti u šplitičkom društvu nezavisan; (...) (P 240).

MLINAR

294. **mislit o <komu> kono o mlinaru** – zaboraviti na koga
Po tom, kog ti kažu od mlogi znanja čovika, **misli** o njemu **ko no o mlinaru**, na kom se je od mlogi žita brašneni prašak ustavio, dali on uprav od svakog je prazan. (P 36).

MLINICA

295. **biti kano jedna mlinica, svakom vrstom brašna poprašena** – sve i svašta (...) i o čem zbore ovi listovi: oni su ti **kano jedna mlinica, svakom vrstom brašna poprašena**: i u tim listim, što je u kom više ti svakovrstni burljanja, to su za više držani, i radije štiveni. (P 395).

296. **u jednoj mlinici mlit** – biti istih nadzora
Veliki lakrdiaši, i utajni licumirci, **u jednoj mlinici melju**: ovim neviruj; nikad bo nisu ono što se kaže. (P 42).

MLITI

297. **sirovo i krupno mlit** – biti grub
Samo je žaliti; da ovaki štioici običnim načinom, **sirovo i krupno melju**. (P 226).

MLIVO

298. **nać se zla mliva** – opasnost
(...) pak da i kod nas nebi se našla obilatam mirom ista **zla mliva**, koju neki, eto svu, hotili bi ženskicam prikrenuti. (P 79).

MLINJE

299. **u nekom milinju pliva** – biti iznimka
(...) dojde vrime, pak i **u nekom milinju pliva**, gledajući iz debelog lada priobilni uzrast na njivi svojoj; (...) (P 282).

MORE

300. **i po moru i po suhu** – svuda
I po moru i po suhu, sve su uzbucali, sve starodavne uprave i zakone pokrenuli; (...) (P 367).

301. **nebacati kao u more** – trpati što
Pak osim toga: mi kad dajemo vladi, do najposli to mi **nebacamo kao u more**; nego dajemo prid nas iste, i u naše posle, u naše zgode, u naš mir, u naš život. (P 429).

302. **salit u jajeu ljupljinu sve more** – učiniti što ne moguće

Na pribudalasti se je poso spravio, tko u jednu jajeu ljupljinu sve more hoće da salie! (P 56).

303. **u more izasipljati** – bacati

Da jednog vidiš gdi svoje dvore pali, drugog da svoje blago u more izasiplje; ti bi jih oba iz te stope ludovim nezvao. (P 195).

304. **zavaljano kano more od nagli vitara** – dobro zavaljano

(...) sve bitkom političko društvo zavaljano kano more od nagli vitara; nije se velju čuditi, ako nas sve kolike više to više nezadovoljstvo mori. (P 403).

MOS(Z)AK

305. **debeli i divlji mozak** – budala

Nevridni čovik, **debelog i divljeg mozga**, a tako i osornjak govori – da su (komplemeni) samo za iskoni i za gospodica. (P 160).

306. **mozak popiti** – izivcirati koga

Znamo i vidimo danas mi svi, kojim nam novinarenje nije **mozak popilo**; da u mlogim krajim naše Europe, od kad su novineprostopisom (sic!) nagrnule, od onda lim je i kukavica zakukala na vrh glave; (...) (P 405).

307. **mozak prosuti** – ubiti koga

(...) a i crkvojnaci neka nitko nemisli da su o crkveni prag glavu razbili, i **mozak prosuli**; ter za nji ta politika da je knjiga zatvorena postala. (P 10).

308. **nemoći u mosku da probavi** – ne moći shvatiti

Dali oni koji preveć štije, **nemore u mosku svomu da probavi**, kolik ni oni u žličici, koji mlogo jide. (P 225).

309. **neznati za svoj mozak** – biti obmanut

(...) i tko nepazi na iskušanja, **on nezna za svoj mozak**. (P 312).

310. **usadit <komu> <što> u mozak** – 1. uvjeriti koga u što; 2. upamtiti

(...) taki imali bi, na misto njihove tvrdočlavnsti, **usadit njima u mozak**; da istinu onda je samo dobro i slobodno reći, kad no je i koristno; (...) (P 247).

311. **u mozak urasti** – naučiti što

Štogod porod kasnije, a ne odmah iz mladosti, primi, to mu se neće nikad, tako **u mozak urast**, i s krvlju teći po žilama, kako običaj dogodit se u stvarma s zacrpjenim; ove postane nam kako naravne. (P 64).

312. **zavaditi se sa svojim moskom** – ne biti racionalan

(...) Tko god se nije sveosve zavadio sa svojim moskom, ima viditi, (...) (P 311).

313. **zavrtiti <komu> u mosku** – umisliti

Po putu budalaša, koji su nešto osobitog **sebi zavrtili u mosku**; a na drugo i nepaze. (P 193).

314. **zrili mosak** – zreo čovjek

Ravnost i stalnost, u slidjenju dobri dokončanja, zlamenje su mudrog čovika i **zriloga moska**; atko ni sjednom dobrom omirom nemore da se utvrdi, zlamenje je da nije ni vridan nikakva dobra. (P 52); (...) nuje sve istina; već i u zelenim glavam još je naći koji **mozak zrio**; oli barem da dobroj zriloći sluti (...) (P 386).

315. **zaniti u mozak** – umisliti se

Oni su sebi duboko **zanili u mozak**, da se za svašta, i sve koliko da o njima visi. (P 366).

316. **zapijati za mozak** – zanimati se za što

Šta se **zapije za mozak** jednog mudrog politika, crkvošnjak li oli svitovnjak dobro zborio! ta da je to dobro, koliko se može perom zamrčtit, onoliko i u svit uniti; nebili taki slobod najprvi crkvošnjaci sebi jagmili? nebili oni više nego itko, suprot prievljenju vikali? (P 246).

MRAČILO

317. **mračilo s čela** – biti namrgođen

U ovakvim zabavam dok se srdce razveseli, i **mračilo s čela** odstupi; pamet provedri. (P 211).

MRAK

318. **u debeli mrak** – jako mračno

I ono obišat po prozorim na občene ulice, stvari, toliko puta i take, koje bi se **u debeli mrak** imale turnut; ojednom ruži domaće, i one, koji imadu prolaziti ulicam. (P 188).

319. **ostavit u mraku** <što> – 1. ne objaviti što; 2. ostati ne informiran

(...) nijeli pametnije istinu izbaciti na sridu a ime **ostavit u mraku**? (P 407); (...) jedno sunce, jedali netkom ima izlaziti, a **netkom vazdaostavljat u mraku!** (P 435).

MRAV

320. **spomenuti se mrava** – biti ponizan

Priliko života tvoga, češće puta **spomeni se mrava**, koji prem ako je malašan, i malo mu triba, ipak mlogo radi; ito motreć, biži od linosti, i brezposlenja, koe (sic!) bi ti vas život u nesreću zavilo: ako nemoješ prizvrnsno i mlogo doraditi, i sa srednjim zadovolji se. (P 57).

MRIŽA

321. **bacat <komu> mriže** – pomoći komu

(...) a sad s onog, a sad s onog kraja **bacat joj mriže**. (...) (P 267).

322. **pogubiti kano ti u mrižu zapletena** – svjesno koga pogubiti

(...) i za ovom da pristaje dok priatelja traži: inače priatelj nevaljalog života, tebe **će kano ti u mrižu zapletena pogubit**. (P 134).

MRTAV

323. **činiti kano mrtve** – ne činiti ništa

Ludeke i živinske najveće snage, strah puti verugam svojim, i **čini jih kano ti mrtve**, prija smrti. (P 123).

324. **ko mrtvo ležati** – nepomično ležati, biti ukočen

Kad sve doli, **ko mrtvo leže**, (...) (P 421).

MRTV(AC)I

325. **pod mrtve se davati** – glumiti, praviti se

Strašivice najposli takve su slabosti, da ne samo i male pogibili za prigoleme držē, nego i gadi nikakve pogibli nejma, oni ju u svojoj glavi sklone, pak prid njom bried, drću i **pod mrtve se daju**. (P 124); Odkud tolika snaga u onom, koga mo, prama zakonom, **pod mrtva daješ!** (P 414).

326. **ostati kao mrtvi** – nemati o komu mišljenje

Odkolen hoćeš da naši domaći za zanatim svede, kad njihovi i najbolji izčini, ni pohvaljeni, ni nadareni, ni platjeni, **ostanu kao mrtvi** kod domorodaca! (P 261).

327. **nemikniti kojik ni jedan mrtvac** – ostati ne pomičan

(...) da se trgovina nikad **nemikne, kojik i jedan mrtvac**; (...) (P 265).

MRVA

328. **do mrve** – sve

Pet je bratje u jednoj kući; četiri sve **do mrve** ulažu za obćeno vladanje; (...) (P 428).

329. **ni jedne mrve** – ništa, nikako

Iz ovoga se vidi, kojiku veliku nepravdu i veliki kvar čine neki prikovraćeni roditelji, gotitelji, i domaće starešine; koji **ni jedne mrve** nepazeć (...) (P 75).

330. **mrvu poturiti** – nadodati što, objasniti što

Dl još dalje **mrvu poterimo**: jur nešto prvlje ubiližiismo, kako današnjica politika porazi i one ritke junake, (...) (P 289).

MUHA

331. **plašiti se muhe ko medjeda** – biti plašljiv

Slobodan je za svašta; strašivica ni zašta- medjuto ove dvi poslovice ovako ravnaj: da nečiniš utaman kako jedan brez svistnjak; a da se i **neplašiš muhe ko medjeda**. Strašivice uvik sa sbom (sic!) nose kugu, i njihovim strahom druge truju (...) (P 24).

332. **netrpiti ni (najmanju) muhu (mušicu)** <na čemu, komu> – nemati strpljenja

Ti na tebi **muhu netrpiš**, dlake s tebe, i malo trunje tribiš; a nekoja pomanjkanja, koja mala zoveš, gotov da i neopozivaš, kako ti se hrdjavo pristoje: viruj se da ogledalo nemora biti čisto, mokar i male po njemu polipke bile. (P 35); Ovo tko daje prosto i slobodno učiniti, uprav oni koji najviše slobod brane, najmanje priznaju; jer bo oni oko njihova poštenja, **nemogu ni najmanju mušicu da trpe** (...) (P 243).

333. **što i muha brez glave** – biti rasijan, dezorijentiran

U mladosti našoj, neki osinj, i uztrućavanje od stariji naši, više nas uzdrže na pravcu nego li naša pamet: nastoj dakle dok si mlad da budeš i zavisan, pak dozrivši, biti ćeš i pametan; inače more ti se zgoditi, **što i muhi brez glave**. (P 52).

334. **prilitati kao muhe** – gubiti vrijeme

Brez poslenjak smrt je biti samu; svaki dan godina mu se čini; **prilitće** za to, **kao muhe**, od mista do mista, i tamo gledajuć, tamo zboreć, tamo igrajuć, zadovoljan se drži, kad je prošlo nekoliko vrimena. (P 208).

MUNJA

335. (idje naprid) **hitro ko munja** – jako hitro

Misli naš vik, da sve, i u svačem idje na prid (sic!), **ko munja**; (...) (P 391); Već joj ruke zamiču pod bradu Stevinu; dok on svojom, **kano munja hitro** (...) (P 447).

MUŠKO

336. **ni muško ni žensko** – nitko

Nego, kako **ni muško ni žensko** sobom učno neradja se (...)(P 78); (...) haljina nečini **ni muško ni žensko**: (...) (P 305).

N

NARAV

337. **biti andjeoske naravi** – biti miran, staložen, pošten

Nu sada tko je te **andjeoske naravi**, i toliko stalna srdca, pak da ga z diecom neustrpljenje nigda neobuzme, srditost nedpodpali, da mu nepodobni riči iz usta neizmakne; na nemile udarce nespreni? oli je vazda taki (...)? (P 90).

NEBO

338. **do neba (nebesa)** (uz)dizati, biva – isticati, pretjerano hvaliti

(...) dali ipak neizbroeno mložitvo stvara, i okolnosti veže se sa životom našim, po čemu treba da vazda, i na sve stvari, oči otvorimo, za uvižbati svake vrste dobro ovog svita; za imati poznanje svega što **pod nebom** biva; za našu potribu, oli veće dobro, i napredovanje. (P 14); Ovo isto ti razumi, kadno nečiu mudrost, znanjstvo, imanje, lipotu, dostojanstvo, pleme, oli što drugo **do neba uzdižemo**, što mi u srdcu oli za malo, oli i za ništo držimo. (P 163); (...) digavši ji novinarskim zloduhim vitrom **do nebesa**; na sve kraje svita oadat (sic!) se čine. (P 230); (...) ako je potribito jedan i mali dio troška primiti, to se tužbe **do nebesa dižu**; (...) (P 364).

339. **kako da je s neba sašlo** – precijenjivati koga, što

Ima ljudi tako privržene pameti za drugog, da oni drugi štogod uči i piše, to sve **kako da je s neba sašlo**, orivrzenjaci mu se klanjaju;... (P 240).

340. **na nebo popeti** <što> – uzdizati što, koga

Sve razbucati, razvilati, na vitar dignuti, kao što danas uvidjamo raditi narode, a samu narodnost hotit svrh izvisit, i **na nebo popet**; ja velim, da je to graditi i brez poduminte, i brez paočke. (P 372).

341. **na slipačku se motljati pod nebom** – živjeti bez cilja

I dan nanašnji, za što je igda, da najviši dio mladjaric, u sve i po sve, na **slipačku se motlja pod nebom**, na nesvisnu živući, nesretno obrši? (...) (P 108); (...) mojoj duši iz prsiu, mojoj jedinjoj oriateljici, jedinom **pod nebom** dobru! (P 430).

342. **u nebo pljuju da <komu> na čelo pane** – biti nedosljedan

(...) takve občine **u nebo pljuju, da jim na čelo pane**: jer ono što su do jučer stvorile, danas pogrdjuju. (P 314).

343. **vedar kao nebo** – jasan

Da si **vedar kao nebo**, svito kao sunce, bil kano snig, ni onda nenisli kod svakoga daćeš hiti prost od pograda (P 183).

344. **s neba pasti na zemlju** – dragocijen, posebne važnosti

Igrači brojeva taku knjgu toliko štjuju, kolik da je **s neba pala na zemlju**; jer oni dok spavaju, i što usniju, drže pod tvrdo da će jim ono i broj igre dati po ričiku. (P 214).

345. **s neba padati** – ostvariti što na teži način

Da nam po put mane, brez sisvakog našeg nablidovanja i truda, ozgor **s neba** imaju **padaju**, eto neka bi se i obćenašapisma (sic!) ispivala; (...) (P 253).

NEPRIATELJ

346. **držati <koga> kao za najtežeg nepriatelja** – biti protivnik koga, čega

Nemoj biti od oni mladića, koji roditelje, starešine, učitelje, **drže kao za najteže nepriatelje** (...) (P 110).

NEVISTA

347. **nositi se kao mlade neviste** – bahato se ponašati

(...) i dok drugim oči zabljište, **nose ti se, kao mlade neviste**; (...) (P 270).

NIŠTA

348. **držati za jedno ništa** – podcijenjivati koga

Ova je obićajna gradjana pogriška, da seljake kao **za jedno ništo drže**; a osobito oni, koji su nešto malo pria u grad zbigli (...) (P 28).

NOĆ

349. **razmaknut kolik noć i dan** – potpuno različit

Je, je moj dragi! varljivi nauk od istinitog u sebi **razmako** baš **kolik noć i dan**; dali tvoj list pun tulaca, bačen medju političko društvo, kolik će moć susrit ljudi, pak da podpaze varku, prija nego u nju upanu? (P 404).

NOGA

350. **hrdjave noge** – biti slab i nemoćan

Starac, i **s hrdjavim nogam** malo kad pane, a mladić i s pridobrim više puta. (P 41).

351. **nemati ni nogu, ni ruku <za što>** – nemati volje

On ti već **nejma ni nogu, ni ruku** da išto rade. (P 204).

352. **ukinuv s nogu** – prestati, nestati

(...) nebi imali čim drugim njemu našu dužnu zahvalnost odkriti, **ukinuv s nogu** ova-ko priateljstvo. (P 133); (...) a sudca zovete krvolokom, što zlopravnika **s nogu uki-da!!!** (P 324).

353. **ustati na noge** – postati borben

Današnji vrimena, boj se, više nego igda, nekoji nove politike ljudi, **ustali su na noge**, s naminom (...) (P 54).

354. **zbijati pod noge** – ponižavati koga

(...) a drugo **zbijati pod noge** dobrosrdne; (...) (P 327).

NOKAT

355. **medju nemile nokte dati se <komu>** – pasti pod čiji utjecaj, vlast

Od usilnika, koliko možemo toliko se branimo; a kamatarim, sami **se medju nemile nokte dajemo**; (...) (P 346).

NOS

356. **biti duglji od nosa** – vidjeti šire, jasnije

Nejma politika na svitu, koji bi znao dociljti, kojiki kvar unosi u svit tolika različnost jezika; čija je god politika koliko god **duglja od nosa** neće biti da se nesiti barem velikom dilu kvara, u velikoj pometnji jezika (...) (P 118).

NOSITI

357. **na dičiju se nositi** – djetinjasto

Odolen sam spazio po svitu, da se dica više uvode jedne otčeve riči, nego sto materini; jer mati obćenito više nego otac z dicom **na dičiju se nosi**. (P 68).

NOVU

358. **nebiti ko na novu** – ne reagirati na što

Velika je dubina ljudske zloće na svitu! po čem **nebudi ti ko na novu**, ako netko i izmisli, i potvrdi te, u čem nikad nisi biho. (P 46).

O

OBLAK

359. **iste oblake saviti** – imati iste interese

(...) **pak bi reka da bi i iste oblake hotili saviti**, nek otačbini služe. (P 366).

360. u **mrki oblak zamaći** – biti potpuno prljav

Pod ako je po sridi štogod molo i probrcan s metlom, u paučine, koje sa svi strana kipću, ni krenuto nije; i cakla na prozorim ako su u **mrki oblak zamakla**; to se nemoj čudit. (P 188).

OBRAZ

361. **biti svitla obraza** – biti pošten

Niti je iztina da se naša slobodnost po tomu suščava, što nas tako umiva i čisti, što pod uprave naravnog razloga, i zakona ugoni: da pače po tom naša se sloboda širi, što je našoj knjigi **svitla obraza**, svakud put otvoren. (P 242).

362. u **obraz udariti** – sramotiti koga

I brez velike prituge, ti nećeš mu ni pošto **u obraz udariti**. (P 152.); Dakle ako ti je stid da se tvoji dugovi doznadu, da ti dužitelji **u obraz udare**; bizi od duga, ko od najgoreg druga. (P 345).

OBUĆA

363. **svitlu obuću izniti** – svečano se obući

(...) na koje ona gospoda svoju **svitlu obuću iznese**, čudit ćeš se, tako lijepe stvari, da su u brloge unešene. (P 187).

ODIĆA

364. **naći odiću sumlje** – sumnjati

Imade osoba tako da rečem, nesvršene pameti; koje nigda čisto neznadu odrezati njihovo misljenje i dosudjenje; tako da i sebične stvari kod nji su nešto mučnog, i vedre

istine, kod nji su nešto oblačno; i najobćenitija dosudjenja, kod nji **najdu** nekoju **odiću sumlje**. (P 122).

ODILO

365. **svileno odilo udarati** – svečano se obući

(..) a zamišljaj da mu uredan bude, o tom i nemisli; i ovi do isto na jednu panjinu **svileno odilo udara**: bistri, i pristojni zamišljaji, sami sobom i pristojne riči prinose: brini se dakle dobro misliti, pak će ti se kao samo dobro govoriti. (P 16).

OGNJIŠTE

366. **ostati na голу ognjištu** – ostati bez ičega, ostati siromašan

Kako ni jedan nezna požaliti lakomca, što se smiče kod bogatstva, tako niko nezna požaliti ni razasipaoca, što razvija bogastva, i **ostade na голу ognjištu** siromaštva. (P 194).

OGLEDALO

367. **biti sjajno ogledalo** – biti test za što

Društvo, i društveni razgovori, jesu **jedno sjajno ogledalo**, u kom mi druge, a drugi nas ogledaju: čuvaj dakle da se tamo nebi povidili koji god ukovi tvoga nosenja (...) (P 17).

368. **ogledalo <čijeg> života** – krenuti od samoga sebe

Jur san ti kazo: dok druge hoćeš da popraviš, to samo **čini prid ogledalom tvog života** (...) (P 54).

OKO/OČI

369. **baciti okom** – pogledati

Ti kad budeš **bacio okom** na duštvo koje šeta, ono će ti se učiniti kolik jedne podpune čistoće; dali ako spustiš oko na ulicu i pute, (...) (P 187); (...) štijući što naši sinovi rade, i što će uraditi; na to malo tko da **okom baci**. (P 246); Ima ljudi, s kojim kad zboriš, ti bi reka, da i nisu brez pameti; a kad **baciš okom** na njihovo življenje, ima bi reći da su najmanitiji ovog svita, (...) (P 335); **Baciv pako okom** političkim na otačbinu; šta ona može vridnog ljudeke ljubavi imat? može imat dvoje: krasnoću naravnu, i krasnoću umotvornu. (P 352).

370. (biti) **prid očima** – jasno, očito

Rzlog (sic!) pako ove moje opazke **jest** svakom **prid oči** nebuduć (...) (P 74); Koga ti uvridio razžestiš, **ti je** kao gotovo tvoje zlo **prid očima**. (P 145); Ova opazka svaki dan svim nama **je pred očima**. (P 191); Razlog pako ove opazke **svakom je prid očima**: budući da svaki zakupnik; (kiliko je u njem) veže ruke svim onim, koji nisu u njegovu zauzetju. (...) (P 269); Što se pak tiče posebnog življenja vladara, istina je da i ono **prid očima** občine mlogo zlamenuje; (...) (P 314).

371. **biti u oba oka slip** – ne vidjeti

Kad mišljaju da najbolje sami vide, onda **u oba oka slipi**, po tavnom mračilu potetljaše! (P 387).

372. **biti naravno, kolik očima vide** – biti važno

(..) našem je srcu **toliko naravno, kolik očima vide**. (P 358).

373. **bosti u oči** – vidjivo, jasno

Ima ljudi pozlobni, ter tudja zasluga nije **u oči bode**; i znaj da ćeš jih taki mlogo srist, samo ako se staviš na put dobrohodni: ova opaka usiva ljudi, što dobro oni nisu hotili, oli nisu mogli učiniti, htili bi da ga nitko nije učinio. (P 38).

374. <čije> **oči zamazati** – obmanuti koga

Pak još i to, gdi on nju svituje; da se ona tebi, večeras i sutra, više nego igda, ljubezna ukaže; i što može bolje **tvoje oči zamaže**; da ti nebi prokopo što imade biti (...) (P 445).

375. **držati na oku** – paziti, motriti

Najbolji svitovnjaci, srednji i najgori, svi su u tom složni, da vazda **drže na oku** sveštenjake, njihova nosenja, i način života. (P 297).

376. **imati oči** – raditi što razumni, promišljeno

(...) da bi oni **imali oči** i vidili, (...) (P 320); Mloge **oči ima** svit, i on znade dobro razgledati prave potribnike za pomoć jim; (...) (P 346).

377. **imati pod okom** – paziti, motriti

Mi i danas imamo **pod okom** naroda; koji sebe uništiše, s toga što se previše ljubiše. (P 372).

378. **kolik da očima gledati** – biti jasno

Neimat tako sedce, i nemilovat miloskladno pivanje, ono **kolik angeocko**, muzikalno svirenje, i udaranje; ono prikazivanje, tako učinjeno, **kolik da očima gledaš**, što još davni vikova projde, oli što kako mu drago (...). (P 217).

379. <komu> **oči izkapiše** <od čega> – biti što neugodno

(...) kano u jedan vik, komu sve **oči izkapiše** od dima, a on se neumide svoj vatre u miru nagrijati; (...) (P 390).

380. **ko vadit oko desno** <komu> – biti neizdržive boli

(...) Poč, i zaplakat vladi, na take, to ti je ko njoj **vaditi njezino oko desno**; (...) (P 327).

381. **mećati/staviti prid oči** – argumentirati, dokazati

I uz ovo ti kažem, da mlogo više imaš držati jednog očitog nepriatelja, koi tvoja pomanjkanja tebi **meće prid oči**, negoli onog ulizavca priatelja (...) (P 54); Ritka i junačka dilanisu ona koja nami čitova čovika **metju pri oči**. (P 185); (...) i stavivši mu bistru istinu **pred oči**, nadat se je, da neće biti nekoristno prigovaranje naše. (P 332).

382. **na oba oka prosto gleda** – gledati jasno

U mlogim mislim vlada nežmiri, nego na **oba oka prosto gleda**, i mi vidimo lindovane, dosadljive manjkavce. (P 204).

383. **na oči** – reklo bi se, izgleda

Na oči, oni koji za obranu kriposti, pravde i istine mač dostojanstva pripasaše, (...) (P 318).

384. **na oku držan** – kontroliran

(...) a na drugoj ne tako: i ovo isto biva medju dva klipa, od koji jedan toliko je više **na oku držan**, koliko on isti od sebe više drži (...) (P 183).

385. **nemati oko** za <što, koga> – nemati smisla za što
 (...) tako zanešeni i zadubljeni u njihove narodne stvari, da uprav **nejmaju oka da išto drugo vide** do njih, **nejmaju pameti da išto drugo čine** izvan nji; **nejmaju srdca da ljube išto**, što nije njihovo. (P 371).

386. **nemati u oko davat** – ne obraćati pozornost
 Neka u udruženju tvoji potriiba, neka na njem nejma očiti, i glavni zlodušja; a što budeš na istom po dgikoju (sic!) omanju crnu zakrpu i spazio, to **nejma ti u oko davat** (...) (P 142).

387. **nezapinjati** <komu> **za oči** – zapaziti što
 Jer u tom slučaju **nezapinjje nam se za oči** cina kriposti; nego ona okornost svitovaoca, ona naše srdce sapne, i o samoj. (P 151).

388. **oči pune krvi izvratiti** – biti šokiran
 Na nju Stevo **oči pune krvi izvratio** (...) ona osta izvan svisti (...) (P 447).

389. **okom stignuti** – uspjeti što vidjeti
 Istina mladiću, ima kinga, dali je i ovo veća istina, da jedan mladić kojiko more imati mložiu knjiga, prigoda, i vrimena štiti, opet nempže (sic!) **okom stignuti**, koliko široka njegove potribe zauzimlju. (P 120).

390. **očima zapriti u ogledalo** – ogledati se, vidjeti sebe u čemu
 Čovik pria bi imo **očima zapriti u ogledalo**, i sebe razviditi; pak onda kadgod jih po drugim baciti (...) (P 20).

391. **oči zamazati** – obmanuti koga, lagati komu
 (...) da zgodnije svitu **oči zamažu**; (...) (P 316).

392. **oči zasuti** – spriječiti gledati što
 Ah! nevista, šta sam zapamtila! pusta smrti što me digla nisi! cerna zemljo što mi nisi **oči zasula!** (P 442).

393. **okom izpopričenim štovati** – kritizirati koga
 Ne ja, nego oni isti koji me **okom izpopričenim štije**, on neka sudi; a ja ću mu samo izdaleka napomenut ono, čem je on isti svjedok. (P 219).

394. **otvoriti oči** – otkrivati komu istinu, upozoravati
 (...) dali ipak neizbroeno mložtvo stvara, i okolnosti veže se sa životom našim, po čemu treba da vazda, i na sve stvari, **oči otvorimo**, za uvižbati svake vrste dobro ovog svita; za imati poznanje svega što pod nebom biva; za našu potriibu, oli veće dobro, i napredovanje. (P 14); (...) jer tvoja već stara varanja i uđiljina, usvistila su i najtupo-glavieg; **otvorila oči** i istim slipcim; (...) (P 291).

395. **paziti kolik svoja dva oka** – dobro paziti
 (...) ovo dvoje, **kolik svoja dva oka**, ima **paziti**: (...) (P 329).

396. **poćuti se kako dim na oku** – pokazati se
Kako dim odmah se **poćuti na** našem oku tilesnom, tako i okovid naše bistre pameti prinemagača dok ga zagleda, pozna ga. (P 164).

397. **poticati pod oči** – nametati što
 Idok ti netko **potiče pod oči**, da te vara miso tvoja, siti se ti, da tu nešto ima biti razloga, što ti se tako govori. (P 156).

398. **reći u oči** – izravno reći

Što komu nesmiš **reći u oči**, nemojmu ni za ledjima govoriti: jer, od usta do usta, poći će smutnja gusta. (P 20).

399. **spustiti oko** – pogledati, osvrnuti se

Ti kad budeš bacio okom na društvo koje šeta, ono će ti se učiniti kolik jedne podpune čistoće; dali ako **spustiš oko** na ulicu i pute, (...) (P 187); (...) kad zbore o ljudma, da nemisle o Andjelima, nego da **spuste oči** i pogledaju oko sebe ljude... (P 233).

400. **stiskav oči** – ignorirati što

(...) da se mi imamo **stiskav oči** pokloniti vladanju, makar ono i na opako išlo. (P 313).

401. **tudje oči kopati** – činiti komu zlo

Koji krade, on se u to uzda, da neće biti poznan; a koji svojim perom **tudje oči kopa**, kud ćeš mu bolje pouzdanje, nego što se neće doznati čija ruka drža pero! (P 406).

402. **u oči pogledati** <komu> – suočiti se s čime, s pravim stanjem

Tko dakle može svakom **u oči pogledati**? tko kod svakog pomilovanje naći? (P 351); Da se dakle nestidiš ljudim **u oči pogledati**, (...) (P 344).

403. **(ne)udarajuć u oči/ u oči bije** – 1. uočljivo; 2. smetati što

Druga pako vrsta oporni ljudi, htila bi da majstoriom sklopi, što netkomu naravno hodi; i ta taka prikorednost **udarajuć** svakom **u oči**, smišna čini onog, koji bi hotio slimiceljubeznosti saditi. (P 164). Povrh toga zapamti; da na jednoj biloj sviti i mala brljatina **u oči udara**, (...) (P 183); Inečistina njegova nas **u oči bije**. (P 190); (...) to nam tako **neudara u oči**. (P 366).

404. **viditi svojim očima** – imati vlastito iskustvo

Ti nećeš virovati moj Stevo! ali kad ti kažem (...) i kad **vidio** budeš **tvojom očima** (...) a poslušaj samo. (P 444).

405. **zaniti oči** – ignorirati

(...) mi crkovernjaci u politički da smo ko krtice na suncu; ali kad bi mi po nešto tute i nazirali, da nejmamo pokazati da išta vidimo, po način uljudnoga čovika, koji **znade zaniti oči**, kako da nije nešto tamo sramna ni vidio. (P 9).

406. **za oči i za pamet zapinjati** – privlačiti, sviđati se

Tudja dila glasovita, malo nam se **za oči i za pamet zapinju**; a nedovršna, a smišna, a neuljudna, kojiko i nisu, znamo jih na sto vitara metnuti. (P 179).

407. **zaprti očima** – skretati pozornost

(...) njezina je sva pamet povratom, oko one dlake iz madeža; tu je ona **zaprla očima** (...) (P 447).

408. **zatvoriti vrata** <komu> **u oči** – ne pustiti koga

Ako **vrata zatvoriš gostu u oči**, i neprimiš ga, samo si ga jednom uvridio; akoli pako upustiš ga neljustvu tvome (...) (P 41).

ORAH

409. <iz čijih ruku> **militi horasi** – što željeti od koga

Ako divojka do udaje malo češanja izlom u kosi, malo vode poarči u umivanju i pranju odila, čekaj ju dok se uda, neće pogotovu: i iz njezini ruku, ako ti se bude i **horasi militi**, dobro će (sic!) biti... (P 184).

410. **nevaljati tri šuplja oraha** – nimalo ne vrijediti, ne držati do koga
(...) koja **nevalj tri šuplja oraha**; (...) (P 330).

411. **zdicom orah igrati** – biti nedorastao
(...) Po srid krotkosti jednog starešine, reda je da uvijek uzvišenje njegova zapovijedstva osiva: i oni starešina, koji sad se među zvizde meće, a kolik **donlen zdicom orah se igra**, nikakava ploda neće priniti dobroga. (P 47).

ORUŽJE

412. **orežjem u rukam poboljšati** <što> – boriti se koga
Dositjam se riči i onoga, koji **orežjem u rukam**, a ne poslovanjem, otačbinu misli **poboljšat**; to jest: da se nemogu imati vojnici kad trebaju, nedržec jih kad i netribaju. (P 206).

OTAC

413. **poštovati kano otce** – jako cijeniti koga
Tražimo jihda (sic!) pače, kao priatelje, i **poštujmo jih, kano otce**; koji dok naša zatranja u pismu zauzbiju, o tom samo rade (...) (P 248).

OTADŽBINA

414. **na vatru ložiti otačbinu** – iznevjeriti što
Toliki zgrunuti vojnici, i hranjeni kao nemoćnici, malo kada, da oružjem otiskoše nepriatelja s vrata; a njihovim linjdovanjem nikad ne pristaše **na vatru ložiti otačbinu**. (P 205).

OTUD

415. **i otud i odvud** – odsvud
I ne samo ono dvoje naminjene, nego i svi nevoljni roditelji, i svi koji se misle tužni priatelji prozvati, svi su sklopili i **otud i odovud**, kako će jedna strana drugu vištije prevariti: i od tle je koren svi zlovoljni vinčanja. (P 43).

OVCA

416. **biti ko krdo ovaca** – biti bez vođe, biti glup
Mloštvo i puk **neumitni**, koji do ječer (sic!) **biše ko krdo ovaca**, danas podbunjen, on zakone dili, i kraljem se gradi. (P 449).

417. **nemoći ni s ovcam drugovati** – biti neukrotiv, ne priznati autoritet
(...) ovaki ljudi **nemogu ni s ovcam drugovati**, jer i one čuvarev glas razume, pruta se boje, i za zvonom hode. (P 309).

P

PAMET

418. **biti debele pameti** – jako pametni
Sad ja pitam one **debele pameti**; oli ti nešto na pamet naučio pa neobslužio (...) (P 66).

419. **biti dičije pameti** – biti djetinjast
(...) **dičije je pameti** koji misli da je zlato što god se svitli; kako i koji svako lipovidno prikazanje za stalnu kripost drži. (P 47).

420. **biti plitke pameti** – biti umno ograničen

Urlače, uobičajnim načinom **plitke su pameti**, i divjačna srca. (P 156).

421. **biti slip u pameti** – biti glup

Čovik kog mu drago naroda, koliko je manje kripostan, toliko je više **slip u pameti**, nerazmotrljiv u činjenjima (...) (P 372).

422. **držati na pameti** – misliti stalno na što

Koje je pako to brime dvaju prijatelja, kojeli jednog dužnosti pram drugim? Ja dok ti što god i na poseukažem, u obće ovo **drži na pameti**, i u vladanju prijateljom tvojim (...) (P 137).

423. <čiju> **pamet pomoći** – urazumiti koga

Svakoj tvojoj stvari zabilži pristojno misto; i ovo osim krasnoće, i **tvoju će pamet jako pomoći**. (P 191).

424. **izgubiti pamet** – smesti se, poludjeti za čim

Divojke dok malo odrastu, **izgube pamet** misleći o muškadiji, i nauci već za nji su (...) (P 79.); Tko se u igru zaljubi, sve, i **pamet izgube**. (P 214).

425. **namaknuti na pamet** – postati što jasno, naučiti

Ti kad štieš opisitelje slava našeg vika, oli čuješ zborache o njegovim dikam, dotlen će ti **namaknut na pamet** (...) (P 375).

426. **namistiti pamet** – razmišljati, misliti dok se što čini

Kad govoriš nemoj gubica namiščati plemkasto zboriti; nego **pamet namisti** na plemenite zamišljaje. (P 34).

427. **niska pamet** – biti ograničen

Iz ovog slidi, da je po sve **niska pamet** u onaki, doklen dižu glas suprot nekim sjajnim troščim. (P 196); (...) ako se **niske pameti** i uska srca rodiše; akoli pako od njihova umodarja na visinu pozvati bihu, ta njihova sriča obćenoj nesrići pute stere. (...) (P 283).

428. **pamet mećati** – razmišljati

Netko je dosti učiteljski samo pogledat, netkom po riči nasići, netkom i mala pedipsa veliku korist donese, mala šibica **pamet meće**; a s nekojim pako drugim treba da bude nešto i češće, i jedrie (...) (P 100).

429. **pamet okititi** – naučiti što

Valjadakle mladiću, da ti i slidećim naucim **pamet okitiš**. (P 114).

430. **(ne)pasti na/u pamet** – (ne)sjetiti se, (ne)sjećati se

Učitelj govorko, u tom svoju slavu misli utvrđenu, što je za mlogo i na dugo o jednoj stvari govorio; **niti mu pada na pamet**, da je on zaludu morio slišaoce tegobom riči, na mračnost naslonjeni (...) (P 93); Kako jim barem gdigod **nepane na pamet**, da gospodar nije više ni drugčiji čovik nego sluga njegov. (P 159); (...) i ti ko prosvitljenija, i ko na tudjim ledjima izučena, čuvaj se, da ti **nebi palo u pamet** zalud tvoj život derat; oli što bi gore moglo izaći, s tvojim kvarom. (P 297); Da si dakle i zanesen aelikom (sic!) ljubavlju za tvoje malo misto, barem ti **pani na pamet** (...) (P 360).

431. **(biti) prazne pamet** – ne znati što, ne naučiti što

Jest korisna mloga opazka roditeljima i obćinama, koji njihove mladjarine potribito na-
pridovanje žele; da njihovu dicu nikad onakim nepridaju, kojino se sveznančine kažu, jer će jim se vratit doma puni dima, a **prazne pameti**. (P 94).

432. **prić u pamet** – podsjetiti se, postati što jasno

(...) a brez nijednog koji o zemlji radi; i odmah će ti **prić u pamet**, da bi se sva politička družbenost srušit imala. (P 256).

433. **prigrijana pamet** – uzdizati se, misliti o sebi uzvišeno

Svaka vrmena ostavila su nam velik broj ovaki žestokoljuba: naš vik podmiće nam jih i priko više; osobito među nekim narodim **prigrijane pameti**. (P 367).

434. **pronit pamet i srdce** – ostati svoj

Kroz ona običajna izpričenja protivnosti ovog svita, umit **pronit pamet i srdce**, u položaju tihoće i mirodušja, to ti je uprav razborni slobod. (P 124).

435. **prosvitliti pamet** – urazumiti koga

Ovdi dakle umitnost stoji, da **prosvitlimo pamet** onoga s kim se prigovaramo, što bučuć, i vičuć, (...) (P 331).

436. **pokazati pamet** – istaknuti se razumom

(...) ma kadno ti umio budeš, i najvišem tvom zločincu neosveti se, zlo za zlo nevrati, nu da pače do prigode obdariti ga; onda samo ti ćeš **pokazati velika pamet i srdce**, da tobom vladaju. (P 58).

437. **sinuti u pamet** – sjetiti se

(...) ter da bi ti što **sinulo u pamet** mloštva podraživati, moglo bi se dogoditi što ludom ditetu, kad osinj k najde. (P 297).

438. **ubog se u pameti naći** – nemoći razmišljati, biti ograničene sposobnosti

Dali kako brez izabrani drva nomože biti sjajna vatra; tako ni jedan zbor imat nemore uzoritosti svoje, ako oni koji ima zboriti, **ubog se u pameti najde**. (P 114).

439. **u <čiju> pamet zbijati, skovati** – 1. nametnuti komu mišljenje, 2. razumijeti što na svoj način (...) otrovni vitar **u našu pamet zbijati**. (P 231); Narodnost više puta onaka je kako ju tkogod sebi **u pameti skuje**; dali kripost treba da nju svaki jur skovanu primi. (P 372).

440. **u pamet doći** – shvatiti

Nikad se neukazati zadovoljan s tuđim poslužiteljem, nikad nepohvaliti služiteljsko dilovanje, mogo ol nemogo služitelj, štogod **u pamet dojde** to od njeg iziskivat, uvik ga korit, uvik mu prigovoriti, i dan i noć grist ga. (P 158); (...) a dužnost za to dostojanstvo privezane, **ni na pamet jim nedolaze**. (P 316).

441. **visoka pamet** – biti pametan

Nemoj misliti, što nemože tebi pristati, da nemože ni komu drugome: dogodi se da je nekoji korak za te na prikovarat, a isti za drugog jest od velike sriće: i iz iste nesriće proizvesti sriću, zlamenje je **visoke pameti**, i junačkog srdca. (P 22).

442. **visokomisleća pamet** – razmišljati o čemu stalno

I ovo da tako je, oli nije, nu vi malo dignite, po vašem običaju, i **visokomislećoj pameti**, dignite sa svita sve zaprike zakona božanstveni i građanski (...) (P 70).

443. **zapeti u pamet** – ne moći zaboraviti

(...) i sam sebi **zapni u pamet**; da vas razlog, kog božanstvom gradiš, kap je vode najmanja na svitu. (P 419).

444. **zasići pamet** – zapamtiti

(...) jer koliko god ti se može učinit unjižena ona šarovita guja, oremat će se, i svojim otrovnokoljnim zubom **zasić će pamet**, i u srdce tvoje. (P 228).

445. **znati koje je vrime u pameti** – biti svijestan

(...) i te neakve vitrine, jedna drugu pobijajući, najposli do tog se dojde, da nikad nemoš **znati koje je vrime u pameti**, sumljivac, kakve li natege srca njegova. (P 22).

446. **zriloća pameti/zrila pamet** – ozbiljan, zreo

(...) šta bi od nji bilo, da budu bili zapušteni, i svojevoljstvu ostavljeni, čekati te **zri-loće pameti!!!** (P 69); Traži dakle udružbanike **zrile pameti**, zdravog nauka, obilnog iskušenja, dobrosvadnog srca, kriposti dila, i tad biti ćeš našo najviše bogatstvo svem životu tvom. (P 121); Osobito kod **ljudi zrile pameti**, visokog stanja, zbiljni i teški bavljenja, prinemaganja o našim velikom zlu rade. (P 164).

PAS

447. **psima pristojiti** – činiti što necivilizirano

Nemoj biti od oni današnji ujednika, koji po novinama, očito tudja i skrovita, pomanjanja među; jer to junaštvo najviše **se psima pristoji**, koji mučem kolju, gdi god koga stiguju. (P 57).

PČELA

448. **biti što jedna pčela medju različnim cvitovima** – birati

Mladić ima biti u društvu **što jedna pčela medju različnim cvitovima**; i tamo po dobrim izgledima družine višto sabirati pravo osladjenje kriposnog života (...) (P 17).

449. **okretnu pčelicu naslidovati** – biti vrijedan, radišan

Nu ti dok si upozno take nerazbornike i jedni, i drugi odmetnuv se, **okretnu pčelicu nasliduj**, koja samo dobrotu voska i meda vadi iz cvitića; ni malo nepazeći na novu li, na staru li su panju procvali. (P 56).

PEČEN

450. **ni pečena ni varena** – neoblikovan

Da i u njima mlogo nešta neizajde **ni pečena ni varena**, već po sve sirova. (P 230).

PEPEO

451. **ni pepela nemoći posvojiti** – izgubiti sve

(...) on bi gorio vatrom, od koje **ni pepela ne bi mogo posvojiti**. (P 358.).

PERO(JE)

452. **latiti se pera** – početi raditi, pisati

(...) svak ima misliti, da mi nismo za to **latili pero**, pak da upišemo, što god može biti upisano; nego da peče samo ono što se s našim poštenjem slaže. (P 242).

453. **nedati svi perja iz svoji krila** – sačuvati što i za sebe

Dok druge po svitu od tebe nesritnije, ti se umiri, i tebe za sretna drži; jer srića nikom **neda svi perja iz svoji krila**. (P 50).

454. **pod tudlim perom poginuti** – pisati o komu loše, ugroziti čiji ugled
Dali naši neograničenjaci, nije da oni nepoznaju, barem na svojoj koži, da je ljuta muka i nepravda **pod tudlim perom poginuti**; i za nezagrliti tako smrt, a slobod opet vas uzgor ostaviti svakom; evo kid su našli lazu. (P 244).

455. **novinarska pera podrizati** – uskratiti slobodu pisanja komu
(...) i više puta na brez grisnu, nagrtju; gdi bi **novinarska pera podrizali**, mlogo koristnije bilo. (P 231).

456. **obući sokolovo perje** – ne mijenjati svoju narav
Vrana kad i **sokolovo perje obuće** opet će ostati vrana; tko isto i tko se meće u gospodstvo u kom nije odojen. (P 28).

457. **perom krećati** – pisati o komu loše
Znam da poslenici neučni, književnicim običaju reći: da je lako liste vrtiti, i **perom krećati**, ama nije kovati. (P 227).

458. **perom zamrčiti** – ostaviti trag, potaknuti što
(...) koliko se može **perom zamrčit**, onoliko i u svit uniti; nebili taki slobod najprvi crkovernjaci sebi jagmili? nebili oni više nego itko, suprot prievljenju vikali'? (P 246).

PENJATI SE

459. **u velike penjati se** – bahatiti se
(...) tko se pako tudjim pirlita, gizda, šara i **u velike penje**, oli svakog je porugan,(...) (P 345).

PETA

460. **iz dna peta do vrh glave** – cijelom duljinom
Koliko je pogrdna stvar, toliko je i smišna, čuti neke osobe, i neke narode, svim glasom sebe prozivati, kakono ti pravitelje, i veličanstva; a onamo vidit ji sve tuzgave **iz dna peta do vrh glave**. (P 187).

PIK

461. **ostati na svom piku** – ostati staložen, na svom putu
Ovo što reko u obću istinito je, brez prikorno u nami i u stvarma, ove **ostaju vazda na svom piku**; a od naše želje znati, drugčije štokod moglo bi se dogodit; a od naše želje znati, drugčije štokod moglo bi se dogodit; i to najviše radi cilja naše znatiželjnosti. (P 176).

PITA

462. **svoju orati pitu** – sam zarađivati
Nije dosti govoriti pametno, nego još je potribito i govoriti na vrime: svaka posada, i posiv **svoju oru pitu**, ako hoćeš da nam rodi: ovo isto i od riči biva. (P 16).

PIR

463. biti <komu>**vazda pir** – uvijek biti veseo
Tko god ima mir, **vazda mu je pir**; a brez mira, nejma pira. (P 34).

PIVATI

464. **sve piva** <kod koga> – biti sve uredno, čisto

(..) u jednog **sve piva** i obiluje u kući i na dvoru; a u drugog ni na Božić nejma iz obila kruha; i kad svak se veseli, on i onda tuguje. (P 354).

PLANINA

465. **biti ko pravisoka planina** – biti nedostupan

Hotio sam dakle reći: da učitelj pred svojim učenicima nejma **biti ko pravisoka planina**, na koju nitkom nejma pristupišta (...) (P 98).

466. **zlatne planine obećati** – obećati nemoguće

Neka, neka moj mladiću! neka tebi slobodljaci, jednakaši i obćinari politici, neka ini tebi **zlatne planine obećaju**: ti nepazi na ono što veličaju (...) (P 253).

PLITAK

467. **ol si plitak, ol si dubok** – iz jedne krajnosti u drugu krajnost

Tko se gizda, a nemože, on će ostat gole kože. **Ol si plitak, ol si dubok**, halina je tomu svidok. (P 41).

PLIV

468. **u plivu, i u prah utirati** – uništiti što, koga

(..) koja držau političko društvo, **u plivu, i u prah utira**; (...) (P 388).

POKRUĆIVATI

469. **niti pokrućuje, niti smučuje** – ništa ne činiti

Za ovi taki, otačbina oli dobrom cvala, oli u svakom neimanjstvu vehnula, to ji **niti pokrućuje, niti smučuje**, kolik trun jedan. (P 361).

PRAŠINA

470. **crvotočiti pod prašinom** – 1. ne koristiti što, 2. postati vremenom ne koristan

Odtolen i žale, da kod mlogi mloge knjige samo zato leže, da se **crvotoče, pod prašinom**. (P 226).

PRAZNO

471. <koga> **na prazno obići** – dolaziti kod koga zbog reda, bez potrebe

Samo jednu potribitu i pristojnu likariu ovdi nalazim; da ako i imamo nekog **na prazno obići**; da to učinimo što je moguće u kratje vrime. (P 211.).

PREĐA

472. **od jedne pređe otkan** – biti istovjetan

Nije ovi svit **od jedne pređe otkan**; niti on samo jednu boju pokazuje: njegova urednost od malogostručju, i različnosti, sklapa se, i čini njegovu najmiliju ljepotu: tako ga je. (P 15).

PRSA

473. **prsa zakovati** – ozljediti koga

(..) i na suprot nasrtnika, koji mu **prsa zakova**? to nigda!!! (...) (P 320).

PRST

474. **kroz prste gledat(i)** – popustiti komu, oprostiti komu

Spazivat nešto opadnoga u ovom kog ljubimo, i uvodit se da mu ništa nerečemo, nego ga **kroz prste gledati**, to ti je prija izdajstvo nego pravo prijateljstvo. (P 141); »Danas valja da svak popusti« danas valja više **gledat kroz prste** nego ikako»danas nemore ništa biti, ko je prija bilo« (...). (P 410); Črnjenje današnji starešina tako je došlo, jer je taki napor podložnika, vladari da nikad drugčie nejmaju **gledati do kroz prste** (...) (P 412).

475. **medju prstim stisuti** – ne truditi se

(...) dok se za izopačenje obiručice maša, za popravljenje jedva da što **medju prstim stisne**; (P 403)

476. **prste odgrižati** – ljutiti se, paničariti

Danas, ne jedan kralj svojoj glavi misto ugleda, pribigujuć po tudjim mislim: drugi svoje pero prokljinju, i **prste odgrižaju**, drčuci na svojoj stolici, a ona pod njim: (...) (P 254).

477. (**krivim**) **prstom uprti** – izvrgavati koga poruzi, pokazivati u koga

(...) na tanke dlake ljudi ljude mire, i njihove stope biliže: i ti taki mira tko se neustručava, zalud će želiti da nebude zlim **prsto uprt**. (P 183); Jednog crkvonjaka podnosaji, ako su manje pravoredni, dobri svitovnjaci stide se i žale; nedobri pako što jih mogu obilnije **krivim prstom uprit**, to veću nasladnostsebi zbijaju. (P 297); (...) ako nekim sveštenicim **upre prstom**, da ta i ta put nije za njih, (...) (P 303); Do najposli, idjuć naš vik kud je nagnuo; došasti vikovi u njega će **prstom upriti**, (...) (P 390)

478. **ni prstom** (krenuti) – ne usuditi što uraditi

(...) i boj se isti pobijanja; i to njima taki trn u srdce zadiva, da predma pribogati učenja oružjem, u njega nesmidu **ni prstom** krenuti. (P 236).

PROSVITA

479. <čiju> **prosvitu primiti** – savjetovati koga

(...) nu nebudi kano gluhae kod slatkosloženog pivanja; nego sva tvoja čutjenja onamo napni, odkolen svu **tvoju prosvitu primiti** moreš, i svaku ugodnu zabavu. (P 55).

POGIBELJ

480. **u maloj pogibiji od straha mrijeti** – biti kukavica, plašiti se čega

Koji je pako uzrok, da netko i **u maloj pogibiji od straha mrije**, a netko i u najvećoj za uzdrtanje nepočuti, to jednog politika tanko iztraživati. (P 123).

POGRDA

481. **sristi pogrdu** – loš glas

Gadi nisi neniči: za što nisi pitan neodgovaraj: u tudja se govorenja neupustaj: i kad tko tamo medju se zbori neišlušavaj; ako netražiš, za sve rečene prigode, **da te pogrde sritne**. (P 17).

PONOR

482. **biti ponor** – pogibelj, nestanak

Dobri starci, dobre starice, i ako su prislavni izvor, i priobilati dobrog uputjenja mladjarije; tako stari prikovratjeni, **jesu nemili ponor**, koji zdere mladost brez spasenja: oli su gadni griz sveg života zlonamirene mladjarije. (P 122).

POS(A)O

483. **biti šalni poso** – biti što jednostavno

Nije dakle **šalni poso**, nego je jedan od najteži, crkvenjačkog zavitnog stanja lati se. (P 129).

484. **brinuti se tudjim poslom** – miješati se u tuđe stvari

Tko se mologo **tudim poslom brine**, on svoje gubi. (P 20).

485. **hiljade posala k sebi je zove** – puno posla, imati jako puno obveza

Doma **hiljde posala k sebi je zove**. (P 205).

POVOJ

486. **uz iste povoje <koga> pitomiti** – isto odgajati

Smišni ste vi, smišni doisto! kod svi veruga, i pitomljenja, s kojim dobri roditelji, i drugi gijitelji, još **uz iste povoje**, dicu **pitomili**, i podlagali običaju; (...) (P 70).

POŽETI

487. **požeti što je tko posijo** – uzeti tuđe, ukrasti

(...) To gdi bi se dogodilo, nebi doisto malo čulo bilo. Pametni pako roditelja politika, tako čudesa nečeka kolik ni težak **da će požeti što nije posijo** (...) (P 64).

PTICA

488. **kao ptice na lipki ostati pohvatani** – uhvatiti se u zamku, prevariti koga

(...) nijeli i za najopaznije, u takimsladnostima velika pogibio, da **kao ptice na lipki** (himeli) **ostanu pohvatani!!!** (P 247).

PTIĆ

489. **kao ptić u gnjizdu čekati** – biti bespomoćan

(...) oli ništa neraditi, nego **kao ptić u gnjizdu, čekati** da jim muškadia sve svojim radjajem pitaju (...) (P 262).

PUT

490. **(ne)hodati da put noge vidi** – hodati bez svrhe

Ne **hodi** po svitu **da ti put noge vidi**, nego da primiš kako imaš prosvitljeni čovik postati. (P 24).

491. **nemeći se na put koga neznaš** – izbjeći nepoznato

Nemeći se na put koga neznaš: štogod prija nisi razumio, onog se nedojimlji; jer će ti izaći ko onom, koji mlati stapom po mraku. (P 37).

492. **na put (ne)stati** – spriječiti koga

Po natežnosti branitelja slobode neograničene, svak govori i radi, što mu je drago; a nitko nitkom **na put nestaje!!!** (P 239); Njegov usiv u političko vladanje, on je, još starodavno hotjenje velikog društva katoličkog i komu hotjenjunejma nitko pravo, da **na put stane** (...) (P 300); (...) pak bismo nape svoje nokte, i naoštri zube, da dere i prikiduje, tkogod bi mu **na put sta**. (P 388).

493. **nevidi ni istog puta** – biti zbunjen

(...) i prosvitljenje ljude, tako ostane iznebljušen, i zanesen, da **nevidi ni istog puta**, kojim ima koracati. (P 73).

494. **ni u putu (ne)srist** – nikad ne vidjeti koga, ne željeti vidjeti koga

(...) za vojničko stanje, koje vojnika nije nigda **ni u putu srilo?** (...) (P 74); Dok smo jednom na njeg pogledali, dok nam se je na njeg zgrstilo; **nebi ga više ni u putu srist.** (P 184); (...) ma po zajmu, da te **ni u putu nesritne**, čuva se (...) (P 342).

495. <komu> **put pripričiti** – spriječiti koga

(...) pogodbam čisto predmetni pria, od šta god one mogle imati potribu posli; i tako ćeš mlogim svadnjam **put pripričit.** (P 52).

496. **smetnuti s puta** – sprječavati koga, smetati komu

Jer koliko netko može najbolje ovarisati na stanje svog obranja, opet neće moć prošiti mu bez neki protivština, pak te nekoje male sikavice, i dračice u putovanju dobro umirenom, nije pametno da putnjika **smetnu s puta.** (P 127).

R

RAČUN

497. **čiste račune sveger imati** – jasni, čisti odnosi, razjašnjena situacija

Za tim dobrovoljan, mekoričan, darežljiv, i na tudje nesreće ćutljiv se ukaže; dobrogo stan, na riči nepopuzljiv, i s najvišim priateljom **čiste račune sveger imaj.** (P 143).

498. **uzeti na račun** – izračunati isplati li se što

Kad čovik izbilja promisli, i **uzme na račun**, on će izviditi, da je po sve malo stvari njemu potribiti, brez koji on nebi mogo biti. (P 36).

RAVNICA

499. **držati obinožice kako na jednoj ravnici** – stajati čvrst, postojan

Jednom pako kad smo posli svi pomlja promišljanja, i svitovanja, nekoje obrali stanje, imamo se **držati obinožice, kako na jednoj ravnici**, a ne više kao na opuzi. (P 127).

RAME

500. **ramenom poučiti** – raditi što za drugoga

I po njihovim ričima, ti bi dosudio, da vas svit **ramenom pouče**: ma ako ti neostaneš na onom što govore, nego budeš potrazio ono što rade. (P 175).

RANA

501. **duboku ranu zasicati** – predstavljati veliku nevolju

Medjuto ova zlonamirna vinčanja, ne samo vinčanim služe za mučila, nego još i u obćeno političko društvo dobro **duboku ranu zasicaj.** (P 128).

502. **velike rane** <komu> **zadati** – činiti komu probleme, nevolje

Ako vrata zatvoriš gostu u oči, i neprimiš ga, samo si ga jednom uvridio; akoli pako upustiš ga neljustvu tvome, mlogo ćeš ga puta uvriditi: i nekoje male neurednosti **velike rane** gostim **zadat mogu.** (P 41).

REĆI

503. **na prazno rečeno** – bez smisla, bez sadržaja što reći

(...) nejmaju se zanemarivati, i već zriloj mladosti štediti; jer nije ni **ovdi na prazno rečeno**: – da star konj nemore se nučiti igrati. (P 72).

RIČ

504. **dvi riči reći** – ukratko, kratak osvrt

(...) da Vladi i svrhu ovog nameta **dvi riči rečem**. (P 431).

505. **medene riči** – 1. tepati, 2. dodvoravati se komu

Saviši nakloni, **medene riči**, umiljovanja preveća, hvaljenja tudja prekomirna. (P 164).

506. **na rič dolaziti** – steći priliku da se razgovara s kim

(...) nego s onim, s kojim nigda nisi **na rič dolazio**; budući da mlogo je jezive jednom uvridjivanja opet uvridit. (P 148).

507. **(ne)bacati riči u vitar** – (ne) govoriti u prazno, uzalud

Ako nije došlo do dužnosti tvoje, do duževnosti, do tudje štete; nikad očito nemoj se protiviti onom što neko govori, oli čini: i kada iskušno znadeš, baš i onda kad bi ti dužan bio nešto tudjega pobiat, kako on ni pošto nebi primio tvoju popravku, ošuti, i **nebacaj riči u vitar**. (P 14).

508. **nerazumiti ni rič** – ne razumjeti ništa

(...) o tom slučaju ovidi **nerazumim ni rič** rečenu: (P 81).

509. **nemati riči** <za koga> – imati loše mišljene o komu

(...) da **nejmam riči za nju**; i svu ju pustam tam najnerazumnim iz puka, nek on o njoj sudi. (P 296).

510. **nemati riči ni posla** <s kim> – ne željeti komunicirati s kim

Sovakim ljudma, za pustinjea (sic!) ne za društva, ja **nejmam riči ni posla**; (...) (P 309).

511. **rič obćeno pogriana** – opće mišljenje o čemu

(...) »lako je sveštevniciim biti dobrim; nemaju druge brige!« toti je **ričmlogo obćeno pogriana**; dali ne toliko pametno. (P 299).

512. **sipljati ričma** – napadati koga, obrušiti se na koga

Oni hoće da pokažu da su štili; za to brez pristalno melju i **siplju ričma**. (P 226).

513. **ustati <čiju> rič** – znati obraniti svoje mišljenje

Od tizi nauka izvišteniji, najprvi nas srita način Govorništva; (Retorika) i ovo ti je nauk, brez kog drugi da su i mlogi u pameti tvojoj, tebi samu moć će koristiti, a ne drugom, budući da nećeš znati učno **ustati**, pak ni plodno, **rič tvoju**. (P 113).

514. **udarit riči** – razjasniti što

Ovu istinu budući da ju i svaki otimač, i svaki razbojnik znade; po njoj će mo samo malo **udarit riči**; i po htienju naši današnjaka. (...) (P 288).

RIKA

515. **postati rika** – postati veliko

I učini nevirnim i slabi priatelji, da ona kaplja **postane** čitiva **rika** muteži, oli ti laži; na kvar našeg priatelja. (P 140).

ROB

516. **raditi ko s robom** – bezosjećajno, neljudski

Pametno je više puta, i povoljna posluženja našeg prijatelja lipim načinom neprimiti; i njega sve udilj nenatezati, da nam posluge čini, jer je to radit ne ko s prijateljom, nego ko s robom. (P 138).

RUKA

517. **biti kakve ruke** – biti različitih karaktera

Učitelji od kakvemu drago ruke bili, oni u poštenje roditelja prilaze pram onim, koji izučavaju; i u kojim, po jedan način, bitje znajstva poradjaju. (P 92).

518. **biti od svake ruke** – 1. raditi svakave (obično mutne) poslove, 2. svakovrstan Eto krasn ovog našeg vika, i pri tolikim svitlim od svake ruke, i nebilo krasno!!! ama baš uz to što je krasno, zašto bi bilo sakriveno ime pisca slanog? (P 407).

519. **biti jedna od dvi zle ruke** – činiti što loše

Treća mučnost, jest ne pogodna prigoda: i ova je od dvi zle ruke: jedna, kad se roditelji nalaze u mistim, gdi su ljudi još na po, oli i sveosve, divlji, tamo gdi no izučenost kako nije poznana, tako ni od kog ni cinjena. (P 89).

520. **biti pod rukom** – 1. biti nadomak, blizu; 2. odgajati koga

I ovo što smo ovdan o roditeljim govorili, isto prilaze se učiteljim diče, oli ti meštrim; i svi, kojim sumladjaria pod rukom (...). (P 68).

521. **biti u <čijoj> ruci** – odgovarati za što

I znaj do najposli mladiću, da nije u našoj ruci vazda zabiložiti nam ono stanje (...) (P 130).

522. **dati ruke <komu>** – pomoći

Oni ljudi dakle, koji kako god što učine, oli reku, onako misle da jim može dati ruke; oni uprav neznadu ni za jednu pravu sriću ovog svita. (P 337).

523. **držati na ruci** – upravljati kime, manipulirati kime

(...) oni s počela i dok drugim oči zabljište, nose ti se, kao mlade nesviste; (...) ma do posli, ako ikom čine po pravdi, i po pogodbam zauzetja, to će biti samo onim kojim s eboje krio i nevirno učinili, ove same oni zalagaju, i drže na ruci; (...) (P 270).

524. **doći do (u) ruku(e)** – doći u čiji posjed, pod čiju vlast

Dali znaj mladiću, ako i ne malo zala teži svrhu života ljudekoga, najviše jih koren imadu u nepogodnu obranju stanju. Ono uhitati, i zatkrat se, kao stiskav oči, pak se dojmiti stanja, ištom koje pria u ruke dojde, budalaština je da sve druge nadmeće. (P 126); Ako ti je dakle vlast do ruku došla, spomeni se, da nije za drugo, nego da nije u ljubeznosti obučeš. (P 157); (...) metnuće se u nepoštenja, koja god mu dojdu do ruku; zlom ili dobrom; čovik hoće da bude zabavljen. (P 263).

525. **iz <čije> ruke gledati** – gledati iz čijeg kuta

Kod našeg imanja i kod naše podobnosti, da drugom robujemo, i iz njegove ruke gledamo, to je usilnost po sve nepošteno. (...) (P 267).

526. **izpast za rukom** – uspjeti

Kod svi pako naši dobri omira, opet poslovi neće nam dobro izpast za rukom, ako ih se više u isto vrime budemo doimali. (P 175).

527. **izbiti (izmicati) iz ruku** – uzeti komu što

(...) i muskarcim imalibi smo knjige **izbit iz ruku**, oli ako ne, stoga uzroka ni ženski-cam neprikracivati vrstna izučenja. (P 79); Odgovor je po sridi; nego neznam s kojim obrazom možemo vikati na one, koji nam pogane knjige **iz ruku izmiču!** ti moji politici, trebali bi da i ovde budu pravedni.(P 233); U sto zli časa prispilobi nam svima, da bi nam natko **iz ruku izbio** zanate! (P 260); Dali, teško onom kome su kamatari prijatelji! Jer neće dugo proći, da će mu sve **iz ruku izbiti**. (P 345).

528. **iz <čijih> (te) ruku(e)** – 1. uzeti što od koga; 2. na neki način

Ako divojka do udaje malo češanja izlom u kosi, malo vode poarči u umivanju i pranju odila, čekaj ju dok se uda, neće pogotovu: **i iz njezini ruku**, ako ti se bude i horasi militi, dobro će (sic!) biti...(P 184); Starinom pako nemišljaju **iz te ruke**; i ona ista, danas porugana priprostost, glavno dobro društvu političkom poradjaše. (P 380)

529. **iz ruku izaći** – načiniti, stvoriti

(...) jedva mu štogod malena i uboga **iz ruku izadje**. (P 338); (...) da jim nešto i slabieg **izajde iz ruku**, pod dobrim imenom dobro će proć. (P 341).

530. **jednom rukom <činiti što>** – biti sposoban

(...); z druge hotili bi svakom narodu samo svoj jezik pripisati; i ovo će reći **jednom rukom sklanjat** slogu, a drugom razmet i neslogu. (P 118).

531. **kao rukom uhvatiti** – biti što jednostavno

U takom dakle natezanju prikonaravnom, prvo **kao rukom uhvatiti** je pametarenje-pretjerano, do budalaštine; (...) (P 252).

532. **nedati <što> u ruke** – zabraniti što

Kod tavnoumni i ovo ima, da oni za to njihovoj dici **nedadu knjigu u ruke**; jer govore, neće moći obslužiti što jim knjiga kaže, pak će se izgubiti (...) (P 66).

533. **<na koga ili što> ruke metnuti** – prisvojiti što, uzeti od koga što

Kovom priloži današnju novu modu, nepodpisivati imena svoga, što tako slovotišti; da pače mlogo puta ni mista gdi je slovotišteno; pak mi onda kaži na kog češ **ruke metnuti**, da on tvoje poštenje porazi? (P 246); (...) da nije njihovo **mećat ruke** na sveštenske stvari;(…) (P 303).

534. **(ne)izaći, ići za rukom** – uspjevati

Pak dica, gdi jedan put budu upušćana kod svoji roditelja, jedali misliš, kad gdigod roditelji i nešto zbiljnog hotili zapeti dicit, daće jim to **izaći za rukom** povoljno (...) (P 67); (...) da dok neće da se uljudni ukežu sa svakim, da jim posli **neizdaje za rukom** ni skim bi hotili. (P 153); Dok velim, što tkomu **od ruke neidje**, da se u ono i nemeće. (P 164); Očito je dakle, da nemože nami biti slobodno sve one, što bi mogli učiniti, jer **nizzajde nam za rukom**, da i razložito sve bude što je god po nami učinjeno. (P 239); (...) da joj lakše **izajde za rukom** tam zavesti štogod nemilog! (P 302); Gospoda običaje mlogo zboriti o ljubavi otačbine, ma se pokrutiti, i za nju činiti; to gospodi **neidje za rukom**. (P 362); (...) tada smo **izaće ti za rukom** narodnosti pristojno i slavno služiti; i da narodnost služi tebi s njezinim sjajnim dostojanstvom. (P 373); (...) da mu **idje od ruke** poštavat i neprisicat vlast i naredbe svoji roditelja, učitelja, i zakonosa; (...) (P 415).

535. **nemati drugog načina u ruci** – nemati drugoga izlaza

(...) pak danas buduć **da nejma drugog načina u ruci**, on potražen da bude ovdje (...) (P 76).

536. **od <čije> ruke zavisiti** – zavisiti o komu

(...) i nestavljajući ju oni **od čije ruke zavisi**, zlamenje je očito, da o zlu igra, a ne o dobru svoji podložnika, otačbenjaka. (...) (P 272).

537. **o jednom vezati ruke** – onemogućiti koga

(...) da samo mogu ući iz ruku zakupnika; ta je **o jednom vezati ruke** i občini trgovaca i društvu kupaca. (...) (P 267).

538. **osicati ruke** – spriječiti koga

(...) pak i oni običaj lakomcim najdraži, zbijati radine na najnižu platju, ol uzmicat jur od pogodjenje, gubi povirstvo, i **osica ruke**. (P 343); Dal još ima čim **sebi** trgovci **ruke osicaju**; i jest saviše cina, kojom bi hotili prodavati njihove stvari. (...) (P 266).

539. **osridnje ruke** – prosječan

Pošav pako govorit o podložnicim **osrednje ruke** u dobroti: ni s ovim starešina netreba da svu oštrinu pedipsa povadi; (...) (P 321).

540. **ostaviti <koga> prazni ruku** – bez ičega

Nije sramota neobetati, pak neučiniti; ma je preveć sramno drugog pouzdat, i **ostavit ga prazni ruku**: nije sramote ni više vrimenta misliti što netkomu imano reći (...) (P 20).

541. **od ruke do ruke** – okolo

(...) da dok mi druge pomažemo u jednom kraju, oni nas u drugom: i tako, **od ruke do ruke**, podpomaganje hoda po prilici trgovačkog novca. (P 250); Trgovina nije drugo, nego jedna promina stvari, koje hode **od ruke do ruke**. (P 264).

542. **obisiv ruke** – 1. predati se, 2. ne raditi ništa

Prvo još iz malašna, naši stariji, oli i oni linčine, loi (sic!) nerazumeći, loi (sic!) brez mire prave, zaleći našu nejakost zapustiše nas **obisiv ruke**. (P 204); (...) i po ulicam se, **obisiv ruke**, skitaju; ima bo mladića, (...) (P 386).

543. **poći za rukom** – uspjevati komu što

Mlogi bi mloga hotili da jim **pojdiu za rukom** dok su u društvu; dali budući da na ona u samoći nepaze, po tom prid družinom se reže. (P 35); Hoćeli ovom našem viku, tako **poć za rukom** (...) (P 384); (...) pomisli da bi ona moćna bila učiniti ono, što njemu nebiaše moglo **poći za rekom**; i da bi ona zbiljno zavadila ono dvoje virni. (P 441).

544. **praznim rukam omahivati** – biti u lošoj situaciji

(...) a tvoji će mistani **praznim rukam omahivat**: ter na drugu trku, i u ovećim zauzimanjim, tužni neimalci postati. (...) (P 271).

545. **prazni se ruku naći** – ostati bez čega

(...) ma nejmaju biti ni ko oni vdnoumni razasipaoci, koji dok u nevrime troše brez potribe i mire; gđi bi vrime pak bili i potriba, **prazni se ruku najđu**. (P 86); Da naše kese izmuzu novinari, sa svoji listim, dok jim jih pltimo (sic!), to i saviše znamo: pak pstavši (sic!) i kod samog ovog zla, ono nije malašno, da se **prazne ruke najdemo**. (P 398).

546. **pružiti do praznu ruku** – nemoći dati što

(...) on nejma jim šta **pružit do praznu ruku**, jer novine, u koje se je zaljubio, mal po malo sve su opipale. (P 399).

547. **ruke otvarati** – davati naokolo

Nije dobrotu koja razasipavca **ruke otvara**; jer ništa kod ljudi nemože biti dobro, što u isto vrime nije i dobro umireno; oli ti po razlogu. (P 195).

548. **ruku pružit** – rukovati se s kim

Poštenu čoviku nemili se u nji ni pogledati, a kamo li jim **ruku pružit**. (P 184).

549. **ruke stisnuti** – založiti se za što

(...) i gdi se njihova pamet u tavnilo svakojaki zalazišta, i prikovratjeni nauka obuče; tute oko koga dobra obćenog hoćeš da **ruke stisnemo!!!** (P 245).

550. **u tuđjim rukam ostaviti** – ostaviti komu svoj problem

Po čem, nije dobro suditi od nekoji udovica, i udovaca; gdi ona i više dice, **u tuđjim rukam ostavi**, u novi jaram vinčanja hvaća se (...) (P 63).

551. **u rukam osiditi** – nezavršiti što na vrijeme

Da živo radimo, i nedopustimo da nam jedan poso **u rukam osidi**. (P 175).

552. **uzeti na svoju ruku** – vladati kime

(...) najvirnija dva prijatelja, muža i ženu, bratju i sestre, sinove i roditelje; bunitelji tako jih znaju **uzeti na svoju ruku** (...) (P 441).

553. **vezati ruke** <komu> – spriječiti koga

Razlog pako ove opazke **svakom je prid očima**: budući da svaki zakupnik; (kiliko je u njem) **veže ruke svim onim**, koji nisu u njegovu zauzetju. (...) (P 269).

554. **višta se ruka hoće** – tražiti sposobna

Ako ti budeš tražio, da u svačem zadovoljiš dičija pitanja, tako će ti podrast rasćuvano, da će ono tvoje, i svi drugi, najviše brime biti. Odkolen, **višta se ruka hoće** (...) (P 63).

555. **vratiti se prazni ruku** – ne obaviti što do kraja

Što je komu za vlastitu službu, i što mu je drago; kako i ono što nije pošteno pitati, i što netko rad svoje dužnosti nemore dati; ovaki stvari ni od koga nepitaj; jer ćeš se **vratit** poružen, i **prazni ruku** (...) (P 28).

556. **zdrave i zelene ruke pružati** – biti mlad i zdrav

I gdi vidiš **zdrave i zelene ruke pružati**, i podilu čameći, znaj i tu lindovanjenju, da caruje. (P 204).

S

SAM

557. **živiti sam o sebi** – biti samostalan

Drvo se na drvo naslonja a čovik na čovika – i ti koji si rodjen neda po pustinjam divjačiš, nego da s ljudma druguješ, nemoj misliti da ćeš moć **živiti sam o sebi**; više puta drugi k tebi, a ti k drugomu potrebno je se utečete. (P 23).

SAMAR

558. **samar svilom krpiti** – ne isplatiti se što

Oko posla pako sebični, i običajni, mlogim razmišljanjim i omiranjim lomit se, to će reći: više koncu ušivati neg haljina valja!!! oli **samar svilom krpiti!** (P 174).

SAN

559. **u vičnji san zaći** – umrijeti

(...) kamo odkolen bi danas ta sva kolika naše uživanje, i raskošje bila, da oni koi već **u vičnji san zajdoše**, da jih oni po životu u društvu nevedoše, i neuzdržaše. (P 103).

560. **(ne)imati mirnog sna** – briniti se za što

Ono materinsko svedjerno radjenje o našoj nejakosti, ono nikad neimati počinutka, nikad **mirnog sna zaradi nas**; (...) (P 106).

SE(BE)

561. **neznati za se** – 1. ne biti svijestan situacije, 2. biti malen, 3. ne znati iskoristiti priliku

Da je velika divljakuša; a medju uljudnim političkim društvom ona ima biti manja neg ona jednog diteta, koje se brlja, jer još **nezna za se**. (P 187).

SIKIRA

562. **otići na blizu pod sikiru** – uništiti što

Jedna vočka, eto neka je uzrastla i lipa; ma ako još i plodna nebude, **otiće na blizu pod sikiru** njezina lipota (...) (P 181).

563. **sikiru priniti** – prijetiti komu

(...) da mi je po tom slobodno k čijem god hoću poštenjusikiru **priniti**; to bi bilo ne više što ljudi misle misliti, nego se sa živim jatit. (P 244).

564. **udariti sikirom u ogranke** – spriječiti čiji rast

(...) pod nazivkom sloplodnosti, **udario je sikirom u ogranke**, u stablo, i u iste žile svakog starog virozakona, svake vrste bogoštovja. (P 384).

SIME

565. **ni prvog simena** <čega> **podkućiti** – ne podučiti koga čemu

(...) isto ja znam, kakvi još podporanja traže: dali ja pitam take roditelje, odkolen će njihovoj dicit, **kojoj nisu ni prvog simena sputnosti podkućili**, to vrstno uzdignutje prispiti? (P 64).

566. **pasti ko jedno sime na kamen** – ne ukorijeniti se

(...) ako učitelj nebude mlogo bolje vižbat kako će kog učenika pitomiti, negoli ono u čem ga ima učiti, ovo posljednje učenje zaludno će **pasti**, baš **ko jedno sime na kamen** (...) (P 100).

SIROTINJA

567. <čiju> **sirotinju u kuću navoditi** – primati nerado koga

Po čem, nije dobro suditi od nekoji udovica, i udovaca; gdi ona i više dice, u tudjim rukam ostavi, u novi jaram vinčanja hvaća se; oli oni okosnu maćiu na **svoju sirotinju u kuću navodi**. (P 63).

SISA

568. **kolik za materinu sisu prianuti** – zalijepiti se

I kako hoćete da bude? Ako ljudi na svitu još iza povitka za nekoji zakon, **kolik za materinu sisu prianu** (...) (P 69).

SLAST

569. **medena slast koju siplju usta naša** – 1. dodvoravati se komu; 2. lijepo govoriti

Mekoričje, jest neka **medena slast**, koju **siplju usta naša**; i ova svakom običaje biti pogodna; medjuto kako pridsladko netrpimo, tako ni. (P 29).

SLIPAC

570. **biti kao jedan slipac medjn htljdu koji vide** – biti iznimka

Ovo pako uvižbanje, nebudući s nami rodjeno je, da seak (sic!) sobompotraži, i pamti budući da ako ti budeš sam mrdju hiljadu izučeni neučan, **biti ćeš kao jedan slipac medjn htljdu (sic!) koji vide**: pak njihov vid tvojoj slipoći što bi igda služio! (P 107).

571. **malo <što> viditi više nego slipci** – nemati informacije

(...) ostavili su nam prošasti vikovi; i to nam je prispilo na veliki poso; budući da mi brez Izkaza prošasti vikova u ruci, **malo bi što vidili više nego slipci**. (P 394).

SMIJ

572. **smij <od koga> graditi** – izrugivati se komu

(...) jer tako zanešena, više puta isti hvaljeni privariče te; a drugi će **od tebe smij graditi** (...) (P 47).

SMIJATI

573. **oli smijati oli plakati** – ili jedno ili drugo

Neznam kazati, **oli** bi se više imo **smijati, oli plakati**, svrhu današnji politički koprčanja; (...) (P 312).

SMRT

574. **čuvati se kolik od smrti** – biti pažljiv

Od vina i od zaljubljenja, toliko se **čuvaj, kolik od smrti** (...) (P 50).

SNIG

575. **bil kano snig** – potpuno bijel

Da si vedar kao nebo, svito kao sunce, **bil kano snig**, ni onda nenisli kod svakoga daćeš hiti prost od pograda (P 183).

SOL

576. **potribito, kolik jistbinam soh, i začin** – od životne potrebe

Izučenje, ono je dobro i potribito, dali znaj da ono nije dosti brez kušanja, i vižbanja, ono oboje naucim je toliko **potribito, kolik jistbinam soh, i začin**. (P 53).

SR(D)CE

577. **biti divljačna srdca** – neodgojen

Urlače, uobičajnim načinom plitke su pameti, i **divljačna srdca**. (P 156).

578. **biti kakav na srdcu** – pokazati karakter

U putovanju po svitu, svaki se odaje **kakav je na srdcu**: on kod svoi domaći što je pokrivo, to medjuneznanim odgali, toliko slobodnije, koliko ga manje poznaju; dali ovi (...) (P 23).

579. **biti kolik da smo brez srdca** – bezosjećajan

Neimat tako sedce, i nemilovat miloskladno pivanje, ono kolik angeocko, muzikalno svirenje, i udaranje; ono prikazivanje, tako učinjeno, kolik da očima gledaš, što još davni vikova projde, oli što kako mu drago, i kad mu drago ljudi običaju odličnog dilovati; i tako prikazanjaneczat ciniti, to bi se bilo odati isto, **kolik da smo brez srdca**. (P 217).

580. **biti kolik** <komu> **vaditi srdce iz prsiu** – 1. mučiti koga, 2. prestati što za-
u uvijek

Prigode dakle muzikalni sprava, i prikazivanja, tako živo tomačeći stvari hotit ukinu-
ti, **bilo bi kolik ljudma vaditi srdce iz prsiu** (...) (P 217).

581. **biti stalna srdca** – biti miran

Nu sada tko je te andjeoske naravi, i toliko **stalna srdca**, pak da ga z diecom neustr-
pljenje nigda neobuzme, srditost nedpodpali (sic!), da mu nepodobni riči iz usta neiz-
makne; na nemile udarce nespreni? oli je vazda taki (...)? (P 90).

582. **metnuti u srdce** – naložiti komu što

(...) on može biti da će kome god strah **metnut u srdce** svojim dostojanstvom i vlastju,
(...) (P 317).

583. **na srdcu ležati** – 1. biti čija briga, 2. uživati veliku naklonost

Koji put dosti sami jedno neizmireni pogled, jedno ganutje prsta, za da drugi razumi-
što nam **na srdcu leži**. (P 171); Dakle rečeno je: da nami sve knjige i nepotribuju, i mi
nemožemo nikako sve jih proučiti; odkolen slidi; da mi imamo izabranje knjiga činiti,
ako **nam leži na srdcu** nasi štienja plodnost. (P 227).

584. **ostati ko da** <koga> **prostrili, pod srid srdca, najoštrijim gvozdjem** –
ostati šokiran

Na te riči opačice babe, **osta mlada ko da nju prostrili, pod srid srdca, najoštrijim**
gvozdjem; pak sapeta najgorčijim jadom, (...) (P 442).

585. **pisati u svom srdcu** – pamtitu loša iskustva

Uvridjen uvridjenja **piše u svom srdcu** mlogo uriznije, nego ti na tvrdom mramoru
slovo; ter on i spava, i onda nije brez sanjanja, kako tebi osvetu, što mogo žešču pri-
ložiti. (P 145).

586. **pokazati srdce** – biti plemenit, pomagati

(...) ma kadno ti umio budeš, i najvišem tvom zločincu neosveti se, zlo za zlo nevrati,
nu da pače do prigode obdariti ga; onda samo **ti ćeš pokazati velika pamet i srdce**, da
tobom vladaju. (P 58).

587. **primiti na srdce** – 1. osjetljivo reagirati, 2. ozbiljno shvaćati

Kriposni čovik i najvišu ranu **primi na srdce**, ter mučeći, ljubavlju nju liči, a ljcoumir-
ca (sic!) da i iglom bocneš, oba će ti uha zaglušit od njegove vike. (P 149).

588. **(pri)vezati za srdce** – osjećati posebnu povezanost

Razložitu stalnost za **srdce veži**; dali čuvaj se da te neprozovnu tvrdo glavcom. (P 33);
(...) da tko tu nami žalbu **priveza za srdce**, ako ne oni nemarluk, (...) (P 337).

589. **saditi u srce** – saživjeti s čim

(...) kako dakle svaka kripost naj napridnije se **sadi u srce**, koja jošter mladostju
cvatu, tako i poznaje Boga, najpristonije sebi ima misto ubilžiti u pameti našoj, za
mladosti naše. (P 104).

590. **sklonili naše srdce** na <što> – posvetiti se čemu

Dpk (sic!) pako mi budemo u takim kušanjim, i dok zbiljno nebudemo **sklonili naše**
srdce na priateljstvo (...). (P 136).

591. **srđce utvoriti oli pritvoriti** – razmisliti, s kim biti iskren

Iz daleko i iz blizu, po sebi, i po sebi, i po drugim, treba da pomljivo vižbamo, komu **srđce utvoriti, oli pritvoriti** imamo. (P 136).

592. **srđcu prinositi** – zadati komu kakav negativan osjećaj

Dok bude u srđcu tvom rasvedjeno zamilovalje; sve, makar i najgrdobnije bile raspuštenosti ljubljenog, već neće tu ružnoću tvom kou, niti mrženje tvomu **srđcu prinositi**; i ti za njim, kao najgustjem mraku srtajući, do propasti nećeš se znati ustaviti. (P 134).

593. **srce tvrdne** – postajati bezosjećajan

Po hrani raste tijelo jednog mladića; a po zlim običajima **srce mu se priko-vraća, i tvrdne**. (P 16).

594. **svoje sdce dati** <za što> – biti naivan

(...) kako je ludov, koji zasvačim **svoje sdce** (sic!) **daje**, (...) (P 358).

595. **svoje srđce uravanati** – smiriti se

Dositja se dubokoučni čovik, da on kada bude naucim svojim, **svoje srđce uravno**, u njem divjačenja, i zla nablidovanja; (...) (P 119).

596. **ujest za srđce** – teško, duboko uvrijediti

Koji te nehote uvridi, oprosti, i nikadmu nepokivaj; dali koji hotimice tebe **za srđce ujde**, od ovog vazda biži, ko no od zmije ljutice; koja ako i spava, njoj neviruj. (P 34); Kako mu drago, i komu drago, ako se dogodi, i ti ga **ujede za srđce**, misli da nisi njega sam, njgo (sic!) ojednom i tebe. (P 148).

597. **u <čije> srđce zatvoriti** – njegovati što, cijeniti

Dakle na virno priateljstvo osobito zaduženjem spada, da nikada, i nitkom neotvaramo, što priatelj **u našem srđcu zatvori**. (P 140).

SRID(IC)A

597. **izturiti, izbaciti na sridu** <što> – iznijeti na javnost

I sam imaš dosegnuti, da ono nešto izručeno, **izturit na sridu o** tvom priateljstvu. (str.140); (...) nijeli pametnije istinu **izbacit na sridu** a ime ostavit u mraku? (P 407).

598. **ostati ko cvrsta sridica i crven** – jedar, zdrav

Po prilici ovoj od mladjarie biva, koja političkog života jedva da se jednim srkajom zakusi, s ovog svita oli zamiče; oli i **ostaje** za koje vrime u političkom društvu, mu ne **ko cvrsta sridica i crven**, već ko trulad u dubu. (P 102).

SRKAJ

599. **zakusiti se jednim srkajem** – biti nezasitan

Po prilici ovoj od mladjarie biva, koja političkog života jedva da se jednim srkajom zakusi, s ovog svita oli zamiče (...) (P 102).

SRŠLJEN

600. biti nemilo kolik da <komu> **sršljeni iz ušta izlitju** – jako neugodno

Dali i ono malo tako neslano, uzgorno neuljudno, i nemilo, **kolik da jim sršljeni iz ušta izlitju**. (P 170).

STINA

601. **biti od stine** – 1. biti čvrst, 2. biti nepokolebljiv

Dok oni tako govore, da mogu stine govorit; ti bi imo misliti, ona mladjarjada je od stine, koja ništa nećuti; (P 224).

602. **gluhi kao stine** – potpuno gluh

Nimi, oni nami bolje nego mi isti posvidočju, koliko je plemenit ta dar govorenja, da nismo nesretni kako oni, i **gluhi kao stine**. (P 167).

603. (biti) **ledeniji od svake stine** – hladan, bezosjećajan

Treba da nejma srдца, oli da mu je **ledenije od svake stine**, koji neumi se ganuti, kada vidi dobre i pravedne odbačene i pogažene. (P 317).

604. **tvrdnu kano stine** – postajati čvrsti, ustrajni

(...) i tako brez svake oslade koristnog bavljenja, mladjararaste i **tvrdnu, kano ti stine**, koje pokreta nejmaju. (P 362).

STOLICA

605. **na više stolica sidit** – 1. biti dvoličan, neiskren; 2. ne moći se odlučiti

Na jednu nogu nemore sto opanaka.- S jednom stražnjicom nemoremo **na više stolica sidit**. (P 37).

606. **na visokoj (najizpletijoj) stolici** <siditi, biti> – dospjeti do visokog položaja

Tko si da si na **visokoj stolici sidnuo**, ti ako ljubeznosti nižim nepokažeš, od nji ju nečekaj. (P 159); (...) koliko da je **na visokoj stolici**, opet imo bi se spomenuti, da je čovik, i ko taki popraviti se, (...) (P 334); (...) i nerazabra, da koji god mišljaju, da su **na najizpletijoj stolici sili**, brez straha Boga svrhu glave njihove; onda bi uprav, kad se u najboljoj nižini najdoše! (P 387).

607. **na velike stolice ispeti se** – doći do visoke funkcije

Mloge u mlogim umodarovim, na velike stvari vidimo rodjene, **na velike stolice ispete**, dali što jim popuzivanje ni jednog povirovanja nehrani, sva su njihova nadarenja kolik i mrtva. (P 340).

608. **slavne stolice penjati** – postati poznat, cijenjen

Oni ti je i priko vrha koji svojoj starosti **slavne stolice penje**. (P 208).

STVAR

609. **dičiti se tudjom stvarju** – prisvajati tuđe djelo

Više ih je na vom svitu koji se **tudjom stvarju diče** negoli svojom. (P 22).

610. **u suviše stvari prtiti se** – miješati se u tuđe stvari

Vieuj (sic!) se meni moj mladiću, da jih ja na svitu naj više s toga dužni, što u **suviše stvari prte se**. (P 344).

SUDAC

611. **biti sam sebi sudac** – 1. ne biti objektivan prema sebi; 2. počiniti samoubojstvo

Psk (sic!) i ti moji politikeri drže: da nitko nemože **biti sam sebi sudac**: a ovdí, to jest (...) (P 233).

SUNCE

612. **biti kolik netkom sunce upirati** – činiti što je već samo po sebi jasno
Pokazivati netkom, da čovik je slobodovoljan, to bi bilo isto, kolik **netkom sunce upirati** (...) (P 237).

613. **svito kao sunce** – jako sjati

Da si vedar kao nebo, **svito kao sunce**, bil kano snig, ni onda nenisli kod svakoga daćeš hiti prost od pograda (P 183).

614. **ukazivati na sunce i misec** – ukazivati na očito

(...) ma dok oni govore o nami ljudma koji jesmo, i nas izsmiavaju, **ukazujuć nam sunce i misec**, ukazujuć nam svu svitlost u našem tavnom loncu, u našoj samoj glavi. (P 418).

615. **za jedno sunce se držati** – 1. imati isto vjerovanje, interes; 2. biti načelan

Danas, kadno se vas svit **za jedno sunce drži**, nijeli opet, da uprav o onim knjigam, diviji vikova, i mračni, svaki sebi svitlost traži!!! (P 380).

SUHO

616. **i po suhu i po vodi** – svakako

Toliki trudi i nacini u knjigam ostavljeni, toliki zanati, iznašastja, zgone i lipote, toliki neumirajući spomenici, i tvrdostajne zgradja; **po suhu i po vodi** nebrojena čudnotvorja naši dida, pradida, i šukundida; (...) (P 103).

SUZA

617. **pogledat kroz suze** – biti kasno za što

U koje god će se haljine obući vlada, dok hotila materinski jezik podkopavati, narod u tu vladu, nikad neće moć drugčie **pogledat**, nego **kroz suze** (...) (P 434).

618. **udariti u potoke suza** – neutješno plakati

(...) onda ti **udare u potoke suza**, kao pred težinomdužnosti; (...) (P 316).

619. **u suzam utopiti** – rastužiti koga

(...) na msto vaše stare, prominut je reda zapivane pisme! ako niste ne to spravnj, da nas sve **u suzam utopite**. (P 419).

620. **videć i kroz suze** – unatoč zaprekama vidjeti jasno

Videć pako občine, medju uzdisanjim, i **kroz suze**, da se nedostoji šire i uživaju, a poštjeni da su nepravdam stisnuti, zanemareni pogrdjeni; (...) (P 327).

SVILA

621. **iz svile, i svitle čohe** – iz blagostanja

Rasipkuća čemerni! **Iz svile, i svitle čohe**, u gadnim rulinama; iz plemeniti dvora u raspaloj pruglini; s veliki gostanja na izprošeni zalogaj kruha. (P 196).

622. **više konca ušivati neg haljina valja** – ne isplatiti se što

Oko posla pako sebični, i običajni, mlogim razmišljanjim i omiranjim lomiti se, to će reći: **više koncu ušivati neg haljina valja!!!** oli samar svilom krpiti! (P 174).

SVIRALA

623. **u sve svirale udariti** – svim načinima, sredstvima
 (...) i **u sve svirale** potajne opačine nesrame se **udarati**, samo da oravednost i pravoga
 sa svitloga stola u grano pilo obore!!! (P 318).

SVIT

624. **bili svit** – daleki, nepoznati krajevi
 Z noć pako, mladiću, što god tebi potriiba je, prosvitljenom i sritnom političkom poživ-
 ljunju, nije ti, današni vrimenta potriiba putovati, (kao negda) preko **bila svita**. (P 108).

625. **donijeti/dolaziti na ovaj/ovi svit** – roditi se
 Veliko varalo ljudi u tom stoji: što svaki sebi pridmeće, i plemetijega gradi od drugog:
 dali zbilja, tako more prikazati što drugčije iz svoje matere **donese na ovi svit!!!** (...) (P 13). Svi na **ovi svit dolazimo**, iz mračne utrobe majke naše, u tavnosti pameti, i
 brez svake vrste znanja (...) (P 14); (...) ništa nije manje nego ga uništiti posli nego je
 na **svit došlo** (...) (P 85).

626. **imati vas svit u glavi** – umisliti se
 Netko **podbije dva slova**, i više puta na opako okrenuta, pak misli da mu je **vas svit u**
glavi; da pače i njegov Tvorac: holost gora od najviše neznanja!!! (P 56)

627. **metnut na svit** – oglasiti što
 (...) i tako ćete **metnut na svit**, da što čovik radi ave da mu je pedipsa: dali mislim,
 takom nauku, da bi se i vi smijali: (...) (P 427).

628. **na bielom svitu** – svuda okolo
 (...) za koga bi ti sto smrti podnila, kom si virnija i poslušnija nego sve ženske druge
 na **bielom svitu**; (...) (P 442).

629. **poći s ovoga svita** – umrijeti
 Mlogo ih dojde, i **pojde s ovog svita**, tako da su sveg njihova duga života u samoći, i
 mračnoj tavnici bili. (P 56).

630. **u svit bacati** – javno izreći
 Zbilja jeli to tako? Oli vi to nešto šalimice **u svit bacate?** (...) (P 79).

631. **voziti po svitu** – živjeti
 (...) Medjuto ti dok si došo na more ovog svita, **voziti ti je po njemu** višto, ol nevišto;
 i to do tvoje smrti (...) (P 107).

632. **zenuti na svit** – 1. roditi se, pojaviti se; 2. biti mlad
 Zakoni i uprave vlada, i občina, kadbi taki imali biti, pak da se svakom do jednog do-
 panu; nikakav zakon nebi nigda **na svit zenuo** (...) (P 48); I kako ne! Ono čedo koje je
ištom zenuo na svit (...). (P 82); Pak je još i to **zenulo na svit**; da uprav najviši petlja-
 ri, najpricidjelije hine, zvani su veliki politikaši. (P 164); (...) ma jednako zbori o svim
 kolicim bogoštovjim, koja god bo našeg vika **na svit zenuše**. (P 384); Naši razložnjaci,
 ako o drugim ljudma govore, naravi drugčie, naravi andjeocke, naravi, kakva još nije
zenula na ovi svit, eto im tamo! (P 418).

SVOJE

633. **svak za svoje prihvati** – brinuti se za sebe
 Da **svak za svoje prihvati**, pola bi svita ostalo gola. (P 22).

Š

ŠAKA

634. **biti od kakve šake** – svakovrstan

Višim brojem učitelj i učiteljice **od te su šake**, da ono najmanje uče i znadu, što bi jim imalo biti prvo, i najglavnije, to jest, poznanje ljudskog srдца, po razlikoći dice, njihovi dobi. (P 90); Nego **ima i ove šake** učitelja: oni spočela, i dok se platjenog kruha dokopaju, pomljivo uče se, i pohvalno drugim tomače; dali ne dugo posli, mal po malo učenje pobace (...) (P 94); **Od ove su ti šake** oni, obćenim načinom, koji one brez svaki prvašnji pripravljenja, kušaju i uzroka, na prvo nše (sic!) poznalje steru nam ljunav (sic!) i priateljstvo prikomirno. (P 136).

635. **(ne)pasti šaka** – pasti u čiju vlast, biti u neprilici

Pak da bi onom tvom nepriatelju i **ne palo šaka**, ter da ti naminutu osvetu ne učini, ti koji si ga pogradio, da on mučno bi ti prostio gdi bi mu do zgođe došlo (...) (P 144); Pet je bratje u jednoj kući; četiri sve do mrve ulažu za obćeno vladanje; peti pako kadgod **mu pane šaka**, štogod može više, to pridase ostavlja: i pitam idjeli to ko valja? (P 428).

ŠAŠAK

636. **utrati u šašak** – staviti koga u bezizlazno stanje

(...) i kad ti se činilo bude da si ga **utro u šašak**, i nije ti već umijo jedne prosloviti; (...) (P 333).

ŠTAP

637. **dati štap u ruku** – dati komu odgovornost, vlast

Istina da vlada nije dužna metat u glavu svakom onom, koji ga nejma; dali nečini dobro ni budali **dati štap u ruku**, oli ti piončovanim pivnicie. (P 202).

638. **mlatiti štapom po mraku** – raditi što nekorisno

Nemeći se na put koga neznaš: štogod prija nisi razumio, onog se nedojimlji; jer će ti izaći ko onom, koji **mlati štapom po mraku**. (P 37).

639. **štap služi komu** – dati batine komu

S ovakvim ljudima **više bi puta služio štap**, nego razlog; još ako bi jim i onda mogu izbíti iz glave budalaštine. (P 56).

kako kerovi na štap → KER

ŠTOLA

640. **čuvati štolu** – ne miješati se u poslove koji komu ne pripadaju

Znam pako po čem obćeni je izrek- popovi i fratri **nek čuvaju štolu-**, a svitovnjacim ostave politiku – sude, to jest, naši gradjani ovo jedno od drugog, oli i oboje (...) (P 9).

ŠUŠAK

641. **šušak u glavi** – biti umno ograničen

(...) i sam ovi **šušak u glavi**, oli ti strah u srđcu, jedali je malo zlo, od kog pamelni nejma se čuvati?! (P 144).

T

TAMO

642. **i tamo i ami** – svuda

(...) oni daju se za naucim tudjeg stanja; i tako malo zavride **i tamo i ami**. (P 111).

TAVNICA

643. **biti u mračnoj tavnici** – biti zatvoren

Mlogo ih dojde, i pojde s ovog svita, tako da su sveg njihova duga života u samoći, i **mračnoj tavnici bili**. (P 56).

TISNO

644. **metnuti u tisno** – imati pomanjknje čega

Metnut dakle u tisno, oli platju vraćati natrag, oli list gonit na prid, za nepokučit ga prazna, treba ga punit makar bilo slamom; (...) (P 397).

645. **u tisnu naći se** – u neugodnoj situaciji

Teško pitanje do duše! jer dok čudopravnostnešto drugo hoće, a orotivno današnja vrimena; sveštevnici treba da se **u tisnu nadju**, kod vrimena porad čudopravnosti; a kod ove poradi vrimena. (P 304).

TIŠINA

646. **uzdržati tišinu u srcu** – biti miran

Budi pripravan primiti ono što nebi hotio, pak ćešonda manjunesreću ćutiti. Misli istinu živu: da nije srića ni nesrića u stvarma izvan nas; nego obe jesu u nama; prva, u miru duše, a druga u podpunjenju dužnosti: nastoj dakle vazda **uzdržati tišinu u srcu**, i onda onda nikad nećeš oćutiti za zlu sreću. (P 29).

647. **tišina srdca** – spokojan

Ako je išto na ovom svitu da može se raju prilikovat, to je sami mir z družinom, i **tišina srdca**. – Tako u srcu miruje oni samo caruje. (P 35).

(T)LAČITI

648. **lačiti i tabačiti** – provoditi volju nad čime

(...) a on se nadje z divljačkim dospitkom, kadno oni **lači i tabači**, tko je jači. (P 390).

TOP

649. **top napuniti protiva** <koga> – izjašanjvati se protiv

Netko bi mogo razumit, da sam ja **protiva** svakom teatru **top napunio**. (P 223).

TORBA

650. **iz <čije> torbe užinu vaditi** – živjeti na račun drugoga

Ovi iz čije **torbe užinu vade**, iz one i vire: (...) (P 319).

651. **u torbu mećati** – zaraditi

(...) ma ovako, dok se mi znoimo, a oni planduju, pak da jednako **u torbu s mećemo**, (...) (P 253).

652. **u svaćiu torbu zaviriti** – htjeti sve znati o drugome

Jer oni, koji hoće da **u svaćiu torbu zaviri**, neostane mu ni pas priatelj na svitu. (P 142).

653. **živit o torbi** – živjeti od milostinje

(...) na starinska i apostolska vrikena povrnut se imadu, biti prosiooci, i **živit o torbi**; biti čobani, siromašnog stana. (...) (P 287).

TRAG

654. **sakrivena, za koliko i lisičiji trag** – otkriti što brzo

I znaj ta sva tvoja primudrost moć će ostat za toliko **sakrivena, za koliko i lisičiji trag**; to jest, **do** prvog sniga. (str.185).

TRK

655. **na dugu trku** – dugoročno

(...) a tvoji će mistani praznim rukam omahivat: ter **na dugu trku**, i u ovećim zauzimanjim, tužni neimalci postati. (...) (P 271).

TRN

656. **kao trn u oku** – jako komu smetati, izazivati zavist

Ta taki neuljudni način, i raspustenoj ženturini, oli divojčurini, mučno da se dopane; a u obće prirodna ženska sputnost, one baljzgavce tako rado ima **kao trn u oku**. (P 160).

657. **trn (u srdce) zadivati, dati** – zadavati komu brigu, biti smetnja

(...) i boj se isti pobijanja; i to njima taki **trn u srdce zadiva**, da predma pribogati učenja oružjem, u njega nesmidu ni prstom krenuti. (P 236); Odmah moj Stevo to mi je **trn u srdce dalo** (...) dali opet reko sam; prija vidi, pak onda i sudi. (P 445); (...) i koliko ona više mastiaja se, to sve **više trn zadivaše** Stevi (...) (P 446).

TRULAD

658. **ostati ko trulad u dubu** – nemati od koga nikakve koristi, lijenčina

Po prilici ovoj od mladjarie biva, koja političkog života jedva da se jednim srkajom zakusi, s ovog svita oli zamiče; oli i **ostaje** za koje vrime u političkom društvu, mu ne ko cvrsta sridica i crven, **već ko trulad u dubu**. (P 102).

TRUTINA

659. **davati <komu ili što> kao trutini** – hraniti lijenčinu

Ma **davati nekom kao trutini**, da jide tudji znoj, a netrudi, to ti je najopačijim putem okrtati naše imanje. (P 204).

TRUPINA

660. **obrasti ko trupine po šumi** – imati obilježja odrasle osobe

Nego kad ste vi tako doučili sva nagnutja, i dužnosti ljudckog srdca; pak kad vi baš ni jednom zakonu mladež nepodložite, nego kad oni mladići, i mladice budu ndrasli (sic!), i obrasli, **ko trupine po šumi**. (P 69).

TRUN

661. **trpit kao (biti) trun u oku** – 1. biti stalni nerješivi problem; 2. živcirati koga

(...) s ovakim reda ti je iz časa u čas zavadjat se, i **trpit ga kao trun u oku**; prigoda, taka spravim priateljstvom nikad se nesklapa; maker on i imo dosti drugi kriposti. (P

137); (...) da mi vrime ravnamo, i zazložnom pravilu priklonjamo; i to će po nas **velik trun biti u oku** došasti vikova. (P 391).

662. **ni najmanji trun** – nimalo
(...) nejmamo **ni najmanji trun** take vlasti. (P 336).

663. **niti pokrućuje, niti smučuje, kolik trun jedan** – nikako
Za ovi taki, otačbina oli dobrom cvala, oli u svakom neimanjstvu vehnula, to ji **niti pokrućuje, niti smučuje, kolik trun jedan**. (P 361).

TULAC

664. **navuč <koga> u tulac** – prevariti koga
Da kako mi se nespravljamu nikog ne **navuč u tulac**, tako da neće ni drugi nas. (P 136).

U

UDARITI

665. **udariti na se** – 1. povući se; 2. naškoditi sam sebi
Ti adakle, razložnjače nagli! koji kud god navreš, on da bi htio da i prodreš: ti popusti, ti **udari na se!** (P 419).

UDICA

666. **imati udicu u grlu** – uhvatiti koga na što
Udica je u grlu, platja to jest, u unapridakuzeta od oni, koji se list pribroiše: ovi hoće svaki dan list pun, našaran sa dna na vrh, (...) (P 397).

UGLJEN

667. **biti što gorući ugljen na tilu** – smetati, boljeti
Oni ugrizljivci, boekavci, prigovarači, u društvu su **što drača u očima; oli gorući ugljen na tilu**. (P 26).

UHO

668. **nemati ni u kraj uha** – zaboraviti što
Jedan troši pet, i jest rasipkuća; drugi arči i pedeset pak mu **nejma ni u kraj uha**. (P 195); (...) a mloštvo što bdiju, **to jim nije ni u kraj uha**. (...) (P 270).

669. **ni na čijem uhu ni malo dobro ne zvoni** – ne stajati dobro
Nosit se tako, da nemožemo biti poznati tako smo! ovo isto u sebi, **ni malo dobro ne zvoni, ni načijem uhu**; a i ni odkoga: pak od sveštenika po gotovu. (P 306).

670. **ni huom maknuti, krenuti** – ne raditi ništa
Netko nemože **ni huom maknuti, ni zuba obilit**, da umah nebude zlim doćikom podlatjem pd družine, (P 153); (...) jer ono što su danas izdali pod istinito, sutra isto oglasti će pod lažno, i **neće ni uhom krenuti**: (...) (str. 398).

671. **žensko uho** – ženska osoba
Istina je da jih ima od **žunskog uha** tvrdokorni nemaruša, dali takve nakaze u ovom spolu, po sve su ritke. (P 159).

USTA

672. <iz čijih> **izaći iz usta** – 1. opsovati; 2. izreći

Srdce naginje, nek istinu ljubi; pak onda ništa **iz usta** tvoji neće **izaći** za sto istina ne-prilipa (...) (P 51); (...) posli nego su izrigali sve što su hotili, neće da je **iz čiji usta to izašlo**; jer tu nejma ničijeg imena nikako pridata: (cvilata) (P 406); (...) grade osvete onim, **iz čiji usta izadje**: i potom je stara navedena rič istinita. (P 407).

673. **iz usta oteti** – uzeti, ukrasti što od koga

(...) jer što sam god ja manje poarčio, toliko više sam siromasim **iz usta otejo**. (...) (P 276).

674. **iz usta neizmakniti** – ne opsovati

(...) da mu nepodobni riči **iz usta neizmakne**; na nemile udarce nespreni? oli je vazda taki (...)? (P 90).

675. **puna usta meda i masla** – biti slatkorječiv

Druga opazka jest: što zauzimači, po pogodbam, na korič, **puna su usta meda i masla**, (...) (P 270).

676. **od usta do usta** – ogovarati

Što komu nesmiš reći u oči, nemojmu ni za ledjima govoriti: jer, **od usta do usta**, poći će smutnja gusta. (P 20); O Ticijanovoj tajnosti mkoštvo jih znade i buba; i biti će čudo, ako Ticijanovoj tajnosti, **od usta do usta**, mlogo nešto nebude nadodato. (P 139).

677. **u svačem otvoriti usta** – sve komentirati, pametovati

Jedva da su što laznuli pametju, već najdu se spravni **u svačem otvoriti usta**. (P 226).

678. **na sva usta** – mnogo, jako, ne uzdržavajući se, javno

(...) da dok se dvoica **na sva usta** hinate, ako treći mete se po sridi, (...) (P 334); jedan topli talianac, prkosi, i **na sva usta** ruga se smrznutom siberiancu!!! (P 352); Ova, i ovim prilična siplju **na sva usta** današnji politici; tako da, dok je u starim vikovim kakva god boga štovati reda bilo, danas nikakva!!! (P 382).

679. **(ne)mećati u usta** – hraniti

(...) gotovo što mu **nemeće u usta**, i što ko silom, nezaliva ga vinom (...) (P 446).

680. **neotvarat usta** – šutjeti

(...) u takvim stvarma **neotvorat više usta**, nego i u drugim, (...) (P 302).

681. **neznati otvoriti usta** – ne znati reći, izgovoriti što

Oni koji se neuzdaju u dobre razloge, nego u snažne djigarice, ter nigde neznadu **otvoriti usta**, izva kao dabi gluhim pripovidali; taki su samo zgodni za vukove po šumi plašit; a za ljudakog sastanka nikako nisu. (P 33); Protivnim načinom, one zajačine, koje **neznadu usta otvoriti** ako nezaurlaju, i nezagluše. (P 156); Koji za drugo **nezna otvorit usta**, nego da mu po riči sedcu opačina na dvor se izmetne. (P 169).

682. **ni usta otvoriti** – ne reći ništa, ušutjeti

Nebudi poletan druge popravljat: vidi pria imašli toliko kriposti, da popraviš tebe istoga, U onima pako pogriškam koje su ti domaće, drugoga nikako nepravi; jer još nećeš **biho ni usta otvorio**, bitće ti odgovoreno: reci mi lonče, da ti rečem kotlušo! (P 46); (...) niti ima da tko **usta otvori**, (...) (P 318).

683. **u <čija> usta uvaliti** – 1. strpati; 2. halapljivo jesti
(...) kad bi i nji u svoja usta uvalila, da bi već sita bila?! (...) (P 290).

684. **usta zatvoriti** – uštkati koga
Poradi šta, ti nemoj se čuditi, ako gdigod, i od koga se manje nadaš, ako ti on s umalo svoji riči **usta zatvori** (...) (P 114).

685. **usta zavezati** – uštkati koga
Zloričju nijedna se kripost izmaknut nemože, zloričniku da **podpuno usta zaveže**. (P 168).

UZDA

686. **oteti uzda komu** – preuzeti vlast
Krotak budi, dali s tvojim podložnicima, nemoj se spustat, i upušćat, jerbo znaj daće ti **oni uzdu oteti**, i nećeš moći njima vladati. (P 47).

687. **izpuščati iz uzde** – 1. izgubiti kontrolu nad kime; 2. izgubiti vlast
Baš da si i u samoći, gdi te nitko nevidi i nečuje, nikad nemoj se svosve **izpuščati iz uzde** razloga. (P 57).

UZO

688. **uzo na kesi više i manje popustati** – kontrolirati
Prema obilnostju dakle može, se i **uzo na kesi više i manje popustati**; i samo zlo čini oni, koji ga, više driši, nego kesa podnosi. (P 196).

689. **uzo stezati oko vrata** – 1. gušiti, 2. smetati što
(...) koja sve to većma puca i širi se; vidim te sve većma **uzo stezati oko vrata** svešten-ske vlasti; i gledajući na tebi, da se ti nebi na trag potegla, (...) (P 294).

V

VATRA

690. **biti goruća vatra** – biti problem
Rzlikost misla, stanja, dobi, spola; ništa tu iskru ljubeznosti zastaviti nemože, da ona iz srca u drugo srce nesine: i tako je jačina ove **goruće vatre**, da nju ni ista smrt utrnuti nevridi: grob milim suzam ljubavi obliva, tako tamo postavi priatelja svoga. (P 131).

691. **biri valjan kao vatra** – jako vrijedan, dobar
Koji je pak tajni uzrok, da od dva brata jedan se rodio **valjan kao vatra**, a drugi gnji-letac, ni zašta, neznamo puta, s kojim bi to pogodili. (P 361).

692. **pogrijavati svaki na svojoj vatri** – shvaćati što na svoj način
(...) ima i još jedan razlog, zašto oni to **pogrijavaju, svaki na svojoj vatri**; i jest ona potreba u kojoj najdu novinari, više puta, nejmajući šta novog, (...) (P 397).

693. **služiti se kakono s vatrom** – biti dobro pažljiv
S velikašima, i tvojim starešinam, tako se služi, **kakono se s vatrom služimo**; to jest, ne mlogo iz bliza da neprisvediš; a nemoj se sveosve ni odalečivati, da zazebeš. (P 47).

694. **vatru oboriti <na koga>** – obrušiti se na koga
(...) i negovori, ko je njima takim politikašim milo, onda na njg (sic!) **vatru oboriti!** (P 243).

695. **vatru pritakati** <gdje> – izazivati svađu

(...) budući nam mi novinarenjem i u naše kuće **vatru pritakali**? (P 405).

VE(A)RIČAK

696. **verićak o glavu razbiti** – svađati se

(...) pogodbam čisto predmetni pria, od šta god one mogle imati potribu posli; i tako češ mlogim svadnjam put pripričit. – Bolje se je na dno njive zdogovoriti, nego na guvnu jedan drugom **verićak o glavu razbiti**. (P 52).

697. **mlogo varićaka soli izist** <s kime> – puno iskustva imati

Davno je rko (sic!) mudroučni Cicero: kako je potribito s jednim **mlogo varićaka soli izist**, prije nego se u priateljstvo primi, i potvrdi. (P 136).

VERUGE

698. **biti kano nekoje veruge** – biti usmjeren

Koje mu drago stanje da te je dopalo na ovom svitu, ono ima svoje dužnosti, i **jesu kano nekoje veruge**, koje te vežu za ono što si: po čem nikad nemisli da si slobodan one veruge izkidat, i nečinit što o tebi zavisi. (P 36).

VESELJE

699. **pucati od veselja** – jako bezbrižan, radostan

Ova je narav dostojanstva; i kad bi taki zamišljaj sebi nalazio gnjizdou ljudekoj pame-ti, na misto što jim srdce **puca od veselja** dok su na dostojanstvo uzdignuti, pucalo bi jim više od žalosti. (P 315).

VIGANJ

700. **ni uz viganj nije uliziti** – ne biti mjerodavan

(...) na priliku, za učenje knjiga, koje nigda ni koiga ni učitekja nije vidio? za kovači-luk, koje nigda **ni uz viganj nije ulizlo**? (P 74).

VIHOR

701. **navrti kao vihor** – silno, burno

(...) oni ti neztrpljivi, kolik i nerazmotrljivi, **navru kao vihor**, pak krše i po zemlji steru ono isto što su tobože izpraviti hotili. (P 367).

VITAR

702. **(biti) pun vitra** – ne biti smiren, biti rasijan

Ovo zanemorenje s mladjarinom, **punom vitra**, najdraže obić (...) (P 335).

703. **na (koji, sto) vitara metnuti/dignuti** – 1. objaviti što; 2. srušiti što

Vra se medjuto koji i **na ta vitar meće** priateljske tajnosti; jer oni komu ja kažem, neka je najbolji moj priatelj. (P 140); Gdi no smo tepu se ljudeke zle želje, da tudje ukrivnosti **na vitar metnu**. (P 77); Tudja dila glasovita, malo nam se za oči i za pamet zapinju; a nedovršna, a smišna, a neuljudna, kojiko i nisu, znamo jih **na sto vitara metnuti**. (P 179); Da je vazda pametno i prošto, što je god istinitog, to i **na vitar dignuti**, bilo bi vazda pametno, (...) (P 247); Sve razbucati, razvilati, **na vitar dignuti** (...) (P 372); (...) mlogo tvrdjava **u vitar dignuti** (...) (P 389).

704. (baciti, biti, otići) **u vitar** – nepovratno se izgubiti

(...) to je jedno govorenje ištom onako **u vitar bačeno**. (P 247); Nego ja, oli govorim onom tko nejma ljucke svisti; pak je sve **u vitar** (...) (P 421); (...) ama djavlji svi trudi **odoše u vitar**. (P 441).

705. **pričesto vitre prominjati** – često mijenjati mišljenje

(...) Nstalnost (sic!) moda i običaja, vidimo svi, kako **pričesto vitre prominjuje**; (...) (P 283).

706. **priginjati kako koji vitar puše** – prilagođavati se okolnostima

Kako koji vitar puše, tako se **valji i priginjati** – to jest: misli, govori, i radi onako, kako se u koje vrime najbolje pristoji; jer kako nam jedna haljina nepristoji u svako vrime, tako ni jedan način vladanja. (P 25).

707. **vitar u glavu zbijati** – izbjeći različite utjecaje

Ako i jest pametno prominut miso na bolje; nije pametno **svaki vitar u glavu zbijati** (...) (P 25).

708. **vidjeti kako koji dan i vitar prominjuje** – znati sve

(...) i ovde ti je gdi novinari svlače i oblače političko postupanje: gdi misle da **vide**, sve **kako koji dan i vitar prominjuje**. (P 397).

709. **uz vitar puhati** – konrirati, biti suprotna mišljenja

(...) brez koristne i isitne koji govori, **on uz vitar puše**. (P 247).

VODA

710. **baciti <što> u vodu** – uništiti

Kad neimam mnogo groša, neću ni ovo deset razgadjat, i **bacit ću jih u vodu**, nek jih nejma. (P 209.); (...) a za nuvine nikad ništa; i za nji tko **troši**, to je baš **kao da u vodu baca**, koja prolazi; (...) (P 398).

VOL

711. **jarmati nego volove u lis** – tlačiti gore od volova

(...) za što bi koje dite dobro izašlo, odmah onako ih jarmaju gdi koje hoće, **s manjim razlogom nego volove u lis**. (P 75).

VRAG

712. **u vraga zajmiti** – raditi što loše

(...) koji nezna a Boga, za pravdu, za ljubav bratinsku, i za svoje poštenje: nego što taki imadu držati? da **što su u vraga zajmili**, ono da će i odnit, ko svoje. (P 48).

713. **vrnuti se u dva crna vraga** – postati loše osobe

Dok si momak Andjelom se kažeš; i ti dok si mlada neudata, prodaješ se za rajsko čeljade; pak tute ako nelegoste izdajstva, himbe, licoumirstva, odkolen dojde, da po vinčanju **vrnuste se u dva crna vraga**. (P 43).

VRAT

714. **dokopati se <čijeg> vrata** – ubiti koga

(...) da nam jih treba mlogo podaviti, dok se njegova **vrata dokopamo**: (...) (P 313).

715. **imati** <što, koga> **na vratu** – biti komu teret, briga

Tko **ima** jaram **na vratu** dicu uzdizati, on z dicom, i prid dicom uvik ima iz uzde, i dobre mire, činiti i govoriti. (P 90).

716. **mećati na vrat** – opteretiti

Ma kakva je ta politika, po kojoj jednom rukom pružate oprostna sva pohlepljenja ljudcka; a drugom **meće** te nam teške verige **na vrat**? (P 239).

717. **stati za vrat** – svladati, uništiti koga

(..) ta paklena slava prvinstva mlogim neprispiva: i hotiuć uđnuti bune, nigda nije zgodnije, što **stati za vrat** prvim zmijam, dok druge nepotruju, oli ti neizlegu. (P 450).

718. **stiskati oko vrata** – zlostavljati koga

Ako je nekog nevolja i zla godina pritirala; to je njegovo zlo i savišno; niti je pravo da mu još ti **stiskuješ oko vrata**, da mu zalogaj iz usta otimlješ; neplativ pristojno, i osicajuć pogodjeno. (P 343).

719. **s vrata skinuti** – rješiti se brige

Družina će jedva čekati; da ga što **pria s vrata skine**. (P 151); Daklen ja velim, da je slobodno i dostojno **skinuti s vrata** tako vladanje, koje se je izvrnilo da nas kolje i davi, (...) (P 313); Govori bo naš vik, po ovim pridruženjim, da sve naše zadužbine možemo kadgod hoćemo **skinut s vrata**, i priklonit se komu hotili; (...) (P 390).

720. **zaludu je vrat guliti** – nemati koristi od čega

(..) mogli odgovoriti pitanjim njegova dostojanstva: jer nosit zvono brez jezička, **zaludu je vrat guliti**. (P 317).

721. **za vrat vezati** <komu> – staviti sebi brigu

Svrhu svog imanja i svog truda, mraženja, gonanja, patjenja, neateljstva, i svaku vrstn pogrda **sebi za vrat vezati**, nejma do jednog budalaša, koji bi se na to spusti. (P 342.)

722. **zavrnuti vratom** <komu> – ubiti koga

(..) pak mi koji bi mu hotiji **zavrnuti vratom** (...) (P 313.).

VRATA

723. **zatvoriti vrata** <komu> **u oči** → **OČI**724. **obijati od vrata do vrata** – prosjačiti

Lipota! Dali kad oni budu s torbom **obijati od vrata do vrata**; ali neće biti većem zablavljeni brigam, (...) (P 288).

725. **naći** <čija> **vrata** – doći kod koga

To misto teatar, oli je pošteno i za poštenu; pak što bi bilo, da sam i ja **našo** njgova **vrata**. (P 216).

726. **svaka vrata otvorena** <komu> – biti dobrodošao

Kad no jedan tako povirovanje još iz mladosti steče, njemu **su svaka vrata otvorena**. (P 341).

VRH

727. **do vrha cvasti** – biti potpuno ispunjen

(..) tako ni jedan vik još nam nedijde, da on svačim **do vrha cvate**; (...) (P 375).

VRUĆ

728. **biti vruć** – 1. biti zainteresiran za što, 2. biti spreman

Otac i mati prija vinčanja da su i **bili vrući** svako jih za svoj zakon (...) (P 71); **Budi** nablidan i **vruć** vratit i platiti, kano si zajam pitati (...) (P 342).

729. **vruće se brinuti** – jako se brinuti

(...) ima bo ljudi koji se i zbiljnim poslim **vruće brinu**; (...) (P 386).

VUK

730. **biti zgodan za vukove po šumi plašit** – biti divlji

Oni koji se neuzdaju u dobre razloge, nego u snažne djigarice, ter nigde neznadu otvoriti usta, izva kao dabi gluhim pripovidali; taki su samo zgodni **za vukove po šumi plašit**; a za ljudakog sastanka nikako nisu. (P 33).

731. **vuka pod ovčijem runom poznati** – prepoznati opasnost

(...) da kako svak može štiti, nemože tako **vuka pod ovčijem runom poznati**. (P 247).

732. **vukove pod ovce prodati** – pretvarati se

(...) ter misliš da još tvoje lisice pod jance prodat, a **vukove pod ovce**; (...) (P 291).

Z

ZALOGAJ

733. **ne biti gospodar ni od zalogaja kruha** – biti siromašan

Oni koji **nije gospodar ni od zalogaja kruha**, kakvo crnje robovanje moglo bi ga stegnut? (...) (P 291).

734. **u <čiji> zalogaj zbiti** – hraniti koga

Ali misli današnjica, da posli nego bi sva sveštenska **u svoj zalogaj zbili**, (...) (P 290).

735. **suhi zalogaj** – skromni obrok

Svoj **suhi zalogaj** kruha, i čaša ladne vode, puno nas sladje pada, negoli mlogo časti, a iz tudje kese. (P 344).

736. **zalogaj iz usta otimati** – ostavljati koga bez sredstava za život

Ako je nekog nevolja i zla godina pritirala; to je njegovo zlo i savišno; niti je pravo da mu još ti tiskuješ oko vrata, da mu **zalogaj iz usta otimlješ**; neplativ pristojno, i osicajuć pogodjeno. (P 343).

ZAKRPA

737. **nekom prišiti zakrpu** – obilježiti koga čime lažnim

Kad već **nekom prišiju** lakomčevu **zakrpu**, i koliko nije, i kad nije, i onda mu govore; čuvaj se dakle od zakrpe! (P 194).

ZARONITI

738. **dublje zaroniti** u <što> – unijeti se u što

(...) i tko misli da je **dublje zaronio** u politiku od mene, ja ga molim da mi štogod drugačijeg povidi; i bit ću mu zahvalan. (P 415).

ZDESNA

739. **i zdesna i sliva** – sa svih strana

(...) da danas već ne moreš maknut po gradovimakom negurneš **i zdesna i sliva** u koje god časnika; (...) (P 320).

ZELEN

740. **biti zelen** – biti mlad

Mladić, koji ima sriću z dobrim i mudrim starcim drugovati, on premda **još zelen** u godinama, (P 121); Nemičite se u one prigode **zeleni** i mladi, koje će te zalud proklinjat dozrili, i stari. (P 224).

ZEMLJA

741. **slaziti na zemlju** – zanositi se iluzijama

Nebo sebi zaustavilo, koji poznanja podpuna **na zemlju nesalaze**. (P 49).

742. **od umora na zemlju pasti** – potpuno iscrpljen

Otac, pod svegernim teškim brigam ža nas, ni obnoć nespava, i pod tegobnim poslovanjim, **od umora na zemlju pada**, u krvavom znoju kuplje se, nas sinove i čeri da odhrani, izučti, i sretne na svitu načini. (P 107).

ZENICA

743. **zenica boleća** – dugo biti problem

(...) to je **zenica boleća** politika brez kriposti; (...) (P 319).

ZID

744. **biti kano lipi zidovi na slabim podumintam** – nemati temelja za što

(...) nek se nuzda u dobar izlazak dostojanstva svoga; umodarovi bo brez poštenog srдца, **jesu kano lipi zidovi na slabim podumintam**: (...) (P 317).

ZLATO

745. **suhim zlatom služiti** – služiti se najboljim, najvrijednijim

Mi nemoremo se vazda **suhim zlatom služiti**. (P 142).

746. **zakovati <što> u srebro i zlato** – smatrati što jako vrijednim

Pogledaj na opeklog i orutanog lakomca! on je svoje srće **zakovao u srebro i zlato**. (P 192); (...) koji je sebe svega **u zlato zakovo**, a nju голу ostavio pod dugom; to ja ostavljam da sudi tako me štije. (P 368).

ZLO

747. **o svom zlu raditi** – protiv sebe činiti što

I po tom nije sumlje, da tko se i s molim zavadjā, **o svom zlu radi**. (P 144).

ZMIJE

748. **bižati ko no od zmije ljutice** – bojati se čega, sklanjati od čega lošega

Koji te nehote uvridi, oprosti, i nikadmu nepokivaj; dali koji hotimice tebe za srće ujde, od ovog vazda **biži, ko no od zmije ljutice**; koja ako i spava, njoj neviruj. (P 34).

749. **biti šarovita ljutica** – biti opasna osoba

(...) šta je ona nego **šarovita ljutica**? Nemeći ju dakle u krilo pameti i srca tvoga, jer mučno da budeš od oni ritki, kojim nehude zmijski zub. (P 232).

750. **krijući kolik zmija noge** – držati što u najvećoj tajnosti

(...) i kriomice, u vlastito posluženje uvedu; a od drugog **krijući, kolik zmija noge**, da najposli umru, i često, velike občene koristi otajstva s njim poginu. (P 235).

751. **odbaciti nego zmiju ljuticu u kolo savienu** – ne uzeti što pod svaku cijenu Knjige dakle koje suprot božanstvenim kripostima zборе, suprot obćim poznatim pravama, suprot zakonitim vladam, ove moj mladiću ti od tebe **dalje odbaci, nego zmiju ljuticu u kolo savienu** (...). (P 228).

ZNOJ

752. **brez vlastitog znoja** – ne raditi, ne zalagati se

(...) samo da njima nešto prileže **brez vlastitog znoja**. (P 361).

752. **u krvavom znoju kupljati se** – teško raditi

Otac, pod svegernim teškim brigam ža nas, ni obnoć nespava, i pod tegobnim poslovanjijm, od umora na zemlju pada, **u krvavom znoju kuplje se**, nas sinove i ćeri da odhrani, izučī, i sretne na svitu načini. (P 107).

753. **jisti tudji znoj** – živjeti na račun drugoga

Ma davati nekom kao trutini, da **jide tudji znoj**, a netrudi, to ti je najopaćijim putem okrtati naše imanje. (P 204).

754. **ni najmanje kapi znoja nepustiti** – ne brinuti se oko čega

Iza reći u obće: njihova bi ta odluka bila, uživati što je moguće više dobra politička, a oko nji **ni najmanje kapi znoja nepustiti!!!** (P 252).

ZNOJITI

755. **biti gdje se neznoji i nezebe** – biti u dobrim uvjetima

Vidi se da kako je ptica za letit, tako je rođjen čovik za poslovat; dali i opet čovik tam bi volijo, **gdi se neznoji i nezebe**. (P 203).

756. **znojiti se i mrznuti** – raditi u teškim uvjetima

Jest pako vridna svrha svakog učenja, da oni koji učī, to na slavu Boga, i na općenu korist ljudi navrne. Istina je, da i oni koji se **znoji i mrzne** učeći (...) (P 118).

757. **znojiti se o <komu, čemu>** – brinuti se o čemu

(...) pak kad to tebi nije povoljno, daj mi kaži bolji nauk koji ti imaš, **o kom se znoiš!** (...) (P 295).

ZRNO

758. **zbirati zrno po zrno na hrpu <čiju>** – marljivo skupljati

Po čemu ti od kogagod možeš imati, **zbiri zrno po zrno na hrpu tvoju**, koja ima dati hranu političkom životu tvomu (...) (P 109).

ZUB

759. **ko zube poguliti** – unakaziti

Neka dakle nitko nemisli, prid mom što tu rič teatar izusti, iz moji usta da mi **ko zube poguli**; neka zna da pače, teatar, da nešto meni veličanstvenog prinosi i napominje. (P 218).

760. **ni zuba obiliti** – ne raditi ništa

Netko nemože ni huom maknuti, **ni zuba obilit**, da umah nebude zlim doćikom podlatjem pd (sic!) družine (...) (P 153).

761. **uvući zube** – povući se u borbi, u svađi

(...) i kako zaboravljene svake naše izvrstitosti, oni ako nas iz srdca nezmiluju, barem **uvuće zube**, da nas očito nekolju. (P 153.).

762. **za drugo nenositi zube** – biti usmjeren samo na jedno

Ima mnogo takvi na svitu ljudi, i rekaobi, **da za drugo nenose zube**, nego da kolju: i ovakim dobro stoji ona poslovice: bolje je svašta jesti, nego svašto govoriti. (P 46.).

763. **nehudi** <komu> **zmijski zub** – biti imun na zlo, na ugriz

(...)šta je ona nego šarovita ljutica? Nemeći ju dakle u krilo pameti i srdca tvoga, jer mučno da budeš od oni ritki, kojim **nehude zmijski zub**. (P 232.).

764. **zube gulit** <komu> – iskorištavati koga

(...) pak da se i novim nametim imadu ličiti; tad vlada kao da počme **zube gulit** podložnicim. (P 426.).

765. **zube mućati** – ogovorati koga

Gradit se kao medjedi, pak da drugi nami se cirlika, to ti je radit uprav o našem nepoštenju; kim makar od smija i maskare, često **zube mućaju**, viruj se, ničemu je. (P 183).

766. **zube tupiti** – uzalud što govoriti

(...) ta pisma nikom prileć neće; i tko o tom zbori zaludu **zube tupi**. (P 253).

ZVIZDA

767. **biti u zvizde zakovani** – uzdizati koga

(...) i protivnim načinom, opačine okrunjene dikom; zločinci **u zvizde zakovani**; (...) (P 406).

768. **biti velika zvizda** – biti poznat, učen

Malo je **na nebu veliki zvizda**; tako i na zemlji malo je ljudi iz koji pravi razum, i kripost prosiva (...) (P 18).

769. **biti kao neke zvizde** – 1. ne biti original, 2. izbljediti

Jedan šer, može biti velik, i imat u sebi plemeniti zgradnja, dali brez uredjenja i čistoće, ta veličanstva bitiće **kao neke zvizde**, a brez njihove čiste sjajnosti. (P 192).

770. **mećati se medju zvizde** – 1. smatrati se velik, uzvišen; 2. bahatiti se

(...) Po srid krotkosti jednog starešine, reda je da uvik uzvišenje njgova zapovijedstva osiva: i oni starešina, koji sad **se medju zvizde meće**, a kolik donlen zdicom, orah se igra, nikakava ploda neće priniti dobroga. (P 47).

771. <čija> **zvizda pomrča** – ugasiti se, prestati raditi

Mloge si pozna svitlounne dok učiče; a kad pristaše, i njkova **zvizda pomrča**. (P 49).

ZVIR

772. **biti velika i žesroka zvir šumska** – biti bez svijesti

Vljalo bi **biti velika i žesroka zvir šumska**, a ne veliki čovik, koji za pomirenje i s najmanjim nebi se pobrinuo. (P 147).

ZVONO

773. **nositi zvono brez jezička** – djelovati

(...) mogli odgovoriti pitanjem njegova dostojanstva: jer **nosit zvono brez jezička**, zaludu je vrat guliti. (P 317).

Ž

ŽELJA

774. **goruća želja** – strašno željeti

S tom naminom idje paklenjk do babe, i njoj kaže svoju **goruću želju**; zavaditi ona dva virna druga; ali njoj nekaže svog vlastitog srama. (P 441).

ŽILCA

775. **(ne)biti pristojno ni žlicu držati u ruci** – izgubiti mjerila

Oni, rek, bi, da tudan misle, kako da su svit ostavili, tako da jim **pristojno nije ni žlicu držati u rucina** svitovanju, dok nešto srču. (P 304).

ŽLIČICA

776. **imati bolje ukripljenu žličicu** – biti u boljem položaju

Ista osoba, dok nečim **ima bolje ukripljenu žličicu**, slobodnia je, strašivia pako, ako je žličica u klonutju. (P 123).

ŽIV

777. **ići ko ni živ ni mrtav** – vrlo umoran, umoran do iznemoglosti, jako iscrpljen

Dojde večer: i nevoljni Stevo doma **idje ko ni živ ni mrtav** (...) (P 446).

ŽIVAC

778. **u živac krenuti** – uvrijediti koga, izazvati snažan dojam

To kad sam izrekao, znam da sam **u živac krenuo** današnji prosvitljenjaka; (...) (P 322).

ŽIVINA

779. **biti jedna živina medju biserima** – ne pripadati čemu

Pak šta ćeš reći ako ne, da je tamo on, **jedna živina medju biserima**. (P 190).

780. **(ne)biti kano jata živina po pustinjm** – biti pušten bez milosti

Ljudi na svitu, **nisu kano jata živina po pustinjm**: ono potribuju kao od krvi u tielu, tako od kriposti pravodielstva, i zakonoštovja. (P 15).

781. **živiti kano (ko) živine** – živjeti neuvjetno

U bižanju zle družbe i prigode, toliko će mo naći dobra, koliko je rastavilo živiti kano ti ljudi, na misto **živili kano živine**. (P 125); (...) ta i u onim svim ljudma, još ljudcka slika i narav ostaje uzgor! Nitko jim nije razlog odbijo od duše! pak tamo, jer oni dopustivši se na tu samu narav, **živu i ginu ko živine?** (P 401); Oli nevidimo, da oni koji je najdraži sin našem viku, i koji je sam svomu razlogu ostavljen; da on isti više **živi kao živina**, nego kao čovik! (P 416).

ŽIVOT

782. **kidisati** <čijem> životu – upropastiti

Kad se diete već rodi, mučno bi koju mater našo da **mu kidiše životu** (...) (P 85).

783. **vatreni život** – dinamičan

Diečija i mlada doba, koliko su puna **vatrenog života** (...) (P 86).

784. **voziti život** – živjeti

Pria, i duglje čovik može **vozit život** svoj brez kruha, i brez svake hrane, nego brez ljubavi u srdcu svomu: da bi tkogod nikakva priatelja neimo, nikog neljubio, ta nebi ni ljudckog srdca imo: pak ni života. (P 131).

ŽULJ

785. **tudjim se žuljim hraniti** – iskorištavati koga, živjeti od tuđega rada

Jest pako i sramno, i nepravedno, da gospodo, kano ti nemoćnici, **tudjim se žuljim hrane**. (P 63).

ŽUMANCE

786. **ubliditi kano žumance** – jako blijed

Stevo vas **ublidi kano ti žumance**, ni okom trepćuć, staše brez i jedne riči (...) (P 445).

ČETIRI DILA GODINE

Zima, Pramalitje, Ljeto i Jesen

PIESME

Oca PETRA BAKULE

HERCEGOVCA.

Z Dopuštenjem starešina.

U SPLITU

BEZOTISKOM ANTUNA ZANONI.

1871.

Četri dila godine, Split, 1871.

Diana Stolac

JEZIKOSLOVNI POGLED NA ČETIRI DILA GODINE FRA PETRA BAKULE IZ 1871. GODINE

Pregledni rad

UDK 811.163.42(497.6)09 Bakula, P.

Petar Bakula¹ (Batin kraj Posušja, 24. svibnja 1816. – Mostar, 2. listopada 1873.) franjevački je pisac koji je iza sebe ostavio više od trideset djela pisanih latinskim, talijanskim i hrvatskim jezikom, dio u tisku, dio u rukopisu. Djela su mu različitih vrsta, od stihovanih do proznih, od izvornih do prijevodnih. Između njih nalaze se tri tiskana djela na hrvatskom jeziku, kojima ćemo se posvetiti u ovome radu, redom izlaska iz tiska:

- *Hercegovina za devetnaest godina vezirovanja Hali-pašina* (Beč, 1863.)
- *Četiri dila godine – Zima, Pramalitje, Ljeto i Jesen* (Split, 1871.)
- *O francuskom i pruskom ratu godine 1870–71.* (Dubrovnik, 1873.)

Jezikoslovno je istraživanje obavljeno prvotno na spjevu *Četiri dila godine*, i to na slovopisnoj i pravopisnoj razini, a potom su jezični podatci usporedno pregledani u ostalim dvama djelima, također pisanim u stihovima. Stih je deseterac, s cezurom nakon četvrtoga sloga, stoga je očekivan i u jezičnoj analizi utvrđen određeni broj dubleta uzrokovanih versifikacijom.

Znamo da je 19. stoljeće vrijeme burnih promjena u standardizaciji hrvatskoga jezika, posebice njegova prva polovica. U drugoj su polovici 19. stoljeća neki standardološki procesi zaokruženi i na hrvatskome su području prešli iz statusa norme u status kodifikacije, odnosno neka su pravila postala obvezatna.

U prvome se redu to odnosi na slovopisna rješenja jer je upravo godinu dana prije objavljivanja Bakuline *Hercegovine* ilirska grafija dobila pravnu zaštitu. Naime, kancelar Ivan Mažuranić propisuje uporabu Gajeve ortografije u hrvatskoj nastavi odlukom br. 3180 od 29. listopada 1862. godine.

¹ Osnovni se biografski i bibliografski podatci navode prema natuknici *Bakula, Petar* u *Hrvatskom franjevačkom bibliografskom leksikonu*, str. 32–33.

Time su Gajeva slovopisna rješenja dobila ne samo zaštitu nego i obvezatnost uporabe.

U vremenu od Gajeva prijedloga do pravnoga uređenja obvezatnosti uporabe prošlo je nekoliko desetljeća, u kojima je bilo vidljivo da se u nekim sredinama nova ilirska grafija teško prihvaćala. Ipak, nakon žustroga otpora kajkavski gramatičar, pisac i prevoditelj Ignac Kristijanović napušta 1847. godine svoj »stari zagrebački pravopis« i prihvaća ilirski, dakle gajicu, na kojoj dalje tiska svoju »Danicu zagrebečku« – ali književnom kajkavštinom. U Zadru časopis »Zora dalmatinska«, dotada tiskan starijom grafijom, 1849. godine prelazi na ilirsku grafiju, uz negodovanje i pokretača časopisa Ante Kuzmanića, koji je nevoljko popustio, ali još i više gramatičara Šime Starčevića, koji je i dalje, kako kažu, »tvrdo glava« pa pokušava zadržati dalmatinsku grafiju i odbija »novotarije mladaca iz Zagreba«. Starčević će ipak pred kraj života pristati da mu se djela tiskaju novom grafijom, zadržavajući si pravo da mu se bar ime tiska starom grafijom. Sačuvani Starčevićevi rukopisi pokazuju da nije mijenjao svoj tradicijski slovopis.²

Za našu analizu Bakulina slovopisa značajan je otpor u Bosni. Naime, među bosanskim se franjevcima ilirska grafija sporo probijala, što je prouzročilo oštru »pravopisnu« borbu četrdesetih godina između pristaša Kujundžićeve grafije i nove, Gajeve, grafijske reforme. »Lipopisanje« fra Andrije Kujundžića pokleknulo je pred Gajevim slovopisom. Pogledajmo kakva su slovopisna rješenja u *Četiri dila godine* Petra Bakule.

Bakula rabi grafeme koji su u uporabi i danas te koje je rabila većina tadašnjih pisaca. Razlika je u tome što je u Bakulinu vremenu još uvijek bilo neustaljeno pisanje rezultata nekih glasovnih promjena, posebice jotacija. Stoga se za grafem *ć* pojavljuju zapisi *č*, kada to nije rezultat novije jotacije (*dubčić*), i *tj*, kada je označeno mjesto novije jotacije, ostavljajući mogućnost slivenoga ili neslivenoga izgovora (*listje*). U tome je posebno zanimljivo pogledati primjer iz naslova – *Pramalitje* – koji se pojavljuje i u likovima *proliće* i *prolitje* (Bakula 1871).

Pogledajmo još primjera iz svih triju analiziranih djela:

- *tj: bratja, cvijetje* (Bakula 1863)
- *tj: dopustjenje, vrutjina, vrutje* (Bakula 1871)
- *tj: krstjane, hotje* (Bakula 1873)

² Ima i drugih protivnika ilirske grafije, još manje u tome uspješnih od ovih navedenih, kao npr. zadarski liječnik Đuro Augustinović, čiji je opis fonetskog pravopisa (»blagoglasja«) u djelu *Misli o ilirskom pravopisu* iz 1846. godine pokušaj uređivanja slovopisnih i pravopisnih pitanja na način koji nikako nije mogao uroditi plodom, ne samo zbog uključivanja ćirilčnih slova u hrvatsku latiničnu abecedu nego prvenstveno zbog njegova radikalizma.

- *dj: sladje, tudjina, tvrđjava* (Bakula 1863)
- *dj: grozdje, najmladji, obradjivat* (Bakula 1871)
- *dj: hudjaše, tvrđjava, rođjenoga, udje, megju, pogje, svegjer, vogjaše* (Bakula 1873).

Vidimo da u najmlađem tekstu, spjevu o francusko-pruskom ratu iz 1873. godine, Bakula dvojako bilježi skup *dj* – kao *dj* i kao *gj*. Alternacija *gj* rjeđe se pojavljuje. Valja se podsjetiti da grafem *đ*, koji se danas rabi u ovim pozicijama, još nije postao dio hrvatskoga slovoписа, a bit će to tek pred kraj 19. stoljeća.

U Bakulino se vrijeme još samo sporadično razlikuje u pismu suglasnik *r* od slogotvornoga *r*. U većini je potvrda slovo *r* za obje fonološke uporabe (*radi, radja, redom, trava, mrak, pravo : tvrda, vrh, crv, prsti, brsti, trpe, svrha*), premda to nije sustavno jer nalazimo i pojedinačne zapise *er*, npr. *tverdim* (Bakula 1873).

U druga dva analizirana teksta nalazimo samo potvrde za zapis bez pratećega samoglasnika za slogotvorno *r*, npr. *prvog, četvrtog, zrno* (Bakula 1863); *tvrdno, grdno* (Bakula 1873).

Za sredinu je 19. stoljeća relevantno slovoписno pitanje i način pisanja kontinuantе glasa *jata*. Naime, sredinu stoljeća obilježava poseban znak, takozvano *rogato e – ě*. U drugu se polovinu stoljeća ulazi napuštajući taj znak i bilježeći izgovor slovima bez dijakritičkoga znaka: *je, ije, ie, i...* Ipak, franjevački autori u tome traženju imaju i dodatne dvojbe zbog svoje pisane baštine, koja tradira jekavsku i ikavsku štokavštinu.

Već na naslovnoj stranici knjige vidimo Bakulino kolebanje jer nalazimo naslov *Četiri dila godine – Zima, Pramalitje, Ljeto i Jesen*, zatim podnaslov *Piesme* te oznaku *Z Dopustjenjem starešina*. Dakle, bilježi se *i* (*dila, pramalitje*), *je* (*ljeto*), *ie* (*piesme*) i *e* (*starešina*). Dapače, u riječima tvorbeno vezanim – *ljeto i pramalitje* – različito su zapisane kontinuantе *jata*.

I u drugim je riječima vidljiva nesustavnost:

lipo, lipše : liepo : ljepo;
piesme : pjesme.

U tekstu spjeva o godišnjim dobima velik je broj ikavskih ostvaraja: *gdi, nigdi cvita, doli, vrime, sime, strila, rika, did.*

Također je velik broj zapisa *ie*: *lievo, vietar, liepo, bieli, htiela, htiedne.*

Dodajmo tome i manji broj zapisa *je*: *pjesma, ljepo, ljek*, te sporadično *ije*: *dijevojka*.

Kada se pogledaju ovi primjeri, lako se uočava da nema sustavnosti uporabe određenoga zapisa koja bi se temeljila na kvantiteti sloga ili nekim naglasnim razlozima.

Primjeri različitih zapisa u istome stihu govore tome u prilog: *tielu bude ljek*.

Možemo zaključiti da u spjevu *Četiri dila godine*, objavljenu 1871. godine, prevladavaju ikavski likovi, a da (i)jekavski zapisi ne odražavaju kvantitativno-kvalitativne odnose koje nalazimo u štokavskome sustavu.

Spjev *Hercegovina za devetnaest godina vežirovanja Hali-pašina* iz 1863. godine stariji je od *Četiri dila godine*, ali pokazuje više sustavnosti u bilježenju *jata*. U cijelome je spjevu prevaga zapisa *ie*: *liek, liepi, gdie, sliepa, sliedi, pjesme, rieči, vriede*, dok su ikavski likovi značajno rjeđi, npr. *bižeći, vidit, naprid, posli*. Vidimo da je u ovome tekstu Bakula primijenio jednostavan nerazlikovan način bilježenja *ie* i za duge i za kratke slogove.

U spjevu *O francuskom i pruskom ratu godine 1870–71.* iz 1873. godine tri su načina bilježenja *jata*: *'je, je i i*. Prevladavaju zapisi s apostrofom, pokazujući da je nešto ispušteno: *b'jelo, sv'jet, v'ječaju, r'jeko*, što je zapravo znak za dugi slog, odnosno za jednosložni izgovor, a što dokazujemo uvidom u versifikaciju i uredno održavanje deseteraca. Nasuprot ovim primjerima zapisi *je* pokazuju kolebanje kratkih i dugih slogova: *pjesme; odjelo, mjesto, ljekarije, zapovjeda*. Ikavski su ostvaraji rijetki, npr. *bidni, virni, dila, namistili*.

Analiza zapisa *jata* u trima Bakulinim tekstovima pokazuje značajne razlike i u skladu je sa standardizacijskim procesima koji se vide u djelima franjevačkih autora u 19. stoljeću.

Kao svojevrstan prijelaz između slovopisa i pravopisa može nam poslužiti jedna fonološka značajka koju propitujemo u štokavskim sustavima – glas *h*. Premda je (ne)postojanje glasa *h* zapravo fonološka informacija, najbolje se ogleda u slovopisu – ima li ili nema slova *h*, odnosno u pravopisu – bilježi li se u nekim pozicijama.

U svim trima analiziranim tekstovima *h* se bilježi, npr. *Hercegovca, hodi, hrana, hiljada, uhvati, suha, kuha*.

Dapače, nalazimo zapis *h* i na mjestima gdje ga ne bismo očekivali jer se ne izgovara pa prema primjerima možemo pretpostaviti da je znak dužine prethodnoga samoglasnika: *pahsle, mahsno, puhše, strašhnu*, premda ne uvijek, npr. *žaoh, aždahe, ruhma, vehnu*.

Ostaje otvorenom funkcija dočetnoga *h* u genitivu množine, npr. *kućetinah, dućanah, činjenjah* (Bakula 1863).

Iznimno nalazimo i primjere bez *h*, kao *aljine*.

Ipak, najzanimljiviji je primjer dvostrukosti *hladan* : *ladna, ladi* (Bakula 1871).

Nestabilnost glasa *h* u dijelu štokavskoga fonološkoga sustava i danas je razlog što pravopis na nj obraća posebnu pozornost.

Nestabilnost glasa *j* također je zanimljiva i slovopisno i pravopisno. U *Četiri dila godine* ne bilježi se međusamoglasničko *j*: *likarie, gospoi, kasnie, biaše, cvatiaše, rastiaše, razbiene* (Bakula 1871), dok se bilježi protetsko *j*: *jim, jih* (Bakula 1871).

U druga se dva Bakulina teksta uočava dvojnost, s prevagom bilježenja *j*: *biasmo, htia, Sarajlije, kasnije* (Bakula 1863), *uboite, dodijati, prije, prusijanski* (Bakula 1873).

Svako govorenje o pravopisu u djelima hrvatskih autora započinje utvrđivanje tipa primijenjenoga pravopisa: fonološki ili morfonološki. Hrvatska je pisana baština do 19. stoljeća donijela morfonološki pravopis s nekim rješenjima pripadajućim fonološkome pravopisu. Tako je i u Bakulinu djelu.

U njemu nalazimo zapise: *izpod, izpucalo, odkopaju, dubčić, nemilostna, bolestne, kripostna, slastno, svemogućstvu, gladke, otca, srdca, srčba, mozkom* (Bakula 1871).

Usklađeni su s izgovorom ovi zapisi: *srce, junaštvo, ljucki* (Bakula 1871).

I u spjevu *Hercegovina za devetnaest godina vezirovanja Hali-pašina* iz 1863. godine pokazuju se slična rješenja, npr. *težka, podpisan, mnoštvo, društvo, srdca* (Bakula 1863).

S druge strane, u spjevu *O francuskom i pruskom ratu godine 1870–71.* iz 1873. godine prevladavaju rješenja fonološkoga pravopisa, npr. *junaštva, kraljestvo, otkle, ljucke/ljuski* (Bakula 1873). Valja izdvojiti zapise *misljaše; drhće* (Bakula 1873), koji pokazuju nebilježenje rezultata jednačenja po mjestu tvorbe.

Valja utvrditi da je između dvaju tekstova objavljenih u kratkome razmaku – 1871. i 1873. godine – Bakula značajno promijenio pristup pravopisnim rješenjima suglasničkih skupina na granici morfema, od pretežno morfonološkoga do pretežno fonološkoga pravopisa.

Koji su razlozi takvome prijelazu, ne možemo iz ovih tekstova to utvrditi, a ni iz normativne literature njegova vremena. Do tada je objavljen samo jedan pravopis – *Pravopis jezika ilirskoga* Josipa Partaša iz 1850. godine, ali je on bio više skica za rješavanje pravopisnih problema nego sustavna pravopisna knjiga. Prvi će sustavan pravopis, koji daje odgovore na brojna pravopisna pitanja, biti tek *Hrvatski pravopis* Ivana Broza iz 1893. godine.³

³ Ostavljamo stoga to pitanje otvorenim za daljnja istraživanja usmjerena s jedne strane Bakulinu djelu, ali s druge strane tiskovinama dubrovačke tiskare Dragutina Pretnera, u kojoj je knjiga objavljena. U to je vrijeme Bakula pridonio osnivanju prve tiskare u Mostaru 1871. godine te je moguće da je, kao i svi sudionici tiskarstva u 19. stoljeću, morao proniknuti u slovopisna i pravopisna pravila i unositi promjene u svoje tekstove.

Sljedeća je pravopisna tema veliko i malo početno slovo. Zajedničko je započinjanje stihova velikim slovom, imenica *Bog* i njezine izvedenice pišu se velikim slovom, ali zbog drugih različitosti valja predstaviti rezultate istraživanja odvojeno za svaki tekst.

Najveću raznolikost i nesustavnost pokazuje spjev o četiri godišnja doba. Velikim se početnim slovom pišu vlastita imena (*Noe, Kata*) i imena koja imaju takvu funkciju (*Stvoritelj, Tvorac*), zatim nebeska tijela, uz uočene dvojnosti (*Danica, Sunce : sunce*) i nazivi blagdana (*Jurjevdan, Jurevdan*). Velikim se početnim slovom pišu i neke opće imenice kojima takav zapis nema grafostilističku vrijednost (*Jesen, Prosenac*), dok se, pak, malim slovom pišu nazivi za pripadnike naroda, kao u stihu: *Ko ciganin pristaje za turcim*.

U dva je spjeva povijesne tematike navedena zamjetno veća onomastička građa, sustavno pisana velikim početnim slovom, npr. *Turčin, Europa, Hercegovci, Stolac* (Bakula 1863), *Austrija, Prusija, Europa, Pariz, Napoleun, Vilim* (Bakula 1873). Ipak, ima jedna i to velika iznimka – u spjevu *O francuskom i pruskom ratu* sustavno se malim početnim slovom pišu riječi *francuz, i n'jemci*.

U spjevu o Hercegovini ima još nekih riječi koje se pišu velikim početnim slovom, a koje se danas pišu malim slovom, npr. *Raja, Krštjani, Fratri, Car* (Bakula 1863).

Iz ovoga vidimo da je pisanje onomastičke građe zadovoljavajuće pravopisno uređeno s obzirom na vrijeme pisanja, s time da je neusklađeno pisanje imena nekih naroda (*turci : Turci*).

Sastavljeno i rastavljeno pisanje veliko je pravopisno područje, a izdvojili smo pisanje niječnice uz glagol jer uočavamo sustavno sastavljano pisanje u prva dva spjeva: *nebih, neuživa, nebrine* (Bakula 1863), *neznam, neznađem, neslave, nebi, neide, nemore* (Bakula 1871), a sastavljeno i rastavljeno u posljednjem: *nepoznaje, nepoštuje, netrpiti, nevjerovati, ne može, ne oprašća, ne zasluži* (Bakula 1873).

Izdvojili smo samo nekoliko slovopisnih i pravopisnih postupaka u Bakulinu djelu, koji pokazuju autorova traženja odgovora u onovremenim standardološkim procesima. Daljnje bi analize trebale zahvatiti morfološku, sintaktičku i leksičku razinu te bi se tek tada mogli donijeti sveobuhvatni zaključci.

Zaključak slovopisne i pravopisne analize

Analizirana su tri djela fra Petra Bakule: *Hercegovina za devetnaest godina vežirovanja Hali-pašina* (Beč, 1863.), *Četiri dila godine – Zima, Pramalitje, Ljeto i Jesen* (Split, 1871.) i *O francuskom i pruskom ratu go-*

dine 1870–71. (Dubrovnik, 1873.). Vremenski okvir kojemu pripadaju desetljeće je koje je, sa standardološkoga gledišta, omeđeno pravnim određenjem hrvatskoga slovopisa 1862. godine i donošenjem prvoga autonomnoga hrvatskoga školskog zakona 1874. godine. *Zakonom o pučkim školama i preparandijama* uvedena je opća obveza pohađanja škole, a općeobvezatno školovanje nužno je tražilo jasna određenja glede književnoga jezika. Time su, pravno gledano, bili dani okviri za normativno uređenje jezičnih dvojbi prethodnih desetljeća. Premda to nije obvezivalo sve autore koji su pisali na hrvatskom jeziku, bosanski franjevci nisu samo slijedili svoju dugu pisanu tradiciju nego su imali uvida i u suvremena filološka kretanja u užoj Hrvatskoj. A tamo je donošenjem *Zakona* potaknut pojačani jezikoslovni rad i sve je više jezičnih dvojbi razrješavano te je iz statusa norme prelazilo u status kodifikacije. Stoga su autori nakon Petra Bakule manje imali potrebu za samostalnim traženjima slovopisnih, pravopisnih, morfoloških i drugih jezičnih rješenja. U njihovim ćemo radovima sve više prepoznavati današnji standardni jezik.

Književni jezik kojim je nastalo djelo Petra Bakule pokazuje kolebanje između tradicije i suvremenosti – između višestoljetne franjevačke štokavske pisane baštine i jezične suvremenosti. To je bio jedan od putova prema ostvarivanju standardne štokavštine u drugoj polovici 19. stoljeća.

Različita tematska područja triju izabranih i analiziranih tekstova rezultirala su i jezičnim posebnostima u spjevu o četiri godišnja doba u odnosu na povijesne teme u drugim dvama spjevovima.

Izvori

Bakula 1863: Petar Bakula, *Hercegovina za devetnaest godina vezirovanja Hali-pašina*, Beč.

Bakula 1871: Petar Bakula, *Četiri dila godine – Zima, Pramalitje, Ljeto i Jesen*, Split.

Bakula 1873: Petar Bakula, *O francuskom i pruskom ratu godine 1870–71.*, Dubrovnik.

Literatura

Brozović 1972/73: Dalibor Brozović, Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge Martića, »Jezik«, 2; str. 37–51.

HFBL 2010: *Hrvatski franjevački bibliografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Vijeće franjevačkih zajednica Bosne i Hercegovine, ur. Franjo Emanuel Hoško, Pejo Čošković i Vicko Kapitanović, (Zagreb), natuknica: Bakula, Petar, str. 32–33.

- Kuna 1989: Herta Kuna, Bosansko-hercegovačka franjevačka koine XVII i XVIII v. i njena dijalekatska baza, »Filologija«, 17, Zagreb; str. 69–79.
- Musa 2002: Šimun Musa, Povijesni pregled hrvatskog jezika u BiH, njegova sadašnjost i budućnost, *Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini – jučer i danas*, Mostar; str. 39–51.
- Pranjković 2000: Ivo Pranjković, *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Pranjković 2008: Ivo Pranjković, *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Stolac 2006: Diana Stolac, *Riječki filološki portreti*, Biblioteka časopisa Fluminensia, Filozofski fakultet Rijeka, Rijeka.
- Stolac 2007: Diana Stolac, Bačić na razmeđu stoljeća – tradicija i suvremenost. *Zbornik o Petru Krstitelju Bačiću*, Zagreb, str. 259–266
- Vince 1978: Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Vince 2004: Zlatko Vince, Postupni uzmak ikavice na primjeru Bačićeva »Pravila kršćanskog života«, *Spomenica Franjevačke klasične gimnazije u Sinju*, Split-Sinj.
- Vončina 1992–1993: Josip Vončina, O povijesti hrvatske književnojezične norme, »Filologija«, knj. 20–21, Zagreb, str. 529–538.

JEZIKOSLOVNI POGLED NA ČETIRI DILA GODINE
FRA PETRA BAKULE IZ 1871. GODINE

Sažetak

U radu se analizira spjev *Četiri dila godine – Zima, Pramalitje, Ljeto i Jesen* fra Petra Bakule (Split, 1871.) s jezikoslovnoga gledišta (posebice slovopisnoga i pravopisnoga). Propituje se primjena standardoloških načela u drugoj polovici 19. stoljeća. U tom se kontekstu osvrće i na druga Bakulina pjesnička djela, posebice na *Hercegovinu za devetnaest godina vežirovanja Hali-pašina* (Beč, 1863.) i *O francuskom i pruskom ratu godine 1870–71.* (Dubrovnik, 1873.).

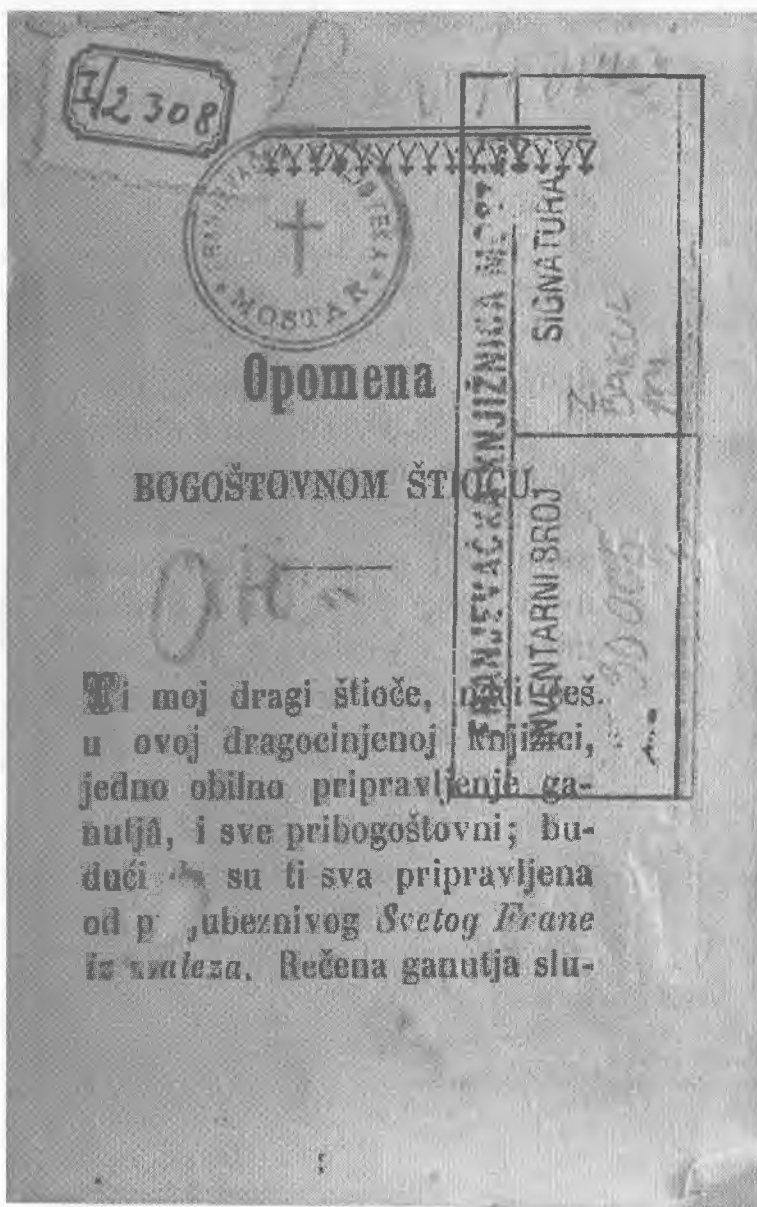
Cljučne riječi: hrvatski jezik, Petar Bakula, 19. stoljeće, standardizacijska načela

A LINGUISTIC PERSPECTIVE ON ČETIRI DILA GODINE (1871)
BY FRA PETAR BAKULA

Summary

The paper analyses the epic poem *Četiri dila godine – Zima, Pramalitje, Ljeto i Jesen* by Fra Petar Bakula (Split, 1871) from a linguistic perspective – principally with regard to the writing system and orthography. The paper discusses the introduction of standardisation principles in the second half of the nineteenth century. Other poems by Bakula are also viewed in this context, primarily *Hercegovina za devetnaest godina vežirovanja Hali-pašina* (Vienna, 1863) and *O francuskom i pruskom ratu godine 1870–71* (Dubrovnik, 1873).

Key words: Croatian Language, Petar Bakula, 19th Century, Standardisation Principles

Početak predgovora djela: *Pribogoljubna bavljenja*, Split, 1869.

Anastazija Vlastelić

**O STVORITELJU MOJ, BOŽANSTVENI GOSTE!
KOLIKO SAM ZADUŽAN TEBI...
KOMUNIKACIJSKE FUNKCIJE VOKATIVA U
PRIBOGOLJUBNIM BAVLJENJIMA ZA SLIŠATI
SVETU MISU FRA PETRA BAKULE**

Prethodno priopćenje

UDK 811.163.42(497.6)09 Bakula, P.

Brojne su potvrde, od kratkih zapisa i dokumenata do stilski iznimno vrijednih književnih djela koje svjedoče o ustrajnoj, raznolikoj i iskrenoj brizi (franjevačkih) svećenika za duhovnu obnovu svoje pastve. Najčešći oblik pisanoga obraćanja vjernicima bio je molitvenik, koji neovisno o različitim tumačenjima samoga pojma u suvremenim hrvatskim rječnicima i brojnim vrstama koje su se razvile u višetisućljetnu uporabu kršćanskom nauku pretpostavlja tri osnovna elementa, od kojih je jedan i odnos s recipientom/ima.¹ Dakako da svako književno djelo (što molitvenik nedvojbeno jest!) teži ostvariti odnos s primateljem poruke,² no kod molitvenika je taj odnos od ključne važnosti za vjersku pouku i duhovnu obnovu vjernika.

¹ »Ono što se u literaturi kod različitih autora uzima kao zajednički i polazišni element u određenju pojma molitvenik jest njegova forma, jer je riječ o knjizi koja funkcionira kao zbirka, florilegij, tezaurus ili zbornik, dakle kao zbir nečega ili kao izbor iz nečega. Riječ je o zbirci koja prema prirodi vlastita ustroja ne traži nužno od čitatelja kontinuirano čitanje, već se ono vrši po izboru. Kao drugi odredbeni element pojavljuje se sadržaj koji može biti raznolik. Ipak prvo mjesto pripada molitvenim tekstovima, a mogu im biti pridružene i pjesme, časoslovi, kao i upute sa sažetkom cjelokupne teologije. Sadržaj je primarno molitveničkog karaktera te je oblikovan u duhu kršćanske teologije. Kao treći element javlja se recipient koji može biti pojedinac ili skupina ljudi. Uvijek je riječ o grješnu ili potencijalno grješnu čovjeku koji posredno ili neposredno 'razgovara' sa Stvoriteljem. Za molitvenik se dakle može reći da je zbirka molitava, tekstova i pjesama namijenjenih za privatnu pobožnost ili jaynu službu Božju, bilo pojedinaca, bilo zajednice vjernika« (Feldvari, 2010: 44; usp. i Šundalić, 2003).

² Velik je prinos opisu jezika kao sustava za komunikaciju dao Roman Jakobson (»Linguistics and Poetics«, in T. Sebeok, ur., *Style in Language*, Cambridge, MA: M.I.T.

Poznata je i priznata teorija Romana Jakobsona (1960) da svakom elementu komunikacijskoga procesa odgovara jedna od jezičnih funkcija: referencijalna (denotativna, kognitivna), ekspresivna (emotivna), konativna (apelativna), fatička, metajezična poetska (estetska).³

Utjecaj na primaoca poruke, »apeliranje« na njegove osjećaje, misli, odnosno izazivanje određene reakcije podrazumijeva (primarno) konativnu funkciju, čiji pokazatelji imaju sve u verbalnoj poruci vokativ, drugo lice jednine ili množine te imperativ (Katnić-Bakaršić, 1999).⁴ Dakako, valja istaći da je apelativnost u vokativu eksplicitna, imenička, a u imperativu implicitna, glagolska, no u obje se mogućnosti izražavanja odnose na cjelokupni iskaz adresanta. Također, »obje vrste apelativnosti, kao i njihove forme izražavanja, predstavljaju /.../ kategorije i sredstva pomoću kojih adresant u procesu komunikacije izražava svoju namjeru i volju, i to tako što kauzira adresata, čime, zapravo, utiče na njegovo buduće ponašanje, odnosno na transformaciju irealne radnje u realnu« (Vojvodić, 2003: 171).

Dublja semantička analiza ovih dviju kategorija pokazuje njihovu nedvojbenu uzajamnu povezanost i isprepletenost. Naime, kategorija vokativnosti, i vokativ kao njezin izraz *par excellence*, ima stalnu komponentu – »ti, koga imenujem, obrati na mene pažnju« (Piper, 1997).⁵ Zaključno možemo reći da imperativni karakter vokativa, odnosno vokativni karakter imperativa u glagola⁶ označuju uspostavljanje kontakta ili pozivanje sugovornika na sudjelovanje u komunikacijskom činu, a sredstvo koje će se upotrijebiti za poziv na sudjelovanje u tom činu ovisit će prvenstveno o komunikacijskoj situaciji.

Press, 1960, str. 350–377), koji navodi da u svakom komunikacijskom događaju *pošiljalac* (*emitter*, *adresant*) šalje poruku *primaocu* (*recipientu*, *adresatu*) o određenom *predmetu* (*referentu*), koji Jakobson naziva *kontekstom*. Poruka mora biti u *kodu* koji je zajednički primaocu (koji poruku enkodira) i pošiljaocu (koji poruku dekodira), u protivnom je komunikacija nemoguća. Važno je spomenuti i da se svaka poruka kreće određenim *kanalom* (zrak, žica, elektronski impuls i dr.) (usp. npr. Katnić-Bakaršić, 1999).

³ Više o Jakobsonovim jezičnim funkcijama u npr. Flaker, 1976 i Katnić-Bakaršić, 1999.

⁴ »Bez obzira na to što kategorije vokativnosti i imperativnosti čine tek jedan od aspekata apelativnosti, tj. polisemantičke kategorije, u čijoj osnovi leži intencija, odnosno kauzativna orijentacija (i uticaj) na sagovornika (adresata), treba istaći da one /.../ mogu da se – na komunikativno-sintaktičkom planu – realizuju pomoću padežnih sredstava i na različite načine, ali, prvenstveno, u okviru specifičnih samostalnih (vokativnih i imperativnih) iskaza« (Vojvodić, 2003: 153). Dakako, govorimo o (slavenskim) jezicima koji čuvaju sve navedene kategorije.

⁵ »...kategorija vokativnosti i njen formalni izraz – vokativna imenička grupa – predstavlja, zapravo, sintaktički izraz predikacijsko-argumentacijske semantičke strukture« (Vojvodić, 2003: 160; usp. i Piper, 1997).

⁶ Ovdje se misli na one glagole koji svojim značenjem pretpostavljaju komunikaciju (npr. *čuj*, *reci*, *odgovori* i sl.).

Izbor je vokativnoga sredstva, dakle, uvijek uvjetovan pragmatičkim odnosom među sugovornicima (je li intencija imperativna, performativna ili interogativna, službenim, poluslužbenim ili neslužbenim odnosima, odnosom i stupnjem međusobnog poznanstva i bliskosti, njihovom dobi, spolom, društvenim statusom itd.).

Dakle, vokativnost se najčešće izriče:

- a) vokativom, pri čemu nastaju vokativne i imperativne jednostavne rečenice, odnosno rečenice bez eksplicitnoga gramatičkoga ustrojstva, bez eksplicitne predikativnosti,⁷ koje valja opisivati kao »posebnu i specifičnu vrstu subordiniranih struktura, i to, kao i sve druge tipove implicitnih zavisnosloženih struktura, na razini teksta« (Pranjковиć, 1988: 81).

Valja istaći da takav vokativ često prati uporaba apelativnih uzvika kao pokazatelja određenih emotivnih situacija (*eh, ah, oh*), ali i svraćanja pozornosti (*hej, hade, no-no...*) (Barić i dr., 1995: 283), npr.: *Ajme dušo moja! šta učinismo dok za svitom hodeć zatvorismo oči...* (str. 165);⁸

- b) vokativom i imperativom, a različitim se varijacijama vokativne nominacije istoga adresata često postižu posebni pragmatičko-stilistički efekti emocionalnoga karaktera (npr. veći emocionaln naboj, povišen ton: *Andjele Čuvaooče moj, pomozime, molim te, dostojno zahvaliti Gospodinu momu...*(str. 134)). Značajka je ovakvih iskaza da imaju manju ilokutivnu snagu, a naglasak je dan na učtivosti samoga iskaza;
- c) imperativom, pri čemu se upravo izostavljanjem vokativa postiže veća ilokutivna snaga samoga iskaza, odnosno primarno se iskazuju naredba, zabrana, zahtjev, dozvola, a sekundarno savjet i prijedlog, npr.: *Pohitimo, jagnimo, budući da je vreme kratko našega življenja* (str. 157).

Redosljed dijelova iskaza nedvojbeno utječe na smisao same poruke koja se njime prenosi. Tako i pozicija vokativa u govornom činu ima razlikovnu funkciju; konkretno, inicijalna vokativna imenička grupa najbolje čuva svoje apelativno značenje, dok središnja i finalna pozicija to značenje slabe, ali istovremeno naglašavaju emocionalan (pozitivan ili negativan) odnos adresanta prema adresatu.

⁷ Predikativnost se u ovakvim tipovima rečenica/iskaza »obogaćuje« ekspresivnim sredstvima – u pismu je to izdvojenost zarezom, odnosno uskličnikom, a u govoru intonacija (Stolac, 2006: 246).

⁸ U radu se citati iz izvora za analizu *Pribogoljubnih bavljenja* fra Petra Bakule obilježavaju samo brojem stranice.

Status vokativa u hrvatskom standardnom jeziku pokazuje dvije krajnosti. Naime, hrvatski jezik (za razliku od nekih drugih slavenskih jezika, npr. ruski, slovački, slovenski, donjolužičkosrpski, gdje je dijelom ili u većoj mjeri izgubljen) čuva svoj formalni vid, odnosno padež. Ipak, novija istraživanja pokazuju da se u javnokomunikacijskom govoru vokativ i u naglasnom i u tvorbeno-morfološkom smislu vrlo često izjednačuje s nominativom (Rišner, 2005: 157). Ne čudi stoga da je upravo širenje takvoga sinkretičkoga vokativa jedan od intenzivnih pritiska na aktualnu eksplicitnu normu, ponajprije kroz jezik medija i općenito javne komunikacije. Navodeći brojne primjere iz suvremenoga hrvatskoga jezika (pri čemu su u analizu uključeni svi funkcionalni stilovi, ali i obilježja svih hrvatskih dijalekata koja eventualno pridonose širenju takve jezične činjenice) Ivo Žanić (2012) zaključuje da je »nestajanje« vokativa iz jezika svakodnevnice komunikacije rezultat njegove »ograničene« funkcionalne vrijednosti u samom komunikacijskom procesu.⁹

U suvremenom se hrvatskom standardnom jeziku¹⁰ za vokativ navodi da »nije u izravnom sintaktičkom odnosu ni s jednim glagolskim oblikom bez obzira na to u kojem se licu taj oblik nalazio. Njegova je osnovna funkcija (i značenje) uspostavljanje (verbalnoga) kontakta sa sugovornikom ili sa sugovornicima« (Pranjković, 1988: 79), pa u skladu s tim »pretpostavlja kontekstualnu i/ili situacijsku uključenost« (Pranjković, 1993: 110).

Kao najčešće komunikacijske funkcije vokativa autori (usp. npr. Skljarov, 1962; Ljubibratić, 1987; Stolac, 1996) navode dozivanje, izravno obraćanje, sugovorniku, oslovljavanje, skretanje pozornosti sugovornika na dio poruke, provjeravanje protoka informacija u komunikacijskom kanalu te invokaciju kao znak početka govorenja, odnosno pisanja (Stolac, 2006). Ipak, »bez obzira koji je i kakav korpus izabran za provođenje analize, pokazuje se da je ipak najčešće prisutno više komunikacijskih funkcija u istom iskazu« (Stolac, 2006: 245).

Nerijetko su se upravo u predgovorima djela naše starije književnosti autori izravno obraćali čitatelju/slušatelju, a takvo je obraćanje uobičajeni

⁹ Žanićev je zaključak potaknut obrazloženjem nestanka vokativa iz kajkavskoga narječja koje je ponudio Zvonimir Junković u radu »Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta. Dijakronijska rasprava« (*Rad JAZU*, 363, Zagreb, 1972; 5 – 229.): »slab funkcionalni učinak«, jer priroda komunikacijskoga čina pretpostavlja određenu interakciju između adresanta i adresata, dovodi do neutralizacije vokativa u sustavu. Semantički obogaćen vokativ, tj. onaj koji se ne koristi isključivo za dozivanje i obično izražava govornikov stav prema sugovorniku, idalje postoji upravo zbog tog novog elementa obavijesti.

¹⁰ Novija hrvatska jezikoslovna literatura poznaje i drugačija tumačenja sintaktičke pozicije vokativa: tako Miho Skljarov (1962) smatra da je vokativ dio rečenice koji je u vezi s ostalim rečeničnim članovima.

početak hrvatskih molitvenika (brojne proze 18. i 19. st.). Dakako, zbog svoje je osnovne funkcije očekivano upravo vokativ najčešći vid ostvarivanja komunikacije.

Za ovu smo analizu vokativnih funkcija odabrali molitveničko-katehističko djelo *Pribogoljubna bavljenja za slišati svetu misu* (Split, 1869.) istaknutoga franjevca Petra Bakule (Batin, 1816. – Mostar, 1873.). Riječ je o prozi koja se jezično, tematski pa i stilski nastavlja na bogatu tradiciju franjevačke pisane baštine namijenjenu duhovnoj obnovi puka. Monološko-dijaloški diskurs na gotovo 200 stranica *Pribogoljubnih bavljenja* uključuje brojne molitve, zazivanja, pokajanja, ali i upute za duhovnu pripremu te savjete o iznalaženju rješenja za niz izazova svakodnevnoga (vjerskoga) života.

Svako se umjetničko djelo »obraća« recipijentu, no u analiziranome je korpusu moguće uočiti tri razine obraćanja: Najčešće je obraćanje Bogu / Isusu / Djevici Mariji pri čemu se izriče ispovijed, pokajanje, savjet i molba, npr.:

...izliči grišne rane, o Isuse uhvanje moje! (str. 21).

O Gospodine moj, o Bože moj! evo ja zazivljem tebe u ovi današnji dan obraćenja moga. (str. 38).

O Slavna Divice, Majko Spasitelja moga i Otkupitelja! imaj milosrdje svrhu mene grišnika ubogog i jadnog (str. 109).

Obraćanjem se samome sebi (svojoj duši) najčešće izriče pokajanje, traži se savjet, i to vrlo često figurom retoričkoga pitanja, kojim se u prozi »osnažuje misao, stvara patos, upozorava na govornikovu emocionalnost, provodi posredna konkretizacija lika ili pripovjedača« (Bagić, 2012), npr.:

Nego o ti dušo moja! /.../ kamo zahvalnost tvoja? kamo ti plodovi take božanstvene blagajne? (str. 90)

O dušo moja dušo! da bi ti mogla vidjeti svu dobrotu, svu lipotu Spasitelja tvoga... (str. 102).

...dali jao! kamo još moja čistoća, poniznost, ljubav, užganost prama ovizim privelikim Otajstvom? šta li sam ja igda? kako li dilujem prama onim što diluje Gospodin poradi nas? (str. 104)

Izravno se obraćanje čitatelju ovdje ponajprije odnosi na upute (koje katkad zvuče kao naredbe) koje svećenik (autor fra Petar Bakula) daje svojoj pastvi, npr.:

Prvo: treba da pomljivo iskušamo stanje naše duše, i na pamet uzmemo naša grišenja (str. 43).

Treba da držiš i misliš, kako je Bog, jedno najveće dobro... (str. 55).

Začmi u tvojoj pameti, kako grih, makar on i malašan biho, učinjen je protiva jednom Bogu... (str. 113).

U složenim monološko-dijaloškim tekstovima, kakva su i *Pribogoljubna bavljenja*, dozivna se funkcija preobražava u funkciju obraćanja sugovorniku, odnosno nemoguće je (i nepotrebno) utvrditi njihovo početak i završetak.

U radu je već rečeno da i sama pozicija vokativa u iskazu nosi određenu komunikacijsku funkciju; tako početna pozicija vokativa naglašava njegovu apelativnu ulogu:

Otče, ako je moguće, neka mine od mene ova čaša... (str. 12)

O Gospodine moj, o Bože moj! Evo ja zazivljam tebe... (str. 38)

O Prismo Trojstvo, u koje ja tvrdo virujem, Tebe zazivljam... (str. 70)

O Slavna Divice, Majko Spasitelja i Odkupitelja moga! imaj požaljenje svrhu mene...(str. 109)

S druge strane, središnja i finalna pozicija naglasak u iskazu daju na emocionalni odnos emitenta prema recipijentu:

Ništa tebi, o Otče nebeski, nije nemoguće učiniti... (str. 42)

To ja vjerujem jer ti Vičnja istino tako si rekao... (str. 87)

Ovu milost dakle, o Bože moj, kako i sve ostale, ja ju poznajem od pomilovanja tvoga... (str. 188)

Oh, tko će to meni dati pripoljubljeni Otče! (str. 97)

Jedno srce posve je malašno za ljubiti tebe, o Božanstveni Isuse! (str. 119)

Budući da je riječ o djelu u kojem se iz svake rečenice jasno iščitava odnos emitenta (čovjeka grešnika) prema recipijentu (božanskim osobama), držimo da je ovdje variranje mjesta vokativa u iskazu ponajprije iz stilskih razloga.

Uobičajeno je za apostrofu da ju na formalnom planu često prate uskličnik, imperativ i osobne zamjenice (*ti*, *vi*) te brojni uzvici, a sve u službi pojačavanja zazivanja (Bagić, 2012), ali i naglašavanja određene emotivne situacije, npr..

O sramnosti moje! O dobroto, o lipoto neizmorna! (str. 54)

O Riči Božanstvena, o Riči Usputjena, o Božanstvo Učovičeno, o Čovičanstvo Ubožanstveno! (str. 152)

Oh ljubavi Tvoje! Oh nezahvalnosti moje! (str. 56)

...dojdi, oh dojdi dakle sveta ljubavi, slatka ljubavi, jedina ljubavi srca moga! (str. 96)

Ah prokleti i sramni grihu!...ah ne Gospodine Bože! Ah nisam vridan... (str. 87)

Ajme dušo moja! šta učinismo dok za svitom hodeć zatvorismo oči... (str. 165)

Stilsku ekspresivnost u iznimno brojnim vokativnim nominacijama Bakula postiže i promjenom mjesta atributa u odnosu na imenicu uz koju stoji, pri čemu prednost daje redosljedu uobičajenom za biblijski stil (Silić – Pranjković, 2005), odnosno molitveni diskurz, u kojem je, po uzoru na latinski jezik, sročan atribut iza imenice koja nosi sintagmu:

Ima se držat u pameti, da Trojstvo Prisveto, Otac, i Sin, i Duh Sveti, ova tri kipa, da su sami Jedan Bog, Primogući... (str. 58)

...i Ti Bože moj Otče milostivi! učini mi tu milost... (str. 103)

Opet Ti Divice Prisveta, Majko Milostiva i Slatka, Zaručnice Duha Svetog, Majko moja pridraga... (str. 135)

...i da ono Tilo Prisveto, čudo svî lipotâ, i da ona Duša Priblažena, poso rukû Božiji, sa svojim Božanstvon... (str. 141).

Ona Božanstvena usta, reć će srdcu momu riči utišenja, blagoslova, milosti i vičnjeg Života! (str. 94)

Razlogom je česte uporabe imperativa uz vokativ, drže neki autori, upravo u samoj vokativnosti, odnosno težnji da se uspostavi komunikacija između pošiljalatelja i primatelja, a pragmatička će ograničenja toga komunikacijskoga procesa odrediti i samo oblikovanje poruke. No, kao što možemo govoriti o »imperativnosti vokativa«, nedvojbeno je da neki glagoli svojim značenjem/ima potiču uspostavljanje komunikacije pa se može govoriti i o »vokativnosti imperativa«. Dakako, u imperativu je (bez vokativa) naglasak uvijek na samome činu koji se glagolom traži (naredba, molba, savjet, prijedlog), npr.:

Dali hotiući se ti njima koristno služiti prija i posli Svete Ispovidi i Pričaštenja, kako i u druga vrimena; popazi da prija jih malo okusiš, negoli da mlogo jednom proždreš. (str. 4)

Kad se budeš tako dobro pripravio, sa svom poniznostju iznutranjom i zdvo- ranjom, približavaj se mistu ispovidanja /.../ i budući ti klekao jurve, pridase obori oči, i bogoštovno rec ... Pak se prikrsti, i govori ...(str. 65)

Ovdi u kratko baci okom pameti na grihe tvoje, pak opet slidi govoriti. (str. 107)

Nerijetko se imperativni iskazi zamjenjuju konstrukcijama modalnih glagola i infinitiva (*treba, može, ima se + infinitiv*) ili sintagmama kojim se ublažava zapovjedni ton iskaza, ali i uopćava primatelj poruke¹¹, npr.:

Treba da držiš i misliš, kako je Bog, jedno najveće dobro... (str. 55)

Molitva koja se može govoriti u kojemu drago vrime dana. (str. 182)

¹¹ Takvim se infinitivom »govornik obraća uopćenu, svakom pojedinom sugovorniku, dakle nelicu. On je u toj službi zamjenjiv imperativom 2. l. jd. ili mn. kad su ti oblici upotrijebljeni u uopćenu značenju« (Barić i dr., 1999: 251).

Ima se držat u pameti, da Trojstvo Presveto /.../ da su sami Jedan Bog... (str. 58)

...i bitiće dobro nekoliko se zadržati razmišljajući, i onda mu zahvaliti... (str. 75)

Od potrebe je promisliti, da koliko malašni mogu biti grisi... (str. 52)

Za razliku od iskaza u kojemu je naglasak na samom glagolskom činu, u primjerima se, u kojima je uz imperativ (ili njemu funkcionalno slične konstrukcije) naveden i vokativ ističe određenu suzdržanost, nenametljivost, učtivost, npr.:

Smiluj se meni, o Bože moj... (str. 7)

O Gospodine, budi vazda sa mnom, po milosti... (str. 15)

Gospodine pogledaj na lice krsta Tvoga! (str. 76)

O Riči Usputjena! spasi mene, porad poštenja Svetog Imena Isusova. (str. 170)

Savršenstvo i uzvišenje božanskih osoba u odnosu na slabost i mane čovjeka osim različitim vidovima obraćanja ističu se i atribucijom¹²: tako se u obraćanjima nebeskim zaštitnicima još više naglašava njihova svetost, odnosno ističe autorova (čitaočeva) poniznost, npr.:

Ah dođi dakle, dođi goruća želio srdca moga! dođi o ljubavi sve ljubavi duše moje! srdce moje, duša moja tebe želi, za tobom uzdiše, tebi dariva sva ganutja svoja: dođi oh dođi dakle sveta ljubavi, slatka ljubavi, jedina ljubavi srdca moga! (str. 96)

Kralju krotki, pravi Salomune, kralju slasti, ne manje nego i slave, Jaganče mira, dobroga svita, svemogućí utočniče, i sam jedini popravitelju svi razrušenja, kija je grih sramni učinio niknuti među ljudima i Bogom, još od viková: Bože mira, i Bože vojská! evo i ja prid noge tvoje padam, s takom poniznosti, koja je sred srdca moga, i sva iz hotjenja, i sva na službu tvoju... (str. 177–178).

U analizu smo vokativnih funkcija u *Pribogoljubnim bavljenjima za slišati svetu misu* fra Petra Bakule pošli s pretpostavkom da će u takvome tipu molitvenoga diskursa prevladavati funkcija obraćanja, odnosno da će ona biti stopljena s funkcijom dozivanja. Iako mjesto vokativa u iskazu nerijetko odražava i njegovu komunikacijsku funkciju, držimo da ovdje variranje njegova položaja ima prvenstveno stilsku funkciju. Također, autor se nerijetko služi i svojevrsnim »pojačivačima« funkcije obraćanja: ponajprije uzvicima i varijantama vokativne nominacije (kojima se naglašava autorov/čitateljev emocionalni naboj), odnosno uporabom imperativa kada se želi istaknuti sama radnja. Dakako, valja spomenuti i vrlo razvedenu atribuciju (kako onu izraženu atributom, odnosno atributnom rečenicom, tako i onu

¹² Ovdje se pod pojmom *atribucija* podrazumijevaju i ostale sintaktičke kategorije kojima se pridaju značajke značajki nekoj imenici.

koja ima funkciju pobližeg označavanja neke imenske riječi, a nije nužno sintaktička kategorija).

Iako dosadašnji malobrojni osvrti na hrvatsku prozu fra Petra Bakule načelno ne ističu njezinu stilski vrijednost, tek će detaljnije ciljane analize Bakulina diskursa odrediti njegovo mjesto u franjevačkoj, ali i uopće hrvatskoj pisanoj baštini.

Izvor

Bakula, Petar (1869), *Pribogoljubna bavljenja za slišati svetu misu*, Split.

Literatura

Bagić, Krešimir (2012), *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb.

Barić, Eugenija – Lončarić, Mijo – Malić, Dragica – Pavešić, Slavko – Peti, Mirko – Zečević, Vesna – Znika, Marija (1995), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.

Barić, Eugenija – Hudeček, Lana – Koharović, Nebojša – Lončarić, Mijo – Lukenda, Marko – Mamić, Mile – Mihljević, Milica – Šarić, Ljiljana – Švačko, Vanja – Vučkojević, Luka – Zečević, Vesna – Žagar, Mateo (1999), *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine, Zagreb.

Feldvari, Kristina (2010), »Interdisciplinarnost u istraživanju molitvenika i katekizama«, *Libellarium*, god. 3, Zadar, 1, 43–80.

Flaker, Aleksandar (1976), *Stilske formacije*, Liber, Zagreb.

Hébert, Louis (2012), The functions of Language, <http://www.signosemio.com/jakobson/functions-of-language.asp> (listopad, 2012.)

Katnić-Bakaršić, Marina (1999), *Lingvistička stilistika*, Research Support Scheme, Republika Češka (dostupno na: <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001017/01/18.pdf>; travanj 2012.).

Ljubibratić, Radoslav (1987), »Vokativ«, *Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika*, god. 12, Zagreb, 1–2, 67–78.

Piper, Predrag (1997), *Ogled srpske morfosintakse (u poređenju sa makedonskom)*, Sveučilište za strane studije Hankuk, Seul.

Pranjković, Ivo (1988), »Sintaktički status 'samostalnih članova rečenice'«, *Jezik*, god. 35, Zagreb, 3, 78–84.

Pranjković, Ivo (1993), *Hrvatska skladnja. Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Rišner, Vlasta (2005), O značenju i upotrebi vokativa u suvremenom hrvatskom jeziku, u: *Od fonetike do etike: zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. dr. Josipa Silića* (ur.: Ivo Pranjković), *Disput*, Zagreb, 143–172.

- Silić, Josip – Pranjković Ivo (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Skrljarov, Miho (1962), »O vokativu – problem kategorije II lica u imenica«, *Rad JAZU*, Zagreb, 327, 281–312.
- Stolac, Diana (2005), »Komunikacijske funkcije vokativa«, u: *Od fonetike do etike: zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. dr. Josipa Silića* (ur.: Ivo Pranjković), Disput, Zagreb, 173–184.
- Stolac, Diana (2006), »Komunikacijske funkcije osamostaljenih dijelova rečeničnoga ustrojstva u Marulićevu Naslidovan'ju«, u: *Tkivo kulture: zbornik Franje Emanuela Hoška u prigodi 65. obljetnice života* (ur.: Nela Veronika Gašpar), Kršćanska sadašnjost – Teologija u Rijeci, Zagreb – Rijeka, 241–252.
- Šundalić, Zlata (2003), *Studenac nebeski: molitvenici u hrvatskoj književnosti od 16. do kraja*
18. stoljeća (s posebnim osvrtom na Antuna Kanižlića), Književni krug, Split.
- Vojvodić, Dojčil (2003), »O vokativnim imperativnim tipovima kauzacije u ruskom i srpskom jeziku«, *Južnoslavenski filolog*, Beograd, 59, 153–174.
- Žanić, Ivo (2010), »Hrvatski jezik danas (Od povijesne tronarječnosti do trokuta standard – Zagreb – Dalmacija)«, u: *Zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole* (ur.: Krešimir Mićanović), Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, 103–122. (preuzeto s http://www.hrvatskiplus.org/prilozi/dokumenti/anagram/Zanic_Hrvatski.pdf (listopad 2012)).

**O STVORITELJU MOJ, BOŽANSTVENI GOSTE! KOLIKO SAM ZADUŽAN
TEBI... KOMUNIKACIJSKE FUNKCIJE VOKATIVA U PRIBOGOLJUBNIM
BAVLJENJIMA ZA SLIŠATI SVETU MISU
FRA PETRA BAKULE**

Sažetak

U radu se analizira koje funkcije, od brojnih i raznovrsnih opisanih u novijoj jezikoslovnoj literaturi, imaju vokativ i vokativne sintagme u Bakulinim *Pribogoljubnim bavljenjima za slišati svetu misu* (Split, 1869.). Nedvojbeno je da je primarna funkcija vokativa dozivanje i da je on u rečenici obilježen intonacijskom i sintaktičkom izoliranosti, a analiza našega korpusa, didaktičko-vjerske proze s monološkom strukturom, potvrđuje da se većina funkcija vokativa ne može promatrati odvojeno. U vezi se s vokativnim sintagmama analiziraju i obilježja vrlo razvedene atribucije u njima.

Ključne riječi: Petar Bakula, franjevci, vokativ, komunikacijske funkcije, hrvatski jezik

**O STVORITELJU MOJ, BOŽANSTVENI GOSTE! KOLIKO SAM ZADUŽAN
TEBI... THE COMMUNICATIVE FUNCTION OF THE VOCATIVE CASE IN
PRIBOGOLJUBNIM BAVLJENJIMA ZA SLIŠATI SVETU MISU
BY FRA PETAR BAKULA**

Summary

The paper analyses which functions of the vocative case and vocative syntagms – out of the several that have been described in recent linguistic works – may be found in *Pribogoljubna bavljenja za slišati svetu misu* (Split, 1869) by Fra Petar Bakula. Indisputably, the primary function of the vocative is to address someone, and it is isolated from the rest of the sentence in terms of intonation and syntax. The analysis of the corpus used in this paper (structurally monologic didactic-religious prose) affirms that most of the functions of the vocative case cannot be viewed separately. Regarding vocative syntagms, the paper also analyses characteristics of attributes which are only found periodically.

Key words: Petar Bakula, Franciscans, the vocative case, communicative functions, Croatian language

SCHEMATISMUS

TOPOGRAPHICO — HISTORICUS

CUSTODIAE PROVINCIALIS

ET

VIGARIATUS APOSTOLICI

IN

HERCEGOVINA

SUB

REGIMINE SPIRITUALI

FRATRUM MIN: OBSERV:

SANCTI FRANCISCI

PRO

ANNO DOMINI 1867.

D. G. M. M. M.

SPALATI.

TYPIS ANTONII ZANNONI
1867.

Šematizam, Split, 1867.

Jelena Ostojić

GRAFIJSKE I MORFOLOŠKE OSOBITOSTI SROČNIH ATRIBUTA U BAKULINU ŠEMATIZMU

Izvorni znanstveni rad

UDK 811.163.42(497.6)09 Bakula, P.

Najpoznatije djelo fra Petra Bakule pisano na latinskome jeziku je *Schematismus topographico=historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina sub regimine spirituali fratrum min. observ. sancti Francisci pro anno Domini 1867*.¹ Šematizam, kao što stoji u *Rječniku stranih riječi* je »oblik nacрта; formaliziran, krut i jednoličan poslovni (kancelarijski, administrativni) način postupanja; službeni kalendar s popisom svih državnih vlasti i ustanova, službenika i sl.« (Domović i dr., 2002: 1291). Međutim, ovaj šematizam prelazi granice suhoparnog administrativnog nabiranja.² Bakula slijedi predaju, te tvori književno-znanstveno djelo koje po svojoj težini nalikuje na putopis. Ovaj šematizam doista je »doprinos geografiji ili etnografiji« (Solar, 2005: 225) prošaran mislima, dojmovima i zapažanjima koje zaokupljaju fra Petra. Izražena je i velika doza subjektivnosti, gdje se pisac izravno obraća čitatelju, »ut melius percipias dicenda, mihi vitio haud vertes, si quasi novitus a me tibi indicari audiveris Partem Superiorem Nordicam, et Partem inferiorem Meridionalem« (Bakula, 1867:18)³ ili »Et ut etiam melius hujus aequoris campi aestimum percipias; itidem tibi in memoriam reducam: nos in Hercegovina, maxime ob siccitatem, frequentes annonae penurias pati...« (Bakula, 1867: 169)⁴.

¹ Iako na naslovnici nije navedeno ime autora: *Schematismus topographico=historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina sub regimine spirituali fratrum min. observ. sancti Francisci pro anno Domini 1867.*, Typis Antonii Zannoni, Spalati, 1867.

² Cf. Bakula, 1970: 12: »A da ne bi i ljubav i rad otišli uzalud, stečena pučka PREDAJA jedinu pomoć može dati. Predaju dakle, koju smo čuli u pripovijedanju starih događaja slijedit ćemo hrabrim koracima. Kada nema boljega, onda i ti, dragi čitače, služi se ovim, kao i ja.«

³ »Nemoj mi zamjeriti što ću gornji dio Vikarijata zvati sjevernim, a donji južnim. To činim zato da me bolje razumiješ.« (Bakula, 1970: 19)

⁴ »Da bolje shvatiš vrijednost ovog ravnog polja, doživljem ti u pamet da mi u Hercegovini često trpimo od nestašice hrane, najviše zbog suše« (Bakula, 1970:155)

Sljedeća odlika putopisa koja je osjetna kod Bakule jest duhovita upotreba riječi te narodnih fraza i frazema što je karakteristično franjevačkoj tradiciji⁵: »Sic perit, qui turcae credit« (Bakula, 1867: 142)⁶ ili »Estque sane etiam sero satius quam ad saniora rediise numquam« (Bakula, 1867: 9)⁷. Bakula koristi citate na talijanskome jeziku, »dolce, il non far nulla« (Bakula, 1867: 9), čime iskazuje svoju učenost, ali i čini svoj izraz življim. Radi vjerodostojnijeg opisa često koristi pojmove turskog jezika, ali i prevodi te pojmove svojim čitateljima: »Concapita turcicae religionis sunt, Mufti, Kadi, Kimam (qua Parochus) et Mujezin, (cantor)« (Bakula, 1867: 23).⁸

Kad bi se *Šematizam* promatrao kao putopis, logično bi bilo pretpostaviti da je opis Bakulina putovanja kroz Hercegovinu prepun atributa. Ovaj rad ima cilj prikazati analizu atributa koje se pojavljuju u *Šematizmu* te odrediti raznolikost jezičnog izraza i utjecaj poslijeklasičnih podsustava latinskog. Polazište za takvu analizu jest piščevo školovanje. Nakon što je završio filozofiju i teologiju u Lucci⁹, prilike su zahtijevale da fra Petar postane »učitelj mladih novaka na Čerigaju kraj Širokog Brijega« (Petrović, 1939: 35)¹⁰, a koliki je bio njegov intelektualni ugled i poznavanje latinskog i talijanskog jezika pokazuje činjenica da je upravo fra Petar bio poslan u Rim da isposluje dekret koji franjevačku zajednicu u Hercegovini proglašava samostalnom Kustodijom.¹¹

Atribut kao stilističko i lingvističko obilježje je odraz školovanja, prilika i konačno inovativnosti izraza jednog pisca. Prema *Hrvatskoj gramatici* atribucija je »preoblika zavisnog uvrštavanja kojom se odnosna rečenica uvrštava uz imenicu ili imeničku zamjenicu u glavnoj rečenici.« (Barić i dr., 1995: 540). Pri tom uvrštavanju dokida se predikatna riječ i ona prestaje

⁵ Cf. Lukenda, 2001, 179: » Sve pobrojeno nalazimo i u Jukićevim putopisima, s tim što umjesto igre riječima-nasljeđujući franjevački tradiciju – Jukić rabi mnoštvo poslovice, narodnih fraza i frazema tipičnih za narodne bosanske govore.«

⁶ »Tako gine tko Turčinu vjeruje«. (Bakula, 1970: 133).

⁷ »Bolje je i kasno se na pametno vratiti nego na pametnije nikada« (Bakula, 1970: 11).

⁸ »Poglavari turske vjeroispovijesti su Muftija, Kadija, Imam (kao župnik) i Mujezin (pjevač)...« (Bakula, 1970: 25)

⁹ Petrović, 1939: 35. »Nakon dovršenih redovitih nauka, general reda imenuje ga profesorom filozofije i teologije u Luki (Lucca), gdje se je ujedno spremao za stroge ispite (konkurse) iz teologije, koje je s odličnim uspjehom i položio«.

¹⁰ Mandić, 1939:56. »Jedino bi u slučaju ratnih zapletaja ili radi koje druge nemogućnosti, privremeno organizirali teološki studij na Širokom Brijegu. To se moglo lako učiniti, jer je u Hercegovini uvijek bilo franjevaca s visokom teološkom naobrazbom, od kojih su neki dulje vrijeme vršili profesorsku službu na stranim franjevačkim filozofsko-teološkim učilištima. Među tim učenim franjevcima valja napose spomenuti: fra Petra Bakulu (†1873.), Andela Kraljevića (†1879)...«.

¹¹ Cf. Bakula, 1867: 40–46, Glavaš, 1897: 49–51, Pandžić, 2001: 55–57.

biti dio predikata, a postaje odredbena riječ uz imenicu ili imeničku zamjenicu. Analizirajući *Šematizam* može se primijetiti kako atribucijske oznake se pojavljuju u svim dijelovima rečenice, i u subjektivnom i u predikatnom skupu, te uz sve sintaktičke kategorije – i uz subjekt, objekt, priložnu oznaku i ostale, pa i uz atribut. Treba naglasiti da se atribut pojavljuje u svakoj rečenici ovoga *Šematizma*, no radi njegove opsežnosti ovdje se analiziraju sročni (kongruentni) atributi koji se pojavljuju u čak 4168 sintagmi od kojih su 19,6% višečlane.¹² Kao što Silić i Pranjković u *Gramatici hrvatskog jezika* iznose: »Sročni atribut je izražen pridjevskom riječju, koja je po svojoj naravi sročna s imenskom riječju uz koju stoji, tj. slaže se s njom u rodu, broju i padežu« (Pranjković-Silić, 2005: 309). Prema toj definiciji, atribut¹³ nije samo pridjev, nego i broj, zamjenica (u latinskome jeziku: posvojna, pokazna, odnosna i neodređena zamjenica), pa čak i glagolski pridjevi kao participi i gerundivi. Pa tako od 4988 atributa u cijelom je *Šematizmu* 67,4% pridjeva, 18,7% zamjenica, 3,5% brojeva, 8,9% participa i 1,35% gerundiva. Sam rad je podijeljen na dva dijela: prvi dio govori o pridjevima kao najzastupljenijim atributima i njihovim osnovnim karakteristikama, dok drugi se dotiče osnovnih karakteristika ostalih (manje zastupljenih) atributa.

Prilike u Bosni i Hercegovini su utjecale na potrebu da intelektualci tog vremena budu višejezični. Jezik kao preslika stvarnosti uistinu govori o položaju hercegovačkog naroda u Bakulinu vremenu. Križanja putova te franjevačka misija u zemlji pod Osmanskim Carstvom zahtijevali su poznavanje talijanskog (radi blizine Italije), turskog (radi upravne vlasti), njemačkog (radi Austro-Ugarske), latinskog (kao *lingua sacerdotum*) i hrvatskog jezika (kao materinjeg jezika). Čak i Bakula piše o važnosti poznavanja stranih jezika:

Što god, dakle, treba raditi u svetoj službi iz Obrednika ili iz Misala, mora biti latinski. Ali propovijedi naroda...obavljaju se na domaćem slavenskom jeziku... Što se tiče ispovijedanja potrebno nam je znanje talijanskog jezika radi pridošlica i radi službe u susjednoj Dalmaciji. Svatko uviđa da nam je potreban turski, jezik vlasti. Često ne možemo biti bez njemačkoga i francuskoga. Dakle, znanje samo našega jezika bilo bi za nas malo. (Bakula, 1970: 27)

¹² Radi opsežnosti dijela tu nisu uvrštene pridjevske riječi koje su u službi subjekta (na pr. taj, stari, mrtvi) i koje po pravilu bi trebale zastupati cijele atributne sintagme (taj čovjek, stari ljudi, mrtvi jezik).

¹³ Veberova definicija atributa kaže: »Atribut je svaka pobliza oznaka subjekta, koja nije predikatom. Atribut se dieli na epitet i apoziciju. Epitet je pridavnik (pridavničko zaimce, brojnik) koji se subjektom čini jednu nerazdjelivu misao, ter se s njim jednako proteže na glagoli.« (Veber, 1877: 108) Zanimljivo je još što Veber tvrdi »ne samo subjekt, nego i svaki drugi samostavnik, može uza se imati epiteta i apoziciju«. Tu se može naslutiti ideja atribucije, t.j. preoblike.

Za poliglota kao što je bio fra Petar Bakula jezik je mjesto stvaranja i povezivanja, a za analizu atributa njegova djela pisanog na latinskome jeziku potrebno je istražiti kolike su poveznice klasičnog latinskog s kasnijim varijetetima toga jezika. Treba naglasiti da je klasični latinski leksik polazišna točka analize pa je zato i neupitno prisutan. Analiza atributa¹⁴ u *Šematizmu* pokazuje kako i koliko su poslijeklasični podsustavi latinskog oblikovali istraženu građu i utjecali na Bakulin izričaj.

1. Osnovne odlike pridjeva

Promatrajući Bakulin korpus atributa moguće je primijetiti neke osnovne odlike njegovih pridjeva. Najzanimljivija odlika Bakulinih pridjeva je što koristeći pridjeve izvedene iz toponima Bakula ostavlja hrvatske grafeme *š*, *lj*, *nj* i *ć*, pa tako postoji *Miloševiensis, e*; *Gradničensis, e*; *konjiciensis, e*; *Kreševiensis, e*; *Ljubuškinsis, e*. Uzor za tvorbu ovakvih vrsta pridjeva mogao je biti Kraljevićev šematizam iz 1853. godine u kojem fra Anđeo koristi *Kreševiensis, e* (Kraljević, 1853: 50); *Brotnjensis, e*; *Ljubuškiensis, e*.¹⁵ S obzirom da u latinskome jeziku ne postoje fonemi koji bi zamijenili navedene hrvatske foneme, razumljiv je razlog inkorporiranja tih hrvatskih fonema u latinskim novotvorenicama. Na početku Kašičeve gramatike (on parafrazira Giambullarija koji se poziva na Kvintilijana¹⁶) stoji: »munus est et officium litterarum conservare ac tueri dictiones easque integro sono enuntiare – Zadaća je i uloga slova čuvati i štiti riječi te ih potpunim zvukom izreći« (Kašić, 2005: 62). Tako fra Petar, kao i fra Anđeo, brižno čuva potpuni zvuk hrvatskih fonema i hercegovačkih mjesta inkorporirajući ih u oblike latinskih pridjeva.

Posebno su zanimljive fonološke odlike Bakulinih pridjeva koje se odnose na glasovne promjene unutar riječi. Jedna od osnovnih fonoloških karakteristika Bakulina pisanja je česta promjena diftonga, pa tako *oe* prelazi u *ae*¹⁷ i obrnuto, *ae* u *oe*¹⁸. Vrlo je moguće da je ova zamjena diftonga tiskarska greška ili su one riječi koje je fra Petar, kao poliglot, vrsno znao koristiti u govornom latinskome jeziku zakazale pri svojoj fonološkoj trans-

¹⁴ Potpuna analiza svih leksema dala bi točnije rezultate.

¹⁵ Uspoređujući ostale šematizme hercegovačkih franjevac pisane na latinskome jeziku, t.j. šematizam fra Nikole Šimovića iz 1889., te šematizme fra Martina Mikulića iz 1882. i 1903., može se primijetiti kako obojica koriste toponime sa spomenutim grafemima ali ne tvore latinske pridjeve od tih toponima, nego već postojeće imenice hrvatskog jezika prebacuju u latinski tekst, ne inkorporirajući ih.

¹⁶ Citirajući Kvintilijana: »Hic enim est usus litterarum, ut custodiant voces et velut depositum reddant legentibus. Itaque id exprimere debent quod dicturi sumus.«

¹⁷ Na pr. *aeconomicus, a, um* (Bakula, 1867: 160) postojeće riječi *oeconomicus, a, um* i *faedus, a, um* (Bakula, 1867: 66) umjesto postojećeg *foedus, a, um* (oduran).

¹⁸ Postojeći pridjev *caecus, a, um* (slijep, a, o) postaje *coecus, a, um* (Bakula, 1867: 61).

kripciji. Uporaba diftonga *-oe* umjesto *-ae* i obratno, te vokala *-e* umjesto tih diftonga i obratno, tj. uporaba diftonga umjesto vokala pojavljuje se već u 2. st., a izrazita je u srednjovjekovnom latinskom i osobito u razdobljima humanizma i renesanse. Smatra se općom pojavom u neolatinizmu kada se za sve rabilo tzv. *-e* repato.

Od ostalih fonoloških karakteristika vidljiva je monoftongizacija diftonga, tj. pojednostavljivanje dvoglasa.¹⁹ Do toga dolazi zato što: »bilingvni govornik uvodi nove riječi u fonetskom obliku koji je tako blizu obliku izvora koliko taj govornik može izgovoriti« (Filipović, 1971: 109). Suprotan proces od monoftongizacije diftonga jest diftongizacija monofona i pri čemu dolazi do stvaranja dvoglasa u riječima koje izvorno nemaju diftong.²⁰ Ovi procesi nastaju iz nesigurnosti bilježenja fonema /e/ koji se bilježi kao *ae*, *oe* ili *e* i stvaraju konfuziju (hiperkorektizam), a odlika su hrvatskog srednjovjekovnog latiniteta.²¹

U *Šematizmu* fra Petar nije dosljedan pri upotrebi geminata. Na nekim mjestima piše određeni pridjev pojednostavljeno, na nekim ne. Isto tako pridjeve koji se u latinskome jeziku pišu s geminatima, Bakula ih navodi pojednostavljeno²², ili čak ih stvara u onim pridjevima gdje ti geminati uopće ne dolaze.²³ Pojednostavljivanje geminata je jedna od karakteristika srednjovjekovnog latiniteta. Pridjevi u kojima fra Petar pokazuje nedosljednost su: *comuni* umjesto *communis*, *e* (zajednički)²⁴, *colosalis* umjesto *collosalis*, *e* (kolosalan, velik).²⁵

¹⁹ Primjeri monoftongizacije diftonga: *hebraicus, a, um* (Bakula, 1867: 23) umjesto postojećeg pridjeva *Hebraeicus, a, um* (hebrejski); *amenuis, a, um* (Bakula, 1867: 71) umjesto *amoenus, a, um* (ljubak, a, o); *ceruleus, a, um* (Bakula, 1867: 181) umjesto *caeruleus, a, um* (modar, plav); *europaeus, a, um* (Bakula, 1867: 101) umjesto *Europaesus, a, um* (europski, a, o).

²⁰ Primjeri diftongizacije monofona: *aetimologicus, a, um* (Bakula, 1867: 174) umjesto *etymologicus, a, um* (etimološki); *faecundus, a, um/foecundus, a, um* (Bakula, 1867: 71) umjesto *fecundus, a, um* (plodan); *haesternus, a, um* (Bakula, 1867: 170) umjesto postojećeg pridjeva *hesternus, a, um* (jučerašnji).

²¹ Cf. Trkanjec, Knezović, 1995:20.

²² Primjeri pojednostavljenih geminata su: *argilosus, a, um* (Bakula, 1867: 121) umjesto *argillosus, a, um* (glinovit); *ocultus, a, um* (Bakula, 1867: 24) umjesto *occultus, a, um* (skriven); *horibilissimus, a, um* (Bakula, 1867: 145) umjesto *horribilissimus, a, um* (vrlo strašno).

²³ Geminati koje fra Petar stvara: *innundatus, a, um* (Bakula, 1867: 113); *excissus, a, um* (Bakula, 1867: 50) umjesto *excisus, a, um* (isječen).

²⁴ Spominje s pojednostavljenim geminom u smislu: »comuni Voto« (Bakula, 1867: 51) »zajedničke želje« (Bakula, 1970: 49). Pošto se spominje samo jedanput, moguće da je riječ o tiskarskoj pogrješci.

²⁵ Ovaj pridjev se spominje na šest mjesta, iako prvi put se spominje s postojećim pojednostavljenim geminom: *colossalis* – »una vero, sensu colossalis« (Bakula, 1867:

Promjene u fonemskome sustavu morfema očituju se kao alternacije (zamjenjivanja) pojedinih fonema i fonemskih skupova u morfemima. *Hrvatska gramatika* navodi: »prema vrsti promjene u fonemskome sastavu morfema razlikuju se dvije vrste alternacije fonema: 1. alternacija fonema uvjetovane položajem fonema u riječi (fonološki uvjetovane alternacije) 2. alternacije fonema uvjetovane morfološkim i tvorbenim kategorijama (morfološki uvjetovane alternacije)« (Barić i dr., 1995: 76). Alternacija suglasnika *b i v* u latinskome jeziku jedna je od karakteristika vulgarnog latinskog. Bakula u svome djelu koristi fonološki uvjetovanu alternaciju pa piše *Antivarensis*, *e*²⁶ umjesto *Antibarensis*, *e*. Ova promjena je česta u romanskim jezicima.²⁷

U *Šematizmu* najčešće se gube suglasnici, i to *h* i *d*, pa su tako suglasničke skupine kao *th* pojednostavljene. U tekstu se mogu pronaći primjeri: *orizontalis*, *e* umjesto *horizontalis*, *e* (horizontalan, na, no);²⁸ *attonitus*, *a*, *um* umjesto *attonditus*, *a*, *um* *zanesen*;²⁹ *goticus*, *a*, *um* umjesto *Gothicus*, *a*, *um* (gotski)³⁰.

Među ostalim karakteristikama stoji da fonem *f* se skoro uvijek piše *ph*. Pa tako se može pronaći u tekstu: *phanaticus*, *a*, *um* (Bakula, 1867: 61) umjesto *fanaticus*, *a*, *um*; *prophanus*, *a*, *um* umjesto *profanus*, *a*, *um*³¹.

73) »osobito jedan upravo kolosalan« (Bakula, 1970: 69). Na ostalih pet mjesta stoji: »collossalis Crux« (Bakula, 1867: 79) »veliki križ« (Bakula, 1970: 77); »suis collossalibus basibus« (Bakula, 1867: 101) »svojim kolosalnim temeljima« (Bakula, 1970: 96); »collossalis civitatis« (Bakula, 1867: 132) »tog velikog grada« (Bakula, 1970: 123); »collossalis rudera arcis« (Bakula, 1867: 158) »ruševina goleme tvrđave« (Bakula, 1970: 145); i »una crux, collossalis« (Bakula, 1867: 182) »jedan ogroman križ« (Bakula, 1970: 167).

²⁶ U *Šematizmu* stoji: »Archiepiscopatum Antivarensem« (Bakula, 1867: 33) »barsku nadbiskupiju« (Bakula, 1970: 34). Fra Anđeo Kraljević u svome *šematizmu* govori o istom događaju koristeći pridjev *Antibarensis*, *e*, pa piše: »Hoc etiam promotum 1846 ad administrationem Archi – Episcopatus Antibarensis in Albania die 30 7bris 1849...« (Kraljević, 1853: 58).

²⁷ Cf. Grandgent, 1907, 133.

²⁸ U *Šematizmu*: »latitudinis orizontalis« (Bakula, 1867: 88) što je prevedeno kao »horizontalne visine« (Bakula, 1970: 84).

²⁹ Pojavljuje se u sintagmi »attonitam laetitiam« (Bakula, 1867: 110) »zanosno veselje« (Bakula, 1970: 103). I iako bi se dalo naslutiti da je ovaj oblik pridjeva nastao od već postojećeg oblika *attonditus*, *a*, *um* – *zanesen*, može se pronaći u Lalićevom rječniku *Dictionarium Latino-Italico-Illyricum*: »attonitus, a, um [marauigliato] zaciughien,na,no« (Lalić, 2007: 51).

³⁰ U tekstu: »goticae antiquae litterae illegibiles« (Bakula, 1867: 85) »neka stara nečitljiva slova gotice« (Bakula, 1970: 81); i »stylum potius Bizantinum et Gothicum« (Bakula, 1867: 101) »više bizantski i gotski stil« (Bakula, 1970: 96).

³¹ U *Šematizmu*: »usus prophanus« (Bakula, 1867: 87) što se prevodi »za profanu upotrebu« (Bakula, 1970: 83). Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije navodi taj pridjev i to: »prophanus, adi. – pro: profanus. Farlati VI 193a/66 a. 1501... dummodo illa (ecclesia) ad prophanos usus reduceretur«.

Hrvatska gramatika objašnjava što se događa s fonemom *y* u hrvatskome jeziku, a slična pojava događa se s Bakulinim latinskim pridjevima: »Fonem /y/ (jeri) nalazi se na izvornoj ljestvici između /u/ i /i/... Dotadašnji dugi samoglasnici bez kratkih parnjaka /y/, /e/, /o/ ubrzo prelaze u foneme najbliže po mjestu artikulacije /y/ > /i/« (Barić i dr., 1995: 603). Slično se može pronaći u tekstu i to u primjerima: *Bizantius, a, um* umjesto *Byzatius, a, um* (bizantski); *pigmeus, a, um* (Bakula, 1867: 24) umjesto *Pygmaeus, a, um* (patuljast, pigmejski); *aetimologicus, a, um* (Bakula, 1867: 174) umjesto *etymologicus, a, um* (etimološki, a, o).

Također je potrebno naglasiti pisanje digrama *ch* umjesto *c*: *Chroaticus, a, um* (Bakula, 1867: 13) umjesto *Croaticus, a, um* (hrvatski, a, o); *sepulchralis, e* umjesto *sepulcralis, e* (grobnji, a, o)³². Specifična je pojava pisanje grafema *k* gdje u postojećim pridjevima stoji *c*, pa tako imamo: *Dia-kovarensis, e* (Bakula, 1867: 32) umjesto *Diacovensis, e* ili *Diacovariensis*.

Konačno važno je istaknuti kako je više primjera gdje na početku riječi ili sloga pred samoglasnikom nalazi se suglasnik *j* umjesto samoglasnika *i*. Neki od primjera su: *major, jus*; *majestusus, a, um*³³ itd.

Neke morfološke karakteristike Bakulinih pridjeva pokazuju znatna odstupanja od »normiranih paradigmi« a promatrajući pridjeve mogu se uočiti nastavci pogrešnih deklinacija, kao i upotreba oblika imenice kao pridjeva iako postoji pridjev koji bi to mogao izraziti. Slično objašnjava Filipović: »na morfološkoj razini najčešća je pojava da riječ koja se preuzima iz jezika davaoca u jezik primalac podliježe gramatičkoj, i to morfološkoj interferenciji« (Filipović, 1971: 124). Do promjene deklinacija dolazi kod pridjeva: *multigenius, a, um* umjesto *multigener, eris* (mnogovrstan)³⁴, *proceris, e* (Bakula, 1867: 148) umjesto postojeći pridjev *procerus, a, um* (visok), *tristus, a, um* umjesto *tristis, e*³⁵. Druga morfološka karakteristika Bakulinih

³² Pojavljuje se pet puta u *Šematizmu* i to u »lapides sepulchrales« (Bakula, 1867: 76) »nadgrobnih kamenova« (Bakula, 1970: 74); »magno sepulchrali lapide« (Bakula, 1867: 91) »u velikom nadgrobnom kamenu« (Bakula, 1970: 87); »sepulchralibus lapidibus« (Bakula, 1867: 84) »na nadgrobnim stijenama« (Bakula, 1970: 81); »unica Crux sepulchralis« (Bakula, 1867: 93) »jedini nadgrobnji križ« (Bakula, 1970: 89); »sepulchralium monumentorum« (Bakula, 1867: 84) »nadgrobnih spomenika« (Bakula, 1867: 81).

³³ Ovaj pridjev nalazi se na dva mjesta u *Šematizmu* i to: »majestosum equitem« (Bakula, 1867: 88) »veličanstven konjanik« (Bakula, 1970: 84); i »majestusus pons« (Bakula, 1867: 102) »veličanstveni most« (Bakula, 1970: 96).

³⁴ U *Šematizmu* se spominje dvaput i to: »multigenia strata« (Bakula, 1867: 106) »mnogo različita (pijeska)« (Bakula, 1970: 100); i »multigeniae res« (Bakula, 1867: 138) »mnogovrsnih stvari« (Bakula, 1970: 129).

³⁵ Pojavljuje se u tekstu kao »tristas cogitationes« (Bakula, 1867: 51) što Kosir prevodi kao »žalosne misli« (Bakula, 1970: 49). Forcellini u svome rječniku navodi natuknicu s ovim oblikom pridjeva koja usmjerava na pridjev *tristis, e*.

pridjeva jest korištenje imenica kao pridjeva, iako za neke postoje pridjevi od istog korijena, i to: *agricolus, a, um* (Bakula, 1867: 130) kao *agricola, ae m.* (ratar) umjesto *agricolaris, e* (ratarski); *circumvicinus, a, um* (Bakula, 1867: 133) od imenice *circumvicinus, i m.* (susjed), umjesto postojećeg pridjeva *circumvicinalis, e* (susjedni), *civitatensis, e* (Bakula, 1867: 63) od imenice *civitatensis, is m.* (građanin), *consoror, oris* (Bakula, 1867: 69) od staro-hrvatske imenice *consoror, oris f.* (članica iste bratovštine) od koje nema pridjev, ali fra Petar koristi navedenu imenicu kao pridjev. Leksički fleksibilne imenice predaju svoju težinu novoj vrsti riječi – pridjevima.

Primjetne su i neke osnovne odlike ranokršćanskog latinskog kao što je korištenje složenica s prefiksima *con-* i *prae-* (cf. Blaise, 1955: 59). Tako se u *Šematizmu* nalazi: *praeamplissimus, a, um* (Bakula, 1867: 122); *praeangustus, a, um* (Bakula, 1867: 66); *praelaudabilis, e* (Bakula, 1867: 84), *praelaudatus, a, um*³⁶; *praemagnificus, a, u*³⁷; *praemultus, a, um* (Bakula, 1867: 91); *praeparvus, a, um* (Bakula, 1867: 50)³⁸; *praesatur, tura, turum* (Bakula, 1867: 104).³⁹ Ranokršćanski latinski je sklon širenju leksika spajanjem dvaju punoznačnih elemenata radi stvaranja potpunijeg značenja⁴⁰, što se, iako nije česta pojava, može se primjetiti kod pridjeva *rotundiformis, -e* (Bakula, 1867: 115) koji je nastao spajanjem postojećeg pridjeva *rotundus, a, um* (okrugao) i imenice u službi pridjeva *forma, ae f.* (oblik).

2. Osnovne odlike zamjenica, brojeva, participa i gerundiva

Ostali sročni atributi zbog svoje manjinske zastupljenosti manje su zanimljivi za analizu, ali ipak su pokazatelj različitih varijeteta latinskog koje imaju Bakulini atributi.

Prema Streckeru⁴¹, jedna od osnovnih odlika srednjovjekovnog latinskog je zamjena pokaznih zamjenica s pridjevima/participima »*praesens, praedictus, praefatus, supranominatus, memoratus*«, što nije rijetka pojava kod Bakule. »*Odo totius Ordinis Nostri Minister Generalis Hercegovinam*

³⁶ Spominje se tri puta i to: »*praelaudatis articulis*« (Bakula, 1867: 46); »*praelaudatum beneficium*« (Bakula, 1867: 170); i »*duos lacus, Prološko jezero, ac krenica praelaudatum habet planum*« (Bakula, 1867: 160).

³⁷ Spominje se šest puta i to u »*praemagnifica nobilium sepulchra*« (Bakula, 1867: 136); »*praemulta praemagnifica*« *sepulchra* (Bakula, 1867: 91); »*praemagnificae arcis*« (Bakula, 1867: 76); »*praemagnificae arcis*« (Bakula, 1867: 157) »*praemagnificum coemeterium*« (Bakula, 1867: 94) i »*nobilium praemagnifica sepulchra*«. U 70% Kosirovih prijevoda on koristi riječ *veličanstven*, a u 30% slučajeva riječ *velik*.

³⁸ Forcellini u svome rječniku ga navodi i objašnjava kao: »*valde parvus, perparvus*«.

³⁹ Cf. Blaise, 1955: 55.

⁴⁰ Cf. Blaise, 1955: 55

⁴¹ Cf. Strecker, 1971: 63.

praesens perlustrans...«⁴² (Bakula, 1867: 27), »Sed notandum praefatae ecclesiae nonnisi tenuissima extare rudera« (Bakula, 1867: 31).

Od ostalih karakteristika srednjovjekovnog latiniteta može se primjetiti česta upotreba pokazne zamjenice *ille* i *iste* u funkciji određenog člana, a veže se uz riječ koja je spomenuta po drugi put. »Verum venditor ille, tumque sua familia, postquam continuis partialibus flagellis multos per annos exagitaretur...« (Bakula, 1867: 164). Zamjenice *quidam*, *quaedam*, *quoddam* se upotrebljavaju u značenju *unus*, *a*, *um* (kako to Kosir prevodi) ili kao neodređeni član (koji u hrvatskome i nije toliko osjetan). »Die enim quadam, domum Gavan advenerat quidam aegenus, extrema extenuatus fame;...« (Bakula, 1867: 180).⁴³

Upotreba zamjениčkog pridjeva ili broja *unus*, *a*, *um* u smislu neodređenog člana je jedna od karakteristika ranokršćanskog latinskog koje je vrlo prisutna u cijelom *Šematizmu*.⁴⁴ Tako se mogu pronaći primjeri: »uno flumino Lištica« (Bakula, 1867: 74) »na rijeci Lištici« (Bakula, 1970: 70). Upotreba zamjениčkog pridjeva ili broja *unus*, *a*, *um* u funkciji neodređenog člana je česta pojava u današnjim romanskim jezicima.⁴⁵

Sama analiza oblika participa u funkciji atributa zanimljiva je jedino ako se istaknu složenice nekih participa. Osnovna odlika ranokršćanskog latinskog kao što je korištenje složenica s prefiksima *con-* i *prae-* (cf. Blaise, 1955: 59) primjetna je i kod nekih participa. »Verum enim vero, in praecommemorata lite...« (Bakula, 1867:33)⁴⁶

Nečesta upotreba gerundiva je zapravo odlika vulgarnog latinskog.⁴⁷ Ako se uzme u obzir jednostavnost i jasnoća crkvenog izričaja (Nunn, 1922: xi), jasno je zašto gerundiv kao glagolski pridjev u pasivu najmanje je zastupljen u tekstu.

Zaključak

Već početkom 19. st. u svim je europskim zemljama latinski kao službeni i kao nastavni jezik pripadao prošlosti. U *Regnum socium* latinski je sačuvao status službenog jezika sve do 1847. g., a na njemu su održavana predavanja u gimnazijama sve do 1849. g. Zemlje koje su Turci osvojili nisu više bile kulturno produktivne, no veza s latinskim svijetom nije bila pre-

⁴² Što Kosir ne prevodi: »Odo, general cijelog našega Reda, putujući po Hercegovini...« (Bakula, 1970:28).

⁴³ Kosir prevodi: »Jednoga, naime, dana dođe u kuću Gavana neki siromah, sasvim iznemogao od gladi« (Bakula, 1970: 165).

⁴⁴ Cf. Nunn, 1922: 98.

⁴⁵ Cf. Nunn, 1922: 98

⁴⁶ Bakula, 1970: 34. »Uistinu, u spomenutoj prepirci...«

⁴⁷ Cf. Grandgent, 1907: 49.

kinuta. Djela pisana na latinskom jeziku sada su imala primjese srednjovjekovnog, ranokršćanskog i novovjekovnog latiniteta što je stvaralo kompleksnu strukturu leksika latinskog jezika

Opisujući župe i krajolik Hercegovine, fra Petar Bakula koristi mnoge atribute, točnije 4988 atributa od koji je 67,4% pridjeva, 18,7% zamjenica, 3,5% brojeva, 8,9% participa i 1,35% gerundiva. Analizom se dokazalo da većina atributa pripada raznim varijetetima latinskog, koji su, bez obzira na svoju kompleksnost leksika i razliku od klasičnog latinskog, zbog svoje uporabljivosti bili poznati puku. Djelo je pisano latinskim jezikom da obuhvati što širi krug čitatelja. Uporabom poslijeklasičnih varijeteta postiže jednostavnost izraza i time je dostupniji svome čitatelju. Koristeći latinske pridjeve vezane za hrvatske toponime Bakula zadržava hrvatske foneme *č*, *š*, *ć*, jer su oni kao takvi bili bliski Gajevom pokretu i tako prisniji običnom puku. Sve u svrhu približavanja povijesne, zemljopisne, kulturne i vjerske slike Hercegovine njenom narodu. Bakula na početku svoga *Šematizma* naglašava da je »svrha nevještim perom napisane knjižice, samo vjerska« (Bakula, 1970: 12), ali vjerska u smislu da preporođa domoljublje koje je »najgorim sjenama proteklih vremena« bilo pokriveno.

Literatura

- Bakula, Petar (1867), *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina pro anno Domini 1867.*, Typis Antonii Zannoni, Split.
- Bakula, Petar (1970), *Hercegovina prije sto godina ili Topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i Apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867., (s latinskog originala iz godine 1867. preveo Dr. fra Vencel Kosir)*, Hercegovački franjevci, Mostar.
- Barić, Eugenija, Lončarić, Mijo, Malić, Dragica, Pavešić, Slavko, Peti, Mirko, Zečević, Vesna, Znika, Marija (1995), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Blaise, Albert (1955), *Manuel du latin chretien*, Le latin chretien, Strasbourg.
- Demo, Šime, Knezović, Pavao (2007), *Čerigajski anđeo*, Franjevačka knjižnica Mostar, RECIPE knj. 1, Mostar.
- Filipović, Rudolf (1971), *Kontakti jezika u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Forcellini, Edigio (1940), *Lexicon totius Latinitatis (ur. Giuseppe Furlanetto, pretisak)*, Typis Seminarium, Patavii.
- Glavaš, Radoslav (1897), *Spomenica pedesetogodišnjice Hercegovačke franjevačke redodržave*, Štamparija Pacher i Kisića, Mostar.
- Gortan, Veljko, Gorski, Oton, Pauš, Pavao (2005) *Latinska gramatika*, XII. izd., Školska knjiga, Zagreb.

- Grandgent, Charles Hole (1907): *An Introduction to Vulgar Latin*, Boston D.H. Heath and Co., Boston.
- Kašić, Bartul (2005), *Institutiones linguae Illyricae / Osnove hrvatskoga jezika (priručio Zvonko Pandžić)*, 2. izd., Tusculanae editiones, Zagreb i Mostar.
- Domović, Želimir, Klaić, Nikola, Anić, Šime (2002), *Rječnik stranih riječi – Tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze*, Sani Plus, Zagreb.
- Kosir, Vencel (1970), Predgovor hrvatskom izdanju, u: Bakula, Petar (1970), *Hercegovina prije sto godina ili Topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i Apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867., (s latinskog originala iz godine 1867. preveo Dr. fra Vencel Kosir)*, Hercegovački franjevci, Mostar.
- Kostrenčić, Marko, Gortan, Veljko, Herkov, Zlatko (1973–1978), *Rječnik srednjovjekovnog latiniteta Jugoslavije*, Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Kraljević, Anđeo (1853), *Schematismus Missionariae neoerectae Custodiae Hercegoviensis fratrum minorum regularis observantiae... impressus pro anno Domini MDCCCLIII*, Typis P. Francisci Martecchini, Rachusii (pretsak u: Demo-Knezović, 2007), 45–74.
- Lalich, Ludovicus, (2007), *Dictionarium Latino-Italico-Illyricum* (pr. i pogovor napisao Serafin Hrkać), Matica hrvatska Grude, Grude-Mostar.
- Lukenda, Marko (2001): »Leksik i sintaksa putopisa fra Ivana Franje Jukića (1818.–1857.)«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Vol. 27 No. 1, Zagreb, 177–189.
- Mandić, Dominik (1939), »Franjevačke škole u Hercegovini,« *Stopama otaca – Almanah hercegovačke franjevačke omladine*, God. 5. (jubilarno godište 1908–9.–1938–9.), Mostar, 51–66.
- Mikulić, Martin (1882), *Schematismus almae Custodiae provincialis Sanctissimae assumptionis B. M. V. in Hercegovina fratrum minorum observantium S. Francisci ad annum Christi MDCCCLXXXII.*, Typis Dom Francisci Milićević, Mostarini.
- Mikulić, Martin (2003), *Hercegovina 1903. – Šematizam franjevačke provincije*, Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, Mostar.
- Nunn, Henry Preston Vaughan (1922), *An Introduction to Ecclesiastical Latin*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Petrović, Leo (1939), »Život i rad fra Petra Bakule (1816.-1873.)«, *Stopama otaca – almanah hercegovačke franjev. omladine*, 5, Mostar, 34–47.
- Silić, Josip, Pranjković, Ivo (2005), *Gramatika hrvatskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Sivrić, Ivan (2005), *Politika za obične ljude (Bakulina škola poštenja)*, Matica hrvatska, Mostar-Čitluk-Široki Brijeg.
- Solar, Milivoj (2005): *Teorija književnosti*, XX. izd., Školska knjiga, Zagreb.
- Strecker, Karl; Palmer, Robert (1971): *Introduction to Medieval Latin (English translation and revision by R. Palmer)*, 6. izd., Weidman, Zurich.

- Šimović, Nikola (1889), *Schematismus almae Custodiae provincialis Sanctissimae assumptionis B. V. Mariae in Hercegovina Ordinis minorum observantium ad annum Christi MDCCCLXXXIX*, Velocibus typis D. Franc. Miličević, Mandetrii.
- Trkanjec Željko, Knezović Pavao (1995): *Documenta historiam Croaticam spectantia (repraesentativa)*, Školska knjiga, Zagreb.
- Weber, Adolfo (1877), *Slovnica latinska za male gimnazije*, 3. izd., Dionička tiskara, Zagreb.

GRAFIJSKE I MORFOLOŠKE OSOBITOSTI SROČNIH ATRIBUTA U BAKULINU ŠEMATIZMU

Sažetak

Iako bi šematizam po svojoj strukturi bi trebao biti formaliziran i administrativni način pisanja, Bakulin Šematizam iz 1867. je zbog svoje opsežnosti i stila pisanja više nalik putopisu. Kao takav prepun je atributa koje Bakula vješto koristi u svojim opisima pojedinih mjesta u Hercegovini. Ovaj rad analizira sve sročne attribute i dijeli se na dva dijela. Prvi pripada analizi pridjeva pri čemu se iznose neke osnovne fonološke i morfološke karakteristike te osobitosti vulgarnih, srednjovjekovnih, crkvenih i ranokršćanskih varijeteta latinskog jezika. Drugi dio prikazuje te iste varijetete kod ostalih sročnih atributa – zamjenica, brojeva, participa i gerundiva. Analizom se prikazao utjecaj tih podsustava na latinski korpus Bakulinih pridjeva.

Ključne riječi: atributi, pridjevi, fonologija, morfologija, leksik, putopis, Šematizam, Petar Bakula, latinski jezik

GRAPHOLOGICAL AND MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CONGRUENT ATTRIBUTES IN THE *SCHEMATISM* BY BAKULA

Summary

The structure of a schematism indicates that it is a formal and administrative style of writing. Nevertheless, the scope and style of Bakula's *Schematism*, which appeared in 1867, are more reminiscent of travel writing. As such it is replete with attributes which Bakula skilfully employs to describe particular places in Hercegovina. This paper analyses all the congruent attributes and consists of two parts. The first part deals with adjective analysis and provides some basic phonological and morphological characteristics as well as specific features of different varieties of Latin: Vulgar, Medieval, Ecclesiastical and early Christian. The second part shows the features of these varieties with regard to other congruent attributes, namely pronouns, numbers, participles and gerundives. The analysis shows the influence of these subsystems on the Latin corpus of adjectives which Bakula used.

Key words: attribute, adjectives, phonology, morphology, lexis, travelogue, *Schematism*, Petar Bakula, Latin

Katica Krešić

SUFIKSALNE TVORBE IMENICA U *POLITICI ZA SVAKOG ČOVIKA* FRA PETRA BAKULE

Stručni rad

UDK 811.163.42(497.6)09 Bakula, P.

Uvod

Među brojnim djelima iznimno plodnoga i svestranog franjevca Petra Bakule¹ nalazi se poučni dvodijelni tekst *Politika za svakog čovika* čiji je prvi dio objavljen 1869. godine u Splitu. Jaka želja za prosvjećivanjem i kulturnim razvojem rodne Hercegovine, koju je Bakula s različitih aspekata proučavao i koja je bila njegova nepresušna tema, iznjedrila je ovaj zbornik mudroslovice i savjeta namijenjen običnome puku nudeći čitatelju, kako autor podsjeća, *uprav ono o čem kolik o kruhu, naš zdvorenji život zavisi* (Bakula, 1869: 10–11). Na početku prvoga poglavlja u prvome dijelu *Politike* Bakula upućuje čitatelja na raznovrsnost djela: *...naći ćeš moj štioče kakonoti sami sok, i jezgru umnog postupanja na ovom svitu: naći ćeš u malo riči toliko rečeno, što ti na drugom mistu jedva da bi iz mlogi knjiga izvadio...* (Bakula, 1869: 13). Interes čitatelja i slušatelja za *Politiku* Andrija Nikić prepoznaje u autorovu bavljenju *odsudnim odredbenicama pojedinačnog i društvenog života kakav je nužan u zajedništvu doma, naselja, sela, grada i države* (Nikić, 1998: XIII). Namjenska orijentiranost djela i jezično je bila prilagođena čitatelju, stoga je autor napomenuo da je pisao tako da bi ga *mogo razumiti svaki najpriprostiji od naroda* (Bakula, 1867:

¹ Petar Bakula rodio se u Batinu kod Posušja 1816. godine. Osnovnu i srednju školu završio je kod franjevaca u Kreševu, studij filozofije i teologije u Italiji gdje je kasnije pohađao i tečaj medicine, predavao filozofiju i teologiju. Nakon boravka u Italiji vratio se u Hercegovinu. Bavio se pastoralnim, prosvjetnim, pravnim, izaslaničkim, graditeljskim i političkim poslovima. Pisao je kroničarsko-povijesne i filozofsko-religiozne spise, popularno-poučna i nabožna djela. Tiskano je petnaest Bakulinih djela, a u rukopisu je ostalo sedamnaest. Među poznatijim objavljenim djelima su *Cenno Storrici sullo Provincia di Bosna*, *Pisma sveto-izkazana od ercegovačke redodržave čuvodržave i namisništva apostolskoga*, *Politika za svakog čovika*, *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-paše*, *Četiri dila godine* itd. Umro je u Mostaru 1873. god.

IX). Objašnjavajući riječ *politika*, fra Petar kaže da ju *neće podmlađivati novim imenom*, ali nudi čitatelju, ako želi zamijeniti riječ *od grka podkuće-nu*, domaće istoznačnice: *Državoznanjstvo, vladoznanjstvo, pravostupanje, svისnoživljenje* (Bakula, 1869: 10).

U *Politici* su brojni slični nizovi pojmovlja koji ukazuju na autorove napore u traženju izraza koji bi najvjerodostojnije izrekao značenje pri čemu se služio različitim postupcima. *Politika* nudi obilje imeničkih tvorenicama od kojih je najviše onih koje pripadaju pasivnome leksiku.

Ovom se prigodom istražuju posebnosti sufiksalsnih tvorba, osobito sufiksalsne i složeno-sufiksalsne tvorbe kao najplodnijih načina u tvorbi imenica u Bakulinoj *Politici* (I. dio). Imenice nastale sufiksalsnom i složeno-sufiksalsnom tvorbom raščlanjuju se s obzirom na tvorbene sastavnice, uspoređuju s istoznačnicama u hrvatskome standardnom jeziku s posebnim osvrtom na tvorbene sastavnice koje prinose osjećajnoj obilježenosti. Pojava je nekih izvedenica iz *Politike* u suvremenome jeziku rijetka ili je stilsko obilježje. Rad pokazuje da se istoznačnice u standardnome jeziku tvore drukčijim formantima ili se neki sadržaji izražavaju sintagmatskim skupom. Etičke vrijednosti, karakterne osobine, sklonosti, stanja i svojstva imenuju se apstraktnim imenicama, te je ta vrsta i najbrojnija u analiziranome tekstu. Zadržavanje na značenju, što nije predmet tvorbe, važno je s obzirom na činjenicu da tekst obiluje tvorenicama porugljiva značenja što se ostvaruje drukčijim formantima i neobičnim kombiniranjem tvorbenih dijelova u odnosu na suvremeni hrvatski jezik, pa surjeđe često pomaže u točnijem određenju njihova sadržaja.

Iako će analiza pokazati da se prema plodnosti pojedinih sufiksa imeničke tvorenice mogu razvrstati prema određenim kategorijama, u radu se ipak ostaje na analizi prema tvorbenim načinima da bi se obuhvatili i oni primjeri koji se izvode istim sufiksima, a pripadaju drukčijim imeničkim kategorijama.

1. Sufiksalsna tvorba

Sufiksalsna je tvorba najplodniji način u korpusu analiziranih imenica. Sufiksom *-ac* izvedene su brojne imenice od pridjeva na *-v*, osim imenice *željac*. Imaju pogrdno značenje. Obično je riječ o imenovanju osoba s kakvom izraženom negativnom osobinom: *birkavac, gmecavac, gnjiletavac, kurlavac, migavac, mrtvičavac, plačavac, popuzljivac, smutljivac, šmigavac, tutavac, ugrizljivac, ujidljivac, ulizavac, urkavac, vrcavac, vucavac, žugavac*. Od pridjeva *proklet* izvedena je imenica *prokletac*. Sufiks je vrlo plodan i u složeno-sufiksalsnoj tvorbi imenica.

Sufiks **-ač** nije plodan u tvorbi Bakulinih izvedenica jer se imenice za vršitelja radnje, odnosno za oruđa, što je najčešće značenje izvedenica na **-ač** u hrvatskome standardnom jeziku, tvore u ovome tekstu drukčijim sufiksima. Izvedene su od osnova nesvršenih glagola, a označuju, osim vršitelja radnje u primjerima *djeljač* i *zborlač*, osobu prema nekoj nepoželjnoj radnji: *kradač*, *primistač*, *varač*, *zauzimač*.

Imenice sa sufiksom **-aj** označuju rezultat glagolske radnje i jedнократnost (*čekaj*, *istočaj*, *oglasaj*, *podnosaj*, *pomicaj* i *pomičaj*, *smišljaj*, *srkaj*, *tučaj*, *zamišljaj*), a tvore se od osnova svršenih i nesvršenih glagola.

Kao i u standardnome jeziku, plodna je tvorba sufiksom **-ak**. Riječ je o imenicama muškoga roda koje se mogu razvrstati u nekoliko značenjskih skupina:

- imenice koje znače djelovanje ili rezultat glagolske radnje – *dospitak*, *odgojak*, *pridobitak*, *povitak*;
- osobu prema nekoj osobini – *čeketak*, *priprostak*, *tutoljak*;
- deminutivno značenje – *poslak*, *susritak*, *rasutak*, *začinak*, *zastorak*, *zastavak*.

Među motivirajućim riječima javljaju se i prefigurirani svršeni glagoli koji s navedenim sufiksom tvorenci daju značenje trenutačne pojave, upućuju na vremensku dimenziju djelovanja glagolske radnje: *izgubitak*, *odahnutak*, *pridobitak*, *upadak*.

Najkarakterističnije je značenje imenica sa sufiksom **-aš** u hrvatskome standardnom jeziku značenje nositelja osobine, ali je tvorba od pridjeva slabo plodna.² U *Politici* se javljaju izvedenice: *jednakaš*, *sazrilaš*, *umiljataš*, *zauzetaš*. Sve izvedenice označuju mušku osobu prema izraženoj dobroj ili lošoj osobini. Uz odimeničnu izvedenicu *politikaš* u usporednoj se tvorbi pojavljuju *politik*, *politiker*, *šplitiker*, ali s nijansiranim značenjem; *politikaš*, *politiker*, *šplitiker* imaju porugljivo značenje (koje bi odgovaralo značenju imenice *politikant*).

Nekoliko je izvedenica nastalo od osnova nesvršenih glagola IV. vrste sufiksom **-ba**: *činba*, *korba*, *kršitba*. Riječ je o rezultatu glagolske radnje. Budući da je Bakulin pravopis nedosljedno morfonološki, glasovne se promjene u nekim primjerima vrše (*vršidba*), u drugim ne više (*činba*, *srčba*).

Izvedenice na **-ica** označuju nositelja/nositeljicu osobine koju označuju osnova: *dražica*, *kazavica*, *ponosica*, *prkosica*, *prokletica*, *sklanjavica*, *strahšivica*, *udadbenica*. Neke se izvedenice na **-ica** odnose na osobe muškoga spola (*neustrplivica*, *strahšivica*). Promjena kategorije roda prinosi ne-

² Vidi Babić, 2002: 139

gativnoj obojenosti značenja jer *ženski rod za mušku osobu može povećati pogrdnost, a muški je oslabiti* (Babić, 1996: 14).

Najbrojnije su u ovoj skupini apstraktne imenice koje označuju kakvu karakternu osobinu, pojavu, stanje ili bolest, a istoznačnice u suvremenoj hrvatskom jeziku pripadaju i-sklonidbi i izvode se sufiksom *-ost* kao i manje brojne na *-a* ili *-Ø*: *naporica* (napor), *posebica* (posebnost), *posumljica* (sumnja), *potporica* (potpora), *poganica* i *sivavica* (bolesti), *raskošica* (raskoš), *utaica* (utaja), *utvorica* (utvara, prikaza), *uzporica* (usporenost). U svome surječju nijedna navedena izvedenica nema deminutivno značenje. Surječje imenice *pripovidalica* 392 upućuje da nije riječ o vršiteljici radnje, nego o značenju mjesta odakle se propovijeda. *Izvedenica pripovidalac u značenju 'propovjednik, onaj koji prenosi riječi Božje' bila je obična u jeziku pisaca od 16. do 18. stoljeća* (Horvat, 2006: 114).³

Mocijskom tvorbom od imenica *dragun* i *lindovan* nastale su *dragunica* i *lindovanica*, prva s prijenosom pozitivnoga značenja u ironiju, a druga također s negativnim značenjem koje izriče osnovna riječ.

Na *-ija* ili alternantno *-ia* završavaju imenice ženskoga roda najčešće od pridjevnih osnova: *burljanija*, *čekljanija*, *kukanija*, *mišanija*, *nabacanija*, *privrtanija*, *zatezanija*. Otpridjevne izvedenice na *-ija* rjeđe su u standardnome jeziku. Riječ je o apstraktnim imenicama sa značenjem pojave, stanja ili posljетка glagolske radnje i sve ukazuju na negativnu društvenu pojavu. Nijedan navedeni primjer nije potvrđen u Akademijinu rječniku. Od imeničkih osnova javlja se nekoliko značenjskih skupina:

- značenje djelatnosti kojom se bavi što imenica znači – *zanatčia*, *zakupčia*;
- zbirno značenje – *mladjaria* i *zenskadia*;
- zbirno značenje predmeta koje izrađuje osoba ili se na nju odnosi – *majstorija*, *slatkaria*, *likaria*;
- apstraktno značenje djela koje je imenica izvršila – *ludoria*.

I u standardnome su jeziku uobičajene navedene značenjske skupine.

Vrlo je plodan sufiks *-ik* kojim se, kao i u standardnome jeziku, tvore imenice od n-pridjeva, i to od opisnih pridjeva izvedenih sufiksom *-(a)n*. Znače osobu prema osobini koju izriče osnovni pridjev: *gojenik*, *najmenik*, *napornik*, *nepriatnik*, *nestalnik*, *odajnik*, *osornik*, *ujednik*, *usilnik*. Sadržaj većine navedenih primjera u suvremenoj se jeziku izriče atributnim sintagmama: *naporna osoba*, *neugodna osoba*, *nestalna*, *drska osoba*. Sufiks se javlja u sufiksaloj, složeno-sufiksaloj i prefiksalo-sufiksaloj tvorbi.

³ Vidi AR, XII:98

Palatalizirane su osnove izvedenica sa sufiksom **-ina** – *holčina, lakomčina*. Uvećanice inače znače *da je što veliko, povećano ili pojačano prema prosječnoj veličini drugih predmeta ili bića iste vrste* (Babić, 2006: 11). U ovom tekstu uvećanice ne znače samo fizičke odnose, takvih je vrlo malo, nego je riječ o pojačanim izraženim karakternim osobinama, nedostacima i pojavama. Sve što izlazi iz okvira prosječnoga i postaje prekomjerno, izaziva nesklad, nepoželjno je i takve su tvorenice u Bakulinjoj *Politici* jake ekspresivnosti. Sufiks sudjeluje u sufiksaloj tvorbi imenica od različitih sklonidbenih tipova. Apstraktne imenice koje pripadaju navedenoj tvorbenoj skupini su: *gubina, mračina, opadežina*. Konkretno su imenice *mladina, mlađarina* (mladež, mlada živa bića) i *zjačina* koja određuje osobu prema negativnoj osobini. Sve imenice izvedene sufiksom **-ište** imaju mjesno značenje (*kupovište, pristupište, prodajalište, sastalište*) osim imenice *uzorište* koja znači da je tko primjer dobrih osobina, ispravnih postupaka.

Imenice koje označuju vršitelja radnje umjesto nastavka **-lac** u N jd. imaju vokaliziranu osnovu od nesvršenih glagola, pa se njihova preoblika može prikazati: pz. 3. lice jd. + oc > onaj koji vrši radnju. Takve su izvedenice: *grabioc, malakšavaoc, okašaoc, prozivaoc, razasipaoc, šalioc, vozio, zauzimaoc*. Navedenom preoblikom nije izvedena imenica *pisaoc* od glagola *pisati* (3. r. V. vrsta). Dočetak **-lac** ima imenica *slušalac* (uz *slušao*). Različita su značenja imenica na **-lo**. Izvedene su od infinitivnih osnova nesvršenih glagola IV. i V. vrste, kao i u standardnome jeziku. Označuju osobe s kakvom izraženom negativnom osobinom: *čepljučalo, varalo, veralo*; ili je riječ o apstraktnim imenicama koje upućuju na doživljaj, osjećaj, stanje: *čamilo, gorčilo, mračilo*.

Proširen je i sufiks **-jak** odnosno **-njak** u tvorbi imenica koje znače srodstvo, osobu prema naglašenoj karakternoj osobini i duševnome stanju: *bidnjak, himbenjak, istinitnjak, napražnjak, paklenjak, priobučenjok, sporednjak, vatrenjak, vitrenjak, vodjak*; zatim različita konkretna značenja – *cvitenjak*, deminutivno značenje – *danjak*. Imenica *damasnjak* (današnji) je otprilike osnove, što je neobično za izvođenje navedenim sufiksom u suvremenome jeziku.

Među Bakulinim imeničkim izvedenicama koje prema tvorbenim značajkama svrstavamo u tvorbene arhaizme najbrojniju kategoriju čine glagolske imenice. Brojne su izvedene od svršenih glagola, što u starijim tekstovima i nije rijetka pojava: *izpričenje, obradjenje, prepisanje razčupanje, skrijeenje, uvedenje, uzdrtanje*. Distribucija sufiksa **-nje** i **-enje** s obzirom na infinitivne osnove pojedinih glagolskih vrsta nije dosljedna. Zamjenjuju se sufiksi kojima se izvode glagolske imenice od glagola IV. i V. vrste, pa umje-

sto **-enje** u izvođenju od glagola IV. vrste, javlja se **-anje**, kako završavaju imenice izvedene od glagola V. vrste (*utajanje, razdražanje*), ali i obrnuto, nastavak **-enje** dolazi na osnove glagola V. vrste (umjesto **-nje**) (*hodenje, ubijanje, zabavljenje*). Glagolske imenice od glagola IV. vrste *bisniti, buniti, hvaliti, kladiti* nemaju sufiks **-jenje**, zbog kojega bi se osnova jotirala, nego sufiks **-enje**. Iako se navedeni sufiks pojavljuje u primjerima *privrutjenje, zabavljenje, zabludjenje, zacrpjenje*, izvedenice *bisnenje, bunjenje, hvaleenje, kladenje, požaljenje, zamolenje* zadržavaju nepromijenjenu osnovu zbog disimilacijskih pojava koje je Bakula pokazao i u drugim vrstama riječi kao i u različitim pozicijama riječi, ne samo na granicama morfema: *tavnoća, zaklučenje, zlamenje* itd.

Istoznačnice odglagolnih izvedenica sa sufiksom **-je** u suvremenome se jeziku tvore drukčijim tvorbenim sastavnicama u odnosu na primjere u *Politici*: *brinutje*>briga, *privrgnutje*>preokrenutost, *ustanutje*>ustajanje. Sufiks je plodan u složeno-sufiksnoj tvorbi.

Izvedenice na **-oća** označuju izrazito negativne ili izrazito pozitivne osobine, pojave, te se zapažaju antonimski parovi otprijedjenih izvedenica: *niskoća-velikoća, maloća/malkoća-velikoća, krasnoća-grstoća*. Nepoželjnu proširenu pojavu ili osobinu izražavaju primjeri: *goloća, mrskoća, mučnoća, strahoća, tavnoća*.

Usporedo sa sufiksom **-oc**, prilično razmjerno, pojavljuje se i sufiks **-telj**. Oba sudjeluju u tvorbi imenica koje označuju osobe prema određenom zanimanju, sklonosti ili osobini. Danas su s istim značenjem običnije izvedenice na **-ik, -nik, -ač** ili **-Ø**: *naklonitelj*>naklonjenik, *sliditelj*>sljedbenik, *zaljubitelj*>zaljubljenik, *tomačitelj*>tumač. Usporedne izvedenice sa sufiksima **-ik** i **-telj** u suvremenome hrvatskom jeziku razgraničene su značenjski s obzirom na to odnose li se na prigodnoga vršitelja radnje (koje su na **-telj**) ili trajnijega vršitelja radnje kao zanimanja (koje su na **-ik/-nik**).⁴ Primjeri se u *Politici* odnose na značenje prigodnoga ili pasivnoga vršitelja radnje ili stanja u kojemu se osoba nalazi.

Među plodnim je sufiksima u tvorbi imenica i sufiks **-ost**. Izvedenice imaju apstraktno značenje. Osobinu znače primjeri: *ćudnost, holost, ljubeznost, družbenost*; stanje: *dosadnost, sramnost, ukornost, uzgornost, uzvistnost*; pojavu: *lasnost, pravnost i sladnost*. Izvedeničke su osnove pridjevne.

Plodan je i sufiks **-uša** u tvorbi imenica koje imenuju osobu ženskoga spola također prema kakvoj negativnoj osobini. Izvedene su od pridjeva – *bogatuša*, glagola – *občaruša, popuzuša, uzbiguša, zateguša, zanovetuša*, mocijskom tvorбом – *divjakuša*.

⁴ Vidi Babić, 2002: 322

2. Složeno-sufiksalna tvorba

Vrlo je plodan način u tvorbi imenica u *Politici*. Najbrojnije su apstraktne imenice koje označuju duševna stanja, sklonost ili osobinu. Osobu prema izraženoj osobini označuju imenice: *dobrodarnik, imbenotvor, krivodušac, naglovoljac, plitkoumac, putenoljubnik, taštoslavac, tvrdokornjak, vatrosivac*. Kombiniraju se imenička i glagolska, priložna i glagolska i pridjevna i glagolska osnova⁵. U bogatu popis složenica nastalih spomenutim tvorbenim načinom, od kojih većinu čine primjeri koji nisu potvrđeni u Akademijinju rječniku⁶, zapažaju se duži nizovi s istim osnovama koje se ponavljaju nekad u prvom, nekad u drugom dijelu tvorenice. S obzirom na vrijeme kad je tekst nastao, na stanje jezika i popunjavanje leksičkoga fonda, ta je sustavnost olakšavala autoru stvaranje novih jedinica na osnovi postojećih uzoraka. Tako se pronalazi imenički niz s glagolskom osnovom od glagola pisati u drugome dijelu: *dilopis, knjigopis, kratkopis, kratkopisje, otrovnopis, prostopis, prvopis, učnopis*. Za izražavanje osobine, ljubavi, sklonosti, privrženosti prema onomu što znači drugi dio složenice ili označavanje discipline uporabljene su sljedeće tvorenice: *mudroljubje, miloljubje, narodoljubje, htioljub, hitroljub, jezikoljub, linoljub, narodoljub, privišeljub, znanoljub*; sklonost kakvoj negativnoj osobini, navici i sl.: *bludnoljubje, linoljubje*. Neke složenice tek u surječju dobivaju točno značenje: *pržoljubje, privišoljub, većoljubje*.⁷ Ponavljanje prvoga dijela ilustriraju primjeri: *umodarnost, umoplod, umoslovlje, umotvorje, umoznanstvo*. Ista se osnova pojavljuje u jednom primjeru u prvome, a u drugom slučaju u drugome dijelu: *umodarnost i zriloumje*. Ponavljanje osnova i njihovo kombiniranje u složeno-sufiksaloj tvorbi potaknuto je i temom pojedinoga dijela *Politike*.

⁵ U istraživanjima starosti triju »nenarodnih« tvorbenih uzoraka imeničkih složenica u hrvatskome jeziku Amir Kapetanović pokazuje da se u hrvatskim neorgananskim idiomima javljaju endocentrične imeničke složenice barem tri stoljeća prije hrvatskoga narodnoga preporoda...ali se ne može opovrgnuti da su mnoge endocentrične imeničke složenice nastale u vrijeme ilirskoga narodnoga preporoda prevođenjem u prvom redu s njemačkoga jezika (Kapetanović, 2007:241). Po trećem navedenom uzorku – imenička osnova + spojnik+ glagolska osnova+ Ø- sufiks nastale su brojne Bakuline složenice u *Politici*.

⁶ U AR navedene su složenice istih osnova s različitim sufiksima s obzirom na primjere u *Politici*: taštoslovac – taštoslavnik, AR, XVIII:120, tvrdokornjak – tvrdokornik, AR, XIX:68, umotvorje – umotvornost- AR, XIX:612.

⁷ O *Linoljubu Otačbine* (361), O *Privišeljubu Otačbine* (365), *Premda manjim brojem nego linoljubā, dali ima i privišeljubā ljudi. Linoljub i kad bi imo hitriti, jedva da se vuče; a vrućoljub, i gdi je od tihoće misto, vatreno negli: linoljub uvik da počiva dostimu nije; a hitroljub onda samo počiva kad radi: oni nigda ni zašto, oli jedva i kasno, za što god priane; a ovi vazda i za svašto pripravan se najde. Te linoljube i privišoljube, drugčije jih zovemo vlašim, i žestokim* (365).

Iste se osnove u različitim tvorenicama obično javljaju u istome poglavlju, zasebnom poučnom dijelu, ili na istoj stranici. Riječ je o složenicama koje pripadaju pasivnome leksiku, a njihovi ekvivalenti u suvremenome jeziku često traže sintagmatske izraze (*većoljubje, miloljublje, pržiljubje* > *jaka, velika ljubav*).

3. Prefiksarno-sufiksarna tvorba

Prefiksarno-sufiksarni tvorbeni način znatno je rjeđi postupak u tvorbi imenica u analiziranome tekstu. Ovaj tvorbeni način ilustriraju primjeri kao *brezposlenica, bezbožnjak, bezakonjak, podrazloženje* itd.

Zaključak

Opsežni poučni tekst *Politika za svakog čovika* Petra Bakule obiluje imenicama koje označuju karakterne osobine, stanja, sklonosti, navike, moralne vrijednosti, osobe prema izraženim osobinama, znanstvene discipline i sl. Stoga su česte apstraktne i glagolske imenice, a najbrojnije nastaju sufiksarnom i složeno-sufiksarnom tvorbom. Brojne složenice iz *Politike* nisu potvrđene u Akademijinu rječniku (*jezikoljub, narodoljub, narodoljubje, privišeljub, umotvorje, većoljubje* itd.). U sufiksarnoj su tvorbi plodni sufixi *-anje/-enje, jak/njak, -ost, -oća, -ina, -ica, -oc/-telj*. Neke su Bakuline usporedne tvorenice stilski izdiferencirane: *šplitiker, politik, politikaš* (gdje je *politik* stilski neutralna, a preostale ironična značenja), druge nisu: *mrzenje, mrznost, mrskoća, mrženje; sloboda, slobod, slobodnost; pohlepljenje i pohleplnja; zauzimač, zauzimaoc*.

U složeno-sufiksarnoj su tvorbi zamjetni tvorbeni uzorci na osnovi kojih nastaju nizovi u kojima se ponavlja jedan motivirajući kompozicijski član, što nije bilo neobično u onodobnim tekstovima. Dvije su osnove bile prikladnije za izražavanje točnijega sadržaja, gdje je to bilo moguće. Različiti se sufixi javljaju u tvorbi pogrdnica koje su izrazito brojne u tekstu. Pored sadržaja motivirajuće riječi, u nekim se primjerima semantički naboj ostvaruje sufiksima, npr. u tvorbi uvećanica i umanjenica za izražavanje pogrdnoga, prezriva značenja; negdje promjenom kategorije roda.

I slaba je čestoća pojedinih sufixa funkcionalna; izvedenice sa slabo plodnim sufiksima, u jednom ili u dvama primjerima, prinose stilskoj oplemenjenosti (*mekuš i draguš; piančov, sršljo, govorko i svojko; slipež; podojčad i taštad; privala, trubaljka* i sl).

Bogat rječnik Bakulinih tvorenica pokazuje da su se za njihovo nastajanje birale domaće osnove općeporabnoga leksika (s obzirom na onodobno stanje jezika), što je bilo važno za razumijevanje sadržaja od strane *pripro-*

sta puka, ali otkriva i izvjesni implicitni puristički odnos s obzirom da je riječ o autoru koji je poznavao strane jezike, na njima stvarao, ali se nije olako prepuštao jezičnome posuđivanju (što potvrđuje neznatan broj turcizama, talijanizama i kontaktnih sinonima), nego je prema vlastitim sklonostima i znanju koristio rječotvornu produktivnost i vlastitu kreativnost u materinskome jeziku.

Literatura i izvori

- Anić, Vladimir (2006), *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb.
- AR, I–XXIII (1880–1976), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Bakula, Petar (1867), *Pravo mudroznanje za svakog čovika*, Split.
- Bakula, Petar (1869), *Politika za svakog čovika*, Split.
- Barić, Eugenija i dr. (1995), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Barić, Eugenija i dr. (1999), *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine, Zagreb.
- Babić, Stjepan (1989), »Sinkronija i dijakronija u tvorbi riječi«, *Jezik*, god. 37, br. 1, 1–32.
- Babić, Stjepan (2002), *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, Nakladni zavod Globus, HAZU, Zagreb.
- Horvat, Marijana (2006), »Imenički tvorbeni modeli u djelu Blaža Tadijanovića *Svašta po malo* iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik (1761.)«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 32, 109–126.
- Kapetanović, Amir (2007), »Jesu li endocentrične imeničke složenice tvorbeni inovacija u hrvatskom jeziku 19. stoljeća«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 33, 235–243.
- Kuna, Branko (2006), »Nazivlje u tvorbi riječi«, *Filologija*, 46–47; 165–182.
- Nikić, Andrija (1998), *Franjevac i njegovo djelo*, »Predgovor« u: Izabrana djela, sv. IV, *Politika za svakog čovika*, (pretisak), Mostar, (VII–XXI).
- Petrović, Leo (1939), »Život i rad fra Petra Bakule, 1816–1873«, *Stopama otaca*, 5/1938–39, Mostar, 34–47.
- Tafra, Branka, Košutar, Petra (2009), »Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku«, *Suvremena lingvistika*, 67, 87–107.
- Turk, Marija (2002), »Tvorbene značajke kalkiranih imenica«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik, jezikoslovlje i književnost*, 27 (2001), 267–280.

SUFIKSALNE TVORBE IMENICA U *POLITICI ZA SVAKOG ČOVIKA*
FRA PETRA BAKULE

Sažetak

U radu se predstavljaju sufiksarne tvorbe imenica u *Politici za svakog čovika*, opsežnome poučnom djelu hercegovačkoga franjevca Petra Bakule (1816.–1873.). Sufiksarna i složeno-sufiksarna tvorba plodni su tvorbeni načini imenica u *Politici*. Izdvojene imeničke izvedenice uspoređuju se s tvorbom istoznačnica u hrvatskome standardnom jeziku na osnovi provjere u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika. Usporedba ukazuje na razlike u tvorbenim sastavnicama i tvorbenoj plodnosti. Osjećajna obilježenost tvorenica ostvaruje se najčešće izborom sufiksa. Među značenjskim kategorijama imenica najbrojnije su one koje označuju osobu prema izraženoj (često negativnoj) osobini.

Ključne riječi: Petar Bakula, tvorba imenica, sufiksi

SUFFIXAL NOUN FORMATION IN *POLITIKA ZA SVAKOG ČOVIKA*
BY PETAR BAKULA

Summary

An extensive educative creation of a Herzegovinian Franciscan named Petar Bakula (1816–1873), *Policy for each man*, presents us with how noun suffixes work. The suffix and complex-suffix ways are formative rules presented in the *Policy*. The featured nominal derivatives are compared with the equivalents in the Croatian standard language, based on the examples from modern Croatian dictionaries. The comparison shows the differences between the components of word formation and word prolificacy. The choice of the right suffix helps achieve the desired wording. Amongst many categories of nouns, the ones denoting a (mainly negative) characteristic person are the most common.

Key words: Petar Bakula, noun formation, suffixes

Maja Opašić

PRILOG ANALIZI PAREMIOLOŠKOGA BLAGA FRA PETRA BAKULE

Pregledni rad
UDK 398.(497.6)

1. Uvod

U prvom dijelu *Politike za svakog čovika* fra Petra Bakule, nalazi se uvodno poglavlje naslova *Uprave i poslovice obćenog življenja*. Riječ je o svojevrsnoj zbirci od 268 kratkih poučnih savjeta za svakodnevni život koje Bakula iznosi u obliku poslovice, sentencija, izreka i frazema. Njima želi poučiti i savjetovati o životnim pitanjima i situacijama s kojima se svatko susreće. Stoga se, osim savjeta i pouka koje se odnose na razmatranja o općim filozofskim temama poput života, smrti, sreće, nesreće, bogatstva i sl. mogu pronaći i konkretniji savjeti o primjerice bračnom životu, međuljudskim odnosima, odnosu prema radu i sl. Bakula paragrafe u kojima iznosi pouke strukturira tako da najčešće daje svoj komentar o određenoj pojavi i sl., a potom to oprimjeri i poslovicom ili najprije kaže poslovicu, a zatim je i protumači.

U provedenome istraživanju analizirano je 268 kratkih paragrafa iz kojih su izdvojeni izrazi i rečenice koji svojim značajkama i strukturom mogu biti uvršteni u poslovice i sentencije. Za potrebe ovoga rada izdvojen je samo dio prikupljene građe. Cilj je bio analizirati odabrane primjere sa strukturnog i semantičkog aspekta, a za neke se utvrđuje i moguće podrijetlo.

2. Strukturna analiza odabranih primjera

U analiziranoj građi najveći je broj poslovice, a zatim slijede srodni oblici kao što su sentencije i krilatice, dok je svega nekoliko primjera frazema. Riječ *poslovica* došla je u hrvatski jezik iz ruskoga jer joj u osnovi stoji *slovo* u značenju *riječi* (Kekez, 1984: 10), a osim toga termina koriste se i *sentencija* ili *gnoma*. Poslovicu se može definirati kao: *općepoznata, slikovito izražena misao koja izražava neki sud, pouku, moralno načelo i sl.*

a zbog svoje kratkoće, preciznosti i slikovitosti lako se pamti i prenosi s pokoljenja na pokoljenje. Ona uopćava i tipizira životne pojavnosti, nosi poruku jedne svevremenske istine te se lako prenosi iz jedne kulture u drugu (Mikić, Škara, 1992: IX). Dakle, glavna bi obilježja poslovice bila: općevažće izražavanje misli i osjećaja, ispostavljanje poante, u načelu je formulirana rečenicom, autor je anonimn, ima svoje značenje i izvan konteksta, upotrebljava je veći broj govornika (Mikić, Suzanić, 1994: 11; Mikić, Škara, 1992: IX). Između poslovice i njoj srodnih oblika postoje izvjesne sličnosti, ali i razlike pa zato treba razlikovati poslovice od izreke, sentencije, aforizma i krilatice. Izreka je kraća od poslovice i vezana uz kontekst jer se često odnosi na stvarne svakodnevne pojave; sentencija je poslovice moralnoga sadržaja čiji izvor i autor je poznat; aforizam je jezgrovita, smisljena i duhovita misao o životu i svijetu; krilatica je kratka izreka koja na uvjerljiv način iznosi neke probleme svakodnevnog zbivanja u društvu, a poznat joj je autor ili izvor (Mikić, Škara, 1992: IX; Mikić, Suzanić, 1994: 8).

U nastavku će se dati kratak osvrt na strukturu¹ Bakulinih poslovice. Poslovice uglavnom imaju uvriježenu strukturu pa se tako najčešće pojavljuju kao jednostavne rečenice, npr. *Svak ima svoje brime. Malo je na nebu veliki zvizda. U gnjilom štapu nema podpore. Svinja i lakomac u jednom jarmu oru. Po radnji i Bog daje. i sl.* Mogu biti izražene i krnjom rečenicom, npr. *Dobrosrdni svačiji, lakomčina ničiji. Na objedu svakom svega, na večeri ni hlieba*, ali i u obliku složene rečenice, npr. *Kako koji vitar puše, tako se valia priginjati. Bolje se je pria i dugo promisliti, što imaš činit, nego se posli zabdavad kajati. Tko ni odkoga svitovanja netraži, holost će ga više puta pokazati nepametna. Tko uvik kaže sve što misli i tko nikad nemisli o čem govori, oba su tašte pameti i sl.*

Strukturu poslovice često uvjetuje rima (Mikić, Škara, 1992: XII), a to potvrđuju i primjeri kod Bakule: *Izpeci pak izreci. Dobrosrdni svačiji, lakomčina ničiji. U radiše svega biše. Koliko je ljudi, toliko je i čudi. Tko se gizda, a nemože, on će ostat gole kože. Bolje kuga, bolji poganac, neg je gadni oženjen pianac.* Jedno od čestih stilskih sredstava u poslovicama obilježeni je red riječi (Mikić, Škara, 1992: XII) u kojemu je glagol najčešće na kraju rečenice, što je u hrvatskome jeziku svojevrsni sintaktički kalk nastao pod utjecajem latinske sintakse, npr. *Nije tolika kripost z dobrim dobar se naći, koliko je mlogo viša, medju opakim dobar ostati. Tudja nesrića i po našoj glavi pada. Svinja i lakomac u jednom jarmu oru. Umiljato janje i dvi majke sasne. Meka besida i gvozdena vrata otvara.*

¹ Analiza strukture poslovice temelji se na postavkama iz Mikić – Suzanić, 1994: 13–15. Primjeri poslovice su fra Petra Bakule.

3. Semantička analiza odabranih primjera

Sa sadržajne se strane poslovice, pa tako i Bakuline, mogu promatrati s obzirom na nekoliko kriterija.

3.1. Prvi je kriterij *način na koji se izražavaju i priopćavaju misli, zapažanja i iskustva* pa se razlikuju *prave* ili *potpune poslovice* i *nepotpune poslovice*. Potpune poslovice izražavaju zaokruženu i cjelovitu misao u obliku svojevrsnoga pravila koje vrijedi za svakodnevni život, npr. *Nije ovi svit od jedne predje otkan; niti on samo jednu boju pokazuje. Ako hoćeš ukazat se sriće dostojan, i nju dosegnuti, nastoj i druge sritne učiniti. Jedan ne more biti srtian, ako su oko njega svi drugi zlosritni. Tko ni odkoga svitovanja netraži, holost će ga više puta pokazati nepametna.* i dr. *Nepotpune poslovice* samo potvrđuju ili objašnjavaju neka iskustva, ali pritom ne postavljaju izravno pravilo za život. Takve su primjerice: *Svak ima svoje brime. Tko se hvali, sam se kudi. Malo je na nebu veliki zvizda. Dobrosrdni svačiji, lakomčina ničiji.*

3.2. Prema značenju mogu se razlikovati dvije vrste poslovice: poslovice koje imaju doslovno značenje i poslovice koje imaju preneseno značenje (Mikić, Škara, 1992: XIII). Riječ je zapravo o različitom stupnju slikovitosti jer što je neka poslovice slikovitija to je semantički manje prozirna. U analiziranoj građi poslovice doslovna značenja bile bi primjerice:

Ni jedno voće nedozirilo nemože biti dobro, tako ni pametarenje jednog mladića.

Što si obećo daji; što si reka izpuni.

Svak sebe za mlogo više drži nego vridi.

Ako hoćeš ukazat se sriće dostojan, i nju dosegnuti, nastoj i druge sritne učiniti.

Jedan ne more biti srtian, ako su oko njega svi drugi zlosritni.

No, prevladavaju poslovice prenesena značenja kao što su:

Iz jutra se dobar dan poznaje.

Izpeci pak izreci.

Nije ovi svit od jedne predje otkan; niti on samo jednu boju pokazuje.

U mraku ni velike stvari nevidimo, a na svitlosti i male.

U gnjilom štapu nema podpore.

Svinja i lakomacu jednom jarmu oru.

Umiljato janje i dvi majke sasne.

Meka besida i gvozdена vrata otvora.

Bos idje, koji tudje opanke nosi.

Naša torba raspala bolja je, nego tudja nova.

Koji u tudjoj kesi stoji on je prosjak.

Drvo se na drvo naslanja, a čovik na čovika.

Ako nemože sluga bez kralja, nemore ni kralj brez sluge.

Jedna hlajina ne pristoji u svako vrime.

Vrana kad i sokolovo perje obuče opet će ostat vrana.

Dok ti svitu samo jendo rebro izpraviš, ti ćeš i tvoje gnjate polomiti.

Kako koji vitar puše, tako se valja priginjati.

S jednim trbuhom nemoremo na sto pirova.

Lemiš što više ore, to svitlji postaje.

3.3. Poslovice se sadržajno često temelje na paralelizmu, tj. postojanju dvaju paralelnih dijelova koji se mogu različito kombinirati (usp. Mikić, Suzanić, 1994: 16 – 17), npr.

- a) prvo A onda B: *Izpeci pak izreci,*
- b) kako A tako B: *Kakav je tko mladić bijo, taki je i star obrsio,*
- c) tko čini A čini i B: *Tko mlogo radi mlogo nejma,*
- d) bolje A nego B: *Bolje kuga, bolji poganac neg je gadni oženjen pianac,*
- e) nema A bez B: *Nejma vatre bez dima, nejma slatka brez gorka,*
- f) tko hoće A mora i B: *Ako hoćeš ukazat se sriće dostojan, i nju dosegnuti, nastoj i druge sritne učiniti; Tko će zgone koje želi, iz svog doma nek se seli.*

Također, velik se broj poslovice temelji i na sadržajnoj oprečnosti – drugi dio stoji u opreci prema prvom dijelu (Mikić, Suzanić, 1994: 17), npr.

Tko se hvali, sam se kudi.

Tko se penje, i tko stenje, velikašom da postane, nedostojna seb odaje.

Tko se nije naučio virno slušat, nikad neće umiti koristno zapovidati.

Tko se mlogo tudjim poslim brine, on svoje gubi.

Tko drugoga vazda pravi, prav on nigda bit ne more.

Tko se mlogo nadimlje, treba da pukne.

3.4. Prikupljeni primjeri izriču različita značenja, odnosno mogu referirati na neke opće pojavnosti ljudskoga života, na različite ljudske osobine, na međuljudske odnose, bračne odnose i sl. Stoga su u nastavku odabrani primjeri poslovice raspoređeni prema semantičkim skupinama – značenjima na koja se mogu odnositi.

3.4.1. Općenita zapažanja o svijetu, ljudima i sl.

- (1) Poslovice *Nije ovi svit od jedne predje otkan; niti on samo jednu boju pokazuje*, iskazuje opće shvaćanje da je svijet u kojemu živimo raznolik ljudima, zemljama, običajima, kulturama i sl. i upravo je u toj raznolikosti i njegovu bogatstvo. Na prethodnu se misao svojim značenjem da su ljudi različitih karaktera, mišljenja i ponašanja može nadovezati i izraz *koliko je ljudi, toliko je i čudi*. Taj se izraz može smatrati i frazemom (*koliko ljudi, toliko čudi*). Riječ je o prevednici iz latinskoga jezika *Quot capita tot sententiae (sensus)*² iako nepodudarne pozadinske slike jer je u latinskome *koliko glava, toliko rečenica (osjećaja)*. Međutim, *glavu* se može smatrati metonimijom za *čovjeka* pa je tada slika samo djelomično nepodudarna. Mogući razlog promjeni sastavnice u hrvatskome prijevodu je rima.
- (2) Upravo zato što su ljudi toliko različiti nemoguće je mijenjati druge i svijet oko sebe prema vlastitim zamislima i u skladu s vlastitim shvaćanjima jer prema savjetu Bakule *Dok ti svitu samo jedno rebro izpraviš, ti ćeš i tvoje gnjate polomiti*. Vrlo slikovito je izrečeno da se promijeniti druge može samo na vlastitu štetu jer najčešće ono što je vrijedno i dobro za jednoga ne mora biti i za drugoga – *nije blago štoj u sebi blago, neg je blago što je komu drago*.
- (3) Narodnu poslovicu *Iz jutra se dobar dan poznaje*³ Bakula veže uz svoju autorsku *Iz zeleni godina mladića, vaš njihov život izvire*, odnosno povlači paralelu između jutra i mladosti. Naime, jutro je pokazatelj kakav će biti dan, a mladost utječe na čitav kasniji život.
- (4) *U mraku ni velike stvari nevidimo, a na svitlosti i male*. Ovom se poslovicom referira na značenje da ako se živi skromno i skrovito tada se i velike pogreške teže uoče, ali ako se previše svoj život iznosi u javnost tada će se i male pogreške odmah uočiti.
- (5) *U gnjilom štapu nema podpore*. Bakula ovdje aludira na ljude, tj. gnjili štap je metafora čovjeka u kojega se ne može pouzdati da će pomoći ako zatreba, na njega se ne može osloniti jednako kao što gnjili štap ne može biti oslonac pri hodu.
- (6) *Što komu nesmiš reći u oči, nemojmu ni za ledjma govoriti jer od usta do usta poč će smutnja gusta*. Ova rečenica svojevrsna je pouka ili savjet, a kao poslovice bi mogao funkcionirati njezin drugi dio ponajprije zbog svoje rimovane strukture – *od usta do usta poč će smutnja gusta*.

² Autor latinske sentencije je rimski komediograf Publije Terencije Afer koji je navodi u svom djelu *Phormio* (Marević, 2002: 524).

³ Inačice ove poslovice su *po jutru se dan poznaje* i *iz jutra se dan poznaje*.

No, izdvaja se i jer se sastoji od nekoliko frazema: *reći u oči* (*lice*) *komu što* (reći otvoreno, iskreno komu što), *govoriti iza leđa komu što* ('ogovarati koga, govoriti ružno o kome'), *od usta do usta* ('usmenim putem od čovjeka do čovjeka').

- (7) *Kako koji vitar puše, tako se valja priginjati. Jedna haljina ne pristoji u svako vrime.* Navedene dvije poslovice Bakula povezuje jer se obje odnose na to da se čovjek uvijek mora prilagođavati vremenu, okolnostima, ljudima kojima je okružen. Dakle, treba govoriti i činiti onako kako to određeni trenutak zahtijeva.
- (8) *Nejma zgrade brez nezgrade – nejma vatre brez dima – nejma slatka brez gorka.* Sve tri poslovice jednake strukture mogu se odnositi na značenje da u životu nešto dobro uvijek prati i ono loše, tj. da ne može uvijek sve biti samo dobro. Tomu je značenju vrlo blisko i ono izraženo poslovicom *Iza dobra zlu, iza zla dobru se je nadati.*
- (9) Među Bakulinim poslovicama, izrekama i poukama nalazimo i poznatu narodnu poslovicu *Silo rugo nasrid puta, svakomu se rugalo, a svak njemu* koja se odnosi na čovjekovu potrebu da uvijek komentira, osuđuje i sl. ono što čine drugi, odnosno da za sve što drugi učine ima nešto negativno primijetiti čime zapravo izaziva podsmijeh drugih.
- (10) O tomu da je teže razumjeti i vjerovati onomu što nismo i sami doživjeli govori narodna poslovice *sit gladnomu ne vjeruje* koju Bakula bilježi kao: *Sit gladnu nerazumi, niti zdrav bolestnu*, a značenjem joj je bliska i *Sita trbuha lasno je o postu pripovidati.*
- (11) Uvriježeno je shvaćanje da o osobama koje su umrle nije primjereno govoriti negativno pa makar to bilo i istinito. To je izrečeno u poslovice *Mertve zloglasit, velike zloćudnosti je zlamenje* koja je općepoznata u obliku *o mrtvima samo najbolje.* Riječ je o prevedenici latinske izreke *de mortuis nil (=nihil) nisi bene.*
- (12) Rečenica *Nije tolika kripost z dobrim dobar se naći, koliko je mlogo viša, medju opakim dobar ostati* više je opaska, misao o ljudskoj prirodi negoli poslovice, a govori o tomu da je mnogo teže ostati dobar u lošem okruženju nego li dobrane, tj. da treba imati snažan karakter kako se ne bi potpalo pod utjecaj lošega društva i sl.

3.4.2. Sreća

Bakula u svojim *Upravama i poslovicama obćenog življenja* na mnogim mjestima promišlja o sreći i nesreći. Sreća i nesreća česte su teme u promišljanju o ljudskome životu stoga su nezaobilazne i u ovakvu djelu. Što Bakula misli o sreći i nesreći najbolje se opisuje u 98. paragrafu, a može se sažeti kao: ni sreću ni nesreću ne treba pronalaziti u stvarima izvan nas nego

u nama samima. Naime, čovjeka ne čine sretnima ili nesretnima stvari koje ga okružuju, nego ono što on u njima vidi ili traži. Stoga Bakula kaže: *Budi pripravan primiti i ono što nebi hotio pak ćeš onda manju nesreću ćutiti* što bi značilo da treba biti spreman prihvatiti ono što se daje, a ne uvijek tražiti više od toga jer upravo su najnesretniji oni koji žele ostvariti sve želje: *Tko misli na ovom svitu sve svoje podpunit želje, oni će najnesretniji biti*. Ovdje se aludira i na kršćansko shvaćanje o prolaznosti ovozemaljskoga života i vječnoj sreći u onozemaljskom svijetu. Sreću ne čine materijalna dobra i bogatstvo jer *Više puta biva da je sretniji prosti čovik, negoli car na pristolju*. U životu treba prihvatiti i činjenicu da nitko ne može biti uvijek i samo sretan jer ponekad treba okušati i nesreću. O tomu Bakula slikovito kaže: *Srića nitkom neda svi perja iz svoji krila i Svaka srića uz nesreću hoda*. Osim toga, sreća je i prolazna *Srića je najnestalnija na svitu*, a uspješni su oni koji uspiju nesreću okrenuti u sreću, tj. u svakom zlu pronaći što dobro: *Iz iste nesriće proizvesti sriću*. Da bi ljudi bili sretni moraju i druge učiniti sretnima, odnosno dijeliti svoju sreću s drugima: *Ako hoćeš ukazat se sriće dostojan, i nju dosegnuti, nastoj i druge sritne učiniti; Jedan ne more biti srtian, ako su oko njega svi drugi zlosritni*. Na koncu se o sreći i nesreći može zaključiti da je svaki pojedinac odgovaran za to koliko će iskoristiti ono što mu je dano i time biti sretan ili nesretan: *Sritan ol nesritan nitko se ne radja nego za zlom i dobrom pameti*. U svim navedenim poslovicama sreća je personificirana.

4.4.3. Ljudske osobine i ponašanje

Unutar semantičke skupine poslovice i izreka koje se odnose na ljudske osobine i ponašanje može se izdvojiti nekoliko podskupina s obzirom na to koju ljudsku osobinu ili ponašanje opisuju.

4.4.3.1. Prva podskupina primjera odnosi se na osobinu uobraženosti, oholosti jer svi opisuju osobe koje se smatraju više vrijednima nego što jesu: *Tko se hvali, sam se kudi. Svak sebe za mlogo više drži nego vridi. Tko se mlogo nadimlje, treba da pukne. Tko se gizda, a nemože, on će ostat gole kože. Tko se mlogo ljubi, sebe istog gubi* pa im čak nisu ni potrebni savjeti drugih ljudi *Tko ni odkoga svitovanja netraži, holost će ga više puta pokazati nepametna*. Stoga Bakula zaključuje da je najveća od svih ljudskih vrlina poniznost: *Poniznost je mater svi kriposti*, odnosno da od nje potječu i sve druge vrline, a u tome se opet ogleda njegov kršćanski svjetonazor.

4.4.3.2. Veći se broj poslovice i izreka odnosi na ljudsku pohlepu za bogatstvom, na lakomost i neskromnost. Tako Bakula uspoređuje lakomu osobu sa svinjom jer je to životinja koja vrlo halapljivo jede i pije: *Svinja i*

lakomacu jednom jarmu oru. Koliko osuđuje lakome ljude govori i izreka *Dobrosrdni svačiji, lakomčina ničiji.* Posebno se osuđuju osobe koje pod svaku cijenu žele steći bogatstvo: *Na onog svak mrzi koji himbeno i silom srta za imanjem bogatstva. Tko se penje, i tko stenje, velikašom da postane, nedostojna seb odaje,* a pri tom ne razmišljaju da mogu sve i izgubiti *Tko god sa višeg pane višma će se i satrati.* i to u vrlo kratkom vremenu *Bogato-ga čini vik; siroma jedan hip.* Stoga Bakula kaže da *Uboge kripost zasitća, a bogate bogatstva sve to gladnije čine* čime želi reći da je pravo čovjekovo bogatstvo u njegovoj duši, a ne materijalnim dobrima.

O pohlepi vrlo slikovito govori i poslovice *Vrana kad i sokolovo perje obuče opet će ostat vrana* kojom se želi reći da čovjek ne može postati ono što nije. U ovom slučaju sokol je simbol bogatstva, ali osim toga poruka je da čovjeka bogatim ne čini vanjština nego ono što nosi u srcu.

Sljedeće se poslovice također odnose na ljudsku pohlepu, odnosno poručuju da treba biti skroman s onime što se ima, a ne tražiti nemoguće:

Što je mlogo nije ni s kruhom dobro.

Jednoj glavi dosti jedna kapa.

S jednim trbuhom nemoremo na sto pirova.

Na jednu nogu nemore sto opanaka.

S jednom stražnjicom nemoremo na više stolaca siditi.

4.4.3.3. Ljudi su često skloni biti vrlo kritični prema drugim ljudima, njihovom ponašanju i postupcima, a pri tom zaboravljajući na svoje mane i pogreške. To je fra Petar Bakula izrazio rečenicama:

Ima ljudi pak bi rekao da samo nose oči za drugi, a nikada za sebe.

Na drugima i najmanji trunak dogmiraju; a na sebi nemogu ni veliku gredu da podpaze.

Nebudi poletan druge popravljati: vidi pria imašli toliko kriposti da popraviš tebe istoga.

Druga rečenica vjerojatno je inspirirana općepoznatim izrazom biblijskoga podrijetla⁴ *vidjeti trun u tuđem oku, a ne vidjeti brvno u svom oku.*

Na ljudsku snalažljivost odnosi se poslovice *Umiljato janje i dvi majke sasne* koja se od one potvrđene u standardu danas razlikuje samo glagolom *sasne* (*umiljato janje dvije majke siše*).

4.4.3.4. Sljedećih nekoliko poslovice opisuje ponašanje da je uvijek bolje sve ono što je tuđe, a ne bi trebalo biti tako nego upravo suprotno – treba

⁴ Usp. *Što imaš gledati trun u oku brata svojega, a brvna u svom oku ne zapažaš* (Mt 7, 3–5)

najviše cijeniti ono što se posjeduje, a ne težiti za onim što čovjeku ne pripada jer to najčešće ne donosi ništa dobro:

Bos idje, koji tudje opanke nosi.

Naša torba raspala bolja je, nego tudja nova.

Koji u tudjoj kesi stoji on je prosjak.

Uvik je skupo što tudji novac platja.

Mekši je naš šamar, nego tudje sedlo.

Volim momu šćapu, nego tudjem konju.

4.4.3.5. U izrekama *Uztrpljivu i vatri ništa se otelo nije* i *Naglost nitkom prijateljica nije* suprotstavljaju se dvije osobine – strpljivost i naglost i pri tom se hvali strpljivost.

Ljudsku marljivost i radišnost pohvaljuju sljedeće izreke *U radiše svega biše. Tko i mlogo radi mlogo nejma, a tko radi malo, nejma ništa. Po radnji i Bog daje*. Prva je poznata narodna poslovice, ali bez drugoga dijela *u štediše još i više*.

4.4.4. Međuljudski odnosi

O međusobnom pomaganju ljudi, odnosno da čovjeku treba drugi čovjek govore sljedeće poslovice: *Drvo se na drvo naslanja, a čovik na čovika. Ako nemože sluga bez kralja, nemore ni kralj brez sluge. Ruka ruku umiva, a obe dvi obraz*. Treća poslovice poznata je kao *ruka ruku mije, obraz obadvije*, a prvi je dio prevedenica latinske *Manus manum lavat*. U narodu je poznata i poslovice kojom i Bakula želi reći da čovjek svojim bližnjima neće učiniti što našao: *Svoj svoga nad jamu vodi, u jamu ga nebaca*.

Poslovicom *Tko ti mlogo priti mlogo ga se neboj, nego više onoga koji no mučen pod tobom jamu kopa* želi se reći da se ne treba bojati ljudi koji su iskreni i kažu sve u lice pa makar to i bilo neugodno, nego onih koji su tihi, tj. podmukli jer će upravo oni dovesti u opasnost. Kao dio prethodne poslovice je izraz *pod tobom jamu kopa* koji može funkcionirati kao frazem *kopati jamu pod kim* ili *kopati jamu komu*, a on je pak inačica biblijske izreke *Tko pod drugim jamu kopa, sam u nju pada*.⁵

Osim što ljudi trebaju pomagati jedni drugima, još više vrijedi pomoć ako je pruže pravodobno *Na vrime i mala posluženja učinjena, na veliko nas dobro izvedu* ili čak da sami prepoznaju da tko treba pomoć, a da ih se ne pita: *Oli komu imaš dobročinstvo učiniti, oli poslugu, nečekaj da te*

⁵ Usp. *Tko jamu kopa, u nju pada; i tko ruši zid, ujeda ga zmiya*. (Prop 10, 8); *Tko jamu kopa, u nju pada, i tko zamku namješta, u nju se hvata*. (Sir 27, 26)

on zamoli, ma priteci sam; i tada dvojstruko ćeš više o jednom učiniti. Ova poslovice moguća je inačica poznate *tko brzo daje, dvostruko daje* što je prevedenica latinske poslovice *bis dat, qui cito dat*.⁶ Upravo darivanjem drugih, čovjek obogaćuje sam sebe i odnose s drugima: *Tko hoće da u mlogim žive, mloge i dariva.* Međutim, zna se dogoditi da u želji da drugima pomogne čovjekove namjere budu sasvim pogrešno prepoznate: *Ako o dobru tuđem radiš, zloća će ti biti plaća.*

U odnosima s drugim ljudima jako je važno držati se obećanja: *Što si obećao daji; što si reka izpuni.* Također, Bakula ističe da je važno ne govoriti loše o drugima: *Tko nikad o drugom nezna dobro reći, neće nitko ni onjemu,* a osobito ne ono što i nije za javnost *Tko tuđu sramotu odgaljiva, ni on pošten neostaje.*

Ljudi s kojima je tko okružen, tj. s kojima prijateljuje, često su odraz njegova karaktera što i fra Petar Bakula primjećuje u poslovicama *Ti mi kaži s kim si, da ti kažem kakav si. S kakvim si, taki si.* koje predstavljaju svojevrsne inačice narodne poslovice *s kim si takav si.*

4.4.5. Starost – mladost

U svojim se poslovicama i poukama fra Petar Bakula osvrće i na dva životna doba – starost i mladost pa se izdvajaju primjeri u kojima se uglavnom suprotstavljaju iskustvo starosti s neiskustvom mladosti.

Prema Bakuli iz mladenaštva proizlazi i cijeli kasniji život, tj. kakav je tko u mladosti to će utjecati i na njegove zrele godine. Primjeri za to su: *Iz zeleni godina mladića, vaš njihov život izvire. Kakav je tko mladić bijo, taki j i star obrsio. Blaženi oni koji pod svoju starost nekaje, i nekori vitrenu mladost.* U prvoj se poslovice na mladost, odnosno na nezrelost aludira sintagmom *zelene godine* koja može funkcionirati i samostalno kao frazem u značenju mladosti. Značenje nosi sastavnica boje jer zelena boja simbolizira nezrelost.

U poslovice *Ni jedno voće nedozirilo nemože biti dobro, tako ni pametarenje jednog mladića* također se govori o tome da mlade osobe nemaju dovoljno zrelosti i iskustva da bi se pravile pametne jer se upravo na to misli pod *pametarenje.*

O naglosti mladih ljudi govori poslovice *Što je uzda u ustima naglog konja, to ima biti dobra svist u načelju življenja svakoga mladića.* Misao je izrečena poredbom jer se uzda kojom se obuzdava nagli konj uspoređuje s dobrom savješću mladića koja bi trebala obuzdavati njegovu ponekad i naglu narav.

⁶ Autor je rimski pisac Publije Sirac.

Izrekom *Mladu je sve ravno* opisuje se odnos mladih prema životu, odnosno stav da im je ponekad za sve svejedno.

Poslovice *Starac i s hrdjavim nogam malo kad pane, a mladić i s pri-dobrim više puta* na metaforičan način govori o tomu da stariji ljudi imaju iskustva i znanja iako možda fizički slabiji, za razliku od mladih koji imaju fizičku snagu, ali ne i iskustvo i znanje. Stoga je tomu svojim značenjem bliska i *U mlada snagu pitaj, a u stara pamet uvižbanja*.

4.4.6. Obraćanje

Bakula daje različite pouke o tomu kako je bitno što, kada i kako govo-riti drugima. Tako navodi narodnu poslovicu *Ispeci pa reci* u obliku *Izpeci pak izreci* kojom se želi reći da je potrebno dobro promisliti prije negoli se što kaže. Podrijetlo poslovice je vjerojatno biblijsko⁷. Osim što je bitno promisliti o tome što će se reći, treba znati prepoznati i prikladno vrijeme kada će se što reći da bi to imalo svoju važnost. Tako Bakula poslovicu *Sva-ka posada i posiv svoju oru pita ako hoćemo da nam rodi*. dovodi u vezu upravo s tim značenjem.

Ponekad je važno i suzdržati se od komentiranja onoga o čemu nas nitko nije ni pitao, a to je vrlo slikovito rečeno izrekom *Gdi nisi sian neniči*. Način na koji se što kaže može imati velik utjecaj hoće li to što je rečeno i biti prihvaćeno. Na to se odnose poslovice *Meka besida i gvozdena vrata otvora. i Od mača svak biži, od liepe riči nitko*. Prva je inačica narodne *li-jepa riječ i željezna vrata otvara* što bi značilo da ako se što kaže na lijep i prikladan način ili biranim riječima može se postići i ono teško ostvarivo.

4.4.7. Bračni odnosi

Bakula se osvrće i na muško-ženske, odnosno bračne odnose te daje nekoliko savjeta i pouka. Tako bračnu neslogu uspoređuje s paklom: *Tko nemore razumit što je pako nek ulize u kuću zlo oženjeni i razumit će ga*. Njegovi su savjeti za izbor muža ili žene: treba tražiti para po ljepoti duše, a ne izgledu (*Nije u lipotic lica lipota srdca.*), bolje je za ženu uzeti onu koja je iz bližega mjesta jer to pretpostavlja slične običaje i obrasce ponašanja (*U drva daleko ajde, a po ženu što moreš bliže. Muž i žena ako nisu jednoga zakona, neće biti ni srdca.*), dakle treba birati što sličnije sebi i po ponaša-nju, običajima (*Nedaj u grad seljanku, nit na selo gradjanku.*), ali i godina-ma (*Što će didu divojka, stol divojci didina?*). Bakula osuđuje pijanstvo koje jako može naštetiti braku (*Bolje kuga, bolji poganac, neg je gadni oženjen pianac*).

⁷ Promisli prije nego prozboriš, traži lijeka prije bolesti. (Sir 18, 19)

5. Zaključak

Može se zaključiti da u *Upravama i poslovicama obćenog življenja* fra Petra Bakule prevladavaju poslovice i sentencije, dok je malen broj primjera frazema. Analizirane poslovice svojom strukturom potvrđuju tipična obilježja poslovica kao što su paralelizam, obilježeni red riječi, rima, igra riječima i sl. Većina ih je prenesena značenja što znači da su vrlo slikovite i time mnogo govore i o svom autoru. Naime, odražavaju njegov pogled na svijet koji je najviše uvjetovan katoličkim naukom što se može vidjeti u poukama o tomu kako valja pomagati drugima, kako je bogatstvo čovjekovo u duši, a ne materijalnim dobrima, kako treba biti skroman i ponizan u životu i sl. Teme koje zaokupljaju Bakulu su svezremenske, ali svoja promišljanja o njima izražava najčešće vlastitim autorskim poukama, poslovicama i izrekama. Osim autorskih primjera u analiziranoj građi nalaze se i inačice poznatih narodnih poslovica i frazema. O podrijetlu tih poslovica može se zaključiti da je: narodno, iz latinskoga jezika te iz Biblije.

Uprave i poslovice obćenog življenja fra Petra Bakule mogle bi biti temom i drugih paremioloških i frazeoloških istraživanja, kao uostalom i cijelo djelo *Politika za svakog čovika*.

Izvor

Petar Bakula, *Politika za svakog čovika*

Literatura

Jolles, Andre (1978), *Jednostavni oblici*, Zagreb

Kekez, Josip (1984), *Poslovice i njima srodni oblici*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta, Zagreb

Marević, Jozo (2002), *Latinski zauvijek*, Marka, Velika Gorica

Mikić, Pavao, Danica Škara (1992), *Kontrastivni rječnik poslovica*, August Cesarec – Školska knjiga, Zagreb

Mikić, Pavao, Suzanić, Vjekoslav (1994), *Biblijske poslovice u Hrvata*, Školska knjiga, Zagreb

Biblijski citati navedeni su prema:

Biblija – Stari i Novi zavjet (Zagrebačka Biblija), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.

PRILOG ANALIZI PAREMIOLOŠKOGA BLAGA
FRA PETRA BAKULE*Sažetak*

U radu je analizirano 268 kratkih paragrafa iz uvodnoga poglavlja *Uprave i poslovice obćenog življenja* djela *Politika za svakog čovika* fra Petra Bakule. Iz paragrafa su izdvojeni izrazi i rečenice koji svojim značajkama i strukturom mogu biti uvršteni u poslovice i sentencije. Cilj je bio analizirati odabrane primjere sa strukturnog i semantičkog aspekta, a za neke se utvrđuje i moguće podrijetlo. Dolazi se do zaključka da je većina Bakulinih poslovice prenesena značenja te odražava njegov pogled na svijet koji je ponajprije uvjetovan katoličkim naukom. Osim autorskih primjera u analiziranoj građi nalaze se i autorske inačice poznatih narodnih poslovice, izreka i frazema. O podrijetlu tih poslovice može se zaključiti da je: narodno, iz latinskoga jezika te iz Biblije.

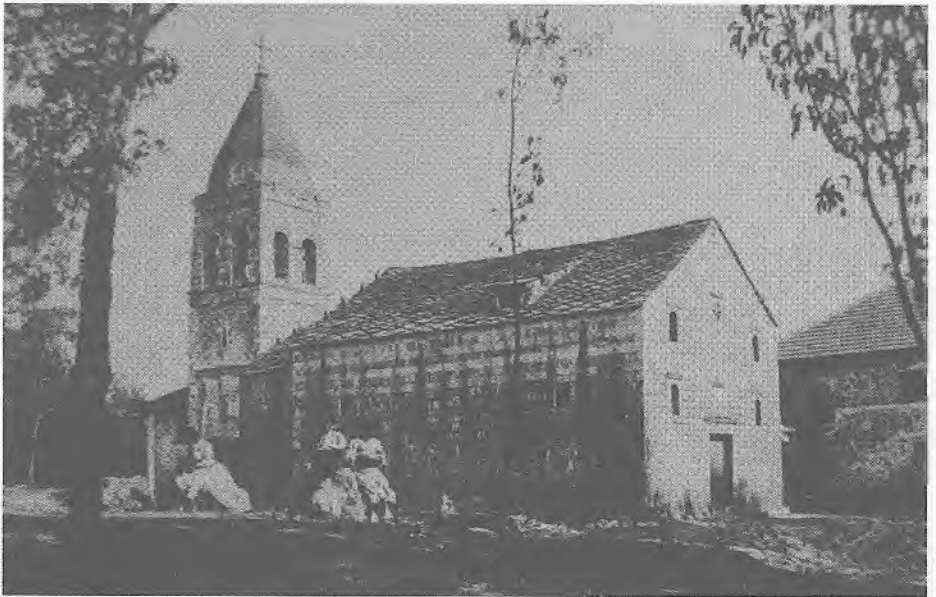
Ključne riječi: fra Petar Bakula, *Politika za svakog čovika*, *Uprave i poslovice obćenog življenja*, poslovice, sentencija, latinski jezik

A CONTRIBUTION TO THE ANALYSIS OF THE PAREMIOLOGICAL INFLUENCE OF FRA PETAR BAKULA

Summary

The paper analyses 268 short paragraphs from the introductory chapter *Uprave i poslovice obćenog življenja* to *Politika za svakog čovika* by Fra Petar Bakula. Phrases and sentences have been identified which may be regarded as proverbs due to their structure and characteristics. The aim of this paper is to analyse the selected examples from a structural and semantic aspect, as well as determine the potential origin of some. The conclusion is that the majority of Bakula's proverbs carry figurative meaning and reflect his world view, which was primarily shaped by Catholic teachings. In addition to Bakula's original examples, the analysed text contains his own renderings of well-known folk sayings, expressions and phrases. It may be concluded that the roots of these proverbs lie in the following sources: folk wisdom, Latin and the Bible.

Key words: Fra Petar Bakula, *Politika za svakog čovika*, *Uprave i poslovice obćenog življenja*, proverb, Latin

Stara širokobriješka crkva i dio franjevačkoga samostana

Ivica Musić – Mate Penava

BAKULINA METAFIZIČKA PROMIŠLJANJA U DJELU *PRAVO MUDROZNAJJE ZA SVAKOG ČOVIKA*

Izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42(497.6)09 Bakula, P.

Uvod

Katolička crkva oduvijek je u filozofiji vidjela veliku snagu i izvrsno sredstvo za opravdavanje i argumentiranje vlastitih teoloških postavaka te je ovoj zahtjevnoj umskoj djelatnosti pridavala iznimnu pozornost poglavito pri izobrazbi svoga klera. Tako su se budući svećenici na svome odgojno-izobrazbenome putu već zarana susretali s filozofijom, a studij nisu mogli završiti bez temeljita proučavanja i poznavanja ove humanističke znanosti. Toj obvezi nije umaknuo ni član Hercegovačke franjevačke provincije fra Petar Bakula (1816. – 1873.). Štoviše, nakon završetka studija čak je i neko vrijeme predavao filozofiju te je napisao dva djela (*Politika za svakog čovika* i *Pravo mudroznanje za svakog čovika*) u kojima pokušava približiti neke filozofske teme osobama bez sustavne filozofske naobrazbe.

U ovome radu pozornost je poglavito usmjerena na Bakulino djelo *Pravo mudroznanje*, i to s posebnim naglaskom na metafizičku problematiku koja se u njemu obrađuje. Da bi se dobio sustavan uvid u Bakuline metafizičke stavove, ponajprije se zadaju »koordinate« unutar kojih će se istraživanje odvijati. Potom se u središnjem dijelu obrađuju ontološka pitanja što se susreću u spomenutom djelu. Riječ je o dvjema vrstama bića, tijelu i netijelu, načinima na koje sve što postaji može postati te drugim važnijim ontološkim pitanjima. U završnome dijelu rada razmatraju se problemi racionalne teologije, kao što su odnos Boga i svijeta, Božji atributi, Božje postojanje, dakako – iz očišta fra Petra Bakule.

1. Okvir u kojemu će se izlaganje kretati

Na početku Aristotelove *Metafizike* stoji glasovita rečenica: »Svi ljudi teže znanju po naravi« (Aristotel, 1988: 1). Upravo je ta težnja ono što od-

vaja čovjeka od drugih smrtnih bića, a filozofe od ostalih ljudi. Dok promišljanja običnih ljudi uglavnom ostaju na pojavama vidljivoga svijeta (grč. φύσις), filozofi pokušavaju dokučiti i ono što se krije iza pojava (grč. μετὰ τὰ φυσικά) prvo počelo i posljednji uzrok stvarnosti. Stoga je razumljivo što Andronik s Roda Aristotelovim promišljanjima, koja je ovaj nazvao prvom filozofijom (grč. πρῶτε φιλοσοφία), daje ime metafizika.

Danas se metafizika različito poima i definira. U prvotnome smislu ona je međutim filozofska disciplina koja raspravlja o onome što prelazi (transcendira) iskustvo. Tako su nekoć uobičajena metafizička pitanja bila pitanja vezana za bitak i supstanciju, kozmološko pitanje, pitanje Božjega postojanja, slobodne volje, preegzistencije ili besmrtnosti duše itd. U tom je duhu Christian Wolff metafiziku podijelio na ove osnovne discipline: ontologiju, racionalnu psihologiju, kozmologiju i racionalnu teologiju. No budući da se kršćanska filozofija uglavnom naslanja na Aristotela, u ovoj je prigodi razboritije pojam metafizika rabiti u opsegu i značenju što ga je zadao utemeljitelj peripatetičke škole i znameniti učitelj Aleksandra Velikoga. A prema mišljenju mnogih poznavatelja Aristotelove filozofije, njegovu metafiziku konstituiraju četiri osnovne odrednice, odnosno ona je:

- 1) ontologija koja zahvaća biće kao biće tako što istražuje sve oblike bitka u odnosu na njihove povezanosti
- 2) teologija koja istražuje način postojanja vječne supstancije s obzirom na njezin odnos prema promjenjivomu svijetu
- 3) znanost o principima koja istražuje uzroke i principe bitka s kritičkim osvrtom na postojeća naučavanja
- 4) ousiologija, odnosno nauk o supstanciji (usp. Zovko, 2008: 30–31)

Onto-teološki ustroj Aristotelove metafizike imat će bogatu i plodnu recepciju u kršćanskoj filozofiji sve do naših dana. Ontologijom će se tako pokušati istražiti biće u njegovu totalitetu apstrahirajući uvijek od svakoga pojedinačnog sadržaja i zadržavajući se na onome najopćenitijemu. Što se pak racionalne teologije (teodiceje¹) tiče, predmet njezina proučavanja uvijek je uzrok svega što postoji, tj. apsolutno i najsavršenije biće ili Bog. Vidici pak pod kojima ova filozofska disciplina proučava svoj materijalni objekt jesu Božja egzistencija, Božja narav i njegovi atributi te odnos Boga i svijeta.

¹ Ovaj je pojam u uporabu uveo Leibniz svojim djelom *Essais de Théodicée* u kojemu opravdava Božju dobrotu nasuprot činjenici postojanja zla u svijetu (grč. Θεός = Bog i δίκη = opravdanje). Danas pojam označava filozofiju o Bogu ili racionalnu teologiju (usp. Mišić, 2000: 260).

2. Bakulin filozofski opus

Iako je fra Petar Bakula u širim krugovima uglavnom poznat po svome *Šematizmu*, on je ostavio traga i na filozofskome polju. U njegovu opusu ističu se dva filozofska djela, oba namijenjena običnomu puku, jer je jedan od glavnih Bakulinih ciljeva bio opismenjivanje tadašnjega hercegovačkog stanovništva. Riječ je o već spomenutim djelima *Politika za svakog čovika* i *Pravo mudroznanje za svakog čovika*.

Bakula se u *Politici* bavi temama koje se odnose na čovjekov svakodnevni život, a opširno raspravlja i o etičkim pitanjima. Ili, kako to autor lijepo kaže, u ovom se djelu može naći »ono o čem kolik o kruhu, naš zdvo-renji život zavisi« (Bakula, 1869-a: 10–11). Knjiga je zapravo zbornik misli, izraza, izreka, uputa roditeljima, djeci, učiteljima, a ima i podosta savjeta vezanih za prijateljstvo, izbor, zvanja, kazalište, čitanje knjiga, obrt, trgovinu, tehniku i slično. Ukratko, autor je na jednome mjestu skupio misli što se odnose na široko područje zbiljnosti, od obitelji do državne zajednice, od odgoja do najširih društvenih obveza (usp. Mišetić, 1998: 385).

U drugome spomenutom djelu Bakula obrađuje široku lepeza filozofskih tema, od metafizike, preko antropologije, pa sve do kozmologije. Djelo je podijeljeno na tri dijela ili, kako autor voli reći, tri knjige. Knjige su dalje podijeljene na pjesme pa se tako u prvoj knjizi nalazi 10, u drugoj 4, a u trećoj 22 pjesme. U prvoj knjizi susrećemo ontološke rasprave, razlaganje nekih osnovnih teodicejskih pitanja, rasprave iz područja antropologije, kao i kozmološke postavke koje se protežu i kroz drugu knjigu. Treća knjiga uglavnom je vezana za teološku tematiku; u njoj se govori o stvaranju kako je opisano u Bibliji, o prvome grijehu, o Isusovu rođenju, životu, smrti i uskrsnuću. Tu su i opisi silaska Duha Svetoga na Isusove učenike, apostolskoga poslanja i mučeništva te neki savjeti za poboljšanje praktičnoga kršćanskog života. Treća knjiga završava argumentacijom zašto je katoličanstvo jedini pravi nasljedovatelj Isusova nauka.

Oba Bakulina djela pisana su stilom koji može razumjeti svatko tko je iole pismen i ima želju upoznati sebe i svijet oko sebe. Teže ideje prikazane su slikovito, s mnogo usporedaba iz svakodnevnoga života, što njihovo razumijevanje znatno olakšava.

3. Bakulina ontologija

Na početku svakoga govora o ontologiji potrebno je napraviti početno razlikovanje između onoga što jest i onoga što nije, što je nužno polazište za daljnje razmatranje. Ta se razdvojba nalazi i na početku Bakulina *Pravoga mudroznanja*:

»*Bit i nebit* dvi su krasne riči,
 Najkrasnije od svih drugih riči...
Nejma jednog na ovome svietu,
 Makar biho najmaniega uma,
 Da neznade to koliko teži,
 Kad mu rečeš: *jesi* oli *niesi*:
Je, ol *nie*, kad mu što god kažeš
Bit i nebit, dvi temeljne rieči,
 Koliko su povrh sviu riečih,
 Toliko su i poznate ljudim;
 To svak znade, sumlje neimade.
 Biti *vazda* i nebit *nikada*;
 Protive se jedno pram drugomu.« (Bakula, 1869-b: 2.)

Ovdje je vidljiv utjecaj antičke filozofije, koja je do Bakule vjerojatno došla preko skolastičke filozofije, jer se u fragmentu 2. Parmenidova spjeva *O prirodi* nalazi slična argumentacija:

...prema jednome bitak jest a nebitka nema –
 Staza je (to) uvjerenja (/koja/ Istinu slijedi);
 prema drugome nebitak jest i nužno postoji –
 to je, kažem ti, sasvim nespoznatljiva staza:
 ne možeš spoznati ono što nije (jer moguće nije)
 niti izreći. (Barbarić, 1995: 84–85)

Usporedba ovih dvaju ulomaka navodi na zaključak da je Bakula bio dobro verziran u filozofskoj tradiciji. Također se daje prepoznati kritička oštrina te kvalitetno razlikovanje temeljnih filozofskih pojmova.

Autor *Pravoga mudroznanja* postavlja i jedno od osnovnih kako ontoloških tako i kozmoloških pitanja: ima li svijet počelo i, ako ima, kada on nastaje, a to je izravno povezano s pitanjem o tome je li svijet vremenit ili postoji oduvijek. Zato Bakula piše:

»Neg ovomu kraj mučno je naći:
 Vas sviet ovi jel' imo počelo?
 I ako je; kad se je začelo
 Sviet da poče svoje imat čelo?« (Bakula, 1869-b: 14)

Bakula se opredjeljuje za tvrdnju da je ovaj svijet vremenit, a vremenitost nužno uključuje stvorenost. Kao temeljan argument koji govori u prilog tezi o stvorenosti svijeta autor navodi promjenu: da svijet nije stvoren, nego da je vječan, uvijek bi bio isti. No kako smo svjedoci stalnih promjena u svijetu, to je siguran znak da je ta promjena odnekle počela jer se ona ne može zbiti ako nečim nije prouzrokovana:

»Sviet ovi je bitje uzorito,
 Jest i čudno, jest i plemenito;
 Dal ne vičnje, nego vremenito:
 Jer on *stari, gine, sebe kvari*,
 Ko vidimo, i bez svake sumlje:
 A on da je vičnji kao nije,
 Vas, i vazda jednako bi stao...« (Bakula, 1869-b: 15)

Ovaj način zaključivanja donekle nalikuje rezoniranju Tome Akvinskoga u njegovu prvome i drugome putu do Boga. U njima naime Akvinac polazi od iskustvene činjenice kako je svako kretanje pokrenuto od nečega drugoga, a s time je usko povezana i postavka kako se lanac uzroka ne može nastaviti u beskonačnost, odnosno kako na kraju lanca uzroka mora stajati nešto što samo po sebi nije uzrokovano, a uzrok je svemu ostalomu. Na ovo mjesto Toma, kao i Bakula, postavlja Boga, prvi uzrok i posljednju svrhu svega svijeta. Vrijedno je napomenuti i to da Bakula pravi otklon od parmenidovskoga poimanja svijeta uvodeći promjenu kao ono po čemu zaključujemo na vremenitost svijeta, što je u izravnoj suprotnosti s Parmenidovim učenjem, iako se drži prvotnoga razlikovanja bitka i nebitka.

3.1. Načini kako nastaju bića

Nakon što je utvrđeno da svijet nije vječan, potrebno je otkriti kako se dolazi do postajanja, odnosno kako sve što pripada ovom svijetu dobiva bivovanje. Po Bakuli postoji pet načina kako stvari mogu postati:

- rođenje
 - ▶ rođenje uz potpuno nestajanje onoga što rađa
 - ▶ rođenje novoga bića iz dijela postojećega bića
- stvaranje po umijeću
- postajanje naših sjećanja
- stvaranje ni iz čega

Naš autor dakle razlikuje dvije vrste rođenja. Prva je vrsta rođenje pri kojemu roditelj daje cijeloga sebe kako bi nastao potomak. Kao primjere ovakva rođenja Bakula navodi žito, cvijeće i drveće u kojih se proces rađanja odvija tako što nakon sjemena dolazi cvijet, nakon cvijeta plod, a sjemenu kao početku gubi se svaki trag. Autor to zorno oslikava:

»Rodjenje je opet od dvi vrste:
 Jedna vrsta – kad roditelj daje
 Sebe svega dok rodi drugoga: –
 Ko siemena žita i drvlječlja,

Tako trava i svih mili cvitja:
 Dok radjaju čitove se daju;
 I roditelj vas je poginuo,
 Dok je drugi iz njeg izniknuo.« (Bakula, 1869-b: 4)

Za razliku od ove vrste rođenja, u drugoj vrsti roditelj daje samo dio sebe kako bi stvorio potomka, pri čemu se njegova bit ne gubi. Takva je vrsta rođenja svojstvena ljudima i životinjama.

»– *Druga* vrsta takojder rodjenja,
 Sobom nosi samo dio mali,
 Otc' i majke, koja ga porodi;
 Odkle sliede i jedan i drugi,
 (Brez da gine otac radi sina)
 U svom' bitju svak napose stati. –
 Taj je porod nas današnji ljudi,
 Posl' Adama štogod jih se rodi:
 I u obće što život imade,
 Od živine štogod ime prima,
 Porod mu je iz utrobe majke...« (Bakula, 1869-b: 4–5)

Osim ovih dviju vrsta rođenja Bakula također spominje nastajanje po umijeću. Taj način nastajanja bića svojstven je svim umjetnicima, a u umjetnost Bakula također ubraja i sve vrste zanata kao što su kovanje i drvodjelstvo.

»*Treći* način s kojim štogod biva,
 I postanje od drugoga prima,
 Jest *umitnost* onog' koji radi,
 I od stvari koje jur biahu;
 Okrtje ih da u druge pridju.
 Od svog gvozdzja jedan kovač vrsni,
 Mloge stvari kuje i saliva...
 Drvodelac krute stvari pravi,
 Od drveta ovog' i onoga...« (Bakula, 1869-b: 5)

Kao četvrti način nastajanja bića Bakula spominje maštu i sjećanje, načine postajanja koji se ne bave onim što je sada stvarno i prisutno, nego onime što uopće nije stvarno ili onime što je već bilo, kao i onime što bi moglo biti. To opisuje ovako:

»I *četvrti* način spominjem ti,
 Po kom štogod prilike se hvaća,
 A ne pravog postanutja stvari:
 Taki jesu naši zamišljaji,
 I spomeni prošastiu stvari.« (Bakula, 1869-b: 6)

Na kraju autor spominje posljednji, peti način kako može nastati neko biće. Riječ je o najplemenitijem načinu nastajanja bića, a to je stvaranje ni iz čega. Njegova je posebnost i u tome što ga se ne može pripisati svakomu; štoviše, možemo ga pripisati samo najsavršenijemu biću, Bogu.

»Sada *peti* način ukazivam,
Izvrasniji neg četiri prva,
A mučniji da ga razumimo...
...Daklen stvorit, i čem' bitje dati,
Samom ričju, hotjenjem i mislju,
Hoće reći štogod postaviti
Posv' iz *ništa* od ovoga svita,
Brez svakoga truda zdvoranjega.« (Bakula, 1869-b: 7)

Ovdje je vidljiv snažan utjecaj Bakuline vjere na njegovu filozofiju, a bez velika se naprezanja dađe prepoznati i skolastički način rezoniranja.

3.2. Dvije vrste naravi stvari

Nakon što je opisao načine kako biće može nastati, Bakula govori o tome kakva bića mogu biti. On spominje dvije vrste bića ili, kako ih on naziva, dvije vrste naravi stvari. To su *tijelo* i *netijelo*.

»Sviu stvari, (Boga nevadeći)
Dvi su vrste svoje naravnosti:
Prva: *tielo*: a druga: *netielo*.« (Bakula, 1869-b: 22)

Između ovih dviju vrsta bića postoje velike razlike. Štoviše, za njih se čak može reći da su dijametralno suprotni jer sve što pripada jednoj vrsti ne pripada drugoj. Tijelo je protežno, djeljivo, propadljivo, uvijek se može izraziti brojem i nije svojom voljom takvo kakvo jest. S druge pak strane netijelo je jednostavno, nedjeljivo, nema ni visine ni širine. Tako o kvaliteta tijela Bakula kaže:

»Tielo znači kojegodir bitje,
Sastavljeno, sve od drugi diela,
Od koizi jedno nije drugo,
Nit se tako mogu sastaviti,
Da s' ne mogu nigda rastaviti,
I ta diela makar mala bila,
I sitnija neg para, i magla,
Mogu blizu i u tiesno stati,
Dal' u jedno mjesto njih u zbiti,
Nije moći tako učiniti;
Svakom svoje red je misto dati.« (Bakula, 1869-b: 22)

Tijelu nadalje pripadaju razne kozmološke odrednice. Sve je tjelesno brojivo zato što je po svojoj naravi konačno. Svi dijelovi svijeta nisu poznati čovjeku zato što je i on nesavršen i ograničen. Bakula tijelima također pripisuje i razna protežna svojstva kao što su dubina, širina, gustoća itd. Također tjelesna bića nisu onakva kakva jesu svojom nego tuđom voljom (usp. Bakula, 1869-b: 23–35).

Na početku izlaganja o netijelu Bakula odmah ističe njegovu najvažniju kvalitetu: njemu ne pripada ništa što pripada tijelu.

»Neg je vrieme da mi propjevamo
O *Netjelu*, pria spomenutu.
Štograd do sad od tiela sam reko,
I što više mlogo reć bi mogo;
Ništa uprav od tog nepripada
Jednom bitju, koje tiela nejma.« (Bakula, 1869-b: 30)

Ono po čemu je netijelo različito od tijela jest njegova nemjerljivost. Naime netijelo u sebi nema broja; ono je uvijek jedno i na njega se ni na koji način ne može utjecati kako bi postalo više nego jedno.

»Čisto bitje brez svakog smišanja,
Ono nejma diela, ni slučajaja:
I jest *jedno* zdvora i iznutra,
Sve jednako, brez boje i lica.
Da g' omanjiš, ništa dignut nejmaš,
Da g' oveliš njemu pridat nemoš:
Da š njim sklopiš od njegove vrste
Druga bitje, tada nji oboje
Nisu viša, neg je jedno prie:
I tisuću da ih takih slučiči,
Neš primaknut ni po dlake male,
Da su viša nego jedno samo.« (Bakula, 1869-b: 30)

Bakula navodi tri vrste netjelesnih bića² iako je ta podjela donekle zbu-njujuća. Za prvu vrstu kaže da su to bića koja pokreću sve živo, između ostaloga i čovjeka. Riječ je o dušama. Ljudske pak duše kudikamo su savršenije od životinjskih:

»Prvo: bitja manje i više čista,
Koja drže život živinama:
Medju kojim ono u čovjeku,
Mlogo višu krepost posiduje.« (Bakula, 1869-b: 44)

² »Medju onim [stvarima] koje su brez tiela,
Tri uredja treba da poznamo.« (Bakula, 1869-b: 35.)

Kao drugu vrstu netjelesnih bića Bakula navodi andeoska bića koja po svojoj krjeposti znatno nadilaze krjepost bića koja pokreću ljude ili životinje. Proturječe se javlja istom kada Bakula govori o trećoj vrsti netjelesnih bića u koju ubraja duše koje su pokretačka snaga životinja.

»Treću vrstu te naravi bitja
Brez tiela, i kreposti duha.
Tielo nisu, a ni duhi nisu:
Prvo: jerbo tiela neimadu:
Drugo: zašto misliti neznadu,
Ni razložit, kono duša ljucka.
Ovog reda, (Mudroznanci pišu)
Jesu duše kim živinčad dihšu.« (Bakula, 1869-b: 45.)

Svrstavajući duše koje pokreću životinje u treću skupinu netjelesnih bića, može se reći da Bakula proturječi sam sebi jer je u prethodnome tekstu te iste duše svrstao u prvu skupinu netjelesnih bića, zajedno s ljudskim dušama.

4. Teodicejski elementi u Bakulinu djelu

U *Pravome mudroznanju* susreću se razni teodicejski motivi kao što su Božji atributi, obrazloženja kojima se želi ukazati na suvislost i unutarnju skladnost ideje o Bogu, a ima govora i o postojanju zla u svijetu i o nekim drugim teodicejskim problemima.

4.1. Božji atributi

Pri govoru o stvoritelju svijeta Bakula se služi kartezijanskom argumentacijom tvrdeći kako nešto može nastati samo od nečega što ima viši stupanj savršenstva; tako je i svijet koji je vremenit i propadljiv moralo stvoriti biće koje je vječno i nestvoreno.

»Što je *vazda* to počela nejma,
Niti svrhe da ga biti neće;
I ovo je *vikovičnje* bitje,
Koje nejma kraja ni jednoga.« (Bakula, 1869-b: 2)

Autor također ukazuje na nesuvislost zamisli da netko može stvoriti samoga sebe jer bi biće koje ima stvoriti samoga sebe trebalo i biti i ne biti, što je očito protuslovlje.

»To bi bilo rugo i misliti,
Da tko može sebe učiniti;
On bi imo biti i nebiti:
Bit jer čini; *nebit*, dok s učini:
Što je uprav protivno mišljenju...
A još više bitju, i činjenju...« (Bakula, 1869-b: 16)

4.2. Božje postojanje

Svoju tvrdnju o nužnosti postojanja apsolutnoga bića Bakula obrazlaže u okvirima argumenata o uređenosti svijeta. Budući da je ovaj svijet uređen, morao je postojati netko tko ga je uredio, a taj je uređivač Bog, vječno i svemoguće biće.

»Daklen taka pamet preizvrstna
Sva nad svima, nepodložna njima,
Ima biti jedna, ol ni jedna:
I kad nebi baš ni jedne bilo,
Postavljenje urednoga svieta;
Zar bi rekli da je bez razuma!!!
Nerazumnost i *namjera* sliepa,
Kad učini dila da su liepa?!
Osim dakle što nas razlog čvrlji,
Da poznamo, i da postavimo,
Jednog' koji sviet ustati čini;
Jest potribno i to da poznamo:
Tko ga stavi ima bit razumni:
I imade biti Svemogući.« (Bakula, 1869-b: 17)

Sličan misaoni slijed dade se susresti i u suvremenoga teologa i filozofa Keitha Warda koji u svojoj knjizi *Zašto gotovo sigurno ima Boga* zaključuje kako je kudikamo vjerojatnija zamisao da je svijet stvorio neki inteligentni stvoritelj nego da je sve nastalo slučajno. Vjerojatnost da je svijet nastao slučajno uspoređuje s vjerojatnošću da vjetar koji puše po odlagalištu otpada sastavi Boeing 747. S druge strane ako pođemo od ideje da je svijet kao uređenu cjelinu načinio neki svemoćni i vječni stvoritelj, time rješavamo sva pitanja zato što je u samome pojmu Bog sadržano to da njemu nije potrebno nešto što bi ga stvorilo, nikakav prijašnji uzrok, jer ga definiramo kao prvo počelo i posljednju svrhu čitavoga univerzuma (usp. Ward, 2010: 43–51).

4.3. Odnos Boga i svijeta

Svoje izlaganje o odnosu Boga i svijeta naš autor započinje oštrom kritikom panteizma. Po njemu je nemoguće da su Bog i svijet isto zato što je Bog vječan i nepromjenjiv, a svijet je promjenjiv i nestalan. Kada bi panteizam bio istinit, Bog bi tada također ginuo i rađao se u svakome čovjeku, kleo bi samoga sebe u onim opakima, štovao se u pobožnim ljudima, ratovao sam protiv sebe u ratu dvaju vojskā i činio bi još štošta što nema nikakva smisla pripisivati Bogu.

»Sad: *Bog i sviet da su jedno samo,*
 Ko sanjlivci gori naricau;
 Kako to bi igda moglo biti,
 Da Bog mrije u nom koga nije,
 A u onom' koji sad postaje,
 Da se radja i život nastaje?!...
 ...Bog i ljudi kad bi *jedno* bili:
 U opakim, Bog sam sebe psuje
 A dobrim' sebe istog štuje:
 S jednom vojskom on dobiva drugu,
 U voj drugoj nadbiven se stere.
 Vatru loži da izgori od nje
 U svim stvarma koje vatra prži:
 Striele smeće da mu tielo razdru;
 I ostali što god zloća ima,
 Bog bi bio tad podložan svima,
 Gdi b' sa svietom jedno bitje ima.« (Bakula, 1869-b: 19–20)

Umjesto ovakva poimanje odnosa između Boga i svijeta Bakula nudi posve drukčije shvaćanje. Po njemu je Bog transcendentan svijetu, ali ne u deističkome smislu (posvemašnje odvojenosti i udaljenosti). Naime, iako je od njega posve različit, Bog je ipak prisutan u svijetu te ga neprestano stvara, i to ne po nekoj unutarnjoj nužnosti, nego božanskim *Fiat* (neka bude), dakle stvara ga riječju.

»Jel' pristojno Bogu i razlogu,
 Što no ljudi svi govore redom:
 Da drugčie sviet se nepostavi,
Nego Bog ga svojom ričju stvori...
 ...Jer budući to istina tvrda,
 Da sviet stoji, različan od Boga,
 Neizveden nikako od njega...« (Bakula, 1869-b: 21–22)

4.4. Ostali teodicejski motivi

U *Pravome mudroznanju* autor se dotiče i nekih drugih teodicejskih problema kao što je primjerice pitanje o savršenosti svijeta u kojemu živimo. U tome surječju on kritizira Leibnizovu tvrdnju kako je ovaj svijet najbolji mogući svijet držeći da to nije istina, ali se ne priklanja ni misliteljima koji, na čelu sa Schopenhauerom, tvrde kako je ovaj svijet najgori mogući svijet. Za njega je ovaj svijet lijep i uzorit, kao i svako drugo Božje stvarjenje, no nije najbolji mogući jer je svemogući Bog bez problema mogao stvoriti svijet koji bi bio bolji od ovoga.

»Mi medjuto mislit ne imamo,
 Sviet stvorenje da je od svi bolje,
 I da krepost svemogućeg Boga,
 Ne bi mogla stvorit boljega:
 Ta se miso neprilaže Bogu;
 A takodjer ni našem razlogu.
 Jer Bog koji ovi sviet učini
 Liep, uredan, podpun, uzoriti;
 Što bi smelo da on drugi spravi,
 Što krat liepši, neg je sada ovi?!« (Bakula, 1869-b: 48–49)

Ova je tvrdnja posljedica njegova stava po kojemu Bog stvara slobodnom voljom. Kada bi Bog stvarao po nužnosti, ovaj bi svijet bio najbolji mogući svijet jer Bog ne bi mogao stvoriti nego najsavršenije. No budući da Bog stvara slobodnom voljom, on može stvoriti svijet koji nije najbolji.

Bakula također raspravlja i o postojanju zla u svijetu. Mnogi su se teolozi i filozofi bavili ovim pitanjem pa se i vrli hercegovački franjevac okušao na tome »bojnom polju«. Po njemu zlo u svijetu postoji samo zato da bi oni dobri postigli veću slavu.

»...ali eto i to Bog pripuša:
 Da uz dobre budu i opaki;
 Onim dobrim ko za slavu veću,
 Zlim za propast, koju sobom traže.« (Bakula, 1869-b: 138)

Ova se Bakulina misao može usporediti s Heraklitovom: »Ime pravde [ljudi] ne bi poznavali kad ne bi bilo nepravde« (Barbarić, 1995: 61) jer se na oba mjesta suprotnosti ističu kao ono što nam omogućuje da bolje spoznamo stvarnost.

Bakula također ističe kako činjenje zla nije odraz slobode nego ropstva. Kao dijete Božje, slobodan čovjek uvijek bira dobro, dok je činjenje zla primjer sužanjstva.

»I tko misli: da i na zla dila,
 Dar Božiji, nam je slobost dana;
 On se vara kolik i živina.
 Nije slobost, već sužanstvo teško,
 Zlo obratit, dobro pobaciti...« (Bakula, 1869-b: 140–141)

Pozivajući se na sklad i savršeno funkcioniranje svemira, Bakula se pita kako objasniti svijet i njegov nastanak bez pozivanja na stvoritelja koji nije stvoren:

»Tad te pitam: kad istaviš Boga,
 Ukineš ga rad razuma tvoga,
 Kako ćeš ti štogod razumiti,
 Kako li ćeš zamećati ričju
 Da tomačiš postanje od svita!!!
 Kako, odkle stvarca i najmanja,
 Ako opet k meni nepristupiš,
 I ne poznaš sviu za počelo
 U jednomu, kako u izvoru?!!
 Nije l' bolje tako sviet poznati,
 Na početak znanjstvo naslonivši,
 Hoti reći, na Boga Vičnjega,
 Nego li je tako ostanuti,
 Da o svietu, našem pribivanju,
 Jedne riči proslovit neznamo...
 Išto, išto kaži mi kako je,
 Kad smieš reći da od Boga nije?« (Bakula, 1869-b: 41)

Iako prirodne znanosti mogu objasniti kako nešto funkcionira, one ne mogu protumačiti zašto nešto funkcionira upravo na taj način i kako je do toga došlo. Prirodne znanosti ne mogu objasniti ono što stoji iza pojava i tu jednostavno ostaju nijeme ili prelaze u filozofiju ili teologiju.

U Bakule se može pronaći i stav što ga susrećemo u mnogih velikih umova, a on glasi: što se duže zagledamo u svijet, sve nam postaje jasnije kako iza svega stoji svemogućí i bezvremeniti stvoritelj svega.

»Štogod više u stvar zalazimo,
 To sve više u njoj nalazimo,
 Što nas vodi na više čudjenje;
 I poznanje Tvorca Mogućega.« (Bakula, 1869-b: 111)

Slične stavove nalazimo i u Einsteina, koji je bio uvjeren da prirodni zakoni odaju postojanje duha koji je nemjerljivo nadmoćan čovjeku pred kojim se moramo osjećati poniznim. Među velike umove koji su svoja djela pisali na slavu Božju mogu se ubrojiti i Isaac Newton, Leonhard Euler, Johannes Kepler, Max Planck i mnogi drugi (usp. Musić, 2012: 228).

Zaključak

Promotre li se Bakuline filozofske postavke iz šire perspektive, može se reći da one ipak imaju određenu vrijednost. Iako nije riječ o izvornome mislitelju, jer je većina njegovih ideja samo ponavljanje onoga što su antički filozofi rekli, a skolastici preradili i dopunili, na Bakulu treba gledati kao

na sintetičkoga mislitelja koji je dobro poznao filozofiju te je osnovne njezine probleme nastojao prenijeti običnomu puku kako bi i oni koji nemaju filozofsku izobrazbu ipak dobili odgovore na pitanja koja svaki čovjek neizbježno postavlja, a to su pitanja o svijetu, njegovu postanku, čovjeku i smislu njegova života. Imajući to na umu, treba reći kako je Bakula ipak dao osjetan prinos tadašnjoj hrvatskoj filozofskoj tradiciji. Taj prinos zasigurno nije velik kao na drugim poljima njegova rada, ali sigurno nije ni zanemariv. Bakulino filozofsko djelo i nadalje je malo poznato i u njemu nesumnjivo ima građe za još mnoga istraživanja.

Izvori i literatura

- Aristotel (1988), *Metafizika*, prev. Tomislav Ladan, Zagreb, Globus.
- Bakula, Petar (1869-a), *Politika za svakog čovika*, Split, Antun Zannoni.
- Bakula, Petar (1869-b), *Pravo mudrozanjanje za svakog čovika*, drugo izdanje, Split, Antun Zannoni.
- Barbarić, Damir (1995), *Grčka filozofija*, Zagreb, Školska knjiga.
- Mišetić, Vlatko (1998), »Fra Petar Bakula«, Jolić, Robert i dr. (ur.), *Ljetopis posuški*, Posušje, Matica Hrvatska Posušje: 382–388.
- Mišić, Anto (2000), *Rječnik filozofskih pojmova*, Split, Verbum.
- Musić, Ivica, Buntić, Mate (2010), »Studij filozofije u hercegovačkih franjevac«, *Korijeni i perspektive visokoga obrazovanja u Hercegovini*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u organizaciji Sveučilišta u Mostaru na Filozofskome fakultetu u Mostaru 22. svibnja 2009., Mostar, Sveučilište u Mostaru: 191–208.
- Musić, Ivica (2009), »Hercegovački franjevci koji su se bavili filozofijom«, *Franjevci i Hercegovina*, Zbornik radova s istoimenoga znanstvenog simpozija održanog 6. listopada 2009. u Mostaru u prigodi 800. obljetnice utemeljenja franjevačkog reda /1209.-2009/, Mostar: 409–424.
- Musić, Ivica (2012), »Istinsko i lažno prosvjetiteljstvo«, *Zbornik o Mati Zoričiću*, Zagreb (ur. Pavao Knezović i Marko Jerković), Hrvatski studiji sveučilišta u Zagrebu: 219–230.
- Zovko, Jure (2008), »Metafizika – Uvod«, *Klasici metafizike*, priredio, predgovor i uvod napisao Jure Zovko, Zadar, Hegelovo društvo: 11–56.
- Ward, Keith (2010), *Zašto gotovo sigurno ima Boga. Sumnja u Dawkinsa*, prev. Miroslav Fridl, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.

BAKULINA METAFIZIČKA PROMIŠLJANJA U DJELU PRAVO MUDROZNAJJE ZA SVAKOG ČOVIKA

Sažetak

Djelo Petra Bakule *Pravo mudroznajje* podijeljeno je na tri knjige: *O Bogu stvoritelju*, *O Bogu uzdržitelju* i *O Bogu otkupitelju*. U njima se, osim teoloških, nalaze i razmatranja iz raznih filozofskih disciplina. Tako susrećemo metafizička, poglavito teodicejska promišljanja, kozmološku teoriju, koja uključuje opis svijeta i svih njegovih elemenata, te gnoseološke i antropologijske postavke. Što se metafizičke problematike tiče, u ovome djelu nalazimo opis Boga kao najvećega bića te načine na koje čovjek spoznaje Boga. Govori se također i o pet načina kako nastaju bića. Stvaranje ni iz čega najsavršeniji je način i svojstven je samo Bogu. Svijet kao cjelina prolazan je pa se ne može razumjeti iz samoga sebe. Potreban je dakle uzrok izvan njega. Bez stvoritelja i ureditelja svijet bi bio tek slijepa namjera. Bog pak sve stvara iz slobodne volje, a ne iz nužnosti ili zbog toga što su bića zaslužila da ih se stvori. Tako je stvorio dvije vrste bića, tijelo i netijelo. Tijelo je složeno, nastalo od dijelova i ima osjetilno opažljive kvalitete. Netijelo pak nema dijelova, uvijek je i u svakome trenutku jedno, ne pripada mu ništa što pripada tijelu. Među netjelesna bića Bakula ubraja duše živih bića te anđeoska bića. Od tjelesnih bića čovjek je najsavršenije Božje stvorenje. S pravom se može reći da je Bakulina metafizika pod snažnim utjecajem skolastičke filozofije.

Ključne riječi: metafizika, ontologija, teodiceja, Bog, stvaranje, tijelo, netijelo

BAKULINA'S METHAPHYSICAL CONTEMPLATIONS IN PRAVO MUDROZNAJJE ZA SVAKOG ČOVIKA

Summary

Bakula's epic *Pravo mudroznajje* is divided into three books: *On God creator*, *On God provider* and *On God redelector*. The epic contains discussions about various philosophical and theological themes. So we come across metaphysical ideas, mostly ones concerned with philosophy of God, a theory of cosmology, including a description on the world and all of its elements and some issues concerning anthropology and epistemology. Concerning metaphysical issues, descriptions of God as the highest being and the ways of our grasping him are presented. There is also word about five ways of coming into being, of which the most perfect is divine creation. The world as a whole is contingent so it can't provide a meaning for itself. Therefore, the world needs a cause independent from it. Without a creator and an arranger the world would be blind will. God creates everything out of his free will, not out of necessity or because the beings deserve to be created. So he creates two types of beings, corpora and noncorpora. Corporeal beings are ones that are made out of parts and has qualities which are perceptible through senses. Humans are the most perfect corporeal creatures that God made. Noncorpora has no parts; it is always one and shares no qualities with corpora. Souls of living beings and seraphic entities belong to noncorporeal beings according to Bakula. Bakula's philosophy is rightly seen as an extension of scholastic thought.

Key words: Metaphysics, ontology, philosophy of God, God, creation, corporea, noncorporea

Fratarska kuća s kapelicom na Čerigaju

Marko Pranjic

SVIJET PEDAGOŠKIH IDEJA FRA PETRA BAKULE

Izvorni znanstveni rad
UDK 37.01

Uvod

Premda je Bakula završio redoviti filozofsko-teološki studij, a nakon toga predavao sadržaje istoga,¹ odnosno, najveći dio svoga života proveo kao pastoralni radnik pritom obnašajući i različite funkcije vezane za tu djelatnost,² u svom pisanom djelu, kako onom proznom tako i poetskom, obrađuje osim filozofsko-teoloških pitanja i ona etička, povijesna, pravna,³ sociološka, kulturološka, psihološka, jezikoslovna,⁴ liječnička, ljekarnička, i mnoga druga, a pritom pokazuje znanja i vještine vrijedne svakog poštovanja. Isto tako Bakula nije sustavno studirao pedagogiju pa je onda teško

¹ Najprije je to bilo u Italiji (Lucca) i to neposredno po završetku studija i svećeničkog ređenja u razdoblju od 7 godina (1839–1846), a onda i na Širokom Brijegu jednu godinu filozofije (1860–1861).

² Učitelj novaka (1846), župnik (1847–1860), tajnik Kustodije (1852), gvardijan (1855–1856), diskret Kustodije (1856–1859), definitor generalis subrogatus i tajnik generalnog kapitula (1862) te na koncu i do smrti generalni vikar biskupa Kraljevića (1865–1873).

³ Svoju pravnu izvrsnost pokazao je u dva slučaja: pregovaranjima vezanima za uspostavu franjevačke Kustodije u Hercegovini, odnosno, suživotom hercegovačkog apostolskog vikarijata s franjevačkom redovničkom zajednicom zašto ga je zadužio i u Rim poslao sam apostolski vikar fra Rafo Barišić što je u konačnici rezultiralo osnivanjem hercegovačke franjevačke Kustodije 1852. godine s točnim razgraničenjem ovlasti koje je unaprijed spriječilo sukobe jedne i druge instance kao što je to prethodno bilo u Bosni. U drugom slučaju, slična znanja morao je pokazati fra Petar i pri svom pohodu Visokoj Porti (1867), vladi Osmanskoga carstva zbog ishođenja fermana za gradnju samostana na Humcu, odnosno financijskoj potpori Kustodije.

⁴ Nema razloga ne priznati mu da je studirao i filologiju iako ne posebno i sustavno u smislu upisanoga sveučilišnog studija. Pa ipak kad se njegova djela iščitavaju s te razine, naročito ona latinska i talijanska, ne može se oteti dojmu da je on ta znanja negdje marno sakupljao i vrlo kvalitetno usvajao. Je li to bilo posve samoinicijativno ili uz pomoć školovanoga filologa, odnosno samo zato što je na tim jezicima slušao i polagao pojedine kolegije iz filozofije i teologije, manje je važno. Konkretna znanja su dokaz i argument da mu se mora priznati filološka vrsnost.

i očekivati u njegovu knjižnom djelu zaokružena pedagoška znanja. On se, dakle, ne bavi pedagoškom teorijom, njega ne zanima unutrašnja logika konstrukta najrazličitijih pedagoških spoznaja, ne upušta se u raščlanjivanje pedagoških disciplina, ne opterećuje se pedagoškom metodologijom, ne bavi se teoretski spektrima pedagoških postupaka koji bi mu omogućili dolazak do pouzdanih i provjerenih pedagoških spoznaja i nema izrađen evaluacijski pedagoški sustav. Ukratko, njegov problem nije niti je njegova preokupacija pedagoška epistemologija, pa bi u tom smislu bilo bespredmetno i istraživati njegov opus u iščekivanju doprinosa pomicanju granica pedagoške epistemologije. Pa ipak, to ne znači da on u svom djelu ne tretira i pitanja koja jako zanimaju pedagogiju, sve ono, naime, što mnogi smatraju glavnim područjem pedagoškog istraživanja i promišljanja – odgoj kao praksu gledanu kroz prizmu odgajanja, odgajatelja, odgojnih sadržaja, odgojnih instanci, pa i samog praktičnog postupka odgajanja. Toga ima poprilično kod Bakule, rasuto posvuda, ali najviše koncentrirano u njegovu djelu *Politika za svakog čovika*.

U ozračju naslijeđenih pedagoških ideja

Da bismo pokazali kako ono što Bakuli pripisujemo kao »pedagoško« ima svoga rezona u pedagogiji, dat ćemo letimičan pregled pedagoških ideja nastalih prije njega i u njegovo vrijeme. Vrlo je zanimljivo, inspirativno i poticajno pedagoško-didaktičko naslijeđe u kojem živi i djeluje fra Petar Bakula. Ono je slijednik ne samo onoga što se zbivalo u 18. vijeku, nego i onoga iz prethodnih stoljeća. Sasvim su razvidni utjecaji ideja na Bakulu koje emitira, primjerice *Wolfgang Ratke* (1571–1635).⁵ Oslanjajući se na Baconovu (1561–1626) filozofiju koja jako inzistira na *indukciji* kao načinu na koji ljudski mozak dolazi do spoznaje, odnosno da se do učenja novoga najlakše dolazi kad se krene od posebnog k općem, Ratke je iznašao svoju novu metodu poučavanja (Ratke i dr., 1970). Usvajanje novih spoznaja najprirodnije se ostvaruje pomoću materinjeg jezika i poznavanja prirodnih zakonitosti. Pritom se naglasak stavlja na uočavanju međusobnih veza unutar sadržaja, a ne memoriranju definicija.

Jan Ámos Komenský (1592–1670)⁶ prihvaća Ratkeovu viziju poučavanja te oblikuje načelo koje kaže da se »učenje događa u skladu s prirodom«.

⁵ Njemački didaktičar i pedagog, reformator odgoja i njegova promišljanja. Studirao je na sveučilištu u Holsteinu matematiku, filozofiju i teologiju, a potom je u Nizozemskoj nastavio studij suvremenih jezika (francuski, engleski i talijanski) te klasičnih (latinskog, grčkog i kaldejskog).

⁶ Bio je filozof, teolog, didaktičar i pedagog te ujedno i biskup Zajednice boemske braće. Studirao je u Heerbornu i Heidelbergu, ali je boravio i u Nizozemskoj, Poljskoj,

To će načelo kasnije prihvatiti i Rousseau i Pestalozzi. Utjecaj Komenskog na pedagošku misao narednih stoljeća je jednako velik kao i onaj Bacona na prirodoslovlje, a Descartesa na filozofiju. Svoje pedagoške i didaktičke ideje Komensky je izložio u nadaleko poznatoj knjizi *Didactica magna* (Comenius, 1966, 1992), a svoj odnos prema zornosti u poučavanju u knjizi *Orbis sensualium pictus*, vjerojatno jednom od najtiskanijih školskih udžbenika uopće. Središnje ideje ovih pedagoško-didaktičkih publikacija su: 1) strani jezik se najlakše uči pomoću materinjeg; 2) do učenja se najlakše dolazi koristeći se predmetima, a ne pojmovima; 3) novi jezik i nepoznati svijet predmeta dijete će najlakše usvojiti ako se krene od onoga što je djetetu vrlo blisko; 4) dijete mora steći jasnu spoznaju o svom okruženju kako materijalnom tako i socijalnom te istovremeno biti poučeno u vjerskim, moralnim i klasičnim sadržajima; 5) usvajanje spoznaja, učenje treba biti prije radost nego obveza i 6) obrazovanje mora biti za sve ljude. Iako su neke od ovdje izloženih načela doživjele kasnije i kritiku, ipak su one naredna dva stoljeća uvelike utjecale na pedagošku i didaktičku produkciju.

Jean Jacques Rousseau (1712–1778)⁷ svoju pedagošku misao koja je obojena kao i sva njegova druga djela određenom nekonzistentnošću zbog životnih iskustava, ali i zbog psihičkih stanja, izložio je u svom djelu *Emil ili o odgoju* (Rousseau, 1995) gdje promišlja fiktivno odgajanje dječaka od njegove najranije mladosti pa sve do 25. godine. Iako inzistira na zaštiti odgajanika od svih kulturnih utjecaja izvana, kako bi se njegova izvorna narav razvijala po prirodnim zakonitostima, ipak je glavni cilj u mladosti oblikovanje socijalnih instinkata. Naglašavajući svaki čas i iznova samoodgoj odgajanika, on kaže da će se najprimjerenije umijeće odgoja sastojati u tome da se na Emila djeluje tako kako bi njegova volja bila istovjetna odgajateljivoj. Pedagoško djelovanje se zapravo događa iza odgajaničkovih leđa tako da se odgajanika treba ostaviti u uvjerenju kako je on glavni. Nema savršenijeg pokoravanja od onoga koje stvara privid slobode.

Engleskoj, Švedskoj, Njemačkoj. U svojim mnogobrojnim publikacijama bavio se pitanjima filozofije posebno pansofije, povijesti, društvene pravednosti, vjerske nesnošljivosti, reformom školstva, ali će u povijesti ostati kao neupitan autoritet na području didaktike i pedagogije, odnosno kao pisac školskih udžbenika (*Česká didaktika* (1627–1632), *Informatorium školy materské* (1630), *Ianua linguarum reserata* (1631), *Vestibulum* (1633), *Physicae synopsis* (1633), *Methodus linguarum novissima* (1649), *Schola ludus* (1654), *Opera didactica omnia* (1657).

⁷ Francuski filozof, pedagog, književnik koji je imao nesretno djetinjstvo rastrgano proturječnostima između snova i stvarnosti, egzaltacije i neurotičnosti, zbog čega je znao završiti i u zatvoru. U svim djelima bavi se pitanjima odnosa znanosti i umjetnosti, nejednakosti među ljudima, državnim pravom, glazbom.

Glavno pak polazište pedagogije *Johanna Heinricha Pestalozzija* (1746–1827)⁸ je usidreno u najelementarnijoj izobrazbi, naime, u tome da je odgajnik u stanju sam sebi pomoći, čime na velika vrata pušta u opticaj samoodgoj za kojega će se kasnije mnogi uhvatiti pa i temeljito elaborirati (Schulz, 2003; Apfelstedt, 1958; Dietze-Münnich, 2002; Hellwig, 2009). Pri posredovanju znanja i vještina edukandima Pestalozzijeva pedagogija ide razvijanjem moći koje već postoje kod djece, samo njihovu nesređenost treba dovesti u red, a ne prepuštati je slučaju. Pedagoško umijeće zapravo posreduje između prirode i kulture, još točnije, između prirodnog razvoja odgajnika i vanjskih pravila ljudskoga suživota. O oboma odgajnik mora biti jako dobro informiran. Kako bi potpomogao prirodni razvoj djeteta, Pestalozzi inzistira na trostrukoj i već od Komenskog propagiranoj razini: »glava, srce i ruka«, odnosno, razumu, ćudoređu⁹ i praktičnim vještinama. Razina *razuma* znači razvijanje kod odgajnika govora, pjevanja, pisanja, crtanja i računanja, u konačnici, stvaranja apstraktnih sudova. Kod inzistiranja na *ćudoređu*, elementarni osjećaji ljubavi i povjerenja stvaraju osnovu za izvrsnosti poput strpljivosti i poslušnosti i to do najvišeg stupnja, naime, bogoštovlja. *Praktične vještine* pak od jednostavnih poteza i ustrajnim ponavljanjem i navraćanjem na njih omogućavaju složena djelovanja.

Poseban utjecaj na Bakulu izvršili su njegovi suvremenici, svjetovnjak *Johann Friedrich Herbart* (1776–1841)¹⁰ i iz crkvenih krugova Giovanni (Ivan) Bosco (1815–1888). Herbartova pedagogija (Herbart, 1986, 2003),

⁸ Švicarski pedagog i veliki reformator na području obrazovanja. Studirao je na sveučilištu u Zürichu. U životu se bavio i politikom radeći na poboljšanju životnih uvjeta svojih sugrađana. Zbrinjavao je ratnu siročad i s njima radio kao pedagog pokazujući da povjerenje, ljubav, odanost prema djeci imaju ključnu i nezaobilaznu odgojnu vrijednost. Ujedno je bio i vrsni metodičar, a svoja metodička načela je obradio i ponudio javnosti kroz djelo *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt*, 1801.

⁹ Uvođenjem ćudoređa kao bitne komponente odgoja ili da to pojednostavimo, izgradnje osobnog stava na platformi provjerene spoznaje, izbjegava se rizik da se odgoj svede samo na puko »učenje« koje ne bi bilo u funkciji izgradnje kvalitetnijeg suživota nego tek puka informacija koja odgajnika na momente, kada ne zna što s njom, više sputava nego što ga oslobađa.

¹⁰ Njemački filozof, psihološki teoretičar te utemeljitelj pedagogije kao sveučilišne discipline. Već je u gimnazijskim danima pokazivao zanimanje za filozofiju, logiku te općenito Kantovo djelo istražujući narav spoznaje kroz iskustvo sa stvarnošću. Već kao student razišao se sa svojim učiteljem Fichteom, a kritizirao je i Schellinga. Dok je boravio u Švicarskoj sastao se s Pestalozzijem pa je s njim dijelio ideju potrebe za reformiranjem školstva. Zamijenio je Kanta na filozofskoj katedri kenigsberškog sveučilišta gdje je pokrenuo i vodio pedagoški seminar. Pisao je djela u kojima je tretirao različiti sadržaj: metafiziku, opću i praktičnu filozofiju, psihologiju, matematiku, ali je pedagozima ostao zapamćen ponajviše zbog svoja dva djela: *Allgemeine Pädagogik* (1806) i *Psychologische Untersuchungen* (1839–1840).

u skladu s Platonovom tradicijom, smatra prevažnom vezu koja mora biti uspostavljena između osobnog razvoja svakog odgajanika i individualnog doprinosa pojedinca novoj kvaliteti društva. Samo ako građani društveno budu efikasni tek će onda vjerno ispunjavati svoje zadatke. Dosljedni odgoj je nešto što drži na okupu moralni i intelektualni razvoj osobe u razvoju. Sposobnosti nisu prirodene, nego se one mogu steći. U tom smislu pravi odgoj biva okosnicom moralnom i intelektualnom razvoju. Herbartova vizija odgoja se sastoji od više stupnjeva: 1) odabir sadržaja koji zanimaju odgajanje, 2) predstavljanje istih, 3) njihovo propitkivanje na induktivni način, 4) usvajanje novih spoznaja krećući od već poznatoga, 5) sumiranje onoga što se postiglo, 6) povezivanje novonaučenog s prethodno znanim kako bi se stvorila nova kvaliteta u svakodnevnom moralnom ponašanju.

Osnivač salezijanaca *Giovanni (Ivan) Bosco*¹¹ je inaugurirao tzv. »preventivni odgoj« (Bosco, 1985; Nanni, 1989; Muller, 1997), a odbacio tada uglavnom važeći represivni kao neprimjeren ljudskoj osobi. Načela na kojem on počiva su ljubav, razum i povjerenje. Ovaj oblik odgoja omogućava odgajanicima: 1) prepoznavanje društvenih struktura i ovladavanje istima, 2) iznalazak smisla i vrijednosti samih struktura, 3) osobni doprinos zatečenoj društvenoj strukturi, odnosno mijenjanje iste ukoliko ne omogućava individualni razvoj odgajanika. Na osnovi tih načela stvarane su i još uvijek djeluju širom svijeta odgojne ustanove koje u obiteljskom ozračju imaju za cilj preduhitriti sve ono što bi moglo krenuti u negativnom pravcu pri susretu odgajanika i njegova odgojnoga okruženja.

Ovaj, premda ekstremno pojednostavljen sadržaj pedagoških klasika bit će dovoljan temelj i dostatan okvir kako bi se vidjelo koliko se svijet pedagoških ideja fra Petra Bakule na njega naslanja, iz njega proizlazi, s njim sukobljava, širi ga, suzuje, nadilazi, zaostaje ili posve ignorira. I bez stalnog upozoravanja na to, budnom čitatelju fra Petrova opusa, bit će jasno i nedvojbeno u kakvom je on odnosu s njim. Što se pak tiče pedagoških ideja koje je producirao poslije Bakule i vrlo široki krug pedagoga, a imaju s našim autorom veze, na njih će se konstantno upućivati navodom samih izvora

¹¹ Talijanski svećenik, utemeljitelj muškog i ženskog crkvenoga reda, pedagog koji je imao teško djetinjstvo zbog preranog gubitka oca, a i siromaštva svoje majke. Od svega toga naučio je i uvelike prakticirao osjetljivost za društveno ugrožene i zlostavljane kojima ja posvetio cijeli svoj život, osnivajući tzv. oratorije gdje se učilo, odgajalo i živjelo prema evanđeoskim načelima, ali i škole različitih profila koje su omogućavala napuštenim dječacima stjecanje životnih znanja najrazličitijih vrsta. Istakao se i kao pisac različitih udžbenika za svoje dječake, pedagoške literature (*Il sistema preventivo nella educazione della gioventù; Il giovane provveduto; La forza della buona educazione; Vita del giovanetto Savio Domenico; Frassinetti Giuseppe, Industrie spirituali; Angelina o la buona fanciulla; Le due orfanelle; L'Oratorio di S. Francesco di Sales* itd.), ali i mnoge nabožne literature.

kako bi se skrenulo pozornost na to da Bakula nije bio samo informirana osoba u svoje vrijeme, nego je stvarala nove spoznaje i na dosta originalan način promišljala pedagoška pitanja.

Pedagoške ideje u *Politici za svakog čovika*

Iako Bakula u svojim djelima o gore spomenutim autoritetima izrije-
kom ne govori,¹² pedagoške ideje koje su stavili u opticaj ti ljudi i koje su s
vremenom postale opće dobro cijelog čovječanstva, manje-više se reflekti-
raju ili još više nadograđuju u njegovu književnom djelu. Mi ćemo se usredotočiti na najznakovitiji od njih kad je u pitanju svijet pedagoških ideja,
naime *Politiku za svakog čovika*, (Split, 1869.). Što se može reći općenito o
ovom djelu, a što onda o onome što smo mi detektirali kao Bakulin peda-
goški fundus? Nastalo je na vrhuncu Bakulina intelektualnog stvaralaštva
i u trenutku kad je puno toga došlo na red da bude objavljeno, vjerojatno i
zato jer je i sam autor osjetio da je dovoljno spreman za sve to, da je bilo više
vremena na raspolaganju nego prije toga ili jer je slutio kako se bliži kraj
života pa treba ubrzati sa zaostacima. Znatno su mu vremenski prethodila
(oko 30 godina!) još uvijek neobjavljena djela koja je Bakula napisao dok je
predavao filozofiju i teologiju u Lucci,¹³ a tiču se njegova viđenja pojedinih
nastranosti na području svakodnevnog ponašanja ljudi iz visokog talijan-
skog društva, a zbog kojih se on morao oprostiti s Italijom budući da su se
pojedini vlastodršci osjetili prozvanima. Ta su djela nastala u razdoblju od
1839. do 1846. godine.¹⁴ Nama posebno zanimljivo djelo *Politika za sva-
kog čovika* ugledala je pak svjetlo dana 1869., nekoliko ljeta poslije njegova
*Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicaria-
tus Apostolici in Hercegovina*, (Spalati 1867)¹⁵ i spjeva *Pravo mudroznanje*

¹² Barem onoliko koliko mi je vrijeme dopuštalo da ih iščitam, iako budnim čitanjem svega i odreda što je on napisao i objavio kao i onoga neobjavljenoga možda bi se moglo doći do suprotnog zaključka.

¹³ Mjestu u talijanskoj Toscani, 15 km udaljeno od Pise, u kojem su franjevci imali svoj studij filozofije i teologije.

¹⁴ Nakon ovih, a poslije povratka u domovinu, Bakula piše dva djela manje-više istog sadržaja samo u različitim idiomima (jedno na talijanskom, a drugo na hrvatskom), odnosno različitim književnim izričajem (prvo u prozi, drugo u stihu). To su *Breve compendio sacro*, Ragusa, 1853 i *Pisma sveto-iskazana*, Dubrovnik, 1853. Devet godinu kasnije (1862.) objavio je u svrhu informiranja dobročinitelja i prikupljanja milodara za potrebe hercegovačkih franjevaca (financiranje pomlatka, gradnju samostana, crkvi, kapelica te njihovo opremanje) i svoje djelo *I Martirii nella Missione francescana osservante in Ercegovina* (Roma, 1862), gdje se, među inim, iznose i nevjerojatne strave i užasi koje su Turci radili franjevcima i kršćanima (posebno str. 50–73).

¹⁵ Nastao je tako što je vikar fra Anđeo Kraljević zamolio kustosa fra Petra Kordića kako bi udobrovoljio Bakulu da to napravi. Ovaj nije zatezao, nego je smislio da to bude

I, (Split, 1867,¹⁶ u istoj godini kada i *Pravo mudroznanje II*, Split 1869. te *Pribogoljubna bavljenja*, Split, 1869).¹⁷ Nakon ovih, a za svoga života, Bakula će napisati još tri spjeva, prvo duhovnog, a druga dva svjetovnog sadržaja,¹⁸ dok će novi *Šematizam* ugledati svjetlo dana tek poslije njegove smrti.¹⁹

Uvod, pregled sadržaja i zasebno poglavlje

Za razliku od većine Bakulinih djela, *Politika* je napisana u prozi, iako, uzme li se u obzir da je svoje filozofske rasprave pisao u stihu, postavlja se pitanje, zašto je nešto što bi bilo relativno lakše sročiti u stihu nego filozofsko razglabanje pojedinih pojmova, ipak napisao u prozi? Kada uz to znamo da postoje još druga njegova dva djela, međusobno vrlo sličnog, da ne kažem identičnog sadržaja, od kojih je jedno pisano u stihu i hrvatski, a drugo u prozi i talijanski,²⁰ pitanje je posve na mjestu. Vjerojatno si s *Politikom* nije htio davati dodatnih muka koje iziskuje *poesis* naspram manje svečanog izričaja što ga omogućuje proza, a kad je govor o međuljudskim odnosima, a unutar toga onda i o odgojnim zavrzlamama. Djelo ima 460 stranica. Njegov sadržaj ukazuje na to da je smišljeno kao životna popudbina, dobro opskrbljen životni pratitelj, *vademecum* nastao u vremenu dok prosvjetiteljske ideje sve više hvataju korijena i kod običnih ljudi i u najelementarnijim društvenim strukturama. Evo tih tema o kojima autor raspreda u *Politici*: o

po uzoru na bosanski franjevački šematizam. Šematizam je preveden i na hrvatski jezik te je vrlo značajan za neka povijesna događanja u Bosni i oko Bosne pa je to djelo zapravo ono po kome je Bakula najviše ostao poznat našoj kulturnoj javnosti. Godine 1970. objavljen je u Mostaru na hrvatskom jeziku u prijevodu dr. fra Vencela Kosira, a pod naslovom *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule* u izdanju Hercegovačkih franjevaca kao temeljac novopokrenute edicije »Zavičajne biblioteke«.

¹⁶ To je djelo kao i njegovo drugo izdanje u kojem Bakula u formi stiha raspravlja bitne filozofske pojmove pa je pod tim vidom pomalo nesvakidašnje iako, ne znam da li i jedinstveno.

¹⁷ Šest godina prije toga bio je napisan i turoban ep u četiri pjevanja *Hercegovina za devetnest godina vezirovanja Hali-paše*, Beč 1863.

¹⁸ *Prodanje i život Jozipa Patrijarke*, Split, 1871. i *Četiri dila godine*, Split, 1871, *O francuskom i pruskom ratu 1870–1871*, Dubrovnik, 1873

¹⁹ Nosi naslov: *Schematismus topographico.-historicus Vicariatus apostolici et Custodiae provincialis in Hercegovina*, Mostar 1873. Naslov je neznatno izmijenjen obzirom na izdanje iz 1867. I obimom je nešto veći. Njegovo tiskanje je zadavalo velike probleme Bakuli zbog konstantnih »tipfelera« koje slovoslagari nisu uvažavali pa je s određenom gorčinom u srcu vezano za ovo izdanje Bakula otišao i na drugi svijet, a posao su priveli kraju biskup fra Anđeo Kraljević, apostolski vikar i fra Frano /Franjo/ Milićević (1835–1903), izdavač *Hercegovačkog bosiljka*.

²⁰ Riječ je o već spominjanim *Breve compendio* i *Pisma sveto-iskazana*.

roditeljima, o koristi i mukama odgajanja djece, učiteljima, mladima i njihovom učenju, obrtima i njihovoj svrsi, prijateljevanju s učenim, kreposnim i slobodnim ljudima, odabiru životnog poziva, prijateljstvu, neprijateljstvu i pomirenju, ljubaznosti i blagosti, prenemaganju, govoru i šutnji, razumnosti i razmišljanju, radoznalosti, ponašanju, čistoći i urednosti, lakomosti i rasipništvu, pivnicama i pijancima, ljenčarenju, trošenju vremena, igrama, kazalištu i priredbama, čitanju knjiga, obvezi i slobodi pisanja, političkim nejednakostima, težaštvu, zanatima, trgovini, organizaciji i društvima, napravama ili strojevima, ustanovama samotnoga života, crkvenim ljudima i politici, podložnosti, uredbama, dužnostima dostojanstvenika, dobročinstvima, socijalnoj pomoći, prigovaranju, zanemarivanju, povjerenju, rodu, domovini, ljubavi, neljubavi i prevelikoj ljubavi prema domovini, narodnosti, o 19. stoljeću, novinama i anonimnim novinarima, vladarskim nametima te pobunama i njihovim zatiranjima. Ni ovdje Bakula nije izdržao barem da tu i tamo ne ostavi prozu, a prihvati se stiha.²¹ Očito da mu je stih ležao i da je bio uvjeren kako će tako najbolje komunicirati ono što želi i onima kojima želi.

Već u uvodnoj riječi koju Bakula osobno upućuje čitatelju želi mu razbiti dvojbe oko toga smije li se ili ne smije svećenik, odnosno redovnik, baviti politikom. Naš pisac smatra da duhovna osoba koja bi se držala samo molitvenika ne bi bila od pomoći ni sebi, ni ljudima oko sebe pa podvlači da politika nije nečista stvar kojom bi si redovnik isprljao ruke, niti je ona licemjerstvo, hinjenje, svakodnevna prevara. Izvedeći njeno značenje iz grčkog izvornika, politiku drži znanjem o državi, o vladanju; ona je pravo postupanje, svrhovito življenje; nije samo korisna, nego i potrebna svakoj ljudskoj profesiji bez koje bi čovjeku teško bilo biti čovjek, a naročito kad se zna da o njoj još ovisi i sam život.²² Nakon razbijanja predrasuda o politici: koliko je čista, koliko nečista, koliko važna za život i svaku profesiju, kako nije nedostojna djelatnost ni za samog svećenika, Bakula prelazi na pisanje izdvojenog poglavlja kojeg je naslovio s *Uprave i poslovice* (P, 13–59), a zapravo je riječ o savjetima i životnim mudrostima sročnim u malo riječi ili nekoliko rečenica što bi, prema Bakulinu sudu, drugdje tražilo cijele knjige (P, 13) pa zato savjetuje čitatelju da se na njih češće navraća i što je još važnije, da ih u životu što više primjenjuje (P, 13). Ovo poglavlje po svojoj strukturi i logici, po stilu argumen-

²¹ Činio je to u posljednjih deset poglavlja na kraju svakog od njih kao svojevrsni sažetak središnje ideje koju tu obrađuje. I sama dužina je različita, od nekoliko stihova do nekoliko stranica. To susrećemo na krajevima poglavlja 39–40 i od 42–49.

²² Radi ekonomičnosti djelo ćemo navoditi kraticom »P«, a broj označava broj stranice. U ovom slučaju P, 9–11.

tiranja, po sadržaju odskače od ostatka knjige²³, kao da je napisano za one koji ne znaju čitati, nemaju vremena za čitati ili ne mogu dugo držati koncentraciju, ali im je ipak potrebna pokoja životna mudrost do koje je lakše doći tako da im to netko pročita. Zbijenu i kratko sročenu mudrost ili životnu uputu je lakše zapamtiti nego u glavi držati cijeli elaborat.²⁴ Nije isključeno da ga je Bakula upravo tako zamislio i s tom ga nakanom ponudio.

Za onoga koji je navikao na logično strukturiranu knjigu, ovdje kao da se radi o nečemu što je mehanički ugurano. Možda je ono u rukopisu postojalo kao zasebno, uostalom i sam Bakula ga je označio sa: »poglavlje samo« (P, 13), tj. zasebno poglavlje, a onda kad je došlo vrijeme tiska, motiviran eventualno gore spomenutim i možebitnom bojazni da se nečem životno vrijednom ne dadne prilika,²⁵ autor ga je jednostavno pridodao *Politici* za one koji trebaju brzu i kratku pouku. Fizički, ono je dio ove knjige na čijim koricama i u čijem naslovu ne postoje ni I, ni II, pa ćemo ga i mi tretirati samo njenim dijelom, a ne zasebnom knjigom. Uz to, i što je još važnije, nema smisla ulaziti u njegovu analizu jer nas to ne bi nikamo dovelo.²⁶ »Poglavlje samo« nema jedinstveni sadržaj, nema središnju ideju kao okosnicu koja bi držala sve na okupu, nema kontinuitet misli, nego je satkano od mnoštva vrlo različitih poruka koja jedna drugoj ne prethodi niti logično slijedi jedna iza druge.²⁷ Toliko su međusobno različite, neorganizirane u skupove i nepovezane. Nastajale su vjerojatno kroz dugi vremenski period dok se čitalo knjige šarolika sadržaja ili se slušalo ljude s različitim iskustvima i s puno

²³ Otuda vjerojatno i povod da ga neki, primjerice dr. fra Leo Petrović, navode kao još jedno Bakulino djelo, tj. kao *Politika za svakog čovika, I*, a sva ostala poglavlja bi bila *Politika za svakog čovika II* No, ako je ono uistinu samostalno djelo zašto Petrović u navođenju Bakulinih djela ne spominje godinu njegova izdanja kao kod ostalih koja tako evidentira? Zašto ne navodi mjesto izdanja, zašto nije donio opseg djela? Očito je po srijedi neki nesporazum.

²⁴ Kao ilustraciju navest ćemo dva primjera (P, 42) pretočena u suvremeni hrvatski jezik. 1) »Tvoj mir i tvoja sreća ako ne budu zavisili od tvoga duha nego o tuđemu, bit ćeš uvijek nemiran i nesretan« (br. 178); 2) »Ako si nešto nevaljalo kupio, ne tuži se jer ćeš odati samoga sebe kako se nisi pametno ponio. Kada kreneš trgovcu uvijek misli na to da je on upravo zato tu da te prevari« (br. 178).

²⁵ »Potičem te, dakle, da u njih često zaviriš, motriš, a još češće primjenjuješ, što će najviše koristiti« (P, 13).

²⁶ Iako su u tim točkama uistinu zbijene mnoge mudrosti zasnovane na iskustvu i na promišljanju, ali je sve skupa isjeckano i međusobno nepovezano, a zapravo se ni ne zna što je od svega toga Bakulino.

²⁷ Navodimo kao ilustraciju sljedeće: »Nikad ne gledaj što je tko načinio, nego vidi samo je li dobro; sjeti se da ni tvoji najveći neprijatelji nisu lišenih svih dobara« (br. 167); »Nikad ne misli na to kako je tvome gostu i tvome prijatelju kod njihove kuće, nego se pobrini da im bude lijepo kod tvoje«. (br.168)

životne mudrosti. Svakoj od tih životnih uputa pridodan je samo broj da se ne bi brkali interni sadržaji.²⁸ Takvih je sve skupa 268.

Pojedine pedagoške teme

Unutrašnja nekonzistentnost umetnutog poglavlja je razlog što u prezentiranju Bakulinih pedagoških ideja krećemo od onoga što ima svoju logiku i svoj kontinuitet, svoju cjelinu i svoj obrađeni sadržaj, naime, dio knjige logično poredanih i obrađenih tema unutar zasebnih poglavlja.²⁹ Ni tu nećemo ići u zasebno predstavljanje sadržaja svakog poglavlja, nego odmah krećemo na teme koje su vrlo znakovite za pedagoga, a sadržaji im mogu biti razbacani po različitim dijelovima knjige. Nas zanima, govoreno suvremenim pedagoškim rječnikom, piše li Bakula u svojoj *Politici* o odgoju, odgajanicima, odgajateljima, učiteljima, odgojnom sadržaju, običajima, odgojnom postupku, personalizaciji, individualizaciji, profesionalizaciji i tome slično? Pritom se nećemo opterećivati rabi li on doslovno te termine i da li im posvećuje posebna poglavlja u svojoj knjizi, nego kriju li se iza njegovih pojmova središnji sadržaji ključne nomenklature suvremene pedagogije, odnosno odgojne znanosti ili još bolje, odgojnih znanosti koje su začeli, stvarali i njima doprinosili već spomenuti pedagozi prije Bakule i iz njegova vremena, ali i oni koji su to naslijede prigrlili i još ga više obogatili svojim doprinosom i doveli do zasebnog misaonog i znanstvenog sustava odgojnih znanosti – suvremeni pedagozi.

Odmah i na početku, a kako ne bi bilo zabune ni prevelikih očekivanja, moramo kazati da Bakulina *Politika* sigurno nije pedagoški udžbenik pa ni sve ponuđene teme u njoj nisu pedagoške. Pa ipak, zbog svog bogatog sadržaja i zbog svog pristupa životu i misaonom svijetu, neke od njih su eminentno odgojne. Razvrstat ćemo ih u pojedine skupine prema sličnosti tretiranog sadržaja, ali i prema gore spomenutom ključnom pojmovlju koje se rađalo, nadograđivalo i širilo u pedagogiji sve do današnjih dana (Brezinka, 1990; Koller, 2004; Krüger, 2004), znajući istovremeno kako se obrađene teme i razglabana pitanja međusobno prethode, slijede, dotiču, preklapaju.

Odgajanje, odgajnici, odgajatelji

Za bilo koje djelo koje govori o odgajanju kao važnom, nezaobilaznom društvenom angažmanu i po ljudsko potomstvo sudbonosnoj djelatnosti, a onda o odgajateljima kao promicateljima iste, ne može se reći da nije pe-

²⁸ Evo još jednog primjera: »Nitko se ne rađa sretan ili nesretan, nego to oboje ide uz zlu i dobru pamet te prigodu« (br. 171); »Dva najveća dobra mladići najmanje čuvaju: iskrenost i tjelesno zdravlje. Uz ovo ide i treće, nerazborito trošenje vlastitoga posjeda« (br. 172).

²⁹ S tom vrstom pristupa Bakula kreće od 60. stranice svoje *Politike*.

dagoško. Naprotiv! Upravo je takav slučaj s Bakulinom *Politikom* pa ćemo sada pobliže o tome. Za Bakulu je odgoj »odgojenje« (br. 84), »uzdignuće« (br. 62) odgajnik je »odgojak« (br. 88), a odgajatelj je »gojitelj« (br. 89) U sva tri slučaja imenice je izveo iz svršenog glagolskog oblika. Tako »odgojenje«, »uzdignuće«, »odgojak« i »gojitelj« dolaze od trenutnog glagolskog oblika *odgojiti, gojiti, uzdignuti*. U hrvatskoj pedagoškoj tradiciji to je vrijedilo dugo kao uvriježeno načelo i još uvijek ga neki koriste koji nisu dovoljno duboko u toj materiji. No, onoga momenta kada se shvatilo da odgajanje nije djelatnost kratkoga daha pa onda ni njen učinak tek puki proizvod do koga se dođe u relativno kratkom vremenu, ključni pedagoški pojmovi kako u glagolskom tako i u imeničkom obliku, počeli su se izvađati iz trajnih glagolskih oblika pa se danas radije govori o »odgajanju«, »odgajaniku« i »odgajatelju« umjesto o »odgoju«, »odgojeniku« i »odgojitelju« kako bi se upravo podvuklo dugovječnost te djelatnosti, a iz toga gradilo i svijest da odgajanje nije nešto što počinje i završava u dječjoj dobi, nego traje cijeloga života. Nije stoga zamjeriti Bakuli dok njegovim stopama i danas još neki hode pa čak i oni koji imaju sustavnu pedagošku naobrazbu.

Za Bakulu vrlo blisko, ako ne i identično s pojmom odgoja je *uzdizanje* djece, ili kako ga on zove »uzdignuće diece« (br. 60–61) pa i to moramo imati u vidu dok govorimo o njegovu shvaćanju odgoja. Što kaže Bakula za uzdignuće, odnosno odgoj djece? Doslovno: »...uzdignuće diece pod nebom je najpotrebnija, najkorisnija, najplemenitija i najmoćnija stvar« (br. 60). Naš autor koristi vrlo širok fond riječi kada govori o odgoju. Pokušat ćemo malo dublje zaroniti u poruku svake od njih. On odgoj smatra potrebnim, što više, najpotrebnijim. Na taj način svrstava se među sve one koji insistiraju na odgajanju ne samo kao mogućnosti, nego i kao potrebi. Pojedine faze razvoja ljudskog bića upravo to pretpostavljaju i zahtijevaju (Tinbergen, 1977, 1984; Gehlen, 1956). Budući da suvremene znanosti, počevši od prirodoslovnih i sve do humanističkih pokazuju kako je ljudski rast moguć pa onda kao takav i potreban, sve ono što ide u tom smjeru drži se i vrlo korisnim. Toga je, prema ovoj definiciji, svjestan i sam Bakula. Oni pak koji to omogućavaju ljudskom biću u razvoju pokazuju svoju plemenitost. Posljednjom odrednicom odgoja kao »najmoćnije stvari« Bakula se svrstava među tzv., »odgojne optimiste« (Watson, 1928; Aschenbach, 1986; Gröning, 1984) koji će se kao struja na području pedagogije profilirati u 20. stoljeću smatrajući odgoj svemogućim. Budući da naš autor ne elaborira tu tezu teško mu ju je i imputirati u obliku kako su je shvaćali neki pedagozi poslije njega zaboravljajući da je odgajnik slobodno biće koje može zaustaviti bilo koji proces pa i onaj odgojni. Zbog toga je njegova svemoć vrlo upitna. Lako je vjerovati da bi Bakula kao teolog i filozof prije pristao na tzv. »pedagoški realizam« (Herzog, 2002; Scott, 2010), kao suprotnost »pedagoškom optimizmu«, koji

priznaje nužnost i potrebu odgoja, njegov doprinos u odrastanju čovjeka, ali ne može dati apsolutno jamstvo za uspjeh svake pedagoške djelatnosti zbog slobodnog arbitra u čovjeku.

Ako ne svemoć, što onda Bakula pripisuje odgoju? Puno toga: formiranje ljudskog uma, ljudskog srca, okrenutost prema nadnaravnom, osjetljivu savjest, kreposnost, otklon opačina, prihvaćanje napora i angažiranosti, te uljudno vladanje prema svakome (P, 61). Sasvim dovoljno da se prema odgajanju odnosi odgovorno i da se pokazuje svako poštovanje prema onima koji ga provode kao svoj zadatak – roditeljima i odgajateljima. Bakula će nedvojbeno oblikovati središnju ideju vodilju svoga pedagoškog uvjerenja kazavši: »sva ljudska sreća i nesreća ovise o odgoju mladeži« (P, 84).³⁰ Na taj način snažno je apostrofirao društvenu komponentu odgoja što je u skladu s prethodnom pedagoškom tradicijom (Ratke, Komensky, Rousseau, Pestalozzi, Bosco), a pogotovo s onom koja je došla iza njega (Werner, 2002, Garz, 1998, Brozio, 1995, Fritsch-Kozdon, 1990) pritom imajući u vidu da se proces odgajanja može pokrenuti i održavati tek kad se na što ima i primijeniti, kad, naime, »subjekti odgajanja« udovoljavaju nužnim pretpostavkama. Subjekt je mladež, mladi ljudi koji uistinu jesu primarni adresati odgajanja kao jamac protegnutosti društva u budućnost prema onoj: »na mladima svijet ostaje«. No, koji su to i kakvi to mladi trebaju biti pa da bi se uopće mogao pokrenuti proces odgajanja? U dosluhu s antičkim viđenjem (Reichert, 1990; Christes, 2006; Johann, 1976) i krajnje kompatibilno sa suvremenim gledanjem na tu ljudsku djelatnost (Gebauer-Sesterhenn i dr., 2011; Niebsch, 2008), Bakula insistira na tjelesnom zdravlju odgajnika kao »conditio sine qua non« svakog odgajanja i tako nas uvodi u svoje viđenje *tjelesnoga odgoja* (Schmelz, 2006; Siefer, 2011), kad tvrdi: »Prvo dobro i temelj svih političkih, društvenih i građanskih dobara jest da dijete ima puninu tjelesnog zdravlja« (P, 84). To dodatno elaborira smatrajući da bolesno dijete nije nikamo pristalo. Skrb oko dječjeg zdravlja pripisuje roditeljima, koji u Hercegovini ne mareći za sve to uživaju u nikotinu, teško dižu i nose, skaču i tjeraju čudnu modu.³¹ Nije, dakle, roditeljska dužnost brinuti se za dijete samo kad se rodi, nego i prije toga, u protivnom može ga se izložiti neželjenom hendikepu pa čak i smrti (P, 85).³² Dječje zdravlje je vrijednost izvan svega pa ono, osim roditelja,

³⁰ U doslovnom navođenju Bakulinih misli i ideja nastojat ćemo izbjegavati arhaičnost njegova književnoga izričaja te ga nastojati pretočiti u suvremeni hrvatski jezik kako bi čitatelju bilo jednostavnije slijediti središnju poruku.

³¹ Ovdje u prvi plan dolaze Bakulina znanja vezana za medicinu, liječništvo i ljekarništvo.

³² U skladu s kršćanskom tradicijom ne želi ni pomisliti na mogućnost abortusa (usp. P, 85).

obvezuje i odgajatelje.³³ U protivnom mogu računati s proklinjanjem umjesto zahvalnosti svojih odgajnika.

Bakula pritom kritizira i pojedine običaje koji nemaju uporišta u medicini, primjerice da što dijete više pada, bit će čvršće, budući da padovi mogu uzrokovati i strašne bolesti; kao što je i opasno nakon naporna trčanja i skakanja, oznojen, napiti se hladne vode. To nije samo povod bolesti, nego u ekstremnim slučajevima i smrti. Roditeljska je dužnost, stoga, maksimalno biti budnima kako dječji nestašluci ne bi završili u nepoželjnom (P, 86). Kvaliteti zdravlja doprinosi vrsta i količina raznovrsne hrane i pića. Bilo kakav nedostatak izlaže odgajnika zakržljalošću čije je posljedice vrlo teško kasnije otklanjati.³⁴ I preobilje može biti opasno, kao i preveliko konzumiranje slatkih stvari. Posebno po zdravlje djece mogu biti kava, vino, duhan, rakija, općenito žestoka pića. Tu Bakula spominje i hercegovačku praksu gdje već djevojčice počinju motati cigarete i uživati u nikotinu (P, 87). Uza sve to, a kad je u pitanju tjelesni odgoj, treba jako paziti i na čistoću, što nije i ne smije biti opasni tek odlika gradske i gospodske čeljadi. Pritom je jasno da i jeftino može biti čisto i lijepo i da se na to uči od malih nogu, navikavanjem od najranije mladosti. Ako čista mogu biti engleska i njemačka djeca, pita se Bakula, zašto onda to ne bi mogla biti i hrvatska i talijanska? Nečistoću se nikako ne može i ne smije pravdati ni mjestom, ni porijeklom, a ponajmanje dječjom dobi (P, 88). Odgajanje, prema Bakuli, traži veliki trud. Međutim, on nikako nije i ne može biti uzaludan. Ako ništa drugo, isplatit će se kada roditelji svoju odgojenu djecu i njihovo lijepo ponašanje dožive kao zadovoljstvo, slast, blaženi užitak. Nagrada će im biti i ljubav i poštivanje, ali i briga za njih kad budu u poodmakloj dobi. Kad takva djeca odrastu, kad odu u svijet, drugi će ih hvaliti i cijeliti njihove kreposti. To je ujedno i plaća za uloženi trud njihovih roditelja. S tom i takvom plaćom ne može se ništa drugo uspoređivati.

Bakula ne zatvara oči ni pred situacijama *odgojnih neuspjeha* roditelja (Herwig, 2009; Brezinka, 1993). On za njih zna i pripisuje ih uvjerljivim razlozima s čim se slažu i suvremeni pedagozi. Nabraja ih šest. Prvi leži u nesreći što takvi roditelji nisu imali vlastite roditelje kao vrsne odgajatelje. (Schneider, 1982; Lichtenstein-Roher, 1992; Meves, 1996). Ako roditelji nisu naučili od svojih roditelja kako odgajati, teško će to kasnije nadoknaditi, pa i ako nešto pokušaju na tom području, neće to biti čemu, odnosno, bit će razlog velikom nesnalaženju. Drugi razlog neuspjeha roditelja u odgoju po-

³³ »...odgajatelji trebaju čuvati dječje zdravlje više od bilo čega, budući da zdravlje nadilazi sva druga blaga« (P, 85)

³⁴ Ovdje Bakula aludira na ono što će kasnije u pedagogiji, odnosno u medicini, biti prozvano »hospitalizmom«.

tomstva može biti materijalna oskudica. (Weiss, 1982; Karg, 1998). Posjed i imanje trebaju biti proporcionalni broju djece. U protivnom i bez osnovnog roditelj teško može doći do željenog rezultata. Tu, a prema Bakuli, ne pomaže fraza »ubog ali dobar« jer veliki siromah nikamo nije prispio. Treći razlog je neadekvatno okruženje, odnosno, nepogodna prilika (Sobel, 2012; Fischer, 1962). Nalaze li se roditelji u primitivnoj sredini koja ne motivira i ne potiče, u kojoj malo tko drži do odgoja i do obrazovanja i sami roditelji će imati malo ili nikakve šanse za uspjeh. Četvrti razlog mogu biti neadekvatni i nedovoljno obrazovani i odgojeni učitelji kojima roditelji iz svoje nespemnosti pripuštaju vlastito potomstvo (Meves, 2011; Heinel, 2005). Prema Bakuli, i za ono vrijeme, najveći broj učitelja najmanje uče i znaju ono što bi im trebalo biti na prvom mjestu, naime poznavanje ljudskoga srca, poznavanje različitosti djece, specifičnosti koje sa sobom nosi njihova dob. Naš autor se silno obrušava na one učitelje koji misle da je za njihovu profesiju sasvim dovoljno znati nešto pročitati, napisati, iglom prošiti. Čitanje i pisanje bez poznavanja dječje ćudi i bez znanja o poučavanju (Wanzenried, 2004; Reinhardt, 1994; Danilov, 1974)³⁵ bit će razlogom da se djecu još nepoučeniju vrati njihovim roditeljima nego što ju se dobilo (P, 90). Već tada nije bio nikakav problem pronaći nekoga tko zna čitati i pisati, ali pronaći nekoga tko zna izići na kraj s dječjim osjećajem, njihovom psihom, to je bila rijetkost, naročito kad je bio govor o mladim i golobradim učiteljima, te učiteljicama »u svemu zelenim« (P, 90).³⁶ Peti razlog neuspjeha u odgoju Bakula pripisuje tvrdokornosti³⁷ i sporosti koje su kod nekih odgajnika povezane s tupošću pa takvi, i malim brojem, zadaju veću glavobolju roditeljima i odgajateljima, nego drugih na desetke (Corrigan, 1998; Mühlum, 1992; Meisels, 1979). Šesti razlog neuspjeha treba pripisati naravi roditelja, odnosno odgajatelja (Schneider, 1993; Rutherford, 2011; Führer, 2007). Od ovih se očekuju da pred odgajanicima i s njima uvijek dobro čine i govore. Zacijelo neće biti dovoljno da se to odglumi, nego da djeca iz držanja i ponašanja roditelja iščitaju osobno opredjeljenje za takvo nešto, tj. svjesno i hotimično zauzet unutrašnji stav.

Nakon nabrojenih i razvrstanih razloga i povoda za neuspjeh u odgoju, svu odgovornost Bakula ni u kojem slučaju ne želi svaliti na leđa roditelja ili odgajatelja. Svjestan je da se od njih puno traži i očekuje, puno pretpostavlja i zahtijeva ali da su i to samo ljudi sa svojim manama i vrlinama, a nikakvi anđeli. Svatko je od njih bio nestrpljiv, srdit, upotrijebio po koju neadekvatnu riječ, a možda posegao za silom. Naš autor ne vjeruje pak da

³⁵ Bakula kaže: »bez umnog upravljanja« (P, 90)

³⁶ Za učiteljice Bakula koristi pojam »učiteljka«.

³⁷ »Takva zla prirodnost u nekima je dotle nastrana da ne pozna nikakvo i ničije odgajanje pa to stvara preveliku žalost srcu roditelja« (P, 90’).

postoje takvi koji bi zbog nekontrolirane ljubavi, popuštanja i pokvarenosti neodgovorno se odnosili prema djeci, kao što ne vjeruje da su postojali ili postoje takvi koji nisu ništa loše načinili pred djecom, da su vazda bili ispravni, uzorni, ponizni u svačemu i uvijek trijezni i u ničemu nevaljali. Koji je to odgajatelj uvijek i posvuda pretjecao i pratio svoje odgajanike dobrim primjerom? Što je veća i zahtjevnija dužnost, tim je ona izložena većim zahtjevima i mukama. Šest navedenih razloga za zakazivanje odgajatelja u postupku odgajanja toliko toga krije u sebi da je nemoguće sve sagledati, a još manje moguće sve riješiti. Kad se samo ima u vidu potrebe jednog odgajnika, nastranosti i nevaljalosti koje treba ublažiti i ukloniti, kolika tek snaga, moć i strpljivost kod odgajatelja treba postojati da slično ili više toga riješi kod puno više odgajnika?! Na taj način Bakula odašilje informaciju da je odgajanje visoki i nimalo lagano ostvarivi zadatak izrijekom kazavši: »Najviša vojska ovoga svijeta puno je manja i slabija te s puno manje zla oružja, nego li je samo jedno srce mladića koga može pobijediti tek dobar odgoj« (P, 90) Roditelji i odgajatelji kojima to pođe za rukom bit će slavniji od bilo kojeg vojnika budući da im je pošlo za rukom ucijepiti u dječje srce i pamet vrsne upute (P, 91).

Roditelji, učitelji

Premda se već u prethodnom poglavlju govorilo o roditeljima i učiteljima ipak to nije bilo ni dovoljno, ni sustavno, barem ne onako i ne onoliko kako i koliko to čini Bakula. Pa ćemo sada o tome. Najprije o *roditeljima*. Polazeći od kršćanskog uvjerenja kako su roditelji sustvaratelji novih ljudskih bića (Preuß, 1987; Hofheinz, 2008; Cooper, 2011) pa bi bez njih i njihove pedagoške djelatnosti ljudski porod ostao na znatno nižoj razini, pukoj životinjskoj ili još gore, biljnoj. Za Bakulu oni nisu bilo tko i njihovo dostojanstvo nije bilo kakvo i bilo čije, nego, naprotiv, zadire u sfere božanskoga. Ako sustvaraju, i to po svojoj naravi, a onda stvoreno dižu na višu razinu življenja, onu razumnu, intelektualnu, duhovnu, roditelji stoga ne mogu biti ništa drugo doli, neka vrsta bogova na zemlji (P, 68), ali ne i sami bogovi, zbog čega trebaju zahvaljivati Stvoritelju. No, ne treba smetnuti s uma da kolikogod rađanje i uzdizanje ljudskog potomstva pripadalo sferama ponosa i dostojanstva, ono ima i svoju drugu stranu. Nije lišeno neizvjesnosti, teškoća, problema, muke (P, 61). Lakše je učiti i izučiti bilo kakav zanat, lakše se baviti bilo kojim drugim zanimanjem, nego uzdizanjem ljudskoga poroda, lakše je kraljevati nego odgajati. Pravi otac je veći od bilo kojeg kralja na svijetu jer kralj vlada obaviještenim, zrelim, uzdignutim, dok to nije slučaj kod roditelja. On ima posla s nejakom, nerazumnom i ludom dobi svoga djeteta koje ne pada ni pod kakav zakon, a treba ga učiti zakonu.

Kad bi budući roditelji uistinu znali što ih čeka u braku, dobro bi razmislili prije nego što bi se odlučili na taj korak. Drugim riječima, rađanje nije samo užitak i radost, nego i obveza i odgovornost. Da se bude dobrim roditeljem, treba na tome raditi. Neki to neozbiljno shvaćaju riskirajući dobro samoga naroda, vlastito ime i ugled, ali nadasve dobro svoje djece jer je teško nadoknaditi ono što se jednom propustilo. Posebno to može biti problematično onim roditeljima koji i sami nisu imali priliku dobrog odgoja pa će i nehtijući nastaviti stvarati ono što sami preziru prema onoj narodnoj: ne pada plod daleko od stabla, kakav otac, takav sin, kakva majka, takva kći. Bilo bi preuzeto nadati se kako će se ipak dogoditi iznimka. Tome može vjerovati samo lakomislena osoba.

Odgajanje je napor koji se događa u ozračju povjerenja i ljubavi. U suprotnom, roditeljsko ponašanje se degradira ispod razine životinjskoga.³⁸ No, i ovdje treba imati mjeru. Kao što se može pretjerati u oskudici, tako se može pretjerati i u izobilju. Za negativnu posljedicu sasvim je svejedno koji joj je bio uzrok i tko je za nju odgovoran: roditelj ili netko od ukućana. Negativne pojave treba sprječavati i pod prijetnjom umjerene kazne,³⁹ a inzistiranje na dobru treba biti konzistentno i nedvosmisleno (Patry, 1991; Klemenz, 2007) tako da roditeljsko razmimoilaženje nije na mjestu ni kad je riječ o dobru, a kamo li kad se radi o nečem nevaljalom. Vrijeme pedagoške intervencije ne smije se odlagati, a još manje pripuštati nekom automatskom dozrijevanju odgajanika. Oni trebaju pravovremeno doći do osobnih opredjeljenja i stavova koji će biti uporišta njihovih života. Ono što se nije posijalo u najranijoj mladosti teško će biti požnjeto i u dubokoj starosti. Odgajnik je poput voštane pločice na koju se lagano ucrtava dok je mlada i svježja i ako se s poslom krene pravovremeno. Ono što se dogodi u mladosti postaje dio naravi. Svako odgađanje samo će otežavati proces, ali i riskirati da se saspe pločica kad otvrdne.

Bakula se osvrće i na udomaćeno uvjerenje kako je djetetu dobro što više osigurati materijalnoga da bi mu se uskratile nepotrebne muke i nevolje. On ipak pledira za duhovne vrijednosti pozivajući se na narodnu: za pametna ne stjeći, a budali ne ostavlja. Pametan će i sam steći, a budala rasturiti. Prema tome uzaludan posao prikupljanja za drugoga (P, 65). Drugim riječima, a da sliku pretvorimo u suvremeni žargon: odgajniku ne treba davati ribu, nego ga naučiti kako se ona lovi. Svjestan je Bakula i toga da odgoj košta. I knjige i učitelji imaju svoju cijenu. No, kad se novac može izdavati

³⁸ Ovdje je Bakula vrlo rezolutan prema udovcima i udovicama koji zbog svoga vlastitog egoizma ostavljaju djecu iz prvoga braka na milost i nemilost njihovim očusima ili maćehama (P, 63).

³⁹ Tanki prutići i mala pokorica kod djece imaju puno veći učinak, nego stotinu dobrih preporuka (P, 63).

za svašta, zašto ga se ne bi uložilo u ono što najviše nosi – u odgoj i obrazovanje vlastite djece?! Pritom se ne smije praviti razlika između muškog i ženskog potomstva zašto ne postoji nikakva isprika, a najmanje ona koja bi unaprijed diskvalificirala žensko iz bilo kojeg razloga (Frackmann-Beck, 1990; Damm-Rüger, 1994). Bez obrazovanja se ne može biti ni vrijedna kći, ni majka, ni domaćica, ni upraviteljica. Iгла i vreteno ne mogu osigurati sve ono što će žena trebati u životu. Ni kruh se ne može mijesiti, niti se rublje može održavati bez određenog znanja (P, 66). Onemogućući li se ženskom potomstvu pristup obrazovanju, odakle će naučiti što znači biti zaručnica, majka, odgajateljica, gospodarica. Ne zasniva se mudrost na tome da je bolje ne znati, nego znati, što više znati kako bi se što kvalitetnije obnašalo. Pri inzistiranju na diskriminirajućim postupcima, Bakula priziva u svijest opće usvojeno i za sve i posvuda važeće načelo: čini drugome ono što bi želio da ti se učini. Uz to, a kad je riječ o odgajanju vlastite djece, naš autor posebno podvlači važnost svjedočenja, uzora kako na riječi tako i na djelu. Uz dobre želje i nagovaranje, presudan je roditeljski primjer. Nevaljala mater će uzalud poticati kći na valjanost kao i pijan otac sina na trijeznost. Ako se nevaljalost već ne može izbjeći, neka je se barem javno ne čini.

Za pravilan odnos prema životu, ali nadasve za korektno ponašanje u svakodnevnom životu i vjerski je odgoj presudan (Delagneau, 2011; Böhmer, 2008). U tom smislu, a na krilima kršćanske tradicije, Bakula je protiv bilo kakvog odgađanja. Kad se djecu uči u najranijoj mladosti svemu onome što se smatra dobrim i za život korisnim, zašto bi pritom vjera bila iznimka?! Ako je vjerovanje nešto što je dobro, korisno, pristojno, zašto se odgajanje ne bi i u tome poučavalo?! Ili suprotno, ako se ne bi učilo u vjeri, zašto bi se učilo bilo kojim drugim sustavu?! Je li glavni razlog odgađanja vjerskog odgoja pitanje djetinje nezrelosti, zar zrela osoba, kad može sve odbaciti, ne bi to mogla načiniti isto i s vjerom?! Ili s druge strane, ako se vjersko ne uči i usvaja u mladosti, zašto bi se to onda činilo i kad čovjek bude zreo?! Je li zrelost vrijeme kad čovjek treba početi učiti? Ne bi li to ipak bilo malo prekasno za život?! Što bi bilo od pravovremeno nepoučenih kad i poučeni u pojedinim životnim razdobljima posustaju?! Kad zapravo nastupa zrelost ako ima ljudi i sa stotinu godina koji su još uvijek nezreli? Ako i usprkos velikom nastojanju i zalaganju kod odgajanja ostaju nevaljalosti, kako bi to tek bilo kada bi se računalo da će sve te probleme riješiti sama zrelost?! Nisu li svi takvi pokušaji i takva nastojanja oko odgajanja u vjeri ipak znak nečije zle namjere?! Bakula je mišljenja da nije dobro pustiti mlade da žive bez vjerskoga sadržaja, a ni za roditelje perspektivno da im uz koljena buja divljina (P, 71).

Dječja narav u svojoj iskrenosti i prozirnosti ne može zanijeti ni prevariti pa je stoga važno u to doba detektirati najiskrenije *nagnuće*. Dužnost

roditelja je budno tražiti i marno otkrivati sklonosti svoje djece te ih pravovremeno usmjeravati prema odabiru vlastitoga zvanja. Međutim, nema spoznaje nagnuća bez ponude i prilike. Pritom treba paziti da se ne zahvaća preširoko kako se ne bi ostalo bez onog osnovnoga, ali imati u vidu i to da se od odgajnika ne može načiniti sve što se želi (Köck, 2010; Allemann-Bhionda, 2006). U svakom slučaju bez ranog uvođenja u životno zanimanje neće se snaći ni pastir, ni težak, ni obrtnik, a ni trgovac. Kako očekivati od djeteta da radi ono što nije vidjelo i ni zašto nikad nije čulo?⁴⁰ Kao što je babi teško učiti kolo igrati, tako je i odraslu čovjeku teško posredovati vještine. Gdje se to na vrijeme dogodi, u profesiji će se bolje snalaziti djeca od vlastitih roditelja (P, 73). Ne bude li se pak pazilo na to neće biti dobro ni djeci, a ni njihovim roditeljima i neka roditelji ne misle da su se odužili svojoj djeci kad im ponude ili omoguće tek bilo koje i bilo kakvo zanimanje. (Kammerer, 2008; Schneingold, 2004) To nije da se autoritetom odredi zanimanje vlastitoga djeteta s izgovorom da će tako biti dok ono živi pod roditeljskim krovom i jede njihov kruh. Prisilno obnašanje zvanja donosi samo jad i nevolju i kada bi se na to pazilo ne bi se govorilo kako su izvrsni rijetki (P, 76). Drugim riječima, liječnik koji to nije htio biti, više će ljudi usmrtiti nego izliječiti, ali ne zbog njegova zle ćudi, nego zato što nije rođen za liječnika. Užasno je kad se zamijene uloge pa kad ljudima vlada čovjek težačkoga srca, a pastirom bude onaj koji je rođen za krunu, kad čekićem mlati onaj koji je morao biti filozof, a pjeva onaj za kojeg bi bilo bolje da ne otvara usta.

Imajući u vidu vrijeme kada djeluje i piše fra Petar Bakula, zanimljivo je s kojom učestalošću i s kojim intenzitetom naglašava *rodnu jednakost* (Rowold, 2010; Glässing i dr., 1994). Tako i vezano za odabir zvanja smatra pogubnim da se ni zašto drugo ne brine do li da djevojka bude domaćica (P, 77). Zašto ne bi bila, recimo, književnica? Znatno je to raniji zahtjev nego što je Marija Jurić Zagorka postala novinarkom. Užasno ga nervira to što nema brige ni sustava oko promišljanja zanimanja ženske mladeži pa se pita čime li su to djevojke zgriješile Bogu da se ne skrbi oko njihovih nagnuća, odnosno, tko pametan misli da samo muškarci imaju kvalitetan mozak dok to kod žena nije slučaj? Tko može dokazati da žene imaju drukčiju dušu od muškaraca ili drukčije osjećaje? U svakom slučaju spol ne smije bit razlogom nijekanja duhovnih moći ljudskih bića, a još manje podjelom poslova na ženske i muške. Koji bi to zapravo bili muški poslovi pa kao takvi zabranjeni ženama?! Pritom kao argument se ne smiju uzimati u obzir lokalni

⁴⁰ Nemogućnosti uvida i osobnog iskustva razlog je prema Bakuli zašto u Hercegovini u njegovo vrijeme nije bilo ni jednog slikara kao ni izvrsnih zanatlija plemenitih metala. Djeca u Hercegovini nisu imala priliku vidjeti i iskusiti ono što su mogla engleska, njemačka, talijanska, francuska (P, 74).

običaji jer oni u drugim sredinama mogu biti sasvim suprotni. Kod toga ne smije biti argumentom ni snaga. Cinično tvrdi fra Petar, to su samo oni poslovi koji ne odgovaraju muškarcima pa ih trebaju obavljati žene! Pošteni izlaz iz tog kruga nevjerojatne »argumentiranosti« je ravnopravnost obrazovanja u kojemu neće biti prostora za neshvaćanje obrazovanosti ženske djece, djevojaka, žena i njegovo svođenje na ono što zatvorene sredine misle o tome (Sobehart, 2009; Hussein-Bagguley, 2007). Ako se pak želi puna istina o tome, dovoljno je obrnuti »argumentaciju«. Neka se omogući djevojkama ono što se nudi muškarcima pa će se vidjeti koliko je sve skupa vezano uz spolne predrasude, a koliko uz obrazovnu politiku. Puno toga ovisi o obrazovanju. Gdje njega nema, ni muškarci ne mogu biti nešto posebno. I obratno, gdje postoji obrazovanje za žene, postoji i dovoljna pamet i dovoljna nadarenost. Stoga roditelji ne smiju misliti samo na obrazovanje svojih sinova, nego i svojih kćeri i nije na mjestu prema Bakuli ona: zašto bi učila moja kći ako joj nije misu govoriti, ispovijedati ili propovijedati? Odgovor je u protupitanju: zar nije sramota tog istog roditelja ako njegova kći ništa ne razumije od mise, ispovijedi i propovijedanja, ali ne zbog svoje prirode, nego zbog roditeljske nebrige?

Još je manje prema Bakuli utemeljena ona da djevojke kad odrastu izgube pamet misleći na muškarce pa je i s tog stajališta njihovo školovanje kriva investicija. Fra Petar misli da u takvim situacijama više pamet gube mladići od djevojaka pa bi prije iz njihovih ruku trebalo izbiti knjige, nego onih ženskih. Ako su i jedini i drugi Adamovi sinovi i kćeri zašto bi se zla kob odnosila samo na žene, a ne i na muškarce?! U svakom slučaju, problem se ne rješava tako da ga se drugom potura, bilo to kćeri naspram sinova ili majkama naspram očeva. Spominjanje majke u ružnom kontekstu samo je loš pokušaj prekrivanja vlastitog neznanja i nerada pa je krajnje neodgovorno prebacivati krivnju na drugoga, a istovremeno mu onemogućavati da suvereno obnaša svoju dužnost. (P, 80) Kao što se kod manje obrazovanih muškaraca pojavljuje kojekakva nevolja, a kod obrazovanih manje njih, tako bi isto bilo i kod obrazovanoga ženskog svijeta (P, 79).

Za pozitivne ishode odgajanja važno je i *materijalno stanje* (Mirowsky, 2003; Cooper, 1996) u protivnom morat će se prikradati, prositi ili pak ljenčariti i tako čamiti do smrti. Djeca iz takvih brakova postat će i socijalni teret. Bakula je u tome vrlo radikalan. Savjetuje praksu koju je upoznao u nekim njemačkim i tirolskim krajevima, naime da se spriječi ženidba onima koji nemaju ni za sebe a kamo li za cijelu obitelj, a naročito ako su po srijedi dangube (P, 81). Možda je to narušavanje individualne slobode odabira bračnoga stanja, ali je u suprotnom isto tako izlaganje krajnje nemoćnoga gladi, odnosno ako bi se siromašnom zabranilo ženiti, zabranilo bi mu se ono bez čega može živjeti i bio bi uzrok manjoj nesreći, nego kada bi se ože-

nio. U suprotnom, kada bi se takvom pustilo da se ženi, izložilo bi se riziku odrastanje njegova potomstva pa bi takav uskratilo najbližima ono bez čega oni ne bi mogli živjeti ili bi pak živjeli krajnje jadno, nesretno i sramotno. Još je jasnije rješenje da bi se takav zadužio kako bi se oženio jer poslije toga ne slijedi nevolja samo njemu, nego i njegovoj ženi, djeci pa i cijeloj društvenoj zajednici. A naročito nikakva uporišta nemaju fraze poput: »nek' je s drugom pod zelenim dudom« ili »kako će biti sam kao odsječeno drvo?« Ne smije se pritom ni na Boga pozivati: radit ćemo i Boga moliti, pa što Bog da (P, 82). Riječ je o običnoj poštapalici onih koji sebe i druge uvode u velika zla. Ako se i prije ženidbe radilo i Boga molilo pa ni za sebe se nije uspjelo prikupiti osnovno, ni Boga namoliti, kako će to biti moguće kad dom bude pun čeljadi?! Misli li takav da će Bog posegnuti za čudesima te slati hranu i ostalo djeci samo zato što dotični nije znao suspregnuti svoju požudu?! Prema Bakuli, nije po naravnom zakonu, a još manje božanski utemeljeno da očeve požude stavljaju djecu ni krivu ni dužnu na mučila koja čak vode u smrt (P, 81). Očito da je u ono vrijeme morala biti velika glad u Hercegovini kad je dovela do ovakvog zaključka i samu duhovnu osobu.

Bakulina kritika u ovom slučaju nije usmjerena samo na mušku osobu, na oca. Ima on što kazati i majci. Njeno nije samo rađati, nego i dojiti djecu. Dojenje je naravni zakon, a dokaz je tome nastanak mlijeka odmah poslije poroda, odnosno majka silom prirode stječe tu mogućnost. U protivnom zašto bi mati podnosila tegobu vlastitih prsa, kad na nju ne bi spadalo dojiti djecu? Zašto bi mlijeko mjesecima naviralo, ako nije određeno porodu? Sve što postoji mora imati i svoj razlog. Majke koje bi činile suprotno, išle bi protiv prirodnog zakona i ne bi se mogle zvati majkama. Očito Bakula nije dijelio mišljenje antičkih Grka, ali ni neke vlastele svojega vremena koja je najmila dojilje svojoj djeci (P, 83) pa zaključuje da je bez srca svaka ona majka koja daje svoj porod drugom da ga hrani, odnosno majka koja ne izdaja svoje dijete, pa bila i kraljica, ne može imati majčinsko dostojanstvo. Premda je mlijeko druge žene slično majčinom, ali nije isto, pa vlastiti porod ima pravo na mlijeko koje je samo njemu namijenjeno.⁴¹ Fra Petar je uvjeren da se po majčinu mlijeku prenosi i čud, milosrđe i ljubav pa je tim više još opravdanije inzistiranje baš na njemu (P, 84).

Bakula je u svojoj *Politici* jedno cijelo poglavlje posvetio učiteljima. Prema njegovu shvaćanju oni su jednostavno potreba društva i dolaze u obzir tamo gdje nedostaje adekvatno roditeljsko znanje, odnosno mogućnost da se sami posvete svojoj djeci (P, 92). Taj naziv ne zaslužuju samo oni koji

⁴¹ Pritom ističe primjer kako životinjska mladunčad ne napreduju onoliko koliko bi napredovala, dok bi dojila vlastite majke (janjad, kozlad, telad) iako možda i više dobiju mlijeka nego od vlastite majke (P, 83).

poučavaju književnost, nego svi koji nepoučene uče u bilo čemu.⁴² Oni se prema odgajanicima odnose s roditeljskom odgovornošću kako bi u njima porađali znanje. Kao što roditelji društvu jamče njegovu protegnutost u budućnost svojim činom rađanja novih članova društva, tako su isto i učitelji od nezamjenjive društvene koristi budući da društvu osiguravaju znanje i spoznaju i na taj način ga rješavaju najrazličitijih problema (Chen, 2007; Simmons-Martin, 1990). Zbog toga društvo, već od onih vodećih struktura, plemstva i njegova potomstva, pa do najjednostavnijih ljudi, učiteljima duguje poštivanje. I sami roditelji ih ne smiju prezirati jer oplemenjuju njihovo potomstvo koje bi bez njihove djelatnosti bilo vrlo problematično. S druge strane, za požaliti je kad se među učiteljima nađe netko tko zbog svoga života i ponašanja ne daje povoda poštivanju. Pravi temelj učiteljske kreposti i slave jest znanje o stvarima koje oni posređuju učenicima, ali isto tako znanje o ljudskim srcima, osjećajima pa i dobi odgajanja (P, 93). Nisu li učitelji i učiteljice svojim umom usvojili sve one mogućnosti što ih pretpostavlja njihovo zanimanje, ako o tome nemaju čisto i razgovijetno znanje, ako o svemu ne znaju sve što je potrebno znati i ako se nisu uzdigli do vrhunca svoga učiteljskog poziva, onda će samo po imenu biti učitelji, ali će im izostati i učinkovitost i slava (Fischer, 2008; Swann, 2012). Onaj koji uči i tobože tumači, a da jedva nešto više zna od onih kojima to čini, nemoguće je da u glavama i srcima učenika razbudi poštivanje prema sebi. Nije učitelj onaj koji ne zna uputiti na prava vrata kako bi se došlo do unutrašnjih skrovišta spoznaje. Isto tako nije učitelj ni onaj koji misli da se do poštivanja dolazi s puno riječi, ispraznim govorom a bez djela koja osvajaju. Dugi govori i razvlačenja samo su znak da se ne poznaje dovoljno ono o čemu se govori. Kad se nešto dobro poznaje riječ teče sama o sebi.⁴³ Koriste li se tuđe i nerazumljive riječi kako bi se prekrilo nedovoljno poznavanje predmeta, a ostavilo dojam učenosti, bilo bi to puko traženje nečega tamo gdje ga nema. Tome su skloni oni koji su ocijenili da ih njihovo slušateljstvo ne može slijediti. Dođu li pak u priliku da govore informiranijim od sebe, gledat će posramljeni niz nos (Null, 2006; Bakker, 2007).

Učiteljska napast može biti i to da ostave dojam kako puno toga znaju i da se u svašta razumiju, no, budući da su dostignuća teška i mučna, a i ljudska spoznaja ograničena, ne treba se onda čuditi ako kod takvih sveznalica učenici ostanu posni ili tek usnama okuse znanje. Postoje i takvi učitelji koji od početka vrlo marljivo rade, temeljito se pripremaju, odgovorno se odnose prema svojim obvezama, ali s vremenom se umisle kako je sve potrebno već naučeno pa se počnu okretati stvarima koje nemaju veze s njihovim zvanjem

⁴² Tako su učitelji i oni koje uče mlade težašluku, čuvanju ovaca itd. (P, 92)

⁴³ Naučio je to Bakula od Horacija koji kaže *bene docet, qui bene distinguit*.

(Óhidy, 2008; Davis, 2009). Tako će zaboraviti i ono što su naučili, a ugled će im među učenicima sve više opadati. Nije rijetkost naići na učitelja koji je 30 godina obnašao tu dužnost pa umjesto da bude potvrđen u nauku, ostane na razini početnika, tek toliko da ga se može zvati učiteljem. Zato ne treba gledati na to koliko je godina netko učitelj, nego koliko zna, koliko nastoji znati sve više ono čime se bavi (Jackson, 2011; Holford, 2008). Čak ne treba smatrati nekoga učenim samo zato što se puno bavi svojim poslom. Moraju se vidjeti rezultati. Ima, naime, onih koji su zalutali u učiteljski poziv te se laćaju onoga zašto nisu rođeni. Takvi ne mogu biti dobri učitelji kao ni oni koji prodaju neku svoju istinu bez uporišta u znanosti. Pritom roditelji moraju biti vrlo budni i oprezni kako svoju djecu ne bi davali nezalicama jer se izlažu riziku da natrag dobiju puno dima, a bez iskre vatre.

Učitelj nije samo onaj koji poznaje dobro svoju struku, nego nadasve onaj koji zna dobro posredovati na niže razine njene sadržaje, reklo bi se, tko je dobar *metodičar* (P, 96), tko zna bistro analizirati, sintetizirati, jezgrovito predstavljati. Mnoštvo riječi ne mora nužno odražavati elokventna čovjeka, nego i stvarati smutnju kod odgajnika. Kao što obilje lišća na stablu skriva dragocjene plodove, tako i mnoštvo riječi može spriječiti pristup pravom sadržaju. Kod manje djece koji put treba objašnjavati na dugo i na široko. Odraslina je dovoljno i par riječi da sve shvate. Pritom uvijek treba paziti na postupak (Loska, 1995; Reinert, 2005). Krene se od lakšega kako bi se došlo do težega. Kao što tijelo traži postupnost: najprije mlijeko, potom meka hrana, a onda može i tvrda, slično je i s poučavanjem (P, 96). To mnogi učitelji zaboravljaju kada djeci od 8.-10. godine, koja još uvijek teško čitaju, pokušavaju posredovati astronomska, matematička, zemljopisna, povijesna i već koja još druga znanja. Za Bakulu je to gubljenje vremena jer se užasno muči oko nečega čemu se nije doraslo. Stoga metodika mora respektirati dob učenika (Blendinger, 2000; Terhart, 1997). U protivnom riskira se apatija, tupost pa i bolest. Uz to se treba kloniti i preobilja informacija, didaktičkog materijalizma. Ne postaje se slavnim tovarčić sve više nepoznatog i nenaučenog. Za svakog je učitelja porazno kada na kraju godine konstatira da je samo mali broj učenika uspio ovladati onim u čemu su mnogi trebali biti poučeni. Takav pristup ne nosi ništa dobrog ni učiteljima ni učenicima.

Isto tako nije dobro nuditi puno toga, svega i svačega, što na prvi pogled može izgledati obećavajuće, a kasnije odvuče u krivom smjeru. Zapravo treba inzistirati na najvažnijem, najbitnijem koristeći se pritom načelom selekcije nastavnih sadržaja. Zaspeli se i jaka i zrela pamet mnogim stvarima, smest će se i kloniti pa stoga ne treba tražiti od djece ono što je teško i samim učiteljima (Herrmann, 2009; Lemmermöhle, 2007). Razlog onih koji naramke knjiga tovaru na djecu zato što se pogdjegdje nađe po netko, tko je

to u stanju svladati. No, nepoštivanje individualnih sklonosti i mogućnosti može dovesti do ugroze pojedinca. Nema smisla ići jednima na ruku, a druge zbog tog istog uništavati. Što se tiče količine i raznovrsnosti nastavnih sadržaja ima se držati načela prave mjere: ne opterećivati mnoštvom najslabije te se ne dati povesti najizvrsnijima (Pranjić, 2005). Bude li se držalo sredine učenici neće gledati pred sobom planinu, oslobodit će se, steći će samopouzdanje i početak će usvajati. Pritom neće biti prikraćeni ni oni najsposobniji kojima se, uostalom, može posvetiti i izvan redovite nastave. Drugim riječima, svatko mora doći na svoje. Iz svega ovoga proistječe da učitelj neće trebati poznavati samo svoju struku, eventualno metodiku, nego dobro biti upućen i u psihologiju te individualne sklonosti svakog pojedinog učenika (P, 98). Poznavanje ljudskog srca sastoji se od toga da se poštuje individualnost (Hübner, 2010; Lehmann, 2011). To neće biti moguće ako učitelj kod učenika nije zadobio privrženost, naravi blagost, pameti vedrinu (P, 100). Odgajatelj u svom srcu i ispravnim osjećajima, u svojoj misli treba uvidjeti razlike svojih učenika kako bi svakom prilazio na njemu primjeren način. Ne poznavati i ne poštivati zakonitosti individualnosti u nastavi, prema Bakuli je kao kad se naiđe na krojača koji zna šiti koristeći se pravim platnom ali ne poštuje mjere onoga tko će nositi odijelo. Učitelji koji imaju sve što im je potrebno pa čak i poznavanje nekih zakonitosti psihologije, a ne paze na učenikovu individualnost, gradit će u zraku. Ne bude li učitelj puno vježbao kako pristupati svakom učeniku na ponaosob, u čemu ga poučiti i učenje će biti uzaludno, poput bačena sjemena na kamen (Krieger, 1993; Schäfer, 2009).

Bakula se u svojoj *Politici* osvrće i na neke zablude učitelja. Postoji jedna koju nalazimo kod onih koji bi se svojim govorom i držanjem htjeli nametnuti kao nedoticljive veličine i u kojima bi se gledala božanstva koja se čak ne bi smjelo ni moliti, nego jednostavno pred njima strahovat (Raatzsch, 2007; Helsper, 2007; Bergmann, 2001). Ohol učitelj bez iskre prijateljstva te očinskih manira stvara prkosne učenike. Vođeni strpljivošću, učenici prihvaćaju vodstvo, ali ako ih tko počne tući i mučiti, koriste sve načine kako bi mu umakli. Još su problematičniji oni učitelji koji olako pribjegavaju sili (Bachmann, 2007; Olweus, 2008). Ježi nam se i diže kosa na glavi kad čujemo kako su rimski carevi mučili kršćane, a mi imamo, veli Bakula, tolike careve po našim školama i zanatskim radionicama i šutke prelazimo preko svega. Ako su mjesta učenja postala mjesta mučenja, kako očekivati da mladi tamo hrle s radošću? Kako će dragovoljno slušati onoga koji ih razapinje i obraća im se krvavih očiju?! Učenici koji su na sebi ili na drugima iskusili mučenja učitelja, njihovo je srce strahom okovano, a pamet doslovno smrznula. Njima nije do toga kako nešto naučiti, nego kako umaknuti mučenju i što prije pobjeći od mučitelja. Pa stoga, učitelji za koje

više vrijedi udri, nego uči, podobniji su za razbojнике, nego odgajatelje. Takvima povjeriti djecu znači izložiti riziku njihovo tijelo i njihove osjećaje. Nije bezazlena ni ona pojava koja kod pojedinih učitelja zbog dugovječnog rada s djecom prelazi u djetinjariju. Kod takvih nema profila, nema uzora, nema primjera, nema privlačnosti, nema poticaja. I jedan i drugi profil su ekstremi pa Bakula izvodi kao načelo: učitelj ne smije biti ni visoka planina kojoj nitko nema pristupa, ali ni takva nizina po kojoj će svatko po miloj volji gaziti, nego ugodan brežuljak kojem će se lagano i s veseljem pristupati (P, 99)

Prema dosadašnjem, Bakula je protiv kazni i nasilja u odgoju (Oberwittler, 2000; Gebert, 1951). Je li u tome dosljedan? Za sebe će reći da je protiv srditih, nestrpljivih i na udarce brzih učitelja, ali nije protiv toga da se povremeno i poneke učenike oslovi tvrdom besjedom, podloži poslušnosti i dotakne šipčicom. Učitelj pokatkad mora umiješati i zdrave gorčine prema mladoj osobi, ali toliko vješto, razborito i trijezno da gorčina ne prijeđe svaku mjeru i dovede u pitanje dostojanstvo učenika (P, 100). Nekom učeniku je dovoljan samo pogled, drugom riječ, nekom mala prijetnja će donijeti veliku korist, trećem nježna šipčica razbistri pamet dok će se prema pojedincima trebati postaviti čvršće i stamenije. Ne bude li ni to dovoljno, učitelj mora ostati pri svojim načelima te roditeljima vratiti natrag onoga tko ne usvaja argumente. Nije nikakva sramota nepoćudna odgajanika vratiti njegovu roditelju, ali je velika sramota ustrajati biti nepodoban učitelj uz nepodobna učenika (Mason, 2005; Lisk, 2007).

Učitelj koji zna kako postići ljubav svojih učenika i od njih biti cijenjen i poštovan, učinit će samo ono što je dužan i što je na korist njegovih učenika (Andrews, 2009; Pytlik Zillig, 2005; Forlin, 2010). Onaj tko je odgajatelju drag, sve mu je njegovo drago, a tko nije, nije mu drago ni njegovo zlato. Pritom je odgajateljeva vrlina vlastita stabilnost i trijeznost te krajnje odgovorno vladanje. Učenici ne drže do nestalna učitelja, koji svaki čas mijenja svoju ćud, koji je sad med i mlijeko, a poslije žuč i otrov, sad radosniji od djece, a par minuta nakon toga pun srdžbe. Ne zadobivaju kod učenika poštovanje oni koji u trenutku presvlače ćud u stotinu boja. Želi li odgajatelj poštovanje svojih odgajanika, želi li biti koristan i učinkovit, treba biti poštovan u svom postupanju, dosljedan u traženju, vjeran u obećanju prijatan u govorenju (Larsen, 2011; Freedman, 2003; Collins, 2007; Israel, 2007). Pritom od velike koristi može biti i sjećanje na vlastite želje i očekivanja od odgajatelja dok se bilo odgajanikom. U svemu tome Bakula ne gubi glavu, pa završava svoje razmišljanje o učitelju riječima: »Znam da pojedinac koji uostalom nikad nije bez greške, pa bio i najbolji, neće moći svakom ugoditi. No, najmanje će biti kriv onaj tko iza sebe bude imao najmanje pogrešaka« (P, 101)

Mladi, roditelji, stariji

Uz sav dosadašnji govor o učenicima, đacima, odgajanicima, mladima općenito, Bakula osjeća potrebu da njima još jednom posveti posebno poglavlje svoje *Politike* motreći ih ovaj put prvenstveno u kontekstu učenja u krugu odraslih ljudi. Ovi moraju biti svjesni da nisu vječni, da se sve mijenja, da je sve prolazno pa i oni. Na njihovo mjesto dolazi polako ali sigurno njihovo potomstvo o kojemu treba ispravno misliti i imati pravilan stav. Nije, primjerice istinito da mladi mogu svašta podnositi i da im je sve ravno, kao što nije mudro bez razloga i potrebe uzvisivati mlade, uspoređivati ih sa sokolovim letom, mamiti ih na visine kako bi ih se odonud strmoglavilo (Scales, 2003; Joffe, 2008). Isto tako nije razborito umišljati si da je mladost neprolazna. To je začetak truleži u društvenom biću kao što je za društvo škodljivo to da mladost tek životari iako bi po svojoj naravi morala biti motor društvenog napretka. Društvo treba sagledavati u cjelini. Nitko ne može živjeti za sebe i biti samodostatan, nego tek kao integralni, učinkoviti dio cjelokupna političkog tijela. Jedno sastavljeno od puno toga ne može dobro funkcionirati ako svaki zasebni dio nije funkcionalan. Kao što u tijelu postoji sila koja drži udove na okupu, tako i društvena kohezija međusobno veže sve članove društva. Pojedinač treba funkcionirati u društvu, a društvo kroz pojedinca. U protivnom dovodi se u pitanje zajedničko dobro (Cieslik – Pollock, 2002; Bessant, 2005). Na takav način, argumentirano, Bakula uvodi mladu osobu u promišljanje društvenih odnosa pa se pita: što bi bilo da su oni koji su živjeli prije nas živjeli samo za sebe? Bi li išta od toga mi danas imali? Toliko je toga u knjigama zapisano, toliki zanati, otkrića, iznašaća, zgone i ljepote, toliki trajni spomenici i zapanjujuće građevine, nebrojena čuda naših djedova i pradjedova na suhu i na vodi. Gdje bi bila naša komocija i naša lagoda da oni koji su nam prethodili nisu to iza sebe ostavili?! Doći će vrijeme da će i sadašnje mlade potomstvo zvati djedom, pradjedom i s razlogom pitati za svoju starodrevnu baštinu, jesu li je sačuvali, jesu li je unaprijedili? Mi nismo gospodari naslijeđenog. Primili smo kako bismo se njime poslužili ali i obvezali da ga i drugima predamo (P, 103). Pa i vlastiti život dok služi nama, treba služiti i drugima. On zapravo nije naš budući da nam je darovan. Ako su nam ga drugi dali, onda i oni imaju pravo na njega⁴⁴. Pritom se treba čuvati svake naglosti u vlastitom životu i otkrivati očitovanje Tvorčeve slave ponašajući se kao suradnik, a ne gospodar života. Ljudi su jedni za druge rođeni pa sve svoje trebaju ulagati u zajedničko razlikujući ljudska djela od onih koja ih znatno nadilaze.⁴⁵

⁴⁴ U daljnjem tekstu Bakula polemizira s uvjerenjem samoubojstva na tragu kršćanskog gledanja na taj problem (P, 103–104).

⁴⁵ Uspoređujući ljudsko i božansko, a na crti kršćanskog nauka, Bakula ističe nadmoć Onoga koji je sve stvorio, uzdržava i vlada mnoštvom svojih stvorenja pokazujući pritom plemenitost i veličinu stvari na nebu i na zemlji (P, 104).

Od malena kada je najjednostavnije i najprirodnije poticati i ugrađivati u ljudska srca kreposti svih vrsta, treba naučiti ljubiti i štovati one koji nam čine dobro, ali nadasve Onog neviđenog i neizmjernog dobrotvora koji se pokazuje u svim stvarima, od najbližeg okruženja, ljudi i stvari, do nebeskih prostora i svemirskih tijela počev od mjeseca i zvijezda pa do sunca. Odmah poslije Boga ljubav i poštovanje treba iskazivati prema vlastitim roditeljima (P, 107) koji su uz svoje dijete ne samo od ranih početaka, nego i u mladosti. Djeca su krv krvi njihove i tijela njihovih tijela. Svako dijete u sebi nosi svoga roditelja kao što i svaki roditelj u sebi nosi svoje dijete. Iz toga proistječu i obostrane dužnosti (Socha, 2009; Rutherford, 2011). Ne samo roditelja prema djeci, nego i djece prema roditeljima, i obratno: ne samo djece prema roditeljima, nego i roditelja prema djeci. Roditeljsku ljubav treba promatrati od začeca, preko rođenja pa sve do zrelosti. Ona, prema kršćanskom shvaćanju, ne prestaje ni smrću roditelja. Nema razloga da odgajnik ne bude zahvalan svojim roditeljima, jer to što on jest, kako živi i djeluje, uglavnom duguje svojim roditeljima, a jedina i najvrjednija nagrada roditeljima za to jest ljubav njihova potomstva, (P, 105) pa onaj koji iskreno ljubi svoje roditelje nastojat će im i ugađati koliko je do njega. To je naravno, plemenito i pravedno, štoviše, iznad svega dobra ovoga svijeta pa i samih prijatelja budući da je život što smo ga primili od roditelja temelj svega onoga što jesmo i što ćemo biti.⁴⁶ Bakula osjeća potrebu da čak separatno promatra roditelje sa stajališta dječje obveze zahvalnosti. Tako se majci treba biti zahvalan zbog neprospavanih noći, životne zabrinutosti, služenja u bolesti, nebrojenih manifestacija osjećaja i ljubavi (Lawson, 2000; Kertzer, 2002), ugađanja u jelu, piću i odijevanju, zbog njenih savjeta, kreposnog poticanja, njene samozatajnosti i bezgraničnog darivanja (P, 106). Tko to negira ili ne poštuje nema u sebi iskrena srca.⁴⁷ Zbog čega pak, prema Bakuli, djeca trebaju biti zahvalna svome ocu? Zbog ogromnog truda, znoja i rada kako bi cijela obitelj funkcionirala, a djeca bila sretna.⁴⁸ Osim toga, djeca bi bila puno izloženija i puno ranjivija da nemaju očinske zaštite. Zbog svega ovoga Bakula ponove stavlja u prvi plan logičnost, potrebu i nužnost dječje ljubavi prema roditeljima, jer, ako je sve istina o roditeljima ono što je rečeno, onda

⁴⁶ Bakula ovdje ne ulazi u »zakazivanje« samih roditelja zbog čega i sami kod djece prestaju biti ljubljani i poštivani, a i takvih je bilo, ima ih i bit će ih. On svoju tezu dobrim dijelom zasniva na samom činu prokreacije koja je prema njemu dostatna za dječju ljubav. No, to može biti puki biološki čin, kao što jest slučaj kod nekih roditelja. U tom smislu bilo bi teško tražiti, a kamo li očekivati toliku i takvu naklonost vlastitog potomstva.

⁴⁷ Kad je majka takva, onda je to neosporno. No, jesu li sve majke takve? Bakula je vjerojatno znao i za drukčije manifestiranje majčinstva. No, on o njemu na govori, ili i usprkos tome inzistira na bezuvjetnoj ljubavi potomaka prema roditeljima.

⁴⁸ Očito Bakula na oca gleda kao jamca materijalne sigurnosti obitelji što je za ono vrijeme opravdano dok žene još nisu isto tako bile zaposlenice

uistinu nezahvalnost potomstva prema takvima ne bi bila ništa drugo do li uvreda i nezacjeljiva rana, zbog čega se ne bi smio nadati nikakvom dobrom onaj koji je inicira i podržava, kao ni poštivanju vlastitoga potomstva kada ga se bude imalo jednog dana (P, 107).

Kako pak, a prema Bakuli, doći do takvog gledanja na ono oko sebe, na stvoritelja svega, na roditelje, na majku i oca? Samo uz pomoć prosvjetljenosti tako da ništa od svega rečenog, neće biti i ne može se očekivati ne bude li bilo obrazovanja, izučavanja i prosvjetljenja vlastite pameti pri čemu Bakula slijedi antičku tradiciju (Christes, 2006; Kunze – Bergemann, 2005; Egelhaaf-Gaiser, 2002). Prema njemu dijete dolazi iz tame i sa sobom donosi zatamnjeni um. Svjetlo razbora dobiva tek kroz učenje i vježbanje pa znajući ili neznajući njegovo je voziti kroz cijeli život sve do smrti. Kad je već »osuđeno« na život, kad mora hoditi tim dugim, neizvjesnim, krivudavim putem, onda je najbolje i da bude u svemu poučeno i prosvjetljeno što se odnosi na život (P, 107). Nikom nije unaprijed zadana sreća ili nesreća, nego ona dolazi ispravnim ili krivim ljudskim odlukama, ispravnom ili krivom ljudskom djelovanju. Pritom od velike pomoći može biti regulirani red društvenoga življenja i djelovanja. No, budući da on nije urođen, nego se njega uči i na njega privikava, djetinjstvo i mladost su idealna prilika za to. Prema Bakuli ne treba zbog toga više ići po bijelom svijetu. To je postalo dostupno svima onima koji se žele poslužiti onim što se nudi u neposrednoj blizini. Već postoje prosvjetljeni roditelji, okruženje kao takvo, škole, učitelji i mnoštvo knjiga svih vrsta (P, 108). Treba samo angažirati vlastito htijenje, pozornost. Biti otvoren prema djelovanju roditelja i učitelja, a onda se prihvatiti knjige. U neznanju može tumarati samo onaj koji se ne želi poslužiti tom ogromnom ponudom i koji ne želi spoznati što mu je činiti i kamo mu je krenuti.

Mladić koji ne vidi ništa iza sebe, ispred sebe i pored sebe, vlada se kao slijepi miš na suncu, naslijepo se mota, nesvjesno živi, nesretno djeluje ne mareći nizašto drugo doli za ono što mu nudi neprosvjetljena, zemaljska svijest. Pritom, što je još gore, želi se pokazati pametnim, a ne zna da ni jedno nedozrelo voće nije slasno pa tako ni neutemeljeno i neprosvjetljeno djelovanje, a naročito ono koje bez uporišta i argumenata osporava sve naslijeđeno i zatečeno (Müller, 2005; Scholz, 1999). Ne bi li ipak bilo dobro i razborito uspoređivati staro i novo, naslijeđeno i stečeno?! Ne riskira li se suprotnim ponašanjem da se novom izmakne oslonac, da mu se odsjeku noge?! Nije li novo tek nova haljina na staroj iskušanoj i provjerenoj spoznaji?! Iskustvo starih toliko je potrebno kao što je potreban kruh za funkcioniranje ljudskoga bića (Carper, 2007; Graves, 2001). Ako ga mlada osoba ne posudi od svojih starijih kako bi na drugi način došla do njega? Je li se moguće roditi sa spoznajom svijeta, a da se ona ne uči, ne stječe, ne na-

sljeđuje? U inzistiranju na nepovezanosti novoga i staroga riskira se nepotreban, što više, opasan lom kojemu se nikako ne smije davati kvalifikacija novog znanja i iskustva. Od mladih se ne mogu naučiti vještine starih, nego samo od starih ljudi. Prema Bakuli, mladi su poput potoka koji niz stijenje baca vodu, dok su stari njen smiraj u podnožju (Mühr, 1969; Lauenburg, 2008). Kao što mlada voćka treba oslonac tako i mlada osoba. Od koga god se može, treba prikupljati zrno po zrno kako bi se što bolje individualno i društveno funkcioniralo. Pritom je važno više inzistirati na znanju, nego na imanju jer znanje po sebi stvara imanje. Unutar toga i prijekor može biti od velike koristi ako privodi na pravi put i skraćuje vrijeme do definitivnog uspjeha. Osjetljiva narav mladih ljudi koji put nailazi na mučninu i tegobu pri prihvaćanju dobra. No, tvrdi Bakula, nema jarma koji ne ostavlja ožiljaka (P, 109). Treba znati da i raspuštenost podjarmljuje. U razuzdanosti se biva robom požude. Raspušteni se ne mogu nadati da će biti poštivani i da će se od njih tražiti životni savjeti. Stoga, tko želi živjeti sretno i dugo, život treba osloniti na pravo učenje (P, 110) roditelje, starije, učitelje. Njih se nikako ne smije smatrati neprijateljima i progoniteljima (Brezinka, 1988; Meves, 2011; Hundmeyer, 2004). Naprotiv, suprotno je istina: nema veće nesreće u mladosti do li ne imati nekoga tko će pomoći u rasvjetljavanju i vodstvu. Zlo je biti u takvoj situaciji pripušten samo sebi i ne imati dobra savjetnika. Što je brodica na moru bez kormilara, to je mlada osoba u životu bez roditelja, učitelja, odgajatelja ali i vrijednih i kreposnih vršnjaka. Poput pčele treba ići od cvijeta do cvijeta i prikupljati životni med. Pritom sve mora biti provjereno, argumentirano, odvagnuto.⁴⁹

Zaključak

Sve ovo do sada izneseno, a vezano za svijet pedagoških ideja fra Petra Bakule, bio je tek pokušaj da se načini sažetak, sinteza onoga što je o tome rečeno u njegovoj *Politici* i to u njenim pojedinim poglavljima bez intenzivnog ulaska u druga koja u nešto manjem opsegu kriju u sebi poprilično od toga sadržaja. Da se išlo tako daleko, ovaj prilog bi bio znatno širi i zapravo bi nadišao granice onoga što se očekuje od sličnoga rada. No, dovoljno su odškrinuta vrata za sve one koji bi se željeli još intenzivnije baviti odgojnim djelovanjem i pedagoškim idejama vrsnog poznavatelja ljudskoga bića koji ne dolazi ni od kud, niti ne vodi nikamo, nego se besprijekorno uklapa u svijet zatečenog kao što i stvara dovoljno prostora za one koje dolaze poslije

⁴⁹ Bakula imputira mladima svoga vremena zabavu, veselje, pjevanje, igru, kolo, kazalište, čitanje vijesti koje izazivaju radoznalost, slادنunjava pisma, romantičarske izmišljotine (P, 109). Barem obzirom na neke je u nesuglasnosti s Ivanom Boscom koji je itekako inzistirao na igri, kazalištu, pjesmi, zabavi kao vrlo vrijednim odgojnim sredstvima.

njega. Bakula je uistinu pristalica trijeznog promišljanja o odgoju, s jedne strane dovoljno konzervativan u smislu čuvanja naslijeđenoga tako što da se kod njega mogu iščitavati pojedine ideje Ratkea, Komenskog, Rousseaua, Pestalozzija, Herbarta i Bosca, a koje su se u povijesti pokazalo hvalevrijednim, ali isto tako dovoljno kritičan tamo gdje su ljudski nemar, samodostatnost, lagoda, neodgovornost, nepoduzetnost, bezidejnost, stali i zakopali se. Ne libi se pokazati razilaženje s »ukopanima« pa makar dolazili i iz vlastitih krugova, makar prizivali i biblijske tekstove čiju interpretaciju Bakula detektira kao krivu i nevjerodostojnu. Kod toga se ne zaustavlja na pukoj kritici, nego otvara nove vidike i ukazuje na argumentirana rješenja. U tome je sličan svojim prethodnicima ali i mnogima onima koji su došli poslije njega, čija smo imena i djela uporno navodili kako bismo ukazali ne samo na tradicijsku ukorijenjenost Bakulinih odgojnih ideja, nego i na kontinuitet njegove pedagoške misli. Pritom je bilo, više ili manje opsežno, govora o odgoju, odgajateljima, odgajanicima, roditeljima, učiteljima, o razglabanju odgojnih teškoća, promišljanju vezanu za mlade, odgojnom sadržaju, odgojnim ustanovama, odgojnom postupku, socijalizaciji, personalizaciji, individualizaciji, odgojnom okruženje i njegovu utjecaju na odgajanika, svrhovitosti priprema za obnašanje zvanja, mogućnosti i koristi od učenja općenito, a onda i stjecanju kreposti, mjestu i ulozi odgojnog svjedočanstva, nošenju s negativnim pojavama, odgojnim disbalansima i konfliktima, vrijednosti argumenta, pitanju dvojbi u odgoju itd. i tome slično. Bakulin odgojni govor ovim zacijelo nije priveden kraju, ali je dovoljno rasvijetljen da za njim posegnu i neki drugi kojima je stalo do naše odgojne i pedagoške tradicije te njene sinkroniziranosti s onim što se događa ili se događalo u našem užem i širem okruženju te svijetu općenito.

Literatura

- Allemann-Bhionda, Cristina (2008), *Kompetenzen und Kompetenzentwicklung von Lehrerinnen und Lehrern: Ausbildung und Beruf*, Beltz, Weinheim.
- Andrews, Deborah (2009), *How a voice teacher shapes the performance of his students: a study of the pedagogy and life of Giuseppe De Luca*, Edwin Mellen Press, Lewiston.
- Apfelstedt, Hartmut (1958), *Selbsterziehung und Selbstbildung in der deutschen Frühromantik: Friedrich Schlegel, Novalis, Wackenroder, Tieck*, München: Univ., Diss.
- Aschenbach, Günter (1986), *Pädagogischer Pessimismus oder pädagogischer Optimismus: zur Entscheidbarkeit der Kontroverse um Anlage und Umwelt*, Institut für Psychologie, Erlangen.
- Bachmann, Angelika – Wolf, Patricia (2007), *Wenn Lehrer schlagen: die verschwiegene Gewalt an unseren Schulen*, Droemer, München.

- Bakker, Cok (2007), *Researching RE teachers: RE teachers as researchers*, Waxmann, München.
- Bakula, Petar (1869), *Politika za svakog čovika*, Brzotiskom Antuna Zannoni, Split.
- Bergmann, Wolfgang (2001), *Gute Autorität: Grundsätze einer zeitgemässen Erziehung*, Beust, München.
- Bessant, Judith (2005), *Violations of trust: how social and welfare institutions fail children and young people*, Ashgate, Burlington.
- Blendinger, Wilfried (2000), *Vom Lehren und Lernen: erfahrungsbezogenes Lehren und Lernen in der Aus- und Weiterbildung von Pflegekräften*, W. Blendinger, Erlangen.
- Böhmer, Sabina (2008), *Kinder unterm Kreuz: Religion als Medium elterlicher Erziehung*, Trafo, Berlin.
- Bosco, Giovanni – Braido, Pietro (1985), *Il sistema preventivo nella educazione della gioventù*, LAS, Roma.
- Brezinka, Wolfgang (1993), *Erziehung in einer wertunsicheren Gesellschaft: Beiträge zur praktischen Pädagogik*, Reinhardt, München.
- Brezinka, Wolfgang (1990), *Grundbegriffe der Erziehungswissenschaft: Analyse, Kritik, Vorschläge*, Reinhardt, München.
- Brozio, Peter (1995), *Vom pädagogischen Bezug zur pädagogischen Beziehung: soziologische Grundlagen einer Erziehungstheorie*, ERGON-Verl., Würzburg.
- Carper, James – Hunt, Thomas (2007), *The dissenting Tradition in American education*, Lang, New York.
- Chen, Jennifer Jun-Li (2007), *How the academic support of parents, teachers, and peers contributes to a student's achievement*, Mellen, Lewiston.
- Christes, Johannes (2006), *Handbuch der Erziehung und Bildung in der Antike*, Wiss. Buchges., Darmstadt.
- Cieslik, Mark – Pollock, Gary (2002), *Young people in risk society: the restructuring of youth identities and transitions in late modernity*, Ashgate, – Aldershot, Hampshire, England.
- Collins, Ann (2007), *Teacher in faith and virtue: Lanfranc of Bec's commentary on Saint Paul*, Brill, Leiden.
- Comenius, Johann Amos (1966), *Grosse Didaktik*, Düsseldorf: Küpper;
- Comenius, Johann Amos (1992), *Joh. Amos Commenii Orbis Sensualium Pictus, Hoc est, Omnium fundamentalium in Mundo Rerum, et in vita Actionum, Pictura et Nomenclatura*, Zürich: Pestalozzianum-Verlag
- Cooper, Bruce (1996), *Optimizing education resources*, JAI Press, Greenwich Conn.
- Cooper, Diana (2011), *Die Engel antworten: Himmlische Hilfe erhalten in jeder Lebenssituation*, Heyne, München.
- Corrigan, Patrick (1998), *Building teams and programs for effective psychiatric rehabilitation*, Jossey-Bass Publ., San Francisco.

- Damm-Rüger, Sigrid (1994), *Ausbildung und Berufssituation von Frauen und Männern in Ost und West*, Bertelsmann, Bielefeld.
- Danilov, Michail (1974), *Zur Methodologie der Pädagogik*, Verl. Volk u. Wissen, Berlin.
- Davis, R. Deborah (2009), »How do we know they know?« *a conversation about pre-service teachers learning about culture & social justice*, Lang, New York.
- Delagneau, Alain (2011), *Die christliche Erziehung*, Sarto-Verl., Bobingen.
- Dietze – Münnich, Uta (2002), *Pädagogische Führung und Erziehung – Selbsttätigkeit und Selbsterziehung: zur Diskussion pädagogischer Grundkategorien, insbesondere in der Pädagogik der DDR*, Kovač, Hamburg.
- Egelhaaf-Gaiser, Ulrike (2002), *Religiöse Vereine in der römischen Antike: Untersuchungen zu Organisation, Ritual und Raumordnung*, Mohr Siebeck, Tübingen.
- Fischer, Kurt Gerhard (1962), *Die Pädagogik des Menschenmöglichen*, OÖ.Landesverl, Linz/Donau.
- Fischer, Roy (2008), *Education in popular culture: telling tales on teachers and learners*, Routledge, London.
- Forlinn, Chris (2010), *Teacher education for inclusion: changing paradigms and innovative approaches*, Routledge, London.
- Frackmann, Margit – Beck, Dorothee (1990), *Ein Schritt vorwärts: Frauen in Ausbildung und Beruf*, VSA-Verl., Hamburg.
- Freedman, Diane (2003), *The teacher's body: embodiment, authority, and identity in the academy*, State University of New York Press, Albany.
- Fritsch, Gerolf – Kozdon, Baldur (1990), *Erziehung in der »offenen Gesellschaft«: Fragen und Perspektiven*, Klinkhardt, Bad Heilbrunn/Obb.
- Führer, Urs (2007), *Erziehungskompetenz: was Eltern und Familien stark macht*, Huber, Bern.
- Garz, Detlef (1998), *Moral, Erziehung und Gesellschaft; wider die Erziehungskatastrophem*, Klinkhardt, Bad Heilbrunn.
- Gebauer-Sesterhenn, Birgit – Pulkkinen, Anne – Edelmann, Katrin (2011), *Die ersten 3 Jahre meines Kindes: das umfassende Standardwerk zu Entwicklung, Gesundheit und Erziehung*, Gräfe und Unzer, München.
- Gebert, Erich (1951), *Die Strafe in der Selbsterziehung und in der Erziehung des Kindes*, Verl. Freies Geistesleben, Stuttgart.
- Gehlen, Arnold (1956) *Urmensch und Spätkultur: philosophische Ergebnisse und Aussagen*, Athenäum-Verl, Bonn.
- Glässing, Gabriele – Kemper, Angela – Wacken, Martina (1994), »... weil ich ein Mädchen bin.«: *Biographien, weibliche Identität und Ausbildung*, Oberstufen-Kolleg, Bielefeld.
- Graves, Karen (2001), *Inexcusable omissions: Clarence Karier and the critical tradition in history of education scholarship*, Lang, New York.

- Gröning, Wolfgang (1984), *Zur Begründung eines pädagogischen Optimismus*, Univ. Diss., Hamburg.
- Heinel, Norbert (2005), *Erziehung zur Einsicht: Schopenhauer als Erzieher*, Linz: Denkmayer; Kichkhoefer, Botho (2005), *Psychologie – Pädagogik*, Auer, Donauwörth.
- Hellwig, Nina (2009), *Selbsterziehung des Kindes oder geschicktes pädagogisches Handeln? eine Analyse der Theorie Montessoris und der Erziehungswirklichkeit an Montessorischulen anhand der operativen Pädagogik Klaus Pranges*, Eichstaedt, Diss.
- Herbart, Johann, Friedrich – Benner, Dietrich (1986), *Systematische Pädagogik*, Klett-Cotta, Stuttgart.
- Herbart, Johann, Friedrich- Heinze, Carsten – Matthes, Eva (2003), *Umriss pädagogischer Vorlesungen*, Darmstadt: Wiss. Buchges.
- Herrmann, Ulrich (2009), *Neurodidaktik: Grundlagen und Vorschläge für gehirngerechtes Lehren und Lernen*, Beltz, Weinheim.
- Herwig, Birgit (2009), *Der Mensch, das irrende Wesen: die personalistische Therapie Viktor Emil von Gebssattels im Lichte einer personalistischen Pädagogik*, Ergon-Verl., Würzburg.
- Herzog, Walter (2002), *Zeitgemäße Erziehung : die Konstruktion pädagogischer Wirklichkeit*, Velbrück Wiss., Weilerswist.
- Helsper, Werner (2007), *Autorität und Schule: die empirische Rekonstruktion der Klassenlehrer-Schüler-Beziehung an Waldorfschulen*, VS, Verl. für Sozialwiss, Wiesbaden.
- Holford, John (2008), *Patterns of lifelong learning: policy & practice in an expanding Europe*, LIT, Wien.
- Hofheinz, Marco (2008), *Gezeugt, nicht gemacht: in-vitro-Fertilisation in theologischer Perspektive*, LIT, Wien.
- Hübner, Edwin (2010), *Individualität und Bildungskunst: Menschwerdung in technischen Räumen*, Menon, Heidelberg.
- Hundmeyer, Simon (2004), *Recht für Erzieherinnen und Erzieher*, TR-Verl.-Union, München.
- Hussein, Yasmin – Bagguley, Paul (2007), *Moving on up: South Asian women and higher education*, Trentham, Stoke on Trent.
- Israel, Susan (2007), *The ethical educator: integrating ethics within the context of teaching and teacher research*, Lang, New York.
- Jackson, Sue (2011), *Innovations in lifelong learning: critical perspectives on diversity, participation and vocational learning*, Routledge, London.
- Joffe, Victoria (2008), *Language disorders in children and adults: new issues in research and practice*, Wiley, Chichester.
- Johann, Horst-Theodor (1976), *Erziehung und Bildung in der heidnischen und christlichen Antike*, Wiss. Buchges, Darmstadt.

- Kammerer, Bernd (2008), *Übergangsmanagement – Wege zur beruflichen und sozialen Integration junger Menschen: die Aufgaben der Jugendhilfe an der Schnittstelle zwischen Schule, Ausbildung und Beruf*; Nürnberger Forum der Kinder- und Jugendarbeit 2007, Emwe-Verl., Nürnberg.
- Karg, Hans Hartmut (1998), *A-Pädagogik: Erziehung in der Randständigkeit*, Hamburg: Kovač; Stamm, Margrit (2010), *Frühkindliche Bildung, Betreuung und Erziehung*, Rüegger, Zürich.
- Kertzer, Adrienne (2002), *My mother's voice: children, literature, and the Holocaust*, Broadview Press, Peterborough.
- Klemenz, Bodo (2007), *Ressourcenorientierte Erziehung*, Dgvt-Verl., Tübingen.
- Köck, Michael (2010), *Übergänge von der Schule in Ausbildung, Studium und Beruf: Voraussetzungen und Hilfestellungen*, Klinkhardt, Bad Heilbrunn.
- Koller, Hans-Christoph (2004), *Grundbegriffe, Theorien und Methoden der Erziehungswissenschaft: eine Einführung*, Kohlhammer, Stuttgart.
- Krieger, Paul (1993), *Die Erziehung zur Individualität und Brauchbarkeit: das Bild vom Menschen in der Philosophie Christian Wolffs und der Arbeitspädagogik des 18. Jahrhunderts*, Lang, Frankfurt am Main.
- Krüger, Heinz-Hermann (2004), *Einführung in Grundbegriffe und Grundfragen der Erziehungswissenschaft*, VS, Verl. für Sozialwiss, Wiesbaden.
- Kunze, Max – Bergemann, Kathrin (2005), *Auf zum Olymp: Antike in Kinderbüchern aus sechs Jahrhunderten*, Rutzen, Ruppolding.
- Larsen, Marianne (2011), *The making and shaping of the Victorian teacher: a comparative new cultural history*, Basingstoke Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Lauenburg, Frank (2008), *Jugendszenen und Authentizität: Selbstdarstellungen von Mitgliedern aus Jugendszenen und szenebedingte Authentizitätskonflikte, sowie ihre Wirkungen auf das (alltägliche) Szene-Leben*, LIT, Zürich.
- Lawson, Christine Ann (2000), *Understanding the borderline mother: helping her children transcend the intense, unpredictable, and volatile relationship*, Aronson, Northvale.
- Lehmann, Maren (2011), *Mit Individualität rechnen: Karriere als Organisationsproblem*, Velbrück Wiss, Weilerswist.
- Lemmermhöle, Dors (2007), *Professionell lehren, erfolgreich lernen*, Waxmann, München.
- Liechtenstein-Rother, Ilse (1992), *Erziehung als Aufgabe und Auftrag: ein Arbeitsbuch zur Aus- und Weiterbildung für Erzieherinnen und Erzieher*, Auer, Donauwörth.
- Lisk, Edward (2007), *The creative director: conductor, teacher, leader*, Meredith Music Publ., Galesville.
- Loska, Rainer (1995), *Lehren ohne Belehrung: Leonard Nelsons neosokratische Methode der Gesprächsführung*, Klinkhardt, Bad Heilbrunn.
- Mason, Jan (2005), *Children taken seriously: n theory, policy and practice*, Kingsley, London.

- Meisels, Samuel (1979), *Special education and development: perspectives on young children with special needs*, Univ. Park Press, Baltimore.
- Meves, Christa (1996), *Erziehen lernen: was Eltern und Erzieher wissen sollten*, Resch, Gräfelfing.
- Meves, Christa (2011), *Erziehen lernen: was Eltern und Erzieher wissen sollten*, Resch, Gräfelfing.
- Mirowsky, John (2003), *Education, social status, and health*, de Gruyter, New York.
- Mühlum, Albert (1992), *Rehabilitation in Berufsförderungswerken: Konzeption, Organisation, Ergebnisse*, Lambertus, Freiburg im Breisgau.
- Mühr, Alfred (1969), *Die frechen Söhne: Sturm und Drang seit 2000 Jahren*, Akad. Verl.-Ges. Athenaion, Frankfurt am Main.
- Müller, Carsten (2005), *Sozialpädagogik als Erziehung zur Demokratie: ein problemgeschichtlicher Theorieentwurf*, Klinkhardt, Bad Heilbrunn.
- Muller, Jean-Paul (1997), *Orientierung an Christus in der salesianischen Erziehung*, Inst. für Salesianische Spiritualität der Salesianer Don Boscos, Benediktbeuren.
- Nanni, Carlo (1989), *Il sistema preventivo e l'educazione dei giovani*, LAS, Roma.
- Niebsch, Gerda (2008), *Gesundheit, Entwicklung und Erziehung in der frühen Kindheit*, Frankfurt am Main.
- Null, Wesley (2006), *Forgotten heroes of American education: the great tradition of teaching teachers*, IAP, Greenwich.
- Oberwittler, Dietrich (2000), *Von der Strafe zur Erziehung? Jugendkriminalpolitik in England und Deutschland (1850 – 1920)*, Campus-Verl., Frankfurt/Main.
- Óhidy, Andrea (2008), *Lifelong Learning: interpretations of an Education Policy in Europe*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Olweus, Dan (2008), *Gewalt in der Schule: was Lehrer und Eltern wissen sollten – und tun können*, Huber, Bern.
- Patry, Jean-Luc (1991), *Transsituationale Konsistenz des Verhaltens und Handelns in der Erziehung*, Lang, Bern.
- Pranjić, Marko (2005), *Didaktika: povijest, osnove, profiliranje, postupak*, Golden marketing -Tehnička knjiga-Hrvatski studiji, Zagreb.
- Preuß, Fritz (1987), *Der Aufbau des Menschlichen: die Mitschöpfung der Lebewesen an ihrer Gestaltung ; eine biologische Evolutionstheorie des Konkreten Vitalismus*, Parey, Hamburg.
- Pytlík Zillig, Lisa (2005), *Technology-based education: bringing researchers and practitioners together*, Information Age Publ., Greenwich.
- Raatzsch, Richard (2007), *Autorität und Autonomie*, Mentis, Paderborn.
- Ratke, Wolfgang – Hohendorf, Gerd – Breschke, Christa (1970), *Allunterweisung: Schriften zur Bildungs-, Wissenschafts- und Gesellschaftsreform*, Berlin: Volk und Wissen.

- Reichert, Waltraud (1990), *Erziehungskonzeptionen in der griechischen Antike: Theorie und Praxis der Erziehung in ihrer Abhängigkeit vom Wandel der Kultur*, Schäuble, Rheinfelden.
- Reinert, Gerd-Bodo (2005), *Der Lehrer – ein (un)möglicher Beruf*, Lang, Frankfurt am Main.
- Reinhardt, Egon (1994), *Grundlagen des Lehrens und Lernens: anwendungsbezogene pädagogische Wissenschaft*, Winkler, Darmstadt.
- Rousseau, Jean Jacques – Schmidts, Ludwig (1995), *Emil oder über die Erziehung*, München: Schöningh.
- Rowold, Katharina (2010), *The educated woman: mind, bodies, and women's higher education in Britain, Germany, and Spain, 1865 – 1914*, New York: Routledge.
- Rutherford, Markella (2011), *Adult supervision required: private freedom and public constraints for parents and children*, N.J.: Rutgers Univ. Press, New Brunswick.
- Scales, Peter (2003), *Other people's kids: social expectations and American adults' involvement with children and adolescents*, Kluwer Academic/Plenum, New York.
- Schäfer, Alfred (2009), *Die Erfindung des Pädagogischen*, Schöningh, München.
- Scheingold, Stuart (2004), *Something to believe in: politics, professionalism, and cause lawyering*, Stanford Univ. Press, Stanford.
- Schmelz, Andrea (2006), *Gesundheit und Erziehung für mein Kind: die besten Ratschläge für Kinder von 0 – 6*, Riva-Verl., München.
- Schneider, Barbara (1993), *Parents, their children, and schools*, Westview Press, Boulder.
- Schneider, Manfred (1982), *Erziehung der Erzieher? psychologische und politische Möglichkeiten der Verhaltensbeeinflussung bei Lehrern und Eltern*, Lang, Frankfurt am Main.
- Scholz, Wolf-Dieter (1999), *Bildung und Gesellschaft im Wandel: Bilanz und Perspektiven der Erziehungswissenschaften*, Oldenburg: Bibliotheks- und Informationssystem der Univ., Oldenburg.
- Schulz, Uwe (2003), *Selbstbestimmung und Selbsterziehung des Menschen: Untersuchungen im deutschen Idealismus und in der geisteswissenschaftlichen Pädagogik*, Stuttgart: ibidem-Verl.
- Scott, David (2010), *Education, epistemology and critical realism*, Routledge, London.
- Siefer, Gregor (2011), *Bruchstücke*, Schmidt, Münster.
- Simmons-Martin, Audrey (1990), *Parents and teachers: partners in Language development*, D.C.: Alexander Graham Bell Assoc. for the Deaf, Washington.
- Sobehart, Helen (2009), *Women leading education across the continents: sharing the spirit, fanning the flame*, Rowman & Littlefield Education, Lanham.
- Sobel, Sylvia (2012), *Pubertät für Anfänger: ein außergewöhnlicher Elternratgeber für außergewöhnliche Umstände*, Gräfe und Unzer, München.

- Socha, Thomas (2009), *Parents and children communicating with society: managing relationships outside of home*, Routledge, New York.
- Swann, Joanna (2012), *Learning, teaching, and education research in the 21st century: an evolutionary analysis of the role of teachers*, Continuum, London.
- Terhart, Ewald (1997), *Lehr-Lern-Methoden: eine Einführung in Probleme der methodischen Organisation von Lehren und Lernen*, Juventa-Verl., München.
- Tinbergen, Niko (1977), *Das Tier in seiner Welt* (The animal in its world), Piper, München.
- Tinbergen, Niko (1984), *Autismus bei Kindern: Fortschritt im Verständnis und neue Heilbehandlungen lassen hoffen*, Parey, Berlin.
- Wanzenried, Peter (2004), *Unterrichten als Kunst: Bausteine zu einer ästhetisch-konstruktivistischen Didaktik*, Verl. Pestalozzianum, Zürich.
- Watson, John (1928), *Psychological Care of Infant and Child*. W. W. Norton Company, Inc., New York.
- Weiss, Hans (1982), *Armut und Erziehung: Früherziehung und Schulbesuch von Kindern einer Wohnwagensiedlung am Rande der Großstadt*, Marhold, Berlin.
- Werner, Hans-Joachim (2002), *Moral und Erziehung in der pluralistischen Gesellschaft*, Wiss. Buchges, Darmstadt.

SVIJET PEDAGOŠKIH IDEJA FRA PETRA BAKULE

Sažetak

Bakula nije sustavno studirao pedagogiju pa je onda teško i očekivati u njegovu knjižnom djelu zaokružena znanja tog znanstvenog polja. On se ne bavi pedagoškom teorijom, njega ne zanima unutrašnja logika konstrukta najrazličitijih pedagoških spoznaja, ne upušta se u raščlanjivanje pedagoških disciplina, ne opterećuje se pedagojskom metodologijom, ne troši vrijeme na teoretske spektre pedagoških postupaka koji bi mu omogućili dolazak do pouzdanih i provjerenih pedagojskih znanja i nema izrađen evaluacijski pedagojski sustav. Ukratko, njegov problem nije, niti je njegova preokupacija teorija pedagojskih spoznaja pa bi bilo bespredmetno i istraživati njegov opus u iščekivanju doprinosna pomicanju granica pedagojske epistemologije. Pa ipak, to ne znači da on u svom djelu ne tretira i pitanja koja jako zanimaju pedagogiju, sve ono, naime, što mnogi smatraju glavnim područjem pedagojskog istraživanja i promišljanja – *odgajanje kao praksu* gledanu kroz prizmu odgajnika, odgajatelja, odgojnih sadržaja, odgojnih instanci, pa i samog praktičnog postupka odgajanja. Toga kod njega ima poprilično rasuta posvuda, ali najviše koncentrirana u djelu »Politika za svakog čovika«. Govoreno suvremenim pedagojskim jezikom, nas zanima, piše li Bakula u *Politici* o odgoju, odgajanicima, odgajateljima, odgojnom sadržaju, odgojnim ustanovama, odgojnom postupku, individualizaciji, socijalizaciji, personalizaciji, profesionalizaciji? Pritom se nećemo opterećivati rabi li on doslovno te termine, nego kriju li

se iza njegovih pojmova središnji sadržaji nomenklature suvremene pedagogije koje su začeli, stvarali i njima doprinosili pedagozi prije Bakule, iz njegova vremena ali i oni koji su to naslijeđe prigrlili i još ga više obogatili svojim doprinosom – suvremeni pedagozi? To sigurno jest i to ćemo dokazati.

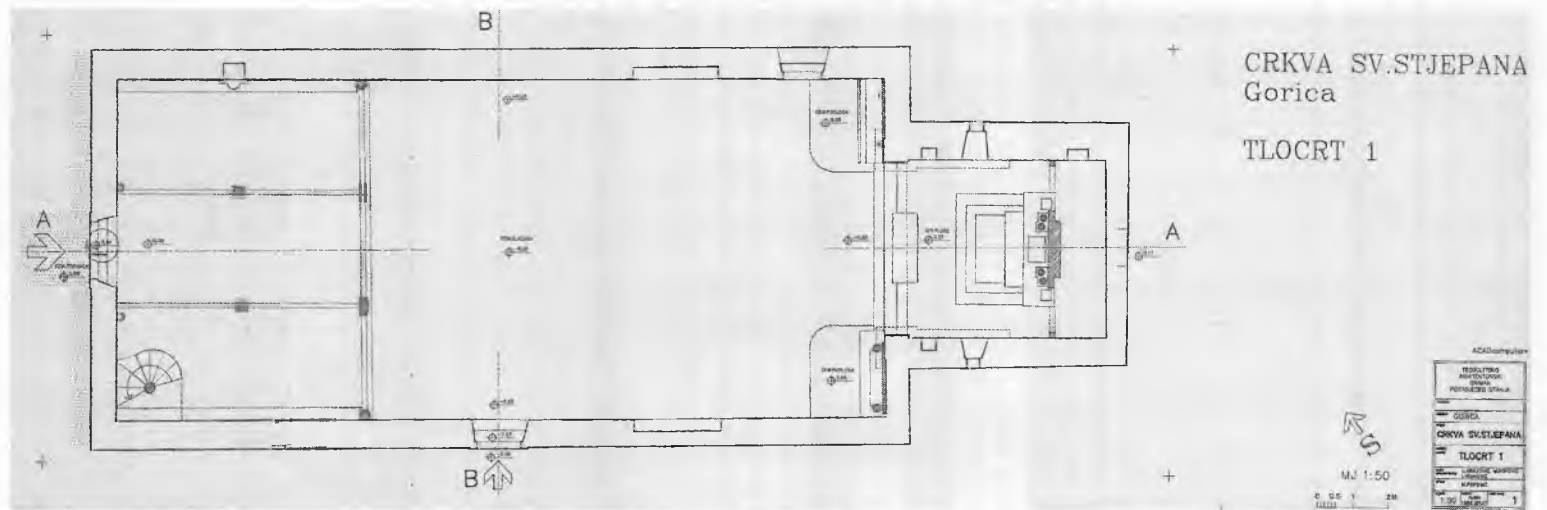
Ključne riječi: fra Petar Bakula, odgoj, odgajnik, odgajatelj, roditelj, učitelj, mladi.

THE PEDAGOGICAL IDEAS OF FRA PETAR BAKULA

Summary

Bakula has not systematically studied pedagogy therefore one should not expect the entire knowledge of this scientific field to be integrated in his literary work. His interest in pedagogy does not include theory or intralogical structure of various pedagogical concepts. He is not engaged in analyzing pedagogical disciplines nor is he encumbered with pedagogical methodology, he does not waste time on theoretical spectrums of pedagogical procedures which could bring to reliable and verified pedagogical cognition and he has not developed an evaluative pedagogical system. In short, his problem or preoccupation is not the theory of pedagogical cognition, therefore it is irrelevant to research his work expecting contribution in advancing pedagogical epistemology. However, his work raises issues which are particularly significant for pedagogy, everything that is considered by many to be the most significant sphere of pedagogical research and deliberation – education as a practice from the point of view of the educatees, educators, educational contents, educational authorities, as well as the practical procedures of education itself. All of it is scattered to some extent in his works, but principally concentrated in *Politika za svakog čovika* («*Politics for Everyone*»). Speaking in modern pedagogical language, our sphere of interest is whether Bakula writes in *Politics* about education, the educatees, educators, educational contents, educational institutions, educational procedure, individualization, socialiability, personalisation, professionalism? In this matter it is not our concern whether he uses these expressions literally or not. Our quest is to analyze whether behind these concepts the essential contents of modern pedagogical nomenclature are hidden, which were initiated, developed and thus contributed by pedagogists prior to Bakula, his contemporaries as well as those who embraced his legacy and enriched it with their contribution – contemporary pedagogists. This is certainly so and this paper will prove it.

Key words: fra Petar Bakula, education, educated, educator, parent, teacher, youth.

CRKVA SV.STJEPANA
Gorica

TLOCRT 1

ACADompilator

IZOŠTETNO ARHITEKTURNO STANJE KOTRINEŠKE CRKVA
GORICA
CRKVA SV.STJEPANA
TLOCRT 1
1:50

MJ 1:50

0 5 1 2M

Tlocrt crkve sv. Stjepana u Gorici

Borana Morić-Mohorovićić

POUKE O ŽIVOTU FRA PETRA BAKULE

Pregledni rad
UDK 929 Bakula, P.

Prošlo je šezdeset godina otkada je Zellig Harris¹ prvi put upotrijebio riječ diskurs (Harris, 1952) definirajući pritom jedinicu veću od rečenice u kojoj postoje različite vrste zavisnosti. U hrvatskoj se lingvistici uz termin *diskurs* pojavljuje i termin *tekst*. Iako se u starijim hrvatskim jezičnim priručnicima navodi da je riječ o sinonimima² (Velčić, 1987), novija jezična strujanja takvu tvrdnju odbacuju smatrajući da je termin diskurs hiperonim terminu tekst (Ivanetić, 2003; de Beaugrande, Dressler, 2010). Ipak, raste i broj onih koji smatraju da je europska tekstna lingvistika sve više u obzir počela uzimati komunikacijsku dimenziju teksta te se tako počela približavati američkim diskursnim studijama³. Time je i distinkcija između pojmo-va teksta i diskursa postala manje razvidnom (usp. Badurina, 2005⁴).

Upravo su američke diskursne studije osnovni metodološki obrazac analize teksta *Politika za svakoga čovika* fra Petra Bakule. Cilj je rada prikazati funkciju i namjenu različitih jezičnih oblika⁵ u navedenome djelu.

¹ Zellig Harris (1909.-1992.) jedan je od najznačajnijih američkih lingvista. Istakao se kao osnivač prve katedre za modernu lingvistiku 1947. godine (Sveučilište u Pennsylvaniji), strukturalni lingvist, teoretičar studije o diskursu te tvorac transformacijske strukture jezika.

² Takva je pretpostavka rezultatom jednostranoga pristupa, ali i složenosti ovoga jezičnog pojma.

³ I dok je europska tekstna lingvistika niz godina bila zatočena u zamišljenim granicama teksta lišenoga konteksta, američke su diskursne studije diskurs proučavale kroz dinamičnu i multidisciplinarnu dimenziju.

⁴ »Da bi dakle definirala tekst, ali i uspostavila kriterije za utvrđivanje njegovih granica, tekstna je lingvistika morala učiniti bitan iskorak u prostore izvan jezika samog: *standardi su tekstualnosti* (ili *konstitutivna načela teksta*) upozorili na to kako se bit teksta tek manjim dijelom potvrđuje u tekstu samom. Time se *tekst* otvorio prema (situacijskom) kontekstu, a istodobno upravo za taj korak približio *diskursu*.« (Badurina, 2005: 366–367)

⁵ Rad prikazuje Bakulinu uporabu imperativa, modalnih glagola, pogodbenih rečenica, poslovice, narodnih mudrosti te retoričkih pitanja.

U tom su kontekstu izdvojena dva termina: (1) funkcija prenošenja (*trans-actional function*) koja prenosi sadržaj te se kao takva smatra najvažnijom funkcijom jezika; (2) funkcija uzajamnoga djelovanja (*interactional function*) koja prenosi društvene odnose i osobni stav govornika ili pisca (Brown, Yule, 1983: 1). U govorenome se jeziku funkcija prenošenja prenosi čitavim nizom paralingvističkih značajki (npr. gestikulacijom, tonom glasa). U pisanome je jeziku funkcija prenošenja manje uočljiva⁶. Također, dok je reakcija sugovornika na izgovoren tekst očita i neposredna, pisac može samo zamisliti reakciju svojih čitatelja koja uvelike ovisi o kontekstu ili uvjetima u kojima je jezik upotrebljen.⁷ Ipak, kao istraživačima, u američkim nam je diskursnim studijama, ali i filologiji općenito, pisani jezik od neprocjenjive važnosti. Znanje o pošiljatelju, primatelju, tipu teksta te vremenu i mjestu u kojemu je tekst nastao omogućuje nam pretpostavku o tome što može biti rečeno ili napisano.

Takva će nas tvrdnja, primijenjena na djelo *Politika za svakoga čovika*, navesti na važne zaključke. Pošiljatelj je teksta franjevac Petar Bakula, »jedan redovnik« – kako se sam naziva u predgovoru *Politike* (str. 9). Svoje je pouke namijenio kršćaninu, »krvoljubnom bratu narodniku« (str. 10), kojega želi podučiti pravilnom životu.⁸ Rukopis je dovršen 1868. godine u Mostaru, a otisnut je u Splitu.

Iz navedenoga možemo pretpostaviti da je tekst dio franjevačke *koine*⁹ pa u jezičnim konstrukcijama kojima su dani savjeti za pravilan i čestit život očekujemo izbjegavanje imperativnih, zapovijednih izraza te pribjegavanje

⁶ U djelu *Politika za svakog čovika* funkcija je prenošenja prisutna u uporabi promatranih jezičnih pojava.

⁷ Tako primjerice fra Petar Bakula, svjestan da će svojim svjetovnim djelom izazvati negodovanje čitatelja, u predgovoru navodi da se redovnici ne mogu baviti samo molitvenicima, iako je to upravo ono što se od njih očekuje (»Znam pako po čem občeni je izrek – popovi i fratri nek čuvaju štolu, a svitovnjacim ostave politiku – sude, to jest, naši građani ovo jedno od dvoga, oli i oboje: mi crkovnjaci u politici da smo ko krtice na suncu; ali kad bi po nešto tute i nazirali, da nejmamo pokazati da išta vidimo, po način uljudnog čovika, koji znađe zaniti oči, kako da nije nešto tamo sramno ni vidio.« (str. 9)). U maniri skromnosti starih pisaca piše da u svome djelu ne donosi ništa novo (»Ona [politika] je na svitu od kad i ljudi ; dakle stara, i pristara...« (str.10)), ispričavajući se tako za eventualno neispunjavanje iščekivanja svojih čitatelja.

⁸ Autor piše pedeset poglavlja posvećenih svim područjima života puka 19. stoljeća (od kojih je većina primjenjiva i na današnje vrijeme!), npr. roditeljstvo, prijateljstvo, odnos s djecom, igre na sreću, osobna higijena, oprost, pravilno ponašanje u društvu i sl.

⁹ Franjevačka *koine* kompleksan je termin koji u svojem najširem značenju označava književno-jezičnu maniru pisanja bosanskohercegovačkih franjevaca. U pragmatolingvističkom pogledu, franjevci su djela orijentali na čitatelja, a prihvaćanje i širenje njihovih ideja bila im je osnovna zadaća. Svjesni su da je jezična konstrukcija ta koja može pomoći (ali i odmoći!) da se neki savjet prihvati, čemu svjedoči i analizirani korpus.

nizu drugih konstrukcija kojima se u pragmalingvistici može izreći zapovjednost (npr. modalni glagoli, pogodbene rečenice, retorička pitanja i sl.).

1. Imperativne konstrukcije

Provedena je analiza potvrdila pretpostavku o sporadičnoj uporabi imperativa. U analiziranome tekstu nalazimo na potvrde za 2. lice jednine:

- *Zaštedi i osici prosipanje riči, gdi jih stvar nevridi.* (str. 330)
- *Okani se pako prigovoraranja sa svakim onim, koji prigovararanja nezna primiti brez srčbe i vike.* (str. 332)
- *Da se dakle velikim ukažeš, nejma koristi nabiat što je tko biho, ma pokaži dilim tvojim oni veliki da si ti.* (str. 349)
- *Pusti ga prosta, i prazna, pak kad bude zrio neka uči što hotio, oli i ništa!* (str. 68)
- *Daj mi sina, daj mi ćer, koji podpuno ljube, i miluj roditelje svoje, i u njima dati ćeš mi sve ono što mogu želit roditelji od poroda njihova.* (str. 105)
- *Nemoj misliti da se tko nesrećan radja, pak nemisli da si i ti.* (str. 107)

Manje su brojni primjeri za 2. lice množine imperativa:

- *Dignite sa svita sve zaprike zakona božanstveni i gradjanski; i pustite ljude sliditi samu vašu zriľoću razloga, pak onda će te mi pokazati, koje sunce dotjera do zriľoće te vaše plemenite plode.* (str. 70)
- *Deder vi izbilja, nemojte se šaliti, da ljude kolik dien orasim zamamite.*

Naš korpus predstavlja svojevrsan monolog autora upućen njegovu čitatelju, kršćaninu, »krvoljubnom bratu narodniku« (str. 10). Iz te činjenice proizlaze brojne potvrde uporabe 2. lica jednine imperativa kojima Bakula čitatelju ostavlja dojam da se obraća upravo njemu te tako pojačava poruku teksta.

Zabilježene su i potvrde prohibitivnog imperativa¹⁰ koji u suvremenom jeziku prevladava kod svršenih glagola (Matasović, 2009: 96), a koji Bakula sustavno veže uz nesvršene glagole. Prohibitivnim se imperativom, za razliku od jednostavnoga niječnog imperativa, kojim se izriče stroga zabrana, označava blaža zabrana ili upozorenje (Pranjković, Badurina, 2012: 622), pa ne čudi da je autor, u maniri franjevačke *koine*, pribjegavao upravo takvim konstrukcijama.

¹⁰ Prohibitivni imperativ koji se u literaturi naziva i perifrastičnim imperativom (Pranjković, Badurina, 2012: 622) tvoren je negacijom *nemoj* i *infinitivom*.

Potvrđeni su i oblici za 3. lice jednine imperativa tvoreni dvočlanim oblikom *neka + prezent*:

- *Neka ti pane na pamet, da si i ti u drugom događaju, nešto više zborio nego si razumio.* (str. 333)
- *Ovo uprava o prigovaranju, neka mladić u glavu sabere; i još što-god takvog, na drugom mistu rečenog, neka priloži; a svaka dobrom odaznostju na pametno življenje neka uredjuje.* (str. 334)

U tekstu nisu zabilježeni primjeri jednočlanoga, starog oblika imperativa za 3. lice jednine koji je jednak obliku 2. lica jednine, a koji se do danas u okamanjenom obliku zadržao u biblijskom stilu¹¹ te je zasigurno bio poznat autoru. Umjesto njega, Bakula koristi noviji dvočlani oblik *neka + prezent*.

2. Modalni glagoli

I dok su modalni glagoli predmetom istraživanja mnogih filologija, osobito anglosaksonske, u hrvatskoj su gramatologiji činjenicom supstandardnoga jezika, a o njima se piše tek u novije vrijeme.¹² Stoga ne čudi da su opisi modalnih glagola u hrvatskoj filologiji nepotpuni.¹³ U analiziranome smo tekstu izdvojili konstrukcije s trima modalnima glagolima:

a) konstrukcije s glagolom *imati*:

- *Ova [ljubav] ima biti svegerna, stalna, obilata; dali nigda taka da nebude i zdravim razumom razmirena.* (str. 64)
- *Dali ovim jadnicim mi mogli bi pokazati: da dužnosti svog vlastitog stanja svaki, i svaka, ima jih naučiti, znati i oblužiti.* (str. 64)
- *Do sad nismo napominjali još jednu vrstnu dužnost roditelja prema porodu, i ova dužnost jest dobar izgled, koga roditelji porodu ričiu i činjenjem vazda imadu davati.* (str. 67)

Konstrukcija glagola *imati + infinitiva* potvrđena je još u srednjovjekovnim tekstovima kao jedan od načina tvorbe analitičkoga imperativa (Kuzmić, 2009: 431). Iako se takva konstrukcija danas uvrštava u modalnu

¹¹ Takav je oblik imperativa, primjerice, zadržan u molitvi *Oče naš (sveti se ime tvoje, dođi kraljevstvo tvoje, buđi volja tvoja)*.

¹² Opis modalnih glagola izostaje u mnogim suvremenim hrvatskim jezičnim priručnicima (usp. Babić i sur., 1991, Težak, Babić, 1992, Barić i sur., 1997, Katičić, 2002). Uz nekoliko znanstvenih članaka, mahom utemeljenih na komparativnoj analizi hrvatskoga i njemačkoga ili engleskoga jezika, o modalnim glagolima sustavnije (te bez odnosa prema kojem drugom jeziku) pišu tek Silić, Pranjković, 2007 te Marković, 2012.

¹³ Potrebno je uspostaviti granice i kriterije modalnih glagola kojima će ta skupina »suznačnih glagola« (Silić, Pranjković, 2007: 184) *imati* zatvoren popis.

(Pranjaković, Silić, 2007: 186), imperativna je niša glagola *imati* prepoznata i u modernoj lingvistici.¹⁴ Slijedom glagola *imati* + *infinitiva* Bakula vješto manipulira funkcijom i značenjem imperativnosti koje prenosi bez uporabe imperativnih konstrukcija.

b) konstrukcije s glagolom *moći*:

- *Čovik ne može se čuditi prinemaganju.* (str. 63)
- *Sam ljubitelj poštenja, on sam može razumjeti previsoku cinu njegovu.* (str. 350)
- *Same poštene zasluge, one mu mogu srdčane štovatelje u svakom nuglu probuditi.* (str. 350)

Brojne su potvrde konstrukcija s modalnim glagolom *moći*. Njegovo je značenje bliže potenciji nego li zapovijedi pa je razumljivo da je Bakula, ne želeći mnogo odstupati od franjevačkoga diskursa, često pribjegavao upravo takvim konstrukcijama.

c) konstrukcije s glagolom *trebati*:

- *Ako li je pako prigovaranje o takoj istini, i ona nami mlogo vridi; medjuto ona ista nije pogodna srdcu i nagnutjim onoga, s kojim se prigovaramo; tada mi i za istinu napustiti, i za drugog neuvriditi, treba da onu istinu ukažemo vridnu ljubavi i mlogo cinjenja našeg.* (str. 331)
- *Tko na svit dolazi, ako jih hoće imati, treba da jih [kriposti] sa sobom sabere.* (str. 349)
- *Iz daleka i iz bliza, po sebi, i po drugim, treba da pomljivo vižbamo onog, komu srdce otvoriti, oli pritvoriti imamo.* (str. 136)

Glagol *trebati* u modalnome značenju Bakula piše u bezličnom liku s dopunom *da* + *prezent* u značenju *morati*.

U malobrojnim je primjerima vidljivo da je Bakula poznavao i uporabu bezličnoga lika glagola *trebati* + *infinitiva*, npr.

- *Smilenje, i ljubav roditelja prema njihovu porodu, jest uprav poduminta sveg uzdizivanja, i odgojenja mladeži: koji bi se našli roditelji neljubeznivni prama porodu vlastitom, trebalo bi jih staviti niže nego li i jednu živinu.* (str. 62)

Uporabu konstrukcije *trebati* + *infinitiva* treba promatrati kroz sferu sematike same rečenice. Pišući o roditeljstvu i djeci autor ublažava modalno značenje glagola *trebati* ne samo izborom konstrukcije *trebati* + *infinitiva*

¹⁴ Katičić (2002: 76) glagol *imati* stavlja u značenjski suodnos s glagolom *morati* te utvrđuje da im je značenje jednako.

nego i izborom kondicionala, čime se značenje zapovijedi pomiče prema opomeni. Na taj način ublažava snažnu poruku navedenoga savjeta koju vraća u okvire franjevačkoga diskursa.

3. Realne pogodbene rečenice

Uvrštavanjem realnih pogodbenih rečenica u svoje savjete i pouke Bakula svoga čitatelja želi potaknuti na ispunjenje zadanoga savjeta (izrečenoga zavisnom surečenicom) nudeći mu pritom nagradu (izrečenu glavnom surečenicom). Na taj način Bakula puku prividno ostavlja mogućnost promišljanja (i izbora):

- *Višu pako slavu imat ćeš ako od tebe kao malašna, veliko dilo projde.* (str. 349)
- *Ako miloljubjem našu istinu u tudje srdce neunesemo, na onu zadrtnu neće mo nigda.* (str. 331)
- *Ako ti budeš tražio, da u svačem zadovoljiš dičinja pitanja, tako će ti podrast razčuvano, da će ono tvoje, i svi drugi, najviše brime biti.* (str. 63)

Jednako su brojni primjeri u kojima autor u zavisnoj surečenici koristi glagol u negaciji, a u glavnoj surečenici glagol u pozitivu:

- *Roditelji kod sve dobre želje za njihovu dicitu, i kod mlogog i dobrog nagovoranja, ako nebudu svoj porod dobrim izgledim poticati, sve će biti tašto ono dobro, komu se u dicitu nadaju.* (str. 67)
- *Ako on [čovjek] nezna prigodu huvatiti, i druge doboročinstvom priteći, da je isti u ostalom i mlogo kripostan, neće biti ljubljen.* (str. 67)

Iz ovih se primjera daje zaključiti da Bakula čitatelja »zastrašuje« prikazujući mu što će se dogoditi ne uvaži li njegov savjet.

4. Poslovice (paremije)

»Poslovice su jezične minijature kojima se shematiziraju konkretna iskustva i izriču životne istine« (Molnar, Vidaković Erdeljić, 2009: 2, 45).¹⁵ Način je izražavanja u poslovicama jezgrovit, jasan i neposredan, a uloga didaktička. Stoga ne čudi da su oduvijek bile dijelom narodne usmene predaje, poznate puku. Bakula ih vješto umeće u svoj tekst vizualno ih odva-

¹⁵ Usp. »Paremija, prema grčkoj riječi paroimia, 'poslovica', je najkraći, najjednostavniji oblik, minijatura koja redovito priopćuje zaokružen i cjelovit sud, zaključak ili mišljenje, nastalo većinom kao posljedica kakvog značajnog iskustva. Očituje se specifičnim oblikovnim zakonitostima, specifičnom estetikom i izvedbom« (Klaić 1962: 1092).

jajući spojnicama te na taj način u svoje pouke unosi ono poznato, u narodu općeprihvaćeno. Poslovice tako njegov tekst približavaju čitatelju te pomažu da ga čitatelj prihvati.

- *Velika je šteta veliko ime; a maleno i ubogo srdce.* (str. 347)
- *U najtvrdji grad može se silom prodriti; ma na vratim ljudskog srdca zaludu je hiljadu topova.* (str. 331)
- *Mi nemožemo živiti u tuđoj časti, tako ni pošteni biti s tuđim poštenjem.* (str. 349)

Manje su brojni primjeri modificiranih poslovice¹⁶ koje Bakula prilagođava potrebama teksta te ih ne odvaja spojnicama. Najčešće koristi sintaktičke modifikacije:

- *Tko se u igru zaljubi, sve, i pamet izgubi.*¹⁷ (str. 214)

te leksičko-sintaktičke modifikacije:

- *Imanje više puta može se steći, više puta i izgubiti; dali vrime jedan put izgubljeno, nikad više stignut nemože.*¹⁸ (str. 209)

Iz ovih se primjera dade zaključiti da autor modificira poslovice da bi »zastrašio« čitatelja i/ili poslovicu prilagodio društvenim prilikama svoga vremena. Zastrašivanje čitatelja iščitavamo iz prvoga primjera u koji autor umeće lekseme *sve i*, aludirajući pritom ne samo na duhovno-intelektualni, nego i na imovinski gubitak. U drugom primjeru autor poslovicu modificira prilagođavajući je društvenim prilikama 19. stoljeća (zlatu >*imanje*, naći >*steći*, Ø >*više puta*), naglašavajući tako nov, »građansko-kapitalistički društveni poredak« (Bičanić, 1948: 2) karakterističan za vrijeme u kojemu je tekst nastao.

Bakula u tekst unosi i tzv. narodne mudrosti, tj. izreke koje ne možemo svrstati u (modificirane) poslovice. Njihov je način izražavanja jasan i neposredan, ali ne i jezgrovit, a uloga didaktička:

- *Ljubeznost koliko je mila, liepa, i koristna ljudma, toliko je Prinemanjanje nemilo, ružno, i kvarno.* (str. 163)
- *Tko se prinemaže iz zle osnove srdca svoga, on je jurve opak i dostojan sve mrznije naše : tko pako to isto čini iz plitkoće pameti, vridan je našeg požaljenja, koliko je slabouman.* (str. 163)
- *Što je čovik na višem dostojanstvu to mučnije mu dolazi biti uvrnut i poreć se.* (str. 334)

¹⁶ Pod modificiranim poslovicama podrazumijevamo svako mijenjanje izvornoga oblika poslovice.

¹⁷ Prema: Tko se u igru zaljubi, pamet izgubi.

¹⁸ Prema: Izgubljeno zlato može se naći; izgubljeno vrijeme nikad.

Pisanjem narodnih mudrosti Bakula se pokazao kao vrstan poznavatelj stila narodnih poslovice. Svjestan da će čitatelj radije prihvatiti ono poznato, u narodu općeprihvaćeno, autor piše savjete u maniri narodnih poslovice oslanjajući se na jezične obrasce usađene u kolektivnu svijest jezične zajednice kojoj je tekst namijenjen.

5. Retoričko pitanje

Korištenjem (retoričkoga) pitanja Bakula čitatelja dovodi u aktivno stanje razmišljanja. U *Politici* nalazimo brojne potvrde za uporabu retoričkoga pitanja. Tom je stilskom figurom autor čitatelju vješto prenio poruku koju nerijetko naglašava nabrajanjima te slijedom pitanja:

- *Što služi, da jedan plemić general, kad on nejma ni pameti, ni srdca za pribranog vojvode?* (str. 350)
- *Brez dobra glasa tko će njemu prijatelj biti? tko i kad u njegov pouzdanje metnuti?* (str. 350)
- *Pak doisto: tko nije vidio dice, i tko nezna, kako su ona zeleni godina, hitromenta, gibljiva, i svačem priklonita? a tko opet nezna, da dica z dičinjom dobju gotov onu svu priatnost svuku, nekto neizučeni prija, medju ljude pridju!?* (str. 350)

Retoričkim pitanjem autor ne samo da privlači čitateljevu pažnju, nego potiče i njegovu imaginaciju. Čitatelj je tako potaknut da i sam ponudi sugerirani odgovor. Na taj se način uspostavlja dijalog između autora i čitatelja. Bakula se čitatelju izravno obraća, što pojačava prepoznatljiv subjektivni prizvuk retoričkih pitanja, a nudeći sugerirani odgovor čitatelj zapravo prihvaća savjet koji mu je Bakula namijenio.

Manje su brojni primjeri retoričkoga pitanja (nerijetko u slijedu) na koje autor daje odgovor:

- *Tko dakle može svakom u oči pogledat? tko kod svakog pomilovanje naći? tko se velikog roda i plemenite krvi može naći? tko dostojno od ljudi, časti i naklone može primati? Sam čovik poštenu, a ni jedan drugi.* (str. 351)
- *Pak ja pitam jedali je ta politika ljudskim potribam prikonjena? oh! doisto nije.* (str. 71)

Iz ovih se primjera daje zaključiti da je odgovor na retoričko pitanje mjesto diskursnoga naglaska. Naime, čitatelj zna odgovor, on je razvidan iz diskursa, ali ga autor ipak piše da bi učvrstio i naglasio svoju poruku.

Fra Petar Bakula redovnik je koji je sposoban lijepo govoriti, a govor mu je u cijelosti prilagođen temi i slušačima, tj. puku. Svoje savjete piše do-

bronamjerno, kao dušebrižnik svjestan da je jezična konstrukcija savjeta ta koja može pomoći (ali i odmoći!) da se savjet prihvati. Prednost je imperativa u brzini, ali u literaturi koja traži duhovnost, odnos između nebeskoga i zemaljskoga, bolja je komunikacija drugim oblicima. Dapače, komunikacija je drugim oblicima i daleko uspješnija! Da je Petar Bakula toga svjestan, razvidno je u jezičnim konstrukcijama kojima su savjeti napisani.

Izvor

Bakula, Petar (1868), *Politika za svakoga čovika*, Split.

Literatura

- Babić, Stjepan i sur. (1991), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Badurina, Lada (2000), »Tekst i kontekst«, u: *Riječ*, god. 6, sv. 1, Rijeka, 7–17.
- Badurina, Lada (2005), »Od teksta prema diskurzu«, u: *Od fonetike do etike, zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. dr. Josipa Silića*, (ur. Ivo Pranjković), Disput, Zagreb, 363–371.
- Badurina, Lada (2008), *Između redaka: Studije o tekstu i diskurzu*, Izdavački centar Rijeka; Hrvatska sveučilišna naklada, Rijeka–Zagreb.
- Barić, Eugenija i sur. (1997), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Barić, Eugenija i sur. (1999), *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Bičanić, Rudolf (1948), »Industrijska revolucija u Hrvatskoj i godina 1848.«, u: *Historijski zbornik*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, str. 67–101.
- Brown, Gillian; Yule, George (1983), *Discourse analysis*, Cambridge University Press, Cambridge.
- De Beaugrande, Robert-Alain, Dressler, Wolfgang Ulrich (2010), *Uvod u lingvistiku teksta*, Disput, Zagreb.
- Glovacki-Bernardi, Zrinjka (1990), *O tekstu*, Školska knjiga, Zagreb.
- Harris, Zellig (1952), »Discourse Analysis«, *Language*, 28, 1952.
- Ivanetić, Nada (2003), *Uporabni tekstovi*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Jonke, Ljudevit (1964), *Književni jezik u teoriji i praksi*, Nakladni zavod Znanje, Zagreb.
- Klaić, Bratoljub (1962), *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- Kuzmić, Boris (2009), »Jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih tekstova«, u: *Povijest hrvatskoga jezika, 1. knjiga: srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 405–456.

- Marković, Ivan (2012), *Uvod u jezičnu morfologiju*, Disput, Zagreb.
- Matasović, Ranko (2009), »Od praslavenskoga do hrvatskoga jezika«, u: *Povijest hrvatskoga jezika, 1. knjiga: srednji vijek*, Croatica, Zagreb, 59–106.
- Molnar, Draženka, Vidaković Erdeljić, Dubravka (2009), »Paremija u pisanoj javnoj komunikaciji«, u: *Jezikoslovlje*, 10, br. 2, 45–58.
- Pranjković, Ivo (1993), *Hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, 1993.
- Pranjković, Ivo (2008), *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Pranjković, Ivo, Badurina, Lada (2012), «Načini izražavanja imperativnosti», u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres 1* (ur. S. Halilović), Slavistički komitet, Sarajevo, 619–628.
- Silić, Josip, Pranjković, Ivo (2007), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Težak, Stjepko, Babić, Stjepan (1992), *Gramatika hrvatskoga jezika, priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb.
- Velčić, Mirna (1987), *Uvod u lingvistiku teksta*, Školska knjiga, Zagreb.

POUKE O ŽIVOTU FRA PETRA BAKULE

Sažetak

Godine 1869. u Splitu je tiskana knjiga *Politika za svakog čovika* hercegovačkoga franjevca Petra Bakule. Objašnjenje riječi *politika* Bakula daje u uvodnom obraćanju *štioču* pa piše sinonime *Drzavoznajnstvo*, *Vladoznjanjstvo*, *Pravostupanje*, *Svisnoživljenje*. Iz navedenih je sinonima razvidno da Bakula piše savjete za pravilan život čovjeka. U svom se opširnom izlaganju osvrće na 50 tema, poglavlja. U ovome se radu razmatraju jezične konstrukcije kojima su spomenuti savjeti dani na trima razinama – morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj. Na morfološkoj razini promatra se uporaba imperativa, zapovijednoga načina. Na sintaktičkoj se razini promatra uporaba pogodbenih rečenica, potom razne konstrukcije kojima se izražava potreba da se nešto napravi – npr. *mogli bi pokazati*, *imadu davati* i sl, uz analizu kolokacija. Na taj će se način odrediti ne samo svjetonazor autora, nego i svjetonazor franjevačke tradicije toga vremena.

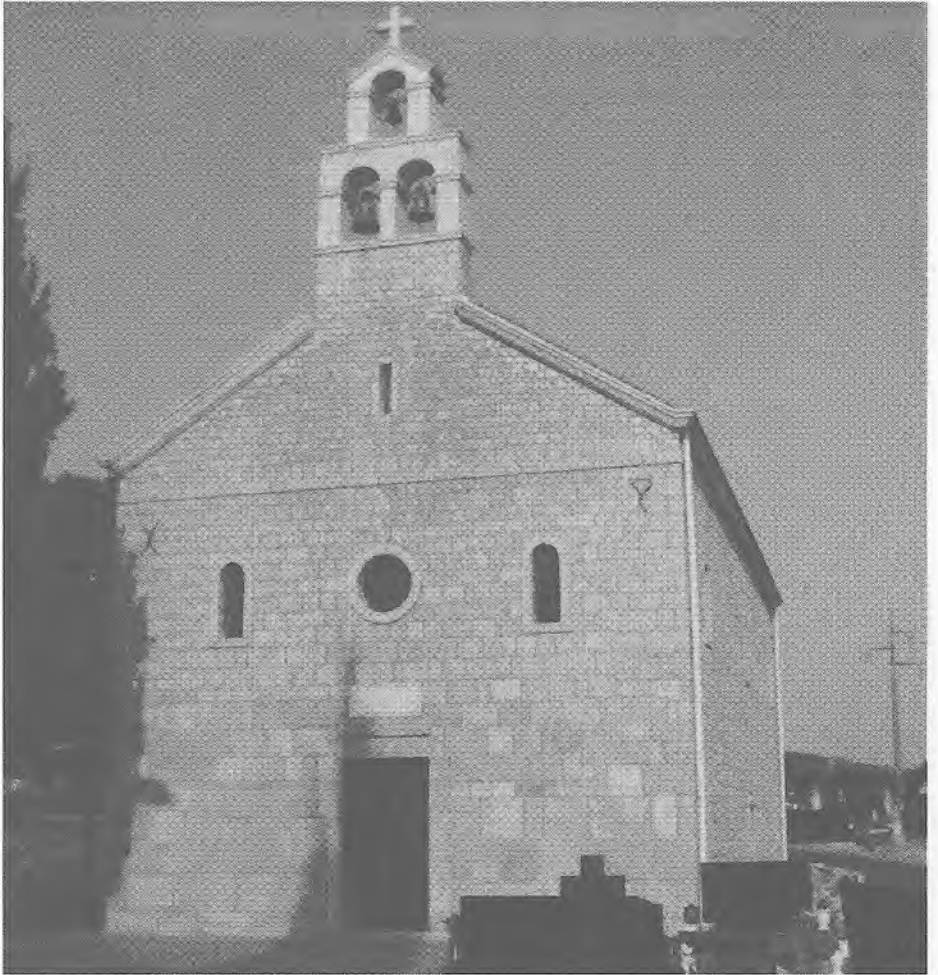
Ključne riječi: fra Petar Bakula, *Politika za svakog čovika*, jezični okvir savjeta

FRA PETAR BAKULA AND HIS ADVICE ON LIFE

Summary

The year 1869 saw the publication of the book *Politika za svakog čovika* by Petar Bakula, a Franciscan from Herzegovina. Bakula provides an explanation of the term *politika* when he addresses the *štioč* in the introduction and lists the following synonyms: *Drzavoznajnstvo*, *Vladoznjanjstvo*, *Pravostupanje*, *Svisnoživljenje*. These synonyms make it apparent that Bakula is giving advice on the proper way of living. He deals with 50 topics or chapters in his detailed exposition. This paper examines the linguistic constructions used to give advice on three levels – the morphological, the syntactic and the lexical. On the morphological level the paper analyses the use of the imperative mood, used to express commands. On the syntactic level the paper focuses on the use of conditional sentences, as well as the various constructions employed to express the necessity to perform an action, e.g., *mogli bi pokazati*, *imadu davati* and the like. This will not simply determine the world view of the author, but of the Franciscan tradition of the time.

Key words: Fra Petar Bakula, *Politika za svakog čovika*, linguistic framework of advice

Crkva sv. Stjepana u Gorica

Ante Marić

GRADITELJSKA DJELATNOST FRA PETRA BAKULE

Izvorni znanstveni rad
UDK 72

Graditeljstvo kao nasušna potreba nove misije u Hercegovini

Pisanje se događalo nakon svih drugih dužnosti jednog redovnika i svećenika koje je morao prije toga obaviti. Najčešće je to bilo vrijeme koje je pisac krao svom snu, noćnom odmoru. I ono propisano pisanje, pisanje kronika što je obveza svake redovničke kuće (župne, rezidencijalne, samostanske) trebalo je gore spomenute uvjete i događalo se nakon svih obavljanih poslova. Budući se ovdje radi o fra Petru Bakuli, izrazitom i bogatom piscu hercegovačkih franjevac, stavili smo upravo tu aktivnost pisanja na prvo mjesto, a ne gradnju potrebnih objekata koje nova misija u Hercegovini jednostavno nije imala. Normalno, prva i ona temeljna potreba za gradnjom proizlazi iz poziva redovnika svećenika, a to je propovijedanje i pastoralno djelovanje. Hercegovina nema crkava, nema samostana, nema župnih stanova i drugih zgrada potrebnih za pastoral. Nasušna je u to vrijeme i neminovna bila potreba gradnje oratorija, kapelica, crkava, samostana, rezidencija, župnih stanova, zgrada za škole. Svega toga u misiji nema.

Fratri su u Hercegovini do dolaska Turaka imali ustrojen redovnički život, imali svoje župne i rezidencijalne kuće i svoje samostane. Ove prve su po turskom naletu bile odmah uništene, a samostani se održavaju nešto duže. Konjički samostan sv. Ivana Krstitelja preživljava do 1524., a mostarski sv. Ante Padovanskog i ljubuški sv. Katarine do 1563. Zasigurno je nakon toga prošlo više od stoljeća i pol dok se u Hercegovini nisu pojavila prva mjesta u kojima stalno stanuje fratar. To su prema Bakulinim *I martirii*: Posušje, Mostarski Gradac, Ružići, Veljaci, Gradnici i sjedište župe Blatske sa njezinim zadnjim sijelom na Čerigaju.¹ Kakva su to bila sjedišta najbolje

¹ Usp. Bakula, 1862: 47–50.

nam oslikavaju do danas preostali prostori (doduše dosta izmijenjeni i popravljani). To su u prvom redu Mostarski Gradac, Gradnići i najbolje sačuvani Čerigaj sa svojom starijom kućom² obnovljenom 2009. godine u svom izvornom obliku. Gledajući te prostore ostajemo zadivljeni činjenicom da je u njima netko mogao nešto i zapisati, ostaviti pisani trag potomstvu o tim vremenima. Crkva je u toj kući prizemni prostor (oko 50 m²), većim djelom u zemlji. Na njoj su jako niska vrata, da u prostor ne može ući konjanik, što su Turci često običavali, a prostorija je imala vrata na obje suprotne strane, kako bi se iz nje u slučaju opasnosti moglo lakše pobjeći. U kutu je oltar, pod je kamena kaldrma, strop je drven, sa hrastovim gredama koje s gornje strane nose daske za pod u gornjem katu zgrade. Na gornjem je katu veliki dnevni boravak iz kojeg se ulazi u dvije male redovničke ćelije. U ćelijama je iznad vrata ostala sačuvana mala polica za knjige, a od namještaja je imala drveni krevet, te stol i stolicu. Gradniće je kao najstarije stalno sjelo fratara u Hercegovini imalo kuću koju je s čatrnjom 1825. gradio fra Franjo Kraljević (usp. Bakula, 1970: 86). Preselivši iz Bukovice fratri u Seonici grade svoju stalnu kuću 1806. godine (usp. Bakula, 1970: 122). Veljaci su također staro i stalno sjelo hercegovačkih franjevacu u vrijeme turske okupacije. Fra Mijo Rozić (1794.–1846.) u Veljacima gradi župnu kuću 1837. godine. U jednom dijelu stanuje fratar, a u drugom je oltar i spremište. Tek prostranu kuću u kojoj uz prostor za kapelicu može stanovati šest fratara gradi 1846. g. fra Filip Ančić (1809.–1869.) zvan Dunde (usp. Bakula, 1970: 154). U Mostarskom Gracu godine 1797. fra Nikola Ilić gradi na turskom zemljištu malu župnu kuću, a matice te župe datiraju od 1748. godine (usp. Bakula, 1970: 75). U Posušju, nakon lutanja od Batina i Osoja, fra Jerko Marojević (1776.–1836.) gradi župnu kuću 1822., a matice te župe počinju 1736. (usp. Bakula, 1970: 143). Ružići imaju matice od 1778., a župnu kuću gradi fra Bono Kraljević (1790.–1842.) 1836. godine (usp. Bakula, 1970: 151). Rekao bih da je dirljiv Bakulin opis stanovanja na Širokom Brijegu prije izgradnje samostana: »Pod brežuljkom s južne strane među šumom odskače jedan hrast (u zapadnom uglu vrta, isječen). Pod njim je naš prvi gvardijan o. Anđeo Kraljević ustanovio svoje prebivalište. Tu je stanovao četiri puna mjeseca bez postelje, dok se nije za redovnike napravila jedna bijedna kućica (danas od nje nema ni ruševine). Teško je reći koliko smo trpjeli od tjesnoće, kad smo se uselili, ili bolje rečeno, zbili i natrpali u nju,

² Graditelj ove kuće je fra Jakov Kraljević (oko 1752.–1809.). Kuća je sigurno sagrađena do njegove smrti. Vjerojatno krajem 18. st. Ustaljeno je od starijih fratara za godinu gradnje uzeti godinu smrti njenog graditelja fra Jakova. Tako je ona obnovljena na 200. obljetnicu smrti fra Jakova. Noviju je kuću 1844. godine sagradio fra Nikola Kordić (1791.–1868.) i u nju je bio smješten Uzgojni zavod i Novicijat po dolasku iz Kreševa. I ona je obnovljena 1984. na 140. obljetnicu samostalnog života Provincije. Danas je područna crkva Širokog Brijega za selo Čerigaj, a posvećena je dvanaestorici apostola.

i mi i gosti. Često se događalo da smo spavali u staji (također maloj) ili pod drvećem, jer ne bi bilo mjesta u kući. Ako bi netko imao kakav pokrivač, smatralo se da ima dobru postelju. Uz tjeskobu mjesta oskudijevali smo i svakim namještajem. Rečeno je, da iz Kreševa nismo ponijeli ništa. Morali smo se, dakle, goli boriti s golom bijedom, dan i noć. Nema toga koji bi čitajući mogao sebi predstaviti, koliki su gorkih morali progutati osnivači ovoga prvog samostana« (Bakula, 1970: 49). Natpisna ploča na ulasku u samostan na Širokom Brijegu opisuje najbolje zatečeno stanje u Hercegovini nakon odcjepljenja od Bosne Srebrene:

ODCIPLJENI OD BOSNE, BREZ KRUHA I KROVA, BOGATI SAMO NADOM U BOGA OVI SAMOSTAN SA CRKVOM IZ TEMELJA DNE 23. SRPNJA 1846. POD OKRILJEM UZNEŠENJA GOSPINA NA NEBO FRANJEVCI ERCEGOVAČKI PODIGOŠE.³

Uistinu je pravo čudo u kojem su kratkom vremenu fratri izgradili ovaj prvi samostan.⁴ U njega smještaju Uzgojni zavod iz kojeg će poslije nastati gimnazija⁵ i sjemenište, te konačno konvikt za vanjske đake.⁶ U tom je samostanu Novicijat sve do gradnje samostana na Humcu⁷, a politički su neredi u Italiji prouzročili nemogućnost odlaska svečano zavjetovanih klerika na studije u talijanske samostane, te je u zdanju samostana na Širokom Brijegu utemeljen i studij teologije.⁸

Sve nabrojeno govori o nesebičnom nastojanju, marljivosti i sposobnosti hercegovačkih franjevaca i njihove mlade, tek nastale, franjevačke zajednice u Hercegovini. Odcjepljenjem od Bosne 16. svibnja 1844. godine najteže im je razdoblje bilo do osnutka Kustodije 1852. i konačno provincije 1892. godine. Upravo nevjerojatni su uspjesi koje su kroz ta desetljeća pokazali i nalikuju, promatrajući ih i danas, pravom čudu. »Ukratko, svakome

³ Ploča je postavljena u prigodi izgradnje crkve i samostana (temeljni kamen položen 23. 7. 1846.). Partizani su je oštetili, otukli sva slova, 1947. godine. Tako oštećena stoji na samostanu i danas. Zahvaljujući fotografijama (najvjerojatnije fra Brune Adamčika) poznat nam je njezin sadržaj.

⁴ Prema svim pokazateljima već je 1848. u novosagrađene sobe zapadnog krila s Čerigaja prešlo sjemenište, a za kratko su bile gotove i prve sobe za gvardijana i drugu braću.

⁵ Usp. Marić (2011), *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, svesci 1., 2. i 3. Školske godine 1889./90 osnovan je 1. razred gimnazije, a školske godine 1917./18. u Franjevačkoj je klasičnoj gimnaziji na Širokom Brijegu održan prvi ispit zrelosti s pravom javnosti.

⁶ Prvi su vanjski đaci na gimnaziju primljeni 1903., njih dvojica, a od školske 1911./12. godine primani su sustavno.

⁷ Usp. Jolić (2009), *Novicijat hercegovačkih franjevaca*. Samostan sv. Ante na Humcu utemeljen 1866. godine.

⁸ Usp. Knezović (2012), *Studije bogoslòvije u hercegovačkoj franjevačkoj provinciji 1860.–1945.*

će izgledati da je to čudo kršćanske ljubavi, ako se u obzir uzme kratkoća vremena i narav sredstava. Uistinu, od ovoga kada nismo imali ništa, da smo bili prisiljeni stajati pod hrastom ili u kakvoj kolibici, kada nismo imali ni jednoga lončića na raspolaganju do ovoga sadašnjega našega stanja. To je stvar koja se može prepisati samo čudu providnosti koja oblači poljske ljljane i hrani nebeske ptice« (Bakula, 1862: 119). Jedan od onih koji je davao ton tom napretku svakako je fra Petar Bakula. Osim što je ostavio pisanog traga o tim vremenima, on je u doslovnom smislu riječi bio graditelj, pa i pomoćni radnik – argat s alatom u ruci. Zasigurno je svojim načinom života i rada izrekao pravu definiciju fratra misionara u tom uistinu misijskom području Hercegovine. Nakon više od tri stoljeća neprijateljskog turskog pustošenja valjalo je sada sve iz temelja graditi. Da bi imao što napisati o gradnji, sam je fra Petar zasukao rukave i gradio. Bio je fratar u kojem se spojio graditelj i pisac, a sve je to začinio vjerom u Boga i svojim vjernim opsluživanjem Pravila i života po uzoru na svog utemeljitelja sv. Franju Asiškoga.

Fra Petar Bakula graditelj u Hercegovačkoj franjevačkoj misiji

Fra Petar, mladi svećenik, po povratku sa studija u Hercegovinu obavlja službu meštra novaka na Čerigaju (1846.). Aktivno sudjeluje u svim gorućim problemima nove, još uvijek nekonstituirane, redovničke zajednice. Toj zajednici treba crkveno pravni ustroj, trebaju takvi temelji na kojima će se onda u budućnosti moći bez straha graditi. On je u proljeće 1852. godine u Rimu u pregovorima s »Vjeroplođnicom«⁹ u najodsutnijom trenutku za opstanak i daljnji život tek začete redovničke zajednice. Stvar je tako uspješno vodio da je Kongregacija 15. 8. 1852. podastrla sv. Ocu rješenje, a on ga na radost hercegovačkih franjevaca potpisuje 3. listopada i tako bi osnovana Kustodija Uznesenja Blažene Djevice Marije u Hercegovini. Fra Petar Bakula istim žarom i zauzetošću sudjeluje i u svim drugim pothvatima. Osobito je značajan njegov doprinos u graditeljstvu, a najbolje ga je predstaviti riječima samoga graditelja temeljem njegove knjige *I martirii*. Gradnici – Brotnjo: »Tu je znatno popravljena kuća i pribavljen vinograd. Početa nova zgrada za školu i na njoj – na kojoj je s radovima mnogo napredovao o. Petar Bakula« (Bakula, 1862: 121). Ružiči: »U Ružičima kuću sagradio o. Bono Kraljević. Znatno je popravio i nadodao nešto vinograda o.

⁹ Ondašnji izraz za Kongregaciju za širenje vjere. O tim naporima veli sam Bakula: »Trideset je i dva puta pješice iz sv. Bartola do Sboru vjeropodlinice u daljini od 1. sahta morao ići u tom poslu. Sv. Sbor bio je na strani biskupa Barišića, da on bude definitor natus, sa odlučujućim glasom, dočim je o. Bakula dokazivao da se to protivi iznimljenosti redovnika i da takovo starešinstvo bilo bi samo sjena«. Spomenica, fra Radoslav Glavaš st., Mostar, 1897. str. 49.

Filip Ćorić. Zatim je četrnju napravio o. Andrija Šaravanja i konačno uredio lijep vrt i pristojnu štalu sa sjenikom o. Petar Bakula« (Bakula, 1862: 121). »U Grudama je od Ćorluka o. Petar Bakula isto tako pribavio vrlo dostatno zemljište za novu redovničku kuću, a u ravnici jedan slobodni teren da se napravi jedan veliki vinograd i oranica...« (Bakula, 1862: 123).

Osim spomenutog, fra Petar je pokazao veliku brigu za uređenje župnih kuća, rezidencija i samostana. Već kao župnik u Gorici u *Našastaru*¹⁰, koji donosi sedam »opomena zadužnih« za župnike koji odstupaju i one koji nastupaju, dakle u njihovoj promjeni, kako se treba čuvati kućni inventar. Propis *Našastara* je napisan fra Petrovim rukopisom, a potpisao ga je biskupov tajnik fra Marko Kalamut.¹¹ U tom je *Našastaru* odstupnik fra Petar Bakula napisao:

»Slidi ukazanje stvarih oli iznova učinjenih, oli popravljeni od promine do promine, posli toga podpisi odstupnika, i nadstupnika =

Nota za godinu 1859. : Ja doli podpisani fr. Petar Bakula dojdo na ovu župu od Gorice god. 1856; to jest pria ovoga novoga propisa, za godinu i po tome ja se primi ove kuće po starinskome zlurednu vladanju, a sada ju pridajem po ovomu novomu propisu u sve podpunu. Tko pako hoće poznati koliko sam ja primio i koliko sam imao potrošiti više od primljenoga, neka metne stari pripis s ovizim, pa će moći priuba dositit se ne mali trošak koi sam učinio: Dali svašto je najmućnie početi: ovo buđi rečeno u občenu od Inventaria; a stvari od mene učinjene bišeh slidećeh:

1. Verto rečeni pod plastom i drugi od istoka, iznova izkerči po svu svojski, zidom ozida, i od puta za svu duglinu od Pleića kućere do smokve novi zid udari, i za sve osim rane poarči grošah 297.
2. Prizida učelak od štale gr[ošah] 18.
3. Ozida verto od Soppe do male kuće dado gr. 22.
4. Načini odrnicu i dado 24.20.
5. Metnu miljevine oko ognjišta za gr. 110.
6. Namako dva koša nova za gr 25.
7. Namako čele prid kapelu brez dami biše date od lemozine.
8. Pričini soppu oko murve i pobusi za gr. 19.

Tako je na promini godine Gospod. 1859. miseca svibnja za 28.

Ja fr. Petar Bakula odstupnik pridado kako gori, i kako je propisano R. V.«¹²

¹⁰ Inventarna knjiga.

¹¹ Die, 12. Maji, 1857. Ego Fr. Marcus Kallamut, Secrius Eppalis. Mppa-(Sigillum), Kronika župe Gorica-Sovići u 1995. godini, fra Ante Marić, str. 47.

¹² Kronika župe Gorica-Sovići u 1995. godini, fra Ante Marić, str. 47–48.

Iz navedenog je jasno da je ovaj propis dat godine 1857. Na njemu je, da se izbjegne »zluredno« ponašanje redovnika svećenika u prigodi promjena uvelike sudjelovao fra Petar Bakula. To nam je tim jasnije pročitamo li njegovo razmišljanje o promjenama i odnosu župnika prema kućnom inventaru iz njegovih *I martirii*.¹³

Fra Petar se kao graditelj osobito iskazao na većim zgradama franjevačke misije u Hercegovini. Tu izdvajamo zgradu biskupije u Vukodolu, crkvu sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici i crkvu sv. Petra i Pavla u Mostaru.

Gradnja zgrade biskupije u Vukodolu

Za grad Mostar i njegove žitelje katolike Hrvate i fratre kobna bijaše 1563. godina kad im Turci srušise i spalise samostan i crkvu sv. Ante Padovanskog u Podhumu. Prošla su stoljeća čežnje i nadanja povratka u grad Mostar. Po odcjepljenju od matične provincije Bosne Srebrene fratri su na čelu s fra Rafom Barišićem upravo u Mostaru, političkom i svakom drugom središtu Hercegovine, htjeli udariti svoje prvo gnijezdo. No, mostarski Turci to ne dopustiše, a fra Rafo Barišić jedva izvuče živu glavu. I prije odcjepljenja od Bosne župnik Mostarskog Graca fra Stjepan Karlović od Turaka kupuje Vukodol kako bi na tom zemljištu sagradio župnu kuću i poslije dugoga izbjivanja ponovno vratio sjedište župe Mostar u grad. To je zapisao tajnik biskupa fra Rafe Barišića fra Marko Kalamut u *Kronici*.¹⁴ Fra Rafo je

¹³ »Tko je htio imati potrebno što se tiče pokućstva i namirnica, kada bi došao na novu župu, trebalo je da to ponese sa sobom. Takav način života nosio je sa sobom opterećenje, manjak redovničke solidarnosti, mnogo više troškova, jer se roba nabavljala u nevrjeme. Bili su veliki troškovi za transport robe kako za onoga koji je dolazio na župu kao i za onoga koji je odlazio sa župe. Ukratko, to je bio pravi pakao, koji je mutio mir među braćom, ubijao savjest i na taj način milostinja se je trošila sa malim ili nikakvim plodom. Tako ako je netko sa promjenom iščupao i zadnji ekser iz zida, mislio je da se je služio svojim pravom i da je radio dobro. Protiv jedne takve mane, koliko stare, toliko vriedne osude, ako se mi, sređeni u jednoj formalno uređenoj redovničkoj provinciji odlučno suprotstavimo bilo odredbom da se kako velike tako i male stvari potrebne za život moraju ostaviti u župi prethodnika ne će biti nikoga koji nam ne bi dao za pravo... Sa jednim tako dekretiranim inventarom koji je već kod nas na snazi, neka dođe jedan novi redovnik, novi župnik i neka sa sobom ne ponese ništa nego brevijar, koju knjigu i nešto osobnog rublja, sve će ostalo naći u novoj kući u dobru stanju i dostojnoj mjeri da može živjeti pristojno dok ne mogne pribaviti za budući život« (Bakula, 1862: 125–126).

¹⁴ »Listopada mjeseca (1846. godine) dodje paša [Ali paša Rizvanbegović] u Mostar da kupi od Imama Hamet-age Gjikića Vukodo i da ga priprema biskupu za gradnju kuće. Ovo mjesto bilo je još prije kupljeno od franjevaca i puka za župski stan te su imali i bujrunciju od Vezira na nj i bili već pripravili materijal za gradnju, ali se Turci usprotiviše i njeki mogući Gjikić posvoji to mjesto.« Prijepis dijela *Kronike o. fra Marka Kalamuta, tajnika biskupa fra Rafe Barišića*, u: Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja BDM u Mostaru. Ta je *Kronika* bila u franjevačkom samostanu u Rami i izgorjela 1942. godine.

Barišić koristio sva svoja poznanstva kako bi u Hercegovini i Mostaru gradio crkve, samostane i župe. On iz Carigrada dolazi s fermanima za crkve u Homolju, Mostaru, Gabeli, Gorici i proširenje one na Širokom Brijegu. Tragova o tim fermanima imamo i u Kalamutovoj *Kronici*,¹⁵ a o tome je pisao i fra Radoslav Glavaš u životopisu fra Rafe Barišića.¹⁶ Temeljni kamen biskupskom dvoru u Vukodolu, koji je položen 7. travnja 1847., nije položio fra Rafo Barišić, jer prema Kalamutovoj *Kronici* nije bio u Mostaru od 24. studenoga 1846. do 7. svibnja 1847.¹⁷ Temeljni je kamen najvjerojatnije položio o. fra Paškal Kvesić komu je i najprije povjerena uprava izgradnje. Kasnije, ali u vrlo ranoj fazi izgradnje, uprava i vođenje izgradnje povjereni su fra Petru Bakuli. O tome svjedoči sam Bakula u *Šematizmu*: »Uzevši desetak vezirovih oružnika [fra Rafo Barišić] neustrašivo prođe posred grada, od jednog kraja do drugog, između oružja građana koje je virilo s prozora, i uputi korake u Vukodo. Došavši tamo, dok su se svi njegovi bojali pogibelji, on se nije plašio. Veseo prihvati motiku i njom označi temelje nove rezidencijalne kuće. Tada, preporučujući strogo veziru i vezirovu čovjeku, nadzorniku građevina, izgradnju kuće kao carsko djelo, zdrav se vrati u Seonicu u Duvno, ovjenčan pravom slavom« (Bakula, 1970: 60). O vremenu utemeljenja Bakula veli: »Tako su godine 1847. položeni temelji biskupske rezidencije u Vukodolu. I uistinu, s pravom se ovdje može upotrijebiti ono: graditelji su u jednoj ruci držali mač, a drugom obavljali posao. Jer da nije bilo stalne prisutnosti vezirova čovjeka, ne bismo nikada vidjeli da je kuća podignuta« (Bakula, 1970: 60–61). Nakon toga fra Petar opisuje smještaj mjesta na kojem se gradi kuća, samu kuću i pomoćne prostorije. Daje detaljan opis vinograda, vrta, te svega onoga što spada u kompleks Vukodol. Detaljno opisuje rezidenciju, sve njene prostorije i kako je iznutra odijeljen biskupov dvor od župnog, te oratorij i druge prostore do u same detalje sa svim njihovim mjerama. »Od juga, izvan ulaza u dvorište, prislonjena je uza zid dvorišna kuća za pučku školu koja je sagrađena godine 1852. Na dva je

¹⁵ Kalamut u *Kronici* donosi: »18. rujna (1853. godine) vezir dade Suret ferman da se može graditi crkva u Gorici.« Zatim: »30. rujna [1853. godine] vezir zovnu biskupa i pokaža mu tri fermans za gradnju crkava u Mostaru Baba bešir? [Raskršće, dodano olovkom] mohala, u Duvnu u Omolju i proširenje one na Širokom briegu.«

¹⁶ »Boraveći Barišić kroz čitavih petnaest mjeseci u Carigradu, nastojao je da uljezne u tajne i misao turske diplomacije, da se upozna s uplivnim ličnostima na sultanovu dvoru i zastupnicima zapadnih vlasti, osobito francuskim. Tu se je morao upoznati i sa Omer pašom, kasnijim seraskerom (vrhovni vojskovođa) i pobjednikom bosanskih begova. (...) Nalazeći se u Carigradu, dosta je doprinio, da su hercegovački franjevci dobili ferman za gradnju samostana, a za se izposlovao od samoga Abdul – Medžida II. ferman za gradnju biskupskog dvora u glavnom gradu Mostaru« (Glavaš, 1900: 87–88)

¹⁷ 7. travnja (1847. godine) Bi metnut temeljni kamen biskupove kuće. N. bene od 24. studenog 1846. do 7. svibnja 1847. biskup je bio u Duvnu gdje je dielom kupio dielom na dar primio poznatu njiyu na polju i sienokošu na Libu.

kata. Duga je 10 lakata, široka 9« (Bakula, 1970: 62). Pri samom opisu rezidencije fra Petar dodaje: »Kad bi poznavao surovost mjesta (kao ja koji sam vodio gradnju rezidencije) i sad kad bi pogledao što je urađeno, s najvećim bi divljenjem rekao: Djelo pokazuje veoma velikog junaka!« (Bakula, 1970: 63). Izričitim je, dakle, da se fra Petar Bakula odmah po povratku iz Italije u Kustodiju našao jako mlad u tako velikim i iznimno odgovornim zadacima. U djelu *I martirii* potvrđuje činjenicu da je on bio voditelj gradnje rezidencije u Vukodolu: »Però quanto ai religiosi sia per l'incominciamento della fabbrica sotto alla direzione del P. Pietro Bakula, sia per essere condotta a termine dal P. Pasquale Kvesić, ebbero a sostenere grandissimi sacrifici« (Bakula 1862: 123). Da je ovo djelo gradnje privedeno svome kraju za svjedoka uzimamo fra Marka Kalamuta i prijepis njegove kronike: »29. istog mj. svibnja 1851. godine na Spasovdan biskup rekavši misu na greblju Omoljskom oprostí se s pukom rekavši da će se sa svim sada preseliti u Mostar.

2. lipnja (1851. godine) podje iz Seonice u Mostar prispjev na konak na Širokibrieg.

3. ode s Briga, dodje u Mostar isti dan u 23 2/3 sati a došavši u Mostar pjevaše svečano Te Deum i ostale molitve za sretno preselenje u Mostar.«¹⁸

Nad lučnim ulazom od juga, u dio rezidencije gdje je fra Rafo stolovao, postavljena je kamena ploča s natpisom:

S VELIKOM MUKOM I ARČOM PRI=
SVITLOGA GOSPODINA F. RAFA BARI=
CHICHA BISK[UP]A OD AZOTA I PODI=
TEGLIA OD ERCE[GOVI]NE IOSH S POMOC_{HU}
PUKA K[ATOLICHKOGA] OVA KUCHA NACINISE NA 1847.

Čitajući ploču imaš neodoljiv osjećaj da ju je napisao fra Petar Bakula. Na osobit način tomu u prilog govori prvo slovo ovog natpisa »S« koje je identično tom istom slovu s natpisne ploče crkve sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici, na kojoj ispod teksta ploče stoji potpis i potvrda da ju je »r. v.« (rukom vlastitom) napisao fra Petar Bakula.

Gradnja crkve sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici

Postoji legenda o turskoj dozvoli za gradnju širokobriješke crkve i samostana 1846. godine, kad u turskom carstvu nije bilo dopušteno graditi nove crkvene objekte nego samo stare obnoviti, koji su pri turskoj okupaciji

¹⁸ Prijepis Kronike fra Marka Kalamuta.

ili kasnije srušeni ili oštećeni. Na gruntu Širokog Brijega prije nije bilo crkve i samostana, ali su fratri, veli legenda, zajedno s vjernicima noću krišom iz Šarića Dubrave sa srušene turske kule donijeli klesano kamenje i zakopali ga prema već gotovom planu za crkvu i samostan. Turska komisija nakon godinu, dvije dolazi na Široki Brijeg i pronalazi u zemlji to kamenje te ustanovi da su to ostaci temelja nekad srušene crkve i samostana i izdade dopuštenje za njihovo obnavljanje.

Deset godina kasnije fra Petar Bakula počinje s izgradnjom crkve sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici. To je bilo svakako poslije Pariškog kongresa 1856. po kojem se i na turskom području mogu slobodno zidati novi objekti crkava i samostana. S te strane za gradnju crkve u Gorici nije bilo problema kao za onu na Širokom Brijegu prije deset godina. Da je ta gradnja u Gorici i prije planirana saznajemo iz *Kronike* fra Marka Kalamuta. Tu o goričkoj crkvi stoji: »24/5. 1853. Biskup zamoli da može načiniti crkvu u Duvnu, selu Omolj, crkvu u Gorici, u Gabeli, u Vukodolu i raširiti crkvu manastirsku na Širokom briegu. Ovaj arzoval pridade mufetiš Ćamil paši. 18. rujna (1853.) vezir dade Suret ferman da se može graditi crkva u Gorici.«¹⁹

O gradnji ove crkve i njenom graditelju govori sam fra Petar: »U Gorici smo još gotovo bez kuće sa svim drugim stvarima u vrlo bijednom stanju. Ovu kuću pod seljački napravio je o. Stjepan Karlović, jedini Bosanac između do sada spomenutih. Ovdje imamo novu crkvu Sv. Stjepana. Vrlo je lijepa. Duga 40 lakata, široka 19, sa velikim kipom sveca, sa oltarskim uresom, sa priborom za svečanu misu i zastavom za procesiju. Za čuvanje i uzdržavanje crkve osnovano je bratstvo, koje je imalo 60 članova. Imaju određena pravila i norme za dobro vladanje. Crkvu je napravio za 2,5 godine od temelja do završetka o. fra Petar Bakula. Kupljeni su i milodari za tu svrhu pa je i sami Austrijski car Franjo Josip poslao 1500 forinti. Godinu dana poslije izgradnje crkve nabavio je zvono o. Petar Kordić« (Bakula, 1862: 121–122). Osim *Kronike* fra Marka Kalamuta o želji za gradnjom crkve u Gorici i prije 1856. govori i činjenica da je 1853. godine u Goricu za kapelana (Gorica je još uvijek kapelanija) postavljen fra Augustin Marić (1802.–1853.) koji je po prijašnjim tabulama prepoznat kao graditelj. U prvoj je tabuli 1845. određen na Široki Brijeg kao »coadjutor Gvardiani in Fabrica« (Marić, 1995: 49). No, fra Augustina je u tome spriječila iznenadna i prerana smrt 10. prosinca te iste godine. Tek dolaskom fra Petra Bakule za kapelana goričke kapelanije otpoče se i u kratkom vremenu završi gradnja i za današnje pojmove velike crkve. Sagrađena je na temeljima ranokršćan-

¹⁹ Prijepis *Kronike* fra Marka Kalamuta.

ske bazilike iz 4.–6. st. koja je također bila posvećena sv. Stjepanu,²⁰ što se stoljećima čuvalo u pučkoj predaji.²¹ Na toj je crkvi fra Petar pokazao svu svoju spretnost, graditeljsku sklonost i upornost. Siromašnom je puku pomogao skupljajući sam milodare za izgradnju crkve i od samoga cara. Poštivao je ljubav i žrtvu kojom je puk sudjelovao u gradnji, pa veli: »Kad se ne može ovdje iznijeti mnogo o tom radinom puku, reći ću bar ovo. Pri koncu godine 1858. crkva je bila dovršena, osim poda. Ali nemoguće je bilo dobiti kamene ploče osim iz Osoja u Posušju, dva i pol sata hoda po vrlo lošem i izrovanom putu. Što se učinilo? Svaka osoba morala je sebi priskrbiti ploču na kojoj će klečati. I uistinu je priskrbila. Veselo su nosili na ramenima i na leđima muški i ženske 140 pa i do 600 libra težine. Iz te činjenice zaključiti što treba suditi o ostalom radu puka. Kad bi se na drugim mjestima našlo i pola goričke revnosti, sigurno ne bismo bili prisiljeni i sada misu govoriti pod drvećem. Međutim stara crkva koju su više puta franjevci podizali bijaše malena, naime 15 lakata duljine, s okruglom kapelicom velikoga oltara koja je bila utvrđena svodom. Nova crkva duga je 38, široka 18 lakata. Ima oltarsku kapelu, sada uglastu, pod apsidom. Ova crkva ima 10 prozora. (...) Nakon završetka crkve puk je sam, da se pobrine za crkvu i svoje pokojne, opasao o vlastitom trošku veliko kvadratno groblje zidom s malterom u opsegu 600 lakata« (Bakula, 1970: 148–149). Vremena su prijetila da i ova crkva, kao tolike druge u Hercegovini, bude srušena, da bi se izgradila veća betonska. To se u Gorici sasvim slučajno nije dogodilo, jer je bila prevelika cijena rušenja i odstranjivanje materijala. Nova je crkva napravljena iznad Šamatorja, a stara je čekala i dočekala svoju obnovu.²² Crkva sv. Stjepa-

²⁰ Da se uistinu tu nalazila ranokršćanska i starohrvatska crkva sv. Stjepana posve su dokazali arheološko istražni radovi koje su 1995. pokrenuli ondašnji gorički fratri fra Ante Marić i fra Vinko Mikulić. Po završetku radova konzervirani su i prezentirani temelji bazilike, krstionice i oltarske menze iz 4.–6. st., te temelji starohrvatske crkve iz 8. ili 9. st. U staroj je kapeli 2001. osnovana Hrvatska franjevačka arheološka zbirka sv. Stjepana Prvomučenika i tu prezentirani svi pronađeni nalazi tijekom arheoloških iskapanja. Obnovljena je crkva iz 1856. koju je gradio fra Petar Bakula i dograđen joj je zvonik preslica kojega u tursko vrijeme fra Petar nije smio napraviti.

²¹ »Postojalo je, dakle, opće i živo štovanje mjesta, kojemu su napokon povoljne političke okolnosti dopustile da se počne g. 1856. s gradnjom nove crkve sv. Stjepana. Ja sâm, koji sam tri godine bio na čelu gradnje, ne bih mogao izložiti s kakvim žarom je gorički puk pomogao da što prije vidi dovršenu crkvu« (Bakula, 1970: 148).

²² »Godine 1999. započeli su radovi na rekonstrukciji crkve. Radovima su obuhvaćeni svi konstrukcijski elementi crkve. Izvršena je izmjena drvenoga krova gdje su novi glavni nosači izvedeni kao drvene dvostruke stolice na armirano-betonskim gredama oslonjenim na zidove lađe. Ove su grede ujedno i nosači stropne konstrukcije. Na vrhu svih zidova izvedeni su armirano-betonski serklaši, a drveni zvonik zamijenjen je znatno višim armirano-betonskim. Konstrukcija drvenog kora također je zamijenjena s armirano-betonskim. Sa svih je zidova skinuta žbuka, a zatim je izvršeno fugiranje kamenih blokova s vanjske i unutarnje strane.« Glibić – Čolak, 2012: 158.

na Prvomučenika u Gorici, očima građevinskih stručnjaka, tako je solidno građena da je izdržala nekoliko velikih potresa.²³ Nad ulaznim je vratima ploča koja jamči da je crkva sv. Stjepana danas najstarija crkva u zapadnoj Hercegovini koja je u službi i svrsi s kojom ju je njezin graditelj s vrijednim i vjernim pukom gradio. Fra Petar je dao iznad vrata kamenu ploču u koju je urezao:

SVETOM STIPI PARVOM MUČENIKU
 OVA CARKVA NEK BUDE ZA DIKU:
 KOJU TRUDOM PROŠNJAM I DAVANJIM
 POMAŽUČJIM BISKUP I MISNICI
 NAČINIŠE ERCEGOVSKI SINCI
 GORIČANI, SOVIĆI S GRUGINIM
 GODI. GOSPOD. 1856
 F. PETAR BAKULA IZREZA R. V.

Gradnja franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru

Gradnjom biskupskog dvora u Vukodolu u kojem stoluje biskup, u kojem je sjedište župe, u kojem su fratri djelatni u pastoralu i drugim dužnostima, stanje se za katolike Hrvate u Mostaru i te kako poboljšalo. Ljudi su imali sv. misu, nisu se morali kriti, imali su gdje zadovoljiti svoje vjerske potrebe, a kako smo vidjeli ubrzo su tu od fratara dobili i školu. Nešto kasnije, godine 1872., u toj je kući utemeljena prva hrvatska tiskara u Bosni i Hercegovini: Hrvatska franjevačka tiskara. Biskup Barišić s ostalim fratriba bijaše, kako fra Petar veli »prerevan« za slobodno i javno iskazivanje svoje vjere: »uvede zvonjenje, javni pokop²⁴, procesije, svečano opremanje bolesnika, blagoslov kuća, i među mrziteljima vjere« (Bakula, 1970: 64). S velikom strpljivošću, pouzdanjem u Boga i velikom hrabrošću biskup su i fratri iz dana u dan sve više davali do znanja da je ovaj grad s velikim pravom i njihovo mjesto za stanovanje, život i prakticiranje vlastite vjere. Sve to, dakako, Turcima nije ni malo odgovaralo, ali su već osjetili da su ovaj biskup i ovi fratri nepokolebljivi.²⁵ O tome na sažet način pišući o župi Mostar fra Radoslav Glavaš

²³ »U okruženju se najveći potres dogodio 1923. godine kod Makarske sa 7 stupnjeva i 1898. kod Trilja sa 6,6 stupnjeva po Richteru. Jak je potres bio i 1962. godine s epicentrom kod Biokova jačine 6,1 po Richteru«. Glibić – Čolak, Osam konstrukcijskih slika o osam kamenih crkava, str. 152.

²⁴ Osnovano groblje Šoinovac i u njemu obavljen prvi ukop: »17/2. (1854.) U staro groblje pod Šoinovcem najprvo bi ukopat prosjak Jozo Vukoja iz Korita.

²⁵ »Što se tiče ekonomskoga i građanskog stanja katolika u Mostaru, lako ćeš priznati da je biskupova residencija mnogo utjecala. Prije nego se osnovala residencija i prije nego

stariji veli: »Odciepljena je od župe Gradac godine 1849. Izprva su župnici stanovali u Vukodolu, kod samoga namjestnika apoštolskoga, kasnije predju u novu sagrađenu kuću u Zahumlju. God. 1870. o. Petar Bakula pomoću milodara, sakupljenih po Europi od raznih dobročinioca, namjesti na raztoku rijeke Radobolje, na zemljištu negdašnje Ali-pašine bašče, dosta liep i udoban stan, u koji se presele župnici godine 1873. pustivši stan u Zahumlju milosrdnim sestrama. Godine 1866. prostranu i liepu crkvu započe o. Petar Bakula, najviše doprinosima mnogih dobrotvora. God. 1890. uz ovu crkvu načiniše franjevci velik i ukusan samostan« (Glavaš, 1897: 99). Fra Petar je i te kako svjestan značenja da je o. biskup u Mostaru, da su fratri u Mostaru, da je tu ponovno ustanovljena župa koja svoje Matica započinje 1849. godine i danas ih ima sačuvane, što je prava rijetkost s obzirom na kulturocid kojeg su nakon II. svjetskog rata učinili partizani paleći i uništavajući i mnogo starije od ovih 1947. godine na Širokom Brijegu. Bakula je svjestan da mi trebamo uz svoj materinji učiti i turski jezik na kojem su pisani svi državni akti. Osjeća se slabljenje turskog carstva, no svjesni su i fratri i narod one narodne: Odmakni se od konja koji krepava, jer te tad može najjače udariti! Bakula stoga u svojim pisanim djelima proučava povijest svoga naroda, bilježi je. Na osobit način grada Mostara. Želi svima dati do znanja da je Mostar prije turskog osvajanja imao crkve sv. Stjepana i sv. Luke na onoj strani rijeke Neretve, a s ove sv. Antu i samostan, sv. Anu, sv. Ružu, Gospu Snježnu. Ni jedna od crkava nije preživjela tursku okupaciju. Na mnogima su od njih napravljene džamije, a od sv. Luke je ostao zvonik i pretvoren u »sahat kulu«. Sve to porađa ne samo u fra Petru, već i o. biskupu fra Rafi Barišiću i svim drugim fratrima žarku želju u Mostaru graditi veliku i lijepu crkvu. Detaljan opis povijesti grada Mostara, kao i njegovog stanja u vrijeme gradnje crkve sv. Petra i Pavla, daje fra Petar Bakula u svom Šematizmu iz 1867. godine.²⁶ Fra Petar je u ovome gradu neumorno radio. Osobito kao graditelj. Prije nego je otpočeo s gradnjom crkve sv. Petra i Pavla 1866., zasigurno se sjećao vremena od prije 19 godina i gradnje biskupskog dvora u Vukodolu kojim je rukovodio. »Premda pod kućom rezidencije kapelica nije bila baš tako malena, ona je ipak bila pretijesna za udobnost puka i za veliko srce Barišića. Stoga je on zauzeto tražio puta i načina gdje bi se dalo jednom

se biskup (1852.) napustivši Seonicu naselio u nju, u cijelom gradu jedva da je bilo 12 katoličkih obitelji, bijednih sluga i zanatlija. Nije ga bilo koji bi imao i najbjedniji trgovački dućan. A sada brojimo 398, istina siromašnijih obitelji, od njih 55 trgovačkih, i od njih lijep broj koje su od onoga vremena vlastitim novcem napravili kuću. Stoga se ne može nijekati dobar utjecaj. Tko može misliti da uvođenje u Mostar škola na narodnom i turskom jeziku nije bilo od velike velike koristi našem narodu. Prije nekoliko godina u gradu se nije mogao naći nitko od naših koji bi znao čitati, pisati ili računati. A sada jedva ćeš naći nekoga od mlađih koji to ne zna« (Bakula, 1970: 65).

²⁶ Usp. Bakula, 1970: 95–111.

napraviti veliku narodu potrebnu crkvu. Njegovim vrućim željama sreća se napokon pokaže sklonom. Prigodom dolaska u Hercegovinu preuzvišenog gosp. Omer Paše (Latasa), vrhovnog zapovjednika vojnih četa, sklopi s njim Barišić veliko prijateljstvo. Izlažući mu nevolje bijednoga naroda, zaklinjao ga je da se moćno zauzme kod cara da doznači u gradu mjesto za katoličku crkvu. (...) Dne 29. svibnja 1862. Barišić već ima u rukama carski dekret. Tim dekretom daje mu se ne samo dozvola za gradnju crkve, nego i vrlo prostrano mjesto u gradu, osobito odlično za gradnju crkve i za druge potrebstine crkve i naroda, i to potpuno besplatno. Turcima se naređuje da ne prave ni najmanje smetnje. I kao da je ovo bilo malo zagovoru Omer Paše, veselju Barišića i velikodušnosti carevoj. Sam car velikome daru doda još i drugi: 2.500 forinti da se utroši u gradnju crkve« (Bakula, 1970: 65)²⁷. Prvi pisani trag o gradnji crkve u Mostaru pismo je fra Rafe Barišića upućeno fra Iliji Vidoševiću 21. studenoga 1861. u kojem veli: »Jučer sam bio kod Ekrema Serdara, koi mi sam od sebe poručio i potvrdio pria učinjeno obećanje za Pašinu Bašču da ondi načinimo crkvu i učionicu ...«²⁸ U međuvremenu će fra Rafo 1863. umrijeti. Njega će u biskupskoj službi zamijeniti fra Anđeo Kraljević koji će fra Petra Bakulu imenovati svojim vikarom i graditeljem franjevačke crkve za koju je sultan ferman izdao već 17. svibnja 1862. Turci su bili prisiljeni i teška su srca dati ključ od Pašine bašče, te su fratri pod vodstvom fra Petra Bakule s gradnjom crkve započeli 7. ožujka 1866. godine. Uz gradnju crkava u tursko vrijeme nastajale su različite legende koje je narod s ponosom pričao s koljena na koljeno. Tako je nastala i ova u svezi s gradnjom crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru i ostala upamćena do danas. Naime, veli priča, da je Turke jako zanimalo koliko će velika biti ta katolička bogomolja. Postavili su to pitanje i fra Petru, jer su saznali da će je on sam graditi. Fra Petar im je odgovorio: Koliko zauzme volujska koža. Pogledali su ga i vrteći glavama otišli od njega. Nisu mogli zamisliti da bi toliko malu gradio na toliko velikoj Ali-pašinoj bašči. I kad je došao dan da se počnu temelji kopati, došli su Turci da vide hoće li fra Petar održati riječ. Vidjeli su kako pod rukom nosi drvenu motku i na njoj namotanu kožnu špagu. Kad je fra Petar počeo razvlačiti tu kožnu špagu s ugla na ugao i po dijagonali kako bi dobio ispravne kutove i označio točno temelje za novu crkvu, Turci su ljutito mahali glavama i prigovarali da nije pošteno, da ih je

²⁷ Već je poznato da je fra Rafo svoj boravak u Carigradu, prije konačnog dolaska u Hercegovinu, iskoristio da bi prodro u bit i način djelovanja turske vlasti. U Carigradu je i upoznao Omer pašu Latasa i mnoge konzule, kako bi što bolje ostvario svoje namjere u Mostaru i Hercegovini, svome novom vikarijatu. Mnogi od tih ljudi koje je upoznao u Carigradu sada svraćaju u Mostar i Hercegovinu i rado ga prime da im iznese svoje želje i potrebe.

²⁸ SK SV 4, f. 35.

slagao. Taj prostor koji označi tom špagom puno je više od jedne volujske kože. Fra Petar im je prišao, tako priča, i objasnio da je za ovu špagu potrošio samo jednu volujsku kožu. Turci su pokunjenih glava otišli s gradilišta svjesni da im nije slagao, ali i da im je dao jako mudar odgovor.

U svezi s gradnjom crkve u Mostaru iz vida ne smijemo izgubiti i njenog arhitektu fra Mattea Lorenzonia (1804.–1880.), fratra kapucina iz samostana Bassano u Italiji s redovničkim imenom Francesco Maria di Vicenza kojeg nije koristio. Nije završio teologiju, već je kao brat laik cijeli svoj život ostao arhitekt i graditelj. »Godine 1863. starješine ga na molbu fra Petra Bakule šalju u Hercegovinu da pomogne novoosnovanoj Kustodiji.«²⁹ U Hercegovini tada nema školovanih graditelja ni arhitekta. To je Kustodiji bio poticaj naći jednog takvog u svijetu i dovesti ga u Hercegovinu da projektira i vodi gradnju crkve na Širokom Brijegu, Mostaru i drugdje. »To je bio razlog što je fra Petar Bakula, osnivač i prvi tajnik Kustodije (od 1852. godine), pošao u Italiju da potraži čovjeka pogodna za ovakve pothvate. Prilika za to bila mu je pružena 1862. godine, kada je vodio generalnu skupštinu franjevačkog reda u Rimu. Tada je, vjerojatno, pala odluka da se u Hercegovinu pošalje Matteo Lorenzoni, kapucin – laik iz Vicenze. Dva čovjeka, dakle, bila su osobito zaslužna za podizanje mostarske crkve: Petar Bakula i Francisco Maria di Vicenza, alias Matteo Lorenzoni« (Basler, 1988: 369). Matteo je došao na Široki Brijeg, tu crtao plan za širokobriješku crkvu, no njegov plan je za ondašnje prilike u Hercegovini bio neizvediv, te se od njega odustalo. Zbog toga Lorenzoni 1865. prelazi u Mostar, tu crta plan za mostarsku crkvu sv. Petra i Pavla. »Na gradilištu u Mostaru on je, ipak ostao samo godinu dana – do 1867. godine. Dakako da do tada građevina nije naročito napredovala. Osobito je proćelje ostalo kao nedovršeni torzo sa rješenjima koja više upućuju na Bakulu kao autora. Planovi crkve nisu se sačuvali, iako nije isključeno da ih je Lorenzoni mogao ostaviti u Mostaru. Očito je da je građenje poslije 1867. nastavljeno prema Bakulinim uputama ...« (Basler, 1988: 370–371). Fra Matteo Lorenzoni je imao tvrde oblike i kreativno neosmišljene. Djeluju kao školski zadaci bez duha i sluha u maniri stereotipnog ranog historicizma. »Možda je upravo takav njegov stav prema arhitekturi i bio razlogom da se je prije vremena razišao u Mostaru sa inteligentnim Bakulom koji nije bio po struci arhitekt, ali je po instinktu i na tome polju umio razlikovati dobro od lošeg« (Basler, 1988: 373). Fra Petar je gradnju nastavio sam. U svom Šematizmu koji piše upravo u to vrijeme on daje detaljan opis crkve sv. Petra i Pavla. Opisujući teren na kojem

²⁹ Basler (1988), *Matteo Lorenzoni (1804 – 1880) Graditelj franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru*, Sarajevo. Poseban otisak iz *Regiones Paeninsulae Balcanicae et proximi orientis, Aspekte der Geschichte und Kultur, Festschrift für Basilius S. Pandžić*, (herausg. Elisabeth von Erdmann-Pandžić), 1988., 370.

se zida crkva, očito je da od samoga početka tu.³⁰ Crkva je za one prilike u kojima se nalazi Hercegovina, njen puk i Kustodija velebna. Fra Petar iz opisa i prikaza potrošenog novca kao da ima strah da ga netko kao graditelj i njegovu subraču ne optuži za raskoš. Veli da su na licu mjesta imali samo vodu (Radobolja), a da su sve drugo s velikim troškovima morali dobiti sa strane. »Ali da ne bi komu došlo u pamet, da se traži velika svota zato što smo iz potrebe započeli veliku crkvu, a iz hvalisavosti u odveć raskošnom stilu, neka zna zasigurno: Uz solidnost i postojanost mi smo se držali najveće skromnosti u stilu izgradnje, što je svakome jasno kad pogleda. Stoga da mogremo udovoljiti i potrebi i ljepoti bogoslužja, treba nam još veoma mnogo velikodušnih dobročinitelja.«³¹ I, čitajući baš ove retke, moguće je zaključak gdje je još moglo doći do nesuglasja između fra Mattea i fra Petra. Crkvu fra Petar ubraja u korintski stil, trobrodna je, ima lučnu apsidu s vlastitim presvodom. U kamen su nad glavnim ulaznim vratima u crkvu uklesane riječi:

»SVEMOGUĆEM STVORITELJU BOGU:
SVETOM PETRU I SVETOME PAVLU
OVA CRKVA SAGRAĐENA STOJI;
CAR STAMBOLSKI MLOGO DOBROVOLJNI;
DADE MISTO UGODNO ZA GRADNJU:
UZ TO GROŠAH PEDESEJET KESAH;
PUK UBOGI POMOĆ DADE MALU ...
VAS OSTALI TROŠAK MLOGO TEŽAK
IZ MISTA JE PRIŠO INOSTRANSKIH
S NASTOJANJEM BRATJE FRANCISKANAH
I BISKUPA NADČELNIKA SVOGA. P. G. 1866. O. 7.«

Crkva sv. Petra i Pavla preživjela je dva svjetska rata, izdržala sa svojim fratrima i svojim vjernim hrvatskim pukom mnoge povijesne nedaće i nepravde. Mogli bismo nabrojati mnoge teške i krvave dane, no zasigurno joj je u sjećanje urezana Pepelnica 1945. Bijaše to dan 14. veljače kad su partizani ispred njenog pročelja odveli njenog provincijala fra Lea Petrovića i gvardijana i župnika fra Grgu Vasilja zajedno s fra Bernardinom Smoljanom, fra Jozom Bencunom, fra Rafom Prusinom, fra Kažimirom Bebekom i fra Nenadom Peharom. Ponizili su ih, mučili, ubili i bacili u rijeku Neretvu. Teže joj je to bilo od noći 9. svibnja 1992. godine kada su potomci tih

³⁰ »Temelji do tri lakta u zemlji leže na mreži stupaca, od tvrdoga hrasta« (Bakula, 1970: 100).

³¹ Isto, str. 101.

istih sada i nju ubili i zapalili. A samo godinu dvije ranije fratri su je posve obnovili, dali joj onu gracioznost koju njen graditelj fra Petar Bakula nije mogao zbog sirotinje. Crkva sv. Petra i Pavla postala je zgarištem. Teškog su srca fratri uklonili njene spaljene ostatke i na istom mjestu opet sagradili istom zaštitniku sv. Petru i Pavlu novu i veću crkvu i u njenoj kripti slavili ponoćku za Božić 1995. godine.

Silom prilika fra Petar Bakula se bavio i graditeljstvom, odnosno vođenjem graditeljskih poslova. Sudjelovao je u izgradnji prvog biskupskog dvora u Mostaru (Vukodol), gradnji crkava sv. Stjepana u Gorici i sv. Petra i Pavla u Mostaru. Nije poznato koliki je bio njegov udio u projektiranju tih građevina, ali je nedvojbeno da je kod svake od njih izrazita funkcionalnost, izbor vrsnog materijala, sklad linija i proporcija. Upravo te osobitosti spomenutih građevina treba pripisati Bakuli.

Izvori

Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije, Mostar, Spisi Kustodije.

Bakulina pisma i prijepis Kronike fra Marka Kalamuta tajnika biskupa fra Rafe Barišića – Arhivska građa pronadena u prigodi obnove Franjevačke knjižnice Mostar:

Literatura

Bakula, Petar (1862), *I martirii nella Missione francescana osservante in Erzegovina narrazione storica*, Tipografia Monaldi, Roma.

Bakula, Petar (1970) *Hercegovina prije sto godina ili Topografsko-historijski šematizam franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867. (Šematizam fra Petra Bakule)*, (s latinskog originala iz god. 1867. preveo dr. fra Vencel Kosir), Hercegovački franjevci, Mostar.

Basler, Đuro (1988), *Matteo Lorenzoni (1804 – 1880) Graditelj franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru*, Sarajevo. Poseban otisak iz: *Regiones Paeninsulae Balcanicae et proximi orientis, Aspekte der Geschichte und Kultur, Festschrift für Basilius S. Pandžić*, (herausgegeben von Elisabeth von Erdmann-Pandžić), Bamberg, 1988.

Glavaš, Radoslav (1897), *Spomenica pedesetgodišnjice Hercegovačke franjevačke redodržave*, (uredio o. fra R. Glavaš), Štamparija knjižarnice Pacher i Kisića, Mostar.

Glavaš, Radoslav (1900), *Život i rad fra Rafe Barišića biskupa Azotskoga i Apostolskog namjestnika u Bosni i Hercegovini*, Tisak hrvatske dioničarske tiskare, Mostar, 1900.

Glibić-Čolak (2012) Glibić, Mladen i Ivo Čolak, *Osam konstrukcijskih slika o osam kamenih crkava*, Sveučilište u Mostaru, Mostar.

- Jolić, Robert (2009), *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, (Odgojne institucije Hercegovačke franjevačke provincije, knj. 1.), niz Recipe 3, izd. Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM / Franjevačka knjižnica Mostar, Mostar.
- Jolić, Robert (2011), *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, niz Recipe 10, izd. Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM / Franjevačka knjižnica Mostar, Mostar, 2011.
- Knezović, Pavao (2012), *Studij bogoslovije u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji 1860. – 1945.*, (Odgojne institucije Hercegovačke franjevačke provincije, knj. 5.), niz Recipe 12, izd. Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM / Franjevačka knjižnica Mostar, Mostar.
- Marić, Ante (2011), *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. I-III, (Odgojne institucije Hercegovačke franjevačke provincije, knj. 2. – 4.), niz Recipe 8, izd. Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM / Franjevačka knjižnica Mostar, Mostar.
- Marić, Ante (1966), *Župa Gorica – Sovići u 1995. godini*, Grafotisak Grude, Gorica.

**GRADITELJSKA DJELATNOST
FRA PETRA BAKULE (1816. – 1873.)**

Sažetak

Opus fra Petra Bakule (1816.-1873.) nužno je sagledavati ne samo u sferi znanstvenog i književnog (iako je taj obiman pa se sam od sebe nadaje kao glavni) nego prvenstveno kao odgojitelja, karitativnog i pastoralnog radnika, fratra koji je propješačio brojne europske države da bi sakupio potrebna sredstva kako za uzdržavanje podmlatka tako i za izgradnju samostana, župnih stanova s kapelicama i crkava, te nabavku svetog ruha, namještaja, knjiga i mnoštva ostaloga u čem je hercegovačka misija oskudijevala. Pored svega toga on se pokazao kao vrstan voditelj građevinskih radova što rječito govore građevine koje su sazidane pod njegovim budnim okom: biskupski dvor u Vukodolu, crkve sv. Stjepana u Gorici i sv. apostola Petra i Pavla u Mostaru. U radu se govori o Bakulinoj djelatnosti te vrste.

Gljučne riječi: Petar Bakula, Mostar, Gorica, Vukodol, graditeljska djelatnost

**THE CONSTRUCTION PURSUITS OF
FRA PETAR BAKULA (1816 – 1873)**

Summary

The works of Fra Petar Bakula (1816–1873) were not only literary and scientific, although these appear to be most significant, if only by number. He should primarily be viewed as an educator who performed charitable and pastoral activities, a priest who traversed many European countries on foot in order to raise the funds required to support the young, to build monasteries, parish houses with chapels and churches, and to purchase service garments, furniture, books and many other things which the Herzegovina mission lacked. Furthermore, he proved to be skilled at managing construction work, which may be observed in the edifices whose building he supervised: the Bishop's Palace in Vukodol, the churches of St. Stephen in Gorica and the Apostles St. Peter and Paul in Mostar. This paper addresses Bakula's construction pursuits.

Key words: Petar Bakula, Mostar, Gorica, Vukodol, construction work

Jure Beljo – Adrijana Filipović

POLJOPRIVREDA I SELO U DJELIMA FRA PETRA BAKULE

Izvorni znanstveni rad
UDK 631(497.6)

Uvod

Fra Petar Bakula bio je plodan i svestran pisac. Pored brojnih obveza koje je imao kao duhovnik, humanitarac, organizator, našao je vremena i za pisanje. Raznolikost tema o kojima je pisao, bila je široka. Jedna od tema kojoj je fra Petar Bakula posvetio pozornost bila je poljoprivreda, selo i seljaštvo, odnosno težaštvo tog vremena. Premda se ni jedno njegovo djelo ne bavi isključivo poljoprivredom i selom, u više njih mogu se naći poglavlja ili fragmenti posvećeni poljoprivredi i selu.

Napisi i promišljanja fra Petra Bakule o poljoprivredi, selu i seljaštvu mogu se svrstati u tri kategorije. U prvoj skupini tema Bakula se osvrće na bogatstvo područja, mogućnosti koje ovaj kraj i podneblje pruža poljodjelstvu, te na uzgoj pojedinih kultura. Druga tema koja Bakulu zaokuplja i o kojoj piše, su društveni odnosi na selu, težak položaj katoličkog življa kao i teror kojemu je izvrnut. Kao vrstan intelektualac, poznavatelj psihologije tadašnjih socijalnih skupina, Bakula se, također, bavi odnosom vlastodržaca i tzv. građanskog društva koje se tada počinje pojavljivati, prema selu, seljaku, težaku i težaštvu. Valja reći da se svi njegovi opisi i osvrti o poljoprivredi i selu tog doba odnose na područje Hercegovačke franjevačke provincije, koja je obuhvaćala današnju Zapadnu Hercegovinu s Duvnom. No stvari koje Bakula iznosi o poljoprivredi i selu i način na koji ih tumači, mogu se prihvatiti kao univerzalni model tog vremena pa vrijede za cijelo područje Bosne i Hercegovine.

Sudove i promišljanja koje u svojim djelima o poljoprivredi, selu, seljaštvu i društvenim odnosima iznosi fra Petar Bakula, potvrđuju njegovi suvremenici i strani putopisci koji su u to vrijeme posjećivali Bosnu i Hercegovinu. Među njima su Ivan Frano Jukić (1851.), Matija Mažuranić (1838.), Ami Boue (1840.), Gustav Thoemel (1867.), Aleksandar Giljferding (1862.) i brojni drugi.

Svoja djela Bakula je pisao na latinskom, talijanskom i hrvatskom jeziku. Odabir jezika najvjerojatnije je bio uvjetovan namjenom djela, odnosno njegovim korisnicima. Na latinskom i talijanskom jeziku pisao je za crkvene krugove, za pismene ljude ili za povijest. Na hrvatskom jeziku pisao je za svoje sunarodnjake i za običan puk. Tri svoja djela na hrvatskom jeziku Bakula je pisao u desetercu. To se može objasniti tadašnjim prilikama u Hercegovini. Ljudi kojima su bila namijenjena ta djela bili su gotovo posve nepismeni pa ih nisu mogli čitati. No bilo je to vrijeme gusala i guslara i većina važnijih događaja opisivana je u desetercu i interpretirana uz gusle. To je vjerojatno bila i namjera fra Petra Bakule kako bi ta djela dospjela do što šireg kruga ljudi. U djelu »Hercegovina za 19 godina vladanja Ali-paše Rizvanbegovića«, Bakula na nekoliko mjesta spominje gusle, nedvojbeno aludirajući na to da će se to djelo širiti među stanovništvom na taj način:

»Ol' knjižicu koju tebi dajem,
Uzmi čuvaj metni u torbicu,
Pjevat će ti glasom kog' imade
Kak' uzpieva, ti onako primi.«¹

Poljoprivreda i selo u vrijeme fra Petra Bakule

Fra Petar Bakula živio je i djelovao u zadnjim desetljećima osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini. Dok je u to vrijeme u Europi u punom jeku bila industrijska revolucija, Bosna i Hercegovina je još uvijek bila duboko u srednjem vijeku, i u gospodarskim i u društvenim odnosima. Poljoprivreda je bila gotovo jedina gospodarska djelatnost, ali još uvijek vrlo primitivna, na razini na kojoj se radilo stoljećima prije toga. To je uočio i francuski putopisac koji je posjetio ovaj kraj tridesetih godina 19. stoljeća kad je rekao da je »poljoprivreda ovdje kakva je bila u vrijeme židovskih patrijarha«². No Hercegovina je, da su društveni odnosi bili drugačiji i da su seljaci bili motivirani za proizvodnju, imala kapaciteta i mogućnosti za razvoj, za daleko veću proizvodnju,.

Budući da je dobro poznao područje Hercegovine, Bakula je u Šematizmu (1970.) za svaku župu napisao ponešto o poljoprivredi. Pisao je o plodnim poljima, o kulturama koje se tu uzgajaju kao i mogućnostima koje pojedino područje pruža za poljoprivredu. Za Mostarsko Blato piše da je »plodno sijenom i usjevima. Polje se (ljeti) oslobodi vode ili cijelo ljetu, ili najvećim dijelom, te obično daje svake godine žito i sijeno. Zemlja na

¹ Bakula, 1863., IV

² Boue, 1840: (3), 1

južnoj strani rodi ponajviše dobrim grožđem i plodovima raznih vrsta.«³ A posebno je oduševljen ljepotama Brotnja, o kojemu piše: »Brotnjo ima blagu klimu i vrlo plodnu zemlju, te proizvodi svaku vrstu zemljinih proizvoda, voća i povrća. Divno je pogledati lijepe brežuljke koji se podižu iz polja... Ravnica od vrha Hamzića sve do Neretve, zaštićena šumovitim brežuljkom od sjevernog vjetra proizvodi izvrsno vino i duhan. Uz južni dio od istoka obilato rodi, ali je slabije kakvoće nego u gornjem dijelu.«⁴

U sličnom tonu piše o još nekim poljima kao primjerice o Ljubuškom polju kojega »Vrioštica i Tihaljina izvrsno natapaju. Ovo polje moram u mnogo čemu istaknuti više od svih drugih. Ovdje se sastaje ono troje što može učiniti tlo zaista plodnim: masnoća zemlje, stalno natapanje i vrlo blaga klima. I svaki kutak ovog polja ili već veoma obilato rađa ili bi mogao rađati proširenim (vrlo lako) dovodom vode. Da bolje shvatiš vrijednost ovog polja dozivljam ti u pamet da mi u Hercegovini često trpimo od nestašice hrane, najviše zbog suše. Polje pod Ljubuškim kao jaki atleta se sa žegom najviše bori. Kad mu ona pokaže najveću silu i što više prijeti, ono tim obilatije proizvodi hranu.«⁵ Za Rakitno kaže da se »odlikuje i plodnošću i ljepotom. Ima samo jednu manju rijeku Rakitnicu, koja služi za mlinice i natapanje. (...) Rakitno ima prednost pred mnogim mjestima u Hercegovini u odličnu sijenu, žitaricama i u mnoštvu stoke i pčelama.«⁶

Bakula spominje sela u kojima se uzgajaju pojedine poljoprivredne kulture. Uz uzgoj vinove loze spominje brojna naselja od Konjica na sjeveru do Gabele na jugu. A kao sela u kojima se proizvodi posebno kvalitetno grožđe su Čitluk, Vionica, Paoča i Blizanci u Brotnju, te Buna, Ilići i Cim u Mostaru. A grožđe je po Bakuli univerzalno voće:

»I štogodir voća ima,
Grozdje im je svima car
Suhave se od njih prave,
Kojim Turci čerez reknu,
Ćufter, pekmez i još peku,
Ter iz grozdja vade slast.«⁷

Ćufter, kao proizvod od mošta, vjerojatno se u Bakulino vrijeme proizvodio na širem području Hercegovine, međutim danas je ta tradicija zadržana samo u Brotnju. Prvi spomen sorata vinove loze koje se uzgajaju u Hercegovini nalazimo u Bakulinu djelu *Četiri dila godine*.

³ Bakula, 1970: 72.

⁴ Bakula, 1970: 79.

⁵ Bakula, 1970: 154.

⁶ Bakula, 1970: 120.

⁷ Bakula, 1871: 144.

»Crno grozdje i blatina,
Ruža, šljiva i skadarka.
Žutac, bielo i mađjarka,
Sve je zrilo valja brat.«⁸

Od spomenutih sorata i danas se uzgajaju *Blatina*, *Ruža* i *Šljiva*, premda ove dvije zadnje ne spadaju u izrazito kvalitetne sorte. No, čudno je da ne spominje *Žilavku*, ako pod sortom *Žutac* ne misli na tu sortu.

Bakula navodi većinu voćnih vrsta koje se i danas uzgajaju u Hercegovini: jabuke, kruške, praske, šljive, bajami, orasi i »zerdelie žute«, a posebno spominje trešnje:

»Sočne trišnje, crvenke i bile,
Plavke, crnjke i babajke lipe.«⁹

Očito je da cijeni smokve i svježje i suhe, jer ih šire opisuje, najprije petrovače, a onda ostale, te sušenje smokava:

»A i smokve petrovače drage,
One same da milosno biše
I svojom nas slastju počastiše,«¹⁰
A navodi i neke sorte smokava:
»Smokve biele, murgave i plemke,
Teničice, ugodne zelenke.«¹¹

Uz pšenicu, ječam, raž i zob, žitarice koje se i danas uzgajaju u Hercegovini, Bakula navodi još šilj, pir, proso, krupnik i sirak, koje su gotovo nestale iz proizvodnje. U to vrijeme ječam se uzgajao više od drugih žitarica, jer mu je vegetacijska sezona najkraća, pa je seljak sijući ga najbrže dolazio do žita. Stoga ga Bakula ističe kao »ječam žito, siromaška hrana«. A drugu žitaricu, šilj, koji se danas također ne uzgaja, a do prije pedesetak godina bilo ga je dosta u Hercegovini, opisuje šilj kao opori »koji jedno hrani«. No od svih žitarica Bakula je najviše pozornosti posvetio najlošijoj među njima, sirku. Za njega Bakula kaže: »To je žito od svi žita gore, a kruh mu je i još crnje kore«. Bakula se ne zaustavlja na tome, već ga još više kudi:

»Tko ga jide ono ga nehrani,
Samo jedno da ga neubija,
Al i umrit sirak mu ne brani
Jadan ti je koji njega sije!!!«¹²

⁸ Bakula, 1871: 35.

⁹ Bakula, 1871: 69.

¹⁰ Bakula, 1871: 91.

¹¹ Bakula, 1871: 72.

¹² Bakula, 1871: 72.

Sirak se u to vrijeme veoma mnogo uzgajao i među siromašnim stanovništvom bio glavna hrana. Kmetovi su sijali sirak jer nije zahtijevao gotovo nikakvu posebnu tehniku, a kao manje vrijedan zemljovlasnici ga nisu preuzimali od kmetova. A u krškim poljima koja su u proljeće dugo ostajala pod vodom sijan je sirak jer ima vrlo kratku vegetaciju. Valja reći da se nakon dolaska austrougarske vlasti sirak sve manje uzgajao što je bio pokazatelj promjene u strukturi ishrane i poboljšanje standarda življenja. Patsch (1922.) piše da su pred Prvi svjetski rat samo najsiromašniji trošili kruh od sirka, kojega su ranije seljaci gotovo isključivo jeli. »Sada se (oko 1910.) jede kukuruzni, ječmeni, pšenični ili raženi kruh.«¹³

Duhan se u vrijeme fra Petra Bakule bio raširio u većem dijelu Hercegovine, a u nekim užim područjima gotovo ga je svaka kuća uzgajala. Bakula ističe sela u kojima se proizvodi najkvalitetniji duhan, a među njima su posebno apostrofirana neka sela u Brotnju, Rodoč u Mostaru, a Ružići »po plodnosti, osobito proizvodnji duhana, najglasovitija je od svih župa.«¹⁴ Proizvodnja duhana u to vrijeme nije bila organizirana, nije bilo monopola i proizvodio je svatko koliko je želio, a duhan se slobodno prodavao. Naravno da su seljaci proizvodili duhan za vlastite potrebe:

»Duhandija koji starog nejma,
List još zelen kida od novoga,
Križa suši u lulu ga sprema
Cvrta, puši, jer nejma drugoga...«¹⁵

ali su ga uzgajali i za prodaju, jer je prodaja duhana donosila dobru zaradu:

»Lijepi duhan da i skupo proda,
A i gori nešto će mu dati,
Najgore je ništa ne imati.«¹⁶

Dojmljive su Bakuline natuknice i promišljanja o uzgoju krumpira u Hercegovini. On hvali hranidbenu vrijednost krumpira:

»Kumpiri su liepa hrana,
Za bolesni i za zdravi,
I što god se od njih spravi,
Ugodno je, zdravo jist.
S kompirim su čeljad sita,
I neznadu što je glad.«

¹³ Patsch, 1922., 64: 153–184.

¹⁴ Bakula, 1970: 152.

¹⁵ Bakula, 1871: 67.

¹⁶ Bakula, 1871: 110.

S druge strane ne ustručava se napadati one koji su protiv sadnje krumpira:

»Ludov sami kompir grdi,
Jer što prije nije znao,
I što nije okušao,
Ono sudi da je zlo.«¹⁷

Zadnje stihove vjerojatno je pisao na temelju osobnog iskustva, jer je krumpir u Hercegovinu teško prodirao, i kako piše Bakula za duvanjski kraj, da su »istom u naše vrijeme uspjeli redovnici i vlast uvesti krumpir i kukuruz.«¹⁸ Ami Boue, također navodi kako je krumpir u Hercegovinu uveden tek u prvoj polovini 19. stoljeća. To samo potvrđuje poznatu činjenicu da su seljaci konzervativni i da teško prihvaćaju nove stvari makar bile veoma korisne.

Kao glavnu hranu seljaka tog vremena Bakula navodi zelje, lisnato, glavato, ali i divlje.

»Blago gladnu on dočeka zelja,
Tako голу, jer ne drtje tužan
Da ubere, oli da upara,
Pak opere i da zelje svari«¹⁹, a dalje dodaje
»Brez mnogoga zelja svakojaka,
Nejma posla za trbuha gladna«²⁰, ili
»Spanak prži bresunice vari,
Lučno perje i ljutiku ženje.«²¹

Ali Bakula ne zaboravlja ni glavati kupus i kalju kao popularno jelo:

»Kupus bieli, ol glavati,
Za gradjana i seljaka,
Za svakoga mila hrana,
S jeseni nam urodi.
Kupus kralj je sviju zelja,
Junačka je čvrsta hrana,
Ona kalja priobrana,
Kadno po njoj pliva mast.«²²

¹⁷ Bakula, 1871: 149.

¹⁸ Bakula, 1970: 125.

¹⁹ Bakula, 1863: 47.

²⁰ Bakula, 1863: 49.

²¹ Bakula, 1863: 52.

²² Bakula, 1863: 150.

Pčelarstvo je oduvijek u Hercegovini bila značajna djelatnost. To i Bakula potvrđuje, koji u svojim djelima ističe:

»Kad je srića i od ruke podje,
Nejma drugog korisna imanja,
S manjom mukom pa da nami dojde,
Ko što plodi koje pčela sklanja.
Gdi je misto i krma za pčela,
Lud je svaki ko ih nenamiče«...

Bakula se ne usteže kritike onih koji nemaju pčelinjake:

»Niti znadu kolik jedno tele,
Koji pčele imati ne žele.«²³

Natuknice o selu i poljoprivredi u djelima fra Petra Bakule mogu poslužiti kao izvor za povijest agrara u Hercegovini. Malo je znano da su u Hercegovini u Srednjem vijeku uzgajane predivne kulture lan i konoplja. No detaljan opis dorade konoplje u djelu »Četiri dila godine« potvrđuje da su se ove kulture uzgajale u Hercegovini i da ih je stanovništvo koristilo za izradu tekstila:

»Na konoplje visoko i holo
Na predivo, koga žele golo...
Pozder²⁴ vade, meko vlakno grade,
Nek se prelji uvrnuti dade.«²⁵

Iako Bakula izričito govori o konoplji, postoji mogućnost da je to bio i lan, a ne samo konoplja. Naime, uzgoj lana i porez na ovu kulturu spominje se u popisima (defterima) u vrijeme osmanske uprave.²⁶ Uzgoj lana i konoplje u Hercegovini se zadržao sve do dolaska Austro-Ugarske, a u prvom popisu poljoprivrede Bosne i Hercegovine provedenom 1895. godine zabilježena je proizvodnja lana i konoplje.

Isto tako opisi poljoprivrednih alatki i poljoprivrednih poslova tog vremena, primjerice dijelovi pluga, alatki za žetvu, način obavljanja oranja, žetve, spravljavanja vina i drugih radova imaju povijesno značenje. Pojmovi koje Bakula navodi današnjoj mladoj populaciji uglavnom su nepoznat. Dobro bi ih bilo sačuvati kao dio povijesti agrara, ali i etnološke povijesti ovoga kraja.

²³ Isto, 65.

²⁴ Otpad u doradi od lana i konoplje.

²⁵ Bakula, 1863: 110.

²⁶ Aličić, 1985: 87.

Gospodarski i društveni položaj sela i seljaka

Nasuprot plodnosti krških polja, bogatstvu zemlje i ljepoti krajobraza bio je težak i bijedan život hercegovačkih seljaka. Uglavnom su bili kmetovi koji su trpjeli teror vlasnika svojih selišta, aga i begova. Bakula o položaju hercegovačkih seljaka piše: »U našoj Misiji, i to zadnjih deset godina, malo ima katolika koji imaju svoju zemlju i kuću. Zato su turski kmetovi, općenito siromašni; u odnosu na druge narode bijednici.«²⁷ Pišući o Mostaru Bakula kaže da su »moćniji trgovci pravoslavni, onda Turci, katolici su u veoma malom broju i to kao novajlije u poslu.«²⁸ U sličnom tonu piše Gustav Thoemel koji je šezdesetih godina 19. stoljeća posjetio ove krajeve: »Katoličko stanovništvo sastoji se pretežno od poljoprivrednika, samo mali dio njih bavi se obrtom, a još manje trgovinom.«²⁹ O životu i teškom položaju seljaka Thoemel dalje navodi: »Ne postoji ništa tužnije od agrarnih odnosa u ovoj zemlji. Skoro sve kultivirano zemljište pripada ovdašnjim muhamedanskim vlasnicima. Seljak je samo kmet i bio je u najbjednijoj ovisnosti.«³⁰

Život seljaka bio je nesiguran. Kmet je bio bez ikakve pravne sigurnosti; vlasnik kmetskog selišta mogao ga je u svakom trenutku otjerati s imanja. Stoga kmetovi nisu bili motivirani za intenzivniju proizvodnju; radilo bi se da bi se preživjelo. O tome ilustrativno piše Bakulin suvremenik Ivan Frano Jukić: »Kad jedan kmet okerči njivu, uredi bašču, ponačinja zgrade i već počne štogod na stranu metati, dođe drugi lienčina, gospodaru pokloni vola, a katkad i dva, te onoga pervoga odtiera sa svoje zemlje i ovoga nastani; ol' ako se nikakav kmet drugi nije nametnuo, to gospodar svake godine cieni ga, sad ištući vola sad konja, prieteći da će ga dignuti sa zemlje i drugog naseliti, kmet tu ucieniu mora svake godine platjati, drugčie valja mu seliti. Zarad ovog neurednog načina nikome se ne mili kerčiti, bašču saditi ol' zgrade načinjati, već su im kuće kao vlaške zemunice.«³¹

Zbog toga je i poljoprivredna proizvodnja, odnosno proizvodnja hrane bila oskudna, a nerijetko je vladala glad i glavna hrana bilo je divlje zelje, ili ono što se moglo naći u prirodi, o čemu Bakula piše:

»Glad on taži sa zelenom travom
Kuju para i po njivam bere.
Kozlac kopa i njime se hrani
Nit začinja, niti solju soli.«³²

²⁷ Bakula, 1970: 26.

²⁸ Bakula, 1970: 99.

²⁹ Thoemmel, 1867: 101.

³⁰ Thoemmel, 1867: 145.

³¹ Jukić, 1851: 161.

³² Bakula, 1863: 19.

Odnos turskih vlastodržaca prema kršćanskom puku, odnosno kmetovima, Bakula je prikazao kroz djelovanje i ponašanje Ali-paše Rizvanbegovića, neupitnog gospodara Hercegovine tog vremena. Ali-paša Rizvanbegović u mnogočemu je kontroverzna osoba. Jedni ga hvale ističući njegove zasluge za unapređenje poljoprivrede u Hercegovini, povećanje proizvodnje vinove loze, duhana, krumpira, uvođenje dudova svilca, isušivanje močvara i početak proizvodnje riže u Hercegovini. Njegovo je geslo bilo: »Kad puška ne puca neka čekić i motika kuca.« Međutim, drugi ga vide kao despota i silnika koji sve mjere provodi prisilno i na štetu kršćanskog puka. Među takvima je bio i Bakula koji misli da Ali-paša sve radi za svoju dobrobit i svoju promociju, odnosno kako piše:

»Nek se može proslaviti Hale,
U svem bogat da ga drugdje nema.«³³

Bakula to potvrđuje svojim opisom melioracije Trebižatskog polja. U tom opisu: »Trebižat ili Novo selo bilo je sve do 1846. barovito mjesto, potpuno nenaseljivo. Njega je Ali-paša Rizvanbegović privukavši kršćane obećanjem da će im dati plodnu zemlju i, natjeravši ih silom, osposobio za sjetvu i učinio, bez sumnje veoma plodnim. Ali, Ali-paša po turskom običaju nije ostao pri obećanju, nego je cijelo polje, do sat dugo a četvrt široko, čim je vidio da je od bare postalo oranica i k tome zidom opkoljeno, pripojio kao uzurpator svome vlasništvu, ne davši seljacima nikakve nagrade. Isušio ga je prolivenim znojem, a i životima nekolicine kršćana. Ta, dakle, zemlja prijevarom i nasiljem učinjena plodnom, danas rađa Ali-pašinu potomstvu kojem služi i ondje napravljena kula.«³⁴

Da se Ali-paši moralo dati sve što je tražio vidi se iz jednog pisma fra Petra Bakule biskupu Barišiću od 15. prosinca 1849. u kojemu on piše kako je od Uskrsa do prosinca morao paši dati 2.090 jaja pa kaže: »Nisam ja mogo od ljetos ni jedne jувke razbiti, niti mi se moglo jaje s jajom stignuti u kući.«³⁵

Za Bakulu je zapravo vladanje Ali-paše obrazac za ponašanje osmanske vlasti prema kršćanima i kmetovima i nije čudno što on prema muslimanima (Turcima) općenito, a napose prema vlastodršćima zbog toga iskazuje otvorenu mržnju:

»Jerbo Turčin gdje god da je došo,
(Ko živina) sve je pokvario,
A novoga ništa napravio
Buduć ne zna, a što i zna neće,
Prosvjetljenje u zakon mu neće.«³⁶

³³ Bakula, 1863: 11.

³⁴ Bakula, 1970: 93.

³⁵ Petrović 1939: 36.

³⁶ Bakula, 1863: 88.

No ne treba se čuditi Bakulinoj mržnji, jer je to bilo vrijeme opće mržnje između svih etničkih skupina, što najbolje prikazuje Matija Mažuranić koji je 1839.–1840. putovao kroz Bosnu. Mažuranić piše da Bošnjaci mrze Osmanlije, Osmanlije mrze Bošnjake jer su poturice. »Krstjani i Turci mrze se strašno među sobom: nu neka bi i to bilo, samo da se Krstjani jedne i druge izpovedi malo bolje gledaju. Nego premda su i po krvi i po svetoj veri prava rodjena bratja, ipak se mrze, kao da nikakve svojbine neima medju njimi«³⁷, piše Mažuranić.

U zaključku o načinu življenja i općem standardu pučanstva Bakula kaže:

»I naš život koji tu imamo
 Ne priliči da ga ljudski zoveš.
 Nigdje škole, nigdje bolnim zgrade,
 Nit načina da se naprijed pođe,
 A sjedimo usred Europe,
 Ko na nebu kad pomrači sunce.«³⁸
 Zbog svega toga on za Tursko carstvo kaže:
 »Nakaza je tursko carstvo znano,
 Gdje ga staviš spram ostalim carstvima.«³⁹

Seljak (težak) kao najniža socijalna kategorija

Općenito govoreći u Bosni i Hercegovini u vrijeme fra Petra Bakule postojale su tri društvene skupine: oni koji su imali bogatstvo i vlast, oni koji su imali bogatstvo, ali ne i vlast, i, konačno, oni koji nisu imali ni bogatstvo ni vlast. Zadnju skupinu činili su seljaci (kmetovi) i gradska sirotinja. Raja, odnosno kmetovi stvarali su sva dobra na kojima se temeljilo bogatstvo i države i vlastodržaca, ali su imali najmanja prava od svih društvenih slojeva; zapravo nisu imali nikakvih prava. Ne samo da su se age i begovi odnosili prema kmetovima kao prema roblju, već se i tzv. građanski sloj, koji se tek počeo pojavljivati, odnosio prema seljacima kao najnižoj kasti. Bakula je odnos prema seljacima opisao u eseju *O težaku i težakluku* u knjizi *Politika za svakog čovika*.

»Na jednog težaka, na jednu težakinju, u seockom i ozemljanu odilu, nitko rado, niti dulje pogleda ne upravlja; a još manje njihovo drugovanje trpi; osobito građanska gospoda« piše Bakula.⁴⁰ No Bakula navodi staru mud-

³⁷ Mažuranić, 1842: 58.

³⁸ Bakula, 1863: 89.

³⁹ Bakula, 1863: 89.

⁴⁰ Bakula, 1871: 255.

rost da odijelo ne čini čovjeka: »Svaki svitli gradjanin, gdi priuba i pamet odgovori njegovu svitlom stanju, neće moći na ovo promišljenje nepristati; da ni jedna haljina, ni jedno bavljenje, neće čovika; da čovik niti je u haljinam, niti u bavljenju; nego u kripostnom i korisnom vladanju, sva ljudska cina zastavlja se.«⁴¹ Poljoprivreda je, zaključuje Bakula, izvor hrane, ali i svog ostalog bogatsva, ili kako on piše: »kako u glibavoj zemlji zadrži se i najčistije zlato, i kako tamo brljaju se najciniti biseri; nebili tako moglo biti da pod onim težačkim odijelom, da tam leži najviše ljudsko srdce, da tam se skriva najkorisniji čovik društvu političkom!«⁴² A tko to ne razumije i ne želi vidjeti »on toliko vidi koliko i slipac, a toliko razumi kolik i jedno dite«.⁴³

Bakula pomalo glorificira seljaka – težaka i njegovu ulogu u društvu i gospodarstvu. Nitko po Bakuli nije važniji od seljaka, jer, kako kaže: »Sva druga bavljenja gospocka i negospocka, sva se na težaka naslanjaju, kano ti jedna velika zgrada na svoj temelj.«⁴⁴ U Bakulino vrijeme nije bilo nikakve industrije, gospodarstvo se svodilo na poljoprivredu i proizvodnju hrane, i za većinu društva najvažnije je bilo prehraniti se i preživjeti. Stoga je onaj koji proizvodi hranu za Bakulu najvažniji član društva. To Bakula komentira na sljedeći način: »Kako je dakle kruh najglavnija hrana života ljudckoga, tako i težak koji o kruhu radi, on je najglavniji podpor uzdržanja ljudckog.« Oni koji to shvaćaju, nastavlja Bakula, »svakog [će] drugog bavioca za manje držati, negoli težaka«.⁴⁵

Seljak, drži Bakula, najviše doprinosi društvu, a istodobno najmanje troši i najmanje dobiva od tog društva. O takvom međuodnosu društva i seljaka – težaka Bakula kaže: »Sad, u svem političkom društvu nejma drugog, da toliko nami snosi i pruža, kolik jedan valjatni težak; a nejma drugog, da je sa manjim zadovoljan što je isti težak.«⁴⁶ To su činjenice, ili kako kaže Bakula »istine« i to bi sve ostale kategorije »političkog društva« morale shvatiti i prihvatiti. Težaci i čobani, dakle oni koji proizvode hranu, su, po Bakuli, »najbolji ljudi od sveg političkog razreda«.

Bakuli posebno smeta podjela zanimanja i poslova na *plemenite* i *neplemenite*, što je učinilo građansko društvo. Tko može reći, pita se Bakula, što je plemenito, a što neplemenito? Po čemu je crtanje i »maljanje« plemenito, a težakluk neplemenit. Takva podjela je, po Bakuli, suprotna prirodi

⁴¹ Bakula, 1871: 256.

⁴² Bakula, 1871: 256.

⁴³ Bakula, 1871: 256.

⁴⁴ Bakula, 1871: 256.

⁴⁵ Bakula, 1871: 257.

⁴⁶ Bakula, 1871: 257.

stvari, ali isto tako i istini i pravičnosti. Zar ime nešto neplemenito u radu i stvaranju dobara, ili kako kaže Bakula: »Kad se nemože reći, da je isto neplemenito Bog stvorio.«⁴⁷ Neplemenitosti može biti samo u ljenčarenju, lupeštvu i kriminalu, odnosno »lindovanjenju i bavljenju zloupavljenom.« Svako drugo zanimanje koje je korisno ljudskom rodu je plemenito, zaključuje Bakula.

U kontekstu plemenitosti i neplemenitosti Bakula se posebno ljuti na građane i tzv. građansko društvo jer »misle da građanskom ulicom plemenitost teče; neplemenitost pakom brazdam naseockog volara. Nji bi imo stid biti«, nastavlja Bakula, »što nejmadu plemenitog srдца, ni izvišene pameti; nikad pako što su sinovi jednog težaka.«⁴⁸ Svi smo mi po Bakuli porijeklom sa sela, od težaka, i oni koji se stide svog porijekla ne zaslužuju biti ni u jednom društvu. »Ne stidi se, od poštenog stanja tvog otca težaka« kaže Bakula, »nego se stidi što ti nejmaš njegovu dobrog srдца: i što ti u tvom stanju, mlogo mange (oli i ništa) činiš, nego oni, koji se za to hrve s teškom zemljom«⁴⁹ zaključuje Bakula svoj esej o težakluku i težaštvu.

Nasuprot svima onima koji podcjenjuju selo i seljaka, Bakula voli selo, a u nekim stvarima ga čak i idealizira u odnosu na grad:

»Ako ti je srce neveselo,
Biž od grada i svijju veselja,
Tvoje će se razvedriti čelo,
Gdi k slavićim doprati te želja.«⁵⁰

Komentirajući ljepote sela i seoskih krajobraza, Bakula se služi i lirskim opisima:

»Svi bojači, pak i sve vezilje,
Pak neka su najbolji od svita,
Jednoj travki što davaju žilje,
Dat ne mogu lista, a ni cvita.
Koliko je različiti trava,
Tolik cvita, i njihovi boja.«⁵¹

No, ni Bakuli se sve na selu ne sviđa. On se ne usteže kritizirati stvari koje nisu primjerene umjerenom, poštenom i kreposnom življenju. Smetaju mu pijanci koji teroriziraju obitelj i na piće potroše sve što imaju, a obitelj

⁴⁷ Bakula, 1871: 258.

⁴⁸ Bakula, 1871: 258.

⁴⁹ Bakula, 1871: 258.

⁵⁰ Bakula, 1871: 59.

⁵¹ Bakula, 1871: 60.

ostavljaju bez ičega. Smeta mu i rastrošnost nekih seljaka, što je naročito izraženo u svadbama. Tu bi se, po Bakuli, svi htjeli iskazati kao bogataši, trošeći ono što su s mukom stjecali. Bakula je posebno osjetljiv na odnose u obitelji i ogorčen je na muževe koji zlostavljaju žene:

»Ni razbojnik krvopija,
Nije taki prema meni,
Ko zah čovjek prema ženi.«⁵²

Na taj način Bakula na pravi način oslikava naše selo i naše seljake, ističući ono što je lijepo i pozitivno, ali ne skrivajući ono što je ružno i negativno.

Pogovor

Čitav svoj rad fra Petar Bakula posvetio je za opće dobro hercegovačkog puka, zapravo sela i seljaštva, jer je ono činilo više od 90% ukupnog pučanstva. Svim svojim bićem pripadao je tom puku i nastojao mu se odužiti kroz rad, knjige i savjete. Brinuo se za njihov duhovni, ali i materijalni život. Za župnikovanja u Gradničima izgradio je prvi moderni vinski podrum u Hercegovini. Obišao je područje cijele Misije i svugdje gdje je bio i prolazio fra Petar je pisao ono što je vidio ili doživio. Pisao je svoje dojmove o svakom kraju i događaju. Nije se ustručavao navesti i nepovoljne kao i povoljne, pa i neke negativne dojmove o seljacima i selu. Tako je pri odlasku iz Ružića napisao da »puk ne zna ni najelementarnijih istina o vjeri, da ima strahovitih psovača i da se rado uzimlju u svojti«⁵³, a u Gorici je zabilježio da »naši stari nijesu bili marljivi i da nijesu bilježili događaje svojih vremena«.⁵⁴ Premda je zbog ovakvih i sličnih izjava bilo kritika na njegov račun, fra Petar se nije na to osvrtao, ostao je dosljedan cijeli svoj život. Ostavio nam je veliki opus različitih, tema među kojima poljoprivreda zauzima značajno mjesto. Promišljanja i zapisi o selu i poljoprivredi, o težacima i težaštvu u djelima fra Petra Bakule predstavljaju važan doprinos povijesti agrara i etnološkoj povijesti našeg kraja.

⁵² Bakula, 1871: 157.

⁵³ Petrović, 1939: 38.

⁵⁴ Petrović, 1939: 38.

Literatura

- Aličić, Ahmed (1985), *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovine 1475.–1477.*, Orijentalni institut, Sarajevo.
- Bakula, Petar (1863), *Hercegovina za devetnaest godina vezirovanja Hali-pašina*, Beč.
- Bakula, Petar (1867), *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule iz 1867.*, (Prijevod s latinskog fra Vencel Kosir), Hercegovački franjevci, Mostar.
- Bakula, Petar (1871), *Četiri dila godine*, Brzotiskom Antuna Zannoni, Split.
- Bakula, Petar (1871), *Politika za svakog čovika*, Brzotiskom Antuna Zannoni, Split.
- Boue, Ami (1840), *La Turquie d'Europe*, Libraire de la cociété géographie de Paris, Paris.
- Jukić, Ivan Frano (Slavoljub Bošnjak) (1851), *Zemljopis i poviestnica Bosne*, Brzotiskom narodne tiskare dra Ljudevita Gaja, Zagreb.
- Landesregierung für Bosnien un der Hercegovina, (1899) *Die Landwirtschaft in Bosnien und der Hercegovina*, Landesdruckerei, Sarajevo.
- Mažuranić, Matija (1842), *Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu*, Tiskara Ljudevita Gaja, Zagreb.
- Patsch, Carl (1922), »Aus Herzegowinias letzter Feudalzeit«, *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft*, Wien, 64:153–184.
- Petrović, Leo (1939), »Život i rad fra Petra Bakule (1816–1873)«, *Stopama otaca – almanah hercegovačke franjev. omladine*, God. 5. Mostar, 34–47.
- Thoemmel, Gustav (1867), *Geschichtliche, politische und topographisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien*, Albert A. Wenedikt, Wien.

POLJOPRIVREDA I SELO U DJELIMA FRA PETRA BAKULE

Sažetak

Fra Petar Bakula je veoma plodan pisac. Pisao je o različitim temama, od duhovnih do svjetovnih. Premda ni jedno od njegovih djela nije izričito posvećeno poljoprivredi, u više djela Bakula se fragmentarno bavi poljoprivredom i promišljanjima o seljacima, odnosno težacima i selu. Fra Petar Bakula je potekao iz obične seljačke, odnosno kmetske obitelji, ali je stekao vrhunsko obrazovanje. Kao svećenik boravio je u raznim župama Hercegovine, dobro ju je upoznao i stekao bogato iskustvo. U to vrijeme poljoprivreda je bila gotovo jedina gospodarska djelatnost; više od 95% katoličkoga življa Hercegovine bavilo se poljoprivredom. Stoga je sasvim razumljivo da i fra Petar Bakula dijelove svojih djela posvećuje poljoprivredi. Teme i promišljanja koja se u djelima fra Petra Bakule fragmentarno susreću o poljoprivredi i selu mogu se svrstati u tri kategorije. U prvoj su kategoriji fragmenti o bogatstvu Hercegovine i uzgoju pojedinih kultura u različitim dijelovima Hercegovine. Druga kategorija obuhvaća opis teškog života kmetova i teror kojemu su izvrgnuti. Treća kategorija predstavlja psihološki opis seljaka težaka i odnos drugih socijalnih kategorija prema njima. Bakula je seljačkog porijekla no i vrhunski intelektualac. Veoma je dobro poznavao psihologiju svih socijalnih slojeva ljudi toga vremena. Bio je svjedok i aktivni sudionik događaja o kojima piše. Koliko su mu mogućnosti dopuštale u turbulentna vremena zadnjih desetljeća osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini nastojao je pomoći selu i seljacima, a u nekim stvarima je imao značajnih zasluga. Cilj je ovoga rada prikupiti fragmente o poljoprivredi i selu koje je u svojim djelima napisao fra Petar Bakula, te njegova promišljanja o selu, seljacima i odnosu prema selu i poljoprivredi tog doba.

Ključne riječi: Petar Bakula, selo, poljoprivreda

AGRICULTURE AND THE COUNTRY IN THE WORKS OF
FRA PETAR BAKULA*Summary*

Fra Petar Bakula was a prolific author whose writings touched on a variety of topics, both spiritual and lay ones. Although none of those writings dealt with agriculture as such, fragmentary reflections on agriculture and peasants, i.e., farmers and country life, can be found in several of his works. Fra Petar Bakula came from simple peasant stock (his family were serfs), yet he acquired an excellent education. As a priest he spent certain periods of time in a number of parishes across Herzegovina, which he came to know well and gained considerable experience as a result. At the time, the economy depended almost exclusively on agriculture – over 95% of Catholics in Herzegovina were farmers. It therefore makes perfect sense that Fra Petar Bakula devoted parts of his works to agriculture. The agriculture-related topics and reflections which appear fragmentarily in his works may be divided into three categories. The first category includes fragments on the

wealth of Herzegovina and the growing of particular crops in various parts of the area. The second category involves descriptions of the difficult lives of serfs and the terrible conditions they experienced. The third category is concerned with a psychological description of the peasant farmer and the attitudes of other social groups towards him. Bakula did come from a peasant background but he was also a genuine intellectual, who was quite familiar with the psychological make-up of people belonging to the different social strata of the time. He also witnessed and actively participated in the events that featured in his writings. To the extent that he was able to during the turbulent final decades of Ottoman rule in Bosnia and Herzegovina, he tried to help the countryside and farmers – and met with significant success in some respects. The aim of this paper is to collate the fragments on agriculture and country life which appear in the works of Fra Petar Bakula, as well as his reflections on the country, peasants and the attitudes of that period towards the country and agriculture.

Key words: Petar Bakula, the country, agriculture

Marijana Borić

HRVATSKI ARITMETIČKI UDŽBENIK AMBROZA MATIĆA IZ 1827. ZA GRAMATIČKE ŠKOLE U BOSNI

Izvorni znanstveni rad
UDK 37

Uvod

Franjevac Ambroz Matić¹ autorom je aritmetičkog udžbenika na hrvatskom jeziku, načinjenog za potrebe gramatičke škole u Bosni i tiskanog u Osijeku 1827. godine. Naslovnica knjige sadrži napis *Racsun za prvu i drugu godinu shkulsku iz latinskog u bosanski jezik prinese P. Ambroxa Mathich, reda S. Frane od Obs. Deroxave bosanske misnik i shkula gramaticski ucsitelj*. Djelo je pisano prema stranom predlošku, a zanimljive su prilike u kojima nastaje, jer u vrijeme kada je priređivan ovaj udžbenik na hrvatskom jeziku za potrebe franjevačke gramatičke škole u Bosni, istovremeno se prema odredbama carskih reformi školskog sustava, u organiziranim gramatičkim školama Habsburške Monarhije na području Mađarske i Hrvatske u nastavi morao koristiti isključivo latinski jezik.² Dakle, važno je

¹ Ambroz Matić rođen je 24. ožujka 1795. u mjestu Blaževac, Pelagićevo, a preminuo je 24. srpnja 1849. u Garevcu, Modriča. Filozofiju i teologiju je završio u Požegi. Predavao je latinski jezik i matematiku na učilištu u Kraljevoj Sutjesci. Bavio se pastoralnim radom. Pored udžbenika iz matematike koji je tema ovog rada, napisao je i latinsku gramatiku, te je pisao pjesme i prigodnice. Smatran je jednim od najistaknutijih latinista 19. stoljeća u Bosni. Opširnije vidi u: Marjanović, Mirko, Leksikon hrvatskih književnika Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do danas, Matica hrvatska Sarajevo, HKD Napredak, Sarajevo, 2001.

² Pučko školstvo u hrvatskim zemljama pod Habsburškom Monarhijom nije ni u prvoj polovici 18. stoljeća bilo organizirano. Tada nije bio propisan nikakav obavezan nastavni program, već je reguliranje pučkog školstva bilo prepušteno općinskim vlastima koje nisu polagale veliku brigu na obrazovanje, pa je puk u velikoj mjeri ostajao nepismen. Često su učiteljsku službu obavljali članovi crkvenih redova, koji su onda pored vjeronauka poučavali čitati i pisati, a samo ponekad i nešto elementarno računati. Izuzev prve dvije aritmetike na hrvatskom jeziku (Šilobod 1758., Zoričić 1766.), do tog perioda nisu postojali službeni matematički udžbenici na hrvatskom jeziku, koji

istaknuti da se prije nego li u gramatičkim školama na području Hrvatske, u Bosni koja je u to doba bila pod turskom vlašću, predavala matematika na hrvatskom jeziku na tom stupnju obrazovanja, budući se propisi školskih reformi načinjenih za Habsburšku Monarhiju nisu protezali na njeno područje.³ Matić je djelo dovršio 4. siječnja 1827. godine u Kraljevoj Sutjesci, što je i posebno naznačio na kraju svog predgovora računici.

Naglašavam da je ovo jedino Matićevo djelo iz područja matematike, budući sam uočila da se on pogrešno navodi u novijoj literaturi kao autor još

bi poslužili poučavanju na tom stupnju nastave. Godine 1774. Marija Terezija uvodi reformu školskog sustava u monarhiju programom: »*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt und Trivialschulen in sämmtlichen kais. köningl. Erbladen.*« Tim planom carica preuzima ukupan nadzor nad školstvom u čitavoj monarhiji, pa tako i u hrvatskim krajevima u kojima su do tada školstvo, osobito ono niže, uglavnom vodili i organizirali crkveni redovi i općinske vlasti. Takav razvoj nužno je doveo i do pojave novih udžbenika iz matematike na hrvatskom jeziku. Do tog vremena škole na hrvatskom teritoriju nisu bile ujednačene, ni vođene tako da bi se moglo govoriti o jedinstvenom, organiziranom školskom sustavu na čitavom području, pa u tom smislu nije bilo ni jedinstvenih udžbenika iz područja matematike. Usprkos činjenici da je još u državnim saborima od 1715. i 1722./23. postojalo shvaćanje da je kontrola nad školstvom carevo pravo, postojala je neodređena svijest o autonomiji u cijeloj Ugarskoj i nasljednim kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, koja je stvorila granice vrhovnog nadzora i državni nadzor nije dopuštala.

Školski plan *Allgemeine Schulordnung* naišao je na veliki otpor izvan austrijskih granica, stoga carica u želji da školstvo uredi na jedinstven način u svim svojim zemljama uvodi reformu školskog sustava za Ugarsku i nasljedne kraljevine Hrvatsku i Slavoniju planom: »*Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*« od 22. kolovoza 1777. godine, koji je načinjen prema prijedlozima ugarske dvorske kancelarije. Taj novi plan temeljio se na načelu da je pravo države nadzirati školstvo i da se u svim školama mora na jednak način odvijati nastava zasnovana na istim načelima izvođena prema istim od države propisanim udžbenicima. Planom *Ratio educationis* do u tančine je razrađen sustav raznih vrsta škola koje bi se organizirale na području monarhije, kriteriji koje moraju škole zadovoljavati, detaljno propisani nastavni programi, obavezne satnice, stručni, metodološki i didaktički principi koji se moraju koristiti u nastavi, kriteriji za izbor nastavnika i određen službeni jezik na kojem se odvija nastava. Opširnije o navedenim školskim reformama vidi u: Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. I i II, drugo izdanje, Zagreb, 1910.

³ Opširnije o prilikama u kojima se u franjevačkim samostanima Bosne osnivaju osnovne, gramatičke i humanističke škole piše Žarko Dadić u knjizi *Egzaktne znanosti u Hrvata u posljednjem stoljeću*, Naklada Lijevak, Zagreb, 2007, str. 276–277. Ž. Dadić opisuje kako su franjevci tijekom stoljeća turske vlasti u Bosni pokušavali održavati neke škole u svojim samostanima. Navodi kako je u prvoj polovici XVIII. stoljeća franjevačka provincija Bosna Srebrena, u svom sastavu imala samostane na području Bosne, Slavonije i Dalmacije, pa su se bosanski franjevci školovali u središtima na teritoriju koji više nije bio pod turskom vlašću. Nakon odvajanja samostana iz Dalmacije i onda iz Slavonije od bosanske provincije, njihovi franjevci su morali na školovanje izvan vlastite provincije. To ih je u drugoj polovici 18. i tijekom prve polovice 19. stoljeća, potaknulo da pri samostanima u Kreševu, Kraljevoj Sutjesci i Fojnici, osnivaju vlastita učilišta.

jednog matematičkog djela naslova *Knjižica računa* (Osijek, 1832). Želeći usporediti ta dva navodno Matićeva matematička djela, *Knjižicu* sam potražila u Rijetkostima Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu. Djelo doista pripada fra Ambrozu Matiću, pisano je za školsku mladež i čuva se pod signaturom RII E-8-64. Međutim točan naslov djela nije *Knjižica računa* kako se to u novijoj literaturi navodi, nego naslov glasi *Knjižica ručna*. Djelo nije matematičkog sadržaja, već se pod naslovom *Knjižica ručna* krije latinska gramatika s komentarima na hrvatskom jeziku.

Motivi i predlošci za pisanje *Računa*

Opširni predgovor knjige sadrži zanimljive podatke o autoru djela Ambrozu Matiću, iz kojeg doznajemo ponešto i o mogućim poticajima, te motivima koje je imao da načini ovu aritmetiku. Na samom početku teksta, Matić naglašava različite korisne aspekte koji proizlaze iz poznavanja matematike. Smatra račun, odnosno matematiku korisnom ne samo mladićima koji se školuju, već je drži potrebnim općim znanjem, nužnim i najširem puku u svakodnevnom životu. Matić kaže da račun školskoj mladeži pamet oštri i otvara, te razum prosvjetljuje i tako ga čini podobnim i prikladnim i za druge nauke lakše primiti i razumjeti. U skladu s tim, naglašava kako nepoznavanje osnovnog računa prevelika je škoda s kojom se domaći puk susreće u svakodnevnim prilikama, te iz tog neznanja proizlaze kvar i trpljenje.⁴ Stoga preporučuje vrijednim čitateljima svoje matematičko djelo čitati, razumjeti i proučavati, jer će poznavajući račun, prednosti i korist od matematičkog znanja, znati primijeniti i u vlastitoj službi i svakodnevnom životu. Opaža da strani tekstovi slabo mogu pomoći nastavi i naglašava da predaje na zoran način, te da takvo znanje traži i od učenika. U predgovoru još navodi da je prenio sve račune i sve načine brojenja, a gradivo razdijelio na dvije godine. Napominje da je sve primjere preinačio na bosanski način izražavanja i uveo nove koji se rabe u svakidašnjim službama, te koji su u svezi su sa svim svakodnevnim potrebama življenja. Na koncu, Matić obećava da će ovaj prvi prijevod za naredna izdanja, drugo i treće još poboljšavati i po potrebi dopunjavati.⁵

⁴ Matićeva razmišljanja koja prepričavam u sažetom obliku, opširnije su izložena i rastumačena u prvih pet stranica predgovora njegova djela *Račun*.

⁵ Međutim usprkos planiranom, novih izdanja ipak nije bilo. Fra Ambroz Matić preminuo je nesretnim slučajem 1849., u 54. godini života. Na znanstvenom skupu »Opus fra Petra Bakule« u Mostaru 2012., kazano mi je da je vjerojatno u Mostarskoj tiskari posthumno izišlo pretiskano prvo izdanje *Računa*. Pretpostavljam da ako je doista načinjeno takvo izdanje, to je onda moralo biti u godinama nakon hrvatskog narodnog preporoda u Bosni i Hercegovini, odnosno nakon 1872. kada se osniva prva hrvatska tiskara u Bosni

Podatak kojim se može rastumačiti Matićev izbor predložka za pisanje aritmetike, pronalazimo u rečenicama kojima čitateljima objašnjava svoju dugogodišnju nakanu da prenese stečena matematička znanja u stranim zemljama na druge. On navodi da mu se prilika za to ukazala po povratku iz Mađarske u kojoj je proveo sedam godina. Podatak da je proveo sedam godina u Mađarskoj koja je u to doba dio Habsburške Monarhije, sugerira zaključak kako je vrlo vjerojatno da se Matić za to vrijeme školovao u jednom od tamošnjih franjevačkih učilišta, gdje se prema odlukama bečkih vlasti, nastava odvijala prema programu reforme *Ratio educationis*. Tim sveobuhvatnim i detaljnim programom kojima su vlasti kontrolirale nastavu na čitavom području Monarhije, bili su osim satnica i sadržaja pojedinih kolegija, određeni i školski udžbenici za izvođenje nastave, koji su se tiskali u Sveučilišnoj tiskari u Budimu.

Naime u gramatičkim školama i gimnazijama u Mađarskoj i u pridruženim joj zemljama, aritmetika se predavala prema propisanom Makóvom udžbeniku na latinskom jeziku *Institutiones arithmeticae in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. Djelo je prvi puta tiskano u Budimu, godine 1778., bez navođenja imena autora Pál Makóa⁶, a za potrebe školskog sustava bilo je kasnije više puta pretiskano. Stoga se može pretpostaviti da je Matić koji je proveo sedam godina u Mađarskoj, sasvim sigurno učio račun i prema tom Makóvom djelu. Pored toga, upravo je taj udžbenik sačuvan u većem broju primjeraka u knjižnici franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci⁷, pa se neosporno može zaključiti i da je bio korišten za potrebe nastave u franjevačkim školama u Bosni, na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće. Vjerojatno je sve to bilo razlogom da Matić kada mu se ukazala prigoda, ili kako on sam kaže u predgovoru, povoljna prilika za pisanje aritmetike na hrvatskom jeziku, odlučuje se načiniti računicu upravo prema Makóvom djelu *Institutiones arithmeticae*. Analizom Matićeve i Makóve računice, lako se dade uočiti da Matićevo djelo nije cjeloviti, niti u potpunosti doslovni prijevod

i Hercegovini, zahvaljujući kojoj se sustavno tiskaju udžbenici i priručnici na hrvatskom jeziku. Nažalost do sada nisam mogla potvrditi tvrdnju da je doista pretiskano prvo izdanje Matićeva *Računa*.

⁶ Pál Makó de Kerek – Gede, ugledni je mađarski znanstvenik, autor nekoliko djela iz područja matematike i prirodne filozofije. Napisao je više udžbenika iz područja aritmetike i geometrije, uživao je velik ugled na sveučilištima u Beču i Budimu, i bio savjetnikom carice Marije Terezije. U fizici je prihvaćao i zastupao Newtonove ideje i suprotstavljao se pristašama Descartesove teorije o eterskim vrtlozima. O tome opširnije piše Žarko Dadić u knjizi *Egzaktne znanosti u Hrvata u poslijeprosvjeteljskom razdoblju (1789. – 1835.)*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2007, str. 141–145, 171–178, 235–239.

⁷ Usporedi: Žarko Dadić, *Egzaktne znanosti u Hrvata u poslijeprosvjeteljskom razdoblju (1789. – 1835.)*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007, str. 276–277.

Makóve knjige. Naime, već na prvi pogled zapaža se kako je Makóvo djelo *Institutiones arithmeticae* znatno opsežnije. Makóva aritmetika obuhvaća znatno više građe, raspoređene u tri odvojene knjige.⁸ Matićeva računica prijevod je prve knjige Makóve aritmetike, načinjen prema potrebama nastave prvog i drugog razreda gramatičke škole u Bosni. Dakle reduciranog je sadržaja u odnosu na kompletno Makóvo djelo *Institutiones arithmeticae*, te ukupno broji 135 stranice, od kojih je matematički sadržaj izložen na 115 stranica. Detaljnija usporedba pokazuje da premda je u velikom broju poglavlja Matić doslovno prevodio Makóvu građu, on ponegdje skraćuje tekst latinskog predloška. Pored toga premda se dobrim dijelom koristi Makóvim primjerima, on isto tako ima određena odstupanja u izboru brojeva, a problemi su u pojedinim poglavljima posebno prilagođavani domaćim prilika- ma. Naročito u poglavljima u kojima se koriste računi s mjernim jedinica- ma, vidljivo je da Matić sve mađarske mjere zamjenjuje bosanskim.

Kada se odlučivao da napiše računicu na hrvatskom jeziku, Matiću su kao predlošci mogla poslužiti u to doba već tiskana prva matematička djela na hrvatskom jeziku, nastala u krajevima pod upravom Habsburške Mo- narhije i u Dalmaciji.⁹ Tada su se u hrvatskim krajevima koristile sljedeće računice: Šilobodova *Arithmetika horvatzka*¹⁰ (1758, Zagreb) i Zoričićeva *Aritmetika u slavni jezik ilirički sastavljena*¹¹ (1766, Ancona), te prvi služ-

⁸ Prva knjiga sadrži 111 stranica, druga 85, a treća 55 stranica teksta.

⁹ Prvi sačuvani tiskani trag poduke iz računa na hrvatskom jeziku nalazimo u knjižicama isusovca Jurja Muliha (1694.–1754.), uz pouke u čitanju, pisanju i vjeronauku. Izlazile su na različitim narječjima hrvatskog jezika (kajkavskom, štokavskom i čakavskom).

Prva njegova knjižica štampana je 1746, pisana je kajkavski i sadrži devet stranica računa (pouka o pisanju brojeva, pouka o zbrajanju i oduzimanju, te tablica množenja). Dragocjeno je svjedočanstvo razine pučke nastave iz računa prve polovice 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj. Opširnije vidi u radu: Ivica Martinović, *Kajkavska Abeczevicza iz 1746. godine* – dosad nepoznato djelo Jurja Muliha, Vrela i prinosi, sv. 21, Zagreb 1996/97, str. 193–268.

¹⁰ Prvu cjelovitu knjigu s podukom iz matematike na hrvatskom jeziku tiskao je 1758. Mijo Šilobod Bolšić (sadrži 434 stranice). Djelo je pisano prema više stranih predložaka, ne donosi dokaze ni formalne definicije, ali zbog duge i česte upotrebe imalo je veliko značenje za razvoj matematičkog obrazovanja i terminologije u Hrvatskoj. Prvi dio pouka je o brojevima i računskim operacijama, drugi dio govori o razlomcima, treći dio prikaz je trojnog pravila i računa diobe, te podjele dobitka s primjerima iz života. Četvrti dio raznorodne je matematičke građe (formalno problemi tipa jednadžbi i nejednadžbi), ali se ne koriste opći brojevi i postupak se svodi na hipotetičko predviđanje. Uvode se aritmetički i geometrijski nizovi, permutacije, kombinacije i teorija igara, na konkretnim primjerima igara na sreću, uz dodatak matematičkih zagonetki.

¹¹ Udžbenik fra Mate Zoričića imao je sličnosti sa Šilobodovim jer su oba nastala korištenjem sličnih predložaka (npr. *Trattato aritmetico* G.M.Figatellia i sl.). Analiza

beni školski udžbenici pisani na hrvatskom jeziku *Napućenje vu brojoznanye*¹² (1780, Budim) i *Upućenje u brojo-znanje* (1782, Budim). Usporedbom se zapaža da Matičev udžbenik ima dosta sličnosti s matematičkim udžbenikom *Napućenje*, no razlog tome je činjenica što se temelje na istim metodološkim načelima, te im je izvor u širem smislu isti. Veliki ugled koji je u to doba uživao Pal Makó i njegovi matematički udžbenici, neosporno je na Matića utjecao da odluči upravo njegovu aritmetiku izabrati kao predložak svoga djela.

Odobrenje franjevačkih provincijskih vlasti

Da bi bila prihvaćena za tiskanje, Matičeva računica dobiva službeno odobrenje, o čemu svjedoči osma stranica s početka djela. Naime nakon predgovora u knjizi na posebnoj je stranici otisnuto službeno odobrenje franjevačkih vlasti u Kreševu, načinjeno 3. lipnja 1827., koje zajedno potpisuju fra Petar Klas, tadašnji provincijal i ravnatelj Kraljevske gimnazije, te ujedno i revizor za knjige u provinciji Bosne Srebrene i fra Andrija Kujundžić, tajnik provincije. Dokumentom se potvrđuje da se djelo naslova *Racsun za pervu i drugu godinu shkulsku*, poštovanog oca fra Ambroza Matića, profesora gramatičke škole i meštra novaka, može dati u tisak, na dobrobit provincije Bosne Srebrene i korist javnosti.

Nakon službenog odobrenja u knjizi je tiskan popis od 111 pretplatnika Matičeve knjige iz crkvenog i svjetovnog staleža. Ta lista dragocjeno je svjedočanstvo o distribuciji i čitanosti Matičeva djela, među pretplatnicima iz raznih krajeva ali najviše ipak iz Kraljeve Sutjeske, te Kreševa i Fojnice.

Zanimljivo je da se među pretplatnicima pronalaze imena uglednih kulturnih djelatnika i prosvjetitelja. Tako se primjerice na popisu nalazi ime fra

sadržaja pokazuje da se Zoričić znatno više od Šiloboda oslanja na Figatellia. Preuzima od njega redosljed izlaganja, njegove primjere, pa čak se koristi i istim brojčanim vrijednostima. Zoričić zastupa Figatellievu podjelu aritmetike na sedam dijelova (na brojenje, zbrajanje, odbijanje, množenje, dijeljenje, nizove i korjenovanje, ali izlaže prvih pet. Zbog jednostavnosti ispušta kompliciranije matematičke pojmove i račune iz Figatellia. Zoričićeva *Aritmetika* detaljno je analiziran u radu: Mijo Caleta, *Zoričićeva Aritmetika*, Kačić, zbornik franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, sv. XVI, Split 1984, str. 83–98, i u knjizi Žarka Dadića, *Egzaktne znanosti u Hrvata u doba prosvjetiteljstva*, Matica hrvatska, Zagreb 2004, str. 209–219.

¹² Marija Terezija 1774. planom *Allgemeine Schulordnung* uvodi reformu školskog sustava, propisuje nove udžbenike određene planom i programom, te naređuje njihovo prevođenje na narodni jezik. Pod utjecajem te reforme nastaju prvi službeni školski udžbenici na hrvatskom jeziku, dvije aritmetike, kajkavska i štokavska: *Napucheny vu brojoznanye* (Budim 1780) i *Uputjeny u brojo znanje* (Budim 1782), pisane prema njemačkom predlošku *Anleitung zum Rechnen*. Zbog dugotrajne i široke primjene, smatraju se glavnim matematičkim udžbenicima za početno školstvo u užoj Hrvatskoj i Slavoniji tog doba.

Ilije Starčevića, utemeljitelja prve javne pučke škole u Bosni (Tolisa, 1823), koja nije bila konfesionalnog karaktera.

Analiza sadržaja

Sadržaj Matićeva udžbenika podijeljen je na uvod i deset poglavlja. Prvih šest poglavlja obrađuje se u prvoj godini gramatičke škole, a idućih četiri u drugoj godini. Prvo i drugo poglavlje razmatraju pisanje i čitanje brojeva. Naredna četiri poglavlja obrađuju po jednu od četiri računске operacije s cijelim brojevima. Sedmo poglavlje govori o imenovanim brojevima, a u posljednja tri bavi se razlomcima i operacijama s njima.¹³

Matićev udžbenik koji započinje definicijama, koncepcijom se i sadržajem znatno razlikuje od prve hrvatske aritmetike, Šilobodovog aritmetičkog priručnika. Premda znatno složenija i opsežnija Šilobodova *Aritmetika* ne razrađuje, niti definira matematičke pojmove, već se bavi samo aspektom njihove primjene. Matićev udžbenik ima dosta zajedničkih elemenata s školskim udžbenicima *Napućenje* i *Upućenje*. Usporedbom se vidi da se sva ta djela, manje-više temelje na istim metodološkim načelima, te da im je izvor u širem smislu isti.¹⁴ Metodološki Šilobodova se aritmetika razlikuje od spomenutih, iako je mnogo opširnija, u njoj nema nikakvih definicija o broju, veličini, jedinici ili računu. Šilobodova aritmetika postupa formalistički s brojevima a da se ti pojmovi ne definiraju ili čak objasne. Oni se uzimaju kao unaprijed poznati.

Međutim po strukturi sadržaja i odabiru obrađena gradiva ima dosta sličnosti između Šilobodove *Arithmetike Horvatszeae* i udžbenika *Napućenja*, no slična su stila i sadržaja i neki drugi strani udžbenici iz tog vremena. Uvodno poglavlje *Računa* (str. 1–4), naslova *Poznanstva perva* doslovni je prijevod iz Makóve aritmetike. Teorijske je naravi i tumači osnovne matematičke definicije i pojmove. Građa je koncipirano u obliku pitanja i odgovora:

Što je velikoća (magnitudo)? Što je jedinstvo (unitas)? Što je broj (numerus)? Što je račun? Pored toga u uvodnom poglavlju tumače se vrste brojeva i njihova svojstva. Premda je čitava knjiga pisana hrvatskim jezikom i Matić za matematičke pojmove isključivo koristi hrvatsko nazivlje, on za svaki pojedinih uvedeni matematičkih pojam daje i odgovarajući termin na

¹³ O Matićevoj računici pisao je Platon Dimić u članku: *Jedna stara računica na «bosanskom» jeziku*, *Nastava matematike i fizike*, god. 12., br. 1–4, Beograd, 1963, str. 99–101.

¹⁴ Predložak Matićeva Računa, Makov gimnazijski udžbenik *Institutiones arithmeticae*, također je kao i *Upućenje* i *Napućenje*, nastao negdje u isto vrijeme i osmišljen je prema istim školskim reformama.

latinskom jeziku (npr. simplex, compositus, concretus, abstractus, integer, fractus, homogenei, heterogenei).

Prvi dio knjige (str. 5 – 14) detaljno uči kako čitati i pisati brojeve. Tumači se dekadski sustav brojeva, opisuju njegova svojstva, daju upute o brojenju i navodi različita upotreba znamenki. Objašnjava se i kratka povijest uvođenja arapskih znamenki u matematičku i svakodnevnu praksu. Navode se korijeni u indijskoj matematici, te podatak da su te znamenke u X. stoljeću Arapi prenijeli u Španjolsku, odakle su se proširile po čitavoj Europi. Pored arapskih brojki, tumači se i rimski način zapisivanja, te daju različiti primjeri kako se pišu ili čitaju pojedini brojevi. Matić pri tom u prvom dijelu svoje računice, gotovo u potpunosti slijedi Makóv tekst. To se uočava ne samo u cjelokupnoj koncepciji građe, već i u prijevodu definicija, pojmova, pa čak i izboru ponuđenih primjera. Naime Matić se koristi i Makóvim numeričkim primjerima, gotovo do u najsitnijih detalja. Tek ponegdje, reducira pokoji primjer ili doda vlastite brojke ili pak ne uzima mjerne jedinice koje je koristio Makó, već za potrebe domaćih prilika, mijenja ih u mjerne jedinice koje su se u to doba koristile u Bosni.

Drugo poglavlje (str. 13–46) vrlo je kratko i sasvim općenito. U njemu se navode kao pojmovi osnovne računске operacije koje će zatim biti redom detaljno obrađene u narednim poglavljima.

Treće poglavlje (str. 14–21) posvećeno je zbrajanju cijelih brojeva. Definira se postupak zbrajanja, navode pojmovi vezani uz tu operaciju, te se detaljno tumače svojstva, mogućnosti i ograničenja zbrajanja. Potom slijede brojni primjeri, koje Matić u potpunosti prenosi iz Makóva teksta, iz kojeg na kraju poglavlja donosi i tablicu zbrajanja. Četvrto poglavlje (str. 22–29) prijevod je Makóva teksta o oduzimanju, dok peto poglavlje obrađuje operaciju množenja (str. 29–46). Šeto poglavlje tumači dijeljenje cijelih brojeva (str. 47–64) i tim poglavljem završava građivo prvog gramatičkog razreda.

Sedmo poglavlje (str. 65–79) razmatra računanje s imenovanim brojevima. Obrađuju se vrste novca i njihova vrijednost, zatim vrste mjera (*miera stvari razlievajući, miera stvati tverdi i miera stvari okoliša*). Daju se problemi koji imaju praktičnu, svakodnevnu primjenu. Nakon uvođenja pojma imenovanog broja, daju se opće upute o pretvaranju većih mjernih jedinica u manje i obrnuto, te pravila o rješavanju problema u kojima se pojavljuju različite novčane ili neke druge mjerne jedinice. Svaki spomenuti pojam i upotrijebljeno pravilo popraćeno je i riješenim primjerom u kojem se dodatno objašnjava matematički postupak.

Osmo (str. 83–91), deveto (str. 92–97) i deseto (str. 98–115) poglavlje govore o razlomcima, obrađuju svojstva razlomaka i operacije s njima. Razlomak se definira kao stanovit broj dijelova jednog cijelog. Nakon definicije slijede objašnjenja kako se čitaju i zapisuju, uvode se i tumače pojmovi

brojnika i nazivnika, te ih se klasificira na temelju njihovih svojstava. Zatim se uvode računске operacije s razlomcima: skraćivanje i proširivanje razlomaka, svodenje na zajednički nazivnik, pretvaranje cijelih brojeva u razlomke i četiri osnovne računске operacije s razlomcima. Svaka računska operacija obrađena je u zasebnoj, kratkoj cjelini. Prvo se objašnjava što pojedina računska operacija vrši i predstavlja, zatim se na primjeru daje osnovni algoritam postupka i na kraju slijede dodatne napomene.

Važno je naglasiti da Matičev račun nije samo doslovni prijevod prvog dijela Makóve aritmetike. Naime uz izloženu matematičku građu prevedenu iz Makóva djela, Matičeva knjiga donosi i njegove vlastite primjere, te izabrane probleme, prilagođene domaćim prilikama i svakodnevnoj praksi. U Matičevu *Računu* pojavljuju se potpuno druge mjerne jedinice, te drugačiji primjeri pretvaranja veličina, koji su u potpunosti bili namijenjeni puku i prilagođeni tadašnjim bosanskim prilikama.

Matematičko nazivlje

U vrijeme kad su nastajale prve hrvatske aritmetike, nije postojala razvijena tradicija matematičke terminologije, pa su je autori sami stvarali. Stoga značenje prvih računica nije samo u njihovu doprinosu struci, već su zanimljive i s jezičnog stanovišta, jer se upravo u njima počelo stvarati hrvatsko računstveno nazivlje, te su stoga i važan izvor za proučavanje jezika.

Prvi hrvatski priručnici, budući su bili praktično koncipirani, uglavnom bez značajnijih teorijskih razmatranja, premda ponekad i vrlo opsežni (naročito Šilobodova aritmetika), koristili su se ipak manjim brojem formalnih matematičkih pojmova, od onih koji se nešto kasnije uvode prvim školskim udžbenicima.

Kako je u vrijeme nastanka prvih udžbenika postojalo nekoliko hrvatskih tiskanih rječnika to su se autori prvih aritmetika mogli ponešto poslužiti matematičkim nazivljem u njima.¹⁵ Međutim radi se doista o manjem broju matematičkih pojmova, jer su potrebe udžbenika znatno prelazile okvire matematičkog nazivlja ponuđenog u tim leksikonima.

Usporedbom računica daje se opaziti da se dio nazivlja iz starijih računica prenosi se na mlađa djela, pa tako matematička terminologija nije u svakom udžbeniku nastajala sasvim neovisno, nego su se autori barem djelomično koristili jedni drugim, kao i narodnim govorom kraja kojem su

¹⁵ Joannis Bellosztenez, *Gazophylacium seu latino-illiricorum onomatum aerarium*, Zagreb, 1740; Ardelio Della Bella, *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venezia, 1728, Andrija Jambrešić, *Lexicon latinum interpretatione illirica, germanica et ungarica locuples*, Zagreb 1742.

djela namijenjena, što je opet generiralo sličnosti ali i razlike kod korištenog nazivlja.¹⁶ Ono što se općenito može primijetiti, a zajedničko je svim matematičkim djelima nastalim u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća je činjenica da svi pisci za strani naziv uvode domaći izraz, pa ako ga nemaju u narodnom govoru ili postojećoj literaturi, oni sami stvaraju domaći naziv. Na takav način postupa i Matić pišući svoj *Račun*. Budući je njegov udžbenik namijenjen školama u Bosni, moguće je njegovo nazivlje usporediti s udžbenicima koji su se koristili u štokavsko-ikavskim krajevima Hrvatske, s kojima će se pokazati da ima nekih sličnosti. Za usporedbu su korištene dvije štokavsko-ikavske računice: starija Zoričićeva *Aritmetika* i noviji udžbenik *Upućenje*. Međutim kada se načini usporedba Matićevog nazivlja s kajkavskim računicama Šilobodovom *Aritmetikom*, te udžbenikom *Napućenje*, zaključuje se da u odnosu na skupinu štokavsko-ikavskih računica, postoje puno veće razlike u nazivlju, uglavnom generirane drukčijim narodnim govorom.

Tablica matematičkog nazivlja

Matićev naziv	Latinski naziv	Suvremeni naziv	Šilobodov naziv	Naziv u <i>Napućenju</i>	Naziv u <i>Upućenju</i>
cifra	ciffra	znamenka	znamen	znamenjka	brojobiljeg
skupljenje	additio	zbrajanje	pridavanje	pridavanje	primet pridanje
strane skupljajuće	addenda	pribojcnici		poloski	primetnici
skup sve čitavo	summa	zbroj		zkupzbrojek	sabrojak
uzomanje	subtractio	oduzimanje	odnimanie	odnimanie	odmet oduzetje
smalaksajući	minuendus	umanjenik		pomenjliv	omaliteljni
uzimajući	subtrahendus	umanjitelj		odnemitel	oduzelni
ostanak različnost	differentia	razlika diferencija		razlučnost ostanek	razluka
cinitelji	factores	faktori		ciniteli	uciniteji
uzmložanje	multiplicatio	množenje	povekšavanje	povekšavanje	uzmložanje
uzmložavajući	multiplicandus	množenik		povekšljiv	uzmložiteljni
uzmložaoc	multiplicator	umnožitelj	poveksitel	povekšitelj	uzmložitelj

¹⁶ Početke stvaranja hrvatskog računstvenog nazivlja prvi je istraživao Vjekoslav Golub i publicirao u radu: *Naše računstveno nazivlje i uzgredni pabirci*, Otisak iz programa kr. gimnazije varaždinske za god. 1871.

Matićev naziv	Latinski naziv	Suvremeni naziv	Šilobodov naziv	Naziv u <i>Napučenju</i>	Naziv u <i>Upućenju</i>
učinjeno	productum	umnožak produkt	povekšan	iznesek	iznesak
razdielje	divisio	dijeljenje	razdelivanje	razdelivanje	razdilenje
razdieljujući	dividendus	djeljenik		razdelitelni	razdiliteljni
razdielitelj	divisor	djelitelj	razdelitel	razdelitel	razdilitelj
kvot, koliko-put	quotiens	količnik kvocijent	razdeljen	znajden	koliko-putni
prikinutje	fractio	razlomak	drobiš	drobiš	ulomak
ukazitelj	denominator	nazivnik	imenitel	imenitel	imenitelj
broitelj	numerator	brojnik	broitel	broitel	broitelj

Zaključak

Matićev udžbenik *Racsun za prvu i drugu godinu shkulsku* neosporno je bilo važno djelo za promicanje elementarnih matematičkih znanja kod školske mladeži i puka u Bosni. Nastalo je u vrijeme kada prodorom suvremenih znanstvenih ideja i novog načina privređivanja i života, mijenjao se postupno stil življenja, te se kod pojedinaca javljala svijest o važnosti obrazovanja i prirodnih znanosti za napredak pojedinca i društva u cjelini. Matićev *Račun* je prvi udžbenik matematike na hrvatskom jeziku, napisan i službeno odobren za korištenje u gramatičkim školama Bosne. Iako je *Račun* nastao znatno prije hrvatskog narodnog preporoda u Bosni, gotovo pola stoljeća prije sustavnog tiskanja udžbenika i priručnika na hrvatskom jeziku, Matićevo djelo u sebi nosi duh promicanja znanja na hrvatskom jeziku i služilo je obrazovanju puka u elementarnim matematičkim znanjima potrebnim za svakodnevni život, te se u tom smislu i samog Matića može smatrati dijelom preporodnog korpusa u Bosni.

Premda je Matić načinio *Račun* kao slobodan prijevod latinske aritmetike *Institutiones arithmeticae*, koja je bila u to doba bila jedan od najutjecajnijih i najrasprostranjenijih matematičkih udžbenika u Habsburškoj Monarhiji, uglednog autora matematičara, fizičara i filozofa Pál Makóoa de Kerek Gede, Matić ga je prilagodio i dopunio primjerima prema domaćim prilikama i svakodnevnoj praksi za potrebe nastave u Bosni. Budući je Matićev udžbenik nastao u vrijeme kada još nije postojala razvijena tradicija matematičke terminologije na hrvatskom jeziku, udžbenik *Račun* je važan izvor za upoznavanje razvitka matematičkog nazivlja. Pored toga, gledano iz aspekta povijesti školstva, Matićev *Račun* ima značajno mjesto, jer predstavlja dragocjeno svjedočanstvo poučavanih sadržaja iz matematike i razine nastave iz računa u 19. stoljeću u Bosni.

Literatura

- Anleitung zum Rechnen zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Konigreiche Ungarn und den damit verbundenen Staaten*, (1782), Budim.
- Bellosztenecz, Joannis (1740), *Gazophylacium seu latino-illiricorum onomatum aera-rium*, Zagreb.
- Cuvaj, Antun (1910), *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. I i II, drugo izdanje, Zagreb.
- Čaleta, Mijo (1984), »Zoričićeva Aritmetika«, »Kačić, zbornik franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja«, sv. XVI, Split, str. 83–98.
- Dadić, Žarko (2004), *Egzaktne znanosti u Hrvata u doba prosvjetiteljstva*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Dadić, Žarko (2007), *Egzaktne znanosti u Hrvata u poslijeprosvjetiteljskom razdoblju (1789. – 1835.)*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Della Bella, Ardelio (1728), *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venezia.
- Dimić, Platon (1963), *Jedna stara računica na »bosanskom« jeziku*, Nastava matematike i fizike, god. 12., br. 1–4, Beograd, str. 99–101.
- Golub, Vjekoslav (1871) *Naše računstveno nazivlje i uzgredni pabirci*, Otisak iz programa kr. gimnazije varaždinske za god. 1871.
- Jambrešić, Andrija (1742), *Lexicon latinum interpretatione illirica, germanica et ungarica locuples*, Zagreb.
- Makó de Kerech- Gede, Paulus V. (1778), *Institutiones arithmeticae in usum gymnasi-orum et scholarum grammaticarum per regnum Hungariae, et provincias eidem adnexas*, Budae.
- Marjanović, Mirko (2001), *Leksikon hrvatskih književnika Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do danas*, Matica hrvatska Sarajevo, HKD Napredak, Sarajevo.
- Martinović, Ivica (1996/97), *Kajkavska Abeczevicza iz 1746. godine – dosad nepoznato djelo Jurja Muliha, Vrela i prinosi*, sv. 21, Zagreb, str. 193–268.
- Matić, Ambroz (1827), *Racsun za pervu i drugu godinu skulsku*, Osijek.
- Napuchenye vu brojo-znanye, za potrebnost narodnih skol vugerzkoga y horvatzkoga kralyeztva*, (1780), Budim.
- Sillobod, Mihaly (1758), *Aritmetika Horvatszka*, Zagreb.
- Uputjenje u brojo-znanje ili racsun za potribu narodnih uscionicah u magxarskom i slavonskom kraljevstvu*, (1782), Budim.
- Zoričić, Mate (1766), *Aritmetika u slavni jezik ilirički sastavljena*, Ancona. Reprint: Zoričić, Mate (1995), *Aritmetika*, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik.

**HRVATSKI ARITMETIČKI UDŽBENIK AMBROZA MATIĆA
IZ 1827. ZA GRAMATIČKE ŠKOLE U BOSNI**

Sažetak

Rad je prikaz hrvatske računice franjevca Ambroza Matića *Racsun za prvu i drugu godinu škulsku* (Osijek, 1827.). Analizira se sadržaj, stil, metodologija i doseg, te su objašnjene društvene i kulturne prilike u kojima je djelo nastalo. Istraženi su strani predlošci prema kojima je djelo pisano. Prikazana je razina nastave matematike u franjevačkim školama u Bosni tog vremena i učešće franjevaca u organiziranju i provođenju nastave. Opisana su djela prema kojima se poučavalo, te je načinjena usporedba sa starijim franjevačkim aritmetikama. Matićevo se djelo prikazuje u kontekstu razvoja nastave matematike i matematičkih udžbenika na hrvatskom jeziku. Navode se posebnosti Matićevog ikavsko-štokavskog narječja, koje je autor nastojao uskladiti s govorom koji je uobičajen u tim krajevima. Matićevo se nazivlje uspoređuje s postojećom tradicijom hrvatskog matematičkog nazivlja.

Ključne riječi: aritmetika, udžbenik, školstvo, Ambroz Matić, hrvatsko matematičko nazivlje

**THE CROATIAN ARITHMETIC BOOK BY AMBROZ MATIĆ
PUBLISHED IN 1827 FOR GRAMMAR SCHOOLS IN BOSNIA**

Summary

The paper provides an overview of the Croatian arithmetic book by the Franciscan Ambroz Matić *Racsun za prvu i drugu godinu škulsku* (Osijek, 1827). The paper analyses the content, style, methodology and scope of the book and explains the social and cultural circumstances it originated from. Foreign models on which the arithmetic book was based were investigated. The paper includes a description of the level at which arithmetic was taught in Franciscan schools in Bosnia at the time, as well as of Franciscan contributions to organising and teaching lessons. A description is also given of those works which were used as course books, and a comparison is made with older Franciscan arithmetic books. The Matić arithmetic book is presented in the context of both the development of arithmetic teaching and arithmetic books in Croatian. The paper notes some particularities of the Ikavian-Shtokavian dialect which Matić used and his attempts to reconcile these with the language variety used in the area his book was intended for. The terminology he employed is compared with the terminology traditionally used in Croatian arithmetic.

Key words: arithmetic, textbook, formal education, Ambroz Matić, Croatian arithmetic terminology

Handwritten text in two columns, likely a manuscript or historical document. The text is written in a cursive script and appears to be a list or index of items, possibly related to the history of the Hercegovian Custodian. The left page contains a list of names and titles, while the right page contains a list of numbered items.

Left page text (approximate transcription):

1. ...
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...
6. ...
7. ...
8. ...
9. ...
10. ...

Right page text (approximate transcription):

1. ...
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...
6. ...
7. ...
8. ...
9. ...
10. ...

Rukopis Custodiae Hercegoviensis historia

Rudolf Barišić

PETAR BAKULA KAO PISAC *ACTA CAPITULARIA*

Izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42(497.6)09 Bakula, P.

Acta Capitularia kao historiografski izvor – karakteristike i kontekst sadržaja

Od 9. studenog 1852. pa do 1. travnja 1856. fra Petar Bakula obavljao je službu tajnika Hercegovačke kustodije i na toj funkciji vodio je njezin zapisnik sačuvan u nizu arhivske građe pod imenom *Acta Capitularia* (dalje *Acta*).¹ Dio *Acta* pisan Bakulinom rukom sadrži 63 paginirane stranice, uz dvije iznimke kada su tekstovi dviju okružnica prvog kustoda fra Anđela Kraljevića uneseni drugim rukopisom.² Za zapisivanje je korišten uvezani svezak koji je Bakula vlastoručno paginirao, dok su, vjerojatno naknadno, pečatom označavani foliji.

Budući da je Bakulina tajnička služba nastupila na samom formalno-pravnom početku djelovanja Hercegovačke kustodije koji se dogodio osam godina nakon što su hercegovački franjevci napustili Kreševo, a potom paralelno radili i na podizanju nove crkve i samostana na Širokom Brijegu, ali i na sistematizaciji, odnosno pravnom reguliranju novouspostavljene Kustodije, u čemu je sam Bakula igrao vrlo važnu ulogu, naravno da upravo dio *Acta*, sastavljen i zapisan njegovom rukom, donosi obilje dragocjenih podataka za povijest franjevačke djelatnosti na zapadnom hercegovačkom prostoru, a u isto vrijeme posjeduje sadržajni odmak od ustaljene prakse provincijalnih, kustodijalnih i samostanskih protokola. U bilo kakvom vrednovanju *Acta* i njihovih autora ne smije se ispustiti ova sadržajna razdjelnica.

¹ AHFP *Acta Capitularia*, vol. 1. Uvidom u izvornik jasno se razabire da je naslov *Acta Capitularia* dopisan naknadno i tuđim rukopisom. Sam Bakula redovito koristi naziv protokola usp. AHFP *Acta Capitularia*, vol. 1, p. 8, 13, 31, 35, 42, 48, 51, 59, 60. Ipak, kako se naziv *Acta Capitularia* koristi i pri samoj signaturi u Arhivu Hercegovačke franjevačke provincije to ga se smatra uvriježenim u literaturi pa se on koristi i u ovom radu.

² Usp. AHFP *Acta Capitularia*, vol. 1, pp. 54–58 i 58–60. Riječ je o Kraljevićevim okružnicama od 27. lipnja 1854. i 28. ožujka 1855.

Kako je rečeno, Bakula je svoj rad započeo najranije krajem 1852., no *Acta* – nakon iznimno kratkog pregleda starije povijesti Hercegovine i nabiranja nekadašnjih franjevačkih samostana na tom prostoru – započinju opisom odluke da hercegovački franjevci napuste kreševski samostan i podignu novi u vlastitom zavičaju. Zatim dalje kronološki niže događaje sve do isteka svoje tajničke službe.

Premda njegov cjelokupni opus Bakulu otkriva kao pisca širokog spektra interesa, ipak se može iznijeti tvrdnja kako su konstantu njegovog pisanja predstavljale upravo povijesne teme kojima je pristupao na različite načine.³ S jedne strane, one predstavljaju okosnicu njegovih epova *Hercegovina za 19 godina vezirovanja Hali-pašina* (1863.) i *O francusko-pruskom ratu godine 1870–71.* (1873.). U prvom od njih opisuje se niz događaja kojima je Bakula bilo osobno svjedočio, bilo mogao doznati nešto od neposrednih očevidaca. Za rat kojim je 1871. dovršeno njemačko ujedinjenje građu je gotovo sigurno crpio iz tiska tako da je kronologija događaja, u kontekstu činjenice da je riječ o pjesničkom djelu, iznenađujuće precizna. Usprkos tome što se tematika oba epa temelji na uobičajenom motivu propasti silnika (Ali-paše Rizvanbegovića i Napoleona III.), savjestan pristup vremenskom i prostornom kontekstu u koje smješta svoju radnju, nesumnjivo potvrđuje Bakulinu upoznatost s historiografskim principima.⁴ S druge strane, po svom metodološkom pristupu klasičnom historiografskom žanru su kudikamo bliža djela *Cenno storico sulla provincia di Bosna* (1848.), *Breve compendio sacro-istorico sulle vicende della regolare-missionaria custodia e vicariato apostolico di Erzegovina* (1853.), *I martirii della missione*

³ O Bakulinom historiografskom djelu i njegovom kontekstu u vremenskim okvirima 19. st. detaljno se izlaže u radu Marka Jerkovića u ovom *Zborniku*. O Bakulinim pripovjednim tehnikama i naraciji više u radu Ive Beljan.

⁴ Ovo posebno dolazi do izražaja u usporedbi s opisom francusko-pruskog rata koji u svom *Godišnjaku* donosi Baltić. Iako je najznačajnija odrednica pisanja obojice autora izrazit antifrancuski stav, Baltić, premda kroničar, donosi izrazito sažet opis događaja ne spominjući nijednu bitku osim pruske opsade Pariza, usp. Baltić, 2003: 372–373 (198). I Baltić i Bakula su bili antifrancuski orijentirani prvenstveno zbog toga što su smatrali da je Napoleon III. svojom politikom omogućio da se Italija ujedini i na račun Papinske države, a također su mu zamjerali i podršku Osmanlijskom carstvu tijekom Krimskog rata. Osim toga, obojica su Francusku doživljavali kao zemlju u rukama protivnika Crkve, osobito masonerije, usp. Baltić, 2003: 372 (198): *Francuska opet, posli Prusije, bude napadnuta od Društva crvenih republikanaca i zidara, koji mloztvo svita poubiaše, mloge najljepše zgrade (...) s petroliom spržiše*, odnosno Bakula, 1873b: 58–59, *Pjesma peta stihovi 538–541: Zlim ljudima nekim, i opakim, / Bog pripušća da pedepse kole, / Koje Pariz zaslužio b' ješe / Po nevjeri, nezakonju svomu*, stihovi 555–562 : *Osobito u Parizu holom, / I u dvoru pribivanja kraljskog, / Neznabožje uraste se tužno. / Glava Pariz, i vladari France, / Pogan nauk u ostalo t' jelo, / Hoću reći u francuske ljude, / Uvedoše, otrovaše misli, / Postadoše neznabožci mnogi.*

francesca osservante in Ercegovina (1862.), a osobito dva izdanja njegovog šematizma.⁵ Građu za povijesni dio šematizma Bakula je dobrim dijelom prikupio i uobličio sastavljajući *Acta*.

Zapisnici franjevačkih provincija poznati i pod nazivom protokoli uobičajeno sadržavaju podatke o kapitularnim sjednicama, zatim prijepise okružnica provincijala i vizitatora, te ostalih dokumenata za koje se procijeni da su od neke važnosti za samu provinciju i oni čine glavninu njihovih sadržaja.⁶ Ipak, nisu rijetki ni sadržaji koji odudaraju od netom opisanog obrasca.⁷ U ovakav se kontekst uklapa i dio *Acta* koji obuhvaća događaje

⁵ Prvo izdanje je izašlo kao *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina pro anno Domini 1867*, Spalati, Typis Antonii Zannoti, 1867. Taj je šematizam preveo fra Vencel Kosir, te je tiskan u Mostaru, 1970., pod nazivom *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule*. Drugo i dopunjeno izdanje izašlo je u Mostaru 1873. nakon njegove smrti: *Schematismus topographico-historicus Vicariatus apostolici et Custodiae provincialis franciscano-missionariae in Hercegovina pro anno Domini 1873*, Mostar Typis Missionis Cathol. in Hercegovina, 1873.

⁶ Franjevačka provincija Bosna Srebrena je svoje protokole počela voditi nakon podjele 1757. Danas se oni čuvaju u Arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu. Njihov je sadržaj i namjena uočljiv već i iz naslova prvog sveska koji obuhvaća razdoblje od 1757.–1793.: *Protocolum Provi[nci]ae Bosnae Argentinae OR. M. s. p. n. F. sive Regestum ejusdem in quo Acta, Decreta, Determinationes, nec non Ponderosa Negotia Cuncta, Quae non modo ad futuram rei memoriam sed vel maxime ad ejusdem Provi[nci]ae Ministrorum promptiorem Regiminis directionem relata habentur. His autem praemittitur chronologica simul et pauca descriptio quaedam de antiquitate, de variis divisionibus in alias Provincias, deque statu vario, necnon consistentia ejusdem Provi[nci]ae usque ad praesentia tempora inclusive adscitis catalogus Vicariorum, ut olim Vicariae, Episcoporum, nec non Ministrorum Provincialium*. Drugi svezak koji obuhvaća razdoblje od 1793.–1835. te treći za razdoblje od 1835.–1870. imaju samo naslov *Protocolum Provinciae Bosnae Argentinae sive Regestum ejusdem in quo Acta, Decreta, Determinationes nec non ponderosa Negotia cuncta relata habentur*.

⁷ U Bosni Srebrenoj su osim provincijalnih postojali i protokoli svakog od triju samostana čiji se sadržaj u još većoj mjeri sastoji uglavnom od prijepisa provincijalnih, vikarskih i vizitatorskih okružnica. Protokoli samostana u Kreševu (*Litterae circulares et statuta provinciae*) počinju teći od 1767. dakle nakon požara u kojem je izgorio kompletan samostan s ranijim arhivom, usp. AFSK Kut 12, Okruž. 1 *Littere circulares et statuta provinciae post combustionem conventus Cresseviensis anno MDCCLXV. 1767.* (pisma Bonaventure Benića, Augustina Okića, Grgura Ilića Varešanina, Marka Dobretića, Paška Varešanina, Petra Alovića, Ivana Skočibušića, Stjepana Trogranića); (1765.–1790.). Okružnice apostolskih vikara su se unosile zasebno. U arhivu samostana u Kraljevoj Sutjesci također se čuva nekoliko svezaka ovih protokola. Upravo se u jednom od njih nalazi jedan zanimljiv primjer odstupanja od uobičajene prakse unošenja podataka. Naime, kada su bosanski franjevci 1833. tiskali zahvalnicu adresiranu na cara i kralja Franju I. ona je sadržavala jednu bilješku (*Nota*) čiji je sadržaj vikar fra Rafo Barišić protumačio kao napad na sebe i miješanje u njegovu nadležnost. Ovaj se događaj smatra jednim od glavnih povoda izbijanja »Barišićeve afere.« U svojoj okružnici od 6. ožujka 1834. Barišić je osporio sadržaj *Notae* i pokušao doznati tko je njezin autor, ali je tadašnji provincijal Mijo

do 1852. koji po narativnom pristupu više pripada tipu kronike, nego li uobičajenom tipu provincijalnih protokola, iako i ovaj dio, koji čini otprilike trećinu Bakulina rukopisa, sadrži nekoliko prijepisa različitih dokumenata.⁸ Nakon opisa prvog kapitula Kustodije, *Acta* dobivaju uobičajenu formu i sadržaj protokola bilježeći u najvećoj mjeri službene podatke, odluke i zaključke, kao i prijepise kustodovih okružnica.

Premda dio *Acta* do 1852. predstavlja zanimljiviji dio treba reći da je i drugi dio već u Bakulino vrijeme našao svoju stvarnu primjenu. Naime, usporedba *Acta* i prvog šematizma Kustodije kojeg je sastavio Anđeo Kraljević otkriva brojne sličnosti.⁹ U dijelu pod naslovom *Status personalis* nalaze se brojne potvrde. Tako se *Gubernium Custodiae* podudara s podacima koje donosi Bakula opisujući prvi kapitul kustodije.¹⁰ Nasuprot tome, Kraljevićevi podaci o župnicima i kapelanima, ne podudaraju se s onima koje je na prvoj kanonskoj vizitaciji zabilježio Bakula kao njegov tajnik i pratitelj.¹¹

Duić 21. ožujka 1834. odbacio Barišićeve optužbe i povrh svega dozvolio autoru *Notae* da (doduše anonimno) osobno u protokol doda kratku obranu onoga što je napisao, v. AFSKS POK2 189–193 (okružnica Rafe Barišića, 6. III. 1834.), 193–196 (okružnica Mije Duića, 21. III. 1834.) 197–198 (autor *Notae*, bez datuma). Cjelokupni tekst zahvalnice i *Notae* donosi Jelenić, 1913: 126–131.

⁸ To su redom: pismo apostolskog nuncija u Beču upućeno 31. prosinca 1843. Nikoli Kordiću (4, brojevi u zagradama označavaju paginaciju izvornika), iza kojeg slijedi Dekret Kongregacije za širenje vjere od 6. veljače 1844. (4–5) koji je na osnovi prijepisa iz Arhiva Propagande izdao i Pandžić u *Acta Franciscana Hercegovinae*, sv. II: Mostar; Zagreb: ZIRAL, 2003. str. 548–549. Posljednji dokument donesen u prijepisu u ovom dijelu je Dekret Kongregacije za širenje vjere od 3. listopada 1852. kojim je priznata Hercegovačka kustodija, a koji sadrži i članke sistematizacije (*Systemationis Articuli*) svojevrsna pravila kustodije (16–23). Ovaj Dekret su u prijepisu donijeli Pandžić, 2003: III: 59–65 i Bakula, 1867: 40–46.

⁹ Usp. Demo-Knezović, 2007: 47–63 gdje se donosi pretisak izvornika originalno objavljenog pod naslovom *Schematismus missionariae neoerectae Custodiae Hercegovinensis fratrum minorum regularis observantiae*, Dubrovnik, 1853. U izvornoj paginaciji šematizma riječ je o stranicama 3–19. Demo-Knezović, 2007: 77–87 donose prijevod na hrvatski jezik s brojnim bilješkama.

¹⁰ Usp. Demo-Knezović, 2007: 67 gdje se donosi faksimil Kraljevićevog originala s AHFP *Acta Capitularia*, vol. I. p. 25.

¹¹ Usp. Kraljević, 2007: 69–72 i AHFP *Acta Capitularia*, vol. I. p. 43–44. Ovdje donosimo samo razlike. Prema Bakuli gradački župnik je bio Filip Čorić, dok Kraljević navodi Nikolu Kordića. Bakula navodi da je sam kao župnik u Brotnju imao dvojicu kapelana, dok Kraljević spominje samo jednoga. Nadalje, Bakula kao kapelana u Rakitnu navodi Augustina Marića, a Kraljević Jozu Vrljića. Posljednja razlika je u sjedištu jedne župe: Bakula govori o župi Seonice, Kraljević spominje Duvno. Odakle ove razlike? Bakula navodi precizne datume trajanja vizitacije prema kojima ju je Kraljević obavio u tri dijela. Najprije je krajem siječnja i početkom veljače 1853. vizitirao Gradac i Brotnjo. Zatim su tijekom travnja na red došli župnici i kapelani u Seonici, Rakitnu, Roškom Polju, Grabovici i Mokronogama. Napokon, tijekom srpnja Kraljević vizitira franjevce u širokobriješkom samostanu, a potom Ružice, Zaslavlje i Mostar. Riječ je dakle o godini kada se njegov

I prvi dio Bakulinog rukopisa u svojim se glavnim crtama podudara s podacima koje u svom šematizmu donosi Kraljević. Kao izvore za ovaj dio teksta Kraljević u bilješkama navodi djela koja su napisali Filip Lastrić, János Tomka Szászky (Ján Tomka-Sásky), Adriano Balbi i fra Luka Vladmirović.¹² Međutim veći dio teksta, osobito onaj koji govori o suvremenim događanjima nije popraćen nikakvim bilješkama što nameće zaključak da je Kraljević za svoj šematizam iskoristio podatke koje je prikupio i pripremio Bakula kojemu su zatim poslužili kao uvod u *Acta*. Je li možda i sam Kraljević imao kakvog udjela u tome? Njegovu pisanu ostavštinu ne karakterizira pretjerani historiografski interes tako da je spomenuti dio šematizma sastavljao oslonjen na Bakuline materijale.¹³ Tome u prilog govore dvije činjenice. Prva je ta što je Bakulin šematizam u dijelu koji donosi povijesni pregled kudikamo obimniji. U oba izdanja Bakula ovoj tematici posvećuje čak sedam poglavlja, premda tekst donosi i političke i geografske karakteristike opisivanog područja.¹⁴ Druga je ta što je nastavljaajući rad na *Acta* usprkos približavanju ustaljenoj formi protokola nastavio vršiti naknadne intervencije u tekst i izgleda namjeravao objaviti taj dio zasebno.

Naime, u *Acta* se na drugoj stranici kao drugi naslov bilježi: *Custodiae Hercegovinensis Historia 1843.–1855.*, a koji je naknadno dodan tuđim rukopisom.¹⁵ Osim toga, najupadljivija Bakulina naknadna intervencija je dodavanje 50 podnaslova za pojedine dijelove na margine teksta. Da je riječ o naknadnom umetanju jasno je iz toga što se ti podnaslovi nalaze i uz one dijelove koji nisu napisani Bakulinim rukopisom (v. gore). Ovi su podnaslovi sigurno prvenstveno imali svrhu da kasnijem čitatelju olakšaju snalaženje u tekstu, ali su i potvrda da je Bakula naknadno pregledavao i mjestimice dorađivao tekst. S velikom vjerojatnošću se može pretpostaviti da je to napra-

šematizam već nalazio u tisku. *Acta Capitularia* ne sadrže podatke o imenovanjima i premještajima župnika i kapelana, ali u ovom konkretnom slučaju potvrđuju da je do njih došlo u odnosu na vremenski period u kojem je Kraljević prikupljao (i podastro) podatke sadržane u šematizmu.

¹² Usp. Kraljević, 2007: 77–79 gdje se u bilješkama 1–3 i 8 navode potpuni bibliografski podaci o korištenim djelima svakog od četvorice autora.

¹³ Usp. Knezović, 2007: 25–34 gdje je opširno opisana Kraljevićeva dotada tiskana ostavština. U *Opuscula Kraljevichiana* donose se prijevodi Šime Deme na hrvatski jezik nekoliko odlomaka Kraljevićevih tiskanih djela, ali i prijevod rukopisa: *Pregled nevolja u Hercegovini 1842.* usp. Kraljević, 2007: 125–136.

¹⁴ Usp. Bakula, 1867: 13–68 i Bakula, 1873a: 10–57.

¹⁵ Dakako, nemoguće je utvrditi tko je autor tog naknadnog umetka. Samo se kao pretpostavka može navesti fra Bazilije Pandžić koji je koristio *Acta* pri izradi svoje zbirke dokumenata.

vio prilikom sastavljanja svog šematizma. Stoga nije neobično što se najveći dio prijepisa dokumenata i opisanih događaja sadržanih u *Acta*, nalazi i u šematizmu.¹⁶ Ne treba pri tom smetnuti s uma da je upravo *Šematizam* ono Bakulino djelo kojim se najviše približio žanru historiografije.

U tom kontekstu *Acta* i dalje ostaju poglavito povijesnim izvorom čiji najdragocjeniji dio predstavljaju upravo Bakulina osobna sjećanja i impresije koji su u šematizmu ostavili kudikamo manje traga. Iako u šematizmu prenosi tekst dekreta Propagande kojim su doneseni članci sistematizacije Hercegovačke kustodije, Bakula pritom prešućuje da je upravo on osobno kao predstavnik hercegovačkih franjevaca vodio pregovore oko tog pitanja.¹⁷ S druge strane, u *Acta* se nalazi opširan opis cijele Bakuline misije pisan u prvom licu i s mnoštvom osobnih impresija.¹⁸

Zanimljivi su i njegovi dojmovi o pojedinim ličnostima, a kojih također nema u šematizmu ili se mogu tek nazrijeti. Najveći prostor dobio je fra Rafo Barišić, osobito u dijelu teksta koji ide do 1852. godine. Stav koji Bakula zauzima prema njemu je izrazito pozitivan. Barišić se na taj način javlja kao savjetnik i poticatelj hercegovačkih franjevaca koji su namjeravali napustiti Kreševo, a potom kao njihov stalni suradnik nakon što se uspostave zasebna kustodija i vikarijat u Hercegovini. Premda Bakula nigdje izrijeком ne spominje nesuglasice između Barišića i Bosne Srebrene, ipak se u nekim dijelovima *Acta* može naići na svojevrsnu obranu ličnosti vikara. Opisujući način na koji je Barišić u razdoblju od 1847. do 1852. upravljao Crkvom u Hercegovini prije sistematizacije kustodije, Bakula govori kako se on nikada nije miješao u rad samih franjevaca, premda je na to imao pravo. Također, Bakula naglašava kako su i redovite kongregacije prolazile u slozi i bez sukoba ponajprije zbog toga što se Barišić zalagao za javno umjesto tajnog glasovanja prilikom izbora gvardijana i vršitelja ostalih samostanskih dužnosti.¹⁹ Vikaru pridaje i velike zasluge za pomoć oko sistematizacije kustodije, iako je prilikom toga došlo do jedinih nesuglasica između njega i hercegovačkih franjevaca. Barišić je, naime, ipak poželio da kao vikar ima određene nadležnosti i nad kustodijom, međutim, prema Bakulinom pisanju, nakon što je naišao na njihovo protivljenje nije ulazio u daljnje rasprave

¹⁶ Usp. Bakula, 1867: 35–48.

¹⁷ Usp. Bakula, 1867: 40–46.

¹⁸ Usp. AHFP *Acta Capitularia*, vol. I. pp. 12–16.

¹⁹ Usp. AHFP *Acta Capitularia*, vol. I. p. 7. S druge pak strane, nepomirljivi Barišićev protivnik Baltić donosi upravo suprotan opis ovih događaja: *Biskup Barišić niti s ercegovačkim fratrim ne gledaše se dobro. Ove godine (1846. op. R. B.) u manastiru prominu jim guardianu Kraljevića a stavi fra Nikolu Kordića, što bi svima uvrida*, usp. Baltić, 2003: 200 (91). Posebno oštar opis Barišićevog načina upravljanja donesen je u Baltić, 2003: 186–189 (83).

nego je nastavio pomagati ovaj proces.²⁰ Ove nesuglasice nisu se našle u šematizmu koji Barišića prikazuje u isključivo pozitivnom svjetlu.²¹

Spominjanje vikareve ličnosti nameće i pitanje sadrže li *Acta* ikakve odraze »Barišićeve afere« u kontekstu koje je i došlo do crkvenog odvajanja hercegovačkog i duvanjskog prostora od Bosne Srebrene i dotadašnjeg Apostolskog vikarijata u Bosni.²² Ovdje treba napomenuti da premda se događaji oko posljednje podjele Bosne Srebrene nerijetko i danas nekritički promatraju isključivo kroz prizmu međuregionalnih odnosa nisu svi franjevci rodnom iz Hercegovine i duvanjskog kraja napustili svoju dotadašnju provinciju.²³ Regionalne razlike i razmirice se ipak ne mogu posve isključiti, osobito u kontekstu činjenice da se i osmanski sustav uprave razdjelio po regionalnoj crti.²⁴ Ove opreke su našle svog odraza u Baltićevom opisu zaključaka provincijalnog kapitula Bosne Srebrene održanog u Fojnici 30. travnja 1851. Među njima navodi i poziv upućen hercegovačkim franjevcima da se ponovno ujedine s Bosnom Srebrenom. Prema njegovim riječima ovaj je poziv bio upućen pismeno, ali iz Hercegovine nije nikada stigao bilo kakav odgovor: *Ovi neuljudni čin njihov ožalosti sve redovnike u Bosni.*

²⁰ Usp. AHFP *Acta Capitularia*, vol. I. pp. 9–16 gdje se nalazi cijeli opis sistematizacije kustodije.

²¹ Usp. Bakula, 1867: 61 gdje se govori: *Sed strenuus vir quaeque molitur, et audet: Barišić enim erat tam heroico donatus corde, ut nulla pericula nosset timere.*

²² O Barišićevoj aferi opširnije v. Vrankić, 1984; Kecmanović, 1954; Glavaš, 1900; Jelenić, 1915: 22–63. Obilje objavljene arhivske građe nalazi se u Matasović, 1927. Baltić, 2003: 124–204 (47–93) kao suvremenik tih događaja također opširno prikazuje cijeli slučaj. Osobito su zanimljiva dva dijela: 184–186 (82) gdje opisuje kako se upravljalo Bosnom Srebrenom prije Barišića i 186–189 (83) gdje govori o promjenama koje su nastupile njegovim dolaskom. Iako prilično pristrano i nekritičko, Baltićevo pisanje pruža odličan uvid u razmišljanja jedne od sukobljenih strana.

²³ Usp. Jolić, 2009: 253 gdje se nalazi popis trinaestorice franjevaca sa spomenutih područja koji su ostali članovima Bosne Srebrene, među kojima je najpoznatiji fra Grgo Martić. Baltić, 2003: 150 (64) kratko opisujući napuštanje Kreševa to objašnjava ovako: *Ercegovci svi koji su s Barišićem odoše u Ercegovinu, a s Provinciom ostanu u Bosni.*

²⁴ Usp. Jelenić, 1915: 57–58 gdje je vidljivo da je hercegovački vezir Ali paša Rizvanbegović davao podršku Barišiću i franjevcima koji su željeli podići samostan u Hercegovini, dok je vezir u Sarajevu Husref paša podupirao Bosnu Srebrenu. (O razlozima Ali pašine podrške v. nešto kasnije u tekstu.) Osim međuregionalnih odnosa, Jelenić veliku pažnju pridaje i sve većoj podjeli bosanskohercegovačkih franjevaca na dvije struje koje po mjestu njihovog obrazovanja naziva »Ugri« i »Talijani«, navodeći kako su se trzavice na ovoj liniji javile već 1828., usp. Jelenić, 1915: 22–23. Premda je Barišić kao »Talijan« osobno pokazivao veliki zazor prema »Ugrima« kojima su pripadali i njegovi najistaknutiji protivnici Stjepan Marijanović, Marijan Šunjić i Ilija Starčević, naravno, ni lokacija obrazovanja nije bila apsolutna razdjelnica u opredjeljivanju: na Barišićevoj strani su se našli neki od »Talijana« kao sam Bakula, ali su primjerice Kraljević, Anto Knezović i Anđeo Šunjić (koji je kasnije prešao na stranu Bosne Srebrene) pripadali »Ugrima«. Također, među franjevcima iz Hercegovine koji su ostali u Bosni Srebrenoj (v. bilj. 23) bilo je i nekoliko »Talijana«.

Začudno je svoj Državi zašto bratja naša Hercegovci, odkako se odiliše, toliku mržnju gaje prema bratji svojoj u Bosni, njih u crneći u svakoj prigodi (osobito o. Petar Bakula ne pristaje Bošnjake panjkati kod inostranaca).²⁵ Međutim, u *Acta* nema nikakvog negativnog spominjanja bosanskih franjevac. Samo prilikom opisivanja početka gradnje širokobriješkog samostana i crkve, opisujući poteškoće s kojima su se hercegovački franjevci susretali navodi kako su se njihovoj nakani protivili *bosanski redovnici, turci i šizmatici*.²⁶

Što se ostalih osoba koje su na ovaj ili onaj način bile uključene u ove događaje, na njih se nailazi kudikamo rjeđe. Tako se Ali paša Rizvanbegović spominje svega jedanput i to u kontekstu toga da se za franjevce založio pred Portom.²⁷ Ovo odudara od njegovog nešto češćeg spominjanja u šematizmu, međutim to treba pripisati okolnosti njegovog nastanka u doba kada je Ali paša već bio ubijen, pa je Bakula mogao slobodnije iznijeti svoj negativan sud o njemu. U *Acta* je dosta zastupljena ličnost Anđela Kraljevića, ali je riječ gotovo isključivo o prijepisima njegovih okružnica tijekom obavljanja dužnosti kustoda. Usporedna analiza njih i Bakulinog teksta otkriva mnogo o načinu uporabe latinskog jezika kod ova dva plodna autora.²⁸

Zaključak i jezične karakteristike

Najveći dio *Acta* zadržava uobičajenu formu protokola tako da se temelji na prijepisima kustodovih okružnica i kratkim bilješkama o nekim promjenama ili događajima službene naravi. Dio koji je sastavio Bakula u svom značajnom dijelu obilježen je snažnim autorskim pečatom i kao takav nije ostao nepoznat povjesničarima franjevaštva u Hercegovini. U prvom redu sam autor je u svojim djelima, ponajprije *Šematizmu*, iskoristio brojne podatke koje je kao tajnik kustodije prikupio, a činjenica da ih je ondje do-

²⁵ Cit. prema Baltić, 2003: 232 (111).

²⁶ Usp. AHFP *Acta Capitularia*, vol. I. p. 6. Izvornik glasi: *siquidem adversantibus vel ipsis religiosis Bosnensibus, Turcis item ac schismaticis*.

²⁷ Usp. AHFP *Acta Capitularia*, vol. I. p. 5. Bakula pri tom ne propušta naglasiti da je Ali paša bio *a religiosis optime solutus*. U šematizmu donosi nešto opširniji opis u kojem govori da je Ali paša najprije obećao da neće ništa tražiti za svoje zalaganje oko dobivanja odobrenja osmanskih vlasti, međutim u konačnici su ga franjevci morali bogato nagraditi, usp. Bakula, 1867: 38–39. Zanimljiv popis darova donosi Jelenić, 1915: 65.

²⁸ O Bakulinom višejezičnosti vidi detaljnije u radu Pavla Knezovića u ovom zborniku. Usporedba uporabe latinskog jezika zanimljiva je u kontekstu ranije spomenute Bakuline pripadnosti »Talijanima«, odnosno Kraljevićeve »Ugrima«. Kako se u *Acta* zajedno nalaze Bakulin pripovjedni tekst i Kraljevićev jezik službenih spisa, ove razlike u školskom sustavu i pristupu koji su obojica prošli tijekom boravka u inozemstvu lako dolaze do izraza.

nio »pročišćene« od svojih osobnih utisaka i iskustava mnogo govore o njegovom metodološkom pristupu. Osim njemu, *Acta* su poslužila i Kraljeviću pri istom poslu sastavljanja šematizma. Stoga bi bilo pretjerano govoriti o njima kao nepoznatom ili dosada neiskorištenom historiografskom izvoru. Na ovakav bi zaključak navodila okolnost što je u oba slučaja izostalo spominjanje i samog izvora, a kamo li njihovog autora. Dakako, provincijalni protokoli i knjige okružnica najčešće i nemaju svoga autora, nego redaktora, međutim u ovom slučaju slobodno se može govoriti o iznimci koja potvrđuje pravilo. Je li pri tom Bakula doista imao namjeru tiskati (ili preraditi) svoj dio *Acta* kao vlastito autorsko djelo i nije pitanje na koje bi trebalo pokušavati dati odgovor. Suština njihovog vrednovanja nalazi se u tome što Bakulin rukopis u svom značajnom dijelu funkcionira kao originalno autorsko djelo (nadjačavajući na taj način redaktorsku ulogu) što je potvrđeno anonimnom intervencijom u naslov.²⁹

Upravo zbog tog više puta spomenutog autorskog pečata *Acta* se u prilogu ovog Zbornika umjesto transliteriranja teksta tiskaju kao kritičko izdanje i to pod naslovom *Historia Custodiae* i pod punim imenom i prezimeom njihovog autora. Ipak, treba obratiti pozornost i na neke karakteristike samog izvornika. Bakula koristi pravopis u duhu svog vremena tako da razlikuje foneme »i« i »j«, a također često ne bilježi geminate u riječima koje ih imaju (npr. *comunis, eclesia, saluberimus* umjesto *communis, ecclesia, saluberrimus*). Postoje i obratni slučajevi u kojima udvaja suglasnike u nekim riječima koji nemaju geminiranih suglasnika (npr. *imago, invallidus, oportere* umjesto *imago, invalidus, oportere*). Nadalje, dugo [e] često bilježi kao /ae/ iako te riječi nemaju diftonga na tom mjestu (npr. *saecus* umjesto *secus*), a i u slučajevima kada se /t/ izgovara kao [c] postoje primjeri u kojima koristi znak /c/ (npr. *renunciare* umjesto *renuntiare*) kao i obratni slučajevi (npr. *efficatius* umjesto *efficacius*). Povremeno se osjeti utjecaj talijanskog jezika pa tako u izvorniku nailazimo na oblike *popoli, habitoros, vicariatos* umjesto *populi, habituros, vicariatus*. Jasno se razabire i utjecaj pravopisa hrvatskog jezika, osobito u pisanju posvojnih pridjeva, pa tako u izvorniku redovito nalazimo oblike kao što su *hercegoviensis, bosnenses* ili *kreshevienses* osobito kada stoje neposredno uz imenicu na koju se odnose. Mnogo toga je zapisano u pokratama koje su prilikom priređivanja teksta razrješavane, dok su zadržane samo prave kratice poput primjerice tituliranja različitih osoba. Naravno, nisu rijetke ni omaške u pisanju koje su u priređenom tekstu ispravljene, a izvorni oblik je zadržan u bilješkama. Osim pravopisa, za ovu priliku je osuvremenjena i interpunkcija. U svojim okružnicama Kraljević je prilikom navođenja citata u nekoliko navrata na-

²⁹ Usp. bilj. 15.

pravio pogreške pri referiranju. Te su pogreške također popravljene. Kod dijelova *Acta* koji su već ranije bili tiskani, osobito kod prijepisa različitih službenih dokumenata, gdje je to bilo potrebno navođene su i varijante.

Ovakvo izdanje rukopisa će stoga rasvijetliti višeslojnost Bakulinog opusa karakteriziranog ranijim naslijeđem franjevačke pisane baštine, ali i utjecajima suvremenih metodoloških strujanja s kojima se susretao. Šematizam iz 1867. kao njegovo najpoznatije djelo može se ocjenjivati i kao začetak moderne historiografije na hercegovačkom prostoru, a do danas je ostalo nezaobilaznim izvorom za istraživanje tamošnje povijesti, običaja međureligijskih odnosa i društva općenito. Budući da je on svojim većim dijelom izrađen na osnovi *Acta* njihovo objavljivanje dodatni je korak prema razumijevanju toga izvora.

Izvori i literatura

- AFPBS (= Arhiv franjevačke provincije Bosne Srebrene) *Protocolum Provinciae Bosnae Argentinae* sv. I. 1757.–1793.
- AFPBS *Protocolum Provinciae Bosnae Argentinae* sv. II. 1793.–1835.
- AFPBS *Protocolum Provinciae Bosnae Argentinae* sv. III. 1835.–1870.
- AFSK (= Arhiv franjevačkog samostana u Kreševu) Kut. 12, Okruž. 1 *Litterae circulares et statuta provinciae post combustionem conventus Cresseviensis anno MDCCLXV. 1767.* (pisma Bonaventure Benića, Augustina Okića, Grgura Ilića Varešanina, Marka Dobretića, Paška Varešanina, Petra Alovića, Ivana Skočibušića, Stjepana Trogrančića); (1765.–1790.).
- AFSKS (= Arhiv franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci) POK2 *Litterae circulares 1813.–1852.*
- AHFP (= Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije) *Acta Capitularia*, vol. 1.
- Bakula, Petar (1867), *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina pro anno Domini 1867*, Spalati, Typis Antonii Zannoti.
- Bakula, Petar (1873a), *Schematismus topographico-historicus Vicariatus apostolici et Custodiae provincialis franciscano-missionariae in Hercegovina pro anno Domini 1873*, Mostar Typis Missionis Cathol. in Hercegovina.
- Bakula, Petar (1873b), *O francusko-pruskom ratu godine 1870–71.*, Naklada tiskarne Dragutina Pretnera, Dubrovnik.
- Baltić, Jako (2003), *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vremena u Bosni*, Synopsis, Sarajevo – Zagreb.
- Demo – Knezović, (2007) = Demo, Šime, Knezović, Pavao (2007), *Čerigajski anđeo*, Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja Blažene Djevice Marije – Franjevačka knjižnica Mostar, RECIPE, Knjiga 1., Mostar.

- Glavaš, Radoslav (1900), *Život i rad fra Rafe Barišića, naslovnoga biskupa azotskoga i apoštolskog namjestnika u Bosni i Hercegovini*, Mostar.
- Jelenić, Julijan (1913), *Izvori za kulturnu povjest bosanskih franjevaca*, Zemaljska štamparija, Sarajevo.
- Jelenić, Julijan (1915), *Kultura i bosanski franjevci*, II. svezak (1780.–1878.), Prva hrvatska tiskara Kramarić i M. Raguz, Sarajevo.
- Jolić, Robert (2009), *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja Blažene Djevice Marije-Franjevačka knjižnica Mostar, RECIPE, Knjiga 3., Mostar.
- Kecmanović, Ilija (1954), *Barišićeva afera – prilog proučavanju istorije Bosne i Hercegovine u prvoj polovini XIX vijeka*, ANUBiH, Sarajevo.
- Knezović, Pavao (2007), *Anđeo Kraljević*, u: Demo – Knezović, (2007), *Čerigajski anđeo*, Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja Blažene Djevice Marije – Franjevačka knjižnica Mostar, RECIPE, Knjiga 1., Mostar, 7–40.
- Kraljević, Anđeo (2007), *Schematismus missionariae neoerectae Custodiae Hercegoviensis fratrum minorum pro anno Domini MDCCCLIII*, Rachusii, Typis P. Franc. Martechini, (reprint, a na hrvatski preveo Šime Demo) u: Demo – Knezović, (2007), *Čerigajski anđeo*, Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja Blažene Djevice Marije – Franjevačka knjižnica Mostar, RECIPE, Knjiga 1., Mostar, 45 – 94.
- Matasović, Josip (1927), *Fojnička regesta*, Sremski Karlovci.
- Pandžić, Bazilije (2003), *Acta Franciscana Hercegovinae*, sv. II. 1700.–1849., ZIRAL, Mostar; Zagreb.
- Pandžić, Bazilije (2003), *Acta Franciscana Hercegovinae*, sv. III. 1850.–1892., ZIRAL, Mostar; Zagreb.
- Vrankić, Petar (1984), *La chiesa cattolica nella Bosnia ed Erzegovina al tempo del vescovo fra Raffaele Barišić : (1832–1863)*, Universita Gregoriana, Roma.

PETAR BAKULA KAO PISAC *ACTA CAPITULARIA**Sažetak*

Kao prvi tajnik novouspostavljene Kustodije hercegovačkih franjevaca Petar Bakula započeo je voditi protokolarne knjige u koje su se tradicionalno unosili prijepisi dokumenata značajnih za djelovanje kustodije, zapisnici kapitularnih sjednica i kustodove okružnice. Na taj način nastavljena je tradicija koja je u Bosni Srebrenoj postojala od 1757. godine. Tijekom vršenja tajničke dužnosti Bakula je zapisao ukupno 63 paginirane stranice ovih protokola koji se danas čuvaju u Arhivu Hercegovačke franjevačke provincije pod nazivom *Acta Capitularia*. U kontekstu svog konstantnog interesa za povijesne teme, Bakula je prvi dio teksta obogatio brojnim historiografskim podacima koji su manjim dijelom implementirani u prvi šematizam Kustodije koji je 1853. sastavio fra Anđeo Kraljević, a kasnije ih je sam u velikoj mjeri iskoristio za vlastiti šematizam iz 1867. Rad problematizira okolnosti u kojima je Bakula pisao, tematiku pisanja i metodološki pristup donoseći usporedbu s materijalima iskorištenim u šematizmu. Budući da se u Zborniku nalazi i kritičko izdanje ovog rukopisa pod naslovom *Historia Custodiae* analizira se i Bakulin jezik i stil pisanja.

Ključne riječi: *Acta Capitularia*, historiografija, Hercegovačka franjevačka kustodija, šematizam

PETAR BAKULA AS WRITER OF THE *ACTA CAPITULARIA**Summary*

As the first secretary of the newly established Franciscan Custody of Herzegovina, Petar Bakula began to keep records in the books of protocol which had traditionally contained transcriptions of documents vital to the activities of the Custody, records of capitularian meetings and circulars of the Custos. This tradition had been in existence in Bosna Srebrena since 1757. In the course of his secretarial work Bakula recorded a total of 63 paginated pages of protocol, which may be found today in the Archives of the Franciscan Province of Herzegovina under the name of *Acta Capitularia*. Due to his perennial interest in historical subjects, Bakula enriched the first part of the text with a number of historiographic details. These were to some extent incorporated into the first schematism of the Custody composed by Fra Anđeo Kraljević in 1853, but were used to a much greater extent in Bakula's own schematism in 1867. This paper addresses the circumstances in which Bakula wrote, the subject matter of his writings, as well as the methodological approach employed, comparing these with the materials used in the schematism. Since the proceedings contain a critical edition of this manuscript entitled *Historia Custodiae*, Bakula's language and writing style are also analysed.

Key words: *Acta Capitularia*, historiography, Franciscan Custody of Herzegovina, schematism

Petar Bakula

**CUSTODIAE HERCEGOVINENSIS
HISTORIA
1843.–55.**

ACTA CAPITULARIA

Vol. I.

**Librum hunc destinatum pro conscribendis
rebus, actibus ac vicissitudinibus ad Custodiam provincialem
Hercegovinensem spectantibus legalem
esse testor die 18. Mai, 1854.
Ego, fr. Petrus Bakula
Custodiae a secretis, mpp.**

[3] Anno Christi 1843.

***Religiosorum Hercegovinensium conatus
ut in patria monasterium ac ec[c]lesiam aedificant.***

Hercegovinam, dictam quoque Ducatum S. Sabae, Comitatum Chelmensem, Dalmatiam Turcam vel ab ipso assedarum S. p[atris] n[ostri] Francisci in Illyricum ingressu (qui contigit circa annum Ordinis nostri 25.) ad Bosniam suis cum religiosis individuus ac conventibus, spectavisse illamque istius partem et si exiguam fuisse indubium est, hocve indeflexe usque ad annum 1843. Ab hoc vero anno quomodo Hercegovina desierit esse cum regulari provincia Bosnae Argentin[a]e paucis monstrabo. A destructione 4^{or} monasteriorum Hercegovinensium Konjiciensis, Mostarensis, Ljubuskenis ac Ossinjensis, in hac provincia alioquin satis ampla, nulla ec[c]lesia catholica, monasterium quoque existebat nullum. Ab eversione dictorum conventuum in religiosis Hercegovinensibus desiderium non nunquam defuisse aliquod in patria monasterium sui instituti resuscitandi, extra omnis dubitationis aleam reponendam est et, si tam longo tempore Hercegovina conventibus et ecclesiis caruit Turcicae imanissimae oppressioni maxima ex parte adscribendum est. Testimonio sint priscae domus parochiales Hercegovinensium, quarum vel ipsa structura ac angustia satis perpendenti indigebant¹ Turcicum rabidum ac pertinacem furorem erga nostra ec[c]lesiastica aedificia. Ast ubi vel parum Turcae relaxarunt catenas,² en mox Hercegovinenses sua depromere desideria ispasque veluti cavea liberatos, alas sumere laetosque altum petere. Anno igitur Christi 1840. ad decem patres Hercegovinenses, sacrato inito consilio modum perquirere inceperunt, quomodo tandem vel unum monasterium in Hercegovina aspicere datum esset. Huiusmodi suam intentionem nemini pandunt dempto illustrissimo ac reverendissimo domino vicario apostolico Raphaele Barišić, ipsum serio de tam alto negotio consulunt, a quo non spernantur, quin imo summopere colaudantur, exortantur ad concordiam cum primis necessariam, animantur quoque viriliter ut agerent. Quibus monitis Hercegovinenses strictissime haerentes, nulla interposita mora, supplices litteras die 8. Iulii 1843. ad Ludovicum Altieri nuntium apostolicum Viaennae in Austria residentem porrigunt quibus enixe deprecantur, ut ipse

¹ Corr. ex *indigibant*.

² Iznad je netko suhom olovkom dopisao: *haben*as.

apud [4] S. Sedem atque [S.] Congregationem de propaganda fide ita rem ageret, ut Hercegoviensium desideria suum obtinerent effectum. Altieri Hercegoviensium votis maxime fovet, eorum peti[t]iones S. C[ongregationis] de propag[anda fide] com[m]endat responsum Congregationis obtinet atque r. p. Nicolao Kordić sequenti modo com[m]unicat:

Nuntii Apostolici litterae.

Admodum Reverende Pater

Priores potestatis Vestrae ad[modum] reverendae litteras praeterito mense Julio ad me datas S. Congregationi de propaganda fide iudicio sine mora submissi ac modo ab ipsa mandatum accepi significandi potestati Ves[trae] quo eadem circa petitum erigendi isthic ecclesiam atque conventum accedente iam consilio reverendi patris generalis nec non illustrissimi ac reverendissimi episcopi Azotensis ac vicarii apostolici plane consentit imo talem erectionem inspectis temporibus circumstantiis valde utilem ad proficuum recognoscit ideoque patres a Bosnia in Hercegovinam praecipientes poterunt, huic operi quam primum ac libere manum admovere. ... p[aternitati] Vestrae a[dmodum] reverendae

Viennae, die 31. Decembris 1843.

Addictissimus Servus

*L[udovicus] archiepiscopus Ephesinus,
nuntius apostolicus*

Conforme praedictis nuntii litteris Sacrae congregationis propagandae fidei sequens emanat:

*Decretum³ S. C[ongregationis] de propaganda fide
quo permittitur, imo praecipitur, conventus erectio in Hercegovina.*

Cum Fratres Hercegovieneses⁴ Ord[inis] Min[orum] S. Francisci de observantia Custodiae Kresheviensis⁵ in Provincia Bosnensi Sacrae congregationi de propaganda fide exposuerint ad fidelium necessitatibus consulendum quam maxime expedire, ut novus in finitima regione Hercegovinae sui Ordinis conventus statueretur ac propterea enixe postulaverint, ut illius erigendi facultas tribueretur cumque eadem S. C[ongregatio] eorum votum probari comperuerit a reverendissimo p. domino Raphaelae Barišić vicario apostolico nec non a reverendissimo p. Josepho Maria ab Alexandria totius Seraphici ordinis ministro generali missioni utilitati [5] providere studens censuit ac decrevit supplicandum Sanctissimo ut petitam facultatem concedere dignaretur. Hanc vero S. Congregationis sententiam cum dom. Ioannes Brunelli secretarius Sanctissimo Domino Gregorio Div[ina] prov[identia] Papae XVI. retulisset in audientia habita die 14. Ianuarii 1844. San-

³ Prijepis ovog dekreta donosi i Pandžić u Acta Franciscana Hercegovinae, sv. II: Mostar; Zagreb: ZIRAL, 2003. str. 548–549. (P).

⁴ Hercegovinenses (P).

⁵ Kreševiensis (P).

ctissimus benigne in omnibus adprobavit ac per supradictum vicarium apostolicum regularis provinciae visitatorem executioni mandari iussit.

*Datum Romae ex Aedibus S. C. de propaganda fide
die 6. Februarii 1844.*

*I[acobus] Ph[ilippus] cardinalis Fransonius praefectus
Joannes Brunelli secretarius*

Hercegovieneses Religiosi Cresheviensibus valedicunt.

Tertio nempe ab emanatione huius decreti et statim ac pervenit ad manus religiosorum Hercegoviensium, iidem relicto conventu ac religiosa fami[li]a Kresheviensi, in patriam descenderunt nihil prorsus secum ferentes nisi ardentissimum desiderium in anima ac firmam in Deum fiduciam erigendi monasterium ac ecclesiam in partibus Hercegovinae. Quod ut illis e sententia succederet et ne vel ipsum Romanum decretum inefficax maneret, multum desudarunt et non minus impenderunt pro consecutione imperialis decreti Fernandi, quod quidem etsi post innumera obstacula tandem sub die 10. Ianuarii 1846. tamdiu expectatum decretum obtinent. Vezirius Hercegovienensis Ali-paša Rizvanbegović a religiosis optime solutus apud Imperialem Turcicam aulam plurimum adlaboravit pro decreti emanatione. Vicarius quoque apostolicus Barišić hoc in negotio religiosos haud parum iuivit.

Delectio loci pro monasterio.

Primi lapidis positio cum benedictione episcopali.

Sic igitur obtenta imperiali facultate et iam pridem Romano decreto habito Hercegovieneses religiosi selecto loco pro conventu ac ecclesia in Shiroki Brigh eoque 145 aureis a Hamete Kurt empto die 23. Iulii 1846. primum sacrae fabricae ponunt lapidem, benedicente cum illustrissimo Barišić et prae gaudio gestiente magna multitudo catholici populi.⁶

Titulus ecclesiae et Custodiae.

Ecclesia dedicata fuit honoribus B. M[ariae] V[irginis] in coelum Assumptae, quem quidem titulum etiam Custodia Hercegovienensis suscepit quoque maiori sigillo B. V[irginis] M[ariae] imaginem⁷ expressit. [6] Atque hic finem facio multorum quae maximo labore, anxietate, sudore ac impendio debuerunt Hercegovieneses religiosi sustinere, ideo ut fabricam sacram vel modo inciperint sine ullis humanis mediis ad eandem unquam perficiendam. Et verum in huiusmodi Hercegoviensium processu nil dubitaveris supernaturalem aliquam adfuisse virtutem siquidem adversantibus vel ipsis religiosis Bosnensibus, Turcis item ac schismaticis, populo Hercegovienensi pauper[r]imo, religiosis Hercegoviensibus nihil Kreshevio

⁶ Corr. ex populi.

⁷ Corr. ex imaginem.

deferentibus, nil secum habentibus absque aliquo extraordinario divino adiuvamine impossibile evadit creditu, ipsos tam immane pondiis obicium superare potuisse humanitasque insperata fabricae fundamenta posuisse, sed *infirma mundi elegit Deus ut confundat fortia*.

Bosniae regularis provincia simul ac Hercegovina sub eodem visitatore apostolico in utroque regente illustrissimo Barišić constituitur.

Eodem anno superius indicato n[em]p[e] 1844. quo religiosi separati a familia Kresceviensi,⁸ in Hercegovinam descenderant, illuss. D. fr. Raphael Barišić tam in Bosnia quam in Hercegovina vicarius ac visitator apostolicus decreto S. Sedis sub 20. Ianuarii 1844. Constituitur, quod munus utriusque potestatis episcopalis ac regularis superioris ipse gessit usque ad die[m] 18. Septembris 1847. Hoc tempore per Breve apostolicum Pii IX. provincia Bosnia restituta fuit eodemque Brevi p[atres] Hercegovienenses novi Bosnitorum provincialis p. Mariani Šunjić subtracti fuere atque reservati usque ad novas dispositiones immediate auctoritati Sedis Apostolicae.

Barišić visitator ac vicarius apostolicus Hercegovinae confinibus.

Statim atque supradictae dispositiones circa Bosnensem provinciam extiterant, in eademque regione constitutus fuerat provicarius apostolicus p. Andreas⁹ Karačić, origine Hercegovienensis, illustrissimi vicarii apostolici Barišić tam episcopalis quam visitantis auctoritas intra confines solius Hercegovinae coarctata fuit et eiusdem mandatis in utroque p[atres] in Hercegovina degentes su[b]iuncti manserant, non secus ac prius dum Barišić esset etiam in Bosnia vicarius atque visitator apostolicus. De consequente habes in recensita circumstantia, ex uno duos distinctos Vicariatus¹⁰ Apostolicos a S. Sede designatos fuisse, Bosnensem unum, Hercegovienensem alium.

[7] Hercegovina cum suis religiosis individuís ab anno 1847. usque ad annum 1852. a visitatore apostolico Barišić regitur.

Sicut igitur iam praemissum est, a die 18. Septembris 1847. usque ad annum 1852. diem vero 9^{am} Novembris, Hercegovinae religiosi in regulari ac ecclesiastico gubernio a visitatore ac vicario apostolico illustrissimo Raphaele Barišić, constanter dependerunt eiusque mandatis lubenter parebant. Ipse vero illustrissimus Barišić, etsi superiorem etiam regularem egerit, nunquam tamen personalem religiosorum visitationem exercuit, quod quidem in ordine praelatis et moris et officii est.

Modus congregationum quo tenebantur ab illustrissimo Barišić.

Tempore praefati Barišić gubernii, omni anno tenebantur religiosae¹¹ congregationes, in quibus disponebantur tam superiores religiosorum locales, offi-

⁸ Kresheviensi (P).

⁹ Corr. ex *Andres*.

¹⁰ Corr. ex *Vicariatos*.

¹¹ Ovu riječ Pandžić ne bilježi.

ciales etc. quam parochi ac cappellani pro servitio christiani populi. Solebat porro visitator apostolicus huiusmodi¹² congregationes litteris circularibus indicere, ad ipsamque diem designatam citare omnes et solos discretos, hoc est, quem libet habentem in ordine titulum reverendi patris. Coadunatis ut praefertur patribus et cantato de more sacro de Spiritu Sancto absque omni alia formalitate, dabatur principium sessionibus, in quibus pacifice et sine ullo strepitu absolvebantur negotia tam monastica, quam missionaria; hocve totum de concordi sententia vicarii apostolici atque discretorum. Dispositis quae erant disponenda publicabatur de more religiosae familiae dispositio sive ut vulgo loquuntur Tabula ipsaque circulariter per omnes parochias ac locales cappellanas mittebatur. A congregatione terminata non solebat visitator apostolicus vocalibus absolutionem impartiri, sicut nec litteras paternales officialibus religiosis. Nullum extat decretum a visitatore apostolico sui gubernii tempore editum intellige, quod spectet ad res simpliciter monasticas. Tandem etiam hoc notandum illustrissimus Barišić pro electione guardiani aut cuiuscumque alterius officialis nunquam vota secreta sive balottationes aut schedas adhibuisse, totum negotium oretenus conficiebatur et ubi opus erat, etiam destruebatur, quod relate ad ordinis nostri Statuta ac Constitutiones pontificias informalitatem praesefert.

[8] *Hercegoviensium religiosorum desideria ac conamina, ut inter ipsos formale religiosorum gubernium introducatur sintque a generali ordinis dependentes sicut et aliae custodiae absolutae.*

In qualibet praecitata circumstantia congregationis discreti inter se serio scrutabantur, quomodo gubernio visitatorio soluti, regularis formae superiorem obtinerent. Ad hunc finem 1848., 1849. et 1850. supplices litteras omnium discretorum manu firmatas ad generalem ordinis Aloysium primo a Laureto, dein Venantium a Celano (nunc regentem) reverenter miserant, eiusdem tenoris litteras expederant ad cardinalem Propagandae fidei praefectum, ad cardinalem ordinis protectorem, ad generalem procuratorem ordinis et omnium litterarum idem scopus erat, ut nempe regulare systema in Hercegovinam introduceretur, signanter, ut conventus de Shiroki Brigh pro Hercegoviensium religiosorum novitiatu assigneretur. Etenim usque ad systemationem¹³ Hercegovinae, (de qua deinceps agemus) erat res vere hor[r]ibilis considerata pro nostris et maxime adventuris temporibus, quibus videbatur parari non aliud quam excidium tam religiosorum quam missionariorum morientibus compluribus religiosis aliis autem ope novitiatus non sucrescentibus, (carente visitatore apostolico ordinaria facultate novitios induendi ac ad professionem religiosam admittendi) quidnam aliud praevideri poterat, nisi destructio omnium rerum Hercegoviensium vix inceptarum? Et revera, si cum admiratione non com[m]uni rem magnam aggressi fuerant, cum maiori probro ac inrisione sua gesta sepelivissent, dato illos systemationem non obtinuisse, sed de his postea. Interim scias supradictis supplicatoriis reiteratis litteris, eos nil quidquam per tres et ultra annos proficere potuisse, cum primis praesidente ministro generali Aloysio, ipse

¹² Ovu riječ Pandžić ne bilježi.

¹³ Corr. ex *sysmationem*.

sane etiam aliquoties provocatus a Congregatione propagandae pro systematione Hercegovienſi, ne quidem inter minimas curas censuit habendam huiusmodi Hercegovienſium rem, erat enim ipsi persuasum Hercegovienſes religiosos speciem schismatis ac apostasiae induisse et pro capite Bariſić habere, quod quidem erronee illum tenuisse satis comprobatur Sacrae Sedis decretum pagina 4. huius Protocolli conſcriptum.

[9] Posteriores vero litterae actuali ministro generali Venantio a Celano humiliter praesentatae videbantur eundem pro tam diu optata systematione commovisse ast minime ea celeritate, qua Hercegovienſes adiuvabant rem postulare, sed hoc ut plurimum adscribendum est multis ac saepe maioribus negotiis, quae praelatis ordinis, minoribus causis utique anteferenda sunt. Ut quaecumque demum rationes tam diu maiores auctoritates suspensas ac haerentes tenuerint, licuit tandem ex toties percussa silice primam elicere scintillam proiectum, hoc est systemationis Hercegovinae delineatum a reverendissimo generali a Celano et sub die 11. Decembris 1850. praesentatum S. Congregationi de propaganda fide. Sacra vero Congregatio propagandae, sub die 22. Ian[uar]ii 1851., idem ipsum invariatum generalis systemationis planum ad illustrissimum ac reverendissimum dominum vicarium apostolicum fr. Raphaellem Bariſić misit, ut nempe idem vicarius suam diceret opinionem supra singula propositae systemationis puncta. Quod quidem prae laudatus praesul ad amussim praestitit, singulis articulis adnectendo suas observationes (Osservazioni) quas ipse iudicaverat oportunas ac proficuas fore. Hoc opere completo illustrissimus vicarius observationes (le osservazioni) una cum generalis originali ad Propagandae congregationem remisit. Haec tota operatio executata fuit absque omnimoda cognitione ex parte religiosorum Hercegovienſium. Quare sub die mensis Febr[uar]ii 13. anni 1851. inexpectato Hercegovienſes generalis systemationis articulos ac Bariſić observationes supra eosdem factas susceperunt. Epistola in qua supradicta involuta erant, tunc temporis guardiano conventus de Shiroki Brigh p. Philippo Ančić directa fuit atque eidem praeceptum, ut quanto ocius omnes convocaret discretos Hercegovienſes, qui diligentissime perpensis tam articulis, quam vicarii observationibus, responsiones ac originalia ad ipsum generalem mitterent. Statim itaque ac per circumstantias licuit et praecise die 6. Maii anni 1851. discreti omnes sive patres reverendi in Shiroki Brigh comparuerunt.

[10] Indicato a superiore locali motivo conversationis statim primae secretae sessioni locum dedimus et pluries lectis ac ruminatis tam generalis articulis, quam vicarii apostolici observationibus devenimus tandem in subsequentibus sessionibus ad responsiones opportunas iudicio nostro ac necessarias. Et quoniam multis occupationis speciebus tam parochiae, quam aliorum negotiorum distentor, tu ignoscas mi frater, si per extensum (ut esset voluntas) et hic¹⁴ loci tam articulos, quam Bariſić observationes et nostri discretorii responsiones tibimet non substraverim, sed nec ideo te afflictioni dederis, ipse enim statim nonnulla notabilia tangam, integra vero originalia omnium praecitatorum, quoties tibi libuerit ex custodiali archivio habere poteris.

¹⁴ Corr. ex *ehic*.

En igitur pauca quae tibi promiseram circa aliqua puncta observationum vicarii apostolici Barišić. Generatim illustrissimus praesul in suis observationibus multa praeclare et ad rem atque circumstantias huius nostrae Custodialis missionis adnotaverat, siquidem propositi generalis articuli, incompatibilem quorundam observantiam ac cum nostris locorum ac temporum circumstantiis exem[p]tionem involvebant, v. g. quotidianae mendicationis, unionis Hercegovinae cum Albania et similium, ad quae vicarius egregie respondit, non esse possibile observatu, quemadmodum neque omnium studiorum in Široki Brijuni institutio admissibilis erat. Quare repercussis non paucis illustrissimus vicarius omnia ad hanc conclusionem deducit, hoc est *Systemationem Hercegovinae undequaque necessariam esse, nec amplius eam subsistere posse in ordine catholicae missionis, nisi absque mora dispositiones nacta fuerit*. In huiusmodi conclusione illustrissimus Barišić consonabat quidem cum desideriis ac votis Hercegovienensium religiosorum, sed modo ferme opposito: Hercegovienenses optabant systemationem, qua ipsis impartiretur monastica libertas, vicarius autem quaerebat [11] modum, quo consequenter efficacem influxum in omnes monasticas officiosas operationes. Quaesierat enim *ut systemata Hercegovina provinciarum more vicarius apostolicus, pro tempore deberet esse perpetuo primus et nuntius definitor, cum omnibus iuribus in ordine huiusmodi officio adnexis*. Huiusmodi propositio a nostro discretorio, a maioribus ordinis, quin et ab ipsa S. Congregatione de propaganda fide (me audiente ipsam loquentem) reputata fuit, tanquam compendium totius voluntatis vicarii apostolici Barišić, hoc est ut vicarius apostolicus in Hercegovina totum esset, totum ageret, superiores vero Regulares paululum aliquid plus haberent, quam simplex officii nomen. Sed nolim iudices praefatam definitoris dignitatem malo aut ambizioso animo a praesule quaesitam fuisse, talis interpretatio non esset rationabilis, quid enim Ecclesiae praelato emicanti, cum humili officio definitoris, quapropter digna hominem tertio in huiusmodi re perpetuanda est, nempe, praesulem per connexionem officii hoc unice intendisse maiorem, scilicet concordiam inter curiam episcopalem ac regularem. Experientia quippe edoctus praelatus, dum in Bosnia esset, pertinebat etiam in Hercegovina episcopatum ac regularium iuricum collisionem atque minus laudabilem luctam.

Ast licet optima vicarii fuerit intentio, ea tamen reputata fuit, tanquam laesiva religiosae libertatis discretorium, idcirco in sua ad hoc responsione salvo aestimio praesulis ac iudicio S. Sedis, omnino reprobavit praefatam vicarii petiti[ti]onem et satius fore, dixit, si Hercegovina declaretur simplex missio, quam si vicario apostolico tribueretur definitoris officium. Responsionem discretorii intimius rem lustranti rationabilem fuisse sponte patebit, id ipsum systemationis articuli, quos paulo post referemus, etiam abundantius confirmabunt.

[12] Conclusio igitur omnium ac singulorum discretorii responsionum ad hoc unice tendebat, ut nempe Hercegovienenses religiosi systemationi subderentur. Ast systemationi observatu possibili in executione legum monasticarum liberae aliarum regularium provinciarum conformi.

Sic igitur nonnullis, quae scripserat Barišić, adprobatis, reprobatis aliis, modificatis quibusdam, quas nostrum discretorium contexit responsiones quasque

propriis manibus firmatas una cum duobus originalibus generalis articulorum ac Barišić observationum die ___ Romam ad generalem nostri ordinis remisit. Et hoc totum quemadmodum, non prout de Barišić innui respectu religiosorum, secrete pariter et ipso prorsus inscio confectum ac expeditum fuit.

Missis itaque praecitatis documentis nos brevi sperabamus systemationem nostri status habituros¹⁵, ast quo magis huiusmodi desiderio ardebamus, eo plus deplorabamus tale tempus differri, systemationis nequidem unum articulum proferri. Nosque maxime affligebat novitiatus defectus induendi facultas denegata aut potius non concessa nequidem ipsi vicario apostolico, pro ut iam superius tetigi. Omnis prudens ac patriae et honoris amans praetulisset tunc temporis, nihil prorsus in Hercegovina incoeptum fuisse, quin imo nec in mentem huiusmodi separationem subiisse, quam modo recognitionem Sedis Romanae ac generalis ordinis nancisci non posse. Et reipsa fuisset toto mundo fabula ac sibilus¹⁶, ni Deo propitio, systematio prodiisset. Hoc denique tibi persuadeas ac pro verissimo tuo in animo obfirmes religiosos, nempe Hercegovianses multo maiores anxietates sustinuisse pro systemationis consecutione, quam pro omnibus [13] aliis, quae consequerentur eorum a Bosnia separationem et conventus ac ecclesiae erectionem. Impares igitur religiosi diutius iniustitiis perferendis, impatientes tarditatis ad toties repetitas preces, supremum quodam[m]odo argumentum adhibendum esse adiudicarunt, expeditionis, scilicet Romam alicuius ex gremio religiosi qui Propagandae ac generali simul nostrum miserum ambiguitatis statum vivis coloribus exprimeret, qui aequo ac imperturbato animo tam portes vicarii apostolici, quam suorum confratrum sustineret ac tueretur pro viribus, quique demum omni studio impenso vel Hercegovinae competentem systemationem obtineret vel pro certo exploraret supremas auctoritates nunquam nostrarum rerum curam suscepturas.

Expeditio Romam sacerdotis; eius adlaboratio pro Systematione.

Recensitam intentionem religiosi non celarunt vicarium apostolicum, imo manifeste eidem pro consilio praesentarunt, quid de expeditione cogitarunt rogantque quid ipse de hac re sentiret. Vicarius religiosorum proiectum non reiecit, sed probavit obedientiales quoque litteras sacerdoti mittendo se daturum promisit. Tum patres facto consilio p. Petrum Bakula (haec paucis notantem) pro expeditione designarunt vicarioque praesentarunt, qui pariter selectioni subscripsit atque promissas obedientiales signatas die 7. Iunii 1852. mihi metipsi, gratiose largitus est. Haec omnia gesta fuerunt statim ab ultima congregatione habita sub visitatore apostolico in Shiroki Brigh. Alias quoque litteras commendatitias, signatas eodem die, mihi dederat vicarius apostolicus in quibus sacrae fabricae necessitates benefactoribus ob oculos exposuerat, quod etiam nobis proficuum fuisse *fabricae protocollum te docebit*. Sic igitur provisus itineri necessariis statim profectus sum Romamque tetigi in die festo S. Petri ac Pauli apostolorum, omnia alia negotia nihili erant penes me prae systemationis ac mei itineris scopo. Quare nullam

¹⁵ Corr. ex *habitoros*.

¹⁶ Corr. ex *Sibillus*.

temporis iacturam faciens in hoc totus incubui, ut optata systematione potirer. Morabar, honestissime exceptus, in conventu S. Bartholomaei, una hora distante ab aedibus Congregationis propagandae [14] et est ut praescias, *triginita duabus* vicibus, me pedestre Propagandam adiisse et quidem non alio tempore quam ab hora undecima ante meridiana usque ad secundam ac tertiam a meridie istudque illa tempestate, quo maximis caloribus solet Urbs fervere, pluries vero, quam superius innui Generalis Curiam adivi a dato principio usque ad complementum causae, sed inter fortunas numerabam Curiam ordinis a mea com[m]oratione non distare plusquam medio italico miliario. Quotidie interim, immemor fatigii vel apud utramque Curiam vel modo apud alterutram, causam nostram agebam et 25 dies iam elapsae erant, sex congressus in Propaganda habiti, plures in conventu Aracoelitano, quinquies pro Hercegovienensi systematione articuli conscripti et toties delati ac reprobatii fuerant absque ullo emolumento causae, imo cum aliquo nocumento eiusdem, qua de re, ipse moeroribus ferme confectus animo p[er]a]ne destituto¹⁷, desperatorum rem videbar suscepisse ac agere. Et si rationem tam parum fausti processus optas, en tibi illam breviter indicatam. S. Propagandae congregatio stabat, omni argumentorum genere pro suo vicario apostolico Barišić ac pro eiusdem observationibus factis supra generalis articulas, superiores vero nostri ordinis una mecum defendebant articulas expositas, responsiones nostri discretorii et in complexu pro religioso libertate totis pugnabant viribus; ideoque in multis nos religiosi atque Propaganda oppositas ac contradictorias terebamus vias, tale idcirco disidium eferbuerat, ut nullus compositionis locus appareret. Stantibus ita rebus ad extremum, hoc quoque iudicaveram opportunum, ut reverenter Propagandae exponerem, *cum illa, videlicet Prop[aganda], ita velit, ut episcopalia iura eo modo manent, quo nullatenus cum religiosa libertate cohaerere possint, fiat illud nostra pace nec aliud superest, quam ut S. Congregatio cogitet de missione Hercegovienensi absque opera ullius nostri, nos vero ut cogitemus cum nostro capite ordinis, ubi nosmetipsos ad formales ordinis conventus transferamus.* Ad haec Propagandae praefectus reposuit: *ita non expedire et multo facilius esse ad inventu[m] unum vicarium apost[olicum] qui cum fratribus pacem habere velit, quam tot missionarios, qui missionem haud exiguum administrent, quam, adiunxit, [15] meliori modo rem agamus et nemo nostrum aliter argumentetur, quam ut compositio ac systematio procretur ac firmetur; est quippe nobis dedecori in re alioqui parva, tam protractas ac magnas impendere labores.* Haec agebantur 23. Iulii et conticuentibus omnibus alia sessio Congregationis indicta fuit pro die 26. eiusdem mensis, comparuerunt cum nostro generali excepto me quinque primi patres, inter quos erat etiam ordinis procurator, ex parte autem Propagandae 4 cardinales et eorum praefectus ac secretarius dom. Alexander Barnabò. Iste in omnibus aliis antecedentibus sessionibus acerrimum accusatorem Hercegovienensium fratrum et fervidissimum Barišić advocatum sese exhibuerat, nunc vero est, quod admireris, eundem, ignorarem recte a qua virtute, ex integro immutatum esse et ex meo adversario pro me ipso advocati partes suscipere. In hac sessione plura officiose retulit, quomodo apud nos durante visitatione apostolica multa ac multa

¹⁷ Corr. ex destituito.

vere *informiter* ac ultra permissum operata fuerint, cum primis circa induitionem ac professionem, alioquin invalidam¹⁸ quorundam Hercegoviensium alumnorum etc., sed haec missa faciamus.

Secretarius relatis quae praecesserant ad evidentiam Propagandae exponebat, officium definitoris nostri ac vicarii apostolici nunquam componi posse hocve iuxta Hercegoviensium responsionem non sublato inutilem fore quamlibet systemationem, pari evidentia ad praxim resoluta argumentabatur de omnibus sequelis, etiam remotioribus adnexis *vicarii definitoris* officio. Hac vice ad tres continuas horas protracta fuit sessio, in eademque multa ex utraque parte agitata fuerunt, sed animo prorsus diverso ac in praemissis sessionibus. In hac ipsa sessione decreta fuit *systematio Hercegovinae* pro qua etiam articulum planum summam propositum fuit et die 28. eiusdem sessio indicta. Die 28. articuli fuere lecti, emendationum loca adnotata et pro die 3. Augusti sessio indicta, cui quidem articuli fuerunt lecti et iterum emendationi su[b]iecti¹⁹ sessioque pro 5. eiusdem mensis indicta.

[16] Die igitur 5. Augusti articuli tertio emendati coram sessione fuerunt recitati, ast pro eorundem etiam maiori maturatione, non fuerunt adprobati, sed ad hoc relictis pro futura sessione die 9. Augusti; tunc fuere etiam lecti et factis duabus identicis copiis adprobati ex utraque parte ac a Propaganda subscripti. Die porro 15. Augusti systemationis nostrae articuli ferente ipsos Propagandae secretario Summo Pontifici fauste regnanti Div[ina] prov[identia] Pio IX pro suprema approbatione fuerunt exhibiti, a quo etiam benevole confirmationem acceperunt, prout sequens monstrabit.

Introductio Decreti Sedis Apostolicae.

Decretum

*S. Congregationis de propaganda fide*²⁰

*Cum Decreto S. Consilii christiano nomini propagando die*²¹ 18. Septembris 1847. Sanctissimus Dominus Noster Pius PP. IX. missionem Bosnensem patrum minorum S. Francisci de observantia prout ab Ercegovina²² distinguitur ad regularis provinciae iura restituerit ac visitationem apostolicam universae missionis Bosnensis R. P. D. Raphaeli Barisich episcopo Azoti antea commissam ad solam Ercegovinam²³ coarctaverit, cumque laudatus episcopus Azoti vicariam potestatem, qua ab Apostolica Sede in Bosnam simul ac Ercegovinam²⁴ instructus fuerat, iam ab anno supradicto 1847. quoad Bosnam renuntiaverit illamque sibi in solam

¹⁸ Corr. ex *invallidam*.

¹⁹ »b« je naknadno dopisano običnom olovkom i drugom rukom.

²⁰ Tekst Dekreta donosi i Pandžić, 2003: III: 59–65, a nalazi se i u Bakulinom *Šematizmu (Schematismus topographico-historicus custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina, Split, 1867)*, Bakula, 1867: 40–46.

²¹ diei (P).

²² Hercegovina (P).

²³ Erzegovinam (P).

²⁴ atque Erzegovinam (P).

*Ercegovinam,*²⁵ quatenus a Bosna distinguitur, reservaverit, tam idem vicarius apostolicus quam universi patres in Ercegovina²⁶ degentes a S. Sede postularunt, ut apostolicae visitationi finis imponeretur atque ut missio Ercegoviensis²⁷ apostolico vicario ac religiosa familia constans ad ordinariam formam atque normam sacrorum cano[no]rum, quantum loci ac temporis conditio patitur, erigeretur.²⁸

[17] *Quamobrem eminentissimus ac reverendissimus dom. Iacobus Philippus Franson S. C. de Propaganda fide praefectus, nec non infrascriptus eiusdem S. C. secretarius collatis consiliis cum reverendissimo p. ministro generali ordinis min[orum] S. Francisci de observa[n]tia nec non audito R. P. D. Raphaelae Barisich Ercegovinae vicario apostolico tam per litteras, quam per R. P. Petrum Bakula ab ipso²⁹ atque a³⁰ religiosis Ercegoviensibus³¹ deputato, censuerunt supplicandum Sanctissimo, ut ad rectam missionis Ercegoviensis³² administrationem atque ad regularem observantiam in eadem promovendam quae sequuntur auctoritate apostolica sancire dignaretur, videlicet.*

Systemationis Articuli.

1. *L' Erzegovina attese le particolari sue circostanze, e previa l'approvazione Pontificia, rimane del tutto separata dalla Provincia di Bosnia, col titolo di Custodia, governata da un P. Custode, avente i diritti e doveri di Provinciale, e da due Discreti per ora, godenti come Definitori.*

2. *La Custodia Erzegoviese³³ una e³⁴ indistinta dipenda immediatamente come ogni altra Provincia e Custodia dell' Ordine dal Ministro Generale pro tempore: 1.º non pace³⁵ per le elezioni Capitolari, e di Congregazioni intermedie, e per l'approvazione delle medesime, a norma dei Decreti Apostolici, e delle Costituzioni dell' Ordine; ma 2.º per la regolare osservanza ancora in tutto che ecceda i poteri ordinari del P. Custode, e dei PP. Discreti, talche salvo la prima parte, qualunque controversia si ecciti nella Custodia Erzegovina in fatto di Regola, e dei statuti dell' Ordine, la prima cognizione di essa, o istanza sia prodotta innanzi al P. Custode, e suo Discretorio, ed in caso di appello non abbiano a rivolgersi ad altri Superiori, e Religiosi semplici della medesima, che al Ministro Generale, da cui solo attendersi la decisione, e³⁶ uniformarvisi, che sarà sempre legale.*

²⁵ *Erzegovinam* (P).

²⁶ *Erzegovina* (P).

²⁷ *Ercegovinensis* (P).

²⁸ *exigeretur* (P).

²⁹ *Vicario Apostolico* (P).

³⁰ *Ovu riječ P. ispušta.*

³¹ *Ercegoviensibus* (P).

³² *Ercegovinensis* (P).

³³ *Erzegovinese* (P).

³⁴ *ed* (P).

³⁵ *pure* (P).

³⁶ *ed* (P).

[18] 3.º *A dare il voto tanto nel Capitolo per la elezione del P. Custode, e dei Discreti, (art. 2.º) che nelle Congregazioni intermedie per elegersi altri ufficiali della Custodia, previa la³⁷ licenza del Ministro Generale (art. preced.) non abbiano ad aver luogo altri per qualunque privilegio personale, da quelli esclusivamente infuori che vi sono chiamati da lodati Decreti Apostolici, e dalle Costituzioni dell' Ordine.*

Il Custode però pro tempore dovrà invitare rispettivamente con lettera particolare Monsignore Vicario acciò si compiaccia di onorare colla sua presenza i Religiosi ragunati³⁸ per Capitolo, o per la Congregazione intermedia, e ciò per vie meglio disporre di comun consenso i Parochi, e i Cappellani, e salvo la libertà degli Elettori, per dare il voto Consultivo nella sola elezione del Custode.

4.º *Il nuovo Convento sotto il titolo dell' Assunta Shiroki Brigh ridotto alla migliore osservanza possibile, avuto riguardo ai tempi, ai luoghi, alla circostanze sia per ora dichiarato Noviziato dalla S. C. di Propaganda, e non potendosi per ora erigervi una Cattedra di Filosofia, e di Teologia, potranno i Giovani Professi, previa l' ubbidienza del Generale, spedirsi come ora, agli Studi in Italia, dove finchè non ascenderanno al Sacerdozio, saranno educati ed instruiti, purchè la S. C. somministri per quanto sarà possibile tutto che è necessario³⁹ per il Vestiario, e recesso in Custodia.*

5.º *Per la stretta vicendevole relazione di diritti e di doveri che ha la Custodia Erzegovina col Vesvoco Vicario Apostolico non dovendo tra i due poteri Episcopale e regolare attendersi alla persona, sibbene alla scienza e⁴⁰ alla edificante morale della medesima, per l' esalto e consciencioso servizio nella cura della anime [19] a torsi mezzo ogni abuso o preponderanza da ambo⁴¹ le parte, e a mantener sempre mai l' equilibrio dei misti diritti e doveri su la Missione Erzegovina, tutto sia retto, regolato, e governato a norma inalterabile del diritto comune del Concilio di Trento Sess. 25. De Regularibus et Monialibus Cap. 21. ed in specie dalla Costituzione Firmandis di Benedetto XIV, la quale previene, e provvede a tutti i casi; salve però quelle modificazioni richieste dalla specialità delle circostanze, per le quali si atterranno all' altra Costituzione del suenunziato⁴² Pontefice per le Missioni d' Inghilterra⁴³, che incomincia Apostolicum Ministerium.*

6.º *Sia nella piena libertà il Vicario Apostolico colla buona intelligenza del Custode di scegliersi tra i Religiosi della Custodia a Vicario Generale chi più nel Signore gli sembrerà convenire, anche tra i PP. Discreti, e tra gli Ex-Custodi, ma non mai il Custode; e solo nel caso che il Vicario Generale sia attualmente Discreto,*

³⁷ Ovu riječ P. ispušta.

³⁸ radunati (P).

³⁹ necessasario (P).

⁴⁰ ed (P).

⁴¹ ambe (P).

⁴² Corr. ex sumenzionato.

⁴³ U oba navedena tiskana izdanja riječ je navedena kao *Inghilterra*, no u rukopisu nesumnjivo stoji navedeni oblik koji odgovara današnjem talijanskom nazivu za Englesku.

possa pel diritto di questa unica rappresentanza entrare col suo consiglio, e col suo voto (art. 3) nei Capitoli, nelle Congregazioni intermedie, e in qualunque altro congresso particolare secondo il bisogno; e non possa negarsi se non per cause prevedute e assegnate nelle Costituzioni dell' Ordine, di accedervi quando vi sarà citato dal P. Custode, sia con lettera particolare, sia circolare. Se nel Capitolo venisse eletto a Custode il Vicario Generale, s' intenda immediatamente colla sua accettazione rinunziato all' ufficio di Vicario Generale e sia libero il Vescovo di nominarsene un altro come sopra. In conseguente il Vicario Apostolico o Vescovo non possa essere mai Custode, e molto meno Discreto, e di tutta la Curia Vescovile solo potrà esser Discreto il Vicario Generale.

[20] 7. *Il P. Custode e Discreti (da non vi avere ingerenza la curia del Vescovo, se non nel caso e nella rappresentanza preveduta nell' articolo precedente) sia in Capitolo, sia nelle Congregazioni intermedie, discutano su dei meriti dei PP. della Custodia, e ne scelgano i più pii, più dotti e zelanti per presentarli al Vicario Apostolico o Generale, a Parochi delle varie cure della Missione Erzegovina, e sia libero il Vescovo il Vicario Generale,⁴⁴ di quella libertà che gli concede il diritto comune, e il debito dello zelo pastorale di non li dovere approvare o rigettare per la Persona, come neppure proporsi per questo basso riguardo dal Discretorio, ma unicamente, ed esclusivamente proporsi dal primo, ed approvarsi dal secondo per le qualità religiose e scientifiche, che li rendano degni Pastori secondarii nella salute dell' anime. La durata del Religioso nell' officio di Parroco in una Parrocchia si rimette alla prudenza del Vicario Apostolico e del P. Custode col Discretorio, ma non sia tale durata meno di 6. anni salvo la libertà di ambo i poteri, come nella Costituzione Firmandis ed Apostolicum Ministerium.*

8. *Se tra l' anno succeda morte, o rinunzia di qualche, o più Parochi, od anche privazione, sia cumulativamente da buoni Fratelli, sia a senso del §. II. della Costituzione Firmandis, il P. Custode, e i suoi Discreti si riuniscano in Congresso particolare per presentare altro idoneo Religioso (arti. prec.) al Vicario Apostolico.*

9. *Sarà cura del P. Custode l' adoprarsi, perchè i Parrochi e Coadjutori, e ogni altro Religioso secondo la volontà del S. Fondatore Sanctae orationis et devotio-nis spiritum non extinguant, e per rieccitarsi a vero spirito religioso attendano ai S. S. spirituali esercizi una volta all' anno Alessandro VII Cum sicut, e se loro è possibile negli otto [21 (16)] giorni precedenti la solennità dell' Immacolata Concezione, o nei susseguenti la medesima, secondo che consentirà la specialità della Custodia e della Missione.⁴⁵*

10.º *I Parrochi e Coadjutori, ed altri Religiosi Professi della Custodia e Missione, in servizio delle cure rammenterano l' eredità dal Serafico Padre lasciata ai suoi figli, essere l' altissima povertà. Quindi lasciando nel loro vigore le concessioni Pontificie per la specialità del luogo, li esortiamo a provvedersi del solo bisogne-*

⁴⁴ U oba tiskana izdanja riječ *Vicario* je ispuštena, a fraza, koja se nalazi u zagradi, glasi o il *Generale*.

⁴⁵ Oba tiskana izdanja riječ ispuštaju *della* ispred *Missione*.

vole alla vita, e tutto il superfluo sia mandato,⁴⁶ a cui è soggetta la Parrochia. Il P. Custode poi e Discreti⁴⁷ con buona intelligenza del Vicario Apostolico sistemeranno ciò che si dovrà lasciare nelle case delle cure in caso di mutazione di soggetti, e ciò che potrà portarsi via al Convento come sopra.

11.° In caso di controversie Parrocchiali, o estranee all' Ordine regolare la prima cognizione, o istanza secondo il diritto comune si deduca al Tribunale del Vescovo, o suo Vicario Generale, e in secondo grado alla S. C. di Propaganda. Quanto poi alle querele e giudizi criminali dei Religiosi si osserverà perfettamente la Costituzione Firmandis §. 8. informandone per parte dei Religiosi il Ministro Generale: Apostolicum Ministerium §. 21.

12.° Il sigillo della Custodia soto il titolo dell' Assunta presenti questa iscrizione: Sigillum Custodiae Erzegovinae Missionis Regularis Observantiae S. P. N. Francisci.

13.° Il Custode sia tenuto di visitare secondo le costituzioni dell' Ordine, riservata la terza Visita al Ministro Generale, tutti i Conventi ed ospizi dell' intiera Custodia (Apostolicum Ministerium, §. 19.) ma in quelli [22] ove sono le cure abbia ad osservare nei termini precisi tutto scrupolosamente, che prescrive la sulodata⁴⁸ Costituzione Firmandis §. 7. 8. 9. 10. Apostolicum Ministerium §. 17. nel senso dell' articolo 5.

Il Vescovo o Vicario Apostolico faccia pure come e quando crede la sua Visita nelle Parrocchie o Cure nei termini medesimi dell' encomiata Costituzione Firmandis: ivi sono sapientemente distinti i soggetti e gli oggetti da visitarsi relativamente, e la medesima direttrice di ambo i poteri in questo negozio manterrà mai sempre fra loro la pace.

14. Passato appena alla remunerazione eterna delle sue fatiche il Vicario Apostolico, il P. Custode riunirà i suoi Discreti, il Vicario Generale, e tutti i Parrochi e Curati o personalmente o per scheda, e dopo maturo, serio e conscienzioso consiglio a voti segreti⁴⁹ sceglieranno 3e Padri degni di succedere al defunto,⁵⁰ e questa terna manderanno alla S. C. di Propaganda, e al Minis. Generale affinché questi possa esser pronto a qualunque richiesta e comando in proposito dello S. C. di Propaganda; che se dentro otto giorni non sarà combinata dai PP. la terna, il Custode sia tenuto di avvisarne la S. C. di Propaganda, ed il Ministr. Generale, il quale adoprerà di ogni miglior consiglio ed accortezza per scegliere ed umiliare alla lodata S. C. tre specchiatissimi Individui dell' Ordine: la S. C. però si riserva il diritto non solo di prescegliere nella terna quello, che crederà più idoneo, ma ancora di prescinderne.

⁴⁶ U oba tiskana izdanja na ovom se mjestu nalazi *al Convento* kojeg u rukopisu nema.

⁴⁷ Pandžić, 2003: III: 63 bilježi riječ kao *Decreti*.

⁴⁸ Oba tiskana izdanja riječ bilježe kao *lodata*.

⁴⁹ Corr. ex *secreti*.

⁵⁰ Corr. ex *defonto*.

Articulorum finis: Decreti conclusio ac Confirmatio.

Haec porro cum infrascriptus R. P. D. Alexander Barnabò S. consilii propagandae fidei a secretis Ss. Domino Nostro Pio PP. IX retulisset in audientia habita die 15. Augusti 1852. Sanctitas Sua ea benigne in omnibus approbavit, rata habuit atque in Ercegovina [23] tam ab apostolico vicario pro tempore, quam a religiosis ad eam missionem pertinentibus in perpetuum servari mandavit.

Datum Romae ex aed. dictae S. C. de P. Fide die 3. Octobris 1852.

I.⁵¹ Ph. Card. Fransoni praef.

L. S.

Al. Barnabò a secretis

Dicti Decreti in Hercegovinam expeditio.

Mox trasumpti decreti atque ariculorum duo distincta exemplaria fuere expedita Roma in Hercegovinam, unum a S. C. Propagandae ad vicarium apost[olicum] Barišić, aliud vero a ministro generali ad p. Philippum Ančić, guardianum in Shiroki Brigh, sed dictae expeditiones non pervenerunt ad manus quibus fuerant directae, nisi sub finem Octobris anni eiusdem 1852.

Pro capituli praeside patentalium libera expeditio.

Iuxta igitur systemationis articulos, nova regularis curia in Hercegovina statim erat procreanda, ast legitimi vocales deerant resque devoluta erat ad ministrum generalem, ut ipse primum custodem ac discretos institueret, quod abs⁵² dubio fecisset nisi oretenus multis argumentis eundem rogavissem, ut litteras patentes pro capituli praesidente ad *libitum* discretorii eligendo misisset.

Guardiano praecipitur ut discretos convocet ac de eorum consilio praesidem eligat ac adscribat.

Mutato itaque suo primo consilio meis petitionibus locum dedit atque eadem expeditione qua articulos miserat, misit etiam praedictas litteras patentes ad eundem p. guardianum, cui praeceptum fuit convocandi omnes discretos, hoc est patres reverendos ipsorumque audito consilio novi praesidis in patentalibus nomen⁵³ adscribendi.

[24] *Discretorum convocatio indicta.*

Reverendus p. guardianus Philippus Ančić statim ac perceperat generalis mandata, eisdem parendum esse incunctanter sibimet persuasit; atque data quadam specie circularium litterarum discretos foris degentes ad conventum vocavit

⁵¹ Oba tiskana izdanja kao kraticu navode S. Budući da je ime kardinala Fransonija bilo Giacomo (lat. *Iacobus*) ovdje je to popravljeno u *I(acobus)*.

⁵² *absque* (P)

⁵³ (P) ispušta *Nomen*.

omnibusque diem 8. Novembris 1852. pro congressu in conventu Sanctissimae Assumptionis in Shiroki Brigh indicavit.

Vicarius ap[ostolicus] vocatus venit.

Praeses capituli eligitur promulgaturque.

Vicarium quoque apostolicum praetacti congressus certiolem reddidit ac rogavit idem pariter ut veniret. Accedentibus igitur omnibus discretis pro dicta die 8. Novembris ac ipso illustrissimo vicario, consiliis locus datus fuit, quem religiosorum pro capituli praeside seeligeremus; et omnium concors sententia prodiit, ut in patentalibus nomen apponeretur R. patris Eliae Vidošević, iam adgregati,⁵⁴ exdefinitoris et bis guardiani, consilia ad effectum prodierunt atque praecitata die 8. Novembris ante meridiem nomen praelaudati patris a p. Philippo Ančić guardiani litteris patentalibus insertum fuit; litteraeque sub prandio ad publicam mensam perlectae fuere voce omnibus intelligibili.

Capituli indictio.

Vicar[is]i] apostolici votum consultivum quaesitum.

A praeside ita instituto capitulum pro die crastino, hoc est 9. Novembris proclamatum et⁵⁵ assignatum fuit. Die igitur 9. Novembris 1852. hora conveniente dato signo capitularis congressus, reverendi patres discreti, praeside R. P. Elia Vidošević ad sessionem convenerunt et agitatis sententiis quantum visum fuit satis circa novi custodis ac discretorum electione omnes in forma, ut amant loqui, adivimus pro consilio sive mavis *voto consultivo* illuss. vicarium Barišić circa custodem eligendum.

Vicarii apostolici consilium liberum vocalibus relicto.

Illuss. Barišić auditis consilii peti[ti]onibus paucis [verbis] patres admonuit, ut bene perpenderent, quidquid pro bono com[m]uni tam Custodiae quam missionis essent facturi, dein quoad custodem subiunxit, ut patres libere seligissent,⁵⁶ quemcumque magis idoneum existimavissent.

[25] *Incipit I.^{us} annus custodiae.*

Primi custodis Hercegovinae electio ac proclamat[io].

Hoc praesulis audito liberrimo consilio, redivimus omnes simul⁵⁷ ad locum sessionis capitularis et factis ibidem, a brevi scrutinio, quae legibus praescribuntur circa eligendos ac electores votis secretis propositus fuit R. P. Angelus Kraljević, iam bis guardianus, concionator bene visus ac de Custodia optime meritus et votorum collectione facta ac coram praeside collocata, ab eoque ac ab inspectoribus

⁵⁴ *aggregati* (P).

⁵⁵ Corr. ex *ed.*

⁵⁶ Corr. ex *seligerent*.

⁵⁷ (P) *ispušta omnes simul*.

examinata, plenis votis electus repertus fuit A. R. P. Angelus Kraljević et ut talis a capitularibus proclamatus ac religioso more salutatus rite ac canonicè⁵⁸ electus.

Discretorum electio ac proclamatio.

Electo custode discretorum custodialium electioni locus fuit datus atque factis omnibus qu[a]e sunt legis ac consuetudinis, pro primo discreto canonicè electo prodiit R. P. Nicolaus Kordić, iam exdefinitor, pro secundo vero R. P. Philippus Ančić, iam guardianus et circa constructionem conventus optime meritus; ii pariter votis plenis fuerunt electi ac ut tales coram capitulo proclamati rite ac⁵⁹ canonicè electi.

Secretarii selectio.

His completis pro secretario Custodiae designatus fuit idem haec posteritati transmittens R. P. Petrus Bakula, sacrae theologiae lector generalis.

Novi Guardiani Electio ac proclamatio.

Eodem die quo supr, renuntiante⁶⁰ officio guardiani R. P. Philippo Ančić, pro novo guardiano conventus de⁶¹ Shiroki Brigh electus fuit R. P. Paschalis Kvesić, iam adgregatus, reliqui conventus officiales suo in⁶² officio immoti manserunt,⁶³ prout in ultima visitatoris apostolici congregatione dispositi fuerant.

Curiae custodialis promulgatio.

Novus guardianus R. P. Paschalis Kvesić per consuetas litteras patentales ad mensam publicam perlectas promulgatus fuit officiales vero curiae custodialis a capitulari sessione completa coram tota religiosa communitate a secretario Custodiae promulgati fuere.

[26] *Acta capit[uli] Romam missa et approbata.*

Die vero 10. Novembris 1852. praeses celebrati capituli omnia acta ad formam relationis redegit atque ministro generali pro approbatione die 11. Novembris 1852. Romam expedit. Minister autem generalis reverendissimus pater Venantius a Celano suo venerando decreto signato die 25. Novembris 1852. omnia nostri capituli gesta rata habuit ac confirmavit, data quoque sanatoria absolute sicubi in electionibus iam factis aliqua irregularitas irrepsisset.

⁵⁸ Corr. ex *caninice*.

⁵⁹ *et* (P).

⁶⁰ Corr. ex *renunciante*.

⁶¹ (P) *ispušta*.

⁶² (P) *ispušta*.

⁶³ *remanserunt* (P).

Neoelecti custodis primae litterae circulares.

Ipsissimo die 10. Novembris 1852. primae circulares litterae A. R. P. custodis in plena religiosa comunitate fuere alta voce perlectae atque fratribus per diversas parochias missae, erant vero sequentis tenoris:⁶⁴

*Fr. Angelus Kraljević Ordin. Min. S. P. N. Francisci de Observantia
lector, concinator, olim guardianus et ad praesens
in hac regulari Custodia Hercegovinae custos,
humilisque servus in Domino.*

Dilectis in Christo patribus atque fratribus religiosis nostrae Custodiae Hercegoviensis salutem, pacem et consolationem.

Quisquis superiorum annorum vicissitudines aequa bilance libraverit vel in-vitus fateri debet a Domino factum est istud et est mirabile in oculis nostris, ut ultra omnem humanam spem eo nostras res evectas attonitis conspiciamus⁶⁵ luminibus, quo deducendas nemo prudens unquam credidisset. Ast Deus noster opitulator fortis in necessitatibus, in angustiis, qui talia media seelegit talique ex alto quorundam hominum corda cinxit virtute, quatenus [27] universus mundanarum adversitatum impetus eiusdem divinae voluntati resistere non posset ipseque eo praestantiores conderet effectus quo humanitus causae imbecilliores videbantur.

Illustrissimus ac reverendissimus dominus Raphael Barišić, noster praelatus longe collendissimus postquam spatio fere octo annorum gloriose regimen fratrum Hercegoviensium sustinuisset, cuius immortalia erga hunc convenum totamque patriam nostra[m] beneficia nulla unquam vetustas oblitterabit,⁶⁶ futurae quippe nostrae felicitati, paci et tranquillitati paterna prorsus cura prospecturus, repetitas preces S. C. propagando christiano nomini praepositae, una cum venerabili discretorio substravit, ut videlicet haec Custodia nostra Hercegoviensis absoluto,⁶⁷ immediate dependens a ministro generali supremo ordinis Seraphici capite auctoritate Apostolicae Sedis declararetur. Summus militantis ecclesiae⁶⁸ Pontifex, Christi in terris vicarius Pius Nonus plenitudine potestatis suae, qua in universo catholico orbe pollet, ex consulto tam memoratae S. C. quam generalis ordinis piis nostris desideriis defferendo, eam talem sollemni Decreto dato die 15. Augus[ti] 1852. declaravit cum omnibus privilegiis, iuribus ac praerogativis quas aliae quaecumque ordinis nostri formales provinciae habent.

Quia vero nulli superiores inter nos praeextabant, qui iure possent suffragia ferre pro eligendis novi definitorii membris, ideo reverendissimus min[ister] generalis nos ipsos etiam amplius suis favoribus prosequi volens, per peculiarias suas litteras ad nostrum R. P. Philippum Ančić, tunc temporis guardian[um], datas, discretos huius venerabilis conventus legitimos electores instituit.

⁶⁴ Ovu je okružnicu objavio i Pandžić, 2003: III, 69–73.

⁶⁵ *comspiciamus* (P).

⁶⁶ *oblitterabit* (P).

⁶⁷ *absolute* (P).

⁶⁸ Pandžić ispušta *militantis ecclesiae*.

[28] *li vero ut rite et canonice omnia fierunt, elegerunt praesidem talem virum, qui in capitulo die 9. Novembris 1852. vices ipsius generalis digne sustineret omniaque ad normam legum ac constitutionum exequi conaretur. Quare in hoc capitulo omnia miro animorum consensu peracta fuerunt talique animi dispositione negotiorum primum atque inter nos maximum absolutum fuit, ut discretorum nullus licet rogatus hoc officii genus in se suscipere voluerit, sed in me esto immerentem concordibus votis contulerunt, ut hac prudenti agendi ratione omnibus pateret eos nihil hactenus egisse privati com[m]odi causa, neque dominandi inflata cupiditate ad hunc terminum rerum intortos⁶⁹ fuisse, bene vero promovendae gloriae Dei, animarum salutis procurandae nec non Custodiae nostrae neocreatae⁷⁰ felicitati futurae prospiciendi tali passu incepisse. Hoc gravissimum onus imbecillitate mea multo superius ad exemplum vel ipsorum verendissimorum discretorum subterfugere fixum ratumque in animo erat, attamen ne eorum desiderii deessem neve eorundem propensam in me voluntatem floc[c]ipendisse⁷¹ viderer, pavidus equidem suscepti tamen. Verum enim vero penitius rem prout in se est considerando summo terrore percussus maneo, quum probe sciam a propheta terribile illud »Vae« intonari »iis qui praesunt«, scilicet »iudicium sine misericordia.« Quapropter paene⁷² desperarem nisi divina prius innixus fiducia tum vero talibus officii sociis stipatus non essem, quos longa experientia subactum iudicium in rebus agendis dexteritas aliaque perspicuae dotes commendabiles reddunt. In eis multum fiduciae locavi ii me titubantem valide sustentabunt, errantem amice corrigent, dubitanti consilia saluber[r]ima suggerent et monita optima subministrabunt. Ex vero igitur animi mei erga huiusmodi homines undequaque probatos aestimo,⁷³ nil sine eorundem consilio et assensu negotii maioris momenti atentabo.*

[29] *Aliorum quoque prudent[i]um religiosorum in rebus dubiis sententiam exquiram et venerabor. Omnes igitur fratres meos religiosos, qui sunt memores sublimis sui status et divinae qua in sacro ordine insigniti sunt dignitatis, honestatem et virtutem supremo loco habent, summe aestimo nec colere desinam, ita errantes primo ad normam a Christo Domino praescriptam leniter et mansuete corrigam, pertinaces iuxta monitum apostolici increpabo dure et, si qui incorrigibiles (quod Superi avertant) adfuerint, farmaca amarissima porrigam. Etenim membrum quod congraena⁷⁴ infecit optime medici resecaendum suadent, oportet⁷⁵ enim pecus morbidum segregari, ne integer grex inficiatur. Interim si qui error,*

⁶⁹ *infectas* (P).

⁷⁰ *neoerectae* (P).

⁷¹ *flacipendisse* (P).

⁷² *poene* (P).

⁷³ Corr. ex *aestimio*.

⁷⁴ *cangraena* (P). Dankovszky, 1833: 340 ima natuknicu: 2) *Fene, congraena, das Krebsgeschwür*. (Dankovszky, Gergely (1833): *Magyaricae linguae Lexicon criticotymologicum*, Typis Haeredum Belnay, Bratislava). Kraljević je svoje studentske dane proveo u Ugarskoj.

⁷⁵ Corr. ex *opportet*.

*qui quidem nunquam divina adiuvante gratia voluntarius erit in mea huius officii intercesserit, id sine dubio a fratribus meis pallio charitatis contegendum fore tota animi persuasione confido. Nihil enim laboris, nihil curarum, nil solitudinis praetermittam, ut fratribus meis in hac Custodia meae curae concreditus omni ex parte prodesse possim. Ab hoc enim proposito me nullus adversitatum impetus, nullus calamitatum concursus retrahet.*⁷⁶

*Dum subditus eram fere omnium fratrum in me*⁷⁷ *amorem expertus sum, spero eundem amorem ab eis etiam nunc exhibitum iri, quo superiorem licet minus dignum neque commissuros quid tale, quod non fecisse sero optabunt.*

Interim antequam huius meae circularis epistolae finem imponam, opportunum duxi ut vos non laterent iusta desideria omnium et singulorum patrum nostrae Custodiae discretorum, ut ea nempe bene meritis viris praemia conferamus honoris, quae et nostram gratitudinem erga eos testificari possint et eorundem gloriae maiori augmento accedere.

[30] *Inter huiusmodi honores unusquisque nostrum probe novit imprimis numerandum esse reverendum p. Marcum Kalamut secretarium praestantissimum dignissimi praesulis nostri, fratrem ac amicum nostrum gratissimum. Etenim notum vobis fratres perspectumque est, quindecim non interruptis annis huic missioni in officio secretarii episcopalis summa cum laude et omnium*⁷⁸ *aplauisu inservisisse, praeter quam quod eidem animo sincerissimo et beneficentia non omnino ordinaria nostras res semper et ubique pro viribus meliorem ad finem deduci studuerit, non minus quam idem ipse propriis beneficiis conventum nostrum quotannis cumulaverit. Pari modo scitis normam Decreti S. C. de propaganda fide dudum editi religiosos, nempe qui in hac missione laudabiliter in episcopalis*⁷⁹ *secretarii officio duodecim annis inserviverint,*⁸⁰ *titulum ac privilegium excustodis nancisci oportere.*⁸¹ *Quum igitur praefata omnia concurrat*⁸² *nos lubentissimo animo praecitatum R. P. Marcum Kalamut titulo in nostro ordine excustodem agnoscimus ac declaramus cum omnibus privilegiis ac iuribus huiusmodi excustodibus convenientibus, praecipientes non minus nostrae curae subiectis ac subiacendis, ut eundem pro excustode agnoscant ac revereantur.*

Notum quoque vobis reddimus, quia reverendus p. Philippus Ančić, actualis huius Custodiae discretus sponte ac libero officio guardiani, quo medio quarto anno laudabiliter fungebatur renuntiavisset, ideo patres vocales elegerunt in guardianum nostri conventus de Shiroki Brigh R. P. Paschalem Kvesić.

⁷⁶ Kao i Pandžić, na ovom mjestu ostavljamo samo jednom zabilježenu riječ *concursum*, premda se ona u rukopisu, iz nepoznatih razloga, nalazi ubilježena tri puta. Naknadno su drugom rukom i običnom olovkom dodane tri strelice koje su vjerojatno trebale povezati *concursum* s nekim riječima iz gornjeg reda, međutim nejasno je s kojima i na koji način.

⁷⁷ Pandžić umjesto *in me* bilježi *una*.

⁷⁸ *omnum* (P).

⁷⁹ *episutlis* (P).

⁸⁰ *inserviverit* (P).

⁸¹ Corr. ex *oportere*.

⁸² *concurrant* (P).

Dum haec vobiscum com[m]unico, alloquor omnes et singulos vestrum illis doctoris gentium verbis, quibus nil vobis efficacius⁸³ ingerere possum, nempe: »De caetero fratres quacumque sunt vera, quacumque pudica, quacumque iusta, quacumque sancta, quacumque⁸⁴ amabilia, quacumquae bonae famaе, si qua virtus, si qua laus disciplinae, haec agite,« (Phil. 4, 8).

[31] *Demum orate pro visibili capite Ecclesiae catholicae Summo Pontifice Pio Nono, pro S. C. de propaganda cardinalibus, pro eminentissimo protectore ordinis nostri, pro reverendissimo generali ministro, pro optimo praesule nostro quem Deus pro nostrum omnium consolatione diutissime conservet et pro me tandem indigno vestro custode.*

Praecipimus R. P. guardiano ut has nostras litteras in publica mensa perlegi procuret, protocollo inseri faciat atque ordine extrinsecus signato per parochias securo baiulo ferente mittat.

Datum in Shiroki Brigh, tempore primi capituli custodialis rite et canonice celebrati, die 10. Novembris 1852.

Ita est fr. Philippus Ančić, discr[etus] Custodiae, mpp.

Ita est fr. Nicolaus Kordić, discretus Custodiae, mpp.

Ita est fr. Angelus Kraljević, cus[tos], mpp.

et ego fr. Elias Vidoshevich, praeses custodialis capituli confirmo ut supra, mpp.

De mandato venerabil[is] discretorii Custodiae

fr. Petrus Bakula

secretarius Custodiae, mpp.

Harum circularium extrinsecus ordo praescriptus erat sequens: nempe

* * *

[32] Ubique ex praescriptis locis laudatae circulares receptae ac perlectae fuerunt propriisque manibus respectivorum parochorum ac localium capellanorum subscriptae.

Tempore praedicti capituli nihil aliud praeter recensita officiose ac formaliter confectum fuit, excepto quod illuss. vicarius apostolicus Barišić coram plena religiosa communitate visitatoris officium, quo prius fungebatur, nunc desisse declaraverit. + NB⁸⁵

Antequam vero discreti custodiales discederent ex conventu, custodi contulerunt auctoritatem, ut in minoribus, ubi opus esse iudicasset, formaliter ageret ac disponeret, discretorii eiusdem ac suo nomine. Hinc prodiit ad publicum sequens decretum sive potius pontificii decreti applicatio, nempe:

Cum in Decreto a Clemente Papa 8.vo die 20. Martii 1601. edito, pro reformatione regularium N.^{ro} 10. praescriptum sit ut omnes fratres, quicumque illi sint eo-

⁸³ Corr. ex *efficacius*.

⁸⁴ *quaeque* (P).

⁸⁵ Riječ je o bilješci autora.

dem pane, eodem vino eodemque obsonio vescantur cumque idem Pontifex huius Decreti executionem superioribus sub privatione officiorum praeceperit, ad exonerandam meam conscientiam, quantum in me est omnino praecipio, ut omnibus fratribus in refectorio aequalis panis praebeatur. Iniungo R. P. Philippo Ančić, ut cum R. P. guardiano actuali agat, ut hoc praeceptum ad normam papalis Decreti exaratum suum effectum feliciter sortiatur.

Datum in Shiroki Brigh die 2. Decembris 1852.

Fr. Angelus Kraljević, custos, mpp.

L.S.

[33] + NB. Ex inadvertentia pluribus foliis confuse mihi ablatis causata, sequens discretorii custodialis suo loco adscriptum non fuit Decretum, videlicet;

Decretum

*venerabilis discretorii Custodiae provincialis Hercegovinae,
editum 10. Novembris 1852.*

N. 1.º Iuxta apostolica Decreta lampas tota nocte in medio dormitorii coluceat.

2.º Ad mesnam publicam in refectorio personae saeculares ne admittantur, excipiuntur tamen personae nimis conspicuae et benefactores insignes.

3.º Nullus parochorum aut quorumcumque huius Custodiae sacerdotum, iuvenes saeculares ad conventum pro ordine mittat, nisi prius habuerit expressam discretorii licentiam, quam licentiam non petent, nisi prius iuvenem probaverint, ethabilem repererint, annos quoque non excedentem 14, excipiuntur tamen iam versati in lingua Latina (intellige quo ad aetatem tantum – Secretarii nota).

4.º Nullus cappellanorum aut quorumcumque religiosorum proprio nomine collectiones in pagis faciat. Hoc enim praeter alia mala, habet etiam turpissimam proprietatis notam.

5.º Nemo unus religiosorum, nequidem ipse custos, sibi licere aestimet alumnos legitime susceptos privata auctoritate e conventu pellere. Ad hoc enim omnino necessarius erit maioris partis discretorii consensus atque recognitio causae expulsionis.

6.º Praecipimus omnibus parochis ac cappellanis localibus, ut hoc Decretum sibi describant et in loco patenti appendant.

Ita est fr. Philippus Ančić, discr[etus], mpp.

Ita est fr. Nicolaus Kordić, discr[etus], mpp.

Ita est fr. Angelus Kraljević, custos provincialis, mpp.

*ad gratiosum mandatum venerabili discretorii
ego fr. Petrus Bakula
secretarius, mpp.*

[34] *Casus Reservati*

A. R. P. custodi provinciali Custodiae Hercegoviensis

A. 1.º Apostasia a religione sive habitu demisso sive retento; quando eo pervenit, ut monasterii seu conventus fiat egressio nocturna ac furtiva, e conventu aut mo-

nasterio egressio etiam animo non apostandi⁸⁶ facta, quod aequalissime intelligendum est de cappellanis absque parochi scitu vagantibus.

2.º Proprietas contra votum paupertatis, quae sit peccatum mortale. Retentio item pecuniae in conventu sine scitu superioris guardiani, foris autem sine parochi scitu.

3.º Iuramentum falsum in iudicio regulari seu legitimo.

4.º Procuratio, auxilium aut consilium abortus, etiam effectu non secuto et hoc post factum animatum.

5.º Falsificatio manus aut sigilli officialium, custodis provincialis aut monasterii aut conventus aut parochi foris existenti[s].

6.º Furtum de rebus monasterii seu conventus in ea quantitate, quae sit peccatum mortale; idem intelligitur qui furtum faceret in parochiis de rebus parochialibus et ad parochum de iure ac consuetudine spectantibus.

7.º Lapsus carnis voluntarius opere consumatus.

8.º Occisio aut vulneratio et gravis percussio cuiuscumque personae.

9.º Ma[l]itiosum impedimentum aut retardatio aut aperitio litterarum a superioribus ad inferiores et ab inferioribus ad superiores.

10. Infamatio religiosi in re turpi aut alio aliquo gravi crimine coram s[a]ecularibus personis, licet fuerint parentes, cognati, amici; idem revelatio secretorum ordinis.

N.B. Preci[pi]mus omnibus religiosis parochias administ[r]antibus, ut hos casus claro calamo descriptos in patenti loco ponant ac servant.

Datum in Conv[entu] Ss. Assumptionis de Shiroki Brigh, die 20. Ian[uarii] 1853.

Ita est fr. Angelus Kraljević, custos provincialis, mpp.

de mandato P. S. A. R.⁸⁷

fr. Petrus Bakula

secretarius Custodiae, mpp.

[35] Cum vero systemationis nostrae artic. 13. custodi pro tempore propositum fuerit sui officii inter principalia munera esse confratrum suorum visitationem instituire, hinc est, ut sequentes litterae circulares sacram visitationem indicentes prodirent, quarum tenor est:

P. Custodis secundae circulares.

Fr. Angelus Kraljević etc. (ut pagina protocolli 26)

Reverendis, m[ultum] venerandis, venerandis patribus etc. (ibidem, p. 26)

Quamquam flagrantis animi desiderio illico ab electione mea vos invisere, sinceri amoris affectu in vinculo fraternae charitatis complecti et christianae pa-

⁸⁶ Corr. ex apostatandi.

⁸⁷ Paternitatis Suae Admodum Reverendae.

cis osculo salutare optarim quam qui maxime est, quominus hoc pium desiderium in effectum deducere et ardentibus vobis satisfacerem, plurimis praesertim] parochialibus negotiis impeditus usque adhuc differendum necessarium duxi. In praesentiorum vero aliquantum temporis nactus, per has litteras vobis primam canonicam visitationem denuntio, quia tam consuetudines apostolicae, quam ordinis, Concilium item Trid[entinum] stricte iniungunt inferioribus etiam praelatis visitationem suorum subditorum, tum etiam novissimi Decreti S. C. de propaganda fide, cum consensu S. Sedis dati die 15. Augusti anni mox elapsi, art. 13. praecipiter custodi pro tempore existenti, eum omnino durante suo officio ad duas canonicas visitationes abeundos teneri. His morem proptissimum gerere paratus, eandem canonicam visitationem cum Deo propitio ac bene volente, quam primum per circumstantias licuerit agredi intendo; etenim non omnes, sed quos potero ante iminentem⁸⁸ quadragesimam fratres, reliquos vero vita comite, post futuram solemnitate[m] Paschae visitabo. Quum autem iuxta doctrinam supralaudati Concilii Trid[entini], (sessio] 24. De refo[r]matione] c. 3.) praecipus visitationum istarum sit scopus sanam orthodoxamque⁸⁹ doctrinam inducere, bonos mores tueri, prava corrigere, cohortationibus et admonitionibus [36] ad religionem, pacem innocentiamque accendere, ea propter omnia mea studia, intensa conamina et intentiones eo tendent, ut observantia sacrae regulae, quam libere et sponte solemnis sacramenti religione Deo ipsi nos observanturos spondimus canonum apostolicorum, aequae ac nostri ordinis, prout et disciplinae monasticae quantum est possibile et cum officio gravissimo missionarum, quod gerimus compatibile, inducatur, quod quidem citius ob duras cir[cum]stantias, in quibus versabamur, carentes ipsis tectis fieri non potuit.

Et cum visitatio canonica sit quaedam licita, generalis de vita et moribus subditorum inquisitio, hinc omnibus fratribus meis in memoriam revoco gravissimam esse obligationem omnium nostrum promovendi regnum morale Christi, ad officia singulorum pertinere, ea semper omnia impedire, quae vergunt in offensam et laesionem supremae et divinae maiestatis, in proximi spiritualem ruinam, sacri nostri instituti ignominiam et sacerdotalis status opprobrium, dedecus et detrimentum, idcirco sepositis ineptis passionibus, vesano odio et livore, unice propter salutem fratris sui, ea dumtaxat refferant, quae corectione et emendatione digna cens[ur]erint.⁹⁰

Neque est detractio, ubi agitur de impediendo scandalo et proximi miserabili interitu. Et quomodo visitator posset monere et corrigere, quod Sanctissimus Fundator noster regulae cap. 16. Praecipit: »si nullus fratrum vellet alterius malitiosa errata vis[i]tatori revelare«? Attamen summa cautione hic opus est, ut nemo ignorat. Minime intendo ut mihi aliquis audita pro visis, dubia pro veris, ficta pro certis dicat, [37] sed potius meminerint omnes praeclarae sententiae seraphici doctoris: »Erubescant dicere contra absentem, quod cum charitate non possent dicere ipso praesente.«

⁸⁸ Corr. ex iminentem.

⁸⁹ Corr. ex hortodoxamque.

⁹⁰ »« je naknadno dopisano od strane samog autora.

Neminem fratrum meorum tam deplorata fide et moribus esse arbitror, qui saepissime non recogitet annos suos in amaritudine animae suae, quique continuo prae mentis oculis non habeat, qualiter fugiet a ventura ira et qui non intendat facere dignos poenitentiae fructus. Hac haudquamquam nisi continuo sua intima scrutetur, se ipsum ad districtum examen vocet, suas internas propensiones cum lege morali conferat, an huic conformes vel vero diffformes sint. Aptius examinis utilitatem et summam necessitatem ipsi generales licet lumine Revelationis destituti solo naturalis ingenii acumine texerunt. Prae reliquis aduxisse sufficiat Senecam qui epist[olarum] suarum cap. 7. egregie in hunc modum loquitur: »Animus quotidie ad reddendam rationem vocandus est. Utor hac potestate et quotidie apud me causam dico, cum sublatum est e conspectu lumen totum mecum scrutor facta et dicta mea remetior, quod hodie malum tuum sanasti? Cui vitio abstististi? Qua parte melior es? Nihil mihi ipse abscondo nihil transeo.« etc. etc.

Si hoc gentilis philosophus faciendum censuit, an nos negligendum putabimus qua religiosi, qui professores nostra vi ad perfectionem tendere debemus et de virtute in virtutem proficere? Qua Sacerdotes, qui quotidie ad sacra mysteria ipsis angelis tremenda accedimus? Quare ut ope frequentis conscientiae examinis, gratiam Dei, quae est in nobis per impositionem manuum rescuscitemus et cum aliis praedicaverimus ipsi reprobi efficiamus neve nobis contingat, quos ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei esse oportet, ut simus »nubes sine aqua⁹¹, quae a ventis circumferuntur, [38] arbores au[c]tumnales infructuosae, bis mortuae eradicatae.« (Iudae, 12).

In primis ut religiosa iuventus fructuose preces fundere as[s]uefiat, quorum summa consistit, in elevatione mentis ad Deum, quoniam iuxta S. Gregorium Nazi[a]n[ensem]: »ut corpus animae, rami arboris trunco, solares radii soli uniti esse debent, ut ab illis virtutem suam trahant, ita mente Deo uniti esse debemus ... neque enim tam saepe spiritum ducere, quam Dei meminisse debemus.« (Or. De Cura Paup.) Aniungitur ut in conventu nostro terminatis horis canonicis legantur aliquot puncta ex aliquo libro spirituali sub conventuali sacro, cui suadeo interesse omnibus de familia in eodem existentibus, nisi ipsissimo tempore essent aliqua sacramenta administranda aut rebus conventus in vigilandum aut alia negotia, quae dilata[t]ionem non patiuntur expedienda forent.

Nulla curarum quibus disteneor adeo vehementer premit⁹² animum meum, quam admodum recta, diligens et solida educatio iuventutis ad hunc statum adspirantis, ex hac educatione solerter vel perfunctorie instituto futurum Ecclesiae statum et nostra Seraphicae religionis penden[s] sat superque serio rem perpendiculari cuique perspicuum est. Quapropter haud gravate laturos esse suppono patres magistros, si super hac re non illo prolocutus⁹³ fuero et per impense recomendavero, ut sagaci solertia peritius in teneros alumnorum animos inspiciant, illorum congenitas naturae inclinationes et propensiones observent, eisdem innocentiae

⁹¹ Corr. ex aqua.

⁹² Corr. ex praemit.

⁹³ Corr. ex prolocutus.

felicitem, quem huiusque insigni Dei beneficio sortam tectam conservarunt, porro quoque caute custodiendam solícite inculcent: virtutis pretium⁹⁴; decus et [h]onorem persuadeant, vitii horrorem, seditatem, turpitudinem et tristissimos effectus, fascinantibus et vivis coloribus depingant; ad litterarum amorem, gustum et desiderium semper tamen cum virtute cognitum [39] irrefragabilibus argumentis alliciant, excitent, hortentur, incendant. Nam quamcumque magnam scientiam a virtute seiunctam tam parum fructuum ferre posse ac palmus a suo caudice resectus explorata res est. In sola virtute cum litteris amico foedere iunctis verum solatium, gloriam et felicitatem positam esse velut digito monstrent. Magnitudinem vero ipsi alumni bonitatis divinae eos ad statum religiosum vocantis saepe suspiciant ac eam prona adorent et venerentur. Statum hunc⁹⁵ magni faciant et aestiment. Agnosco ego gravitatem officii vestri fratres aestimati⁹⁶ssimi, est enim plenum laborum, salearum et difficultatum. Vobis sane incumbit alumnorum vestrae curae concreditorum incultos mores ferre, ingenia eorumdem perscrutari, latentes in illis igniculos excitare, desidiam expellere, hunc metu pertrahere, illum spe gloriae animare, petulantiam coercere, inter recti ac honesti limites continere, hic labor, hoc opus, haec laus probati magistri est. Solum quantum vis fecundum⁹⁶, ut optatum fructum ferat, solertem agricolae manum experiri debet. Quanta ingenia in ignominiosis ignorantiae tenebris propter nuncquam satis damnandam instructoris ignaviam delitescunt! Verum patres suis titulis dignissimi, considerare debetis eam virtutis naturam esse, ut ad ardua tendat, et si magnitudinem praemiorum consideraveritis, quae vestrum laborem, patientiam et industriam indivulsa com[m]itantur, non illa quidem, quae honores parvi animi et angusti pectoris aestimare solent, sed vera, sed immortalia, sed aeterna nempe, dulcis recte factorum conscientia, grata rite adimpleti officii recordatio, iucunda reminiscencia vos rem Deo gratam, Ecclesiae utilem [40] ordini decoram fecisse, officiendo probos eisdem ministros, facile omnes labores ac difficultates superabitis. Omnium theologorum concors doctrina est unum quodque opus bonum eo magis nobis impetrari immeritam, quo maiorem in eiusdem exercitio luctam sustinere oportuit⁹⁷ et quo maioris intentionis punitate illud perfecimus. Etiam corpore nostro iam diu extinto et in pulverem converso semina per nos sparsa flores quodam[m]odo immortales uber[r]imosque fructus ferent. Si tamen adhibita omni solertia et industria observaveritis aliqu[a]e alumnorum tam hebetis ingenii esse atque crassae memoriae, ut nulla spes evolvendarum facultatum intellectualium fulgeat, pariter si ad aliqua vitia particularem eos habere affectum patuerit, putatoriam⁹⁸, ebrietatem, rem turpem, furtum, nil horum ne clam esse patiaminor; mature amputandum est, quod non amputandum fuisse, sero, sed frustra dolebimus. Omnino illud omnes prae oculis habere debemus, quod olim immortalis pontifex Benedictus XIV scribebat: »Melius enim profecto est pauciores habere

⁹⁴ Corr. ex praetium.

⁹⁵ Riječ je naknadno umetnuta drugim rukopisom iznad neke riječi koja je precrtana.

⁹⁶ Corr. ex faecundum.

⁹⁷ Corr. ex oportuit.

⁹⁸ Corr. ex putatoriam.

ministros, sed probos, sed idoneos atque utiles, quam plures qui in aedificationem corporis coetri, quod est Ecclesia necquidquam sint valituri.« (*Ency.* Ubi primum). *Inexiabili profecto piaculo vosmetipsos obstrictos sentiretis, si huiusmodi vitiis inquinatos aut deditos ordini obtruderetis, quod saepe factum utinam tristis non comprobaret experientia. Hic non agitur causa privata, sed Dei, sed Ecclesiae, sed sacri ordinis et tandem animarum nostrarum. Quadraret in nos sane pervulgatum axioma: »qui est causa causae, est etiam causa causati.«*

[41] *Paris enim periculi est aut idoneo et utili membro Ecclesiam et ordinem aut inepto et pernicioso onerare. Deploranda res est ordine non nullos huius nostra Custodiae tam recordes sacerdotes, famae, honoris et conscientiae prodigos, ut quid vis malint agere, quam sacra ac utili lectione occupari. Si enim multum discentes parum scire universalis experientia testatum faciat, innegabile consequens est, parum aut nil discentes, nihil quoque scire. Et quomodo tot implicatos casus in sacra tribunali, adminus cum prudente probabilitate resolvent? Quomodo Verbum Dei cum utilitate et auditorum compunctione anuntiabunt?⁹⁹ Quomodo moestos solabuntur, afflictis ex corde compatientur. Apte illis applicari potest effatum Christi, »si caecus caeco ductum¹⁰⁰ praestat, ambo in foveam cadunt.« Ego profecto aut nihil video aut sine [h]aesitatione pronuntiare¹⁰¹ possum, huiusmodi vere infelices et indignos sacerdotes minime considerare tria gravissima officia, iudicis, nempe, doctoris et medici spiritualis quotie[n]scumque legi, ut cum Iob loquor: »pavor tenuit me et tremor et omnia ossa mea perter[r]ita sunt ... inhorruerunt pili carnis meae.« (*Iob* 4, 15–16). *terribilem eximii ecclesiae doctoris Mag[nus] Gregor[ius] (Homiliam 17): »Ibi Petrus (scilicet in extremo iudicio) cum Iudea conversa, quam post se traxit apparebit, ibi Paulus conversum, ut ita dicam, universum mundum, ducens, ibi Andreas post se Achaïam, Ioannes Asiam, Thomas Indiam, in conspectu sui Iudicis conversam ducet. Ibi omnes dominici gregis duces cum animarum lucris apparebunt, quid nos miseri dicturi sumus, qui pastorum nomen habuimus et oves, quas ex nutrimento nostro ostendere debeamus, non habemus?« Utinam praecitata indeclinabilis doctoris trepidatio vel a longe quorundam sacerdotum corda tetigisset, ruinus sane et domi et foris sese darent rebus ad [42] sacerdotis officium minime pertinentibus et loco ineptarum cautionum, distractionum prorsus rusticalium ac religiosum virum minime decentium, explicaverit aliqua capita doctrinae christianae rudi plebi frangerentque panem parvulis petentibus. Interim ut non nulli vel aliquo studii amore ducantur, assignantur pro examine¹⁰² Tractatus de conscientia et legibus. Demum fratres admoneo vos omnes verbis principis apostolorum: »Magis satagite, ut per bona opera certam vestram vocationem et electionem faciatis, haec enim facientes non peccabitis aliquando.« (*Petri* 2. 1, 10).**

⁹⁹ Corr. ex *anunciabunt*.

¹⁰⁰ Corr. ex *ductum*.

¹⁰¹ Corr. ex *pronunciare*.

¹⁰² Corr. ex *examimine*.

Praecepitur R. P. guardiano, ut has in corona fratrum legi faciat, protocollo ingerat, copiam desumptam omnibus religiosis foris existentibus per fidum baiulum mittat.

Datum in Shiroki Brigh e conventu SS.^{ae} Assumptionis, die 21. Ianuarii 1853.

*Paratissim[us in] Christo
fr. Angelus Kraljević, cust[os] provincialis, mpp.
ad mandatum paternitatis S. A. R.
fr. Petrus Bakula
Custodiae a secretis, mpp.*

R. P. guardianus praeceptis morem gessit atque ordine sequenti ad animarum curatores has circulares direxit nempe reverendis patribus sequentium locorum: *Posušje, Roškopolje, Grabovicae, Mokronoge, Seonicae, Rakitno, Gradac, Goricae, Ružiči, Ljubuški, Brotnjo, Zastivlje*¹⁰³ *indeque occasione expressa ad conventum.*

[43] Ex subscriptionibus religiosorum existentium in locis in directione nominatis, non constat praedictas circulares Goricam, sub Ljubuški, in Brotnjo et in Zastivlje expeditas et delatas fuisse, de aliis locis id constat.

Prima sacra canonica visitatio patris custodis in Hercegovina.

Ab emanatione supradictarum circularium, sept[im]a die eiusdem mensis, hoc est 28. Ianuarii 1853. primae canonicae ac sacrae visitationi in Hercegoviansi provinciali Custodia A. R. P. Angelus Kraljević custos provincialis comite meo secretario principium dedit et quidem ordine ac diebus sequentibus:

In Gradac parochia p. Philippo Čorić die 28. Ian[uar]ii.

Brotnjo me parochia et duobus cappellanis p. Mathaeo Bulić ac p. Josepho Cigić die 4. Feb[ruar]ii et die 5. eiusdem.

Posušje parochia p. Elia Skoko die 11. Aprilis.

Seonicae parochia p. Ioanne Cernjac, cooperatore p. Michaelae Zloko die 14. Aprilis.

Ibidem eademque die advocatus fuit p. Augustinus Mariić cappellanus localis de Rakitno atque idem s. visitationi subiectus. Ibidem advocatus fuit p. Gregorius Dragičević, parochus in Roškopolje et die 16. Aprilis sacrae visitationi subactus.

Ibidem citatus fuit p. Matthaeus Čorić parochus Grabovicae et die 18. Aprilis sacrae visitationi submissus. Ibidem comparuit p. Angelus Primorac parochus in Mokronoge et die 21. Aprilis sacra visitatione potitus.

Ultimo nominati patres ex eorum residentiis Seonicam pro personali visitatione vocati fuere ideo, quia tempestas praefrigida non permittebat custodi, ut eos in propriis residentiarum locis adiret.

[44] *Visitationis continuatio ac terminus.*

Die porro 22. Iulii 1853. sacra ac generalis visitatio a p. custode provinciali executata fuit in conventu de Shiroki Brigh atque visitatis praepremis quae ad divi-

¹⁰³ Corr. ex Zastivlje.

num cultum pertinent, religiosi ibidem existentes, sequenti ordine fuerunt vocati ac de generali regulae nostrae ac constitutionum observatione interrogati, nempe:

fr. Georgius Budimir laicus professus,

p. Elias Zelenika

p. Petrus Kordić

p. Philippus Ančić, Custodiae discretus

p. Nicolaus Kordić, Custodiae discretus

p. Paschalis Kvesić, guardianus

Item vero die 26. Iu[l[ii]] vocatus fuit ad visitationem:

p. Elias Vidoscević, parochus de Ružići

p. Petrus Knežević, cappellanus loc[i] in Zaslavlje

Die 13. Augusti 1853. visitatus fuit supra p. Andreas Šaravanja, capellanus de Mostar et die 16. eiusdem vocatus est p. Simeon Martinović, cappell[anus] in Mostar.

Atque hic terminum sumpsit prima custodis in Hercegovina instituta canonica visitatio et quamvis de iustis rationibus interpolata fuerit absoluta, convenientius tamen aestimavi ut illam subjective substernerem, nec intersecandum censui sequentibus litteris ministri generalis reverendissimi patris Venantii de Celano, signatis quidem sub die 5. Iulii 1853. et a custode receptis die 6. Augusti 1853.

Ut vero su[n]ccinte scias pro tua futura ac aliorum directione, pauca ex nominata epistola, incipiente: *Con molta afflizione etc.* desumam. Scito itaque ab aliquo nobis ignoto amico ministro generali iam pridem praeter alia, sequentia exposuisse, videlicet:

[45] 1.º Apud religiosos Hercegovenses turpem vigere abusum pecuniam saecularibus erogandi tam mutuo simpliciter, quam ad fructum.

2.º Ipsos religiosos apud saeculares tenere animalia ac fructum: puta pecora, vacas, equas, apes etc.

3.º Deteriores species frugum cerealium pro praestationibus idem in eadem specie, sed pro maiori quantitate a religiosis passim tribui saecularibus.

4.º Emptiones exequi rerum pretio inferiori, ipsas servari et vendi pretio lucrositatis.

5.º Religiosos foris existentes, nimia et pompositate et varietate inconvenientium colorum; pannorumque praetiositate suis *in vestibus uti*.

His enumeratis generalis praeeperat custodi, ut suum statim convocaret discretorium et facta praedictorum discussione, ut formaliter responderent quomodo res se haberent.

Custos vero haud in longum distulit ut generalis mandata exequeretur, die quippe 9. Augusti 1853. discretorium iam congregatum erat in conventu de Shiroki Brigh et die sequenti ad generalis 5 puncta responsiones subscriptas ac sigillo Custodiae munitas ad generalem misit. Discretorium in laudatis responsionibus, ex vero non potuit admittere totam extensionem accusationum factarum, cum certo scirent ita omnia in omnibus non extare prout depincta fuerant, praesertim quod spectat ad lucraciones mercatorum more, sed nec denegare ex vero potuit nil horum

vigere, quae in accusationem aducta fuerant. Mediam igitur discretorium selegit viam et postquam se purgavit de quibus potuit, eidem generali ap[p]romisit se omnem daturum operam, ut si quos huiusmodi abusus reperiret, statim eradicaturum et ne de novo isti vel consimiles introducerentur in Custodiam totis viribus abstuturos et, ubi per rem conficere non possent, interpellaturos ipsum generalem.

[46] Responsione discretorii nostri Romam adveniente absens erat minister generalis et loco eius alias hac de re litteras officiales scripsit ad p. custodem Zacharias a Viculis, delegatus generalis, sub die 27. Augusti 1853.

In istis litteris refert delegatus se confirmatum esse vel ipsa responsione discretorii magna ex parte recitatos abusus in Hercegovina locum habuisse, quare longa admonitione et ex[h]ortatione prosequitur, ut quae non conveniebant statui nostro tollantur, disciplina introducatur, praxi firmetur cum primis maiorum in Custodia patrum exemplo aliis norma vitae exhibeatur. Et quoniam discretorium quaedam media in sua responsione generali proposuerat, quibus censebat nonnullis abusus deprimendis convenientia esse, delegatus huiusmodi media proposita adprobat atque eisdem non obtemperantes a generali puniendos fore adserit. Huius epistol[a]e initium est: *Dal rapporto...* Responsionum vero discretorii: *La su caritate vollissima...* Quae omnia in Custodiae archivio servantur.

Custos porro communicatis primo omnibus religiosis tam in conventu, quam in eius viciniis generalis litteris, die 17. Augusti 1853. ad superiores parochias ac locales cappellanas profectus est atque singulos religiosos oportuna commotione ad fugam praedictarum accusationum instruxit, ut is qui ex adverso est, vereatur: *Nihil habens malum dicere de nobis.*

Nunc terminum ponemus primo Custodiae anno, in quo *congregatio intermedia non fuit habita* propter nimiam retardationem generalis litteram circa licentiam congregationis faciendae, quapropter tempore consueto congregationum, hoc est circa festa Pentecostes custos de cointelligentia vicarii apostolici disposuit quosdam animarum curatores, reliquis manentibus, prout in capitulo die 9. Novembris 1852. dispositi erant.

[47] Die 20. Novembris 1854. sequens ordo horarius pro choro in Shiroki Bri-gh servandus ab A. R. P. custode propositus fuit, iuxta Italicum indicem:

Pro vesperis semper pulsetur hora 21., sed a mense Novembri usque ad 20. Feb[ruarii] 21 ¼.

Pro completorio in quadragesima pulsetur hora 22.

Pro prima ac aliis horis canonicis a 1.º Nov[embris] usques ad 1.º Martii hora 15 ½.

a 1.º Martii usque ad 1.º Junii hora 14 ½

a 1.º Junii usque ad 1.º Septembris hora 11 ½

a 1.º Septembris usque ad 1.º Novem[bris] hora 13 ½.

Praecipitur multis venerandis patribus magistris, ut ad vitandam omnem confusionem, haec adamussim observari faciant.

Die quo supra

*fr. Angelus Kraljevich
custos provincialis, mpp.*

Nec locum aliquando haberent confusiones et fors etiam contentiones inter fratres sequens prodiit:

Decretum

Dum fratres huius Custodiae ex hac ad meliorem vitam migrare contigerit eorum spolia hoc modo dividantur: si quid pecuniae manserit, quemadmodum et debita tam activa, quam passiva, fabricae applicentur; vestes dividantur et pro iis accepta pecunia servetur in usum sacerdotum ad Custodiam terminatis laudabiliter studiis redeuntium; materialia omnia et animalia in commodum conventus cedent.

Datum in conventu SS.^{ae} Assumptionis de Shiroki Brigh die 29. Ianuarii 1854.

*Ita est fr. Angelus Kraljevich,
custos provincialis, mpp.*

*ad mandat[a] P. S. A. R.
fr. Petrus Bakula
Custodiae a secretis, mpp.*

[48] *Tertiae litterae circulares p. custodis in quibus 1.^a intermedia congregatio statuitur.*

Non modo ex consuetudine, sed magis ex necessitate tam Custodiae, quam missionis, congregationem 1.^{am} intermediam oportebat haberi in hac nostra Custodia, quod etiam ipse reverendissimus p. minister generalis Venantius a Celano rationibus ac necessitatibus consentaneum agnoscens, suo venerabili decreto die 21. Febr[uarii] 1854. 1.^{am} intermediam congregationem in Hercegovina habendam permisit facta potestate custodi diem celebrationis determinandi. His cum primis necessariis existentibus sequentes tertiae p. custodis prodierunt litterae circulares:

Fr. Angelus Kraljevich etc. (pagi[na] Protocolli 26.)

Dilectis Nobis plurimum etc. (ibid. 26.)

Optabamus sane statim ac feliciter, divina adiuti gratia, manus canonicae visitationis obivimus 1.^{am} intermediam congregationem celebrare, ut coadunatis in unum patribus huius Custodiae provincialis etc. concordibus consiliis et sententiis deliberarem, quae in maiorem Dei gloriam, nostri S.ⁱ instituti decus ac laetiora incrementa redundaverit quaeque in saeculi aedificationem atque omnium nostrum salutem vergent. Verum iusto plus retardante superioris generalis responso elapsoque debito tempore, ab ultimis usque aetatibus eiusmodi rebus agendis destinato tum votorum compotes fieri minime potuimus. Ne id ipsum hoc anno etiam contingeret, tempestive humiles preces substravimus eidem reverendissimo p. generali, quibus efflagitabamus omnes necessarias et opportunas facultates praefatam congregationem celebrandi. Is desiderii nostris annuens gratio suo registro¹⁰⁴ de 21. mox praeterlapsi mensis Febr[uarii], nos dignatus est una cum decreto licentiam continente, saepe laudatam Congregationem loco, die et mense a nobis designandis coadunandi. Ea propter prius iis consultis quorum

¹⁰⁴ Corr. ex regeristo.

interest diem 8.^{am} proxime venturi mensis Maii toties laudatae congregationi [49] celebrandae in conventu nostro B. V. M. in coelum Assumptae de Shiroki Brigh tenore praesentium indicimus indictamque omnibus et singulis significamus et promulgamus. Ut autem in illo religioso congressu gerendo secum robur et effectum consequantur per humaniter invitamus evocamusque patres actuales huius nostrae Custodiae discretos iure definiendi, decidendi et suffragandi pollentes, scilicet R. P. Nicolaum Kordić et R. P. Philippum Ančić, quatenus 3.^a Maii ad locum praefixum sese conferre velint.

Interim praecipitur R. P. guardiano, ut quatuor documenta conficiat quam exactissime:

In 1.º documento missarum celebratarum ac cantatarum numerum accurate consignabit, sub sacerdotali cuiuslibet sacerdotis iuramento. Hoc documentum conficiendum est ad normam alias nobis datam ab omnibus sacerdotibus proprio pugno subscribendum erit.

In 2.º documento describetur attestatio, nempe spiritualia exercitia ab omnibus fratribus peracta fuisse, vestiarii satisfact[i]onem ac necessitatum fratribus tam infirmis, quam sanis charitativam exhibitionem, demum super religiosa conversatione ipsius guardiani. Istud quoque omnium religiosorum subscriptione firmabitur.

In 3.º omnium rerum comestibilium seriem conscribet a solis discretis conventus subscribendam.

4.º Denique computum inibit introitus ac exitus, debitorum etiam tam activorum, quam passivorum, quod aequae discreti soli subscriptione sua contestabuntur.

Non latet patres parochos decisum esse a S. C. de propaganda artic. 10. Incumbere, np. custodi et suis discretis, ut cum cointelligentia [50] illustrissimi vicarii aApostolici determinent, quid relinquendum est in translatione ac amotione parochorum in domo parochiali successorii. Ideo ordinatur patribus parochis, ut copiam respectivi¹⁰⁵ inventarii, quam primum huc transmittant, qui anno elapso id non praestiterunt. Solito quoque elemosynas in[n]otare consignent, quas quotannis dare conventui consueverunt. Notum perspectumque nobis est omnes religiosos tali spiritu submissionis humilitatisque animatos esse, ut pronissimi sint, tranquillo animo omnes determinationes suorum superiorum excipiendi. Attamen ipsi superiores quantum per arctas, in quibus versantur, circumstantias licet, omnibus satisfacere parati sunt. Ideoque unusquisque qui hactenus id non praestitit, per particulares suas litteras sua desideria candide patefaciat, alioquin gloriae nobis ducemus singulum fratrum nostrorum contentum reddere.

Ad evitandas confusiones die congregationi designato, nullis nisi citatis ad conventum accedere fas esto, iam aliunde satis incommodorum est praesertim hoc anno usquequaue duro et infelici.

Quia, ut homines variis infirmitatibus circumdati sumus, nimio opere egemus auxilio divino et ideo tenemur diu noctuque potentem eius opem inplorare, ut S[piritus] Sanctus nobis sua grati[a] assistat sapientiaeque nobiscum laboret. Hoc

¹⁰⁵ Corr. ex respectivii.

ut assequamur a 26. Aprilis omnino volumus, ut in choro absolutis horis canonicis, quemdum et post matutinum a fratribus recitetur hymnus Veni Creator cum versibus et orationibus etiam de b[eata] et gloriosa semper V[irgine] M[aria] ac S. Francisco. Die 8. vero Maii decantabitur sacrum votivum de S[piritu] Sancto utique praemisso Veni Creator sub quo clerici ac laici per acta confessione sacratissima eucharistiae sacrificientur. [51] Confessorii omnes ab omnibus casibus nobis reservatis facultate absolventi illa dumtaxat die poterunt.

Iniungitur R. P. guardiano ut has [litteras] in plena communitate religiosa legi faciat, Protocollo ad hoc destinato inserat, desumptas copias in forma authentica omnibus religiosis in cura animarum per parochias constitutis, per securum latorem notas reddat.

Valete fratres charissimi, meque in vestris piis ad aram precibus apud Deum iuvate et seraphica benedictione iugiter perfruimini.

Datum in Shiroki Brigh, die 28. Martii 1854.

*Idem qui supra
fr. Angelus Kraljević, mpp.
De mandato P. S. A. R.
fr. Matthaeus Bulich,
prosecretarius, mpp.*

Suprascriptae circulares ad omnes parochias nostrae Custodiae fuerunt expeditae, prout subscriptionibus respectivorum parochorum ac localium cappellano-
rum comprobatur.

Epis[iscopu]s ad congregationem vocatus: defuit.

Pro assignata die 8. Maii eitam illuss. dominus vicar[ius] apostolicus Barišić particularibus litteris a p. custode fuerat invitatus, sed ex pedum infirmitate non potuit venire, congregationi tamen per inde indicato die principium fuit datum praemissis tamen, quae erant praemittenda.

[52] ***Congregationis celebratio.***

Apposito congregationis decreto auditores causorum constituti fuere reverendi patres Nicolaus Kordić ac Philippus Ančić, decretum fuit in publico lectum ac in patenti loco appensum, quo decreto comprehendebantur etiam documentorum ac computorum revisores reverendi patres Elias Vidošević ac Petrus Bakula. In hac congregatione 1.^a intermedia sequentes officiales conventus respectivis litteris potentialibus promulgati fuere, nempe:

pro guardiano R. P. Paschalis Kvesić

pro novitiorum magistro R. P. Elias Vidošević.

pro concionatore festivali R. P. Elias Vidošević.

pro concionatoribus dominicalibus alternative multi venerabiles patres Elias Zele-
nika, iuvenum magister ac secundarius novitiorum, atque Nicolaus Anić.

Haec omnia post consuetae¹⁰⁶ dispositionis familiae sive tabulae, ut dicunt, lectionem a me secretario Custodiae in corona Fratrum perfecta ac publicata fuerunt.

De paraeciarum respectivis inventariis, de quibus in circularibus nihil determinatum fuit, eo quod vicarius apostolicus praesens non esset.

Undecim puncta decretoria guardiansi inculcata.

Hac ipsa congregationis occasione¹⁰⁷ sequentia 11 puncta a discretorio decretorie fuerunt stabilita atque ex deputatione eiusdem discretorii per me p. Petrum Bakula die 8. Maii 1854. R. P. guardiansi vehementissime inculcata fuere, amico ac secreto modo, ne eius famam nimium laesisse videretur, eiusmodi decreti publicatio. En igitur 11 puncta:

[53] 1.º In refectorio omnibus religiosis aequales cibi porigantur, dempto aliquo malae valetudinis...

2.º Pro sacrificia perpetuo deputetur aeditus, qui ab omnibus aliis laboribus sit liber omnino eiusque totum ac unicum officium nitor ac servitium domus Dei constituat.

3.º Alumni saeculares ordini destinati occasione solemnitatum infra annum occurrentium, nunquam domum ire permittantur neque idem unquam manualibus laboribus occupentur nequidem sub pr[a]etextu distractionis.

4.º Viv[a]e arbores intra conventus septa ubicumque existentes sive in hortis sive alibi etiam in remotioribus locis absque expressa discretorii conventus licentia ne excidantur.

5.º Equi sacerdotibus intuitu muneris pastoralis pro equitatione inservituri ne onerentur.

6.º Superiores conventus non secus ac subditi, nisi actualibus laboribus dila[tationem non potentibus impediuntur, divino officio in choro interfuit.

7.º Strepitus ac inconditi clamores proprii rusticis ac ineducatis sunt, quare in conventu minime fas est eos exercere, maxime a superioribus ac in illis horis quibus religiosi aut orare aut studere aut etiam a laboribus quiescere supponuntur.

8.º Ad vitanda multa inconvenientia potio caffae dato com[m]uni signo alibi potius quam in guardiansi cubili religiosis praebetur.

9.º Nullibi equidem, ast multo minus in refectorio et aliis locis publicis, sermo instituendus est de pecunia aut aliis rebus religiosorum virum minus decentibus, esto sint ex ioco his enim praesertim tironibus magnum scandalum paratur proponentibus autem vilipendium. Idem dicendum depungentibus ac irrisoriis verbis alicui religioso obiectis.

[54] 10. Communis lotrix per guardiansum seligatur, quae omnium fratrum vestes interiores dictas albas lavabit, foemina autem debet esse canonicae aetatis ac famae integrae.

¹⁰⁶ Corr. ex *consuatae*.

¹⁰⁷ Corr. ex *occasione*.

11.º Pro unoquoque sacerdote vestiarius deinceps erit scudi *viginti*, sed a singulo religioso guardianus retinebit unum scudatum lotionis communis nomine.

Nota!

Protectoris ordinis obitus.

Die 27. huius mensis Maii 1854. litterae circulares comparuerunt reverendissimi p. generalis, quibus notum voluit fieri eminentissimus Aloysium Lambruschini, cardinalem, episcopum, centumcellarum porti et Sanctae Rufinae, ordinis nostri protectoris optime meriti, die 12. Maii 1854. vita sanctum fuisse suffragiisque eius animae succurrendum esse.

Quartae litterae circulares patris cus[todis] quibus secunda s[acra] c[anonica] vis[it]atio indicitur.¹⁰⁸

Fr. Angelus Kraljevich ordinis minorum S. p. nostri Francisci, lector, confcionator], olim guardianus et ad praesens in hac Ercegoviensis Custodiae custos provincialis, humilis in Domino servus.

Reverendis, multum venerandis ac venerandis patribus et fratribus clericis nec non laicis nostrae Custodiae pacem in Domino sempiternam.

Crediti nobis muneris partes expleturi harum serie alteram canonicam visitationem ad quam praeter alia vi novissimi decreti Romani obligamur quamque caelo opitulante currente hac aestate inchoare, prosequi et ad finem perducere intendimus vobis fratres colendissimi, denuntiamus, ut hoc modo supremo ordinis moderatori [55] vilicationis nostrae rationem facilius reddere possimus ac valeamus.

Quod autem hic quasdam admonitiones praemittendas censuerimus, speramus vos aequanimis luros facilesque nobis veniam esse daturos, quas equidem facere vel ipsum officium, quod indigni sustinemus a nobis exigere vos haudquamquam fugit, Dominum etiam per prophetam minori se sanguinem de manu speculatoris requisiturum, si tacuerit et locutus non fuerit.

In primis noscitis fratres omni aestimatione dignissimi, in quantas temporum calamitates inciderimus, quantis calumniis callidus versutusque inimicus noster, dolo malo usus, nos impetere omni nisu adlaboraverit, protruso nempe in publicum detestabili et infami scripto portentosis mendaciis referto, in quo nihil petulantiae, nihil impudentiae reliqui fecit, quatenus nos teterrimis coloribus depingere, variis criminationibus obruere, opprobriis foedare et contaminare, famam nostram proscindere, bonum nomen et existimationem, quam hactenus apud probos et honestos obtinebamus, penitus tollere posset, sique toti mundo nos odiosos, execrabiles et impios, conatu iniquo atque animo perversissimo exhibere voluit.

Verum quidem est, iuxta S.^{tum} Ambrosium: »Bene sibi conscius falsis non debet moveri convitiis nec aestimare plus ponderis in alieno esse convitio, quam

¹⁰⁸ Naslov je zapisan Bakulinim, a tekst koji slijedi tuđim rukopisom.

in suo testimonio, *sed quin apostolus praecipit providenda esse bona, non tantum coram Deo, se etiam coram omnibus hominibus, (Rom. 12, 17, Ecclesiasticus etiam 41 monet). Curam habe de bono nomine, plus enim tibi proderit, quam mille thesauri.*« *Ideo omni studio et contentione eniti debemus, ne status quem eprofitemur sanctitatem ministerii, quod gerimus excellentiam incauta conversatione, impudenti actione, minus librato et incircumspecto sermone dedecoramus.*

»Frustra irascimur obtrectatoribus nostris, si eis ipsis obtrectandi materiam ministramus.« (S. Hieronymus Epist. 14). *Si religiosus unus quidquam statu suo indignum perpetret, tota societas religiosa famae detrimentum patitur verumque sit, quod modicum fermentum totam massam corrumpat. Tenemur omnino existimationi nostrae studere, ut instructiones quas populis nobis commissis ex iustitia praestare cogimur, sint efficaces et ita eosdem populos ad virtutem ample[c]tendam, vitia vero fugienda permoveant, persuadeant, pertrahant alliantque.*

[56] *Si enim splendore virtutum effulserimus, si vitam frugi irreprehensibilem scelerisque puram virerimus, si ad modestiam innocentiam et probitatem nobis comparandam omnes industriae nervos contenderimus, facile obstruemus os loquentium de nobis tanquam de malefactoribus.* »Ut sitis sine querela et sine reprehensione in medio nationis pravae et perversae«, (ad Philip. 2, 15). *Et si docente Tullio: »Nihil turpe faciendum bono viro, etiam si ex omni parte lateat, etiamsi omnes deos hominesque celare possimus, nihil tamen in nobis avare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter est faciendum; sapientis est enim proprium nihil quod poenitere posset, facere iniuste, sed splendide constanterque, graviter, honeste omnia«, (libro 3.º De officiis). Quanto magis nos, qui iusta Salvatoris effatum, lumen mundi et sal terrae sumus, fulgore virtutum splendere debemus, ut mundum tenebris vitiorum contaminatum illuminemus, ab eo ignorantiam viarum Domini foecundo errorum scaturiginem, per solertem instructionem dissipemus doctrina sana imbutum in vera virtute confirmemus et ad aeternam salutem perducamus. Atque hac nostra agendi ratione et sanctissimi nostri fundatoris, cuius nos filios esse laeti gloriamur, admirabilem illum zelum pro salute animarum sancte aemulabimur et piae matri Ecclesiae expectationi amplissime respondebimus, quae gregis nobis concedere non dubitaret.*

Quoniam necdum felix illud tempus advenit, quod omnibus votis optamus, ut indumento humili ac pauperi instituto nostro conformi utamur seu directe religiosa veste, sed dura necessitate compulsi adigimur saeculi hominibus usitato vestiri, dum extra septa monasterii constituti diu noctuque per aspera praecipitia et dissita loca dispersis catholicis sacramenta administrare aliaque spiritualium pastorum¹⁰⁹ munia obire debemus; praepremis ne maioribus persecutionibus inimicorum crucis Christi obiiciamur et ne eisdem infidelibus vituperio ac ludibrio exponamur, si in monastica veste nos incedere videant.

[57] *Ast quod vera necessitas induxit et licitum effecit, ne falaci praetextu, corrupto et in malum prona natura nostra peccaminosum ac scandalosum reddat.*

¹⁰⁹ Corr. ex *pastorum*.

Veram necessitatem in luxum et vanitatem vertat et ea abutatur. Sicut privatim dicebamus, etiam modo repetimus, omnibus fratribus quantum in nobis est praecipientes, ut ea omnia omnino abiiciant, quae unice levitatem redolent, praesertim quod concernit formam et colorem, quae alioquin virum gravem et sacerdotali dignitate verendum minime decent neve praebeamus adversariis nostris ansam contra nos debachandi: »Nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum«, (2. Corint. 6, 3).

Lege mi religiose frater, qui tantopere pretiosas vestes affectas homiliam S. Bernardi super missus est, in eadam te exacte descriptum, attonitus stupebis, sic ille s[anctus] praeclare more suo loquitur: »Quid de habitu dicam, in quo non iam calor, sed color requiritur magisque cultui vestium, quam virtutui insistitur, pudet dicere vincuntur in suo studio mulierculae, quando a monachis pretium affectatur in vestibus non necessitas.« Idem alibi: »Mollia indumenta animi molitiem indicant, non tantum curaretur corpus, nisi prius neglecta fuisset mens inculta virtutibus.«

Non sine gravi moerore observavimus nonnullos fratres nostros religiosos quasi totale divortium fecisse cum libris et omni ulteriori scientiae valedixisse et tam intense rebus terrenis inhiare, tam avide res huius mortalis aevi curare, ut quomodo ultimum finem in eisdem constituuisse videatur. Haecine hominem altaris ministerio dicatum decent? Hicne finis fuit amplecti statum religiosum? Officia status tui negligenter et perfunctorie exequi, dies tuos in ignavia et torpore transigere non tibi, religioni vertis? Animo percipe et atende me, dicare¹¹⁰ S. Hieronymum Ad Nepotianum¹¹¹ scribentem: »Negotiatorem clericum ex inope divitem, ex ignobili gloriosum, quasi quamdam pestem fuge.«

Pro examine ex theologia morali assignatur: Tractatus de contractibus.¹¹² Sciant praesertim iuniores me longe Deo adiuvante exactiorem fore quo ad hoc punctum ac in prima visitatione fueram.

Demum toto cordis affectu vos hortamur verbis principis apostolorum: »Conversationem vestram habentes inter gentes bonam, ut in eo quod detractant de vobis [58] tanquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos considerantes glorificent Deum. (1.ª Petri 2, 12).

Praecipitur R. P. guardiani, ut has circulares in plena communitate perlegi curet, diem perceptionis et expeditionis in eis notet copiamque genuinam, tum in libro ad hoc specialiter deputato inserat, tum ad parochos eorumque socios per fidum et expeditum latorem solícite transmittat, quod parochi aequè alter alteri praestabit.

Omnium vestrum piis ad aram precibus nos etiam atque commendatos exoptamus.¹¹³

¹¹⁰ Ove tri riječi su naknadno, običnom olovkom i tuđom rukom prepravljene u *atente me dictare*.

¹¹¹ Corr. ex *Napotianum*.

¹¹² Corr. ex *cnotractibus*.

¹¹³ Ovdje završava jedan rukopis, a potom opet slijedi dio pisan Bakulinom rukom.

Datum in conventu nostro Sanctissimae Assumptae de Široki Brigh, die 27. Iunii 1854.

Paratiss[imus] in Domino servus

fr. Angelus Kraljević, custos prov., mpp.

De mandato Pater[nitatis] S. A. Reverendae

fr. Elias Vidošević

prosecretarius, mpp.

Sequntur quintae litterae circulares A. R. P. custodis, quibus absoluta visitatione et a generali licentia secundam intermediam congregationem intimat.¹¹⁴

Fr. Angelus Kraljevich ordinis minorum S. P. N. Francisci regularis observantiae lector, concionator, olim guardianus et ad praesens Custodiae provincialis Ercegoviensis custos provincialis humilisque in Domino servus.

Dilectis nobis plurimum in Christo A. R. Reverendis, multum venerandis et venerandis patribus necnon charissimis fratribus clericis et laicis eiusdem instituti et Custodiae provincialis salutem et pacem in Domino sempiternam.

Terminata fere secunda canonica visitatione more¹¹⁵ et consuetudine dudum in ordinem nostrum introductis obsecuturi, quot annis scilicet celebrandi intermedias congregationes, ideo mature enixis precibus a supremo ordinis capite hoc negotium rite et canonice peragendi facultatem impetravimus. Quapropter octavam diem mensis Maii huius anni secundae intermediae congregatione coadunanda praefigimus praefixamque [59] vobis omnibus, fratres aestimatissimi, per praesentes denuntiamus, intimamus ac promulgamus. Ut autem agenda in laudata congregatione suum vigorem et efficaciam sortiantur humanissime invitamus et vocamus reverendos patres discretos provinciales Custodiae actuales et quatenus opus¹¹⁶ est eisdem serio praecipientes, ut 6. praedicti mensis ad conventum nostrum Beatae Virginis Mariae de Široki Brëg compareant.

Interim ne eamdem crambem recoquamus¹¹⁷, solum[m]odo iniungitur reverendo patri guardianus, ut praeter quatuor documenta conficiendo et subscribendo eo modo, quo anno praterlapso hac ipsa occasione indicavimus unum adhuc protocollum procuraretur, in quo exacte ex una parte connotentur omnes res ad conventum spectantes puta: animalia, vasa utensilia et instrumenta et in quali statu reperiantur. Haec guaridanus ipse et eius successor proprio pugno firmabunt. Ex altera vero parte eiusdem Protocollum fideliter consignentur ea, quae durante administratione praesertim guardiani conventui accesserunt eius industria, quae item extracta, reparata et comparata novitus, demum quantum pro iis singillatim impensum sit. Et haec solum[m]odo patres discreti sua subscriptione contestabuntur.

¹¹⁴ Ovaj je naslov također pisao Bakula, ali Kraljevićeva okružnica je unesena drugim rukopisom.

¹¹⁵ Corr. ex *mori*.

¹¹⁶ Corr. ex *opust*.

¹¹⁷ Corr. ex *requamus*.

Quemadmodum alias, ita etiam modo omnibus nisi a nobis peculiariter citatis ea die ad conventum accessus prohibetur. Quoniam teste B. Iacobo apostolo: »Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est descendens a Patre luminum, qui iis qui postulant a se sapientiam dat omnibus affluenter, firmiter credentes haec omnia nos assequi posse devotis precibus, praecepimus, ut a 26. Aprilis in choro absolutis horis canonicis et post matutinum a fratribus recitetur hymnus Veni Creator cum versiculis et orationibus de beata et gloriosa semper Virgine Maria et de Sancto Francisco. Die 8.º Maii decantabitur sacrum votivum de Spiritu Sancto praemisso alioquin Veni Creator, sub quo clerici, laici et alumni conventus eucharistico pane reficientur. Datur omnibus confesariis facultas memorata die ab omnibus casibus nobis reservatis absolvendi.

Ad notitiam vestram perferimus, nos reverenter percepisse litteras et dogmaticam bullam de Immaculato Virginis conceptu gloriosi et magni pontificis Pii IX quam optimus noster minister generalis sua sollicitudine et cura typis eddidit et benigne ad nos misit, ut in publica mensa pro spirituali fratrum consolatione perlegatur et deinde in archivio provinciali ad perpetuam futurorum memoriam asservetur. Hoc pretiosum donum vobiscum etiam foris constitutis communicandum duximus, ut [60] eo vocem vicarii Iesu Christi audiat et illud mysterium sicut [h]actenus, ita et imposterum fide viva credatis et populum veram devotionem et in eius potens patrocinium piam fiduciam doceatis et cultum eiusdem pro viribus promoveatis. Demum ultimus praedictam bullam ad me fideliter remittet.

Tandem praecipitur reverendo patri guardiano, ut has in plena communitate religiosa legi faciat, Protocollo ad hoc destinato inserat desumptam copiam in forma authentica omnibus religiosis in cura animarum per paraecias degentibus per fidum latorem notas reddant.

Valete, fratres dilectissimi, meque piis vestris ad oram precibus ut iuvetis, etiam atque etiam recomendo et seraphica benedictione iugiter perfruimini. Datum in conventu nostro Ss. Assumptae de Široki Brigh, die 28. Martii 1855.

Paratissimus in Domino servus

fr. Angelus Kraljevich, custos provincialis, mpp.

De mandato paternitatis suae admodum reverendae

fr. Thomas Jurić,

vicarius conventus et prosecretarius

***Dies secundae intermediae capitularis congregationis.
Visitatoris commissarii in Hercegovina primi adprobatio.¹¹⁸***

Igitur, uti iam ex praemissis litteris circularibus liquet, observatis omnibus de lege ac more observandis, die ibidem assignata, hoc est 8. Maii secunda intermedia capitularis co[n]gregatio rite ac canonicè celebrata fuit in conventu SS.^{ae} Assumptionis de Široki Brigh. In hac congregatione nihil de novo actum aut decretum fuit. Ast vero generalis minister ex sua benignitate iam dederat in scriptis sub die licentiam patribus vocalibus et congre[g]atis ut supra [61] quatenus unum delectum

¹¹⁸ Ovdje se nastavlja dio pisan Bakulinom rukom.

pro futuro commisario visitatore ex suis concustodialibus generali pro adprobatione praesentare possent, quod terminatis aliis congregationis negotiis praestiterunt quam acuratissime, seligentes ad hoc muneris religiosum haud non probum, nempe admodum R. P. Andream Karačić, lectorem iubilatum et iam per 7 annos provicarium apostolicum in Bosnia. Una cum actibus congregationis pro opportuna generalis adprobatione, etiam commisarii visitatoris delectio Romam expedita fuit, quam reverendissimus generalis non secus atque congregationis caetera acta accepit atque adprobavit suo venerabili decreto dato sub die 6. Iunii 1855. et quoad visitatorem missis etiam opportunis litteris potentialibus datis sub die 6. Iunii 1855.

Generalis ministri encyclicarum comunicatio.

Die vero 15. Iulii 1855. exceptit litteras encyclicas reverendissimi ministri generalis, quae capitulum generale concernabant, quaeque ne aliquam ex nostris religiosis laterent, sequentibus ad[modum] reverendi p. custodis litteris omnibus comunicatae fuerunt.

Litterae sextae circulares Ercegovinae custodis.

Fr. Angelus Kraljevich etc. custos

Dilectis nobis plurimum patribus etc.

Significamus percepisse litteras encyclicas reverendissimi patris nostri ministri generalis, quibus generale capitulum in Urbe catholicae unitatis indicare die, nempe et anno ut intus, gratiose dignatus est.

[62] *Has ipsas incipientes, saepius si vobis scripssimus, exultanti animo comunicandas duximus ipso in originali, ex quibus dulcem vocem, patris, pastoris ac ducis vestri audire ingentis gaudii et efusae laetitiae participes esse potestis. Quemadmodum illi visum est nos omnes paterne adhortari, ut communibus et fervidis precibus assidue exoremur Patrem luminum, quatenus de immensa sua bonitate et clementia nobis largietur talem rectorem, qui digne sustineat vices gloriosi nostri patriarchae S. Francisci, quique et fulgore virtutum et ubertate doctrinae amplissimae familiae seraphicae praeleceat eamque prudentia dirigat, charitate regat et benevolentia complectatur. Ita etiam nos vi muneris nostri idipsum vobis iniungimus, praecipientes ut praecitatae generalis litteras diligenter perlegatis, in eisque contento salutaria monita alta mente retineatis, saluber[r]imas quoque ordinationes tempore in eisdem praefixo executioni mandetis et alter alteri, ut moris est ac debiti per fidum latorem ordine extrinsecus signato sine irrationabili retardatione transmittatis ultimusque vobis significamus ac iniungimus seraphicam quoque benedictionem vobis metipsis importimur.*

Datum ex nostro residentiali conventu de Široki Brigh, die 16. Iulii 1855.

Idem qui supra

fr. Angelus Kraljevich

custos provincialis, mpp.

Ad mandatum R. P.

fr. Petrus Bakula

Custodiae a secretis, mpp.

[63] *Commissarii visitatoris promulgatio ac visitationis primordia.*

Commissarius visitator (de quo pagin. 61) nactis opportunis generalis patentabilibus litteris, signatis die 5. Iunii 1855. (...) hasmet in plena communitate religiosa sub die 22. Decembris 1855. legi curavit suumque visitatoris officium promulgari et datis ac lectis eadem die propriis circularibus Custodiae visitationem indixit, quam etiam committante R. P. Paschale Kvesić, secretario, incoavit sub die 20. Ianuarii 1856. dato principio a paraecia Brotnjensi.

Terminus Visitationis Capituli indictio.

Co[m]pleta igitur visitatione commissarius habita generalis licentia *secundum* custodiale capitulum indixit suis partialibus litteris, in nostro conventu¹¹⁹ SS.^{ae} Assumptionis de Široki Brigh, sub die 1.^a Aprilis 1856.

*Capituli canonica celebratio,
secundi custodis electio et discretorum custodialium.
Discretorum adauctio.*

Convenientibus igitur praecitata die vocalibus commissarius visitator generalis decretum publicavit, quo idem visitator capituli praeses constituebatur, factis aliis omnibus capituli celebrationem spectantibus, in secundum huius Custodiae custodem plenis votis electus rite et canonice prodivit R. P. Elias Vidošević. Discreti vero electi fuere: p. Petrus Bakula, p. Paschalis Kvesić, p. Elias Skoko, p. Philippus Ćiorić cumque in primo custodiali capitulo non nisi duo discreti constituti fuerint, iuxta systemationis articulos, nunc vero adiuncti sint aduhc¹²⁰ duo, ex hoc facile colliges licentiam fuisse a generali capituli nostri praesidi concessam pro maiori nostrae Custodiae decore, ut nempe 4 discreti constituerentur.

Secretarius Custodiae.

Pro secretario custodiali omnium patrum assensu, selectus fuit A. R. P. Angelus Kraljević excustos, cui ego terminato meo officio secretarii post annos tres ac menses quinque, hunc librum consigno ac omnia loca tam eidem secretario, quam toti Custodiae ex corde apprecor.

(Priredio Rudolf Barišić)

¹¹⁹ Corr. ex convento.

¹²⁰ Corr. ex aduhc.

Pavao Knezović

RUKOPISNA OSTAVŠTINA FRA PETRA BAKULE

Fra Leo Petrović donio je veoma dobar, nažalost ne i iscrpan popis rukopisa fra Petra Bakule koji su se čuvali u širokobriješkom samostanu kad je on pisao svoj članak. Svi koji nakon 1947. navode i spominju Bakuline rukopise podatke o njima su preuzimali od Petrovića ni ne vidjevši ta djela. Zapravo Petrović je posljednji koji je imao u svojim rukama Bakuline rukopise i opisao ih *de visu*. Makar je poznato da *habent sua fata libelli* Bakulini su rukopisi doživjeli veoma ružan događaj koji je za 20. st. jednostavno nevjerojatan. »Bila je godina 1947., nadnevak 13. siječnja. Partizanski komesari istjerali su fratre iz samostana i zapalili sve što nije izgorjelo prilikom pada Širokog Brijega u njihove ruke. Fratre su otjerali u Mostar, navodno zbog akcije hvatanja škripara u širokobriješkom kraju. Pukovnik koji je istjerao fratre čak je potpisao revers da im se ne će dirati župni ured i da će kada se vrate naći sve onako kako su ostavili. Nu, bila je to samo prijevarena. Uz mnoštvo knjiga iz knjižnice u veljači i ožujku te godine spaljene su i matice koje su vođene od sredine 18. st. Spaljivanje je obavljeno u samostanu iza vrata, u klausturu samostana, kao i ispod oraha. Vojnicima je bilo zapovjedbno da donesu i spale svaki, pa i najmanji, papirić koji nađu u krugu od kilometar. Nakon temeljito obavljenog posla još su se potrudili da dljetom unište natpis na kamenoj ploči iznad ulaza u samostan. Fratri su se mogli vratiti tek nakon dva mjeseca, kako svjedoči fra Vencel Kosir.¹ Kad je Petrović nakon što je napisao rad o fra Petru Bakuli vraćao rukopise širokobriješkom samostanu sretnim slučajem dvije male bilježnice su se vjerojatno zametnule među papirima i drugim knjigama što su se nalazili na njegovom radnom stolu pa ih se danas može vidjeti i listati u Arhivu Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja BDM u Mostaru. Postojalo je neko opće vjerovanje da se Bakulina djela koja su ostala u rukopisu nalaze negdje u mostarskom samostanu, ali nažalost sada se može konstatirati da su 1947. na Širokom Brijegu izgorjela sljedeća njegova djela iz Petrovićeve popisa:

¹ <http://www.miljenko.info/osobno/read/595> (pristup ostvaren 26. 1. 2013.).

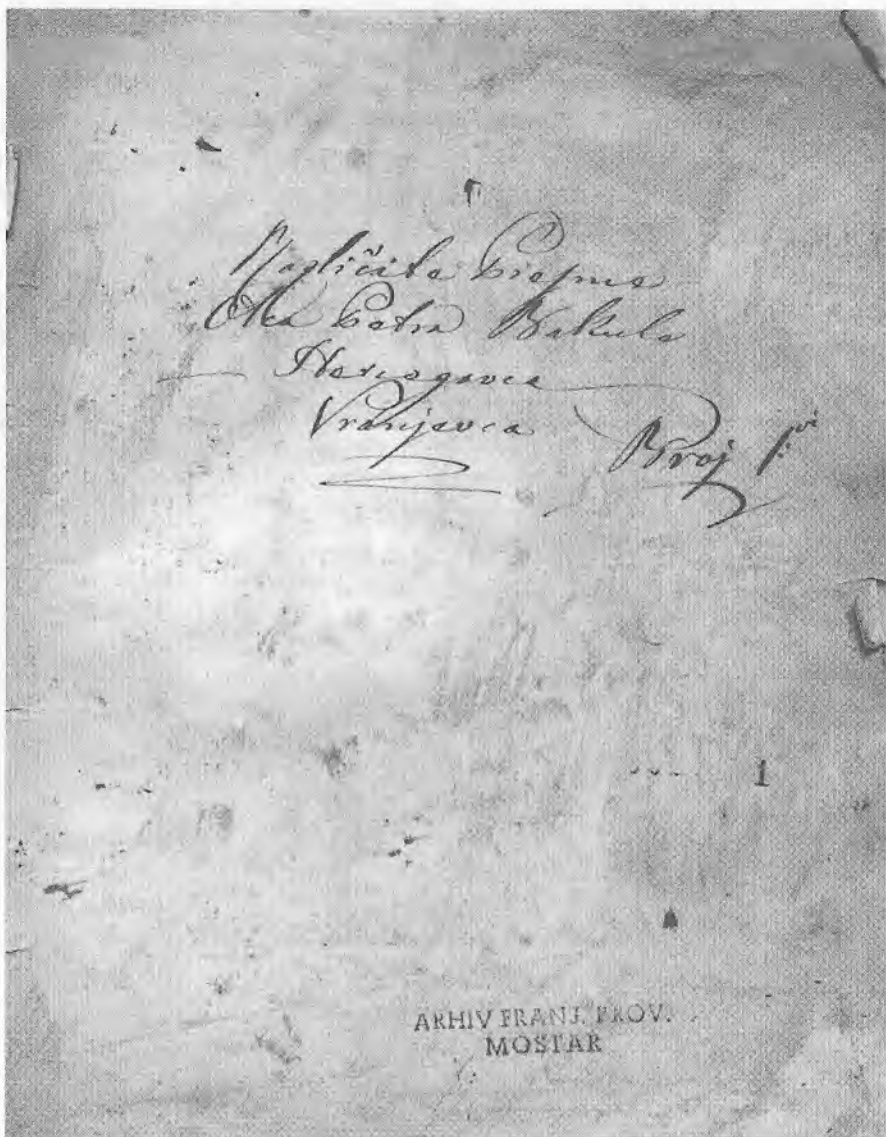
- »1. Sentenze morali e civili estratte dai quattro libri Sapienziali della S. Scrittura con annotazioni, Lucca, 1846.
2. Inno sulla creazione del mondo o del primo uomo, Lucca 1846.
3. Colleta di diversi sonetti ed odi, Lucca 1846.
4. Osservazioni filosofico-critiche sulla moda e lusso del giorno, ossia franco-italica, Lucca 1846.²
5. Sulla correzione del nostri prossimi. Osservazione filosofico-teologica, Lucca.
6. Sveti Pavo apoštol. Pjesma u osam pjevanja, a 2642 stiha.
7. Judita ovvaro Holoferno. Pjesma u 4 pjevanja sa 1014 stihova.
8. Čovjek, sunce majmun. Pjesma sa 238 stihova deseteraca.
9. Poziv redovničke mladeži na nauke.
10. Italija. Pjesma po Fr. Holmu, 360 stihova.
11. Pripravljanje na smrt. Prevod sv. Alf[onza] Liguria.
12. Pjesma o prvom stanju čovika. Stihova 269.
13. Odgovor uredniku 'Cvitnjaka' o nepogriješivosti Papinosj.
14. Popivke u čast Bl. Djevice Marije, 7 pjesama.
15. Uzdisanje naroda hercegovačkog prama obćoj majki Slavjanskoj. Pjesma sa 477 stihova.
16. Čovik, sreća i nesreća. Pjesma sa 467 stihova.
17. Različite pjesme. Prevod 19 crkvenih himna.« Još dodaje: »Ovdje ne donosimo mnogih prigodnih pjesama i sastavaka, koje je o. Bakula pisao u talijanske i hrvatske novine. Spomenuti nam je samo 'Razgovor između Đure i Andrije' koji je izlazio u 'Narodnom listu' od god. 1869. do 1872. i koji je u svoje vrijeme uzvitlao veliku prašinu u krugovima otomanske bosansko-hercegovačke vlade, koja je na sve moguće načine nastojala da uniđe u trag piscu« (Petrović, 1939: 47).

Na prvoj korici bilježnice ručno i nevješto proživene crnim koncem napisao je Bakula: »Različite pjesme / Otca Petra Bakule / Hercegovca / Vranjevca / Broj I^{vi}«, ima označenih 28 listova (f. 2–28) i izvornu paginaciju stranica (str. 1–52). Sadrži sljedeće pjesme: *Rodjenja Isusova, pjesma* (str. 1–12), *Obrizanje Isusovo oli Mlado ljeto, pjesma* (str. 12–19), *Na dan Bogojavljenja – Vodokrstja, pjesan* (str. 20–29), *Muka i smrt Isusova, pisma* (str. 30–46) i *Isusovo uzkrnutje i uzašastje, pjesma* (str. 47–52) kojoj nedostaje

²Uz naslov dodaje Petrović: »Ovo je djelo bilo gotovo za tisak, te se za isto pretplatilo u samoj Luki 139 pretplatnika, ali tadanja cenzura nije dozvolila tiskanje, dapače, mnogo je i ovo doprinijelo, da je o. Bakula morao ostaviti Italiju, jer silno šiba tadašnju modu viših krugova« (Petrović, 1939: 47).

kraj. Druga bilježnica ima kao korice tanji plavi papir, ručno je prošivena bijelim koncem, ima izvornu paginaciju stranica (od 2. do 39.) i kasniju listova (f. 2–20) koju je unio arhivski radnik. Na prednjoj korici Bakula je napisao: »Sveti Pavo Apostol / Piesme / Ot. Petra Bakule / Hercegovca / Vranjevca / Broj 2 /«. Sadrži zadnji dio trećeg pjevanja, čitavo četvrto i peto pjevanje te prvi dio šestog pjevanja: »*Sveti Pava u Korintu i nadalje pripovida Evanđjelje, Piesma 4ta*« (str. 2–14), »*Jeruzolim i ondi je zaslužnjen, Piesna 5ta*« (str. 14–26) i »*S. Pavo apošto i poglavice žudionske na sudu u Jeruzolimu, Piesna 6ta*« (str. 26–37). Na dnu 37. stranice zapisan je kao poveznica prvi dio stiha (»Njega mole«) kojim je započinjala sljedeća bilježnica koja je početkom 1947. izgorjela na Širokom Brijegu.

Sve su ostale Bakuline rukopise partizani »u veljači i ožujku 1947. spalili« (Marić, Gimnazija, 526) na Širokom Brijegu.

Naslovnica rukopisa *Različite pjesme*

Različite pjesme
Otca Petra Bakule
Hercegovca
Vranjevca

Rodjenja Isusova, pjesma

Otac griha iztočnoga,
Duh nečisti priopaki
Porad zlobnog srca svoga
Domisli se smrtnoj varki
Te na ljudma slast primiče,
Koja ljude truje, smiče
 Vas u prvom iztočaju,
 Majku Evu i Adama,
 U zemaljskom liepom raju
 Otrova ih, smrt jim daje.
Pade pod mač Stvoritelja,
Pod smrtne, vičnje rane:
Odmah kako niče želja
Kô da Adam bog postane;
Stvoritelj mu raj zarvori
U grob smrtni njeg obori.
 U nom raju zemaljskomu
 Sve lipote Bog postavi
 I Adamu reče svomu
 Evo za te ja sve spravi!
 Budi blažen i uživaj
 Neumrle pisme pivaj![1]
 Sva koja su ovd' u raju.
I koja su izvan njega
Sve podložno teb' ostaju,
Gospodar si ti od svega.
Nebo i zvizde još se duže
Da i one tebi služe.
 Samo jedno od sveg stvora,
 Samo jedno ovo voće,
 Ak' uzjedeš jest pokora
 Da ćeš krivac postat zloće.
 Nit ćeš više blažen biti
 I smrt će te nadobiti.
To Bog reče i ostavi,
Da vas slobod Adam ima,

Zlo ol' dobro pak da pravi:
 I kako je otac svima,
 Svim ljudma da i bude
 Što učini Adam tude.

Tad pakleni duh nečisti,
 Pricrn, opak, nepodoban,
 U jednu se zmiju smuisti,
 I na ljude dobro zloban
 On iz zmije progovara
 Roditelje naše vara.

Božanstvo him obećava
 Pamet, znanje, sve brez mire
 Voća jisti slobod daje
 Dok iztira njih iz vire: [2]
 I zlom srićom Adam jide¹
 Voće koje svim priside.²

Eva i Adam prevareni,
 Eadi griha opakoga,
 Već se vide osramljeni,
 Biže lice svoga Boga;
 Dal' gdi će se oni skriti
 Jednom Bogu koi priti!

Priti teškim pedipsama
 Svrh Adama i poroda:
 Smrt nemila nije sama
 Već brez broja skup nezgoda,
 Na Adama tad nagrnu
 Dokle u grih on usrnu.

Milost raja Bog razvrže
 I rad griha prokle zemlju,
 Pak grišnika u nju vrže,
 Nek ne mogu punit zemlju;
 Već od truda i tegoba,
 Da se oni krvju pote.

Da boluju teške bole
 Grišne majke, Eve kéeri
 Da jaukom pune dole
 Bilo jutrom ol' večeri:
 Vas jim život da je plačan
 A i razum da je mračan.

¹ Između *srićom* i *Adam* prekríženo je *pojidoše*.

² Započet je stih riječima: *Smrtno voće* koje su prekrížene i ispod njih napisan stih.

Prve naše roditelje
 I nas s njima grh obori:[3]
 Ostaše nam prazne želje,
 Po koim se srce mori
 Zalud tražeć dobra svoga
 Kad odbaci dobrog Boga.

Dakle eto kad je bilo
 Još s početkom ovog svita
 Zlo najviše jest se svilo
 Koje ljude na smrt hita
 U mračilo vičnje noći
 Brez utjehe i pomoći.

Ljucko pleme ne imade
 Nit načina čovik znade
 Po kom bi mu povirilo
 Svitlo lice milog Boga
 Na oprost stvora svoga.

Duh nečisti znadiaše
 Da njem nigda nejma lika
 Pak on isto to mišljaše
 Da će i čovik, Božja slika
 Poginuti zauvika
 Kao grišnik i brez dike.

Dal nek ne zna čovik tužan
 Svog se griha oprostiti
 I nek misli vrag priružan
 Ljucko pleme pogubiti
 U Boga je drugo znanje
 Po kom spasit ljucko stanje[4]

Kako Adam ne uzda se
 Nit anđeli virni Bogu
 Kako pako ne šilja se
 Tako Tvorac milost mnogu
 On ju hoti postaviti,
 Za čovika otkupiti.

Kak' Adama Bog pokara
 I proklevštvo(!) njem izreče,
 Da mu nije vičnjeg kvara
 Milostju ga svom priteče,
 I navisti svom narodu
 Odkupljenja ovu zgodu.

»Žena« reče, »sattr hoće
 Tvoju glavu, gadna zmijo!
 Istinito vrime doć' će,
 Kakva nitko nije snijo,
 Divica će sina rodit
 Ki spasenjem svim će plodit.«
 To privirno Božje htjenje³
 Ono hrani otce i Adama
 Kroz vikove oduljene
 Ova iskra biše sama,
 »Da bi Diva porodila,
 I porodom grih nadbila.«
 Mnogo hiljad godin prodje
 Dokle željno vrime dodje
 Vičnje smrti odrišenja,
 I tada se sritno zgodi,
 Kada Diva Sina rodi.[5]
 Ova Diva priobrana
 Ćerca svetog Joakma
 I kojoj je mati Ana,
 Ona sama medju svima
 Od istočnog griha čista
 I od andjela više bistra.
 Maria je njojzi ime
 Što gospoju naznačuje
 Jer njezino čisto sime
 Bog ga hoti da poštuje
 Od njeg uznav(!) ljucko tilo
 Sve brezgrišno, čisto, cilo.
 Brez smišanja muškog
 Brez hlepnosti putene,
 Po kriposti Duha Boga
 Iz nebeske visine
 Tako čudo sniodi⁴
 Ter Divica da rodi.
 Diva za to obrana
 Začet, rodit spasenje⁵
 Od andjela jest zvana
 Sve milosti stečenje:
 Ona same svitlosti,
 Ona vrutak milosti.

³ Između *Božje* i *htjenje* prekriziženo je *obetanje*.

⁴ Između *čudo* i *sniodi* prekriziženo je *napravi*.

⁵ Između *rodit* i *spasenje* prekriziženo je *brezgrišno*.

U poniznom stanu svom
 Božanstvena Divica
 Začudjena čudu tom
 Priponizno dol' klica
 K zemlji oči obara
 Kad andjelu govori[6]
 »Ja sam Božja sluškinja
 I po tvojoj riči toj
 Nek s' u meni izčinja,
 I čistoći svoj mojoj,
 Nek je kruna, nek je cvit
 Oni kog ću porodit.«
 Odkupljenje Božjoj volji,
 I načinim svrh naravi
 Čista Diva dok privolji,
 Po Svetom se Duhu sparavi,
 Zametnu se čisto tilo,
 Koje bi se porodilo.
 Porodilo običajom
 Devetome u misecu
 I paklenom ono zmaju
 Griha otcu i prokletom
 Kraljevanje bi srušilo⁶
 Od njegov ljude oprostilo.
 Tko bi ima pravu viru
 U Rič Božju uputjenu
 On bi svaki steko miru,
 Od Diivice po rodjenju.
 Miru griha oproštenja,
 Vičnjeg raja i spasenja.
 Po tom naši stari oci,
 Od stvorenja do poroda
 Po tom puci i proroci
 Odkupljenje sveg naroda,
 Kako virno virovaše
 Tako slavno dočekaše.[7]
 Evo hiljada, osam stotin⁷
 Sedamdeset dvi godine,
 Kako može svaki velim
 Bistro doći do istine

⁶ Između *Kraljevanje* i *bi* prekriziženo je *srušeno bi*.

⁷ Na 8. stranici ispred ove strofe prekrizižena je strofa: »Ev' hiljada i osam stotina / Sedamdeset bez dvi godine ravna / Od kad posta najviša istina, / Da se zgodi čudo svrhna-
ravno / Diva rodi pravog Boga / I čovika, sina svogao.«

Da Divica rodi Boga,
 I čovika sina svoga.
 Čista čisto rodi tilo
 I u njemu dvi naravi,
 Čudo Božje jest donilo
 U čovika Bog se stavi,⁸
 U božanstvo čovik pridje!
 Na tu slavu on izidje.
 O istino otajstvena
 Već si davno na svit došla
 Novo čudo rodi žena
 I od tad je pisma pošla
 Po svem svitu naokolo,
 I zaigra divno kolovo
 Po svem svitu ljudi znadu,
 Odkupitelj da se rodi
 U Betlemu milom gradu
 Jer to tako kad*⁹ se zgodi
 I što nebo posvidoči
 Svakom koji ima oči.[8]
 Svitla zvizda prigolema
 Gor na nebu privedromu
 Ona stade viš' Betlema
 Ter Ditiću rodjenomu
 Sjajne zrake upravljaše,
 I svakom ga kazivaše.
 Iznad doma ubogoga,
 Rajski dusi zapivaše,
 Proslaviše svoga Boga,
 Utišiše srce naše
 Mir nam mili navistiše,
 I spasenje još suviše.
 Onom noćju najslavnijom
 Kada Isus porodi se
 Ljucka narav obilnijom
 Božjim zrakam osvitla se,
 Mlogo veću neg stvorenjem
 Milost primi odkupljenjem.
 Po čem, bratjo i sestrice!
 Mi s andjelim zapivajmo
 Božanstveno Dječka lice

⁸ Slijedio je stih: *Jedno sobstvo dvi naravi koji je precrtan.*

⁹ Tu je stavljen križić.

U Betlemu mi poznajmo:
Pak s pastirim poniženim
Oli s kraljim uzvišenim.
Isukrstu rodjenomu
Ponizno se poklonimo.
Svak u srcu virno svomu
Božju ljubav probudimo.[9]
Bog ljubavlju nam priteče
I spasenje nam izreče.

Izreče ga po proroci
A po svomu istom Sinu
Nam i našim svima osim
Milost Boga nami sinu:
Rodjen Isus nadbi pako
Donese nam dobro svako.
Koji godi bude htiti,
Isus mu je pripravio
Da on može spasen biti,
Svakom raj je otvorio,
I spasenja sve je smeća
Ak' k Isusu vrneš pleća.

Dakle bratjo Bogu draga!
Činmo dobra sveta dila.
Pak sva zloba crnog vraga,
I sva napast grišna, nagla
Minut će nas kano magla.
Bog s' učini za nas čovik,
Bog nas hoti sobom spasit,
Bog je za nas sad i uvik,
Pak daj tko će to pomrsit,
Za nas Isus rodjen, propet
Tko nas njeme može otet?!

Uz Isusa mi vojnici
Vičnju slavu s njim pivajmo,
Po Isusu baštenici
Jer smo raja; i još znajmo,
Da Divica Božja Mati
Svaku će nam pomoć dati.[10]
Ona ćerka Tvorca svoga
Svetog Duha zaručnica
Mati Sina, pravog Boga,
Sva brezgrišna i divica
Dok za nas je sva goruća
Kako nije i moguća?!

Svaki od nas dobro znade,
 Da Mariu Bog je obra,
 Da spasenje po njoj dade.
 U spasenju svako dobro
 Pak u taku milu mati
 Tko se neće pouzdati?

Ako i jesmo mi grišnici,
 Za grišnike Bog se rodi,
 Ne budimo odmetnici,
 Božje Majke po nagodi
 Primit ćemo oprostjenje,
 Naši duša očištenje.

Slabost našu Bog poznaje,
 Znade grišne pogibili,
 Pak nam za to majku daje,
 I po njoj nam pomoć dili,
 Od griha se učuvati.

Dajmo dakle slavu Bogu,
 U tri kipa jedinomu
 I Mariji s njim u slogu
 Jer Bog nami, puku somu
 Sebe dade i Mariu
 Grišni rana likariu.

Naše srce nek je mirno
 Nek od pakla ne strahuje,[11]
 Samo ako ljubi virno,
 Mislim, dilim ako štuje
 Isusovo porodjenje
 I Marije uzvišenje.

Milost dakle, daj nam Bože,
 Koji si se porodio,
 Da te svaki ljubiti može,
 Kako bi ti ugodio,
 Sveg života amo doli,
 Svaki od nas to te moli.

Amen.

Obrizanje Isusovo oli Mlado ljeto, pjesma

Danas bratjo pravovirna
 Sveta crkva, naša majka,
 Spomen čini i svetkuje
 Svetotajstvo još poštuje
 Isusovo obrizanje
 Svog imena i nazvanje.

Odkad Isus nam se rodi
Danas dan je evo osmi
I danas se radujemo
Mi osminu jer štujemo
I jer Isus poče danas
Svoju krvcu davat za nas.

Bog bijaše naredio
U zakonu žudinskomu[12]
Po Abram i Jakovu,
Da učine službu ovu:
Svako muško dite malo
Obrizat se bi imalo.
Naredjeno obrizanje,
Ono sveto ne biaše
Znak biaše od posluha
Puk žudimski koga čuva
Za podložnost Stvoritelju
Odkupljenja hraneć želju.

Odkupitelj obećani
Još Adamu ocu prvom,
On bi čekao s dobrom virom,
I te vire pod namirom,
Da bi Isus krv prolio
Vas svit krvlju odkupio.
Dali Isus doša biše,
Od Dive se porodio
Stari zakon da izvrši
A ne njega da razruši,
Pak naredbu obrizanja

Mali dječak nju podpunja.
On čist biše od svi griha,
Pače grihe dignut došo,
Za njegovo sveto stanje
Ne tribaše obrizanje,
I on njega ak' učini
Hoti zakon da j' u cini. [13]
Isus čovik vas podpuni
Rodjen biše od Dvice,
Dal dvice onog puka
I svetoga tog nauka,
Po kom muško obrizati
Svakog dužnost onda prati.

Isus krvi Davidove
 Pogrdjenje primio bi
 Neobrizan ak' bi osto
 Ko neviran on bi posto:
 Za ugodit dakle puku,
 Obrezanja trpi muku.
 Nit' Isusa, nit drugoga,
 Obrizanje čisto čini
 Doli dok ga Bog hotiše
 Služiti se imadiše,
 Služit stari zakon ovi
 Dok bi došo zakon novi.

I ne samo obrizanje
 Neg i druga sva brezgrišna
 Isus hoti da ih služi
 Kako zakon njega duži
 I on, premda Bog biaše
 Dal i čovik u njem sjaše.
 Od rodjenja do propetja
 I preslavnog uzašastja,
 U životu Isusovu
 Smrću nać ćeš čudnu, novu:
 »Dila Boga svemogućeg
 I čovika nemogućeg.« [14]

Tere bratjo pravovirna!
 Bacte tugu, gonte smutnju;
 Ako Isus-čovik trpi,
 Naša vira neka crpi,
 Da nas ne bi odkupio,
 Da ne bude čovik bio.
 Pravda Božja hotiaše
 Da spas krv prolie
 Da on trpi smrtne muke,
 Al to biti iz te ruke
 Bit nikako ne mogaše
 Bog i čovik da ne bješe

Neg na starom obrizanju
 Kako posli na krštenju,
 Ime dječaku nađivau,
 Kojim posli njega zau
 Pak i Sinu Mariinu
 Ime daju, slavnu cinu.

I Isusom ga prozovnuše
Što Spasitelj reći hoće.
I to ime kad andjeo
Prija nek se bi začeo
Slavni Isus, i rodio
On ga biše navistio.

Dakle ime Isusovo
Oli ime Spasitelja
Jedno isto zlamenuje
I tko njega virno štuje
Sve grihe će moć nadbiti
I spasenje zadobiti.[15]

Jesus, Isus ol' Isukrst
To je jedno ime slavno,
Spasitelja zlamenuje
I koji mu god viruje
Da je s neba amo sašo,
Spasenje je po njem našo.

Ovo imer Spasitelja
Ol' Jesusa Isukrsta
Isti Bog ga njemu dade,
Kako svaki od nas znade
Bog nam Otac poslo Sina
Sin od koga ime prima.

Ime dakle Isusovo
Dan današnji proglašeno
Ono nije ime prazno
Već moguće, već pričasnno
Ono meni život daje
Ono paklu na kraj staje.

Nejma dobra nijednoga
Niti slatko može biti
U ričima ol' dilima,
U naucim ljuckim svima
Ako Isus, slavno ime
Tim ne bude koren, sime.

Oli zdravi ol' bolesni,
Ol' u zgodí ol' nezgodi
Ak' Isusa budmo zvati
Svu nam pomoć on će dati
Njega sama Bog postavi
Da nam bude likar pravi.[16]

Ak' u mraku debelomu,
 Ak' u noći crnoj, gluhoj,
 Po pustinjam i samoći
 Im' Isusa nazovemo,
 O pomoći ne dvoimo.
 Ako oblak crn i ružan
 Vedrog neba lice krije
 Ako grmi, strilam bije
 Ako naglim daždom lije
 Isusovo zovi ime
 Donit će ti blago vrime.

Ako vitri prinemili
 Dižu more u valove
 Ako ladji potop priti
 Ti Isusa zovnut hiti,
 Oluja će stati mirna
 Kod Božijeg sluge virna.
 Ako ljudi priopaki
 O životu rade tvome
 Ako tebi zasidaju,
 Oli hoće da otruju,
 Ti Isusa poštuj pravo
 I proći ćeš cilo, zdravo.

Ak' vražiji priatelji
 Čarovnici teb' podbace,
 Ako tebi zlo naminu,
 Tvoja dobra da poginu
 Neće, neće nauditzi
 Isus će te obraniti.[17]
 Isti pako ak' ustane,
 Jid nečisti rigat stane,
 Da naudi tvojoj duši
 Oli tilo da uduši
 Ni pakla se nemoj bojat,
 Dok Isusa budeš štovat.

Isus ime na spasenje
 Jest bo svima ljubiteljim.
 Koji ovo ime psuje
 Oli sumlji, ne viruje,
 To se sobom takim kaže
 Da ih Isus ne pomaže.
 Vira, ljubav i uvanje,
 Dobra dila, Bogu mila,
 To su to što moli spravni,

Pak da Isus dobri, slavni
 Nami bude na pomoći
 Odapre se svakoj zloći.
 Nego bratjo odkupljena,
 Po Isusu i spasena!
 Ako godin prošastih je
 Avak Isusa ljubil nije,
 S današnjime mladim litom
 Daj nek počme plodit cvitom.
 Svak nek reče srcu svome,
 Dokle živit u njem bude,
 Da ničije nejma biti
 Nikog drugog ni ljubiti
 Do Isusa samog mila
 U komu je pomoć cila.[18]

Isus naše rad ljubavi
 Danas primi obrizanje
 On će za nas mloga trpit
 I na križu za nas umrit,
 Pak kuda bi prispili
 Ako ne bi njegov ljubili?!
 Što je od nas koji dao
 O' kada je zaslužio
 Tere s neba da Bog sidje,
 I nas ovdje grišne najde?
 Seb' umanji i uništi
 Nas grišnike da očisti!

Dakle licem dol padnimo
 Pak zahvalni i ponizni,
 Ev' od danas za uvike
 Mi Isusu dajmo dike
 Svi štujmo ga, ljubimo ga
 Spasitelja našeg Boga![19]

Na dan Bogojavljenja – Vodokrstja, pjesan

Od istoka do zapada
 I od podne do ponoći,
 Bog učini svitlost poći
 Svrhu Sina milog svog.
 Sva četiri kraja svita
 Isus dojde odkupiti
 Za sve dojde odkupiti,
 Sviuh biti Spasitelj.

Svi sinovi Adamovi
 Svakog mesta i naroda,
 Kuda godir sunce hoda,
 Danas jesu zvani svi.
 Zvani u grad Betlem mali,
 Tu da vide Spasitelja,
 Da jim bude puna želja
 Božjem Sinu poklon dat.

Kako bolje Bog je mogo
 Svima ljudma ukazati,
 Za sve kog je otio dati,
 Već kô danas učini?

 Na visini vedrog neba,
 Bog učini zvizdi misto;
 Pak da ona kaže čisto
 Isukrsta Sina svog.[20]

Od kako je svit postao,
 Taka zvizda ne izadje,
 Ka se ona onda nadje,
 Kad se Isus porodi.

 Tako čudo na nebesim,
 Tko na svitu može biti,
 Tere njega ne viditi
 Tko ne poznat Božji dar?

Ako puku žudinskomu
 Malo biše sveti oci,
 Ako malo i proroci,
 A kamo jim barem vid?!

 Tu nad njima, među njima,
 Zvizda sjaje čudnovata,
 Ipak njih se tmina hvata
 Kao da su brez zanic.

Iz daleka neznabožci
 Čisto bistro zvizdu vide
 Dobrim srcem istu slide,
 Do u Betlem malen grad.

 A Žudiam u žudinskoj,
 Na vratima tog Betlema,
 Od zvizde jim zraka nema,
 Jer srce jim ladno bi.

Na osudu svoju veću,
 Židi Pismo otvaraju
 Po njem kažu i poznaju
 Da se njihov rodi kralj.[21]

Ej slipoćo tvrdokorna
 Ti nevište i neznance
 Na puta ih metnu pravce
 Dok u mraku ista ti.
 Dok Židovi s Hirud kraljem,
 Spasitelja ubit kane,
 Virne duše i obrane
 Klanjaju se Bogu svom.
 Oni kralji od istoka
 Jeruzalem ostavljaju
 Slidit zvizdu se spravljaju
 Kud jih njezin vodi zrâk.
 Nad Betlemom stala zviszda,
 Svoje zrake upravila
 Gdino Diva jest povila,
 Spasitelja sviju nas.
 Siromaštvo Isus obra
 Ubožna ga majka rodi,
 U uboštvu i nezgodi
 Izgled daje Božji Sin.
 U to misto priubogo,
 Ne stide se kralji ući,
 A ni svoje krune svući,
 Poklonit se Bogu svih.
 Okom vire oni vide,
 Vide Boga upućena,
 Koga rodi Diva žena,
 Da nadbije smrtni grih.
 Kralji kralju zlato daju
 Daju tamljan Bogu svome
 Daju miru umrlome
 Svaki dar j' otajstva znak. [22]
 Unom stanu ubogome,
 Neb' i zemlje kralj ležaše
 Bog i čovik on bijaše,
 Za nas došo primit križ.
 Bogu kralju stvoritelju
 Dar u zlatu pristajaše
 Dal on umrit imadjaše,
 Za nas platit Ocu svom.
 Tog njegova posvetjenja
 Tavnjan smola bilig biše
 Gorka mira što miriše
 Uzkrsnutja biše znak.

Kada kralja tri iztočna
 Isusu se pokloniše
 I tri dara prtikazaše
 Vrnuse se domu svom.
 Vrnuse se u radosti
 Puni čuda i ljubavi
 Kuju u njih Isus stavi
 Nadanutjem nutranjim.
 Vrnuse se drugim putem,
 Da Hiruda neb' vidili,
 I da ne bi uzrok bili,
 Za Isusa da on zna.
 Da on znade i njeg nadje,
 I pogubi nejakoga
 Kô u zloći srca svoga
 On željaše svaki čas.[23]

Nemil Hirud krvopija
 Svoju uzloću on iztače
 Mloštvo djece i posmače
 Rad Isusa rodjenog.
 Mladinci su ovi zvani
 Rad Isusa poginuše
 I spasiše svoje duše
 Zadobiše vičnji raj.

Jozip pako i Maria
 Kak' andjeo reko biše
 S Isusom se uputiše
 Iz Betlema u Misir.
 Tako zalud Hirud traži
 I negrišne mloge smače,
 Nit do onog on domače
 Koga smaknut biše rad.

Hirud ludi, krvoločni,
 Isusa se on bojaše
 U svom srcu mišljaše
 Isus svita bit će kralj.
 Doli Isus došo biše,
 Neumrlo dat pristolje
 Nit' imade tavne volje
 Kraljevati amo dol.

Doli zlaća Hirudova
 Isukrsta kad proglasi,
 Kad ga hoti da ugasi
 U povitku malenog[24]

Po svem ovom bilom svitu
Glas odleti na krilima,
I on ljudma kaza svima,
Zašto Hirud proli krv.
Kaza glas brez sumlje,
Da rad kralja nebeskoga,
Od Marie rodjenoga
Hirud čini teško zlo.
Kolik dakle zvizda gori,
Tolik zloća Hirudova
Oglasenje milo skova,
Da se rodi Isukrst.
Eto nebo kako znade
Am' na zemlji vrnut stvari,
Ter da ista zla i kvari
Nehot nose dobar cilj!
Neg još danas, bratjo mila,
Osim slavnog oglašenja
Isusova porodjenja,
Još spomena jesu dva.
Jedan spomen nami mili
Isusovo jest krstjenje,
Drugi vode obratjenje
U liep lozov sok.
Broj se godin trideset biše
Od rodjenja Isusova
Doklen isti čini ova
Na današnji sveti dan.
U pustinji kod Jordana
Sveti Ivan svim kazuje,
Put pšokore da se štuje,
Ak' se neće poginut.[25]
I tom vodom iz Jordana
Ivan krsti pokornike
I pripravlja njima like
Po Isusu rodjenom.
To krštenje od pokore,
Njega Isus danas prima,
Nami izgled daje svima,
Da pokora diže grih.
Isus nije grišan bio
Iako se jest krstio
To je zato on hotio
Da krštenju čini čast.

U zakonu svom novomu
Hoti Isus da krštenje
Bude griha oproštenje,
U ime Trojstva Prismetg.
 Zato stoji upisano
 Tko godir se na svit rodi
 Nek se krstom priporodi
 Ako želi vičnji spas.

I krštenje to prisveto
Ključ je raja nebeskoga
I zakona sveg novoga
Krštenje je temelj tvrd.
 Eto razlog plemeniti
 Što se Isus ne iznimi
 I krštenje da ne primi
 Buduć liek nami svim.

Dok se Isus krsti danas,
On posveti bistru vodu
Nami najde čudnu zgodu
Za iztočni oprat grih.[26]
 I ne samo grih Adamov
 Neg sve grihe od rodjenja,
 Tja svetog do krštenja,
 Krštenje ih diže s nas.

Dakle vridno i dostojno,
Mi se danas radujemo,
Dok krštenje poštuemo,
Koje primi Isukrst.
 Drugo čudo glasovito
 Učini ga Isus sveti,
 Kad ženidbu on posveti,
 I pohodi svatski pir.

Do vrimena tog davnoga,
I dok zakon Isus stavi,
Običaji prirdjavi
Vinčanjima biu puti.
 Do Isusa svi držau,
 Da vinčanja nisu sveta,
 Nu dapače i prokleta,
 Koja poče činit vrag.

Zato žene rad vinčanja,
U sužanstvo polazau
I tužne se nalazau
Naprtjene svakim zlom.

Svoji muži priopaki
Ko živine namicaju,
Pak i žene vinčavaju,
Brez Božijeg svakog straha
Ženu pustit priminuti
Prodat, ubit kao zmiju,
To i danas radit smiju
Ki ne štiju Isusa.[27]
Isus dakle s učenicim
I sa svojom majkom milom,
Hoti kazat svitu cilom
Da vinčanje hoće Bog.
Hoti kazat to na piru
Na kom danas on budući,
I pir vina neimadući
Isus vino stvori tu.
Isus čudo kô Bog čini,
Puno sudje vode biše
A kad svati okusiše,
Od najljepši vina bi.
Tako Isus jednim čudom,
Vinčanje je posvetio,
I vas sviet naučio
Da drug druga štije svog.
Jer po svetom evandjelju
Vinčanje je stvar prisveta,
Niti ono ikom smeta,
Virno služit Bogu svom.
Vinčanje je sakramenat
Koji njega služit znaje
Svetu milost istom daje
Daje pokoj, daje mir.
Daklen evo da rečemo
Danas Isus bi proglašen
On da na svit biše rodjen
Svetkovine prvi znak.
Drugo dvoje ev' ovo je:
Danas Isus, on je kršten,
Danas i pir jest posvećen
To sve troje štujmo svi.
I današnjem u veselju,[28]
Štujmo Boga, Božjeg Sina,
Kog navisti nam s visina
U nauku dati nam.

Bermo, bermo plode svete,
 I današnja svetkovina
 Nek nam bude vridna cina
 Odkupiti svaki grih.
 Amen. [29]

Muka i smrt Isusova, pisma

Isusovo porodjenje,
 I na svitu oglašenje,
 Nam dođoše na spasenje,
 Doli naše vrutje želje
 Još ostaše čekajući,
 Da bi mogli grihe svući.
 Bog s nebesa, koji vlada
 I njegova sveta pravda,
 Odredila te bijaše
 I podpuno hotijaše
 Da prtavedni umrit ima,
 Milost dobit grišnim svima.
 Da bi ljuckog sveg plemena,
 I grišnoga tog simena,
 Baš nijednog ne biaše,
 Da brezgrišnost on imaše,
 Od čovika što se rodi
 Sve nevoljnim grihom plodi.
 Mutnom vodom ne moš prati,
 I ne more grišnik dati
 Opravdanja brezgrišnoga,
 Pun on bude griha svoga
 Pak svi ljudi da krv daše,
 Neb' oprali grihe naše.
 Krv grišnika grihom brlja
 Posvetjenja zalud prlja,
 Kad od griha nisu čista,
 Kod Boga jim nema mista,
 Niti mogu uzraditi
 Za grišnika sahraniti.[30]
 Pako i to znat valjade
 Grih Adamov Bogu dade
 Zlu uvridu neizmirnu;
 Ter uvridu tu podmirnu
 Tko bi mogo učiniti
 On je imo Bogom biti.

Dat je imo taku cinu
 Božju srčbu neizmirnu
 Da ju digne i utrne
 I na milost Boga vrne,
 Uvridjenje neizmirno,
 Da platjeno bude virno.

Dal svi ljudi ovog svita,
 Što imadu zazorita,
 Prama Bogu, dok je tužio,
 Tak' opado, a i ružno
 Da je uprav crno ništa
 Nit vridi igdi išta.

Ovog svita sve imanje
 To su samo male mrve
 Oli sinje koje vrve
 Jami u dubine,
 Brez vridnosti, brez cine.

Nejma ništa čovik svoga
 Nejma ništa on brez Boga
 Nejma ništa da je slavno:
 I sam j' ono što je tavno
 To je ljucko, i opadnop
 Pa od griha i još gadno.

To je tako ljucko stanje,
 Da ne znade ni najmanje,
 S čimi k Bogu pristupilo
 Grih iztočni odkupilo
 A kam ima tu visinu
 Neizmirnu da dâ cinu.[31]

Dakle griha odkupitelj
 Sveg naroda i spasitelja
 Imo j' imat dvi naravi
 I u njima ter da spravi
 Neizmirnu Božju cinu
 Negrešnosti i visinu.

Bog je uprav imo biti,
 Da nas može odkupiti
 Jerbo izvan istog Boga,
 Nije bilo kog drugoga,
 Nit u cieni neizmirna
 Nit brez griha s Bogom mirna.

Dal uz narav milog Boga
 Hotiaše se i ta sloga,

Ljucka narav da se sdruži,
 I da ona Bogu služi,
 Nek bi mogo Bog trpiti,
 Krv proliti i umriti.

Dvi naravi Bog sjedini,
 Svog mogućstva po visini
 I Rič koja svaka stvori
 Ona sadje s neb' ozgori,
 I čovikom učini se
 Od Marie porodi se.

Isus dakle Bog i čovik,
 On odredjen biše odvik,
 Sebe Otcu prikazati
 Posvetjenje za nas dobiti,
 Tako biše svoja volja
 A ne sila nit nevolja.

Bog ne [h]tiše nami dužan
 Odkupljivat naš gri ružan,
 Ali se je smilovao,
 Na križ Sina svog poslao,
 Nije našoj po vridnosti
 Nego svojoj po milosti.[32]

Dakle Isus porodjeni
 I Jaganjac odredjeni
 Rastijaše u milosti,
 I naravnoj još jkriposti,
 I prid ljudma i prid Bogom
 Bi osvitlan slavom mlogom.

Tridest godin već podpuni
 Svog života on učini
 Dal života skrovitoga
 Svojoj majci podložnoga
 I Jozipu pravednomu
 Hranitelju svom virnomu.

Pak Nazaret on ostavlja,
 I spasenje ljudma spravlja,
 Spravlja svetim naucima,
 Svetim dilim, čudesima;
 Ko Bog poče dilovati
 U podpunoj ljuckoj puti.

Poče kupit učenike
 Svog nauka naslidnike,

Koji bi mu virni bili,
I svem svitu oglasili
Život i smrt Božjeg Sina
Uputjena iz visina.

Taki dvanest učenika
Isus obra naša dika!
Ter on s njima i prid njima,
Očituje bistro svima
Da imade Oca svoga
Stvoritelja svit' ovoga.

I od Oca da j' izišo
Amo na zemlju doli sišo
Za dat nauk od spasenja
Sviuh griha oproštenja,
Koi bi se god krstio,
Spasenje bi zadobio.[33]

One svete zapovidi,
Koje Mosu Bog povidi,
On ne reče da ne duže,
Nego reče da se služe,
I uza nje što god idje,
I ozgora s neba sidje.

I zakonu tom staromu,
Isus u svom sad novomu
Krst za temelj on postavlja,
Osobito još nastavlja,
Iskrnjega tko ne ljubi,
Brez spasenja on se gubi.

Ljubit Boga neizmirno,
Izkrnjega ljubit virno,
To tko bude učiniti,
Vas će zakon izpuniti
Isus taki nauk dade.
Pripovidat kada stade.

I kad bismo obdržali,
Po Isusu što smo znalli,
I ljubili nad svim Boga,
A ko i nas brata svoga,
Mi bi bili ko andjeli
Svi blaženi, svi veseli.

Svaka zloća u mislima,
Ol' u ričma i dilima

Ona svaka odtle vrije,
 Jer u nami ljubav nije;
 Nit činimo mi drugima
 Što svak od nas rado prima.

Ovi nauk kad bi bio
 Vazda držan, služen cio,
 Nas na svitu sviuh stanje
 Bilo b' milo uživanje.[34]
 Nitkom ne bi bilo krivo,
 U veselju svak bi pivo.
 Što god zloća svit uradi,
 A i što ih danas gradi,
 Ter u zloćam da se gubi,
 To je odtle jer ne ljubi,
 Jer ne ljubi Tvorca Boga,
 Nit izkrnjeg brata svoga.

Dali Isus da k nam veli,
 Da spasene nas sve želi,
 Hoće svaki drage volje,
 Da obere što je bolje,
 I naredbe ako primi,
 Da se spasi on po njimi,
 Isus dojde rad ljubavi,
 Nas od pakla da izbavi,
 I on hoće da ljubeći
 Iz ljubavi sve čineći
 Od milinja njem služimo,
 Našu holost da slomimo.

Da budemo vazda prosti
 Od zdvoranje usilnosti
 Da nam bude slatko htienje
 Isusovo naredjenje,
 I rad vičnje slave dara
 Da nas mučnost ne obara.
 Zakon dakle od ljubavi
 Hoti Isus da postavi,
 I ta zakon svim kazuje,
 A dilim ga potvrđuje,
 Sva žudinska zemlja čuje
 Što njoj Isus navištuje.[35]

Sela, mista i gradovi
 Znadu za ta zakon novi,

Znadu, vide čuda mloga,
Koja čini kripost Boga,
Za potvrdu sve istine
Da je zakon iz visine.
 Svake vrste boleštine,
 Milosti su dionici
 Nimim daje da govore
 Glui uši da otvore,
 Slipcim daje vid primili,
 I nakaznim život cili.

Duh pakleni koje muči
Njega Isus od nji luči,
Mloge mrtve on uzkrisi,
Novi zakon da uzvisi
I da svaki uzme miru,
U Isusu imat viru.
 Narod prosti, narod miran
 I koji je Bogu viran,
 Isukrsta pripoznaje,
 Božanstvenu čast mu daje,
 Daje krunu kraljevanja,
 Gospodanstva svoga stanja.

Nego Isus ne diluje
Na vom svitu da kraljuje,
Već on buduć dovršio,
Koliko je i hotio
Tri godine izučenja
Svog nauka od spasenja.[36]
 A znadući kô sveznani
 Što s' u čiem srcu kani,
 Pa i kako srce Židih
 Na njega se smrtno jidi,
 I sve tudan zgone viu
 Kano krivca da g' ubiju.

Isus i to znadiaše
Kako Juda hotiaše
Njeg izdati pravednoga,
Svoga meštra i svog Boga,
Da se zgodom on uhvati,
Pa i na smrt još odprati.
 Svaka bistro Isus znade,
 Pak naredbe svoje dade,

Da večeru njemu stave,
Sveti Vazam i priprave.
Ter da može učiniti
Kako vazda s nami biti.

S nami biti svojim tilom
Još i svoje krvi pilom,
Pod prilikam kruha, vina
Štono ljubav Božjeg Sina
Čudotvorno svim pripravi,
I za hranu nam ostavi.

To učini Isus sveti,
Prvlje neg će njeg propeti,
I mi danas svi imamo,
Isukrsta uživamo,
Koi god se od nas pričesti
Božanstvene prima česti.[37]

To najsvেće blagovanje,
Božjeg Sina uživanje
Primiše ga apoštoli,
Ki sidjau tu na stoli,
I Isus jim oblast dade
Svoj na spomen to da rade.

I od onda svi misnici,
Isusovi naslidnici,
Kruh i vino posvećuju,
Ter blaguju i nam daju
Isto tilo Isusovo,
Na spenje duhovno novo.

Da večera kad pristade,
Opak Juda tad ustade
Ter ustima on bestidnim
Tajno veli Židom jidnim
Ako će mu platju dati
Da ć' Isusa njim pridati.

Oni platju obetaju,
Pačer broje ter mu daju,
Tridest tužni srebrenjaka,
To bi platja priopaka!
I Juda se tad zaduži
Da opakim tu noć služi.

Mloga četa poredana
Strahovito oružana,

Slidi Judu nesretnoga,
Izdaicu meštra svoga
Koji kleči tam u doli
Nebeskom se Ocu moli.
Moli za sve nas grišnike,
I za iste razbojнике,
Koji trču da ga svežu
I na mukam njegov pritežu
Kao čovik Isus moli
Za nas mukom da odoli.[38]

Sve j' Ususu prid očima,
Što god za svit trpit ima,
Svake muke, smrt na kruižu,
Te mu misli srce rižu,
Ljucku slabost, strah pribija
I sve tilo znoj probija.
U to doba Juda srne,
Za njim vojska sva nagrne,
Licumirac meštru veli:
Da poljubit njega želi,
Pak pritrča i poljubi
Izdaica opak, grubi!

Tada oni oružnici
Navališe ka krvnici
I Jaganjca prikrotkoga
Isukrsta brezgrišnoga,
Tako vežu brez milosti,
Da s' upije i u kosti.
Isus sebe, on ne brani,
Jer svit hoće da sarani
Imadjaše on trpiti,
Pače brzo i umriti.
Samo ovo progovori:
Judu i četu ter prikori.

Judi reče: »Po ljubavi
Ti izdaju meni spravi?!«
Reče četi oružanoj
Što po noći ovoj tavnoj
Došli ste me uhvatiti
Kad je moglo danom biti?
Ta ja nisam opak čovik,
Nisam zmiski ni razbojnik!

Avaki dan sam s vama bio
Očito sam i učio,
Ako ste me kriva znali
Što me niste i hvatali?
Dal krvnici to ne paze,
U zlo veće i još grije.
Isukrsta u lancima
I pritvrđim konopima
Najgorim ga mukam vuku
Da mu dadu veću muku.[39]
 Sprida, straga i sa strana
 Podje četa oružana
 A u sridi Isus stisnut
 S mlogo ruka i pritisnut
 Da su lava uhvatili
 neb' toliko nad njim bdili.
Graja četa, urnebesa
Čulo bi se do nebesa
Da su vojske nadobili
I gradove posvoili
ne bi bila taka vika
Ni junaštvo niti dika.
 Isusovi učenici
 A do posli mučenici
 Oni Isusa svi ljubljaju
 Za njega umrit i veljaju,
 Dali strah ih sad napade
 Da se svaki bižat dade.
Sami Petar mačem slidi
Što će biti on da vidi,
I kad dojde do nevolje,
Petar priko svoje volje,
Tri put meštra svog zanika
Ljucka slabost jest velika!
 Isukrsta četa vuče,
 U sudčev ga dvor uvuče,
 Tu od njega rugo pade
 I daju mu svake jade
 Najpri njega za stup vežu,
 I nemilo još pritežu.
Tu svezana njega biju
O njeg štape sve pribiju

Svaku do dna svoga tila
 Ne osta mu nigdi cila
 Sve krvavo i stučeno
 Sve u rane obučeno.

Da s' ga sada gledat stao,
 Ti ga ne bi već poznao,
 Lipši biše od andjela,
 Sad ga rana priotela,
 Koža u čas izpucala
 I grdoba na nj napala
 Peid mložinom te svitine,[40]

Sveg u krvi i u rani
 Njega driše ti dvorani,
 S njega svlače aljetine,
 Kožu i meso odkidaju,
 Smrtnu bolest uzrokuju.

Crljenim ga prikrivaju
 Šipku u ruku njemu daju,
 Krunu od trnja opletenu
 Na glavu mu jur ranjenu
 Silom štapom nabiju.
 Trnje u glavu zadivaju.

U za više dat mu jade
 Ti od njega rugo grade,
 Prid njim se ko klanjaju,
 Svojim kraljem pozdravljaju,
 Dok na svoje pljuju lice
 I daju mu zaušnice.

Nije moći domisliti,
 A kamo li poviditi,
 Svu noć onu strahovitu,
 Koju muku žalovitu
 Isukrst ju primi mirno
 Za spsiti nas privirno.

Kad je jutro osvanulo,
 Sve je mloštvo nagnulo
 Svi misnici i prvinci,
 Farizeji a i pisci,
 Isukrsta da osvade
 I Pilat mu smrt zadade.

Kao sudac Pilat sidi
 Te osvade da razvidi;

Dal što oni kazivau
 I što godir svidočau,
 Vidi Pilat sve pozlobno
 I istini nepodobno.[41]

Nije Isus krivac smrti,
 Ter svakako Pilat vrti
 Da Isusa on izbavi,
 I u prostost njega stavi.
 Vidi sudac pravo nije
 Krv pravednog da prolije.

To Žudie kad vidiše
 I da Pilat pravo htiše
 Njemu prite zakonima
 A i rimskim još carima
 »Nećeš« vele »sudac biti,
 Ak' ga nećeš osuditi.«

Pilat sebi poboja se
 Dal krv opet ne hti na se,
 Prid svim mloštvom ruke pere,
 A i ove riči stere:
 »Krv ovoga pravednoga,
 Ne hvata se griha moga.«

Tad Žudie sve vikaše
 I ko jelin odriknuše:
 »Krv njegovu mi primamo!
 Ti osudu piši samo
 Mi ćemo ga pogubiti
 Vas gri na nas zaprimiti.«

Pilat Židim zadovolji
 I prem suprot svojoj volji
 Svojom rukom podpisuje
 I Isusa osudjuje
 Da na križu umrit ima
 Za ugodit Židim svima.

Kad se Židi dokopaše
 Zlo jim srce što željaše,
 Križ priteški pripravljaju
 Na Isusa njeg stavljaју,
 Nagone ga križ nositi
 Na kome bi imo smriti.[42]

Isus ranjen, iznemožen
 Prima na se križ naložen
 Za nas bi ga nosit htio

Kad b' u snazi jošter bio,
 Dal ni prazan ne mor' iti,
 A kamo li križ nositi.

On nesvisti, putem pada,
 Žudie se boje jada,
 Da on umre strah imadu
 Već na križu da mu dadu
 Smrt najgoru ovog svita
 Kô njiova zloća pita.

Gdi ga propet hotiau
 Bog ne htide da on smrije
 Već za naše jadne grije
 Živ da dojde, propet bude,
 I da umre za sve ljude.

Kada biše gdi hotiše
 Križ po zemlji tad prostriše
 Ter Žudie nemilnici
 I gradjani i vojnici,
 Na križ meću pravednoga
 Poslatoga svim od Boga.

I nek su mu više muke
 Raztežu mu na križ ruke
 Pruži noge dol niz brdo¹⁰
 I nemilni držeć tvrdo
 Dugim čavlim probija
 Ruke i noge pribija. [43]

Tad nemilo križ latiše
 I uzgor ga posadiše,
 Na njem Isus o čavlima
 Goljan visi i prid svima
 I sunce je procvililo
 Tad još više utavnilo.

Ista zemlja i kamenje,
 Te nepravde za zlamenje,
 Strahšnu trešnju pritrpiše,
 Izpucaše, izgoriše
 Sva stvorenja zaplakaše
 Sami Židio ne hajaše.

Žudie se nasladjuju
 Propetoga i sad psuju:

¹⁰ Slijede tri stiha jako precrtana.

Ako Bog si, s križa sadji
 Teb' i nami liek nadji!
 Ti Sin Otca vičnjeg Boga?
 Što ne brani Sina svoga?

Dok Žudie tu psouvau
 Svakako se i rugaju,
 Isus s križa zavapiše
 Kap mu vode da popiše
 I Židovi sastavljaju
 Vino i žuć ter mu daju.
 Tog gorčila ne hti piti
 Nego samo okusiti
 Pak iz svojih sveti usti
 Božanstveni duh izpusti,
 Bogu dade posvetjenje
 Za nas svih odkupljenje.[44]

Ev' na križu Bog i čovik
 Nas pomiri on za uvik
 Pomiri nas s vičnjim Otcem
 Svih stvarih stvoriocem
 Muka i smrt propetoga
 Ona plati za svakoga.
 Da Žudie poslušaje,
 Kao Pilat hotiaše
 Pak da Isus prav ne gine
 Ne bi bilo za nas cine,
 I mi svi bi poginuli,
 Kô biasmo sagrišili.

Isusovi propinjači
 Oni biše pomagači,
 Da s' od pakla svak ustupi,
 I Isukrst njeg otkupi,
 Žudianska crna zloća
 Najviša je nam dobroća.
 Žudianske misli lude
 Doklen hoće da naude
 Tad je uprav kad najviše
 Ono čine što Bog htiše
 Što činiše ne znadoše
 Isukrstu smrt dadoše.

Isusovo mrtvo tilo
 Dok na križu još je bilo
 Jedan vojnik da okuša

Je l' u njemu i još duša,
 Pak mu stce s kopljem zbode
 Vrutak podje krv' i vode.[45]
 Kad se Židi uviriše
 Da Isukrst umro biše
 Tad mu tilo odkivaju
 I Jozipu njega daju,¹¹
 On u platno tilo zavi,
 I u novi grob postavi.
 Isus mrtav u grobu je
 Žudionski puk strahuje
 Da iz groba ne ustane,
 I opeta život stane,
 Pak s' tome domislili,
 Kako bi mu doskočili.
 Oko groba među stražu
 Grob pečatom tvrdim mažu
 Tako misle učuvati
 Da se Isus ne povrati
 Da od mrtvi am' ne dojde
 I po svitu opet podje.
 Jadni slipci, vi Žudie
 Kamo vaša pamet, gdi je?
 Svemogućićem vičnjem Bogu,
 Vašem jednom po razlogu,
 Vi li ćete moć dignuti
 Da ne može uzkrsnuti?!
 Bdite, bdite i pazite
 Dobro oči otvorite
 Ako Isus sobom skoči,
 Nek na vaše bude oči
 Vi bo biste krvoloci
 Uzkrsnutja pak svidoci.[46]

Isusovo uzkrsnutje i uzašastje, pjesma

O ukope ti presveti!
 U kom Isus naš propeti,
 Mrtav leži i pokopan,
 I koji je u teb' čuvan
 Je da ćeš se otvoriti
 Men Isusa povratiti?

¹¹ Slijedi precrtani stih koji je glasio: »I on čovik dobro«.

Moja vruća vira ne da
 Za tada mi iznenada,
 Sad kad vidi pravednoga
 Radi zloće puka svoga
 Gorkom smrtju umorena
 U grob mračan unesena.

Moje srce od strah zine
 Jer ne vidi još istine
 Da je Isus smrt nadbio
 Samog sebe oživio
 Treći dan se već primiče
 Isus mrtav, on ne miče.

Dal ne sumlji srce moje
 Tvoj spasitelj predteko je
 »Žudinsku ću nadbit zloću
 I dan treći uzkršnut ću.«
 Evo danas trećeg dana
 S njim istina obetana.

Tamo u mistu oko groba
 I u noćno gluho doba
 Zemlje stade čudna jeka
 Strahovita poče zveka.[47]
 I trešnja se tude stvori
 Kao da se nebo hori.

Oni kamen cilac kopan
 U kom Isus jest ukopan
 Sad oskače u visine
 A sad pane u nizine
 Kô lagano pero samo
 Rek bi igra tamo amo.

To stražani kada vide,
 Izgube se i ublide
 Srce od strah u njim sahne
 A oružje na tle pane,
 Nem u njima žive duše
 Oni misle – poginuše.

Kada dojde slavno doba,
 Tada vrata onog groba,
 Sama od sebe oskočiše
 Podpuno se otvoriše
 Pečati se izlomiše
 Kolik nigda da ne biše.

Tada Isus u svitlosti
 Pun života i jakosti,

Iz tog groba on izlazi
I po zemlji prost prolazi
Grob ostade pun niruha
I nebeskih svetih duha.

Trećeg dana na osvite,
Neke dobre žene hite
Grob Isusov da obadju
I da u njeg doli sadju
Virnu ljubav da prikažu
Isukrsta i pomažu.[48]

Putem idju svete žene
Dali mlogo zamišljene
Tamo kod groba tko bi bio
Tko bi kamen odvalio?
Doli kako onamo biše
Veoma se začudiše.

Grob otvoren one vide
Pak u strahu korak slide
K vratima se sad primiču,
A sad o' strah i uzmiču,
Nadižu se, izviruju
I već u grob proviruju.

Kad u grobu vas u bilu
Duh nebeski, a u tilu
On veseo tamo sidi
Poplašene žene vidi
Ter im ovako progovori
Da ih dulje strah ne mori.

»Ženske glave, ne drhtjite
Ja bo znadem da tražite,
Isukrsta umrloga,
Koj' iz groba baš ovoga
Od mrtvih je on ustao,
I opeta živit stao.

Ev' vidite prazno misto
Pak kažite svima čisto,
I nek mogu oni znati,
Isus će se ukazati
Galileju tko pohodi
Imati će da ga vidi.«

Zahvaljuju žene Bogu
Natrag trče što god mogu,[49]
Apoštrole sakupljene

Nadjoše ih one žene
 Veselje jim navistiše
 Od andjela kô primiše.

Tad dva sveta apostola
 Umah skoče sa svog stola
 K grebu trče, Ivan prvi
 Za njim Petar dovrvi
 Skupa u grob ulizoše
 Dal Isusa ne nadjoše.

I nadjoše platno bilo
 Isusovo u kom tilo
 Ono biše zamotano
 Dok bi mrtvo pokopano.
 Tako ona prazna stina,
 Uzkrsnutja bi istina.

Jeruzolim grad prigrubi
 Isukrsta koji ubi,
 On već put je toga glasa
 I po njemu svatko vlasa,
 A i dalje svak je čuo,
 Da je Isus uzkrsnuo.

Tad Žudie mite stražu
 Ter svitu neka lažu
 »Kako oni dok čuvaše
 Tam kod groba i pospaše
 Tere netko iznenade
 Isukrsta njim ukrade!«

Eto kako vrti zloća,
 Žudianska i slipoća
 Da i oni koi spiu
 Za svidoke zovnut smiu!**[50]**
 Do istine jest spavanje,
 Tak' u limbu pouzdanje.

Jeda l' sunce svitlo nije
 Ak' se netko od njeg krije?
 Isukrsta uzkrsnutje
 Jeda l' Žida otvrđnutje
 Moći će ga zatajati,
 Dok kô sunce bude sjati.

Niti jednom, nit' jednomu
 Negli svemu puku svomu
 Dobri Isus u svom tilu

Uzkrsnutu, zdravu, cilu,
On s' ukaza da ga vide
I svakomu pripovide.
 Slavna majka Isusova,
 I njegova bratja nova,
 Apostola deset virni
 Tam u mistu mole mirni,
 Jedanaesti zvani Toma
 On ne biše s njima doma.

Oni bihu zatvoreni,
Izgledaše začudjeni
Isukrsta medju njima
Koji milo reče svima:
»Mir vam budi i veselje
Evo mene, vaše želje!«
 Kad jim taku radost dade,
 Izmedju njih njeg nestade
 Poslin Toma kada dodje,
 Njemu vele terbe prodje
 Da si ovdı s nami bio
 Isukrsta ti b' vidio.

Toma reče: »Što velite
Znadem da se ne šalite,
Dal ja neću virovati,
Dok ne budem opipati
Svoje tilo izranjeno,
Što velite, uzkriseno.«[51]
 Iza toga vrime prodje
 Opet k svojim Isus dodje
 Toma biše medju njima,
 Ter Isus reče svima:
 »Mir vam budi i veselje
 Evo mene, vaše želje!

Onda Isus Tomi veli
Ki istinu znati želi:
»Evo Toma, rane moje
Metni u nji prste tvoje,
Ne bud' sumljiv nit nemiran,
Već iz srca budi viran.«
 Kada Toma, on izvidi
 Od svoje se sumlje stidi
 Pak zanesen izgovori
 A suzami još obori:

»Tebe vidim, Boga moga,
Gospodara propetoga.«
Uz to Isus reče Tomi:
»Nevirnost se tvoja slomi,
Jer ti mene evo vidi,
Dali veću slavu slidi
Koji nije men' vidio,
Dali mi je viran bio.«
I još neki put je bilo
Kada Isus svoje tilo
Učenicim pipat dade
Pak da od njih svak poznade
Da duh nije, nit' prikaza
Kost i meso kad pokaza.
Pak je Isus posli groba
Više puta, više doba
S učenicim jijo, pijo,
Ko i prija jest činio,
Nego njega umoriše
A i u grob zatvoriše.

*Za četerest*¹²[52]

(Priredio Pavao Knezović)

¹² S ovim završava prva knjižica.

**SVETI PAVAO APOSTOL, PIESMA
OT. PETRA BAKULE
HERCEGOVCA
VRANJEVCA**

Kako isti vaš Pisnik popjeva
Nu da pače dušom plemenitom,
U nam duhovna božanstvena svojta
Više vridi nek sva blaga svita,
Nit imade takog umitnika,
Da on slikom drugomu ukaže
Oni uvez koji s Bogom imamo.
Biše vrime, a i danas hoda,
Tere ljudi, kao dica ludi,
Svojoj slici Boga ime daju.
Ovo vrime neznanosti slipe
Bog ne prima neg pozivlje ljude
Da se stide rad ludosti prve,
Da na vrime čine pokajanja,
Dok ne dojde vrime osudjenja,
Koje Bog će činiti po pravdi,
Staviv sudca, ovog svega svita,
Sudca Boga i Čovika pravog,
Koji ono uzkrstu od mrtvi.
U Atenu, medju onim mudrim,
Ova rieč – uzkrsnutje mrtvih –
Po Pavlu se najprvo oglasi
Zato neki to drže za smišno,
Jer ne znadu Boga Svemogućeg.
Drugi misle u sebi zboreći;
Moguće je da ožive mrtvi;
Rado bismo opet čuli Pavla.
Trći dio virova brez sumlje[1]
Da j' istina što čuše od Pavla
Medju kojim virujućim glavni
Biše mudrac, a Dioniz zvani.
Ovi svojim pridobrim izgledom

A i stanjem svitlog dostojanstva,
 Mloge druge okrenu za Pavlom,
 I njeg Pavo k'o pastira vridnog,
 U Korintu biskupom ga redi
 Koji živi, a i umri sveto.¹

**Sveti Pava u Korintu,
 i nadalje pripovida Evandjelje
 Piesma 4ta**

U Atenu, gdino Grčka mudra
 Seb' držaše kao jedmo sunce,
 Dojde Pavo ubog i ponizan,
 Dal prosvitljen Duhom Boga živog,
 On nadmeće sve mudrace hole
 I k'o svitlost nadjačaje mraka
 Tako rieči apostola Pavla
 Usta vežu svima Grcim mudrim
 Po tom Pavo iz Atene slavan
 On s' uputi do Korinta grada
 S njim pošavši i dva virna druga,
 Timotheo i drug Sila zvani
 U skupštinam pako žudianskim
 Svakog redom subotnoga dana
 Vrutje Pavo svima pripovida
 Isusovo ime na spasenje.[2]
 Dal po zloći žudianskoj staroj
 Neki Židi protive se Pavlu
 I brezstidno na nj rigaju psovke,
 Pavo reče – Ja se vas otresam!
 Vi ste krivci vašeg poginutja;
 Ja brezgrišan, od vas se primišćam
 Do naroda koji nauk prima.
 Pak iz kuće Akvile, gdi staše,
 Hoda Pavo u nekoga Tita,
 Pravednoga, Božjeg štovaoca:
 Koga kuća uz skupštinu biše
 Nadskupštinar ondi žudionski
 On se Krišpo po imenu zvaše
 Ovi primi Evandjele sveto,
 I sva čeljad koju imadjaše,

¹ Uz taj stih je dopisan broj 456 i to je najvjerojatnije broj stihova u 3. pjevanju.

Virovaše i Pavo krstjaše
 Preko mloge iz Korinta grada.
 Jednom noćju ukaza se Pavlu
 Dobri Isus u milom vidjenju
 Ter mu reče – Ne plaši se Pavle!
 Pripovidaj, uči brez pristanka
 Jer budući evo ja s tobom sam
 Nitko tebi nauditi neće
 A znaj dobro u gradu ovome
 Imam mojim mnoziu² obranih.
 Čujuć Pavo Isusove rieči,
 Šest miseca i godinu dana,
 On ostade u Korintu gradu
 Rič Božiu vazda tomačeći.[3]
 Dal Žudie u srcu nemirni
 Jerbo nisu Isukrstu virni,
 Oni u zlu medju se se slažu
 Gulionu ter konzulu lažu
 Kako Pavo **** bogoštovlje meće,
 Bogoštovje koje zakon neće
 Pravedniji konzul od Žudia,
 Njima reče i s glave ih smete
 Da je Pavo u kakovoj nepravdi,
 Ol' u kojem zabludjenju tešku
 Vas bi ima primit i slušati
 Imo bi vam učiniti pravdu
 Dal osvade buduć samo riči
 O zakonu vašem prigovori,
 Od tog budi samo vaša miso,
 Moje nije da vam o tom sudim«.

Pak Žudie zatjera ih strvne,
 Oni zlobni, a sad više ljuti,
 Jerbo konsul ne osudi Pavla;
 Ondah ondi prid očima sudca
 Teško biju crkve poglavara,
 Po imenu Sostena nazvana,
 Jer ga znadu Isukrstu virna,
 A i Pavlu mila i pridraga³

² Riječ prvo zapisana: moziu, a naknadno je iznad m stavljen znak + dopisano –n- i znak V da se ubaci na to mjesto.

³ Slijede dva stiha koja su precrtana zbog prepravljjanja, potom su oba ponovo u čisto napisana.

Dal konzulu u kraj lina(?) nejma
Kolik za stvar koja ga ne tiče; [4]
Rad zakona što se tamo zgadja
Ipak Pavo Pavo oprostjen od krivde,
Ne boječ se Židâ protivnika
Veselo se od konzula vrnu,
Ter u onom pribivanju svome
On provede i još mlogo dana
Vazda radeć o nauku svetom,
Ko' mu Isus naredio biše
Dal kad stiže Božie hotjenje,
I da Pavo iz Korinta pojde
Učenike Bogu ih izruči
Pak s Priscilom, Akvilom drugom
S Timoteom, Silom a i s Lukom,
Hode Pavo u Siriu morem.
Kad stigoše do Efeza grada,
Cezareje i Antohie,
Galazie i Frigie ravno,
Svagdi Pavo Isusove virne
Obeseli, naukom pokripi.
U Efezu dogodi se pako
Ter da dojde Žudiovac glavni
Velik vištak u Pismima svetim.
Put Božiji jurve znadiaše
Vrućedušno i on govoraše
O Isusu, ljuckome spasenju
On očito Žide nadgovara,
Povdjajuć iz Pisama sveti
Da svim Isus donese spasenje.[5]
Prišav Pavo priko mlogi mista,
U grad Efez opet se povrati,
I tu najde neke učenike,
Isusove vire naslidnike,
Koje Pavo ko' sinove pita:
O vi moji dragi, pravovirni
Vi jeste li u svom srcu mirni,
Kadno jeste vi krstjeni bili,
Svetog Duha da ste vi primili,
Od tog Pavle mi ništa ne znamo
I od Duha mi glasa ne imamo,
Odvrtiše učenici Pavlu:
I krstjenje mi imamo samo

Ivanovo, od pokore zvano.
Tada oni spravní učenici
Krst primiše vičnjega spasenja
Isukrsta Božiega Sina.
Nad nji Pavo tad nadnosi ruke,
I primiše kripost Duha Svetog,
Počmu zborit jezicim mlogim,
I stavljati proročanstva virna
Potom Pavo tri miseca dana
Zasebice mloštvu pripovida,
O kraljestvu koje svrhe nema.
Dal nevirni neki otvrdnuti
Protivnici puta Božijega,
Da očitog ne učine kvara,
Njiha Pavo k'o otrovnu hranu,
Odmeće ih i baca na stranu[6]
I k'o čuvar čuva ovce virne,
Tako Pavo svoje pravovirne,
Svetom ričju oružava, snaži,
Da odole grabiocim vucim.
Ustopice dvi godine dana
U Efezu Pavo pripovida.
I štogod jih u Aziji biše
Oli Žudia oli bilo Grka,
Rič Božiu bitkom razumiše.
Dal o čeme Svemogući radi
To i tako tvrdostojno gradi,
Da sve sile i napori svita
Ne odbiju ni najmanjeg truna.
Zato Isus dade kripost Pavlu,
I mogućstvo gotov neizmerno,
Čudesima potvrđjivat riči
Dotle čuda čine se po Pavlu,
Da utirač, on kojim se služi,
Oli drugo od njegova ruha,
Ozdravljaše sve bolesti bidne
-----njima prija ... bilo
Od nečistog duha obsidnute,
Ostanaju mirni oprošteni,
Gdi bi sano nazovnulli Pavla
Isusova glasiljeja virna.
Ta čudesa po svetome Pavlu
U nekojim bude želju holu

Pak da oni brez zasluge prave
 Brez pozvanja, Božjeg odabranja
 Da diluju dila čudotvorna
 A nazivljuć Isusa i Pavla.[7]
 Dal nit Isus nit Pavo pomaže⁴
 S kim bo nije Božie hotjenje
 K'o se zgodi i oni vrimena,
 U Efezu dokle Pavo biše.
 Ševa misnik i glavlar misnika,
 (Dal nit krstjan niti on obraćen)
 Sedam svoji imade sinova
 Otvrdnutih, Isusu nevirnih,
 I mišljaju u pameti ludoj,
 Slobodeći obsidnute ljude
 Pak rekoše duhu nečistome
 U im' Isusa komu Pavo služi
 Velimo ti da umah izajdeš ...
 Dal vrag reče iz ljuckoga tila
 Tko je Isus, pridobro ga znamo,
 A i Pavla i njegov najemo
 Dal vi tko ste? i vi odaklen ste
 I da vaše zapovidi primamo?
 Pak nesritni čovik obsidnuti
 Burkanjem duha nečistoga⁵
 On se sunu kao lav razdražen,
 Ol' živina u svom bisu svome
 Tere one licumirce ljude
 Spopade ih rzrom(!) nagrđi
 Do zla rane i žalosne majke.
 Ta dogadjaj neobičan, strašan,
 Iz Efeza daleko se glasi
 I narodi Greci, Žudiovci
 Svi počese pridavati časti[8]
 Isukrstu samom čudotvornom
 Dal još mlogi prigrišenja tajna
 Dolazahu povidit jih Pavlu
 Osvadit se k'o ispovid pita,
 I tražiti likariu duši.
 Tko imade priopakih knjiga,
 Neznabožnih oli čaratanskih,

⁴ Prvi stih na ovoj stranici je precrtan, a glasio je: »To činjaše sedam bratje lude«.

⁵ A urkanjem ?

On jih sprži sve na ognju živom,
Po ričima apostola Pavla.
Drugi tako knjige razprodaju,
Tere cinu koja ne bi mala
Donesoše apostolu Pavlu,
I ta novac da u crkvi služi
Ol ubogu, sirotnu, nejaku.
Tako dakle u Efezu gradu
Rič Božija po svetome Pavlu,
Plod učini kao nigdi prvo.
To videći Pavo u veselju,
On sakupi učenike virne,
I ričima punim vatre svete
Užeže jim srca i pameti
Pram Isusu i zakonu svomu.
I kad njih Bogu priporuči
On se dili s drfugovim obranim
macedonske da pohodi strane,
Koje buduć pohodio redom,
Potvrđujuć jur krstjene prvo
I krsteći novo obraćene
Pridje Pavo u državi Grka.[9]
Tamo po grčkim mistim i gradovim
Zadrža se tri miseca dana
Vazda radeć o nauku svetom
I hotiuć u Siriu prići,
Žudie mu zasidaju mučem,
Da pogube Pavla iznenada
Što buduć mu dokazali virni,
Krenu Pavo zemljom macedonskom
Svakus siuć sime evandjelja.
Kad je bio u Troadi gradu,
Na skupštini nediljnim je danom,
Da bi s bratjom sveto blagovao,
Sutra pako dalje putovao
Tam u mistu za mlogoga svita
Medju mloštvom svita i svitnjaka.
Pavo zbori, mloštvu pripovida,
Još s večera do ponoćnjeg sata,
Projde vrime k'o jednim trenutom,
U zabavi i miloj i svetoj.
Tom prigodom neki mladić biše
Na propzoru, dali otvorenu,

Tu je sio da bi razumio
Izučenje apostola Pavla,
Na sideću san ga privario,
Ter odleti oni momak bidan
Dol s prozora na zemljicu tvrdu,
I gdi pade, tu mrtav ostade,
Buduć misto na visoku bilo
Za tri boja obilati mirâ.[10]
Ta dogadjaj skupštinu uzbuni
Pak i Pavo zastavivši riči,
Doli sadje gdi ležaše mrtvi,
Reko mrtvi, a Eutih zvani
Pak Pavo se po mrtvome pruži
Poput negda Elizeo sveti
Ol Ilija prorok ognjeviti
I dok Pavo dotaknu se mrtvog,
U njega se cio život vrati
I skupština obtužena prvo,
Sva je sada u veselju svetom,
Rad mladića koga vidi živa,
I rad Pavla, koji ga uskrisi.
Pavo zatim kruh razlomi sveti,
On blagova i skupština virnih,
Pak još Pavo govorit proslidi,
Sve do zore i bieloga dana.
Po tom Pavo putovanje jamlja
Do Assona malenoga grada,
Od Assona do Mitela tvrdog,
Iz Mitela do Mileta glavnog.
Kad je bio u Miletu gradu,
Posla zvati Efeske province,
Sve biskupe, crkvene častnike.
Kad su oni na okupu bili,
Njihma Pavo ove pravi riči.
Vi bo isti dobro poznajete
Moj podnošaj od prvoga dana,
Za sve vrime moga pribivanja
U Aziji⁶ vašem zavičaju.[11]
Kako vazda ja služa ponizno
Gospodinu, Isukrstu momu:
Medju suzam svrhu nezahvalni

⁶ Greškom je bilo upisano u prethodnom stihu.

I zasidam Žudia nevirnih.
Štogođ može korist dopriniti
Nigda od vas ništa ne uskrati,
Sve vas učeć očito i skrovno.
Svim kolikim, brez svake iznimke,
Ol narodim ol Žudiam bilo,
Pokajanje pripovida virno
Pak i viru spasonosnu, svetu
U Isusa, našeg Gospodina.
Dal sad pozvan ja od Duha Svetog
Ići imam u grad Jeruzolim
Tam u njemu šta će mene snaći
Ne znajući, nego ovo samo
Što Duh sveti meni objavljiva,
Da veruge i mučila teška
Jeruzolim za me pripravlja ih.
Dal od muka strah ne imadem,
Jer pri duši za ništo je tilo;
I moj život dragovoljno puštjam
Rad dužnosti koju ja imadem,
Pripovidat božanstvene riči,
I Isusov nauk od milosti.
I ev' danas ja vam svima kažem,
Nećete me više vidit živa;
Vi koje sam oblazio redom,
Božije vam navistjujuć carstvo,[12]
Zarad toga danas vas prozivljem
Ako koji pogine neviran,
Do njega je, a do mene nije,
Jerbo ništa nzkratio nisam
Da vam Božje sve povidim htienje
Zarad toga i daas vam kažem,
Pazite se i čuvajte krda,
Nad kojizim vi po Duhu Svetom
Biskupi ste, a za vladanja crkve
Kuju Isus svojom kevi kûpi,
Ja bo znadem po odlasku mome
Da u stado ulisti će vuci
I pogane okrvavit zube.
Dali pače i goru vam kažem
Od vas isti neki priopaki
Ustati će protivno učeći,
Ter da uzlu učenikâ nadju.

Porad taki, svu stavite pomlju,
 I držite u pameti tvrdo,
 Da izpune tri godine danâ,
 Ja ne pustja ni noći ni dana,
 Vas nukujuć i suze proljuć.
 Sada sve vas Bogu izručujem,
 I milosti njegovoj pridajem,
 On bo sam jke milosrdan, vridan
 Uzdržati i napridak dati,
 I sve privedst do baštine svete.
 Ništa vridno od ovoga svita,
 Nit poželi, niti vam zapita,
 Kako vami svima je poznato;^[13]
 Trudom isti ovi mojih rukâ,
 Ja pripravlja meni i družini
 Uzdržanje stvarih potribiti.
 Iz sveg moga stanja i vladanja
 Svi imate pak da razumite,
 Da je bolje trudit i raditi,
 Nego slabim smutnju pribaviti;
 Spominjuć se Isusovi ričih,
 Da je bolje fdati neg uzeti.«
 I dok Pavo tu dovrši riči,
 Prvi kleče na zemlju ponizan,
 I sa svima Bogu pomoli se.
 Poslim Pavo ustaje da podje,
 Efezinci grle, Pavla ljube,
 Mnogo žale i suzama liju
 Osobito svrhu one riči
 Da ga više neb' vidili živa:
 I pratjaju njega do na ladju.

Jeruzolim i ondi je zaslužnjen

Piesna 5^{ta7}

U Mitilenu Pavo i družina
 Ostaviše na kraj bistrog mora
 Azijanske crkvenjake prve,
 Da kroz suze oni prate ladju,
 Koja Pavla od njih odili.^[14]
 I kad Pavo bi povezen morem,

⁷ Kasnije je na margini zapisan broj 354, a vjerojatno je to broj stihova u 5. pjevanju.

Pak što više odmicaše ladja,
Primicaše sažalenja Pavla,
Svrhu dragi na obali mora.
Na pučinu dok ne stiže ladja,
I dok Pavo obale vidjaše
I s obale dok vidjahu ladju,
Nju svi prate srcem i pogledom;
A njih Pavo svojim svita vidom.
Kad širina osvojila mora,
Nit se vidi s briga, nit' do briga,
Kad gradjani ne naziru Pavla,
A ni Pavo ne vidi gradjanâ,
Tad se zgodi sa obedvi strane
Ona tuga koja srce veže,
Radi milog dobra izgubljena
On njih žali ko' sinove
Oni njega ko' otca miloga
Leti ladja, sritno vitri pušu,
Do Kaoma, otočića mala,
I do Rodi medjumorja glasnog
Pak do grada Patara nazvanog,
Dojde Pavo kao ptica letom.
Ovdi Pavo, on prominu ladju,
S drugom ladjom sritno putujući
Pokraj Cipra, pak do Tira grada.
Tu u gradu biše učenika,
Učenika apostola Pavla,
S kojim prista sedam cili dana.[15]
Učenici govorahu Pavlu
Duh da njima očitovo biše
Sva mučila Pavlu naperena
Od Žudiâ Jerusolim grada
Tere zato njega i moljahu
Sa ne idje lavim u čeljusti.
Pavo sluša niti odgovara,
Niti svoga pomrsuje puta;
Već na pisku u kraju mora,
S onim svojim učenicim virnim
Bogu čini molitvu ponizno:
I pozdraviv one pratioce,
Pavo slidi putovat na ladji
Tam do grada Tolemajda zvana
Iz kog posli samo jednog dana,

Pozdraviv se s onim pravovirnim
Ode Pavo k Cezareji gradu
Tu biaše prvo pravovirnih,
Povidaoc evandjelja svetog;
I Pilip se po imenu zvaše.
On četeri ćeri imadjaše
Sve četeri Bogu mile, drage,
Rad čistoćer divičanstva svetog.
I Bog zato nadari divojke,
Svetim Duhom Božijih prorokâ.
Kod Pilipa u toj kući svetoj
Pavo bovi (sic!) nekoliko danâ.
I družina svoga putovanja
U to vrime iz žudinskih stranâ[16]
Dojde Agab, prorok Boga živog
Ovi prorok pâas uzimav Pavlov
On sam sebi nog' i ruke veže;
Tere svezan progovori riči:
»Duh je Sveti koji meni kaza,
Da onoga, čiji ovi pâs je,
Kada u grad Jeruzolim dodje,
Židi će ga ovak' zavezati
I pridati narodu u ruke.«
Kad vidiše i to razumiše
Svi drugovi koji s Pavlom biše
I ostali prijatelji vrući,
Mole Pavla, za Boga miloga,
Da ne idje u veruge teške.
Pavo reče: »Kanite se dragi!
Što plaćete što li me molite?
I mom srcu tugu zadajete
Ak' ne znate, evo vami kažem,
Rad imena Isusova slavnog,
Ja sam spravan, ne da budem vezan
Nego više još da i smrt primim,
Zato dakle ne imajte riči,
Men je milo istu na smrt ići.«
Umuknuše koji ga moljaju,
I rekoše svi u srcu svomu,
Neka bude Božije hotjenje.
I kad dojde omireno vrime,
Slidi Pavo svoje putovanje,
Sritno, zdravo Jeruzolim nadje.[17]

Virna bratja vire Isusove,
Dragovoljnio dočekaše Pavla,
I drugove putovanja svoga.
Kad sutrašnji danak osvanuo
Idje Pavo da Jakova nadje,
Apoštola i crkve glavara
Kod koga se i još sakupiše
Što crkveni starešina buiše.
Njih sve Pavo pozdravio redom,
I od sviu pšrihvatio zdravljke;
Pak svim onda on potanko kaže
Koje čudo po njem Bog uradi
Medju svitom kud je putovao.
Kada bratja čuše, razumiše,
Slavu daju Otcu nebeskomu
Na obilnom svomu smilovanju,
Tere oni onda kažu Pavlu,
»Da u gradu i zemlji žudinskoj
Mnog' i mnogo imade hiljada,
Sve Žudiâ Krista štovaoca.
Hoće sunet, po zakonu starom,
I služenja koja su odavna,
Po Mojsiju Židom pripisana.
I pak ovi, mili brate Pavle!
Čuli jesu po nauku tvome,
Gdi si bio da si povidio,
Svim Žudiam medju drugim svitom,
Da pobace običaje stare,[18]
Prvo sunet, pak sve drugo redom
Što Žudiam naredjeno biše.
I pak sada ti sui došo amo,
I svem gradu veće je poznano.
Pak svitina kada k tebi dojde,
I upita o nauku tvome,
Što ćeš svitu odgovorit Pavle?
Žudionsko staro obrizanje,
Krstjanima već potribno nije:
Mi mislimo kao i ti Pavle,
Dali ako nije na spasenje,
Jest ipako Žudiam drago,
Ko' i drugi običaji stari;
Pak je bolje da starinsko služe.
Brez grehote i obćene smutnje.

Nego uzmi napše svitovanje:
 Četvericu mi imamo ljudih,
 Pod zavitom kao Nazareni,
 Koji svoje kose ne strigoše.
 Uzmi dakle ove zavitnike,
 S njima podji, u crkvu unidji,
 I kad oni svoje kose snime
 Za njih plati što Mojsia piše,
 Pak jaganjca ol kozlića malog:
 I kad vide tebe s Nazarenuim,
 Da poštuješ služenja žudimska,
 Svi će reći da je lažno bilo
 Am' o tebi svitu prikazano ...«
 Pavo prima bratje svitovanja,
 Pak u društvu oni zavitnjakâ [19]
 Idje k crkvi i onde se kuplje
 Ter s drugovim unišav u crkvu
 On prikaza ondešnjem misniku,
 Koji dan bi došli zavitnjaci
 Dovršivši svoja očišćenja;
 Svaki svoje dao prikazanje,
 Kako zakon Mojsijev hotiše.
 Daku Pavo zalud ugadjaše,
 Jer dan sedmi odkad ondi biše,
 On hotišav (!) u obćenu crkvu,
 Velim crkvu žudimsku staru,
 Koju zgradi sin Davidov mudri
 A kad eto Židi azijanski,
 Ugledaše tu u crkvi Pavla,
 I svi ljuti kao šumske zviru,
 Navališe od svuda na Pavla;
 Vičuć oni iza svega glasa,
 »Da je Pavo čovik priopaki,
 Koji svemu puku protivi se,
 I zakonu Mojsijevu svetom;
 Suprot istoj crkvi u kojoj je,
 Da j' uveo svetogrditelja
 Neznabožca⁸ iz Efeza grada.«
 Svit ustraji do istine doći
 Već se zbuni uz viku opakih
 Kao more kada vitri duhnu.

⁸ Na početku napisana prekjo neke druge riječi, a potom dodana na kraju stiha.

Svit iz grada u crkvu nagrnu,
 I sto grlá sve u jedno viče:
 »Odmah ondi da ubiju Pavla.« [20]
 Do li drugi uz tu viku viču:
 »Ne bimo ga u vom mistu svetom!
 Krv je u njem pogana, prokleta,
 Digni mo ga, učuvajmo crkvu
 Od nečistog svetogrdja teškog.«
 Ter zdrpiše nemilice Pavla
 Izvlače ga tamo izvan crkve
 I crkvena zatvaraju vrata.
 Vas grad vrije, na misto se sliče,
 Pavla biju, hoće da g' ubiju;
 I jur su mu mloge rane dali.
 Dali četnik tu nad vojskom rimskom,
 Buduć čuho, smutnju razumio,
 Jami svoju pod oružjem vojsku
 I pohiti gdi nemir goraše.
 Kad Žudiev ugledaše vojsku,
 Nastršenu pod oružjem bojnim,
 Pristadoše udarati Pavla.
 Tad vojvoda zapovidi daje,
 Tere Pavlui zakovaše ruke,
 I vojvoda onda Pavla pita:
 »Tko je? Što je on skrivio svitu?«
 Što jedvice Pavo odgovara
 Ne razumi vojvoda ni riči,
 Zato reče da povedu Pavla
 U tvrđjavu gdi vojnici stahu.
 Na ulasku vojničkoga stana
 Uz te mloge basamake klete
 Vojska nosi na rukama Pavla; [21]
 O seb' ići jer on snage nema,
 Vas satrt od Žudiâ jidni
 A vojnici istog nose Pavla
 Da ga poplav ne ugrabi svita;
 Koji viče iza svega glasa,
 Da vojvoda život uzme Pavlu.
 Kad unutra unesoše Pavla,
 Onda reče vojvodi vojničkom:
 »S njime zborit jeda mu dopustja«,
 A vojvoda tad upita Pavla:
 »A zar znadeš grčki besiditi.

Nisi li ti čovik priopaki
Te Misira, vodja razbojnika?
Koji eto malo prvo danâ,
Po tebi je postanula buna;
I četeri iljade ajdukâ
Ti zavede u pustinje gorâ?«
Tad vojvodi Pavo odgovara:
»Ja sam čovik rodjen Žudionac,
I gradjanin poznatoga grada,
Zvanog Tarza cilicianskoga;
Već te molim dopustenje daj mi,
Da prozborim skupljenome svitu.«
Vojvoda mu dopustanje daje
Terte Pavo na visoko staje,
Pred vratima, na vrh basamaka:
Tere rukom on na mloštvo manu,
Da ušuti i poslušâ riči.
Mal po malo svitina se smiri,
Tere Pavo zbori žudionski.[22]
»Ljudi bratjo i oci moji!
Nu sad čujte moje opravdanje.«
Kada mloštvo razumi iz ričih,
I da Pavo zbori žudionski,
Tad svitina tako se ušuti,
Ko da nitkog tute živa nema;
I tad Pavo besidit proslidi.
»Ja sam čovik jedan Žudionac,
I u Tarsu ja sam rodjen gradu,
Odgoi se pako i dorasto,
Evo ovdi u vom istom šeru
Uz kolino učitelja slavnog
Gamaljela, kad svi neumrlog;
Ja izučî zakon po istini,
Zakon, reko našije otacâ;
I vruć biho ja za isti zakon,
Kô vâs svaki uz današnje vrime.
Nu dapače ovi novi zakon
Ja proganja do nemile smrti,
Vežuć, bijuć, sudima pridajuć
Novovirce, još i ženske glave.
Tom je svidok poglavar misnikâ,
I stariji ovog istog grada;
Koji meni vlastopisno davši

A na bratju od Damaška grada;
Onam idjah da hvatam i vežem
Isusovce i amo pritežem
Pod pedipse, suda ovdišnjega. [23]
Kad ja biah ka Damašku gradu
A u vrime oko pola dana
Svitlost sadje ozgor sa nebesa
Čudna svitlost i toliko nagla
Da me baci po zemljici crnoj
I ja ležeć kolik iznesvistjen
Netkog oču meni govorećeg:
»Savle, Savle, zašto progoniš me?
Ja upita: »Tko si Gospodine?
I reče mi: »Isus Nazaranin
Ja bo jesam i od tebe prognan.«
Ja ga pitam da što činit imam?
A on reče: »Ustav u grad podji,
I ti svaka razumit ćeš ondi.«
Ona svitlost vid mi digla biše,
I družina uvede me slipa
U Damašak, kuda ić netia,
U mom gradu neki Anania,
Koga dobro sve Žudie kažu
K meni dojde i slipa me najde,
Rekavši mi: »Saule brate dragi!
Nu progledaj!« i progleda umah.
Tada meni stade besiditi:
»Bog otacâ puka žudianskog
On je tebe odredio Savle
Da njergovo ti poznadeš htienje,
I da vidiš svoga Pravednoga,
I njegove još razumiš riči,
Ter svidočiš svima ljudma svita,
Što s' vidio i što razumio [24]
Nu ne čekaj ni jednog trenuta,
Već ustani i krštenje primi,
I od tvoji očisti se griha.
Iz Damaška posli se povrati,
Ovdi u grad i u crkvu udji.«
I dok molja kô s pameti zadjo,
I tad vidjo istog Pravednoga
I reče mi – Ustani, pohiti,
Iz ova Jeruzalema izidji,

Jerbo ovi koji jesu ovdí,
 Neće primit što svidočíš za me,
 Nego podji, moje je hotjenje,
 Ti da idješ u daleke strane,
 Neznabožnim moj zakon navistiš.«
 Do vi ričih šutijahu Židi,
 Pak viknuše ko i pomamni,
 Suprot Pavlu tere govorahu:
 »Nos ga! Nos ga, nek nije ga živa!«
 Na svom tilu otkiduju ruho,
 I prašinom siplju u visinu.
 Kad vojvoda vidio što rade,
 I da viču i rako se žeste,
 Smista Pavla ukloni unutra
 I naredi da istoga svežu,
 I kaišim izšibaju ga ljuto,
 Ter da kaže zašto na njeg viču.
 Kaišim je prituženo Pavlu
 I on tada reče kapetanu:[25]
 »Rimljanina još nesudjena
 Vi l' možete metnut pod udarce?«
 Tad kapetan do vojvode sinu,
 I reče mu zbiljno na vojničku:
 »Neka znadeš što radit imadeš!
 Oni čovik gradjanin je rimski.«
 To vojvodi ne bijaše drago,
 Umah podje i upita Pavla:
 »Jeda li si ti gradjanin rimski?«
 Reče Pavo: »To brez svake sumlje.«
 A vojvoda odgovori Pavlu:
 »Za to ime cinjeno i drago,
 Ja sam mlogo potrošio blago.«
 Pavo reče: »Ja kupio nisam,
 Već rimljanin rodio se jesam.«
 Tada oni koji tu biahu
 Pripravljene muke davat Pavlu,
 Odstupiše jer posla im nema.
 I vojvoda on strahuje smućen,
 Rimljanina jer on svezio biše.⁹

⁹ Uz stih je kasnijom rukom dopisan broj 344

S. Pavo apošto i poglavice žudionske na sudu u Jeruzolimu Piesna 6ta

Jeruzolim od starine grade
Od starinâ i gnjizdo nepravde,
Evo Pavlu ti zadaješ jade; [26]
Ni u čemu ti ga ne znaš kriva
A sve radiš da ga nije živa.
Evo Pavo u verugam teškim!
Da je zašto ne bi jada bilo,
Nego zato što on svitu kaže,
Da on pravo pravog Boga hvali.
Za spasenje evandjelje primi
Što li boljeg može učit Pavle?
Ipak on je u tavnici mračnoj,
Kod vojvode, glavara vojničkog,
U tavnici i verugam teškim:
Ej nepravdo nigdi te ne bilo,
Vojvoda je zatvorio Pavla,
Za ugodit Žudiamama ljutim.
I kada je jedno jutro bilo,
Vojskovođa on naredbu daje,
Da sve prve žudionskog uha,
Sveštenici i naučni pisci,
Svi u gradu koji su mogući,
I za Zakon koji jesu vrući,
Svi da dođu, na sudu se nadju,
I vojvodi da prikažu krivdu,
U koju su oborili Pavla.
Kad pozvanje po gradu se glasi,
Prvi idje veliki misniče,
A za njime mloštvo sveštenika,
I svi drugi u Zakonu mudri,
Pliva i mrav (!?) k vodji se svrvlja.
Kad se više izkupilo biše
Tad vojvoda odrieši Pavla,
I vodi ga gdje skupština biše.[27]
Stade Pavo i započe riči:
»Ljudi, bratjo, sveg života moga
Vlado sam se, a prid licem Boga,
Po dužnosti pravodušja cilog.«
Tad poglavar onizih misnika,
Aoranija po imenu zvani

Zapovidi podložniku svomu,
Ter on Pavla po ustim zamlati.
Tada Pavo reče uz nepravdu:
I tebe će Bog udriti pravi,
Tebe, velim, obiljeni zide.
Ti li sidiš da po pravdi sudiš,
A brez pravde udarat me činiš?«
Tada niki prikoriše Pavla,
On da prokle velikog misnika.
Na prikorbu odvrati jim Pavle:
»Nisam znao, moja bratjo draga,
Nisam znao da je misnik glavni.«
Jerbo stoji ovo upisano:
Glavi puka ti ne reci ružno. –
Po tom Pavoskupštinu znadiše
U Zakonu da nesložna biše,
I nesloge da dvi biu grane,
Jedna grana farizea zvana,
A druga je saduceâ strana.
Zato Pavo da svi čuju, viknu:
»Ljudi bratjo, čujte a i znajte,
Farizea ja odgojak jesam,
Farizeo uskrsnutje branim,
Zato samo sad na sudu stojim. [28]
Kad dvi stranke razumiše Pavla,
Tad žestoko porodi se raspra,
Iz skupštine mlogi na dvor suču.
Saducea ovi nauk biše:
Da nejmaju uzkrsnuti mrtvi,
Nit' da ima duša ol andjela,
(Slipi nauk za živinâ sano!)
Farizei protivno učahu,
Svi da hoće uzkrsnuti prtvi,
I da ima mlogo vrstih duha.
Dvi se ljuto zavadiše stranke,
I deruč se iza svega glasa,
Farizei, oni brane Pavla,
Saducei nalaze ga kriva.
Skupština je sva kô vatra živa,
I vojvoda poboja se Pavla,
Da ga ne bi raskinule stranke,
Čini doći osorne vojnike,
I jamivši iz skupštine Pavla,

Metnuše ga u tvrđjav vojničku.
Prvom noćju iza onog dana,
Isus se je ukazao Pvlju,
I reče mu: »Budi tvrdostalan!
Kako mene u Jeruzolimu,
Ti povidí, tako ćeš u Rimu.«
Iza ovog slidićega dana,
Oko jedno četerest Žudiâ,
Od zla otca, a od gore majke,
Zakleše se ne jisti i ne piti,
Dokle god Pavlu ne bi dali smrti.[29]
Tere ono četerest zakleti
Oni idju velikom misniku
I drugima starešinam grada,
I kazuju učinjenu kletvu,
Svi da vole samriti od glada
Prija nego ne ubiti Pavla.
Pak zakletci poglavicam pele,
Da zamole vojvodu vojničkog,
Nek na sabor on izvede Pavla,
Kao zato da ga bolje pita,
A mi jurve svi stât ćemo spremni
Njega ubit prija neg izadje.
Dal što zloća hotijaše tajno,
Božja pravda iznese na sjajno,
Jer opakih opaka zakletva
I da volja velikog misnika,
I sve tkalo, ono je poznano
Baš sestriću apoštoła Pavla.
Tada sestrić kô da idje svomu,
Kô da idje i sužnja obadje,
Kad je bio on unutra s Pavlom,
Sve mu kaže što je i kako je.
Reče Pavo svom sestriću virnu:
»Hvala tebi, moje dite drago!
Nego podji vojvodu vojničkom,
Pak mu kaži o čemu se radi.«
Kapetana tada Pavo zovnu
I reče mu: »Gospodine dragi,
Ovo momče za vojvodu pita,
Nešto ima da vojvodu kaže.[30]
Uvedi ga, poštena ti majka!«
Podje s momkom kapetan okretni,

I za momče on vojvodi kaže.
Vojvoda se pra,ma momku krenu,
I jamiv ga za bielu ruku
Uvede ga u prigradu tajnu:
Ter mu veli da slobodno kaže
Sve što želi po istini pravoj.
Tada momak on započe redom:
»Četerest jih imade zakletih
Svi četerest od glada samrili,
A ni vode neokusit kapi,
Dok ne budu smrt zadali Pavlu,
Onom Pavlu u sužanjstvu tvomu,
I prvinci ovog našeg grada
Obetaše izmamiti Pavla
Privariti tebe gospodara,
Kô da više njega pita kriva,
Ter ubit ga kada se ne nada:
Gospodine, očinjeg mi vida,
Moje sreće i mladosti cvita,
Istina je kako ti prikaza.«
Tad vojvoda momku odgovara:
»Moj mladiću velika ti hvala!
Ajde podji sretan u poštenju,
Dal se pazi, ujest će te guja,
Ako kažeš ikome na dvoru
Što je bilo u našem zboru.«
Hode momak, a vojvoda smišlja
Kako živa izbaviti Pavla. [31]
Ter dozivlje vojske kapetane
I ovake naredbe jim daje:
»Dvi stotine piešaka vojnika
Drugo dvista vištih je streljača;
Sedamdeset hitri konjanika,
Svi nek budu spravni, oružani
Evo noćas kad tri sata minu
Nek povedu i konja pod Pavla,
Pak će oni njega odpratiti
Tam do Filsa Cezarije sudca
Tako činte podpuno i skrovno.«
U vojnika nema oglušakâ,
Pak dvoica mladih kapetanâ
Virno čine vojvode hotjenje,
A vojvoda bielu knjigu piše:

»Od Lisie Klaudija Filksu
Čestitome pozdrav i poštenje.
Tog čovika ovdi uhvatiše,
Hotiahu da ga i ubiju,
Dal ja došav s četom i vojnicim
Njega oteh iz ruku Žudiâ,
Doznav uz to da Rimljanin on je
Otiuč znati zašto njega krive,
Izvedo ga na njiovo viće,
I što mogo čuti, razumiti
Pripirke su o Zakonu svomu,
Nit u njemu mogo naći krivde
Da ga smaknem ol u gvozdje bacim [32]
I ja doznav dogovor žudimski
Tom čoviku da o glavi rade
Ja ga šaljem tam u tvoje ruke
I reko sam svojim protivnicim
Ak' imadu da njega okrive,
Neka idju i tebi prikažu.
Zdravo budi u sreći obilan!«
Taku njigu zapečati tvrdo
I vojnici oni pratioci
Jamiv knjigu, a i obnoć Pavla
Sutra danom sudcu Cezarie,
Knjigu daju i Pavla pridaju.
Sudac prošti što mu njiga kaže,
Pita Pavla odaklen biaše?
Pavo kaza misto odklen je,
Iz države, to jest Cilicie.
Sudac reče biti ćeš izpitan
Kada tvoji parbenici dodju.
Pak svojizim tad sudac naredi,
Da u dvoru Irudovu tvrdom
Pavo bude zatvoren i čuvan.
Pet dana se navršilo biše,
I da Pavo u zatvoru staše
U zatvoru dvoru Irudovu.
Potom stiže iz Jertusalima
Amania prvinac misnika,
I grotulja silna starešina.
I zborača Tertula imaju,
Da on vištak sudiama rimskim
Višto Pavla nadbije u ričim. [33]

Sve Žudie na sud su se zbile,
Tere onda izvedoše Pavla.
Pak Tertulo oni zborac hini,
Poslin kâda i nevriddni slovâ
Koje Filksu on izloži sudcu.
Evo kako on osvadjâ Pavla.
»Ovi čovik, on je kuga prava!
Po svem svitu on Žudie zbuni
I u slidbi Nazarenskoj tavnnoj
Kolovodja on je svakdi prvi
Žudionsku opoganit crkvu,
Sam uvodeć brez zakona ljude.
Mi htiamo da ga osudimo,
Kako nam se u zakonu piše,
Dal Lizia vojvoda vojnički,
Iz ruku nam njega ote živa,
K tebi posla i nami naredi
Da osvade donesemo amo:
Koje čut ćeš i od istog krivog.«
Tad drugovi Tertula zborača,
Potvrdiše da istina biše,
Sve koliko, a i mlogo više.
Tada sudac šeret dade Pavlu
Da govori i on da se pravda.
Reče Pavo suda presjedniku:
»S dobrom srićom od mlogo godinâ,
Ti bo sudiš ovom naraštaju,
Pak je meni i milo i drago
Za me zborit, a prid tvojom pravdom.[34]
Dvanest dana, a više ih nema,
Da ja dojdo u grad jeruzolim,
U crkvi se Bogu poklonili.
Nitko mene ne vidi nit najde,
Nu u crkvi niti li na dvoru
Zbore činit i stavljati bune
Tog li nikad osvidočit neće.
Sam od sebe pako kazujem ti,
Da po stanju i mojemu putu,
Tako služim Bogu otačkome,
Da virujem svih proroka ričim,
I sve ono što me duži zakon.
Pak virujem i virno se nadam,
Da Bog sve će umrle uzkrisit,

Oli bili dobri ol' opaki
 Kak' i ovi izpovida svaki.
 I rad toga uzkrnutja slavna,
 Tako živem i tako se vladam,
 Da ni Bogu ni ljudma ne skrivim
 Pak za to je, a za drugo nije,
 Što ja posli na ne malo godina
 Dojelo(!?!) da se zavita odužim
 I podporu mojoj bratji pružim.
 Što dok činjah, ja biha u crkvi,
 Brez družine i svake pometnje, [35]
 Nego neki Židi azijanski
 početnici moga osvadjenja
 I oni su k teb' imali doći
 Prikazati i još osvaditi
 Ak' i u čem mene znadu kriva.
 Oli ovi moji osvadnici,
 Buduć da ja sad prid sudom stojim
 Oni neka iznesu na sudu
 Moje zloće, koje oni znadu!
 Mogu kazat to jedino samo
 Da ja reko, što i danas kažem,
 Ja sam sudjen rad istine svete,
 Što svi hoće uzkrnuti mrtvi.
 Tom hotjenju Boga Svemogućeg,
 Tko će moći ustati protivno?«
 Feliks čujuć opravdanje Pavla
 Čisto znaduć da on nejma krivo;
 Dal Žudiam htiuč da navladi
 Ustaje se, sudiu raspustja,
 Govoreći: – »Čut ću vas opeta,
 Dok vojvoda amo Lisia dojde.«
 Reče pako sudac kapetanu,
 Da on drži Pavla pod oprezom,
 Da li njemu da ne daje mukâ,
 I da pusti neka istom služi
 Tko god hoće od njegovi dragih.
 Kad se neki izbroiše dani,
 Filks prizovnu apoštola Pavla,
 I od njega hoti čuti redom
 Viru i zakon Isukrsta slavna. [36]
 Dal je znati da Filks opak biše
 Suložnica jer imadiše,

Ta poganka Druzila se zvaše.
 Ter dok Pavo dugo govoraše
 Svrhu pravde Boga svemogućeg,
 Svrhu čistoće andjeockog cvita,
 Pak svrh suda Božiega strašna
 Filks slušajući od strah uzdrhta se,
 Rad življenja svoga opakoga.
 Tere drhćuć jedva reče Pavlu.
 »Sada podji, zva' ću te opeta.«
 Poslin sudac srca opakoga,
 Jer prinaglo hlapjaše za zlatom,
 Često puta prizivaše Pavla
 Uzdajuć se od njeg dobit zlata;
 Dali mu se izjalovi nada
 U tom sramu Filksa lakomoga
 Provrvi se dvi godine dana
 Da on drža u zamami Pavla
 U zamami i potvoru svomu.
 I prošavši to rečeno vreme
 Bi promina Filksa opakoga,
 U drugoga opačine druga,
 Fista pako imenom nazvana.
 Tri dni poslim neg na misto dojde,
 U grad glavni Jeruzolim podje
 Ter žudinski misnici i prve
 Svi uskupa tam do Fista vrve...¹⁰

Njega mole [37]

(Priredio Pavao Knezović)

¹⁰Na toj posljednjoj ispisanoj stranici 37. nalazi se poveznica, tj. početak stiha (*Njega mole*) s kojim stihom je počimao sljedeći sveščić u kojem je nastavljao ep.

RAZNI BAKULINI DOPISI

Slika i molba iz Hercegovine¹

Kad čovjek promisli, da misije u Hercegovini postoje jur više vjekovah, mora se začuditi, što-li je krivo tomu, da su zanemarene gore, nego ikoje druge. Istina je, ima se čovjek i čemu čuditi neznajući uzroka; ali saznavši uzrok minuti će ga čudo. Za druge misije, bile one gdje mu drago, ma na kraj svieta, brine se katoličke vlade, biskupi, nabožne družbe i pojedine osobe, rječju: brine se svi; ali za misije u Hercegovini nema blage duše, milostiva srca ni pomoćnice ruke, da sama od sebe pruži pomoć. U Hercegovini je velika zaslužba za nebo, ali nerado se stiču ovuda zasluge, kano da su ovo poljane, gdje nerodi plod ljubavi Boga i iskrnjega -- kano da ovuda neima dušah predragom jaganjčevom krvlju odkupljenih, ni umovah za višu ljudsku prosvjetu. Da je ovo sramota za bližnjake i sunarodnike Hercegovacah, i samo se kaže: jer kako je u sried jezgre ružno vidjeti smetljiku, tako je i Hercegovinu neuredjenu vidjeti u Europi. Imamo-li pravo, sudite štioći.

Do godine 1846. bijaše u Hercegovini jedva šest tisućah katolikah, bosih i golih, da su jim prsti virili kroz opanke, laktovi kroz razpału haljinu, a p[er]jrcini prodirali kroz poderanu kapu. Do to doba bijaše čudo, kad bi se našao koj znajući štiti i pisati, ili malen trgovac znajući brojiti. Što pako spada na službu Božju, od [do] god. 1846. nebijaše tudier ni crkve ni žrtvenika; nego svu soravu i ruho nosio bi misionar sa sobom u torbi, da pod kakvim dubom može puku reći svetu misu. Bog i istina, nisu se smjele graditi crkve, ni služiti služba od turskoga nasilja; nu da-li je ono samo rivo tomu nevoljnomu stanju, oli je pripomogla tomu i nemarnost katolikah, ostavljam da izrekne sud sam štioć. – Poslie spomenute godine zaputiše se na više putah franciškani misionari, projdoše Italijom c kucajući od vratah do vratah, moleći i sabirajući milostinju, te sabranim novcem preokrenuše koliko toliko na bolje stanje u svom zavičaju i pašniku gospodnjega stada. O milostinji sagrađiše oni manastir s novicijatom, sjemenište s manjimi učionami, otvoriše obćenitu učionu u Mostaru i druge manje po župah; digoše stan za biskupa, sagrađiše sedam crkava i više od sto bogomoljnicah po grobljih, a kućah za župnike šest do sedam i t. d. jer tko bi izbrojio, što sve posagrađiše

¹ Objavljeno u: *Zagrebački katolički list*, god. XIII., br. 4 (Zagreb u četvrtak 23. siječnja 1862.) str. 28.

i koliko ponapraviše putevah misionari u Hercegovini. Ali makar je to liepo, nije opet sve ništa prema onomu, što još treba da se namire najpreče potrebe hercegovačkoga puka u sadanje vrijeme.

Sliedeći dakle nagon srдца svoga i srдца svojih drugovah misionarah prozivljem kršćansku ljubav, da priteče u pomoć kršćanom u Hercegovini; jer vrijeme je, da si braću probudimo na duhovni ustanak! Rekoh jur, da su se misije u Hercegovini tek nedavna postavile na noge u narodu propalu; a po tom kaže se samo, da nam treba pomoć na svaku ruku i to obilne. Da spomenem samo njekoje. Eno uzrovana i uznemirena je Italija, naša prava pomoćnica prije, a sada imajuća biede i borbe sama sobom, neima ni sama da nam po navadi dade pomoći. Sada neimamo kamo da šaljemo mladiće na mudroslovne i bogoslovne nauke, neimamo novacah za uzdržavanje posagrađenih crkavah i učionah; neimamo novacah da sagrađimo još krvavo potrebnih crkavah i učionah; neimamo pristojna nakita za crkve ni najpotrebnijega ruha za službu Božju; a napokon, neimamo knjigah, kojih nam najviše treba od svakoga jezika, a osobito našega. Da negovorim mnogo, mi misionari na dolazku iz Bosne godine 1846. neponesosmo ništa do haljinah na sebi i u sebi srđca spremna služiti Bogu u ovom zapuštenu narodu. Došav u Hercegovinu bijaše nam na više godinah manastirom dub u gori ili pruglina (koliba iz zelena granja). Tko ima ljubko srđce, drugih mu dokazah za golemo ubožtvo u Hercegovini netreba.

Iz Zagreba na 5. siečnja 1862.

Otac Petar Bakula
Misionar apoštolski u Hercegovini,
povlašteni sabirač dobrovoljnih prinesakah
u austrijskoj carevini.

Hercegovački poziv Hèrvatom i svim drugim Slavenom²

Pod ovim naslovom upravio je s višom dozvolom ovlaštjeni sabiratelj prinesakah za bratju našu Hercegovce, Petar Bakula poziv na naš narod u trojedinoj kraljevini, moleći, da svaki po mogućnosti mà i najmanji daruje. Ovi prinesci su odredjeni na gradjenje i uzdržavanje školah i cèrkavah po Hercegovini. – Evo toga poziva onako, kako smo ga po želji pomenutoga otca P. B. Uzeli:

² Objavljeno u: *Narodne novine*, god. XXX, br. 142 (Zagreb, u četvrtak 23. lipnja 1964.), str. [1].

»Živom iskrom bratimske ljubavi podžežen hotio bih, da ta i pred očima moga štioća sine i u njegovo sèrdce prošavši, da ga obilno razsvietli. Pokle smo suzami dobili svega našega slavnoga naroda nezavidjenu podtlačenost, spazih ipak, kako osim Hercegovine neima nijednoga našega ugla u tolikom jadu, a još manje u većem. U tom smislu, u kome se je već svaka zla sreća ukopitila, ti imaš, brate narodniče, tvoje bratje više nego sedamdeset tisućah zarobljene, eto već od trista i pedeset godinah vremena! Kako stoje, čime se vladaju! O Bože! jeda li je tužno stanje izpisati onomu, tko ga nije biro! Izgubiti svako svoje i najmanje dobro starinsko, nèimati ni iste slobode, da novo namakne, nevladati tèrgovinom od ovoga svieta, i samo biti turski, ne kmeti, nego upravo robovi; ne imati svoje ni kuće ni haljine, ni istoga komadića kruha u biednoj ruki, nigdie cèrkve, nigdie učione, nigdie bolnice, nigdie puta ni za piešca, nigdie mosta; jednom riečju nigdie ništa, što imadu ljudi; to kako je, i kako bi se moglo iztumačiti, tvoja pamet neka ti odgovori! Da je pako baš dotle jedno stanje Hercegovacah po načinu, da ja isti, premda Hercegovac, nevriedim ti ga podpuno dokazati, sudim, da neumiš posumljiti. Nu kad si tako uvieren, i poslie kad suzami oblieš duboke rane tvoje braće, hoće li to samo biti dosta tvomu bratimstvu i njihovu nevoljnomu stanju!? Oni, koji bi imali imati barem jedno sto cèrkavah, a tako i učionah, neimajući od toga ništa, nego pod golim nebom čineći božju službu, a neimajući miesta ni za pèrvo slovo naučiti, jeda li se samim požaljenjem mogu okoristiti? Ali danas, (kad jim je već i Turčin kakvu slobodu dao,) pak i u napredak tvoja bratimska ljubav, kako i preko prošastih viekovah, samo će suze upravljati za izkupljenje braće!? No doista, suza nijednoga posla nepravi, gdje je upravo sužanj potrebuje tvoje podpore.

Tvoja braća Hercegovci nepotrebju neplodna sažaljenja, žale bo i sami eto već i predugo; nego dobrodarna ruka, to je upravo njim na korist. Mnogi meni, a ni drugim manje, do dosadnosti natiču: zašto se neprobudimo? zašto neustanemo? zašto verige neskinemo? Za Boga! nije li to jednu veće jade zadavati? Nam preko toliko viekovah mèrtvim odkale kriepost uzkèrsnuća? Nu dakle molimo braćo: manje žaobe, a više čina; i tkogod veli, da nas bratski ljubi i žali, da nas ozbiljno želi otčinskom željom, neka po svojoj vriednosti podkuči, što može služiti zavedenju i uzdèržavanju učionah medju nami. Svaki moj čitatelj neka dobro znade, da mi nećemo nigda, pa opet nigda razstat se od smèrtnoga sna, ako izučenje našu pamet neoživi. Ta je moja temeljita miso, i za istu, da mi se koliko toliko izpuni, evo ima tri godine danah, da objam miesta i predvorja, proseći pomoć zaslužnjenj braći. Mnogo se trudih, premalo dobih, istina je; nu ipak više nego da samo budem žalio, makar bilo sto godinah danah! Da bi pako zadaći mojoj i sve moje braće Slavjanah iskrenim željam zadovoljio, pozivljem se dužnim

načinom na svu moju braću Slavjane. Sve one, koji Boga Bogom zovu, radi istoga Boga, pak bratske kèrvi i ljubavi sa svom svojom snagom molim, da se pomoću svojom osobitom obrate dugo čamećoj braći Hercegovcem. Jer do duše, ako su dobre zbirke za neka uzveličanja stvarih, ako su svote za Ameriku, i druga daleka mjesta, poteći mogle, koli mnogo više nisu svetije svote stvari temeljito potriebite, kakve su učione i cèrkve Hercegovcem? Tamo idu ljudi u dalečna mjestau potjeru za divljaci ljudmi, da ih upitome; a Hercegovce koje u istom stanju imadu na vratih mimohode, cèrni madež, moja braćo Slavjani, nastojte izkorieniti iz odalječenih udah svoga tiela; a ono cèrnilo koje istomu licu daju, neizučeni Hercegovci manje traže, da operu. Jeda li je druga haljina bližnja od košulje, ali druga uda plemenitija nego su oči!

Nu ima ih koji vele: *'I sami smo siromasi.'* To je istina, i sam osiećam obće siromaštvo moga naroda; ali u isto sam vrieme uvieren, da to siromaštvo nije takvo, da baš ništa nebi mogli pružiti za odkupljenje Hercegovacah; malo pako dati nije sramno, a kad se može, nedati ni malo, ovo je samo sramotno. Ja pako nemolim za sve ono gotovo neizmierno mnoštvo, koje bi potrebovao, nego uptav molim, da dobijem malo i po malo, a od brata do brata. Nebi baš bilo nemoguće, da sakupim dakle koju god podporu Hercegovcem (osim što bi častni misnici mogli i koji broj svetih misah odgovoriti na odluku), mogli bi župnici u svojoj župi, župani glavni da dadu iz občinske kase, učitelji i katekete da sabiraju kod svojih učenikah; to nebi bilo niti teško učiniti, niti bez velike koristi najvišoj nuždi hercegovackoj. U svem austrijskom carstvu, u kom je sabiranje za Hercegovinu dozvoljeno, jeda li je malo župah, županijah, i učilištah? Jeda li je malo osobah? i koja je, da nebi mogla jedan nvčić podkučiti, makar bila od slavenskoga, siromašnoga naroda? Vele vèrstni urednici različitih listovah mogli bi se što većom ljubavlju zauzeti za ovu toli krasnu stvar? Jer ako ovo nije za Slavene slavno, neznam šta bi drugo bilo! Dakle plamen moje narodoljubne gorućnosti svake vèrsti bratje narodnikah, pa i ovo bud napomenuto da Hercegovini ne samo novci, nego i svaka druga stvar spadajuća na cèrkve i učione jednako je dobra, jer ondie poslie već preko pol četvrtoga vieka sve počimlje na novo, budući nije ništa starolietnoga; i za to sveto ruho za cèrkve, učitelji i knjige za učione, jednako su ondie od potrebe, koliko i gotovi novci. Eto prigoda pravoljubnomu sèrcu! Prije bi se mogli izgovoriti, da nije Turčin dopuštao; ma danas čim će se opravdati maloljubni?

Može bit da će reći: da neznadu kuda bi predali svoje podpore; nu neka ih ni to nemuči! Svaka župa ima svoga župnika; eto zgone da njemu predađu. Svaki župnik ima svoga biskupa, eto njemu zgone, da slavnim putem odpravi na obćenoga pravitelja hercegovacke misije u Tèrstu, na presvietloga gospodina Petra Alimonda. Sada dakle drugo neostaje, nego samo da

bratja Slavljani uzhtiednu svojoj bratji Hercegovcem ovu pomoć podkučiti, koju bi sebi želili u jednakom težkom slučaju, i kojoj se pomoći oni neimadau nadati izvan opet od bratje. Do sada gotovo i bez pozivke naše, sam nemalo naše bratje, da su upravo zadovoljili svojoj slavnjoj narodnosti, ali to se još više unapred uzdam.

U Zagrebu 24. lipnja 1854.

Petar Bakula
Svećenik Franjevac, Hercegovac i zajedno
uzakonjeni sabiratelj u austrijskom carstvu.

Blaženstvo u Turskoj (iz *Mostara*)³

Saturnovo zlatno doba u Turskoj je već nastalo po razglasjenju nekih novinara europejskih. Podpuno zadovoljstvo, savršena sloboda, ciela pravica i sama sreća tamo se uživa. Turci i Hristjani medjusobno si noge peru, jedan isti zalogaj medjusobno si razlamaju, a vladini činovnici sami su andjeli pravice mira i ljubavi, ter i ne trebaju obuće na nogama, dočim jih stanovništvo svuda na rukama nosi. Srećna Turska, da od sada posta uzor prave prosvjetljene države! Neocjenjiva slava Turskoj vladi, da sva obilnost nemačkog i francezkog jezika nije dovoljna, da njezino pravoljubje i rodoljubje, njezinu blagost i njezinu brižljivost i požrtvovanje na usrećenje naroda izravno pohvali. Milo nam je znati da toliko imamo po svie[t]u prijatelja, koji se našoj sreći raduju i žao nam je samo, što su pod nesrećnom zviezdrom rođeni, ter našeg blaženstva dionici ne mogu da budu. Ali da ga savršenije pojme i tako malo si srdce oslade, hitimo da jim ga bar stranom nacrtamo.

Svrćemo jim pamet na razglašenu Bosnu. Ova zemlja pod upravom vezira Osman paše do onog već stupnja blagostanja doprla je, do koga ni stara Kreta pod slavnim Minosom ne dopre. Putovi se grade, telegrafi pružaju, ravnopravnost uvodi, škole otvaraju, crkve uzdižu, a javna sigurnost i podpuna pravica već se udomaćile. Ove s[v]e blagodati iza glasa trubi sarajski list '*Bosna*', a tko da posumnji o njegovoj vjerodostojnosti, dočim ga sama njegova preuzvišenost Osman paša u najboljem razpoloženju preko čibuka uredjuje. Pa baš stvarno da spomenute blagodati uživamo, mi nehamni turski podanici, evo vam dokaza za svaku napose. Putevi po svoj zemlji obilježeni su, a stranom i napravljeni na tursku iliti po turskom ukusu. Pa čujte s ko-

³ *Narodni list*, god. 8., br. 1., (Zadar, 3. sječnja 1869.) str. [1]-[2].

likim to napredkom naroda bilo je i biva! Iz dva iz tri dan daljine žandari turski (*zavstije*) zaokupe pred sobom sve što je muške glave na obilježeni put i to bez svakog orudja, izim lopate na ramenu. Srdce čovjeku puca moreći ovo tri put nesrećno ljudstvo, koje odrto, bosonogo, gladno, turobna lica, mutna oka na pakleni glas žandara: *Brzo krstu!* poput stoke napred stupa. Tako da svakom već na njegovu nužnom licu može se čitat težki srdca vapaj: *Kakvo je ovo prokletstvo nad nami!* – Na put gonjeni, preko više nedjeljah robuju, a plaće ni pare neprimaju. Pa bi i plaću zaboravili, samo da bi hrane bilo, ali ni kore hljeba! Dok se i kod kuće jedva da se život uzdrži i to s krvavim znojem, ali polazeć od kuće starešina, i sve što je jače na put, čim da uzdrže zaostavšu obitelj? Čim li sebe i ostale na putu, gdje nije ni plaće, ni hrane? K ovom još kad pomisli da ga na gradjevini čeka nasilje, udarci, psotka paklena i druga zlostavljanja od strane nadziralaca, kako da u svakom žalostniku ne umre krv? Prije dvije godine gradi se put u Livanjskoim polju kroz Proložku dragu na Bili-brieg. Gorljivi za carskim poslom Asan aga, čeonik zavstija kotara livanjskog, dva hristijanina iz Glamoča na pravici božjoj izpribija toli okrutno da poslje nekoliko dana padoše oba žrtvom okrutnih udaraca. Glava nikog ne zaboli: dva vlahi manje, a hrabri Asan aga u priznanje svoje gorljivosti posta *mudrom*. Dapače, Turci nov put onaj sretnim smatraju, koji je vlaškom krvavom žrtvom posut bio.

Prispije žetva, koju je biedni težak kao ozebao sunca jedva dočekao i da mu zdravo do ruke dodje neprestano Bogu se molio, ali eto mu sjaši pred stanom zavstija kričuć: *Ajde vlaš, brzo carski put graditi!* Protrne tužna raja na ovaj ubojiti glas i u zdvojenju pita: *Ako milog Boga znate ljudi, je li moguće da car hoće da propane naš krvavi trud? Kad nam propane naša žetva odakle mi živit, odakle li carsku miriju smirit?* Što je zavstiji za tim stalo: *Netuži vlaš, nego torbu na rame, i ajde; drugačije ćeš svezan u zatvor.* – Oštra zima zarupi, duboki sniegovi tjeraju sve što je živa u zaklon, uboga raja brez odore i dovoljne hrane kod siromaške vatrice zguri se, ali eto sukne pred vratim straha: *Na noge rajo, car zove put graditi!* Kao grom šine ga ovi glas i mlieko materino promre u njemu. Sam svom uhu ne vjeruje još da li je čuo što misli, nego se premišlja da mu se nije ovo prečinilo, kad evo upropašćujući zvuk na novo mu do uha dopire: *Nadvor krstu, što se zatvaraš!* Poražen žalostnik pita: *Kud ćemo do Boga po ovakoj izgibiji? Kako je moguće sad, ovliki snig razgrtat, led debeli odbijati i smrzlu zemlju kopati? A najposlje kako se može na ovakoj ciči pod vedrim noćevati?* Nema tu otezanja: *Vlaš, ne zapinji se više, već polazi umah, drugačije ću ti sad s puškom rebra prebrojiti.* Suznim okom i razcviljenim srcem polazi nevoljna raja, a slutnja je prati da nikad više kuće svoje vidit neće, što nam pokazuje put između Mostara i Sarajeva lani u sred zime započēt. Na hi-

ljade ljudi tu sa svih strana stirano bi po najžešćoj zimi. Mnoga majka procvili, a mnoga udova zakuka, jer mnogi pozeboše, zimom i gladom smoreni životom platiše. S kim da sravnimo nebogu raju na poznatom danas svietu nejma, a teško i u starije doba da bi našli takove sreće.

Mogao bi se tkogod prevariti i doći na misao da tursa Valada tirajuć ovako na prieko gradjenje putova to čini iz plemenite namjere, za promet i trgovinu, a s tim za blagostanje zemlje da se što skorije razvije. Može biti da se u Carigradu ovakog šta misli, ali uzvišenija je malo namjera Osmanlija bosanskih. – Oni se desili malo poširoka trbuha, pak jim je svaka plaća mršava i sve što još sa strane prihodi ne dotječe, pa treba tražit koji mu drago drugi način da se bezdana jama napuni, ter da se spasenje nadje u gradjenju puteva. Ovdj lova izobila! Javlja se u Stambul: *Bosna propade, ako se putevi čas prije ne otvore*. Iz Stambula se odgovara: *Odmah neka se čini, a carska hazna odgovorna je za troškove*. Cielu Bosnu obletiše zavstije, kudgod pogled baciš, ovi ti se sisavci krvi hristjanske predstavljaju, niti drugi zuk do ušiju ti dopire osim ovi: *Put gradit! Na noge rajo, carski ferman zove!* Čitave vojske raje sa svih strana vrve, sve oružano s lopatom na ramenu i krošnjom na ledjih, rek bi: Moskov udario, pa sve, malo i veliko trči cara braniti. Mjernici državni u isti mah od nekuda stvoriše se, svu Bosnu razmjeriše i obilježiše za budućih puteva.

Srećni Osmanlije, na hiljade raje posluje i to sve brez prigovora, nitko ne pita ni plaće ni hrane. A da i zapita, blago je osmansko srdce i darežljiva desnica dali bi udilj trideset do četrdeset štapa po tabanij, pa mirna Bosna. Medjuto brižljivo se bilježi broj poslenika i nadnice njihove, ter točno stavlja na račun. Što ne doteče u blagajni provincijalnoj to se nadomiruje iz blagajne državne. Kad raja dogotovi posao naredjen, reče joj se: *Idite vlasi kući, kad se po vas poručí, odmah da ste se opet stvorili na carskim putevima*. I ovo im je sva plaća. Medju troškovim pako provincijalnim i državnim nahodi se da na puteve bosanske iztrošilo se je koja stotica hiljada fiorina.

Što je rečeno o putevih, isto je i o telegrafih. Žice pružene su od Mostara do Sarajeva, a odavle do Travnika, od Travnika pako do Livna, Bišća i Gradiške. Potrla je neboga raja sebe siekući direke, potrla volove vukući ih na označeno mjesto, pa ni ovo dosti: doli iste direke još i sadit je morala. Jedinu žicu Osman troškom dobavit je morao, jer je kod raje naći nije, drugačije i ovu bi raja imala mukte dati. U zapisniku troškova pako mislimo da nestoji samo žica. Zna li zato raja? Znade doista vas sviet, ali raji ne pomaže: Turčin bolji susjedi i prijatelji, nego li biednoj raji, pa njezine biede i muke Osmanu se u zlato i gospostvo okreću. – (*sliedi*)

Blaženstvo u Turskoj (iz Mostara) – svrha⁴

Sada dolazimo na 'ravnopravnost'. Čarobna ova riječ koliko već put nije u pogledu Turske u novinam raznih jezika naglašena bila. Ravnopravnost u Turskoj ispolinskim korakom da se uvodi! Turska jedna među ustavnim državam već tolike novine inglezke, francuzke i nemačke pokliknuše. Ali dok 'ravnopravnost' u Turskoj trube u veliku nas nepriliku meću, dočim ne znamo koju misao one ovoj prihvaljenoj rieči podmeću. Ravnopravnost u Turskoj jest to da žitelji raznih vjeroispovjedanja i narodnosti međjusobno vlastitim imenim nazivati se mogu iliti da muhamedanac hrišćanina može zvati Vlahom, a ovaj njega Turčinom, zatim i muhamedanac i hrišćanin Ciganina Ciganinom, tako isto Osmanlija Bugarina Bugarinom, a ovaj njega Osmanlijom. Ako turski prijatelji ovu smisao od ravnopravnosti u Turskoj imaju i mi smo s njima, ter izjavljujemo da nju podpuno uživamo. Ako li pak pod ravnopravnosti, kako to sama rieč hoće, razumievaju jednako uživanje svih prava, jednakost pred zakonom, uobće pravo na sve javne službe, jednakost tereta, pa ovo o Turskoj prepoviedaju, tada im bolju pamet želimo i kada takog šta tvrde, slabost nas zavodi posumnjeti da li i oni pod pod upravon ne stoje, pod kojom i bosanske novine *Bosna*. – Ravnopravnost i Turčin to je protuslovlje. Turčin je nasilje, okrutnost, a uz nasilje i okrutnost ravnopravnosti nema do u samom robovanju, ako se to pravom može zvati. Dok je Turčin Turčinom kod njega se ravnopravnost ni zamisliti ne smije. Prostiji hrišćanski narod ovdje misli da Turčin i nije čovjek, nego jedna neman; a kako da ga drži čovjekom, kad najsvetija i najprirodnija prava obće ljudske naravi zvierski gazi? Da bi i hotio koji put na ponuku zdravog razuma pravednijim biti prema inovjercima, to mu ne dopušta nauka vlastite svoje vjeroispovjedi. Koran sveta mu knjiga i sadržaj svih načela vjere i življenja uči ga: *Sami Mohamedovi sliedbenici jesu pravi stvorovi Božji i oni jedini gospodari su na zemlji; ostalo sve njihovo je roblje*. Ubiti sliedbenika druge vjere manji je grieh nego utući uš, oteti mu pako i sve štogod ima, jest pravicu vršiti, jer Allah Muhamedu i njegovim sljedbenicim sve je poklonio. Ne sliedili odovle što je rečeno: da Turčin ništa drugo nije, nego nasilje i okrutnost? Ne sliedili da kod Turčina ravnopravnosti ni pomisliti se ne može dok je on Turčin? Željeli bi da branitelji i hvalitelji turski zabilježe predrečena načela vjerozakonska da bar, dok prosipaju Turcim hvale, navedu im i koju glavnu kriepost o koju će se one opirati. Najposli sažaljujemo izdavatelje nekih novina radi napornog truda kog podnose dok Turcima hvale sipaju, dočim ti im valja čitavu stvar iz ništa stvarati, ali se ipak tješimo što njihov teški trud od strane turske ne ostaje nepripoznat.

⁴ *Narodni list*, god. 8., br. 2., (Zadar 6. sječnja 1869.), str. [4].

Trebalo bi šta posebna reći o pravičnosti na turskih sudovih. Najbolje će se s njimi upoznati tko promotri kako se tu sudi. Rek' bi da ovo samo načelo na sudu vlada: *Krst parnice proti Turčinu ne smije dobiti*. – Obično se ovim redom postupa: Hrišćanin osvaja Turčina radi nasilja ili nepravice. Sudac pita Turčina: *Jesi li ti to učinio?* Ovaj odgovara: *To nemože biti; ja ovoga Vlaha ni vidio nisam*. Odsuda sledi: *Krstu kako ti smiješ potvorit Turčina?* Evo, on kaže da te ni vidio nije, a ti znaš da Turčin slagat ne može. Sad se opet Vlah globi radi krive osvade. Ima li koji Vlah konja ili vola pred kućom ili koji dukat u kesi, Turčinu to vrlo oči vriedja i mira mu ne dā jer ovo nije za Vlaha nego za Turčina. Dogovara se kako da se ono otme Vlahu i nadje se najzgodniji način: podbaci mu kakvu krivnju i na sud ga potegnut, a to se prijavi ili mudiru ili kadiji. Evo za sve samo jednog primjera. Početkom ove godine 1868. dodje iz Carigrada poziv na bosanske posjednike zemalja da osmi dio svojih dohodaka caru u pomoć za nekoliko godina poklone. Zna se u Carigradu da su posjednici Turci sami, stoga na ove i dodje poziv. Uznemiriše se oni, osobito posavski gospodari, i zdogovor zametnuše kako da ovo prebace na raju i okrenu da raja od sad mjesto desetine osminu plaća. Neki bezi u Tešnju i onoj okolici, neokuženi još koranovom naukom i naravni glas saviesti sliedeći, zgroziše se svrhu ove nepravice ter izjaviše: da oni raje ne dadu tako trti, da carski poziv na njih spada i da će oni dragovoljno od svojih dohodaka osminu caru u pomoć davati. Uzamši zatim nekoliko ljudi od raje kao svjedoke, stvar svečano mudiru tešanjskom prijave. Evo sretne zgođe iznenada! Razglasi se udilj po Bosni da su se Turci i raja u Tešnju proti caru izdigli, a u Banjaluku pošalje se vojska na vrat na nos, te dvojica konjanika vrat slomila. Malo poslje i Osman paša pohiti u Tešanj; pohvataju sve poglavitije od Turaka i raje kao buntovnike ter s okovanim u gvoždje u tavnicu i proti njima se parnica povede. Medjuto Osman paša otiđe odmah u Hercegovinu, a stvar tešanjsku izruči svojim ljudim da ju svršše. Od obtuženika koji mogahu izbrojit gomilu dukata, nevinim se proglase, a koji ne mogaše osta u teškom gvoždju kao buntovnik čameći, dok se i on zlatom ne očisti.

– Od školah što god govorit u Turskoj bilo bi osmiešno. Koran kaže da u njemu samomu jest svo znanje pravo, a drugo sve jest kauska izmišljotina. Ove stavke u svetoj knjizi turska se vlada nepopustivo drži i radi toga ona se toliko brine za škole, koliko pseto za petu nogu.

Još o javnoj sigurnosti dvi tri nek budu rečene. Kao u ostalim tako i u ovom jesmo presretni. Lupeža i razbojnika imamo u svakom kutu zemlje. Potuži li se nebogi hrišćanin da su mu razbojnici odnieli sve što je imao boljeg odjela i novaca, mudir mu ili kadija odgovori: *Idi Vlaše uhvati ga i dovedi*. Medjuto pred zimu, kad su razbojnici pliena se nakupili, idu žandari i pohvataju ih; pohvatanim otmu što su i oni oteli, ter stave ih u zatvor.

U zatvoru prihrane ih preko zime, na proljeće pako puste ih opet, a oni na posao.

Ja turski podanik nisam i čitajući u mojoj domovini već od nekoliko godina tužbe iz Turske, javno kažem da im se vjerovat nisam mogo. Ali pokle već nekoliko godina po Turskoj putujem i gledao sam stvari na mjestu sve što se pisalo i piše, vidim da nije ni stoti dio zala što se ovdje zbivaju. Zato i ja na ime neboge raje ubilježih samo ona koja su me za najveće smutila.

Naš dopis osobiti iz Hercegovine početkom veljače⁵

Osvjedočen sam da se uredništvo zgrozi dok primi kakav dopis iz Hercegovine, jer zna da ugnjetena raja ne može već jaukati. Tako je uprav. Ja vam danas neću ponavljati od onih starih ranah za koje dobro znate, jer su od vjekova na ovom jadnom narodu, pa ih se je vas sviet nagledao, nego ću vam progovoriti o nekih novih jer morate pamtiti da kako vas sviet napreduje tako napreduje i u Turskoj, *zulomom*. Čuli ste vi tamo trubiti od vaših derviša kako se i kod nas uvode *reforme* po evropejsku: Bog nas sačuvao od ove nove kuge! Slušajte, pa sudite jesam li natražnjak, bojeći se reforma.

Stali da će novi način poreza, tobože pravedniji, uvoditi. Godine 1868. počeli zemlje i druga dobra nepokretna u Mostarskome kadiluku oliti pašaluku popisivati i procienivati i posao sgotovili godinom minulom, pa da će ovom godinom porez po imanju udariti. Da vam pripoviedim kako su se Turci poslužili ovimi kalupi evropejskimi. Turci sami procienitelji. Dobro, kad dodji na zemlju ili kuću tursku, što valja po prilici 1000 for., metnu joj vriednosti 100 for. Budi vam na primjer kuće nekoga Ameta Kose, nisu procienjene nego 12000 gr. – 1.200 for., a na nje uzimlje kirije 6000 gr. Sad na dobra nepokretna ima se plaćat po vriednosti 4%, te usljed onake procienne vas danjak u kadiluku mostarskomu ne iznosi nego 25.000 gr. – 2.500 for.! Ali ovim načinom kako napuniti caru kesu? Kese goleme, jer u stara doba krojene. Lasno se tome domislili; namiriti će raja za Muju, i tako bi se posilila, ako bi joj bolje bilo. Seljaci Mostarskoga kadiluka, dobra ne madu već životine, pa oni po novom porezu moraju davati na svoja dobra 90.000 gr.! Vidite li pravedni kantara! Ali tu ne pristaju jadi. Kleta raja radi, neka caru plaća prihodarinu.

Metnuli dakle na izradu (po vašu prihodarine i obrtarine) na sela 96.000 gr., a na Mostar ne meću nego 12.000 gr. A promislite da Mostar može u jednom tjednu izraditi više nego će selo u dvije godine dana. Uz to pribrojite

⁵ *Narodni list*, god. 10., br. 12., (Zadar 11. veljače 1871.), str. [6].

još poreze, askerije i bedelije, koje raja plaća, pa ćete se uvjeriti da dok je Turčin Turčinom, krstu kod njega pravde nema.

Neki su se radovali, kad su čuli da će mjesto okrutnoga Osman-paše Safet-paša nastupiti, očekujući od ovoga bar kakvo pomilovanje, ali se teško prevarili. Fanatični Safet-paša u nepravdi je istoga Osman-pašu nadmašio. Pod prvim krivo se sudilo, kršćanina na sudu ne slušali, ali pod Safet-pašom očito kadije kažu da kršćanin proti Turčinu svjedočiti ne more.

Eto pravde, eto i napredka!

Kažite mi, tako vam zdravlja! Koje je vjere, ako je ima, taj vaš Bajist, jer joj mu se ne mogu domisliti kad čujem kako se hvali da je po njegovom nastojanju okrenulo bolje raji. Crn mu obraz! Kako će biti i vami sa takim Mujinim prijateljem!

(Priredio Pavao Knezović)

Crkva sv. Petra i Pavla u Mostaru

Petar Bakula
DOGOVORI DVA HERCEGOVCA
Đuro i Andrija

I.¹

Andrija. U pameti si mi često, pa eto te i na oči. Nu kako si mi prijatelju?

Đuro. Dobro, kad zla nestane, a s tobom ja svakako dobro, barem se na slobodnu i prijateljski izjadikujemo pak i to nešto oblakšaje.

A. Biva, Đuro, da mi jedan drugomu pomagamo plakati!

Đ. Uprav to, jer da bi i hotili pjevati, ne idje nam od srca. Dakle, u putu nam je tugovati, ako nam ne dadu pjevat, ne mogu da zabrane plakati. Evo isteklo, četiristo godina od kada počеше plakati naši pradjedi, plakaše djedi, otci, pak evo isto i mi, a Bog zna za koliko će koljena još naši unuci plakati nakon nas ... možda do višnjeg suda.

A. A ne bi li se moglo dogoditi, jadan Đuro, da jednom i Turčina odnese, pak već i mi da otaremo suze?

Đ. Oh jada! Valjda misliš da će jednom drugi vladari Turčinu potući zube? Jadno ti to ufanje, ako ga imaš! Danas, moj dragi, vlade u lisičijim opancim iđu, ne znaš tko gore. Koja za koju, danas vlade našle novi liek u starom otrovu, našle da je potrebit Turčin u Europi, pa potom mjesto da ga skupe klipjem čuvaju ti ga kako živo oko u glavi. Nisi čuo tu neki dan kako nam neki Švabo prieti, ako bi i samo krivo pogledali na rođaka mu Muju? A onaj Švabo krstom se krsti, ne pomogao ga! Jedini Rus što voli raji nego Muji, ali što će i on sam na tolike?

A. E, i ja, budalasta glava toj mudroj, viđu da je ludo u tuđu pomoć uzdati; ta sveđ jao onomu koji u drugoga gleda. A ne bi mi sami sebi pomogli? Ta opala su perja turskomu buzdovanu, pa kad je i okićeniji bio, polomila se o junačka prsa Srba i Crnogoraca.

¹ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 37 (Zadar, 10 svibnja 1871.), str. [3]-[4]. U Narodnom listu je *Dogovori dva Hercegovca* tiskan bez imena njihova autora. U svom radu fra Leo Petrović donosi sljedeću opasku: »Ovdje ne donosim mnogih prigodnih pjesama i sastavaka, koje je o. Bakula pisao u talijanske i hrvatske novine. Spomenuti nam je samo 'Razgovor između Đure i Andrije', koji je izlazio u 'Narodnom Listu' od god. 1869. do 1872. i koji je u svoje vrijeme uzvitlao veliku prašinu u krugovima otomanske bosansko-hercegovačke vlade, koja je na sve moguće načine nastojala da uniđe u trag piscu« (Petrović, 1939: 47). Upravo zbog toga što fra Leo Petrović nije imao uvid u ovaj Bakulin rad, što se lako može zaključiti iz njegovih pogrešaka (netočan naslov rada i pogrešna godina tiskanja u *Narodnom listu*) značajnija je ova njegova opaska jer se u njoj prenosi usmena tradicija koja je o *Dogovorima* kolala u franjevačkoj sredini, a vjerojatno i izvan nje preko šest decenija.

- Đ. Dobra ti je Andro, nego nami dvoje smeta. Smeta prije svega naše siromaštvo. Ispio nam Ture do mozga, pa nemaš ni da živeš kamo li da pregoriš. Nu više nego uboštvo smeta prokleti nesklad među rodnom braćom. Zaboravili mi na majku i na krv, a sve pazimo kako se tko krsti, pa po tom daj da se dielimo da se razbratimo da i dušmanu pomognemo. Da puštamo neka svak moli kako mu milije, a na polju da se kano braća grlimo, lako bi mi s Mujom, ne bi mučno ni s njegovim kumovim. Vidio si kako se od tananih dlaka može naplesti debelo, tvrdo uže. E Đuro, da se svi Bošnjaci i Hercegovci ugledaju u nas, mogli bi zapjevati: «Veseli se Bosno, zemljo ravna» itd. Pa što kažem? Da ne bude bilo one bratske nesloge, ne bi ni Kosova bilo.
- A. Ah, Đuro, hotio bi da je ovdje cio naš narod pa da te sluša da se srami i da se obrati, a uz to da zapozna krive svoje savjetnike, te da ih od sebe odbije i da ih se čuva više nego i od Turčina. A nu, reci mi prijane, je li uzdanja s druge neke strane. Vas sviet napreduje, pa je li moguće da će samo Turska Carevina ostati sveđ pri staroj? Ta vidio sam i kod nas nešto obnavljati, i čuo sam gdi se Turci hvale da i naša vlada ide napred. Istumači mi ovo.
- Đ. Ide, ide napred, da li znaš i u čemu? U varanju, moj Andro, u načinih lisičjih, u tom ti je već Turčin prvi postao. Vapili na nj sa svih strana, što sam izostaje svemu ostalomu svietu, bud' hoće da tjera svoju staru divljačinu, neka ga s naših kraja gone u njegove stare pustinje. Onda on kao da se osvjestio, pa da i on hoće uz ostali sviet! U svojih pobratima na zapadu uzajmio neke odrpane njihova izobrazu, pa na sebe navuko, ali pod njim Turčin sveđ Turčin. Naučio neke njihove načine, pa sad svoj zulum goni onimi načini, ali pod onim načinom zulum turski sveđ isti zulum. Da ti to tomačim jednom prilikom: Turčin od prija bričio nas je i dero ne stapajuć ni malo kosu i tuporinom, a danas ti nam liepo natare glavu mlakom vodom i sapunom nizama, te prihvati za najoštrije gvožđe, pipa nas lahko lahko do najposljednje dlačice. Stari Turčin dok bi nas brio uzdrpao bi, neku dlaku i presjekao, a neku i preskočio, dočim današnji Turčin vieštak vadi i temelj dlaci da mi i ne počutimo. Gradi on nami rane što može veće, dali rane gluhe, a te su najgore. Dakle, koji po svietu trube da Turčin ide napred, na svjedočanstvo ti ne znadu drugo izniti nego te prazne pretvore turske. Nu, ja i ti, Andro, pa i svi, koji smo pod turskom britvom, koji ju kušamo na našoj jadnoj koži, dobro ti znamo po što nas pada ta turski napredak, a tko ne kuša, ne možeš mu ni dokazati!
- A. Jad naš i zlo naše, moj Đuro, nego ti, koji i turski divaniš i koji si eto već odavna na *melgizu*, nu me što god naputi o današnjih carski zakonih da i ja što god znadem.
- Đ. A što ću ti brate kazati o jednoj smetoštini? Kad gledaš što je na hartiji pisano, a što se djelom radi, to vidiš da je Turčin gori nego je bio; da je raji gore nego je bilo: uz nepravicu i licumirska zakonitost, uz nepravdu i poruga. Doli o tom ćemo se razgovarati gdi prvi put se sastanemo, a sada je vrieme da pojdem na *melgiz* da budem svjedok još kojoj turskoj nepravdi. S Bogom!

II.²

D. Obetao sam ti, Andro, da ću ti progovoriti o zakonim naše vlade turske, pa evo me da obetanje ispunim, a ti me ustrpljivo slušaj, ako bude i podulje. Spominjem se, Andro, još u mojoj sam mladosti učio da zakoni moraju da budu bistro i dovršeno izrečeni, inače nisu nego koprta rieči. I ta koprta uprav ti je zakonim turskim. Oni su ti kao neka zagonetka bačena među ljudska domišljanja. Tko nije imao pod okom te turske zakone, onome se ne može dokazati kolika smetoština tamo leži. O događajih i stvarih najsebičnijih tako zборе zakoni da ti nije moguće izvaditi šta uprav hoće da reknu, što li je zakonoša onim mislio. Mudrost najvišu naši nevoljni Turci u to ulažu da stvar i najrazgovitiju riečma zamrse. Vele neki da tomu spetljanju kriv je turski jezik i svržen način pisanja, a ja od moje male pameti da to toliko valja, koliko da rečemo: u koga su crne oči ne može da bistro vidi, jer oči su mu crne. Držim pako da jezika nema na svietu, kojim da se može bistro reći sve ono što srce želi, i bistra pamet namisli. Drugo je dakle, zašto izvan jezika, a znaš koju? – lisičija, kô i u svem drugom kod Turaka. Znaš, moj Andro, da tkogod ti zasjede i prevarke gradi, onaj uvijek jednu misli, a drugu govori; pa tako govori da do potrebe i na deset načina mogao bude dovesti svoje govorenje, pa napokon tebe tupoglavin nazove, dok on svoju varku zamiškova. Kakvo vrelo, takva i voda. Zakoni turski zato su i mračni i puni prevara što ih Turčin samo zato skalupi kako da pristane njegovim potajnim namjerama. Odtolen ti je što se zgađa nami kršćanom kod turskih dosuda po njihovim zakonim da nikako ne najdeno pravdu za nas, pa i najbolje razloge imali; odtolen ti što, koliko *muftiâ* toliko protivnih *fetva*, koliko *kadiâ* toliko tomačenja *šeriatâ*. Za to ti je *kanun* vazda turski, a naš nikada. Kakvo god li sudia pismo dao, oli tobožnju tvrđav, uvijek ti u istom ostavi taku lazdu da do prigode ono isto pismo unište, a nas ostave praznih ruku. U prodajah i kupovinah među Turcim i kršćanim načinom osobitim pokazuju se laze i popuzeše, a nigdi toliko kolik u krčevinam pustolovina. Čuo si milu navlaku carske naredbe da tkogod uzme (*tapiu*) tvrđav pismenu na zabačenu pustolovinu i nju izradi, zemlja će ostati prid onim, tko nju svojim trudom učini plodnu, a s nje da dade samu desetinu carskoj blagajni. Kad se izturi ta namama, jadni sviet pomisli da je sveta taka rieč careva, ter najviše ljudi za nevolju, a neki i za višu korist, potekoše po tvrđave i udriše u mloge teške krčevine. Kadno Turci vidiše gotov posô, onda izniše tapie i svjedoke na sud kako ova i ona njegova zemlja bila jim je od tog i od tog kršćanina posvojena. Zar misliš da će sud održati carevu naredbu i onu tapiu, što je kršćaninu malo prvlje podao? Ali misliš da će sud upitati Turčina gdi je on bio dok je za ljudskog spomena ona zemlja ležala? Neima od toga ni po` rieči na jeziku našega melgiza, već pokle ponešto zabaci prašine u oči izpitanjem, komisiam po tursku, pokle još jasnoga krčioaca navukoše na nove troške i premloge dangube, onda ti ga takom pravdom obe-sele da mu je sve propalo: zemlja, krčenje, a uz to da plati i parnične troškove. Dojde l' koji s carevim *fermanom* kako je uzakonjen na pustošiu tapie davati

² *Narodni list*, god. X. (1871), br. 39, (Zadar, 17 svibnja 1871.), str. [3]-[4].

i naplati tvrđav, pak kad malo posli bude, ču'ćeš ti od našega suda kako oni carević nije ni ovlašten bio tapie davati, a kamo da su mu tvrde po kršćane. Isti taki dao je tapiu Turčinu i dao je kršćanu, pa ona u Turčina tvrda ti je kô grād, a ova u kršćana nevalja ni šuplje pare! Na moje ove iste oči i uši ja sam boj se hiljadu puta gledao i slušao taka suđenja naših Turaka. Pak gdi ćeš da je nami živiti s njima?

Nego još jednu slušaj, Andro, a ova, mislim da je tako turska da ne može biti ničija više. Naš car, ima nikoliko godinā, hotio se i on pokazati na europejsku, po tom ti on izdade i zakone po europejsku, koji bubajuć se po svietu dobiu našem caru glas po svietu kako i u njega sve ide kao i u drugih kraljevinah. Nego zakoni na hartiji, a car se brine kako da drugačije, skrovne i potajne pute postupanja ukaže velikomu *veziru*, a ovaj svojim *valiam*, te tako jedan do drugoga, do najnižega častnika i do najstražnjeg Turčina. U malo rieči – naš Turko uhvatio je konje na novu europejsku, dali isto vrše oko starinske svoje zulumčarske stožine. Izdao zakon da na sudu neima biti ni najmanje razlike među Turčinom i neturčinom; ako li u činu sud vas turski, a ništa neturski. Na to neima paziti, tko misli da bude turski prijatelj, komu je glava mila.

Pak još ima zakon da na sudiam imadu sjediti viećnici (*aze*, *šune*, itd.) brojem prema narodu različita vjerozakona – kad tamo, na našim sudiam gdi je god naših dvoica, tute ti je dvanaest Turakā koji i u najvišoj nepravdi složni, one naše uduše, kolik da nisu ni živi.

- A. Daklen, nije ni koristi što tamo naši sieđe na melgizu?
- Đ. Jadna ti korist! Jest mlogo puta gore nego da nigda se o tom nije ni pomislilo; i to, jer Turci da bi gdigod sami učinili koju pravdu, ovdí, za hinad, neturcim i sudcem, neće ju da učine nikako. Drugo ti je gore što side, jer Turci njihova krivosuđenja pred našim narodom obaraju na naše nevoljne *aze*. Treće ti je gore, jer naši gotovo svi nevješti turskomu pismu, a Turci dobro vješti jednu pisati, a drugu tomačiti, više puta navedu naše, ter na zlo naroda muhrleišu oli podpišu. U kratko, naše *aze* tako je car namjestio, ne da nam budu na obranu nego na štetu. A uz to, moj Andro, ima i naših *aza* koji takim putem okreću kojim da ne'bi ono plaće izgubili; a narod ostali izgubio s[v]e, oto ih baš mlogo ne žulja.

III.³

- Đ. Hvaljen Bog, Andro! Bud smo se tučili daj da sliedimo naše jade snovati i prosboriti gdíkoju o zakoni naše vlade turske. Onomadne ti ja povijedah da se zakoni imadu proglasiti, inače da ne duže. Pa tako i rade kod dojednog naroda na svietu, nu samo kod nas je drugačije. Turci obično od nas kriju carske naredbe. Premda se nas ne boje, ipak ne bi jim milo bilo da jim tko zapjeva: ta i ta nije po carskom zakonu. Po taj način careve naredbe ostaju zakopane kod naših *vezira* i *mutesorifa*, ako išta ima u njih za oblakšicu nevoljnoj raji. Nu,

³ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 41 (Zadar, 31. svibnja 1871.), str. [4].

ako koja naredba nosi nama većeg bremena, ah! ta, ne boj se, neće se zaturiti, izać' će na svjetlost i još obilatija nego je tamo. Pa gle i ovu! Dosad proglasivali sve turski, dočim nas ni od sto jedan ne razumi što god sebičnog turskog govorenja. Dan danas po nešto nam pohrvate iz turskoga. Da li misliš ti dan nam je zato jasnije i bistrije? Je jada! To štijuć one tobožne prievode prvlje ćeš sto puta izpametiti se nego i jedan kraj uhvatiti: gomila rieči, tobože naših, pak razumiš kao da je i kinežki.

- A. Kako se to zgađa da on meni hrvatski zbori u toj knjizi, a da ga ja ne razumim?
- Đ. Ništa lakše, kako god čujemo budalaše ili pijanca gdi ti naški zbija onu s brda, onu s polja, pa ih ne razumiš. Tako ti je isto od ovih turskih zakona prevedenih.
- A. A do koga to tako ćoravo izlazi? Je li to zakona ili je do prevoditelja?
- Đ. Uprav do oboga. Drugom sam ti [zgodom] kazivao kako i sami turski zakoni jesu ti neka zapetljanija, pa uz to stavi naše prevoditelje, kakve izbiraju; te eto ti prava smetoština. Naši tomači samo taj jezik dobro razume: da dobro naplate, a ostalo baš kako se zavrne.
- A. Vjerujem da tako biva ovdje na našim sudiam, dali, barem u Satmbolu bit će takih tomača da jim je lasno hrvatski iztomačiti kako vodu piti.
- Đ. Hajde jadan i sa Stambulom! Onamo ti je, vjera i Bog, gore deset puta nego je kod nas. U nas najdeš kakva našinca te da znade i turski, pa da mu dadu, znao bi podobro prenititi. Nu u Stambulu, koji vru oko velikog vezira, eto ti ga vragu, jednog od hiljade da znade ikoliko hrvatski. Znaš šta? U Stambolu baš kô da je Francuska carevina. Mnogi ti znadu francezki, a za naš ti se jezik uba ni malo ne brinu, koliko da i nismo u njihovoj carevini. Bio sam ti ja, moj Andro, više puta u Stambolu, te ti znam kazati kako i onamo hoda.
- A. Medjer, pravo govore da tko ne hoda dalje nego vo, ne zna više nego vo. Ja tužan mislio da sam barem onamo u glavnom gradu što god bolje nasadeni, pak da kad bi što hrvatski prosili da će nas razumiti kod cara; a sad vidu da je to pjevat gluhu na uhu.
- Đ. Tako da! Nego eto, ta proglašenja, bilo turski bilo opako hrvatski, opet bi što god pomogla nam kad bi se činila. Što god bi nam tko iztomačio, a što god bi i sami uhvatili. Nego je to još gore kod Turaka, kako s početka rekoh, što ti oni većim dielom zakone nikako ne proglašuju, a kad do šta bude, onda nam zaliepe usta prikazujuć ovako i ovako ti je u Koranu, a ti šuti i slušaj. Da i neće dojednoga da nam budu barem kazati oni zakoni što se naše kože tiču. Nu ti to, pa to ti je preveć naopako po nas, a biti će do najposli i po njih, jer kad komu dotle dogori da već ne može podnositi, otrest će se, kojim mu drago načinom bilo.

Istina, oni drže nas kršćane za ništo. Misle da od nas ništa ne može se izvesti golemog. Nu imali bi napomenuti se da koliko da je dugo bila slama u vršaju pod konjma, opet ona može dati plamen da se i nečija i nečija brada oprljuža. ... Do naših vriemena Turčin kud je najašio, tuda i projašio. To bi želio i odsela, ali nije danas pivo po što je negda bilo. Neće naš Turko da se ogleda u druge

carevine koje su hobile bolje, za stalno, neg ova. Ali opet nisu dobre bile, te su [se] strmoglavile, a on jadan misli živiti i carevat uza svoje zahrđane zakone! Luda nada. Danas bogme, moj Andro, i kad se na sva usta čisto sbori, opet se nekako ne može da dogovori [s] narodom, a naš Turčin, nešto mrseć i brbljajuć misli svakome zamiškati. Vara se, vjerati je moja! Danas se ni mačići ne kote zatvorenih očiju. Nego, Andro, još jednu da ti kažem, čuj ti. Našim Turcim i njihovoj holoj uznositosti naš jezik ni najmanje ne prilaze: naški nepristojno iskati: daj! daj! daj! – nije sramno ni prvog Stamboliju. Znadu naše Stambolije, Anadolci, Arabistanci i drugi, baš ko orli na lešinu, amo se na nas sletiti; znadu nas očupati sve do kosti, a ne znadu se pobrinut ni jednom riečju našega jezika! Pak koliko još oni kane takim gluhaslim nožim nas derati? Oni misle dok je svieta, pak da bi bilo moguće i dalje: a pametni ljudi misle da su doderali. Vidit ćemo tko će pogoditi istinu.

IV.⁴

- Đ.** Nisam ti se još izgovorio, Andro, o zakonih. Zakoni imadu da občenu pravdu uzdrže i da brane občeno dobro. Sad, moj Andro, kako ti zakoni našeg Turčina idu: pravo li, krivo li, znat će mi kazati i tvoja odrta leđa, tvoj jadni perčin kroz kapu propali, a kamo li neće tvoj jezik. Jur sam ti kazivo, pak ti opet kažem, evo ima dvanaest godina od kad sam svaki dan na sudu, pak ni samo jednom ne mogoh se naći da kršćanin pri sanetnjaku dobije pravdu ako ju mitim priskupu ne plati.
- A.** A molim te, Đuro, kad se dva Turčina tamo na sud dotjeraju, kako njih padne?
- Đ.** Nije ti stalo za to pitati! Ako ti se dva sunetnjaka popuše na sud, pak nije ih koji ugrabio široko s mitom, lako će ti pravo razrezat među njima uzgonu da ne bi, što reknu, ni papu u Rimu, pri hijadu takih događaja ja sam se našo i to ti je tako istina kao vjerovanje. Nego, eno i ti onomadne bio si ondi, gdi se pravda dieli, pa kaži mi kako te pade?
- A.** Jesam, brate, bio i onomadne i još puta. Dali, brajne, kamo sreće da nisam nikada! Barem ne bi gledao i slušao očito da me kolje, tko bi imao moje rane liečiti. Znadeš da sam tužan knez u selu, pa ja i drugi knezovi hodosmo da prikazemo i zaplaćemo kako nam je propalo preko dvadeset hiljada tovarnih konja pod tovarim carskog askera: te ne bi li siromašnim štogod se popravilo. Znaš kako je u nas na selu. ... Tko nejma konja, onaj je kao ptica brez krila. A znaš i konji koliko su skupi, kako li je jednom siromašku, kad mu se izvrne iz ruku, nije mu ga moć namaknut bez teška duga. Nu, na taka naša sva istinita jadikovanja, evo ti pravda i plaća što primismo od naših milostivih i pravednih sudaca. Upitaše nas: »Imate li pismo (*senet*) na te vaše konje?« Odgovorismo: »Niste vi bili poslali zaftie vaše da diele senet, nego da ugrabe konja, kojega gdi mogu prije. Pak gdi ćete da imamo senete?« Oni osudiše: »Kad nemate

⁴ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 43 (Zadar, 24. svibnja 1871.), str. [4].

seneta, i nema vam ništa! Hajdte na dvor! Mi tako pravdu primismo! – Nego, Đuro, znaš li ti, je li se tako isto dogodilo i turskim konjma ovdje u šehru i bali-
liam po selih? Da je, ne bi nam bilo ni devete muke ...

- Đ. Bogme, Andro, bilo ti manje, bilo veće tuge, turski konj tragu jedan niti ti je makao, niti propao pod nizamskim pregonim, a ne ćeš ni bali-je na seocke naći da plaće svoje tovarnjake, kô jadni naši po selih. U pomilovanju Turcim je car vas turski, a u posluhu, u štetovanju, nije ni kolik naš mazgov. Je, da! Da Turci s rajom carski jaram tegle?! Tko je to igda upamtio amo kod nas u Hercegovini?
- A. Pak, za Boga! Kako i o čemu ćemo živiti mi naseljaci kad evo za vojninu, za svakoga nas uzimlju po groša dvadeset i dva na godinu. Pa opet u ime te iste nesretne vojnine izbiše nam tolike konje iz ruku bez i najmanje plaće. Jer i nas ne uzimlju vojsku da služimo caru kao vojnici, a ne da se na silu izkupljujemo kô porobljeni sužnji?
- Đ. Eh! Moj Andro, u tebe je sve ona tvoja priprostita! Ti po tvom srcu misliš dobro i o najgorih ljudi, te se zato čudiš kako naši Turci dolaze na tolike nepravde s našimi seljaci. Dali, tko o njima tako dobro misli, taj na prazno sam sebe vara. Istina je koliko ono sunce što gledaš da Turci, ne samo ne rade o našem boljitku i što pravda nosi, nego njihova pozlobnost toliko se upila u njihovo srce da jim se ne da ni pomisliti o našem dobru i napredku. Tko se s kim često primeće, onog i poznaje. Pa i ja, jer i kad spavam uz Turčina ležim, podpuno i preko vrhe poznajem ti jim i dlaku i ćud vučiju. Pravdi se nadat kod njih, je li? Bolje ti se je uzdati, Andro, mlieku iz kamena. Ti reče, što i nas ne uzimlju u vojnike, već da ovako preko svega života vojninu plaćamo od povoja do pokrova? Tvoje pitanje pada po sred pravde koja je u svih drugih kraljevinah izvan naše. U onih ne razabiru koje je tko vjere, nego samo gledaju je li podoban za vojnica. Nego znaš li zašto Turci te pravice jednake po svakoga? »Vlah će nas, kažu, izdati, zato ga ne smiemo primiti u vojsku.« Ali jadni, ne misle da tim sami sebe sude, jer se izdajstva ne bi bojali da samosilnici nisu. Tko je u griehu, toga grizodušje plaši. Ali i u ovoj hoće da svietu prikažu kano da za ostalim svietom idu; da izjednače dojednoga pred vojnim zakonom. Dapače, prikazuju da oni milostiviji nego ostali, jer nam svima daju priliku da se od vojnice izkupimo. Tako ti nam raztvoriše u ime izobraženosti, u ime jednakosti pred zakonom novu ranu, a sebi i svojoj proždrlosti novo vrelo blaga. Oni dakle, udarili na svako naše muško, od kad se rodi dok ne umre, bilo čitavo ili kilavo, po 22 groša na godinu, pa tim našim novcem turske vojnike plaćaju. Oni osim što ne ostaju jalovi, bez danjka, neće jim ni pritek naših novaca biti mrzak. Eto, moj Andro, zašto naši nisu dobri za vojevanja.
- A. Ma bo Đuro, čini mi se neke godine da je car i od nas izkao u vojsku, pa baš nekako naši starci i naši duhovnici, ne primiše ...?
- Đ. Eh! brajne, on je isko od nas vojnike, ali znao da mi nigda ne bi onako drage volje pošli. Hotio da momci idu u vojnike, ali ne dao uz momčad našu da [iđe] nijedan duhovnik. Pa Bogom te molim, kako ćeš da pustimo tako našu mladost brez liekara i savjetnika? Kod kuće svoje i na miru zlo bez njih, naopako bi

bilo u dalekom svijetu, izedju svakojakih zasjeda. Ali tim su putem hotili, dok povojniče, uz to da i prevjere! Neka car pita, ako zbilja radi, uz momke naše i svećenike, kako se svuda radi, te će viditi da se ni mi ne otimljemo vojnici, pače, volili bi od stotinu zdravih momaka jednoga vojsci pregoriti, nego da nas sad i vojninom deru. Nu mi otegosmo danas podugo, a kod kuće nas posli čekaju. U miru se božjemu rastali, dok se opet u zdravlju sastali!

V.⁵

- Đ. Eh! Andro, i ti si sila učestio u naš Mostar. A od milinja li, ja'li za nevolju, Andro?
- A. Od milinja, brate! Nu ne bi li kukavac kodgod, ne bi li štogod nepravda skinuo s naših tužnih leđa, idem, dolazim, srtam kud mi je i najnemilije. Danas evo sam došao radi onih nesretnih puta, što vlada hoće da gradimo, a zašto su nas žive skopali.
- Đ. Pak Andro, zar ti ne bi hotio puti da budu liepi? Zar bi volio verat se ko živina u gori, pobijati nokte i u podne, a lomiti vrat obnoć? Ta ti ne bi bila pametna čovjeka, jer gdi nema puta, ondi nema zgode čovjeku da živi. Ili da bolje rečem: gdi nema puta uljuđenih, tu ima i jedno ljudi. Što jadan! U nas evo jedva se nakaniše ovih godina da dikoji glavni put načine, a u drugih kraljevinah da je tebi viditi kako pute drže, ne samo glavne drume, nego i one koji te vodaju između seoskih kuća, ne bi se tužio da se u nas puti grade, nego bi plakao na oba oka, što nisu davno. Nu ove naše Turke držala budalasta miso kako bi došli *kauri* te našu Hercegovinu posvojili, kad bi bili [puti] napravljeni. Ludovi jadni! Kud oni prolaze, makar i skorom, misle da i drugi ne bi mogao, kad bi nakastio tvrdo.
- A. Ma stani, Đuro, ja ne pobijam što si mi rekao o potrebi puta, nego te pitam: pute imamo li graditi sami mi, ali i mi i Turci? Ne služe li i Turcim? Pa jer bi smo mi sami u svaka doba godine skapavali na putim, a da Turcim nije ni u kraj uha?! Na to, na tako kriv dio po kom ja udarim pedeset dana u godinu na putu, a Mujo nijednog, kako nećeš, a da ne plačem? Zar si zaboravio, moj Đuro, onu preklanjsku gladnu godinu, crnu i jadnu, kadno mi seljaci mrijasmo od glada i kod kuće. I pak baš i onda koliko nas požali vlada tegliti na pute? Ni najmanje od svieta! Dapače, onda više nego igda biahu nam uprav kidisali duši. Ne mogaše jadni sviet koraka da razvede od teška glada, ipak tako su ga nagonili, kako ne bi ni najgore robove. Ja isti, Bog zna, koliko puta našao sam se gledati gdi nevoljni težak vas uso, smriško se i pocrnio od pusta glada, padaj na teški alat kojim hotili da radi, a nevjerni krvopija, pritrči k njemu pak ga još nemilo tuci što je mogao i nemogao. A tako i dan danas sidi. Vuku nas na tri dni hoda da gradimo bez plaće, bez hrane, a kroz teške udarce i psovke. Pak mi reci, je li ljudska vlada koja ljudskim životom pute načinja?!

⁵ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 49 (Zadar, 21. lipnja 1871.), str. [4].

- Đ. Istina živa i muka krvava, sve što si rekao! Dali, što misliš, zar da je uprav iz vladine glave da se tako sviet simče na putu trudom, gladom i nemilim udarci, a bez ni najmanje plaće da tamo toliko vrime gubi?
- A. A znao ti grieh, iz čije je glave. Ja cara nikad vidio niti znam šta mu se u glavi leže. Nu znam ti kazat ovo: da kakv je gospodar, onake su mu i sluge. Ter i ovdi da nije na glavi mutno i smitljikavo, ne bi careve sluge smjele gnjeti nas; ne bi smjele proždirati sve ono blago što car šalje na građu puta, a nami uztezale i koru crna kruha; ne bi smjele nas biti, psovati, i preko svieta teglit nas same kršćane na krvavu rađu, a u Turke na vratma ni prstom krenuti. A ne mislim da krivo govorim što govorim, jer i sam znaš kako smo mi naše težke jade radi puteva istomu caru poručivali, pa daj, kaži, koje nam pomilovanje dojde? Ljeti da crknemo od vrućine i žeđe na putu, zatim da se mrznemo, a uz to da skapamo pod udarcim. Ni bolje ni gore, nego prija. Eto ti nam pomilovanja!
- Đ. Zlom srećom sve je tako, dali, nije tako istina, kô ti reče da Turci ne rade nika-ko na putu. Našim Mostaranim, na priliku, naređeno je da grade i drže liepo put u šehru, mjesto da idemo na daleke drume, pa i to je nešto, moj Andro. Šehr mora da bude ogledalo drugim mjestim. ...
- A. Nemoj, nemoj, molim te, dalje. Što si kazao uprav potvrđuje ono, što sam ja rekao da Turci, kako su u svačem naše varalice, tako i u tom. Eto si vazda u Mostaru, pa pogledaj šehrske ulice, te onda hvali mi se. Kaži mi, kumim ja tebe, gdi je pravica? Turčinu ovdi na ulicah sat rađe, a meni po godine?! Nego, uz jade da ti i ovo rečem: mi eto na putu živi se satrasmo, i to bilo! Nismo se nikakvoj laštini ni naučili, ali evo jada i gorega, što nam ode i vrime i snaga i rađa, sve u ništo. Ovi naši Turci uvijek gladni našeg zalogaja, dočim nisu nigda s galve građenja puta ni vidili, a kamo li o tome učili da beru plaću iz careve hazne, stave ti se prvi nad jadnom rajom i upravitelji gradja. Kad jih čuješ sboriti uznosito i kad pogledaš u njihovu holu *čer*u, ti bi pomislio to su ti pravi *inžiniri* na svietu, a kad pogledaš kako su pute uredili, ti bi se zakleo da ti upravitelji ni očiju nemaju. Sad omjeri ovda: na hiljade svieta krčeći izlomi; posli omjeri onda: pak opet sviet propinji. Pa opet premeći se, te tako vrti jadnim svietom polovinu godine u nekoliko aršina zemlje, a da ni dlana nije načinio uljudnog puta. I najnoviji put, na kom se tobože ostalo, taki ti je da njime ni naše jadne kljusine ne mogu nositi tovara, a kamo li se kola vući. Uza stranu kô preko propasti, preko krša kô preko grebena, preko glibova do pasa: eto nam putevi oko kojih su nas žive izlomili. Išo si, i pojdi kojim ti drago putem od Mostara, pak mi poreci, ako smieš? Te tko ne bi proplakao da se mi tako uzaludno taremo gradeći nami i drugim vratolome?! Tebi, moj Đuro, koji si u Mostaru, mlogo nešto uz Turke omanje ti se razmieri, dali, nami je dogorilo da se uprav ne može više.
- Đ. Kad, brate, zbiljno promislim, ne znam šta da ti odgovorim, nego samo: Daj Bože bolje!

VI.⁶

- D. Opet ti amo, Andro!
- A. Opet, opet! Pa opet!
- D. A šta te je danas dotjeralo?
- A. Veselje, brate, tursko, koje i do sada. Sašao sam ti porad onoga nameta po vižil (60 para) na svako sitno bravče. Ne bi li kolikogod oblakšao taj danjak jednoj siromaši po selih?
- D. Može Bog dati, Andro, dali što ja znam, neće biti ništa. Turci su napeli i zapeli, pa valja dati, a ja bi te svjetovao da uzalud ne gubiš vrijeme.
- A. Dakle, baš valja dati?
- D. Dati, dati, i nije drugo! Car ne pita možeš li dati, nego naređuje da daš, a ti daj i muči. Dapače, moli Boga da još i na gore ne izvrnu i do deset groša na bravče. Njima je najmučnije početi s mala, a primaknuti više, samo će jim ići od ruke, baš kô i dosada. Čujem, pa još i ovu iz turskoga sašapljivanja, sada za sada samo po vižil na sitnog brava, malo zatim po groša četiri na svako krupno živinče, a kasnije lasno ćemo nabaciti više. Tako ti je njihov šapor, i slobodno tako će ti uraditi.
- A. Dakle, povrh ostalih danjaka još i to! Pa kako da živimo?
- D. Jesi lud što pitaš! Zar je Turčinu stalo što ti ne'š moć živiti ni sa mnom? Neka mi dajemo što oni hoće, pa za življenje nitko te ne pita.
- A. Deh, dobar čovječe? Ta nevoljni seljaci i do sada na što su davali već na ono nevoljne živine pokle drugo i nemaju bitkom ništa, pak kud će opet ta novi danjak? Neće li nas sada svako bravče dva put više zapast nego bi ga mogli prodati? Pa gdi je moguće isto držati živa, a onda gdi je moguće na selu biti, zemlje držati, a živog ne imati?
- D. To sve tako, i to isto i više, ne samo jednom je bilo podnešeno pod bradu glavnom velikom veziru, pak svejedno, moj dragi, kolik da si mrtvim na grebu popjeva; niko nas nije ni najmanje razumio. Oni, moj brate, nit imaju uha da čuju naš plač, nit pameti da razume ne imadu. Pa ti je svejedno lomiti se: to oli ja znam oli i jedna vjera ...
- A. U sto zli časa! Pa nu, barem čuj me od jada što je i gore? Ti znaš da u nas najviše ih drži tursku marvu, pa sad gospodar: »Tko drži oni da i daje vižilie. Ako hoćeš, vlašje držati, a ti i daji.« Barem ovu nepravdu ne bi li nam sud skinuo i natjerao onoga da daje čija je živina?
- D. Moj brate! Koji ti sude ovdje, oni ti i imadu najviše marve po selih, a ti se uzdaš da će oni njihovu kesu oprazniti, a da u tvojoj štogod ostane? Nikad za turske pravde! A da bi se uzdao da će ih na to prisegnuti kojigod Stambolija, Anadolac oli drugi izdvojnji, to bi bilo isto ko uzdat se da će vrana vrani oči izkopati. A kamo još pusta mita i zalaganja! Pak gdi ćeš da mi nevoljnici dobijemo pravdu?

⁶Narodni list, god. X. (1871), br. 51 (Zadar, 28. lipnja 1871.), str. [3].

- A. Ma brate, čovječe, kad marva pocrkne, vuci pokolju, vrieme ubije, lupeži ukradu posli popisa i brojačine, bi li barem to imalo se skinuti u prokletim vižilnam?
- Đ. Bi brate, tko ti veli da ne? Dali, neće Turčin! U njega, koji ti je broj ulizao, ako ti ga ne primakne, neće ti ga uztegnut koliko ti onu Velež. On hoće vižlina, pa ti ga bilo na živo, bilo na mrtvo! Ter i ovdj zalud se je pravdati i moliti.
- A. Već kad to tako sve idje naopako, daj neće li nam štogod skinuti starinskoga težkoga poreza, koga nam je još Ali-paša pritovario i drugi iza njega?
- Đ. Ah hoće, da! Dapače, oni govore kako će s glave ukinuti starinski porez. Ama, znaš kojim putem? Ukinut će staro ime, baš ko i harača, a izdiv mu novo ime, uvest će ti ga barem za polovinu više. Jadan! Tko je vidio vuka da pušća janje iz čeljusti? I Turčina, tko je našao da nije uzeo što je god mogao više? Vele, »neće biti poreza«! I neće tog imena. Dali, askerije 22 groša na čovjeka hoće. Dali, *agnoma* na malu živinu po vižlin, na veliku po groša 4 hoće. Uzmlozat se pod tim imenom i to hoće, pak boli li te glava! Nu, nije ni ovdj sve: ovnarina, travarina, bandurija i drugi taki danjci, oni ti ostaju, i drži se od njih kao stvarce male. A tebi što oči skaču, to nitko ne vidi. Po tom što se riečma veli da se porez ukiduje, ovo su ti dva velika razloga: jedan, kako svak ima davati po dobrim nepokretnim, a drugi, svak ima davati po izradi.

Znam, Andro, ti si željan čuti, kako će početi taj novi poriz po dobrim nepokretnim. Danas je petak, nemam melgiza, i možemo se baš porazgovarati. Nu, daklen, da ti kažem kako je nasaden taj poriz. I ti isti razumiš da vlada, pokle je svim podložnikom na uzdržanje, na obranu, na obćeno dobro, pravo je da i podložnici svi od svojih dohodaka toliko dadu vladarskoj blagajni, koliko je potrebno da vlada obavlja svoje duženje prema podložnikom. Tolike sudce, vojnike, mlogobrojne vladine častnike i poslovanja škole, bolnice i druge mloge potrebite zavode u jednome carstvu vlada ne bi ih mogla na naše dobro ni zavesti niti obdržati ako ne uz naše davanje. Te, kako su svi podložnici dionici dobra što jim vlada nabavlja, tako je pravo da svi vladi pomagaju. Mi njoj, a ona nama. Nu pravica hoće da su nam danjci pravednom mjerom porazdieljeni i da svak daje kako tko može da daje po imanju.

Jer gdi bi pravica bila, kad bi ti imao za hiljadu pa davao samo pet caru, a ja imao za hiljadu pa davao deset? Tako po *imunjstvu*, u drugih carstvih i porizuju. Svačije dobro nepokretno procjenjuju, procjenjuju mu dohodak, te po čistom dohodku poriz udaraju. U našem carstvu o tom načinu niti biljega bilo. Od nas uzimali po nametu, uprav od trbuha, bez ikakve procjene imetka i dohotka. Kad nedavno i Turčin stao da će krojiti po europejsku, pa da će i on zavesti popisivanje imanja, te po imanju razmetnuti davanja carska. Odtole i onaj *komišijun* eto lani u nas zenuo, te popisao Mostar i oko Mostara, a sad sliedi pisati odalje kraje Hercegovine. U tvom selu ja mislim da su već davno bili, a ti, tko zna, jesi li dokučio što oni hoće tim pisanjem.

Nu dakle, po onom što kod drugoga rade i po onom što je naš car poslao *komišijun* pisara, to ako i kasno, ipak bi nam veliko dobro obetavalo, pravean poriz, pa bi se mogli obeseliti, kakono ti velikoj milosti nakon tilikih starodavnih jada. Dali, moj Andro, u Turčina i najčistije sjeme nosi kukolj i smitljiku.

Poslali *komišijun* da dobra popiše, dali pravo, jali krivo? Daj ti znaj što su mu prišapnuli kad su kanun dali. Naš kanun nikad pravo ne kaže. Slušaj da ti kažem što vidim, pa ti sudi, kud vodi to popisivanje: na pravdu li oli na višu krivdu nego igda?

Neću ti kazivati ništa od sela, znat ćeš i bez mene, samo ću ti sborit o našem Mostaru, gdi sam sve stopu u stopu pratio pisare, pa vidio mojim očima sve kako pojde i dovrši taj njihov popis.

VII.⁷

D. *Komišijun* plaća car, a uz to od naših Turaka sto puta više mita. Sad slušaj, te sudi. Pisari pošli po ulicah: tevteri su, boja, trstike i sprave velike. Ako gledaš na njihovu čeru, ti bi reko da su nešto ozbiljno naumili raditi. Došli na čelo osjeka aliti *mahale*, pitaju kako se zove, ter pišu na zidu ugljenom i na svom tevteru. Zatim pitaju čija je ona prva kuća? Ibrina, Muhina, Lukina oli čija je. Oni pišu ime, prezime u tevter i broj na gornjem pragu kuće, a tako i u tevter. Nakon toga pitaju Ibru:

– »Koliko imaš ključa oliti stanova u kući?«

Onaj odgovori: »Jedno, dva, tri« ili koliko njemu drago, a oni piši.

– »Ibro ovo ovda oniže kuće, čije su i stoje li pod kiriju u njima?«

– »Kuće su moje, a u njima stoje moji poslužitelji (*izmećari*), a nejmam nikoga pod kiriju.«

– »Pa koliko vriedi ova tvoja kuća?«

– »Još moj pradjedo, Allah-hramet, kupio ju za tri kese.«

Oni pišu tri kese u tevter na onoj kući, pa polaze do drugog broja da učine što i na prvom. I tako sve redom dok vas šehr dovrše. Tko nije vješt prevaram, kad gleda i sluša. što radi taj *komišijun*, pa čuje kako oštro sbori kad pita Ibru, rekao bi da se o pravdi radi i tamo i amo. Dali, bi se prevario kô nitko njegov. Ibro ti, moj pobro, imade u svojim kućam ništa manje nego pet liepih odaja, pet soba, ostava i drugih sгода, više od dvadeset i pet ključa, a u onih kućah onižih on ima do dvadeset obitila [obitelji] koje stoje pod kiriju i najmanja Ibr plaća na godinu po trista groša, a ima ih i od pesto. Nu, dakle, prođe Ibr sve na tri ključa, a on jih ima sbilja i preko četrdeset. Prođe mu kuća na tri kese (groša 1500), a Ibro lani dao jednom Bimbaši onu kuću pod kiriju. I posli godine držao Bimbašu jer se Ibr čini malašna kirija na godinu po pet hiljada groša! Ibro danas kad bi hotio prodati onu samu kuću veliku, upisanu sa sama *tri ključa*, pedeset hiljada groša mogao bi za nju uzeti, koliko čašu vode popiti; a kamo one ostale sve kuće, omanje, koje projdoše pod ništo na pisarskom tevteru? Dakle, Ibro tog svog imanja ne bi dao ni za sto hiljada groša, a u pisarskom tevteru hode mu za groša hiljadu i pet sto. Ako to nije pravo, već što je pravo na svietu?! Kako ti projde Ibro, tako i Alija, i Uso, i Memed, i Muhamed, i svaki do vruga jedan, što ti ih god sunećenih u Mostaru. Pak se već sad ti misli, šta li car hoće, šta li *komišijun* radi, kako li je turskom pravicom?

⁷ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 52 (Zadar, 1. srpnja 1871.), str. [2].

- A. Ih! ih! ih! Đavolje pravde! A jadan Đuro, kad se to tako popisiva, kako vi prodoste i naši u Mostaru? Provrstite li se tako ko i Turci?
- Đ. Brate, da pravo rečem, nije ni našoj laži bilo mnogo tiesno niti smo ti mlogo dlaka ostavili provirući se. Mi vidili što Turci rade i kako kazuju, te i mi kao i oni. Dali, komišijun, kad bi našao kuću Hristinu oli Blaževu, on bi znao i sobom po nešto podignut joj cienu i preko onog što bi mi kazivali. Tako znam toliko kuća naših i vaših ovde, baš ne više nego od dvadeset ključića, pak su im metnuli deset kesa. A tursku, koja je uza nju, a ima deset ključa, jedva su joj dali pet kesa. A vjeruj se da se nisu Turci bojali da mi ne graknemo, pa da i njihovo na više ne sine, još bi ti nešto čuo od ciene naših kuća.

VIII.⁸

- A. Eto si mi već [d]osti nepravde kazao, Đuro, o popisu mostarskih kuća. De mi još kaži dućani, magaze, bašće, vinogradi, njive: kako biše popisani? Nije li to štogod pravije prošlo?
- Đ. Pravije! Tko hoće podpuno kolo, valja da u nj udre gobelje sve jednako krive, tako isto i naši Mostarani, ne bi mogli podpuniti nepravdu da oni ostalo, izvan kuća, budu pravo popisali. I da ti rečem o dućanih i magazah, kad bi tamo došli pisari i upitali: »Čiji je ovo dućan, ova magaza?« Kazali bi jim čije, jer nije druge! E da su smjeli reći ničije, vjeruj se da pisari ne bi imali ni jednog dućana, ni jedne magaze na tevteru. Dok bi pisar ubilježio ime gospodara onog dućana, upitao bi: »Koliko možeš dobiti na godinu prodajući oli dajući pod kiriju ovo mjesto?« Gospodar stricnuv okom na pisara, a pokazujuć mu *nešto* zamotano odgovorio bi: »Šta ćete da dobijem? Nemogu ni toliko da ovo mjesto prekrivam i uzdržim. Sjedim na dućanu istom da me nije doma, a vi eto kako vidite tako i pišite.« – Međuto ono zamotano iz dućandžijine ruke jur je dopalo do pisarskih ruku. Oni onda pogledav dva tri puta tamo amo po dućanu i nešto smrsiv na turskom da nitko ne čuje, upisaše na onaj dućan ciene vrijednosti, groša ... koliko? Mlogo! Sto groša. Dućandžija ostade tužeći se da je to krivo i preveć, a pisari mučeći stupiše napried. Jedva malo biahu odmakli pisari na onaj isti dućan od *sto groša*, prispiva neki te pita Asana: »Asane pošto šeć mi dati ovaj tvoj dućan prazan pod kiriju za godinu dana?« – Asan odgovara: »Lani ga je držao Jefto za pet stotina groša, ove godine ulizao je u tevter pisarski i ne mogu ti ga dati niže od šest stotina, a da mi nije za nevolju, ne bi ni za sedam stotina.« I Abdo bez prigovora prihvati dućan za šest sto groša kirije. Tako ti projde popis dućana, a jest i gore, gđino je gospodar štogod jedrijeg pružio iz ruke. Znaš koji su dućandžije štogod počutili popisa? Gdikoji naši i vaši, koji ili nisu imali ili nisu umili na vrieme ili nisu smjeli namignuti i pružiti pisarom. Za kućam i dućanim, kano stvari ne toliko očite, bašće, vinogradi, njive, sve je uobće otišlo i nižom cienom nego li su sgrađe. Moj prvi susjed Adži-kiso, ima liepu bašću podvodne zemlje (a taki jih ima što čiji na stotine), ja mu ju držim

⁸ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 53 (Zadar, 5. srpnja 1871.), str. [4].

i obrađujem. Njemu dajem svake godine na nju samu groša *dvi hiljade* ravno, a moš vjerovati da i mene loše ne pada, inače ja bi je se otesa. Pa ovu bašću Adži-kisinu metnuli na šesnaest oka usjeva i da s glave ne vriedi više od groša *dvista i pedeset*. Volio bi moj Adži-kiso da mu oba oka izkopam nego da bi mi dao bašćui za deset hiljad groša. Ama, to ne smeta da ona kod pisara ne vridi nego groša *dvista i pedeset*. Kad ti ja to pripoviedih o najboljih i podvodnih zemljah mostarskih, o drugih gorih od ruga nemogu ti ni prosloviti, i sam moš suditi da su cienjene uprav po ništo. Jesu li one turske, kod pisara neimaju cienne. Zemljam pak kršćana, istina da ni njima nisu pritužili, barem na onih mjestih gdi sam se ja zavrnuo razumjeti, dali opet prama turskim, nisu ti ostale neslane.

- A. Ma, čovječe, kad pisari pisaše kuće i dućane, imadoše li oni uza se ljude razumne u cienne sgrađa i vještake po što bi se neka kuća oli dućan mogli prodati u Mostaru?
- Đ. Eh, jesu da! Ti baš misliš da su oni i došli da pravedno popisuju, a mogao si već razumiti da oni pođoše sakrit i potapat turska imanja. Nisu, borme moj Andro, ni pileta za to pitali, nego ako bi se primakao tko, čije nsu kuće ni dućan, osobito ako kršćanin, ovoga bi ti okupili i zatjerali kao da jim smeta. Pa kako se oni vladaše skrovno u popisu sgrađa, tako isto i u onom zemalja i vinograda. Upitaj čiji je koji komad, izmjeri ga priuba konopcem, pa mučeći ubilježi mu cieniu. To jim sva rađa. Ta da ti ukratko kažem, nepokretnine ovih naših Turaka tako su popisane da najviši bogataš, od mlogo stotina kesa imanja, on ti na tevteru ne ukazuje se mogućiji od siromaha koji nema ni koru hljeba svoga. Pa ako gledaš na popisu, ti bi rekao, u Mostaru nema do gola prosjaka.
- A. Do gola prosjaka! Za Boga, tko bi to vjerovao? Pa ni sliepa budala? Nego, mi kaži s kojeg uzroka oni tako taje što jim je, htidoh reći, Bog dao?
- Đ. S kojeg uzroka? S golema, moj Andrija, da ne dadu caru ništa ili toliko koliko i ništa. Car, jeli da sviet zaosinji ili da priuba ispravi nepravicu u danjcih, to ti ne znam, izdao konun da svak ima davati u blagajnu carsku po groša 4 na iljadu od nepokretnih dobara. Nu, moj Andro, naši Turci ne privikli ni najmanjem danjku, nego obogatili svake vrste grabežom; ne ćeš da traže veraljku i da pokažu da nejadu na što davati ili po sve malo?
- A. Razumim sad kud turska gospoda smjera. Oni krili i laživo kazivali pa i pisari nepravo popisivali, je li moguće da se to neće očitovati? A onda?
- Đ. Imalo bi se očitovati dosta. Imalo bi skupo stati tako lažno pisanje komišijune i podmitnike. Da li znaš kako bi to došlo sve na svjetlo? Došlo bi dok bi pravodušni ljudi stali da uztraže pravdu. Nu, kod Turčina nit' ima takih ljudi pravodušnih niti mogu jim se nadati; te moš vjerovati da ta njihova današnja krivotvornost prolazi jim nebojazna kolik i onom koji ne misli da će ikad umirati.
- A. Pa, čovječe, pokle takva nevjera prođe prosta? To i bogatji projdoše pod uboge? Tada car oko šta će ruke stisnuti, šta li u blagajnu sasuti?
- Đ. Zar je njih i najmanje briga šta će car puhat na prazne dlane? Njihova kasa neka ne bude teška, pa će sve dobro biti po njihovoj misli.

- A. Dali, car hoće li on toliko, ako ne više, tražiti u blagajnu, koliko je do sada u nju slagano poreza?
- Đ. Hoće, a da kako? Barem ono starinskog da mu izide, a što više nabaci, to će mu biti dobitak.
- A. Nu, po kazivanju Turaka Mostarana i po popisu *komištije*, može li se barem starinski poriz iztući?
- Đ. Odkud, mili brate? Jedva štogod malo preko trećine. A da ti je čuti kako se oni prodaju, dok se tuže da jim je i ovako nametnuto! Da jim je pretežno!
- A. Dakle, car će štetovati s te popisanije, osim što je *komišijun* platio?
- Đ. Ne boj se, bolan, neće on sebi štetovati. Pa da bi car i hotio popustiti ili da bi mogao, to mu ne daju ovi naši Turci. Oni ti ga čuvaju više nego ni sam sebe ne čuva. *Komišijunu* su prišaptali: čuvajte nam braću Turke! Te oni sad na glas brane carevu blagajnu, a kako li? To drugi put.

IX.⁹

- A. Ne zamiri, Đuro, ako sam ja počestio od neko doba u Mostar. Poteže me želja da te čujem pripoviedati o naših jadih i o turskih nepravicach. A ne čudi se ovoj mojoj želji. Istina, ove jade i turske nepravice čujem na sebi, te mi ne bi trebalo tuđeg pripoviedanja. Nu, ne znam kao što znaš ti za sve đavolije turske, a dobro je da ih doznam, jer tko ne nađe žilu zlu, neće mu ni lieka naći. Nek ti dakle, Đuro, ne dosadi učiti me.
- Đ. Neće meni, Andrija, dosaditi učiti, ako tebi ne dosadi slušati. Kamo sreća da me narod vas čuje sa Veleža do Crnog mora da bi me čuo, valjda bi i promislilo se kako da se lieči. Daj, dakle da ti danas nabrojim sve one žice kroz koje Turčin popunja u carskoj blagajni ono što je prazno ostalo s kriva popisivanja nepokretnina, te sa stegnuta poreza s te strane. Prva ti je žica i obilata vojnina s koje kršćanin mora da kesu iztrese dok na svakog muškarca, i čitava i kilava, isplati na godinu od povoja do pokrova po groša 22, a može bit i više u došašće. To ti je, velim, prva zakrpa carskoj blagajni-*bedelia*. Druga je zakrpa *ognam*, danjak na marvu o kom smo sborili da će znati nadodat ... Treća zakrpa je *izrada*. Pod ovim imenom *izrade* i najubogiji kršćanin seljak, koji o zemlji radi, zadužen je dati u blagajnu 12 groša na godinu, a što mu više primaknu, o tom ni blagajna ne zna, to je zakrpa pobiračim. Nu, dakle, slušaj kako su to naši dobrikovići Turci namjestili. Ti si čovjek težak i obraduješ tuđu zemlju. Vas muškića u kući ima petero, *bedelie* daćete 110 groša, *izrade* 60 groša, na dvadeset glava krupnog uha dvadeset pleta oliti 80 groša, na 100 sitne marve po vižilin, 150 groša: ukupno tvoja kuća ima dati na godinu 400 groša. Dali, ono tvoji kravčenja uzeo si od Muhameda na pola, a sam imaš na njih odgovarati caru. Ona četiri vola uzeo si jih od Mustafe pod *izor*, sto i pedeset oka žita na svakog vola, pa opet na svakog vola da plaćaš ti sam plete. Ako li se koji vo

⁹ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 55 (Zadar, 12. srpnja 1871.), str. [3].

smakne da ga Mustafi platiš po što njemu drago, ako niste tobože utvrdili prvlje. U ono sto marve sitne i tu si napoličar s Asanom, ama ti sam vižiline imaš tegliti. A u *izradi*, to po glavi nitko ti pomoć neće. Sad se sam misli, nisu li te tako namjestili Turci kako do koju godinu neće ti biti ni tvog lonca u kući? To su ti dakle *tri* zakrpe carskoj blagajni i nedoteku poreza po popisu nepokretnih imanja turskih. *Četvrtu* zakrpu još, sad ju uprav kroje. Da, kad sve što sam dovre izkazao ne bi moglo dobaciti do starog poreza, te da bi blagajna ostala pod ranom, to vele, nadoknadilo bi se razbačenjem po selih.

- A. Dali, ta *izrada*? Je li ona jednaka kao što na jadnog seljaka i na trgovca i na zanatliju?
- Đ. Jednaka da! Ti, koji u godini dana ne sastaviš ni dvadeset groša da kupiš opanke i malo soli, moraš da dadeš izrade dvadeset; ni više ni manje nego i najveći trgovac koji u samom jednom danu dobije do hiljadu groša; ni više ni manje nego zanatlija koji najmanje na dan uzimlju po dvadeset groša, a imamo jih da uzmu i pedeset.
- A. Ter tko to tako razdieli, nije li đavlu?
- Đ. Jesu Turci, pak svejedno, ne bi gore ni oni iz pakla.
- A. Ma, ta izrada na trgovce, dućandžije, zanatlije i na iste najmenike i na sve koji o zemlji ne rade, kako je pravo? Eto, neka bi se i metnula! Dali, na nas težake koji jur caru desetinu izrađujemo i dajemo mu najmanje deset na sto, kud će nam opet ta izrada po dvadeset groša?
- Đ. Kud će? Trudan! Da ti dadeš u godini pet stotina groša (osim desetine), a beg, tvoj aga da ne dadne ni 25, prem ako on ima za pet stotin hiljada groša svog posjeda, a ti ni one jadne strišine u kojoj čamiš.
- A. Moguće da je tako vražja pravda izvrjela iz careve glave?
- Đ. A moguće da i nije? Jer ako ne bi ništa takog odonuda poteklo, mučno vjerovati da bi ovi naši Turci smjeli stisnuti i tako teške namete svietu tovariti na vrat. A ne kažem da kad i koja kap poteče iz careve glave, oni naši dobrikovići na naše zlo znadu ti ju pretvoriti u čitavu rieku.
- A. Dali, moj Đuro, odakle da mu te mice da su pošće? Ja vidu da nami seljakom nema dalje življenja u ovom carstvu! Dosada živili silom, a u napred nikako.
- Đ. Vidim i ja, moj Andro, to isto i na tolike krivde srdce mi puca, pak i ne toliko na naše Turke, koliko na iste neke naše i vaše šerlije (jučeranje pridošlice sa sela), koji prie bi na te natovarili onu planinu, nego bi oni poduzeli se nositi zrno žita. Pa kad njih ima takih, gdi ne ćeš da bude Turaka?
- A. Koji tako nami ne razume i u tursku sviralu pušu, ja mislim da su najviše oni, koji carevu blagajnu drže za majku i bez koje ne bi imali ni soli ... a kamo li ...?
- Đ. O takih, to se zna, nije ni sumnjiti i već ima rječ u svietu: Čiju čorbu kusam, onomu i pjesmu pjevam! Nego, kamo sreće da bi oni bili sami! Štogod bi manje hrda sve nas posula, a osobito nevoljne seljake. Davno sam ti kazivao da naša nesloga i ne[s]porazum prvi je uzrok obćoj nesreći, svakim krajem. Nego, naši tako pravodušni pisari odavna su tamo po selih, dok se opet sastanemo kazat ćeš mi šta su tamo radili. A sada pojdi mi s Bogom.

X.¹⁰

- Đ. Odavna se i ti, Andro, zabaci da te nije kakva nenadnja snašla?
- A. Nije samo jedna nego ih i stotina, sve odjednom, pa se ne čudi što nisam odavna došao, nego se čudi da sam i danas.
- Đ. Na zdravlje ti bilo Andro! Što je iznova?
- A. Iznova eto to, što do danas nikada u nas da smo imali pisare amo po selih.
- Đ. Pa brate, mi smo ih imali još davno ovde; nego deder mi što o njima i vami pripovjedi; kaži mi kako su se oni tamo vladali, kako li vi?
- A. Ne znam ti reći jesmo li opačije mi ili su oni? Ja ću ti po nešto pripovjediti, a ti ćeš suditi. Prija ću ti kazati nekoje pisarske, pak onda naše. Kad oni banuše u naše selo, počеше svakoga pitati, kako je koji davao poreza? Neki reče 5, neki 6, neki 3, neki 4 stotine groša; ko što i jest. Onda bi pisari priupitali našega koga; »Bi li ti Andrija, Luka itd. drage volje uzeo na se toga tri diela, oli barem polovinu, pak da više ništa ne daješ?« – Naši ljudi, čuvši sboriti o polovini onoga što bi dali po starinsku, prionuše ti kao diete za sisu; i odgovoriše da se primaju drage volje, ko tri diela, tko polovinu. Onda pisar prozvav na svjedoke, to bi podpisali, pak onom rekli da pod tizim udari svoj muhr (pečat) oli pritisne prst. To se bijaše tako počelo bitkom činiti po naših selih, i neki mišljahu da su ti tim prevarili Turku, baš ko treba. Dali, jedno neznano momče zavrnilo se jedan dan na rečena sklapanja, ugovore i pečate. Ono momče smiehaše se (sic!) svim grohotom, i sve više, što više nas koji primaše poreza. To ja držao na oku, ne mogao dulje odoliti, te izazovnu ga i upitah što se toliko smihe (sic!) našem primanju poreza? Kad mi priodgovori: »Ja se smijem što vi mislite da ćete davati manje, a hoćete više, boj se, i dvaput. Davat ćete *bedeliu, ećimiu, ognam, izradu*, i na sve vaše gdi god što imate, a pri tome i taj porez što danas se tute primate. Eto s čega sam se smijao vašoj budalaštini.« ... Opazka onog mladića u malo se proćuka, te nakon onog dneva ne mogaše pisari nikoga više navući u ta gvozdja i tulac. Tako dakle, na malo sela i ljudi svršši. A hoće li jim do posli oni njihovi muhrovi zasmrđeti, to još ne znamo: koji jih udariše, oni se kaju i drću, pak nije ni to malo. ...

Što još se tiče pisara, oni su se podnili po selih kao što običaju ljudi naše vlade: jeli i pili, oni i njihovi konji, koliko su mogli više, a nikom ni pare platiti. U mnogo onih pisara ni na bajram, nije jim bajram, a kod nas bio jim je svaki dan. Pa, od običaja, što oni i ne iskali, naši budalaši naticali se davanjnim i konacim. A možda i mislili tim podmititi pisare da izostave na tevteru štogod ciene; što nekom baš je tako i zglavilo, barem za ovaj put; kako godir ti meni skoro pripovieda, kad su Mostarani namigivali i žutce zaviali. ... To u našem carstvu, ja nahodim, da svakud mito može ...

Glede pravedna popisivanja, kod nas ti se brate ne zna što je, kolik ni kod slipeca sunce. Oni pisari oli se zapij, pak iz kuće nikud i ne izlazi, nego ondi nekog jada razpitivaj, pak piši; oli kad i izađi i pijani tamo amo proševeljaj po

¹⁰ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 57 (Zadar, 19. srpnja 1871.), str. [2].

njihvah, tako jih izmjeri; negdi pijano momče pošalji. Kako hoćeš da je mogla tute pravda zaviriti? Na mnogom mjestu zemlja je i pod debelim sniegom oli vodom bila, a naši pisari upisali su ju, kolik da je dlanom izmirena. Što oni ni pijani ne zaboravili to je: da raztegoše što su mogli dulje tu njihovu pisaniju neka bi jim dulje plaća išla i neka se za više među nami toville, oni i njihovi konji, i muktije nauživali.

Osim što sam do sada kazao, ima još i ova da mnogi imaju nevoljnu slamnjaču kuću na turskoj zemlji, pa metnuli joj cieniu tamo i do tri hiljade groša, kad zbilja nevriedi ni sto groša. Uzrok ti ove njihove ludorije ovaj. Uplašeni, kako i jesu, od starina da bi jih aga digao sa svoga zemljišta kad bi mu god pranulo, i bez ikakva razloga na svietu, one jadne kućice metni tom visokom cienom jer aga, platit će mi moju kuću onom cienom koju sam ja ubilježio u pisarski tevter i tako barem priuba osvetit će se aginjoj nepravdi. – A jadni ne mislili da će oni davati, tko zna za koliko godina u blagajnu na tri hiljade groša, mjesto što bi davali na samo sto, koliko i vriedi kuća. A kad bi došlo vrieme da baš aga okastio ga dignuti i kuću mu platiti, neće aga gledati koliku je cieniu onaj ludov ubilježio, nego će dat pozovnut ljude da kuću procienjuju pa će dosudit agi da ju plati koliko oni reknu, bojim se manje nego sto groša, osobito gdi aga bude štogod podmazao procienitelje... Te tako oni ludovi propast će sa dvi strane: prije dajući na neviđeno, a posli ne uzimajući ni od sto jedan na jurve plaćeno u blagajnu.

Ovake nije žaliti, osobito one, kojim je kazana propast, pa će jim se dogoditi da su upali u jamu što su drugomu kopali. Sad međuto, kako mu drago da je, popisano je, te posli nego su pisači iznieli noge iz naših sela, nas svaki vitri baš kao zec u busu kad očuje štek vižladi, jer se svaki nas nada nečemu što neće biti lahko nositi, premda, ako i ni jedan još ne zna koliko će mu se pretvoriti.

- Đ. Ne brinite se mnogo, Andro, znat ćete svi i do malo dana, pak ćete viditi što će reći pomilovanje carsko... Jedva da se biahu pisari povratili u Mostar, i tevttere pridali, kad evo u čas nam se stvori u Mostaru jedan vrhovni komissar, poslan od Vali-paše iz Sarajeva, i on na međlizu pokaza svoje ovlašćenje da na svakog upiše što će biti dužan davati u carsku blagajnu. Dali, taj razpis da mu izajde k'o s privolom naroda ne'šće sam po sebi činiti, nego iz svih različnih vjerezakona po nekoliko ljudi izabra, te ovi kako bi rekli da bi onako bilo. Dali, ob ovom novom tulcu drugi put. S Bogom!

XI.¹¹

- Đ. Da ne dangubiš i da ne zakasniš kući, daj da te popratim komad, te tako ću ti pripovjedati o onom komesaru što neki dan bio došao da udara novi danjak po novoj procieni imanja. Došav, dakle, sve nas puzavce međizke sastavi kod mutesarifa na obćeno vieće, pak da svaki nas reče svoju o težacih ljudih, *koliko*

¹¹ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 59 (Zadar, 26. srpnja 1871.), str. [4].

bi koji mogao zaraditi u godini dana? Onaj onliko, ovaj ovliko – jedva da bi dva rekla jednako. Nakon mlogo takvog primetanja riečmi, ostade se kao na obćenij dosudi: da svaki seljak može zaraditi sto pleta oli ti groša četiri stotine. Po takoj dosudi bi odmah namrčeno pismo (*mazbata*) koje mi svi imali bi muhrleisati, i tako valiji prikazati. Tko i razumeć, a krijuć, tko i ne razumeć, kud bi ta mazbata ošinula, muhrleisaše ju svi listom: samo kad se dođe kod većila vašega biskupa, on ne htide nipošto, nego opazi baš sublizu ono što i ti onomadne – da su težaci vazda na carevoj i aginoj rađi, te ne smiu se podjarmiti drugoj izradi; ako li koji dio posvoje mimo desetinu i aginsko, to se mora pustiti težaku da siromah žive. Osim plaćanja *askerije*, *ecimije* i drugih danjaka, svakomu ostave odkolen priuba može živiti, a težaku ništa da ne prileže, to bi bilo isto kolik i smaknuti ga – tako oni većil govoraše, premda ne na volju komisara ni mlađim Turcim koji dobro sjećaju se svom dobru u takoj mazbati, kad bi ona prosto koračila. Dali, pokle većil ne hti muhrleisati pred katoličkim narodom, ipak komisar ti poče svoje sjednice. Zato ti zabilježi četiri čovjeka naša, vaša četiri, a turaka ulazi i dvanaest, prem ako ubilježeno ne bilo nego osam. Komisar dakle razgrnu pisarske tevtere. Nu pri ruci bila mu pisma mlogih kupovniija, kuća i zemalja, te viđaše očito da pisari biahu plaho omakli i krivo popisali. To i prigovori u sjednici, jer je hotio barem na rieči, štogod bliže pravde bacit se, i da carevoj blagajni ne izađe šantavo sveosve. Dočuli naši Turci da komisar nagibaše i na više nego su oni potpisali u Mostaru, te navriše na komisara da on svakako imade se ustuknuti i govoriti neka se onako popiše danjak, kako što je popisano imanje. Pa što caru ne bi izašlo prama starinskom, kakogod da bi se i tomu liek tražio. Kad komisar spustio na taj zub, onda Mostarci opet digoše na drugi: govore da bi jih palo teško i onako. Pa se toj tužbi ne čudi jer, tko se ne naviko davati ništa, onome i malo teško je. Na takvu tursku uzporicu prispi ovo ljudi šehrlija, ondi sjedi ter razbacuj danjke najpre seoske, i uprav po onoj mazbati i tevteru pisara. Ovoj njegovoj nezrelosti mlogi se opriše u vieću, osobito pako većil, biskup vaš, koji među ostalim za pravdu i ovo reče: »Mi ovdi ništa ne znamo kako tko stoji na selih, pa da jim mećemo danjak. To ne bi moglo izaći izvan na sliapačku i nepravedniju. Nego, kad ste kidisali da uništite seljaka i nametom izrade, a vi barem zovite seljane, pak što prime to da i nose.« Ova rieč – da se seljaci zovu i pitaju – ne mogla nikako da stane pod kapu komisaru, te volio, rasrđen kao sršljen, pobjegnut uza stranu k Sarajevu, nego li gonit napred svoj posao. Ajde, neka i to! Nit na dobro došao, nit dobro prošao, nit dobro ostavio. Mjesto onog komisara, što razbiv dlane ode uza strane, evo nam drugog ozgor šalju pa sve sliedi što i prvi, samo to više da ovaj pozivlje prve od sela da s njim pogađa za sve selo koliko izrade tiče na muške glave. Sada, na toj nesretnoj pogodbi i ovaj komisar hotio da tu bude obrano osam ljudi naših i vaših. Dali, pokle se i tu radi o očitij krivdi, a nema ništa plaće tolikim prisjednicim. Neko se izmakao tamo, neko amo, te sam komisar sa svojimi Turci, dozivlje seljake, vara jih, navodi i tovari kako znade bolje; pa se možeš nadati da jim neće puhati izpod samara. ... (*sliedit će*)

XII.¹²

- Đ. Što ti rekoh da se sada radi, to ti se kuha jadnim seljakom prava prosjačka brašenica. I na taku nepravdu, ne bi imao srca, tko ne bi zaplakao. Dali, naši Mostarani Turci znadu da što više na sela oturne, da će to njima biti lakše, zato oni uz vaše suze najslađe se smiehu. Prem, vjera i Bog, i ja bi se nekim smiehao, što sami svoga neznaju poznati neimajstva, nego su još dotlem smetenjaci da tu izradu primaju u sto zlih časa po se i po njihovu djecu!!!
- A. Da kako toliki Turci mogu tamo s komisarom brez plaće naše tovariti, a naši ne mogu tamo biti ni da se tovaru ubrane? Zar jim to nebi bila dobra plaća ne zalaziti u davanja?
- Đ. Bi, brate, bilo i suviša plaća za buduće. Dali, oni sad ju ne vide na dlanu, pa drže da bi jim se i slime oborilo na glavu, ako koji dan borili se za obćeno dobro. Uz to ovi, naše *šehrlie* složili se s Turci ne davati gotovo ništa na imanju, te kud ćeš da se oni idu derati za vas seljake? A vi neukupni i nesložni da zlo mora da pukne po vrh vaše glave. Što ti paka reče da *Turci nisu plaćeni*? Jesu, moj Andro, i predobro: prvo plaćeni su ti što odbiv na nas oni neće plaćati, a drugo su plaćeni od onih koji su jih obrali da ih brane, a treće koji tamo sjede nisu ti ni siromašni kao naši, te da potrebuju svagdanje nadnice.
- A. A sad kad ti Turci natovare na nas taj danjak, nit' nas znajuć nit' pitajuć, hoće li nami red biti podlegnuti tomu davanju?
- Đ. Hoće, brate, baš kao i razbojniku koji te uhvati na putu i otme što god imaš.
- A. A ne bi li nam pomoglo, Đuro, da se tužimo valiji oli velikom veziru?
- Đ. Bi, ah! Kad bi naša vlada bila sklona na naše dobro, ne bi nas ni dogonila do suza. Ovakoj vladi prikazivati naše suze pomoglo bi, koliko pomaže jednoj siroti plač kod maćije! Vlada hoće u aznu što i do sad, i više; vlada neće da turskom imanju oteža. Dakle, hoće da mi nadomirimo. Nu ipak ima nekoliko dana da smo pisali valiji poradi takih nepravda u popisanju i tovaranju na biedne težake, pa zar misliš da se je postarao popraviti? Je, naredio da svak sad miruje, a što bude krivo da će posli vlada misliti da popravi. Vjeruj ti njegovom obetanju! Jučer paka poslasmo i velikom veziru taku tužbu. Dali, hoće li on pravdu činiti? Hoće! Naši Turci bacaju da jim je i suviše prituženo popisom; ovaj *meldjiz* i *mutesafir* kroje valiji, kako je sve po ciedenj pravdi popisano, i kako se po istoj radi. Valija će te sve laži potvrditi pod istinu i na pitanje velikom veziru povrnuti da te tužbe da nisu već iz rajine nepokornosti i po nagovoru smutljivaca; te još tužba može uroditi kakvom novom suzom. Ovako ja mislim o naših Turcih, jer u mojih 70 godina, nisam imao prigode naviknuti se drugačijemu mišljenju, a nisu ni moji stari. Pak eto i ti nisi mlad, te daj mi kaži, kad su ti Turci pravdu učinili?
- A. Brate, evo trideset godina da sam pred selom nevoljni knez i da izlazim pred Turke. U toliko vremena, Bog zna, šta mi jih je prešlo preko glave. Dali, nijedna nigda, pak da sam mogao reći: »Evo ovu Turci osudiše po pravdi kršćanu

¹² *Narodni list*, god. X. (Zadar, 1871), br. 61 (2. kolovoza 1871.), str. [3].

protiva turčinu.« – Ako sam koji put otiskao veruge s našeg vrata, to sam ti jih imao kovati od srme i zlata, pak da jih Turci sebi prime, a drugčije vazda, kako su hotili, tako su nas i putili. Nego, moj Đuro, ako po starom običaju i ova nam tužba prođe kod velikog vezira neuslišana, a mi ne moguć davati tu *izradu*, onda što od nas ima biti?

- Đ. Ima biti ovo jedino: složiti se, nikako živi ne dati! Ne dati, velim, ono što nije moguće niti po pravdi, a davat vjerno da, ono što čije imanje zalieće. I to tako odapiranje po pravici ne može ulisti pod ijednu vrstu krivice niti može ustati pedipsa protiva tomu. To već i sam car je u sviet izturio da i u njegovu carstvu *svak ima davati po imanju*. Ne bi smjeo pred svetom očitovati da jednu govori, a drugu tvori. Nego, brate, i u toj odpori budimo složni! Slogom slomit ćemo mi nepravicu, nesložne nepravica će nas.

XIII.¹³

- A. Tko je u vas, Đuro, ove godine spahija (desetinar)? Je li se oglasio?
- Đ. Jest oh! Znadu nam se spahije. Oni su isti koji sjede u melgjizu: prvi paša, pak svi za njim, kako je koga moglo obilnije zapasti.
- A. A kako može da oni budu i na melgjizu i spahije? Zar to nije i zabranjeno u zakonu carskom?
- Đ. Kod Turaka svašta može da bude, pa može i ta. Međutim to stoji: ovi naši velikaši udarili koliko mi moramo sipati u carsku blagajnu, oni zakupili te namete porazdieliv među se spahiluke. Pa oni i na sudu sjede da sude, ako uzgonimo kojeg spahiju kriva, kojeg njihova druga.
- A. Je li se ikad na svietu čulo šta slična? Dakle, što nas spahije konacim taru i neplaćaju, što na vrieme neće da dođu nego nam ono jadnog žita očami, zakisne i pronikne; što krivo nameću nepremjerajuć; što spahiluka neće da prime ili što bez plaće siluju nas da žito i drugo gonimo gdi je njima drago; što nam stvari pod pare izvrću i to onom cienom kojom je po njihovu kesu više; što kod nas ostavljaju žito po godinu dana te onda ga iziskuju istom mjerom kojom su ga i sasuli. Riečju, dojednu tužbu što imademo na spahije paša i melgjiz nam suditi, biva isti vrhovni spahije? Kako će to nas panuti?
- Đ. Panut će, kad bi se hajduku tužili što nas dere. Jadan brate! Kad bi naši sudci sjedili da diele pravdu, zar bi ti se utajivali u zakupnike? Nego, zapane li ti tiesno kod spahija, pričvrli se kako možeš, trpi i jadi kako znaš – jer dođeš li amo na potugu, ako ti ne bude tiešnje, neće šire ni po' dlake.
- A. A ne bi li štogod dobrilo da se valiji potužimo kako su naši sudci, naše i zakupčije?
- Đ. A da valiju nađeš među prvi zakupnici? Što bi ti onda donila potuga? Zar misliš da će on i pogledati na tvoju pravdu kod onoga koji mu nasiplje kesu? Ne misliš ga toliko luda!/? A da smo imali i valija takih zakupnika i izjelica narodnjega blaga, pa i careva, to se nije jednom propokopala. Uz to i sam znaš da

¹³ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 63 (Zadar, 9. kolovoza 1871.), str. [3]-[4].

ako se većemu sudcu potužiš, kako ti je krivo s nekim manjim zakupnikom, dužan si da mu svjedoče izvedeš. A ti toj stvari ili svjedoka uprav nejmaš ako je i istinita ili ako imaš, to će ti biti jali Turčin jali kršćanin. Ako Turčina pozovneš, on ti neće posvjedočiti da mu i dobro platiš (jer se odonud boljemu nada), a kršćanina, oni ti ga neće ni primiti za dobra svjedoka proti Turčinu. Te tako, svakako ti ćeš ostati nigdi.

- A. Pa zar baš ne primaju kršćane kano svjedoče proti Turčinu? Ta još davno car je rekao da na sudu svi smo jednaci!
- D. Ovdí u nas u Mostaru, i to nedavna, dva put sam se cigla dogodio da su, ako će i silom, primili svjedočbu kršćana proti Turčina, i to u sitnoj stvari. A da bude bila krupnija, ne znam i bi li. Na drugih pak melgjizih po Hercegovini nigdi ne primaju svjedočbu kršćana protiv Turcim. Što ti pak potežeš ono carsko – da smo na sudu svi jednaci – to, moj družo, ondi je upisano da leži, a ne da se čini. Upisano je ponajviše za inokrajne države i narode koji s nama ne puzaju po sudiam, a tamo ono pismo štiju i s poštenjem vežu našeg Turčina. Teško nami, moj Andro, dok mi našu iztjeramo pravdu na turskih pravilih samo je li nam koja uzgona, pa i s najzadnjim Turčinom!
- A. Dakle, nije nam druga nego baš pustiti da nas gazi kako tko hoće?
- D. A šta š da ti rečem, Andro! Kad te zakon i sud ne brane, ne bi ti preostalo nego da se sam braniš. Nu, kako da te na to upućujem i učim? Ako dojedan napose ustane da sebe brani, bit će mu naopako. Da se skupa branimo, treba sloge, a te kod nas, po nesreći, nema. Eto ja rekoh, pa se ti promišljaj. Samo pamti da ti zaludu nadati se pravdi dok je Turčin Turčinom.
- A. A što ćemo, moj Đuro, a s ovim agam? Više se ne možeš da živ[i] s njima! Bi li se mogla ikakva oblakšica naći?
- D. Što ćeš s agami? Što i do sada: podaj mu na njegovu zemlju koliko ti pita, dotjeraj mu jedno sto tovara drva, jedno sto konja siena baci, udari mu jedno sto i pedeset nadnica, daji ovnovne, daji janjce, daji po šest oka masla na ispašu ograde, nosi mu mlieko, skorup, med, kokoši, jaja. Daji, daji, moj Andro, pa eto ti oblakšice ... tvomu biću.
- A. Daji! Eto čovječe, davat da što je u pogodbi i što je pravo, ali kako davati bez mjere? Gdi ću ja agi nadavati sve što mu treba! Gdi ću uvijek na njegovu izmetu biti? On meni ne dao nego ono same svoje zemlje, i to hrđave, sjemena mi ne da, volova ne da, kuću mi nije načinio. Jednom rieči, ništa izvan ono malo zemlje i ono pustolovine oko nje, pa ju ja sam ogradio velikim mojim trudom. Pa gdi je pravo da mene svaka oka žita na njegovoj zemlji stane dva put skuplje nego da ju kupujem na trgovištu? Nije li crna istina što nas paše, sve težake u Hercegovini da nikog živa njegov zanat ne zadužuje, a nas, naše težaštvo u prosjake sprema. Prvi godina netom sam na njegovoj zemlji sio, ništa nisam dužan bio dati nego samu četvrtinu žita. Nadnica nam nije ni jedna u pogodbi bila, kiria nikakva, ne maslo, ne ovni, ne ništa drugo. Poslo odma nakon druge godine, kad vidio on u mojoj kući zadrugu momaka valjanih sve ko vatra, i da biasmo novine izkrčili gotovo više nego našli oranice, on ne bio zadovoljan što će, bez ikakva svoga troška i muke toliko više četvrtine, primati s krčevine, nego izbaci: »Kako ima koji osim četvrtine dao bi mu i ovna na godinu, pa

jedno janje i pet oka masla, jednu kokoš i dvdeset jaja. Te Andrija, ako ćeš mi i ti davati toliko, stoj na mojoj zemlji, ako nećeš, a ti se odmah diži.« – Ja promislilo na naš trud uloženi u krčevine, na kuće iznačinjene, na tisku naroda u našj Hercegovini – nezgoda ići tražiti kućišta u dalekih nevještih krajevih, te stisko osrdcu i obrekao baš davati taj prvi namet, a mislio, jadan, pri tom će ostati! Ta se godina podmiri tako. Te mi te iste godine mlogo još više razprostrani oranicu, nagnjoj, prezide udaraj, lozu nasadi, vrtle ozidaj, i što ti ja znam. Kad tamo nova naša uređenost potiče agu na nove namete. Mi iz godine u godinu sve to više obrađuj, a on to više nameći – te danas, kroz 40 godina, dotle skočili nameti da s glave sva ona zemlja ne vriedi toliko. A kako ti je u mene, tako ti je i u drugih, a gdigod još i gore. Sad evo jada! Niti se mogu dizati niti znam kud bi selio, a naizmetovat agi ne mogu više. Pa, daj ti meni kaži, kud ću, što li ću?

- Đ. Nu što ti meni pripovijedaš? Baš kao da si jučeranj u Hercegovini, i kao da nisu svi age jednaki. Pa, kakva da ti lieka kažem kad ga u zakonu ne nahodim? Istina, ima novi carski *kanum* da težaka vjerna i radioca aga ne može da digne bez čista računa i bez suda. Dali, ova liepota kao i ostale tamo u kanumu. Aga i melgjiz kad god hoće i najpravijega težaka lasno najdu kriva, pa težaku ili je seliti u neznano ili pretovariti mitom, te da ostane na starom kućištu. Nego ima, premda cecava, ima i druga naredba careva, da age i kmeti učine pogodbu na četvrtinu ili na koju ugovore, pa preko pogodbe nit aga da ne smie više tražiti niti kmet se tužiti na ono što je pogođeno. Po ovom *kanumu*, ja bi reko tebi i svim kmetovom da dojdju goditi se s agom, ne biste li što god odahnuli? Nego, evo i ovdj pristranke: prva je, što se age naučili živiti težackom grabljačinom, pa na pogodbu ne moš jih namamiti, a druga je što na melgjizu age sjede, pa oni kmetove tužbe sude i pogodbe, a nisu ludi da će sebi i drugovom krivo suditi.

Nego ima još jedna, a vriedi da ju upamtiš. Age, kad su pisali svoju zemlju pod danjak carski, metuli od prilike *usjeva* sto oka, a dođu li se goditi s kmetom *po usjevu*, onda kažu na melgjizu *usjeva hiljadu oka*. Nije da melgjiz ne zna kako je aga i prije i pošlje slagao. Nije da ne bi mogao dobiti pisma, zaviriti u tevtter, pa se obistiniti, nego melgjiz istine ne traži, njemu agina laž ciedena je istina, te reče melgjiz težaku: »Vlaše, ako možeš kabuli kako aga hoće! Ne moš' li, a ti traži bolje.« Vidiš u kakve tiesne klance upadoše težaci? A kamo još što kete Turci dok se poriz po imanju razmetne!

Eto, moj Andro, što su spahije, što li age? Kako li je s njima? Moli Boga da jih nestane, jer bi zaludu molio da okrenu na pravicu.

XIV.¹⁴

- A. Je li istina, Đuro, da je došlo od cara da se pustolovine krče, blata, blinje, bare posušuju, te što tko plodne zemlje uljudi, da bude njegovo kao i domaće, a samu desetinu da će davati caru?

¹⁴ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 66 (Zadar, 19. kolovoza 1871.), str. [2].

D. Jest baš tako došlo, Andro, od Cara. Pa zar ti misliš da je to veliko pomilovanje narodu? Ja ću ti pokazati da je i to milost turska! Neke godine kad ta gizdava namama banu i proglasiše ju naš sviet, kako znadeš, gladan kruha, a zemlje željan, prionu za krčevine teške kano pčela za slatki med. Posušene pustolovine i močvarne blinje ugledaše se pune znojnih krčioaca. Turci naši gledali i šutili, a u sebi nešto promišljali. Kad one krčevine počеше dolaziti na rod, vide Turci da u onih novinah sve raste kao iz vode. Onda oni stali da otimlju težaku to milinje Božje. Složni, počeli se javljati za onu krčevinu kako koja ležala blizu njegove starinske oranice. Ovu pojavu donesoše i do *melgjiza*; *arzuol* (osvadu) na različite krčioce podnose kako da su oni njihovu starinu posvojili. Krčioaci posvjedoče da nije samo pet ili deset godina što je ona krčevina ležala neplodna niti se ičija nenazivala. Ma da ljudi ni od sto godina ne pamte nikakve i ničije rađe po onom mjestu. Zaman. Istina težaku kod turskih aga i kod *melgjiza* ne pomaga. Melgjiz da ukaže kao da hoće da brani carske rieči i pravdu, pita i agu i krčioaca, imadu li *tapiu* (tvrđjav) na tu zemlju o kojoj se prigone? Krčioac odgovara: »Da sam *tapiu* imo, ne bi mi zemlja ni zapustošila bila. Moja pravda prosta je: ono nije nigda ničije bilo, pa postalo moje po carevoj naredbi i po mom trudu uloženu.« Melgjiz sluša, ali ne čuje ... Tada aga skoči na noge i komad izbrljane hartije izteže, te govori: »Evo moja *tapia*.« Ono zamrčeno pođe od ruke po melgjizu, dojedan u ono priviri, pa veli: »Jest vahla!« – Melgjiz kao da nije spazio da ono pismo jučer je skrojeno, pa mu metnuli sto godina starosti. Niti smije agi utvorici reći da je onu zemlju izgubio bud ju zapustio od toliko i toliko godina kako nova carska naredba piše nego, kolik da se najviše pravde drži, jadnomu krčioacu odapire: »Aga ima *tapiu*, tebi vlašē nejma ništa!« – Krčioac priuzimlje: »Bud ima biti tako da mi otmete zemlju, neka mi aga barem plati nadnice što sam uložio u krčevinu.«

Melgjiz odgovara: »Ne białše vlašē krčiti! Tko ti govori da krčiš tuđu zemlju? Nema ti ništa. Haj na dvor!«

Take osude na stotine razglasile se po Hercegovini. A prosula se i rieč *melgjiza* i paše da tko pria uzme *tapiu*, pa onda stane krčiti, taj da će i zemlju posvojiti po carevoj naredbi. Jadni narod pomisli da se tim načinom utvrdi, te se dade u potragu *tapia* na pustolovine. Nu jadna mu i ta pomoć! Neću da napominjem ono hiljadu mučnosti, dok izvade *tapiu* niti ću teška plaćanja i mićenja, dok bi se *tapie* dočepao, nego što se dogodi? Jadan težak vas se skopaj dok bi mu se *tapia* dala, pa kad misli da se je već na tvrdo naslonio, onda doveže se pustoši i udari na hiljade nadnica. Težak od svog pritežkog truda jedva da je počeo što koristiti brati na onoj zemlji, a kad evoti na nj arzaola kod *melgjiza*, kao na usilnika i grabioca. Težak se uzda u *tapiu* i u pravdu, ide bez straha na *melgjiz*, te mu *tapiu* pravu i zdravu pokazuje. Melgjiz gleda, ma kolik da i ne gleda, jer težaku odgovara: »Ovo jest *tapia*, dali, ti nevalja.«

»Kako«, veli težak, »ta nije li mi je dao onaj koga je car poslo amo s *fermanom* da *tapie* daje?«

»Jest, vlašē. Dali ni car glavom ne smie davati *tapie* na tuđe zemlje, a mi znamo da je ono zemlja *Usina*.«

»Za Boga i pravicu!« - težak priuzimlje. »Onaj isti tapčia Asanu, Osmanu, Ibrahimu, Usagi, Turcim komšiam dao tapiu na pustoš. Pa kako njihova valja, a moja nevalja? Ta nije jednom fermanu davao tapie Turcim, a po drugačijem nami?!«

»To je drugo vlašće,« – veli paša, »što ti govoriš. Ono što valja, valja! A mi znamo da tvoja tapia ne valja. Pak ako ti je krivo hajde traži onoga tko ti je tapiu davao! Evo, vlašće, u Muhinoj tapiji starinskoj da je njegovo sve što je pokraj njegova kuda pravcem zanosi njegovo, njegovo je i iznad njegova, i izpod njegova. Tvoja krčevina jest nad njegovim, jest pod njegovim, jest pokraj njegova, dakle je njegova, a tvoja nije. I odmah se je otreši. Haj sikter!«

Ovakvih dosuda, moj Andro, ja sam ti jih se naslušao i nagledao na hiljade. Tako da od mlogo hiljadah krčevina i s tapiom urađenih ja ti ne znam kazati nego *samo dvi* da su održane i to s troškom i mitom dva put višim nego će one igda valjati.

Dakle, sad razumiš na što je izašlo carsko pomilovanje o krčevinah? Izašlo da se je jadn narod polomio i crno iza nokata potrošio krčeći zemlje, pa jih krčio za otimače turske.

XV.¹⁵

- Đ. Nisam li ti pravo kazao, Andro, da novi danjak *izrada*, izišao bi naopako? Jučer na *melgjizu* komisar poteže svoju tevterinu, te nam šalje. Pa što bi ti rekao da je on nakastio?
- A. Ne mislim da je išta dobra. Dali, koliko zla, to ne mogu s mjesta pogoditi?
- Đ. Nu, ja ću ti kazati ukratko. U svem šehru Mostaru metnuo *izrade* groša dvanaest hiljada, a na sela samoga mostarskog kadiluka upisao groša devedeset i četiri hiljade. Pa sad sudi pravo li, krivo li?
- A. A odnio ti mu pako' pravdu i njegove 94 hiljade! Gdi je moguće da to dade šaka siromaši! Baš međer zbilja stavili se Turci da nas unište! Kumim te Bogom! Mostar nije li glava sve Hercegovine, snaga i jezgra trgovine i svakog imanja? A ovo jadnih sela, šta ima drugo do po gdikoje tuđe mrljinče? Pa mi nositi 94, a oni samo 12 hiljada!? Ama, neće bit tako, Đuro, vjera ti moja! Volimo o jednom svi izginuti. Na taku diobu, gdi je prilika da joj naše tužno siromaštvo podlegne? Baš da nikakvih danjaka nema do te same *izrade*, ona bi nas zatjerala u prosjake. Nuder, molim te, zaviri popis (*nufuz*), muškadije u Mostaru i muškadije naših sela, pa da vidimo po koliko bi koga zapalo u še[he]ru i na selim?
- Đ. Baš me nagoniš da radim što mi pravo ne bi moralo da bude milo, jer sam i ja u šehru. Nu, opet volim istinu i pravicu, pa ću ti baš prebrojiti pravo. Po *nufuzu* (premda Turaka jedva da je pola popisano) šerskom nas bi zapalo svakog po dvadeset parā iliti polu groša na glavu, a po *nufuzi* vaših sela svakoga od vas zapalo bi na godinu po šesdeset groša i možda nešto više. U tvojoj kući, ako

¹⁵ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 67 (Zadar, 23. kolovoza 1871.), str. [4].

vas je četverica, dali bi dvista i četereset groša, a može biti i pedeset preko dvista.

- A. Liepo, bogme! Šeset grošâ prema *polu* groša! Pa, možda šehrlije se i tako tuže da jim je teško?
- Đ. Slobodno da jesu. A nemoj misliti da se ne bi tužilai i kad bi jih po jedna sama para padala na čovjeka. Šerlija se naučio, pa ne žali, trošiti u piće, u duhan, u kafu, u šeker i u drugo što gore, ali davati caru nije se sviko', te i malo dati čini mu se upropašćenje.
- [A.] Kako je moguće da tako traje! Kako moguće da uz toliko bogastvo žive ovli-ko ubožtvo!? Na vašoj gotovo i najubogijoj ženi viđu po koju stotinu grošâ u zlatnom komadu, čim su čela prikriale, vrat obastrle, iza šakâ se okovale, izpod vitnica pripasale, u svileno, srmali, i zlatali obukle. A kamo bogatuše koje i do pritovaraja blaga na sebi nose? Te, kod tolikoga zlata što samo trepće pred vašim očima na nas ne pogledati, koji nejmamo ni košulje na koži?! U vas skupi ćilimi, jastuci, minderi, dušeci, jorgani, suđa bakrena na stotine komadâ. A ja u čem odim u onom i spavam, голу studenu pritisnuo zemlju, glavu metnuo na ledenu stienu oli drvenu kladu, suđa nemam do dvi žemljene hrbine i drvenu zdilu iz koje jedem, i bukaru kojom vodu pijem. Pa ja taki da mogu dati groša preko šeset, a ti ni dvadeset para? Eto brate, ako šerlie ne znadu za pravicu, što barem ne promisle na svoju korist? Zar misle da kad nas do ništa dotjeraju da bi onda oni mogli jednako svietlo gospostvo provoditi? Što se ne promisle da što više nas skopavaju, to više i o svom zlu rade? Što bi koristovalo agi i sto svojih kmeta, kad bi oni svi bili goli prosjaci? Nas dotjerati da ne budemo imali odkud da lemiša da motike i sjekire kupimo, a oni, ne naučni raditi, već gospodovati, to kako bi moglo ići napred? Ako izkorenu težaka po selih, tko će jim donositi bez čega nebi mogli ni po dana živiti u šeru!? Nije li to najbudalastije? Pak nemoj misliti da ja zlovidim vaše življenje na šersku i da bi nas hotio u neku gospoštinu obući. Ništa od toga, nego ja hotio reći: ako vi mislite živiti, treba da pustite neka i mi živimo. Seljaci bez šerliâ mogu živiti, makar i skorom, dali, šerlie bez seljaka ne mogu nikako.
- Đ. Ti što si reko sve ti je posred cilja. Pa premda ako sam u šeru i prem ako, naravito, volio bi davati manje nego više, ipak da su svi moje misli, seljaci ne bi imali uzroka da toliko viču na šerlie. Nu, budimo pravedni pa recimo da su krivi po nešto i seljaci što se je taka izrada na vami izlegla. Krivi su što su sami došli na pogodbe s pisarom koliko bi jih koji mogao davati.
- A. Istina i to. Nu, eto ti glavom toliko si puta bio kod pisarâ kad prizivaše nas seljane pod izrade, pa kako da se ne prevarimo? Ako bi nas koji rekao da ne može ništa poniti te izrade, onda bi mu odgovorili da car hoće, te valja da svak primi da su ostali svi primili, te valja da i on primi. Ako bi rekao da mu je teško koliko mu se meće, svrnuli bi ga da je po starinsku i više davao kamokuda. Uz to ono tisuć pitanja, kako tko stoji, one prevare kako ne bi drugo davali do tu izradu. I takih nekakvih pedeset zaključica. Pa, gdi nećeš da se naša kratka pamet ne izgubi? Vi u šeru, osim što ste provedrijeg mozga, ima i to da ste od Turaka prokopali njihovu osnovu, te vam nije bilo nekorisno. A mi, kukavice,

od koga da naučimo kako se vladati? Pa ima li ta, što mi nismo u blizu kao vi u šeru, nego raztrkani kućam, pa ne možemo ni da se dogovaramo i da se sporazumimo.

- Đ. Dobrih si ti donio razloga, dali, nisi jednu spomenuo, a to ti je ona tvrdoglavost seljačka koja se nikad ne može zadosti natomačiti i nakazati, baš ni onda kad bi došli i upitali vištijeg od sebe. Ta da nitko, evo jesam ja, dobar čovječe, više nego pedeseterici tomačio kuda će jim što izaći i pelio po što su živi da ne primaju ni najmanjeg diela te izrade da i drugim kažu, te da budu složni, pa će biti lagnje. Nu, čim ta moja svjetovanja urodila? Ničim, nego da neki izdali moje bratinsko svjetovanje, pa nije daleko palo da s toga niesam našao Vidina i pod moju starost zapao topove vrtiti. Pa kad kažu, čini dobra nećeš se kajati!
- A. Dakle, što bi sad?
- Đ. Pitaj naše krajišnike Hercegovce koji su tamo k Crnojgori. Oni će ti najbolje kazati kako da se sili otmeš. Pazite samo da vuk ne obzine janje, ne dajte da se omeči, jer poslie neće biti nikud ubrane. Eto ti moja, pa traži, ne nadješ li boljeg prijatelja i svjet, nu bojim se da nećeš.

XVI.¹⁶

- Đ. Jutros, Andro, imam jednu da ti kažem kakvu nisam nigda do sada, a bit će ti nenadna, jer ti na selu niti si mogao čuti što novinari pišu niti jih znadeš štiti.
- A. Nu de, kaži! Nije li Bog dao da si me s čim dobrim dočekao?
- Đ. Baš s dobrim. Nu slušaj šta se piše u onom *Sarajevskom cvietnjaku*, broj 6, na 6. veljače 1871. u subotu. Evo što nosi: »U Mostaru, 18. januara 1871.:
- Neka nam Bog podrži našega velikoga cara i njegove čestite većile. Ove rieči (sliedi dopisnik) čuo sam iz usta i srca mlogih Hercegovaca s kojim i ja sve dobro i zlo dielim. No od kako nam je dao Bog i predobri i čestiti car našega mutesarifa Abdul Nafi efendiu sve nam je olakšano, jer prava njegova desnica čuva koliko je moguće povjerene mu dužnosti, i nas uči kako imamo čuvati cara i napried ići. Njegovo liepo vladanje otvara nam srca, a narod ga ljubi i poštuje, jer nas čuva kao otac svoju djecu. Svoj upravi hercegovačkoj zahvaljujemo mi svi Hercegovci na svakom mjestu i u svako vrieme. I sad nam je pod upravom čestitog Arif Efendie i njegovog melgiza. Ne može nam bolji ni praviji biti nego što je danas. Narod hercegovački nikad nije mogao zadovoljniji biti nego što je danas, i pod upravom ovako mudrijeh glava može se narod zlatnijem vremenima nadati i zahvaljivati Bogu koji ga je ovako obdario i predobrom čestitom caru, koji je ovu dobrotu ukazō, te će njegovo i njegovih većila ime vječno spominjati.« Eto ti, Andro! pak šta hoćeš ljepšega da sam ti mogao dohraniti?
- A. Ljepšega? Ajme ti toj ljepoti! Da što si mogao neopranijeg iztegnuti oli da pravije rečem: što je mogao neistinitijega taj nekakav ulagivaoc tute strpati?

¹⁶ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 69 (30. kolovoza 1871.), str. [3]-[4].

Evo već ostarilo sam i mnogo sam jih čuo, dali, tako krupnu nisam ciglu jednu. Nego ti, dok tu potvoru liepo zoveš, zbilja li govoriš oli od šale?

- Đ. Ni od šale ni od zbilje, nego od zbiljnoga jada, jer da je ovaka neistina odkolen izdaljeg došla, ne bi ni pola muke bilo, nu uprav iz Mostar. Pa to mi je gotovo mučnije podniti nego one sve laži kojim snuje i podkiva dopisnik ovo njegovo gizdavo platno. Vjeruj mi, Andro, kad sam prvi put prošio ovo što sam sada tebi, oko mene kao da se sviet okrenuo, te sam sebe počeo pitati: »Za božju pravdu! Nisam li ja i dan i noć u Mostaru, sveudilj na melgizu? Nije li meni poznata svaka stopa kako ostupa i taj mutesorif i taj novi kadia Arif Efendia i njegov melgiz? Pa da mene minuše te tolike njihove slave, i da nijednu neopazih!? To ne može da bude Hercegovac nego turski *lizosan*. Nu, bud sve tako hodi dobro kod nas da ne može narod ni da zaželi bolje, kako kukavi dopisnik kaže da i *zlo s nami dieli*? Budi je sve dobro odkud mu dio zla?! Vidi se da mu je lasno bilo nalagati, dali, nije laži kraj utvrditi, te se je odao.
- A. Dali, Đuro, taj neimenovani bit li on zbilja Hercegovac? Šta li ga je moglo prisegnuti, pa da tolike laži skuje?
- Đ. Ako je, brate, Hercegovac, može da bude dot[le] izrod i prodanac? Ako li je tuđin, zaista čovjek nije? Nu budi taki ja li ovaki, okladio bi se, one je laži digao na vjetar po nagovoru mutesorifa i Arif Efendie, i uz kakvu nagradicu. Nu jadna jim naslada! Tko da *Cvietnjaku* povjeruje? Pa kako da vjeruje? Slava se ne gradi cviećem bosanskog *Cvietnjaka* nego slavnimi djeli. Ako dopisnik ni u jedno djelo ne može da upre, nego mrak i maglu sbija u arar. A mi, Andro, nećemo istim putem, nećemo torbom praznih rieči. Nu, ćemo po gdikoju očitu mutesorifa, pak i Arifa svietu izniti, te neka sviet sudi, onaj li slaviša ili mi do-tjerasmo li bliže istine? Dugo bi bilo kad bi uzeli na sve ono rieči što bi se dalo pripoviedati o naših slavljenih ljudih. Reda nam je po gdikoju stvar brenuti, samo da se odužimo priuba potajnomu slaviši. Na primjer, znaš li ti Andro, Amidagu Kosu?
- A. Znam ga, brate, dosti dobro. Dali, još više čuo sam gdi ga svak živ hvali kano ti poštena čovjeka. Čuo sam mnoge govoriti da je bolji od hiljadu i hiljadu kršćenih.
- Đ. Slobodno jest, moj Andro. Ja ga poznajem podpuno još od djetinstva, pa znam ti pod istinu kazati da ti tako poštena Turčina ne bi našao u svem našem še-hru, a mučno i dalje. On od više godina uzdigao je mnoge građe. Ne toliko za svoju osobitu korist, koliko da podpomogne nadničarom, majstorom, argatom i drugim radnikom. Radnici njega zovu svojim hraniteljem, jer osim što nije nikom živu ni polu pare zanio, jest dapače i obilatije platio nego je itko u naših mjestih. Tko mu drago bio da je s njim posla zaveo, nije se nikad na nj potu-žio. O poštenju Kosinu ima na tisuće svjedoka. Pa ovakom čovjeku vrstnomu, ovakomu ljubitelju zemlje i naroda, čut šeć, netom se prvi put, ako Bog da, sastanemo, šta njemu uradi glavom taj mutesorif koji eto nam je prodat pod pribranim ugodnostim pravde i vladanja. Nu, za dosta budi mi s Bogom! jer posao zove.

XVII.¹⁷

- A. Baš, Đuro, ti jučer mene ostavi u veliku domišljanju, šta li bi bio učinio nemilostivi stranac mutesofir našem vrlom Amidagi Kosi? I premda sam se mlogo mislio, nisam se domislio, nego der mi kaži uprav.
- Đ. Opako srce, moj Andro, dobromu vazda jamu kopa, a ovo ti je mutesofir Amidagi izradio po ovaj način. Car povraći starinski način spahiluka nazad ne mnogo vremena. Svak taj spahiluk ima svoj dotični *senet* i na *senetu* manje i više ubilježeno novaca, što u ime desetine imade u blagajnu uniti onaj koji bi *senet* uzeo na se od kakva mjesta. Sada mutesorif navrka dobrosrdnoga Kosu da on uzme preda se što je moguće više seneta, a plati blagajni koliko zvonjahu. Obetaje mutesarifa Kosi na melgizu da bi Koso mogao istimi izkupljenimi *seneti* blagajni platiti kolik i gotovim novcem, što je u njima ubilježeno, ako bi koju desetinu zauzeo kupiti od svieta. Koso ne misli na prevaru u *senetih* te uze do sedamdeset hiljada groša. Pa kad hotio blagajni da povraći *senete* pod istom glavnicom plaćenom, onda mutesorif na to dođe da mu reče: »Kako on natrag ne prima *senete*, nego da gotovim param plati sve što *seneti* nose.« Razumiš i sam da je jadno Koso pričvrljen dvostruko platiti istu stvar: jednom *senete* prama desetinama, a drugi put iste desetine po *senetih*. Koso ima svoju večeru pošteno stečenu, kad danas ga mutesorif prećerao da ni o čemu ne ostane usilovan zalagati i prodavati pod najnižu cieniu svoje imanje. Dok mi ove godine žito prodavati oko groša, jadni Koso svoju desetinu u Konjicu, u Mostaru i u Metkovićih prisiljen bio davati ju po 25 parâ, a prama ovom poč'će njegova nepokretnina. Pa kao da je i ovo malo teško palo Amidage, njega mutesorif, *onaj dobri otac*, metnu u zatvor. Te tako uz preveliku njegovu nesreću i štetu, još sramotom zatvora pomilovala ga *pravedna desnica* mutesorifova. ... A moj Andro, Koso, osim što ga svak poznaje pribranim čovjekom on istomu mutesorifu glavom toliko je upro u kola, koliko da je on mogao postati u Mostaru ono što je, jer Koso u Sarajevu za njega jamac bio da bi on vjerno i pravedno upravljao sa Hercegovinom. Pa nu, gledaj ti te pravde i te zahvalnosti mutesorifa prama svom glavnom dobročinitelju Kosi!!! Ovdje Koso može reći: *ja uzdigo sirotu, a na moju sramotu*.
- A. Eh međer taj mutesorif koji tako globi i smiče najdostojnije ljude u narodu, ima pasje srce. Žao mi je biednoga Kose! Dali, teško onomu koga žale!
- Đ. Nu i drugu poslušaj o našem pravičnom mutesorifu. Našeg mnogocienjenoga Hristu Gatala-Petrovića, Nikšićani Turci dočekali na putu, izranili ga i do sto dukata oglobili ga. Ovu istinu osvjedočiše na sudu pred mutesorifom oni isti koji to zlo uradiše. Dali, oni bili Turci, a Gatalo kršćen, pa pravedni mutesorif krivce istom za malo pozatvori, te skoro pusti kao da nije ništa ni bilo. Ta ode tako, spored njoj nu poslušaj drugu. Osmana Bilića iz Ljubuškoga netko podpazi u nepoštenoj kući na Posušju, te u mraku po nešto ga izmlati. Uteče se on mutesorifovoj prvdci, te joj potvorno izloži da ga izbiše, pa i oglobiše do sedam hiljada groša. Ovu Osmanovu sklanjavicu oli makar i istinu, nitko niti

¹⁷ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 71 (Zadar, 6. rujna 1871.), str. [3].

ju ispoviedi niti ju posvjedoči na sudu mutesorifu. Nu, pri ovom slučaju to se i ne traži, jer Osman je sunećen, i brez svjedoka i brez svake druge uredbe, mutesorif jednog kršćanina porad Osmanove himbe zatvorom smače, a druga četiri evo već preko godine i po tavnne i raspadaju se u teškoj tavnici, u gradskoj kuli. Na ovu ovaku očitu nepravdu, svagdi i u svako vrieme slavi, miluje i ljubi svog dobrostivog otca mutesorifa!

- A. Prođi se, jadan *Cvjetnjaka!* Ta da su onaka postupanja mutesorifa kao što jih sklanjavac pozlaćuje, sama bi svojom svjetlošću prosjala niti bi trebalo da jih itko prama suncu razgrće.
- D. To je sve tako, nego evo ti još jedna od onih njegovih slavonskih. Mloge ulice ovda po Mostaru tiesne su i izkrivujane. Mutesorif izbacio je rieč kako treba take ulice poširiti i upraviti. Svaki mora da odobri, ali evo gdi je krivlje i tiešnje nego su ulice. Ako su se zavrnule u ulici kuće kojeg velikaša, oli da ne žali dlan pozlatii netkomu i netkomu, oko takih kuća mutesorifova naredba oblazi baš kao mačka oko vruće kaše, jedva da što lizne i nelizne, ako li je drugačije on ne zna da uztukne svoju rieč. Dali, ima i gore, kako ću ti kazat o našem Milinku Oborini. Njemu mutesorif biaše dao pismenu dozvolu da svoju kuću prenačini po starih temeljih. Oborina drži da ta mutesorifova dozvola tvrđa je nego su kući temelji, te majstore navede i ozida sve do krova. Dali njemu, zar što ne biaše viešt ruke pozlaćivati tuđe, njegove ostale svezane. Mutesorif diže mu majstore s rađe i zapovieda od ulice sve iziđano obori, a kuću umakne dva aršina. Dapače, reče mutesorif da istom svojom rukom, kojom bijaše oblast napisao da onom i kuću oborio bi. Sad taj događaj Milinkov i sve ostalo, kako se slaže s guslom *Cvietnikovića* neka procieni pravodušni mutesorif. Pak jur smo u rieči puteva i ulica, ono sveudilj tegliti jadni sviet na gradnju puta, a ništa valjana ne nagraditi, nego samo nabacati mekušice, zemljetine za viši glieb i prašinu. Zar i to misli mutesorifov pjesnik da mu u slavu ulazi?! Naša Hercegovina gotovo je sva od žestoka kamena, a sami novi puti opružaju se od glieba. Pamet velika uprave hercegovačke, nije tu šale!!!
- A. Pa osim, brate. što brloge do koliena navlače na put. Opet i ono osnovanje puteva na vratolomsku. Zar mala muka narodu, kad pogleda na toliki svoj zaludni trud? Išao sam vrancuzkom cestom do Dubrovnika, bio sam u Imockom. I kad pogledam na ove pute prama onim, zakleo bi se da su jih neokakvi slijepi omjerali.
- D. Da i gore nego slijepci, a osim toga što mi naše pute vidimo i izšemutane bez potrebe, i obišene kao stuble niza zid, tomu ti je mnogo uzroka što naši mjerači više gledaju tko će jim u ruku tisnuti koju mraku, da preko njegova put ne ošinu, nego li gledaju da dadu putu povolnost i upravnost. Oni gledaju da jim dobro put izađe do u kesu, pa dosti. To mutesorif i zna i vidi, dali, kao *dobri otac* hercegovačkog naroda, šuti kao kamen. Tko hoće da jede, treba da pusti da i drugi jede.
- A. A izio jih pakao! Ta eto su već sve dotjerali do gole kosti, pak još jim je malo. Navjek jedu i nas i aznu carsku, a uvijek gladni kao prokleti od Boga. Šutimo dalje sada. Eto zaptije uprav k nami, vidit ćeš da će nam doniti kojegod običajno pomilovanje mutesorifovo. ...

XVIII.¹⁸

A. Podranio Asane? Šta li nam liepa nosiš?

Zaftia. Šalje me mutesorif u tvoje selo po konje. Pa jur sam tebe ovdje srećo ne treba da idjem u selo, nego sutra do ove dobi moraš svesti na *saraje* pedeset konja.

Đ. Jadan Asane, bi li se to moglo odgoditi za nekoliko dana, jer sada siena nema nigdi slamke, a i trava još nije udarila; kljusine ne mogu s mjesta prazne, a kamo li će pod tovarim?

Z. Što meni to kličate? To i sam znam. Ta i ja sam Hercegovac kao i vi, nego Stamboliji mutesorifu kažite. Mene poslali na pedeset konja, pa veselo! Ja sam zaftia, jedem carev hljeb, te u redu mi je slušati kako mi zapoviede.

A. Nuder malo amo Asane da nas tko ne čuje! Bi li se čovječe moglo na manje konja razmieniti, a da se i ti štogod pokripiš?

Z. Bi, Andrija, ma znaš ...

A. Evo ti trideset pleta na trideset konja, a ono dvadeset, kako je, dovest ću sutra.

Z. *Binjberićatorsi*, Andro! a *ralahi* ako i sutra još štogod... Gledat ću i od to dvadeset da ti petero barem prokradem i vratim u selo.

A. Dobro, dobro Asane! Mi smo se razumili, cisadile!

Đ. Šta načini sa zaftiom, Andro? Ja mislim da nisi ništa jer Asan se pokazuje od najvjernijih zaftia.

A. Ništa ti za to Đuro! Turčin dotle stoji na viernosti dok mu ne pokažeš što u ruci. Tad ćeš ga kupiti su manje nego vrebca. Da ja imadah od kud mu dati po dvi plete na konja, mjesto što sam po jednu, vjeruj se da bi umakli i obetanih dvaest konja, ali što Bog da! Opet sutra barem petero još uzdam se izključiti, pa tko zna. ... Da ti pravo kažem, mene je na jednu stid mita pokušivati, dali brate, nevolja je. Da nam kadikad konje pitaju, eto tamo. Nu evo jada, sve čas po čas valja nam davati konje, pa mogli oli ne mogli, i makar nam u najvišoj radi i nezgodi bili, to oni ne gledaju. Ono jadnog askera sad tamo sad amo privlače baš kao mačka miša; pak komu će pucati o glavu ter nami gubeći i nas i konje u priganjanju vojničkih tobožnjih sprava. Ostale vlade imadu svaka uz vojsku koja joj trebaju, a naš Turko opire se na ono jadnih mršavih seoskih kljusina. Svaka mu je kao u nikoga, pak i ova.

Đ. Je, dali, Turčin pravda dobro sam sebe. Kaže da on, ako i uzme konje, nu da plaća i kiriju na nje i da u tom nikomu krivda.

A. Onako i njemu platio Bog! Natovari *nizan* koliko je njemu drago i uzjaši na tovar, a ako igda jadni kiridžie mogu dokopati se ono kirije iz azne, posli nego su dvi kirije izgubili dangubeći u Mostaru na vratih azne, odbroje njim groš jedan na svaki sat koliko bude konj hodio pod tovarom. Dobitak velik, nije ti stalo! Iz nekih sela dok prazne konje dovedu na mjesto gdi imadu tovariti, izgube po dana, i po dva, a tako dok se vrate doma. A kamo što gotovo svaki put ovdje u Mostaru do četiri dana izdržavaju, a ne daju jim natrag, niti da natovare. Da bi

¹⁸ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 73 (Zadar, 13. rujna 1871.), str. [3]-[4].

i viša kirija bila, izili bi ju konji i ljudi još prije puta, a kamo tolika danguba. A kamo što toliko konja od hiljadu groša ostane slomljenih pod tovarom, a za kiriju petnaest ili dvaest groša? A kamo i ona čest neurednost turska, kadno mi seljaci dotjeramo u Mostar drva ili ugalj da ogrijemo vas *šehrlije*, a sebi kupimo oku soli, a Turci iznenada podlatic i nas i konje odprave nas s nizamskim tovarim da za deset dana ni kuća nezna za nas? Mi siromasi kad se spremamo na put, jedva da potrebicu imamo za nas i za konje, a kad nas podlate bez ništa ni u torbi ni u kesi, reda nam se je posmaknuti da ni od šta, ono od glada. Ja kao nevoljna glava u selu više puta tužio se, plakao i molio mutesorifa, i ovoga i druge prije njega, pa sve jedno, moj Đuro, kolik da sam kamenu sborio. Eto, neka ove slave. Mostarski dopisnik trubi u *Cvietnjaku!*

- D. Ajde, jadan Andro, kad bi mi jednu po jednu nespudnu mutesorifovu izbrojili, ne bi *Cvietnik* ponio za godinu dana. Mutesorif Turčin pricieđeni, stranac Stambolija, žedan našeg blaga, pa hoće da bude otac zemlji i narodu? Nu vala! Pametnije bi *Cvietnjakov* dopisatelj uradio da bude šutio, jer možda i naše bi svirale mučale. Ne htio; neka mu mutesorif zahvali, ako mu se slava bude po svietu prosipala. Nego primaklo doba da ja pojdem na melgjiz, te danas sam ti samom začinom svih naših prošastih kadia s Arif efendiom, pak sutra, kadli mogli, i o njem ćemo progovoriti; a ti pojdi kupi konje. ...

XIX.¹⁹

- A. Kakva je ono zdrepana nizanina? Gdi li se je onako utovila? Bi reko da je s Duvnjacim uštipke prigrizo!!!
- D. Bolan, nije ono nizanina. Ono je naš čoviek. Zar ne znaš Muhamedbega Ljubušaka iz Vitine, sina onoga Alibega, koji u crno obuče svu Bekiju? A što ga vidiš pretila da na njemu pucaju haljine, a gdi se je mogo bolje uhraniti nego pod Ljubuškim?! Moj brate, Ljubuško polje hrani tretinu Hercegovine, a neš da utovi Muhamedbega, koji ima malo manje kmeta nego je u godini dana?
- A. Čuo sam ga imenovat, dali, nisam ga nikad prija vidio. Znao sam njegova dedu kapitana, i ne biaše čoviek loš, a na oči i ovi mi se čini običan, nego je li on igdi mudir?
- D. Jest, brate! Onomadne posto mudirom u Stocu, a do onomadne bio je mudir u Ljubuškom, pak ga skinuli na njegovu nevolju, ter opet nekako izmolio i izmitio da ga barem stave u Stocu, u kom jur je jednom bivo, i dosti jih gorkih progucio... Dali, vidi se da je zaboravio, pa opet se onamo vraća. Može biti nada se ondašnji pelin da se je dao na slast. Nu, kad okusi, znat će.
- A. A čovječe, kad on ima toliko kmeta što on traži razbiglave i mudirluke? Nije li mu bilo zgodnije begovati i uživati?
- D. To se znade da ga bís tuda gona. A uz bís ima ono još dvoje: uz mlogo što ima, imati i više; i ako je beg da je još i mudir. Ono bolje po kesu, a ovo ponositosti

¹⁹ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 89 (Zadar, 8. studenoga 1871.), str. [3]-[4].

pristaje nakitu: take su ti ljudske slabosti, baš ko i moja i tvoja, ja što sam *aza*, a ti *knez*. Kad se tko zasmolavi, mučno se ispriposti.

A. Barem, je li čemu po svijet bio u Ljubuškom?

Đ. Je brate, svakomu se dobar *ukazivo*, a da je taki uprav *bio*, ne znam. Svoju ondešnju rodbinu Turke podupiro, to se znade i lievom i desnom ne gledajući na pravdu već na srodstvo. A kad bi gdigod preveć očita krivda bila krstjanim ne dat pravicu pred Turcim, tada on nastoje bi se nać u drugom poslu, a ne u onom *svomu* da sudi. I budući da bi se pričesto taka krivosuđa činila, tako on ne bi nego posve ridko melgiz vršio. Pak posli pravio bi se, kako on nije tu bio... Imao je još jednu navadu nepristojnu plemića, a još manje sudca: izvaliti se i ležati ondi u sudiji, dok bi se tamo okrivljeni parbili, pak doposli potegni kako je on spavao i nije to i ovo razumio... A i ova treća ne pristaje mu na čast. Kad bi on očito vidio da je jedna strana kriva, a druga podpuno pravedna, porad razloga *svetog mita* oli *turkovanja* oli osvete... nagonio parbenike da *se načine*. Ali tako, kako će i prava stranka opet ostat pod gubitkom. Doklen on tako od svoje strane, a oni melgiz još gore od svoje jer neprisjedovan od mudira, moš virovat da za njegova mudirluka u otačbini stvari idaju i brez glave i brez nogu. To jest, koturaju se kako i niz mutnu potočinu, i teško je onog padalo koji je imao gaziti. Hoće li se pako istom navadom podnositi i u Stocu? Priliči istini, dali, čekajmo dok vidimo. Nego imam ti jednu kazati o njem, koja je baš posve rietka kod naših Turaka. On osim svoji učenja turskim jezikom i slovim, poznaje dobro i našu hrvatsku književnost, po našku zna točno štiti, a po nešto i pisati. Pak među ostalim njegovim štivenjim naškim jest i *Narodni list*. Sad kako znadeš ovi *List*, budući se dobio naša *dogovora*, i štio ih Mehmedbeg, i stavio se je u jedan ne lagahan poso, sve ono naše iz naškog privodi u turski izgovor, i tako mutesorifu i drugim Turkušam inostrancim predmetnut koliko smo mi rekli, i on prinio. Ako me pitaš za svrhu toga njegovoga truda, ona nije doista u njegovoj odluci ne bi li, doznajuć Turkuše popravile krivde po Hercegovini, to nejma on istu u svome srcu, a *našinac*, a kamo da o tome trudi kod Turkuša! A da bi baš i došla mu ta odluka, i on nju očitovo, vjera ti je, nikad ga nebi zamudirovo, a i od ostalog, tko zna kako bi bilo? Dakle, ne ova nego očito druga svrha ima biti njegova, i mi treba da se dositimo. Daj da bismo rekli da ga je ponositost pritegla i da pokaže Turcim da on i naško pismo znade, moglo bi se misliti. Jer ponositost kadikad i u maloj stvari misli o velikim slavama. Dali, očito to nije, jer on zna dobro i pridobro da je po tom Turcim u velikoj mrskoći, što se naškim knjigam bavi, ter su ga ne jednom stoga nazvali – *lacmaninom* – i drugim imenim nepristojnim po njihovu načinu. On to znade, u oči su ga korili našim knjigami. I to, premda ne bi moglo izradit mu pogrđenja, ipak ne može biti ta njegova odluka pred Turcima. I ja vjerujem da je jedna od dviju, a može bit i obe pomišane. Ta pogađam da je on hotio se uprtiti u ta trud *prinosa* da pokaže Turkušam svoje prijateljstvo, po kom dobiti ovo i ono, ako ništa mudirluk u Stocu, pak još da opravda sebe i Turkeše po sudiam u Carstvu. Onoj odluci biti će prislonio i ovu, da nas *pobije*.

A. Šta za Boga! Da nas pobije!? Nas dvojicu da ubije?

- Đ. Nije, čovječe, ne razumi se to (premda ne bi nas ni od toga zažalio) nego *da nas pobije svojim rječima*, to jest da svijetu pokaže, kako je sve laž i potvora što god smo mi jadikovali među nami, i što je *Narodni list* glasovo.
- A. Da je laž!? Pa, on to moć pokazati!? A, molim te, Đuro, hoće li i do nas doći ono što on bude izbaciti na dvor za nas pobiti?
- Đ. Sva je prilika da ćemo i mi vidjeti i čuti što će on tamo snovati i čim će podkati, ako bude se nastaviti da nas u laž uvre. Pak ja mislim, moj Andro, da njegova i osnova i potka pristat će na mjesto njemu, uprav nami da sve obširnije potegnemo pred sviet, kao što naopako biva po našoj Hercegovini. Moj Andro, ja smo i ti stari ljudi, mlogo smo jih zli i opaki, ne velim zapamtili, nego usred mozga zasjekli, pak do sada, ako smo onako uopće jadikovali, gotovo ne imenujući ni kada ni šta, ni tkomu ni od koga... A kad mi naše stare rane zbilja odvijemo, ne znam sve njegovo platno što nastavlja tkati, hoće li mu moći i na *jednu* ranu doteći... A eto ja bih volio da ne pogađam ono, što o njem mislim. Ako ne za drugo, barem za to što je naš čovjek i ne bi ga rado gledao s Turkušama pomješana, to jest da je narodu iskopajnik. Pak metnimo da se ne varam o njegovoj svrhi, ja bih sudio po njega i pametnije i koristnije, ne barkati u ono, što jur sobom nejma dobra vonja. Nu, čekajmo ga na onom putu kojim nagne.

XX.²⁰

- A. Dobro jutro Đuro! Evo nas obaju i živih i zdravih. Kako ti meni skoro biaše napunio glavu, ja mišljah da već biasmo izili naš kruh, pa eto zor nismo.
- Đ. Ajde jadan! Al ne vjeruješ da Bog pravdu hrani? Mi jesmo živi da, dali, ne kako nam je napio mutesarif i drugi njegovi ulizaši, nego li uprav kako je Bog hotio. Što veliš pako da sam ti ja glavu napunio strahurinom! De, nisam ti ju ni počeo puniti prema tolikim ušima i očima napetim, ne bi li nas kakogod nazrili oli začuli za nas. Dosada mi, gdjegod se sastani, tu se i razgovaraj o vladanju naših Turaka u Hercegovini, a unapried ja ti velju, Andro, da kad i kapu mećeš na glavu, dobro zaviri da se nije tkogod tamo utulio, tko bi se mogo tvojom glavom umetnuti. Izvan tvoga Đuro, ne vjeruj nikom na svijetu jer, ako te neko i ne bi odo od zloće, hoće po nesmotrenosti, hoće radi hvale... Pak ti i sa mnom zajedno, kad bi zapo u ruke *dobrog otca mutesarifa, kadije i njegova melgiza*, tko bi ti više za život dao i polu pare?
- A. Dobar čovječe, ja sam uvijek razumio da se krivci kazne, a mi dvojica što skriismo, pa da bi nam se moglo tako oplesti? Zar je krivica istinu zboriti, na očite nepravde tužiti se i plakati?!
- Đ. Oprosti što ću ti reći, ti ostari pod zobnicom travu pasući! Misliš tvojom i mojom nekrivicom i istinom nadbiti ono srce koje nema ni najmanjeg nugla gdi bi tu pravičnost postavilo! Teško bi ti bilo tvojoj koži u to uzdati se. Ali, ne znaš da najvećem zločincu ništa nije teško, koliko, ako mu rečeš da on zlo čini? On ne zna sebe uzeti za velikoga krivca, kao što je, nego on samo onoga krivi,

²⁰ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 93 (Zadar, 22. studenoga 1871.), str. [3]-[4].

tko mu to govori. Na pravednoga da što rečeš, on po dobroti srca znat će ti oprostiti, krivodelac pako to neće nigda. A nije veće zlo bez mjere našu osobito krstjenu Hercegovinu svu u crno zaviti, nego li nas dva sama? Pak oni, koji je uradio i radi ono prvo, uzdaš se da ne bi uradio i ovo drugo!? Nu od prilike da razumiš: pas onda će najviše na te navaliti, kad mu se staneš braniti, ne pako onda, ako ga počmeš kruhom mititi. I ti što nisi onoj živini ništa ukrivo, ter braniš tvoju pravednost, bi li moga pouzdati se da te ne bi uklo dokopav te se kakogod ispod šćapa!? Dakle, moj dragi, kad bi se hotio uzdati u tvoju zdravu kožu, reda bi ti bilo onako mita bacati pred mutešarifa, kakva mu jih *Cvietnjak* tobož *bosanski* baca, i moglo bi štogod biti, a drugačije ništa.

Po prilici razumio si da nije slobodno niti se tužiti niti na glas plakati, makar ti vas isklan bio poganim zubim naših sudija, nego ti je štititi kako da si najzadovoljniji, ako nisi dokon i to jadnoga života izgubiti. To ti je, moj Andro, pak znaj još i drugu. Ovi naši dobrikovići još nam jednu prišivaju po kojoj bi nas palo sto puta gore nego što mi jadikovasmo. Oni u našem plaču našli su kako da mi ne plačemo na tolika ugnjetavanja nego da mi kao objestni *narod bunimo na ustanak i odbijanje*. Sad evo mene, a eto tebe, kad li mi po rieči izustismo o *odbijanju*?! Mi jadnici, koji nejmamo do ovo zasukane kože oko naših golih ruku, odklen hoćeš da nam je došlo na jezik zboriti o *odbijanjim*?! Pak, sve da jesmo ukazali prema tegobam vruću želju s našega vrata već jednom stresti verige usilnika, jeda li bi to moglo ulisti u broj krivica?! Međuto ti je to tako! I samo da bi nas se mogli dolibiti ovi naši gladni vukovi, palo bi nas baš kolik da nismo o drugom radili nego sve vodu mutili. Pred njihovim sudom – mi smo dva bunitelja – pa, šta ćeš dalje?! Pak zaradi toga *samo imenom* i uprav što se stide naši vladari da se njihove ružne golotinje vide, to jest, njihove svagdanje nepravde. Mutešarif našo je kao najbolji liek zabraniti ulazak nekomu *Narodnomu listu* u Hercegovinu koji po dešto prinosi naših govorenja – kako sam ti kazivo jednom skoro.

- A. Pak, kad on ubrani Hercegovinu od tog *Lista*, hoće li moć po tom obraniti sebe i ostale da se ne čini ono zlo koje nam čine ovi nesretnici.
- Đ. Otkud da!? Neće ni jedno ni drugo, vjeruj mi. Sad nije *List* zabranjen i ne dolazi jih u Hercegovinu nego mali broj, a sutra neka ga zabrani, komu nije ni u glavi, pribavit će ga kako znao bude. Da mutešarif počme nagovarati na kupovanje *Lista*, bolje bi dobio ono što misli: mlogi bi rekli: Njemu za hinad, neću ga!

A što on misli sebe i svoje melgize obraniti zabraniv *List*, ni to mu ni malo neće poći za rukom, ako u isto doba i Hercegovcima svima ne povadi jezike, a oči jim ne pokopa, ter da ne vide turskih krivošaranja, on u vjetar diže prašinu. Tomu svemu jedini liek bio bi, *uprav orati*! A ovo Turcim ne dajuć se nikako, nejma ni lieka. U našem *kazinu* štio se *List*! To je mutešarif zabranio nekih dana, pa po tom zar nije i krivosudniji posto? Čuo sam zboriti jednu smiešnu kako je našega mutešarifa uhvatila *groznica* i kako bi on odma posto zdrav, bolje nego *s kininom*, gdi bi mu koji liečnik pripiso: »Uzmi *Đuro* i *Andrija*, ovo su ti liečno, drž' ih!« – tako jedan, baš ondi kod mene šapćaše na melgizu. Ja malo osminuo se, pomisli da baš kad bi nas uzeo da bi mogla i *dvojstruka*

groznica popasti ga na mjesto one jedne. Pa još sam načuo njegove rieči da on nikada se nije nado da bi ga Hercegovci tako zloglasili, a kad bi bio znao da nikada ne bi došo u Hercegovinu. To zlamenuje da, kako su na drugom mjestu šutili, dok je on zlo činio, da će tako i u Hercegovini. Pa eto se *malo prevario: malo*, jer da mu Hercegovci sve izbroje njegovo opako, još bi tu njemu *groznicá* došlo! I ovo šaporaju kako je on mislio da će Đuro i Andria nešto pisati, pak se brzo i proći, a sad mu se čini da ne misle svršiti i da će svakog pribirati, – pa to da mu je zamiso... Na ovu ja i ti možemo odgovoriti mu: »Kako svršiš ti i tvoji milovani zlo činiti, svršit ćemo i mi zlo pripoviedati. A što se tiče drugih *pribiranja*, koji ne budu nas očepili, mi nećemo ni plakati na nje. Tko ne bude izio sirova, neka se ne boji srdobolje.«

- A. Tu sam ti i ja vas. Nego čudo, Đuro, da ti s njima, a oni s tobom svaki čas, pa da oni tebe Đuru ne poznaju!!!
- Đ. Nejma tu ni mrve čuda. Ja u toliko godina s njima, od njih sam naučio jednu misliti, drugu govoriti, a treću činiti. Pa moj dragi, u takoj zamiškaniji, šta hoćeš da i oni poznadu? Pače ti kažem da sam ih dotle naveo vjerovati, kako ću ja isti izviđati koji bi to mogli biti Đuro i Andro. I oni po meni to se nadaju doznati: jadni ti su!!!? Nego dobro za nas što su oni u takom vjerovanju, ter ćemo mi moći gotovo na njihove oči sastavat se, razgovarat se, što nam bude u volji, a oni ostati u misli kako mi Đuro i Andria ispipavamo da jim ih izdamo. Već čuo sam jednu, ti nju mož znati: je li istina tamo po selim da je na neke ljude izašlo i *pedeset* groša izrade? Je li to moguće?
- A. Oh! istina kako Slava Ocu! U mom selu imadu tri kuće, i kolikogod je u njima muškića, toliko puta i po pedeset groša izrade na njih, a čuo sam i po drugim selim da toga ima izobila. Negdi i više nego toliko na čovjeka. Nego ima još jedna kojoj se ja ne sjećam: imamo ljudi zlo stojećih, imamo srednjih, imamo tobože imalaca. Pa ćeš viditi toliko *pusulá* na one ubožarke i srednje višu izradu tovariti nego na one imajuće, i ovomu gjavlu ja ne mogu niti znam kraja naći. Znaš li ga ti pogoditi?
- Đ. Zna sam s mjesta. Nego danas nejmam vremena, do drugi put kazat ću to ja tebi sve, i gdi zec leži. S Bogom!

XXI.²¹

- Đ. Evo smo Andro zajedno i prvlje nego se nadasmo, i nu da ti se odužim: ti mene pitaš zašto na siromašnije pusule iznile su težu izradu, a na imaoce manju? To ti ne mogaše da dosegneš, a to je bistro. Čuo si čestokrat reći da velika riba malu ždere, pak ti je to uprav i ovdí. Ne misli pako da su po samim sleim razturkane pusule krivostrane, jesu isto ovdí po šehru. Ja jih znadem jedno mloštvo arđakovića naših, vaših i Turaka, pak im je danjak metnut veći, nekim i pet puta, nego li našim najprvim gazdam i mlogo imućnim. Jer to pako tako,

²¹ *Narodni list*, god. X. (1871), br. 94 (Zadar, 25. studenoga 1871.), str. [2]. Nastavak je označen brojem XVIII.

evo ti uzrok: naši vladari vještiji su zeca uhvatiti, a s kola i ne saći. Oni su dobro prividjali da bi bilo žimanja hotivši priuba uvesti tanzimat, pak su i rekli velikašim i bogatim i od kojih se može što god zametnut: »Ostavimo jim široko, prosto, lahko, kako neće moć od ruga svoga potužit se na tegobu. Činimo tako njih mučati, a siromaš kad i pritužimo, i ona smidne što god i progovoriti, nešto oni prvi, nešto mi odovuda smešćemo jih, i uštkati kao da nisu ni govorili, i posli od njih raditi kakogod nami bude u volji.« To da su tako smislili i uradili, ne treba nam prorok da nam kaže, jer netom na *pusula* na velikim piše *petnest*, a na malikovićim *pedeset*, ona ista ti kaže njihovu miso opaku i krivodušje. Arđaković i u šehru i na selu, on je jur smeten od svog nedoteka, pak još uz to pritisni ga napiranjem prvinaca i vladara, eto ga prikamenjena da ti ne zna ni da je živ, a kamo li da smide što god zazinuti i tužiti se. Nisu ti ljudi bili ne krenuti u velikaše i pritužiti njihovoj kesi, jer dobro su prividali da dok bi dva velikaša glas digla uz njih bi se i dvista siromašnih prislonilo. I tako svi bi tudan okrenuli da vlada oli čini pravo svakom oli da ne čini ništa, i ostane gledajuć niz nos.

Nemoj misliti da ti nisam po sred sriede pogodio što su *pusule* one tako, a ove ovako. To ti mogu s istom mojom pusulom potvrditi. Neću ti kazati da se mene Turci boje, to nikako, nego budući i ja upleten u melgiz i moja rieč rečena tako oli ovako, oni znadu da bi mogla mloge razdražiti protivu oli umučikati pod jarmom, ter oni su ti i mene podobrim zalogajčićem zabavili metnuv u moju pusulu mlogo i mlogo manje nego u onu mog siromašnog kuma Hriste koji pram mnom nejma, moš reć ništa. Ja šutim jer se nejmam na što tužiti, a drugim šutit jim je i za nevolju, jer ne vide komu bi se koristno tugovali. Tako ti je to moj prijatelju ovdi, a nimalo drugačije na selu. I ja bi s tobom metnuo veliki oklad da tebi istom i tvojim prvnjacim, prema stanju, mlogo je lašnje izašlo u pusulam nego tolikim drugim tvojim seljanim koje ti bi mogo gotov za mekinje kupiti. I kaži mi u istinu nije li tako?

- A. Jest do duše tako! I ja ne bih znao kako na oni sviet, kada tu istinu nebi izpovjedio. Nego nuti mene luda da se ja nisam mogao dosjetiti uzroku toga pomilovanja!
- D. Pak ima još jedan opak uzrok i porad kojega ta nepravdna nejednakost *pusula* po selim jest istekla, i to su ti krivi vaši knezovi neki i age. Ja sam bio na melgizu svaki put i mojim ušima sluša, kad biaše komisija sazvala knezove da tobože izrade pravje metnu, pa komišiun otvoriv popis muškića, pitaše kneza: »Luka bi li mogao dati izrade po 20 groša na čovjeka? Kako on stoji?« Knez zlopostavljen porad uzroka njemu i vragu poznatih, na mjesto da odgovara da Luka ne bi mogo dati ništa oli po sve malo, a ja ti ga ću obarati svoga brata, govoreći: »Oh dobro je Luka! Mogao bi on i više dati.« ... Pa tako sve redom kad dođe pitanje na Šimuna, Petra, Ivana i ostale u njegovom selu. Samo knezovi spomenuše se sebe čuvati, i one neke njihove, od kojih oli se kojem dobru nadaju oli ih se pribojavaju; ove ti znadoše provuć pod uboge i nemoćne, ter jim i pusule izjaloviti. Ti, jes li tako činio, kad si bio zvan? Držim da nisi. Dali, još koga mučno ćeš naći pa da nije. Gdi se je pako prigodilo, k'o što vazda ima na svietu da je koji knez bio nazuban na ovoga i onoga. Ovizim nije li stalo da jim nije

napravio uzice kako će jim pusula dignuti i lûg s ognjoišta, kazavši jih mogućn i primoguće, dok oni nisu do jednih rđakovića oli jedva među srednjim. Neke i neke ja sam isti poznavo u glavu, i znam jih uprav ljude siromašne. Pak, kad sam čuo njihove knezove prid komišiunom uzveličavati njihova imanja, ostavo sam izvan sebe i crkavo od jada na očitu nepravdu. Dali, reda mi je bilo slušat, a mučati... to će reći neka nesritna bratja knezovi svoju se bratju na vatru naložili da od Boga najdu! – A za neotkriti svoje opako srce i osvetu idu tamo pred selom i toware na Turke koliko nisu ni krivi, to jest da su Turci na suprot njihova kazivanja tome i tome pusulu hotili pritužiti. Ima brate, i vas knezova takih da su dostojni višala nego ijedan što ih god ima u kuli zakovanih, a taki nam ima i mahlbaša po šehru.

Tu ukratko ti razumi. A evo ti porad aga. Naše age pravi su Turci, to jest, što je god ubožarniji njihov kmet, to oni vole, jer onda znadu da će jim kmet biti sužanj. Pak aga oli je jur u melgizu jedan od kojih se pita oli nekom takom aga prišušnuo je, ele, pred komisiu izajde ta i ta kmet kako je on bogat, kako ga svi znadu, a komisija zacrtaj kako će se bočiti dajući siromašni kmet i dotjerat sve do luga. Eto ti, moj Andro, onog gjavla i gjavlijeg posla u pusulam, koga ti veljaše neki dan da ne moš razumiti. Sad razumiš li?!

- A. Ah razumim! Sve u zao čas i naopako po jadne siromahe. I ako Bog se ne smiluje, ter kakogod jih ne izbavi, ostat ne mogu ni živi, a kamo li štogod imati, buduć na njih svak kidiso da jih udavi. Pak po nesretnim pusulam, kada zbilja ovog i onog izmikaju do gole kosti, tko će onda za nji davati u haznu, ali će hazna to izgubiti?
- Đ. Azna izgubiti! Prija ćeš ti oba oka. Kad oni, moj Andro, ispiju Petra, onda će poprimećnut na Pavla, pak i ovoga dotjerat do torbe, onda podjarmit će Martina, Hristana, Teodosia, Križana, pa redom, redom dok jih sve nanižu na grotulju prosjaka. Komu je danas široko, nemoj misliti da će se vazda širiti. Znat će oni, vjeruj mi, kada i koliko potisnuti mu haljine... A neka djeca pamte što mi dva stara zborismo. Čekaj prvi novi red pusula, pak ćeš još bolje znati po što će koga pasti izrada?!

XXII.²²

- Đ. Sa srećom moj Andro! Toliko ima da te nisam vidio, pak sam sumljo da već nisi živ. Ali sada videć te živa, vidim i moj strah da me je varao.
- A. Ah moj Đuro, a da je ištóm priuba pošlo za rukom našem utešarifu i drugim koji nas toliko miluju, baš danas niti bi ti mene niti ja tebe vidio živa. Nego sreća koji put ovcam što se na njih vuk ne namjeri, pak smo ti za tim i mi ostali, već molim te, što su ovo naši Turci podbili štape u ruke, a ne čibuke oli cigare? I što su nekakvi nakostrušeni, kolik u oči groznice?
- Đ. Nu! Zar se ti nisi nikad zavrnuo u Mostaru uz turski *ramazan* oli ti post? Oli ne znaš da oni u svakoj godini poste po jedan masec dana, to jest, od jedne miene

²² *Narodni list*, god. XI. (1872), br. 3 (Zadar, 10. siečnja 1872.), str. [3].

do druge, i to ne sve jedan isti mjesec nego kako jim kad dođe uzmičuć svake godine natrag po dvadeset dana?

- A. Eto jim post. Nego, što će štap i u rukam ko u djece kad igraju se keve?
- Đ. U svako drugo vrieme ti si vidio u naših bezposlenjaka Turaka *čibuke*, lule, kese duhanske oli cigare po vas cieli dan u rukam. Drugim se ne baviti nego dime odbijati, a sad, kako njihov post ne samo ne dajim obdan ništa jist niti šta pit ne podprašivati, dali, ni duhaniti. Pak, jadnici da se čingod zabave nosaju po jedan suhi štap i glođu ga na jalovu na mjesto čibuka oli cigara. Osim pako rečene zabave sa štapim, turski kalaši sa štapom se posluže davat napast kršćanom. Dapače i izljuštiti ih, ako bi duhanili pred Turcim po ulicah oli štogod jili oli pili, ter tako uzrokovali da jednom Turčinu dođe voda u usta gledajući. Pojdi po svem Mostaru, ti ne češ jednoga našeg oli vašeg viditi da on duhani po dvoru oli da što meće u usta pred Turcim. To Bože sačuvaj, doklengod je ramazan. Oli da bi netko nevišt to činio, nemoj sumljit da neće naučit zašto Turci nose štape... Da si onomadne gledao kako se dogodi jednomu jadnomu Duvnjaku na velikoj Tepi. On duhanjaše idući, ničem se ne nadajuć, a kad Turci više od dvadeset drenovaca na njeg oboriše jedni dižuć, a drugi spuštajuć tako milostivo da oni nevještak jedva živ uteče i odnese čvore i modrice po glavi... Carev *Hathumajun* čisto izgovara da ničije vjerosluženje nikomu nejma biti na putu, a ramazan naših Mostarana i glave razbija našim kršćanom, pak nikomu ništa! *Hathumajun* pjeva novu ljudsku, a Mostarci sve svoju starinsku *aramazku*. Pak vidiš i sam kako ih je svaki kao sršljen razdraženi oli jedne ose, pak i koji se nas ni živ ne čini, i oni jim je kriv. Bi reko da smo jim mi natovarili ta njihov nevoljni *ramazan*, post. Naši i vaši postovi nikom ne smetaju, a turski ramazan svakoga nas stejšnjuje da bi jim ne pomogo, kao i neće!
- A. Daklen, tako oni za ovi mjesec dana obdan ništa ne uzimlju. Nu, kad ne uzimlju, kako li oni žive?
- Đ. Brate, njihov post boji se sunca i svjetlosti na nalik oni starih bezbožnjaka koji vjerovali da je sunce bog, ter obdan bojaše se grjeha, tako i ovi. Dok je dan boje se i najmanjega truna da jim i nehote ne bi uletio u usta, a kad dođe noć i mrak, nejma stvari nijedne da hudi tome postu. Obnoć, dakle, i jidu i piju, i ostalo što jim služi i preko dana, premda s jadom za mnoge, osobito kada jim ramazan stigne o prolitnjim dugim dnevim, onda ti baš poste ko niko na svietu.
- A. Daklen, oni obnoć i ne spavaju?
- Đ. Malo ol nimalo. Nego vucaju se tamo amo jedan u drugoga na sielo, na časti, na kafu, i što ti znam drugo. Budalasta osnova kako i sam razumiš. Ono nasuprot priviknuću noć izvrnuti u dan, a dan u noć, jisti i prijedati se, ne počivati, ne spavati, budalasti od večeri do zore, otrov je ljudskom tielu komu nema mjere. Pa, ipak oni su u tom našli svetinju.
- A. A čovječe, obdan uz ramazan drže li melgjize? I činovnici carski opravljaju li njihove službe?
- Đ. Ništa od ovog svieta. Porad taki stvari obdan mjesec ramazana broj ga medju mrtvim, obnoć pako čine koju mraku. Dali, i to jedno i nikako, trkomice i

driemljuć. Pak i ovo koliko pada nezgodno parbenike, a više puta i škodi, nije moć dokazati...

- A. Nuti i tog biesa! A ja bijah došo da se potužim u ćumetu pred moje selo. Pak eto, kako ćujem, neću moć ništa učiniti, prem držim da bi bilo svejedno i kad ne bi bio ramazan, ter kad bih i mogo tužiti se.
- Đ. Vjeruj da bi te palo kao i dosada. Dali, što bi se tužio?
- A. Tužio bi se na ovu sto i dvadesetu nepravdu novu, na plaćanje askerije. Tu lani kad su nas šiškali pod toware, govorahu kao tvrdu učumetsku istinu da sakerije nebi nas nijedan platio više na ćovjeka koji može vojevati do groša dvadeset i dva. Kako ti isti ćuo si i znadeš predobro. Sad nu, ćuj na što smo došli. Neki dan zaftia donese jednu pusulu samu na moju jaftu. U pusuli askerije same groša pet hiljada koje u ta mah, reće zaftia, da imam pokupiti i doniti u Mostar. Ja rekoh zaftiji: »U mom selu ne može ni polovinu tizih groša izbaciti kad met-nemo po groša 22 na ćovjeka koji bi mogo vojevati, pak kako je to da ućumet imade vas broj mojih seljana?« »Ućumet je naredio da ti toliko pokupiš, a da nikom ne bude teško i svakom pravo da pokupiš od svakoga po imanju, kako car zapovida« – tako odapri zaftija i hode na dalje. Sad u mom selu ima barem tretina ljudi da nejma ništa svoga nego su goli kao oguljena ripa. Uzet jim nejmam šta drugo izvan bi jim sadro kožu od rđe smriškanu. Pak mi sastavši se jućer i razbacivši ono pet hiljada groša po tokoršnjim imalcim, stigosmo do toga da neke kuće tobože jaće, imale bi davati same *askerije* do sto i trdeset groša na pojedinog muškića, a najmanje kuće ostaše na trideset i pet groša na ćovjeka. Pak, za Boga, kako je to? Šta li ima biti od nas?! Je li igda moguće da se sultan naumio u malo godina dignuti nam lüğ s ognjšta? Kako to može ići s ljudskom pameti da se *askerija* plaća po imanju? Jeda li imanje vojuje, a ne ćovik i ćovik? Pak, toliku svotu natovariti na selo od trbuha ne gledajuć ni najmanje na broj muškića, nije li to grabeš gori nego jednog gorskog aramije?
- Đ. Što hoćeš dobra da ti rećem na jedno zlo kojem nema kraja!? I ovde u Mostaru razbacali su pusule na naše i vaše tako ujedno, pak sad znaj ti po koliko kog će zapasti askerije? Tužit se pako našem melgizu na to, bilo bi toliko korisno kolik gluhu šapljati oli crnog Arapina bieliti. Nego, kad nesretni naš narod nije umio niti hotio biti složan i ne primiti take pusule, daj, ne bi li barem bio složan poslati potugu u Stambol? Ja velim da nam drugo ne sotaje nego to. I ako nas car ne požali, neće Mostarani, vjera ti je, svi o jednom da skapamo... Radimo dakle o toj općoj potugi, jer ja držim da će i vrag suditi pravednije nego li ovi naš melgiz, a kamo neće car. I reći da ja oli ti, ako imamo još štogod večeri da nismo nikako dužni plaćati desetostruku vojninu na mjesto jedne. A naš melgiz vrcem je tudan opružio da oni, koji još štogod ima, plati za one koji nejma-du, i tako svi domalo budemo jednako prosijaci. Ako li bi pako još i Stambul razmiro kako i naš melgiz, tada barem na vrijeme je znati da smo bili i prošli, i u ovoj carevini da za nas kruha nestaje, i ići ga tražiti pod drugim vlad[ar]om. O rećenoj daklen potugi, ja ću ovdi sa svakim raditi u slogu, a ti hajde i radi o istoj po selim, pak što prija da bude poznato Sultanu, u kojoj je cieni njegov *Hathumajun* kod naše hercegovaćke vlade.

XXIII.²³

- Đ. Od onomadne, Andro, i to malo posli nego se vidismo, još ramazan i studeni misec ne bijahu na pomolu, a dvi nas velike štete opasaše: jedna ti je, diže nam se *kadia Arif efendia*, a druga, otputova Memišaga Reljević put viečnosti. Mišlim da žališ mlogo i ti i ova dva čovjeka!!!
- A. Žalim da! I uvijek ću žaliti što me ta žalost nije još davno srela, dosada bih ju već i zaboravio, a ovako sad moguće da i umrem, a ta mi rana ne zaraste na srcu. Nego, je li to oni Memišaga što se je davna bio upleko na melgjizu i koga bi pričesto turali po mahalam?
- Đ. Oni. Oni uprav jučer zavali rupu u *aremu*. I moš mi vjerovati ovi naši Mostarani Turci tako ga žale, ko da jim je svim babo bio. Pak ih je svih općena rieč: »Onaki kasno se rađa među Turcim – *alahrametli! alahram.*«
- A. Što bi oni toliku žalbu provodili? Ali nemaju oni ljudi poštenih među sobom kojim Raljević nije mogo biti ni momak?
- Đ. Imaju, brate, ljudi. Ma, nejmadu mlogo onakih ko što bijaše Raljević. Ovim mojim sugrađanim Turvcim nije običaj žaliti ljude pravedne i poštene nego same krivodušne koji, koliko više ucviele raje, toliko su cinjeniji kod naših dobrikovića Turaka. A Raljević, moj pobro, bio ti je uprav *has* za svaku vrstu krivosuđenja kršćanom još i druge sudce prignuti da dosude opako kao i on. On imadijaše politiku taku, kojoj ja ne bi mogao bolje prilike naći doli jedan *preslatki, ma preotrovni med*. Stari Džabić nalikuje na Reljevića u zgodnoriečju, nalikuje i Grebo, dali, još nisu toliko uvlačiti koliko on bijaše. Muftija pako jest gjavlja glava. Dali, barem čisto ju i pokazuje svojim riečma, ne zna do kraja svoje srce od trnja zamotati u svilu kako tomu bijaše prevješ Raljević. Ja s njime eto za više godina bio sam u *melagjizu*, a primnogo puta s istim bio sam po mahalam. Pak, kad bi imala biti neka rasuda među Turčinom i kršćanim, on bi kršćenog tamo na stranu potego, ukazivo bi mu se otac, mati, vas za njega, vas njegov, baš i onda kad se očito znalo da oni kršćeni neima pravo; vas med, vas maslo, pomast za najgoru ranu da dobije mito, to se razumi. A kad bi od onog zablješćenog kršćanina namamio i rieči na slobodnu i darova uz obetanja, pak gdi bi došlo da se uzgona ima dosuditi, onda ti naš Raljević vas Turčin i vas turski, kao da nikada ništa nije drugovačije prie zborio, ništa uzeo od kršćanina. I kod najviše pravde njegove tako bi znao zapetljati stvar da i najpraviji pojde u tamnicu, u gvoždje, u *Vidin*, i na izgubljenje iste glave. Malo je sto puta da rečem, u ovo godina da sam ja mojim ušima čuo Raljevića govorenja izvan suda, pak onda u svem protivna na sudu, samo je li šta bilo među kršćanim i sunećenim. Nejma ga živa kršćena u Hercegovini da može reći: »*Evo ovomu Raljević podupri da ne izgubi na sudu pravdu.*« – A tako koga se je god on dodirnuo, nejma jednoga da može reći da nije osto oli opržen oli omrčen od tajnog Raljevićeva ugljena.

²³ *Narodni list*, god. XI. (1872), br. 5 (Zadar, 17. siečnja 1872.), str. [4].

- A. Istina brate, ako je išto ta ti je. Spominjem se i ja više puta njegove mehale u našem selu, a čuo sam i od drugih ljudi iz više mjesta da ga nije bilo lasno naći tako slatka u riečma prema kršćanom, a gorka u srcu.
- Đ. Eh da, eh da, moj Andro! Pak onakoga lovca nećeš da žale naši Mostarani Turci!? Oli bi se ti čudio, ako ga je pratilo na ukop više od dvi stotine Mostaraca? I isti *mutesarif*, ako je s ostalim Turcim natopio suzam Raljevića ukop!?! Nije se čuditi, jer to tako hoda u nas da onoga Turčina Turci plaču mrtva koji živ mloge kršćane natjera na plač. Starinom među našim Turcim oni su bili pribrani koji s višom usilnošću, zulumom, psovkom, udarcim, otimanjem, globom itd. gnječili raju. Danas pako ono starinsko junaštvo nemogući jim očito prošiti, nikli su među Turcim junaci na novu, to jest, hinje koje znadu najžešće nenavidnu vatru u srce zaprećati da joj nitko ne opazi niti dima niti plamena. Koji znade pram kršćanim biti vas vuk, a vas se pokazivati ovca krotka, ovi ti je današnji naših Turaka desno i livo oko, ovi ti je milovanje njihova srca kakav podpuno bijaše Memišaga Raljević. Nego, kamo sreće da jih nejmamo još njemu priličnih koji štogod nam milije zbore, to nam nemilije nahuditi kane! Oh! da bi naš jadni svijet priprostiti upoznao da preveće mazanje i sladorječje najveće je izdajstvo, priuba bi se mogo paziti od priličnih ulaguša i izdaice ne držati za prijatelje. Nego, brate, ovih naših, imade jih šljeplji nego koji nijednog oka nejma. Oni su hiljadu puta kušali i na istoj svojoj koži da Turčin o dobru krstjanskom ni misliti, a kamoli raditi može, ipak više puta iz dvi meke turske rieči ponad jedne lule duhana, porad jede crne kafe, tako ostanu zaslipljeni da i u najvišem svom zlotvoru prijatelja zamisle. Ja od moje strane, toliko godina promećuć s Turcima, štogod koga imao mekorječnijega to sve manje vjerovao sam mu, i vazda sam pogodio na njegovo srce.
- A. Ta ti je svaka po sriedi. Nego, doć li nam kadija išto bolji nego je bio prošasti?
- Đ. Do'će jedan koji je bio tamo u Bišću. Da će biti dobar po kršćane, a Turčin, daj tko se može uzdati?! Dali, ako bi i iz pakla amo bio poslan, jedu ne bude gori od prošastoga. A eto idem da vidimo, samo kad smo mi ovoga izgubili, i to nije malo dobro. Opet, kako mogneš doći me naći, nešto ću ti kazati od nove komisije i drugih stvari, neće ti biti mrzko.

XXIV.²⁴

- Đ. Je li se tamo u vas po selim razglasilo, Andro, da je ovdje postavljena komisija poradi davanja na nepokretna imanja?
- A. U nas se od toga ne čuje nigdi ništa, nego šta će činiti ta komisija? Boj se, nas bolje natovariti!
- Đ. Komisija dužna je primati tužbe na pisma, *arzoale* i o njima zasudaivati, jedu li je baš nemilo teško onim koji se tamu tuže. A ovaki arzoala do sada imamo ih više od dvista, i svaki dan padaju kao pljeva.

²⁴ *Narodni list*, god. XI. (1872), br. 7 (Zadar, 24. siečnja 1872.), str. [3].

- A. Da tko dade te tolike arzoale?
- Đ. Brate, znaš tko! Već gotovo sve oni koji se nisu naučili ni najmanje davati, to jest, Turci. Oni ti plaču u oba oka da su danjkom pričvrljeni i da im se odpusti. A kako jadikuju na porez na nepokretna dobra, tako i na izradu.
- A. Vala brate, ne znam s kojim obrazom oni mogu tužbe činiti? Vi svi *šerlie*, Turci, hrišćani, katolici ne primiste izrade do dvanest hiljada groša, a na ovo nas šaku seljaka u mostarskom samom kadiluku, navaliste 94 hiljade groša. Pak i još vam se čini teško niti vas je stid na to arzoale davati? U tom što ne vidim dobrodušja ni pravde, ne čudim se, jer ste me davno tome navikli, ma da šehrije ne imadu barem štogod ljudstva, to im pripisiva narav na pogršenje. Ovdj vaših najboljih imaoca i velikih prometača u trgovini jedva po groša dopade davanja, a mene i mog druga, turskog kmeta, zapade davati i preko 300 groša. Ovdj u vas koji imate toliko bašće da bi jedva pet kokoši na njoj mogo naći i vi ga učiniste baštenikom *čifluk saibiom*, zato da mu izradu ne mećete, a amo po selim koji i sve na svojoj baštini stoji, i onoga iznad podložiste, ne manje nego i onoga koji na tuđoj sjedi, dapače, izradom istom onomu toliko više pritužiste amo po selim, koliko štogod više nadoste mu u rukam. Tako, moj Đuro, to je po nas naopako počelo i sledi. Pak, još šerlije arzoale pružaju da im se odmetne i od one mrve koju daju! Rugo mrtvo do duše... Nego, ja se imam uzdati u pravdu Božju i u carsku da to tako neće se moći za dugo tkati, kako je naš melgjiz u zao čas nastavio. Ako Turci i na jalovu mogu davati tužbe, mi koji smo pričvrljeni i do mozga u kostima, pogotovu imamo se tužiti. Dali, ne vami melgjizarim koji ste ništa naši, a sve vaši, nego uprav onomu tužit ćemo se, i očitó pokazati nepravde vaše, koji ono u svojim *Naredbama* jednaka čini šehrlju i seljaku, i svakoga traži po mogućstvu vlastitom. Vi šehrlje i melgjiz, nemojte misliti da smo mi zaboravili ono nepravedno plaćanje *terzibašina* dugovanja, nismo zaboravili ni ono nepravedno razdiljenje poreza starinskoga među Turcim, vami i nami katolicim seljacim. Ove rane ne zarastaju brez careve ruke, kolik ni one sadašnje ponovljene krivog nameta, izrade, askerije i otimanja vlastitih kuća seljakom. Ako nije pravo pomisliti da smo mi još pod zulumom, a Turci, a vi šehrlje sami pod carevom milošću, pravo se je i nadati da će jednom car i naše suze primiti. Nami, moj prijatelju, nije ni najmanje žaló nit što smo seljaci nit što nismo šehrlje, pa nije nam žaló ni što imamo davati caru, nego nam je jedino žaló na kriv dio. A znaš li šta i od te tvoje nove komisie mislim? Ja mislim, budući ona u Mostaru sastavljena od Mostarana da, ako joj ikako mogne poč za rukom, ona će i još i još sve s Turaka i sa šehrlja skidati, a na nas jadnike tovariti. Ti moš misliti da ja uvređujem prebrane ljude i vas šehrlje, dali, kako me znaš stara, evo do danas ja ne upamti ni samo u jednoj stvari da naše sudije popaziše na oblakšicu nas seljaka. Pak ja držim i sada da neću po toj novosklopljenoj komisiji ništa dobra upamtiti, samo ako joj dali vrći na svoju volju. Samo, Božje zdravlje, vidit ćemo jesam li pogodio.
- Đ. Ja ti nejmam šta reći protivna. Nego, budući naši Turci načuli da će im doći nekoji mufetiš, izviditelj postupanja melgjiza, moglo bi biti da i oni late se praviji razmjera... Da vidiš kako oni sada napisnike preoblače!

- A. Ajde, ajde, moj prijatelju! Oli nisi sit i sa mnom tizih iztraga? Znaš, kukavče, i dosadašnji iztražitelji poslani od cara šta su iztražili: *mita, mita* svrhu *mita*. Nasuli se blaga i otišli, a naše stvari ostale i u gorem stanju nego prija. Što ve-liš, pako da su se sada melgjizi okrenuli *sve obuć u pravičnost*, to je isto kolik da si mi reko: »Kojigod zlo učini, oni i trag zabacuje« – ja moj seoski *raboš* vjerno i pravedno držim vazda urezan, pak nejmam potrebe u nj brkati makar car glavom došo pregledati mi ga. Ter i melgjizki protokoli da niese šuplji ne bi ih trebalo krpiti. U koga je rep od slame, treba da se boji vatre. A tako tko sirovo proguta, preda od srdobolje, i tuda ti ja razumim tu sadanju vršidbu oko pisma melgjizskih. Ja, znaš da bih bio na mjesto toga iztražitelja, hotio bih poznati rasude i dielenje pravde, niti bi ja mlogo pito vas ni vaših zapisnika, nego bi ja raju pito koja bi no vas izpovjedila po jednoj istini.
- Đ. Ta ti ne bi bila nepametna! Dali, i raja okamenjena pod turskim strahom ne zna bi li smjela i polovinu svojih rana otkriti? Ipak držim i ja da bi mlogo obilatije zacrpilo se hercegovačko stanje istinito, nego li da zaviriš u hiljadu upisanja melgjizskih. Dali, kako mu drago, za obćeno dobro, jedna zbilja iztraga oli danas oli ikada bila bi potrebita. I daj nam ju, Bože, u zdravlju viditi među nami, pak kud pukne da pukne!

(Priredio Pavao Knezović)

Turcizmi

(obradio prof. dr. Ekrem Čaušević)

aga – niži vojni zapovjednik; gospodar; gazda

agnom /agnoma – porez na stoku

alahrametli! alahram – nek mu se Bog smiluje!, Bog mu milost podario! Pokoj mu duši!

Allah-hramet – Bog mu milost podario! Bog mu se smilovao! Pokoj mu duši!

Anadolac – onaj koji je došao iz Anadolije, koji je podrijetlom iz Anadolije

Arabistanac – onaj koji je došao iz Arabije, koji je podrijetlom iz Arabije

aramija – drumski razbojnik, hajduk

arem – ograđeno džamijsko dvorište koje je često jednim dijelom i groblje; groblje

argat – radnik koji radi nateže fizičke poslove; nadničar

aršin – mjera za dužinu, iznosi 68 centimetara

arzuol – molba, predstavka

asker – vojnik; vojništvo

askerija – porez za vojsku

aza – vječnik, član komisije

azne v. hazna

- babo* – otac
bajram – muslimanski vjerski praznik
balia – pogrdan izraz za bosanskoga muslimana (»Turčina«)
bašća – vrt
bedel – vojnik koji služi u vojsci mjesto drugoga vojnog obaveznika
bedelia – porez za nesluženje vojske
beg – turski plemićki naslov; ugledan čovjek, gospodin
begovati – živjeti ili uživati kao beg
bimbaša – bojnič
binjberičatorsi – tisuću puta hvala!
buzdovan – teška kijača, bat sa željeznim šiljcima na debljem kraju
cisadile – (etimom nejasan, po turskom nastavku -ile razvidno je da se radi o iskva-
renom turcizmu ili hibridnoj hrvatsko-turskoj tvorbi) u kontekstu bi moglo
značiti »sasvim, posve«
čibuk – dugi cigaršpic
čifluk saibia – vlasnik feudalnog posjeda ili imanja
čorba – gušća juha ili varivo
ćumet – državna vlast, uprava, administracija
divaniti – govoriti, razgovarati
dućan – prodavaonica, trgovina
dućandžija – vlasnik prodavnice; prodavač, trgovac
dušman – neprijatelj, zlotvor
ećimija – sudski i držani troškovi
efendija – gospodin
ferman – sultanova zapovijed
fetva – mišljenje kadije (šerijatskog suca), presuda, pravorijek
harač – glavarina, danak
has – kao stvoren za (nešto)
hathumajun – uzvišena carska naredba (naziv dekreta kojim su proglašene refor-
me u Osmanskom Carstvu)
hazna – blagajna
hazna – riznica, blagajna
hinad – prkos, kapric
inad / inat v. *hinad*
izmećar – sluga, poslužitelj
jafta – spisak, popis; selo, naselje
jaramazka – nevaljalica, zločesta ženska osoba
kadiâ – sudac šerijatskog suda
kadiluk – sudski okrug pod kadijinom jurisdikcijom

- kalaš* – konj sivopepeljaste boje
kanun – zakon svjetovnog karaktera koji je propisivao sultan
kaur – nevjernik, muslimanski naziv za kršćane
kidisati – nasrnuti na koga; htjeti komu doći glave
kiridžija – onaj koji je konjskim kolima prevezio robu i živio od toga, kirijaš
kirija – najam, stanarina, najamnina
komšia – susjed
Koran /Kuran – Kur'an, muslimanska sveta knjiga
 Kuran v. Koran
magaza – skladište, ostava
mahala – gradska četvrt; seosko naselje ili dio sela
mahlbaša – starješina četvrti
mazbata – zapisnik, izvješće
medjer (međer) – dakle, a kadli ono, međutim
mehala v. mahala
melđizke – koji pripada vijeću, savjetu, sudu, sudskom vijeću
melgiz – vijeće, savjet; sud, sudsko vijeće
melgjizni – koji se odnosi na vijeće, savjet, sud, sudsko vijeće
mudir – ravnatelj, upravitelj; savjetnik; načelnik manjeg okruga
mudirluk – status ili čast mudira (vid. mudir)
mufetiš – inspektor
muftiâ – najviši islamski autoritet u nekoj administrativnoj jedinici; visoki islamski dostojanstvenik
muhr – pečat
muhrlisati – staviti pečat; zapečatiti
mutesorif – načelnik okruga
naizmetovati – služiti
nizam – redovita turska vojska
nizamski – koji se odnosi na redovita turskog vojnika ili vojsku
nizanina – pripadnik redovite turske vojske (?), etimon nejasan
nufuz – popis stanovništva
ognam – porez na stoku
okastiti – htjeti, namjeriti uraditi što
pusula – cedulja, potvrda
raja – nemuslimanski podanici u Osmanskom Carstvu; svjetina; sirotinja
ralahi – bogami; akobogda;
ramazan – mjesec posta; post
sahib – gospodin, gospodar, vlasnik posjeda, posjednik
saibia v. sahib

sanetnjak v. sunetnjak

saraj – dvor, palača

senet – potvrda, isprava, dokument

spahija – veleposjednik, vlasnik feudalne nadarbine; prvotno: turski konjanik

spahiluk – veleposjedničko imanje

srma – srebro

Stambolija – stanovnik Istanbula, Carigradanin; onaj koji je podrijetlom iz Istanbula

Stambul – Istanbul, Carigrad

sultan – sultan, car

sunetnjak – onaj koji je obrezan (pejorativno za muslimana)

šeher – grad

šeriat – skup vjerskih, krivičnih i građanskih zakona utemeljenih na Kur'anu

šerlija – građanin

šuna – skupština

tanzimat – reforme; reformske uredbe o preustroju Osmanskoga Carstva i jednakost svih građana bez obzira na vjersku ili etničku pripadnost

tapčia – onaj koji posjeduje tapiju (vid. *tapia*, *tapija*)

tapia / *tapija* – sudski ovjereni isprava o vlasništvu nekretnina

terzibaši – glavni krojački majstor

tevtter – bilježnica; popis; knjiga o računima

tevtterina – uvećanica od *tevtter*; može imati i pejorativno značenje

Ture – Turčin

turkovanje – ponašanje ili ophođenje u maniri Turaka ili bosanskih muslimana (u pejorativnom značenju)

vala – tako mi Boga, bogami

valia / *valija* – upravitelj vilajeta, to jest kakve pokrajine

večil – zamjenik, opunomoćenik

vezir / *veliki vezir* / – carev namjesnik

vižil – srebrni turski novac od 60 para

vlah – pogrđan naziv za kršćanina

zaftia – redar, policajac

zaman – uzalud

zamudirovati – dovesti koga na poziciju mudira, učiniti koga mudrirom (v. *mudir*)

zulum – nasilje, zlostavljanje, tiranija

zulumćar – koji pravi zulum; nasilnik, siledžija, tiranin

zulumćarski – okrutno, nesmiljeno

13. ZNANSTVENI SKUP «TIHI PREGAOCI»

Opus fra Petra Bakule

PROGRAM SKUPA

Četvrtak, 17. svibnja 2012.

19.00

Mala scena HNK Mostar:

Proslava 10. obljetnice

**Odjela za latinski jezik i rimsku književnost
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru**

- Kratki pozdravi, zahvale
i stručna izlaganja
- Predstava u izvedbi studenata
Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Mostaru
- Prigodni domjenak

ORGANIZATORI

**HRVATSKI STUDIJI
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

**FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTA U MOSTARU**

SUORGANIZATOR

**HERCEGOVAČKA FRANJEVAČKA
PROVINCIJA UZNESENJA BDM**

Petak, 18. svibnja 2012.

**Filozofski fakultet u Mostaru,
Amfiteatar 12**

8.30

**Otvorenje znanstvenog skupa
i pozdravne riječi**

8.45 - 12.00

Prva sjednica znanstvenoga skupa

15.00 - 18.00

Druga sjednica znanstvenoga skupa

Subota, 19. svibnja 2012.

9.00

Izlet u Stolac

Mostar, 17.-19. svibnja 2012.

Plakat za skup o Bakuli

Marinko Šišak

VIŠEZNAČNOST OPUSA »ZAKAŠNJELOG« HERCEGOVAČKOG TIHOG PREGAOCA. KRONIKA SKUPA O FRA PETRU BAKULI

Petar Bakula (1816.–1873.), najplodniji hercegovački franjevac u XIX. stoljeću bio je središnja tema 13. po redu u nizu skupova posvećenih »tihim pregaocima«, franjevačkim zaslužnicima koji su ostali na marginama poznate nam i prezentne književno-povijesne znanosti. Za razliku od ostalih franjevaca kojim su se bavili prethodni skupovi, fra Petar je živio u XIX. stoljeću, znatno kasnije od svih obrađenih. To je svakako u početku čak i kod referenata smoglo stvoriti pogrešnu pretpostavku da se i ne radi o »tihom pregaocu«, nego o čovjeku XIX. stoljeća, što bi trebalo značiti da je pripadao stilskoj formaciji romantizma ili realizma, ali skup je pokazao da Bakula svojom naslonjenošću i uronjenošću u franjevačku tradiciju itekako spada u ovaj niz.

Još je jedan razlog bio da se ovaj skup posveti franjevcu iz Hercegovine, a osobito da se održi na Filozofskom fakultetu u Mostaru i u suradnji s njim. Naime, Sveučilište u Mostaru upravo je obilježavalo 10. obljetnicu utemeljenja Katedre za latinski jezik i rimsku književnost. Obljetnica je svečano proslavljena na Maloj sceni mostarskoga HNK, pozdravnim govorima i izvedbom Plautove komedije *Ćup* (*Aulularia*). Prepunu dvoranu Male scene pozdravili su dekanica Filozofskog fakulteta prof. dr. sc. Slavica Juka, jedan od utemeljitelja Katedre prof. dr. sc. Pavao Knezović, koji je govorio o prošlosti i povijesti studija latinskog jezika i rimske književnosti u Bosni i Hercegovini, te doc. dr. sc. Josip Grubeša, tajnik Katedre, koji je govorio o utemeljenju Katedre i sadašnjem stanju i djelovanju triju razina studija – preddiplomske, diplomske i doktorske. Studenti Sveučilišta u Mostaru izveli su briljantno u vlastitoj postavi Plautovu komediju *Ćup*, oživljavajući i osuvremenjujući klasični rimski tekst, pokazujući kako može biti aktualan i zanimljiv i nama danas. A s Bakulom ga je povezao latinski jezik, jedan od triju kojima se fra Petar služio u pisanju svojih djela.

Odlazak u Mostar, gdje su održane obje sjednice znanstvenoga skupa, bio je povezan s prometnim teškoćama. Naime, zbog olujne bure bio je zatvoren Maslenički most, pa su se sudionici skupa koji su autobusom putovali

iz Zagreba morali premjestiti na staru cestu koja je preko Gračaca, a potom i Knina i Sinja, vodila prema jugu. Znatno je to produžilo put, ali i obogatilo putnike, proljetnim vizurama ovih krajeva i izvanrednim krokijima o pojedinim mjestima o kojima je govorio akademik Radoslav Katičić.

Znanstveni skup počeo je sljedećeg dana, u petak, 18. svibnja na Filozofskom fakultetu u Mostaru, u auli 12. Skup je pozdravila dekanica Fakulteta prof. dr. sc. Slavica Juka. Nakon toga pročitani su brzojavi dr. sc. Dragana Čovića i provincijala Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja BDM dr. sc. fra Ivana Sesara. O ideji skupova pod nazivom »Tihi pregaoci« govorio je akademik Radoslav Katičić. Skup je pozdravnim govorom otvorio rektor Sveučilišta u Mostaru prof. dr. sc. Vlado Majstorović.

Akademik Radoslav Katičić pozdravlja sudionike na otvorenju skupa

Prvim dijelom sjednice predsjedali su prof. dr. sc. Diana Stolac i prof. dr. sc. Marko Pranjić. Prof. dr. sc. Georg Holzer sa Sveučilišta u Beču govorio je o Bakulinu *Mudroznanju* u sklopu epske tradicije, ali i tradicije umjetničkog epa. Prof. dr. sc. Pavao Knezović s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu referirao je o Bakulinovoj trojezičnosti koja je bila karakteristika većine franjevačkih pisaca ranijega razdoblja (latinski – talijanski – hrvatski). Bakula se tim jezicima služio ne samo za pisanje svojih djela nego i u korespondenciji. Rudolf Barišić s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu govo-

rio je o fra Petru Bakuli kao piscu *Acta capitularia*. Ti njegovi zapisi poslužit će mu kasnije u pisanju *Šematizma* i pokazat će specifičnost Bakulinih pripovjednih tehnika. Luciana Boban i doc. dr. sc. Josip Grubeša s Filozofskog fakulteta u Mostaru referirali su o dva izdanja Bakulina *Šematizma*, pokazujući koje su to morfološko-leksičke i sadržajno-semantičke razlike između ta dva izdanja. Prof. dr. sc. Marko Dragić s Filozofskog fakulteta u Splitu govorio je o starozavjetnom motivu Sodome i Gomore u Bakulinom *Šematizmu* i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini, ustvrdivši da se i u naše vrijeme u svim hercegovačkim krajevima pripovijeda legenda starozavjetne provenijencije o Sodomi i Gomori. Umjesto prof. dr. Ines Srdoč Konestra koja je bila najavljena, ali zbog bolesti nije doputovala, o Bakulinu filozofskom *credu* govorio je mr. sc. Mario Bušić, uzimajući primjer iz *Politike za svakoga čovika* o lakomcu i razasipaocu, tj. između lakomosti i rasipnosti kao dviju krajnosti koju po uzoru na Aristotela valja prevladati sredinom – darežljivošću (eleutheristes). Referent je zaključio da je fra Petar bio etičar, filozof moralnosti. Dr. sc. fra Andrija Nikić s Humca govorio je o Bakulinu opusu u cjelini, izvješćujući posebno o sadržaju djela *I martirii ...*, te o pokušajima da se izda cjelokupno Bakulino djelo. Doc. dr. sc. Iva Beljan s Filozofskog fakulteta u Mostaru govorila je o pripadnosti Bakulina djela epskom pjesništvu, ali i kroničarskoj i uopće književnoj tradiciji franjevacca Bosne Srebrene. Time je završio prvi dio prve sjednice skupa.

Drugi dio prve sjednice vodili su prof. dr. sc. Stipe Kutleša i dr. sc. Marinko Šišak. Sestra prof. dr. sc. Marija Pehar s Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, u svojem se izlaganju bavila Bakulinim djelom *Prodajem i životom Jozipa Patriarke*. Iako je tema književna, referentica je dosta pažnje posvetila Bakulinom jeziku i leksiku kao tipičnom hercegovačkom govoru svojega vremena. Anela Mateljak Popić s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu izlagala je o djelu *Pribogoljubna bavljenja* iz 1869. Autorica je analizirala strukturu i sadržaj djela, te molitveni obrazac koji koristi onaj koji je upotrebljava i kome je upućena, uspoređujući ga sa sličnim obrascima drugih franjevačkih pisaca. O Bakulinu djelu *Pravo mudrozanje za svakog čovika* iz 1867. govorila je Alojzija Tvorić iz Vrbovca. Ona je djelo analizirala u odnosu na elemente usmene tradicije koji se pojavljuju u djelu i na pedagošku i didaktičnu usmjerenost djela. Jezikoslovni pogled na djelo *Četiri dila godine* iz 1871. dala je prof. dr. sc. Diana Stolac s Filozofskog fakulteta u Rijeci, koja je djelo analizirala sa slovopisnoga, pravopisnoga i morfološkoga gledišta. Dr. sc. Anastazija Vlastelić s Filozofskog fakulteta u Rijeci naslovila je svoj referat: »O Stvoritelju moj, Božanstveni goste! koliko sam zadužan tebi... Komunikacijske funkcije vokativa u *Pribogoljubnim bavljenjima za slišati svetu misu* fra Petra Bakule«. U izlaganju je bilo riječi o funkciji vokativa i vokativnih sintagmi u Bakulinim *Prigoboljubnim*

bavljenjima, te sintaktičkim i semantičkim obilježjima atributa i apozicija u njima. Irina Budimir s Filozofskog fakulteta u Mostaru izlagala je o frazeologiji fra Petra Bakule, analizirajući frazeme u njegovu djelu *Politika za svakoga čovika*. Navodeći niz ilustracija, referentica je pokazala posebnost frazemskih jedinica prema strukturi, značenju i međuzavisnim odnosima, te odnos frazemskih sastavnica spram standardnom leksičkom sloju. Jelena Ostojić, također s Filozofskog fakulteta u Mostaru govorila je o atribucijama u Bakulinu *Šematizmu*, osvrćući se posebno na sročne attribute s naglaskom na pridjeve, te Bakuline inovativne novotvorenice. O Bakulinjoj *Politici za svakoga čovika*, ovoga puta s temom sufikslnih tvorbi imenica, govorila je prof. dr. sc. Katica Krešić s Filozofskog fakulteta u Mostaru. Referentica je izdvojene imeničke izvedenice usporedila s tvorbom istovrijednica u hrvatskome standardnome jeziku, temeljem provjere u suvremenim rječnicima, ukazujući na razlike u tvorbenim sastavnicama i tvorbenoj plodnosti. Sufiksima se najčešće ostvaruje osjećajna obilježenost tvorenica. Tim izlaganjem završena je prva sjednica međunarodnoga znanstvenoga skupa.

Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM bila je suorganizator skupa i skrbni domaćin sudionicima. Nakon prvog dijela sudionici su se uputili u Franjevački samostan u Mostaru na objed gdje su ih dočekali domaćini, gvardijan fra Iko Skoko i ostala braća. Sudionici su obišli novoizgrađenu crkvu kojim dominira impozantni zvonik i samostan, a i večera je održana u ugodnom ambijentu restorana koji se nalazi uz crkvu.

Druga sjednica započela je isti dan u popodnevnim satima. Sjednicu su vodili prof. dr. sc. Pavao Knezović i dr. sc. fra Andrija Nikić. Prvi izlagač bio je fra Ante Marić iz Franjevačke knjižnice u Mostaru koji je govorio o Bakulinjoj graditeljskoj djelatnosti. Istaknuo je njegov doprinos izgradnji triju građevina: starog biskupskog dvora u Vukodolu, crkve sv. Stjepana prvomučenika u Gorici i Franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru. Sara Kranjčec i Lucija Radoš s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu referirale su o poslovicama i mudrim mislima koje se navode u *Politici za svakog čovika*. One su ustanovile da je Bakula naveo ukupno 260 takvih poslovice, pokazujući na taj način solidno klasično obrazovanje i nazočnost klasične starine u djelu hercegovačkih franjevaca. Dr. sc. Marko Jerković s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu govorio je o odnosu fra Petra Bakule spram historiografije u 19. stoljeću, ustvrdivši kako je historiografija snažno utjecala na fra Petrov interes i brigu za izvornu arhivsku građu o franjevačkom redu. Ivica Musić i Mate Penava izlagali su o metafizičkim promišljanjima fra Petra Bakule u njegovom djelu »Pravo mudroznanje«. Autori navode da se u tom djelu nalaze osim teoloških i metafizička, osobito teodicejska promišljanja, kozmološke teorije, te gnoseološke i antropologijske postavke. Kao što je i razumljivo, najveći utjecaj na Bakulina promi-

šljanja ima skolastika. Prof. dr. sc. Drago Župarić s Filozofskog fakulteta u Sarajevu govorio je o Bakulinu djelu *Hercegovina za devetnest godinah vezivanja Hali-pašina*, pjesničkom djelu objavljenom u Beču pod pseudonimom. Tema pripovijedanja je tiranija Ali-pašina i teško stanje kršćanskoga puka u Hercegovini sredinom 19. stoljeća. Pišući u desetercu u pet pjevanja, fra Petar je pokazao svoj pjesnički talent, uzimajući kao uzore Gundulića i Mažuranića, ne odstupajući od povijesnih činjenica. Prof. dr. sc. Stipe Kuntleša s Instituta za filozofiju u Zagrebu govorio je o Bakulinovoj filozofskoj terminologiji. Autor nalazi da se Bakulina filozofska terminologija dosta razlikuje od drugih autora njegova doba, a posebno od današnje terminologije. U drugom dijelu popodnevnice sjednice izlagao je prof. dr. sc. Marko Pranjčić s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. On je govorio o svijetu pedagoških ideja fra Petra Bakule, nalazeći da se on ne može smatrati pedagoškim piscem, ali da se je u svojim djelima pristupom i tematikom itekako bavio odgojem, odgajateljima, odgojnim postupkom itd. Borana Morić-Mohorovičić s Filozofskog fakulteta u Rijeci u svojem se radu bavila jezičnim konstrukcijama koje su dane u savjetima za pravilan život čovjeka. Osobito je razmatrala morfosintaktičku razinu i leksičko-sintaktičku razinu jezičnih konstrukcija. Maja Opašić s Filozofskog fakulteta u Rijeci također se bavila Bakulinom *Politikom za svakoga čovika* i njegovom zbirkom od 268 kratkih poučnih savjeta za svakodnevni život. Autorica pokazuje što je od njegova paremiološkog i frazeološkog blaga sačuvano i danas u hrvatskome jeziku, odnosno što je doživjelo određene promjene. Dr. sc. Jure Beljo i dr. sc. Adrijana Filipović s Agronomsko i prehrambeno-tehnološkog fakulteta Sveučilišta u Mostaru govorili su o poljoprivredi i selu u fra Petrovim djelima. Oni nalaze tri razine Bakulina promišljanja navedene teme: prva je isticanje bogatstva Hercegovine i uzgajanja pojedinih kultura, druga je opis teškog života kmetova a treća psihološki opis seljaka težaka i odnos drugih socijalnih kategorija prema njima. Dr. sc. Marijana Borić s Odsjeka za povijest prirodnih i matematičkih znanosti HAZU u Zagrebu govorila je o hrvatskom aritmetičkom udžbeniku fra Ambroza Matića iz 1827. za gramatičke škole u Bosni.

Završnu riječ na kraju skupa dao je akademik Radoslav Katičić koji je ustvrdio da nažalost nije čuo u kakvom je odnosu fra Petar Bakula bio sa suvremenom jezičnom tradicijom, osobito zagrebačkom filološkom školom. Također je utvrdio da je Bakula svakako bio tihi pregalac jer je živio i radio u vremenima koja su obilježila i sve ostale tihe pregaoce, pod Turcima i uglavnom s nepismenim kršćanskim pukom.

Subota je, kao što to obično biva na ovakvim skupovima, bila predviđena za izlet. Domaćini su predložili obilazak nekih lokaliteta južno od Mostara, prema Stolcu, rodnom mjestu vezira Ali paše Rizvanbegovića (1783.

– 1851.) koji je vladao Hercegovinom (kao posebnim ejaletom) od 1833. do smrti. Stolac je i rodno mjesto pjesnika Maka Dizdara, kojem je na jednom od trgova podignuta bista.

Prvi od njih bila je Radimlja. Po brojnosti primjeraka stećaka, raznovrsnosti i zastupljenosti svih osnovnih oblika, relativno visokoj umjetničkoj kvaliteti izrade, bogatstvu plastičnih dekoracija, reljefnih predstava i natpisa koji spominju poznate historijske ličnosti, kao i svom neobičnom smještaju i dostupnosti, nekropola Radimlja spada u najvrjednije spomenike hercegovačkog srednjovjekovlja. Nekropola u Radimlji uvrštava se u red najukrašenijih nekropola u BiH. Po svojim likovnim odlikama nekropola na Radimlji spada među nekoliko najvrjednijih i najznačajnijih nekropola stećaka uopće.

Domaćin u Radimlji i Daorsonu bio je profesor Miroslav Palameta, rođen u ovom kraju. S njim je bio predsjednik stolačkog ogranka Matice hrvatske Mladen Bošković. S glavne ceste koja od Mostara uz dolinu Neretve vodi prema Metkoviću i moru, skrenuli smo kod rječice Bune prema Stolcu. Na lijepo uređenom izložbenom prostoru stećaka dočeka nas je domaćin prof. Palameta i znalački proveo svojim izvanrednim poznavanjem tradicije, kroz povijesne mijene koje su prolazili ovi krajevi. Osim rijeke, polja i okolnih brda, na jedan dio ranosrednjovjekovne povijesti najupečatljivije i najzornije podsjećaju ovi stećci, vrlo raznoliki veličinom, ornamentikom, stilom.

Izrade ornamenata na stećcima radili su majstori koji su u to vrijeme gradili grad Ston. Oni su prenosili uzorke koji su bili već primijenjeni, zanatski dotjerani i aplicirali ih na nove objekte.

Iz Stoca smo se dvama kombijima popeli na visoko brdo iznad doline, do Ošanića, mjesta gdje su pronađeni ostatci starog grada Daorsona. Daorson (grč. ΔΑΟΡΣΩΝ) je bio glavni grad heleniziranog ilirskog plemena Daorsa koji su živjeli od 300. do 50. godine prije Krista u dolini rijeke Neretve. Činile su ga tri cjeline od kojih je središnja bila tvrđava-akropola koja je bila opasana »kiklopskim« zidinama od golemih kamenih blokova (sličan onima u Mikeni u Grčkoj). U njoj su bili smješteni svi važniji upravni, javni i vjerski objekti. Obrambeni zid koji se pruža od jugozapada prema sjeveroistoku bio je dug 65 m, širok 4,2 m, a visok između 4,5 i 7,5 metara, imao je vrata i tornjeve na oba kraja. Daorsi su preuzeli grčki jezik i pismo te su bili u stalnim trgovačkim vezama s Grcima. Pronađeni su ostaci brojnih amfora za vino i žitarice te dijelova fine keramike, ali najvrjedniji nalaz je brončana kaciga ukrašena nizom grčkih likova. Pronađeni su također i ostatci granitne skulpture Kadma i Harmonije, ali i ilirski reljef s trinaest zmija i pet pari orlovskih krila. Profesor Palameta pokazao nam je još čitav niz predmeta koji su pronađeni u novije vrijeme i koji su prošli postupak konzervacije,

među kojima se ističe jedna zlatna naušnica, oštrice kopalja, razni minijturni kipići i drugi predmeti, posebno novčići koji su se ovdje i kovali u 2. stoljeću pr. Krista. Daorsi su bili nezavisni, a veze s Grčkom, tj. Epirom, bile su održavane i koptenim putem preko Makedonije, ali i morem.

Sudionici skupa na Radimlji

Kod povratka kroz Ljubuški nakratko smo zastali pogledati monumentalni kip Alije Lovre Šitovića Ljubušaka, kojem je bio posvećen jedan od prethodnih skupova Tihih pregalaca. Zahvaljujući tom skupu pokrenuta je inicijativa za podizanje spomenika fra Lovri Šitoviću i ona je realizirana. Sličnom prigodom postavljena je spomen plaketa Ivanu Ančiću na mjesnom groblju u Lipi kod Tomislavgrada. Na taj način niz skupova nazvanih po ideji profesora Katičića Tihi pregaoci, osim okupljanja znanstvenika i zbornika koji proizlaze iz ovih susreta, za sobom ostavljaju i druge materijalne tragove, potičući podizanje spomenika, dajući imena školama, ulicama, trgovima po imenima ovih velikih malih ljudi.

S izleta sudionika skupa na Ošaniće

KAZALO IMENA OSOBA I MJESTA

- Abdul-Medžid II., sultan 421
Abraham 77, 131
Adam 62, 158, 354, 383
Adamčik, Bruno 417
Albanija 318
Aleksandar Veliki 350
Aličić, Ahmed 439
Alilović, Ivan 13–14, 33, 183
Allemann-Bhionda, Cristina 382
Alović, Petar 465
Alžir 110
Ancona 20, 453
Ančić Dunđe, Filip 416
Ančić, Ivan 651
Andrews, Deborah 388
Andronik s Roda 350
Antoljak, Stjepan 165, 167, 169
Antunović, Blagica 88
Apfelstedt, Hartmut 368
Apolon 141, 143
Aristotel 201, 349–350, 647
Arnaut, Ismail-paša 111–112
Aschenbach, Günter 375
Assmann, Ian 176
Attridge, Derek 170
Augustinović, Đuro 292
Austrija 189, 296
Austro-Ugarska 100, 315, 439
Azija 102
Azinović, Nada 89
Azinović, Zdravka 93
- Babić, Stjepan 327–330, 406
Babić, Toma 18
Bach, Alexander 40
Bachmann, Angelika 387
Bacon, Francis 366–367
Badurina, Anđelko 94
Badurina, Lada 403, 405
Bagguley, Paul 383
Bagić, Krešimir 305–306
- Baja 10
Bakker, Cok 385
Balbi, Adriano 467
Baltić, Jakov (Jako) 14, 20–22, 34, 464, 468–470
Banožić, Ivana 91
Banja Luka 102–103
Baran 63
Barbarić, Damir 352, 360
Barić, Eugenija 303, 307, 314, 318–319, 406
Barišić, Rafo 21–22, 153, 172–173, 195, 365, 418, 420–422, 425–427, 441, 465–466, 468–469
Barišić, Rudolf 17, 167, 171–172, 463, 516, 646
Bassano 428
Bassler, Đuro 428
Batin 9, 100, 139, 291, 305, 325, 416
Beaugrande, Robert-Alain de 403
Bebek, Kazimir 429
Beck, Dorothée 381
Beč 10–11, 13, 17, 22–23, 41, 43, 100–101, 103, 291, 296, 299, 371, 452, 466, 646, 649
Bekija 85
Bela Krajina 147, 151
Belostenec, Ivan 457
Beljan, Iva 13, 464, 647
Beljo, Jure 433, 649
Bencun, Jozo 429
Benić, Bono (Bonaventura) 19–23, 39, 465
Benington, Geoff 170
Benjamin 134
Beograd 455
Bergemman, Kathrin 391
Bergmann, Wolfgang 387
Bertoša, Miroslav 166
Bessant, Judith 389
Bićanić, Rudolf 409
Blaise, Albert 320–321
Blato 176, 434

- Blaževac 449
 Blažević, Ana 93
 Blažević, Zrinka 173
 Blaževići 79
 Blendinger, Wilfried 386
 Blizanci 435
 Bloch, Marc 166
 Boban, Luciana 181, 647
 Boccaccio, Giovanni 141
 Bogdanović, David 41
 Bogdanović, Marijan 19, 21–23
 Bognar, Ladislav 155
 Böhmer, Sabina 381
 Borci 86
 Borić, Marijana 449, 649
 Bosco, Giovanni (Ivan) 368–369, 376, 392–393
 Bosfor v. Bospor
 Bosna 15, 27, 44–45, 47, 110–111, 115, 126, 172, 186, 292, 365, 371, 417, 420, 449–450, 452–453, 455–456, 458–459, 461, 469–470, 649
 Bosna i Hercegovina 9, 14, 25, 27, 34, 75, 99–100, 102, 110, 153, 173, 194, 315, 425, 433–434, 439, 442, 447–448, 451, 650
 Bospor 106
 Bošković, Mladen 650
 Bošković-Stulli, Maja 86, 144
 Boue, Ami 433–434, 438
 Bratulić, Josip 120–121, 124
 Braudel, Fernand 166
 Brezinka, Wolfgang 374, 377, 392
 Brotinjo 63, 175–176, 184, 418, 435, 437, 466
 Brown, Gillian 404
 Broz, Ivan 295
 Brozio, Peter 376
 Brozović, Dalibor 145–148
 Bucelj, jezero 95
 Buconjić, Paškal 196
 Budak, Neven 166
 Budim 10, 120, 147, 452, 454
 Budimir, Irina 201, 648
 Budimpešta 103
 Bukovica 416
 Bulić, Frane 165
 Buna 108, 113, 435, 650
 Bušić, Mario 647
 Cambridge 301
 Campania 94
 Carigrad 10, 18, 22, 103, 421, 427
 Carper, James 391
 Carr, Edward Halett 170
 Chen, Jennifer Jun-Li 385
 Christes, Johannes 376, 391
 Cieslik, Mark 389
 Cim 435
 Clark, Stuart 166
 Coleti, Jacopo 173
 Collins, Ann 388
 Cooper, Bruce 383
 Cooper, Diana 379
 Corrigan, Patrick 378
 Crnač 184
 Cuvaj, Antun 450
 Čaušević, Ekrem 640
 Čeljevo 92–94
 Čengić, Smail-aga 24–27
 Čerigaj 10, 314, 415–416, 418
 Čerin 60–63, 190
 Čevapović, Grgo 120–121, 124, 126
 Čitluk 435
 Čokorilo, Prokopije 108, 110, 113
 Čolak, Ivo 424–425
 Čović, Dragan 646
 Čaleta, Mijo 454
 Čamil-paša 423
 Čapin, Kristina 83
 Čorić, Filip 153, 419, 466
 Dadić, Žarko 450, 452, 454
 Dalmacija 47, 75, 126, 171, 315, 450, 453
 Damm-Rüger, Sigrid 381
 Danilov, Michail 378
 Dante Alighieri 141, 150
 Daorson 650
 Darwin, Charles 160
 Davis, Deborah 386
 Delagneau, Alain 381
 Della Bella, Ardelio 139, 457
 Demeter, Demetrije 40
 Demo, Šime 52, 466–467
 Descartes, René 367, 452

- Dietrich, Walter 128
Dietze-Münnich, Uta 368
Dimić, Platon 455
Dizdar, Mak 650
Dobretić, Marko 465
Dobrina 102
Dobro Selo 175
Doljani 90
Domović, Želimir 313
Donje Selo 84
Dragić, Marko 75, 647
Dragićina 82, 91
Dressler, Wolfgang Ulrich 403
Drežnica 185, 187
Drinovci 58, 175, 185, 187
Dubrovnik 13, 17–18, 41, 44, 121, 291, 297,
299, 370–371, 466
Duić, Mijo 465–466
Durak 26
Duvno 56–57, 186, 421, 423, 433, 466, 651
Dvogrle 90
- Dakovo 10, 121
Đikić, Hamet-aga 420
- Efrem Sirski 120
Egelhaaf-Gaiser, Ulrike 391
Egipat 29–30, 122, 124
Einstein, Albert 361
Engleska 367
Epir 651
Erdmann-Pandžić, Elisabeth von 428
Estera 130
Euler, Leonhard 361
Europa 10, 16, 23, 33, 39, 44, 59, 69, 103,
112–113, 141, 150, 167–168, 175, 296,
426, 434, 442, 456
Eva 62, 158
- Farlati, Daniele 78, 173, 318
Febvre, Lucien 166
Feldvari, Kristina 301
Fermendžin, Euzebije 39
Ficatelli, Giuseppe Maria 453–454
Fichte, Johann Gottlieb 368
Figatelli v. Ficatelli, Giuseppe Maria
Filipović, Adrijana 433, 649
Filipović, Rudolf 317, 319
- Fink Arsovski, Željka 202–204, 206, 210,
214
Firdusi 120
Fischer, Kurt Gerhard 378
Fischer, Roy 385
Flaker, Aleksandar 302
Fojnica 450, 454, 469
Forcelini, Edigio 319–320
Forlin, Chris 388
Frackmann, Margit 381
Francesco Maria di Vicenza v. Lorenzoni
Matteo
Francuska 29, 110, 464
Franjo Asiški, sv. 7, 172, 418
Franjo I., car 465
Franjo Josip I., car 423
Franjo Saleški, sv. 43
Fratarski Manastir 58, 175
Freedman, Diane 388
Fritsch, Gerolf 376
Führer, Urs 378
- Gabela 190, 421, 423, 435
Gabrić-Bagarić, Darija 14
Gabrijel, sv. 92
Gaj, Ljudevit 153, 185, 291–292, 322
Garevac 449
Garz, Detlef 376
Gavan 75–76, 78–85, 89, 95–97, 321
Gavanica v. Gavanovica
Gavanka v. Gavanovica
Gavanovica 80, 83, 85–86, 97
Gavran, Ignacije 20
Gebauer-Sesterhenn, Birgit 376
Gebert, Erich 388
Gehlen, Arnold 375
Giambullari, Pier Francesco 316
Gillis, John R. 174
Giljferding, Aleksandar 433
Gjikić, Hamet-aga v. Đikić, Hamet-aga
Glässing, Gabriele 382
Glavaš, Radoslav 9, 16, 99, 182, 314, 418,
421, 425–426, 469
Glavinić, Franjo 15
Glibić, Mladen 424–425
Goethe, Johann Wolfgang 141
Golub, Vjekoslav 458
Gomora 75–78, 89, 94–97, 647

- Goranci 185, 187
 Goranci Donji 58
 Gorica 10–11, 23, 40, 52, 63, 419–425, 430, 432, 445, 648
 Gorzoni, Giuseppe 78
 Grabovica 10, 466
 Gračac 646
 Gradac 62, 426, 466
 Gradašćević, Husein-kapetan 99, 102, 107
 Gradnići 10, 175, 190, 415–416, 418, 445
 Grandgent, Charles Hole 318, 321
 Graves, Karen 391
 Grčić, Marko 143
 Grčka 116, 650–651
 Gregur Kapucin v. Maljevec, Juraj
 Grgur iz Zaostroga 49
 Gröning, Wolfgang 375
 Gross, Mirjana 166, 169–170
 Grubeša, Josip 181, 645, 647
 Grubišić, Vinko 105, 116, 124, 131
 Grude 91, 419
 Gundulić, Ivan 30, 116, 141, 143–144, 649

 Habsburška Monarhija 449–450, 452–453, 459
 Hamzići 184
 Harmonija 650
 Harris, Zellig 403
 Heerborn 366
 Heidelberg 366
 Heinel, Norbert 378
 Hellwig, Nina 368
 Helsper, Werner 387
 Heraklit 360
 Herbart, Johann Friedrich 368–369, 393
 Hercegovina 9–11, 13, 18–19, 21, 23–25, 27–28, 31, 33–34, 41, 44–48, 50, 52, 54, 56, 59–60, 63, 67, 70–71, 75–78, 95, 99–104, 107, 109, 111–112, 114–115, 117–118, 124, 126–127, 146, 167–168, 170, 172–174, 176, 180, 185–186, 188, 191, 193, 196, 296, 314, 320–322, 324–325, 365, 376, 382, 384, 413, 415–418, 420–421, 424–425, 427–429, 433–439, 441, 445, 447–448, 464, 468–470, 645, 647, 649–650
 Herkapić, obitelj 58
 Herrmann, Ulrich 386

 Hertz, Wilhelm 141
 Herwig, Birgit 377
 Herzog, Walter 375
 Hofheinz, Marco 379
 Holford, John 386
 Holstein 366
 Holzer, Georg 139, 646
 Homer 143
 Horacije, Kvint Flak 385
 Horvat, Marijana 328
 Horvat, Mladen 130
 Hoško, Franjo Emanuel 15, 171
 Hrvace 78
 Hrvatska 15–16, 33, 40, 120, 147, 449–450, 453–454, 458
 Hübner, Edwin 387
 Humac 10, 187, 196, 365, 417, 647
 Hundmeyer, Simon 392
 Hunt, Lee 166
 Hüpker-Herberg, Elisabeth 147
 Husein-kapetan iz Gradačca v. Gradašćević Husein-kapetan
 Husref-paša 469
 Hussein, Jasmyn 383
 Huxley, Thomas Henry 160
 Hvar 121

 Ibrahim Sarajlija 108
 Ilić Varešanin, Grgo 465
 Ilić, Nikola 416
 Ilići 435
 Imotski 78–79, 82–83
 Innsbruck 10, 103
 Israel, Susan 388
 Isus Krist 32, 48, 79–81, 84–87, 89, 94–97, 115, 132–133, 305, 351
 Italija 9–10, 13–14, 33, 40–41, 55, 100, 315, 325, 365, 370, 417, 422, 428, 464, 518
 Ivan Pavao II., papa 75
 Ivanetić, Nada 403

 Jackson, Sue 386
 Jadran 39
 Jakobson, Roman 301–302
 Jakov Izrael 29–30, 122–125, 127, 129, 132–133
 Jambrešić, Andrija 457
 Jelenić, Julijan 39, 171, 466, 469–470

- Jelim 93–94
 Jelinski (Zelinsky), Skender-beg 110
 Jembrih, Alojz 148
 Jenkins, Keith 170
 Jerković, Marko 8, 165, 171–172, 464, 648
 Jeronim, sv. 63
 Ježić, Slavko 41
 Joffe, Victoria 389
 Johann, Horst-Theodor 376
 Jolić, Robert 15, 417, 469
 Josip Egipatski 29–30, 119–135, 137, 143
 Josip II., car 46
 Jošanica 88
 Juda Iškariotski 133
 Juda, sin Jakovljević 128, 132–134
 Judita 17
 Juka, Slavica 645–646
 Jukić, Ivan Franjo 14, 34, 314, 433, 440
 Junković, Zvonimir 304
 Jurić Zagorka, Marija 382
 Jurić, Anita 88
 Jurković, Gabrijela 92
 Jurković, Janja 92
 Jurković, Mladenka 93–94
 Kačić Miošić, Andrija 18, 124, 142, 144, 146–147, 151
 Kadmo 650
 Kalamut, Marko 419–423
 Kammerer, Bernd 382
 Kant, Immanuel 368
 Kapetanović Ljubušak, Mehmed-beg 69–70
 Kapetanović, Amir 331
 Karačić, Andrija 192–193, 196
 Karamatić, Marko 14
 Karg, Hans Hartmud 378
 Karlo Leopold II., toskanski vojvoda 100
 Karlo Ludovik, toskanski vojvoda 9, 33
 Karlović, Stjepan 420, 423
 Kašić, Bartol 15, 316
 Kaštela 121
 Katančić, Matija Petar 147, 151
 Katičić, Radoslav 7, 142, 144, 146–147, 159, 174, 406–407, 646, 649, 651
 Katnić-Bakaršić, Marina 64, 302
 Kavaz-baša 27
 Kecmanović, Ilija 469
 Kekez, Josip 335
 Kepler, Johannes 361
 Kertzer, Adrienne 390
 Klaić, Bratoljub 408
 Klas, Petar 454
 Klemenž, Bodo 380
 Klobuk 81, 185, 187
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 141–142, 147
 Knešpolje 176
 Knezović, Anto 469
 Knezović, Pavao 8–9, 17–18, 33, 39, 40, 52, 168, 170–172, 175, 191, 317, 417, 466–467, 470–471, 519, 558, 584, 595, 640, 645–646, 648
 Knezović, Stanko 58–59
 Knežević, Antun 14
 Knin 646
 Kochanowski, Jan 40
 Kosača Hranić, Stjepan 56
 Köck, Michael 382
 Kočerin 91, 185, 187
 Köhler, Hartmut 141
 Koller, Hans-Christoph 374
 Kolumela, Lucije Junije Moderat 60
 Komenský, Ian Ámos 366–368, 376, 393
 Kongora 90
 Konstantin VII. Porfirogenet, car 75
 Konjic 49, 78, 86–89, 93, 95, 110, 435
 Kordić, Nikola 416, 466, 468
 Kordić, Petar 153, 193, 195, 370, 423
 Korita 425
 Koroman, Veselko 14, 153–154, 183
 Kosir, Vencel 15, 77, 168, 191, 197, 319–321, 371, 465, 517
 Kosovo 44
 Kozdon, Baldur 376
 Krajina 111
 Kraljeva Sutjeska 39, 449–450, 452, 454, 465
 Kraljević Marko 144
 Kraljević, Anđeo 10–11, 16, 52, 99–100, 154, 168, 182–183, 185, 190–196, 314, 316, 318, 365, 370–371, 416, 427, 463, 466–467, 469–470, 474
 Kraljević, Bono 416, 418
 Kraljević, Franjo 416
 Kraljević, Jakov 416
 Kranjčec, Sara 648
 Kravar, Zoran 15–16

- Krenica, jezero 95
 Kreševljaković, Hamdija 13, 41, 195
 Kreševo 9, 17–18, 21, 173, 191, 325, 416–
 417, 450, 454, 463, 465, 468–469
 Krešić, Katica 214–215, 325, 648
 Krieger, Paul 387
 Kristijanović, Ignac 292
 Krüger, Heinz-Hermann 374
 Krupa, rijeka 84, 92, 94
 Kujundžić, Andrija 292, 454
 Kukrika, Marijana 89
 Kukuljević Sakcinski, Ivan 40, 165
 Kuna, Herta 14
 Kunze, Max 391
 Kurt, Ahmet-aga 173
 Kuschel, Karl Jozef 120
 Kuti 84
 Kutleša, Stipe 647, 649
 Kuzmanić, Ante 292
 Kuzmić, Boris 406
 Kvesić, Paškal 421–422
 Kvintilijan, Marko Fabije 316
- Lalić, Ludovik 318
 Lamarc, Jean-Baptiste 160
 Landeka, Ivana 86
 Larsen, Marianne 388
 Lastrić Očevac, Filip 20, 22–23, 467
 Lašvanin, Nikola 19–20, 23
 Latas, Omer-paša 27–28, 105, 109–112,
 115, 427
 Launenburg, Frank 392
 Lawson, Christine Anne 390
 Ledinac 185, 187
 Lehmann, Maren 387
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 350, 359
 Leko, Radica 91
 Lemmermöhle, Dors 386
 Lichtenstein-Rother, Illse 377
 Lipa 651
 Lisk, Edward 388
 Lištica, rijeka 321
 Lorenzoni, Matteo 428–429
 Loska, Reiner 386
 Lot 76–77
 Lovrenović, Ivan 14
 Lucca 9, 11, 16, 44, 55, 100, 314, 365, 370,
 517–518
- Lučin, Kažimir 173
 Ludwigsburg 147
 Lulić, Ante 57
 Lukenda, Marko 314
- Ljubibratić, Radoslav 304
 Ljubić, Martin 187
 Ljubušak, Mehmed-aga v. Kapetanović
 Ljubušak, Mehmed-beg
 Ljubuški 81, 435, 651
 Ljuti Dolac 176, 186, 190
- Mađarska 78, 449, 452
 Mahmud II., sultan 102
 Majstorović, Vlado 646
 Makarska 425
 Makedonija 651
 Makó de Kerek-Gede, Pál 452–457, 459
 Maljevec, Juraj 147, 151
 Mandić, Dominik 182, 314
 Mann, Thomas 120
 Maretić, Tomo 144
 Marević, Jozo 339
 Marić, Ante 11, 415, 417, 419, 424, 519, 648
 Marić, Augustin 423, 466
 Marija, Blažena Djevica 17, 83, 143, 305
 Marija Terezija, carica 450, 452, 454
 Marijanović, Stjepan 469
 Marjanović, Mirko 449
 Marković, Ivan 406
 Marojević, Jerko 416
 Martić, Grgo 14, 18, 34, 121, 147, 151, 469
 Martinović, Ivica 453
 Marulić, Marko 17, 40, 143, 153
 Maslač, Jela 84
 Maslač, Jelena 84
 Mason, Jan 388
 Matasović, Josip 469
 Matasović, Ranko 405
 Mateljak Popić, Anela 647
 Matešić, Josip 202–203, 206, 214
 Matić, Ambroz 449–459, 461, 649
 Matijević Sokol, Mirjana 174
 Matijević, Milan 155
 Matulić, Tonči 160
 Matuz, Jozef 41
 Mažuranić, Ivan 24–28, 30, 40, 105, 116,
 291, 649

- Mažuranić, Matija 433, 442
 Mecan, haračlija 111
 Meisels, Samuel 378
 Menac, Antica 203, 206–207, 214
 Menac-Mihalić, Mira 203, 206, 214
 Mesić, Matija 40
 Metkovići 61, 650
 Meves, Christa 377–378, 392
 Mihanović, Nedjeljko 100, 183
 Mikena 650
 Mikić, Pavao 336–338
 Mikulić, Martin 16, 182, 316
 Mikulić, Vinko 424
 Miletić, Marijan 58
 Milićević, Franjo 16, 99, 183, 185, 193–196, 371
 Milićević, Ivan 9
 Milinović, Franjo 187
 Milošević-Đorđević, Nada 78
 Mirowsky, John 383
 Misir 127, 130
 Mišetić, Vlatko 351
 Mišić, Anto 350
 Modriča 449
 Mojsije 158
 Mokronoge 466
 Molnar, Draženka 408
 Morić-Mohorovičić, Borana 403, 649
 Mostar 7, 10–11, 14, 17, 39–40, 44–46, 55, 64, 77, 89, 99–100, 103, 108, 110, 139, 146, 168, 173, 181–183, 185–187, 193, 195, 199, 291, 295, 305, 326, 371, 404, 417, 420–422, 425–428, 430, 432, 435, 437, 451, 465–466, 517, 645–650
 Mostarski Gradac 415–416, 420
 Muhamed, prorok 28, 113
 Mühlum, Albert 378
 Mühr, Alfred 392
 Müller, Carsten 391
 Muller, Jean Paul 369
 München 10, 103
 Mulih, Juraj 453
 Murko, Matthias 146
 Musa, Branko 85
 Musa, Šimun 183, 195
 Musić, Ivica 140, 349, 361, 648
 Nanni, Carlo 369
 Napoleon Bonaparte 296
 Napoleon III., car 464
 Nedić, Martin 14, 34, 154
 Neralić, Jadranka 173
 Neretva 87, 89, 92, 184, 186, 426, 429, 435, 650
 Neum 78, 84
 Nevesinje 89
 Newton, Isaac 361, 452
 Niebsch, Gerda 376
 Nikić, Andrija 14–15, 31, 40, 44, 100–101, 105, 116, 124, 135, 154–155, 167, 182–183, 201, 325, 647–648
 Nikolić, Borivoje 146
 Nikšić 108
 Nizozemska 366
 Noa 296
 Novo Selo v. Trebižat
 Nuić, Anđeo 99
 Null, Wesley 385
 Nunn, Henry Preston Vaughan 321
 Njemačka 367
 Oberwittler, Dietrich 388
 Odon, provincijal 320–321
 Ogradenik 184
 Ōhidy, Andrea 386
 Okić, Augustin 465
 Olweus, Dan 387
 Omerovići 57
 Omolje 421, 423
 Opašić, Maja 335, 649
 Opuzen 86
 Oršanić 650
 Osijek 449, 451, 461
 Osmansko Carstvo 27, 33, 41, 65, 67, 70, 99, 102, 112, 315, 365, 442, 464
 Osoje 416, 424
 Ostojić, Jelena 313, 648
 Palac, Pavao 82
 Palameta, Miroslav 650
 Palavestra, Vlajko 79, 82, 84
 Palm, Christine 202
 Pamučina, Joanikije 102, 111–112, 114
 Pandžić, Bazilije 39, 172, 196, 314, 466–467
 Paoča 435

- Papinska Država 464
 Pariz 29, 166, 296, 464
 Parmenid 352–353
 Partaš, Josip 295
 Patry, Jean-Luc 380
 Patsch, Carl 437
 Pavao, sv. 30
 Pehar, Marija 119, 647
 Pehar, Nenad 429
 Pelagićevo 449
 Penava, Mate 140, 349, 648
 Pennsylvania 403
 Pestalozzi, Johann Heinrich 367–368, 376, 393
 Pešta 10
 Petar, sv. 79–81, 84–86, 94–97
 Petrač, Božidar 141
 Petrović, Leo 9–11, 14, 17, 19, 23, 33, 40–41, 55, 77, 139, 145, 168, 182, 192–195, 314, 373, 429, 441, 517–518
 Petrović-Tomas, Milodrag 81
 Pilipović, Ana 47, 72
 Pilipović, Lucija 47, 72
 Pilipović, Lujza 47, 72
 Pinjuh, Ivana 85
 Pio IX., papa 172
 Piper, Predrag 302
 Pisa 370
 Planck, Max 361
 Platon 369
 Plaut, Tit Makcije 645
 Pleternica 78
 Plinije Stariji 60
 Podhum (Konjic) 89, 94
 Podhum 92–93, 95, 420
 Police 58, 175
 Pollock, Gary 389
 Poljska 40, 366
 Portugal 40
 Posilović, Pavao 146
 Posušje 9, 91, 100, 186, 291, 325, 415–416, 424
 Potifar 121, 124–125, 127, 130–131
 Poznanović, Nenad v. Martić, Grgo
 Požega 449
 Prag 10, 103
 Pranjčić, Marko 365, 387, 646, 649
 Pranjković, Ivo 147, 303–304, 307, 315, 405–407
 Pretner, Dragutin 295
 Preuß, Fritz 379
 Priscijan Cezarejski 57
 Prohaska, Dragutin 41
 Proložac 63, 95–96
 Prusina, Rafo 429
 Pruska 29, 296, 464
 Publije Sirac 344
 Puljić, Ante 89
 Pytlik Zillig, Lisa 388
 Raatzsch, Richard 387
 Rački, Franjo 165
 Rad, Gerhard von 120, 128–129, 131–132, 134
 Radava v. Vrljika
 Radimlja 650
 Radobolja, rijeka 426, 429
 Radoš, Lucija 648
 Rahela 128, 130
 Rajiči 84
 Rakitnica, rijeka 435
 Rakitno 186, 435, 466
 Rakoivić, Radovan (Hilarius) 189
 Rajević, Memiš-aga 66
 Rama 420
 Ranke, Leopold von 166, 169–170
 Ratke, Wolfgang 366, 376, 393
 Reichert, Waltraud 376
 Reinert, Gerd-Bodo 386
 Reinhardt, Egon 378
 Reljković, Matija Antun 31
 Rešetar, Milan 120
 Riceputi, Filipo 173
 Rijeka 647, 649
 Rijeka Dubrovačka 78
 Rim 10–11, 17–18, 22, 40–41, 45, 74, 103, 168, 172, 196, 314, 365, 370, 418, 428
 Rimmon-Kenan, Shlomith 28
 Rišner, Vlasta 304
 Rizvanbegović, Ali-paša 13–14, 24–28, 41, 47, 99–100, 102–118, 167–168, 173, 420, 441, 464, 469–470, 649
 Rizvanbegović, Zulfikar 102
 Rodoč 437
 Roško Polje 466

- Rousseau, Jean Jacques 367, 376, 393
 Rowold, Katharina 382
 Rozić, Mijo 416
 Rubić, Stojan 90
 Rusija 120
 Rutherford, Markella 378, 390
 Ružiči 10, 58, 79, 174–175, 415–416, 418, 437, 466
- Sá de Miranda, Francesco 40
 Samardžija, Marko 205
 Sarajevo 14, 33, 39, 41, 109–110, 428, 449, 465, 469, 649
 Scales, Peter 389
 Schäfer, Alfred 387
 Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 368
 Schmelz, Andrea 376
 Schneider, Barbara 378
 Schneider, Manfred 377
 Schneingold, Stuart 382
 Scholz, Wolf-Dieter 391
 Schopenhauer, Arthur 359
 Schubart, Christian Friedrich Daniel 147
 Schulz, Uwe 368
 Scott, David 375
 Sebeok, Thomas 301
 Selim III., sultan 102
 Seonica 56, 170, 186–416, 421–422, 426, 466
 Serdar, Ekrem 427
 Sertić, Mira 72
 Sesar, Ivan 646
 Siefer, Gregor 376
 Silić, Josip 307, 315, 406–407
 Silva Barris, Joan 142
 Simmons-Martin, Audrey 385
 Sinj 78, 646
 Skljarov, Miho 304
 Skočibušić, Ivan 465
 Skoko, Iko 648
 Slavonija 171, 450, 454
 Slivno 86
 Smoljan, Bernardin 429
 Soar 77
 Sobehart, Helen 383
 Sobel, Sylvia 378
 Socha, Thomas 390
 Sodoma 75–78, 89, 94–97, 647
- Solar, Milivoj 313
 Soviči 419
 Split 17–18, 41, 43, 55, 57, 74, 77, 119, 121, 144, 153, 163, 167–168, 181–183, 185, 199, 201, 291, 296, 299, 305, 311, 313, 325, 370–371, 404, 413, 454, 465, 647
 Srdoč Konestra, Ines 647
 Srijem 171
 Starčević, Ilija 455, 469
 Starčević, Šime 292
 Stefanović Karadžić, Vuk 145–146
 Stočević, Alipaša v. Rizvanbegović, Alipaša
 Stolac 28, 70, 89, 102, 107–108, 114, 649–650
 Stolac, Diana 291, 303–304, 646–647
 Ston 650
 Strasbourg 166
 Strecker, Karl 320
 Strossmayer, Josip Juraj 24, 43, 101
 Stržanj 63
 Stulli, Joakim 139
 Suzanić, Vjekoslav 336, 338
 Swan, Joanna 385
- Šagi-Bunić, Tomislav 191
 Šajnović, Duška 92–94
 Šaravanja, Andrija 419
 Šarić, Julija 86
 Šarića Dubrava 423
 Šenoa, August 116
 Šibenik 78
 Šilobod-Bolšić, Mihalj (Mijo) 449, 453–455, 457–459
 Šimić, Anđelka 82, 91
 Šimić, Vinka 91
 Šimović, Nikola 99, 153, 190, 316
 Šimun, sin Jakovljević 133
 Šimunović, Anđela 89, 93
 Široki Brijeg 8, 10–11, 17, 45, 79, 100, 173, 184, 186, 314, 365, 416–417, 421–423, 426, 428, 463, 517, 519
 Šišak, Marinko 645, 647
 Šitović Ljubušak, Lovro 18, 651
 Škara, Danica 336
 Škrka 93–94
 Španjolska 110, 456
 Štrodl Srijemac, Stjepan 86–87, 89

- Šuica 190
 Šulek, Bogoslav 40
 Šundalić, Zlata 301
 Šunjić, Anđeo 469
 Šunjić, Marijan 13–14, 34, 41, 154, 469
 Šurmin, Đuro 41
 Švedska 367
 Švicarska 368
- Tafra, Branka 207, 214
 Tamara, starozavjetni lik 128
 Terencije, Publije Afer 339
 Terhart, Ewald 386
 Težak, Stjepko 406
 Thiel, Christian 140
 Thoemel, Gustav 433, 440
 Tihaljina 176, 435
 Timbergen, Niko 375
 Tkalčić, Ivan Krstitelj 165
 Tolisa 455
 Toma Akvinski 353
 Toma Arhiđakon 174
 Tomas, Martina 81
 Tomas, Stjepan 81
 Tomasović, Mirko 40
 Tomašević, Stjepan 47
 Tomić, Josip Eugen 82
 Tomislavgrad v. Duvno
 Tomka Szászky, János 467
 Toskana 33, 100, 370
 Travnik 21–22
 Travnjak, Anto 171
 Trebimlja 78
 Trebižat 26, 113, 441
 Trident 10
 Trilj 425
 Trkanjec, Željko 317
 Trogranić, Stjepan 465
 Trst 10, 45, 103, 183, 194
 Tršić 146
 Turska 9, 100, 102–103, 110
 Turska Carevina v. Osmansko Carstvo
 Tursko Carstvo v. Osmansko Carstvo
 Tvorić, Alojzija 153, 647
- Udine 10
 Udovičić, Klara 91
 Ugarska 171, 450
- Valjavec, Matija 120
 Varaždin 10
 Varešanin, Paško 465
 Varon, Marko Terencije 60
 Vasilj, Grgo 429
 Veber Tkalčević, Adolfo 40, 315
 Velčić, Mirna 403
 Veljaci 415–416
 Venecija 20, 121, 457
 Venturin, Radomir 203, 206, 214
 Vergilije, Publije Maron 31, 141, 143
 Verona 10
 Vetranović, Mavro 120–121
 Vicenza 428
 Vidaković Erdeljić, Dubravka 408
 Vidošević, Ilija 10, 427
 Vidović Bolt, Ivana 210
 Vidovići 175
 Vinkovci 78
 Vionica 435
 Vir 185, 187
 Vitruvije, Marko Polion 60
 Vladmirović, Luka 467
 Vlastelić, Anastazija 301, 647
 Vlašić, Ivan (Giovanni) 52
 Vojvodić, Dojčil 302
 Vončina, Josip 142, 144, 146
 Vrankić, Petar 469
 Vrbovec 647
 Vrioštica, rijeka 435
 Vrljić, Jozo 466
 Vrljika 63
 Vukodol 11, 40, 45, 420–423, 425–426, 430, 432, 648
 Vukoja, Jozo 425
 Vukotinović, Ljudevit 40
 Vuletić, Petar 121
- Wadding, Luca 174
 Wanzenried, Peter 378
 Ward, Keith 358
 Watson, John 375
 Weiss, Hans 378
 Werner, Hans-Joachim 376
 Wilhelm (Vilim) I. Hohenzollern, car 296
 Wilpert, Gero von 140–142
 Wolff, Christian 350

- Young, Robert 170
Yule, George 404
- Zadar 8, 10, 44, 64, 74, 292
Zagreb 8, 10, 24, 39, 41, 93, 99, 102–103,
147, 292, 304, 450–454, 457, 466, 646–
649
Zahumlje 426
Zaslivlje 466
Zima, Luka 158
Zoričić, Mate 449, 453–454, 458
- Zovko, Jure 350
Zubac-Radmanović, obitelj 175
Zürich 368
- Žanić, Ivo 304
Željetuš 175
Živny, Mirjana 143–144
Žmegač, Viktor 58, 63, 67–68
Žrvnjovača 186
Županjac v. Duvno
Župarić, Drago 99, 649

* * *

Zbornik o Petru Bakuli

Nakladnik:

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Za nakladnika:

Josip Talanga

Prijevod na engleski:

Vedrana Vojković Estatiev

Kazalo:

Rudolf Barišić i Marko Jerković

UDK:

Ružica Grbešić

Računalna obrada teksta:

Stjepan Ocvirk

Tisak:

TOP DAN d.o.o.

Tiskano u svibnju 2013.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 842311.

ISBN 978-953-7823-14-6

Objavljeni zbornici:

Zbornik o Pavlu Posiloviću (2001.)
(zajedno s Gradskom knjižnicom
Juraj Šižgorić, Šibenik)

Zbornik o Tomi Babiću (2002.)
(zajedno s Gradskom knjižnicom
Juraj Šižgorić, Šibenik)

Zbornik o Petru Kneževiću (2003.)
(zajedno s Gradskom knjižnicom
Juraj Šižgorić, Šibenik)

Zbornik o Josipu Banovcu (2004.)
(zajedno s Gradskom knjižnicom
Juraj Šižgorić, Šibenik)

Zbornik o Jeronimu Filipoviću (2005.)

Zbornik o Luki Vladmiroviću (2006.)

Zbornik o Petru Krstitelju Bačiću (2007.)

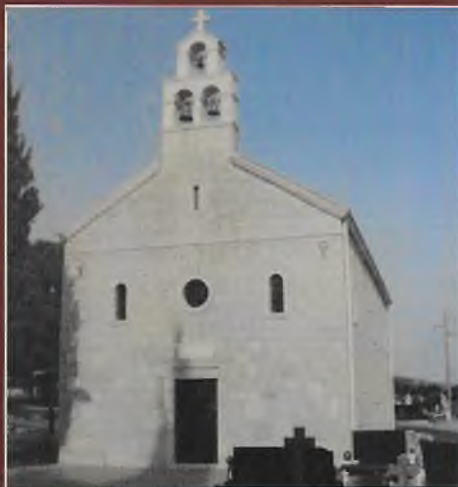
Zbornik o Stjepanu Zlatoviću (2008.)

Zbornik o Lovri Šitoviću (2009.)

Zbornik o Rafaelu Levakoviću (2010.)

Zbornik o Ivanu Ančiću (2011.)

Zbornik o Mati Zoričiću (2012.)

Jeru bratje pravovisna!
Prate tupe, gonite sinučinjaj;
Ako Isus - Čovik bješe,
Nava vira uska crpi,
Da na snobi odkupke,
Da uskuda Čovik bio.

Govode boja halicave
Da spasiš lj. krv prota,
Da on bješe smrtne muke,
Al to biti u te ruke
Bit ni kako usmoga se,
Proji Čovik da bježe.

Nez na starom obvezanju,
Kako postli na krsanju,
Ime dječku nadivati,
Kajim postizivaga juati,
Bak i Sina Morine,
Ima daje stonucine.

Isusom ga progovnuo
Sto spasiš lj. krvi hoće?
I to sine nadandjeo,
Brija nek se ~~stas~~ bijaće
Kavni Isus, i rodio,
On ga biva navijio.

Dakle sine Isusova,
Ali ima spasiš lj.
Jedno isto glamonuje.
I ako njega vrisno Isus
Ive grube će moć naditi,
I krasnje jadobiti.

Cijena: 120 kn

ISBN 978-953-7823-14-6

9 789537 182314 6